

117X XV. 43)

AKADÉMIAI

É R T E S Í T Ő

A MAGYAR TUD. AKADÉMIA MEGBIZÁSÁBÓL

SZERKESZTI

SZILY KÁLMÁN

FŐTITKÁR

26. FÜZET.

1892. FEBRUÁR

BUDA-PEST

KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
1892.

felv.
882

TARTALOM.

	Oldal
Az építészet Mátyás király alatt	49
A messinai ara	53
A Hunfalvy-Album	65
Hervoja herczeg	69
Gályarabok a XVII. században	71
Szent István király oklevelei és a Szilveszter-bulla	76
Nekrolog a M. Tud. Akadémia elhunyt tagjairól	87
<i>Folyóiratok szemléje.</i> Budapesti Szemle, Egyetemes Philologiai Könyv, Magyar Nyelvőr, Nemzetgazdasági Szemle januári száma	90
A M. Tud. Akadémia jegyzőkönyvei	99
<i>Jegyzőkönyvi mellékletek.</i> (A Magy. Tud. Akadémia vagyon-mérlege 1891. december 31-én, A M. Tud. Akadémia veszteség- és nyereség- számlája 1891. decz. 31-én, Bevételezések állása 1891. decz. 31-én, Az osztályok zárszámadása 1891-ről, Előirányzat 1892-re, A M. Tud. Akadémia részére 1891-ben befolyt hagyományok, Pályázat-hirdetés, Értesítés)	104
<i>A borítékon.</i> Előfizetési felhívás dr. Wlassics Gyula «A tettesség és részes- ség tana» cz. munkája második kiadására. — Értesítés. — Előfize- tési felhívás az «Athenaeum» philosophiai és államtudományi folyó- irat első évfolyamára.	

Az «AKADÉMIAI ÉRTESTŐ» a M. Tud. Akadémia üléseiről a tárgyalásokat jegyzőkönyvi alakban, az üléseken fölolvastott emlékbeszédeket, jelentéseket, bírálatokat, valamint az értekezések kivonatait (ha ugyan a kivonatozásra alkalmasak) külön czikkek során közli. Ismerteti az osztályértekezletek és állandó bizottságok tárgyalásait, kiszemelvén belőlük azokat, a melyek szélesebb köröket is érdekelhetnek. Az Akadémia kiadásában vagy az ő támogatásával megjelent munkák- és folyóiratokról tárgyas ismertetéseket közöl vagy az illető szerzők és szerkesztők, vagy más megbízható szakférfiak tollából.

Megjelenik minden hó 15-én. Évi előfizetési ára 3 frt.

Az «Akadémiai Értesítő»-t díjtalanul és bérmentve kapják: az Akadémia minden rendű beltágjai, alapítványtevői s 1891-től kezdve, a Könyvkiadó Vállalat pártoló tagjai.

Az 1890-ki (első) évfolyam 3 frtért még néhány példányban rendelkezésre áll.

Előfizetések, aláírások a Könyvkiadó Vállalat 1890/2-ik cyklusára (évdíj: 5 frt, bekötött példányokért 6 frt 60 kr.) a M. Tud. Akadémia Főtitkári hivatalához intézendők.

TÁRGYMUTATÓ.

Adakozások a Széchenyi-emléktáblára 711.

Akadémia 1891. évi bevételeiről, kiadásairól és v. öni állásáról átnézetes jelentés. Szilv. Kálmántól 161.

„Az Akadémia szerepe a képzőművészetek fejlesztésében” Pulszky Károlytól 333.

Akadémia palotájában tett átalakításokról 162.

„Emléktáblájának története 711.

A. M. T. Akadémia 1891-ik évi munkásságáról jelentés (a május 8-ki közülsen) Szily Kálmántól 303.

„Akadémia munkásságáról 1891-ben jelentés” 241—270.

Alapítványok, hagyományok és adományok 1891-ben 111, 250, 346.

Dr. Áldassy Antal ösztöndíja 165.

Alexander Bernát l. tagja választása 284, 347.

Anonymus hasonmás-kiadásáról 239, 683.

„Arab (a pogány) költészet hagyománya” Székf. Goldziher Ignácztól 681.

„Arányi Lajos emlékezete” Chyzer Kornélról 43, 117.

„Arboretum Alcsuthiense” cz. munkáját megküldi József főherczeg ö Fensége az Akadémia könyvtárának 165.

Archaeologiai bizottság megválasztott tagjai 491.

„Értesítő 1891. V. sz. ismertetése 33. — 1892. I. sz. 184; II. sz. 466; III. sz. 541; IV. sz. 670.

Arenstein József l. t. elhunytáról jelentés 165.

„hagyománya s arczépe 346, 487.

„hagyományának befizetése 620.

„Aristophanes szökepei” Pecz Vilmostól 340, 500.

Asbóth János l. tagja választása 284, 347.

Asbóth Oszkár lev. tagja választása 283, 347.

„Athenaeum” cz. philos. és államtudományi folyóirat megindítása iránt előterjesztés 102.

„I., II., III. számának ismertetése 226, 467, 608.

Azurit a Laurion-hegységből Görögországból. Zimányi Károlytól 602.

Balassa József „A magyar nyelvjárások” című műve a népnyelvi adatok gyűjtőinek megküldeték 683.

Ballagi Aladár „Gályarabok a XVII. században” 71, 99.

Ballagi Géza „Zemplén vármegye közigazd. és közművelődési állapota” 698, 727.

Bánóczy József megválasztása a könyvkiadó bizottságba 491.

Bárlangok (újabb) az erdélyi Érczhegység övéből és a Fejér-Körös hunyadmegyei völgyszakaszáról, Téglás Gábortól 605.

Beck Miksa-jutalomra (A bpesti bankok története) pályázó mű 620.

Bedő Albert „Az erdőket pusztító apácza-rovarról” 164, 209.

Béla király névtelen jegyzője művének photo-lithographiai kiadásáról 239, 683.

Beöthy Zsolt a Széchenyi-nemzen előadás tartására fölkéretik 491.

Berczik Árpád „Jelentés az 1891. évi Teleki-pályázatról” 177.

Berde Áron l. t. elhunytáról jelentés 101. (Nekrológ) 460.

„A Besztercei Szójegyzék” Finály Henrik értekezésével bemutatva Simonyi Zsigmondtól 659.

„Besztercei XV. századi magyar-latin kézirat” Finály Henrikől 681.

„Biharmegye oláhjai és a vallásunio” Bunyitay Vinczéltől 348, 506.

Bírálatok s jelentések a pályázatokról 349—364, 412—428.

„Nagyjuttalom és a Marczibányi mel-lékjuttalomról 349.

„a Nádasdy-pályázatról 353.

„Marczibányi jutalomról (magyar phraseologia) 357.

„herczeg Czartoryski pályázatról 357.

„Dóra-pályázatról 361.

„Vitéz-féle pályázatról 364.

„takarékpénztári Fáy-jutalomról pályázatról 412.

„biztosító-társaság jutalmáért pály. 423.

„koronázási Óda-pályázatról 427.

Bírálok kiküldése a II. osztály részéről 728.

„A birtoki jogtankségei” Hoffmann Páltól. Székf. 509.

Bittó Béla „A nitroprussid-natrium mint reagens szerves vegyületekre” 43.

„Az aromás nitrovegyületek hatásáról aldehidekre és ketonokra” 164.

„a) „A paprika kémiaja I. II. b) Az egyértékű alkoholak kiimutatásáról” 680.

Bizottságok munkássága 1891-ben 251

„(állandó) megalakításáról jelentések I—IX. 490.

- Bizottságok megválasztott tagjainak névsora 484, 485.
- Biztosító-társaság jutalmának eldöntéséről jelentés 281.
- „jutalmáért versenyző pályaművekről bírálatok I., II. 423.
- „jutalmára (Olasz valuta) beérk. pályamű 620.
- Brancsik Károly „A Trencsén vármegyében található molluskák rendszeres összeállítására” 523.
- Budapesti Szemle 1891. decz. és 1892. jan.-nov. füzeteinek ismertetése 34, 149, 229, 400, 469, 542, 610, 672, 717.
- Budenz József elhunytáról jelentés 272.
- „résztvényilatkozatok 272.
- Bugarszky István „Vizsgálatok a chemia statika köréből” 349.
- Bülk-jutalomról jelentés 280.
- Bulyovszky-jutalomra beérkezett pályaművek 619.
- „pályázat bírálói 682.
- „jutalom szabályzata egy pontjának megváltoztatása 729.
- Bunyitay Vincze „Biharmegye oláhjai és a vallásunió” 378, 506.
- Burchard Konrád (Béla vári) értesítése a hazai nagyobb malom-vállalatok hozzájárulásáról a Széchenyi-emléktábla költségeihez 273.
- „Collectio Szilágyiana” Kúnos Ignácztól 20.
- „Challenger”-hajó tengerfenék-kutatásairól irt munka egy példányát megküldi a cs. és kir. londoni nagykövetség 165.
- „Christopulos élete és munkássága” Pecz Vilmostól 140, 160.
- Chyzer Kornél „Emlékbeszéd Arányi Lajos I. tagról” 43, 117.
- „Magyarország új pókfaunájáról” 164.
- Csánki Dezső „Kőrösmegye a XV. században.” Székf. 271, 446.
- Cseh tud. Akadémia emlékérmé 618.
- Csiky Kálmán Verbőczy Tripartitumának magyarra fordítására ajánlkozik 273.
- Csengeri János I. taggá választása 283, 347.
- Czartoryski-pályázatról jelentés 280.
- „bírálatok 357.
- Daday Jenő „A mezőszegi tavak mikroszkopos faunája” 237.
- Diszterem második falfestményéről jelentés. Keleti Gusztávtól 43.
- „falfestményeiről jelentés 263.
- Dohrn Antal k. taggá választása 284, 347.
- Dóra-pályázat eldöntéséről jelentés 282.
- „bírálatok I., II. 361.
- Dunagőzhajózási társulat adománya a Széchenyi-emléktábla költségeire 165.
- Duka Tivadar „Emlékbeszéd Radzsa Rádsendralálta k. tagról” 340.
- Ecseghy Ferencz tartozásának befizetése 346.
- „Az Edda eredetisége.” Székf. Heinrich Gusztávtól 708, 728.
- „Éghajlati viszonyok Arvávalánján” Weszelovszky Károlytól 520.
- „Elektromos jelzőkészülékek” Schuller Alajostól. Székf. 489, 602.
- „sűrítőkkal magas feszültségű. változó erőter létesítése Korda Dezsőtől 604.
- Elnökválasztás (akadémiai) 341.
- „jóváhagyásáról a vallás- és közoktatási miniszt. értesítése 490.
- Endlicher István emléke érdekében indítvány Jurányi Lajostól 221, 238.
- „siremlékére gyűjtés 273.
- „Pozsony sz. kir. város adománya 273.
- „adakozás 487.
- „Építészeti Mátyás király alatt” Pasteiner Gyulától, Székf. 49, 99.
- B. Eötvös Loránd „Elnöki megnyitó beszéd” (máj. 8. közlésen) 301.
- „akadémiai elnökké választása 283, 341.
- Erdélyi magyar színészet százéves jubileumára meghívó 682.
- „Erdőket pusztító apácza-rovar” Bedő Alberttől 209.
- „Erzéki megtévedés magyarázata” Szili Adolftól 389.
- Farkas Gyula „Az Ampère-féle elemi törvények equivalensének meghatározása” 727.
- Farkas-Raskó-pályázatról (1891. évi) jelentés P. Thevrewk Emiltől 193, 238.
- „jutalomra beérkezett pályaművek 619.
- bíráloi 682.
- „Fauna (A magyar) Bombinátorjai s egy új Triton-faj hazánkából” Méhely Lajostól 459.
- Fáy-díj kitűzése ügyében a Pesti hazai első takarékpénztár - egyesület értesítése 273.
- Fáy-jutalomra beérkezett pályaművekről bírálatok I., II., III. 412—422.
- Fejérfatoky László „A Zsigmondkori oklevéltár előmunkálatai” 172.
- „Kálmán király oklevelei” 199, 336.
- Finály Henrik „A XV. századi beszterczei magyar-latín kézirat” 681.
- „Finn nyelvészetről (Az újabb)” Simonyi Zsigmondtól 349, 577.
- Folyóiratok szemléje 33, 90, 148, 226, 400, 466, 541, 608, 670.
- Főkönyvtárnoki állás betöltése iránt a könyvtári bizottság előterjesztése 684.
- „tiszti ideiglenes ellátása 101.
- „tisztre-ajánlás kérdésében szavazás 729.

Földhitelintézet számadásainak megvizsgálása 161.

„záloglevelek vásárlása 163.

Földművelésügyi magyar kir. miniszter úr 1890-ik működéséről országgyűlési jelentését megküldi 165.

Földmágnassági elemek újra meghatározása tárgyában a bécsi cs. Akadémia átirata 102.

„fölvételek ügyében a III. osztály indítványa 166.

„költségeihez járulás a vallás- és közokt. minisztérium részéről 239.

„segély utalványozásáról a vallás- és közokt. minisztérium értesítése 346.

Fraknói Vilmos igazgató taggá választása 283, 347.

„a történettud. bizottság elnökévé. 490.

Franzenau Ágoston „Adatok Letkés faunájához“ 43.

Fröhlich Izidor „Az elméleti physika kézikönyvének I. kötete.“ Székf. 237, 379.

Fröhlich Róbert I. taggá választása 284, 348.

„főkönyvtárnoki állásra ajánlja a könyvt. bizottság 684, 729.

„Pannónia elfoglalása.“ Székf. 693, 727.

Gabányi Árpád a gr. Teleki-pályázatnál „A Kapi vár“ cz. tört. vigjátékával jutalmat nyer 237.

Galilei emléktünnepére meghívó a páduai egyetemtől 682.

„Gályarabok a XVII. században“ Ballagi Aladártól 71, 99.

Gara Géza „Adatok a bélrothadás kóros megváltozásának ismeretéhez“ 272.

Genersich Antal I. taggá választása 284, 347.

Genuai növényteni congressusra meghívó 492.

Gerecze Péter felolvasási engedélye 491.

Gindely Antal k. t. elhúnytaról jelentés 681.

Goldziher Ignác r. taggá választása 283, 347.

„Jelentés az 'orientalisták IX. nemzetközi congressusáról' 632.

„A pogány arab költészet hagyománya. Székf. 681.

„indítványa a keleti tanulmányok előmozdítására szolgáló bizottság felállítása tárgyában 730.

Gorove-jutalomra (A XVII. és XVIII. századbeli angol moralisták) pályázó mű 620.

Gothard Jenő „Nova Aurigae spectrum“ 680, 727.

Gönczy Pál I. t. elhúnytaról jelentés 101.

„(Nekrológ) 396.

„Görög népdalok (jelenkori)“ Télfy Ivántól 196.

„Grünwald Béla (Nekrológ)“ 28.

Gyenes Imre hagyománya 103, 163.

Győry István „Új nitrogéntartalmú vegyület II.“ 271.

Gyulai Pál „Gr. Széchenyi István mint író“ 310.

Haan Lajos 1818—1891. (Nekrológ) 87.

Hadtudományi bizottság megválasztott tagjai 491.

„kiegészítése iránt Hollán Ernő előterjesztése 485.

Hadtörténelmi közlemények példányaira előfizetés a honvédelmi minisztr. részéről 101.

„közlemények (1891. decz. 5.) ismeretése 35. — 1892. I. sz. 151. II. sz. 403; III. sz. 544. IV. sz. 716.

Hagyatéki ügyekben vidéki ügyvédek munkadíjának utalványozása 163.

Hagyományok (1891-ben befolyt) 111.

„bejelentése 163, 729.

Hajnik Imre „A király bíróági személyek jelenléte és ennek helytartója a vegyes házakbeli királyok korszakában“ 196, 236.

Halaváts Gyula ajánlata a Rózsay-alapítványi nyílt pályázatra 283.

„Az Alföld és Duna-Tisza kőzének geológiai kutatásával és térképezésével“ a Rózsay-pályázat alapján megbízatik 344.

Hályog (A szürke-) eltávolításának új módja Schulek Vilmostól 517.

Hampel József r. taggá választása 284, 347.

„választása az archaeol. biz. előadójává 490.

Hankó Vilmos „Tiophen képződése stb.“ 727.

Haynald Lajos arcképe a képes-teremben 345.

„Hazánk népe 1890-ben“ Keleti Károlytól 11, 41.

Hegedűs István felolvasási engedélye 683.

„Görög históriás ének Mihály vajdáról“ 728.

Heinrich Gusztáv „A messinai ara“ 55, 99.

„r. taggá választása 347.

„az I. osztály helyettes titkárává 682.

„Az Edda eredetisége“. Székf. 708, 728.

Hellebrant Árpád: Jelentés a „Régi M. könyvtár“ III. köt. előmunkálatairól 175.

Heller Ágost. „Dr. Schenzl Guidó emlékezete. I.

„Helyesírás (A magyar) alapja“ Volf Györgytől 370.

Herczegh Mihály ajánlata Kitionich „Directio methodica proc. judicarii“ cz. munkája új kiadásának gondozása stb. iránt 487.

„Hervója herczeg“ Thallóczy Lajostól 69, 99.

Hirschler Ágoston „Adatok a fibrin papaya-émesztésének stb. ismeretéhez“ 272.

Hoffmann Á. Vilmos k. tag elhúnytáról jelentés 484.

„Hoffmann Károly (Nekrológi)“ 524.

Hoffmann Pál „A birtoki jogtan kétségei.“ Székf. 271, 509.

Hollán Ernő igazgató taggá választása 283, 347.

„ a hadtud. biz. elnökévé 491.

„ előterjesztése a hadtudományi bizottság kiegészítése iránt 485.

R. Horváth Jenő választása a hadtud. biz. előadójárá 491.

Högyes Endre „A budapesti Pasteur-intézet első két évi statisztikája“ 662, 680.

A „Hunfalvy-Album“ (Bemutatta Simonyi Zsigmond) 65, 99.

Hunfalvy Pál elhúnytá alkalmából részvénytársulatokozatok 101.

„ utolsó tud. dolgozata 101.

„ arczképe a képes-teremben 345.

„Hunfalvy Pál utolsó munkája“ Réthy Lászlótól 141, 161.

A „Hunyadiak kora“ folytatása 167.

Igazgató Tanács ülései I. Ülések.

Ilmínszky Miklós k. t. elhúnytáról jelentés 101.

Ilosvay Lajos „A levegőben égéskor keletkező nitrogén melléktermékekről.“ Székf. 489, 604.

Ipartörténet (hazai) megírása tárgyában a keresk. miniszt. átiratára határozat 100.

„ pályakérdés kitűzése 102.

Ipartörténet (magyar) megírására kitiűzendő akadémiai jutalomra a kereskedelemügyi m. kir. miniszter úr adománya 165.

Ipolyi Arnold alapítványára vonatkozó szabályzat tervezete 274.

„ szabályzatának szövegezése 683.

„ hagyatékára nézve a m. kir. kincstári jogügyi igazgatóság értesítése 101.

„ hagyatékából befizetések 103, 163, 239.

Irodalomtörténeti bizottság tagjai 490.

„ közlemények 1891. IV. és 1892. I. II, III. fizetéseinek ismertetése 152, 404, 545, 719.

Irónők (magyar) munkái a férj nevének betűrendjében sorolandók el 102.

Jakab Elek „Az akadémiai kéziratár rendezéséről“ 103, 132, 161.

Jegyzőkönyvek 1891. deczemberi ülésekről 41.

„ 1892. jan.-nov. ak. f. ülésekről 99, 160, 236, 271, 340, 348, 484, 489 618, 679, 727.

Jegyzőkönyvi mellékletek 44, 101, 166 274, 349, 412, 492, 684, 730.

Jekelfalussy József választása a nemzetgazdasági biz. előadójárá 490.

Jendrassik Jenő r. tagról emlékbeszédet tart Klug Nándor 165.

Joannovics György választása a nyelvtud. bizottság elnökévé 490.

Jókai Mór igazgató taggá választása 283, 347.

József főherczeg ő Fensége „Arboretum Alesuthiense“ cz. munkáját megküldi a könyvtár számára 165.

Jurányi Lajos indítványa Endlicher István emléke érdekében 221, 238.

Jutalomtértelek az I., II., III. osztályból 585—294.

„ Semsey Andor adományából 295.

Kacsokovics Lajos I. t. elhúnytáról jelentés 101.

„ lev. tagról emlékbeszéd Nagy Ivántól 272.

„Kálmán király oklevelei“ Fejérpataky Lászlótól 199.

Dr. Karácsonyi János „Szent István király oklevelei és a Szilveszter-bulla“ diplomatikai tanulmány 71.

Gr. Karátsónyi-pályázat milleniumi drámára 682, 684.

„ pályázatról (1891—92.) jelentés Szász Károlytól 185, 238.

Keleti Gusztáv Jelentés a díszterem második falfestményéről 43.

Keleti Károly „Hazánk népe 1890-ben“ 11, 41.

„ „Magyarország népességének élelmezési statisztikája stb. 1887.“ cz. munkája nagyjutalmat nyer 277 342.

„ elhúnytáról jelentés 484.

„Keleti nyelvészeti bizottság“ szervezése iránt indítvány gr. Kuun Gézáttól 679.

„ tanulmányokat előmozdító bizottság felállításra tárgyában indítvány Goldziher Ignácztól 730.

Kereskedelmi bank (Pesti Magyar) jubileumi alapítványa 273, 346.

Kerkapoly Károly I. t. elhúnytáról jelentés 101.

Kéziratár rendezéséről jelentés Jakab Elektől 103, 133, 161.

Kiadványok (akadémiai) előjegyzett hazai intézetek 261.

Kiállítás (Országos) szervező bizottságába akad. tag kiküldése iránt felhívás a keresk. minisztériumtól 681.

- Kieska Emil „Hangsúly és szörend“ cz. értekezése Sámuel-díjat nyer 278, 342.
 Kisfaludy-szoborbizottság (győri) meghívója a szobor-leleplezési ünnepre 618.
 „A király birórági személyes jelenléte“ stb. „Hajnik Ir.“ étől 196.
 Kitionich „Directio methodica proc. judiciarii“ új kiadása iránt Herczegli Mihály dr. ajánlata 487.
 Klug Nándor „Emlékezés Jendrássik Jenő r. tagról“ 165.
 Özv. Kóczán Józsefné hagyománya 163.
 „hagyományának befizetése 683.
 Kóczán-pályázatra beérkezett pályamunkák 488, 491.
 „pályamunkák bírálói 491.
 „Jelentés az 1892-ki Kóczán-díjról“ Rákosi Jenőtől 685, 728.
 „Kóczándíj nyertese Várady Antal 728.
 Kolosvári Sándor I. taggá választása 284, 347.
 Konkoly Miklós a) „Egy új módszer földrajzi hosszkülönbségek meghatározására“ — b) „A napfoltok gyakoriságáról“ 100.
 „„Nova Aurigae és Swift's üstökös spektrumának megfigyelése“ 490.
 „„A m. kir. központi meteorológiai intézet földrajzi hossza“ 601.
 Korányi Sándor „Az izomnak mikroszkopikus és elektromos változásai a működés alatt“ 490.
 Korda Dezső „Magas feszültségű váltakozó erőter létesítés elektromos condensatorokkal“ 490, 604.
 „„Inductio közvetítésével működő folyadékos condensator“ 680.
 „Forgó tengelyű elektrostatikai erőterről“ 727.
 Koronázási jubileumra teendő intézkedések tárgyában előterjesztés 345.
 „a miniszterelnökségtől küldött be-
 lépti jegyek 488.
 „oda-pályázat kitűzése 272.
 „oda-pályázatra beérkezett pályamunkák 485.
 „bíró bizottság tagjai 486.
 „biz. jelentés a pályázatról 427, 488.
 „a jutalmazott oda külön kiadása stb. iránt indítvány 488.
 Költségvetés 1892-re (I. osztály és bizottságai) 45.
 „(II. osztály és bizottságai) 46.
 „(III. osztály és bizottságai) 48.
 „tervezetnek bemutatása 103.
 Költségvetési előirányzat 1892. 162, 166.
 König Gyula „A művelődés egységéről“ 327.
 Könyvkiadások (akadémiai) 1891-ben 268.
 Könyvkiadó bizottság tagjai 344.
 Könyvtár állása 1891-ben 266.
 Könyvtárak (Budenz J. és Humfalvy Pál könyvt.) megvásárlásáról jelentés 485.
 Könyvtári bizottság előterjesztése a főkönyvtárnoki állás betöltése iránt 682.
 Könyvtári tisztviselő beutakása 729.
 Könyvtárnoki állás I. Főkönyvtárnok alatt.
 Könyvtár részére beérkezett nevezesebb kiadványok 103, 239, 487, 683, 729.
 „Körnözéskönyv északnyugoti vidékének közzetei“ Teschler Györgytől 457.
 „Körösmegye a középkorban“ Csánki Dezstől. Székf. 446.
 Közegészségügyi és demographiai congressus (1894. Bpest) programjának megállapítására tagok kiküldése iránt felhívás 272.
 „a II. és III. osztályból kiküldött tagok 485, 491.
 Közművelődési egyesület (Erdélyi, magyar) közgyűlésére meghívó 486.
 Közülési programja 342.
 Közülési előadásokért tiszteletdíj indítványozása 491.
 Kreith József gróf hagyománya 274, 346.
 Kremer József „A magyarországi Vivianitokról stb.“ 272.
 „„Andorít, egy hazai új ezüstércről Felsőbányáról“ 727.
 Kronecker Lipót k. t. elhunytáról jelentés 101.
 Krones Ferenc k. taggá választása 284, 348.
 Kúnos Ignác jelentése a Szilágyi-féle tőrök kéziratgyűjteményről 20.
 Kun Géza gr. „Újabb adatok a Kun Petrarca-codexhez“ 679.
 „indítványa „keleti nyelvészeti bizottság“ szervezése iránt 679.
 Jandauer Ármán „Az izmok érző- és vér-
 edénymozgató idegeiről“ 348.
 Láng Lajos r. taggá választása 284, 347.
 „a nemzetgazdasági bizottság elnökevé 491.
 Latin-magyar szótár (XV. századi) a Beszterce városi levéltárban 102, 619.
 Lengyel Béla választása a math. és természettud. bizottság elnökévé 491.
 Lévy-jutalomról jelentés 280.
 „(Berzsenyi D. élete) beérkezett pályaművek 620.
 „(nemzetgazdasági) pályamű 620.
 „pályázat bírálói 682.
 Lipcsey Imre végrendeleti ügye 163.
 Lipthay Sándor „A vasutak jövedelmese, kapcsolatban a tarifák kérdésével.“ Székf. 271, 451.
 Lukács-jutalom (Magyar hang- és alak-
 tan) pályaműve 620.
 „pályázat bírálói 682.
 Lutter Nándor I. t. elhunytáról jelentés 101.
 „(Nekrológ) 531.

Mahesachandra Nyayarajna k. t. rész-
 vényilatkozata Humfalvy Pál halála
 alkalmából 165.
 Malom-Egyesület (Országos Magyar) ado-
 mánya a Széchenyi-emléktábla költsé-
 geire 273.
 Marczibányi nyelvtud. jutalomról jelentés
 279, 342, 367.
 Márki Sándor I. taggá választása 284, 348.
 Math. és természettud. bizottság értesítése
 tudományos célú utazások, vizsgálatok
 s munkálatok segélyezéséről 1892-ben
 112.
 Mednyánszky Dénes báró „Pettkó János
 emlékezete” 429, 484.
 Méhely Lajos „A magyar Fauna Bombi-
 natorjai s egy új Triton-faj hazánkából”
 459.
 Meteorológiai intézet (A m. kir. központi)
 földrajzi hossza. Konkoly Miklóstól
 601.
 „elhelyezése tárgyában vélemény
 239.
 Milleniumi drámára pályázat 682, 684.
 Milleniumra a honfoglalás kütfőit magá-
 ban foglalandó mű megírása iránt a
 Tört. bizottság javaslata 273.
 „Monumenta Hungariae Historica” példá-
 nyainak jutalom-könyvekül kitűzése
 egyetemi hallgatók részére 729.
 Munkácsi Bernát „A vogulok vallásos
 költészete” 340.
 „Votják szótára” nyomtatására a
 Röck Szilárd-jutalom kiadatik 342.
 „A magyar összehasonlító nyelvtu-
 domány jövő feladatai” 493.
 „A művelődés egységéről” König Gyulá-
 tól 327.
 Nádasdy-pályázatról jelentés 278, 342.
 „bírálatok I, II., III. 353.
 „jutalom szabályzatának módosítása
 682.
 Nagy Gyula I. taggá választása 284, 348.
 Nagygyűlés határnapi 166.
 „napjait tudató körlevél 240.
 „(LII.) 341, 346.
 Nagy Imre „Hazai Okmánytár VIII. k.”
 439.
 „A Pécz-nemzettség örökösödési pere
 1433.” Székf. 680.
 Nagy Iván „Emlékbeszéd Kacsovics La-
 jos I. tagról” 272.
 Nagy József I. t. elhunytáról jelentés. (Nek-
 rológ) 464.
 Nagyjutalom és a Marczibányi mellék-ju-
 talom ügyében kiküldött bizottság
 tagjai (II. oszt.) 161.
 „el döntéséről jelentés 277, 342.
 „és a Marczibányi mellék-jutalomról
 bizottsági jelentés 349.
 Nagy Lajos magyar király viszonya Gian-
 nino di Guccio, francia trónkövetelő-
 hez. Pór Antaltól. (Székf.) 598, 680.

Nekrológok X. Grünwald Béla 28.
 „XI. Haan Lajos 87.
 „XII. Wenzel Gusztáv 146.
 „XIII. Gönczy Pál 396.
 „XIV. Berde Áron 460.
 „XV. Chrenóczi Nagy József 464. •
 „XVI. Hofmann Károly 524.
 „XVII. Lutter Nándor 531.
 „XVIII. Szabó István 535.
 Némethy Géza felolvasási engedélye 239.
 „„Ovidius szerelmei 349, 584.
 Nemzeti krónika szemelvényes kiadása
 tárgyában a Történelmi bizottság újabb
 előterjesztése 491.
 Nemzetgazdasági és statisztikai bizottság
 elnökének s előadójának lemondá-
 sáról jelentés 102.
 „bizottság megválasztott tagjai 491.
 „Szemle segélyezésének 1891. k. 2-ik
 részletét megküldi a kereskede-
 lemügyi m. kir. minisztérium 165.
 „Szemle 1891. decz. fiz. ismertetése
 36.
 „1892. jan.-nov. fizeteinek ismerte-
 tése 95, 154, 232, 406, 475, 546,
 611, 673, 730.
 Nendtvich Károly r. t. elhunytáról jelen-
 tés 618.
 „Néptink mozgalma a népszámlálás ada-
 tai szerint” Vargha Gyulától 385.
 Neumann Zsigmond „Az óvári vasasvíz
 chemiai analysise” 237.
 Nitrogén melléktermékek (A levegőben
 égéskor keletkező) meghatározásáról.
 Székf. Illosvay Lajostól 489, 504.
 Nyelvtudomány (A magyar összehason-
 lító) jövő feladatai. Munkácsi Bernáttól
 493
 Nyelvtudományi bizottság megválasztott
 tagjai 490.
 „Közlemények átalakítása évnegyve-
 des folyóirattá 683.
 „XXII. k. 5-ik füzetének ismertetése
 722.
 Nyelvőr 1891. XII. fiz. ismertetése 40.
 „1892. jan.-nov. fiz. ismertetése 94,
 157, 408, 409, 481, 553, 614, 722.
 Nyomdákkal kötött szerződések 163.
 Óda az 1867. évi koronázás emlékére.
 Vargha Gyulától 365.
 „Okmánytár (Hazai) VIII. k. szerk. Nagy
 Imre” ismertetése 439.
 Önödi Adolf „A hangszalagok mozgásai a
 bolygóideg átmetszetekor” 43.
 Orientalista biz. felállításának ügye 683.
 „congressusra meghívó 492.
 Orientalisták IX. nemzetközi congressu-
 sáról jelentés. Goldziher Ignácztól 632.
 Orosz geographiai társaság gyászjelentése
 elnökének Konstantin Nikolajevics cs.
 nagyherczegnek elhunytáról 165.

Országgyűlések (Az 1671—72. évi zajos)
Erdélyben. Szilágyi Sándortól 510.

Orvosi általános 346.

„congressusra (Rómába) meghívó
492.

Orvosok és természetvizsgálók vándor-
gyűlésére meghívó 486.

„Österreichische botanische Zeitschrift“
új szerkesztőségének föllívása 166.

Osztály-elnökök választása 344.

Osztályértékeztetések „nevezetesebb meg-
állapodásai s határozatai az osztályülé-
seken előterjesztendők“ (II. oszt. decz.
11. 1891.) 41.

Óvári Kelemen I. taggá választása 284.
347.

Óváry Lipót I. taggá választása 284, 348.
„Ovidius szerelmei“ Némethy Gézátlól
349, 547.

Összes ülés — I. ülések.

Pados János hagyománya 729.

Pályakérdések 1892. 285—294.

„ (1831—1892.) I. 557.

A) Nyelvtudomány 559.

B) Irodalomtörténet 561.

C) Szépirodomány 562.

II.

D) Philosophia 666.

E) Jogtudomány 668.

Pályaművek (szept. 30-ki határidővel) 619.

Pályázatok (eldöntött) 1891-ben 259.

„ eldöntéséről jelentés 277.

Pályázási szabályok 294.

Pályázatokról s jutalomhirdetésekről az
osztályok jelentései s javaslatai 342—
344.

„Pannonia elfoglalása“. Székf. Fröhlich
Róberttől 693, 727.

Pánthy Endre adománya a díszterem fal-
festményeire 103.

Pasteiner Gyula „Az építészet Mátyás
király alatt.“ Székf. 49, 99.

Pasteur-intézet (a budapesti) első két évi
statisztikája Hógyes Endrétől 662, 680.

Pauer Imre jelentése az 1891. decz. 11-ki
osztályértékeztetről 41.

„ indítványa az osztályok ügyeinek
nyilvános üléseken tárgyalása
iránt 42.

Pecz Vilmos „Christopulos élete és mun-
kássága“ 140, 160.

„ „Aristophanes szóképei, összeha-
asonlítva Aeschilus, Sophokles és
Euripides szóképeivel 340, 500.

„A Pécz - nemzetség örökösödési pere
1433.“ Nagy Imrétől. Székf. 680.

Péczy-jutalomra (A magyar „nemzetsé-
gek) pályázó mű 620.

Pénztár (akadémiai) állása 1891-ben 267.

„ és számadások megvizsgálásáról bi-
zottsági jelentés 346.

„Petrarca (Kun)-codexhez újabb adatok,
gr. Kuun Gézátlól 679.

„Pettko János emlékezete“ B. Med-
nyánszky Dénestől 429, 484.

Philológiai bizottság, megválasztott tagjai
490.

„ Közlöny I—VIII. IX—X. füzetének
ismertetése 91, 158, 234, 410, 554,
615, 676, 724.

Philosophiai Szemle X. évf. V—VI. füz.
ismertetése 159.

„Physika (Az elméleti) kézikönyvének I.
kötete“ Fröhlich Izidortól. Székf. 379.

Pólya Jakab a Dóra-pályázatnál jutalmat
nyer 282.

Pór Antal r. taggá választása 284, 347.

„ „Nagy Lajos magyar király viszonya
Giamino Guccio, francia tróukö-
vetelőhöz.“ Székf. 598, 680.

Pozsony sz. kir. város adománya Endli-
cher síremlékére 273.

Pulszky Ferencz választása a II. oszt. el-
nökévé 284, 344.

„ az archaeol. bizottság elnökévé 491.

Pulszky Károly „Az Akadémia szerepe a
képzőművészetek fejlesztésében“ 333.

Rados Gusztáv „Az adjungált helyettesíté-
sek elméletéhez“ 43.

„Rádzsa Rádzsendaralala k. tagról emlék-
beszéd“ Dunka Tivadartól 340.

Rákosi Jenő I. taggá választása 283, 347.

„ Jelentés az 1892-ki Kőczán-díjról
685, 728.

A „Régi magyar könyvtár“ III. kötetének
előmunkálatairól jelentés Hellebrant
Árpádtól 175.

Réthy László „Hunfalvy Pál utolsó mun-
kája“ 141, 161.

„ I. taggá választása 284, 347.

Réthy Mór „Végyszerűen egyenlő terít-
letekről 727.

Rimaszombat alapítványának befizetése
239.

Rózsay-alapítványból nyílt pályázat 112,
283, 344.

Rück Szilárd-jutalom Munkácsi Bernát

„Votják szótára“ nyomtatására fordítta-
tók 342.

Rudolf tróukörök arczképe 161.

Salamon Ferencz elhunytáról jelentés
680, 681.

„ hamvai számára dísz-sírhely engedé-
lyezése 681.

Sámuel-díj eldöntéséről jelentés 278, 342.

Schaffer Károly „Az ammonszarv szerke-
zetéről“ 164.

„ „A suggestio befolyásáról a hypnosis
alatti reflex-jelenségekre 680.

„Dr. Schenziel Guido emlékezete“ Heller
Agosttól 1.

- Schiff Ernő „Adatok az első életnapok alatt elválasztott vizelet kémiai összetételéhez“ 271.
- Schilberszky Károly „Ujabb adatok a virágservek reidellenes szerkezetéhez“ 271.
- Schulek Vilmos „Sphincterolysis anterior — (szemoperáló eljárás)“ 100.
- „Műszerek bemutatása hályog-eltávolító saját módszeréhez“ 490.
- „A szembogár-szülőkötnek kiszabadítása.“ Székf. 514.
- „A szírkelhályog eltávolításának új módja 164, 517.
- Schuller Alajos „Az elektromos jelzőkészlékek.“ Székf. 489, 602.
- Segélyezésekről 1892-ben (utazások, vizsgálatok s munkálatok) a Math. és Term. tud. bizottság értesítése 112.
- Segélyezett munkák és folyóiratok 1891-ben 260.
- Semsey Andor pályadíj-adománya harmadik részletek befizetése 620.
- „Semsey-pályázat 1—10.“ 295—299.
- „szabályai 299.
- Simonyi Zsigmond „Az újabb finn nyelvészetről“ 349, 577.
- „A besztercei szójegyzék s Finál Henrik értekezése“ 659.
- „megválasztása a Nyelvtud. bizottság előadójává 273, 490.
- „Somogy vármegye közgazdasági és közművelődési állapota“ gr. Széchenyi Imrétől 393.
- Smolka Szaniszló k. taggá választása 284, 348.
- Statisztikai és közgazdasági évkönyv segélye 101.
- Szabó István I. t. elhunytáról jelentés 238.
- „síremlékére gyűjtés 273.
- „síremlékére adakozás 487.
- „Szabó István“ (Nekrológ) 535.
- Szabó József választása a math. és természettud. bizottság elnökévé 491.
- Szádeczky Lajos „Szerémi György élete és emlékirata“ 348, 591.
- Szántó Menyhért az „Első magyar ált. biztosító-társaság“ pályázatánál jutalmat nyer 282.
- Szarvas Gábor választása a class. philol. biz. elnökévé 490.
- Szász Károly akad. másodelnökké választása 283, 341.
- „választása az Irodalomtört. bizottság elnökévé 490.
- „Jelentés az 1891—92. évi gr. Karátsónyi-pályázatról“ 185.
- Széchenyi Imre gr. felolvasási engedélye 239.
- „Somogy vármegye közgazdasági és közművelődési állapota“ 271, 393.
- „Gr. Széchenyi István mint író“ Gyulai Páltól 310.
- „Gr. Széchenyi Istvánhoz intézett fontosabb levelekről“ Zichy Antaltól 139, 160, 223.
- Széchenyi-bizottság újjaalakítása iránt Zichy Antal indítványa 485.
- „tagjai 491.
- „Széchenyi-emléktábla története“ 711.
- „emléktábla leleplezésének határideje 162.
- „emléktábla költségeire a Dunagőzhajózási társaság adománya 155.
- „újabb adományok 346.
- „emléktáblára az összes adakozások kimutatása 716.
- „nagyobb kiadások 717.
- „ünnep szabályzata 491, 492.
- „ünnep elhalasztása 681.
- Szembogár - szülőkötnek kiszabadítása. Schulek Vilmostól. Székf. 514.
- „Szent István király oklevelei és a Szilveszter-bulla“ Diplomatikai tanulmány dr. Karátsónyi Jánostól 76.
- Széphalmi bírtok számadásainak megvizsgálása 163.
- „ünnep iránt a sárospataki ev. ref. akadémia igazgatóságának jelentése 486.
- „Szerémi György élete és emlékirata Magyarországról“ Szádeczky Lajostól 348, 591.
- Szilády Aron választása az irodalomtörténeti biz. előadójává 490.
- Szilágyi Sándor „Az 1671—72. évi zajos országgyűlések Erdélyben“ 489, 510.
- „választása a történettud. biz. előadójává 490.
- Szili Adolf felolvasási engedélye 166.
- „Egy érzelmi megtévedés magyarázata“ 237, 389.
- Szily Kálmán „Átnézetes jelentés az Akadémia 1891. bevételeiről, kiadásairól és vagyoni állásáról 161.
- „Jelentés az Ügyrend új kiadásáról“ 166.
- „Indítvány Anonymus kiadására. 239.
- „Jelentés a M. T. Akadémia 1891. évi munkásságáról“ (máj. 8. közlésen) 303.
- „Sztoczek József emlékezete“ 621, 681.
- A „Szombati kör“ és a M. T. Akadémia 1849—50-ben 563.
- „Sztoczek József emlékezete“ (1814—1890.) Szily Kálmántól 621, 681.
- „irodalmi működése 630.
- Sztrókay-jutalomra (A nemzetközi jogsegély elvei) pályázó mlt 620.
- Szucsits Lajos hagyatéki ügye 163.
- Szücs István elhunytáról jelentés 101.

Tagajánlások benyújtásának határideje 166.
 „ tárgyában körlevél 176.
 „ megküldése az Akadémia belső tagjainak 274.
 „ az osztályok részéről 344.
 Tagok (akadémiai, belső 1892.) 113.
 „ létszámáról s az üresedésben levő helyekről előterjesztés 166.
 Tagsági kijelölések 274.
 Tagválasztások 283.
 Tagválasztó ülés 346.
 Takarékpénztár-egyesület Fáy-pályázatáról jelentés 273, 280, 412.
 Tauszk Ferenc „A tüdőbeli bolygó idegrostok stb.“ 490.
 Téglás Gábor „Újabb barlangok az erdélyi Erczhegység övéből stb.“ 605.
 Teleki-pályázatról (1891.) jelentés Borczik Árpádtól 177.
 „ pályázatnál (1891.) Gabányi Árpád jutalmat nyer 237.
 „ jutalomra beérkezett pályaművek 619.
 „ pályázat bírálói 682.
 Télfy Iván „Jelenkori görög népdalok“ 164, 196.
 Temesi monographia segély- részlete 1892-re 729.
 „Terentius vígjátékainak magyarra fordítása“ P. Thewrewk Emiltől 224.
 Természettudományi Társulat jubiláris közgyűlésére meghívó 102.
 Teschler György „Körmöcbánya északnyugati vidékének közei“ 457.
 Thallóczy Lajos „Hervója herceg 69, 99.
 Thaly Kálmán „Az 1706-ki béketárgyalások félbeszakadása“ 489.
 Than Károly választása a III. oszt. elnökévé 284.
 „ „A vegyértékek törvényéről“ I. 665, 680.
 Thauhoff Lajos „Újabb vizsgálatok az izmok szerkezetéről.“ Székf. U. a. „Újabb vizsgálatok az izomidegek végződéséről“ 100.
 „ „Újabb adatok a harántcsontos izomrostok idegvégződéséhez stb.“ 348.
 P. Thewrewk Emil „Jelentés az 1891. év. Farkas-Raskó-pályázatról“ 193.
 „ Terentius vígjátékainak magyarra fordítása 224, 238.
 „ választása a class. philol. biz. előadóává 490.
 Thomson Vilmos k. taggá választása 284, 347.
 Tisza Kálmán komáromi jubileumára meghívó 618.
 Török Aurél I. taggá választása 284, 347.
 Török József r. t. 50 éves doctori jubileumára üdvözlő irat 238.
 Történettudományi bizottság tagjai 490.
 Trencsén vármegyében található molluskák. Brancsik Károlytól 523.

Udránszky László „A központi idegrendszer chemiai összetételének megváltozásáról a veszttség folyamán. I. közl. A viztartalom ingadozásáról“ 100.

Ügyészi előterjesztés 163.

„ számadások megvizsgálása 163.

Ügyrend némely pontjain teendő módosításokról jelentés 103.

„ új kiadásáról előterjesztés. Szily Kálmántól 166.

„Újabb barlangok az erdélyi Erczhegység övéből és a Fejér-Kőrös hunyadmegyei völgyszakaszáról“ Téglás Gábertől 605.

Ülések (akadémiai) I., II., III. oszt. 41, 99, 160, 236, 271, 340, 348, 484, 489, 618, 679, 727.

„ Összes: jan. 25. 100; febr. 29. 164. rendk. márcz. 19. 237; márcz. 28. 238; ápr. 25. 272; máj. 30. 484; rendk. jún. 4. 488; jún. 20. 490; okt. 3. 618; okt. 31. 681; nov. 28. 728.

„ Igazgatósági: I. febr. 14. 161; II. máj. 5. 345.

„ LII. Nagygyűlés 341, 346.

„ Közülés programja 342.

Ülésekről 1891-ben, jelentés:

„ I., II., III. osztály 241.

„ Összes 247.

„ Igazgatósági 249.

„ Bizottsági (állandó) 251.

Ülőssor 1893-ra 683.

Ullmann-jutalomra (A dunai hajózás fejlődése) pályázó művek 620.

Vagyonmérleg 1891. decz. 31. 104—111.

Választásokról (akadémiai) jelentés 283.

Vályi Gyula „A negyedrendű és első lapú térbeli görbék elméletéhez“ 490.

„ „Desargues tantételének térbeli analagonjáról“ 680.

Varga Zsuzsánna részére kiutaltványozott összeg 163.

Vargha Gyula I. taggá választása 284, 347.

„ „Óda az 1867. évi koronázás emlékére“ 365.

„ „Népünk mozgalma a népszámlálás adatai szerint“ 236, 385.

„ felolvassa a koronázási jubileumra írt s jutalmazott ódáját 488.

Várad Antal „Charitas“ cz. színművével Kőczán-díjat nyer 728.

Vári Rezső értesítése Flórenczből a „Leo sapiens“ kézirat ügyében 487.

Vas Frigyes „Az együtt érző idegsejtek chromatinjának szerkezetéről“ 490.

A vasutak jövedelmezőségéről, kapcsolatban a tarifák kérdésével“ Lipthay Sándortól. Székf. 451.

Vécsey Tamás „A római jog külső története és institúciói“ cz. munkája Marczibányi-mellékjuttatmal nyer 277, 342.

„A vegyértékek törvényéről I.“ Than Károlytól 665, 680.

Virchow Rudolf k. t. emlékérmé 165.

Vitéz-jutalomra beküldött pályamű 103.

„ pályázatról jelentés 282, 344.

„ bizottsági jelentés 364.

„A Vogulok vallásos költészete“ Munkácsi Bernáttól. Székf. 340.

Volf György „A magyar helyesírás alapja“ 164, 370.

„Wenzel Gusztáv“ (Nekrológ) 146.

Werbőczy Tripartitumának magyarra fordítására ajánlkozik Csiky Kálmán 274.

„ új kiadását előkészítő bizottság alakítása 683

Weszelowszky Károly „Éghajlati viszonyok Arvaváralján“ 520.

Wlassits Gyula r. taggá választása 284, 347.

Zemplén vármegye közgazd. és közmívelődési állapota“. Ballagi Gézától 698.

Zenészetű műszavak megállapítása s a magyar zene történelmi hagyományainak hitelessége érdekében közreműködésre felhívás a vallás- és közokt. minisztériumtól 631.

Zichy Antal „A gr. Széchenyi Istvánhoz intézett fontosabb levelekről 139, 160, 223, 238.

„ választása az I. osztály elnökévé 101, 283, 344.

„ bemutatja Kazinczy F. levelezésének III. kötetét 728.

Zimányi Károly a Vitéz-pályázatnál jutalmat nyer 283, 344.

„ „Azurit a Iaurionhegységéből Görögországban“ 349, 602.

Zóna-időszámítás ügyében a vallás- és közoktatásiügyi miniszt. átirata 102.

A Zsigmondkori oklevéltár előmunkálatairól jelentés Fejérfataky Lászlótól 172.

Jelentékenyebb hibák :

44. l. 24. sorban Cesinge János neve elhagyandó.

410. l. 82. „ oroszszal helyett angollal.

50025

Megjelenik
minden hó 15-én,
három-négy ívnyi
tartalommal.

AKADÉMIAI ÉRTESÍTŐ

SZERKESZTI
SZILY KÁLMÁN.

Szerkesztő
s kiadó hivatal a
Magyar Tudom.
Akadémiában.

III. KÖTET.

1892. január 15.

1. FÜZET.

Dr. Schenzl Guidó emlékezete.

1823—1890.

(Előadta *Heller Ágost* 1. t. a december 7-iki összes ülésen.)

Midőn itt az Akadémiában elhunyt társaink emlékezetét fölevenítjük, voltaképp kétféle czélunk felelünk meg. Először a kegyeletnek teszünk eleget, mintegy elbúcsúzva egy volt pályafutótól, ki mellettünk végezte életének és tudományos törekvéseinek pályáját, másodsor pedig tisztán tudományos cél lebeg szemünk előtt, midőn az elköltözöttnek a tudományban elfoglalt állását körülírjuk és megállapítjuk. Ekként az emlékezés főfeladata, hogy végképen leszámoljon a körünkől kivált tudósnak a tudományban és irodalmában vitt szerepével, és emlékét a történelemnek adja át. És ez az oldala az emlékezésnek, mely a tudós tevékenységét feltünteti és jelentőségét a tőle képviselt tudományszakban kritikailag méltatja, mindenesetre a fontosabb rész, mely t. i. az Akadémia irányának leginkább megfelel. Mert akkor tiszteljük mindenesetre legjobban elhunyt társaink emlékét, ha törekvésünk oda irányul, hogy tudományos jelentőségöket — távol minden túlzástól — igazságos mértékkel mérjük, oly mértékkel, melyre nézve biztosak lehetünk, hogy egy későbbi kor ezt megváltoztatni vagy lejobb szállítani nem fogja.

Azon férfiú, kinek emlékét ez alkalommal kegyelettel fel akarom eleveníteni, *dr. Schenzl Guidó*, Akadémiánknak sok éven át munkás tagja volt, addig, míg az utolsó években — miután 35 évig közöttünk élt — stájerországi hazájába visszahívatott, hogy a tiszteletreméltó, ősrégi admonti káptalan sorsát, mint választott apátja, igazgassa. Schenzl Haus nevű kis községben, mely a Dachstein déli lejtője mellett, nem messze Gröbmüngenből, a felső Enns völgyben fekszik, született 1823 szeptember hó 28-án. Atyja Schenzl Ferencz Jeromos, cs. kir. uradalmi ellenőr volt. A fiút *János Jeromos Miksa* névre keresztelték. Gymnasiunai tanulmányait Judenburgban kezdte, hol admonti szerzetesek tani-

tottak, és Grácban fejezte be. Mint igen vallásos vidék fia, kis hivatalnoki családból származván, nagyon közel fekvő dolog volt, hogy első tanárainak példája őt ugyanazon pályára terelje, annál is inkább, minthogy a biztos állásra jutást ekként legrövidebb úton remélhette. 1841. szeptember 4-én Schenzl négy társával Admontban a Szent-Benedekrend kötelékébe lépett és szerzetesi névül a *Guidó* nevet vette fel, mely néven mindannyian ismertük. A «noviciatus» és «clericatus» évek befejezése után 1845. július 11-én az ünnepélyes szerzetesi professiót letette és 1846. nov. 15-én a Grác mellett St.-Martinban mondott első izben misét.

A rendben uralkodó szokás szerint pater Guidó az admonti klostromtól ellátott különféle plébániákban először mint segéd-lelkész működött. Ez időben az admonti apáti széket a tudományokat kedvelő *Kreil Bennó* foglalta el. Ez a fiatal szerzetesben a természettudományokra való hajlamot csakhamar felismerte és mint körültekintő rendfőnök elhatározta, hogy e tehetséget a rend érdekében hasznossá fogja tenni. E célból Schenzlt Grácba küldte, hogy ott az egyetemen chemiai és physikai tanulmányokkal foglalkozzék.

A Benedek-rend századok óta buzgó művelője a tudományoknak. Mielvlt alapítója a Monte Cassino-n követőket gyűjtött és nekik szabályokat adva, a rend alapját megvetette, ez az egész szerzetesvilágot felforgató intézmény, gyorsan elterjedt. Kezdetben ugyan még nem tartozott céljai közé a tudományok ápolása. De a mint működési tere és hatalma mindinkább növekedett, iparkodnia kellett, hogy képzett szerzeteseket kapjon, kiket előbb tanítani és hivatásukra előkészíteni kellett. Így keletkeztek a klostrombeli iskolák, a gazdag könyvtárak, így lett a rend a középkor legsötétebb századain keresztül a tudományok hű ápolója, miről a tudományok története mindegyik lapján említést tesz. Számos iskolát alapított a Benedek-rend világiak számára is és szerzetesei a népiskolától az egyetemig minden néven nevezendő iskolán tanítottak. Az admonti szerzet az érczekben gazdag Stájerországban számos bányászati vállalat tulajdonosa, s így közelfekvő gondolat, hogy a tágas látóköri Bennó apát a fiatal Schenzlt, kiben a természettudományok iránti hajlamot felismerte, oly tanulmányokra terelte, melyek alapján a szerzetnek vagy bányaiipari telepein vagy iskoláiban kapjon alkalmazást és használjon a rendnek.

Mint a philosophia doctora tért vissza Grácból Schenzl 1850-ben a rend házába, de még ugyanez évben Marburgba a cs. kir. főgymnasiumra küldték póttanári minőségben. De csak rövid ideig maradt ott, már a következő évben, 1851. december 24-én Budán találjuk, miután időközben Bécsben a tanári vizsgálatot physikából főtárgyúl és matematikából melléktárgyúl kiállotta.

A budai gymnasiumon Schenzl mint póttanár *Gassner Tivadar* igazgató mellett, ki szerzetestársa volt, működött addig, míg 1854-ben Kreil Bennó apát visszahívta, hogy az 1854/5-iki tanévben a gráci állami főgymnasiumon mint rendes tanár kezdje meg működését.

Időközben azonban itt Budán egy új iskola támadt, s ennek köszönhetjük, hogy Schenzl körünkől nem távozott. Buda fővárosa 1854-ben egy alreáliskola felállítására határozta el magát, csakhogy ez intézet fennállhatása, a város kedvezőtlen pénzügyi helyzete miatt, nem látszott elég biztosnak. De még ugyanez év december 28-ikáról keltezett elhatározással ő Felsége elrendelte, hogy az intézet mint főreáliskola lépjen életbe és hogy személyi kiadásainak költségei a tanulmányi alapból fődöztessenek. Az új intézet igazgatójává 1855. január 5-én Schenzl neveztetett ki.

Boldogult társunk életére vonatkozó, rendelkezésemre álló meglehetősen kimerítő adatokból azt az egyet nem tudtam kivenni, hogy miként történhetett, hogy az új igazgatói állomásra éppen őt szemelték ki, a ki a budai gymnasiumon alárendelt minőségben alig három év óta működött, s alig volt 31 éves és idegen hazából származott. De akármiként történt, hogy az új iskola szervezésével és vezetésével őt bízták meg, annyi bizonyos, hogy a választás a lehető legszerencsésebb volt. Kedves kötelességemnek tartom, hogy e helyen is kiemeljem, mert az elhúnytak jellemzéséhez tartozik, hogy ő az elejébe tűzött feladatot a legnagyobb ügyességgel oldotta meg és az intézetet a gondolható legnehezebb körülmények között nagy tapintattal vezette, úgy hogy, ha ma a budapesti II. kerületi állami (a volt budai királyi) főreáliskola az országban legjobb hírnévnek örvendő tanintézetek egyike, úgy ezt a jó híret jó részben első igazgatójának köszöni, kinek szelleme ott még most is érezhető.

Pedig nehéz idöket élt át a hatvanas évek elején. Válságos idő köszöntött be akkor, midőn a budai reáliskola tanítási nyelve a magyar lett, s ennek következtében az egész tanári testületben lényeges személyváltozások történtek. Schenzlnek, minthogy idegen földről került hozzánk, attól kellett tartania, hogy őt úgy tekintik, mint számos más: egy lejárt politikai rendszer küldöttjének, A mi által itteni helyzete csakhamar tarthatatlanná vált volna. Azonban az ő tetőtől talpig becsületes, nyílt jellemével és nemzeti dolgokban mindig tapintatos föllépésével sohasem keveredett a germanizáló apostolok hírébe. Ő mindig annak vallotta magát, a ki volt: egy idegen hazából közébünk került jövevénynek, ki azon ország iránt, melyben működött és annak minden érdeke iránt sympathiával viseltetett, nyelvét megtanulta, ki sorunkba állott és munkánkban a maga részét követelte. Az ilyen idegen nem idegen

többé, mert működése révén jogot szerzett, hogy a mienknek tekintessék.

Miután a vezetésére bízott új intézet a kezdet nehézségein már túl volt, tevékeny igazgatója egy más működési kört is biztosított magának, melyhez már régibb idő óta hajlama volt. Az admonti klastromban már 1813 óta rendes meteorológiai észlelések történtek, melyek többször előforduló megszakítás után 1845 óta szakadatlanul folynak. Mint fiatal szerzetes Schenzl 1845-től 1849-ig teljesítette a meteorológiai észlelések körüli teendőket. Hogy az ekként megkedvelt tudományos foglalkozását újrolag űzhesse, már a főreáliskola új épületének építésekor egy meteorológiai és földmágnességi observatorium föllállítására is gondolt és e célra a jelenleg a physikai műszertárhoz tartozó másodemeleti saroktermet szemelte ki, hol az intézet csillagászati órái vannak elhelyezve. Ezen helyiségben Schenzl az iskola költségén beszerzett műszerekkel rendes meteorológiai észleléseket végzett s azonkívül a mágnesi declinatio változásait figyelte meg.

Midőn 1860. június 18-án Akadémiánk matematikai-természettudományi bizottságot állított fel s feladatául az egész haza természettudományi viszonyainak kutatását tűzte ki, akkor különös fontosságot tulajdonított a magyar birodalom klimatológiai viszonyai megfigyelésének, mely célzt csakis rendszeresen folytatott meteorológiai észleletek alapján érhetjük el. Szükségesnek látszott, hogy az Akadémia székhelyén, a fővárosban egyszersmind egy meteorológiai és földmágnességi observatorium legyen. Az Akadémiának volt arról tudomása, hogy a budai főreáliskola épületében rendes meteorológiai észlelések történnek, s azért bizottságot küldött ki, mely ez obervatorium felszerelését és kezelését megvizsgálván, azt indítványozta, hogy ez az észlelő hely «akadémiai observatorium»-nak jelentessék ki. Ez által vezetője abba a kedvező helyzetbe jutott, hogy önjelző barometer- és thermometer-készüléket szerezhetett és egy teljes földmágnességi observatoriumot állíthatott föl.

Kiváló mértékben érdeklődött Schenzl mindazon kérdések iránt, melyek a Föld mágnesi állapotára vonatkoznak. A földmágnességi vonalak vonulását az ausztriai tartományokban és a magyar korona országainak területén dr. Kreil Károly állapította meg első ízben, ki 1843-tól kezdve 1858-ig a földmágnességi elemeket a monarchia különböző pontjain meghatározta. Összesen 241 pontban végzett méréseket, mely számból azonban csak 52 esett Magyarország területére. Az észlelések epochája az 1850. év eleje volt, mely időpontra a Kreiltől meghatározott isogon, isoklin és isodynam görbék helyzete vonatkozik.

Schenzl a magyarországi földmágnességi viszonyok hiányos ismeretének kiegészítését fontos feladatnak tekintvén, vállalkozó

e viszonyok behatóbb tanulmányozására. Akadémiánk ebbeli szándékában örömet támogatta és egy teljesen felszerelt Lamont-féle mágnességi utazó theodolith beszerzésére felhatalmazta. Ezt az eszközt Schenzl 1864-ben használta először, midőn *Kruspér István* műegyetemi tanár úrral a magyar orvosok és természetvizsgálók marosvásárhelyi gyűlésére utazott. (Ebben valamint a reá következő években Schenzl az ország számos helyén végzett mágnességi méréseket.

Akadémiánk Schenzl Guidót hazánk physikai viszonyainak kutatásában szerzett nagy érdemeinél fogva 1867. január 30-án levelező tagjának választotta.

Ugyanabban az időben, midőn Schenzl szaktársai részéről elismerésben és kitüntetésben részesült, hivatalos állása napról napra terhesebb lett. Egy nagy tanintézet élén állott, mely épen akkor ment egész szervezetében nagy átalakulásokon keresztül, oly annyira, hogy a folytonos kapkodásban soha sem lehetett tudni, mit hoz a legközelebbi nap. Ehhez járult még Schenzl-nek kettős állása. A főreáliskola vezetése maga egy embert igénybe vett volna, nemkülönben pedig a másik — tisztán tudományos — foglalkozás. Ezek az okok arra birták, hogy a közoktatási minister előtt kijelentse, hogy szerzette útján visszahívását fogja eszközölni.

Azonban *br. Eötvös József*, a magyar közoktatásügynek akkori tág látókörű vezetője teljesen felfogta annak fontosságát, hogy egy ily kiváló képzettségű és munkabíró tudós hazai tudományosságunknak megtartassék. Megbízásából 1868. április 26-án *Stoczek József* vezetése alatt *Nendtvich Károly*, *Szabó József*, *Hunfalvy János* és *Rómer Flóris* akadémikusokból álló küldöttség ment Schenzlhez, őt felszólítani, hogy eltávozása tervéről mondjon le és a jövőben is szentelje tevékenységét Magyarország természeti viszonyai kutatásának. Schenzl feleletében kiemelte, hogy ő kettős elfoglaltságának tartósan nem lesz képes megfelelni, végül azonban megígérte, hogy egyelőre nem tesz olyan lépést, mely visszahívását eredményezhetné. Még ugyanez évben helyzete annyiban könnyebb lett, hogy a főreáliskola tanulmányi és administratív ügyeinek vezetésére aligazgató neveztetett ki, úgy hogy Schenzl, a physikai tanszékkal és az intézet gazdasági ügyeivel járó teendőkön kívül, minden tevékenységét tudományos munkálkodásának szentelhette.

Az 1869-ik évben az admonti káptalan apátot választott. Schenzl csak néhány szavazattal maradt kisebbségben az akkor megválasztott *Müller Zenó* apáttal szemben, ki a noviciatusban társa volt, s ekként úgy látszott, mintha Schenzl már napjait körünkben fogná végig élni.

Akadémiánk III-ik osztályában mindinkább erősödött az

a meggyőződés, hogy az ország klimatographiai viszonyainak eredményes kutatása csak úgy lehetséges, ha külön országos intézmény állíttatik fel, mely hazánk különböző vidékein elszórt figyelő állomások hálózatának középpontul szolgáljon, melyből kiindulva országszerte a rendszeres meteorológiai szolgálat szervezkedjék. E célból *Hunfalvy Jánost* és *Schenzl Guidót* bízta meg egy ilyen intézet tervének kidolgozásával. Az ekként készült tervezetet 1868. április 6-án tartott ülésén a III-dik osztály elfogadta és azt az Akadémia a közoktatásügyi ministerium elé terjesztette.

Báró Eötvös József közoktatásügyi minister, Akadémiánk akkori elnöke, melegen felkarolta az ügyet és a sokféle nehézséget és akadályt elhárítván, az új intézet felállítását keresztülvitte. A meteorológiai és földmágnességi magy. kir. központi intézet Király ő Felségének 1870. április 8-ikáról keltezett elhatározásával állíttatott fel; igazgatójául az Akadémia ajánlatára 1870. július 12-én dr. Schenzl Guidó neveztetett ki.

Ekként Schenzl eddigi tevékenysége színhelyétől végkép megvált és az új intézet szervezéséhez fogott hozzá. Azaz, hogy szívesen hozzáfogott volna, ha az intézet egyelőre ne csak papíron létezett volna. Az országnak akkoriban nem épen kedvező pénzügyi helyzetére való tekintetből az új intézet számára még helyiséget sem akartak fizetni, s ekként egy ideig még valahogy a főreáliskola épületében tengődött s igazgatója a reáliskolai igazgató szállásában lakott, onnan az intézet a várba, végre 1872-ben mostani hajlékába a budai várhegy északi lejtőjére költözködött.

Zajtalan, csendes modorában Schenzl a sokféle akadály legyőzésével bajlódott. Az intézet különálló volta az igazgató állását a felső hatósághoz nagy mértékben megnehezítette, oly annyira, hogy Schenzl egy ízben tényleg lépéseket tett, melyek hazájába való áthelyeztetésére céloztak. Végül azonban, midőn Akadémiánk egy igen tisztelt tagjának hivatalos gondozása körébe került a meteorológiai intézet ügye, sorsa egy csapással jobbra fordult. Schenzl abba a helyzetbe jött, hogy még számos új másodrendű állomást állíthatott fel, úgy hogy az állomások hálója mindinkább sűrűbbé vált. Földmágnességi vizsgálatait 1880-ban fejezte be, melyek összegyűjtésével és kiegészítésével a Kir. magy. Természettudományi Társulat még 1872-ken bízta volt meg. Vizsgálatainak eredményeit egy 67 $\frac{1}{2}$ ívből álló quartkötetben magyar és német nyelven «Adalékok a magyar koronához tartozó országok földmágnességi viszonyainak ismeretéhez» czime alatt adta ki. — Az 1885-iki országos kiállításra a magyarországi csapadékviszonyokat feltüntető térképet állított össze, s ez volt egyszersmind utolsó nagyobb irodalmi dolgozata.

Az 1869-ben admonti apátul választott Müller Zenó a

nyolczvanas évek folyamán gyógyíthatatlan idegbajba esett, s e miatt kénytelen volt lemondani. 1886. április 7-én az admonti káptalan administratort választott; a választás, mint előre látható volt, Schenzl Guidóra esett. Mint ő maga bevallotta, nehezeére esett 63 éves korában, miután a magyar főváros enyhébb éghajlatához szokott, egy régóta megkedvelt működési körtől elválni; hogy Admont zord hegyei között terhes, nagy felelősséggel járó hivatalt vállaljon. De meg kell gondolnunk, hogy ő, ki magát mindig a rend engedelmes fiának érezte, most, midőn társainak reá szüksége volt, a választás elfogadását ki nem kerülhette. Elhatározását lényegesen megkönnyítette, hogy ő saját vallomása szerint a szervezkedő administrációval szeretett foglalkozni, a mint e foglalkozásban különben is nagy ügyessége és szerencsés keze volt. Schenzl mint «administrator monasterii in spiritualibus et temporalibus cum jure successionis» választatott, mely czimben az apáti székre való biztos kilátás kifejezést talál.

A feladat, melylyel az új administrator szemben állott, elég nehéz volt. Az admonti nagy égésben 1865-ben majdnem teljesen elhamvasztott káptalani épület egyes szárnyai még ma is romban vannak, a káptalan vagyona rossz gazdálkodás következtében rendezetlen állapotban volt. A rend fekvő birtoka 17 négyszög-mértföldnyi erdőterülettel megfogyott és a káptalan a vagyoni tönkrement szélén, a sequestrum előtt állott. Ily viszonyok között valóban erős elhatározásra volt szükség, hogy társunk a kevés reménnyel kecsegtető állásra vállalkozzék. Hatvanhárom éves kora daczára fiatalkori hévvel fogott új feladatához. Terve volt, hogy a rend vagyonát rendbe hozza, a klastrom épületeit régi pompájában felépíti, sőt, mint nekem a jelenlegi apát *P. Hoffmann Cajetán* írja, az utolsó időben az volt terve, hogy a kremsmünsteri observatorium mintájára Admontban is csillagvizsgáló intézetet létesít.

Schenzl 1890 elején, noha Zenó apát még élt, a római kuria engedelmeivel apáttá avatztatott. Fájdalom, a felavatás ünnepén mondott: «ad multos annos» nem valósult meg. Schenzl Admont zord éghajlatához már nem igen birt hozzászokni és a mult év elején uralkodott influenzától erősen szenvedett. Mult év november havában rendjének ügyében előbb Bécsbe, aztán Grácba utazott, hol november 21-én megbetegedett és november 23-án reggeli 4 órakor, rövid, de kínos betegség után meghalt. Utolsó pillanatig öntudatán volt. Betegségét bélsavarodásnak jelezték az orvosok.

Elhunyt társunk hült tetemeit november 27-én Admontban a praelatusok kriptájában helyezték el örök nyugalomra. *Guidó* apát az admonti praelatusok sorában a 61-ik volt.

Nagy vonásokban iparkodtam Schenzl Guidó életét leírni. Mint

tudósnak, különösen pedig mint szerzetbelinek, külső élete valami kiváló változatosságot nem mutat. Egészben véve, élete a nagyobb csapásoktól ment maradt és csendes munkásságban folyt le. És ezen munkásságnak volt sikere, minthogy egymásután ért el mindent, mire állásánál és törekvéseinél fogva igényt tarthatott. Fiatal korában tudományos pályára lépett; mint kezdő, még nem is rendes tanár, egy nagy tanintézet élére állított s ennek ügyeit tizenöt éven át szerencsés kezekkel vezette; midőn aztán tudományos tevékenysége más működési kört kíván, ez is megnyílik számára, másodízben kerül egy ujólag felállítandó intézet élére, s noha itt kezdetben nagy nehézséggel kell megküzdnie, ott is eljön az idő, midőn az előbbi évek mulasztásait legalább részben még jóvá teheti. Végre, midőn oly kort ért el, melyben sok ember már csak nyugalom után vágyódik, még egyszer nyílik meg számára új, tágas működési kör, midőn saját szerzetének élére kerül, hogy szellemi és anyagi ügyeit intézze: oly feladat, mely — tekintve az admonti szerzet nyolczszázéves, kulturális tevékenységben oly gazdag történetét — mindenesetre olyan férfiúra, mint társunk volt, nagy vonzó erővel birhatott. S miután négy évig mint administrator a szerzet dolgait szép sikerrel gondozta és vagyoni viszonyait teljesen rendbe hozta, ünnepélyesen beiktatják az apáti székbe, hogy az apátok sorában mint 61-ik számos éven át uralkodjék. «Dum omnes sperabamus, Abbatem carissimum iam multos annos monasterium esse gubernaturum, Deus omnipotens aliter disposuit.» E bánatteljes szavakkal fejezi ki az admonti szerzetnek a rendtársakhoz intézett halotti jelentése a keserűen megghiúsult reményeket.

Miután az előbbieken elhunyt társunk élete pályáját röviden vázoltam, most arra kell áttérnem, mi e helyen tulajdonkép a legfontosabb, t. i. Schenzl Guidó tudományos tevékenységére és annak kritikai méltatására. Schenzl eredetileg — mint ő azt maga mondta — chemiára, illetőleg kohászatra készült. A bécsi cs. kir. geologiai birodalmi intézet évkönyveiben jelent meg első dolgozata: «Analyse der Bleispeise von Oeblarn in Obersteiermark» czíme alatt. Egy másik értekezésének czíme: «Einige Nickel-Salze. Dargestellt im chemischen Laboratorium des Joanneums in Graz». — A budai kir. egyet. gymnasium értesítője számára «Die Chemie als Bildungsmittel überhaupt, insbesondere der Einfluss der Analytik auf geologische Ansichten» (1853) és «Analyse von Schlacken und Hüttenproducten in ihrer Bedeutung als künstliche Mineralien» (1854) című dolgozatait írta.

Schenzl azonban nem jutott abba a helyzetbe, hogy kohászati tanulmányait érvényesíthette volna.

Mint tanár tudományos tevékenysége más irány felé indult. Már a budai főreáliskola épületének építésekor oly helyiség

berendezésére gondolt, melyben meteorológiai és földmágnességi vizsgálatokat lehessen végezni. Midőn e törekvésében Akademiánk részéről hathatós támogatásban részesült, e vizsgálatokat rendszeresen és nagy buzgósággal folytatta. Dolgozatai azontúl kizárólag földphysikai tárgyakra vonatkoznak; mint ezt dolgozatainak következő jegyzékéből látjuk: «Az akadémiai földdelejességi észlelde leírása.» — «Magnetikai helymeghatározások Magyar- és Erdélyországban.» — «Magnetikai meghatározások Magyarországon 1866. és 1867-ik években.» — «A napmelegség terjedése a föld mélyébe.» (Valamennyi a Math. és Természettud. Közleményekben.) — «Bodentemperaturen in Ofen» (Budai főreáliskola programjában). — «A magnetikai lehajlás megméréséről» (Akadémiai székfoglaló). — «A Budán tett légtüneti és delejességi észleletek eredményei (1861—1868).» — «Magnetikai helymeghatározások Magyarország D.-Ny. részén.» — «Időjárási viszonyok Magyarországon 1871. évben, különös tekintettel a hőmérsékre és csapadéokra.» (Valamennyi a Math. és Természettud. Közleményekben). — «Új meteorol. állomások a hazában» és «Villámhárítók alkalmazásáról» (a Természettud. Közönyben). — «Az elpárolgás szabad levegőben Budán» (Pesti Napló 1866). — «A földhőmérsékletek Budán 1865—1868.» — «Ueber den Ozongehalt der Luft in Ofen» (Meteorol. Zeitschr. 1867.) — «Der Sternschnuppenschwarm von 27. November 1872» (Jahrbüch. der k. k. Sternwarte in Wien 1873). — «Die magnetische Declination in Siebenbürgen» (Carl's «Repertorium der Physik» 1875).

Önálló művei között első sorban megnevezendő a már említett nagy műve, melynek címe: «Adalékok a magyar koronához tartozó országok földmágnességi viszonyainak ismeretéhez» (Budapest 1881). E mű a Kir. magy. Természettud. Társulat megbízásából készült; magában foglalja mindazokat a méréseket, melyeket 1863 óta az ország legkülönbözőbb vidékein tett. — A Természettud. Társulat megbízásából írta még az «Útmutatás földmágnességi helymeghatározásokra» (Budapest, 1884) című művét és azt a kis füzetet, melynek címe: «Útmutatás meteorológiai megfigyelésekre» (Budapest, 1884). — Utolsó dolgozata «A magyar korona országainak csapadék-viszonyai» (Budapest, 1885) című értekezése. — Mint a meteorológiai intézet igazgatója 1871 óta Schenzl «A meteorol. és földdelejességi m. kir. központi intézet évkönyveit» szerkesztette; ezek közül különösen az első kötet érdekes, minthogy benne a meteorológiai intézet felállítása előtt a légköri jelenségek terén történt összes megfigyelések le vannak írva. Társunk tudományos tevékenysége számos oldalról részesült elismerésben: 1875-ben a párisi Congrès international des sciences géographiques» díszokmánnyal és éremmel tüntette ki, 1876-ban Akademiánk nagy jutalmát elnyerte; az

«Accademia romana pontificia de' nuovi Lincei» rendes tagjául megválasztotta. Magyarországból való távozása után sikeres tevékenysége elismerésül Király ő Felsége a III-ad osztályú vaskorona-rend lovagkeresztjével tüntette ki.

Ha Schenzl tudományos működését röviden jellemezni akarjuk, azt találjuk, hogy mint elérendő cél, melynek egész tevékenységét szentelte, hazánk klimatologiai és földphysikai viszonyainak kutatása lebegett szeme előtt. Nem sok az, mi 1860 előtt e tekintetben történt és a mi történt, az is nagyobb részben idegen tudósok műve volt. Schenzl igen szorgalmas észlelő volt, ki a számadatok halmazától meg nem rettent, hanem azokból a kívánt eredményeket ki tudta olvasni. Nem teremtett ő új elméleteket a mérések számára, hanem az elismert czélszerű módszereket, melyek megbízhatóságát teljes mértékben megbirta ítélni, ügyesen és lelkiismeretesen kezelte. Minden tekintetben iparkodott a földmágnességi kutatás terén oly nagy érdemeket szerzett *Lamont* nyomdokait követni.

Kétséget nem szenved, hogy ma hazánk klimatologiai és földphysikai viszonyainak kielégítő ismeretétől még mindig nagyon távol állunk. Életének férfikorát megtöltő serény munkálkodása daczára Schenzl utódjai számára még elég végezni valót hagyott. De azért ő körünkben derék munkát végzett és ki majd egy későbbi korban Magyarország physikai viszonyai kutatásának történetét meg fogja írni, az könyvének első lapjait Schenzlnek e téren kifejtett tevékenységének fogja szentelni.

Midőn Schenzl 1886-ban körünkből távozott, a magyar tudományosság tőle már alig várhatott valamit. Tevékenysége ezentúl egészen más természetű volt. Azon 35 éven keresztül, mely idő alatt a magyar közügyet szolgálta, mind a közoktatás terén, mind hazánk tudományos érdekeinek emelésében hasznos és áldásos tevékenységet fejtett ki. Komoly tudományossága mellett szerény, mindenkinek érdemét készségesen elismerő modora miatt az elhúnytak e hazában is számos tisztelője volt. Midőn Akadémiánk III-ik osztálya engem bizott meg azzal a feladattal, hogy *Schenzl Guidó* felett mondjam az emlékbeszédet, különös hálára kötelezett, melynek ezennel kifejezést is adok, minthogy abba a helyzetbe hozott, hogy azon férfiú iránt róhassam le a kegyelet adóját, kihez több mint két decenniumon keresztül soha meg nem zavart baráti kötelek fűzött, és mert jól esik, hogy e helyen kellő világításba helyezem ezen szerény tudós érdemeit, kinek emlékét a Magyar Tudományos Akadémia mint a hazai tudományosságnak egyik tevékeny munkását tartósan meg fogja őrizni.

Hazánk népe 1890-ben.

(Kivonat *Keleti Károly* rt. december hó 14-én tartott felolvasásából).

Ha a népszámlálás mindenha fontos mozzanat egy nemzet életében, kétszerte fontos ez reánk magyarokra nézve, végtelenül fontos ép e pillanatban; mert, ha számilag valamennyire változunk is, azon viszonyok, melyeket e méltón népleírásnak címezhető művelet kiderített, az ország lakosságának egyes viszonyai, vonatkozásai s a nemzet egész tagozása változatlanul azon népé lesz, mely a millenniumot megünneplendi.

Történelmi forrásaink a magyarok eredetéről s a honfoglalásról sokkal gyérebbek, semhogy felvilágosítást adhatnának még arra nézve is, mily számban s mily nemzeti és családi kötelekben jöttek be őseink e hazába? De még a sokkal későbbi történelmi adatok se nyújtanak kellő támpontot arra nézve, miként szaporodott e nemzet elannyira, hogy ezernyi sorscsapás közepett, oly óriási veszteségek után, melyek ép az államalkotó törzs legnemesebb vérért fogvasztották egyre, ma mégis tizen-nolczadfél milliónyi tekintélyes lélekszámban élhessünk a Szent István korona alkotta magyar hazában.

A házak száma, melyekben népünk lakik — pedig ki kell emelnem, hogy itt csakis a magyar anyaországról szólok, Horvát-Szlávonország adatai nem állván még rendelkezésemre — tehát csak a házak száma és ezek közül is csak a lakottaké 2.478,491. E házszám az előleges anyag bemutatásakor revisión még nem esvén át, nagyobbnak látszott, mert künn a vidéken a lakatlan üres telkeket is házszámba vették. Mégis 1880-hoz képest számuk 179,125-tel, vagyis 7.3 %-kal szaporodott, tanúságot téven arról, hogy népünk nem fér meg többé régi lakhelyein, hanem terjeszkedik, épít és keres kényelmet háztartásban élő családaiknak. Mert nemcsak a házak száma szaporodott meg, de még inkább a lakásoké, mely ezúttal 3.237,479-re rúg és 273,132-vel haladván meg az 1880-diki állapotot, 9.3 %-nyi vagyis a népszámmal majdnem egyenletes gyarapodást tüntet fel, noha a népszaporulat nem rögtön vonul tágasabb helyiségekbe, hanem összeszorul kezdetben, míg végül is kiszorul a lakásból és újat alkot.

Nagyon nehéz az életben szétválasztani a lakás, háztartás és család szerint élő népet. Ha nem tekintjük az intézeti háztartásokat (kórház, nevelőintézet, fegyház, stb., ezúttal 1585-öt 53,157 lélekszámmal) leginkább egy-egy háztartásban élő családokat találunk s ezek száma 3.370,443 levén, közel félmillióval (498,688) haladta meg a múlt számlálás alkalmával talált családok számát s így ezen, a nép legerősebb alapját képező viszony

a tiz év előtti állapothoz képest 17.₃₆ %-kal, vagyis a népesség abszolút szaporodását jóval felülmúló arányban javult.

Mily erős, egyúttal egészséges erkölcsi kötelet képez a család, mutatja az, hogy közel 3 millió (2.948,219) esetben férfi a családfő, míg többnyire özvegyiség következtében, női családfő csak 427,931, tehát hatszorta kevesebb esetben találtatott. Ezen 3.₄ millió családfő mellé 3.₉₆ millió férfi és 6.₇₅ millió, tehát majd még egyszer annyi női családtag sorakozik, míg 508,781 férfi- és 472,130 nő különféle czimen, mint rokon, cseléd vagy egyéb él a felsorolt családi háztartásokban. Hazánk polgári népessége 7.450,392 férfiből és 7.683,401 nőből áll s így esik 1000 férfira 1031 nő. De ha a tényleges szolgálatban levő 78.370 katonát és tengerészt, 14293 honvédet és 5,408 csendőrt is beszámítjuk, csak 1,018 nő esik 1000 férfira, pontosan ugyanannyi, a mennyit az 1880-diki számlálás is kimutatótt.

Hogy az ország jövője a népesség fentartása sőt fejlesztése tekintetében biztosítva van, mutatja az, hogy ez idő szerint 3.072,907 nős férfi és 3.120,665 férjes nő él az országban. Ide sorolható még, mint a kik csak a multban feleltek meg családalapító és fentartó kötelességöknek: 216,771 férfi és 743,441 női özvegy. Hogy a nő-özvegyek több, mint háromszorta meghaladják a férfi-özvegyek számát, az az egész világon tapasztalt tény s abban találja magyarázatát, hogy a férfit egyrészt jobban megviseli az élet küzdelme s hamarább dől ki a gyöngébb szervezetűnek mondott, de bizonyos életkoron túl szívósabb nőnél; másrészt pedig gyermekekkel megáldott özvegyiségre jutott sok férfi újra kénytelen házassági frigyre lépni, hogy elárult gyermekeinek anyát, habár csak mostohát is szerezzen. A törvényesen elvált 4,464 férfit és 7,145 nőt csak melleleg emlitem.

A nőtlenek és hajadonok száma 4.146,684, illetőleg 3.801,305. E számok azonban oly vegyes társaságot mutatnak be, hogy velök tulajdonképen semmire se mehetünk. Köztük vannak a még egy évet be nem töltött csecsemők; de köztük a már jegygyűrűt váltott mátkapárok, sőt köztük az agglegények és aggszüzek is. Az 1890-ben született, tehát a számlálás alkalmával első életévüket még be nem töltött kisdedek száma 242,978 fi- és 240,018 nőgyermek. Számuk tehát majd egyforma. Ugyanez áll az 1885-ben szülöttek soráig, vagyis a betöltött 5-dik évig csoportosított gyermekekről, mely osztályban az előbbieket beszámításával a figyermek 1.265,048, a nőgyermek 1.266,152 főre emelkedik. E csoportosítás az 5-dik életévig annál fontosabb, mert az orvosok állítása szerint ez a kor a legveszedelmesebb a sarjadzó emberanyagra nézve. Ez öt év alatt szedi a sok gyermekbetegség áldozatait legsűrűbben, ezért a népesedési mozgalom táblázataiban is a gyermekhalandóságot az 5 éves koron belüliekre terjesztjük ki

s így összehasonlítás kedvéért is volt szükségünk e csoportosításra. A benne rejlő és nemzeti erősödésünkre nézve oly végtelenül fontos kincs jelentősége még emelkedik, ha elgondoljuk, hogy ez összes népességünknek 16,8 % -át képezi s minél többet birunk közülök életben tartani, annál biztosabban számíthatunk arra, hogy a magyar nemzet szaporodása és erősödése oly arányokban fog haladni, mint azt állami és társadalmi vágyakozásaink követelik.

Még egy szempontból jön tekintetbe e korosztály, mert az ebbe tartozó gyermekektől még semmiféle szellemi műveltséget nem követelhetünk, csak a betöltött 6-ik évvel kezdődően az iskolalátogatás törvényes kötelezettsége. Iskolakötelezett, vagyis 6—12 év közötti gyermek van, a két nem között alig észrevehető különbséggel 2.402,989, az ismétlő iskolába járn kötelezett gyermek a 15-dik életéig 934.567 s így az összes iskolakötelezett száma 3.337,556, vagyis az összes népnek 22,05 % -a. Hogy ezek közül tényleg hányan járnak iskolába, az a közoktatásügyi miniszter úr jelentésébe tartozik, itt vele nem foglalkozom. Sokkal fontosabb ránk nézve tudni, s ezt szintén a népszámlálás derítette ki, hányan tudnak népünk közül olvasni, írni vagy legalább olvasni és hányan nem szerezték meg a szellemi művelődés ezen legkezdetelesebb ugyan, de egyúttal elmaradhatatlan kellékét.

Az ismétlő iskolába járás kötelezettségének elmulásával, vagyis a 15-dik életév betöltésével, a nőknél a köznép között majdnem rendesen, a férfinép között is kivételesen az élethivatás betöltendő évei következnek. Amott a férjhezmenetelre való előkészületek, emitt az erősebb munka, mely a keresettel jár. Meg kell ugyanis jegyeznem, hogy országos statisztikai összevetésnél, mely a népességgel foglalkozik, mindig csak a milliók szerint számoló köznép s nem a szerencsésebben helyezett tízezernyi felső osztálybeliek viszonyai döntenek. Azért szólok korai férjhezmenetelről, esetleg nősülésről, ezért a munkáról és keresetről.

Míg pedig a 15-dik évig a fi- és nőneműek számaránya alig változik, sőt 5,8 ezernyi számokban a nők épen csak 10,000 fővel szárnyalják túl a férfiak számát, már a 16-dik évtől kezdve mind nagyobb túlsúlyba jutnak a nők. A 16—20 éves korban már 83,000-rel, a 21—25 évesben épen 100,000-rel, a 26—30 évesben még 50,000-rel több a nő a férfinél. A 31—40 éves korszakban már a férfi kerekedik felül 20,000-rel, a következő 41—50 éves korcsoportban már csak 3,000-rel több a férfi, utána pedig ismét a nők kerülnek felül egy-két ezerrel s maradnak előnyben az emberi kor legszélső határáig, a 100 évesekig.

Ha a munkabírók legjavát a 16 és 60 közötti korban ália-pítjuk meg, úgy ily korban levőket az 1890-diki számlálás alkal-

mával 8.389,593-at, a 80-diki számlálás alkalmával csak 7.890,436 embert találtunk. A szaporodás tehát e legjobb korban közel fél millió (499,157). Még se örülhetünk e számnak teljes szívből, mert e korcsoportban a szaporodás a múlt évtizedhez képest csak 6.₃₂ %, holott a népesség általában 10.₂₃ %-kal emelkedett. Nagyobb szaporodásunk tehát csak a gyermekekben található, kiknek száma a betöltött 15-ik évig 5.868,756 és 1880-hoz képest 753,132 fővel, vagyis 14.₇₂ %-kal több. Így jelen népességünkkel mintegy csak előlegezzük a jövőt; számunk nagyobb, de munkabíró beltartalomra csekélyebb és csak ha sikerül életben tartani s felnevelni serdülő ifjúságunkat, csak akkor lehet biztos reményünk, hogy a jövő népszámlálás minden irányban kielégítő eredményt fog nyújtani. Ha Cassandra-hangúnak szidják is a statisztikust, nem hű embere a hazának, ha nyíltan ki nem mondja a tapasztalt igazat s újra s újra nem hangoztatja: örökadjunk gyermekanyagunk fölött, fejlesszük a közegészségügyet!

Aggódalomra egyelőre nincs ok, mert viszont a 60 éven felüli népesség 1880-hoz képest 158,960 fővel szaporodott s míg akkor 5.₁₅ %-át képezte az összes népességnek, most annak 5.₇₂ %-ára emelkedett, tehát az életben maradás, a hosszabb élet-tartam népünknel több, mint fél százalékkal fokozódott. Miután a népállomány fentartása és biztosítása így kezünkben van, nyugodtan kutathatunk tovább a korcsoportokban, összevetve azokat immár a családi állapottal. E művelet közben megtaláljuk a házassági korban, mondjuk a nőknél 16 és 40, a férfiaknál 20 és 40 év között levő nőtleneket 553,738 fővel, a hajadonokat 809,900-al. Az csak természetes, hogy a nők itt túlsúlyban vannak, mert korábbi testi érésök, meg az, hogy nem kell, mint a férfiaknak, biztos életkeresetre várniok, könnviti sorsukat, pedig közülök 7,948 leány már 16 éves kora előtt ment férjhez, 16 és 25 év között pedig 161,819 férjes nő szerepel, míg ugyane korban csak 11,220 férfi, inkább ifjú vette föl a házasság kötelekét.

Áttérve a népünk műveltségi állapotáról kapott képre, jelezhetjük, hogy Magyarország 6 éven felüli vagyis 12.602,593 lélekre rugó népessége közül 3.724,909 férfi és 2.985,123 nő, vagyis a férfiak közül 60.₂₂ %, a nők közül 46.₅₂ % tud olvasni-írni.

A csak olvasni tudók kis csoportja a férfiaknál 117.374, vagy 1.₃₀ %, a nőknél 423,096, vagy 6.₅₉ %. Míg e tetemesen nagyobb szám a csak olvasni tudó nőknél, ezek csekélyebb iskolalátogatása, vagy rosszabb taníttatása mellett szól, ezt még inkább igazolja a sem írni, sem olvasni nem tudók erősebb női viszonya. Ezek ugyanis 3.009,030-an vannak s az összes 6 éven felüliek 46.₈₉ %-át képezik, míg a férfiak közül csak 2.343,061, vagyis 37.₈₈ % nélkülobi a műveltség megszerezhetésének legalsó alapját.

De ha már annyira részletezve hatoltunk a számokba, érdekes ezt a 10 év előtti állapottal is összehasonlítani. Csakhogy itt egy kis nehézség merül fel, mert 1880-ban nemcsak a 6 éven aluli népességet vontuk le az összesből, hanem egy évet, mely az olvasni-írni megtanulására szükségesnek látszik, még hozzátoldottunk és — a külföld hasonló példáját elfogadva — hét évet vontunk le. Ha ezt most is keresztülvizszük, az eredmény az, hogy:

olvasni-írni tudott . . .	62. ₁₉ %	férfi	48. ₀₀ %	nő
csak olvasni » . . .	1. ₉₆ »	»	6. ₈₀ »	»
egyiket sem tudott . . .	35. ₈₅ »	»	45. ₂₀ »	»

Ezen számokkal hasonlítva össze azután a jelen eredményt, pedig csak ez a helyes eljárás, kitűnik, hogy az olvasni-írni tudás a férfiaknál a lefolyt 10 év alatt 13.₁₈, a nőknél éppen 14.₂₄ %-kal javult. Meg kell egyébiránt még jegyezni, hogy 9,074 hat éven aluli fiú és 9,018 ugyanily lányka már tudott írni-olvasni, míg csak olvasni e koron alul 263 fiú és 292 lányka tudott.

Elemi iskoláink tehát serényen és derekasan iparkodnak feladatuknak megfelelni. Vajjon minden rendbeli iskola egyformán-e, az ismét ki fog tűnni, ha e viszonyokat, vagy hogy tulhosszú ne legyek, csak az olvasni-írni tudást összevetjük a hitfelekezetek szerint csoportosított népességgel, mert többnyire a felekezetek azok, melyek a népiskolákat fentartják. A mennyiben pedig más tényezők vannak befolyással az iskolázatásra, úgy ezt megtaláljuk majd a nemzetiségeknél.

Tudott pedig olvasni-írni a 6 éves koron felül:

római katolikus . . .	55. ₄₈ %	férfi	43. ₀₄ %	nő
görög katolikus . . .	17. ₆₅ »	»	9. ₂₈ »	»
görög keleti . . .	16. ₄₁ »	»	11. ₆₉ »	»
ágostai evangélikus . . .	69. ₃₈ »	»	60. ₂₆ »	»
helvét evangélikus . . .	63. ₁₁ »	»	53. ₅₈ »	»
unitárius . . .	56. ₆₆ »	»	39. ₇₉ »	»
zsidó . . .	70. ₅₅ »	»	59. ₇₁ »	»

Legjobb arányt tehát a Mózes-hitfelekezeti férfi-lakosság tüntet fel, de csak látszólag. Nem szabad ugyanis elfelejtenünk, hogy a zsidók nem alkotnak önálló községeket, nincs parasztságuk s így a tömegben élő köznéppel nem igen állanak egy sorban. Rajtök kivül a legjobb arányt a két protestáns felekezet mutatja, kiknek jó iskolái különben is ismereteseek. Annál szomorúbb azonban a viszony a két görög egyházbelieknél, hol az olvasni-írni tudók száma az országos átlagnak alig egy negyedét éri el.

Az összehasonlítást a multtal, a már említett hosszabb és bonyolult átszámítások miatt, melyek csak később ejthetők meg. itt mellőzni kellett.

Hogy megítélhessük, mit nyomnak e számok, tekintetbe kell venni az illető felekezetűek abszolút és relatív számait. Ide jegyzem egyúttal könnyebb összehasonlítás végett az 1880-diki százalékot is.

Találatott pedig a népszámlálás alkalmával:

		1890-diki	százalékban:	1880-diki
római katolikus	. .	7.241,547	47. ⁸⁵ / ₀	47. ²¹ / ₀
görög »	. .	1.655,171	10. ⁹⁴ / ₀	10. ⁸³ / ₀
örmény »	. .	2,725	0. ⁰² / ₀	0. ⁰² / ₀
görög keleti	. .	2.065,903	13. ⁶⁵ / ₀	14. ¹¹ / ₀
örmény »	. .	33	—	—
ágostai evangélikus	. .	1.182,487	7. ⁸¹ / ₀	8. ⁰⁷ / ₀
helvét	. .	2.209,395	14. ⁶⁰ / ₀	14. ⁷⁸ / ₀
unitárius	. .	61,637	0. ⁴¹ / ₀	0. ⁴⁰ / ₀
más keresztény	. .	7,818	0. ⁰⁵ / ₀	0. ⁰³ / ₀
zsidó	. .	706,838	4. ⁶⁷ / ₀	4. ⁵⁴ / ₀
más nem keresztény	. .	239	0. ⁰⁰ / ₀	0. ⁰¹ / ₀

A más keresztények között fordul elő 6,829 nazarénus, 99 anglikán, 884 baptista stb., míg a nem keresztények között 22 mohamedán és 169 felekezet nélküli is szerepel, 28 férfinak és 20 nőnek hitfelekezete pedig nem volt kideríthető.

A vallásfelekezetek számaránya tehát, mint ez összeállításból látszik, alig tizedrész-százalékokban változott. A népesség egyenletesen gyarapodott s a mi kis változás van, legfeljebb annak tudható be, hogy egy-két polgári családban, vagy valamely egyház kebelében néhány gyermekkel több, vagy kevesebb született az utóbbi években.

Másképp áll a dolog, mint látni fogjuk, a nemzetiségeknél. De hogy az olvasni-írni tudással végezzünk, ezuttal itt is megteszem az összevetést ép úgy, mint a hitfelekezetekkel már keresztülvittem.

Tudott pedig olvasni-írni

magyar	. . .	59. ¹⁴ / ₀	férfi,	48. ²⁷ / ₀	nő.
német	. . .	68. ¹² / ₀	»	58. ²¹ / ₀	»
tót	. . .	50. ⁶⁰ / ₀	»	36. ⁷² / ₀	»
oláh	. . .	19. ⁸⁹ / ₀	»	8. ¹⁹ / ₀	»
ruthén	. . .	12. ⁶³ / ₀	»	6. ⁷⁶ / ₀	»
horvát	. . .	49. ⁴⁸ / ₀	»	34. ⁵⁰ / ₀	»

szerb	39. ⁴¹ / ₁₀₀	férfi,	22. ²² / ₁₀₀	nő.
vend	48. ⁶⁷	»	30. ⁹¹	»
örmény	78. ⁰⁷	»	64. ²⁸	»
czigány	2. ⁷⁹	»	1. ²¹	»
bolgár	54. ⁵¹	»	39. ⁵²	»
olasz	71. ⁵⁹	»	58. ⁵⁰	»
külföldi	67. ⁴³	»	55. ²⁵	»

E számok se valók még összehasonlításra, mert hiányzik az 1880-ban is levonásba vett 7-dik év leszámítása. A nélkül, hogy az egész számítást itt keresztül vinném, csak egy példát emelek ki, a minket legközelebb érdeklő magyarokról. Az 1880-iki számláláskor a magyarok műveltségi százaléka, a minnek az olvasni tudást méltán nevezhetjük, a férfiaknál 67.²⁹/₁₀₀, a nőknél 48.⁷²/₁₀₀ volt. Ha így vetjük össze a két számot, 8.¹⁵/₁₀₀, illetőleg 0.⁴⁵/₁₀₀ hanyatlás mutatkoznék. De ha a 7-dik évet is tekintetbe vesszük, 1890-ben a magyar férfi-népesség közül 73.⁶⁵/₁₀₀, a női közül 59.⁷²/₁₀₀ tudott olvasni-írni s így a férfiaknál 6.³⁶/₁₀₀, a nőknél éppen kerek 11% javulás állott be. Ez utóbbi százalék annál nyomatékosabb, mert azt mutatja, hogy ujabbán a nők iskoláztatására és kiképeztetésére is több gondot kezdünk fordítani, bár még jelenleg is a nők az általános műveltségi alap tekintetében közel 14%⁰-kal állanak a férfiak mögött.

A népszámlálás alkalmával kiderített viszonyok között reánk nézve mindenestre legérdekesebbek, mert állami szempontból is fontosak a nyelvek vagyis a nemzetiségek.

Ez időszerint ugyan nem tekintettem többé eléjük oly lázas várakozással, mint 1880-ban, a mikor ugyanis először tudhattuk meg pozitív számlálás alapján nemzetünk ebbeli tagozódását. Régebben megejtett hozzávetőleges számításaim kritikáját is ama számlálástól kellett akkor várnom. Ma már tudjuk, hogy nagy arányokban az egyszer kiderített viszonyok nem változnak. S ha nem is maradnak, de ne is maradjanak oly szilárd egyformaságban, mint például a hitfelekezetek népi számarányai, azt mégis már tudjuk, hogy nagyszabású változás, főleg a tömören együtt lakó idegen ajkú néposztályoknál nem várható.

Itt be kell érünk azon csendesebb, de annál intenzívebb haladással, melyet tíz évvel ezelőtt e helyről jeleztem s mely azóta csendesen és zajtalanul, de feltarthatlanul is a magyarság erősödésében nyilvánul.

Mielőtt bármiféle okoskodást fűznék nemzetiségi viszonyainkhoz, bemutatom azokat egyszerű számokban, hozzájuk vetve az 1890-diki és 1880-diki viszonyszámokat is.

Alkotta pedig a politikai magyar nemzetet százalék szerint:

		1890-ben	1880-ban
		%	%
magyar	7.361,207	48.64	46.65
német	1.987,310	13.13	13.62
tót	1.896.358	12.53	13.52
oláh	2.590,425	17.12	17.50
ruthén	379.713	2.51	2.57
horvát	183.429	1.21	4.60
szerb	494,847	3.27	
vend, szlovén	70,658	0.47	0.46
örmény	2.067	0.01	0.02
czigány	90,264	0.60	0.57
egyéb hazai és külföldi nyelvű	77,515	0.51	0.49

Mily csekélyeknek látszanak ez arányszámok! Alig egy-két századrész perczent csökkenés az egyes nemzetiségeknél s a magyarságnál mégis két egész százaléknyi emelkedés! De mért túrtetem magamat és akarok érdektelen nyugodtságot szinlelni, mikor szívem most is fennen dobog, hisz magyarjaink hű sorai között lépdlelek, büszkén tekintve végig a holt anyagnak látszó számláló-lapok ezernyi csomóin, melyek jelen összevetése az ország magyarságát tünteti elének. Igen, az előbb jelzett néhány századrész perczentnyi csökkenés az egyes nemzetiségeknél két egész százalékká tömörül a magyarság javára. Tömörül pedig, minden számítás vagy hozzávetés nélkül tisztán a magyar anyanyelvűek bevallása alapján. Ha az imént kimutatott 7,361.000 anyanyelvű magyarhoz csak a szintén számlálás útján önvallomásuk szerint, tehát minden összevetés vagy mesterkéltszámítás kizárásával megállapított 1,071.704 magyarul tudókat hozzáadjuk, ha az országban állomásozó katonaság, a tényleges szolgálatban levő honvédség és csendőrségből — melyeknek részletes viszonyai még nincsenek kiderítve — csak 50 %-ot veszünk is tekintetbe és teljesen mellőzzük az országból távollévőket, kerek 8 és fél millió magyart mutathatunk be más nemzetiségű honpolgárainknak.

Pedig nem kell ám az országon kívül tartózkodó honfiak számát valami csekélybe venni. A mi fölvételeink ugyancsak 137.736 férfi és 30.989 nőt mutattak, mint valamely háztartáshoz tartozó, de az ország határain túl távollévőket, a kik közül az országos fölvétel szerint 25.925 Ausztriában, 90.786 egyebütt külföldön, 52.014 pedig a hadseregnél tartózkodott volna. Igaz, hogy ezeken kívül 173.809 férfi és 107.113 nő, mint a háztartástól ugyan távol, de a magyar korona országaiban tartózkodó volt kimutatva, ezek közül is jó rész átkerülhetett, hozzátartozóinak tudta nélkül, a határon.

De bármiként álljon is a dolog, az régi tapasztalatú tény, hogy népszámlálás alkalmával a távollevők közül sokkal többen nem jelentetnek be, mint a mennyien idegenekül más helységeben, megyében vagy országban találtatnak.

Ezért kívánták a nemzetközi statisztikai congressusok, hogy a számlálások az összes civilizált világban egy időben tartassanak. Ennek ugyan ez idő szerint nincs még foganatja, de a monarchia szomszéd államaiban a miénkel egyidejűleg tartatott népszámlálás. Az itt, meg ott talált máshazabeliek számláló anyagának kölcsönös kicserélése most van foganatban. És mit derített ki e csere? Azt, hogy mi Ausztriában tartózkodó magyar honpolgárokul csak 25.925 egyént birtunk kimutatni, az osztrákok pedig 121.284 férfi és 106.506 nő, összesen tehát 227.290 egyént mutatnak ki a birodalmi tanácsban képviselt kiáltságokban és országokban tartózkodó magyar állampolgárként (Ungarische Staatsangehörige). Igaz, hogy e számok még sokféle vizsgálatnak és az egyéni számláló lapokkal való összehasonlításnak lesznek alávetve; de valami nagyon e viszony nem fog változni. Ha pedig azt látjuk, hogy a nagy határhosszban szomszédos Stíriában csak 25.000, a szintén szomszédos Morvában csak 10.000 magyar honpolgár lakik, míg a keskenyebb határu Alsó-Ausztriában 156.051 magyar találtatott, méltán következtethetünk ebből, hogy ezek közül legalább is 120—130.000 Bécsre, az osztrák fővárosra esik. Az ottani magyarságot eléggé ismerjük, tudjuk, hogy minden rendbeli tanulók, egyetemi hallgatók, iparosok, üzletemberek, stb. Ha rájuk csak az ország átlagos magyarsági százalékát alkalmaznók, már is 50—60.000 magyar derülne ki, kiket a nyolczadfél millióban számba nem vettem.

Megjegyezzük ezuttal, hogy míg a polgári népesség általános szaporodása, mint kezdetben láttuk, 10·22%, addig a bevallott anyanyelvű magyarság 14·95%-kal, vagyis majdnem kerek 5%-kal szaporodott.

Ma már hasonló elvek alapján végrehajtott két népszámlálásnak adatai czáfolhatatlan tényekként beszélnek és hirdetik az államalkotó és vezérő magyarság erősödését és gyarapodását. Az annyi hozzánk szító s tartozó elem teljes mellőzésével megállapított kilenczszázötven milliónyi magyar az anyaország 15 milliónyi lakosságának 56, de még a Szent-István koronája összes népességének, egész Magyarország 17·5 milliónyi összes lakosságának, a legmostohábban is számítva, 48·5%-át képezi; ha szigorúbban eljárunk, ha a Horvát-Szlavonországban élő magyarokat s az itt mellőzött távollevő elemeket is számba vesszük, könnyen 50 %-ra vihetnők.

Az anyaországban tehát még a régi Erdély kedvezőtlen nemzetiségi viszonyai sem tehetik többé kétségessé egyre fokozódó

abszolút többségünket; a magyar birodalomban is közel állunk hozzá, ha már is meg nem haladtuk.

Ime népességünk, miként ezt az utolsó számlálás kiderítette. Csak a nép hivatásáról, foglalkozásáról és keresetéről nem szólhattam még, mert ez adatok még feldolgozás alatt állanak; de annál részletesebb, tanulságosabb képét fogják nyújtani népünk ebbeli viszonyainak is.

Vajha sikerült volna tisztelt halgatóim lelki szemök elé is úgy varázsolni e népet, mint a hogy én és tisztársaim e lefolyt év alatt vele s közte éltünk, szomorkodva minden kedvezőtlen, örülve minden előnyös viszonyán!

De bárhogyan is, abban bizonyára mindannyian egyetértünk, hogy a közeli millenium alkalmával büszke önértettel fogunk végigtekinthetni sorainkon; nem lesz mit szégyelnünk ezer évvel ezelőtt bejött honfoglaló őseinktől. Megőriztük öröküket, gyarapodtunk számban s műveltségben és ha megszüntünk keleti nép lenni, ezzel is csak első szent királyunk örökét váltottuk be, ki államalkotó intézményeivel a kereszténység és a nyugati civilizáció irányába terelte hazánkat.

Collectio Szilágyiana.

— (*Kúnos Ignác* jelentése a Szilágyi-féle török kéziratgyűjteményről.) —

Tekintetes Akadémia! Most, midőn arról a török kéziratgyűjteményről kell beszámolnom, melynek meghatározásával és rendezésével a M. Tud. Akadémia tek. elnöksége engem bízott meg, hat esztendővel előbbre varázsol vissza az ezen munkához fűződő emlékezet. Sztambulban voltak még akkor e kéziratok, a perai városnegyed Timoni nevű kis utcájában. Hosszú esztendőik folyamán kerültek ott együvé és ott őrizte meg őket szerető gondos és féltő óvatossággal egy örökösen fezen járó, törökök s magyarul egyaránt tudó *kjátib* (írástudó). Könyvkereskedő is volt, tudós is volt, mint a sztambuli *száháfok* (könyvárusok) majdnem valamennyien és megbízásokból fordítgatott is, hol törökből európai nyelvekre, hol pedig megfordítva. De legfőbb és legszenvedélyesebb foglalkozása a könyvvásárlás, keleti kéziratok gyűjtése volt. A kinek eladni való codex akadt, az mindennek előtt őt kereste fel és ha európai tudós valami ritka kézirat után fürkészett, első sorban a Timoni-utczabeli *terdsümán*-hoz (fordítóhoz) kellett fordulnia. Ismerte őt nemcsak az európai, hanem a török tudós-

világ is és nem egy hodsá s ulema járogatott el dús könyvesraktárába, hogy megírandó munkájához nála keresse a forrásokat.

Rengetegül volt ott összehalmozódva a nagy könyvtom. Utczára nyíló kis fülkéjében a nyomtatványokat meg a közönségsőbb codexeket tartogatta, míg a becsesebbek — az unikumok — emeleti lakásában rejtőzködtek. Ez volt az ő szentélye, az ő *hálvet-háné*-ja, a hol kívülre meg néhány bizalmasán kívül, alig fordult meg más halandó. Őrizte őket, mint a szeme fényét és a midőn életének poharát hirtelen töré ketté a halál, ott roskadt össze a kézirat-halmazon és úgyszólván rajtuk lehelte ki nemes magyar egyszerűségben és törökös becsületességben eltöltött életét.

És ez a perai terdsümán, ez a szenvedélyes török kézirat-gyűjtő — megboldogult hazánkfia, *Szilágyi Dániel* volt. A debreczeni theologusból lett emigráns mint teherhordó szolga tengődött új hazájában és mialatt hordta urának a terhet és veritéket vert ki homlokán a fáradtság, tanulta a török nyelvet és szoktatta szemeit a merőben idegen íráshoz. Nem sok idő kellett hozzá és a török fővárosnak ő volt a legkeresettebb s legmegbízhatóbb fordítója és a török nyelv szerkezetének legalaposabb ismerője. Az a kézirat-gyűjtemény pedig, mely ma már a Tud. Akadémia tulajdona és a mely rövid jelentésemnek tárgya, a Szilágyi Dániel szellemi hagyatéka. Megmaradt része annak a nagyobbszerű gyűjteménynek, melyet eredetileg is hazája legelső tudományos intézetének szánt és a melyből halála első éjjelén, több száz darab nyomtalanul és a mint látszik örökre odaveszett.

Pedig mily nagy anyagi áldozatokkal és mily rengeteg fáradtsággal járt e könyvtalmaz gyűjtése. Mert őt nem a ritkaság-gyűjtők szeszélyes szenvedélye bántotta és nem is csak könyveket, meg bárminő kéziratokat akart ő egymásra halmozni. Sok volt ugyan köztük a lim-lom, a hasznavehetetlen, de ezeket is a ritkábbak kedvéért vásárolta össze, hogy az eladójoknak elvonja róluk a figyelmét. A rendkívül ritka *Szulejmán-náme* néhány kötetéhez is így jutott hozzá a *csársi*-ban (bazarban). Egy nagy rakás egyéb kézirattal egyetemben pillantotta meg a hodsájánál és inkább az egészet megvette, csak hogy észre ne vegyék a voltaképi szándékát. De még mindig oly áron, hogy maga az az egy munka legalább is ötvenszer annyit ért, mint a mennyit az egész halomért kifizetett.

Ilyen módon jutott hozzá a *Rebáb-náme* egy becses kéziratához, melyet Vámbéry Ármin mutatott be a tudós külföldnek és a mely azóta a szentpétervári császári Akadémiában is megfordult. Ideális czél lebegett a megboldogult gyűjtő előtt és mélyenlátó tudatossággal meg okos tervszerűséggel kutatta ép azokat a kéziratokat, a melyek az áltáji összehasonlító nyelvészetre és a magyar történetírásra majdan kútfőként fognak szoláhatni. E

eszme szolgálatának szentelte ő egész életét, az igazi tudós önzetlenségével és az ideálista szent lelkesedésével. Majdnem áhitatos volt az a hév, melylyel főleg a török nyelvemlékek után kutatott és nem egy olyan kézírata van immár a M. Tud. Akadémiának, mely a török nyelv történetére első rangú kútforrás. Ifjúkori barátja, a nyelvreformáló és a kiváló tollú *Sinászi efendi*, elsőrangú tudományos előkészülettel fogott hozzá a török nyelv történeti szótárának a megírásához. Vagy tizenkét kötetre rúgó anyagot össze is szedett volt már, midőn művének sajtó alá rendezésében meggátolta a halál. A költő-író majdnem összes kézíratait, mert a «Jeune Turquie» forradalmi gárdájához tartozott, elkobozták és íme a Konstantinápolyból hazakerült kézirat-gyűjteményben tizenegy kötete van meg ennek a munkának. Mily nagy fáradtságába és veszedelmes utánajárásába kerülhetett ez a kézirat. A mint hogy meg is történt vele, hogy a török rendőrség nem egyszer zavarta meg éjjeli nyugalma és nem egyszer akarták kézírataitól megfosztani. De kincsestárának vas ajtaját nem nyitotta meg előttük és egy *álím* (tudós)-nak az ékesszólásával tudta őket meggyőzni és eltávozásra bírni.

Nyelvtudományi értékű gyűjteménye mellett leginkább a történetire gondolt. Jó számmal vannak az olyan krónikák, melyek magyar históriai vonatkozásokkal vannak átszőve. Élte utolsó esztendejében a régi kéziratok azon helyeinek kiírásával foglalkoztatta íródeákját Hüsni efendit, melyek magyar történeti adatokat tartalmaztak. Ha jól tudom, ezek a kivonatok egy magyar akadémikus részére készültek, de a kézirat további sorsáról nincs tudomásom.

Négyszázharmincznyolcz codexből áll a M. Tud. Akadémia Szilágyi-féle török kézirat-gyűjteménye. A már említettem nyelvészeti és történeti értékű kéziratokon kívül, legnagyobb számmal a török irodalomra, főleg pedig a régibb költészetre vonatkozó codexek vannak. Főleg pedig olyan gyűjteményes kötetek, melyekben török költők élete és munkálkodása van feljegyezve. Ezúttal csak arra szorítkozhatom, hogy a gyűjtemény kiválóbb köteteit jelezzem és leginkább azokat, melyek hazai tudományosságunkhoz is közelebb állanak.

A történeti kéziratok közt egyike a legkiválóbbaknak a *Tevarih-i Al-i Osman* (Török O. 204), vagyis az Oszmán dinastia története címet viselő kézirat. Egy névtelennek régi, népies krónikája, melyben történeti elbeszélések és adomák vannak leírva, kezdve az első török szultánoktól egész II. Bajazidig. Van azután még benne egy meglehetősen terjedelmes legendai krónika a régi Konstantinápolyról, mely leírás a legújabb variánsokból rendesen hiányzik. A névtelen szerző ó-zamatú nyelven, népies adomákkal átszőtt korrajzot ad benne az oszmán nép előkorából. Hihetőleg

a Verazius-féle s a bécsi császári könyvtár 139. sz. kézirati példányának eltérő mása és kitoldozott módosítása. Az a körülmény, hogy még az Ó-Sztambul korrajzából vannak benne élénk történelmi és regés betoldások, az eredeti szöveg keltének a korát a török hódítás kezdetére teszi valószínűvé. — Másik jelentékeny és kiállításra nézve is becses kézirat a *Tarih-i Enveri* (Török F. 36) vagyis «Enveri történelmi könyve» című nagy folió. Enveri e kötetének tartalma az 1202. (1788)-ik évtől kezdődő orosz-és osztrák-török háborúk. Szépen kiállított codex, melynek első része 1-től 60-ik lapig terjed, mindegyik lapja széles aranykeretessel és díszítésekkel van kiczífrázva. Abdul-Hamid uralkodásának utolsó két évét foglalja magában, 1203 (1789)-ben bekövetkezett haláláig és az utolsó fejezetben e szultán vezéreit is felsorolja. A második rész, 60-tól 222-ik oldalig, kezdi III. Szelim trónraléptével. Elbeszéli benne háborúi lefolyását egész a sistovi békekonferenciáig és a jászvárosi szerződésig (1206—1791) és végzi a török seregnek Konstantinápolyba való visszatérésével. Az egészet egy terjedelmes tartalom-jegyzék előzi meg, mely az egyes fejezeteket piros színű négyzetekkel jelöli meg. Az egész codex 221 levélből áll, papírja borsó színű, írása *taálík* és minden huszonötödik sora piros színnel van aláhúzva. Fedele eredeti török, barna bőr dúsan megaranyozva és írása ismeretlen kéz másolata, mely 1270-ik év Ramazán havában fejeződött be.

Kunh-ul ahbar czímen (Török F. 15.) egy 196 levélből álló folió, szintén egy régi népies török krónikának a töredéke. Nem lehetetlen, hogy Ásik pasa-záde könyvével van dolgunk, mely a török történet legrégibb és néha legendai eseményeit foglalja magában. Szerzője mindezeket atyja elbeszélése után írta le.

Magyar történetet érdeklő kézirat az opiumivó Gázi Hasszán pasa győzelmeit felsoroló codex (O. 216). Hasszán pasa 1593-ban mint szegedi, 1595-ben mint szigetvári bég van felemlítve, az 1597-ik év augusztusában pedig budai pasának nevezték ki. Később még mint kanizsai pasa, 1609-ben pedig ismét mint budai pasa szerepel. Leghíresebb tette a törökök eme legkiválóbb hadvezérének kanizsai hadjárata, mely Ibrahim pasa nagyvezérsege idejében történt. E munkát a «diván efendisi» Bajtár írta. A kanizsai hadjáratot különben *Nájma* nevű történetíró is megírta, mely később nyomtatásban is megjelent. — A *Tarih-i khodsa* című (Q. 34). 889-ik évből való codexben szintén sok a magyarországi részlet, nemkülönben az (O.215) számmal jelzett hiányos kéziratban, mely főleg Budavárával foglalkozik részletebben. — «*Dsáfer pasa* tettei és harcrai a temesvári csatában» a címe (O. 205) egy oktáv formájú kéziratnak, melyben meg az akkori magyar élet van meglehetősen ügyes tollal, de kevesebb tárgyilagossággal részletezve. — Nem érdektelen az a fűzött codex sem.

(Qu. 31), melyben a fényes porta és a francia császár közt létrejött egyezmények és békekötések vannak elősorolva, az 1535-ik évtől kezdve egész 1740-ig. Maga az első rész 85 czikelyt tartalmaz. — Szintén a becsesebbek közé tartozik *Szolak-záde* «Török története» (Qu. 44). Felöleli benne az oszmán birodalom történetét alapításától kezdve I. Ahmed szultán uralkodása végéig, vagyis 1206—(1617)-ig. Szerzője, kinek teljesebb neve Muhammed Csebeli Hamdái (meghalt 1068. (1657), I. Áhmed uralkodása alatt írta meg e könyvét és uralkodóját ugyancsak dicsőíti a bevezetésben. Ezt követi az összes szultánok névjegyzéke, egész IV. Mehemmedig. Azután az Oszmán dinasztia genealógiájára kerül a sor, kapcsolatban uralkodásainak eseményeivel. Ehhez csatlakozik úgy fontosságra mint megbízhatóságra *Kücsük Nisándsi* történeti könyve (O. 219 és 94). Két kötet van meg ebből az akadémia gyűjteményében, melyekben szintén a török története van elmondva egészen Szulejmán uralkodásának a végéig. Függeléke is van, a világ történetének időrendi compendiuma. Nisándsi voltaképen azt a hivatalt jelenti, mely a szultán aláírásának a kiczifrázását végzi, az író valódi neve Zátí-Musztafa efendi, a ki ezt a nisándsi hivatalt I. Szulejmán irodájában viselte. A szultán kívánságára írta meg ezt a könyvét, mely még máig is egyike a legismertebbeknek. — Bennünket azonban még inkább érdekel a pécsi születésű Ibrahim pasának, a török apától Pécsen született *Pecsevi*-nek (O. 217) történeti könyve. Ez is az oszmán birodalom történetét írja le Szulejmán szultán uralkodásának kezdetétől 926. (1520.), és befejezi két évvel IV. Murád halála előtt, a ki 1049. (1640)-ben halt meg. Pecsevi különböző szandságoknak volt a helytartója és ideje eseményeinek nagyobb részét mint szemtanú írja le. De még a saját kora előtti események elbeszélésében is megbízható, a meny nyiben azokat atyja és más tanúk szája után jegyezte fel, és ellenőrzi az idejebeli magyar történetírókat is, a kiknek munkái fordításokból voltak előtte ismereteseek.

Ennyit a történelemre vonatkozó kéziratokról. Összesen 126-ot tesz a számuk, ezek közt 90 tisztán török történet, 15 általános történet és a többi huszonegy vagy egyes eseményeknek, vagy pedig személyeknek és háborúknak a története. Jó részükben, főleg a török történetiekben, sok a magyar viszonyokra való vonatkozás és megannyija még eddigelé ismeretlen kűtteje a hazai magyar történelemírásnak.

Az irodalmi érdekű codexek gyűjteményünk leggazdagabb része. Kétszáztizre rúg a számuk, melyből tisztán az irodalomtörténeti részre 76 kézirat jut. Mint a legtudományosabbakat első sorban azokat a gyűjteményes összeállításokat sorolom fel, melyek azonkívül, hogy egyes költők és tudósok életrajzát mentették meg

az utókornak, mindegyike még kulturtörténeti forrás számba is mehet. A *Tezkeret-us-šuará* vagyis «költők emlékezete» czímen több kézirat van a gyűjteményünkben. A legkiválóbbak egyike Molla Hasszán cselebi (O. 220) ily czímű műve, mely 607 török költőnek foglalja magában életrajzi jegyzeteit. A feleslegest és a dologhoz hozzá nem tartozót senki se tudta könyvtől úgy eltávolítani mint ő. Ehhez járulnak még ragyogó nyelvbe foglalt szellemes mondásai, elannyira, hogy már *Hádsi Kalfa* is ezt a könyvet ítélte az e nembe vágó munkák legjelesebbikének. Az író, kinek teljes neve: Molla Hasszán cselebi ben Ali ben Emrullah, kiváló hirre *Kindli zade* nevén tett szert. Meghalt 1012. (1603)-ban. Egy másik példánya (O. 85) alatt van bejegyezve. Melléje sorozható e codexnek Szeid Mohammed Ali könyve, a híres Ásik cselebié, kinek gyűjteménye négyszáz író életrajzát foglalja magában (O. 214). Hosszú bevezetés előzi meg a gyűjteményt, melyben a költészet és próza szónoki művészetéről értekezik, és sok példával megvilágítja a költészetről szóló fejezetet. Héber ábéczével sorolja fel a költőket és gazdag mutatóványokkal vezeti be valamennyijét. Ugyanilyen tartalmú még a *Kitabi hešt-bi hišt*, vagyis a nyolcz paradicsomnak elnevezett könyv. (O. 153). Nyolcz paradicsomnak azért nevezte el szerzője, mert nyolcz osztályba sorozza szerzője a török költőket. Írója a drinápolyi származású dervis Szehi efendi, a török költőéletírók neszora és egyúttal költő, a ki e munkáját Szulejmán szultánnak ajánlotta.

Ez életrajzi munkákhoz legközelebb áll úgy érdekesség, mint nyelv tekintetében az ötvennyolcz számra rugó népies tárgyú költemények, illetőleg epopeák sorozata. Első sorban említjük fel *Hoszrev és Širin*-nek, gyűjteményünknek több példányban gazdag történetét. Eredetijét *Nizámi* perzsa költő írta, és azután dolgozta át egészen önálló felfogással és sok eredetiséggel Mevlána Juszuf Szinan Karmijáni. Hekim Szinának is nevezték, mert I. Mohammed szemorvosa volt; de mint költő leginkább Sejhi név alatt vált ismertté. Kiváló költői tehetség, a kit kortársai majdnem istenítettek. Jildirim Bajazid idejében született, és II. Murád szultán uralkodása alatt halt meg. Romantikus éposza megírására is e szultán adott közvetve alkalmat, de közbejött halála folytán nem fejezhette be a kiváló művét, mely a romantikus epika terén a legnevezetesebb török alkotás. Munkáját unokaöccse Dsemali-záde fejezte be, a kermiáni fejedelem volt titkára és meghittje, ki mint költő is előkelő helyet foglalt el. Az egyik (F. 22) példány 233 szépen írott levélből áll, a másik (O. 207) 220-ból.

Másik ilyen epikus mű *Juszuf és Zulejká*-nak három példányban (Qu. 25, O. 29, 78) meglevő története. Írója Seikh Hamdallah bin Akšemszeddin Muhammed, írói nevén *Hámdi*. Anatóliában Bolu szandsákságban született, atyja az a híres

Akšemszeddin sejh, a ki Ejjub sírját is felfedezte. Hamdi fiában, hét gyermeke legifjabbikában azonnal felismerte a költői tehetséget, a ki Juszuif és Zulejkáján kívül számos más romantikus és mystikus költeményt irt. Legkiválóbb alkotása azonban a Juszuif és Zulejka című műve, melyben utánozta ugyan némileg barátjának, a nagy perzsa költő Dsáminak hasonló című és tartalmú époszát, de elég önállósággal és oly nagy eredetiséggel, hogy a török irodalomban mint egész eredeti alkotás foglalhat helyet. Hasonló népies motívumokon alapul a keleti irodalmak mindegyikében egyaránt ismert gyűjtemény, *Kitabi-feredž* bad-uš-šidde, melynek magyarul még «Borura derü» felelne meg legjobban. Szintén két példányban van meg (F. 17 és Qu. 5). Írója Muhamed bin Omer ben Hálebi, a ki szultánja parancsára perzsából dolgozta át e művét. Eredetijét Ebu-Ali Mohsem irta perzsául. Gyűjteményünk folio példánya, melyet Hassan bin Mehemed másolt le, hiányos ugyan, a mennyiben a 19-ik levélnél kezdődik 387-nél végződik, de a boldogult Szilágyi iródeákjával kiegészítette a hiányzó részeket. Még csak a Dudu-námét, a népies és elterjedt Papagály könyvet említtem meg (F. 43), melyet főleg eredeti kézirajzai tesznek becsessé. A könyv maga nyomtatásban is megjelent és egyike a legnépszerűbb népolvasmányoknak. — És most mutassunk egy-két török classikus költőt. Legelső helyen említem *Ásík pasa* divánját vagyis dalgűjteményét (F. 1), a török költők legrégibb mystikusáét. Kortársa volt az első török kalifának Oszmánnak, és divánja török nyelvtörténeti szempontból is kiváló. Tudós és jámbor ember hírében volt, a milyenek egy szent életet élő dervisnek csak lennie kell. Divánja nem egyes költeményeknek a gyűjteménye, hanem egy hosszabb tanköltemény, melynek tárgya az istenesség és a szent élet. Tíz könyvre van e munkája elosztva és mindegyik könyv ismét tíz fejezetre. Tartalma egyes koránmondásokhoz és tradíciókhoz fűződik. Későbbi korból való, de kortársaira való befolyásánál fogva kiválóbb classikusa a török irodalomnak az albán eredetű *Jahja efendi*. Saját vallomása szerint keresztyén szülőktől származott, kiktől még gyermekkorában rabolták el. Később Sziláheddin bejnek, a janicsárok akkori titkáranak állott szolgálatában, a ki katonai kötelezettségei alól felmentette, úgy hogy egészen műzsájának lehetett. Irodalmi munkásságának leghíresebb terméke az *Ötös*, vagyis öt mű, melynek egyike *Šah u geda* (a sáh és a koldus) (O. 166) gyűjteményünknek is egyik dísze. E lírai természetű költeményében a saját — a koldus — szerelmét írja le, melyet egy fiatal és szépségéről híres szipáhi iránt — kit šáhnak nevez — érzett. Ötösének másik darabja *Genžinei-raz*, a titkok kincse (O. 210) című mystikus költeménye. A szofik tanait tárgyalja benne, hasonlóan másik két munkájában, melyek szintén

híres ötösének darabjai. A divánok vagyis a gyűjteményes költemények között első hely illeti meg *Báki* efendi divánját (O. 212), a ki 933 (1526)-ban Stambulban született. Főleg gazeleket és kaszidákat írt, melyek jó részét Hammer-Purgstall németre is lefordította. *Nábi efendi*, kinek számos művei közül a *Hájrije* (O. 47, 163) van meg gyűjteményünkben. Nábi efendi ki 1124-ben (1712.) halt meg, korának legkiválóbb és legtermékenyebb költője volt. Kortársai a költők fejedelmének nevezték és a legfényesebb hivatalokkal tüntették ki. Méltó helyet foglal el mellette *Isa*, költői néven *Nedsáti*, a kit egy drinápolyi asszony neveltetett fel. Báki előtt ő volt kora legnagyobb költője, sőt gazeleivel egyenesen mellé állítható. A szultánoktól egymásután nyerte el a legnagyobb kitüntetések. Sokat fordítgatott a perzsa irodalomból és divánját (O. 206) Mollah Abdurrahmannak, az ország főmuftijának biztatására írta. Hogy kortársai mily nagyra becsülték, bizonyítja az is, hogy Tusinak nevezték, tehát azzal a helynévvel, mely a nagy Firdausinak volt a szülőhelye. — A kiválóbb divánok közé sorozható még *Lam'i*, a ki még *Şem u pervane*, vagyis «A gyertya és a pillangó» cz. kötetéről (O. 188) is híres. A termékeny költő a költészet minden fájával megpróbálkozott. Előbbi munkájában nyilván való a mystikus tendentia mely nem egyéb, mint epikus allegoria. A pillangó voltakép az ember, a fény meg az Isten és azt az égető vágyat allegorizálja benne, mely az embert az Istenséghez vezeti. — Egyéb török classikusok: *Nevái*, kinek műveiből három kötet van meg, *Hájreti* 2 példányban, Gálib, Nevi, Niszli, Fuzuli, Rágib pasa, Nedsáti, Háleti, Vehbi, Meszihi és még több más, annak az anyagnak az összeségét adják, melyek a török költészet fonálát összefüggővé és kerek egészszé teszik. Az irodalmi csoporton kívül még száz két codex van hátra. Ezek közül harmincznyolcz nyelvi illetőleg nyelvtani és szótári, a hátralevő hatvannégy pedig vegyes tartalmú.

E rövid és vázlatos ismertetéssel csak jelezni akartam a gyűjtemény teljes tartalmát, egyszersmind megmutatni azt az irányt is, melyet a kéziratok rendezésében követtem. Nem pusztán lajstromozást akartam végezni, hanem a kiválóbb kéziratokat tárgyi magyarázatokkal és bibliographiai adatokkal is kísélni. Legyen bár ez a feladatom esztendőnk munkája is. Lelkesít engem erre egyrészt a kegyelet, melylyel a megboldogult emlékének adózom, másrészt pedig a becsvágy is, hogy teljes lajstromot adjak arról a kézirat-gyűjteményről, mely a tudós külföldnek mint «Collectio Szilágyiana», már is kívánta az érdeklődését.

Nekrológok a M. Tud. Akadémia elhunyt tagjairól.

X.

Grünwald Béla.

(1839—1891.)

Grünwald Béla született 1839. december 2-dikán Szent-Antalon, Hontmegyében, hol atya, Ágost, mint a Coburg hercegi család gazdatisztje élt. Grünwald Ágost kartársai között már akkor kiválóbb helyet foglalt el és idővel még magasabbra emelkedett. Grünwald Béla anyja, Majovszky Johanna vagyonos és művelt család gyermeke volt. A szülők mellett főleg az édes anya testvérei, Majovszky Antal kanonok és Majovszky Vilmos curiai bíró gyakoroltak jótékony befolyást az ifju nevelésére. Gymnasiumi tanulmányait Rimaszombatban és Rozsnyón végezte. A jogot Budapesten és Bécsben hallgatta. Az egyetemi tanulmányok befejeztével 1861-ben ügyvédi gyakorlatra ment és 1863-ban ügyvédi oklevelet szerzett Budapesten. A következő 1864. és 1865. éveket külföldön töltötte és ez alatt a berlini és heidelbergi egyetemeket is látogatta. A kik őt egyetemi éveiben ismerték, alig sejtették még, mely téren fogja fiatal társuk jövő nagy diadalait aratni, mert habár a vidám és szeretetreméltó ifju komoly tudományos hajlamokat mutatott, ezek főleg a bölcsélet felé fordultak és különösen Hegel iskolája volt az, melyet előszeretettel tanulmányozott.

Időközben atyja nyugalomba vonulva, Besztercebányán telepedett le. Itt kezdette meg külföldi útja befejeztével 1866-ban pályáját Grünwald Béla. Egyelőre az ügyvédi foglalkozás felé fordult és egyik legtekintélyesebb besztercebányai ügyvéd irodájában dolgozott. E téren azonban nem sok sikert aratott, habár másrészt alapos készsége, nagy társadalmi műveltsége, szellemes és rendkívül megnyerő modora miatt, e felvidéki nagy értelmiségű város társadalmi köreiből, fiatal kora daczára, kiváló állást tudott magának kivívni. Ily körülmények közt találta az ifju Grünwaldot az alkotmányos korszak beköszönte 1867-ben. Mind az elkedvetlenedés az ügyvédi pálya iránt, mind a bizalom, melyet a közvélemény tehetségébe helyezett, egyformán ösztönözhatték őt azon tevékenységre, mely hosszú szünetelés után csak az imént nyílt meg a honfiaknak, és a mely így kétszeres varázsszal csábíthatta a komoly törekvésű hazafias ifjuságot. 1867. októberében Grünwald Béla, a Zólyomban idegen fiatal ember, régi megyei tisztviselők és ismert megyebeli versenytársak, ellenében szavazatbőbséggel a megye főjegyzőjévé választatott. Ritka kitüntetés volt

az, melyben a megye közönsége az eddig érdemeket nem szerzett fiatal embert részesíté, és ő busásan megszolgáltta azt.

Zólyommegye közönsége megnyitotta előtte azt a mezőt, melyen a sors egy ragyogó és közhasznú, de fájdalom, csak rövid pályát jelölt ki számára. A fiatal főjegyző lángelkesedéssel szentelte magát új feladatának. Fáradhatatlan szorgalommal kutatta fel a megye levéltárát, hogy közigazgatási viszonyai iránt tájékozódjék, és nem kisebb buzgalommal fordult a közigazgatási tudomány tanulmányozása felé, melyet egyéb egyetemi ismeretágak mellett kétségtelenül addig is művelt, mely azonban azontúl úgy szólván egész lelkét betöltötte. Az ügyszeretet és az ügyeknek annak nyomában kifejtett alapos ismerete, kapcsolatban azzal a szeretetreméltósággal, mely őt egész pályáján jellemezte, egész odáig, hol már a homály borult egykor oly fényes elméjére, évről-évre fokozták tekintélyét és népszerűségét, úgy hogy négy évvel hivatalba lépte után, 1871-ben, a megye élére, az alispáni székbe emelte őt a közönség osztatlan bizalma.

Ez újabb kitüntetés buzgalmát csak növelte. A nyers empirizmus, mely eddig közigazgatásunkban uralkodott, a szomorú tájékozatlanság a közigazgatás legegyszerűbb feladatai iránt, arra ösztönözték, hogy tanítson ott, hol röviddel ezelőtt még magának is tanulnia kellett. A «Törvényhatósági Közigazgatás Kézikönyve», az idevágó törvények és utasítások, rendeletek és szabályok tudományosan rendszeres egybeállítása, mely nagy terjedelme ellenére több kiadást ért s a közigazgatással foglalkozók nagybecsű és nélkülözhetetlen segédkönyve lett, talán már magában is elég maradandó emléke volna ernyedetlen buzgalmának. De ő nem állott meg ennél. A szakadatlan érintkezés a gyakorlati élettel nem engedhette, hogy beérje a fönnálló törvényes intézkedések egyszerű felsorolásával; kellett, hogy felhívja figyelmét a jó közigazgatás mélyebben rejlő akadályaira és távolabb fekvő céljaira is. Mentől behatóbban érintkezett az élettel és mentől jobban mélyedt el az elméletbe, annál tisztábban domborodott ki előtte a közigazgatásnak valódi feladata, mint «a rend és személyes szabadság meghonosítása az egyes állampolgárra nézve, a hatalom és uralom megszerzése a magyar nemzetiségre és ezzel a megszilárdulás és fennállás biztosítása a magyar államra nézve».

Gondolatai kétségtelenül nem voltak újak. A negyvenes évek doctrineaire-jei és szellemi örökösei a hatvanas években, sőt egyik leghatározottabb ellenesük, báró Sennyey Pál már rég elítélték a választott megyét és sürgették a közigazgatás államosítását. De míg amazok soha sem hirtak szélesebb tömegekre hatni, mert inkább általánosságokban mozogtak és a nemzeti érzület hűrjait soha sem hozták oly erőteljes rezgésbe, báró Sennyey pedig, a minden fölléptét követő őszinte tisztelet daczára, nép-

szerűsége soha sem tudott vergődni: addig Grünwald Béla az ő eszméit kiméletlen, de mindenkinek érthető egyoldalúsággal és fáradhatatlan kitartással hirdette, és mindig kész volt tanai üdvös voltának bizonyítására a minden magyarnak legbensőbb érzelmeit szövetségessül fölhevíteni.

«Közigazgatásunk és a Magyar Nemzetiség» a címe oly nagy feltűnést keltett első nagyobb röpiratának, mely a hetvenes évek elején jelent meg először; és ugyancsak a nemzetiségi kérdés a vezérlő eszme a Rákosi Jenőtől szerkesztett «Reform» 1874-diki évfolyamában megjelent «Felvidéki Levelei»-ben, melyek az érdeklődést iránta tetemesen fokozták. S habár következő, 1876-ban megjelent röpiratának «Közigazgatásunk és a Szabadság» címéből a nemzetiség szó hiányzik, egészben véve ugyanabban az eszmekörben mozog és legfőleg abban különbözik az elsőtől, hogy részletesebb ismertetését adja az angol és porosz közigazgatási szervezetnek. S végül utolsó nagyobb röpirata a «Felvidék» 1878-ból majdnem kizárólag a nemzetiségi eszme szolgálatában áll.

Grünwald Béla azonban nemcsak a legnagyobb és legszerencsésebb agitatora volt az állami közigazgatás eszméjének, de egyszersmind legerősebb támasza a magyar nemzetiség uralmának és a magyar állam hatalmának abban a harcban, melyet a felvidék magyarsága a Bach és Schmerling idejében mesterségesen nagyra tenyésztett panslávizmussal szemben vívott. A megyei és felekezeti autonómia sánczai mögül sokszor büntetlenül garázdálkodó felvidéki panslávismus volt az, mely őt új állásában leginkább foglalkoztatta, vele ez állásának nemzeti és állami nagy fontosságát felismertette. A panslávismus elleni harc és az e harcban elérendő diadal utáni törekvés győzte őt meg hovatovább mindig mélyebben és ellenállhatatlanabb erővel közigazgatásunk hiányairól; ez öntötte belé a kiméletlenséget mindaz iránt, a mi a választott megyével összenőtt; ez adta minden nyilatkozatának azt a hazafias szenvedélyességet, mely sikereinek egyik legfőbb biztosítéka volt; de ez oltotta belé az erős meggyőződéssel járó, megalkuvást nem ismerő azt az egyoldalúságot is, mely a politikában a sikert viszont igen gyakran kizárja.

A panslávismus ellenében vívott harca életének legalább is oly fontos és mind a mellett kevésbé általánosan ismert része mint az, melyet a közigazgatás államosítása érdekében megindított agitatója vett igénybe. Az ő kezdeményezésére vezethető vissza a tót «Maticza» feloszlata s a panslav gymnasiumok bezárása. Az ő kezdeményezésére vezethető vissza egy hazafias irányú tót lapnak, a «Svornost»-nak megindítása, melynek kedvéért a tót nyelvet is elsajátította. A panslávismus elleni küzdelem vezette őt első sorban nemcsak igen élénk publicistikai

tevékenységre, hanem egy napjainkban páratlanul kiterjedt levezésre is, melylyel magát az ország legtávolabbi helyein a legkülönbözőbb társadalmi rétegekkel állandó összeköttetésbe hozta. S a lankadatlan és lázas buzgalom, melyet e téren kifejtett, oly elismert szellemi fejévé tette őt a magyar nemzetiség és államiság híveinek a felvidéken, hogy katolikus létére tőle függött, ki legyen egy hazafias lutheránus tót községnek papja vagy tanítója. Az e téren kifejtett munkásság adja meg alakjának azt a mélyebb és általánosabb alapot, melytől az elismerést még azok sem tagadják meg, kik a közigazgatás államosítása érdekében kifejtett agitatóját nem helyeselték vagy épen megtámadták. Ez a tér, melyen mélyen megrendítő halála talán a legnagyobb és legpótolhatatlanabb ürt hagyta maga után.

Nem lehet csodálni, hogy a ki, az alispáni állás viszonylag szűk hatáskörében, ily országos szerepre emelkedett, csak hosszas habozás után határozta el magát arra, hogy ez állását elhagyva, képviselői mandátumot vállaljon. Mert ha így tágabb tere nyílt is eszméinek hirdetésére, a tényleges küzdelemből nem juthatott neki többé oly nagy és dicső rész, mint az előtt. Hozzájárult még, hogy óriási tevékenysége a fiatalság virágában álló férfiú idegrendszerét megbontotta, úgy hogy 1876. és 1877. fordulóján, egy télen át, Olaszországban kellett üdülést keresnie. Itt jelentkezett először az a pusztító kór, melynek könyörtelen hatalmán magasra vívó lelke később oly gyászos hajótörést szenvedett.

A képviselőházban Grünwald Béla 1878-ban jelent meg először mint a szliácsi kerület küldötte, mely hozzá mindvégig híven és igaz lelkesedéssel ragaszkodott. Az új képviselő azonban nem volt ujoncz jövevény, hanem egy nagy és országos név hordozója, ki mögött máris fényes mult állott, melyet még fényesebb jövő ígérkezett felváltani. Grünwald Béla eleinte a kormánypárthoz csatlakozott. A panslavismus ellen folytatott diadalmas harcza már korábban összeköttetésbe hozta őt a kormány akkori fejével, de különben is törekvéseinek gyakorlati iránya és célja oda vezették őt, honnan egyedül látszott azok megvalósulását és elérését várni. Várakozásában azonban csakhamar megcsalatra hitte magát. Helyesen vagy helytelenül, azt vitatni nem lehet feladatunk. Elég a tény, hogy az a férfiú, ki a gyakorlati politikára hivatottnak érezte magát, a viszonyok által attól eltereltetett, és a képviselőházban nem találta meg azt a működési kört, melynek eléréseért lépett be a házba.

Midőn így a parlamenti élet viszonylag kevesebb tápot nyújtott lázas elfoglaltság után szomjazó lelkének, alaposabb tanulmányokat tett a helyszínén az őt legközelebb érdeklő porosz közigazgatás mezején, és mindíg élénk publicistikai tevékenysége

és roppant kiterjedt levelezése mellett egész odaadással szentelte magát egy nagy irodalmi feladatnak.

Legjelentékenyebb munkájának előszavában úgy adja elő annak keletkezése történetét, hogy tulajdonképeni célját a magyar történet 1825—1848-ig terjedő részének megírása képezte, melyben «a nemzetet mély sülyedéséből a nemzeti eszme emeli föl, és a mely ép azért történetünk legszebb és legtermékenyebb korszaka». A mit valóban megirt, a XVIII. századot magában foglaló «Régi Magyarország» (1888), a nemzeti sülyedés korszaka, csak az előbbinek megértésére volt hivatva szolgálni.

E kétségtelenül őszinte, bevallott cél mellett azonban egy talán öntudatlan cél is vezette őt. Mert a midőn azt igyekszik bebizonyítani, hogy «a rendi intézményekkel nem lehetett magasabb célokat elérni, és hogy azok nem fogadták be a közérdeket, még oly korban sem, melyben a magyar alkotmány falait az újkor eszméi hullámozták körül»; midőn tehát kiméretlen kézzel szakítja le a multról mindazt a jót, a mivel a hagyomány és kegyelet azt fölruházza, ezzel ismét az állami közigazgatás mellett tör lándzsát, melynek ellenesei, a régi választott megye hívei, azon felfogásban keresik utolsó védelmüket, hogy a megye legalább a multban az alkotmány védbástyája volt. Grünwald Béla a rendiséget jellemezve, mint a mely szerinte igazi állami és nemzeti élet megteremtésére képtelen volt, tulajdonképen a választott megye ellen beszél; annak a multa nézve annyit hangoztatott szolgálatait és értékét igyekszik semmire leszállítani, hogy így kicsavarja védői kezéből az utolsó fegyvert, melyet annak érdekében még sikerrel fölhasználni reménylenek.

A «Régi Magyarország» ritka feltűnést keltett irodalmunkban. Bámulói történetünk e korszakának egy nemcsak egészen új, de megdönthetetlenül érvényes magyarázatát üdvözölték benne; a tudományos készültséget, a felfogás nemességét, a szellem őszinteségét és erejét és végül az irály megvesztegető báját pedig azok sem vonták kétségbe, kik kiindulása pontjait és következtetéseit nem helyeselték.

A «Régi Magyarország» teljes fényében mutatja Grünwald tehetségét. A közönség rövid pár hó alatt elfogyasztotta az első kiadásnak viszonyaink között nem csekély számra szabott példányait, úgy hogy egy éven belül második kiadása jelent meg a munkának. A magyar tudományos Akadémia ugyancsak e munkája alapján választotta őt tagjai sorába.

A röviddel ezután 1890-ben megjelent második nagyobb munkája: Az «Új Magyarország» (Gróf Széchenyi István) nem felelt meg a magasra felcsigázott várakozásnak. A korábbi munkában a szerző a negyvenes évek ragyogó korszakát ígerte és e helyett egyelőre gróf Széchenyi Istvánról adott egy terjedelmes,

de egészen egyoldalú tanulmányt, mely inkább a pszichiatria, mint a politikai történelem körébe vág.

Az 1890-diki év egyébként sem volt kedvező Grünwaldra nézve. A közigazgatás államosítása, melyért ő egy életen át küzdött, valósággá ígérkezett válni, de a nélkül, hogy abban neki az a szerep juthatott volna, melyre multja után jogosítottnak érezte magát. A közigazgatás államosítása tényyné volt válandó, de nélküle, ha nem ellenére.

E tárgyban volt egyik utolsó felszólalása a képviselőházban 1890. november havában, nem minden keserűség nélkül. Még csak egyszer szólalt föl, az elkeresztelési vitában, aztán eltávozott külföldre, és hazája nem látta többé.

Állítólag gége-baja miatt ment délre üdülést keresni, de barátainak, kikkel levelezésben maradt, csakhamar meg kellett győződnie, hogy más, borzasztóbb betegségnek esett áldozatul. Minden újabb levele újabb bizonytságot szolgáltatott a mellett, hogy egykor oly ragyogó elméjét az elhomályosodás fenyegeti, míg végre barátainak már nemcsak elméjeért, de életeért is kellett aggódniuk.

S ez aggodalmak, fájdalom, nagyon is alaposak voltak. A Morgue halottai közt egy magyar hirlapíró május első napjaiban fölismerte Grünwald Béla holttestét, és nemsokára meg lőn állapítva, hogy saját kezével vetett véget életének ugyanakkor, midőn idehaza a közigazgatás államosításáról szóló törvényjavaslat már a házban magában volt tárgyalandó.

Az életíró feladata itt véget ér. Az orvos kutathatja az okokat és befolyásokat, melyek e szörnyű véget előidézték; mi, kik láttuk a mi életében szép, nagy és nemes volt, csak gyászolni tudunk sirjánál.

Folyóiratok szemléje.

1. Az ARCHAEOLOGIAI ÉRTESÍTŐ deczember 15-iki (5-ik) füzetének első közleménye *dr. Szendrei János* «Magyar viseletképek czímeres leveleinkben» című tanulmánya. Miután kifejti, hogy costume-tanunk szempontjából mily nevezetesekek középkori, valamint újabbkori armalisaink is, sorra veszi mindazon czímereket, melyeken jelmezes alakok találhatók. 47 ilyen czímert mutat be írásban és képben, rajtok a legkülönbözőbb öltözetű alakokkal. — *Mihalik József* «Óskori emlékek Ugocsa vármegyében» cím alatt e régészeti tekintetben kevésbé ismert megye számos praehistorikus telepét írja le. Ilyen telepek vannak a Batár folyó mentén, Csepén, Tamásváralján, a csornatói völgyben, a szőlősvégárdói határban, Fancsikán, Nagy-Szőllősen stb. — *Fröhlich Róbert* «Dacia nyugoti határa és a római sánczok» című polemikusz

czikkében Király Pál ellenében védelmére kel Domaszevszki heidelbergi tanár új theoriájának, mely szerint a Daciában kimutatható vármállomások: Orsova (Tierna), Mehádia (ad Mediam), Pons Augusti, Várhely (Sarmizegethusa), Veczel (Micia) és Zalatna (Ampelum) egy összefüggő vámvonalat képezve; az erdélyi Érczhegység nyugoti részét, valamint a Tisza és Temes alsó vidékét Daciától elkülönítik és Moesia superiorhoz csatolják. E nézet egészen új és ellentétbe helyezkedik az eddigi felfogással, mely Moesia északi határát kezdettől fogva a Duna partjaira tette. *Wosinszky Mór* «A kaposvölgyi népvándorláskori üst»-öt ismerteti, melyhez hasonlók a Skandináviában gyakran előforduló függő urnák és az oroszországi réz-üstök. *Radács Jenő* «Ereklyetartó a nápolyi nemzeti múzeumban» cím alatt egy sodronyzománczos műemléket tárgyal, melynek stílja fejtűnően hasonlít az Aachenben őrzött két Nagy Lajos-féle votiv czímeren látható architektikus részletek stíljához. *Réthy László* «kiadatlan magyar érme» ismertet. A könyvismertetések rovatában dr. Kuzsinszky Bálint Róbert C.: Die antiken Sarkophag-Reliefs, Boncz Ödön dr. Csánki Dezső: Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában munkáját bírálja; ezenkívül Pulszky Ferencz: Régészeti emlékek az Alföldön című tanulmánya és Bucher Brunó: Népvándorlásbeli bronzédképmények című értekezése van ismertetve. — Az orsz. régészeti és embertani társulat okt. 27-iki és nov. 24-iki üléseiről a titkár referál; Hampel József meg a nemz. múzeumi régiségosztály 1891-ik évi gyarapodásáról tesz jelentést. — Végre a Különfélék rovata zárja be a füzetet, melyhez mellékelve van az egész kötet címlapja, tartalomjegyzékei, az ábrák magyarázata és a betűrendes tárgymutató.

2. A BUDAPESTI SZEMLE deczemberi füzetében először is egy névtelen czikkíró *az erdélyi katolikus autonomiáról* írt tanulmányt. Az ország erdélyi részében van egy testület, a melyet erdélyi katolikus statusnak neveznek, s a mely testület magát úgy szólva mindazon jogok gyakorlására illetékesnek tartja, a mely jogokat az ország többi részére vonatkozólag, a catholicismust érdeklő ügyekben, a magyar kormány gyakorol. Szerző e cikkben e testületnek keletkezésével, jogi állásával és szervezetével foglalkozik, az Approbátáktól kezdve 1873-ig, s azt igyekszik kimutatni, hogy az erdélyi katolikus statust a történeti jog szerint igazi autonomia nem illeti meg, s hogy ez alapon legfeljebb csak arra lehet igénye, hogy azon ügyekre, a melyeket az erdélyi kormányszék kebelében főnállott catholica commissió kezelt, a kormány által megállapítandó módzatok szerint befolyást gyakoroljon. Kérdés, vajjon szabad-e a jelen állapotot továbbra is megtűrni, szerző azt mondja, hogy a jelen időpont nem alkalmas, hogy ez immár két évtizedes történeti múlttal bíró állapotot alapjaiban megbolygassuk. Az országos autonomiának előbb-utóbb megoldandó kérdésével az erdélyi katolikus status egész ügye tárgyalás alá fog kerülni. Addig pedig a jelen állapotnak érintetlen fönmaradása, a tanügyre vonatkozó viszonyoknak kivételével, annál

is inkább eltűrhető, mert a lefolyt két évtized megmutatta, hogy a jelenlegi állapot mégis a közügyekre se gazdasági, se pedig politikai tekintetben káros hatással nincsen. — Imre József az *ifjúság testi nevelése az iskolában* című közleményét befejezi, szól a testgyakorlás jövő alakjáról, melyre az angol példa van hatással. A jelszó most mindenütt a játék. A testgyakorlás átalakításáról szólva azt mondja, hogy a testgyakorlás módját és mértékét okvetlenül alkalmazni kell az egyesek egyéni sajátságaihoz. Az ifjúság testi nevelésének egyetlen egy eszközzel nem lehet eleget tenni; nem elég az eddigi iskolai tornázás, de nem elég magában a játékok üzése sem. A kettőt össze kell kötni egymással; át kell alakítani a gymnastika módját ujabban kifejtett élettani elvek alapján, s ezzel megadni a gyakorlatoknak a folytonosságot, az időjárástól és évszaktól való függetlenséget. Szüksége-seknek tartja szerző a versenyzéseket is. — Fináczy Ernő *A berlini iskolai konferentia* című cikkében ismerteti a Vilmos császártól 1890-ben összehítt berlini iskolai értekezlet határozatait az 1891-ben megjelent tárgyalási napló alapján. A konferentia elé bocsátott kérdések részint szorosan vett szervezeti, részint detail-kérdések voltak. — A szépirodalmi részben Kozma Andor *Belenyugodni* eredeti költeménye. Ariosto-nak őrzöngő Lórántjából *Bradamant panasza* című versszak van közölve Radó Antal fordításában. Meyernek *Jenatsch György* regénye be van fejezve. Hegedűs István *Egy adoma vándorútja* címmel Arany fülemlijéről szól, főlemlítvén hasonló tárgyú költeményt a török és új-görög irodalomban. Egy névtelen író *Türr István és iratai* cikkében tanulmányt írt Türrnek munkáiról. — Semsey Andor *A magyar nemzeti múzeum átalakítása*-ról értekezik; ő a természetrajzi táruk kitelepítése ellen nyilatkozik s a képtárt tartja kitelepítendőnek, mert akkor annyi szabad hely marad a múzeum többi tárainak, hogy legkevesebb harmincz évig új múzeum építésére szükség nem lesz. Az *Értesítő*ben Szinnyei Magyar írók élete (Váczy Jánostól), Daday Jenő «A magyar állattani irodalom ismertetése 1881-től 1890-ig» (Vangel Jenőtől), Mudrony Soma Ildeiné leánya, Keglevich Béla «A beteg parlament című» munkák vannak ismertetve. — Csapodi István *a helyesírás vitatásához* írt cikkében védi azon állítását, hogy az idegen szók olvasása idegen orthographiával jobban megerősíti a szemet, mint a magyar átirással, melyet Volf a Szemle novemberi számában üres okoskodásnak tüntetett föl. Volf erre válaszol.

3. A HADTÖRTÉNELMI KÖZLEMÉNYEK deczemberi (5-ik) száma a következő dolgozatokat tartalmazza: *Bubics Zsigmond* kassai püspöktől «Kik vettek részt Buda 1686-iki ostromában?» című mutatóványt «Cornaro Frigyes Jelentései» című munkájából. — *Rónai Horváth Jenő* «Az 1664-ik évi Mura-Rába-melléki hadjárat és a szt-gotthardi csata» című értekezésének második és befejező közleménye következik Magyarország történetének e nagyjelentőségű eseményeit szerző, nyomtatott kútfők alapján, nagy részletességgel tárgyalja; e hadjárat nem

bevezetése volt egy dicső küzdelemnek, mely Magyarországot a török rabiga alól felszabadítja, hanem csak ideiglenes befejezése volt egy huzavonával teljes, minden mozzanatában ingadozó hadjáratnak, melyre még további manőverek, a szövetséges seregnek a török által ide-oda vonszolása következett, míg végre az egész hadműveletre a koronát a vaskori béke tette föl. Montecuccolit, e hadjáratok vezérét, az osztrák hadi történetírás tisztára mosni igyekszik; de már Zrinyi Miklós híven jellemezte őt, midőn ezeket mondja róla: «elbámult azon, hogy olyan szerencsés volt», «nem merte magát többször szerencsétlenné» és végre: gyönyörködni «akarván győzelmében, nevét többször kockára vetni nem akarta». — *Gömöri Gusztáv* «Esztergom vár bevétele 1595-ben» című dolgozatának befejező közleményében ismerteti az ez évi török fölmentő kísérleteket s az aug. 4-iki csatát; részletesen leírja a vár-ostromot és az ostromlók portyázó vállalatát Esztergamtól Buda felé. — *Király Pál* «Katonaállítás Erdélyben a múlt században» cím alatt részleteket közöl gróf Székely László önéletírásából. — *Kozics László* «Győr vár 1594-től 1598-ig» című tanulmányában (befejező közlemény) e fontos erősség viszontagságait ismerteti a XVI. század végén. A közlemény az 1598-iki ostrom leírásával végződik; tudvalevőleg ez ostrom szabadította fel Győrt a török uralma alól, kinek kezére többé sohasem került. — Ezután a Hadtudományi bizottság működéséről szóló jelentés következik, melyben többek között a bizottság pályázatot hirdet «a magyar hadtörténelem valamely nevezetesebb eseményének önálló leírására». Jutalma 300 frank aranyban: határidő 1892. május 15. — A hadtörténelmi apróságok során *Thaly Kálmán* »Gróf Esterházy Antal török fogsága 1698«, — *Koncz József* «Montecuccoli Rajmond gróf tábornagy jelentése a császárhoz a szentgotthárdi győzelemről», — *G. G.* «Az álmosdi ütközet 1604. okt. 15-én» cím alatt tesznek közzé kisebb közléseket; ugyancsak ilyenek a következő kisebb cikkek is: «Katonai beszéd az 1809-ik évi nemesi fölkelés időszakából», — «A Brenta-sziget megvédelmezése Fontanivánál 1796. nov. 6-án», — és végre «Öltözetre vonatkozó parancsok a XVIII. századból». — A hadtörténelmi irodalom rovatban ismertette vannak: Marczali Henrik Mária Teréziája, dr. Demkó Kálmán: A felső-magyarországi városok életéről a XV—XVII. században és Hegyessi Márton: A Máriássy-zászlóalj 1848—49-ben című munkái. — Hadtörténelmi repertorium és Magyar hadi szabályzatok gyűjteménye (Apafi Mihály szebeni edictuma 1686-ból, közli Koncz József) egészíti ki a füzetet, melyhez három csatakép és Pálfi Miklós arcsképe van csatolva.

4 A NEMZETGAZDASÁGI SZEMLE 1891. évi deczemberi számának élén Bosányi Endre pályadíjnyertes értekezése áll: «A malomipar szerepe és jelentősége közgazdaságunkban» cím alatt. Gabnánk nemzetközi szereplése az 1848. évi törvényhozás reformjaitól keltezhető. A föld és a munka felszabadítása eleinte elszibbasztotta ugyan mezőgazdaságunkat, de rövid évek múlva erős lendületben

jelentkezett annak jó hatása. A gőzhajózás kiterjesztése s a vasutak megjelenése, egyidejűleg pedig az elébb passiv kereskedésnek activ szerepre való áttérése nagy piacot teremtett buzánknak a külföldön, s a hatvanas évek elején néhány jó termésünk azt a hitet keltette európaszerte, hogy hazánk valóságos Kanaán. A bekövetkezett szűk esztendőik s a nyugateurópai piacokon megjelent versenytársak kiábrándítottak ugyan bennünket, ámde a buzatermesztés, mint az adott viszonyok közt még legjövödelmezőbb, egyre terjedt. A kiszarolt föld azonban nem fizetett már oly jól s az 1884. évvel bekövetkezett óriási hanyatlás a buza árában válságos helyzetbe sodorta mezőgazdaságunkat. A bajt szerencsére ellensúlyozta az okszerűbb gazdálkodás, a termesztés intensivitásának fokozódása, mely az aratási statisztika számaiban nagyon szépen visszatükröződik, még akkor is, ha számbaveszszük az időjárás esélyeit, melyek a nyolczvanas években kedvezőbbek voltak, mint az előző évtizedben. A buza minden valószínűség szerint a jövőben is meg fogja tartani előkelő helyét mezőgazdaságunkban; a külföldi versenytől való félelem ma már nem nyugtalanítja a kedélyeket annyira, mint nem sokkal ezelőtt. Sem Amerikában, sem Kelet-Indiában, sem Ausztráliában nem olyanok a viszonyok, hogy a termesztés nagyobb méretű fokozásától lehetne tartani; csupán Oroszország részéről fenyegethet veszély, de az orosz mezőgazdaság haladása, daczára a kormány erőfeszítéseinek, előreláthatólag nem lesz rohamos. Végre Románia sem veszélyes, bár nem is kicsinylendő ellenfél. A mi a buzatermesztés jövödelmezőségének kérdését illeti, bár a termesztési költség pontos kiszámítása alig megoldható feladat, több rendbeli adat összevetéséből mégis arra a következtetésre lehet jutni, hogy az árak beállott csökkenése daczára a buza kielégítőleg fizet és a buzatermesztés megszorítása nincs indokolva. A malomipar, melyre a gabnabevitelre szoruló országok is oly nagy súlyt fektetnek, hogy a liszt vámjait aránytalanul magasabbra szabják meg, mint a buzáét: kivívó országokban hivatva van a gabna kelendőségét előmozdítani. Hazai malmaink statisztikája, melyet az országos statisztikai hivatal által eszközölt felvétel alapján dr. Jekelfalussy József állított össze, páratlanul áll a maga nemében, és tüzetes számot ad nemcsak a malmok mennyiségéről és berendezéséről, hanem őrlési képességükéről is. E mellett tekintetbe kell venni azt a körülményt, hogy a kis malomipar, mely sima őrlésre van berendezve, nem felel meg a malmok modern feladatának, mely úgy hangzik, hogy «mentül több korpamentes liszt és mentül kevesebb lisztartalmú korpá». A kezdetlegesebb berendezésű sima őrlésű malmok legfeljebb 9—10% korpát különítenek el a lisztől, míg ellenben a nagyipari malmok korpá- és takarmánylisztnyereménye a 20—24%-ot is meghaladja. Statisztikánk segítségével kiszámíthatjuk, hogy egyszerű berendezésű vizimalmaink, valamint száraz- és szélmalmaink lisztjében benmaradt emészthetlen tápanyag értéke évenként legalább 2·8 millió forint, mely közgazdaságunkra

nézve veszendőbe megy. A kis malmok egyúttal kárára vannak népünknek azzal is, hogy idővesztést okoznak neki a fuvarozás miatt, és a lisztre való kicserélésnél rendesen megrövidítik. Kis malmain között túlnyomó számmal vannak az olyanok, melyek az egyszeri felöntés legkezdetlegesebb, szinte töredéknek minősíthető termékét állítják elő. Míg ezek szerint a kis malomipar jogosultsága hazánkban kétségbe vonható: addig el kell ismernünk, hogy nagy malomiparunk óriási szolgálatokat tett mezőgazdaságunknak. A nagyipar a keverés által értékesíteni bírja a lágyabb búzát is, s ez által piacot teremt annak; a legnagyobb szolgálatot azonban a korpa előállításával teljesíti. Kiszámítható, hogy a nagyobb vízi és gőzmalmok őrlése után vagy 4-6 millió métermázsa korpa és hulladék jó létre. E mennyiség, a korpa nagy tápértékét figyelembe véve, mintegy 230.000 hold legjobb fűterület termésének felel meg. Ezen, szorosan csak mezőgazdaságunknál tett szolgálatok mellett ott van a gépiparnak előmozdítása s a legáltalánosabban érezhető közgazdasági előny — a kenyér megolcsóbbodása. A szolgálat, melyet nagy malmaink a kivitel előmozdítása körül teljesítettek, a finomabb liszt kivitelének növekedésében tükröződik vissza. Az újabb időben nagy malmainknak rendkívüli nehézségekkel kell küzdeniök a kivitel terén. Amerika, melynek természeti előnyei nagyobbak a mieinknél, nagy erőfeszítéseket tesz lisztje terjesztése körül s a sikerek máris kézzel foghatólag mutatkoznak. Oroszország szintén azon van, hogy malomipara olcsón termelhesse. Malomiparunk jövője megérdemelné a liszt kivitel egyenes premiumokban való részesítését és minimális, az eddigieknél 50—60%-kal olcsóbb kiviteli tarifák alkalmazását. A nagy malomipar nálunk központosítva van Budapesten, melynek ez iparával a világon csak egy város, — Minneapolis az Egyesült-Államokban — versenyezhet. A hazai malomipar ellen felhangzó vádak könnyen megczáfolhatók. Nem áll, hogy a romániai buza beeresztése, melyre a malmoknak állítólagos titkos vágyuk irányul, hátránynyal járna termesztőinkre; ellenkezőleg, a piac kiszélesülése általános előnyöket vonna maga után. Az őrlési reductiók csak a kényszerhelyzet következményei, a túltermelés elhárítását célozzák. A malmok nemcsak nem nyomják a buza árát, hanem ellenkezőleg, mint 1889-ben kitűnt, magasabb árakat adtak a búzáért, mint a minőt ez a külföldön elérhetett. A nagy osztalékok vádjá jogosulatlan: nem az őrlés drágasága, hanem a tőke szerencsés kihasználása hozza létre az eredményeket. A malomipar jelenlegi helyzetében nem a támadás, hanem a védelem volna indokolt: hazánk e nagy fejlettségű iparágát kockára tenni nem szabad. — Következik *K e l e t i K á r o l y* értekezése: «Hazánk és népe 1890-ben» cím alatt. (L. ez Értesítő 11 lapján.) Dr. *R á t h Z o l t á n* befejezi «A földbirtokos osztály hitelszükséglete s annak kielégítése» című értekezését (kivonatát lásd az Értesítő 647. lapján). Végül dr. *S m i a l o v s z k y V a l é r* ír «Néhány szó vasúti politikánkról» cím alatt. Hazai vasútügyünk, szakavatott vezetés alatt.

nagyon szép lendületnek indult. A helyi érdekű vasutak építése is foly, de felmerül a kérdés, hogy mily térszín-viszonyok között, mily befektetés árán s mily jövedelmezőség teremtése mellett épültek helyi érdekű vasutaink? Vajjon fejlődhetek volna-e jobban a múltban és mik a jövő fejlődésnek esetleg jobb feltételei? Hazánk nehezebb térszín-viszonyokkal bíró része a vasútépítésre kedvező térszín összes területéhez legalább is úgy aránylik, mint három a kettőhöz. A helyi érdekű vasutak közül azonban alig 10% épült nehezebb térszíni viszonyok közt. Különösen a Kárpátok vidéke nélkülözi a vicinális vasutakat. A magyarázat egyrészt abban van, hogy a felvidék szegény s így az építkezési költséget nehezen bírja előteremteni, másrészt abban, hogy az építkezés a megszokott rendes vágányokkal hegyes talajon aránytalanul drágább, mint a síkon, az állam hozzájárulása pedig aránylag csekélyebb, mint amott. A helyi érdekű vasutak haladásának nagy akadálya ma a vasutak kinem elégitó üzleteredménye. Huszonnyolcz ily vasút közül 5%-os vagy azt meghaladó kamatot ad elsőbbségi részvényei után 3 vasút, semmit nem fizet 12 vonal, 8-nál pedig a kamatozás 1—3% közt van; az átlagos kamatozás a tényleges építési tőke után alig haladja meg a 3%-ot. Az eddig a helyi vasutakkal szemben követett politika helyes volt ugyan, mert a verseny által kikényszerített államosítás keresztülvitele, a nagy be- és kivitel és a hadászati vasutak kiépítése csak így volt lehetséges; ámde a cél elérése után a helyi érdekű vasutak érdekében új lépéseket kellend tennünk, hogy a térszínileg nehéz, de vasúti összeköttetésre rászorult vidékeken vasutak teremtesenek. Az országos érdekű ügy megoldásra vár s e megoldás csakis olcsóbb vasútépítési és olcsóbb üzletvezetési rendszer elfogadása által lehetséges. Ily rendszerként utánpótlást érdemel a boszniai keskenyvágányú rendszer. Úgy a hazai iparvasutak teljesítményei, mint főleg a Boszniában elért eredmények mutatják, hogy e vasutak áruszállítás dolgában teljesen, a személyszállításnál majd teljesen utolérik a rendes vágányú vasutakat; e mellett a befektetési tőke ezeknél nehezebb térszín-viszonyok közt csak fele vagy harmada a rendes vágányúakénak, úgyszintén kisebb itt az üzleti kiadás is. Alig képzelhető oly szegény és oly kedvezőtlen térszínnel bíró vidék, melyen jövedelmező keskenyvágányú vasutat építeni nem lehetne. — A «Közgazdasági havi krónikában» dr. Mandello Károly november hó eseményeiről ad számot. Az «Irodalmi Szemlében» első helyen áll Keleti Károly, gr. Dessewffy Aurél és Burchard Konrád bírálati jelentése a folyóirat által a malomipar köréből kitűzött pályakérdésre érkezett művekről. Aztán x—y. tárgyalja «A kereskedelemügyi miniszternek 1890. évi működéséről a törvényhozás elé terjesztett jelentését», kiemelve a közutakra, a postára, a postatakarékpénztárra stb. vonatkozó főbb adatokat, főleg és legkimerítőbben azonban a vasútügygyel foglalkozó részt méltányolva. Dr. Vargha Gyula Gaal Jenőnek «Az alföldi munkás mozgalomról» szóló tanulmányát ismerteti. A «külföldi közgazdasági

folyóiratok szemléjében dr.— a «Journal des économistes» novemberi számának egyik, a népesedési kérdéssel foglalkozó cikkét, s a «Revue d'économie politique» szeptember—októberi számának Gide Ch. tollából folyó s a nemzeti termelés védvámok nélkül való támogatásáról szóló értekezését mutatja be. A «Statistikai Értesítőben» Bosányi Endre «Adatok a malomipar köréből» cím alatt statisztikai megvilágításba helyezi a fent jelzett értekezésében foglaltakat. Aztán dr. Ráth Zoltán ad harmadik és befejező közleményt «A földbirtokos hitel statisztikájából», ezúttal Francia- és Olaszország, Ausztria s végül hazánkra vonatkozó adatait csoportosítván. A statisztika minden hiányossága dacára kitűnik, hogy a földbirtokos osztály adósságterhe sok országban súlyos, s a mi még kétségtelenebbül kimutatható, egyre emelkedőben van. Szerencsére az utolsó évtized a kamatláb jelentékeny csökkenését hozta magával. Hazánkban a kamatláb-csökkenés intézeinknél elég nagy volt ugyan, de takarékpénztáraink még mindig átlag 7-5%-ra adnak jelzálogos hitelt, tehát több mint 2%-kal drágábban, mint az osztrák hasonló című intézetek, és teljes 3%-kal drágábban, mint a szász takarékpénztárak 1882-ben. E magas kamatláb magyarázata takarékpénztáraink (és szövetkezeteink) szervezetében keresendő. A földbirtokos hitel statisztikájának reformjára sürgős szükség van, ha világosan akarunk látni. A reformok tervezetét is nyújtja szerző. A 193 lapra terjedő füzetet Könyvszemle és évi tartalommutató zárja be.

5. A MAGYAR NYELVŐR XII. füzetében Szarvas Gábor „A *c* és *cz* mérközése” címmel a Simonyi és Volf közt lefolyt orthographiai vitához szól hozzá. Simonyi Zs. négy javaslatot terjesztett az akadémiára: a) *cz* helyett fogadjuk el az egyszerű *c-t*; b) a két jegyű mássalhangzókat (*cs, zs, ly, gy, ty*), ha hosszan kettőztetve ejtjük, hasonlóképen egyszerűsítve írjuk: *ccs, zzs, lly* stb.; c) a meghonosodott idegen szokat, azokat is, a melyeket a tudományos irodalom nagy gyakran használ, a magyar kiejtés szerint írjuk; végre d) hogy a névelőt, ha névmások előtt áll, csatoljuk a névmással egybe: *aki, ami, amikor* stb. E javaslatok ellen Volf György a Budapesti Szemlében hosszú czáfolatot írt, s közülök egyet sem tart elfogadhatónak. Szarvas Simonyi mellé áll, s több példával bizonyítja Volf ellenvetéseinek gyarlóságát. látszatosságát. A *cz-s* írásnak csak egy megállíthatós védelme van: a megszokás. — Béktesy Kálmán a katonai műnyelvet veszi bonczoló kés alá. Fogatkozásait négy pontba foglalja össze: 1. helytelen szóképzéssel alkotott kifejezései vannak, mely részben a nyelvújítás bűne, részben ennek nyomán fakadt (pl. *csatár, hadastyán, járőr, küldönc* stb.); 2. az alkotásban a német példaképet utánzása (pl. *előirat: vorschrift, schiesspulver: löpor, szolgálatot tart: dienst halten* stb.); 3. a kifejezések használatában nincs állandóság; 4. egyes fogalmakra nincs szó. Mind e fogyatkozásokon egyöntetűs rendszeres eljárással lehet és kell is segítenünk. Forrásul a régi és a népnyelv szolgálhat,

továbbá a grammatikai szabályokra támaszkodó szóképzés. — Simonyi Zsigmond a „kombináló szóalkotáshoz” közöl újabb adatokat s helyreigazító megjegyzéseket. Zolnay Gyula felsorolja Balassa azon tévedéseit, a melyeket a székelyek nyelve s dunántúli nyelvjárás összehasonlításában ejtett. — Szarvas Gábor a *falka*: „rész, darab” jelentésű szót a *folt* szó származékának mondja, s a *pótol*-lal egy etimologiai szócsaládba sorozza; a m. *pasarol* pedig nem egyéb mint a német *prassen* magyarosított képmása. — Albert János folytatólagosan bírálja Finály Henriknek „Hogy is mondják ezt magyarul?” című magyar nyelvtudományi művét. Az apróbb közlemények közül megemlítjük, hogy Simonyi Zs. a rejtelmes *uszován* szóra Gyöngyösi művének első kiadásából idézi az *úszóvan* alakot, a mi egyszerre fényt vet a szó etimológiájára, s az *uszován* csak a későbbi kiadások rontása, s ezt vette át Faludi is. — Kardos Albert felszólal az analógiás módszer túlhajtása ellen, midőn az analógiát a nyelvtények magyarázatára szolgáló elmélethez nyelvtények alkotására való teremtő elvvé akarják tenni; ugyan ő megrójjá a szenvedő ige-képzésnek a hivatalos stílusban lábra kapó hibás használatát: *figyelmeztetik, életbe léptetik, bőven ismertetik* stb. A szenvedős szerkezet már magában is nyelvellenes, de ezeknek meg még az a hibájuk is megvan, hogy hiányzik belőlök a tulajdonképi szenvedő képző: *figyelmeztet-tet-ik, léptet-tet-ik, ismertet-tet-ik*; Négyesy László új adatokat hoz elő a *dunántúli* kifejezéshez. Népnyelvhagyományok. Közmondások. Párbeszédék stb. A füzethez van csatolva a Nyelvőr 1891. évfolyamának tartalommutatója.

A M. Tud. Akadémia jegyzőkönyvei.

HARMINCZNYOLCZADIK AKADÉMIAI ÜLÉS.

A II-ik osztály kilenczedik ülése.

1891. december 14-én.

SZILÁGYI SÁNDOR r. tag, mint helyettes elnök elnöklete alatt jelen voltak az illető osztályból: Keleti Károly, Schvarcz Gyula, Thaly Kálmán r. tt. — Czobor Béla, Fejérpataky László, Hampel József, Horvát Árpád, Jekelfalussy József, Matlekovits Sándor, Pulszky Károly l. tt. — Más osztályokból: Joannovics György, gr. Kuún Géza, Zichy Antal t. tt. — Gyulai Pál, Schuller Alajos, Szabó József, Szily Kálmán, Than Károly r. tt. — Fröhlich Izidor, Heinrich Gusztáv, Keleti Gusztáv, Kherndl Antal, Lipthay Sándor, Rónai Horváth Jenő, Volf György l. tt. — Jegyző: Pauer Imre osztálytitkár.

274. KELETI KÁROLY r. t.: «Hazánk népe 1890-ben» czímen a népszámlálás végleges eredményéről számol be.

275. PAUER IMRE osztálytitkár jelenti, hogy a december 11-iki osztályértekezlet határozatilag kimondotta, hogy innentúl az értekezletek nevezetesebb megállapodásai és közérdekű határozatai az osztály-

üléseken előterjesztessenek. E határozat értelmében a decemberi 11-iki értekezletről a következő jelentést teszi:

a) Az értekezlet első határozatával a kegyelet adóját rőtta le néhai Wenzel Gusztáv r. tag iránt, midőn a vesztéséget, mely az ő elhunytával, nemcsak a II. osztályt, de az egész Akadémiát érte, jegyzőkönyvébe igttatta, és Vécey Tamás r. tagot fölkérte, hogy róla az Akadémiában emlékbeszédet mondjon. Egyidejűleg intézkedett az értekezlet, hogy az elhunyt helyett, ki a Czartoryski-pályázat egyik bírálója volt, új bíráló választassák és ezzel a tisztelt Ballagi Aladár lev. tagot bizta meg.

b) Mint második fontosabb kérdés a nemzetgazdasági bizottság jövője foglalkoztatta az értekezletet. Kautz Gyula r. tag, mint e bizottság elnöke, e tisztéről lemondván, az összes ülés felhívta az osztályt, hogy a szükséges intézkedéseket tegye meg. Beható eszmecsere után az értekezlet Pauler Gyula r. tag indítványát fogadta el, és Keleti Károlyt fölkérte, hogy a bizottságot hívja egybe, vele a válságos helyzetről tanácskozzék, és a tanácskozás eredményéről tegyen jelentést. Az időközben netalán szükségesnek mutakkozó intézkedések megtételére pedig egy szűkebb bizottságot küld ki, a melynek tagjaivá: Keleti Károly rendes, Láng Lajos és Jekelfalussy József lev. tagokat és az osztálytitkárt választotta meg.

c) Fontos határozatot hozott az értekezlet a philosophia és államtudományok irod. fejlesztése ügyében, midőn Pauer Imre r. tag indítványára kimondotta, hogy az osztály költségvetése terhére «Philosophiai és Államtudományi folyóiratot» indít meg s a szükséges kiadások fedezéséről költség-előirányzatában gondoskodott is. A folyóirat kéthavonként 5—5 ívnyi terjedelemben fogna megjelenni s az említett tudománykörökbe tartozó szaktanulmányok mellett figyelemmel fogja kísérni úgy a bel-, mint a külföldi szakirodalmat, hogy ily módon teljes, szakszerű tájékoztatást nyújtson az összes e körbe vágó tudományos mozgalmakról. A vállalat szerkesztésével az osztálytitkár bízott meg.

d) Végre megállapította az értekezlet úgy az osztály — mint az egyes bizottságok költség-előirányzatát. A 29,000 frtra előirányzott normál-budgetből az osztály kiadásaira 8000 frt jut. A Tört.-bizottság 11,000 frtot; az archaeol. biz. 6000 frtot; a nemzetgazd. bizottság 4000 frtot vesz igénybe. Ezenfelül számíttatván még a pénztári maradványok felhasználására benyújtott javaslat szerint felvett összeg 8407 frt, melylyel együtt az osztály és bizottságának összes kiadásai 37,407 frttól irányoztatnak elő.

276. Osztálytitkár jelenti, hogy Pauer Imre r. tag aláírással a következő indítvány nyújtatott be az osztálytitkárnál az osztályülés elé terjesztés céljából:

«Az Akadémia «Alapszabályainak» 29. §. szerint az osztályok összes ügyei: «mindennemű tudományos előadás és eszmecsere, jelentések és kisebb közlések tétele, tud. indítványok és vállalatok tárgyalása stb., sőt még az osztály költségvetése iránti javaslatétel» is, az osztályülések hatáskörébe tartozik. Így rendelkeznek az «Ügyrend» IX. és X. fejezetei is, a melyekben egészen világosan ki van mondva, hogy az osztályértekezlet «minden az osztályt illető tudományos és belügyek iránt» csak mint véleményező, előkészítő lép fel — de «tanácskozása eredményeit az *ülés határozata* elé terjeszti».

Ezzel szemben Akadémiánkban az a gyakorlat fejlődött ki, hogy az osztályok összes ügyeit az értekezletek döntik el. A minek az a nagy hátránya van, hogy ily módon sem az osztályok nem nyerhetnek tájékoztatást egymás munkálkodásáról, sem a nagy közönség nem értesül az Akadémia sokoldalú működéséről.

Minthogy véleményem szerint az Akadémia nagy érdeke, hogy minél szélesebb körben ébresszen érdeklődést minden irányú munkálkodása iránt, indítványozom:

Mondja ki az osztályülés, hogy innen túl összes ügyeit nyilvános üléseiben fogja tárgyalni; fentartván magának a jogot, hogy a mikor és a mennyiben szükségesnek tartja; zárt ülésen értekezletet tartson».

Az indítvány, többek helyeslő hozzászólása után egyhangúlag elfogadtatik s tudomásvétel végett a többi osztályokkal közöltetik.

277. A jegyzőkönyv hitelesítésére felkéretnek KELETI KÁROLY r. és CZOBOR BÉLA l. tagok.

HARMINCZKILENCZEDIK AKADÉMIAI ÜLÉS.

A III. osztály kilenczedik ülése.

1891. december 21-én.

THAN KÁROLY r. t. és osztályelnök elnöklete alatt jelen voltak az illető osztályból: Markusovszky Lajos, Semsey Andor t. tt. — Entz Géza, B. Eötvös Loránd, Frivaldszky János, Hőgyes Endre, Jurányi Lajos, König Gyula, Krenner József, Schuller Alajos, Wartha Vincze r. tt. — Batizfalvy Samu, Bedő Albert, Daday Jenő, Heller Ágost, Klein Gyula, Klug Nándor, Kondor Gusztáv, Lengyel Béla, Lipthay Sándor, Réthy Mór, Schmidt Sándor l. tt. — Egyéb osztályokból: Zichy Antal tt. — Beöthy Zsolt, Gyulai Pál, Tóth Lőrincz r. tt. Czobor Béla l. t. — Jegyző: Szabó József, osztálytitkár.

278. CHYZER KORNÉL l. t. emlékbeszédét Arányi Lajos l. tagról, szerző akadályozva lévén Budapestre utazni, helyette Entz Géza r. t. olvasta fel.

279. ÓNODI ADOLF részéről «A hangszalagok mozgásai a bolygó ideg átmetszések», bemutatja Klug Nándor l. t.

280. BITTÓ BÉLA részéről «A nitroprussid-natrium mint reagens szerves vegyületekre», beterjeszti Than Károly r. t.

281. FRANZENAU ÁGOSTON részéről «Adatok Letkés faunájához», megismerteti Krenner József r. t.

282. RADOS GUSZTÁV műegyetemi ny. r. tanár részéről «Az adjungált helyettesítések elméletéhez», bejelenti az Értesítő számára König Gyula r. t.

283. Elnök a jegyzőkönyv hitelesítésére felkéri ENTZ GÉZA r. és KLUG NÁNDOR l. tt. urakat.

Jegyzőkönyvi mellékletek.

1. Jelentés a diszterem második falfestményéről. — Az Akadémia disztermének falfestményei tárgyában kiküldött bizottság nevében szerencsém van jelenteni, hogy a Lotz Károly tanár úrtól a diszterem keleti falán az Akadémia megbízásából az iméntbevezgett falfestményeket ugyancsak az Akadémia képviselőtében november hó 15-én tartott ülésükön hivatalosan átvették.

Kiküldetésünk céljához képest kötelességünknek ismertük a szóban forgó falfestményeket előzőleg, mind a bennök feldolgozott hazai irodalomtörténeti anyag szempontjából, mind műszaki szempontból a szerkezet és a színhatás, úgyszintén a már korábban bevezgett falfestményekkel és a terem átlagos disztítésével összhangzó harmonia tekintetéből behatóan megvizsgálni.

E vizsgálatnak eredményeül csak össze elismeréssel adózhatunk a kitűnő művészeknek, a ki feladatának magaslatán állva, s a számba veendő adatokat, tényeket és óhajokat kellő figyelemben részesítve, ezen nagyszabású újabb művében a hazai irodalom történetének, az átelleni falon szemlélhető korábbi művéhez és önmagához méltó oly emléket emelt, melylyel az Akadémiának beleje helyezett bizodalmanak nézetünk szerint tökéletesen megfelelt s lelkiismeretes törekvésének maradandó kielégítést eszközölő sikerével az Akadémia hálás elismerését kiérdemelte.

A nélkül, hogy e falképek hiteles magyarázatát megelőznők, ezuttal csak azt akarjuk kiemelni, hogy a művész ez újabb kép-cyklusban régibb irodalmunk kiválóbb képviselőinek eszményi, mert idő és téregységben jelentkező csoportozataiban irodalmunknak azt a korszakát kívánja jellemezni, mely a renaissance idejétől, vagyis Mátyás király korától kezdve a mult század végeig, tehát mintegy három évszázadra terjed.

Valamint az előbbeni kép-cyklusban, úgy a keleti falterület új hármas képében is egységes architektura keretébe záródik a compositió, melynek központjául amott Szt-Istvánt, itt, antik mellszobrokkal díszített könyvtára trónszerű emelvényén ülve Mátyás királyt szemléljük, hírnevesebb tudósaitól, költőit és művészeitől környezve, a kik közül a falfestmény szerzője a fenmaradt hiteles arczképek lelkiismeretes felhasználása mellett Bonfiniust, Galeottit, Janus Pannoniust, Ranzanust, Carbot, Vitéz Jánost és Cesinge Jánost tünteti elénk.

A tudományok feléledését és a nyomdászat feltalálását jelző csendéleti tárgyak egészítik ki a középső kép compositióját, melynek (czímertanilag véve) jobb oldalán már egy utóbbi korszakot jelképező csoportozat Bakács Tamás, Apor, Beythe férfialakjaiból képződik. Ezek csoportja szolgál, legalább grafikailag, átmenetül a jobb oldali mellékképhez, melynek szereplői közül Verbőczy, Forgách, Istvánffy, Verancsics, Apáczai Csere, Pázmán, Telegdy, Káldy, Károlyi Gáspár, Szenczi Molnár, Dávid János, Erdősi s háttérben a pompás palotaszerű architektura karzatán, lehetőleg korhű jellemzéssel, Bethlen Gábor és Lorántffy Zsuzsánna alakjaival találkozunk.

A jelenkorhoz még közelebb hozza a szemlélőt a baloldali kép-osztály személyzete. Itt látjuk a költők sora közepén Zrínyi Miklóst, körülötte fesztelenül csoportosítva Tinódi Sebestyént, Balassát, Hallert Jánost, Rosnyai Dávidot, Ilsvait, Listiust, Gyöngyösit, Rimait és végül Faludit; a kor főszereplőinek kiegészítésül még II. Rákóczi Ferenczet, Mikest, végül az emelvényen Sztárait, Felvinczit, valamint Pekry Lőrinczné és Szécsi Mária alakjait.

Kivánatosnak látja még a bizottság, hogy a művésztől utólag alkalmas módon sokszorosítandó oly diagramma készüljön, mely vázlatos rajzban s néhány szónyi legendában a falfestmények keretébe fölvetett történelmi egyéneket felismerhetőkké tenné úgy hogy e diagramma a tisztelt Akadémia tagjainak, valamint a dísztermet, mint fővárosi nevezetességet látogató közönségnek is némi magyarázatul, tájékozással szolgálhasson. Budapest, 1891. évi november hó 22-én.

Keleti Gusztáv, t. mint a bizottság jegyzője.

Az I. osztály és bizottságai költségvetése 1892-re.

(Rendelkezésre áll az idei javadalomból 15,000 frt, a tavali maradványból 3,342 frt 32 kr., összesen 18,342 frt 32 kr.)

Az osztály munkálataira :

1. Értekezések	800 frt — kr.	
2. Simonyi Zs. «Határozók» II. köt.	350 » — »	
3. Nyelvtörténeti Szótár	1.800 » — »	
		3,010 frt — kr.

Nyelvtudományi Bizottság :

4. Nyelvtudományi Közlemények .	500 frt — kr.	
5. Halász J. «Svédapp szöveg» ..	450 » — »	
6. Szinnyi «Tájszótár»	1,000 » — »	
7. Munkácsi «Vogul népköltészeti gyűjtemény»	1,000 » — »	
8. Munkácsi «Votják szótár»	300 » — »	
9. Magyar Nyelvőr segélye	1,500 » — »	
10. Philologiai Közlöny segélye ...	1,000 » — »	
11. Előadói tiszteletdíj	400 » — »	
12. Ügyviteli költség	30 » — »	
13. Mult évről maradt munkálatokra	736 » 59 »	
		6,916 » 59 »

Classica-Philol. Bizottság :

14. Herodotosra	2,191 frt 32 kr.	
15. Lykurgusra	500 » — »	
16. Pecz Vilmos tiszteletdíj-hátralék	270 » — »	
17. Nicander-Scholion	546 » 41 »	
18. Előadói tiszteletdíj ..	400 » — »	
19. Birálatokra	100 » — »	
		4,007 » 73 »

Irod.-tört. Bizottság :

20. Szabó Kár. «Bibliographiájára» .	200 frt — kr.	
21. R. M. Költők Tára, Sermones dominicales. Péchy Simon	800 » — »	
22. Irod.-tört. Közlemények	2,208 » — »	
23. Szinnyi «Magyar Írók»	800 » — »	
24. Előadó tiszteletdíja	400 » — »	
		4,408 » — »
		18,342 frt 32 kr.

Az I-ső osztály és bizottságainak költségvetési tételei között nincs új munka, mind a régiak folytatásai. Csak a Nyelvtudományi Bizottság tételei között van egy új s ez a *Tájszótár*. Az osztály egy új Nagyszótár előmunkálatakép indította meg a *Nyelvtörténeti szótárt*, mely bevégezése felé közeledik, a *Mestermű-szótárt*, mely szintén munkában van. Most a *Tájszótárt* indítja meg, a melyen Szinnyi József l. t. már több év óta dolgozik. E szótár magában fogja foglalni a régebbi *Tájszótár* adalékain kívül mindazt, a mi azóta napfényre került s a tájszónaknak lehetőleg teljes gyűjteménye akar lenni. Ezután az osztály néhány oly író Szótárát szándékszik közrebocsátani, a kik

szókincs- és szőlősgazdaság tekintetében külön feldolgozást érdemelnek, mint Kazinczy, Vörösmarty, Arany sat. Ily alapokon emelkednék föl az új Nagyszótár, a magyar nyelv teljes szótára.

A II. osztály és bizottságai költségvetése 1892-re.

(Rendelkezésre áll az idei javadalomból 29.000 frt, «Az orsz. Régészeti Társulat» előfizetéséből az Arch. Ért.-re 675 frt, a tavali maradékból 7.732 frt 79 kr., összesen 37,407 frt 79 kr.)

Az osztály munkálataira:

1. Értekezésekre és Emlékbeszédre	2,500 frt — kr.
2. Wlassics Gyula: «A tettesség és részesség tana»	1,800 » — »
3. «Philosophiai és államtud. folyóirat» kiadására	2,200 » — »
4. Csánki Dezső «A Hunyadiak kora»	1,200 » — »
5. Fröhlich Róbert «Pannonia történelmi helyrajza»	500 » — »
6. «Philosophiai Irók tára» segélye	300 » — »
7. «Könyvszemle» segélye	300 » — »
	<hr/>
	8,800 frt — kr.

A Történelmi Bizottság:

8. Magy. országgy. Emlékek XI. köt.	2,000 frt — kr.
9. Erdélyi országgy. Emlékek XV. k.	1,400 » — »
10. Corpus Statutorum III. kötet ..	1,310 » — »
11. Anjoukori oklevéltár VII. kötet előkészítése	400 » — »
12. Mátyás király levelei I. kötet ..	1,450 » — »
13. Török történetírók fordítása I. k.	700 » — »
14. Zsigmondkori oklár előkészítése	400 » — »
15. A Rákóczi családi oklevéltár előkészítése	150 » — »
16. Pesty Frigyes oklevélmásolatainak vételára (III. részl.)	1,200 » — »
17. «Történelmi Társ» kiadására	1,000 » — »
18. «Történelmi Életrajzok» segélye	500 » — »
19. Másolásokra	400 » — »
20. Előadó tiszteletdíja	400 » — »
21. Apróbb kiadásokra	70 » — »
22. 1891-ről maradt munkák befejezése	3,500 » — »
	<hr/>
	14,880 » — »

Az Archaeologiai Bizottság:

23. «Archaeologiai Értesítő» XII. k.	3,700 frt — kr.
24. «Archaeol. Közl.» egy füzetére, esetleg a «Corpus nummorum» megkezdésére	307 » 79 »
25. Magyarország. műemlékek kiadására (1891. és 92.)	5,000 » — »
26. Előadói és szerkesztői tiszteletdíj	600 » — »
27. A képes dűczok kezelőjének	120 » — »
	<hr/>
	9,727 » 79 »

A Nemzetgazd. Bizottság:

28. «Nemzetgazd. Szemle» segélye.	2.000	frt — kr.
29. «Közgazdasági Évkönyv» segélye	700	» — »
30. «Nemzetgazd. Írók tára» segélye	400	» — »
31. «Megyei monographiák» segélye	440	» — »
32. Előadó tiszteletdíja	400	» — »
33. Apró kiadások	60	» — »

4,000 frt — kr.

37,407 frt 79 kr.

A 2. ponthoz. — Wlassics Gyula lt. «A tettesség és részesség tana» című munkája teljesen önálló és átdolgozott kötete szerző pályanyertes művének. Kiadását indokolja az a körülmény, hogy a mű teljesen elfogyott s hogy ez új átdolgozott kiadásban a büntetőjogi irodalom kiváló terméket nyer.

A 3. ponthoz. — A «Philosophiai és Államtudományi folyóirat» megindításával régen érzett hiányt akar az osztály pótolni. Mind maig nincs olyan közlönyünk, mely a philosophia és államtudományok kérdéseit szakszerűen tárgyalná és a nevezetesebb bel- és külföldi, idevágó tudományos mozgalmakról kimerítő és hű értesítést nyújtana. Mivel pedig az ily folyóirat magán-vállalkozás útján alig létesülhet: az osztály indokoltnak tartja, hogy az Akadémia hozza meg az áldozatot. A 2.200 frtra előirányzott összegből 1,800 frt nyomdai költségekre és írói tiszteletdíjra, 400 frt pedig szerkesztői tiszteletdíjra van szánva.

A 4. ponthoz. — A «Hunyadiak kora» előmunkálataira és szerkesztésére fölvetett 1.200 frt régibb megállapodásokon alapszik, s mind addig, míg az e célra rendelkezésre álló alap engedi, kellőképen indokolva van. Minthogy azonban az 1892. év végével ez az alap 704 frtra száll alá, egyszersmind annak a szűksége is föl fog merülni, hogy az ügy más alapon és módozatok mellett szabályoztassék.

Az 5. ponthoz. — E tétel az 1891-ik évi nagygyűlésen szavaztatott meg a Röck Szilárd-alapnak a II. osztályt illető kamataiból.

A 6. ponthoz. — E tétel kellőképen indokolva van azzal, hogy a Vállalat Akadémiai segélylyel indult meg, s e nélkül ma sem állhatna fenn, pedig hézagot tölt be úgyis elég sivár philosophiai irodalmunkban.

A 8. és 9. ponthoz. — E kötetek az 1603–1607. illetőleg az 1669–1678. évek országgyűléseinek irományait fogják megfelelő bevezetések kíséretében közzétenni.

A 10. ponthoz. — E kötet az u. n. «Tiszántúli kerület» megyéinek, sz. kir. városainak, valamint a régi Hajdú-kerületnek municipális statutumait öleli fel.

A 11. ponthoz. — E kötet Nagy Lajos király idejéből, 1357. évtől kezdve fogja a történelmi szempontból nevezetesebb okleveleket közzétenni. A kötet 1892. folyamán valószínűleg nem kerülvén még sajtó alá, csak az előmunkálatokra kellett bizonyos összeget fölvenni.

A 12. ponthoz. — Ez új vállalat, melyhez a bizottság évek óta gyűjti a másolatokat Olasz- és Németországban. Három sorozatból fog állani: az első sorozat (három kötetre tervezve) a külügyi, a második a belügyi, a harmadik a meghódított tartományok ügyeiben írt levelezéseket tartalmazza; a két utóbbi osztály egy-egy kötetre van tervezve. Jelenleg az I. sorozat I. kötete kerül sajtó alá, mely Mátyás trónra-leptétől Beatrix-szel kötött házasságáig írt leveleit foglalja magában.

A 13. ponthoz. — A török történetírók fordítása szintén új vállalat. Célja hű fordításban megismertetni a magyarországi esemé-

nyekről egykorúlag író török kútfőket. Ez első kötet a XV. századi és a XVI. század első feléből való török írók műveit tartalmazza.

A 14. *ponthoz*. — A Zsigmondkori oklevéltár Zsigmond király korának történelmi szempontból nevezetes okleveleit foglalja magában. A fölvelt összeg levéltári kutatásokra és másolatok beszerzésére szolgál.

A 15. *ponthoz*. — Ez oklevéltár hivatva van a Bogát-Radván nemzetség és a belőle eredő fejedelmi család történetét megvilágítani. A fölvelt összeg a gr. Erdődyek vörösvári levéltárában végzendő kutatások és másolások fedezésére szolgál.

A 19. *ponthoz*. — Ez összeg hazai vonatkozású történelmi emlékeknek, első sorban a külföldi levéltárakban levőknek másoltatására szolgál.

A 22. *ponthoz*. — Ez összeg a legközelebb megjelenő műveknek: A Bercsényi-család története III. kötetének és az Anjoukori Okmánytár VI. kötetének s kis részben a Corpus Statutorum III. kötetének költségeit fogja kiegyenlíteni.

A 25. *ponthoz*. — Az archaeologiai czélokra országgyűlésileg megszavazott segély fele részben a Magyarországi Műemlékek kiadására levén fordítandó, az illető orsz. bizottságnak most már 5,000 frt áll rendelkezésére.

A többi tételek nem szorulnak bővebb indokolásra.

A III. osztály és bizottságai költségvetése 1892-re.

(Rendelkezésre áll az idei javadalomból 16,000 frt, a tavali maradványból 3,889 frt 51 kr., összesen 19,889 frt 51 kr.)

Az osztály munkálataira:

1. «Math. és Term. Értesítő»-re...	2,000 frt — kr.
2. Értekezésekre s Emlékbeszédekre	2,600 » — »
3. Heller Á. «A physika története».	800 » — »
4. Fröhlich I. «Elméleti physika».	3,300 » — »
5. Chyzer «Arachneae Hungariae»	1,600 » — »
6. Bolyai «Tentamen» nyomtatására	1,000 » — »
7. Math. és Phys. Társ. segélye	500 » — »

11,800 frt — kr.

Mathem. és Term.-tud. Bizottság:

8. Zoologia-physiol. kutatásokra...	2,000 frt — kr.
9. Segélyekre és buvárlatokra	1,000 » — »
10. Tud. munkák kiad. és segélye.	2,028 » 66 »
11. Előadói tiszteletdíj.....	400 » — »

5,428 » 66 »

Hadtudom. Bizottság:

12. «Hadtört. Közl.» segélye.....	1,360 frt 85 kr.
13. Szécsi M. «Az 1866-iki osztrák-olasz háború».....	900 » — »
14. Előadói tiszteletdíj.....	400 » — »

2,660 » 85 »

19,889 frt 51 kr.

A III. osztály és bizottságainak költségvetési tételei között nincs új munka, mind a régiek folytatásai.

(Mox xv. 43)

(17. l.)

Megjelenik
minden hó 15-én,
három-négy ívnyi
tartalommal.

AKADÉMIAI ÉRTESÍTŐ

Szerkesztő
s kiadó hivatal a
Magyar Tudom.
Akadémiában.

SZERKESZTI

SZILY KÁLMÁN.

III. KÖTET.

1892. február 15.

2. FÜZET.

Az építészet Mátyás király alatt.

(Kivonat *Pasteiner Gyula* l. t. január 4-ikén tartott székfoglaló
értekezéséből.)

Értekező megköszönvén az Akadémiának, hogy levelező tagjainak sorába választá, székfoglalóul felolvasta a Mátyás király idejébeli építészetről szóló értekezését.

Mátyás király úgy áll előttünk, mint az Olaszországban keletkezett új műveltségnek első s legtökéletesebb képviselője, a renaissance politikának, az irodalomnak, az úgynevezett humanizmusnak és művészetnek meghonosítója Magyarországon. Minden ízében igazi renaissance egyéniség és uralkodó volt, nem lehetett el humanisták és művészek nélkül, kik hirnevét szolgálták és udvarának fényét emelték. Nagy politikai sikerein kívül az irodalom és a művészet fejedelmi pártfogása és ápolása teszi uralkodását történetünk egyik legfényesebb korszakává, mely megfelelően lelkes és alapos kutatás tárgya volt már korábban is, de kivált az újabb időben. A rávonatkozó adatokat történettudományunk föl-kutatta, egybeállította és számos könyvben földolgozva a nemzet közkincsévé tette.

A hatalmas fejedelemtől meghonosított és ápolat művészetek közül értekező nem azért választotta tárgyul az építészetet, mintha ide vonatkozó ismereteinket új adatokkal gyarapíthatná. Főadatául azt tűzte ki, hogy keresse, vajjon nem lehetne-e a meglevő adatokat eddig figyelmen kívül hagyott s az eddiginél talán helyesebb szempontból vizsgálni és így azoknak mivoltát, értékét szabatosabban megállapítani.

Ezt a kísérletet igazolja, sőt azt szükségessé teszi két körülmény. Az egyik az, hogy a különféle kútfőkből merített adataink egészen általános természetűek; a másik az, hogy az eddig divott módszer a Mátyástól meghonosított művészetek minden ágára vonatkozó adatokat egybefoglalta s megállapítá, hogy milyen nagyszerűen virágoztak a művészetek Mátyás uralkodása alatt.

Arra eddig nem igen gondoltak, hogy mennyivel tisztább, világosabb képet nyernénk, ha a művészet egyes ágait egymástól elválasztva, külön-külön tennők vizsgálat tárgyává. Még kevésbé voltak figyelemmel arra, hogy talán helyesebb volna a művészet egy és ugyanazon ágát illető adatokat természetök különfélesége szerint egymástól elválasztani, külön csoportokba osztva maguk közt összehasonlítani, bírálni és valódi értéküket meghatározni.

Tubero Commentárjának 1-ső könyvében a 14. §-ban azt mondja Mátyásról, hogy Magyarországot annyira földiszíté építményekkel, hogy majdnem utólérté az építményekben igen gazdag Németországot. Ilyen vagy Bonfiniusból kölcsönzött dicsőítő szövegekhez hasonló általánosságok vannak ma is forgalomban a Mátyás idejébeli építészetéről. A mennyiben az általánosságok többféle változatban ismétlődnek, ez a dolog lényegén vajmi keveset változtat.

Hogy a művészetek történetének legfőbb kútfői az emlékek s hogy ezeknek hiányát semmi sem pótolhatja, azt nagyon is érezzük, midőn magunknak képet akarunk alkotni, hogy milyen volt az építészet Mátyás alatt.

Az írott kútfők is olyanok, hogy belőlük alig marad valami a kritika rostájában. Hozzájuk járul még egyetlen egy rajzolt kútfő, mely Budavárát ábrázolja Mátyás idejében. Ez sem egészen kifogástalan. Van több későbbi keletű rajz, de építészeti szempontból valamennyi hasznavehetetlen.

Az írott kútfők önmaguktól két csoportra oszlanak. Az egyik csoportba tartoznak azok, melyek a Mátyástól emelt építményeket írják le. A másikba azok, melyek a Mátyás idejében Magyarországon járt építő művészekről szólnak.

Hogy a kútfőknek ilyen két csoportra osztása mennyire kinálkozik önmagától, arról meggyőző az a körülmény, hogy az egyik és a másik csoportbeli kútfők adatai nincsenek egymással semmiféle kapcsolatban. Az építményekről szóló kútfők a semmit mondó általánosság eredeti hibáját még azzal sem pótolják, hogy legalább egy épületnek az építőjét neveznék meg, pedig ha ezt csak egyszer nem mulasztanák el, talán az építő művész személyéből lehetne következtetni azt, a mit a leírás elhallgat. Viszont a Magyarországon járt építészekről szóló kútfők még azt sem mondják meg, vajjon az illető építész itt épített-e vagy mivel foglalkozott és csak egyetlen kútfő van, mely megjelöli, hogy az illető építész mit épített.

Az első csoportbeli kútfők között első hely illeti meg Bonfiniust. Mátyáshoz, udvari humanista minőségénél fogva, közele viszonyban volt, de e viszonyt igazi humanista hízegés jellemzi, noha ennek gyanúja ellen erősen védekezik. Följegyzései terjedelmesek ugyan, de terjedelmességük üres bőbeszédűség; csak

elvétve találunk bennök egy-egy kifejezést, melyből az épület művészi alakítását némileg sejteni lehetne. Ilyeneknek vehetjük például azt, hogy Mátyás kivált az olyan épületekben gyönyörködött, melyek a régiekkel, t. i. a classikus korbellekkel versenyeztek, aztán, hogy a könyvtár előtt félkörű fülkével bíró szoba volt, hogy voltak boltozatos és rekeszes mennyezetű termek, hogy az egyik épület homlokzatát az ereszt alatt hármassal (triglyphos) díszítette, végül, hogy a termekben kandallók és kályhák voltak, hogy a kettős lépcső vörös márványból volt és bronz kandeláberek díszítették, hogy két kapufél szintén vörös márványból volt. De nincs egyetlen részlet, egyetlen díszítmény úgy megjelölve, hogy abból következtetni lehetne az épület művészetére, mert mindaz, a mi itt mondatik, körülbelül egyaránt illik a román, a csúcsíves és a renaissance épületre.

Szinte hihetetlennek látszik, hogy Bonfini, a ki Averulino könyvét az építészetéről, olaszból latinra fordította, ily járatlan legyen az építészet terén és ne tudná, hogy egy épület leírásában mi a lényeges és mi a mellékes. Ezt az ellenmondást azonban eloszlatja Averulino könyve, mely az építészettel nem annyira művészi, mint inkább technikai szempontból foglalkozik. Bonfini irását egészen természetesnek fogjuk találni, ha tudjuk, hogy Averulino könyvében az összehordott anyag nincs rendezve, hogy a könyvet unalmasan bőbeszédűnek mondja már Vasari is, hogy iránya cizkornyás és tele van latinismussal. Bonfini fordítója teendője az volt, hogy az olasz könyvben levő latinismusokat bele írja a latin fordításba. Nem szükséges, hogy azokat megértse. Nem is értette meg, a mi azonban nem akadályozta, hogy azokat Mátyás építményeinek leírásában ismét hasznosítsa és velők bámulatba ejtse az akkori világot és az utókort.

Arra nézve, hogy Bonfini leírásai művészeti szempontból nem használhatók, classikus tanú Csánki Dezsőnek «I. Mátyás udvara» című könyve. A 4-ik fejezetben, melyben a művészetéről van szó, szerző alig említi Bonfinit, míg a 9-ik fejezetben, midőn megkísérti a királyi várról topographiai tájékozást nyerni, különösen Bonfinitól vezettette magát, azonban együtt is nagyon nehezen bírnak eligazodni.

Salamon Ferencz az első, a ki észre vette, hogy a Mátyás korabeli művészetre vonatkozó kútfőknél, kivált Bonfininek adatait nem lehet bírálattal nélkül egyszerűen egybeállítva használni. «Budapest Története» című könyvében több helyen is utal a Bonfini-féle leírások fogyatékos voltára s különösen kiemeli, hogy az író a királyi palotán inkább a részleteket igyekszik bámultatni, mint az egészet, továbbá hogy a királyi palota belsejét írja le s keveset törődik a külsővel.

A pfalzi gróf követe, Mátyás és Beatrix menyegzőjén, jelen-

tésében leírja az ünnepélyeket. Építészetileg csak egy érdekes följegyzés van a jelentésben. Azt mondja, hogy a budai királyi vár nagy ebédlőjének közepén kőoszlop állott és körülé négyszögű pohárszék volt nyolcz polczczal. A jelentés egyébként az ünnepélyek szertartásait és azok külső fényét írja le. Azonban ez az egy adat is becses volna, csak kár, hogy nem mondja meg, vajjon a Mátyástól emelt épületek egyikében vagy pedig a Zsigmond-féle palotában volt-e a nagy ebédlő terem, mely a közepén álló oszlop tanúsága szerint kétségtelenül csúcsíves művészetű volt.

A többi kútfők későbbi szemtanúk följegyzései. Közülök különösen kiválik Ursinus Velius (*De Bello Pannonico*), ki topographiai tekintetben sokkal világosabb képet nyújt, mint Bonfini. Föltűnő, hogy míg egyrészt világosan azt állítja, hogy a városban, mielőtt a törökök fölgyújtották volna, úgy a kereskedőknek mint az előkelőknek, többnyire olasz renaissance művészetű nagy házaik voltak (*aedibus plerisque ad Italicorum aedificiorum symmetriam constructis perinsignis fuit*), másrészt a királyi vár építészetéről sem ezt nem mondja, sem egyébként tájékozást nem nyújt. Visegrád várát szintén csak általános kifejezésekkel dicséri.

Egy másik kútfő, Oláh Miklós (*De Hungaria et Attila*) szintén bámulja Mátyás építményeinek pompáját és hozzá teszi, hogy egyedül Párisban, a parlament épületében látott egy szobát, ott is csak egyet, mely művészi diszre hasonlít a budai termékhez. Ugyan e szerző a könyvtárról és a könyvmásolókról szólva följegyzí az utóbbiak főnökének a nevét: Felix Ragusinus Dalmata. Ime tehát az írók az épületeket bámulták, de azokat leírni elfeledték s építőik nevét is elhallgatták, egy könyvmásoló ellenben részesül e kitüntetésben. Ez majdnem érthetetlen.

A felsorolt kútfőknek építészeti szempontból való fogyzatkozásait a későbbiek sem pótolják.

A Mátyás idejében Magyarországon járt művészekről, illetőleg építészekről szóló kútfők épenséggel nem oszlatják el a homályt. Aristoteles Fioravanti, Benedetto da Majano, Chimenti Camicia, Baccio Cellini, továbbá Traui Jakab és János olyan névsor, mely sokat ígér, de ha végig nézzük a magyarországi tevékenységre vonatkozó adatokat, nagy lesz csalatkozásunk. Egyikről sincs följegyezve, hogy mit épített.

Chimenti Camiciáról azt mondja Vasari, hogy a magyar király szolgálatában állván, annak palotákat épített, kerteket, szökőkutakat, templomokat, erődítményeket és más egyéb fontos építményeket alkotott, diszitményekkel, vésett művekkel, művészi erkélyekkel és egyebekkel diszített, melyeket Baccio Cellini nagy szorgalommal készített.

Aristoteles Fioravanti inkább mechanikus, mérnök, viz-

építész és ferde tornyokat kiegyenesítő ezermester volt és kevésbbé művészi építő. Ugy látszik csak Bolognában és környékén volt híres. Bologna kormánya Mátyás kívánságára Fioravantit 1467-ben Magyarországra küldte, a hol az év január havától júniusig tartózkodott és ez alatt Bolognában, mint községi építésznek járó fizetését is élvezte. Mátyás a török ellen erődítményeket akart vele építtetni. Nincs tehát alapja az «I. Mátyás udvara» czimű könyv azon állításának, hogy Fioravanti kisebb munkákat végezhett. Ép oly kevésbé állja meg helyét, a mit Fraknoi Vilmos «Hunyadi Mátyás király» czimű munkájában a 255-ik oldalon mond Fioravantiról, úgy állítván a művészt elénk, mintha egyedül képviselné a Mátyás alatti építészetet.

Istvánfi (Historiarum de rebus Hungaricis libri) kétszer említi Traui Jakabot, a ki építész és szobrász volt. A 8-ik könyv végén azt mondja róla, hogy Mátyás király számára Apollo és Herakles szobrát önté bronzból, a 28-ik könyvben pedig, hogy Báthori Miklós váci püspök számára építé Nógrád várát.

Tubero (Commentariorum de temporibus suis libri) a 3-ik könyv X-ik szakaszában részletesen elmondja, hogy Traui János sokat épített Mátyás rendeletére és hogy Mátyás ezért neki sokkal tartozott és adósa is maradt. Kukuljevics Sackinski, a két dalmata művészlől irt két rendbeli dolgozatában egyetlen konkrét adattal sem gyarapítja eddigi ismereteinket.

Salamon Ferencz «Budapest Története» czimű munkájában megkísérlette a két csoportbeli kútfők hiányának pótlásául a Buda várát ábrázoló rajzok egyikét, azt, mely Schedel krónikájában van, magyarázni. Az eredmény azonban inkább topographiai jelentőségű. A magyarázat, mihelyt a művészet terére lép, kevésbbé meggyőző.

A fentieket összefoglalva, meggyőződünk, hogy a különféle kútfők közt nincs kapcsolat, tehát nem összevalók.

Ha már most ezt szem előtt tartjuk, világossá válik, hogy a Mátyás-korabeli művészetről egészen más fogalmat nyerünk, ha a megmaradt nem építészeti emlékeket és a kútfők adatait és nagy mondásait valóságnak vesszük és mesterséges elrendezésben egy keretbe összefoglaljuk.

És ismét más képet nyerünk, ha a művészet egyes ágait külön tárgyaljuk és a reájok vonatkozó adatokat is elkülönítve vesszük tekintetbe, tartalmukat megbíraljuk és értéküket meghatározzuk.

A két kép különböző: az első kecsegtetőbb, a második közelebb van az igazsághoz.

Azonban még nem merítettünk ki valamennyi forrást, a melyből a Mátyás korabeli építészetre vonatkozó ismeretet vagy legalább képzeletünk számára táplálékot meríthetünk.

Ha analógiákat keresünk és a hasonló viszonyokat egymással egybevetjük, új források nyílnak.

Először is állapítsuk meg a viszonyokat. Nem szabad felednünk, hogy a csúcsíves építés még gyakorlatban volt Mátyás uralkodása alatt. Ekkor épült: a budavári templom Mátyás-tornya, a kassai székesegyház egyik tornya, Sz.-Fehérvárott a sirkápolna és Vajda-Hunyad várának jelentékeny része. Vegyük hozzá, hogy csúcsíves épület volt a királyi várban is.

Aztán tartsuk szem előtt az olasz renaissance építészet természetét, mely a mult iránt kiméletlen volt, szerette a szabad, terjedelmes, egyenletes tért, melyen kényelmesen alkothatott. Burghardt, *Geschichte der Renaissance in Italien* című könyvében a XIII. fejezet «Correctionen und neue Stadtanlagen» behatóan fejtegeti a renaissance e sajátosságát.

Erre utal Salamon is és egybeveti a királyi várbeli viszonyokkal, midőn így szól Budapest Tört. II. köt. 502. lap:

«Mátyás király elavult vagy befejezetlen részekből álló királyi lakot vesz által, melyek azonban annyira betöltötték a királyi vár területét, hogy korlátolt tér maradt fönn, valami alapján kezdve újnak alkotására.

A király gyakorlati férfiú volt. Valamint az ország kormányát, melyet meg akart újítani, nem forgatta fel az újítás kedvéért, úgy Buda ócska épületei helyén sem csinált tabula rasát, melyre aztán olasz építő mesterei szabadon huzogathatták ki a renaissance paloták alapvonásait.» Szerző e szavai oly találóan megjelölik a kérdés egyik leglényegesebb oldalát.

Hasonlóak az állapotok mindenütt, hol voltak hagyományok, melyhez ragaszkodtak vagy oly körülmények, melyek a renaissance építés kényelmét korlátozták.

Ilyen példát találunk Franciaországban és Németországban is. VIII. Károly francia király, Mátyás kortársa, az első volt, a ki olaszországi háborúja révén hazáját érintkezésbe juttatta az új műveltséggel, kivált a művészettel. Utána XII. Lajos, majd I. Ferencz.

Ezek is vittek magukkal művészeket, de köztük építész nem volt, mert a viszonyok, a csúcsíves építés gyakorlata, a meglevő épületek, melyeket lerombolni nem akartak s megelégedtek, hogy az új életviszonyokhoz alkalmazzák, átalakítsák, e viszonyok a renaissance építés széleskörű tevékenységét egyelőre lehetetlenné tették.

A művészek, kiket a királyok magukkal vittek, Baccio Cellini-féle diszítő művészek voltak: a földadatuk a belső diszítés, az átalakítás.

De ezért a renaissance építészet sem volt teljesen kizárva; hatása, a meglevő és el nem hárítható viszonyokkal megalkudva, azokhoz alkalmazkodva lassanként érvényesül s így válik lehetővé

a francia renaissance építészet képződése, mely magán viseli azt a jellemző vonást, hogy compromissum eredménye.

Magyarországon is így volt Mátyás alatt, uralkodásának ideje a renaissance művészet első korszaka. Ezt követte Ulászló és Lajos és bizonyára lett volna folytatása, ha a török hódoltság nem vet véget mindennek.

A messinai ara.

(Kivonat *Heinrich Gusztáv* 1. t. január 4-én előterjesztett értekezéséből.)

Az aesthetikusok és irodalomtörténírók Schillernek egyetlen darabjával sem foglalkoztak oly sokszor és oly behatóan, mint «A messinai arával», melyről csak az utolsó években egész külön irodalom keletkezett. Bármily eltérő e nagyszámú dolgozatok iránya vagy kiinduló pontja, két tételben többnyire megegyeznek egymással: az első, hogy «A messinai ara» végzet-tragédia, a második, hogy Schiller e darabjával megindította a XIX. század német végzet-tragédiák hosszú sorát, a Werner, Müllner, Houwald és a többiek borzalmasan nevetséges színműveit, melyek a bécsi kongresszus és a júliusi forradalom közt, a reakciónak fülledt levegőjű korszakában annyi tetszésben részesültek. Ez utóbbi véleményt már egy 1890-ben a Kisfaludy-társaságban olvasott tanulmányban iparkodtam megczáfolni, mely legközelebb a Hunfalvy-Albumban jelent meg. Az első tétel, hogy t. i. «A messinai ara» maga is végzet-tragédia, teszi a következő fejtegetések tárgyát.

De közvetlenül nem oldható meg, voltaképp még nem is tárgyalható e kérdés. Mert mielőtt valamely drámáról megállapíthatnók, hogy végzet-tragédia-e vagy sem, elébb világosan meg kell határozni a végzet-tragédia fogalmát, és minthogy e fejtegetéseim első sorban nem aesthetikaiak, hanem irodalomtörténetiek, az első kérdések, melyek tárgyalást igényelnek, a következők: honnan származik a végzettragédia neve? ki állapította meg fogalmát? mióta van általában szó végzettragédiáról?

E kérdésekre nem oly könnyű a felelet, mint első pillanatra tetszik, mert a tárgyunkról hangoztatott vélemények rendkívül eltérők és az előmunkálatok nem nagy számúak. De általános tájékozást a rendelkezésre álló anyag alapján is nyerhetni.

A «végzet-tragédia» elnevezés eredetét, illetőleg első alkalmazását nem tudtam megállapítani; de nagyon valószínű, hogy az csak a jelen század terméke, és hogy megalkotására épen «A messinai ara» vezetett. A Werner «Február 24-ikét», mely csak néhány évvel «A messinai ara» után keletkezett, már szél-

tében végzet-tragédiának csúfolják a kortársak, s ezóta e fogalom, illetőleg e név általános keletű. De ha a szó nem is, a fogalom megvolt már a múlt században is, mert az a fölfogás, hogy a «görög tragédiákban a végzet uralkodik», már régibb keletű, és kevés nézet vert úgy a szakirodalomban, mint a közönségnél oly mély gyökeret, mint épen ez, noha nem nagy tudomány kell annak a kimutatására, hogy ez az állítás az idézett fogalmazásban tarthatatlan.

Minden esetre jellemző, hogy Aristoteles sem végzet-tragédiáról, sem a végzet szerepéről a görög tragédiában egy szót sem szól. Pedig valóban bajos föltételezni, hogy a tragédia lényegének és törvényeinek e genialis megalapítója föl ne ismerte volna a végzet szerepét, ha az csakugyan a görög tragédiának egyik főjellemző eleme. A költészettan 18. fejezetében Aristoteles a tragédiának négy fajtát különbözteti meg: az egyszerű, a bonyolódott, a megindító és a jellem-tragédiát, melyek mellett még a csodaszerű és az alvilágban játszó tragédiákat említi. Tehát végzet-tragédiát nem ismer. De azért akadtak német philologusok, a kik nagy tudományos apparatussal és elmeéllel bizonyígtatták, hogy Aristoteles a végzet-tragédiát becsülte leg többre és hogy szerinte, bár ezt sehol nem mondja, a tragédia legfőbb és legértékesebb faja a végzet-tragédia, csak hogy e philologusok szerint «Antigone» is telivér végzet-tragédia!

Minthogy Aristoteles nem szól a végzet-tragédiáról, nem szólnak erről az újabbkori költészettanok szerzői sem, a kik dramaturgiai tudományukat mind jól rosszúl az ő költészettanából veszik. Nem tudnak a végzetről s a végzet-tragédiáról Corneille és társai vagy ellenfelei sem, kik pedig abban a meggyőződésben voltak, hogy a francia, tehát szerintök a modern tragédia a legnagyobb mértékben megközelíti a görög tragédiát. A végzet fogalma és szerepe voltaképp akkor tűnik föl és foglalkoztatja a kutatókat legelőször, midőn az antik és modern tragédiát egymással szembe állítani kezdik, — ez pedig csak akkor mutatkozott szükségesnek, midőn Shakespeare nagysága magyarázatot, igazolást követelt. Megállhat-e a nagy angol költő Aristoteles és a görög tragédia remekei mellett? ez az a kérdés, mely először vezette a gondolkodókat a görög és modern tragédia összehasonlítására. Tudjuk, hogy az első feleletek e kérdésre, pl. Németországban Gottsched, a francziáknál még Voltaire részéről is, határozottan tagadók voltak: Shakespeare darabjai nem felelnek meg Aristoteles szabályainak, melyeknek a görög és a francia classicismus szellemében irt darabok megfelelnek, — tehát nem sikerült, nem jó tragédiák.

Ellentétes álláspontot e nézettel szemben tudvalevőleg Lessing foglalt el, és a Lessing álláspontja megmaradt a modern

kor álláspontjának. Lessing szerint Shakespeare darabjai nemcsak hogy teljesen megfelelnek Aristoteles követelményeinek, de csakis ők felelnek meg a modern dráma termékei közül e követelményeknek; — a francia classikus tragédiákat illetőleg ezt Lessing határozottan tagadja. Minthogy pedig Lessing azt tanítja, hogy Aristoteles a tragédiára vonatkozó tanait a görög színpadnak legjobb remekeiből vonta le, magától értődik a nagy német kritikusnak további következtetése, hogy t. i. a görög és a shakespearei tragédia közt a dolog lényegére nézve különbség nincsen.

De persze, ilyen könnyen túl nem eshelni e kérdésen, mert az még sem valószínű, hogy Lessing az antik és a modern tragédia közt semmi különbséget nem vett volna észre. Észrevette, de a «Hamburgi Dramaturgia» saját szerű keletkezésénél és feladatánál fogva nem volt sehol alkalma, hogy azt bővebben ki is fejtse. Szól ugyan mellesleg a görög tragédiákról, midőn fejtegeti, hogy ezek nagyjában követik a hármasság szabályát. a mit Lessing a görög színpad szerkezetéből és a kar szerepéből iparkodik megmagyarázni; de főfeladatának mindig Aristoteles helyes magyarázatát tekinti és e főfeladatát elvontabban oldja meg, mint az különben kívánatos lett volna. Hiszen, ha látjuk, hogy Shakespearenek, kit a modern dráma főmesterének és egyetlen mintájának tekint, egyetlen darabját sem elemzi behatóbban — a mit bajosan is tehetett, mivel Hamburgban egyetlen darabját sem adták elő, Lessing tiszte pedig első sorban az előadott darabok tárgyalása volt, — hanem csak mellesleg szól tragikumának megrázó voltáról, jellemzésének bámulatos művészetéről, nyelvének és stílusának megragadó bájáról stb., — nem fogjuk többé meglepőnek tekinthetni, hogy nem fejteget egyes görög tragédiákat, a mire tényleg sem tudományos, sem gyakorlati szempontok nem kényszerítették. Ha azért pl. Hettner azt állítja, hogy Lessing nem fogta föl az antik és modern dráma közti különbséget, e vád, bármit gondoljunk is egyelőre e különbségről, annyiban minden esetre tárgyaltan, hogy Lessingnél nincsen állítás, melyre az alapítható volna. Meglehet, hogy nem látta be, de tény, hogy ezt a hiányos belátását sehol sem árulta el.

Mégis, van a Dramaturgiában egy rövidke fejtegetés, mely a mi kérdésünkre tartozik. A hol t. i. Lessing ifjúkori barátjának, Weisse Keresztély Felixnek III. Rikárdjáról beszél, azt mondja többek közt, hogy e tragédia nem félelmet keltett benne, hanem borzalmat. «Ez a borzalom azonban», folytatja, «annyira nem célja a szomorújátéknak, hogy a régi költők azt mindenkép enyhíteni törekedtek, ha személyeik valamely nagy bűntettet elkövetni kényszerültek. Többször inkább a sorsra hárították a bűnt, inkább a bosszuló istenség végzetévé tették a vétket.

inkább géppé alakították át a szabad embert: semhogy annál a borzasztó ideánál időztettek volna bennünket, hogy az ember ily romlásra természeténél fogva képes». Ime, Lessing figyelmét nem kerülte el a végzet szerepe, melyről az idézett helyen azt mondja, hogy a görög költők «többször» alkalmazták. Hogy mely darabokra gondolt, midőn e sorokat megírta, azt nem tudjuk, illetőleg csak egy darabról tudjuk biztosan, hogy szeme előtt lebegett, mert a Seneca tragédiáiról irt értekezésében világosan mondja az «Oedipus királyról», hogy «ez a legborzasztóbb vétkekre van rendelve és minden erőlködése daczára sem tudja őket kikerülni». És midőn Nicolai neki megírja, hogy Oedipus bűnét nem a Laios meggyilkolásában, hanem Oedipus kíváncsiságában és hevesességében találja, Lessing csak annyit felel, hogy a maga részéről Oedipus bűnét nem találja Oedipus kíváncsiságában és hevesességében *sem*, de hogy e tragédiáról «sajátos gondolatai» vannak, melyeket alkalmilag ki fog fejteni. Sajnos, Lessing ezt sohasem tette, s így akadhat aztán modern író, Goebel Gyula (1884), a ki egészen jóhiszeműleg azt állithatja, hogy Lessing nem ismerte föl az antik és modern tragédia közt főnforgó különbséget.

A mondottakból világos, hogy Lessing megkülönböztetett oly görög tragédiákat vagy legalább egyet ilyet, melyben az ember nem szabad akaratából cselekszik, hanem gép, melyet a végzet mozgat. Meggyőződése szerint a mondottakból még az is világos, hogy Lessing az Oedipus esetében bűnről hallani sem akart, és ebben teljességgel igaza volt.

Talán nem lesz érdektelen, éppen vonatkozással «A messinai arára», még megjegyeznem, hogy az «Oedipus király» Lessingnek nemcsak esztét, hanem képzeletét is foglalkoztatta, a mennyiben drámát tervezett, mely e hatalmas görög tragédia mintájára vall. A terv címe «A csillagvetés» («Das Horoscop»), de sajnos, tartalma nem oly világos mint címe. A színhely Lengyelország, az idő a közép- és újkor mesgyéje, a XV. század eleje. Opalinski Péter, Podolia palatinusa, a csillagokban keresett fölvilágosítást fiának, Lukácsnak jövő sorsáról, és astrologusa e felelettel lepte meg: «hoc temporis momento natus vir fortis futurus est, deinde parricida», azaz: fia, ki e perczen születik, előbb vitéz férfiú, aztán apagyilkos lesz. Az apa csupán a jóslat első felét tudatja fiával, ki tényleg igen bátor harcos lesz és többek közt a tatárok ellen viselt háborúban is csodákat mivel. De igen bántja őt, hogy atyja bevallja ugyan, hogy a jóslatnak másik fele is van, de hogy e másik félt nem akarta vele soha közölni. De nem sokára értesül róla. Péter ugyanis az utolsó hadjáratból egy lengyel leányt, Annát, hozott magával, a ki Zuzi tatár főnök iránt érzett hajlamából a tatárokhoz menekült

volt. Zuzi most lengyelnek adja ki magát és követi Annát. Ebbe a palatinus beleszeret, környezete legalább így hiszi, és a palatinus neje, Arete, az urának szenvedélyéből fenyegető vést legegyszerűbben úgy hiszi elháríthatni, ha fiát ráveszi, hogy vegye ő Annát nőül. De Lukács nem akar semmiről sem hallani, míg a végzetes jóslat második felét meg nem tudja. Anyja ezt most elárulja neki, mire Lukács rögtön véget akar vetni saját életének, de a golyó a szobába siető palatinust találja, ki meghal, miután kinyilatkoztatta, hogy Annát nem szereti, hanem kezdettől fogva Lukácsnak szánta. A palatinus halála után Arete ellenzi, hogy Lukács nőül vegye Annát, mivel ez esetben a szándékos apagyilkosság gyanújába esnék. A boldogtalan fiú különben nem is keres egyebet, mint a halált. A hol dicső győzelmet aratott, akarja magát egy mély örvénybe vetni, de a csatatéren találkozik a menekülő Zuzival és Annával, és párbajban vetélytársa kardjától veszi a halált. . . . E dráma, mely valószínűen 1758-ban vagy 1759-ben foglalkoztatta Lessinget, elevenen emlékeztet Oedipus királyra, de már Calderonra is. A cselekvény forrása eddig ismeretlen, a darab végzetszerű jellege kétségtelen. Nem tudjuk, hogy a költő miért nem dolgozta ki, — egyszerű ráfogás volna föltételezni, hogy utóbb a végzet szerepe nem elégítette ki Lessinget. . . .

Tehát Lessing elismerte, hogy «Oedipus király» végzet-tragédia, melyben az ember végzetmozgatta gép. Egyebet nála a mi kérdésünkre vonatkozólag nem találni, mert Lessing nem vont sehol behatóbb párhuzamot a görög és a modern dráma közt. Az ilyen összehasonlító tanulmányok a modern irodalmakban elsőben Herdernél találkoznak, a ki tudatosan kereste a különböző népek irodalmi termékeiben a közös emberi és az egyéni nemzeti vonásokat. De a mi kérdésünkre nem találunk kellő fölvilágosítást Herdernél sem, első sorban azért, mivel e nagy műveltségű és lángeszű férfiút az összes költői fajok közül a dráma érdekelte legkevésbé. Mégis igen sok megjegyzés olvasható Herdernél az antik és modern drámára vonatkozólag is, csak hogy e megjegyzések nagyon töredékesek és nem igen alkalmasak arra, hogy belőlök egységes elméletet alkossunk. Herder nem győzi hangsúlyozni, hogy a görög dráma, egészen más viszonyok közt alakulva, lényegesen más mint a modern dráma, sőt Shakespeareről irt lelkes ifjúkori értekezésében annyira megy, hogy kimondja: «Sophokles drámája és Shakespeare drámája két oly dolog, melyek bizonyos tekintetben még közös névvel sem bírnak», nem hogy más lényeges vonásokban megegyeznének egymással. De az ily állításokkal szemben, ismét másutt, erőiesen hangsúlyozza, hogy a művészetnek valódi lényege sohasem változik, és hogy az antik és modern tragédia végczélja egy és ugyanaz. Szól Herder a végzetről is, de e szó alatt nem azt az

emberek fölött uralkodó mindenható hatalmat érti, mely Oedipust megsemmisíti, hanem általában az emberi sorsot, a mint mi manap is pl. Macbeth vagy Romeo végzetéről beszélünk, a nélkül, hogy Shakespeare illető tragédiáit végzet-tragédiáknak tekintenők. Herdernek e fölfogását kétségtelenné teszi az a körülmény, hogy végzetéről minden megkülönböztetés nélkül szól úgy az antik mint a modern drámában, és mindenütt a szereplők jellemét tekinti a végzet forrásának, tehát oly értelemben, mint Wallensteinnak mondják: «in deiner Brust sind deines Schicksals Sterne» és a mint mi modernek a tragédia lényegét általában fölfogjuk. Tehát Herder sem lát lényeges különbséget az antik és modern tragédia közt és sehol sem állítja, hogy a végzet szerepe az antik tragédiának megkülönböztető jellemvonása.

E fölfogás első képviselői a Sturm- és Drang-korszak emberei, Herder közvetlen tanítványai. E nemzedék Lessing vállain áll, de messze túlmegy Lessingen. Egész gyűlölete a «szabályok» ellen fordul, melyeket csak korlátoknak, békóknak érzett. Az aesthetikai törvények helyébe a következtetésektől vissza nem riadó merészséggel a lángész mindenhatóságát tette. A drámára vonatkozólag legélesebb kifejezést nyert e fölfogás Lenz Reinholdnak «Megjegyzések a színházról» cz. értekezésében, mely 1771-ben készült és 1774-ben jelent meg nyomtatásban. Méltán nevezték el e nagy hatású tanulmányt az Originalgeniek dramaturgiájának. Lessing majdnem vallásos tisztelettel fogadta Aristoteles tanait, melyeknek csallhatatlanságát a legmélyebb meggyőződéssel hirdette. Lenz a legnagyobb gúnnyal szól Aristotelesről és azzal a megjegyzéssel veti félre a görög philosophus elméletét, hogy Aristoteles csupán görög szindarabokat ismert és így csupán ezekből vonhatta le tanait. A modern dráma pedig lényegesen különbözik a görög drámától. Mert a modern tragédiában a földolog a jellem és csakis a jellem, mely maga egyedül alkotja meg a maga sorsát, mint ezt Shakespeare darabjai bizonyítják. Aristoteles azt tanítja, hogy a földolog a drámában a cselekvény. Természetesen, okoskodik Lenz, hiszen a régieknél a fatum volt a főhatalom és minden emberi dolog a fatumnak volt műve. Szerinte a görögök valóságos istentelenséget vélhettek elkövetni, ha az emberi cselekedeteket az emberi jellemekből származtatták volna, — hiszen valóságos istentisztelet volt, hogy a végzet iszonyú hatalmát elismerjék és vak despotismusától remegjenek. Ily világnézet alapján írták a régiek tragédiáikat és e tragédiákból vonta le Aristoteles elméletét, mely ennek következtében mi reánk nem tartozhatik, a kik úgy vagyunk meggyőződve, hogy a jellem az emberi sors ura. Lenznél találjuk tehát először azt a fölfogást, hogy az összes görög tragédiákban a voltaképi cselekvő személy nem a szabad ember, hanem a

megmászhatatlan, vas végzet, melynek iszonyú hatalma vak despotizmussal intézi a földi ügyeket, az emberek sorsát, kik a végzettel szemben valóságos bábok.

E fölfogásban két momentumot kell megkülönböztetni: első a végzet-tragédia fogalma. Lenz ugyan nem használja még a «végzet-tragédia» szót, de e drámai faj fogalmát helyesen fejti ki. Mert végzet-tragédia csakugyan az oly szomorújáték, melyben a személyek nem jellemőknek megfelelően szabad elhatározással cselekszenek, hanem akarva nem akarva véghez viszik azt, a mit a végzet reájok kimért. Hogy aztán a darabnak összes személyei cselekszenek-e, így vagy csupán a dráma hőse, ez a dolog lényegén nem változtat és legföljebb a végzet-dráma többféle alfajának megállapítására vezethetne. — A második momentum Lenz tanában az az állítása, hogy *minden* görög dráma végzet-tragédia. Valóban tanulságos tünemény, hogy ez a fölfogás, melynek képtelensége kézzelfogható, mily rendkívüli népszerűségre jutott. A kortársak ismertek és olvastak sok görög drámát, melyekben végzetszerűségnek semmi nyoma, — de azért váltig állították és terjesztették a Lenz hóbortját, mely a tényekkel sehogy sem egyeztethető össze. Lessing, tudjuk, csak egy görög tragédiát tekintett és állított végzet-tragédiának, az «Oedipus királyt», — s én részemről teljesen az ő nézetén vagyok. Meggyőződésem szerint az összes fönmaradt görög drámák közül egyetlen egy végzet-tragédia van, «Oedipus király», épen az a dráma, melyet Schiller «A messinai ara» kidolgozásában tudatosan és szándékosan vett volt mintául.

Kérdés, oly végzet-tragédia-e «A messinai ara», mint az «Oedipus király». E kérdésre csak úgy felelhetünk, ha a két tragédiát pontosan összevetjük egymással; de az eredményt már előre jelezhetem: «A messinai ara» nem olyan végzet-tragédia, mint az «Oedipus király», melytől a leglényegesebb pontokban különbözik; — sőt «A messinai ara» egyáltalában nem végzet-tragédia, ha ez utóbbinak fogalmát szigorúan megállapítjuk.

Oedipus megöli atyját és nőül veszi anyját, nem saját elhatározásából, hanem tudatos akarata és világos szándéka ellenére. A végzet így határozta, és a végzet megmászhatatlan és megkérdelhetetlen. Világos, hogy a ki ily körülmények közt cselekszik, bünt nem követ el, és Oedipus kétségtelenül egészen ártatlan, büntetlen is. Ez nemcsak a modern tárgyilagosan ítélő olvasó véleménye, ez volt Sophokles véleménye is, mely úgy ezen tragédiájából, mint második Oedipus-darabjából félreismertetetlenül kiviláglik. Modern bírálók vétkesnek mondták Oedipust, mert nem lett volna szabad bárkit is agyonütnie és bárkit is nőül vennie, mivel a végzet határozata szerint mindig meg volt a lehetősége annak, hogy a megölt férfiú az ő atyja és a nőül

vett asszony az ő anyja. De e fölfogás homlokegyenest ellenkezik a végzet fogalmával, melynek megmásíthatatlan és megkérdelhetetlen volta egyáltalában nem kérdéses, úgy hogy vele szemben «lehetőségről» szó sem lehet. Oedipusnak minden körülmények közt meg kellett ölnie atyját és nőül vennie anyját, legelszántabb elhatározása ellenére is, mert a végzettel szemben nincsen kibúvás. Mások elbizakodását vádolják, — de képzelhető-e, hogy sorsa más kimenetelt nyer, ha ő más vérmérsékletű vagy akár más jellemű? Ez semmikép sem képzelhető, mert a végzet megmásíthatatlan. Oedipus iszonyú sorsa nem gyökerezik jellemében, mert bárhogya fogjuk föl ez utóbbit, ebből legfőljebb annyi következtethetünk, hogy megöl egy embert és nőül vesz egy asszonyt; de hogy az az ember az ő édes atyja és ez a nő az ő édes anyja, erre, pedig ezek az ő iszonyú vétkei, a hősnek jellemében legkisebb alap nincsen, — ez mind a végzet műve, a végzettel szemben pedig tehetetlen a leghatalmasabb emberi erő és akarat, a legtisztább jellem és legnemesebb szív.

Nem lehet itt szó arról, hogy mi hiszünk-e ebben a végzetben? hogy meg tudunk-e nyugodni borzasztó mindenhatóságában? Itt Sophokles hitéről vagy pontosabban Sophokles tragédiájáról van szó, melyben ez a világnézet megrázó kifejezést nyer. És ez a világnézet nem is oly banális vagy képtelen, mint a milyennek némely modern bíráló föltüntetni szereti, — nem is annyira ellentétes a monotheistikus vallások világnézetével, mint első pillanatra tetszik. A megnyugvás a végzet hatalmában igen közel áll az ó-testamentomi vagy a keresztyén ember megnyugvásához a mindenható isten vagy gondviselés akaratában. A mi hatalmunk semmi, a mi akaratunk semmi, — a világ ura (bármi legyen a neve) dönt és intézkedik fölöttünk és velünk. És e mélyen vallásos fölfogás, mely ezen ridegségében nekünk ma tényleg olyan visszatetsző, nem nélkülözi a magasztos elemet sem, mert ép Oedipus példája mutatja, mit újabban helyesen ismételve hangsúlyoztak, hogy a végzet iszonyú tettekre kényszeríthet, de vétkezekké nem tehet bennünket. Oedipus a legnagyobb joggal hirdetheti Kolonosban, hogy ő ártatlan és tiszta.

Tehát Sophokles tragédiájában a végzet elhatározta, hogy Oedipus gyilkolja meg atyját és vegye nőül anyját; Oedipus ismeri a végzetnek ez elhatározását és nem akarva, sőt világos elhatározása ellenére, véghez viszi, a mint másképp nem is lehet, a végzetet; de bűn nem terheli a lelkét, bár mennyire iszonyodik maga is tetteinek borzasztóságától. Ime, ezek az elemek alkotják meg a világirodalomnak korra és értékre legelső végzet-tragédiáját, s meggyőződésem szerint e három elem nélkül igazi végzet-tragédia nem is képzelhető.

A modern világnézet nem fogadja el a végzetnek ez antik

fogalmát, hanem felelőssé teszi az embert *minden* tetteért. Helyes-e ez a mi fölfogásunk, az más kérdés, mely voltaképp nem tartozik ide; de legalább néhány szóval meg akarom jegyezni, hogy ez a modern okoskodás távol sem oly kifogástalan, mint a milyennek első pillanatra tetszik. Az ember tettei az ő jellemében gyökereznek, — de tehet-e az ember arról, hogy ilyen vagy más jelleme van? E kérdésre bajos igennel felelni, és mi mégis, midőn az embert tetteiért felelősségre vonjuk, felelőssé teszszük őt jelleméért is. De a jellem nem elég — bár rendszerint ezt tanítják. Mert hozzájárulnak a viszonyok, melyekbe az illető jellem kerül. Macbeth gyilkos lesz, de gyilkossá lenné-e föltételezett jellemével is, ha más felesége van és ha Duncan király nem tér be házába éjjeli szállásra? . . . Könnyű azt mondani, hogy a modern tragédia tiszta jellem-tragédia, — de tény, hogy nem ismerünk tragédiát, melyben a hős a szó igazi értelmében felelősségre volna vonható jellemeért, és nem ismerünk tragédiát, melyben csupán a hős jelleme döntené el a végzetét. Hozzájárulnak tetteink következményei: ki láthatja előre ezeket? és mi az embert minden tetteinek összes következményeiért is felelőssé teszszük. A hősnek jellemét és viszonyait nevezhetnők végzetnek is, a mint némelyek csakugyan így nevezik, — de ez természetesen csak fokozná a fogalmak zavarát, a fogalom maga azonban el nem tagadható.

A modern tragédia tehát adott előfeltételnek veszi a szereplők jellemét és viszonyait és felelősekké teszi az embereket tetteikért. E fölfogás alapján keletkezett a tragikus vétség fogalma, mely annyi félreértés és zavar kútfeje lett s melyet a tudomány ép a legújabb időben készül kellő határok közé szorítani. «A messinai ará»-ra vonatkozólag különben a vétség éppen nem kérdéses, mert a költő maga világosan kifejezi tragédiájának alapgondolatát a darab utolsó versében, mely a földi bajok legnagyobbikának a vétséget mondja.

És most újra kérdezhetjük: végzet-tragédia-e «A messinai ara»? A kifejtettek után a felelet már magától értődik. Don Manuel és Don Cesar szeretik Beatricét. Az ifjabbik heves herczeg megöli bátyját, mire kiderül, hogy Beatrice nővérök és Cesar maga vet véget életének. E cselekvényhez nem kell végzet, ez világosan és következetesen származik a szereplők jelleméből és a föltételezett viszonyokból, t. i. a heves természetű fiverek szenvedélyes gyűlölködéséből és abból a körülményből, hogy szerelmök tárgya ismeretlen nővérök. Sőt még ez utóbbi körülmény sem okvetetlenül szükséges: Cesar abban az esetben sem maradhatna életben, ha Beatrice nem volna nővére. E momentum csak fokozza a tragikum súlyát, de nem alkotja meg magát a tragikumot. Tehát a cselekvény teljes lefolyása és tragikuma

kétségtelen és megérthető a végzet megemlézése nélkül is. Schiller azonban belevette tragédiájába a végzetet is, legalább a végzetnek némely vonásait. Mire valók ezek?

Régi átok sújtja a messinai fejedelem házát, és midőn leánya születik, a szülőknek végzetes álmaik vannak, melyeket az álmofejtők látszólag ellentétesen értelmeznek: az egyik szerint az újdonszülött leányka a hercegek halálát fogja okozni, a másik szerint forró szeretettel fogja őket összekapcsolni. Az anyának szerető szíve természetesen a kedvező magyarázatot követi és megmenti leányát, kit a zord atya halálnak szánt, hogy a vészes jövődőlés bekövetkezését lehetetlenné tegye.

Első pillanatra világos, hogy e kétes értelmű jövődőlés lényegesen különbözik az «Oedipus királyban» uralkodó végzettől. Mert a jövődőlés nem mondja meg, hogy mi fog történni, sőt az álmok maguk még azt sem mondják meg világosan, hogy vész fog bekövetkezni. Cesarnak sejtelve sincsen arról, hogy nővérét meg fogja szeretni és bátyját meggyilkolni. Az ilyen jövődőlésnek, ha még nem is volna kétértelmű, semmi jelentősége, mert nem lehet, a mint tényleg nincs is semmi befolyással a szereplők tetteire. Az átok maga nem esik a végzet fogalma alá, mert az átok csak annyit mond, hogy bűnből bűn származik, a mi ugyan éppen nem kétségtelen igazság, de az emberiségnek a legrégibb időktől egyik legerősebb meggyőződése. Ma ezt az átkot öröklésnek szeretik nevezni és föltüntetni, a mivel az ethikus fölfogás helyébe physiologikus fölfogás lépett, de a dolog a maga lényegében ugyanaz.

A jövődőlés tehát «A messinai arában» sem nem azonos az antik végzettel, sem nem forrása vagy alapja a tragikumnak. Mire való tehát? E kérdésre két megjegyzéssel felelhetünk. Először, a mint Schiller meg akarta alkotni tragédiájának cselekvényét, szüksége volt oly kényszerítő momentumra, mely a holtak vélt Beatrice titkos létét megokolja. Hogy a fivérek szenvedélyes bűnös szerelemmel megszerethessék nővéröket, ily nővére szükség volt, de nem volt szabad tudniok, hogy nővérök van. E momentum, mint már említve volt, voltaképp szintén nem tartozik a darab tragikumához, mert a testvérgyilkos Cesar akkor sem élhet tovább, ha Beatrice nem az ő nővére.

A második indok tisztán külső momentum: Schiller oly tragédiát akart írni, mint a milyen az «Oedipus király». Ezt világosan és ismételve hangoztatja és megmondja ez elhatározásának okát is. Schiller nézete szerint az «Oedipus király» a világ-irodalom leghatalmasabb tragédiája, melyet újra meg újra tanulmányára tárgyává tett és nem győzött dicsőíteni. E darab jellemző vonásai közül főleg kettő ragadta meg a német költő bámulatát és bírta őt az utánzásra. Első a tragikumnak megrázó, minden

kételyt kizáró kényszerűsége, mely követelmény minden tragédiával szemben indokolt ugyan, de ép Sophoklesnek e darabjában érvényesül, a végzet szerepénél fogva, a képzelhető legnagyobb mértékben. A másik, hogy «Oedipus király»-ban a hősnek iszonyú tettei már megtörténtek, midőn a cselekvény kezdetét veszi. «A mi megtörtént», mondja Schiller 1797. október 2. Goethehez intézett levelében, «az megmásíthatatlan és mint ilyen sokkal borzasztóbb (mint az, a mi eshetőleg még csak történni fog), és az azon való félelmünk, hogy valami már tényleg megtörténhetett, egészen másképp hat kedélyünkre, mint az, hogy valami meg fog történni». E két momentum részben csábította, részben kényszerítette a költőt arra, hogy az antik végzetre emlékeztető gépezetet alkalmazzon, mely azonban tragédiájának lényegével belső kapcsolatban nem áll és utóbb csupán a darab tragikumának félreértésére vezethetett. A ki a külsőségekre súlyt fektet, ám nevezze tehát «A messinai arát» végzet-tragédiának; — kétségtelen, hogy e darab nem oly végzet-tragédia, mint az «Oedipus király» és hogy igazi lényegét tekintve egyáltalában nem végzet-tragédia, mert az ilyenben a hősnek bűnös volta nemcsak teljesen indokolatlan, hanem valósággal lehetetlen is. Hogy valaki bünt elkövessen, erre nem kell a végzetnek semmi szava, erre elég az ember jelleme, melyben tetteink gyökereznek; a végzet csupán ott van helyén, a hol jellemünk és akaratunk ellenére kell vétkesekévé lennünk. «A messinai ara» a mondottak szerint nem végzet-tragédia, és a végzetre emlékeztető gépezet e darabban teljesen szükségtelen és ezért, hozzá tehetjük, nem is helyeselhető.

A Hunfalvy-Album.

(Bemutatta *Simonyi Zsigmond* l. t. az 1892. január 4-én tartott ülésen.)

Hunfalvy Pál 1891. szeptemberében érte meg akadémiai tagságának ötvenedik évfordulóját. Akadémiánk elnöksége által adott kifejezést ezen való örömének és szerencsekívánatainak. De fölmerült és testet öltött az a terv is, hogy tiszteletünknek egy tudományos dolgozatokból összeállított emlékkönyvben adjunk kifejezést mindnyájan, kiknek munkássága Hunfalvy Pál sokoldalú működésével egy vagy más ponton érintkezik.

Tiszteletünk emlékét mentől tartalmasabbá kívántuk tenni, azért csak lassan készült, úgy, hogy — mire elkészült — a mi örömemléknek volt szánva, abból gyászemlék lett. A boldogult csak az első ívet láthatta kinyomtatva, de legalább láthatta abból

is, milyen igaz hálával adózunk érdemeiért s minő kegyelettel őrizzük hagyományait.

Ezen kegyelet sugallatát követem, midőn — addig is, míg méltóképen fölleveníthetjük Hunfalvy Pál emlékezetét — bemutatom a t. osztálynak s egy pár szóval ismertetem a Hunfalvy-Albumot.

A bevezető rész boldogult tudósunknak személyével és működésével foglalkozik. Legelől Akadémiánk másodelnöke mond el egyet-mást Hunfalvy életéből. Különösen pályája kezdetét ecseteli, gonddal és szeretettel, egész addig, mikor az ötvenes évek elején az Igaz aranybullában állította föl a nemzeti munka programját.

Baráth Ferencz üdvözlő verse után Simonyi Zsigmond ott veszi fel a fonalat, a hol Hunfalvy az összehasonlító nyelvészet terére lép, s vázolja fővonásokban egész nyelvészeti működését. Hozzá csatlakozik Hermann Antal dolgozata, melyben «Hunfalvy mint ethnographus» van méltatva.

A tudományos dolgozatok között első helyen állnak azok, melyek a magyar és összehasonlító nyelvészetből merítették tárgyukat.

Asbóth Oszkár az érsek szó eredetére vet világot, rámutatván a cseh *jaršik* szóra, melyet egy XV. századbéli kevéssé ismert cseh kéziratban fedezett fel. A cseh szó nyilván a görög-latin *archiepiscopus*-szal függ össze, ámbár képzését nem könnyű megmagyarázni.

Balassa József a codexek s a nyelvjárások egymásra vonatkozásáról ír. Kifejti, codexeinkben milyen becses eszközöket bírunk nyelvjárásaink fejlődésének földerítésére. Néhány más codexen kívül különösen a bécsi, müncheni és Apor-codexet tárgyalja s azt vitatja, hogy ezeket nem erdélyi, hanem drávavidéki ember írta.

Imre Sándor tüzetesen ismerteti és bírálva méltatja Szilveszter János grammatikáját.

Simonyi Zsigmond Hunfalvy Pálnak egy kedvelt tárgyával foglalkozik, a mennyiben az igeidők használatához járul adalékokkal. Röviden kifejti, miért tartja lehetetlennek a régi időhasználat föllevenítését. Azután számos idézettel bizonyítja, hogy az *irand* igealak nyelvemlékeinkben nem befejezett cselekvést jelöl a jövő időben, hanem egyszerűen beálló cselekvést, tehát egyértékű a mai *irni fog* alakkal.

Steuer János két székely hangról közöl további felvilágosító adatokat, egyik az *g*, mely a középen áll az *a* és *o* hangok közt; a másik az *q* hang, mely az *í* és *á* között áll

Szily Kálmán tudományos műnyelvünk első zsengéiről szól, t. i. azokról a latin műszókról, melyeket Calepinus magyar tolmácsa iparkodott a magyar ajakhoz idomítani.

Szinnyei József alakmagyarázatokat közöl; nevezetesen három igealakban a feltűnő hosszú magánhangzót magyarázza analógiás hatásokból (*írtatok, írtál, írtál*).

Szvorényi József «Magyartalansági parányok» czíme alatt az *is* és *e* kötőszóknak bizonyos elhelyezését hibáztatja (*ha el is megy, el-e megy*).

Volf György a cseh *ř* hang koráról értekezik, illetőleg folytatja Asbóth Oszkárval való vitáját a cseh nyelvből való szóátvételek lehetőségéről.

Zolnai Gyula beható tanulmányt közöl ilyen czím alatt «Elemisméltódás a szóalakulásban.» Ebben azokat az eseteket vizsgálja, melyekben ugyanaz a képző vagy rag ismétlődik egy és ugyanazon szóban. Az illető elemek részint azonos szereppel ismétlődnek (pleonasmussal) *ötlet, szebbébb, májaja*, vagy a nélkül, pl. *töltet, váltat tudóstó*), részint pedig különböző szereppel, pl. *hathat* (a hol az első hat tő, a második képző), *nálamnál, bensejében* (a hol ugyanaz az elem először tő, másodszor rag minőségében lép föl) stb.

Jankó János a kalotaszegi határ-elnevezésekből közöl egyes érdekes csoportokat és a kalotaszegi természeti viszonyok némely változásait következteti belőlök.

Az összehasonlító dolgozatok közt első helyet foglal el Budenz Józsefnek egy fontos tanulmánya, melyben az ugor és szamojéd nyelvek bizonyos alaktani egyezéseiről értekezik. Fejtegetéseinek eredményét így foglalja össze: «Az ugor és szamojéd nyelveknek az egyszerű localis casus-ragokbeli egyezése az egész hármas ragsoportra kiterjed: localivus *-n*, ablativus *-d*, lativus *-g*. E mellett jellemzi a szamojéd nyelveket, hogy a névszók ragozásában általános localis determinativummal (localis «ragelovel») élnek.»

Halász Ignác tavalyi lapp tanulmányútja eredményeiből közöl egy érdekes fejtegetést ilyen czím alatt «Eredeti hangállapot a svéd- lapp dialektusokban.» Arról szól, hogy egy-két nyelvjárás még részben megőrzi a többi magas hangokat, míg a legtöbb lapp nyelvjárásban mély hangokká változtak.

Vikár Béla remek fordításban közöl egy részletet a Kalevala IX. runójából, jelesen a vas eredő igéit, megpirongatását és a vézáró igéket.

Munkácsi Bernát és Pápai Károly nagy szibériai utazásukból közölnek fölötté érdekes részleteket. Munkácsi a vogul medve-eskü népszokásáról értekezik és hű fordításban közli

az arra vonatkozó vogul énekeket. Pápai pedig tüzetesen ismer-teti a házasságra vonatkozó vogul népszokásokat.

A következő két dolgozat az oláhsággal foglalkozik.

Réthy Lászlóé: «A magyar irodalom s az oláhok,» melyben szerző az oláh egyházi nyelv létrejöttét, az egyházi uniót s az oláh kérdés magyar irodalmát, mint kulturstádiumo-kat mutatja be, melyekkel a magyarság az oláhság fejlődésére hatott.

Szilágyi Sándor az «erdélyi törvénykezés és az oláhok» kérdését helyezi világosságba.

Pauler Gyula V. István királyunk bolgár hadjáratait mutatja be új világításban.

Goldziher Ignác a költői tehetségről való kezdet-leges felfogásokat tárgyalja, különösen a régi arabokra való tekin-tettel. Ehhez Munkácsi Bernát csatol jegyzeteket vogul tanulmányai alapján.

Kuun Géza gróf hunyadmegyei feliratokból magyaráz sémi eredetű személynéveket. (Az ott említett *Phampila* néze-tem szerint alig lehet egyéb, mint a görög Πάμφυλα vagy Παμφίλη.)

Heinrich Gusztáv «A német végzet-tragédia eredete» cz. alatt közöl egy tanulmányt a XVIII. századi német irodalom történetéből.

Kunos Ignác a török Köroglu époszából ad regényes mutatványokat.

Alexi György a hollónak az oláh népköltésben való szereplését állítja össze.

Katona Lajos érdekesen fejti ki a mesevizsgálat leg-közelebbi feladatait, főtekintettel magyar népmeséink tanulmá-nyozására.

Pecz Vilmos az analogiáról értekezik a görög szavak képződésében. Összeállítja mindazokat az eseteket, melyeket né-zete szerint az iskolai görög nyelvtannak az analogia hatásaival kell magyaráznia.

Ponori Thewrewk Emil remekül sikerült darabokban mutatja be az ő készülő magyar Martialisát.

Pecz Vilmostól újgörög költemények, Strausz Adolftól bolgár népdalok fordítása csatlakozik az előbbiekhöz.

Ezek után Hellebrant Árpád közli Hunfalvy Pál iro-dalmi munkásságának 1839-től 1890-ig terjedő pontos jegyzékét 284 cím alatt.

Végre kegyeletes befejezésül szolgálunk osztályunk titká-rának, Gyulai Pálnak szép bucsúszavai, melyeket Hunfalvy Pál ravatala felett mondott az Akadémia s a Kisfaludy-társaság ne-vében.

A gazdag tartalmú emlékkönyv, mint e rövid ismertetésből is láthatni, szép bizonyosságot tesz fejlődésnek indult nyelvészeti és ethnologiai tudományunkról. Ezen részeiben némileg tükrül is szolgál azon termékenyítő hatásnak, melyet Hunfalvy Pál gyakorolt tudományos életünk fejlődésére, s az egészszel, azt hisz-szük, méltó emléket állítottunk elköltözött tudósunknak.

Hervoja herczeg.

(Kivonat *Thallóczy Lajos* 1. tag január 11-én bemutatott előadásából.)

A M. Tud. Akadémiának 1889. évben Konstantinápolyba küldött bizottsága az Eski Serail könyvtárában egy nagybecsű szláv kéziratot talált, mely Hervoja spalatói herczegnek van ajánlva, az ő arczképét és címerét díszes festményben tartalmazza, és általában a délszláv s különösen bosnyák művelődéstörténetnek első rangú emléke. Ezt a kéziratot — fontosságához méltó kiadásban — a cs. és kir. közös pénzügyminiszterium, mint Bosznia kormánya, kiváló szakerek közreműködésével közzétette, kellőleg méltatván annak nyelvészeti, történelmi és műtörténeti vonatkozásait. Ez a körülmény alkalmúl szolgált a felolvasónak, ki különben is évek óta Bosznia történetével foglalkozik, arra, hogy a kézirat egykori tulajdonosáról, Hervoja bosnyák vajdáról és Spalato herczegéről, kinek szerepe Magyarország, de kivált Bosznia és a tenger mellék történetében gyakran döntő volt, nagyobb tanulmányt készítsen, melynek főbb eredményei a következők.

Hervoja a Hrvatinics család tagja. Subics Pál és Mladen horvát bánok rokona, Hrvatin, a mai Bosznia éjszak-nyugati részén nagy birtokokat szerezvén, ezzel együtt nagy befolyásra tett szert. A család kimagasló tagja Hervoja, előbb a gyöngye bosnyák királyok major domusa, csakhamar magához ragadja a főhatalmat. Noha urai nevében intézkedik, de azért valósággal ő a «regulus Bosnensis». Azokban a nagy, mélyreható mozgalmakban, melyek Nápolyi Lajos halála után az ország déli vidékein az Anjou-ház férfiágának jogai érdekében megindultak, Hervoja a Kis-Károly mellett pártot ütő Horváthy Jánoshoz csatlakozik. A pártütés elbukott; vezetőit kegyetlenül lakoltatá a győztes Zsigmond király. Hervojának választania kellett a meghódolás vagy az eltiportatás között; ő az előbbi választá és 1393-ban meghódolt Zsigmond király és Mária királynő előtt.

A hatalmában, befolyásában bízó Hervoja, kit öcsésével együtt Velence is befogadott polgárául, a meghódolás után is megmaradt szívében a nápolyi Anjou-ág pártján; és a trónkövetelő

Nápolyi László nevében már 1394-től kezdve kegyeket, birtokokat osztogat. A megindult pártütés csakhamar a törökkel szövetezik; hozzájárul Zsigmond király szerencsétlen csatavesztése Nikápoly váránál. Ennek természetes következménye, hogy a Hervoja befolyása alatt álló vidéken a mozgalom egyre terjed, és hogy 1402-ben csaknem egész Dalmácia Nápolyi László pártjára állt. Hervoja ez időben Bosznia legfőbb vajdája, Nápolyi László és Ostoja bosnyák király helytartója, hadvezére, ki visszaveri a törvényes horvát bánnak, Ezdegei Bessenyő Pálnak hadait.

Nápolyi László 1403. júl. 9-én személyesen megjelent a küzdelem színterén. Hervoja a Nelipícekkel és a horvát-dalmát nemesség többségével folyton körülötte van és ő intézi az ellenkirály ügyeit. Ekkor kapta szolgálati jutalmául a spalatói herceg címét, melylyel a dalmát tengerpart legszebb városának és a körülötte fekvő szigetek: Lesina, Lissa és Brazzanak korlátlan urává lett. Úgy látszik, ez időtájt hagyta el patarén hitét és vált katolikussá.

Spalato birtokában Hervoja hatalma tetőpontjára jutott. Bár királyi czime nincs, a Balkán félsziget e részén majd egy évtized folyamán ő az úr. A tényleges bosnyák királyok, Ostoja, II. Tvartko, csak játékszerek hatalmas helytartójának kezében, kiknek sorsát a herceg intézi. Fényes udvart tart, hol Spalatoban, hol Jajczában; fényűzési czikkekkel, fegyverrel — ha kell — pénzzel is Zsigmond király engesztelhetetlen ellensége, Velencze látja el.

Nápolyi László pártja nem jutott győzelemre. Zsigmond király részint fegyveres erővel, részint ügyes politikával egymásután meghódította vagy megnyerte hiveit. Hervoja számot vetett a körülményekkel; többet remélvén a növekvő, mint a hanyatló hatalomtól, közeledett Zsigmondhoz, ki elég ügyes politikus volt arra, hogy fátyolt vessen a herceg tizenöt esztendőös permanens lázadására és őt kegyelmébe fogadja. Megerősítette Spalato birtokában, hercegi címében, sőt kitüntette az 1408-ban alapított sárkányrenddel is; oly kitüntetés, mely ez időtájt csak királyoknak és a legelőkelőbbeknek jutott osztályrészül.

Ezen túl néhány éven keresztül zavartalan volt a viszony Zsigmond és Hervoja közt. Mikor a király 1412. évben a lengyel királylyal kötött szerződés örömére Budán nagy nemzetközi tornajátékot rendeztetett, melyen egyik feljegyzés szerint három király, 13 herceg, 21 gróf, 26 főember, 120 lovag, 3000 szolga, 1 biboros, 3 érsek, 11 püspök stb. voltak jelen, mintegy negyvenezer lóval, Hervoja is ott volt díszes öltözetű bosnyák lovagjaival.

Az udvar féltékeny szemekkel nézte a spalatói herceg hatalmának terjedését, ki Ragusával, Velenczével, Szerbiával egészen önálló politikát űzött, külön követeket tartott, kik nem egyszer jutottak ellentétbe az országos nagy célokkal. Meghasonolt vele

Sandalj is, Bosznia nagy vajdája, régi vetélytársa; és féltékenységből eredő áskálódásainak sikerült az udvar hajlamát Hervojától elfordítani. Alig múlik el az esztendő, Sandalj lesz a «*fidelis noster dilectus*» és Hervoja a «*capitalis noster infidelis*». Bukásának közvetlen oka Sandalj-lal való torzsalkodása és a törökkel Magyarország ellen kötött szövetsége volt. E hűtlensége megfosztotta őt birtokaitól; személyes ellenségei, a Monoszlai Chuporok, Garaiak, Maróthyak fölülkerekedtek és a Hervoja-féle hatalom kiirtása elhatároztatott.

A hatalmától megfosztott herceg teljesen a török karjaiba veté magát. Dalmát csapatait egyesíté a Boszniát zsákmányoló török sereggel és a Doboj vára alatt gyülekező magyar sereg ellen indult. A döntő ütközet valószínűleg 1415. aug. 1-én történt a magyarokra nézve szerencsétlen kimenetellel. A túlnyomó török haderő úgyszólván teljesen megsemmisítette a magyar hadat. Hervoja rövid időre ismét ura lett a helyzetnek; Bosznia királyának, Ostojának megint ő parancsolt. De diadala nagy árba került. E diadal megveté a török uralom ágát a nyugati Balkán területén. Azontúl csak árnyék-hatalom a bosnyák uraké és a magyar uralom ezen a részekén védelmi állásba helyezkedik.

Hervoja nem sokkal élte túl diadalát. 1416. ápril havában meghal abban a neki édes tudatban, hogy megboszlulta a szenvedett sérelmeket.

Gályarabok a XVII. században.

(Kivonat *Ballagi Aladár* l. t. jan. 11-én tartott előadásából.)

A gályarabtartás rendszere tetőpontját a XVII. században éri el, mert az akkor alakuló modern nagyhatalmasságoknak egyre nagyobb és nagyobb tengeri haderőre van szükségök, mely gályarabok vagyis evezősök nélkül nem lehet el. Ezen evezősök, XVII. századi szóval: *lapátosok* közt, elenyésző csekély számmal fordulnak elő az önkéntes gályarabok. Egyedül Olaszországban vált rendszerré a *bonavogliák* alkalmazása. Ott a túlnépesedés okozta nyomor egyes erős embereket arra birt, hogy jó pénzért bizonyos időre eladták magukat gályarabokul. Önként vették fel a bilincset. Franciaországban Richelieu tesz kísérletet e rendszerrel, de ott a *bonnevoigliek* nem engedik békába verni magukat, a nélkül meg, a hajóskapitányok jelentései szerint, nem tarthatni fenn a fegyelmet a hajón. A bilincse veretésnek ép az volt a célja, hogy oly fáradoalmak elviselésére szoríttassanak az evezősök, minőkre meg nem lánczolt emberek semmi szín alatt

nem kényszeríthetők. Ehhez járult a nagy költség, mely két körülmény az önkéntes rabok rendszerét Colbert alatt végkép megbuktatta.

A gályarabok legnagyobb része valóságos rabokból, rab-szolgákból került ki. Ezek közt nagy számmal vannak muzulmánok, kiket portéka gyanánt, mindig készpénzen vásárolnak a nagyhatalmak. «Cette marchandise ne se donne qu'avec argent comptant». Állandó főpiaczaik Konstantinápoly, Velence és Málta szigete. Egy-egy nagy háború után azonban, kedvező árakon szerezhetők más helyeken. Így a Buda visszavételekor elfogott török rabok Dalmátiában adattak el, aránylag igen olcsón, t. i. fejenként 140 livre-ért.

A keresztény hadi foglyokból lett gályarabok közt kevés volt a magyar, mely jelenség oka abban keresendő, hogy a török — nem úgy mint a keresztény hatalmak — saját alattvalóit nem engedi gályákra hurcolni. A török hódoltsági magyar, vagy a török véduraság alatt álló erdélyi ember tehát, ha a portyázók rabul is ejtik, megszabadul, mihelyt honosságát igazolja. 1637-ben a nagyvezér Toldalagi Mihály portai főkövet által azt üzeni öreg Rákóczi György fejedelemnek, hogy «valakik rabbá estek, írja le a fejedelem azoknak neveket s valahol lesznek, mind felkerestetem és elbocsátom, mert én az erdélyi embert rabságban lenni nem akarom, mivel azok adófizető hívei császárnak».

Más dolog, ha a rabszíjra fűzöttek fegyveres kézzel, török elleni harczon fogattak el. Azoknak jó, ha megengedik, hogy az önkényűleg megszabott, rendesen igen magas *sanczért* (váltásdíj) kiváltság magokat. S a portán igen rossz néven veszik, ha a fejedelem ilyenekért diplomatiái lépéseket tesz. «Az mely rabokat — így szólt egy alkalommal a vezér az erdélyi követhez — az szalontai harc után elfogtanak, nem illik azok felől törekedni, mivel azok fegyverrel hatalmas császárra arczczal mentenek». Ilyenformán legtöbb magyar 1657-ben került a gályákra. A Kemény Jánossal együtt tatár rabságba esett erdélyiek egy része, Neszter-Fejérvárott gályákra adatott el, miről nemcsak történelmi források, hanem egy históriás ének is emlékezik, e soraiban :

Tizennyolcz ezeren vagyunk nagy inségben.
Tatárok kezekben. szörnyű inségekben.

Idegeny országra hordoz szerteséjjel.
Sűrű számú pénzen ad török kezében.

Nyolczszázat hajtottak az Vörös-tengerre,
Mint ártatlanokat az veszedelemre.

A hadi foglyokból lett gályarabok közt, minden jel arra mutat, hogy legtöbb volt a lengyel és az orosz, minthogy ezek

állandóan küszködnek a tatárral, földjük nem török hódoltság, s a ki közülök rabul esve ki nem tudja magát váltani, üzletszerűen adatik el a gályákra.

Jelentékeny contingense kerül ki a gályaraboknak a gonosztevőkből. Minden földközítenger-melléki hatalmasság rendszer gyanánt üzi, hogy a törvényszékieleg elmarasztaltakat, ha erős emberek, legtöbbnyire tekintet nélkül vétküik nagyságára, egyenesen a gályákra küldeti. Szükség van evezősökre, s ez a legolcsóbb munkaerő, nem csak azért, mert semmibe sem kerül, hanem azért is, mert a helyett, hogy az állam költségén, az állam terhére, tétlenül tartatnának: mint gályarabok mintegy átalakíttatnak az államnak igen-igen nagy hasznót hajtó tagjaivá. Colbert alatt a gályák voltakép állami dologházak.

E rendszer nagyon bevált, de nagy ára is volt. A miniszter utasította az összes törvényszékeket, hogy minél több embert ítéljenek gályákra, s a ki odakerült, annak törvényes büntetése ideje leteltével sem oldotta meg lánczeit. Legnagyobb részők hiába töltött háromszor-négyszerre hosszabb időt a gályákon, mint a mennyire ítélve volt; addig nem szabadult meg, míg ki nem dőlt.

A XVII. század gályarabjait különösen megszorítja a kor egyetemes reactionarius iránya, mely nálunk a pozsonyi és az eperjesi vértörvényszékkel, Franciaországban a nantesi edictum visszavonását követő rettenetes dragonnade-okban nyilvánult. Ekkor veszi kezdetét a nyugati keresztyén államokban a politikai és vallási okokból üldözöttek gályákra küldése. Magyar predikátorok is nagy számmal jutnak a nápolyi gályákra, bár hazai törvényeinkből egyáltalán nem, hanem csak az alsó-ausztriai praxis criminalisból olvashatták fejökre, hogy «in compedibus ad publicos labores adstringantur». «Nem is lehet azt gondolni írja Kocsi Csergő, hogy a magyar király a spanyolokra s olaszokra szorított volna az ő igazságának kiszolgáltatásában».

A gályarabságra ítélteteket a körülményekhez képest vizen vagy szárazon szállítják. A tengeren szállításról, melynek borzalmait később Las Casas oly megrendítően írta le, egy hazai forrásunk ezeket mondja: a rabok «az hajó fenekére letaszíttatnak, az holott el nem lehet hinni, mint megszorodott volt a tetveknek sokasága körülöttek, hogy majd megemésztették; az irtózatossá bűdösség miatt is, mely a hajó szemetéből támad vala, sokan kemény betegségbe estenek».

Nem kevésbé kínos volt a rabságuk színhelyére szárazföldön hajtottak sorsa. Ezek *török bilincsekbe* (compedes Turcicae) verettek, vagyis «a vasat derekokra és nyakokra kötve viszik vala» s nyakló-lánczuknál fogva tizen-tizenketten vannak egy sorjába egymáshoz *rablánczra* fűzve (concatenati). Útközben

átlag fele részök pusztul el éhség, kimerülés, nyavalyák és agyonveretés következtében. Egy ilyen szerencsétlenről olvassuk, hogy mikor kidőlt, «levonák a katonák a mi kevés rongyos ruha vagy köntös vala rajta és elveték ott temetetlen».

A kikötőbe érkező rabokat először is bevezetik a «rabok lajstromába, melyet méltán hívnak halál lajstromának is.» Egerszersmind megmottozzák őket «és annak a színe alatt, hogy olyan vasfüvet keresnek nálok, melylyel a békó kinyilhatnék»: minden pénztől megfosztják valamennyit.

Azután egyenként tüzes vassal bélyegzik meg a rabokat, mint a barmokat szokás. Azon korbéli képekről tudjuk, hogy a bélyeget a nyaktő alá, a hátgerincz legfelső csigolyái fölé ütötték. A *bélyegítőn* Franciaországban a Bourbon lilium dislett, a honnét az ancien régime nyelvén liliumozni (fleurdeliser) annyi, mint megbélyegezni.

Im a lilium, az ártatlanság ősi jelképe, gazember-jelvény-nyé lőn aljasítva. A politikai és vallási nézeteikért gályákra hurczoltak súlyosan érezhették, hogy a testöket égető ősi symbolum eredeti jelentése illik rájuk.

S mintha a kor, mely annyit hordja ajkán a keresztényi kegyességet, mégis szégyenelné, hogy keresztényeket tesz materia vilisszé: oly külsőt ad a gályaraboknak, hogy török és keresztény közt színleg semmi különbség. Turbánszerűleg felköthető vörös rongyot s csinvat-czafatokat adnak rájuk öltözetül. Szakálukat, bajuszukat s hajokat egészen leborotváltják, csak a fejük búbján hagynak egy kis farkocsot, mint a törököknél szokás. S igen jellemző, hogy a magyar predikátorok, fenmaradt leveleik tanúsága szerint, megbélyegzetésök miatt nem háborodtak fel annyira, mint bajuszuk elvételeért. Ekkor mondják üldözőikről, hogy azok *Nerone Neroniores*, mert nemzetök gyalázatára (pro dedecore Gentis nostrae), a természet e disztől (ornamentum naturae) megfosztották őket.

Ily állapotban hajtják be a rabokat a különböző tengeri hajókra, melyeknek egykorú magyar vagy egészen magyarosított nevei gyakran fordulnak ugyan elő régi magyar történelmi emlékeinkben, mind a mellett a «Nyelvtörténeti Szótár» csupán egy fajtájukat említi, t. i. a gályát, s bár erről húsz adatot közöl, mindannyiszor csak ismétli az egyetlen gálya elnevezést, holott Sebesi Boldizsár 1636-ban emlékezik *galiók* és *galionokról* is.

Szerencse, hogy nyelvünk nem oly szegény, mint a minőnek a «Nyelvtörténeti Szótár» feltűnteti, mert a tengeri hajónemeknek, kizárólag csak XVII. századi emlékeinkben is, egy continentalis nép nyelvyagáról lévén szó: aránylag elég gazdag szókészletét találjuk. Ilyenek a *kagyma*, mely annyi mint a velencei cocchina (vela piccola e quadra propria delle cocche), mely

kagylószerű hajónak hű képmása látható Zrinyi Miklós: Adriai tengernek syrenája, 1651-ki eredeti kiadása czímképén. Ilyen a *furkátá* vagy *fődeles hajó*, mely annyi mint fregata. Ilyenek a különböző *makonyok*, a *mohonák*, a *tökhajó*, mely «csak úgy jár a vizen, mint egy tök vagy egy récze», a *kétlapátos kaják*, a *hambár-hajó*, a *fegyveres gálya*, mely annyi mint citadelle flottante, a *hadakozó katargó* stb. stb.

Efféle különböző hajókon szétszórva színlődtek az egyetemleg úgynevezett gályarabok. Valamennyien, 6—6-jával az evezőpadokhoz vannak lánczolva s akkép *dalladzanak* vagyis vonják az evezőt, hogy egyik lapát sem fölözi a másikat. A súlyos *dalevedző* minden rántásra, majd kitépi karjukat, főkép ha az evezés hullámelőző (*passe-vogue*), vagyis midőn a hullámverésnél gyorsabb tempóban éri a víz színét a lapát. A dalladás néha 15—20 óra hosszant tart naponként, mialatt a *hóhérlópallér*, — mint a magyar krónika nevezi az argousin-t, — bikacsókkal veri véresre az aléldozó rabokat.

Egyébként halotti csend honol gályákon, csak a víz egyhangú csobogása hallszik, a mint a lapát éri felületét. Mert evezés közben, hogy ne jajgathassanak, a rabok száját fölpeczelik. A peczek vagy fából (*bâillon en bois*), vagy vasból van. Ez utóbbit a banditáktól tanulta el a «rend» kormányza; azok használták a gyötrelmes körtét (*poire d'angoisse*), mely gömbölyű vas, a torkon kapott rab szájába nyomva, ott magától felpattant, s öblösre peczelte ki az illetőnek száját.

Evezés közben úgy etetik a rabokat, hogy a hajóستisztek egy perczre kiveszik a peczket, s eczetes vagy borba mártott kétszersültet tömnek a szájukba. Pihenés idején vályúban tálnak fel minden evezőpad hat emberből álló személyzete elé egy kis korpát, kását vagy babot. S midőn a marseille-i gályák intendánsa néha napján egy falat szalonnát hoz javaslatba a rabok számára, Colbert előtt: Franciaország legnagyobb ministere ezt a választ adja: «semmi sem ront meg egy-egy jó rab-szolgát jobban, mint a kövérség és a nagy has (*il n'y a rien de plus contraire à la bonté d'un esclave, que la graisse et l'embonpoint*)»).

A kipeczkelt szájú rabok úgyszólván elszoknak a beszéd-től. A hajóra lépő idegent hu-hu-hu! kiáltással üdvözlík, s estenden, miután a jezsuita lelki-atya elvégezte a litániát, a lefekvés idejét kutyaszzerű egyhangú üvöltéssel (*pareil au hurlement des chiens*) jelzik. E szomorú czapistráng (*couvre-feu*) után az evezéstől és a folytonos ütlegeléstől elkinzottak kimerülten kuporodnak a pad alá, vagy a padra éjjeli álomra.

Az emberfeletti munka, a hajón terjengő rettenetes bűz s a pogánynál pogányabb bánásmód gyorsan pusztítja az embereket

e «földi pokolból (infernum vivorum)». A melyik kidől, arról hamarosan leverik a bilincseket s a tengerbe vetik holttestét.

Legsűrűbben jelentkező nyavalyája a gályaraboknak a *szájfene* vagy skorbut, mely a rossz táplálkozás miatt, mondhatni állandóan járványszerűen dühöng köztük.

A legtöbb gályarab az «átkozott gályákról (maledictae galeae)» nem is szabadult máskép, mint a halál révén. Minden muzulmán élethossziglan szolgált, a keresztyének közül pedig vajmi kevésnek áll módjában, s akkor is nagy kegyelem, ha megengedik nekik, hogy váltságdíját lefizetve, törököt vagy szerezcent állítson maga helyett az evezőpadokra. A *rabszabadító* szerzetesek dicséretes buzgóságot fejtettek ki a keresztyén gályarabok kiváltásában, «mivel — a mint Kecskemét város tanácsához intézett folyamodványukban írják — a mi telleyes szentháromságnak dűcsőségére fölszerelt szerzetünknek kiváltképen való regulája és czélja az, hogy az áhitatos keresztyéneknek alamizsnabeli adakozásokból, a mi természet szerint való ellenségünknek, a dühös pogány törököknek kemény fogságában sanyargó szegény keresztyén atyánk fíjjait kiszabadítsuk». Gaglielmottiból tudjuk, hogy e barátok feles számmal mentettek ki rabokat a török és a pápa gályáiról.

Mind ez azonban csak palliativuszer volt a gályák rendszerével szemben, mely változatlanul állott fenn majdnem egész a francia forradalomig. Akkor aztán részint a vitorlahajózás tökéletesbitése, részint a forradalmat előkészítő nemesebb korszak végkép megsemmisítette a gályákat és ezzel ezer meg ezer baromsorba aljasított embert szabadított ki szörnyű helyzetéből.

Szent István király oklevelei és a Szilveszter-bulla.*

Szent István korából összesen tizenegy oklevél szövege maradt reánk. Tíz a király kiadványa, egy a pápáé: II. Szilveszter hirneves bullája. Hazai történelmünknek mondhatni legrégibb, legnevezetesebb emlékei volnának, ha igazak; adataikból messzeható következtetéseket vonhatnánk le, ha hitelesek; de viszont bizonyító erejük gyöngül, sőt teljesen elenyészik, ha újabb idők koholmányai. Legfőlebb arra az időre fogadhatnók el bizonyítékokul, a melyben koholták, de semmi esetre sem Szent István korára nézve.

*) Diplomatikai tanulmány. Irta dr. *Karácsonyi János*. Közrebocsátja a M. T. Akadémia Történelmi bizottsága. Ára 2 frt. Budapest. Kiadja a M. T. Akadémia. 1891. 223 l.

Mi igaz, mi nem, e tizenegy oklevél szövegéből, a történet-írók még nem derítették ki vagy legalább egyező véleményre nem jutottak. Az oklevelek közül csak egynek van meg eredetije; ennek hitelességét is számtalanszor kétségbe vonták. A többinek szövege újabb-régibb átiratokban, egyszerű másolatokban vagy éppen nyomtatott kiadásokban maradt reánk. Arról eleve le kell mondanunk, hogy valaha sikerülni fog egyiknek-másiknak eredetijét feltalálnunk. Arra vagyunk utalva, a mit már ismerünk, rossz, vagy legalább is elrontott szövegekre; a hitelesség mellett vagy ellene bizonyító érveket — egykorú, minden gyanútól ment hazai oklevelek hijában — a kor viszonyaiból, külföldi egykorú oklevelek tartalmának és alakjának megegyezéséből és későbbi hiteles oklevelek egybevágó tartalmából kell meritenünk. Az eddigi kutatások eredményeit csak részben használhatjuk föl; azok az egyes oklevelekre nézve oly eltérő véleményeket nyilvánítottak, hogy a célra vezető vizsgálatot elején kell kezdeni.

Két oklevélnek — a pannonhalmi adománylevélnek és a Szilveszter bullának — százéves múltú irodalma van. E kettőnek csaknem minden vitás és megvitatható oldalához hozzászóltak. Az elsőt *Fejérpatak*y műve után mondhatni általánosan hitelesnek fogadták el. Annál eltérőbbek azonban a vélemények az utóbbiról. *Horváth Mihály* és *Szalay László* nem nyilvánítanak határozott véleményt; *Mátyás Flórián* legalább is interpolálnak tartja; *Pauler Gyula* és *Ipolyi Arnold* ellenben valódinak, hitelesnek hirdetik. Még a nagytudományú *Horvát Árpád*, diplomatikánk mestere, sem tud határozott ítéletet mondani felőle, mondván, hogy «a bulla hitelessége felől absolute megdönthetetlen véleményt mondani nem lehet.» Ily ingadozás, ily kételkedés nyilvánul Szent István többi okleveleinek hitelessége felől is. Legkétkedőbb *Horváth Mihály*, ki a tiz királyi oklevél közül csak háromnak hisz: a veszprémvölgyi apácák részére adott görög szövegű alapító, a ravennai monostornak szóló adomány- és az 1024. évi zalavári oklevélnek. *Fejérpatak*y a bakonybéli, *Knauz* a pécsváradi, *Pauler* a zalavári, *Rácki* és *Klái*é a pécsi püspökség alapító leveleit tartják koholtaknak. Folytathatók a sort; de az elmondottakból is világos, mennyire időszerű a kísérlet, új vizsgálat alapján rendet hozni a zavarba, világosságot a homályba és erősen bizonyító érvek alapján a Szent István korabeli oklevelek közül a hamisat elválasztani az igaztól.

E bizonyító érvek közt kétségtelenül egyike a legfontosabbnak, a legnyomósabbnak az, a melyet külföldi egykorú oklevelek megegyezéséből meríthetünk. Az az új szervezet, melyet Szent István meghonosított és melynek egyik folyománya a királyi kancelláriának felállítása volt, idegen mintát követett; mintául a

szomszéd Németország szolgált, melyet geographiai helyzete, politikája és rokonság kötelékei fűztek hazánkhoz. És valóban a Szent István korabeli oklevelek szövege tanúsítja, hogy azokra az egykorú III. Ottó és II. Henrik oklevelei hatottak. A német pap-ság, melyre a szent királynak az átalakítás nagy művében szüksége volt és melyből a nyugat mintájára berendezett udvartartása és kivált kancelláriája tagjait választá, magával hozta egy, künn már évszázadok óta virágzó intézmény tradícióit és azokat átültetvé az idegen talajba; így az oklevelek szövegében átültettek oly fogalmakat, melyek akkor még nálunk ismeretlenek; *dux, marchio, comes, vicecomes, vicecancellarius, quastaldus* stb. csak az idegen oklevél-formulákkal átültetett szók, melyeknek Szent István korában nem lehet nagyobb fontosságot tulajdonítani, mint a későbbi oklevelek formaszerűségéből folyó szóvirágoknak, melyeket a diplomatikus igazi értékekre szállít. Fölismerve az egykorú nyugati oklevelek e hatását a Szent István korabeliekre, hatalmas eszköz van kezünkben ezek hitelességének kimutatására.

Ehhez még kettőnek kell hozzájárulnia. A megegyezésnek a kor viszonyaival és későbbi hiteles oklevelek támogatásának. Az első fontosabb, a második csak erősítő, de nem kétségtelenül bizonyító érv. Magyarország a XI. század elején, kivált a kereszténység és egyház intézményeiben nem lehet újító vagy kezdeményező, hanem követi a külföldet, mely őt egyben-másban gyakran évtizedekkel megelőzi. Szent István valamennyi oklevele egyházaknak szól, püspökségeket, apátságokat alapít, kiváltságokkal, jogokkal ruházza fel őket, birtokokkal gazdagítja. Természetesen, az alapítás módja csak olyan lehet, minő a keresztény világban szokott volt; a jogok, kiváltságok sem lehetnek mások, mint a milyenek akkor divatoztak, a birtokadomány módjának is egyezőnek kellett lennie a külföldivel. Ha tehát kiderülne, hogy a király oly kitüntetésben részesíti egyik egyházát, a minő a külföldön csak a XII. század óta jön divatba, méltán merülhet fel gyanú a keresztény világban akkor még szokatlan kiváltságot adó oklevél ellen. Mig, ha *«iura iuribus congruunt, diplomata diplomatibus consentiunt»*, erősödik előttünk az oklevél hitele.

A harmadik bizonyító érv, a későbbi oklevelek tanúbizony-sága, aránylag a leggyengébb; még pedig abból az okból, mert a Szent Istvántól oklevelekkel kitüntetett egyházakra vonatkozó okleveles adatokban nincs meg a folytonosság. Évtizedek, sőt gyakran századok választják el a korra nézve legközelebb eső oklevelet Szent István idejétől. E hosszú időközben sok jog, sok kiváltság, sok birtok mehetett veszendőbe a nélkül, hogy tudnók mikor. Az tehát, ha valamely Szent István adta jogról a későbbi oklevelek nem tudnak, semmit sem bizonyít. Becses azonban a későbbi oklevelek tanúskodása akkor, ha segítségökkel kiderül,

hogy valamely egyház egyik-másik jogát vagy birtokát kétség-telenül később szerezte meg, nem Szent István korában. Ilyenkor a későbbi oklevelek tanúsága bizonyít, sőt a hitelességre nézve döntő.

A bizonyításnak e felsorolt eszközeivel élván, Karácsonyi kimutatja, hogy Szent István oklevelei közül valódiak: a ravennai adomány-, a veszprémvölgyi, pécsi, veszprémi, pécsváradi alapító levelek és a pannonhalmi adománylevél (utóirata híján); hamisak ellenben a nyitrai adomány-, a két zalavári és a bakonybéli alapítólevelek, nemkülönb a Szilveszter-féle bulla, mely egészen újkori, 1576 után keletkezett hamisítvány.

A *ravennai* adománylevélnek eredetijét nem ismerjük; szövegét 1572-ben Rubeus tette legelőször közzé, az ő közlése szolgált a későbbi kiadások alapjául. A király ez oklevelével a Rómába zarándokoló magyarok részére Ravennában szállóházat alapít; e célból az ottani Vasas sz. Péter kolostornak bizonyos kikötések mellett évenként 25 márka ezüstöt biztosít. Az oklevélnek kelte nincs (talán Rubeus nem tette azt egész terjedelmében közzé); hitelességét eddig senki sem támadta meg. A kor viszonyaival egyezik; ily szállóházak alapítása szokásos. Sz. István-nak voltak összeköttetései Ravennával; bizonyítják Sz. Romuald és Sz. Gellért életrói. Sajátságos, hogy ez oklevél szövegezése inkább a pápai, mintsem a nyugati császári oklevelekhez áll közelebb. Az egykorú VIII. Benedek pápa oklevelei több pontban hasonlók hozzá. Későbbi oklevelek tanúbizonysága is az oklevél hitelessége mellett szól; mert IV. Béla, mint ifjabb király, atyjával együtt 1233-ban megerősíti — csaknem szóról-szóra idézván Szent István oklevelének szavait — az eredeti adományt.

Nem merült fel eddigelé kétség a *veszprémvölgyi* apácák görög szövegű alapítólevele ellen sem; mert Engel ügyetlen támadását komolyan nem vehetjük. Az oklevél különben is hazai diplomatikánk egyik legbecsesebb emléke. Nem maradt ugyan eredetijében reánk; de korunkig jutott formájában is hitelt gerjeszt. Azt Kálmán király 1109-ben átírja, megerősíti s e megerősítésének eredetijét ma is bírjuk. Az oklevél görög nyelvért és görög oklevelekkel egyező formuláit érthetővé teszik a kor viszonyai. Szent István összeköttetésben volt a benczések anyakolostorával, Monte Cassinoval; déli Olaszországban több görög kolostor volt, mint ezt XIX. János és IX. Leó pápák bizonyítják; innét népesítvén be az általa alapított apácza-kolostort: természetes folyománya ennek a görög nyelv, melyen oklevelét szerkeszté. Az, hogy az oklevél a birtokok felsorolásában hanyagul jár el, ellenben a hozzájuk tartozó szolgaszemélyzet elszámolásában igen pontos: a kornak teljesen megfelel, mikor az előbbi csak az utóbbiak tették értékesé. A X—XI. század görög diplo-

matikája ugyan még fejletlen, de az az egy-két nyom, melyről tudomásunk van, oklevelünk hitelessége mellett bizonyít; legdöntőbb ezek közt Szent István oklevelének corroboratioja (megerősítése), mely a niceai zsinaton egybegyűlt 318 atya átkával sújtja azt, ki az oklevél rendelkezéseit megsérti. Az átkozódás e neme csak bizanci és egyéb görög oklevelekben és olyanokban fordul elő, melyek görög mintára készültek, pl. régi szerb és szicíliai oklevelekben. Az alapító levélben felsorolt birtokokat, melyeknek nevét a görög szöveg rendkívül hibás alakban tartotta fenn — egynek kivételével — mind megtaláljuk Kálmán király megerősítésében s azok később is az apácák kezén vannak. Kálmán király megerősítéséhez az apácák jogai és birtokai révén legközvetlenebbül érdekelt fél, a veszprémi püspök, készségesen hozzájárul; már pedig ő tenne első sorban kifogást, ha legkisebb gyanúja volna a görög alapítólevél ellen.

A pécsi püspökség 1009. évi alapító levelének már több támadója volt, kik közt a legnyomósabb — bár diplomatikusan előttrathatatlan — érvekkel Horváth Mihály lépett föl. Az oklevélnek eredetije nincs, sőt még közelkorú megerősítése sem; szövegét a somogyi convent 1404. évi — tehát csaknem négyszáz évvel fiatalabb — egyszerű átirata juttatta korunkra. Az ily conventi átiratnak pedig csak akkor van ereje a kritika ítélőszéke előtt, ha az átirat oklevél is kiállja a kritikát. És vajon kiállja-e? Az oklevél, mely az alapított püspökségnek határait állapítja meg, a kornak teljesen megfelel. A határok természetesek, jobbára patakok, vízvezetékek. Ha később készül az oklevél, okvetlenül felemlíti a XI. század végén keletkezett zágrábi püspökség területétől elválasztó határokat. A nyugati határvonalról az oklevél hallgat; e határt akkor lakatlan vagy félvad népek lakta erdőségek alkották s így azt pontosan megállapítani nem lehetett. De egyezik az oklevél az egykorú oklevelek szövegével is. Róbert francia király, III. Ottó, II. Henrik okleveleinak formulái vele megegyezők, sőt az utóbbinak az az 1007. évi oklevele, melylyel a bambergi püspökséget alapítá, még a contextusban is rokon vonásokat tüntet föl. A mi az oklevelet befejező formulák felcserélt sorrendjét illeti, ez csak az 1404. évi átiró pontatlanságának következménye, ki az oklevél befejező részeiből is elhagyott egyet-mást; az ily sorrend-bontás külföldi oklevelekben sem példátlan. Az alapító-levélben elmondottak igazságát későbbi oklevelek igazolják. Sz. László 1093-iki oklevele a püspökség határaiul ugyanazon pontokat mondja, mint Szent István; az 1332—37. évi pápai tizedlajstrom e határokon belül felsorolja a püspökséghez tartozó egyházakat és e felsorolásból kiderül, hogy annak csakugyan azok voltak határai, a miket Szent István oklevele mond. Horváth Mihály ellenvetései tartha-

tatlanok. A határgrófok (marchiones) előfordultát ma már az oklevelek formaszerűségéből magyarázzuk és belőlük nem kovácsolhatunk érvet az oklevél hitelessége ellen. Becsessé teszi az oklevelet, hogy az egyetlen Szent István oklevelei közt, mely keltének helyét, Győr városát is megnevezi.

A *veszprémi* püspökség alapító levele szintén 1009. évben kelt. Legrégibb szövege IV. Béla 1257. és a tihanyi convent 1295-iki átiratában maradt reánk. A két szöveg közt lényeges az eltérés. Az előbbinek holléte nem tudatván, legczélszerűbb a conventi átiratot venni alapúl. Ennek kelte nincs; lehet, hogy az átiró figyelmetlenségéből elmaradt. E csonka szövegben sincs semmi, a mi a kor viszonyainak ellene mondana. A király az alapított egyházat birtokokkal gazdagítja, külön felemlítvén az azokon lakó szolgaszemélyzetet; a király magát szelidnek (mitissimus) nevezi; úgy az első, mint az utóbbi körülmény a kornak megfelelő. E jelző-pazarlás, dicsérő czímek osztogatása, gyakran önmaga részére is, a XI. század okleveleiben általános. Ellenmondás oklevelünk és a XI. század külföldi oklevelei között nincs; a már említett egykorú uralkodók okleveleinek formulái megegyeznek vele; lépésről-lépésre kimutatható a befolyás, melyet az idegen formulák Szent István okleveleire gyakoroltak. A *disvestire*, *pagus*, *compages*, *sculdatus* szavak használata oly értelemben, a hogy oklevelünk él velők, a XI. századnak megfelel és épen e korra jellemző. Későbbi oklevelek tanúsága szól az alapító levél hitelessége mellett; igaz, hogy azok korát ezétől hosszú idő választja el, mert a legközelebb eső Sz. László-féle 1082. évi oklevelet bizonyítás eszközül nem használhatjuk; ennek hitelességéhez sok szó fér. De tarthatatlanok Horváth Mihály érvei is, melyeket az alapítólevél ellen felhoz. Szerinte a veszprémi oklevél ellenmond a pannonhalminak, mert ez utóbbi szerint Szent István a somogyi tizedek fejében Kortő nevű birtokot adott a püspökségnek; már pedig, ha a király 1001-ben csakugyan odaadta e birtokot, annak a veszprémi püspökség 1009-iki alapító levelében előszámolt jószágok közt elő kellene fordulnia. Az érv egészen elgyöngül, ha kiderül az — mint alább látni fogjuk — hogy a pannonhalmi oklevél nem 1001-ben, hanem 1030 körül kelt. Ez esetben csak az bizonyos, hogy 1009 körül a püspökség még nem volt Kortő birtokában. Horváth többi ellenvetései a XI. századi oklevelek nem ismerésén alapulnak.

Szent István hiteles oklevelei közt a legérdekesebbek egyike a *pécsváradi* apátság 1015. évi alapító levele, melynek egész története van. Az oklevél eredetije már a XII. században elégett, II. Géza király — beható vizsgálat és az érdekelt pécsi püspök hozzájárulása után — egy egyszerű másolatból erősítette meg annak szövegét. Géza oklevelét II. Endre, majd I. Károly és

Zsigmond királyok erősítették meg, de mindezen átiratok holléte ismeretlen, a szöveget a legújabb időkig egy 1657-ik évi másolatból tették közzé. Csak nem régiben lett ismeretessé IX. Bonifác pápa 1403. évi megerősítése, melyet regesta-könyveiből a Monumenta Vaticana nagy vállalata közölt. Ez eddigelé az oklevélnek legjobb szövege. Az alapított apátság gazdagságának alapját, a király rendelkezése szerint, a szolgálatára rendelt kéz- és földművesek serege teszi. Ezeknek száma 1117; negyvenegy falut alkotnak, melyeknek nevét az oklevél felsorolja. Beszámol az egyházi ruhákról, szerekről és könyvekről is. Szóval az oklevélnek művelődéstörténelmi bece is van s ha valónak bizonyul, elsőrangú forrást nyerünk benne. Pedig való, hiteles; a benne elmondott kezdetleges állapotok, települő falvak, készítenő halasztavak és egyéb rendelkezések az államalakulás kezdetére vallanak; későbbi hamisító nem élte volna bele ennyire magát a XI. század kezdetének primitív viszonyaiba. Még nagyobb az egyezés, ha az oklevél szövegezését tekintjük. A formulák nagyrészt egyeznek a pannonthalmi oklevéllel és kettejük meg II. Henrik oklevelei között nagyobb az egyezés, mint Szent István akármely oklevelénél. Nemcsak a formulák, hanem a király egyes intézkedései is megfelelnek a kornak; még az a körülmény is, hogy az oklevelet az egyház felszentelésének napján állítja ki, mellette szól. Így tesz II. Henrik az obermünsteri apáczakolostor, Róbert francia király a St.-Magloire apátság templomának felszentelésekor. A reánk jutott szöveg végén hiányzik ugyan a királyi okleveleket ebben a korban annyira jellemző monogramma; de Károly király 1323. évi átirata világosan tudatja velünk, hogy az eredeti el volt ezzel látva. A későbbi oklevelek tanúsítják, hogy az alapító-levélben felsorolt falvakban — legalább azok nagy részében — századok mulva is az apátság a földesúr. Szent István Pécsváradon hetenként kétszer: vasárnap és szerdán, az apátság javára hetivásárt enged. Ez a körülmény is arra vall, hogy az oklevél I. Béla királyt megelőző idő terméke, ki a vásároknak vasárnap való tartását eltiltotta. Elfogadható érv nem hozható fel oklevelünk hitelessége ellen; a szöveg magán viseli a hitelesség minden nyomát.

A kornak, melyről szólunk, egyetlen eredeti oklevele a *pannonhalmi* adománylevél, száz esztendő óta annyi vitának tárgya. Karácsonyi nem bocsátkozik bőven ez oklevél hitelességének bizonyításába; utal Fejérpataky Lászlónak ez oklevélről írott könyvére, mely annak hitelességét teljesen kimutatta. De az emlék korára és utóiratának hitelére nézve az eddigiektől eltérő nézetet hirdet.

A nagyfontosságú alapító- (a szerző szerint: kiváltság-levél végén, a monogramma sora után, harmadfél sornyi utóirat van,

mely elmondja, hogy ez oklevél 1001. évben, a 15-ik indictiókor, Szent István «első király» uralkodásának első évében kelt, felsorolja a templom felszentelésekor Sebestyén érsek- és Ceba comestól az apátságnak átadott birtokokat, közte a pozsonyi várnak a harmadát.

A külföldi diplomatikai gyakorlat ily utóiratokat, melyekben valamely intézkedés foglaltatik, nem ismer. Az oklevél a dátum sorával végződik. Az 1001. év nem egyezik meg az oklevélben elbeszéltekkel. Szent István 975-ben születvén, 1001-ben nem beszélhet a somogyi lázadásról, gyermekkoráról (pueritia), mint réges-rég elmúlt dolgokról. Zavart okoz az oklevélben előjövő érsek említése, úgyszintén az első uralkodási év is. Szerző szerint az első esztergomi érsek Radla, szerzetesi nevén Anasztáz, ki pannonhalmi apátból lett érsekké; hogy lehet az tehát, hogy 1001-ben az oklevél őt csak apátnak nevezi? Karácsonyi egyéb történelmi források alapján kimutatja a pannonhalmi oklevéllel szemben, hogy Szent István királylyá koronáztatása 1001-ben történt; az utóirat nem tévedne, ha csakugyan a király korában irták volna. Az utóirat sorsát eldöntik a benne előforduló birtokok, melyeknek többségéről ki lehet mutatni, hogy sokkal később jutottak az apátság tulajdonába. Kortó, Murin falvakról Szent László 1093-ik évi oklevele, mely az apátság összes birtokait felsorolja, semmit sem tud; de 1216 óta előfordulnak az apátság birtokai-ként. Legdöntőbb bizonyíték az utóirat egykorúsága ellen II. Bélának 1137. évi eredeti oklevele, melylyel a pozsonyi rév harmadát az apátságnak adja. Mit bizonyít ez? azt, hogy az utóirat mindenestre az 1137. év után irtott, mikor az apátság már annak birtokában volt.

Ha tehát elesik az utóirat, mely rendkívül ügyes utánzása az oklevél írásának, elesik az 1001. év is s így Szent Istvánnak egy dátum nélküli oklevelével van dolgunk, melynek korát egyéb körülményekből csak hozzávetőleg állapíthatjuk meg. Az oklevél formulái leginkább a II. Henrik okleveleiben előjövőekkel egyeznek, az ülő alak ábrázolása a pecséten III. Ottó idejében szórványosan, utódja alatt már általában előfordul; az oklevélben apátul említett Anasztáz 1020 körül még élt és esztergomi érsek volt, holott az oklevél íratásakor Domokos ült az érseki széken, Anasztáz utódja: világos tehát, hogy az oklevél 1030 körül kelt; és ezzel eloszlik minden ellenmondás, mely az oklevél elbeszélése és az 1001. év közt van.

Ezzel befejeztük Szent István hiteles okleveleinek sorát.

A *nyitrai* egyháznak szóló adománylevellel hamar végezhettünk. A legügyetlenebb koholmányok egyike, melynek hamis voltát a tudomány mai állásában bizonyítani teljesen fölös-

leges. Sem az alak, sem a szöveg, sem a tartalom nem felel meg Szent István korának.

A *zalavári* apátságot két oklevél illeti; egyiknek kelte 1019, a másiké 1024. Ez a két oklevél határozottan ellentmond egymásnak. Az 1019-iki oly birtokokat juttat az apátságnak, melyeket ez a másik szerint csak 1024-ben kapott; viszont 1024-ben oly birtokok neveivel találkozunk, melyekről az 1019. oklevél semmit sem tud. Vagy mind a kettő, vagy legalább egyikök hamis. A zalavári apátságot illető oklevelek között több hamisítvánnyal találkozunk; már pusztán ez a körülmény is óvatosságra int.

Az 1019-iki oklevél legrégibb szövege, egy 1514-iki egyszerű másolatban jutott korunkra. Formulái emlékeztetnek a pécsváradi és pannonhalmi szövegekre. A király előadja, hogy «Szent Benedek rendje» részére monostort alapított. Miért nevezi meg a rendet, holott akkor nálunk még nem volt más? Szent István hat hiteles oklevele közül egyik sem teszi; így csak olyan ir, kinek már a cziszterciek, premonstreiek rendjéről is van tudomása. Az oklevélben felsorolt 44 falu még ma is létezik, legalább mint pusztá; lehetetlen, hogy 1019 óta néhány teljesen el ne pusztult volna közülök. Az a mód, melylyel a király az apátot pontificáliák viselésére felhatalmazza, úgyszintén a pecsételési formulája nem felel meg a kornak. A hamisító a pannonhalmi oklevelet vette ugyan mintául, de ettől egyben-másban eltér; ez eltérések sehogy sem illeszthetők be Szent István korába s rögtön elárulják koholt voltukat. Későbbi oklevelek sem erősítik az alapítólevélben mondottakat. 1299-ben és 1327-ben oly birtokokra és jogokra támasztott igényt az apátság, melyek az állítólagos alapítólevélben benfoglaltatnak. Honnan van mégis, hogy Ágnes királynő és az esztergomi érsek helytartója őket keresetükkel elutasítja. Ha az alapítólevél csakugyan létezik, igényök napnál világosabb. Sok jel mutat azonban arra, hogy azt összes átiró leveleivel egyetemben a múlt században koholták.

Nem leszünk szerencsésebbek az 1024-iki oklevéllel szemben sem; bár a forma, melyben reánk jutott, kétségtelenül hitelesebb az előbbinél. Ezt ugyanis Gilétfi Miklós nádor 1350. évi hiteles átirata foglalja magában, mely annak szövegét az esztergomi káptalan 1339. évi okleveléből veszi át. Jellemző, hogy Horváth Mihály Szent István oklevelei közül egyet valódinak fogadja el. Az oklevél bajvivásról, perdöntő párbajról beszél. Ez az egy anachronismus elég, koholt voltának feltüntetésére; hisz külföldön is csak 1121-ben fordul először elő ilyenű kiváltság adományozása. Az oklevél említ ugyan birtokokat, de hallgat a hozzájuk tartozó szolgálkról. A *baro* szó a XI. század elején ismeretlen. Az oklevél formulái nem a XI., hanem a XIII—XIV. század

zadiakkal egyeznek. Későbbi oklevelek tanúsága szerint egyes birtokok, melyeket ez oklevél az apátságának mond, 1240 előtt mások kezén voltak és csak később jutottak az apátság tulajdonába. Az oklevél tehát 1240 után keletkezett, s az ekkori birtokállapotot iparkodott a hamisító Szent István korára visszavinni. Sikertült is valami úton-módon hamisítványát az esztergomi káptalannal átíratnia s ezt a nádor kanczelláriája által hitelesként elfogadtatnia.

Szent István okleveleinek sorát a *bakonybéli* apátság 1037. évi alapító levele zárja be, melynek szövegét I. Ferdinánd 1558. évi átirata tartotta fenn. Ennek megítélésére jó szolgálatot tesz egy 1135—1171. közt készült összeírás, mely az apátságnak összes jószágait magában foglalja. Az oklevél formulái nagyjában egyeznek ugyan a pannonhalmi oklevéllel, de miként az 1019-iki zalavári oklevél, ha eltér a XI. század szokott formuláitól, rögtön vét a kor ellen. Lényeges részeket elhagy, a dátumot, a püspöki jelvények viselésének jogát a kornak meg nem felelő alakban adja; kormeghatározásul főméltóságok viselőit nevezi meg, pedig ez csak III. Béla ideje óta jött divatba. Az alapító levél és az említett birtokösszeírás nem egyezik; az előbbi mindig többet mond az apátság birtokának. Döntő érv az alapító oklevél hitelessége ellen IX. Gergely pápának 1230. évi kiváltságlevele. Ebből kitűnik, hogy csak ekkor nyerte az apát a pontificátiák viselésének jogát; különben a pápa nem adományozná újból e jogot, hanem egyszerűen megerősítené a már Szent Istvántól nyert kiváltságot. Ez utóbbi körülmény világossá teszi, hogy az oklevelet 1230. után koholták.

Karácsonyi művének második része a Szilveszter-féle bullával foglalkozik. Elmondja azt a méltán gyanút keltő történetet, melyet annak világra hozója, Levakovics Rafael róla elbeszél. Állítólag Verancsics találta volna 1550-ben azt a traui egyház levéltárában és ő másolta le; de kiderül, hogy Verancsics ekkor nem lehetett Trauban; iratai nyomán tájékozva vagyunk, mikor hol tartózkodott. Levakovics adta át a szöveget Inchoffernek, ki azt 1644-ben közzé tette. A másfél százados vita tárgyáról legkiválóbb történetiróink nyilatkoztak; de nem elég határozottan. Lássuk tehát, az a nevezetes bulla, melylyel a pápa Szent Istvánt koronával és a királyi czímmel megajándékozta, melylyel a szent székek felajánlott országot visszaadja, melylyel megengedi, hogy maga előtt keresztet vitethessen és az egyházakat rendezze, — miként áll meg a kritika ítélőszéke előtt?

Lényeges dolgokban a bullában elmondottak eléggé megfelelnek a kornak; inkább kevésbé fontos dolgok, az oklevél stílusa, egyes kifejezései mondanak annak ellent. *Katholikusok* emlegetése II. Szilveszter korában anachronismus; ez eszünkbe juttatja mindjárt a XVII. századot, mikor a bulla felmerült, s a

protestantismus harczát a catholicismussal. A pápának feltételét, hogy a király maradjon híve a keresztény egyháznak, II. Orbán, sőt még IX. Bonifác és XXIII. János pápák is egészen másképp fejezik ki.

Bresslau, Ewald és mások művei nyomán egészen világos képet alkothatunk a II. Szilveszter korabeli pápai kancellária praxisáról és ismerjük a pápai bullák formuláit. E formuláknak, melyek az annyira következetes pápai kancelláriában használatban voltak, nyomát sem találjuk a mi bullánkban, úgy hogy e nagy különbözés már a mult századi Coquelines-nek is feltűnt. Nem egyezik az egykorú oklevelek adataival sem. Szent István egyház-alapításaiban mindig külön kiemeli, hogy intézkedéseit a pápa jóváhagyásával teszi. Mi szüksége volna erre, ha II. Szilvesztértől már 1000. évben generális felhatalmazást nyer egyházak rendezésére? II. Orbán és II. Paschalis pápák nevezetes bullái mit sem tudnak a Szilvesztértől nyert kiváltságról; de még IV. Béla sem, ki 1238-ban arra kéri a pápát, engedné meg neki, hogy keresztet vitessen maga előtt; holott tudnia kellett volna, hogy e jogot Szilveszter pápa már Szent Istvánnak megadta.

Összevetve VII. Gergely pápának leveleit és Szent István életének Suriustól 1576-ban közzétett kiadását: egyszerre világos előttünk, hogy a Szilveszter-féle bullát e két forrás nyomán koholták. Igenis, volt Szent Istvánnak bizonyos egyházjogi kiváltsága. A pannonhalmi oklevél és IV. Bélának a pápához intézett kérelme fogalmat ad róla. Joga volt egyházmegyék határait körülírni, azt lelkészségekre felosztani; egyházakat püspöki és érseki hatóság alól kivenni; egyházi jövedelmeket rendezni; kitüntetések osztogatni; püspököket kinevezni és megerősíteni. de csak első ízben. Mindezen jogokat csak 1015 után kapta és ezek csak az ő személyére szóltak. De oly általános, az utódokra is átszálló egyházjogi kiváltságot, minőről a Szilveszter-bulla neve alatt ismert, 1576 után készült hamisítvány beszél, Szilveszter pápa soha sem adott a magyar királynak.

Nekrológok a M. Tud. Akadémia elhunyt tagjairól.

XI.

Haán Lajos

1818—1891.

Haán Lajos, a m. t. Akadémia levelező tagja, b.-csabai ev. lelkész, Ferencz József-rend lovagja, a magyarhoni ág. hitv. ev. egyetemes egyház főjegyzője, a dorpatói tudós társaság levelező tagja; a magyar történelmi társulat, a genealogiai és heraldikai társaság ig. választmányi tagja; a békésmegyei régészeti és művelődéstörténeti egyeslet másodelnöke, született Sámsonháza nevű nógrádmegyei községben 1818. aug. 13-án.

Négyhetes korában vitetett át B.-Csabára, a hová ezen évben édes atyját, Haán Jánost ev. lelkészül választották meg. Édes anyja Petényi Judit volt, az abelovai ev. papnak Petényi Gábornak leánya.

Az elemi iskolákat B.-Csabán, a gymnasiumi tanulmányokat M.-Berényben és Eperjesen végezte. Az eperjesi collegium akkoriban is a legjobb protestáns tanintézetek közé tartozott. Vandrák András, Csupka András és Munyay Antal tanárok hire az ország minden részéről vonzotta oda a tanuló ifjúságot. Theologusok és jogászok siettek a főgymnasiummal kapcsolatban levő akadémiai tanfolyamra.

Haán a theológiát is Eperjesen tanulta, hol az önképzésnek számtalan eszközét találta fel. Ilyenek voltak az úgynevezett magyar és tót *társaságok* a magyar és tót irodalom fejlesztésére.

A magyar társaság akkor élte fénykorát; tagjai között találjuk Székács József, Sárossy Gyula, Vahot Imre, Vahot Sándor, Riskó Ignác, Lisznyay Kálmán, Irányi Dániel, Máday Károly, Kerényi (Christman) Frigyes, Duka Tivadar stb. neveit, kik későbbben a magyar irodalomnak és a közéletnek kiváló oszlopaivá lettek. Ezeknek társaságában forgott Haán Lajos is, a ki mindenkor némi önérzéssel beszélt eperjesi életéről és tanulóéveiről. Kétségtelenül ezeknek társaságában, jeles tanárok vezetése mellett, vetette meg alapját ő is irodalmi működésének. Már ott dolgozott latin, magyar, német és tót nyelven egyenlő folyékonysággal.

Öt évi eperjesi tanulmányainak befejezése után 1839-ben, tehát 21 éves korában nevelői állást foglalt el Békés városában Vidovich Ferencz főszolgabíró házában. Ott ismerte meg az 1848 előtti megyei életet, annak előnyeit és kárhozatos korteskedéseit. Akkor két politikai párt állott egymással szemben: az úgynevezett

«szabadelvű» és a «conservatív» vagy pecsovic-párt. Békés vármegyében a szabadelvűek uralkodtak.

A nevelői pályán majdnem két évet töltvén, 1841-ben tanulmányainak befejezése céljából Németországba ment; s az akkor híres jénai egyetem polgárává lett. Az ottani szellem meglehetősen szabad volt; az egyetemi polgárok sok oly szabadalommal bírtak, melyek alkalmasak voltak az erkölcs megrontására. Az úgynevezett Burschenschaftok ivásban és verekezésben tündököltek. Haán ezekkel jó barátságban élt, a nélkül, hogy kihágásaikban részt vett volna. Sokkal inkább hatottak reá híres tanárai: Baumgarten-Crusius, Luden, Hase és Reinhold, semhogy a tivornya-életre adhatta volna magát.

Jénából nagyobb kirándulásokat tett Németország főbb városaiba és egyetemeibe. Berlinben megállapodott és a második semesterre az ottani egyetemre iratkozott be. Tanárai: Marheineke, Twesten, Michelet, Beneke és Neander voltak. Magyarországból akkor több mint húsz fiatal ember tanult Berlinben.

Az 1842-ik évi augusztusban Haán hazafelé indult egy Chotvás nevű barátjával. Többnyire gyalog járták be a Rajna-vidéket, s az útba eső városok nevezetességeinek megismerése után gyalog Bécsbe érkezett, onnan pedig Pestre — és szept. végén B.-Csabára, a hol szülei laktak.

Csaba akkor még nagyon primitív alföldi helység volt; kevés intelligentiával és még kevesebb vagyonnal rendelkezett. A földesurak kezében volt minden hatalom. A nép a falusi jegyző és pap vezetésére volt bízva. Művészi és irodalmi érdek jóformán ismeretlen volt. Az egész községben egyedül Haán édes atyja járatott lapot, az is német volt.

Haán Lajos édes atyja oldalánál káplán lett; de azonnal megválasztották az ujonnan felállított *magyar iskola* tanárául, hol hazafias irányban nagy hatással működött egész 1848-ig. Irodalmi működésének kezdete is ezen időre esik; kutatta városának régiségeit, össze jegyeztette nevezetességeit.

De az 1848/49-ki események őt is megzavarták; mint nemzetőr részt vett a rácok elleni mozgalomban Becskereken. Onnét hazatérve csakhamar elvesztette fiatal szép nejét s elfogadta Nagy-Lak meghívását a rendes lelkészi állásra. Itt működött ő, tiszttársával Zayacz Dániellel egész 1885-ig, a mikor édes atyja Csabán meghalt, s ennek helyére egyhangúlag csabai lelkészszé választatott meg. Azóta nagy lelkesedéssel, nagy eredménynyel és áldással működött a legnagyobb hazai ev. egyházban egész haláláig, mely 1891. augusztus 12-én következett be. Népszerűbb és kedveltebb papja nem volt B.-Csabának soha, Haán Lajosnál; mint szónok szeretett egyiránt az észhez és szívhez beszélni; mint ember a társaságnak kedvence volt derült

kedélye és sikerült humora miatt. Az egyházi téren sokáig működött mint körlelkész, mint esperességi és egyetemes főjegyző. Áldásos működéseért ő felsége «Ferencz József-rend» lovagjává tette.

Legnagyobb érdeme azonban abban állott, hogy nagy papi elfoglaltsága daczára, üres idejét az irodalomnak szentelte, s e téren is három nyelven szolgálta hazáját, a miért a magyar tud. Akadémia és a dorpati tudós társaság tagjai közé sorolta. Műveinek sorozata a következő:

Öndíló művek:

1. «Békés-Csaba mezővárosa» hajdani és mostani állapotjáról. Nagyvárad, 1846. Ugyanez tót nyelven ily cím alatt:

2. «Pamětnosti B.-Čabánské.» Buda, 1846.

3. «Kis énekes könyv,» a b.-csabai ev. egyház külön használatára. Szarvason, 1847. Több kiadást ért.

4. «Az ó és uj Nagylak történetei,» Zajacz Dániellel együtt magyar és tót nyelven. 1852.

5. «Jena hungarica,» sive memoria Hungarorum a tribus proximis saeculis Academiae Ienensi adscriptorum, auctore Augusto Lud. Haan. olim Academiae ejusdem cive, nunc apud B.-Csabenses V. D. M. Gyulae 1858.

6. «Időszaki tábla» a magyarhoni ev. egyház történelméhez. Budapest, 1860.

7. «Időszaki tábla» Magyarország történelméhez. Budapest, 1866.

8. «A bányai ág. hitv. egyházkerület névtára,» történeti jegyzetekkel. Gyulán, 1868.

9. «Cithara Sanctorum,» jeji historia, jeji puwodce a tohoto spolupracovnici. Pest, 1872.

10. «Békésvármegye hajdana.» Pest, 1870., egy külön kötet Okmánytárral, kiadta Lauffer Vilmos.

11. «Békésmegyei Okmánytár» Zsilinszky Mihály társaságában szerkesztve. Pest, 1877.

12. «Dürer Albert» családi nevééről s családjának származási helyéről. Gyulán, 1878.

13. «Bél Mátyás életrajza,» akadémiai székfoglaló. 1879.

14. «A magyarhoni ágost. hitv. evangélikusok egyetemes gyűlései és az egyetemes világi felügyelői hivatal. Budapest, 1882.

15. «A magyarhoni ág. hitv. evangélikusok négy egyházkerületének egyetemes névtára.» Budapest, 1885.

16. «Békésvármegye története,» újabb átdolgozás kéziratban kiadja Békésvármegye közönsége a millenium alkalmára.

Folyóiratokban és évkönyvekben megjelent művek:

1. «B. Haruckern Ferencz udvartartása.» (Békésmegyei régészeti és művelődéstörténeti Évk. I. köt.)

2. «Az 1543-ki országgyűlés.» (U. o.)
  3. «Történelem előtti korszak.» (U. o. II. k.)
  4. «Békésvármegye III. Károly alatt.» (U. o.)
  5. «Békésmegyei agyag-, ércz- és csontnemű régiségei.» (III. k.)
  6. «Szegedi Kis István élete.» (U. o.)
  7. «Huzain bég, gyulai várparancsnok magyar levele és magyar köriratú pecsége 1604. évből.» (U. o. V. k.)
  8. «A szarvasi, túri és szt-andrási határban talált régészeti tárgyak ismertetése.» (U. o.)
  9. «Gyula város tanácsának levele.» 1560. (U. o. VI)
  10. «Regesták Békésvármegye közgyűléseinek jegyzőkönyveiből.» (U. o. IX. és X. k.)
  11. «Békésvármegye főispánjai.» (Századok 1867.)
  12. «Még egy szó Dürer Albert származási helyéről és családi nevééről.» (U. o. 1872.)
  13. «Jelentés a radványi levéltárról.» (U. o. 1875.)
  14. «Zipser Geschichts- und Zeitbilder» v. Wel»r. (U. o. 1883.)
- Könyvismertetés.

Folyóiratok szemléje.

1. A BUDAPESTI SZEMLE januáriusi füzetének tartalma : Berczik Árpád *A negyvenes évek magyar politikai és irányvígjátékairól* című értekezését közli, melylyel az Akadémiában mint levelező tag székét elfoglalta. Szerinte olyan hatalmas politikai vígjátékot, mint a milyen a muszkák Revizorja, vagy a francziák Rabagasa. ha nem is találunk sem a negyvenes évek színirodalmában, de később sem, mégis elmondhatjuk, hogy színműíróink ezen a téren is derekasan megállták helyöket. Produkáltak oly minőségűt, a melyet színirodalmunk fejlődésének akkori stádiumában várni s annyit, a mennyit oly rövid idő alatt teremteni lehetett. Hiszen nemzeti politikai életünk fölpezsdülésének az a korszaka rövid volt. Alig köszöntött be, máris véget ért a szabadságharcz leveretésével. De annyi bizonyos, hogy annak a kornak képét vígjátékíróink több oldalról híven festették le s a ki ismerni akarja azt az időszakot, találhat adalékokat hozzá politikai vígjátékainkban. — Wlassics Gyula *Új irányok a büntetőjogban* című tanulmányában az újabban fölmerült tanokat ismerteti és bírálja. A mai cikkben a büntetés föltételes elengedésének új intézményét. ennek törvényhozási és irodalmi állását és különösen az arra vonatkozó magyar szakirodalmi munkásságot mutatja be néhány észrevétel kíséretében. — Nendtvich Károly *Három hónap Afrikában* címmel az 1889-ben tett utazása alatt tapasztaltakat ismerteti. — Vadnay Károly *A selyem ruha* című elbeszélését közli. — A

költemények közt van Lévay József *Szeretet* című eredetije. Endrődi Sándor Coppéának *A bíró* című nagyobb költeményét fordította le. Haraszti Gyula dolgozatában, melynek címe: *Újabb nézetek a francia irodalomról* képet ad azon hűvőváratról, melyet a francia írók végeznek költészetők régi korában. Némelyek szerint a francia irodalom nem annyira újra születik, mintsem megszületik a XVI. században s így e kor költészete legfőleg Marot-val kezdhető. A többség azonban ma már a grand rhéteuriqueurökkal kezdi, kik közül alig egyet-kettőt volt szokás ezelőtt megemlíteni, ha épen nevök valami vonatkozásban fölmerült; pedig nagy és virágzó iskolát alkottak már a XV. század végén. Ez iskola, ez összekötő láncszem a középb és új kor közt. túlkorai és idomtalan szülötte a renaissancenak. Ismertető jelei a bizarr mesterkélttség ugy a stílusban, mint a verselésben, szellemtelen allegorismus, tudákos pedanteria, megannyi hagyománya a múltnak, fokozva az ó-kor divatba jött cultusával és pedig a következő irányban: graecismus és latinismus a nyelvben, roppant sok mythologia s mindenféle antik allusio. Meschinot, Molinet és Cretin voltak a mesterek, kiket Marot is magasztal, utánoz s mint tanítvány nekik ajánlja műveit. Haraszti bőven foglalkozik Marot és Ponsard költökökkel, Rabelais és Montaigne prózairökökkel. — Egy névtelen író a *polyárháború Chiliben*, a «Revue des deux Mondes» közleménye után képet ad a nemrég lezajlott dél-amerikai harcáról. — Losonczy Lipót a *műcsarnok téli tárlatá*-ról ír. A bevezetésben szöl a történeti és a bibliai tárgyú festészet hanyatlásáról, melyeknek helyét a fölületes életkép foglalta el, melynek gyakori hibája az üresség, a belső tartalom tökéletes hiánya. A külföldi képek hő ismertetése után áttér a magyar képekre, melyek egy-kettő kivételével még csak a komolyságra sem igen tarthatnak számot. E képek a mindennapi élet jeleneteit mutatják be vásznaikon, csakhogy e képeken hasztalan keressük azt az erkölcsi tartalmat, mely az ily tárgyú festményeknek egyedül képes létjogosultságot adni. — Balassa József és Volf György az *a ki* és *a mi* hangsúlya fölött vitatkoznak. Az előbbi szerint a hangsúly az első szótagon van (*a ki*), míg Volf az ellenkezőt állítja. — Az értesítőben a kereskedelemügyi minister 1890. évi működéséről szöló jelentése, Schack: Mazzini, Block M: les progrès de la science économique, Polner Ö.: Magyarország és Ausztia közjogi viszonya. Mezières Vie de Mirabeau, Maurovich: A tavak országából, Ignánda: Magyar szellemi élet című munkák vannak ismertetve, s egy nyílt levél fejezi be a füzetet, melyben Ráth Mór könyvkiadónak egy illetlen nyilatkozata van kellőleg megvilágítva.

2. EGYETEMES PHILOLOGIAI KÖZLÖNY. A XVI. évfoly. januári füzetének első cikkében Boros Gábor az exodost tárgyalja Aristophanes vigjátékaiban. Aristophanes minden fönmaradt komédiája (a Lovagok kivételével, honnan valószínűen csak elveszett) a kar énekével végződik, mely mindig szoros kapcsolatban van a darab cselekvényével.

Az exodos dalát a kar énekelve adta elő s a komédia végén sokszor a táncz is alkalmazást lelt. Végül terjedelmes Aristophanes-tanulmányának befejezéseül a kardalok történetét vázolja szerző s kifejti, hogy a komédiai kardalok ősforrása a phallosdal; a parabasis pedig nemcsak tartalom, hanem alak tekintetében is amazokra vezet vissza. — A második cikkben: «A polgári dráma történetéből» *Gärtner Henrik* Gellertnek, a híres meseköltőnek vigjátékait tárgyalja. Gellert három nagyobb és egy egyfelvonásos vigjátékot írt, melyek csekély drámai hivatottságról tesznek tanúságot, de a kortársaknál mégis nagy tetszésben részesültek. Gellert az érzékeny vigjáték meghonosítója Németországban. Darabjaiban a legszűkebb családi körre szorítkozik: a mi történik, kizárólag rokonok vagy leendő rokonok közt megy végbe; a társadalmi vagy nyilvános élet hullámverése nem hatol be e zárt körbe, melyben azért az érzelmesség buján tenyészik. Minden darabja gazdag érzékenyítő motívumokban, melyek ma reánk persze sokszor egészen más-kép hatnak. Gellert nem tud jellemezni és nem ért a dráma technikájához. Hatásának főtitka nemzeti jellegében van: darabjai hű képét adják a német középosztály akkori életének és viszonyainak. — A következő, új-görög nyelven írt cikkben *Pecz Vilmos* szövegkritikai adalékot közöl Platon Kratylosának egyik helyéhez. — Utána *Kont Ignác* hazánkfia, jelenleg icyeumi tanár Le Havreban, terjedelmes áttekintésben kezdi ismertetni a francia philologiai irodalmat az 1886—91-iki évekből. Cikkének bevezetésében hangsúlyozza, hogy a kritikai irány mind nagyobb tért foglal el a francia philológiában, a mi kétségtelenül a német tudomány fokozódó befolyásának tulajdonítandó. «Görög és római irodalmi munkák jó számban kerülnek napfényre, de a legtöbbet mégis a régiségek nyújtják. Valódi lendületet nyertek a modern irodalmak, köztük főleg a német, a melynek köréből azelőtt oly ritkán jelent meg egy-egy érdekes thesis. E tény szorosan összefügg azzal, hogy a középiskolákban a német nyelv és irodalom oktatása mindig nagyobb tért nyer. A legutolsó reáliskolai reform a német nyelv valódi diadalának tekinthető; több órát szentelnek neki, mint a francziának s egyáltalán arra törekcsenek, hogy ez intézetekben a német és angol ugyanazt az állást foglalja el, mint a latin és görög a gymnasiumban, mert azt tartják, hogy e két nyelv és annak irodalma ép oly képző hatással bír, mint a régiek». A francia centralisatio természetes következménye, hogy a philologiai munkák legnagyobb része Párisban jelen meg. Ez állapoton idővel valószínűen segítve lesz, mert a francia kormány szakítani készül az eddigi fakultási rendszerrel és német mintára szervezett egyetemeket akar fölállítani a vidék kiválóbb városaiban, milyenek Nancy, Lyon, Bordeaux, Toulouse, Lille, melyek azután valódi tudományos és irodalmi centrumokká is fognak válhatni. Cikkének ez első közleményében szerző a görög irodalomtörténet és régiségek körébe eső dolgozatokat ismerteti, melyek közt sok nagyterjedelmű és kiválóbb értékű munka van. — A hazai irodalom rovatában *Hein-*

rich Gusztáv Komáromy András Listi-biographiáját bírálja, melynek értékes anyagát készséggel elismeri, de lélektani fejtegetéseit nem tartja kielégítőeknek vagy meggyőzőeknek. Szerinte Listi életében két korszak különböztetendő meg: az első tart nagy epikai művének megjelenéseig és első nejének haláláig. Ez időben Listi perlekedik rokonaival, néha épen nem kifogástalan eszközökkel küzdve; de nem tesz olyan valamit, a mi a kor erkölcsi fölfogása szerint szigorúbb elbírálás alá esik, úgy hogy a nagyúr tettei és a költő műveiben kifejezett nézetei közt semmiféle föltűnőbb ellentét nem található. Életének második fele második házasságával kezdődik és valószínűen e második neje, Kecskés Éva, kit rokonai gyűöltek és a ki ennek következtében maga is szenvedélyes gyűlölettel viseltetett férjének családja iránt, csábította Listit azokra a véres bűnökre, melyekért végül életével lakolt. Listi nagy művét lelketlen krónikai verselménynek mondja a bíráló, de tagadja, hogy a kortársak Zrinyi fölsőbbtségét fölismerhették volna. — Utána *Bódiss Jusztin* igen kedvezően nyilatkozik Maywald József görög nyelvtanának második kiadásáról, melyről azt mondja, hogy az módszeres tankönyveink között egyike a legérdemesebbeknek és hogy szerzője a legnagyobb dicséretre, sőt helylyel-közzel bámulatra érdemes szorgalommal és lelkiismeretességgel oldotta meg föladatát. — *Dóczi Imre* behatóan ismerteti Csengeri János és Gyomlay Gyula tanároknak a kormány megbízásából készült prózai Homeros-fordítását. Elvből ellenzi a költők prózai fordításait: «ha minden fordítás különben is gyöngébb képmása az eredetinek, egy költői műnek prózában való fordítása még sokkal halványabb képet nyújt arról s annál kevésbbé képes a megfelelő aesthetikai érzelmek felköltésére» — mégis és egyes kisebb kifogásai ellenére is, igen kedvezően nyilatkozik e fordításokról, melyeket figyelemre méltó kísérleteknek nevez, és kimondja, hogy ha valaki a homerosi époszokkal csak magyar fordítás útján tud megismerni, akkor e célra e fordítás ez idő szerint első sorban ajánlható. — Kedvezően itél *Pozder Károly* Meissner Károly latin phraseológiájáról is, melyet Burián János hazai viszonyaink figyelembe vételével dolgozott át, — míg *Petz Gedeon* Schiller «Orleansi szűz»-ének Bauer Simon eszközölte magyarázatos kiadását általában jónak mondja ugyan, de zavarosnak és nem találónak itéli «A dráma szerkezetéről» című fejezetet, mely téves fejtegetéseivel a darab tragikumának helyes fölfogását lehetetlenné teszi. — Igen behatóan bírálja *Hahn Adolf* Ujvári Béla tanárnak «Causeries françaises» című könyvét, melyhez nyelvi tekintetben nem fér ugyan kifogás, de melynek módszeréről s különösen tartalmáról igen kedvezőtlen ítéletet mond. Míg a miniszter helyesen hangsúlyozza, hogy a felsőbb leányiskolákban ugy a módszer, mint a tananyag a pozitív életviszonyokhoz alkalmazkodjék, e könyvön «a nagyúri vagy inkább úrhatnám társaság szelleme vonul végig, mely az életet lakomának, mulatságnak tekinti s bosszantó önteltséggel fitogtatja az élvezetekben való duskálkodását». Azonkívül e párbeszéd

kizárólag a franczia, különösen a párizsi élethez fűződnek. — A philologiai programm-értekezések közül *Tóth Kálmán* nagy elismeréssel szól Fröhlich Róbertnek «Herodotos keleti útja» című, a források alapos birálatán nyugvó tanulmányáról, — míg *Kuzsinszky Bálint* Nikolic Ignácznak «Az amphitheatrum és az amphitheatralis játékok» és Király Pálnak «Micia (Veczel) ismertetése» című cikkét csak népszerűsítő dolgozatokul mutatja be, melyeknek önálló tudományos értékek nincsen. — Vegyések zárják be a hat ivre terjedő füzetet.

3. A MAGYAR NYELVŐR I. füzetében *Zolnay Gyula* «Népnyelv és nyelvtörténet» címmel visszapiillant a folyóirat két évtizedes munkásságára s a benne összehordott gazdag gyűjteményből válogatott példákön mutatja meg, mennyire fontos és megbecsülhetetlen segédforrása nyelvészetünknek a népnyelvnek lehető pontos ismerete. Sok olyan szóról, melyre a nyelvtörténetben alig egy-két adatot találunk, bebizonyult, hogy a népnyelvben ma is élő szó soknak régibb alakját tartotta meg; mind ez ösztönzőül szolgálhat arra, hogy e kincseshányát igyekezzünk minél teljesebben kiaknázni s felhasználni. — *Szavass Gábor* a neologia alkotta s ma már szerte járatos *botrány* szónak régi egyértékeseit állítja össze a nyelvtörténetből. Ez értelemben használatos volt: *botráncozás, tántorodás, tévelygés, gonoszolat* (a Müncheni codexben) s az eddig megfajított eredetű szava az Ehrenfeld-codexnek: *leuzat*. A Németújvári Glossák *lewsag* s a Pelbárt *leubezes* adata valószínűvé teszi, hogy ez a rejtélyes szó összefügg a *lajha, lajhó, lajó, léha* szavunkkal; alak és jelentés tekintetében minden nagyobb nehézség nélkül összeköthető vele. — *Bélték Kálmán* a *zavar* és *háborgat*; *rejt* és *dug* rokonértelmű szavak jelentésbeli különbségét állapítja meg. — *Albert János* a *relativum* vitás hangsúlyozásának és írásának kérdéséhez szól hozzá (*aki* vagy a *ki*). Az előbeszéd vizsgálatából kimutatja, hogy *a*) míg a *névelő* a *szólamban* mindig elválik a főnevétől, a relativumban a két rész *mindig együtt jár. egy szólamba* esik; *b*) hogy hangsúly egyáltalán *soha sincs a második tagon (ki, mi, hol sat.)*. Az összeírásnak (*aki*) ellene mond azonban az a körülmény, hogy a relativumból gyakran elmarad a mutató elem a nélkül, hogy az értelem csorbát szenvedne s a névmás egymagában kifejezi a mondatviszonyítást. — *Balassa József* védekezik a Zolnay vádjá ellen, hogy felületesen járt el a székely és dunántúli nyelvjárás összehasonlításában. — *Szavass Gábor* annak az elterjedt és téves nézetnek a megczófolására, hogy a *magyar nyelv szűz nyelv* s benne nincsenek jövevény, idegen népektől átvett szavak, a német nyelvből kölcsönzött kétszáz-negyven olyat sorol fel, melyek mind *-li* végűek (mint: *verekli, lajbli, fuszekli* sat.). Az apróbb közlemények sorából megemlíjük, hogy: *Steuer János* történeti adatokkal magyarázza meg a *dunántúli* és *túl a dunai* kifejezések keletkeztét; *Kardos Celesztin* arról értesít, hogy a *falka* = «darab» szó Vas megyében ma is élő ebben a

kihaltak vélt jelentésben ; Szarvas Gábor a nyelvtörténeti adatok egybevetése után a *vellal* szót a *valál* = «falu»-val egynek mondja. — A szerkesztő válaszul a hozzá intézett nyelvészeti kérdésekre. — A szerkesztőség kérdései. Nyelvtörténeti adatok. Népnyelv - hagyományok. Kiválóan érdekes a Molnár Annáról szóló székely balladának közölt változata.

4. A «NEMZETGAZDASÁGI SZEMLE» 1892. évi első számában dr. Matlekovits Sándor «Az új vámszerződésekről» értekezik. A múlt év végén a parlamentek elé terjesztett nyolcz kereskedelmi és vámszerződés jellegét illetőleg felmerül a kérdés, vajjon az megteremtette-e a sokat emlegetett közép-európai vámuniót vagy vámszövetséget. A közvélemény az előzmények után abban a hitben volt, hogy vámunió fog köttetni. Az európai államok vámpolitikájának újabb története a vámháborúk kiélesedését mutatja egészen a fordulópontot jelző 1889. évig. Az amerikai Egyesült-Államok hallatlan önkénye, melylyel Európa közgazdasági befolyását Amerikában tönkre akarták tenni, az autonóm vámtarifák virágjában érte az ekkép tehetetlennek bizonyult ó-világot. Egyidejűleg érezték az európai államok, első sorban a német birodalom, hogy a vámpolitika uralkodó rendszere célra nem vezet ; kitűnt Németországban, hogy az agrárvámok a nyers termékek bevitelét nemcsak nem bírták csökkenteni, hanem megengedték a bevitel óriási emelkedését, melylyel az erősen megizmosodott ipar kivitele nem bírt lépést tartani. A most szerződési viszonyra lépett hat állam nem alkot ugyan vámuniót, de a vámtételek 12 évi tartamra való megkötésével kinyilatkoztatta abbeli akaratát, hogy kifelé valóságos hatalomként lépjen fel, függetlenítse magát a többi államoktól és elegendő erővel bírjon azokat esetleg függő viszonyba hozni önmagával szemben. A hat állam összes népessége kerek 130 millió lélekre rüg, évi külforgalma pedig közel 16 milliárd frank értéket képvisel. A szerződések eredménye a vámtételek tekintélyes részének állandósága és részben mérséklése. A mi hazánk különleges érdekeit illeti, a szerződések jelentőségének országról országra való mérlegelése a következő eredményre vezet. Belgiummal való forgalmunk jelentéktelen, a szerződés azonban előnyöket nyújt számunkra. Svájcczal szemben szintén kielégítő a szerződés-teremtette helyzetünk, főleg ha tekintetbe vesszük azt aényt, hogy ez ország ép legújabban emelte vámtarifája tételeit, velünk szemben azonban a legfontosabb nyerstermékeknel fentartotta a régi vámtételeket. Olaszország, mely kereskedelmi tekintetben bizonyos fokú függőségben áll Franciaországgal, velünk szemben ép Franciaországra való tekintettel, lényegileg csak a status quo fentartására szorítkozik. Áll ez a bor vámjának kérdésében is, mely a legközelebb multhan oly nagy port vert fel. Tévedés azt hinni, hogy a lehetőség arra, hogy az olasz borvám 5·77 frankra szálljon le s ezzel a szerződés értelmében a monarchia is kénytelen legyen a vámot 3·20 frtra leszállítani, veszélyt rejtene magában hazánk bortermesztőire és kereskedőire.

Ez alacsony vámtétel fennállása egész idején, tehát egészen 1888 márciusáig oly csekély volt a behozatal monarchiánkba, hogy az számba alig jöhet. Az olasz borok legnagyobb részben könnyű, nem tartós vörös borok, melyek nálunk piacra nem találunk. Olaszország borainak fővevője Franciaország, mely e borokból készíti az egész világon kelendő bordeauxi, Médoc, St.-Julien stb. név alatt ismert borait. A vámháború útját állta ugyan e kivitelnek, de a vámleszállítás előbb nem következhetik be, mint akkor, mikor Olaszország és Franciaország közt a gazdasági béke helyreáll. E pillanattól fogva azonban az olasz borok követni fogják régi útjokat Franciaország felé és legkevesebb okunk sincs attól tartani, hogy azok a magyar bor árát lenyomják. Határozott javulás állott be a Németországgal kötött szerződések következtében. Az állatkivitel biztosított az állategészségügyi egyezmény által; mert igaz ugyan, hogy még ez egyezmény után is Németország jóakaratótól függ. állatkivitelünk elé akadályokat nem gördíteni: de az elzárkózás megszüntetésére irányzott szándék, mely ép a szerződésekben nyilatkozik meg, remélni enged, hogy az eddigi nehézségek, melyek annyi kárt okoztak a magyar közgazdaságnak, meg fognak szűnni. Némi előnyöket kaptunk a nyers termékek jó részére nézve kikötött vámmérséklés által. Németország a legkedvezőbb elbánásra jogosított országok forgalmában e cikkek után 14.7 millió márka vámbevételről mond le. Valószínű azonban, hogy ez előnyök a versenyző nagy őstermelő országok, Amerika és Oroszország javára is meg fognak adatni s így hazai őstermelésünkre valami érezhető állandó haszon e leszállításokból alig fog háramlani. Az ipari vámoknál is történtek mérséklések, de ezek jelentéktelenek. Ugyancsak jelentéktelenek viszont azok az engedmények, a melyeket monarchiánk a vámtételek leszállítása alakjában nyújt. A szerződések elvi fontossága nem is a vámmérséklésekben keresendő, hanem abban a körülményben, hogy az eddigi autonóm vámpolitika ingadozásai, retorsiói és vámháborúi helyére végre az állandóság s a kölcsönös bizalom lép. Ezen tényezők jelentősége azonban rendkívül nagy. Ha tehát nem is lehet még egyelőre álmodozni sem a szabad kereskedés diadaláról: a vámok fölemelése 12 év leforgása alatt ki van zárva, az út a további vámleszállítások felé pedig egyengetve van. — Következik *dr. Vargha Gyula* értekezése «A statisztika szerepe a millenaris kiállításon». A millenium nagy jelentősége megkívánja, hogy az ünnepet ne üres csillogással és hamis látszatok kápráztatásával, hanem teljes komolysággal üljük meg. Tekintsünk Janus-arcczal a múltba és jövőbe. Magyarország multja nem oly dicső, a milyennek a nemzeti büszkeség kiszínezi, de jövője sem oly sivár, reménytelen, a milyennek a csüggedés óráiban képzeljük. Az ezredéves ünnep emelkedett hangulata a legjobb alkalom, hogy nemzetünk komoly magábaszállással aczelazza erejét a jövő küzdelmeihez s az országos kiállítás a legjobbkor jó arra, hogy bemutassuk Magyarország közgazdasági fejlődését és jelenlegi állapotát s azokat a viszonyokat, melyek

közt hazánk történetének második évezredébe átlép. Hogy a kép teljes legyen, kell, hogy méltó figyelemben részesüljön a kiállítások egyik leg-hatalmasabb segédeszköze: a statisztika. Az eddigi kiállítások is felhasználták céljaikra a statisztikát, de ez esetben különös gondot kell fordítani a felhasználás módjára. A táblás kimutatások helyett a grafikus és kartografikus alak volna alkalmazandó, mely könnyen érthetővé, fáradság nélkül leolvashatóvá tenné hazánk társadalmi és gazdasági viszonyait. A térképek és rajzok mintegy bevezető részét tennék a kiállításnak. A feltüntetendő anyag gazdagsága némi gondot okozna ugyan, mert minden jelentősebb viszonyt felölelni teljes lehetetlenség. Be kellene azonban mutatni hazánk földjét, geológiai alakulatát, hegy- és vízrajzi és égalji viszonyait. Ezen, mintegy bevezető rész után következnek a legújabb népszámlálás nyújtotta demológiai és társadalmi adatok feltüntetése. Különösen becses anyagot nyújtana a foglalkozási és nevezetesen az iparstatisztika, mely ezúttal éppen nem maradt mögötte az 1883. évi német foglalkozási statisztikának. Legfontosabb és leg-érdekesebb tárgya lenne a kiállításnak a nagy nemzetiségi térkép; ennél tekintettel kellene lenni egy eddig elhanyagolt mozzanatra, mely rontja a rendes térképek áttekinthetőségét, t. i. a népsűrűség különböző voltára vidékről vidékre. A népmozgalmi kartogrammok a közegészség-ügy állását is szemléltethetővé tennék. A néprajzi rész mellett a kiállítás legfontosabb részét az őstermelés statisztikai feltüntetése alkotná, bár itt még agrárstatisztikánk továbbképzésének szüksége mutatkozik. Felveendők volnának, bár szerényebb szereppel, az ipar, a forgalom, a hitel, az államadósság statisztikája. Fölöttébb alkalmasak a grafikai ábrázolásra a közlekedés adatai. Helyet kellene juttatni a kulturstatisztikának is. — Azután *dr. Jekelfalussy József* válaszol «Még egyszer statisztika és logika» cím alatt Kőrösi József «Statisztika és logika» című röpiratára. — A «Közgazdasági havi krónikában» *dr. Mandello Gyula* gyűjti sorba az 1891. év utolsó hónapjának gazdasági eseményeit, röviden összefoglalva az egész lefolyt év eredményeit is, s kedvezőknek jelezve azokat. — Az «Irodalmi Szemlében» *d. Westergaard H.* «Die Grundzüge der Theorie der Statistik» című művével foglalkozik, jelezve, hogy a mű távolról sem adja ugyan a statisztika egész elméletét, hanem a valószínűségi számítás alkalmazása és kritikus megjegyzései által becses vezérfonallá válik a statisztikusra nézve. — Aztán *dr.* — ismer-teti *Durand L.* könyvét: «Le crédit agricole en France et à l'étranger», melyben szerző nyolcz állam mezőgazdasági viszonyait tárja elénk nagyon alapos értesültséggel s a francia jogviszonyok állását és tovább-képzésök kérdését tárgyalja. — A «Külföldi folyóiratok szemléjében» *dr. Ráth Zoltán* a «Revue des deux mondes» egyik legújabb számának az angol népesedési viszonyokkal foglalkozó, Mille tollából eredő cikkét és a nemrég elhunyt Gimelnek a «Journal de la Société de Statistique de Paris» decemberi számában közzétett, a francia földbirtok 1789 előtti és utáni megoszlását tárgyaló értekezését ismerteti. — A «Statisz-

tikai Értesítőben» —y hosszabb tanulmányt közöl «Magyarország nemzetiségi viszonyairól 1890-ben», mely terjedelmes statisztikai táblázatokban mutatja be hazánk e fontos viszonyainak alakulását az 1880. évi népszámlálás óta lefolyt 10 év alatt. A részletezés kiterjed az egyes törvényhatóságokra, megyékre és városokra. A magyarság szaporodása tíz év alatt az egész birodalomban 15·29%, míg a népesség összes száma 10·92%-kal emelkedett. Leglassabban szaporodtak az anyaországban a tótok, kiket a kivándorlás és részben a városokban folyó assimilatio fogyaszt; ez utóbbi, t. i. a városok magyarosodása egyik főoka a németek csekély szaporodásának is. Örvedetesen erősbödött a magyar elem a társországokban. A magyarok bevándorlása Verőcze- és Szerém-, de különösen Belovár-Kőrösmegyébe, nagyon jelentékeny mértéket öltött az utolsó tíz év alatt. Jelenleg Verőczemegye lakosságának 12·3%-a magyar, Pozsega- és Szerémmegyében 5—6%-ot tesz a mi arányunk. A mi az anyaország egyes részeit illeti, legnagyobb a magyarság gyarapodása a Duna-Tisza közén: t. i. 362 ezer lélek. Aránylag, százalékban szólva, legerősebb fajunk térfoglalása a Tisza-Maros szögében, hol a magyarok szaporodása egy megyékben sem maradt alul a 20%-on. Nem ily örvedetesek a viszonyok Erdélyben, hol a magyarság csekély szaporodása annak a szomorú jelenségnek tulajdonítandó, hogy a túlnyomólag magyar ajkú székely megyékben a lakosság számának emelkedése, főleg az erős kivándorlás miatt, igen gyenge, míg ellenben az oláhság egyes megyékben az országrész átlagát jóval meghaladó szaporodást mutat. Az új népszámlálás legörvedetesebb jelensége a magyarság hódítása a városokban. A 25 törvényhatósági városban, melyek népessége tíz év alatt 19·9%-kal nőtt, a magyarok száma 29·9%-kal emelkedett, tehát az összes lakosság szaporodási arányát 10%-kal haladta meg növekedésében. A németek száma ellenben absolute is csökkent és pedig 1·21%-kal. A rendezett tanácsú városokban nem ily erős ugyan a fejlődés, de egészen hasonló irányt követ. Fényes jele ez annak, hogy — míg a vidéki népesség közt a magyarság csak belső propagatio ereje által terjed — addig a városokban a magyar kultúra is hatalmas szövetségesünk és fényes sikerrel végzi az idegen elemek beolvasztását. Erdély városai egészben szintén magyarosodtak, de itt nemzetiségünk sorsa elválaszthatatlanul összefügg a székely kérdés helyes megoldásával. — A 100 lapra terjedő füzetet a «Könyvszemle» zárja be.

A M. Tud. Akadémia jegyzőkönyvei.

ELSŐ AKADEMIAI ÜLÉS.

Az I-ső osztály első ülése.

1892. január 4-én.

ZICHY ANTAL tt. és ideigl. elnök elnöklete alatt jelen voltak az illető osztályból: Beöthy Zsolt, Szász Károly r. tt. — Keleti Gusztáv, Heinrich Gusztáv. Munkácsi Bernát, Pasteiner Gyula, Pecz Vilmos l. tt. — Más osztályokból: B. Eötvös Loránd elnök. Hajnik Imre, Pauer Imre. Than Károly, Szabó József, Szily Kálmán, Vécsey Tamás r. tt. — Ballagi Aladár, Fejérpataky László l. tt. — Jegyző: Gyulai Pál, osztálytitkár.

1. ZICHY ANTAL tt., mint egyhangúlag választott ideigl. elnök, megköszönvén az osztály bizalmát, megnyitja az ülést s magát továbbra is az osztály szíves jóindulatába ajánlja.

2. PASTEINER GYULA l. t. felolvassa: «Az építészet I. Mátyás alatt» című székfoglaló értekezését.

Tagsági oklevelének kiadása határoztatik.

3. HEINRICH GUSZTÁV l. t. «A messinai aráról» értekezik.

Értekezése híralatra adatik.

4. MUNKÁCSI BERNÁT l. t. fölolvassa SIMONYI ZSIGMOND l. tagnak a Hunfalvy-albumról írt értekezését.

Az Értesítőbe adatik.

5. Az elnök a jegyzőkönyv hitelesítésére PASTEINER GYULA és MUNKÁCSI BERNÁT l. tagokat kéri föl.

MÁSODIK AKADEMIAI ÜLÉS.

A II-ik osztály első ülése.

1892. január 11-én.

PULSZKY FERENCZ r. tag, osztályelnök elnöklete alatt jelen voltak az illető osztályból: Hajnik Imre. Jakab Elek, Keleti Károly. Pauler Gyula, Szilágyi Sándor r. tt. — Ballagi Aladár. Czobor Béla. Csaplár Benedek, Csánki Dezső, Csontos János, Fejérpataky László, Hampel József, Jekelfalussy József, Majláth Béla, Matlekovits Sándor l. tt. — Más osztályokból: Zichy Antal t. tt. — Gyulai Pál, Szabó József, Szily Kálmán. Than Károly r. tt. — Pasteiner Gyula l. tt. — Jegyző: Pauer Imre osztálytitkár.

6. FEJÉRPATAKY LÁSZLÓ l. t. felolvassa Thallóczy Lajos l. t. «Hervoja herczeg» című értekezését.

7. BALLAGI ALADÁR l. t. «Gályarabok a XVII. században» című tanulmányát terjeszti elő.

8. Osztálytitkár bemutatja a történelmi, archaeologiai és nemzetgazdasági bizottságok jelentését 1891-ről.

9. A kereskedelemügyi miniszternek egy «a hazai ipartörténet megírása tárgyában» az Akadémiához intézett átiratára vonatkozólag az osztály elhatározza, hogy készségesen nyújt segédkezet a kérdéses munka megírásában, s e végből az ez évi nagy-gyűlésen egy ipartörténeti pályakérdést is fog kitűzni, a miniszter erkölcsi és anyagi támogatását pedig köszönettel fogadja.

10. Osztálytitkár jelenti, hogy a nemzetgazdasági bizottság e hó 7-én tartott ülésében leköszönt elnöke helyébe az elnöki teendők vezetésével Keleti Károly r. tagot s minthogy ez ülésben az előadó is lemondott, a hivatalos ügyvitellel az osztálytitkárt bízta meg.

11. A jegyzőkönyv hitelesítésére felkéretnek BALLAGI ALADÁR és FEJÉRPATAKY LÁSZLÓ l. tagok.

HARMADIK AKADÉMIAI ÜLÉS.

A III. osztály első ülése.

1892. január 28-án.

THAN KÁROLY r. t. és osztályelnök elnöklete alatt jelen voltak az illető osztályból: Hollán Ernő, Konkoly Miklós, Markusovszky Lajos t. tt. — Entz Géza, B. Eötvös Loránd, Fröhlich Izidor, Hőgyes Endre, König Gyula, Krenner József, Mihalkovics Géza, Schuller Alajos, Szily Kálmán, Wartha Vincze r. tt. — Batizfalvy Sámuel, Bedő Albert, Galgóczy Károly, Heller Ágost, Inkey Béla, Klein Gyula, Klug Nándor, Kondor Gusztáv, Korányi Frigyes, Lengyel Béla, Liphay Sándor, Schmidt Sándor, Schulek Vilmos l. tt. — Jegyző: Szabó József, osztálytitkár.

12. SCHULEK VILMOS l. t. székfoglalója: «Sphincterolysis anterior» (szemoperáló eljárás).

13. THANHOFFER LAJOS r. t. székfoglalója: «Újabb vizsgálatok az izmok szerkezetéről», — továbbá előleges jelentésül: «Újabb vizsgálatok az izomidegek végződéséről».

14. KONKOLY MIKLÓS t. t. a) «Egy új módszer földrajzi hossz-különbségek meghatározására», — b) «A napfoltok gyakoriasságáról».

15. UDRÁNSZKY LÁSZLÓ egyet. m. tanár részéről: «A központi idegrendszer kémiai összetételének megváltozásáról a veszettség folyamán. I. közlemény: A víztartalom ingadozásáról», bemutatja Hőgyes Endre r. t.

16. Elnök a jegyzőkönyv hitelesítésére THANHOFFER LAJOS és SCHULEK VILMOS urakat kéri fel.

NEGYEDIK AKADÉMIAI ÜLÉS.

Első összes ülés.

1892. január 25-én.

B. EÖTVÖS LORÁND akadémiai elnök úr elnöklete alatt jelen voltak: Konkoly Miklós, Zichy Antal t. tt. Beöthy Zsolt, Frivaldszky János, Fröhlich Izidor, Gyulai Pál. Hőgyes Endre, Jakab Elek, Keleti Károly, König Gyula, Pauer Imre, Pauler Gyula, Szabó József, Szilágyi Sándor, Than Károly r. tt. — Ácsády Ignác, Csontos János, Fejér-

pataky László, Goldziher Ignác, Hampel József, Heller Ágost, Jekelfalussy József, Klein Gyula, Kovács Gyula, Simonyi Zsigmond 1. tt. — Jegyző: Szily Kálmán főtítkár.

17. A főtítkár bejelenti **Kacskovics Lajos** lt.-nak, az Akadémia jubiláris s a III. osztály legrégibb tagjának december 9-én, **Szűcs István** lt.-nak, a debreczeni főiskola nyugalmazott jogtanárának s Debreczen városa történetirójának december 23-án, **Kronecker Lipót** kt.-nak, a berlini egyetem tanárának s nagynevű matematikusnak december 29-én, **Lutter Nándor** lt.-nak, a magyar közoktatásügy egyik legtevékenyebb munkásának december 30-án, **Kerkapoly Károly** lt.-nak, a nagyesszű jogtudósának s államférfiúnak december 31-én, **Ilmínszky Miklós** kt.-nak, a kasani seminarium igazgatójának s a török nyelvészet nagyérdemű művelőjének január 8-án, **Gönczy Pál** lt.-nak, a Közoktatásügyi Miniszterium nyugalmazott államtitkárának s a m. népoktatás országos szervezőjének január 10-én, **Berde Áron** lt.-nak, a kolozsvári egyetem nyugalmazott tanárának s az első magyar meteorologia írójának január 25-én bekövetkezett elhunytát. — Az Akadémia fájdalmas részvétellel veszi tudomásul ennyi nagyérdemű tagjának elhunytát s fölhívja az illető osztályokat, hogy emlékszemlédek tartása iránt határozzanak.

18. A csehi tudományos Akadémia, a **dorpati eszt tudós társaság**, **Ascoli E.** senátor Rómában s **Mayer Leo** dorpati tanár **részvényilatkozatukat** küldik Hunfalvy Pál elhunytá alkalmából. — Köszönettel fogadtatnak.

19. **Hunfalvy Pál** utolsó tudományos dolgozata, melyet Xenopol jászvásári tanár *«L'empire Valacho-Bulgare»* című értekezése ellen írt, előterjesztés végett kiadatik a II. osztálynak.

20. A könyvtári bizottság jelenti, hogy a Hunfalvy Pál akad. főkönyvtárnok elhunytá alkalmából szükségessé vált elnöki intézkedést, mely szerint **főkönyvtárnoki tiszt ideiglenes ellátására** a főtítkárt kérte meg, helyeslő tudomásul vette, fentartván magának, hogy az állomás végleges betöltése iránt f. évi október havában tehessen előterjesztést.

21. Az I. osztály jelenti, hogy Hunfalvy Pál elhunyt elnöke helyébe december 23-án tartott értekezletében a legközelebbi nagygyűlésig **Zichy Antal** t. tagot választotta. — Tudomásul szolgál.

22. A Kereskedelemügyi m. kir. Miniszter a **Közgazdasági és Statisztikai Évkönyv** 1892-ik folyamára 800 forint segélyt engedélyez. — Köszönettel vétetik.

23. A m. kir. Honvédelmi Miniszter a **Hadtörténelmi Közlemények** 1892-ik folyamára 100 példányban előfizet. — Köszönettel vétetik.

24. A m. kir. Kincstári Jogügyi Igazgatóság értesíti az Akadémia elnökét, hogy ő cs. és apost. kir. Felsége 1891. évi szept. hó 23-án kelt legfelsőbb elhatározásával megengedni méltóztatott, hogy néhai **Ipolyi Arnold nagyváradi püspök hagyatékából** a kincstárnak már tényleg átadott s még átadandó összegnek kétharmad része (eddig 22.988 forint 64 krt) a magyar tudományos Akadémiának és a magyar országos képzőművészeti társulatnak két egyenlő részben kiutalványoztassék. — Ő cs. és kir. Felségének eme kegyelmes elhatározása legmélyebb hódolattal és hálával vétetik. a II. osztály felszólíttatván, hogy néhai Ipolyi Arnold t. és ig. tag végrendelete értelmében az alapítványra vonatkozó szabályzatot dolgozza ki s helybenhagyás végett az Akadémia elé terjeszszé.

25. A bécsi cs. tudom. Akadémia átiratot intéz a m. t. Akadémiához, melyben fölkéri: hatna arra, hogy a magyar birodalom azon állomásain, melyeken Kreil a földmágnességi megfigyeléseit tette, a **földmágnességi elemek** újra meghatározottassanak. — Kiadatik a III. osztálynak.

26. A kir. m. Természettudományi-Társulat meghívta az Akadémiát f. hó 17-én tartott jubiláris közgyűlésére. A főtitkár jelenti, hogy az Akadémiát számosan képviselték. — Örvendetes tudomásul van.

27. A Történelmi Társulat köszönetét fejezi ki az Akadémia szivességéért, melylyel a Társulat december 6-iki ülésére a dísztermet átengedte. — Tudomásul van.

28. Besztercze-Naszódmegye főispánja beküldi a Beszterczvárosi régi levéltárban talált **XV. századi latin magyar szótár** egy lapjának photographiáját, azon fölhatalmazással, hogy az Akadémia kérje el a codexet tanulmányozás végett Finály Henrik l. tagtól, az erdélyi múzeum-egylet titkáratól, ki azt ugyan e célból átvette. A főtitkár jelenti, hogy Besztercze-Naszódmegye főispánjának az Akadémia köszönete már kifejeztetett, s Finály l. tag pedig föl is kéretett, hogy a codexet tanulmánya eredményével, legyen szives az Akadémiának beküldeni. — Tudomásul van.

29. A II. osztály jelenti, hogy a **Nemzetgazdasági és Statisztikai bizottság**, miután mind elnöke, mind előadója lemondott, elnökévé Keleti Károly r. tagot választotta meg, az ügyviteli teendők végzésére pedig Pauer Imre osztálytitkárt kérte föl. — Tudomásul van.

30. A II. osztály a Vallás- és Közoktatásügyi Miniszterium leiratára — a **zóna-időszámítás beviteléről a polgári életbe** — azt a véleményt terjeszti elő, hogy e kérdés nem levén tudományos kérdés, az Akadémia helyett inkább az ipar- és kereskedelmi kamarák, melyek az üzleti körök érdekeit képviselik, lennének véleményadásra fölhívandók. — Az osztály véleménye elfogadtatik.

31. A II. osztály a Kereskedelmi Miniszter leiratára — a **magyar ipar történetére vonatkozó munka** iratása tárgyában — jelenti, hogy a legközelebbi nagygyűlésen e körbe tartozó pályázatot fog kiírni s a nm. Miniszteriumtól e célra felajánlott s mély köszönettel fogadott 500 frtnyi segélyt a pályadíjhoz fogja csatolni. — Tudomásul van.

32. A II. osztály jelenti, hogy a philosophia és államtudományok irodalmi fejlesztése érdekében a jelen évtől kezdve **«Athenaeum»** czímen philosophiai és államtudományi folyóiratot szándékozik megindítani, mely évnegyedenként 8—10 íves füzetekben, Pauer Imre osztálytitkár szerkesztése és az akadémiai könyvkiadóhivatal kezelése mellett fogna megjelenni. A folyóiratot az Akadémia adná ki, de a benne foglalt cikkekért egyedül a szerkesztőség lenne felelős. Az évi előfizetési ár 5 frtban állapíttatnék meg. — Az összes ülés az előterjesztést jóváhagyólag tudomásul veszi s az előfizetési fölhívás kibocsátásához beleegyezését adja.

33. A könyvtári bizottság jelenti, hogy a British Museum egyik könyvtári tisztviselőjének, Russel Martineau úrnak — ki a magyar könyvek vásárlásával és bejegyzésével van megbízva — tudakozódására azt a véleményt adta, hogy a **magyar írók munkái** nem a leánykori név, hanem a férj nevének betűrendjében sorolandók el, tehát nem így: Szilágyi Lilla Bulyovszky Gyuláné, hanem Bulyovszky Gyuláné Szilágyi Lilla, a mi nem zárja ki, hogy Szilágyi Lilla név alatt utalás ne történjék Bulyovszky Gyulánéra. — Tudomásul van.

34. Jakab Elek rt. felolvassa jelentését az akadémiai **kézirat-tár rendezéséről**. — Örvendetes tudomásul szolgál s a kéziratári katalógusok megbírálására s átvételére Pauler Gyula. Szilágyi Sándor r. és Majláth Béla l. tagokból álló bizottság küldetik ki.

35. A főtítkár jelentést tesz az Elnökök és Titkárok bizottságának nevében az új kiadás alkalmából az **Ügyrend némely pontjain teendő módosításokról**. — A javaslat változatlanul elfogadtatik s a titkárok megbíztatnak, hogy az új kiadásban a szükségeseknek mutatókozó stílusú változtatásokat tegyék meg.

36. A főtítkár jelenti, hogy december 31. határidőig a **Vitéz-jutalomra** — a közetalkotó ásványok törésmutatóinak meghatározása — egy pályamű érkezett *«Natura non solum in minimis, sed etiam in mutis maxima»* jeligével. A pályamű áttétetik a III. osztályhoz, a jelígés levél pedig az irattárba helyeztetik.

37. Bejelenti a következő újabb **adományokat és hagyományokat**: a) Pánthy Endre, nagyprepost Egerben, a díszterem falfestményeire 100 frtot adományozott; b) Zeley János nagyváradi apátkanonok, az Ipolyi-hagyatékából (kamatokkal) 102 frt 47 krt befizetett; c) Gyenes Imre Kecskemétről, végrendeletében az alaptőke gyarapítására 200 frtot hagyományozott. — Hazafias köszönettel vétetnek.

38. A könyvtár részére beküldött **ajándékok** közül a főtítkár különösen megemlíti a következőket:

A cs. és kir. közös pénzügyminiszteriumtól: boszniai és hercegovinai bűnvádi eljárás. Budapest, 1891. — A vallás- és közoktatásügyi miniszteriumtól: a nemzetközi ornithologiai congressus főjelentése, mellékletével. Budapest, 1891. — Budapest fővárostól: Budapest régi-ségei. III. rész. Budapest, 1891. — Császka György kalocsai érsek úrtól: Szepesi Emlékkönyv. Szepes-Váralja, 1888. és Supplementum analectorum terrae scepusiensis. Pars. II. Szepes-Váralja, 1889. — Jedlicska Pál esperes úrtól: Kiskárpáti Emlékek Éleskőtől Vágújhelyig. II. köt. Eger, 1891. — Dr. Procopp Jenő úrtól: F. Belmar, Grammatica de las lenguas Zapoteca-serrana y Zapoteca del Valle. Két füzet. Oaxaca, 1890 és 1891. — Köszönettel vétetnek.

39. Bejelenti az utolsó összes ülés óta megjelent **akadémiai kiadványokat**. — Tudomásul van.

40. A jegyzőkönyv hitelesítésére elnök úr BEÖRTHY ZSOLT és JAKAB ELEK r. tagokat kéri fel.

41. A nyilvános ülést követő **zárt ülésen** tárgyalattott az Akadémia pénztári kimutatása 1891-ről és az 1892. évi költségvetés tervezete, a mint az egyik részében az Igazgató-Tanács pénzügyi bizottsága, a másik részében az Akadémia elnökeinek és titkárainak értekezletében megállapítottatott.

A bemutatott tervezet változtatás nélkül egyhangúlag elfogadtatott.

42. A zárt ülés jegyzőkönyvének hitelesítésére BEÖRTHY ZSOLT r. és SIMONYI ZSIGMOND l. tagok kéretnek föl.

A M. Tud. Akadémia vagyón-

Polg. sz.	A c t i v u m	Osztr. értékben			
		frt	kr.	frt	kr.
1	Értékpapírok :				
	a) Magyar földhitelintézeti záloglevelek 386,100 frt 5%-os, 175.500 frt 4½%-os 46,600 frt 4%-os al pari és kamatok 1891. december 31-ig.....	613702	55		
	b) 110,000 frt 4%-os magyar aranyjárdék al pari és kamatok 1891. decz. 31-ig	112593	62		
	c) 367,700 frt 5%-os p. é. magyar járadék al pari és kamatok 1891. decz. 31-ig	369232	09		
	d) Sorsjegyek értéke	600	—		
	e) 1450 frt italmérési jog kártalanítási kö- vény al pari és kamatok 1891. decz. 31.	1,482	62		
	f) Kisbirt. orsz. földhitelintézeti alapít- ványi okmány.....	5,000	—	1102610	88
2	Az Akadémia épületei, könyvtára, könyv- készlete és egyéb felszerelések értéke....			1000000	—
3	Kivülfekvő alapítványok :				
	a) 6%-os alapítványok	87,101	—		
	b) 5%-os alapítványok	70,540	—		
	c) 4%-os alapítványok	84	—		
	d) kamatnélküli alapítványok : frt 46,972.33				
	e) ingatlanok : aa) Kazinczy-alapítvány széphalmi és felsőreg- meczi ingatlanai..... » 22.050.— bb) Román Ferencz ala- pítványa, munkácsi és beregmegyei ingatlanai » 892.11 cc) pacséri birtok ..... » 41,899.45 dd) illinyi birtok .... » 11.750.—	123563	89	281288	89
4	Hátralékos kamatok a fentebbi alapítványok után			5063	07
5	Követelések :				
	a) Magyar földhitelintézet	7,707	18		
	b) többi követelések	81,428	51	89135	69
6	Előre kifizetett, 1892. évre eső illetmények.			1687	96
7	Künnlevő előlegek			399	99
8	Házbér-hátralék			461	84
				2480648	32

A Magyar Tud. Akadémia veszteség- és

Folyósz.	K i a d á s	Osztr. értékben			
		frt	kr.	frt	kr.
1	a) Rendes tagok fizetése.....	2,421	25		
	b) Főbb tisztviselők fizetése.....	7,799	99		
	c) Többi tisztviselők fizetése.....	11,666	61		
	d) Szolgák fizetése és ruházata.....	4,964	63		
	e) Nyugdíjak.....	1,366	—		
	f) Segélyezések és leírás.....	538	20	28,756	68
2	Almanach és Értesítő kiadása.....			4,406	64
3	Az I. osztály és bizottságai részére:				
	a) Osztályi kiadások.....	3,390	51		
	b) Nyelvtudományi bizottság.....	7,285	41		
	c) Irodalomtörténeti bizottság.....	3,700	94		
	d) Philologiai bizottság.....	1,757	78		
	Valóságos kiadás 1891. évben.....	16,134	64		
	Ebből lejár az 1890. évről fennmaradt összeg.....	3,459	10		
		12,675	54		
	Előirányzott összeg 1891. évre.....	16,500	—	16,500	—
	Marad az I. osztálynak 1892. évre.....	3,824	46		
4	A II. osztály részére:				
	a) Osztályi kiadások.....	5,297	71		
	b) Történelmi bizottság.....	8,596	33		
	c) Archaeologiai bizottság.....	4,522	21		
	d) Nemzetgazdasági bizottság.....	5,058	25		
	Valóságos kiadás 1891. évben.....	23,474	50		
	Ebből lejár az 1890-ik évből fennmaradt összeg.....	4714	57		
	Archaeologiai bizottság részére befolyt összeg.....	675	—	5,389	57
		18,084	93		
	Előirányzott összeg 1891. évre.....	29,500	—	29,500	—
	Marad a II. osztálynak 1892. évre.....	11,415	07		
5	A III. osztály részére:				
	a) Osztályi kiadásokra.....	4,568	88		
	b) Természettudományi bizottság.....	5,387	48		
	c) Hadtudományi bizottság.....	2,966	15		
	Valóságos kiadás 1891. évben.....	12,922	51		
	Ebből lejár az 1890-ről maradt összeg.....	3,267	12		
		9,655	39		
	Előirányzott összeg 1891. évre.....	16,500	—	16,500	—
	Marad a III. osztálynak 1892. évre.....	6,844	61		
6	Könyvkiadó bizottság, az akad., természettud. és orvosi könyvkiadó vállalatok segélye.	3,000	—	3,000	—
	A könyvkiadó vállalatra befolyt a m. évben.....	10,208	84		
		13,208	84		
	Könyvkiadó bizottság ez évi kiadása.....	13,380	66		
	Túlkadás 1891. évben.....	171	82		
	1890. évből fennmaradt.....	10,205	04		
	Tehát még törlesztetlenül fennáll 1892. évre.....	10,376	86		

A Magy. Tud. Akadémia veszteség- és

Folyósz.	K i a d á s	Osztr. értékben			
		frt	kr.	frt	kr.
	Gr. Széchenyi I. munkái kiadására			1,495	50
9	Jutalmakra			2,437	20
10	Budapesti Szemle segélyezésére			2,800	—
11	Előfizetés az Ungarische Revue-re			1,500	—
12	Előfizetés a Naturwiss. Berichte-re			1,500	—
13	A könyv- és kéziratárakra			6,669	33
14	Az Akadémia épületeire			12,949	26
15	Ügyvédi, irodai és vegyes kiadásokra			3,116	38
16	Adó			12,163	91
17	Kamatok alapítványok és alapok után			2,376	51
18	Akadémiai nagyterem díszítésére			700	—
	Kazinczy levelezése kiadására			1,976	82
				148348	23
19	Régi alapítványok és előleg leírása			1,420	—
				149768	23
20	Tiszta eredm., mely az akad.vagyont szaporítja			21,927	71
				171695	94

Bevételezések állása 1891. december 31-én.

	Bevételezések 1891. évben		Költségvetés 1891. évre	
	frt	kr.	frt	kr.
Alapítványi kamatok	9196	92	9000	—
Követelések kamatai	2982	79	3000	—
Értékpapírok	52327	46	51000	—
Egyéb ingatlanokból	2540	05	3500	—
Házbér	38691	98	39000	—
Könyvek eladásából	6775	06	6000	—
Visszatérülő előlegekből	986	40	1000	—
Országos dotatio	40000	—	40000	—
Összesen	153500	66	152000	—
Hagyományok 1891. évben	2550	—		
Alapítványok (Semsey A. adományán kívül) ..	15494	32		
Magyar kereskedelmi csarnok Széchenyi alapítványa	150	96		
Összes bevétel 1891. évben, illetőleg a veszteség- és nyereményszámla főösszege	171695	94		
több vétetett be			19195	94
	171695	94	171695	94

Előirányzat 1892-re.

Bevétel:

	1891-re:	1892-re:
I. Alapítványok kamatai.....	9,000...	8,500 frt
II. Követelések	3,000...	2,500 »
III. Értékpapírok	51,000...	52,000 »
IV. Egyéb ingatlanokból	3,500...	3,500 »
V. Házbér	39,000...	39,000 »
VI. Könyvek eladásából.....	6,000...	7,000 »
VII. Visszatérülő előlegekből	1,000...	»
VIII. Országos dotatio:		
a) Történelmi és irodalomtörténeti czélokra	15,000...	15,000 »
b) Műemlékek közzétételére.....	5,000...	5,000 »
c) Természettud. kutatásokra.....	5,000...	5,000 »
d) Classica-philologiai czélokra.....	1,500...	1,500 »
e) Könyvtárra.....	5,000...	5,000 »
f) Az Akadémia szabad rendelkezésére...	8,500...	8,500 »
	<u>152,500...</u>	<u>152,500 »</u>

Kiadás:

I. Személyes járandóságok.....	28,650...	26,730 frt
II. Általános kiadások:		
Értesítő.....	5,000...	5,000 »
Almanach.....		
Akad. kiadványok jegyzéke.....		
Helyesírási szabályok.....		
III. I. Osztály és bizottságai.....	16,500...	15,000 »
IV. II. » » »	29,500...	29,000 »
V. III. » » »	16,500...	16,000 »
VI. Könyvkiadó vállalatok segélyezésére:		
a) Az Akadémia vállalata részére		1,000 »
b) A Természettudományi társulat részére.	2,000...	2,000 »
c) Az orvosi vállalat részére.....	1,000...	1,000 »
VII. Gróf Széchenyi István munkáinak kiadására	1,500...	1,500 »
VIIa. Kazinczy Levelezése kiadására.....	2,000...	2,000 »
VIII. Jutalmakra.....	5,000...	4,000 »
IX. Budapesti Szemle segélye	2,800...	4,000 »
X. Előfizetés az Ungar. Revue példányaira...	1,500...	1,500 »
XI. Előfizetés a Naturwissenschaftl. Bericht-re.	1,500...	1,500 »
XII. Könyvtárra:		
a) Vásárlásokra	7,000...	6,000 »
b) Könyvkötésre		
c) Szekrények készítésére		
d) Cédula-katalogus készítésére		
e) Kiseb kiadások		
f) A kéziratár rendezéséért tiszteletdíj..		

XIII. Akadémia épületeire, rendes kiadások:	1891-re:	1892-re:
a) Fűtés		
b) Világítás		
c) Vízfogyasztás		
d) Kéménysöpítés, bádgosmunkák, mes- teremberek	9,500...	8,500 frt
e) Tisztítás és apróbb kiadások		
f) Rendkívüli kiadások		
XIV. Vegyes kiadásokra:		
a) Akad. kiadványok expedíciója		
b) A F. H. I. főkönyvvivőjének tiszteletdíja		
c) Ügyvédi költségek	4,500...	4,500 »
d) Kisebb nyomtatványok		
e) Irodai kiadások		
f) Biztosítási díj		
XV. Adó	12,000...	13,000 »
XVI. Kamat az Akadémia kezelte alapok után	3,000...	3,000 »
XVII. A nagyterem díszítésére tett túlkadásokra	700...	»
XVIII. Könyvkiadó váll. deficitjének törlesztésére		
XIX. Illeték-egyenérték		
Visszatérítés az alaptőkének		1,770 »
Előre nem látott kiadásokra		3,000 »
Az alaptőkéhez csatolandó	1,850...	2,500 »
	<u>152,500...</u>	<u>152,500 frt</u>

A M. T. Akadémia részére 1891-ben befolyt:

a) <i>Hagyományok határozott rendeltetés nélkül:</i>	
«Jászhai Pál emlékére» Jászhai Sámuelről	2,000 frt
Andorffy Károlyról	100 »
Somogyi Lászlóról	50 »
Nissalkovits László és Aulinger Francziskáról ...	400 »
	<u>2,550 frt.</u>
b) <i>Új alapítványok:</i>	
Ipolyi Arnold hagyatékából	11,494 frt 32 kr.
Thanhoffér Pál »	4,000 »
Semsey Andor adománya (II. részlet)	20,000 »
Összesen ...	<u>37,044 frt 32 kr.</u>

Pályázat-hirdetés

Az Akadémia III. osztálya a **Rózsay-alapítványból** nyílt pályázatot hirdet oly ajánlatok tételére, melyek a természettudományok valamely fontosabb kérdésének megoldását célzó észleletek tervezetét tartalmazzák, egyszersmind annak is kijelölésével, hogy a pályázó kitűzött feladatát mily segédeszközökkel, mily nyilvános vagy magánlaboratoriumban vagy intézetben szándékozik megfejteni. Az 1892. ápr. 1-ig az Akadémia főtitkáránál benyújtott tervezetek megbirálása után a legjobb és legfontosabb kérdésre vonatkozó terv benyújtója, ha annak kivitelére kellő kilátás mutatkozik, a végrehajtással megbízatik s a megbízás az 1892-ik évi nagygyűlésen kihirdetetik.

A megbízott észleleteinek és kísérleteinek eredményét, összeállítva és írásban kidolgozva, 1894. február végeig, az Akadémia főtitkári hivatalában benyújtja. A jutalmazás az 1894-ik évi nagygyűlésen hirdetik ki.

Csak saját észleleteken és kísérleteken alapuló, oly önálló becsű dolgozatok tarthatnak számot a jutalomra, melyek a tudományt ténylegesen új ismeretekkel gazdagítják. — A jutalom 500 frt.

A jutalmazott munka a szerző tulajdona marad, tartozik azonban annak tartalmát a III. osztály Értesítőjében, kimerítő kivonathan, közzétenni.

Értesítés.

A Magyar Tud. Akadémia Matematikai és Természettudományi Bizottsága az 1892-ik évben 500 forintot tudományos czállal egybekötött utazások és kisebb terjedelmű tudományos vizsgálatok segélyezésére fordít, s ezennel fölkéri az érdekelteket, hogy a bizottsághoz intézendő előterjesztéseket, melyben a kért segély mi célra leendő felhasználását fejtsék ki, a bizottság előadójához f. év márczius 31-éig küldjék be; továbbá az 1892-ik évben 2000 forintot olyan tudományos munkálatok előmozdítására kíván fordítani, a melyek a zoologia vagy physiologia körébe vágnak. A munkálatok lehetnek elvont, elméleti irányúak vagy olyanok, a melyek hazánk természeti viszonyainak kutatását tűzik ki czéljokul. Mindenkinnek egyenlő alkalmat akarván nyújtani, hogy a fentebb említett szakba vágó munkával versenyre kelhessen, a bizottság ezennel felhívja az érdekelteket, hogy tervezetöket (esetleg kész munkájokat) küldjék be, magukat megnevezvén és kijelentvén, hogy a kitűzött egész összegre, vagy annak milyen részére tartanak számot. A megszávozott összeg rendszerint a munkálat befejeztével adatik ki; de ha végrehajtása költséggel járna, részben már a megbízás alkalmával is. Az így készülő munkálat a Magyar Tud. Akadémia tulajdona. A tervezetek vagy kész munkák ugyancsak márczius 31-éig Lengyel Béla biz. előadóhoz küldendők be.

Megjelenik
minden hó 15-én,
három-négy ívnyi
tartalommal.

AKADÉMIAI ÉRTESITŐ

Szerkesztő
s kiadó hivatal a
Magyar Tudom.
Akadémiában.

SZERKESZTI
SZILY KÁLMÁN.

III. KÖTET.

1892. márczius 15.

3. FÜZET.

A M. Tudományos Akadémia belső tagjai
1892. márczius 1-én.

Igazgató-tanács:

B. Vay Miklós.	Gyulai Pál rt.
Szögyény-Marich László.	Zichy Antal tt.
Gr. Apponyi György.	Gr. Dessewffy Aurél.
Gr. Szécsen Antal.	Szlávy József.
Pulszky Ferencz tt.	Kautz Gyula rt.
Than Károly rt.	Gr. Apponyi Sándor.
Szász Károly rt.	Szabó József rt.
József főherczeg.	Semsey Andor.
Tisza Kálmán.	Keleti Károly rt.
Gr. Károlyi Sándor.	Gr. Csáky Albin.
11. Gr. Széchenyi Béla tt.	22. B. Radvánszky Béla tt.

I. osztály:

Helyettes osztályelnök: Zichy Antal ig. és tt.

Osztálytitkár: Gyulai Pál ig. és tt.

Tiszteleti tagok:

Zichy Antal ig. t.	Gr. Kuun Géza.
Joannovics György.	Szvorényi József.
3. Jókai Mór.	6. József főherczeg.
A) Nyelvtudományi alosztály.	B) Széptudományi alosztály.

Rendes tagok:

- Budenz József.
Vámbéry Ármin.
Szarvas Gábor.
4. Ponori Thewrewk Emil.

Rendes tagok:

- Gyulai Pál ig. t.
Szász Károly ig. t.
Szilády Áron.
Imre Sándor.
Lévay József.
6. Beöthy Zsolt.

Levelező tagok :

Szabó István.
 Szilágyi István.
 Télfy Iván.
 Barna Ferdinánd.
 Barta Antal.
 Barna Ignác.
 Goldziher Ignác.
 Volf György.
 Simonyi Zsigmond.
 Bánóczi József.
 Heinrich Gusztáv.
 Szinnyei József.
 Pecz Vilmos
 Halász Ignác.
 Lehr Albert
 16. Munkácsi Bernát.

Levelező tagok :

Barabás Miklós.
 B. Podmaniczky Frigyes.
 Ormós Zsigmond.
 Vadnai Károly.
 Arany László.
 Keleti Gusztáv.
 Bartalus István.
 Gr. Zichy Ágost.
 Bogisich Mihály.
 Szigeti József.
 Szász Béla.
 Baksay Sándor.
 Pálffy Albert.
 Berczik Árpád.
 Mikszáth Kálmán.
 Vajkay Károly.
 17. Pasteiner Gyula.

II. osztály.

Osztályelnök : Pulszky Ferencz, ig. és tt.

Osztálytitkár : Pauer Imre, rt.

Tiszteleti tagok :

Pulszky Ferencz, ig. t.	Tisza Kálmán, ig. t.
Horvát Boldizsár.	B. Nyáry Jenő.
Gr. Szécsen Antal, ig. t.	Kállay Béni.
Brassai Sámuel.	9. Knauz Nándor.
5. B. Radvánszky Béla, ig. t.	

A) Bölcs. és társad. alosztály.**B) Történettudományi alosztály.***Rendes tagok :*

Tóth Lőrincz.
 Kautz Gyula, ig. t.
 Keleti Károly, ig. t.
 Hajnik Imre.
 Schvarcz Gyula.
 Vécsey Tamás.
 Pauer Imre.
 8. Hoffmann Pál.

Rendes tagok :

Salamon Ferencz.
 Szilágyi Sándor.
 Fraknói Vilmos, m.-elnök.
 Nagy Iván.
 Pauler Gyula.
 Thaly Kálmán.
 Torma Károly.
 Nagy Imre.
 Jakab Elek.
 10. Károlyi Árpád.

Levelező tagok :

Karvasy Ágost.
 Falk Miksa.
 Barsi József.
 Domanovszki Endre.
 Matlekovits Sándor.
 György Endre.
 Kőrösi József.
 Kozma Ferencz.
 Láng Lajos.
 Plósz Sándor.
 Kováts Gyula.
 Hegedűs Sándor.
 Concha Győző.
 Wlassics Gyula.
 Pulszky Ágoston.
 Medveczky Frigyes.
 Jekelfalussy József.
 18. Ballagi Géza.

Levelező tagok :

Mátyás Flórián.
 Finály Henrik Lajos.
 Kerékgyártó Árpád.
 Balássy Ferencz.
 Pór Antal.
 Ortway Tivadar.
 Zsilinszky Mihály.
 Myskovszky Viktor.
 Majláth Béla.
 Czobor Béla.
 Dankó József.
 Szentkláray Jenő.
 Csontos János.
 Thallóczy Lajos.
 Pulszky Károly.
 Kőváry László.
 Ballagi Aladár.
 Bunyitay Vincze.
 Horvát Árpád.
 Fejérpataky László.
 Hampel József.
 Csaplár Benedek.
 Téglás Gábor.
 Acsády Ignác.
 Szádeczky Lajos.
 26. Csánky Dezső.

III. osztály.

Osztályelnök : Than Károly, ig. és rt.

Osztálytitkár : Szabó József, ig. és rt.

Tiszteleti tagok :

Hollán Ernő.
 Jedlik Ányos István.
 Gr. Széchenyi Béla, igt.
 4. Semsey Andor, igt.

Konkoly-Thege Miklós.
 B. Podmaniczky Géza.
 Markusovszky Lajos.
 8. Margó Tivadar.

A) Math. és phys. alosztály.

Rendes tagok :

Török József.
 Nendtvich Károly.

B) Természettudományi alosztály.

Rendes tagok :

Szabó József, igt.
 Hazslinszky Frigyes.

- Kruspér István.
 Than Károly igt.
 Szily Kálmán, főtitkár.
 B. Eötvös Loránd, elnök.
 König Gyula.
 Wartha Vincze.
 Fröhlich Izidor.
 10. Schuller Alajos.

- Frivaldszky János.
 Hantken Miksa.
 Jurányi Lajos.
 Fodor József.
 Mihalkovics Géza.
 Krenner József.
 Hőgyes Endre.
 Entz Géza.
 11. Thanhoffer Lajos.

Levelező tagok :

- Tomori Anasztáz.
 Kondor Gusztáv.
 Martin Lajos.
 Hollósy Jusztnián.
 Corzan-Avendano Gábor.
 B. Mednyánszky Dénes.
 Akin Károly.
 Lengyel Béla.
 Kerpely Antal.
 Réthi Mór.
 Schulhof Lipót.
 Péch Antal.
 Balló Mátyás.
 Plósz Pál.
 Kápolnai Pauer István.
 Heller Ágost.
 Rónai Horváth Jenő.
 Kherndl Antal.
 Schenek István.
 Gothard Jenő.
 Vályi Gyula.
 Liphay Sándor.
 Fabinyi Rezső.
 24. Ilosvay Lajos.

Levelező tagok :

- Galgóczy Károly.
 Xantus János.
 Chyzer Kornél.
 Duka Tivadar.
 Poór Imre.
 Batizfalvy Sámuel.
 Koch Antal.
 Böckh János.
 Horváth Géza.
 Bedő Albert.
 Kánitz Ágost.
 Klein Gyula.
 Korányi Frigyes.
 Mocsáry Sándor.
 Inkey Béla.
 Daday Jenő.
 Schulek Vilmos.
 Klug Nándor.
 Schmidt Sándor.
 Bielz Albert.
 Lóczy Lajos.
 Paszlavszky József.
 Brusina Spiridian.
 24. Laufenauer Károly.

Arányi Lajos emlékezete.

1812—1887.

(Előadta: *Chyzer Kornél* lt. a december 21-iki ülésen.)

Emlékbeszédeink egyúttal kulturtörténetünk egy-egy lapját is képezvén, híven kell ecsetelniök mind az illetőt, mind a korszakot is, a melyben működött, mert sokszor csak így érthető az ünnepelt férfiú érdeme és nagysága.

Volt idő, mikor az exact tudományok hirtelen új irányba tereltetvén, az ezen irányban indult fiatalabb magyar nemzedék sokkal jobban lelkesült magáért a tudományért és annak bármely nemzetbeli zászlóvivőjéért, mint a nemzetiért s annak szerényebb hazai munkásaiért. Ez az idő, az ötvenes évek ideje, összeesett a fiatalságunkban mindinkább terjedő cosmopolitizmussal, a mikor tekintet nélkül a multa és annak viszonyaira, melyeket a legkevesebben ismertünk, ugyanazon mértékkel mértük a honit, mint a külföldit s az természetesen a honinak rovására esett. Ezen kor nemzedéke Arányiért nem lelkesedett.

Akkor nem gondoltuk meg, hogy járt ösvényen a tudomány gazdag bányájába behatolni, annak kincseit a kellő eszközök birtokában kiaknázni, a nemzet kulturális viszonyainak normális állapotában s hathatós támogatás mellett a tudományt művelni, előbbre vinni s így annak Pantheonjába bejutni, csak némileg is tehetségesebb és szorgalmas férfúnak nem nehéz feladat. De úttörőnek lenni a szó legteljesebb értelmében s folytonos akadályokkal küzdeni, melyeket a kitűzött cél felé törekvőnek a sötétség, a nemzetellenes irányzat s itt-ott az irigység is minden lépten-nyomon gördít útjába, ez csak magas röptű s önfeláldozó lelkek tulajdona. Ezek közül való volt *Arányi Lajos*.

Született Rév-Komáromban 1812. máj. 19-ikén, tehát azon korszakban, a midőn magyar orvosi tudomány még nem létezett, de az orvosi tudománynak azon ága is, a melyet ő volt hivatva nálunk meghonosítani, még csak bölcsőben volt.

Elődjei a *Maisch*-féle nemzetségből eredő szászok, de magyar nemesek voltak. Szülei: nagyenyedi *Lóståjner Antal*, kir. sópénztárnok és neje *Piller Anna*, több gyermekkel lévén megáldva, s őket szerény anyagi viszonyaik közt, Komáromban, oly neveltetésben nem részesíthetvén, a minőt nekik adni óhajtottak volna, *Lajost* már 3 éves korában örökbe adták *Lóståjner* nővérének, a gyermektelen *Strobly Mártonnénak* Budára, ki a

családot meglátogatván, az eleven, nyílt eszű fiúcskát nagyon megszerette és magával vitte. Szüleivel és testvéreivel csak akkor érintkezett megint, midőn apját 1824-ben a pesti sóhivatalhoz tették át.

A szülői háznak elhagyása Arányi kedélyére nem volt rossz befolyással, mert azokban, kik őt gyermeküknek fogadták, valódi édes szülőkét talált, kik nemes szívüknél s magasabb műveltségüknél fogva átértézték az elvállalt kötelesség teljes súlyát, s Arányit oly fényes neveltetésben részesítették, a minőt az akkori időben Budán csak képzelni lehetett.

Nagybátyja Strobly, volt huszártiszt, lovagias gondolkodású, finom modorú, előkelő ember volt, kinek jó példája nagy hatással volt az élénk gyermekekre.

E házban volt ő 15 éves korában (1827-ben) egy éven át lakó és tanulótársa az «eszmékben és gondolatokban leggazdagabb magyarnak», *bárá Eötvös József*-nek, kit külföldre utazott szülei, nevelőjével együtt, távollétük tartamára, Stroblyéknál helyeztek el. Itt zenélgettek ők együtt, Eötvös fuvolázott, Arányi hegedült s Eötvösnek, ki bár egy évvel fiatalabb volt, de akkor már a bölcsészeti tudományokat hallgatta s későbbi írói dicsőségéről álmodozott, befolyása a rajongó Arányira nem maradhatott hatás nélkül. Nagybátyja Arányit udvari cancelláriai hivatalnoknak szánta, de nagyon vallásos neje papot óhajtott belőle nevelni. S mi természetesebb, mint hogy a vézna, élénk eszű gyermek hajlamainak fejlődésében a nő befolyás érvényesült.

Az ifjú, kit gyöngéd és nemes vezetője mindenek felett a vallás legszentebb tételére, az emberszeretetre tanított s példájával buzditott, ezért lelkesült a rajongásig, s elébb remete, később missionarius akart lenni. Hogy e magasztos hivatásnak megfelelőessen, a nagybátyja akaratából jogászsá lett Arányi, a jogi tudományokat csak kötelességből tanulta, de e mellett szorgalmasan járt a boncztnai s természettudományi előadásokra, tanulta a görög és angol nyelvet, sőt az akkor különöznek tartott jogász még vizsgát is tett a természettudományokból, és pedig jó sikerrel.

Az 1831-iki kolera fordulópontra a 19 éves ifjú életében. Nagybátyja elhalván, haza került anyjához Komáromba s a csekély orvosi alapismerettel bíró jogász most oly hévvel és elszánt-sággal fog a kolerás betegek ápolásához, hogy édes anyja, látván valódi hivatását, reábirja a jogi pálya elhagyására s Arányi a kolera elmúltával már orvosnövendék.

E pályán, mely hajlamainak jobban megfelelt s melyre azon utógondolattal lépett, hogy az itt szerzett ismereteket mint missionarius az emberiség javára jobban fogja érvényesíthetni, csakhamar feltűnt tanárainak rendkívüli szorgalma s különösen rajzban való ügyessége által.

Orvosnövendéknek való felavatása valóságos epocha volt

tanulótársaira nézve, mert azonkorban, midőn a tanulók kézikönyveket még nem használtak, az ő rajzokkal és színes képekkel illusztrált boncztani, sebészeti és természettudományi jegyzetei évek során át a tanulók és szigorlók majdnem egyedüli kútforrásául szolgáltak.

Ez irányú tevékenységét a nagyhirű *Stähly* tanár méltányolta különösen, kinek számára a klinikáján előfordult nevezetesebb eseteket hol rajzban, hol gipszöntvényenylel megörökítette.

Ezeknek köszönhette, hogy orvostudorrá felavattatván, azonnal a nagynevű *Bene Ferencz* belgyógyászati tanár segéde lett. Állása akkor szokásos két évi cyklusának letelte után Velenczébe rándult hosszabb időre, hogy az olasz iskola festészeti remekeivel bővebben megismerkedjék.

Fiatalkorának eme körülménye fényt derít életének későbbi pályájára. Ha ugyanis hosszú életén végig tekintünk, mely szakadatlan, mondhatni lázas tevékenységből és folytonos tanulásból állott, azon következtetésre jutunk, hogy Arányi még akkor is, midőn rajongással bár, az orvosi pályára lépett, czélt tévesztett. Lelke inkább a művészet, mint az exact tudományok felé vonzotta s meg vagyok győződve, hogy ha a bonczkés és az ecset vagy véső közt választva, ez utóbbiakhoz nyúl mint életcélhoz fiatal korában, világra szóló neve maradt volna reánk, míg így csak a magyar tudós emlékét tiszteljük hamvaiban, ki egyrészt nem tagadva meg tösgyökeres magyar voltát, másrészt és talán még inkább fiatalabb korának tudományos életünkre mostoha viszonyainál fogva polyhistor lett a szó teljes értelmében, de olyan, a minőnek alig akad párja, mert nem volt oly művelt nyelv, a melyiken s nem volt oly tárgy, a melyről alaposan ne lehetett volna vele értekezni. Ezekhez járulván még veleszületett szelidsége, páratlan türelme, ritka felebaráti szeretete és finom humora, nem csak mint tudós és tanár, de a közéletben is a legkedveltebb egyének közé tartozott.

De térjünk vissza pályája elejére.

Az orvosi tudományokban magát bővebben kiképzendő, Velenczéből egyenesen Bécsbe ment, hol első sorban a szintén magyar eredetű *Lippich Ferencz* belgyógyászati tanár előadásait hallgatta. Lippich ösztönözte őt arra, hogy tanulja mindennek felett és mívelje azon tant, mely akkor még Bécsben is csak gyermekkorát élte: a kórboncztant, mert ez volt hivatva az orvosi tudományt új irányba terelni.

Arányi belátta a tanács fontosságát s 4 éven át egyfolytában igyekezett az új tan titkaiba, *Rokitanszky* oldalán, behatolni, de ez idő alatt orvostudori okleveléhez megszerezte még a sebésztudorit, a szülész- és szemészmesterit is.

Tanulmányainak ily hosszú időre való kinyújtását bőkezű nagynénjének köszönte, mert azon korban alapítványi és állami

költségen tett tanulmányi utazások még nem léteztek. És sajátkezü feljegyzéseiből tudjuk, hogy azon hosszú időn kívül, mit ő a tudománynak áldozott, ki pedig említett tulajdonainál s képzettségénél fogva a gyakorlati élet mezején ezalatt fényes jövőt alapíthatott volna magának, nagynénje 5000 p. forintot áldozott hazánk orvosi tudományának, unokaöccsének kiképeztetése által.

1844-ben tért vissza Budapestre (ez évben magyarosított névvel) s még ekkor is Stáhly pártfogására és a nádor kegyére volt szüksége, melyet Bécsben készített 32 folió táblára terjedő színes Myoplasticájával nyert meg, hogy az öregebb tanároktól perhorreskált új tan rendkívüli s a mi az akkori korra még jellemzőbb, fizetés nélküli tanárává kineveztessék. Itt kezdődik egyik szerepe a magyar s különösen az orvosi kultúra történetében.

Nagyon jellemző a korra s az orvosi tudománynak nálunk való akkori állására az a levél, a melyet 1844. jan. 3-ikáról keltezve az «Orvosi Tár» szerkesztői *Bugát* és *Flór* Bécsből kaptak. Ide igatom Arányira vonatkozó részét, mely világosan elénk tárja, hogy mily kaján szemmel nézték nálunk az új tant s annak meghonosítóját.

«Örvendetes hírrel kezdem soraimat, dr. Arányi barátunk t. i. valószínűleg megnyerendi az engedélyt rendkívüli tanárcímmel taníthatni a kórboncztant pesti egyetemünknel. Még szándoka mintegy két havat itt tölteni, aztán lemegy s tüstént hozzáfogand a jövő iskolai félévben a tanításhoz. Adand magánleczkéket is s oly lelkesedetten készül szép hivatalához, hogy fáradozásának csak üdvös eredményt ígérhetni. Akkor majd kétkedő ügyfeleink is meggyőződhetnek a kórboncztan hasznáról s építhetnek ez egyedüli alapra hallgatódzást is; mert hiszen a ki hallgatódzást kórboncztan nélkül tanul, az csak fövényre épít, akkor majd úgy hiszem fölhagyandnak az új iskola böcsmérlesével.»

Tanszékét 1844. április 11-ikén foglalta el a pesti orvoskar termében, fényes gyülekezet előtt tartott magvas beszéddel.

Az orvosi tudományoknak s különösen a hazai orvosi tudomány fejlődésének történetét majdnem teljesen elhanyagoló mai kor már alig hiszi el, hogy mennyi nehézséggel küzdött hazánkban azon tan, melynek egyik nagy részéről ma már minden mívelt ember tudomással bir s melyről 45 évvel ezelőtt Arányinak említett beszédében még ezt kellett torvostársainak s hallgatóinak elmondania:

«Összejövételünk czélja az, hogy közrészvétellel örvendjünk, midőn tanúivá válunk az édes hazánkban keletkező haladás egy új nemének: mert egy új és a közjónak számtalan gyümölcsöt termő tudomány csemetéje ültetetik ma el a magyar orvosi ipar kertébe, mely kórboncztannak hivatik.»

Az új tan lényegének s még akkor igen rövid történetének ecsetelése után hozzáteszi:

«Ezen tannak ereimhez mért megtanulása volt négy utolsó éveimnek szilárd földadata, a mai napé pedig volna e tudomány magammal hozott magvának édes hazám földébe leendő átültetése.»

S ezen mag kikelt s terebélyes fává nőtt, daczára annak, hogy igen sovány talajba került s hogy rövid idő múlva elültetése után igen mostoha időjárás következett reá, mely semminek sem kedvezett, a mi magyarnak lenni vagy magyarnak maradni akart.

Ki egyetemünk, kórodáink s azok laboratoriumainak mai felszerelését, melyet még a külföld is utánoz, látja és ismeri, szinte hihetetlennek fogja tartani, hogy négy évtizeddel ezelőtt Arányinak, ki tanszékének elfoglalása után azonnal nagy eréllyel hozzálatott kórboncztni múzeuma alapításához, készítményei számára, melyeknek praeparálásában pedig mint rendkívüli kézi ügyességű ember páratlan volt, még csak szobát sem engedtek az orvosi iskola épületében. A kezdetben fizetés nélküli tanár hat évig saját költségén bérelt helyiséget e célra.

Az újabb iskolából kikerült, Bach-korszakbeli német tanárok, most már csak emléküik dicséretére legyen mondva, látván igyekezetét az új tan megalapítása körül, ők voltak segítségére, hogy egy sötét egyablakos szoba jusson neki is kórboncztni múzeuma számára, s 1858-ban a gyógyszerstan s általános kórtan akkori tanára, *Seidl Manó* azzal lepte meg, hogy bécsi befolyása útján, három szobából, a hajdani újvilág-utczai szemészeti osztályból álló helyiséget nyerte meg részére, s a saját gyógyszerstan múzeuma számára kapott 16 üveges szekrényt vele megfelezte.

Arányi nem hagyta ezeket üresen, mert a 30 évi tanárkodása alatt véghezvitt 5300 bonczolásból 3500 példányra menő kórboncztni gyűjteményt szerzett és állított össze, mely a tudomány akkori állása mellett, hol a mikroorganizmusok szerepe még ismeretlen volt s a beteg testnek inkább makro-, mint mikroszkopikus elváltozásai vétettek tekintetbe, lényeges segédeszközt nyújtott a tudomány tanításában, a mi Arányinak szenvedély s nem kötelesség volt.

Tanársága kezdetén minden áron azon igyekezett, hogy az új tant, melynek apostola volt, hazánkban ne csak rendes tanítványai körében gyökereztesse meg, de a hazai orvosok közt is terjeszse. Ezt részint az orvos doktoroknak adott magán leczkéivel *)

*) «Dr. Arányi Lajos a kórboncztn r. k. tanára folyó hó 17-én magánleczkéket kezd a kórboncztnból, melyeknek belső elrendezésük abban álland, hogy a) 30 leczke adatandik, mindegyik másfél óráig tartó, legalább 25 hulla szolgálnd a kórboncztni gyűjteménytár növekedett készítményein kívül vizsgálódási tárggyul. b) Előadatuk gyakorlatilag s eszméletileg az általános és a különös kórboncztn s ezenkívül c) ismételtetik szinte gyakorlatilag az elemi (Hempel-féle) boncztnannak főkép zsigertanítmányá (Splanchnologia).» [Orvosi Tár 1845. VII. k. 176. lap].

igyekezett elérni, részint az által, hogy alig volt a budapesti Orvos-egyesületnek olyan gyűlése, a melyen ő a felhozott kóresetek megvitatásában arra vonatkozó kórboncztatni tapasztalatait ne közölte volna.*) Ezen egyesületen kívül, melyben akkortáiban igen élénk élet uralkodott, különösen felhasználta még a Magyar Orvosok és Természetvizsgálók vándorgyűléseit, úgy saját szakmájának hirdetésére a szakosztályokban, mint az általános ismereteknek terjesztésére s a hazafiság gerjesztésére a nagygyűléseken és estélyeken, melyek a gyülekezet ünnepei voltak, ha Arányi beszélt.

Tanítása saját szerű volt s látszólag ellentétes az ő egyéniségével, mely fellengzőnek vala mondható, míg tanítása egészen gyakorlati volt. A theoriáknak, hypothesiseknek nem volt embere a katedrán, vagy jobban mondva a bonczasztalnál, mert nem volt oly előadása, hol ő valamit ne mutatott volna.

Ő csak a megdönthetetlen tényeket ismertette meg tanítványaival, de ezeket minden képzelhető módon és eszközzel, természetes készítmények, tőle bámulatos ügyességgel készített minták, rajzok bemutatása, kérdezgetés, tréfás ötletek csatolása által igyekezett tanítványaival elsajátíttatni. Nem nyugodott addig, míg a rendszer békóit mindig súlyosaknak találó fiatalság a látottakat meghatározott sorrendben megfigyelni és leírni meg nem tanulta és meg nem szokta.

«Volumen, consistentia, color, contentum», ezt a négy szót legalább ezerszer hallottuk tőle egy év alatt, de a ki megszokta nála a test egyes szerveit ily sorrendben leírni, az teljesen eleget tett a régi makroszkopikus kórboncztan követelményeinek; a törvény előtt jól használható boncz-jegyzőkönyveket szerkeszthetett s nem csak érdekes adatokkal gazdagíthatta a tudományt, de megtanult megfigyelni s rendszeresen gondolkodni, a mi pedig igen nagy kincs.

Ő tanító volt a szó legteljesebb értelmében, ki szerette hivatását, szerette tantárgyát és szerette tanítványait, kik benne legjobb barátjukat tisztelték.

Azoknak, kik szemére vetették, hogy ő a fiatalsággal fraternizál, azt monda, hogy ő nem fraternizál, de paternizál s igaza volt, mert a fiatalság iránt elnézőbb, jóakaróbb, szelídebb apát nálánál képzelni sem lehetett.

Iskolát nem alakított és alapított, mert azt az akkori mostoha viszonyok közt még nagyobb lángelmék sem tehették, különben is kevés tudósnak jut az osztályrészül, de egész erejét és képességét felhasználta arra, hogy a tudomány saját korabeli

---

*) A budapesti orvos-egyesületben való szereplését lásd az Emlékbeszéd végén.

állítását tanítványaival megismertesse s híven teljesítette az emberiség és a haza iránti kötelességét.

Számos orvosi s különösen kórboncztnai dolgozatainak sorozatát, melyek mindig a magyar orvosi úttörő irodalom díszeként fognak szerepelni, megemlékezésem végén fogom felsorolni.

Hogy kiválólag gyakorlati gondolkodású férfiú volt Arányi, daczára annak, hogy hivatásától áthatva és elfoglalva az orvosi gyakorlattal soha sem foglalkozott, bizonyítja az is, hogy ő volt hazánkban az első, a ki belátta, hogy ha a jövőnek egészséges nemzedéket akarunk nevelni, a nagy közönséget be kell avatnunk az élet és egészség titkaiba, hogy az orvosi és természettudományt népszerűsíteniünk kell, mert a mai korban uralkodó közegészségtan hazánkban csak úgy fog gyökeret verhetni, ha a törvények megfelelő intézkedéseit a nép, vagy legalább a sorsának intézésére hivatott körök az új intézmények intenióját meg fogják érteni s nem pusztán az egyéni szabadságot megszorító békónak tekinteni.

Az említett tudományok népszerűsítésének alapját megvetette ő a töle alapított tanszéken, a jogászok számára előadott törvénytudomány orvostanban, hol nem csak azt tanította, hogy mit rendel az emberi test épsége tárgyában az emberi törvény, de azt is, hogy mik a természet törvényeinek parancsai, a melyeket büntetlenül senki át nem hághat.

A tudományt népszerűsíteni oly annyira tudta s előadásait ismereteinek rengeteg tárházából előszedett fűszerrel oly annyira vonzóvá tette, hogy daczára a tantárgy nem kötelezett voltának, évenként 150—190 jogász hallgatója volt.

De még ennél is fontosabb újítást köszönünk neki. Az életmentés tanát bevitte azon körökbe is, a melyek első sorban vannak hivatva nem csak a lelket, de a testet is a haza boldogabb jövőjének alapját megvetni, t. i. a papnöveldékbe. Husz éven át tanította a medicina pastoralist a r. kath. s 3 éven át a reformátusok seminariumában is.

Csakis az ő nyomdokain lehet e téren célhoz jutni, mert a nagy tömegre csakis a lelkipásztorok útján lehet hatni. Az ő szavok és példák rövid idő alatt meg teremtheti azt a sok jót, a mit mi a mivelt osztályból toborzott kulturális és humanitárius egyesületek s a tőlük terjesztett irodalom révén elérni óhajtunk.

Az életmentés terén még ezekkel sem érte be.

Ki a ma oly szépen virágzó budapesti mentő-egyesület palotájában az egyik szoba falán látja azokat a táblákat, a melyeket ő a végből rajzolt és magyarázatokkal látott el, hogy az olyat is képessé tegye embertársait életveszedelemből megmenteni, kinek semmi orvosi, élet- vagy boncztnai ismeretei nincsenek, ő benne fogja tisztelni ezen nemes emberbaráti intézménynek nálunk való

alapvetőjét, kinek nevét e táblák jobban s hívebben örökítik meg akármily arczképénél vagy szobornál.

Életmentés-tanát a «Néptanítók Lapja» két évi folyamában tette közzé.

A kóros elfajulást nem csak az emberi testben fürkészte, de az emberi társadalomban is.

Az ő korának is meg volt a maga *Kneipp*-ja, még pedig hazánkban *Rudnón*, hová ezrenként zarándokolt az ország betege, hogy a mai Kneipp-hoz hasonló, önzetlen, nemesszívű, rajongó lelkipásztornál testi bajaira is irt keressen.

Hogy a valót kiderítesse s láthassa, miben rejlik az egyházi csodadoktor működése, elzarándokolt Rudnóra. Az ott tapasztaltakat, melyekről itt szólni felesleges volna, külön könyvben irta le.

Mai kórbuváraink az ilyen utaktól meg vannak kímélve, mert mostani vetélytársuk maga írja le tanát.

Fentiekben igyekeztem bemutatni Arányit mint a III-ik osztály tagját, a melybe 1858-ban választatott levelező tagul. Hátra van még, hogy róla, mint régészről szóljak.

Arányi ha pihenni akart, akkor csak foglalkozását változtatta, vagy rajzolt és festett vagy a régészettel foglalkozott. Utóbbival azonban nem csak mint műkedvelő, de mint kiváló szakember, kinek páratlan kitartását és ügybuzgalmát e téren igen sok siker koronázta.

Sokkal jobban ismeretes a tőle országszerte megindított agitáció, melyet a pusztulásnak indult vajdahunyadi várnak, történetünk e páratlan remekének megmentése érdekében kifejtett, semhogy azt itt ismételnem kellene. Meg is mentette. A fejedelmi kegy ezért a „*hunyadi*” előnévvel jutalmazta.

Buda történeti nevezetességű helyeinek emléktáblákkal való megjelölését ismét csak Arányi akadályt nem ismerő igyekezetének köszönjük, ki az erre való költség legnagyobb részét az egyetemi polgárok 10 kros adományaiból 5 év alatt szedte össze.

Gyakran fordult ő a közönséghez, áldozatot kérve a haza oltárára, mert önmagából indult ki s azt hitte, hogy hazai célra áldozni mindenkinek oly élvezet mint neki. Azon temérdek anyagi áldozaton kívül, mit ő a közügynek hozott akkor, midőn 30 évi működés után tanszékétől megvált, 3000 frtnyi alapítványt tett, melynek kamatai évenként a legjobban fogalmazott bonczjegyzőkönyv s a legsikerültebb szövettani készítmény szerzőjét jutalmazták. Így buzdít az ő szelleme holta után is.

Hazánk régiségei érdekében tett fáradozásai közül még egyet emelek ki. Köztudomású lévén az ő régészeti ismerete, ügybuzgalma, kiváló rajzoló tehetsége és ritka lelkesedése az ügyért, a közoktatásügyi minister 1875-ben megbizta őt, hogy járja be a

pestmegyei pilisi járást s vizsgálja meg az ott található műemlékeket. E feladatnak ő szokott lelkiismeretességgel megfelelt és számos rajzzal illusztrált jegyzeteit a műemlékek országos bizottságának levéltárába tette le, az ó-templomokra vonatkozó adatokat pedig az «Archaeologiai Értesítő»-ben közölte.

Az ecset és véső már zsenge gyermekkorában kedves foglalkozási tárgya volt s nem hagyott fel velők, különösen az ecsettel mindaddig, míg éles látása el nem hagyta. De kiválóan gyakorlati gondolkozásánál és irányánál fogva, ebbeli tehetségeit is nem csupán szórakoztatásra, de mindig mások oktatására is fordította.

Hogy kőrbonczatani múzeuma számára természetű készítményeket állíthasson elő, hat hétig vett leczkéket Münchenben, Zeuler Zsigmond viasz- és gipszöntő művésztől.

A világ és az emberek megismerésének vágya már kis fiú korában meg volt benne, s ekkor azt oly módon vélte legkönnyebben elérhetni, ha rendes tanulmányain kívül még valami mesterséget is megtanul s mint ilyen, vándorútra kel. S nem is nyugodott addig, míg szerető nagynénje neki az esztergályossághoz szükséges eszközöket be nem szerezte s műértő esztergályost mestéréül nem fogadott.

Ebbeli ügyességének, melynek később mint bonczatani készítményeket mintázó, sok hasznát vette, első jelét a testvéri szeretet sugalta neki. Testvéröcsese a Dunába fúlván, Soroksárnál fogták ki s ott temették el.

Oda zárandokolt a fiú, vésővel zsebében s rózsát vésett emlékül öcsésének puha homokkőből álló sírkövére.

A gymnasium magasabb osztályaiban a szünidőket mindig gyalog utazásra használta fel s volt idő, hol az úton mint esztergályos legény tartotta fel magát.

Ennek az utazási vágyának köszönte, hogy a haza minden zugát már tanuló korában ismerte; később Európát járta így be, mindig figyelve, mindig tanulva, mindig rajzolva s mindig oktatva azokat, kiket a sors útjába hozott.

Örökké felejthetetlen marad előttem az az út, a mit Arányi, *Szemere Miklós* és *Vadnai Károly* társaságában Konstantinápolyba tettem, hol a humornak két öreg mestere, Szemere és Arányi versenyeztek egymással a társaság oktatásában és mulattatásban. (Kedélyre nézve a két öreg volt köztünk a legfiatalabb és sokszor a higgadt aesthetikus, Vadnai mérséklésére volt szükség, hogy a két ifjú öreget el ne ragadja a fantázia. Rendkívül sokban hasonlított egymáshoz e két nagy ember.) Egyformán lelkesedett az eszményiért mind a kettő, egyformán szerette a tréfát mind a kettő, csakhogy Arányi csak ki-kirándult a felhőkbe, míg Szemere soha le nem szállt onnan.

Arányi gyakorlati tréfáinak illusztrációjául elmondom milánói esetét.

Egyik tanulmány útján, mit dr. *Rombauer*-rel Felső-Olaszországban tett, karnevál idején nagyon fogatékán volt a pénzük s ugyanakkor lakást cserélvén, hurczolkodniok is kellett. *Rombauer* nagyon búsult az új kiadáson, Arányi pedig tréfára vette a dolgot, hirtelen két álarczot festett, kifordította a felöltöt, így felöltöztette *Rombauert* is s bohócok alakjában a fényes karneváli menetben hordták át holmijokat egyik lakásról a másikra.

S ez a tréfáló kedve még akkor sem hagyta el, midőn sorsa mostohára fordult s midőn betegsége igen kínossá vált.

Hogy mily ügyes és kitartó volt a rajzolásban és festészetben, azt a következő eset bizonyítja:

Az orvosi tudományos működések előmozdítására 80,000 frtot hagyományozott *Schordan Zsigmond* tanár alakjának megörökítéséről volt szó, két évvel halála után. Arányi 24-szer rajzolta le emlékezetből s azután azon példány szerint, melyet tanártársai leghasonlóbbnak találtak, kimintázta agyagból. A megboldogultat híven ábrázoló ezen minta után készítetté el a tanári kar *Schordan* mellszobrát *Izsó*-val.

De az orvosi tudomány más jeleseit is megörökítő ecsettel nemzetünk részére s lefestette a kőboncztani múzeum számára a XVI., XVII. és XVIII. század legjelesebb boncztanárait, a tudomány-szomja miatt máglyára ítélt *Vesal*-tól le a kőboncztan első bajnokáig, *Morgagni*-ig.

1848-ban, midőn a hazának az orvosokra a csatatéren volt szüksége, ott volt ő az első közt s hat hétig mint a pesti nemzetőri önkéntes zászlóalj főorvosa, a déli táborban szolgált, honnan az északi sereghez Pozsonyba küldték, második tábori főorvosnak.

1850-ben ezért hét hónapig fel volt függesztve tanári hivatalától.

Arányinak mint embernek jellemzésére legjobban szolgál az a körülmény, hogy mostoha gyermekei is édes atyjokul tisztelték és szerették s ennek jeléül az ő nevét vették fel és használják.

Arányi mindig gyenge testalkatú volt s hogy oly nagy kort ért, azt csak pedánsul szabályos és mértékletes életmódjának köszönhette. 1886-ban mellhártya-gyulladászt kapott, mely 5 hónapon át az ágyhoz szegzé s mely idő alatt igen kínos gégesorvadás fejlődött ki nála.

Baját ismerte, bölcshez illően, heroikusan tűrte s jobb levegő élvezete kedvéért falura menvén, ottani barátjához ezzel állított be: «Eljöttem Nagy-Marosra meghalni».

Jövendőlése 1887. évi július hó 28-án beteljesedett.

Vele a magyar orvosi tudomány azon kevés úttörőinek

egyike költözött el örökre, kiknek minden tette, szava, gondolata a haza és fiainak boldogsága, haladása s mindenek felett magyarsága volt.

T. Akadémia! Orvosi és természettudományunk lánglelkű megmagyarítója: *Bugát*, az 1848-iki márczius 15-ike után irt: «Rendünk átalakulása» című lelkes czikkét egy jegyzettel kíséri, a melyben utalva azon munkásokra, kik fáradságuk gyümölcsét nem maguk élvezik, többek közt ezeket mondja: Urak! legnehezebb a máglyát megrakni, könnyebb azt meggyújtani, de könnyebb és legkényelmesebb is nála melegegni.

Már pedig a magyar kórboncztnak máglyáját, a melynél mi ma melegsünk, egyes egyedül maga Arányi rakta és gyújtotta meg. Áldott legyen emlékezete!

Függelék.

Arányi munkáinak és előadásainak jegyzéke.

1. «Orvostudori értekezés a pokolvarról», melyet az Ung vize mentében honilag uralkodó nyavalya (képében) észrevett néhány jelesebb eseteivel világosítva irt *Lóståjner Lajos*, Buda. (Ezen inauguralis dissertatiója latinul is megjelent.) 1837.

2. A magyar orvosok és természetvizsgálók I. nagygyűlésén «*Dr. Lóståjner Lajos* az orvosi haladásról, de különösen a myopolyplasticáról értekezett magyar nyelven, s kiadandó mesterséges izomábrázolataira nyitott előfizetést». Orvosi Tár 92. l. (Ezen műve nyomtatásban nem jelent meg.) 1841.

3. «Tanszékfoglaló beszéd», melyet 1844-iki április 11-én a pesti orvoskar termében beiktatása alkalmával fényes gyülekezet előtt tartott *Arányi Lajos*. Orvosi Tár, V., 257—269. lap. 1844.

4. «Újabbkori tapasztalatok az álképletek körül.» Magy. orvossebészti s természettudományi évkönyvek, I. k. V. füzet 229—237. l. (Ritka világos összeállítás az akkor még igen homályos témának, melynek végére ezeket irta: «Ezen értekezésnek, magam is megvallom, sok a hiánya; de miután nyers alakból támad az életművesedett, miután a mai könyvek értéséhez eme pár szó csekély magyarázatként szolgálhat, s miután új irányú vizsgálatokra és észrevételekre serkenthet, némi kiméletet, és a jókora számú adatok összerendezése végett némi méltánylást is tán csak igényelhet». 1844.

5. «Arányi L. a kórboncztn rendkívüli tanárának számadása» azon 100 bonczolatról, melyek általa először hajtátának honunkban a kórboncztn legújabb szabályai szerint, végre, és pedig, hol a városi, hol az egyetemi, hol a katonai kórházak, hol meg néhány magánhajlékból nyert hullákon. Orv. Tár, 1845. 3., 4. és 5-ik szám. 1845.

(Ezen munkálatában közli sorjegyzékét azon magyar műszavaknak, melyeket előadásaiiban használni szokott. «A csillaggal megjegyzetteket magam csúsztatám vagy életbe, vagy kórhoncztni eszmék kifejezésére — jobbakat értök háládattal elfogadandó. bocsátom azokat közrostálát alá» s dicséretére legyen mondva, hogy a csillagosak legjobban felelnek meg a magyar nyelv geniusának s legnagyobb részt a mai kritikát is kiállják.)

6. «Arányi L. egy összenőtt s öt napig élt iker szörnyetegnek igen jól talált gypsüntvényét, tanulságos csontvázát és belrészeinek a természet után híven készített rajzolatát mutatá be, szóval előadván az összenőtt testvérleánykák születési, életi s elhalási történetét, s a szörnyek közül újabb időben tett nevezetesebb felfedezések summájával . . . . Mely érdekes tárgy élénk tudományos vitatkozást idézett elő . . . » (A m. Orvosok és Természetvizsgálók Pécsen tartott VI-ik nagygyűlésének munkálatai. Pécsen, 131. lap.) 1846.

7. Rudnó és lelkése» 1844. és 1845-ben, meg még valami, többi közt a mai magyar zsidó is, közrebocsátá részrehajlatlanul Rudnó baráti és elleni fölvilágosítására. Pest, 224. l. Rézmetszettel. Athenaeum kiadása. 1846.

8. «Könyvismertetés». Die neuere Medicin in Frankreich sat. von Dr. Emil Kratzmann. (Orvosi Tár II. 24. sz.) 1846.

9. «A hügy vizsgálatának elemei», gyógygyakorlati szempontból kiindulva. (A m. Orv. és Term. Kassa-Eperjesen 1846-ban tartott VII-ik nagygyűlésének munkálatai. Pesten, 94—116. l.) 1847.

(Alapvető, kiváló fontossággal bíró gyakorlati műve volt ez, eredménye Bécsbe való kiküldetésének a kormány által, hogy ott az akkor inaugurált uroscopiát tanulmányozza s hazánkban terjeszsze.)

10. «Egy viziszonyban elhunyt 27 éves férfiú bonczlelete újabbak s régiebbek efféle bonczeredményeivel összehasonlítva.» (Orvosi Tár, XI. k. 5—14. l.) 1847.

11. «Dr. s. Pr. Arányi febr. 28-án az egyetem nagytermében a kénégénről (aether sulf.) előadást tartott és annak gőzével kísérleteket tett a nagy közönség előtt magyar nyelven; melyeket martius 7-ikén a német közönség előtt ismételt.» Orv. Tár, XI. k. 174. l. (Ez a népszerű előadás alighanem az első volt, mit orvostanár a nagy közönség fölvilágosítására az egyetemen tartott.) 1847.

12. «Arányi L. a boncztni vörheny-fakadék és kelésről» értekezik előszóval, melyet a munkálatok számára kidolgozni megkértek.

Bemutatott továbbá egy általa saját eszméje után gutaperchából készített szívet, szétbontható, minden részekkel tökéletesen ellátottat, melyen annak alkotását és részeit tökéletesen észlelni lehet.

Másodszor, egy szintén saját eszméje után készült gépet, melyen a szív összehúzódása, kitágulása, a billentyűk kinyílása és bezáródásának mechanismusa kézzel foghatólag van előállítva.

Mindkét, nagy szorgalommal előállított tárgynál az elmés és

egészen eredeti eszmét, a tudományos buzgalmat, vagy azon fáradhatatlan türelmet, mely azokra fordított, bámulják a szemlé ők, nem tudták elhatározni. A meglepetés elragadó volt s általános a méltánylás és elismerés. A tisztelt szerző közakarattal fölkérte, hogy ezeket a közgyűléseken mutassa be. (A M. Orv. és Term. Sopronban 1847-ben VIII. nagygyűlésének 1863-ban napvilágot látott munkálatai. 100 lap, az orvosi szakülések Kovács Sebestyén Endréről szerkesztett jegyzőkönyve.)

13. «Reflexionen über einen merkwürdigen Leichenbefund» (Zeitschrift für Natur und Heilkunde. II., 4. és 5. szám.). 1853.

14. «Ueber eine Androgyn, welche im städtischem Rochusspitale zu Pest obducirt wurde.» (U. o. 15. sz.) 1853.

15. «Pathologisch-anatomische Briefe» (U. o. I. 37., 39., 42., 45., 49. II. 4. sz.) 1854.

16. «Önörvos rögtöni életveszélyekben» (Magyar Nép könyvtára 73. 108 lap.) 1854.

17. «Hermaphroditismus per excessum oder sexus duplicatus?» (Zeitsch. f. Nat. u. Heilk. I. 33. sz.) 1855.

18. «Memoranda der pathologischen Anatomie, für Praktiker und Legalärzte, mit Berücksichtigung der Rigorosanten, enthaltend nebst specieller und allgemeiner pathologischer Anatomie die path. anatomische Technik, Terminologie, Beschreibungslehre und die Diagnostik zum Determiniren der pathischen Zustände an der Leiche.» Pest. (E művéből azonban csak az I. füzet jelent meg.) 1855.

19. «A bonczatani rajzok hasznáról és kellékeiről.» Akadémiai székfoglaló. (M. Akad. Értesítő, a Math. és Term. osztályok közlönye, I. k. 3-ik szám. 109—163. lap.) 1860.

20. Az 1860/61-iki tanév első felében végrehajtott 100 bonczolatnak gyógygyakorlati, törvényszék-orvostani és kórbonczatani tekintetből átpillantott eredménye. (Gyógyászat 18., 19., 21., 22. sz.) 1861.

21. «Törvényszék-orvostani tanulmányok.» (Ugyanott 36—39., 41., 43., 45. sz.) 1862.

22. «Életmentések.» (Ország Tükre 11. és 15. szám.) 1862.

23. «Az emléktáblák és régi műemlékek kijavítása.» Egy a hazai régészet érdekében tett indítvány. (A m. Orv. és Term. 1863. Pesten tartott IX. nagygyűlés munkálatai. 123—131. lap. Buda várának térképével) 1863.

24. «Ülatisás a törvényszéki orvosoknak, a bonczolásnak megkívánt szabatosággal való végbevitelére.» (Gyógyászat, 16—19., 22—25. sz.) 1863.

25. «Az ásvány és növényi mérgek által támasztott kórbonczatani jelek, dióhéjba szórítva.» (U. o. 1.. 2. sz.) 1864.

26. «A kórboncztan elemei.» Gyakorló és törvényszéki orvosok számára. Sokratesi modorban tárgyalva. Buda, 3*3. lap. 1864.

27. «Orvosgyakorlati tanulmányok a szívnek táj- és leiró boncztana köréből.» (Gyógyászat. 3., 19—23. sz.) 1865.

28. «Tájékoztatás a bonczteni tárgyak rajzának ügyében.» (Ugyanott 31—40. sz.) 1865.

29. «Orvosgyakorlati tanulmányok a mellür zsigereinek táj és leíró bonczlana köréből, némi az orvosi rajzok czélszerű elkészítésére vonatkozó útmutatással.» Buda. 69 l. 1865.

30. «Arányi Lajos elnök úr az idő kifogyta miatt röviden, élő szóval adta elő 16 kutyán végrehajtott saját kísérleteinek eredményét azon kérdésekre nézve: mit látni bonczlani úton a vizbefojtott, a megszinegelt kutyán, azon, melynek calamus scriptoriusa szétromboltatott, melyen a bolygideg mindkét oldalon átvágatott, melynek lég fuvatott be a torkolat vizsereibe, melynek kénsav, tömény és föleresztett légeny-sav, tömény és föleresztett sósav, vilanysav, halványos viz, sóska-savas hamany-éleg, iblany, királyviz adatott be?»

Kísérletekre alapított észleleteit a szakosztály általános tetszéssel fogadta, s a közleményt az évkönyvbe fölvetetni határozta. (A M. Orv. és Term. 1864. Marosvásárhelyt tartott X. nagygyűlésének munkálatai. 62. lap. Előadását azonban szerző a Munkálatokba nem adta be.) 1865.

31. «Vajda-Hunyad várának hajdani és jelen állapota» XV. táblával. (A M. Orv. és Term. 1865. Pozsonyban tartott. XI. nagygyűlésének munkálatai. 353—453. lap.) 1866.

(Ezen nagy művével, melyet a Nagygyűlés 2000 példányban sokszorosított, indította meg *Arányi* azt a nagy mozgalmat, mely sok viszontagság után Vajda-Hunyad restaurálására vezetett. Hogy a tárgy iránti érdeket annál jobban föléleszsze, előadását még a vár fából készült mintájával illusztrálta.)

32. Vajda-Hunyad vára ügyében 10 pont. (Vasárnapi Ujság 52. sz.) 1866.

33. «Vajda-Hunyad vára ügyében» (Fővárosi Lapok 294. sz.) 1866.

34. Az 1452-ben épült és 1854-ben leégett, azóta pedig folyvást pusztuló Vajda-Hunyad várának rövid szöveggel magyarázott négy látata (képe) 4 táblán. 2. kiadás. Pest, 1867.

35. Hatszáz év előtti jövőndölés és annak csodálatos beteljesése, mely áldást áraszt a hazára, mint hecses olvasó hazára. (Nefeletjs 3. és 4. sz.) 1867.

36. «Dr. Arányi L. előadván, miszerint a nagygyűlés tagjainak az aggteleki barlanghoz aug. 18-án történt kirándulása s az ottani szíves fogadtatás emlékéit ő óhajtáná egy emléktáblával föntartani, s minthogy ezzel nem akarja a nagygyűlés kiadását szaporítani, a közgyűlés színe előtt 6 darab aranyat ad át *dr. Rózsay József* pénztárnoknak, a végből, hogy azzal az aug. 18-iki aggteleki kirándulásra vonatkozó, a barlang bejárta fölött fölállítandó emléktábla elkészítési s fölállítási költségei fedeztessenek. (M. Orv. és Term. XII. rimaszombati nagygyűlésének munkálatai. 94. lap.) 1868.

37. «A hullában fölmerülő májbántalmak meghatározására szolgáló vezérfonal», melyet gyógyító és törvényszéki orvosok használá-

tára készített. (M. Orv. és Term. rimaszombati nagygyűlésének munkálatai 306—315. l.) 1868.

38. «Hála és kérelem a Budán felállítandó emléktáblák ügyében». (Vasárnapi Ujság 15. sz.) 1868.

39. «Torztani tanulmányok, nevezetesen három összenőtt ikertorznak leírása.» Egy folio táblával. (M. Orv. és Term. 1869. Fiumében tartott XIV. nagygyűlésének munkálatai. 156—281.) 1870.

40. «Rójuk le 800 éves adósságunkat és állítsunk szent István király dicsőítésére emléket, mely díszére válnék mind a dicsőítőknek, mind a dicsőítendőnek.» (U. o. 138—162. lap.) 1870.

Ezt a fiumei nagygyűlésen magyar és olasz nyelven tartott előadását, az indítványozott emlék tőle tervezett mintájának bemutatásával illusztrálta.

41. Azon előítéletnek és babonás gyógyítási fogásoknak elosorolása, melyek a visegrádi és nagymarosi (németajkú) lakosságnál megörögzöttek. (A M. Orv. és Term. 1871. Aradon tartott nagygyűlésének munkálatai. 172—174. lap.) 1872.

42. «*Arányi L.* szabad előadást tartott a hajdani építészetről, különösen az egyiptomi, assir, perzsa, görög, római, byzanti, góth s renaissance építészeti stílusok történeti fejlődéséről, az előadást megvilágító rajzokkal kísérve». 1872.

Az egy és fél óráig tartó könnyen folyó, szabatos nyelvezetű, világos és megragadó előadást a szakgyűlés tagjai végig feszült figyelemmel s érdeklődéssel hallgatták s a természetvizsgáló vándorgyűlés céljainak teljesen megfelelő tanulságos értekezésnek, a melléklendő rajzokkal együtt az Évkönyvbe felvétele közmegegyezéssel elhatározott s értekezőnek a szakgyűlés részéről köszönet mondatott. (Ugyanott 75. l.)

43. «*Arányi Lajos* tanár értekezett a visegrádi ásatásokról, színezett rajzolatokon értelmezve a mostani romok hajdani alakját, korát stíljét; megismerteté az alsó várba vezető utakat, víztartókat, az ásatások alkalmával talált házi edényeket, fegyverdarabokat.» 1872.

Ezen értekezést osztatlan tetszéssel s élénk figyelemmel kísérték a jelenlevők s a nagyszámú magyar műemlékeknek végenyészettől megmentésében sokat fáradozó *Arányi Lajos* tanárnak köszönetet nyilvánított a szakosztály, s a szakgyűlési elnök felszólítására az értekezést a közgyűlésen előadandó munkálatokhoz sorolta, az Évkönyvbe is felvéteni határozván. (U. o. 77. l.)

Szerző azonban sem ezt, sem az előbbi előadást a Munkálatokba nem adta.

44. «Elnök szót ad *Arányi Lajos* egyetemi tanárnak, ki szintén sikerült képekkel magyarázza előbb a római és román stílt a különféle századokban, azután pedig felette vonzó előadást tart a jeruzsálemi Salamon-templom építési modoráról s annak pazar gazdagságáról.»

(M. Orv. és Term. XVI. Herculesfürdőn tartott nagygyűlésének munkálatai. 71. lap.) 1873.

Ezen körülmény, hogy Arányi Jeruzsálemet oly jól ismerte, érdekes epizódra szolgáltatott alkalmat. A m. Orv. és Természetvizsgálók előpataki gyűlésén résztvett a jeruzsálemi Rothschild-kórház volt orvosa, dr. *London* is, ki ott a bélpoklosságról igen tanulságos előadást tartott.

Midőn a gyűlésután őt Arányinak bemutatam, Arányi olyanokat beszélt neki a régi s mostani Jeruzsálemről héberül, hogy a bámuló odavaló orvos nem akarta hinni, hogy Arányi sohasem járt Jeruzsálemben és hogy nem volt zsidó. Ily alaposzággal foglalkozott ő a tárggyal, a mihe bele fogott.

45. «Az erdélyi szombatosok között.» Biztos adatok az Erdélyben, nevezetesen Bözöd-Ujfaluban lakozó szombatosokról, vagyis a mózesvallású székelyekről. (Magyarország és a Nagy Világ 38. és 39. sz.) 1875.

46. A vajda-hunyadi várnak társadalmi úton történendő végleges kitatarozását ajánlja. (M. Orv. és Term. XVIII. Előpatakon tartott nagygyűlésének munkálatai. 240—249. lap.) 1876.

47. «Három havi szorongás után.» (Fővárosi Lapok 278. sz.) Értesítés a vajda-hunyadi vár sorsáról. 1879.

Az orvosi tudományban élő szóval való szereplésének nyomaira találunk még az Orvosi Tár következő lapjain: 1845. I. 275., 338., 388.; II. 114., 243. 1846. I. 80., 219., 225., 280., 290., 355., 389.; II. 34., 52. 1847. I. 115., 114., 116., 146., 227.; II. 18., 83., 321., 338., 354. 1848. 32., 112.

Életrajza, arcképpel, az *Ország Tükré* 1865. 24-ik számában és a *Vasárnapi Ujság* 1869. 23-ik számában jelent meg. *Emlékezete* a Gyógyászatban 1887. 22. sz. és a M. Orvosok és Term. XXIII-ik Tátrafüreden tartott nagygyűlésének munkálataiban olvasható.

Jelentés a Kézirattár rendezéséről.

(Kivonat *Jakab Elek* rt. január 25-én és február 8-án tett előterjesztéséből.)

A m. tud. Akadémia Kézirattára rendezve, s a nemzet közlőadásából emelt díszes palotája egy tágas termében tudományos rendszerrel s izléssel el van helyezve.

E hosszas és nehéz munkán 1861-től 1871-ig a tudós Rómer Flóris fáradozott, 1876 óta maig én, s nekem jutott a szerencse, hogy annak bevégződéséről tiszteletteljes jelentésemet a t. Akadémia előtt megtehessem.

A Kézirattár a Könyvtárnak kiegészítő része, annál sokkal

kisebb, de nem kevesbé fontos; mert irodalmunk nemzeti alapon fejlődésének igaz termő talaja, s a nemzeti gondolkodás és jellem eredetiségének legtisztább forrása és tudás-anyaga van itt összegyűjtve legjelesbeink eszméiben, vágyakozásaiban és sikereiben. Az itteni alapos tanulmányozás s a források önálló feldolgozása által lehet valóban magyar műveket írni, s irodalmunkat nem idegen kölcsönzésekkel, de a magyar szellem bélyegét magán viselő alkotásokkal gyarapítani. Más népek túlnyomó szellemerejének mindent egyenlősítő befolyásától főképen régi irodalmunk s levéltáraink beható búvárlása óvhat meg.

Ez általános igazságok a Kézirattár rendezettségét nemzeti műveltségünk önállósága alapföltételének tüntetik fel.

Az első rendező Rómer Flóris volt. 1861. július 3-án az összes ülés választotta meg, czíme volt: *okmány-, kézirat- és éremtárőr*; fizetése 300 frt. Tíz évi munkásságának eredménye maga a teljesített munka, a minek kitörölhetlen nyoma főképen kettőben maradt fenn. *Egyik* az, hogy ő tervezte a keretet, ő alkotta meg s tudományosan rendezte az Akadémia addig egybegyűjtött tudományanyagából Kézirattárát s e szakokat különböztetve meg benne: *Magyar és Latin Codexek, Történelem és Segédtudományai, Jogtan* öt alosztálylyal, *Földrajz, Gazdaságtan, Ipar és Kereskedelem, Vegyesek* szaka. Kiváló gondot fordított a *Codexekre*, melyeket nagy szakismerettel, valóságos tudósi szenvedéllyel, bő szövegkivonatban dolgozott ki, minden könyvet és önálló iratkötetet külön szám alatt katalogusba foglalt, a mit én új rendezéskor változatlanul átvettem, s őt mint szerzőt jelöltem meg valamennyi czédulán. Elég bőveek a *Történelem* és *Jogtan* alszakaiban készült czédula-katalogusok is. A többi szakok tőle, úgyszólván, csak meg voltak kezdve. Ő inkább az önálló nagyobb köteteket és colligatumokat dolgozta fel s vette katalogusba, de szövegei elegendők. Sok munkájába került az *Oklevelek szakának* megalkotása, a mire nézve eltérők voltak a tudósok nézetei. Ő az időrendi elhelyezés mellett volt, ezt alkalmazta, s a megvizsgálására kiküldött bizottság is ebben nyugodott meg. E szak Rómer idejében 70 ívrétű, rézkapcsos tábla-papirtokban mintegy 5—6000 oklevelet s másféle iratot foglalt magában. Századok szerint voltak beosztva, minden oklevél külön papír-borítékívben, fenn jobbfelől az évszám, középen a tartalom. A kötetekről czédula-katalogus nem készült. Ezt én pótoltam most a végső rendezéskor. E szak akkor nem volt a bevezettek közé sorozható.

A *másik*, a mi Rómer munkássága nyomait mutatja, a betűrendes katalogus, a mit én csak folytattam s bővítettem.

Rómer munkájának egyetlen hiánya, hogy ő a kötetek ívrétű vagy más alakjára nem figyelmeztetett, hanem beérkezésük szerinti sorrendben katalogusba vette s úgy helyezte el; ez a

könyveknek symmetria-ellenes egyenetlenségét okozta, a mi sértette a szemet és a jó ízlést. Ezt én megszüntetendőnek láttam s a főkönyvtárnok helyeslését adván hozzá: a Kézirattár összes régi szakait, alak és nagyság szerint, újra rendeztem, a czédula-katalogusokat átírtam, s a könyveket, a hova alakjuk szerint illettek, oda helyeztem el. Ma minden szakban legelsőek az ívrétű, utána-valók a 4-r., 8-r. és 12-rétű könyvek, a mi az állványok különjárt emeli, s a keresést, valamint a visszahelyezést könnyebbé és gyorsabbá teszi.

Arra, hogy a Rómer alatti rendezéskor a Kézirattár hány kötetből állott, nincs tájékoztató adat. Az oklevél-gyűjtemény azonban a mainak (a mi 10,969 drbot tesz) mintegy felét tette, s így valószínű, hogy a többi szakok újabb időbeli rendkívül nagy szaporodását tekintetbe véve, az azokban alkotott kötetek számát 3—400-zal nagyobbra lehet tenni, a mi a hátrább közlendő *Kimutatás*-ból kitűnik.

Rómer egy ideig az Akadémia Éremtárának is őre volt; de ez idővel a Nemzeti Múzeumba tétetett át, s az e szakra fordított munkássága terjedelmét és eredményét feltüntető adatok a Kézirattárban nincsenek. Az érmek katalógusát — fenmaradt jegyzések szerint — Luczenbacher János készítette. Azonban a Kézirattár tudományos rendszere, és úgy az oklevelek mint a kéziratok kezelése Rómer műve, s ez az ő emlékezetét mindig fentartja. A kik a Kézirattárt fölkeresik és onnan ismereteiket gyarapítani kívánják, nevét mindig áldani fogják.

A Rómer utáni kéziratári gyarapodások rendezési művét én folytattam. E gyarapodás csaknem rohamos és igen nagyfokú volt.

A következő *Kimutatás* munkásságom eredményéről kielégítő fogalmat ad.

A szakok sora és száma, tárgyük és címük következő:

I. szak: Magyar Nyelvtudomány 148 kötet.

II. szak: Magyar Codexek 150; Latin Codexek 40; együtt 190 kötet.

III. szak: Népköltészet, színművészet, együtt 98 kötet.

IV. szak: Magyar irodalom (Levelezés) 182 kötet.

V. szak: Könyvészet 50 kötet.

VI. szak: Magyar irodalom. (Régi és újabb írók kézirati művei), 203 kötet.

VII. szak: Vegyes 202 kötet.

VIII. szak: Történelem 359. A történelem segédtudományai:

1. alszak: Oklevéltan 95; 2-ik alszak: Czimertan 5; 3-ik alszak: Genealogia 6; 4-ik alszak: Pecséttan 8; 5-ik alszak: Régészet 13; 6-ik alszak: Éremtan 23; 7-ik alszak: Naplók 47; 8-ik alszak: Időszámítástan 2; 9-ik alszak: Statisztika 2; 10-ik alszak: Földrajz 42; együtt 602 kötet.

- IX. szak: Vallási és philosophiai: 159 kötet.
 X. szak: Orvosi tudomány 39 kötet.
 XI. szak: Mathematika, Architectura együtt 13 kötet.
 XII. szak: Természettudomány 12 kötet.
 XIII. szak: Ipar, Kereskedelem, Gazdaság együtt 43 kötet.
 XIV. szak: Hadtudomány 28 kötet.
 XV. szak: Jogtudomány (Általános jogtudomány) 181 ;
 Politika 23; Országgyűlés 102; Vármegye 41; Város 6; együtt
 353 kötet.
 XVI. szak: Oklevélgyűjtemény 95 kötet. — Mindössze
 2417 kötet.

* * *

Itt röviden kiemelem néhány szak legbecsesbjeit, hogy a kik a Kézirattárt ezután meglátogatják, vagy gyűjteményeiben búvároznak, azokra könnyen rá találhassanak és céljaikra használhassák.

Az I. vagyis *Nyelvtudományi szakban* legbecsesebbek, mint unicumok, Reguly hét nagy ívrétű kötetet tevő jegyzetei és gyűjtései északi Oroszországban tett utazása látásairól és tapasztalásairól. Nagybecsűek a hazai tudósoktól évtizedeken át a hazában és azon kívül utazás, olvasás, a nép-nyelvjárások megfigyelése által s régi emlékeinkből és könyvekből gyűjtött változatos és gazdag szótári és grammatikai anyagkészletek, a melyekben ma is találhat a nyelvész sok újat, érdekést és használhatót.

A *Magyar és Latin Codexek szaka* a II-dik. Ez ősi emlékekben mintegy halottaiból támadt fel nemzetünk. A *Magyar Codexek* közt rendkívül szép s becses régi emlék az *Érsekújvári Codex*. (Ívrét 81. sz. alatt.) Hártýairás, kezdőbetűk, kötés ékes, sőt pompás. A 4-rétűek közül kitűnik a *Guary-Codex* (25.), *Virginia-C.* (24.), *Vathay Ferencz énekes könyve* (29.) sz. alatt; 8-rétűek közt a *Gyöngyösi-Codex* (3.), *Tihanyi Kézirat* (12.) szám alatt; a kis 8-rétűek közt a *Clarissák Ordinariuma* vagy *Lányi-Codex* (11.), *Kuun-C.* (6.), *Kriza-C.* (14. szám), *Thenrenk-C.* (17. szám) és a 12-rétűek közt *Kinizsi Pál özvegye, Magyar Benigna asszony imádságos könyve* (2. szám alatt). A *Latin Codexek* elejére egy ismeretlen nyelvű *Codex* van téve, tekercsbe fogva, mely Europa minden nagy nyelvismertőit és paleographusait bejárta már, de máig senki nem tudta elolvasni. — Ívrét (1. szám) alatt van egy *Breviarium*, hártýára írva, miniatúrákkal, XV. századi, kemény táblával való bőrkötés réz dudorokkal és kapcsokkal. — (3. szám) alatt: *Justiniani Institutiones* Sec. XIV-ti, hártýára írva, vörös bőrkötéssel. — (4., 5. szám) alatt két *Codex*, szép czimlappal, festett kezdőbetűkkel, bőrből virágfüzéses oszlop-vonalakkal, gazdag kerettel díszeskedő. A *kis ívrétűek* közt ki-

tűnik: *Plutarchi Vita Tiberii et Caji Gracchi* (6. sz. alatt), finom hártýára írva, XV. századi, kötése újabbkori; *Senecae Proverbia* (4-rét 9. sz. a.); *S. Stephani Decretum Regale* e Codice Monasterii Admontensis (5. sz. a.), igen szép hasonmás-írás, vörös bársonyba kötve, arany keretekkel; Megemlítem még: *Magistri Thuroczi Chronica de Gestis Hungarorum*, Ao MCCCLVII című kemény bőrkötésű kéziratot, mely egykorúnak látszik, s a melyről érdekes lenne tudnunk: ha vajjon az újabb Thuroczi-kiadásnál használtatott-e?

A IV-ik szakot a *Levelezés* teszi. Ez valódi kincses tárház. A régibb idők gondos levelezői különös figyelmet fordítottak arra, hogy leveleik tartalmasak, alakilag szépek legyenek; komoly, magyar tudósokhoz illő leveleket igyekeztek írni. Kazinczy és Toldy leveleiben a záratok és mellékletek mondhatlanul becsesek és számosak. Egy-egy levél egész kérdést megvilágosít. E szakban összesen 182 kötet kézirat van, s azokban számításom szerint 23,963 levél. Nagyobb levelezők *Cornides Dániel*, a ki 60 magyar és sok külföldi tudóssal latin, német és franczia nyelven egyforma folyékonyssággal levelezett, magyarul nem. A külföldiek közül megemlítendőnek látom: Beckmann, Kaestner, Keller Gottfried, Koppi Károly tudósokat. *Schedius Lajos* a második, a kinek szélesen kiterjedt volt levelezése, a sok külföldi között nevezetesei: Katanchich, Bertuch, Griesbach, Grimm Jakab, prof. Scheller, Eichhorn, Müller János, Schlegel sat. *Döbrentei Gábor* harmadik nagy levelezést folytató magyar tudós; 150-nél több magyar tudósnak s 21 külföldinek levelei maradtak fenn gyűjteményében: az utóbbiak közül híresei: John Bowring, J. G. Cotta, Hormayr, F. John Livius angol kapitány, Miss Pardoe, Madame de Mérik, Wakefield Edward, Palaczky, Schlötzer A. Nagy volt a *Rumy Károly* levelezése, kihez 313 hazai és külföldi tudós 1801-től 1845-ig 3037 levelet írt, nagyobb részben németül és latinul, magyarul keveset. 171 külföldivel levelezett, kik közül általánosan ismert nevűek: Crusius Keresztély, Buchholz, Thaer, Hegel, Böttiger, Opitz, A. Baumgarten, J. E. Adelung, dr. Saphir sat. Bámulatot kelt azonban Kazinczy Ferencz és Toldy Ferencz, a magyar íróvilág e két fejedelmének levelezése. Az *első*hez 345 tudós 5114 levelet írt, *utóbbi*hoz 1459 tudós és azzá lenni vágyó 5740 levelet; tehát e kettőnek levelei az egész szak majdnem felét teszik, de minthogy ők is válaszoltak, a kettő majdnem az egész szak levélszámát megközelíti. Képzeltető innen a rendkívüli befolyás, a mit e két vezérférfi és nagynevű író a magyar irodalomra és saját koruk miveltségére gyakorolt. Legtanulságosabbak a Cornides, Kazinczy és Toldy levelezései. Azokban a kornak számtalan irodalmi és tudományos kérdése van meg vitatva s s minden oldalról felvilágosítva. Irodalomtörténetíró ma is ha-

szonnal olvashatja. Sajnos, hogy kevesen használják fel. Ezenkívül sok levele van még a magyar tudósoknak a VI. szak 203. és a VIII. vagy *Történelmi szak* 359. kötetében. E három szakban levő irodalmi levelek száma összesen 30,000-re tehető.

A *Régi és újabb írók eredeti kézíratai* című VI. szakban eredetiben van meg a következő írók egy vagy más műve: *Kazinczy, Berzsenyi, Csokonai, Verseghy, Faludi, Bajza, Kisfaludy Sándor és Károly, Kis János, Toldy, Petőfi, Arany, Jókai* és sok másoké. E szak áttekintése képet ad a magyar írókról és műveikről, mint egy tükörben mutatva fel irodalmunk úttörő első jeleseit és későbbi nagyságait.

A VIII. vagy *Történelem* című szak legbecsesb régiségei: *Francisci Forgach, Episcopi Varadiensis Historiae Arcanae Libri XXII.* című kézirat, melynek eredetije el lévén veszve: ez már a gr. Batthyány Kázmér birtokában létekor, becsben annak helyét pótlónak iratott az átvevő akad. titoknok által. (Ívrét 130. sz.) *Gasparis Boithini Pannoni, de Rebus Gestis M. Gabrielis Bethlen*, Liber III. Eredeti. (Ívrét 148. sz.) *Heltai Gáspár Magyar Krónikája 1574-ből.* Eredeti. (4-rét 139. sz.) *Vera Historia Transsylvaniae etc. per Michaellem Cserei de Nagy Ajta descripta in Exilio Coronensi.* Ao MDCCIX. mense Decembri. Eredeti.* (Ívrét 146. sz.)

Érdekes régiségek vannak az *Egyház és Bölcsелеm* című IX-ik szakban és a *Jogtudomány* című XV-ben. Az első 159, 353 kötetből áll, amaz a vallásos viták, ez a magyar alkotmányvédelem nagy mértékét mutatja, s intve-int a törvényben biztosított vallás- és lelkiparaszabadság, úgy az alkotmány becsbentartására s önkény és idegen támadás ellen hű megvédésére.

A XVI-ik szak az *Oklevélggyűjtemény.* Van benne I. *Régiség* szerint: *Árpádkori* 44 drb., *Anjoukori* 154, *Zsigmondkori* 165, *Albert, I. Ulászló, V. László*kori 52, *Mátyáskori* 129 darab; *XVI. századi* 746, *XVII. századi* 5983, *XVIII. századi* 1592, *XIX. századi* 7, együtt 1599 darab, *különböző századbellek* 1097 drb., együtt: 10,969 *többynire eredeti* oklevél és más irat. II. *Belbecs* szerint fontosak: *Acta particularia Transsylvanica*, Bethlen Gábor fejedelem háborúviselésait és békekötéseit tárgyzó diplomatikai iratok. (XXXIV., XXXV. kötet.) *Acta Principis Georgii Rakóczi I.* E fejedelem szövetségeit, győzelmes hadjáratait és békekötéseit illető titkos diplomatiai iratok (XLI., XLII., XLIII. kötet). A XVII. századból valók: *Litterae Palatinorum* (LVIII., LIX., LX. köt. 1614-től 1747-ig). *Litterae Archiepiscoporum et Capitulorum* (LXI. köt.). *Particularia*

* Az Akademia Kézirattárában hat példány Cserei-kézirat van: 35., 94., 95., 97., 145 ívrétű. 72. 4-rétű szám alatt, a többi másolat, *eredeti* az elébb kiemelt példány.

Acta sat. (LXII. LXIII. köt.). *Particularia Cancellariae Hungariae* (LXIV. köt.). *Régi országgyűlési iratok*, 1554—1722. (LXVI. köt.). *Török oklevelek s irások* (LXVII. köt.). *Erdélyi udvari cancellariai iratok* (LXVIII. kötet).

Hogy jutottak a magyar és erdélyi udvari kancelláriából, a nádori levéltárból, az érsekségi és káptalani levéltárakból, sőt a régi erdélyi fejedelmek, a Bethlen és Rákócziak titkos levéltáraiból az itt elősorolt rendkívül becses, többnyire titkos diplomatiai iratok és oklevelek a m. tud. Akadémia Kézirattárába? erről semmi irott adat nincs. Nem is az itt a teendő, hogy ezt kutassuk; hanem az, hogy a magyar írókat és tudós világot ezeknek itt létére s használására figyelmessé tegyük. Én sokat forgattam valamennyit, némelyiket használtam is. Nem tudom eléggé ajánlani a tudnivágyóknak, a magyar történelem bűvárainak az iméntiekben megjelölt kútforrások fölkeresését, tanulmányozását és használását. A ráfordítandó idő megtermi gyümölcsét — erről jót merek állani.

Az *Oklevélgyűjtemény* című szakon kívül az *Oklevéltan* (Diplomatika) szintén 95 kötetből álló szakában is van 9000 másolati s itt-ott eredeti oklevél és másféle irat, vagyis a két szakban 20,000 darab. Összegezve a *Levelezés*, *Régi és újabb írók kézirati művei* című szak és a *Történelem*, továbbá az *Oklevélgyűjtemény* és *Oklevéltan* öt szakában az irodalmi leveleket, eredeti és másolt okleveleket és másféle iratokat, ezek száma együtt 60,000-re tehető.

Figyelmet és megtekintést érdemelnek a hajdankornak üveg-fedeles asztalokban, zár alatt levő következő érdekes emlékei:

A nápolyi Margit-legenda Hásonmása.

Latin Codex 4-r. 16. szám.

Ludovici Carbonis Dialogus.

» » 8-r. 2. »

Ismeretlen a XIII. századból.

» » 8-r. 5. »

Magyar C. Ívrét 86. szám.

Vér András Menedék-Levele 1423.

» » 8-r. 8. szám.

Kimizsi Pál özvegye Magyar Benigna Asszony Imádságos Könyve

» » 12-r. 2. »

Instrumentum Confoederationis Incl. R. Hungariae Procerum in Campo Szecheniensi. 1705. 1. Septembris Confoederatorum.

Történelem Ívrét 243. »

B. Jósika Miklós levelei 1855-től 1865-ig, pecsét alatt; felbontandó 1900-ban.

Levelezés 8-r. 1. »

*

*

*

A kéziratok föltalálása végett a XVI. szakról ugyanannyi *külön szak-katalogus* készült, a mi rávezeti a keresőt, hogy a mit keres, az ivrétű, 4-r., 8-r., 12-rétű kötetek közt hol találja meg? Helyöket az állványokra erősített 1—16 lemeztábla jelöli meg.

Az összes szakokban levők föltalálására szolgál a *második általános, betűrendes katalogus*, a betű az író nevét — ha ez nincs kifejezve — a gyűjtemény vagy kötet és füzet czíme első szavát jelöli meg, s rávezeti a keresőt a keresett kötetre. E katalogus három kötetre oszlik, az *elsőben* vannak az A—F, a *másodikban* a G—N, a *harmadikban* az O—Z betűs czédula-katalogusok. Ezeket a kutatók és a nagy közönség tájékozása végett láttam szükségesnek megemlíteni, minthogy így az *Akadémiai Értesítő* útján nagyszámú érdekelteknek jutnak tudomására.

És most tisztelettel köszönöm meg a t. Akadémiának azt, hogy engem *Kézirattára* rendezésével megbízni, s bevégződését nagylelkű türelemmel elvárni méltóztatott.

A gr. Széchenyi Istvánhoz intézett fontosabb levelekről.

(Kivonat *Zichy Antal* tiszt. tag febr. 1-én tartott előadásából.)

Folytatva a mult évben (február 3.) megkezdett ismertetést, ez alkalommal csak a *József füg. nádor* és családja leveleire szorítkozik. Nem a hivatalos jóakarát ridegsége jellemzi ezeket, hanem a személyes nagyrabecsülés, mondhatni szeretet egyszerű, kendőzetlen, megható kifejezései. Alig volt az ország és a főváros felvirágoztatására célzó vállalat vagy eszme (Akadémia, hid, színház, gazdasági egyesület, földhitelintézet, hajózás, folyamszabályozás stb.), melyet ök, szóval és írásban meg ne vitattak volna. A közügyekre vonatkozó félig hivatalos, félig meghitt jellegű levelezések még 1830. előtről vette kezdetét, úgy látszik legsűrűbbé 1834-ben a Vaskapu, s még meghittebbé 1846-ban a Tisza szabályozásakor vált. Mind e levelek, melyek száma hihetőleg még jókora adalékkal fog szaporodni, azért is különösen érdekesek, mert első és eredeti fogalmazványok, sajátkezűleg írva és aláírva, megannyi ereklýék s nyilvános bizonyítékul szolgálnak arra, hogy nem voltak hízeltgök azok, kik József nádorunknak nemcsak legjobb akarata, hanem teljes készsége s ritka szakavatottsága mellett is tanúskodtak. Széchenyinek a hazafiság nemes tüzétől áthatott lelkét, önzetlenségét, áldozatkésztségét tán legelső ismerte fel a nádornak derék neje, *Mária Dorottya* főhgnő. Fenséges férje, hol jóindulattal,

hol némi ironiával is, családi körben úgy szokta emlegetni: «a te Széchenyi barátod; ez pedig vagy büszkeséggel fogadta el a czélzást, vagy gyengédséggel tudta mentetetni. S így nem egy seb lőn orvosolva, s a szűkkeblű kormány nem egy hibája, ha nem is jóvá téve, legalább enyhítve. — A nádornénak francia nyelven, sebtiben, könnyű kézzel odavetett sorai ugyanazt a bizalmat, nagyrabecsülést s egyúttal jó szívét és vallásos érzületét tükrözik vissza. Leánya, az akkor 10 éves kis főhgnő, későbbi belga királyné, osztozik ez érzelmekben. Mindkettő állandóan megtartotta Magyarország iránti előszeretetét. — István főhgtől, utolsó nádorunktól, gyönyörű kalligráfiával, németül, de hazafias érzéssel irt, három érdekes levél fekszik előttünk. Az utolsó arra a vámházhoz megérkezett vaslánczra vonatkozik, melyhez nem sokára szomorú emlékek tapadtak. Ez volt az, mely a hidoszlopra felhúzatván, véletlen leesett és Széchenyit csónakostúl a vízbe borította. Ez tartotta, mint első átszállót, az 1848. utolsó napjaiban a Perczel Mór seregének bús maradványait stb. Folytatásként érkekező Wesselényi, Apponyi, Zsedényi, b. Eötvös, stb. leveleinek ismertetését igéri.

Christopulos élete és munkássága.

(Kivonat *Pecz Vilmos* lev. tag febr. 1-én tartott felolvasásából.)

Athanasios Christopulos, az új görög költészet egyik koryphaeusa, 1772. május havában született Makedoniának Kastoria nevű városában. Atyja, a ki pap volt, a görög származású fejedelmektől kormányzott Oláhországba menekülván, magával vitte két fiát, Athanasioszt és Kyriakost. Az idősebbik Athanasios, éles észszel és ritka szellemmel volt megáldva, és Neophytos Kausokalybites bukaresti tanár vezetése mellett, már kora ifjúságában nagy jártasságra tett szert az ó-görög nyelvben és irodalomban, majd sokoldalú tanulmányainak tökéletesbítése czéljából a paduai egyetemre ment, miután előbb a latin nyelvet megtanulta hazánkban, a *budai* egyetemen. Tanulmányainak befejezése után visszatért Bukarestbe, s ott Lampros Photiades tanár ajánlatára Alexandros Muruzes fejedelem gyermekeinek nevelőjévé lett. Csakhamar benső barátság fejlődött ki közte s a fejedelem között, a ki Christopulost nem sokára egy elsőrangú törvényszékhez bírónak nevezte ki Jászvásárra. Itt irta a múzsa-kedvelő fejedelem buzdítására Achilleus című drámáját, mely Jászvásáron előadatott és nagy tetszésben részesült.

Muruzes fejedelemnek a trónról való lemondása után Cristopulos vele együtt Konstantinápolyba ment, hol a költészetnek

szentelte életét. Ebből az időből származnak Anakreon szellemében írta, örökbecsű szerelmi- és bordalai, melyek méltán keltettek nagy feltűnést a külföldön is, és vitézték ki a költő számára az új Anakreon s a görög Mirza Saffy elnevezéseket. De Christopulos, a költészetén kívül, sok egyébvel is foglalkozott: irt az ókori görögök költészetéről egy munkát, mely azonban elvesztett; irt egy új görög verstant, melyből azonban csak egy kivonat maradt fenn, és az ókori görög philosophusoknak a tér ürességére vonatkozó nézeteikről és atomistikus theoriájukról egy értekezést. Aeol-dór nyelvtanában azt akarta bizonyítani, hogy a mai görög népnyelv a régi aeol és dór dialektusok származéka; hozzáfogott a népnyelv szótárának összeállításához is, de ebbeli munkássága az η betűnél megszakadt. Majd az ógörög nyelv kiejtéséről értekezett és tárgyalta a hellén nemzet ókorát, különösen annak nyelvét, irodalmát és vallását. Lefordította új görögre tizenöt szótágú, rimnélküli versekben az Ilias első énekét, azon kívül Sappho ódáit; ismertette Herodotos munkáját és a skeptikusok philosophiáját, értekezést irt Hippokrates valódi és hamisított iratairól és költött epigrammákat. Mint zeneértő sok egyházi éneket szerzett, és több költeményéhez maga csinálta a dallamok.

1812-ben Karatsas fejedelem meghívására visszatért Oláhországba, hol nem sokára bíróvá, majd a Karatsastól alapított és az idegenek peres ügyeit elintéző törvényszék elnökévé nevezetett ki. Ebből az időből való két politikai irata és az ő buzdítására adtak ki Karatsas fejedelemsége alatt a moldvai törvények. 1836-ban Görögországba ment, felszabadult hazájának látogatására. Athénében kívánt letelepedni és meghalni, de a nagy hőség a heves fejfájásokban szenvedő költőt csakhamar távozásra kényszerítette. Visszatért Oláhországba s itt halt meg 1847-ben januárius 29-én.

Hunfalvy Pál utolsó munkája.

(Kivonat Réthy László-tól, előterjesztve a febr. 8-iki ülésen.)

A párisi «Revue Historique» múlt évi utolsó (november—decemberi) füzetében Xenopol jászvásári tanártól: «L'empire Valacho-Bulgare» cím alatt, egy hosszabb értekezés jelent meg, melyből a francia olvasó, a ki az oláh-kérdés irodalmától távol, úgy szólván, csak az oláh írók francia közleményeire van utalva: ferde és helytelen tájékozódást merít az oláhság történeti viszonyait illetőleg.

Boldog emlékü Hunfalvy Pál, a rumének történetét tárgyaló

nagy munkájának írása közben, arra is időt szakasztott magának, hogy a Xenopol-féle értekezés alkalmából összeállította azokat a főbb kérdéseket, melyekre nézve az oláh írók sehogysem akarják megérteni a való történetet s Roesler-Hunfalvy történet-nyelvészeti iskolájával szemben, hamisan felfogott és értelmezett álláspontjukról informálják a külföldet.

E munkálat, mely a nagynevű tudós utolsó kézírata: «*Quelques reflexions sur l'origine des Daco-Roumains*» cím alatt, a «*Revue Historique*» ez évi első füzetében fog megjelenni.

A munkálatot, mely a francia olvasónak van szánva, természetesen ilyen szempontból kell tekintenünk. Tárgya és részletei Hunfalvy magyar s német nyelvű munkáiból már ismeretesek; — sajnos annyiaval kevésbbé ismeri azokat a francia közönség, s épen ebben áll a munkálat aktualitása, hogy ezzel Hunfalvy a francia irodalomba is áttette a hareztért s a kritikai tudomány érveivel utasít vissza egy sereg frázist s történelmi valótlanyságot, melyek oláh forrásokból tudományos eredmények gyanánt szivárognak át a francia irodalomba is.

Az első kérdés, melylyel Hunfalvy foglalkozik, Xenopol egy állításából indul ki, hogy t. i. az oláh (havaslevi) vajdaság eredete egy 1290-ben történt erdélyrészi forradalommal függ össze. Arról a revolution-ról (des Roumains contre l'état Hongrois) pedig, mely Xenopol szerint ez évben esett volna, az egykorú történet épen semmit sem tud. Sem a magyar krónikák, sem egyetlen okleveles gyűjtemény (Codex diplomaticus Hungariae per Georgium Fejér editus; Urkundenbuch zur Geschichte von Siebenbürgen von Firnbaber u. G. Teutsch stb.) nem emlékezik erre a forradalomra. Meglehetősen jól és diplomatically ismerjük IV. Béla, V. István, IV. László történeteit a XIII. században. Ilyen revolutió nem maradhat vala «véka alá rejtve», mikor még a szebeniek háborúja is az erdélyi püspökség és káptalan ellen annyira ismeretes, mintha csak napjainkban történt volna.

De Xenopol úr is tudja, hogy a XI—XII. században a kúnok valának a későbbi Valachiának és Moldvának urai, hisz maga is, a «*L'empire Valacho-Bulgare*»-ban, mely 1185 táján kezdődik, a kúnok közreműködését beszéli el az új birodalom megalapításában, mely nélkülök nem is létesült volna. A kúnok hatalma hanyatlásával, Erdélynek keleti és déli határtartományaira a magyar királyok joga terjeszkedék ki; IV. Béla mint «junior rex,» tehát atyja II. András életében, már 1233-ban vette fel a «rex Cumaniae» címet.

A tatár (mongol) pusztítás után 1247-ben IV. Béla a jeruzsálemi lovagrendnek adományozta a szörényi földet, vagyis a mai Kis-Oláhországot az erdélyi havasoktól az Olt folyóig, János és Farkas kenézátásával együtt, kivéve Lytva vajda kenézátását,

melyet az oláhoknak hagy meg, magának tartva fön­n az egész tartomány jövedelmének felét, valamint a nevezett kenézátusok jövedelmének felét is. Ugyanakkor intézkedik a király az Olton túl levő Nagy-Kumániára nézve is (a későbbi Nagy-Oláhország), megszabva a lovagrend jogait és kötelességeit s Szeneszlausz kenézátusának jogi állását a magyar koronához.

Világos, hogy Szörénység és Kúnország IV. Béla magyar király birodalmának részei voltak, de az is világos, hogy azokban már 1247-ben oláh vajdákat és kenézeket találunk, kik a királynak adózói valának, a királytól kapván birni való földeket.

Ez okleveles adatok után, melyeket Xenopolék ki szeretnének törölni a historiából, Hunfalvy a IV-ik Béla után következő állapotokra tér, melyek a havaselvi vajdaságnak a magyar királyi hatalom alól való lassú kibontakozását tüntetik fel, utalva Róbert Károly szerencsétlen hadjáratára Bazarád ellen s Bogdán­nak I. Lajos korában esett kiszakadására Marmarosból, mely utóbbi eseményt a moldvai vajdaság kezdetének tekintjük.

Az oláhok eredetére vonatkozólag, Bonfinius és Aeneas Sylvius (II. Pius pápa) nézetét tárgyalja, az eredeti szövegek kíséretében, majd Anonymus krónikájának a magyar honfoglalásra vonatkozó fejezeteit ismerteti részletesen s áttekinthető ké­pben foglalja össze mindazt, a mit Anonymusra, mint történeti forrásra vonatkozólag «Magyarország Ethnographiájá»-ban, «Die Rumänen und ihre Ansprüche» s más műveiben kifejtett.

E kérdések után a ruméneknek egy másik Achillesi-sarkát érinti, midőn az erdélyi reformáczió­nak az oláhságra gyakorolt kulturhatását ismerteti. Az erdélyi reformáczió — úgy­mond — mind a magyarok, mind a szászok között általánossá, sőt uralkodóvá lett. A lutheránus szászok kezdtek a nagyon tudatlan oláh pópák számára oláh nyelvű könyveket nyomtatni; a kálvinista magyarok követték az adott példát. Az oláh nyomtatványok csak cзырилл betűkkel jelentek meg, a cзырилл-írás lévén a keleti szláv (orthodox) eparchiák hivatalos írása. A rumén irodalom tehát Erdélyben kezdődik, a mikor Valachiában és Moldovában senki sem gondol vala könyvnyomtatásra. A francia olvasó hozzáférhet a «Chrestomathie Roumaine»-hez, melyből láthatja, hogy az első oláh könyvek erdélyi városokban, nevezetesen Szász-Városon, Szász-Sebesen, Brassóban 1577—1582. években jelentek meg. — A rumének tehát irodalmuk kezdetét a reformáczió­nak, vagyis mint híresztelni szokásuk, *halálos ellenségeiknek*, a magyaroknak és németeknek köszönhetik.

Miután Erdély visszakerült a habsburgházi magyar királyok birodalmához, a bécsi udvaron uralkodó jezsuiták s a túlbuzgó magyar prelátusok, az erdélyi protestánságnak ellensúlyt keresé­nek az Unióban, vagyis a keleti egyházhoz tartozó oláhoknak a

római egyházba való térítésében, a mi 1700—1701-ben nagy részben sikerült is. Az uniált püspökök a mult század utolsó negyedében ifjakat küldének Rómába tanulás végett. Ezek közül három tűnt ki: Sinkay György de Eadem, Major Péter de Dicső-Szent-Márton és Klein Sámuel de Szád — nemesek lévén mindhárman. *Ezek a rumén tudománynak és literaturának igazi restauratorai.*

Az első irodalmi termékek ismertetése keretében megtalálja a francia olvasó Sinkay és Major nemzeti történetének tartalmát s meg- és ismeri a nyomdokaikon fejlődött újabb rumén történetírás ideáit, tendenciáit, melyeknek legújabb képviselője a szóban levő Xenopol, kinek «Istoria Romanilor din Dacia Traiana» cz. nagy művéből több kötet jelent meg, egy műve pedig «Les Roumains au moyen-âge» a francia könyvpiacz terméke.

Hunfalvy a három rumén historikus tudományát veszi bonczolás alá, jellemző vonásokkal tünteti fel azt a példátlan kritikálanságot, követelő nagyzolást s tájékozatlanságot, a mi az oláh történetíróknál a legkezdetlegesebb kérdésekben is kiri. Munkáikból kiemeli az erdélyi oláhok képzelt ősrégi kereszténységét, a gyulafehérvári orthodox püspökség kezdetének meséjét, mely az oláh történelem szerint a góth-püspökség folytatása (tudnunk kell, hogy Sinkay Ulfilásban is fajrokonát fedezte fel), a mósiai bolgárok megtérítését az oláh által stb.

A mi Xenopolnak, az erdélyi oláhok continuitására vonatkozó felfogását illeti, kiemeli Hunfalvy, hogy Dácia pusztulása s a rómaiság elszéledése után, Erdély római toponymiaja — értve a város-neveket, nyomtalanul kiveszett a népek tudatából s helyöket szláv toponymia foglalja el, a mi nyilvánvaló bizonyítéka, hogy az elpusztult római telepeken szláv lakosság honosodott meg, mely semmi római tradíciót nem örökölt. Xenopol az ellenkezőről van meggyőződve. Azt mondja, hogy a légiókkal együtt, melyeket Dáciából Aurelianus császár vont ki, nem költözött ki az egész elrómaiásodott lakosság. Gazdagjai, különösen a városi lakosok ki-költöztek ugyan, de szegénye ott maradt.

A római uralkodás után (270—375-ig) a szarmaták (szlávok) birták a mai Erdélyt; hová lettek ez alatt az elrómaiásodottak? A hegyek közé bújtak el, felel rá Xenopol. A szlávok után hunnok következének (375—455). Azok Xenopol szerint csak a verestoronnyi szoroson, meg a Szamos völgyén keletre törve garázdálkodtak Erdélyben, e korban tehát lehetőleg nyugodtan élhettek románok és szlávok. Sőt Xenopol a hunn korszakban már a «limba latina poporana», azaz latin népnyelv emlékét is felfedezi. Szerinte Priscus, Maximinus konstantinápolyi követnek társa, 448-ban Attila udvarában azt tapasztalja, hogy a scythák, azaz hunnok és góthok, bár előszeretettel beszélnek barbár nyelveiket,

de némelyek, kik az *oláhokkal* közlekedének, az *ausonok* nyelvét is tudják.

Priscus azonban világosan írja, hogy a barbarok tudnak, valamint ausonul, azaz latinul, a kik t. i. a *dunántúli* városok embereivel közlekedének; Priscus tehát nem a trajáni Dáciaát, hanem az aureliánusi Dáciaát (vagyis keletrómai területet) érti, a mit nekünk is úgy kell értenünk. Egyébként Priscus városi lakosokról beszél, az oláhok pedig Xenopol úr szerint a hegyek között rejtőzködtek, *miféle városokban közlekedtek tehát a hunnok az oláhokkal?*

Az ilyen logikai baklövések és gyönyörűséges forrástudás után, Hunfalvy a rumén tudósok helynév-magyarozatára mutat még s Xenopolból idéz egy helyet, a mi igazán remek a maga nemében. Xenopol az oláhok dácziai rómaiságának bizonyítására a *Tarpcjum* emlékezetét találja meg Erdélyben. A volt beszterczei kerületben ugyanis, egy szász helység neve *Treppen*, a mi francziául escalier-t jelent. A község nevét a magas szikla magyarázza meg, melynek alján épült. De Xenopol a szász Treppent, a mi oláhosan Tretyin, Treptyin-nak hangzik: Tarchin-ra változtatja (olv. Tartyin, Tarptyin), a mi szerinte nem más, mint a híres tarpeji szikla (!) . . .

Ilyen tudománynyal fedezte fel Xenopol s mutogatja a francziáknak a «Les Roumains au moyen-âge»-ban, hogy az oláhországi *Caracal* város (török név, fekete várat jelent) Caracalla császár alapítása (!), Turnu-Severin pedig (a magy. Szörény-tornya fordítása: eredetileg szláv Zevrin) valamelyik Severus császár coloniája.

Mi — végzi Hunfalvy a tartalmas értekezést — jól ismerjük Erdély incolatusának történetét. Oklevelesen mutathatjuk ki, hogy jönnek vagy hivatnak be a kenézek üres helyekre, melyekre „*novae plantationes modo condescendentes . . . similiter ex novo plantassent et condescendissent*» s melytől a királyi váraknak szolgáltak, a fiskusnak pedig «*quingagesimam*», azaz ötven juhból egyet adóztak. Ámde a való történetek nem kellenek az új rómaiaknak!

Ime, mint e rövid kivonat is mutatja, a megboldogult utolsó munkája a Xenopol-féle közlemény után nagyon alkalmoszerűleg jó a «Revue Historique» hasábjain. A francia olvasó, a tömör és részletekbe beható munkálatban, a történetírásnak előtte meglehetősen homályos provinciájában nyer tájékoztatást s nagyon észre fogja venni, hogy az oláh íróknak bőbeszédű, minden nehézségen könnyen átsikló, éppen csak a látszatra szánt historiai okoskodásait óvatosan kell fogadnia.

Nekrológok a M. Tud. Akadémia elhunyt tagjairól.

XII.

Wenzel Gusztáv.

1812—1891.

Wenzel Gusztáv édes atyja, a Napoleon elleni 25 éves háborúban kitűnt vitéz huszár-kapitány, Alsó-Luzsiczának Lukau városában táborozott 1812 január 19-én. Itt és ekkor született fia, Gusztáv. A helyőrség felcserélése és váratlan áthelyezése gyakran juttatta osztályrészül a tisztii családi körnek a lakhely-változtatást. A mozgalmas, költözködő élet a fogékony gyermek lelkét fejlesztő befolyásoknak tette ki. A milánói katonaiskolából az ifjú Wenzel a veronai gymnasiumba, innen Salzburgba került, majd a magyar földre lépett s Veszprémben folytatta és Vácztól végezte a középiskolát. Jogot Bécsben és Pesten hallgatott, sőt tanult is, mit egyetemi pályakérdések megoldásával bizonyított. Míg más gyermekek, úgyszólván, röghöz kötött házi növendékek voltak, az alatt a kapitány fia világ-látott ifjú lett s belföldi és külföldi áramlatok egyenlő hatása alatt vált belőle jogász, a ki magyar és tudós, a ki európai jellegű. A jogtudományok doctorává Pauler Tivadarral, későbbi tanártársával együtt avattattott fel 1836-ban; ekkor bocsátá közre első nagyobb művét: «De fontibus iuris Hungarici», melyben írói tevékenységének egész életén át követett irányát már előre jelezte, a jognak, különösen a magyar jognak történeti alapon való művelését. A pályavégzett ifjút József nádor, fiának, Sándor főherczegnek tanításával bizta meg s a fontes iuris Hungarici kutatója, a történelem és földrajz mellett, a mennysiségtant is nagy sikerrel magyarázta fenséges hallgatójának, kit azonban a halál még ugyan abban az évben kiszólított az élők sorából.

Wenzel képességének a nádori palotából hire ment a helytartótanácsához s az egyetemi senatushoz. Így történt, hogy a pesti kir. egyetem bölcsészeti, majd 1838-ban ugyanennek az egyetemnek jogi facultásához alkalmazták helyettes tanáruul. Innen 1839-ben a bécsi Therezianumban fennállott magyar jogi tanszékre alkalmazták, és a bécsi császári egyetemen a magyar ifjúsági nemzet procuratorává választották, mire mindig büszkeséggel

hivatkozott. A bécsi egyetem bekebelezett tagjául fogadta Wenzelt s előadási jogosultsággal tüntette ki, de e jogosultsággal nem sokáig élt a magyar procurator, mert 1850-ben a pesti egyetemhez nevezték ki, a magyar magánjog s a bányajog nyilvános rendes tanárává. Örömmel jött ide, hiszen Haynau és Geringer sokat merészelt az 1848-iki törvények ellen vétkezni, de az egyetemen az 1848. XIX. törvénycikkben kimondott tanszabadság elvét érintetlenül hagyták. Az Akadémia figyelemmel kísérte Wenzel Gusztávot, már mint bécsi professort, kinek jogtörténeti becsű tudósítását Horvát-Dalmátországokból s a magyar tenger-mellékről 1843-ban kiadta, s a hazafias buvárt 1846 szeptember 18-án levelező tagjává választotta. Ezzel az Akadémia Wenzelt Magyarország számára biztosította. Ily biztosításra szükség volt, mert Wenzelt, nyelvismeretei mellett, bármely német egyetem alkalmazta volna. Mind az Akadémia, mind az Egyetem hatalmas munkaerőt birt Wenzelben. A diligentiában irt és szerkesztett, egyetemi és akadémiai előadásokat tartott. A szünidők alatt kutatta az eredeti forrásokat, hiszen többnyire ma is azon levéltárakban buvárkodnak historikusaink, a hol Wenzel járt mint úttörő; gyarapította országos hírűvé vált könyvtárát; érintkezésbe lépett külföldi híres collegáival. Élő példája volt annak, hogy az egyetemi tanár szünideje nem az, a mi a tisztviselő «szabadságra» mene-tele. A történelemben Wenzel előszeretettel kutatta a jognak nyilvánulásait, a jogban pedig rajongásig szerette azt, a mi magyar. Nemes hévvel tanított a nemzeti jogért lelkesedni a nehéz napokban, midőn az osztrák jog ide behozatott. Az ötvenes évek alatt az ő tanszéke volt a magyar jognak egyedüli képviselője, ott csoportosult körülte Magyarország jelenlegi jogász nemzedékének nagy része, hol ha nem szereztek is mindnyájan sok pozitív tananyagot, a mi könyvekben olvasható, hanem a fogékony szelleműek ott kapták az impulsust a tudományos kutatásra s onnan lelkesedést vittek az életbe, hogy gyűjtsék, őrizzék, szeressék a magyar jog emlékeit. Wenzel, Paulerrel együtt, ápolta azt a hazafias irányt, mely a magyar magánjogot 1861-ben visszaállította, az országbírói értekezlet tanácsára, melyben a Wenzel szava nyomatékos volt. Az ő magyar jogtörténeti közleményei, Magyarország nemzetközi szereplésének felderített vonásai emelték a nemzeti önértéket, s a jogfolytonosság elvének öntudatos híveit szaporították. Wenzel 1866-ban az egyetemet kormányozta mint rector, 1868-ban lett királyi tanácsossá. 1879 évi május 12-én ülte meg az egyetem Wenzel 40 évi tanári működésének jubileumát; ez alkalommal kapta a magyar nemességet maga és törvényes leszármazói részére «kövesdi» előnévvel. 1886-ban volt 50 éves jogtudori jubileuma; ennek emlékére az egyetemtől disz-oklevelet kapott. Egészsége gyöngyülvén, 1889-ik évben nyugdíjaz-

tatását kérte. Az 53 évi tanári működést Ő Felsőge méltányolta s elrendelte, hogy legmagasabb elismerése adassék tudtul a nyugalomba vonulónak, később pedig a tudomány terén szerzett érdemei elismerésül a főrendiház élethossziglani tagjává nevezte ki Ő Felsőge, a minisztertanács előterjesztésére.

A tevékenységben megőszült tudós nem soká élvezte a nyugalmaztatás kényelmeit; 1891 november 20-án bevégezte földi pályáját. Negyvenhat éven át tartozott az Akadémia munkásságának vezetői közé. A tudománynak élt soká, egészen. Hogy az elismerést és kitüntetést megérdemelte s hogy nevének halhatatlansága biztosítva van, azt munkái bizonyítják.*

Folyóiratok szemléje.

1. AZ ARCHAEOLOGIAI ÉRTESÍTŐ február 15-iki (1-ső) számának lapjain *Dr. Kuzsinszky Bálint* tanulmánya nyitja meg a közlemények sorát «Archaeologiai mozgalmak Rómában az utolsó tizenöt év (1876–1890) alatt» címmel. Méltatva az olasz kormány és Róma város buzgalmát, melylyel az ásások ügyét felkarolták, tanulmányának ez első közleményében a város topographiájával foglalkozik mindenek előtt s ismerteti azon romokat, melyek a forumon, illetve a via sacra mentén. Augustus forumán s a Palatinuson kerültek napfényre. A via sacrán előkerült emlékek között a legjelentékenyebb volt egy templom-formára épült kápolnácska (aedicula), mely, a talált felirat tanúsága szerint, Vestának volt szentelve; a benne előforduló szobrok és szobortöredékek Vesta-szűzeket ábrázolnak. Másik nevezetes felásott műemlék az Augustus forumának keleti apsisa volt, melyet hajdan a római hadvezérek s mások szobrai ékesítettek. — *Kövév Béla* «A középkori sodrony-zománcz kérdéséhez» szól hozzá. Tisztázza a sodrony-zománcz keletkezésének hypothesisét, mely szerint az e fajta zománczot a német irók Perzsiából eredettnek állítják, s éppen nem fedezhet föl sehol valamely rokonságot a magyar és a perzsa ornamentika közt. Végül bemutatja a Háromszék-megyében levő zágoni sodronyos zománczú kelyhet, melyen a virágmotívumok új változata fordul elő. — *Fröhlich Róbert* «Acumincum vidék és a régi pannoniai limes» című dolgozatának első közleményében Szlankamen vidékének topographiáját és műemlékeit írja le. Szlankamen vidékén feküdt a római Acumincum s ez egyik legfontosabb erődtítménye volt Pannonia déli határának. — *Dr. Domaszewski* «Két kiadallan katonai elbocsájtó levelet» ismertet, melyeket a nemz. múzeum szerzett nem régiben. Az egyik valószínűleg Septimius Severus és Caracalla együttes uralma idejében kelt, tehát 198 és

---

* Munkáinak hosszú sorozatát az Akadémiában tartandó Emlékbeszéd függelékeül fogjuk közölni.

212 között Kr. u. a másik valamivel később kori. — *Goldziher Ignác* «A szinai félsziget régiségeiről» értekezik. A szinai félsziget egyik völgyének neve «irással befödött völgy»; e völgy szikláin tömérdek felirat van, mely feliratok származására és korára nézve a tudósok eddig nem jutottak megállapodásra. Legujabban Euting német tudós foglalkozott velök s ő a keleti kereskedelmi karavánok szokásaival hozta kapcsolatba e feliratokat; szerinte a szinai félsziget egyike volt azon állandó statiók-nak, melyeken az északi vidékekről erre utazó kereskedők tevéiket hosszabb ideig pihentették. E kereskedőktől származtak a feliratok. — *Récsey Viktor* «Zalavári emlékek» leírását adja. Zalavárt, Mosburg név alatt a frankok kezdték építeni és midőn az a hozzá tartozó birtokterülettel együtt Privina szláv fejedelemnek engedtetett át, ez ide várpalotát és templomot építtetett salzburgi benczés művészekkel. Ezért fontosak az itt felszínre került régi romok. — A levelezés során *Farkas Sándor* a szegvári kőkori leletekről, *Dömötör László* a brádi bronzleletről, *Vásárhelyi Géza* az Aquincumból Bregetőba vezető római út irányáról és fenmaradt nyomairól, *Lehoczky Tivadar* az ormódi aranykincsről, *Mihalik József* a besztercebányai ötvösök pecsétjéről közöl tudósítást. — A könyvismertetések rovatában *Hampeľ József* behatóan foglalkozik Hoernes: Die Urgeschichte des Menschen című munkájával; Havas Sándor: Budapest régiségei III. köt. című munkáját pedig *lf.* ismerteti. — A Múzeumok és Társulatok című fejezet a következő kisebb közleményeket tartalmazza: A nemzeti múzeum régiségárának gyarapodása 1891. október—december havában; az országos régészeti és embertani társulat december és januári ülése; az alsó-fehérmegyei történelmi, régészeti és természet-tudományi társulat 1891-ik évkönyve; a délmagyarországi tört. és rég. múzeumtársulat értesítője; a Szeged-városi múzeum gyarapodása és a tiszafüredvidéki régészeti egyesület közgyűlése. — A különfélék tartalma: Rakovszky István †, A régiségár vendégei, A emlékek orsz. bizottsága, A csanádmegyei tört. és rég. társulat, A békésmegyei rég. és művelődéstörténeti egyesület, Felső-szakonyi római koporsók, Rézgyűrű az eszéki múzeumban, Régi bolgár ezüstkupa, Egy mármarosmegyei bronzkard, A kozár kard, Az ürmezei urnatemető, Az első magyar bracteát. A füzetet 6 képestábla és 22 ábra díszíti.

2. A BUDAPESTI SZEMLE febr. számának tartalma a következő. *Heller Ágost* a természettudományok helyzetéről az irodalomban értekezik. Nem lehet tagadni a természettudományok jelentőségét, melyeknek egész kultúránkra nagy befolyása van. De azért a szak-tudósokon kívül alig van ember, ki azokat a tudományokat és alap-igazságait közelebbről ismerné; továbbá a természettudományi iro-dalomnak nincs az a jelentősége a többi irodalmi művek sorában, a mely a szellemi tevékenység e fontos irányát megilletné. Mig ugyanis a humanistikus tudományszakokba tartozó alapmunkák a világiroda-lomban számot tesznek, addig a természettudományi művek azon kis

körön nem bírnak kihatni, mely e tudományok valamelyikével szakszerűen foglalkozik és ott is csak a szűkebb szakmabeliek olvassák és olvashatják. E jelenség oka egyrészt kétségtől kívül gyakran a tárgy természetében fekszik, különösen ott, hol a matematikai jelek nyelve használtatik, melyeknek megértése bizonyos tanulmányokat igényel. Azonban a fő ok másban rejlik. Azokon a műveken kívül, melyek mint szorosan szakszerű, a tudományba bevezető és a tudományt továbbfejlesztő munkák szolgálnak, még olyanok kívántatnak, melyek a természettudományok eszméit az emberiség eszmevilágának többi tartományaival kapcsolatba hozzák. S ez a terület az, mely mai napig majdnem teljesen parlagon hever, egyrészt a természettudósok más irányban való elfoglaltsága miatt és másrészt, minthogy a mai természettudományok inductív és matematikai iránya az irodalmi tevékenységet egyáltalában háttérbe szorította. — *Nendtvich Károly*, «Három hónap Afrikában» czímmel, folytatja útleírását. Érdekesen ír az oázokról, a sivatagokról, pálmaerdőkről. Ismerteti Algír nevezetesebb városait, Constantine-t, Philippeville-t és Algirt, a természetrajzi sajátosságok mellett szólván az élet jellemző jelenségeiről s a francia hódítás eredményeiről. — *Hodinka Antal* «Szerbia» tüzetes leírását adja Karity V. belgrádi főiskolai tanár nagy munkája nyomán. Ez első közleményben Szerbia földrajzi, népismei, fejlődési és műveltségi viszonyaival foglalkozik. — *Földes Béla* «az angol egyetemek és a munkásügy» cím alatt vázolja a társadalmi szervezkedés munkáját Angliában, melynek czélja a negyedik osztály számára a szükséges szervezetest megállapítani. Különösen Oxford és Cambridge e mozgalom előharczósai. Ezek az egyetemi tanítást, az alsóbb osztályokra és különösen a munkásokra nézve is, megközelíthetővé akarják tenni. Új intézetek keletkeznek e célok elérésére. Ilyen például az 1884-ben keletkezett londoni «Toynbee Hall», melyet a harmincz éves korában elhunyt Toynbee Arnoldról neveztek el. Annak lakói olcsón élnek. Jeles előadásokat hallgatnak, könyvtárukban olvasgatnak. Szerző röviden vázolja a Toynbee Hall szervezetét. — A szépirodalmi részben van *France Anatól*, «Klementina leánya» című regényének első közleménye. *Kozma Andor* «A szerelem», *Szontagh Pál* «Modernségek» című három epigramm, és *Genetz Arvid* «Nőmhöz» című finn költeménye Vikár Béla fordításában. *Heinrich Gusztáv* «Lenau végzeté»-ről ír. Az a két nő, ki e magyarországi származású német költő sorsára végzetes befolyást gyakorolt, 1890-ben pár havi időközben hunyt el egymás után, s azóta olyan levelek és naplójegyzetek kerültek napfényre, melyek megvilágítják a költő bús sorsát. E nők egyike Löwenthal Miksáné, az osztrák postaintézet főigazgatójának neje. A másik nő Berendt Mária, frankfurti polgármester leánya, a kinek kezét a költő Baden-Badenben megkérte. A leány anyja csak nehezen egyezett a frigyebe. Lenau 1844-ben, miután Cottával műveire szerződést kötött. Bécsbe ment, hogy Löwenthalné beleegyezését e frigyehez

megnyerje; de ez hallani sem akart a házasságról, s Lenau menyasszonya nem is látta többé jegyesét, mert az nemsokára megőrült. De az adatok szerint, Lenau e nélkül is megtébolyodott volna. *Gróf Mailáth József*, «Gróf Széchenyi István emlékezete» című beszédében, melyet a Tiszavölgyi társulat 1891. decz. 29-én tartott közgyűlésén mondott el, szól arról, a mit Széchenyi a Tiszaszabályozás érdekében tett akkor, midőn e célból vándorbotot véve kezébe, bejárta a Tisza érintette vidékeket, hogy személyes megjelenésével és ékesszólásával egész erejével megnyerje a fölvetett és mélyen anyagi érdekeink körébe vágó eszmének az érdekelt vidék közönségét. Ép azért, mondja a szerző, különösen mi. tiszai érdekeltek, kik egyik alkotásának hasznos eredményeit jó részben ma már élvezzük, csak a legnagyobb hálával és elismeréssel lehetünk iránta. Véleménye szerint pedig ezt leginkább és legmértőbben azzal fogjuk bebizonyíthatni, ha nemcsak a magyar faj zömétől lakott Tiszavölgy emberileg lehető megmentésének érdekében vállvetve közreműködünk s a még leküzdendő nehézségek ellen bátran harczolva, földadatunk tökéletes befejezéséig lankadatlanul munkálkodunk, de szem előtt tartva bölcs tanait, magasztos példáját a közügyek minden más terén is követjük. *Balassa József* és *Volf György* a szerkesztőhöz intézett nyílt levelekben az a *ki* és a *mi* hangsúlyára vonatkozó polemájakat befejezik. Az *Értestűben* Janet P.: a politikai tudomány története. Morley: on compromise, Gaullieur: études américaines, Beliczay: a zene elemei, Price: history of political economy in England cz. munkák vannak ismertetve.

3. A HADTÖRTÉNELMI KÖZLEMÉNYEK februári (1-ső) száma *Thaly Kálmán* «A szomolányi ütközet» című értekezésével nyílik meg. Ez ütközet 1704. május 28-án gróf Bercsényi Miklósnak, Rákóczy Ferencz hadvezérének fényes győzelmével végződött s az északnyugati vármegyékre nagy hatást gyakorolt, úgy hogy ezek csakhamar tízezer fegyveres új hajdút állítottak fel teljes létszámban. Ez értekezés egyébiránt mutattvány *Thaly Kálmán*nak a m. tud. Akadémia kiadásában megjelenő «A gróf Bercsényi-család» című műve sajtó alatt levő harmadik kötetéből. — *Dr. Komáromy András* értekezése: «A mezőkeresztesi csata 1596-ban» a hadtudományi bizottság külön pályázatán jutalmat nyert, s első közleménye az ütközetet megelőző események részleteit ismerteti. — *Thury József* dolgozatának szintén első közleményét hozza a füzet «A török történetírás Esztergom visszavételéről 1595-ben» czímen. Pecsevi török történetírónak ide vonatkozó adatait ismerteti, melyek sok ismeretlen részletet tartalmaznak. — *Huszár Imre* «A huszárok eredetéről értekezik. Polémizál Pesty Frigyessele és Szarvas Gáborral a «huszár» szó szláv eredetére nézve s azt állítja, hogy ez köztelenül a latin «cursor»-ból származott, a mi futót, ide s tova futkározót (cirikalót, portyázót) jelent. A könnyű lovasság intézményét Mátyás király teremtette meg. — *Dr. Illésy János* eredeti okiratokat közöl! «Tanúkihallgatások Nógrádvár meghódolása felől 1663-ban».

Az 1663-ban kezdődött háborúskodásban a töröktől szenvedett első érzékeny veszteség Érsekújvár eleste volt. A kapitány, egyszersmind a bányavárosoknak is kapitánya Forgács Ádám, mintegy negyven napi ellenállás után szeptember 15-én feladta Köprili nagyvezérnek az őrizetére bízott erősséget. Érsekújvárt rövid időközben nyolcz felvidéki vár, köztük, Nógrád követte a hódolásban. A meghódolások oly hámulatosan gyors egymásutánban történtek, hogy az árulás gyanújára méltán anyagúl szolgáltak. Forgács a kapitulációért egy évig raboskodott és hasonló sors környékezte Nógrád kapitányát, Nadányi Miklóst is. Hogy a vádak alól tisztázza magát, mielőtt a kir. fiscus a törvényes eljárást megindította volna, vizsgálatot kért maga ellen, egyidejűleg azonban a nádor is elrendelte a tanúkihallgatást s ennek következtében fölvelt jegyzőkönyvek igen fontos és érdekes részletet nyújtanak Nógrádvár ostromához. — A «Tárca» rovatban a m. tud. Akadémia hattud. bizottságának működéséről találunk jelentést; a Hadtörténelmi apróságok a következők: «Jajcza fölmentése Frangepán Kristóf által 1524-ben» Kovács J.-től; «A hajdúk Lippa alatt 1644-ben» Gömöry G.-től; «La Santa Militia» G. G.-től; «Katonai vezérszók 1797-től» Iványi Istvántól; «Brescia elfoglalása 1796-ban.» — Névtelen szerző ismerteti Szilágyi Sándor: II. Rákóczy György című életrajzát. A hazánkat érdeklő külföldi hadtörténeti és a hazai hadtörténeti repertoriumot dr. Mangold Lajos állította össze. — Végre Koncz József «A huszti vár lövő szerszámainak lajstromát» közli. A füzetet gróf Bercesényi Miklós arcsképe és egy csatakép ékesíti, mely II. Rákóczy Györgynek 1657. ápr. 22-iki átkelését ábrázolja a Visztulán Zavichostnál.

4. AZ IRODALOMTÖRTÉNETI KÖZLEMÉNYEK m. évi 4-ik füzetében a cikkek sorát Erdélyi Pál «Attila és a magyar hun-mondák» című tanulmánya nyitja meg. Mindenekelőtt a kérdéstörténetét tisztázza; ismerteti az eddig kifejezésre jutott felfogásokat, melyek közül a Toldy Ferenczé a mondák hitelét és létét hirdette, ellenben a Hunfalvy Pálé a német mondákra és a keresztyén papok befolyására vezette vissza. Azután részletesen vizsgálja a magyar hagyomány forrásait, egyfelől a krónikákat, melyekben a hun-monda kezdettől fogva helyet foglal, és az élő néphagyományt, mely a mai napig fentartotta magát, különösen Erdélyben, hol a székelyek magukat Attila unokáinak mondják. Majd a monda anyagát boncolja, elébb a hunok eredetéről, Pannonia elfoglalásáról, Attiláról és haláláról, végre Csabáról, mint a monda speciális magyar részéről szólván. Végre összefoglalván értekezésének tartalmát, arra az eredményre jut, hogy a hun história költői alakban élt őseinknél, s hogy e költemények romjai a latin krónikák alá vannak temetve. — Dr. Horváth Cyrill «Egy ismeretlen magyar codex nyomai» cím alatt a Lobkowitz-codexet egyezteti a Debreczeni codexszel s kimutatni igyekszik, hogy a két nyelvemlék egy magyar összövegre utal. S minthogy a Lobkowitz-codex ferenczrendiek munkája, s a Debreczeni codex is az: az őszöveget sem kereshetni másutt,

mint a ferencziek szerzetében. — *Kerékgyártó Árpád* «Kottaner Ilona emlékiratának kütfői méltatása» című értekezésében hazai történetünk egy nevezetes kútforrását ismerteti. E kis mű az 1439. és 1440. évekből való s több, teljesen nem tisztázott kérdésre derít világosságot. Ilyenek pl. a sz. koronának Visegrádra vitele őriztetés végett, a budai magyar polgárok zendülése idejének meghatározása, Garay Lászlónak koronaórré nevezetése Erzsébet királyné által; az özvegy királynénak föltételes megegyezése I. Ulászló választatásába; a korona elvitele Visegrádról az őrség kijátszásával. V. László születésének körülményei; a csecsemő koronázásának leírása. Az értekező bő kivonatban ismerteti az emlékiratot. — *Ballagi Aladár* «Elfelejtett írók» című értekezésében két mult századi író, Péczeli és Péteri Takács József, emlékét eleveníti fel, azon alkalomból, hogy dr. Takács Sándor életrajzukat kiadta. Péczeliről azt tartja, hogy többet dolgozott, mint a mennyit tehetsége megbírt, s ezzel lemondott arról, hogy műveit az idő hatalma ellen biztosítsa. Meg is rágta azokat az idő vasfoga úgy, hogy bár a maguk korában hézagpótló, hasznos munkák valának, ma már alig száz évvel iratásuk után, csak mint múzeumi ritkaságokat, mint hasznavehetetlen műemlékeket tekinthetjük, a kegyelet bizonyos nemével. Péteri Takács prózaistának nem volt kiváló, versírónak meg épen nem született; de a mily gyenge író, ép oly jóra való ember volt. Mint mágnások nevelője s mint vagyonos ember befolyását és pénzét magyar munkák kiadására fordította. Maecenásságával többet használt irodalmunknak, mint saját kísérletei közzétételével. — A «Tárcza» rovatban a következő kisebb közlések vannak: «Két spanyol Attila-dráma», «A régi protestáns graduálokról» *Kardos Alberttől*, «Nagyfalvi Gergely ismeretlen carmene» *Hegedűs Istvántól*. «Két alapítvány hollandiai egyetemeken tanuló magyarok számára» *Zoványi Jenőtől*, «Magyar stipendiumok külföldi egyetemeken» *Ballagi Aladártól*, «Arany János és a Hármas História» Dr. *I. b.*-től. — Ezután a következő könyvismertetések következnek: *B. A.*-tól: Dr. Acsády Ignác, Az Athenaeum kézi lexicon; *Ballagi Aladártól*: Récsei Viktor, A kassai püspökségi könyvtár codexeinek, incunabulumainak jegyzéke; *B. A.*-tól: Bodnár Zsigmond, A magyar irodalom története; *Lehoczky Emiltől*: Haek Dávid, Ungarische Lyrik; *Ballagi Aladártól* Füredi Ignác, közhasznú idegen szótár a szószármazás és kiejtés megjelölésével. — *Dr. Garda Samu* «Még egy szó Horváth Ádámról» címen reflectál az e folyóiratban megjelent bírálatra. — *Zoványi Jenő* «A harderwijki egyetem magyarországi hallgatói» névsorát közli. — *Ferenczy Zoltán* «Cserei Mihály néhány ismeretlen verse 1690–98-ból» cím alatt a nevezetes krónikaíró poemáit nyomatja le. — *Ballagi Aladár* «Kazinczy Ferencz és a nemzeti hála» címen ismerteti, a m. tud. Akadémia főtítkári irattárának adatai alapján Kazinczy Ferencz adósságait, s egyszersmind gróf Dessewffy József azon törekvéseit, melyekkel a nagy férfiú családjának nyomorán segíteni akart. Az Akadémiának a nagy nyelvreformátor emléke

iránti kegyelele már 1836-ban nyilvánult, midőn a nagyjutalmat eredeti poetai munkáinak ítélte oda; de megújult az mindannyiszor, valahányszor csak szükség volt rá. Ez intézet, mint a nemzeti hála letéteményese szerepel ez ügyben, s nemes tisztét úgy vitte, mint az angolok nagy nemzete Walter Scott, vagy a «grande nation» Lamartine irányában. «Hálája nagyságáról vonhatunk következtetést a szolgalatokra, — ugymond az értekező, — melyeket a «szent öreg» a nemzeti nyelv kimivelésével a nemzeti ügynek tett.» — *Váli Béla* «Szinészeti reliquiákat» mutat be. — *Ballagi Aladár* «Gróf Dessewffy József önéletrajzát» közli az Akadémia főtítkári hivatalának levéltárából. — *Szilágyi Sándor* «Madách Imre két levele Pajor Istvánhoz» czímen érdekes irodalomtörténeti emlékeket tesz közzé. A szerkesztő «Értekezések az 1890/1-ik tanévi iskolai értesítőkhöz» czím alatt elősorolja a megjelent tanári dolgozatokat, a jelentékenyebbeket részletesebben is ismertetvén. A «nyílt térben» «Verembe esett kritikus» czím alatt dr. Sebestyén Gyula polemizál bírálójával, ki a folyóirathoz bölcsészettudori értekezését recenseálta. — A füzetet bő Név- és Tárgymutató egészíti ki a folyóirat első évfolyamához.

5. A NEMZETGAZDASÁGI SZEMLE február havi számát dr. gróf *Wickenburg Márknak* «A legújabb conversiók» czímű értekezése nyitja meg. A pénzügyminiszter az 1891. december hóban terjesztette be jelentését az 1888. évi XXXII. t.-cz. felhatalmazása alapján végrehajtott conversióról. E művelet hazai pénzügyeink történetében nemcsak a conversió alá került értékek nagysága miatt nevezetes esemény, hanem az elért eredmények kedvező voltánál fogva is. A jelentés annyira tűzetes, hogy betekintést enged a művelet összes részleteibe. A conversió alá került vasúti s egyéb arany-, ezüst- és papírkölcsönök összesen 279.6 millió forintot tettek, míg a földtehermentesítési adósság még fennálló és convertált része 172.6 millió frtra rúgott. A conversió három új kibocsátást eredményezett: az egyik új kölcsön a 93%-os árfolyamon átveendő 182 millió aranyforint névértékű $4\frac{1}{2}\%$ -os, 75 év alatt törlesztendő aranykölcsön; a másik ugyanazon föltételek mellett kibocsátott 119.5 milliós ezüstkölcsön; a harmadik az új $4\frac{1}{2}\%$ -os 199.509.000 frt névértékű, 70 év alatt törlesztendő és $86\frac{1}{2}\%$ árfolyamon átveendő földtehermentesítési kölcsön. Az évi megtakarítás összesen 11.825.841 frtra rúg, melynek csak csekély része vezetendő vissza a kamat-megtakarításra, a legnagyobb rész a törlesztési határidők kitolásának tulajdonítandó. A conversió nemcsak megfelelt a felhatalmazást adó törvényben előszabott mértéknek, hanem azonfelül még néhány százezer forintnyi megtakarítást is enged. Az új kölcsönök elhelyezése nehézségekbe nem ütközött s a conversió a műveletbe bevont anyag legnagyobb részének kicserélése útján jött létre. Az új kölcsönök tényleges kamatlába a valósággal elért kibocsátási árfolyam alapul vételével tett az aranykölcsönnél 4.816, az ezüstkölcsönnél 4.822 s a földtehermentesítési kölcsönnél 4.607 százalékot. A conversió

főcélja, az úgynevezett törlesztési járadékadósságok kibocsátásának elkerülése, eléretett. — *Dr. Pólya Jakab* «A mezőgazdasági hitelszövetkezetekről» ir. A szövetkezeti intézményt hazánkban nagyon sokan használják fel jelszónak, de csak kevesen hatoltak be annak valódi szellemébe. A hitelszövetkezetek példája mutatja, hogy szövetkezeteink vezetői sem ismerik a külföldi mintákat, melyeket utánozni akarnak. Szövetkezeteink egy része, tagjaival szemben, valóságos uzso-ráskodást visz véghez. E mellett nem felelnek meg abbeli feladatuknak: megtanítani tagjaikat a hitellel való helyes élésre, annak a gazdaság emelésére, befektetések tételére való felhasználására. *Dr. Imrédy Kálmán* a mezőgazdasági hitelszövetkezetekre vonatkozó, legközelebb megjelent röpiratában helyesebb felfogást tanúsít ugyan, de mégis szűk korlátokat szab ez intézetek elé, megszorítván azokat a nyújtandó hitel nemei s a tagok toborzása tekintetében. A szövetkezetek beléletében igen fontos a tagok kilépésének és kizárásának helyes szabályozása. Nem helyes az a javaslat, mely szerint a szövetkezet igazgatóságának és felügyelő bizottságának tagjai az intézettől hitelt nem kaphatnának, ellenben évenként a közgyűlésen volna meghatározandó az egy tagnak nyújtható hitel maximuma. Ugyancsak évenként kellene a közgyűlésnek megállapítani a szövetkezet által igénybevehető hitel legmagasabb mértékét. A helytelen javaslatok közül legfelölőbb az, mely a hitelszövetkezeteket az egész országban teljesen egységesen, az egyetemleges korlátlan szavatosság alapján akarja szervezni. Ez nem vihető keresztül: az intézeteknek a helyi viszonyokhoz kell simulni s esetleg lassú átalakulás útján emelkedni fel az eszményi magaslatra. A tagok egy-nél több üzletrészt ne jegyezhessenek. Fokozni kell az ellenőrzést, úgy a tagok részéről, mint az intézeteken kívül álló szakértő közeg útján, melynek legalább két évenként beható vizsgálatot kellene végeznie, melynél a tagok, nevezetesen a felügyelő bizottság tagjai is jelen tartoznának lenni. Ily feltételek mellett még az alsóbbrendű szövetkezetekre is reá lehetne bízni a községi tőkéket. Kell azonban még, hogy a kis szövetkezetek vidéki központokra s ezek viszont országos központra támaszkodhassanak, mely utóbbi kizárólag az ő ügyöket szolgálná. Elfogadható eszme az, hogy a «Kisbirtokosok országos földhitelintézete» váljék ily országos központtá, de ebben az esetben át kellene alakulnia és nem nagy záloglevél-kibocsátó, hanem csakis a szövetkezetek üzletét vivő intézetté lennie. A takarékpénztárakkal való szorosabb összeköttetés nem indokolható: a szövetkezetek céljai lényegesen eltérők a takarékpénztárakétól; az intézetek egymástól külön igen jól megállhatnak. — Következik *dr. Halász Sándor* értekezése «Az iskolai takarékpénztárak Magyarországon» cím alatt. Az iskolai takarékpénztárak ügyét tárgyaló irodalom előnyösen emlékezik meg hazánkról, mint a mely korán és nagy lelkesedéssel karolta fel az intézményt. A mozgalom megindítója és éltető lelke azonban egyetlen egy ember, a nemrég elhunyt Weisz B. volt, a ki sajtóban és közéletben, neve-

zeten az orsz. Gazdasági Egyesületben hathatós agitációt fejtett ki e takarékpénztárak érdekében. A jelentések, melyek 1876-tól 1887. évig terjednek, a résztvevő iskolák és tanulók folytonos szaporodásáról tesznek ugyan tanúságot, de a külföldi adatokkal összehasonlítva nagyon szerény eredményt tüntetnek csak fel, még akkor is, ha számbaveszszük hazai viszonyaink mostoha voltát. Magyarországnak több mint 16,000 népiskolája van, s az utolsó jelentés szerint 616 iskola bír takarékpénztárral s a 2 milliót meghaladó iskolás gyermekek közül csak 28.900 betevő akadt. Az ügy iránt való fogékonyság hazánkban ép ott hiányzik, hol arra legnagyobb szükség volna, a tanítóknál. E körülményt annyiival inkább kell sajnálnunk, mert az iskolai takarékpénztárak jótékony hatása úgy az erkölcsnevelés, a takarékosság meghonosítása, mint a gazdaság, a legkisebb tőkék összegyűjtése szempontjából nem vitatható el. Igaz ugyan, hogy ez intézmény gyakorlati fontossága csökkent, a mióta sikerült a legkisebb tőkéket is a közönséges vagy állami (posta-) takarékpénztárak üzletkörébe vonni. Így látjuk, hogy hazánkban a postatakarékpénztár betevői közt 35-6% gyermek és tanuló. Ennek dacára megmarad az iskolai takarékpénztárak létjogosultsága, melyek segélyével a takarékoság elve nemcsak hirdettetik, hanem egyúttal meg is valósítatik az iskolában. Az intézmény berendezése hazánkban a Laurent-féle alapokon áll ugyan s ennyiben kielégítő, de a sikerre ez még nem elég előfeltétel. A társadalom közreműködésére van szükség, hogy a megfeneklett úgy előbbre vitessék. Országszerte iskola-takarékpénztári egyleteket kellene alakítani, melyek az egyes iskolák takarékpénztárait anyagi és erkölcsi támogatásban részesítenék. Az egyesület tiszta jövedelmét részben a kezelő tanítók díjazására, részben a szorgalmas tanulók betéteinek növelésére fordíthatná. Az épület betetőzése a központi testület megalakítása volna, mely az ügyet minden irányban képviselné. — A «Közgazdasági havi krónikában» dr. *Mandello Gyula* az 1892. év első hónapjáról számol be. — Az «Irodalmi Szemlé»-ben dr. *Ráth Zoltán* ismerteti Hasbach W. «Untersuchungen über Adam Smith und die Entwicklung der Politischen Oekonomie» című irodalomtörténeti művét, melynek célja Smith egész tudományos hagyatékát alkotó részeire szétbontani. Szerző megismertet a skót egyetemek erkölcs-bölcsészeti tanszékének előadáskörével, szépen rajzolja Smith erkölcsbölcsészettét, mely a Newton-Shaftesbury-féle mechaniko-theologikus világnézetlen alapul, annak összefüggését Smith politikájával, nevezetesen a gazdasági szabadságra vonatkozó tanával. Azután előadja a «Wealth of nations» megalkotásának történetét, illetve a mű összetételét. — A külföldi közgazdasági folyóiratok szemléjében» dr. foglalkozik a British Economic Association folyóiratának, a «the Economic Journal»-nak (1891. decz.) számával, nevezetesen Edgeworth oxfordi egyetemi tanárnak beköszöntő beszédével és Brownnak «The coal question» című értekezésével. — A «Statisztikai Értesítőben találjuk dr. gr. *Wickenburg*

Márk összeállítását «Adatok a legújabb magyar conversióhoz» czím alatt, mely az értekezések közt ismertetett pénzügyministeri jelentés függelékéből idéz egyes részleteket. nevezetesen adja a' magyar állam összes adósságainak jegyzékét, kibocsátási árfolyamukat, a 4%-os kamatnak megfelelő kiszámított árfolyamokat, az elhelyezési árfolyamnak megfelelő kamatlábat. s aztán különösen behatóan foglalkozik járadék-adósságainkkal, nemzetközi összehasonlításokra is kiterjeszkedvén. — Majd dr. *Vargha Gyula* közöl tanulmányt «Népünk testi épségéről ujonczozási adatok alapján.» A nemzetnek egyik legbecsesebb kincse fiai testi épsége. A magyar nemzet büszke szokott lenni erőteljességére : kérdés, vajjon joggal-e ? A sorozási statisztika volna hivatva e kérdésre némi felvilágosítással szolgálni. E statisztika azt mutatja, hogy népünk a húsz év alatt, melyről szó lehet, ijesztőleg aláhanyatlott testi épségben és erőben. Míg 1870—1872-ben ezer megvizsgált közül 341—391 ifjú vált be, addig e szám a nyolczvanas évek közepén leszállott 149, illetve 142-re és kedvezőtlenebbé vált mint Ausztriáé, melyet egészen 1885-ig megelőztünk. Az alkalmatlannak találtaknál nem a mértékhiány, hanem a gyenge testalkat teszi az alkalmatlanság leggyakoribb okát, s ez ok jelentősége éppen az, mely hazánkban aggodalmat keltő arányban növekedett. A testi fogyatkozások népünkénél kisebb számban fordulnak elő, mint Ausztriában. — A mi különösen a magyar faj testi fejlettségét illeti, azt látjuk, hogy az kedvezőbb, mint az országos átlagszámok mutatnák, de a hanyatlás itt is nagyon rohamos. Az öt legmagyarabb hadkiegészítő kerületben, 1000 megvizsgált közül, a hetvenes évek elején alig 200 egyén vettettetett vissza, míg a nyolczvanas évek végén 550 körül. Mi az oka e nagy romlásnak ? A rossz táplálkozás-e s ha igen, honnét magyarázandó ez meg ? Avagy talán inkább a vallási és erkölcsi érzület meglazulása, a kicsapongás, az erkölcstelenség terjedése ? — A füzetet 4 lapnyi «Könyvszemle» zárja be.

6. MAGYAR NYELVŐR. A II. füzetben *Albert János* a «*gyök-
elvonásról*» értekezik. Kimutatja a neologia ezen szóalkotó módjának törvénytelenységét, jogosulatlanságát. A neologusok két okkal véde-
mezik a szóalkotás e nemét: 1. hogy a költői, tömörségre törekvő
dictiónak szüksége van nagyszámú rövid, egy- vagy kéttagú szóra.
a minő agglutináló nyelvünkben ma már igen kevés akad; 2. hogy
a nép is csinál ilyen módon szavakat. Ámde tévednek a neologu-
sok, midőn a költői dictió erejét a szavak hosszúságában vagy
rövidségében keresik, mert az nem a szavak, hanem a *szólás, frázis*
eredeti, meglepő voltában nyilvánul, mely egyszerre új és mégis régi
ismerős hatásával van reánk s ez a nyelvhövítés, nyelvgyazdagítás
jogos és valódi forrása. A népre hivatkozás pedig felületes vizsgálat-
ból eredő balvélemény. A nyelv ezen a rendes útról kicsapó tüne-
ményeit Simonyi vizsgálta először s a neologusok reá támaszkodnak,
de a legtöbb így magyarázott adatáról kimutatható, hogy nem «gyök-
elvo-

nás» útján termettek s ha akad egynehány ilyen is, az a nyelv életét kutató nyelvész előtt tanulságos és érdekes valami ugyan, épen olyan, mint a természetvizsgálóra nézve egy-egy rendellenes torzképződmény. de egyáltalán nem utánozandó példakép. — *Kalmár Elek* «a helyes írás harczához» szól hozzá. Tüzetesen bizonyítja Volf ellenében a magyar nyelvbe belekerült idegen szavak magyaros írásának helyességét, okot okra halmozva czáfolja a fölmerült ellenvetések tarthatatlanságát. — *Volf György* az Albert fölszólalására válaszolva védi álláspontját, hogy a relativumban a második tagon van a hangsúly (a *kí* s nem : *āki*). — *Bétky Kálmán* a bocsát, ereszt, enged, hagy; vezet, vezérel, kalauzol rokonértelmű szavak jelentésbeli különbségét állapítja meg a mai nyelvhasználatból. — *Zolnai Gyula* polemizál Balassával a székely és nyugati nyelvjárások különbözőzései felett. — *Dénes László* kritikai bonczolókés alá veszi *Gőz Józsefnek* «Magyar iránytanát». Részletesen kimutatja definitióinak gyarlóságát, stílusának fogyatékos voltát s tartalmi hibáit, helytelenségeit. — A szerkesztő válaszol a hozzá intézett grammatikai vitás kérdésekre. — Válaszok a szerkesztőség kérdéseire.

7. EGYETEMES PHILOLOGIAI KÖZLÖNY. A II. füzetben *Cserép József* «Sallustius és a római történetírás» czímén nagyobb dolgozatot kezd közölni. E bevezető cikkében áttekintést nyújt a római történetírás fejlődéséről, egészen Sallustius föllépéséig és megkezdí Sallustius életének és műveinek tárgyalását. A második cikkben *Gärtner Henrik* befejezi «A polgári dráma történetéből» czímű értekezését, melyben Gellertet mint vigjátékirót jellemzi. Ezúttal főleg Gellert világnézetét foglalja össze, a mint az színműveiben nyilvánul. Nem mondhatni, hogy Gellert az életről és az emberekről való felfogásával megelőzte korát, de mindenesetre az élén járt. Ideálja a koré, eszméi is a kor eszméi, de Gellerté az érdem, hogy nagy befolyásával általánosította, terjesztette, a nép széles rétegeibe szivárogtatta, hogy ezekre nemesítőleg hatott, felemelte őket magához és olyan erkölcsűekké nevelte, a milyeneknek rajzolja. Művei első sorban nevelő irányú és hatású munkák, és a kor nevelési törekvéseinek főszeközévé, első sorban Gellert korszakos működésénél fogva, a *könyv* lesz. A könyv páratlan fontosságra emelkedik. A régi szellem küzd az újjal, az ósdi a haladással, a nyárspolgári korlátoltság a műveltséggel, a bigoteria a felvilágosodással, és e harcznak jelképe és fegyvere a könyv. És a könyv még igen sokáig marad megtestesítése mind annak, a mit a német polgár elérhetett, mert a nemzet szellemi tőkée kizárólag a tudomány és irodalom művelésére volt szorítva. Így érthető, hogy a könyvek lettek a németek emelkedésének lépcsőfokai: az irodalom tette a németeket nemzetté. — Utána *Kont Ignác* folytatja terjedelmes szemléjét a francia philologiai irodalomnak az 1886—1891. években megjelent termékeiről. Ezúttal a történeti és

archaeologiai munkákat, valamint a görög nyelv, palaeographia és kritika körébe eső dolgozatokat ismerteti. A következő cikkben *Id. Szinnyei József* számos új adatot közöl Csokonairól és különösen Lillájáról. Ez utóbbi, Vajda Julianna, szerette a költőt, de kénytelen volt róla lemondani, mert szülei ellenezték e viszonyt és 1798. márcz. 30. sietve férjhez adták a 19 éves leányt a 35 éves Lévai István gazdag almási komárommegyei birtokoshoz. Csokonai még 1800-ban is megemlékezett «elfelejthetetlen angyaláról», kinek Miskolczon kiadott kis verses könyvecskéjét («A szépség ereje a bajnoki sziven») megküldte, azzal a kéréssel, hogy «emlékezzék meg írójáról, ki miatta siet a halálba»; de hogy 1802-ben, midőn újra és utójára megfordult Komáromban, látta-e Lilláját, nem tudni. Lilla férje 1840-ben halt meg, mire az özvegy 1844-ben másodszor ment férjhez Végh Mihály hetényi ev. ref. főespereshez és 1855. febr. 15. halt meg súlyos betegség után életének 78. évében. Almáson van eltemetve; gyermekei nem voltak; szekrényében halála után csupán e három emléktárgyat találták: «Lilla. Érzékeny dalok», «Domby, Csokonai életrajza» és «Szikszay házi imái.» — A hazai irodalom rovatában *Némethy Géza* kedvezően ismerteti Pozder Károly Horatius-kiadását; fő kifogása, hogy a kiadó nem jelezte a praefatióban a szövegnek valamely nagyobb, kritikai kiadáshoz való viszonyát. Utána *Váczy János* bírálja Szana Tamás könyvét Petőfiné Szendrey Juliáról, melyről elismeri, hogy nehány új adattal gyarapítja eddigi ösmereteinket, de nem hiszi, hogy Petőfiné jellemének egészen világos, elfogadható képét adná. Bíráló szerint Julia jellemének uralkodó vonása a tetszeni vágyás és az a törekvés, hogy túlozza természetes érzéseit, hogy Petőfi valóban büszke lehessen nejére. — A philologiai programmértekezések sorából *Balassa József* ismerteti Parcsetich Vincze cikkét «Harc az ik-es igékért», melyről általában kedvezően nyilatkozik ugyan, de helyteleníti, hogy szerző nem ismerte a kérdésnek legfontosabb tárgyalását, t. i. a Simonyi Zsigmondét «A magyar nyelv» című könyvében; *Petz Gedeon* pedig, csekély nézeteltérések mellett, helyeslő ítélettel mutatja be Albrecht Jánosnak «A francia nyelv tanítása a gymnasiumban» című dolgozatát, melyről azt mondja, hogy a francia nyelvtanítók figyelemreméltó, helyes útmutatást nyerhetnek belőle. — Vegyesek és a Budapesti Philologiai Társaság 1891-diki közgyűlésének irományai (elnöki beszéd, titkári és pénztárnoki jelentés stb.) zárják be a füzetet.

8. MAGYAR PHILOSOPHIAI SZEMLE. Szerkeszti és kiadja Bokor József. X. évfolyam V—VI. füzet. *Brassai Sámuel* bevégzi a «Philosophia fordulta» címen ezelőtt egy évvel megkezdett, három közleményre terjedő tanulmányát. A füzet két másik nagy közleménye Comte Ágost bölcsészeti és vallásos rendszerének van szentelve. *Buday József* dr. bevégzi a sociológiát; *Kún Sámuel* pedig megírja a positivismust, mint vallásrendszert. Tudvalevő, hogy a Szemle ezelőtt

öt évvel arra vállalkozott, hogy Comte rendszerét tárgyilagosan fel-
dolgoztatja. Tizennyolcz közleményt hozott a tárgyról, különböző szak-
írók tollából. Most, hogy kitűzött feladatának eleget tett s ezzel philo-
sophiai irodalmunkban némi nyomot hagyott, mint a szerkesztő kije-
lenti, meg is szűnik a folyóirat, hogy helyet adjon az Akadémia kiadásá-
ban megjelenő Athenaeumnak, melynek előfizetési felhívása a Szemle
borítékján olvasható.

A M. Tud. Akadémia jegyzőkönyvei.

ÖTÖDIK AKADEMIAI ÜLÉS.

Az I-ső osztály második ülése.

1892. február 1-én.

Szász KÁROLY r. t. helyettes elnök elnöklete alatt jelen voltak az illető osztályból: Zichy Antal t. t. — Beöthy Zsolt r. t. — Gold-
ziher Ignác, Pasteiner Gyula, Pecz Vilmos, Telfy Iván, Szász Béla.
Simonyi Zsigmond l. tt. — Más osztályokból: B. Eötvös Loránd,
Pauer Imre, Szabó József, Szilágyi Sándor, Szily Kálmán, Than
Károly r. tt. — Jekelfalussy József l. t. — Jegyző: Gyulai Pál,
osztálytitkár.

41. ZICHY ANTAL tt. «A gróf Széchenyi Istvánhoz írt levelekről»
című értekezését olvassa föl.

42. PECZ VILMOS lt. Christopulos új görög költőről értekezik s
nehány szerelmi és bordanát mutatja be fordításban.

43. A jegyzőkönyv hitelesítésére a helyettes elnök BEÖTHY
ZSOLT r. és PECZ VILMOS l. tagokat kéri föl.

HATODIK AKADEMIAI ÜLÉS.

A II-ik osztály második ülése.

1892. február 8-án.

PULSZKY FERENCZ r. tag, osztályelnök elnöklete alatt jelen
voltak az illető osztályból: Hajnik Imre, Jakab Elek, Keleti Károly,
Pauler Gyula, Schvarcz Gyula, Szilágyi Sándor r. tt. — Csonatosi
János, Czobor Béla, Jekelfalussy József, Láng Lajos, Majláth Béla,
Wlassics Gyula l. tt. — Más osztályokból: Zichy Antal t. t. — Szabó
József, Szily Kálmán r. tt. — Pasteiner Gyula l. t. — Jegyző:
Pauer Imre osztálytitkár.

44. Osztálytitkár jelenti, hogy a február 5-iki zárt ülés határo-
zatából néh. Kerkapoly Károly lev. tagról Kautz Gyula r. tag fog
emlékbeszédet tartani; néh. Szűcs Istvánról pedig Ballagi Géza l. tag.

Jelenti továbbá, hogy az akadémiai nagy-jutalom és a Marciániai mellék-jutalom ügyében, javaslatétel céljából, bizottság küldött ki, melynek tagjaivá: Keleti Károly, Schvarcz Gyula, Hoffmann Pál r. tagok és Wlassics Gyula l. t. választottak meg.

45. JAKAB ELEK r. t. előterjeszti: A M. T. Akadémia kézirat-gyűjteményének rendezéséről szóló jelentését.

46. CSONTOSI JÁNOS l. tag felolvassa: Réthy László vendég «Ismertetését néh. Hunfalvy Pál utolsó tudományos dolgozatáról, melyet Xenopol jászvásári tanár «L'empire Valacho-Bulgare» című értekezése ellen a «Revue Historique» számára írt.»

47. Elnök úr a jegyzőkönyv hitelesítésére fölkéri JAKAB ELEK r. és CSONTOSI JÁNOS l. tagot.

Az Igazgató-Tanács első ülése.

1892. február 14-én.

B. EÖTVÖS LORÁND akadémiai elnök úr elnöklete alatt jelen voltak: gr. Csáky Albin, gr. Dessewffy Aurél, Kautz Gyula, Keleti Károly, Semsey Andor, Szabó József, gr. Széchenyi Béla, Szilágyi József, Than Károly, Tisza Kálmán, Zichy Antal. — Jegyző: Szily Kálmán, főtitkár.

1. Elnök úr megnyitván az ülést, hálás hódolattal emlékezik meg Ő cs. és apostoli királyi Felsége legmagasabb kegyéről, melylyel néhai **Rudolf trónörökös és főherceg ő Fensége** és a m. tud. Akadémia tiszteleti tagjának Benczur Gyulától festett **arczképével** a m. tud. Akadémiát megajándékozni méltóztatott; bejelenti továbbá, hogy a nagybecsű arczkép bemutatásakor, az összes Akadémiától nyert megbízása alapján, az Akadémia hálájának és mély köszönetének a legközelebbi alkalommal kifejezést fog adni a trón zsámolya előtt; s végül indítványozza, hogy Szőgyény László, Ő Felsége személye körüli m. kir. miniszter úr és gr. Trauttmannsdorf-Weinsberg Nándor cs. főkamara úr ő Exciáknak ez ügyben a m. tud. Akadémia iránt tanusított jóindulatukért az Igazgató-Tanács köszönetét kijelenthesse. — Az előterjesztés örvendetes tudomásul vétetik s elnök úr indítványa közhelyesléssel elfogadtatik.

2. A m. évi december 1-én tartott igazgatósági értekező határozatai (Akad. Ert. II. 732. l.) utólagosan jóváhagyatnak.

3. A főtitkár bemutatja az Akadémiának a M. Földhitelintézet-től 1891. december 31-én lezárt **vagyonmérlegét, veszteség- és nyereség-számláját, értékpapírok kimutatását, hagyományok és új alapítványok kimutatását, bevételezések állását, költség-számla állását, követelések részletezését, a költség-számlán előforduló vegyes költségek elemezését.** — A számadások megvizsgálására gr. Széchenyi Béla elnöklete alatt Kautz Gyula és Keleti Károly igazgató tagok kéretnek föl.

4. A főtitkár átnézetes jelentést mutat be az Akadémia 1891. évi **bevételeiről, kiadásairól és vagyoni állásáról.** E szerint 1891-ben a bevétel volt: 171,695 frt 94 kr. (vagyis az előirányzott bevételnél 19,195 frt 94 krral több); a kiadás volt 149,768 frt 23 kr. (vagyis az előirányzott kiadásnál 2,731 frt 77 krral kevesebb), úgyhogy a tiszta eredmény, mely a vagyont szaporítja, 21,928 frt 71 kr. — Különösen figyelemreméltó az eladott kiadványokból befolyó összegnek fokozatos

emelkedése. E czímen ugyanis 1889-ben csak 2,843 frt 80 kr. folyt be; 1890-ben 4,527 frt 22 kr.; 1891-ben 8,090 frt 06 kr., megjegyezvén, hogy az utolsó összegből a Vagyonmérlegben csak 6,775 frt 06 kr. szerepel, 1,315 frtot pedig a pénztár a Révai testvéreknek visszaadott váltók megtérítése fejében könyvelt el. Ha ehhez még hozzávesszük a Könyvkiadó-Vállalat pártoló tagjaitól 1891-ben befizetett 10,208 frt 84 krt, az eladott kiadványokból a mult évben összesen 18,298 frt 90 kr. folyt be.

A kiadási előirányzathoz képest két tételnél tetemes túllépés volt, t. i. 1. a Palota és bérház-költségeinél. Erre elő volt irányozva 9,500 frt s a budget keretén belül kiadatott 12,949 frt 26 kr., s ezen felül e célra az alaptőkéből még 5,825 frt 82 krt kölcsön kellett venni. 2. Az adó számláján, melyre, a több évi illetek-egyenérték egyszerre követelt kifizetése miatt, az alaptőkéből 7,737 frt 18 krt kellett kikölcsönözni. Végre a mult évben a díszterem falfestményeire képezett alap is teljesen kimerült, sőt e czímen az alaptőkének most már 3,000 frt követelése is van. Az alaptőkének e három követelése együttvéve 16,563 frtot tesz. Az Igazgató-Tanács mult évi június 24-én tartott ülésében elhatározta, hogy e kölcsön visszatérítése fejében 1892-től kezdve a költségvetésbe az összegnek legalább is 10 százalékát kell fölvenni, mindaddig, míg így az alaptőke követelése teljesen törlesztve nem lesz. E követelésnek már a jelen évben nemcsak a megszabott 10 százalékát, hanem mindjárt több mint 50 százalékát törleszthetjük. Az osztályok és bizottságok ugyanis a mult év végén kijelentették, hogy a már 22,083 frt 77 krra rugó pénzmaradékaikból a jelen évre csak 14,964 frt 62 krt kívánnak átvinni, a többit pedig, u. m. 7,119 frt 15 krt visszahocsátják az összes Akadémia rendelkezésére. Ez összeget a kölcsön törlesztésére fordítván, az alaptőke követeléséből fönmarad még 9,443 frt 85 kr. Ennek részenkénti törlesztésére az idei költségvetésbe fölvetetett 1,770 frt, úgy hogy a következő évekre marad még 7,673 frt 85 kr., a mit már 1,600 frtjával is könnyű lesz öt év alatt törleszteni.

Az Akadémia vagyona 1891. deczember 31-én 2,321,122 frt 31 krt tett. Ez összegben azonban az Akadémia épületei, felszerelései, könyvtára kerek 1,000,000 frttal szerepelnek: a többi értékpapirokbán, kívülfekvő alapítványokban s ingatlanokban van elhelyezve. Az Akadémia vagyona mintegy 103,000 frt évi jövedelmet hajt, a miből azonban adóra mintegy 13,000 frt, épületek fentartására mintegy 6,000 frt mindjárt leszámítandó lévén, a tényleges jövedelem alig tesz innen 84,000 frtot. — E jelentést, mely az Akadémia gazdaságáról elterjedt balvéleményt kellő világításba helyezi, az Igazgató-Tanács tudomásul veszi.

5. Az 1892. évi költségvetési előirányzat, melyet az Igazgató-Tanács pénzügyi bizottsága az Akadémia hozzájárulásával készített, mind egészében, mind részleteiben egyhangúlag elfogadjatik.

6. A főtitkár jelentést tesz a palotában tett átalakításokról, ú. m. az eddigi ú. n. physikai teremnek elnöki teremmé való átváltoztatásáról, az eddigi elnöki szobának a Kisfaludy-Társaság részére való átengedéséről, az eddigi Kisfaludy-teremnek könyvraktárrá való átalakításáról és a díszterem második falfestményének elkészültéről. — Tudomásul van.

7. Elnök úr jelentést tesz a Széchenyi emléktáblának agyagban és gipszöntésben való elkészültéről s a bronzba öntés legközelebbi történendő megkezdéséről, azon reményét fejezván ki, hogy a tábla ünnepélyes leleplezése a jelen év őszén tartandó Széchenyi-ünnepen végre fog mehetni. — Örvendetes tudomásul van.

8. A főtitkár fölolvassa Zichy Antal ig. tag jelentését a szépművészeti birtokot illető számadások megvizsgálásáról. — A jelentést az Igazgató-Tanács tudomásul veszi, s Chyzer Kornél l. tagnak, a ki e birtokot, az Akadémia kegyeletének tárgyát, annyi buzgalommal és eredménnyel kezeli, köszönetét fejezi ki.

9. Fölolvassa Zichy Antal ig. tag jelentését az ügyészi számadások megvizsgálásáról. — A számadásokra nézve az Igazgató-Tanács a fölmentvényt megadja és Zichy Antalnak a beható megvizsgálásért köszönetét fejezi ki.

10. Jelentést tesz a nyomdákkal 1892. évre kötött szerződésekről. — Tudomásul van.

11. Jelenti, hogy az időközben tőkésíthetővé vált 35,000 frtnyi készpénzen földhitelintézeti záloglevelek vásároltattak. — Tudomásul van.

12. Az akadémiai ügyész a következő ügyekben tesz előterjesztést u. m.:

a) Varga Zsuzsánna, mint néh. Zsivora József örököse részére a netáni kincstári követelések fedezetéül visszatartott 200 frt kiutalványozása tárgyában. — Az összeg kifizetése utalványoztatik.

b) Özv. Lipcsey Imréné és társai kéri az Akadémiát, hogy a Lipcsey Imre végrendeletében kitézett feltétel ne nem következzék miatt, mondana le az utó-örökösödési jogról. — Erdemleges határozat előtt utasítatik az ügyész annak kiderítésére, mily állást foglal el e tekintetben a szintén érdekelt Lipcsey András, megjegyezvén, hogy ennek esetleges lemondása a m. tud. Akadémia hozandó határozatát befolyásolni nem fogja.

c) Szucsits Lajos hagyatéka ügyében:

I. Ungár Lajos, pacséri bérlo, a bérben bírta tagért 37,000 frt vételért ajánlott. — A mondott tag ára 38,000 frtban állapították meg.

II. Az ú. n. szőlőföldek ára 4.600 frtban állapították meg; utasítatik azonban az ügyész, hogy igyekezzék magasabb vételért elérni.

III. Szucsits Leona, a pacséri úri lak vevője, az 1,600 frtnyi vételár-hátrálékot kölcsönképen nála hagyni kéri. — A kérelemnek, szabályszerű telekkönyvi bekebelezés és 6%-os kamat kikötése mellett hely adatik.

IV. Szucsits Lajosné örökösei a részükre biztosított 2,000 frt kiutalványozását kéri. — A hagyatékhoz tartozó nagy tag és a szőlőföldek eladása után az örökösekkel a 2,000 frtra nézve az elszámolás befejezendő.

d) Az Opitzky, Kanizsay, Zmeskal és Hubay hagyatékok ügyében Kolozi Gusztáv egri és Medveczky Sándor rimaszombati ügyvédek részére 25 frt 60 kr., illetőleg 25 frt 34 kr. utalványoztatik.

13. Ipolyi Arnold hagyatékából a m. kir. Kincstári Jogügyek igazgatósága részéről eddig 11,494 frt 32 kr., Zeley János apátkanok ur részéről 102 frt 47 kr. fizettetett be. — Tudomásul van.

14. Főtitkár bejelenti özv. Kóczán Józsefné 500 frtos, Gyenes Imre 200 frtos hagyományát. — Tudomásul van.

15. A jegyzőkönyv hitelesítésére elnök úr SZILÁGY JÓZSEF és SZABÓ JÓZSEF ig. tagokat kéri fel.

HETEDIK AKADEMIAI ÜLÉS.

A III. osztály második ülése.

1892. február 15-én.

THAN KÁROLY r. t. és osztályelnök elnöklete alatt jelen voltak az illető osztályból: Hollán Ernő, Konkoly Th. Miklós, Markusovszky Lajos t. tt. — Entz Géza, b. Eötvös Loránd, Frivaldszky János, Fröhlich Izidor, Högyes Endre, König Gyula, Mihalkovics Géza, Szily Kálmán, r. tt. — Batizfalvy Sámuel, Bedő Albert, Chyzer Kornél, Daday Jenő, Heller Ágost, Horváth Géza, Ilosvay Lajos, Lengyel Béla, Mocsáry Sándor, Pasztlavszky József, Réthy Mór, Schmidt Sándor, Schulek Vilmos l. tt. — Egyéb osztályokból: Keleti Károly, Pauer Imre r. tt. — Jekelfalussy József, Keleti Gusztáv l. tt. — Jegyző: Szabó József, osztálytitkár

48. BEDŐ ALBERT l. t. «Az erdőket pusztító apácza rovarról».

49. SCHULEK VILMOS l. t. «A szürke hálógznak egy új műteti módjáról».

50. CHYZER KORNÉL l. t. «Magyarország új pókfajánjáról».

51. BITTÓ BÉLA részéről: «Az aromás nitrovegyületek hatásáról aldehidekre és ketonokra», beterjeszti Than Károly r. t.

52. SCHAFER KÁROLY részéről: «Az ammonszarv szerkezetéről», bemutatja Mihalkovics Géza r. t.

53. Elnök a jegyzőkönyv hitelesítésére BEDŐ ALBERT és SCHULEK VILMOS l. tt. urakat kéri fel

NYOLCZADIK AKADEMIAI ÜLÉS.

Az I-ső osztály harmadik ülése.

1892. február 22-én.

ZIGHY ANTAL t. t. ideiglenes osztályelnök elnöklete alatt jelen voltak az illető osztályból: Szász Károly, Szilády Áron r. tt. — Goldziher Ignác, Heinrich Gusztáv, Simonyi Zsigmond, Télfy Iván, Volf György l. tt. — Más osztályokból: Konkoly Th. Miklós t. t. — Jurányi Lajos, Keleti Károly, Pauer Imre, Pauler Gyula, Szabó József, Szily Kálmán r. tt. — Ballagi Aladár, Czobor Béla, Wlassics Gyula, Xantus János l. tt. — Jegyző: Gyulai Pál, osztálytitkár.

54. VOLF GYÖRGY l. t. «A magyar helyesírás alapja» című értekezését olvassa föl. — Birálatra adatik.

55. TÉLFY IVÁN l. t.: A jelenkori görög népdalokat ismerteti. — Birálatra adatik.

56. A jegyzőkönyv hitelesítésére az osztályelnök VOLF GYÖRGY és TÉLFY IVÁN l. tagokat kéri föl.

KILENCZEDIK AKADEMIAI ÜLÉS.

Második összes ülés.

1892. február 29-én.

B. EÖTVÖS LORÁND akadémiai elnök úr elnöklete alatt jelen voltak: Zichy Antal t. t. — Entz Géza, Frivaldszky János, Fröhlich Izidor, Gyulai Pál, Högyes Endre, Jakab Elek, König Gyula, Pauer

Imre, Pauler Gyula, Schvarcz Gyula, Szabó József, Szilágyi Sándor, Thaly Kálmán, Thanhoffer Lajos, Vécsey Tamás r. tt. — Batizfalvy Sámuel, Bedő Albert, Csánki Dezső, Czobor Béla, Fejérfpataky László, Heiler Ágost, Jekelfalussy József, Klein Gyula, Klug Nándor, Korányi Frigyes, Munkácsi Bernát, Pasteiner Gyula, Schmidt Sándor, Wlassics Gyula l. tt. — Jegyző: Szily Kálmán, főtitkár.

57. **Klug Nándor** l. tag emlékbeszédet tart Jendrássik Jenő r. tagról. — Közrebocsátatik az Emlékbeszédek során.

58. A főtitkár bejelenti **Nagy József** l. tagnak, orvostudományi és természetrajzi írónak, az egyik első hazai természettudományi folyóirat (a «Magyarhoni természetbarát») volt szerkesztőjének Nyitrai, f. hó 11-én, és **Arenstein József** l. tagnak, matematikai írónak, a k. József-ipariskola hajdani tanárának s később bécsi tanferőfőnek Gloggnitz-Stuppachban, f. hó 23-án történt elhunytát. — Az Akadémia fájdalommal részvételt veszi tudomásul a gyászjelentést és fölhívja a III. osztályt, hogy az Emlékbeszédek tartása iránt határozzon.

59. József főherczeg ő Fensége, Akadémiánk igazgató és tiszteleti tagja, az alsóúthi kertben honosított fákról és cserjékről «**Arboretum Alcsúthiense**» czímen írt munkáját, sajátkezűleg írt ajánlással, megküldi az Akadémia könyvtárának. — Mély köszönettel vétetik.

60. **Mahesachandra Nyayaratra** k. tag, a calcuttai sanskrit collegium tanára, részvét-nyilatkozatot küld **Hunfalvy Pál** rt. halála alkalmából. — Tudomásul van.

61. A berlini Virchow-ünnep rendező bizottsága, Virchow Rudolf k. tag tiszteletére ez alkalomból készített emlék-érem egy példányát megküldi az Akadémiának. — Köszönettel vétetik s a rendkívül szép érem a kéziratárban helyeztetik el.

62. A szentpétervári orosz geographiai társaság gyászjelentést küld fenséges elnökének, Konstantin Nikolájevics cs. nagyherczegnek, január 25-én bekövetkezett elhunytáról. — Szomorú tudomásul van.

63. A cs. és kir. londoni nagykövetség, a külügyminisztérium útján megküldi a «**Challenger**»-hajó tengerfenék kutatásairól írt s az angol kormánytól kiadott nagyértékű munka egy példányát, mint a Lords Commissioners of Treasury részéről a m. t. Akadémiának szánt ajándékát. — Köszönettel vétetik.

64. A Vallás- és Közoktatásügyi minisztérium, az Akadémia ajánlatára, **dr. Áldassy Antal** tanárjelöltnek, a bécsi «Institut für österr. Geschichtsforschung» látogatása céljából, ösztöndíjat engedélyez. — Örvendetes tudomásul vétetik.

65. A Kereskedelemügyi m. kir. miniszter úr a **Nemzetgazdasági Szemle** 1891. évi folyamának segélyezésére, második részleteként, 500 frtot utalványozott. — Köszönettel tudomásul vétetik.

66. Ugyancsak a Kereskedelemügyi m. kir. miniszter úr köszönetének kijelentése mellett, tudomásul veszi az Akadémia szándékát, mely szerint a legközelebbi nagygyűlésen pályázatot fog hirdetni a magyar ipartörténet körébe vágó munka írására, s az akadémiai jutalmat a maga részéről 500 frttal megnöveszti. — Köszönettel vétetik.

67. A Földművelésügyi m. kir. miniszter úr megküldi az 1890. évi működéséről az országgyűlés elé terjesztett jelentését. — Köszönettel vétetik.

68. Az első cs. és kir. szab. **Dunagőzhajózási Társulat**, meleghangú szép levél kíséretében 1000 frtot küld az Akadémia oldalfalán alkalmazandó Széchenyi-emléktábla költségeire. — A m. t. Akadémia köszönettel és elismeréssel veszi e hazafias ajándékot, melylyel a Dunagőzhajózási társaság nemcsak a nagy alapító iránt érzett kegye-

letének adott méltó kifejezést, hanem a főváros egy nevezetes emlékművének létrejöttéhez is oly bőkezűen járult hozzá.

69. Az Österreichische botanische Zeitschrift új szerkesztőségére fölhívja a m. tud. Akadémia figyelmét e folyóiratra, mely az osztrák-magyar monarchiában tett botanikai felfedezések közlönye kíván lenni. — Közzétetik a III. osztálylyal.

70. A III. osztály, a bécsi cs. tud. Akadémiának földmágnassági fölvételek tárgyában az Akadémiához intézett átirata érveit teljesen méltányolván, indítványozza, hogy a Vallás- és Közokt. m. kir. minisztérium figyelme hívassék föl ez országos fölvétel sürgős voltára, s az Akadémia a fölvétellel megbízandó Meteorologiai és Földmágnassági központi intézetet e célra, az osztály költségvetéséből 1892., 93 és 94-ben öt-ötszáz forinttal segítse. — Elfogadtatik.

71. A III. osztály engedélyt kér, hogy dr. Szili Adolf egyetemi docens »Egy látás-érzéki csalódás és magyarázata» című értekezését az osztályülésen személyesen olvashassa föl. — Az engedély megadatik.

72. A főtitkár jelenti, hogy az Igazgató-Tanácsnak február 14-én tartott ülése, az Akadémiától előterjesztett **Költségvetési előirányzatot** egészében és részleteiben jóváhagyta. — Tudomásul szolgál.

73. Előterjeszti az **akadémiai tagok jelenlegi létszámát** osztályonként és alosztályonként, valamint jelentést tesz az üresedésben lévő helyekről. — Tudomásul szolgál.

74. Az **1892. évi nagygyűlés**, Elnök úr előterjesztése szerint, május 3—8-ika között tartatik meg. — Tudomásul van.

75. Az Ügyrend 12. §-a, tekintettel a 31. §-ra, mely szerint a nagygyűlés május hónapban kívül is megtartható, akként módosíttatik, hogy a **tagajánlások** márczius 31. helyett, február hó végeig nyújtandók be, a kijelölések határideje is ennek megfelelőleg állapítván meg.

76. A főtitkár jelentést tesz a február hónapban megjelent **akadémiai kiadványokról**.

77. A jegyzőkönyv hitelesítésére THALY KÁLMÁN r. és KLUG NÁNDOR l. tagok kéretnek föl.

Jegyzőkönyvi mellékletek.

1. **Jelentés az Ügyrend új kiadásáról.** A M. Tud. Akadémia Alapszabályait és Ügyrendjét a tagok számára kényelmes zsebkiadásban és részletes tárgymutatóval szándékszom kinyomatni.

Az Ügyrend átvizsgálásakor azt tapasztaltam, hogy egy-két szakasz vagy az Alapszabályokkal vagy a fennálló gyakorlattal nincs teljes összehangzásban.

E pontokra nézve szerencsém van az Elnökök és Titkárok bizottságának javaslatát a következőkben előterjeszteni.

1. Az Ügyrend 14. §-a jelenleg így hangzik :

14. §. Minden hónap utolsó hétfőjén összes ülés, a többi hétfői napokon pedig felváltva osztályülések tartatnak ; stb.

E helyett a bizottság a következő szövegezést javasolja :

14. §. **Rendszerint** minden hónap utolsó hétfőjén összes ülés, a többi hétfői napokon, **kivéve az ünnepeket**, osztályülések tartatnak.

2. Az Ügyrend IX. és X. fejezetének jelenlegi címe: «Osztály-ülések» és «Osztályértekezletek.»

E helyett a bizottság indítványozza, hogy a IX. fejezet **«Nyilvános Osztályülések»**, a X-ik pedig: **«Zárt Osztályülések»** címet viseljen.

E címváltozást szükségessé teszi az, hogy az alapszabályok osztály-értekezletekről egyáltalában említést sem tesznek s mindazon teendőket, melyeket eddigelé az ú. n. Osztály-Értekezletek végeztek, az osztály-ülések elé utalják. Az összhangzat kedvéért czélszerű tehát az eddigi Osztály-Értekezletnek más nevet adni. Erre legalkalmasabb a **«Zárt osztályülés»** elnevezés, a mi a dolog lényegének teljesen megfelel. E szerint az egész ügyrendben az «Osztály-értekezlet» helyébe mindenütt **«Zárt osztályülés»** és az eddigi **«Osztályülés»** helyébe **«Nyilvános osztályülés»** teendő.

3. A 29. §. g pontja, — mely szerint az eddigi osztályértekezlet «minden, az osztályt illető tudományos és belügyek iránt mint véleményező, előkészítő, javaslattevő lép fel s tanácskozása eredményét az ülés határozata alá terjeszti» — egyszerűen elhagyandó.

4. A 42. §. c) pontja: «A bizottságok oly szakférfiak sorából, kik nem tagjai az Akadémiának, segédtagokat hívhatnak meg; a kiket az osztály útján megválasztás végett, az összes ülés elé terjesztenek. De ezeknek csak tanácskozó szavazatuk van» — megtoldandó e mondatdal: **«és számuk a bizottsági tagok számának felét meg nem haladhatja.»**

5. A 42. §. d) pontja eddig azt kívánta, hogy az állandó bizottságok évenként kétszer mutassanak be részletes jelentést az osztálynak. E helyett a d) pont így szövegezendő:

d) A bizottságok az év végén részletes jelentést mutatnak be működésükről az osztálynak, hozzácsatolván a jövő évi munkásság tervrajzát és a költségvetést. A jelentések kinyomatnak az Akadémiai Értesítőben.

6. A 163. §. a) pontja: «Az akadémiai elnököknek és a főtitkárnak az Akadémia összes kiadványai megküldetnek» így módosítandó:

a) Az akadémiai elnököknek, főtitkárnak, az osztályelnököknek és osztálytitkároknak az Akadémia összes kiadványai megküldetnek.

7. Az Igazgató Tanács Ügyrendjében a 40. §.: «Az osztályok és bizottságok a lefolyt év dotációjának felhasználásáról szóló jelentéseiket és jövő évi munkatervöket január 10-ig a főtitkári hivatalhoz benyújtják» annyiban módosítandó, hogy e jelentések **december 31-ig** nyújtandók be. Kelt az 1892. január 12-én tartott bizottsági ülésből. — Szily Kálmán, főtitkár.

2. A **«Hunyadiak kora» folytatása.** * A Történelmi Bizottságnak 1886-ban tartott egyik ülésén Thaly Kálmán rendes tag azt az indít-

* (A Történelmi Bizottságban előadott jelentésből.)

ványt tette, hogy a bizottság a gr. Teleki József «Hunyadiak kora» című csonkán maradt nagy művének befejezéséről gondoskodjék. Köztudomású volt ugyanis, hogy a boldogult gróf, műve kinyomott (összesen nyolcz) köteteinek példányait az Akadémiának ajánlotta fel, s e kötetek elárusításából jelentékeny összeg gyűlt össze, mely lehetővé tenné a mű befejezését.

A bizottság, az Akadémia nagynevű volt elnöke iránti kegyeletétől s azon meggyőződéstől vezéreltetve, hogy az Akadémia a kinyomott példányoknak ajándékuł elfogadása által a csonkán maradt nagyszabású mű befejezésére mintegy erkölcsi kötelezettségben van, végül, hogy a Hunyadiak dicső korának Teleki óta elhanyagolt története ily módon újra munkába vétessék, elvben a «Hunyadiak kora» folytatása mellett nyilatkozott, majd annak fogatosítására az Akadémia beleegyezését is kinyerte. — Egyidejűleg érintkezésbe lépett dr. Csánki Dezsővel, a ki «I. Mátyás udvara» és «Rajzok Mátyás király korából» címen 1882 óta két dolgozatot bocsátott közre e korszakból, s a kiről tudva volt, hogy épen a Hunyadiak kora művelődés-történelmével foglalkozik, mely gróf Telekinél kéziratban maradt. — Csánki, az Akadémia támogatása mellett, örömmel vállalkozott egy nagyobb terjedelmű művelődéstörténeti mű megírására.

A bizottság azonban, úgy a gr. Teleki József iránti kegyeletnek, mint az irodalmi szükségletnek is eleget kívánván tenni, a csonkán maradt történelmi földrajzi rész kidolgozását is kívánta s ehhez képest Csánkit a földrajzi, azután a művelődés-történelmi rész, végül egy e korszakbeli diplomatarium kidolgozásával — minden év végén teendő részletes jelentés kikötése mellett — 1887 elején megbízta s a mű munkálatainak vezetését fölvette programjába.

Csánki 1887. február havában referált a Teleki-féle kéziratok átvételéről s a munkát megkezdéséről.

Az év végén benyújtott első jelentéséből kitűnik, hogy kezdetben sem a Történelmi Bizottság, sem Csánki nem voltak — a mint hogy nem is lehettek — tájékozva a földrajzi rész leendő terjedelméről s a kidolgozásához megkívántató időről és költségekről. Annyi előre látható volt, hogy ha a hazai levéltárak felhasználásával íratnék meg a mű eme része, erre, jelesül már magára az anyag összegyűjtésére is, igen jelentékeny idő és költség kívántatnék. S ezért a bizottság egyelőre csupán azt tette Csánki köteleességévé, hogy a Teleki-féle kéziratban levő adatokat a szükséghez képest fejtsse meg vagy dolgozza át, s ez anyag kibővítése végett a boldogult gróf halála óta megjelent okmánytárakban, folyóiratokban, monographiákban stb. tegyen kutatásokat.

Azonban a munka folyamán mihamar kitűnt, hogy ez az út nem vezetne célhoz. Mert az ez alapon készülő mű a Teleki-féle kéziraton nyugodnék, holott annak idején sem Teleki, sem később Szabó Károly, a ki a VI-dik kötetnek publikált részét kidolgozta, nem töreked-

tek a XV. században fennállt várak, városok, helységek stb. *lehető teljes* elősorolására; maga a Teleki-féle kézirat pedig alig egyéb, mint a Fejér Codex-éből és az ezt megelőzőtt, topographiai téren csak tapogatózó írók műveiből minden rendszer nélkül válogatott *helynevek és idézetek* hézagos, föl nem dolgozott gyűjteménye.

Arról volt tehát szó, hogy ha a levéltári kutatás teljesen mellőztetnék, az említett régi forrásokat is egészen újra kellene kivonatozni és tanulmányozni, hogy legalább az ezekben levő anyagból a helységeknek stb. lehető teljes sorozata álljon elő. Holott nyilvánvaló, hogy Fejér és elődei idejében a levéltáraknak épen a birtokokra vonatkozó részét igyekeztek a történet-kutató előtt eltitkolni, s hogy ezenkívül a Fejér diplomatariumában részint az oklevél-kiadás fejletlensége, részint pedig szántszándékos ferdítések miatt épen a helynevek igen gyakran megbizhatatlanok.

Az alap eme hiányosságán a Fejér óta publikált kútfők sem segíthettek.

Elszórva sok heces adat látott ugyan napvilágot az 50-es évek óta, de a mi fő, az egész országra kiterjedő bőséges anyag-készlet épen a Hunyadiak korára hiányzik. Maga Fejér ép ez időszaknál szakad meg, a «Hunyadiak korá»-hoz csatolt három kötetnyi oklevéltár inkább diplomacziái anyagot tartalmaz, s az újabban (1887-ig) megjelent gróf Károlyi és Székely oklevéltáron, az erdélyi szász apró publicatiókon, Pesty Frigyes délmagyarországi és a Békés megyei Tört. Társulat e megyére vonatkozó kútfőkiadványain kívül csoportosabb publikált oklevélanyagunk nincsen. S egyedül ezek, továbbá az Árpád- és Anjou-kori és Zichy-okmánytár meg a pápai tizedlajstrom alapján a XV. századi Magyarország topographiáját megalkotni nem látszott lehetségesnek.

Nehogy tehát az idő egy ily, még statisztikai szempontból is szegényes és csekély értékű dolgozatra pazaroltassék, Csánki, számítva a bizottság jóváhagyására, a topographia kidolgozásában is új alapra állt, azaz önálló, terjedelmesebb levéltári kutatásokba fogott. A fővárosban és a vidéken, a nagyobb és hozzáférhető levéltárakban az oklevelek tizezeit kellett átnéznie, egyelőre megyék szerint följegyezni, vagy a kényszerűséghez képest azonnal kivonatozni, s egyszersmind a folyton gyarapodó anyagot successive beilleszteni a megyéknek egyidejűleg munkába vett leírásába.

S a Történelmi Bizottság az 1887. év végén készséggel járult hozzá a topographiai résznek ezen új, levéltári alapon leendő kidolgozásának eszméjéhez.

De még mindig csupán arról volt szó, hogy az ily módon létrejövendő mű, mely leginkább a Tiszavidék, Erdély, Szlavonia és a Kapcsolt Részek topographiáját volt tartalmazandó, összesen mintegy másfél kötetnyi terjedelemben illeszkedjék a meglévő csonka VI-dik kötet-hez, VI. és VII. kötetül.

Az 1888. év végén azonban, midőn Csánki a saját munkálata gyanánt némely kész megye kidolgozását bemutatta, kitünt. hogy ez a dolgozat semmi arányban sem fog állani a Fejér Codex-én alapult, teljességet nélkülöző csonka kötettel. Ehhez képest tehát a bizottság határozatkép kimondá, hogy a csonka kötetben foglalt vidék topographiáját levéltári kutatások alapján szintén újra kidolgoztatni kívánja, s hogy az ily módon létrejövő egész műhöz annak idején, habár külön kötetben is, egy általános mutatót és a Hunyadi-kori Magyarországot föltüntető nagyobb terjedelmű térképet is csatol.

Ekkép a földrajzi mű megnyerte végleges formáját. Terjedelmének megállapítása azonban még mindig csak nagyon hozzávetőleges lehetett, minthogy a Duna- és Dráva-vidék nagy megyéihez a levéltári kutatásokat még csak ezután kellett megkezdeni.

Közben, az 1889. év második felében. a földrajzi mű első kötete, megnyervén az akadémiai kedvező bírálatot, mint 2 és fél évi munkálkodás gyümölcse, nyomdába került s 1890. április végén 50 ivnyi terjedelemben, legnagyobbbrészt petit-szedéssel, meg is jelent. E kötet (az előszóban) beszámol használt kútfőiről (közel 80 levéltár vagy gyűjtemény) s egyszersmind az egész földrajzi mű előrelátható terjedelmét is jelzi, a nagy index-szel és a megjelent I. kötettel együtt összesen négy kötetre téven azt.

Ugyanez idő tájban azonban kitünt, hogy a mű kiadására szánt alap, t. i. a Hunyadiak kora megjelent kötetének elárusításából befolyt összeg (Akad. Ért. I. 566.) bár teljesen az Akadémia céljainak szolgál. a boldogult gróf intézkedése értelmében nem fordítható teljesen a «Hunyadiak kora» befejezésére. — Ez okon. hogy úgy a Történelmi Bizottság, mint a II. osztály s az érdeklő közönség is pontosabb tájékozást nyerjen a mű terjedelme és befejezésének időpontja felől, Csánki Dezső az 1890. év végén benyújtott évi jelentéséhez lehető részletes tervezetet mellékel a mű programjáról, melyet a Történelmi Bizottság beható tárgyalás után magáévá is tett, s a II. osztálynak előterjesztett.

E tervezetben a földrajzi mű, miként az I. kötet előszavában is, négy kötetre, a művelődés-történelmi rész pedig két kötetre van téve. «Kétségtelen — írja Csánki — hogy ily terjedelmes műnél hónap és ivszám szerint programot szabni nem lehetséges; úgy vélem azonban, az I. és a munkába vett II. kötet alapján megis tehetők *megközelítő számítások* a mű nagyságára és befejezésének időpontjára nézve . . . . . Évenként 4—5 hetet vidéki levéltárak tanulmányozására, pár hetet pihenésre számítva, szükségesnek látszik a következő megyék és területek kidolgozására (beleértve, egy hó kivételével, az anyag felkutatását is), még pedig: Zala, Vas, Zágráb, Kőrös megyékre és Horvátországra egyenként legalább 10—10 hét, Valkó, Somogy, Pozsony és Nyitra megyékre egyenként legalább 9—9 hét, Baranya és Varasd megyékre egyenként vagy 7 hét, Pozsega és

Veszprém megyékre és Dalmáciára 6 hét, Szerém, Verőcze, Tolna, Sopron, Trencsén, Bars és Hont megyékre egyenként 5 hét, Fejérmegyére 4 hét, Komárom, Győr, Mosony, Árva, Liptó és Zólyom megyékre, az erdélyi 7 magyar megyére és Boszniára legalább is 3—3 hét, Esztergommegyére 2 hét, Raguzára 1 hét, a székely székekre még 3—3 nap, a szászságra (mintegy 18—20 külön terület) mintegy 13 hét, a többi területre együtt (t. i. a régi bánságokra és déli tartományokra) — ha egyáltalában ajánlatos lesz ezekről is írni — mintegy 8 hét.

Ez alapon Csánki a földrajzi rész II-dik kötetének kéziratát hozzávetőleg 1893. február végére, a III-dik kötetét pedig 1896. július közepére ígerte; a földrajzi kötetek mutatóját pedig 1897 végére remélte közrebocsáthatónak. Végül két kötetre tervezett művelődés-történelmi rész kidolgozásához, további kutatásra és kidolgozásra legkevesebb három—három. összesen mintegy hat évet számít. (Mintegy 1903-ig.)

S e munka folyama alatt teljesen mellőzi a Hunyadiak-kori diplomatariumhoz való anyaggyűjtést, minthogy úgy ez, mint a földrajzi és művelődés-történelmi rész kidolgozása megköveteli a maga egész emberét.

Midőn e tervezetet Csánki (1890 végén) előterjesztette, még csupán az addig átkutatott oklevél-anyagból meríthető hozzávetésekre, a csonka kötetben levő Duna-menti nagy megyék közül pedig csupán Zalamegyére támaszkodhatott számításában. E megyét ugyanis, mint egyik legnagyobbikat, melyre nézve szerencsés véletlenből két kötetnyi (bár aránylag még mindig csekély) középkori oklevél meg is jelent, kidolgozta, s számításának alapjául a tervszettel együtt a Történelmi Bizottságnak bemutatta.

E megye nyomtatásban egymaga mintegy 10 ivet ígért, holott a megjelent I. kötetben a legnagyobb megye (Zemplén) is csupán három és felet adott. Pedig a mint Csánki a szomszédos délvideki megyék kidolgozásában a múlt 1891. évben tovább-tovább haladt, mind jobban kitűnt, hogy a szomszédos megyék is, részint nagy kiterjedésük, részint középkori sűrű népességük és fejlett nemességük miatt, hasonló arányban fognak megnagyobbodni; így az 1891. végén a Tört. Bizottságnak bemutatott nagyjából kész: Pozsega, Szerém, Valkó, Somogy, Pozsony, Fejér és Komárom megyék is, s ezek közül főleg Somogy, Valkó és Pozsony, mely utóbbiak Zalamegyével együtt (összesen 4 megye) legkevesebb 36 nyomott ivet fognak betölteni.

E körülmény az 1890-ben előterjesztett részletes programmon annyiban változtat, hogy a földrajzi résznek egy teljes kötettel való megszorodását teszi kétségtelenné, mihez képest a kidolgozás határideje is hozzávetőleg egy vagy másfél évvel meghosszabbodhatik. Viszont most már, főleg mióta Csánki az óriási terjedelmű Kőrös-megyét is (nagyjából) kidolgozta, bizonyos, hogy ennél nagyobb szaporulattól tartani nem lehet, s hogy így a földrajzi rész (a mutatóval

együtt) maga öt vaskos kötetet képezend, melyek összesen mintegy 12 év alatt készülnek el.

3. A Zsigmondkori oklevéltár előmunkálatai. — (Fejérpataky László lt.-nak a Történelmi Bizottságba felolvasott jelentése.) Harmadizben van szerencsém a t. bizottságnak a Zsigmondkori oklevéltár anyagának összegyűjtéséről és a munka haladásáról — a gyűjtött anyag bemutatása kíséretében — beszámolni.

Az a részletes jelentés, melyet a bizottság meghagyásából a II. osztály 1891. ápr. 13-án tartott ülésében felolvasni szerencsém volt, fölment attól, hogy a vállalat célját, a gyűjtésnél követett szempontokat és az anyag természetét bővebben ismeressem. (Akad. Ért. II. 421.) Az ott elmondottak irányadók a munka egész menetére, és ismétlésük helyett a vállalat előhaladását feltűntető eredmények rövid elmondására szorítkozom.

A bizottságtól 1889. jún. 1-én nyertem a megítélt végleges megbízást, hogy Zsigmond király korának okleveles emlékeit — bizonyos szempontok szerint megválogatva — egybegyűjtsem. Ugyanazon év végével az előkészítés munkájának eredményéül 600 darab oklevél másolatát és 2400 darab kiadott oklevél regestáját mutattam be. Második évi jelentésem, 1891. jan. 7-én, újabb 600 darab oklevélmásolatról és 6000 darab kiadott oklevélszöveg regestájáról szólt; az előbbieken, az Akadémiai Értesítőben közölt részletes kimutatás szerint, 57 levéltár anyaga volt képesítve, míg az utóbbiak 55 különböző kiadvány anyagát foglalták magukban.

Mostani jelentésem kapcsán szerencsém van 800 darab új oklevél-szöveget bemutatni. Ugy, hogy két és egy fél évi gyűjtés eredményéül teljes 2000 darab oklevél-másolat áll a gyűjtemény rendelkezésére, mely szám 76 különböző levéltár anyagát öleli föl.

A levéltárak, melyek a lefolyt évben gyűjtemény részére felhasználhattak, a következők: első helyen áll a gazdagság és belső érték tekintetében az *országos levéltár*, mely az 1389—1400. évek közti időből 374 oklevelet adott a vállalat részére. Itt őriztetvén számos kihalt, történelmünkben és kivált Zsigmond király uralkodásának zavaros első éveiben előkelő szerepet vitt családok iratai: köztörténeti és művelődéstörténelmi szempontból az országos levéltár a legbecsesebb anyagot nyújtotta. A *M. N. Múzeum* gyűjteménye, újabb szerzeményekből és pótlásokból az 1387—1410 közti időszak okleveleinek számát 28-al gyarapította.

A többi anyag vidéken lévő levéltárakból került.

Leggazdagabb volt az aratás a *leleszi* orsz. levéltárban, melynek anyaga az egész gyűjtemény számára, tehát 1387—1437. évekből teljesen kimerítettett. A már korábban megszerzett másolatokon felül e levéltár 200 darabnál többet adott az oklevéltár céljaira. — Hasonlóképen bő anyagot nyújtott a *pozsonyi káptalan* országos és magánlevéltára, mely csak az 1387—1410. közti időből 64 darab másolattal

gazdagította a gyűjteményt. Teljesen felhasználtatott továbbá a *nyitrai káptalani és püspöki* levéltár, amaz 18, ez 7 darabot nyújtván gyűjteményünknek. Az egyházi levéltárakból vett másolatok száma tehát a 300-at megközelíti.

A városi levéltárak közül *Sopron* városáé újabban 18, *Nagy-Szombaté* 36. *Trencsén* városáé 13 és *Szokolczáé* 3 darabot eredményezett. Közöttük kétségtelenül a legérdekesebb adatokat a nagyszombati levéltár nyújtotta, mely nemcsak általában a városi élet és külön közjogi állás megvilágosításához, hanem különösen a cseh-huszita betörések történetéhez nagyérdekű oklevelekkel járult.

A családi levéltárak közül kiemelendő a *gr. Zay*-ak zay-ugróczai levéltára, mely a gyűjteményhez új 20 darabot eredményezett. Ide kerülvén a Garaiak levéltárának egy része, továbbá a Hosszúbach-i és Szentpétery családoké, e levéltár fontosságát külön indokolni fölösleges.

E felsorolt nevezetesebb levéltárakon kívül egyes darabokat szolgáltatott még a következő levéltárak és gyűjtemények: a *Puky*, *Majthényi*, *Bárczay*, *Bánó*, *br. Wesselényi*, *gr. Pongrácz*, *Rudnay* és *Ottlik* családi levéltárak. *Nyitra*-megye levéltára, illetőleg a benne elhelyezett Nyitra-Zerdahelyi család iratai, a *drezdai* állami levéltár, *Turzó Miklós* gyűjteménye Trencsénben, *br. Hoennigé* Puchón és *Wertner Móré* Pozsonyban.

Az elmondottakból látható, hogy ez évben a gyűjtés leginkább az ország észak-nyugati felére terjedt, és hogy az a terv, melyet a gyűjtemény relativ teljességére és tervszerű összeállítására vonatkozólag előterjeszteni szerencsém volt, mindinkább közeledik megvalósítása felé. Mintegy 40 oly nagy levéltárat jelöltem ki, melyeknek anyaga a gyűjtemény céljaira okvetlenül kimerítendő. Ezekből 24-nek anyaga már össze van gyűjtve és ezenkívül a kutatás folyamán ötvennél több oly kisebb levéltár anyagát sikerült összehozni, melyek eredetileg a munkatervbe fölvéve nem voltak. A míg ez eljárás egyrészt a gyűjtemény teljességének és változatosságának előnyére válik, másrészt a szerkesztőt arra kényszeríti, hogy a vállalat megindításával késsék. Általános érdekű, oly hosszú és nagyfontosságú időszakot felölelő oklevéltárat, hol az oklevelek ezrei állanak a kutató rendelkezésére, nem lehet kötetenként szerkeszteni, hanem az anyagot egyszerre hosszú korszakra kell gyűjteni; úgy hogy az első éveket tartalmazó rész teljessé tételekor, a későbbi évek anyaga is együtt legyen. Ily módon meg lesz az egység és tervszerűség a gyűjtemény első kötetében, ép úgy mint az utolsóban. Ez az oka, hogy a vállalat megindíthatásának időpontja felől még most határozottan nem nyilatkozhatom; de annyi bizonyos, hogy 2—3 év elmúltával az 1387—1410-ig terjedő időszak anyaga 4—5 kötet terjedelmében együtt lesz és a kötetek gyors egymásutánban követhetik egymást.

Az idei év munkatervét illetőleg szerencsém van jelenteni, hogy ez évben az egyházi levéltárak közül az esztergomi, veszprémi, szepesi

és jászói levéltárakban, a városiak közül Eperjesen, Bártfán, Körmöcbányán és Pozsonyban, a családiak közül a br. Révayak kisselmecezi és a gr. Erdődyek galgóczi levéltáraiban szándékozom kutatásokat végezni.

Az eddigelé összegyűjtött 2000 darab oklevél-másolat az átkutatott 76 levéltár és gyűjtemény anyagát a következőképen képviseli:

I. Állami levéltárak és gyűjtemények:

1. M. kir. orsz. levéltár 1387. évi oklevelek 48 drb; 1388-ból 38 drb; 1389-ből 35 drb; 1390-ből 30 drb; 1391-ből 37 drb; 1392-ből 33 drb; 1393-ből 25 drb; 1394-ből 30 drb; 1395-ből 27 drb; 1396-ből 20 drb; 1397-ből 33 drb; 1398-ből 37 drb; 1399-ből 41 drb; 1400-ból 26 drb. Együttesen 460 darab. 2. M. N. Múzeum (a benne elhelyezett 23 családi levéltárral együtt) 1387—1410. évekből 400 drb. 3. Bécsi állami levéltár 37 drb. 4. Müncheneri állami levéltár 9 drb. 5. Bécsi udvari kamarai levéltár 6 drb. 6. Gráci tartományi levéltár 6 drb. 7. Drezdai állami levéltár 1 drb.

II. Megyei levéltárak:

8. Nyitra megye levéltára 4 drb; 9. Szabolcs megye levéltára 1 drb; 10. Szepes megye levéltára 1 drb.

III. Egyházi levéltárak:

11. Leleszi orsz. levéltár 249 drb. 12. Pannonhalmi házi és orsz. levéltár 67 drb. 13. Pozsonyi kápt. és orsz. levéltár (1387—1410.) 64 drb. 14. Nyitrai káptalan levéltára 18 drb. 15. Győri kápt. magánlevéltár 11 drb. 16. Nyitrai püspöki levéltár 7 drb. 17. A sz. Ferencz-rendiek gyöngyösi levéltára 4 drb.

IV. Városi levéltárak:

18. Kassa levélt. (1387—1410.) 100 drb. 19. Sopron levélt. (1387—1410.) 73 drb. 20. Nagyszombat levélt. 36 drb. 21. Trencsén levélt. 13 drb. 22. Zólyom levélt. 8 drb. 23. Kismarton levélt. 7 drb. 24. Besztercebánya levélt. 5 drb. 25. Szatmár levélt. 3 drb. 26. Hybhe (Liptóm.) levélt. 3 drb. 27. Rózsahegy levélt. 3 drb. 28. Szokolca levélt. 3 drb. 29. Tornóc (Liptóm.) levélt. 3 drb. 30. Selmeczbánya levélt. 2 drb. 31. Bécs levélt. (1387—1410.) 2 drb. 32. Boczabánya (Liptóm.) levélt. 2 drb. 33. W.-Neustadt levélt. 1 drb. 34. Lőcse levélt. 1 drb. 35. Verbicz (Liptóm.) 1 drb.

V. Családi levéltárak:

36. Hg. Esterházy cs. kismartoni levéltára (1387—1410.) 77 drb. 37. Br. Perényi cs. nagyszöllősi levélt. 76 drb. 38. Gr. Teleki cs. gyömrői levélt. 25 drb. 39. Br. Vécsey cs. sürköz-ujlaki levélt. 25 drb. 40. Gróf Batthyányi cs. lajtafalusi levélt. 24 drb. 41. Gr. Csáky cs. lőcsei levélt. 22 drb. 42. Gr. Zay cs. zay-ugróczi levélt. 20 drb. 43. Csoma József devecseri levélt. 10 drb. 44. Becsky cs. nagy-szöllősi levélt. 8 drb.

45. Puky Andor homrogdi levélt. 5 drb. 46. Butykay cs. levélt. 4 drb. 47. Br. Orczy cs. levélt. 3 drb. 48. Majthényi cs. levélt. 3 drb. 49. Bárczay cs. levélt. 3 drb. 50. Kubinyi cs. levélt. 3 drb. 51. Mihályi cs. m.-szigethi levélt. 2 drb. 52. Bánó cs. osztrópataki levélt. 2 drb. 53. Ujhelyi cs. t.-ujhelyi levélt. 2 drb. 54. Bobrovniczky cs. levélt. 2 drb. 55. Sz. Ivány cs. levélt. 2 drb. 56. Br. Wesselényi cs. levélt. 1 drb. 57. Gr. Pongrácz cs. levélt. 1 drb. 58. Pongrácz cs. levélt. 1 drb. 59. Rudnay cs. levélt. 1 drb. 60. Ottlik cs. levélt. 1 drb. 61. Bossits Gábor cs. levélt. 1 drb. 62. Leövey cs. levélt. 1 drb. 63. Rásztokay cs. levélt. 1 drb. 64. Szentimrey cs. levélt. 1 drb. 65. Szmcresányi cs. levélt. 1 drb. 66. Plathy cs. levélt. 1 drb. 67. Demke cs. levélt. 1 drb.

VI. Gyűjtemények:

68. Erdélyi Múzeum-egylet gyűjteménye 22 drb. 69. Fraknói Vilmos gyűjt. 17 drb. 70. M.-Szigethi ev. ref. liceum gyűjt. 8 drb. 71. Dr. Szendrei János gyűjt. 5 drb. 72. Majláth Béla gyűjt. 2 drb. 73. Turzó Miklós gyűjt. 2 drb. 74. Pokoly József gyűjt. 1 drb. 75. br. Hoenning gyűjt. 1 drb. 76. Wertner Mór gyűjt. 1 drb. Összesen 2000 drb.

4. Jelentés a «Régi M. Könyvtár» III. kötetének előmunkálatairól. Az irodalomtörténeti bizottság f. évi június havában tartott ülésén elhatározta, hogy mielőtt Szabó Károly Régi Magyar Könyvtárának III. kötete sajtó alá adatnék, annak kiegészítése végett néhány külföldi könyvtár tanulmányozás tárgyává tétessék. E célból Hellebrant Árpád, akad. könyvtári tisztviselő, az Akadémia segélyével, július 7-én külföldre utazott s hét hét alatt következő könyvtárakban dolgozott: dresdai kir., berlini kir., lipcsei városi, hallei egyetemi és magyar könyvtár, jenai egyetemi, weimari nagyhercegi, kölni városi, heidelbergi egyetemi, nürnbergi városi, regensburgi Kreis-Bibliothek, müncheni udvari, bécsi Schotten-Bibliothek-ban. Kutatása eredményeként jelenti, hogy a főtnevezett könyvtárakban összesen 442 nyomtatványt talált, melyekről a helyszínén címmást vett. Ehhez járul még körülbelül 100 darab nyomtatvány, melyeket azóta hivatalosan kért le, hogy feldolgozhassa. Ezekkel együtt tehát 542 címmást lehet utazása eredménye gyanánt jelentenie. A megjelenés idejét tekintve, az említett 442 nyomtatványból

az 1500-ig	terjedő időben	6 darab jelent meg,
» 1501—1600-ig	» »	54 » » »
» 1601—1700-ig	» »	311 » » »
» 1701—1711-ig	» »	71 » » »

A mi a munkák beltartalmát illeti, természetesen a legnagyobb rész az alkalmi nyomtatványokból, úgymint dissertatiók, születés-, névnap, esküvőre írt költeményekből került ki, melyek az írók munkálkodását illetőleg szintén érdekes adaléku szolgálnak. De vannak becseesebb dolgok is. Így a XV. és XVI. századból megemlítendőek Peibartus de

Themesvár, Laskói Osvát, Michael de Hungaria beszédei, melyekből összesen 18 kiadás került napfényre, melyek közül néhányról eddig nem volt tudomásunk. az erdélyi Wolfhard Adriannak Miksa császárhoz intézett panegyrisé Bécs 1512-ből, Jurisich Miklós két levelének 1532-iki kiadása, Georgievics Bertalan munkájának 8. kiadása, a nagy-hírű bártfai születési Henisch György 3 munkája, Galeottinak Mátyás királyról írt munkájának 1563-iki bécsi kiadása, Verantius Faustus «Machinae novae» munkájának velencei év nélküli kiadása, Rubigallus Pál «Querela Pannoniae. Wittenberg 1537.» című munkába. Eszéki (alias Zigerus) Imre «Epistola cuiusdam concionatoris ex Turcja Magdeburg 1549.» ritka munkája, melyből utazása alatt csak egy példányt talált a drezdai könyvtárban. E munka német fordításban is megjelent ugyancsak Magdeburgban 1550-ben s a magy. nemzeti múzeum könyvtára 3 példányt bír belőle. E nyomtatvány azért nagybecsű. mert érdekes adalékul szolgál a dunántúli protestáns egyház és iskolák állapotára. Eszéki e levelét 1549. aug. 3-án írta Tolnából Matthias Illyricus-hoz. ki azt előszavával ellátva, a mondott évben kiadta. Még Sambucust említi a XVI. századbeli írók közül, kinek néhány érdekes munkáját találta meg.

Munkája közben Szabó Károly II. kötetére is kiterjesztette figyelmét, melyhez szintén érdekes adalékokat talált, melyeket a Magyar Könyvszemleében fog közölni. Végül megemlíti, hogy Weimarban egy ritka magyar nyelvű nyomtatványt talált. Ez egy imádságos könyv. mely Lőcsén 1644-ben jelent meg s eddig teljesen ismeretlen unicum.

Mielőtt jelentését bezárná, kötelességének tartja köszönetet mondani mindazon könyvtárak tisztviselőinek, kik munkájában segítettek. Különösen ki kell emelnie a drezdai kir. könyvtár igazgatóját és tisztviselőit, a weimari nagyhercegi könyvtár titkárát s a hallei egyetemi könyvtár másod-, nürnbergi városi könyvtár könyvtárnokát, kik lekötelező szíveségökkel lehetővé tették, hogy munkájának oly jelentékeny eredménye lett.

Körlevél a M. Tud. Akadémia t. tagjaihoz. Hivatkozva az Akadémia Ügyrendjének 12. § árá, emlékeztetem a M. Tud. Akadémia t. tagjait, hogy az 1892-ik évi választásra a tagajánlások 1892. márcz. 31-ig küldendők be a főtitkári hivatalhoz.

Tájékoztatól megjegyzem, hogy az Alapszabályok 22. §-a és az Ügyrend 2. §-a értelmében az I. oszt. A) nyelvtudományi alosztályában: 2 rendes és 2 levelező tag, — B) széptudományi alosztályában: 1 levelező tag, — a II. oszt. A) bölcs. és társad. alosztályában: 4 rendes és 12 levelező tag, — B) történettud. alosztályában: 2 rendes és 4 levelező tag, a III. osztályban 1 tiszteletbeli tag, a III. oszt. A) math. és phys. alosztályában: 2 rendes és 6 levelező tag, — B) természetrajzi alosztályában: 1 rendes és 6 levelező tag ajánlható legfőljebb. Budapest, 1892. márczius 1. *Szily Kálmán*, főtitkár.

Megjelenik
minden hó 15-én,
három-négy ívnyi
tartalommal.

AKADÉMIAI ÉRTESÍTŐ

Szerkesztő
s kiadó hivatal a
Magyar Tudom.
Akadémiában.

SZERKESZTI

SZILY KÁLMÁN.

III. KÖTET.

1892. április 15.

4. FÜZET.

Jelentés az 1891. évi Teleki pályázatról.

(Előadta *Berczik Árpád* lt. 1892. márczius 19-én).

Ez alkalommal a gróf Teleki Józseftől alapított drámai pályadíjra tiszta vígjátékok versenyeztek, a bohózatok kizárásával. A határnapig 1891. szeptember 30-ig mindössze 7 pályamű érkezvén be, ezek megbírálására az Akadémia részéről Zichy Antal tiszteleti tag, Csiky Gergely és Berczik Árpád levelező tagok, a nemzeti színház részéről pedig Egressy Ákos és Ujházi Ede színművészek küldettek ki.

Feledhetetlen tagtársunk, koszorús drámaköltőnk Csiky Gergely — irodalmunknak e dísze — időközben elhalálozván, helyébe Arany László levelező tag kérésére fel s a Zichy Antal elnöklete alatt ekként megalakult bizottság a beérkezett pályaművek közül egyik-másikban talált fölemlítésre, sőt elismerésre méltó tulajdonságokat a nélkül, hogy a pályadíj odaítélésében az egy megjutalmazotton kívül más komolyan szóba kerülhetett volna. Nem mintha a bohózatos elemnek túltengése a versenyművek legtöbbikénél képezett volna akadályt a «tiszta» vígjátékra kitűzött pályázaton. Csak jóízű legyen a komikum és egészséges, ha egy kissé vaskosabb is, azt el lehet nézni, hiszen úgys fölötté nehéz a vig és bohózatos között a határvonalat szigorúan megvonni. Nagyobb részt a társadalmi kör szokott ilyenkor dönten, a melyben a mű mozog. Magasabb rétegekben választékosabb, enyhébb, lágyabb színek használatnak, alsóbb körökben a hang szabadabb, keresetlenebb, drastikusabb. Akárhány kitűnő vígjátékiró nem idegenkedik a bohózatosabb vonásoktól, még az ú. n. felsőbb vígjátékokban sem, melyek jellem- és társadalmi erkölcsrajzzal foglalkoznak. «Tartuffe» «felsőbb» vígjáték, mégis hány olyan vonás, sőt jelenet fordul elő benne, melyre azt lehet mondani, hogy bohózatos komikum. A «Misanthrope» előkelő társadalmi körben mozog s azért Molière itt nem is él oly színekkel, fogások-

kal, ötletekkel, mint a «Tartuffe» polgári rétegében. Mikor az alkalmat felhasználtam, hogy az ú. n. bohózatos komikum elleni kicsinyelő előítélet jogosulatlanságára utaljak, egyáltalán nem kívánom a vígjáték kapuit minden vaskosság előtt föltárni. Említettem milyen nehéz a víg és bohózatos közt a határvonalat megvonni, de a vígjátékban megengedhető és meg nem engedhető bohózatos között könnyű különbséget tenni mindenkinek, a kit ízléssel áldott meg a természet.

A mi a jobb, a választékosabb ízlésbe ütközik, az a vígjátékból és a vígjáték színpadáról számüzendő oly műfajba és színpadra, hol a kevésbé válogató, vagyis hogy úgy nevezzem, a «karzati» közönség ízlése mérvadó. A pályaművekben mindkét fajta bohózatoság képviselve van.

Más észrevételekre is nyújt alkalmat ez a pályázat. Látjuk ismét, mit mindenféle drámai pályázaton tapasztalhatni, hogy drámaírói tehetségeknek nem vagyunk lijjával, de sokan — magyarárnak mondva — sajnálják a fáradságot és röstelik a fejüket törni — s így hol a fölvetett anyag csekély becsű, hol az eszközök kopot-tak, elhasználtak. Lépten-nyomon az ócska chablonokkal találkozunk. Közös gyöngéje valamennyinek az inventio, a leleményesség hiánya. Nézzünk csak végig egyet-kettőt a pályaművek közül!

«*Kedves alakok*». Vígjáték három felvonásban. Két szerelmes párnak apró perpatvarkodása, chassée-croisséeja szerencsés befejezéssel, ez a témája ennek az okosan, kellemesen írott darabnak, melynek csak két hibája van. Egyik az, hogy három felvonásra nyújt el olyan cselekvényt, mely éppen egy felvonásra adna némi bonyodalmat; a második meg az, hogy ez a tárgy a legelhasználtabb színmű-thémák közé tartozik. Öntudatos író tollára vall, ki azonban megfélelkezik arról, hogy manapság már többet kell követelnünk magyar színműirótól, mint 20—25 év előtt. A XIX-ik század végén vagyunk szerző úr!

«*A kis baronesse*». Vígjáték három felvonásban. Ez se különb az előbbinél. A cselekvény voltaképp csak a II. felvonásban indul meg, a szerző szándéka csak ekkor lesz nyilvánvalóvá, (pedig ezzel már az I. felvonás végén kellene tisztában lenni) s nyilvánvalóvá lesz az is, hogy az anyag, melyből dolgozik, nem értékes, sőt nagyon is sokszor fel van használva. Ezen az úton bajos valami tetszetőset kisütni. Egy baronesse, ki apja titkárát szereti s egy fiatal gróf, ki meg egy társalkodónéba szerelmes — ebből áll a darab.

Hogy a szülők a baronesset és a fiatal grófot egymásnak szánták, magától értetődik. Democratia és aristocratia, szerelem és születési előítélet harca a jelen társadalomnak minden raja, minden actualitás nélkül.

Vegyük vígjátékíróink példaképül a francia divatot, mely

mindig új meg új combinatiókkal, változatokkal teszi tetszetőssé nagyanyáink ruháit és kalapjait.

Itt nem sok újat találunk. A democratiát ajkain hordó, de tényleg aristocrata báró még Eötvös József «Éljen az egyenlőség»-ből való; a jó nagymama, ki unokái szívügyeit intézgeti, Rákosi Jenő «Idája», Pailleron «Ahol unatkozunk»-ja és Csiky «Nagymamá»-ja után készült.

Érdeme a darabnak az élénkség és könnyedség, melylyel szerző a felvett cselekvényt össze és lebonyolítja, sokszor azonban és legkivált az I. felvonásban fölületessé válik az a gyors könnyedség. A lényegest is csak oly futólagosan tárgyalja, mint a mellékést, egyformán síklik el fölöttük. Azért nem is tudja mindjárt érdeklődésünket megfogni.

Színpadai jártassága kétségtelen, még sem tud mindent kiaknázni; egy-egy komikus helyzet kezében van, a nélkül, hogy mindig fölismerné és végső consequentiáig kimerítené. Mindezen könnyen lehetne segíteni, csak az anyag többet érne, vagy legalább egy-két jó új alakja volna a darabnak. — De épen mindez hiányzik. Routine és semmi egyéb.

«*Idyll*». Vigjáték három felvonásban. Szépen verselt s nem szellem nélküli munka, csakhogy a cselekvény szegényes és lassan mozog.

Azon munkák közé tartozik, melyek relative elismerést érdemelhetnek, sok jó tulajdonsággal is bírnak, de nem azokkal, melyeket a közönség mai napság színdarabban megkövetel. Így áll meg sok gyöngébb munka s ezért esik el sok oly mű, melyben elismerésre méltó, de színpadra nem épen szükséges tulajdonságok vannak. A jelen munka pedig nélkülözi ezeket, az élénkséget, a helyzetekben sokszor a társadalmi valószínűséget és lehetőséget (II-ik felv. 10. jelenet) s más egyeben kívül azt, a mi a munkát «érdekessé» teszi. Nem érdekes munka s ez sajnos, mert szerzője nemes törekvést árul el. Aztán az a cselszövési modor is, melyben a darab írva van — régi, divatja mult iskolára vall. A cselszövényt egy asszony csinálja, a ki megmondja *előre*, hogy mi fog történni.

Több figyelmet keltett ezeknél egy három felvonásos vigjáték, melynek czíme: „*Az én özvegyem*“.

Nem tárgyával mulja fölül versenytársait, mely nem sokkal különb a többiekénél, hanem a kidolgozással. Gyorsan, élénken perdül, nyelve sima, gondos, technikája pedig tökéletes színpadismeretet árul el. Sok mulatságos helyzet fordul elő benne. Csakhogy nem vigjáték — hanem bohózat, úgy alapeszméjénél, mint a kidolgozásnál fogva, mely már átesap a fönnbbi jellemzése szerinti vigjátékkilag meg *nem* engedett hohózatosba.

Egy «Jákó» nevű úr szemét Csöndes leányára, Lillára vetette,

de kívül róla, hogy tulajdonkép van felesége, a kivel nem élt ugyan egy napig sem, mert a szabadságharcz kitörése elragadta őt egyenest az oltár mellől. Az egykori feleség, «az én özvegyem» közbe jön és megoldja a csomót. A mulatságos elemet nem az alapeszme, sem a főalakok, hanem az epizódok és mellékalakok nyújtják; így doktor Barkó, aztán a zongoramesternek nem épen első kézből való alakja és más egyéb.

Ilyen körülmények közt nem volt nehéz a jutalmazandót kiválasztani, mert az minden tekintetben kiválik társai között:

«*A Kapivár*», történeti vígjáték négy felvonásban. Erdély multjában játszik s a szerző az anyagot Kővárynál vagy különböző emlékiratokban: Csereynél, Abbé Révérendnál stb. találta. Sok mindenféle történeti adomát s adatot markol fel s tán ez akadályozta meg abban, hogy a fölvetett cselekvényt oly biztos kézzel szője végig, mint a hogy megindítja. Néha-néha egy kis ingadozást venni észre, kivált a III-ik felvonásban Teleki szerepeltetésével tért el a tárgytól.

A gyakorlott kézre valló munka igen sikerülten indul meg s az első felvonás sokat ígér.

Erdély egyik várában vagyunk, melynek neve Kapivár, mostani birlalója Kapi György, főispán és Apafi Mihály fejedelem tanácsosa után, ki azonban nem tulajdonosa, csak haszonbérben bírja már 32 év óta a magyarországi Balassa-családtól. — Ezt jelenleg Balassa Imre képviseli, ki Wesselényi nádorral összetűzött és magára haragítván a császár-királyt, mindenéből kifosztva számkivettetik.

Elbújdosik hát s első útja természetesen Kapivárba viszi, melyet mint jogos tulajdonát, birtokába akar venni. Kapi György szolgálatkész alázatossággal és nagy rettegéssel fogadja, mert ha Balassa csakugyan kiteszi őt Kapivárból, nem marad a három hajadon leánynyal megáldott apának semmije, egy jelentéktelen gyulafehérvári házon kívül s akkor vége természetesen a nagy uraságnak. Csakhogy Balassa nem valósíthatja meg szándékát, a haszonbéri szerződést Kapi György székely iródiákja, Pál Mózes, Dévényben kilopta a Balassa Imre leveles ládájából, átadta gazdájának, a ki tüstént elégette és kikergeti Balassát, gúnyból egy koldustarisznyát dobva utána, melyet az nyakába akaszt, megfogadván egyszersmind, hogy visszaadja a kölcsönt, s a tarisznját még Kapi György nyakába akasztja.

Balassa nemcsak a koldustarisznyát viszi el, hanem Barcsay Judit, Kapi György rokonának szívét is, kivel egymást első látásra megszerették, ámbár Judit másnak, Gyulay Ferencz kapitánynak a menyasszonya. Ennek a mátkaságnak létrejötté egy kissé erőszakolt. — Gyulay Ferencz megkéri meggondolatlanul, elhamarkodásból az I. felvonás elején, Judit meg odaigéri a kezét szere-

lem nélkül, csak épen azért, hogy férjhez menjen. Ez a tény s most jön a complicatio. Alig kérte meg Juditot, szeme Kapi György egyik leányára, Máriára esik, kit hajdan még mint gyermeket ismert, és rögtön beleszeret. — Ki tarthatja ezt valószínűnek?

Hogy Judit csupán az illemnek engedve, szerelem nélkül odaigérje kezét egy gazdag, fiatal, derék kérőnek, azt még lehet érteni; de hogy Gyulay szerelem, sőt érdek nélkül is megkérje Juditot, az kevésbé érthető. Legkevésbé érthető pedig, hogy megkéri Juditot Mária jelenlétében és hogy neki Kapi leánya előbb nem szúr szemet, csak a megkérés után. Legegyszerűbb volna ezt a valószínűtlenséget azzal elhárítani, hogy Gyulay Ferencz ne a maga jószántából kérje meg a leányt, hanem szülői akaratával lekötött gyermekkori *jegyese* legyen — mint az akkor szokásos is volt — és az I. felvonásban jegyeséhez látogatásra jöjjön — de hideg szívvel, szerelem nélkül. Egy ilyen gyermekkori jegyestől természetesnek fogjuk találni, hogy érett észszel elfordul attól, kihez megkérése nélkül kötődtek.

Kedélyes, patriarchális képet nyerünk a középkori várúri életről; jóízű humor (mint legkívált Pál Mózes jelenetében Kapi Györggyel) és kellemes érzelmesség, a költészet egy-egy sugárát megvilágítva, váltakoznak. A fölvetett téma pedig: a harcz Kápvár birtokáért, a szerelmi viszonyokkal bonyolítva, világosan áll előttünk.

A II-ik felvonásban Apafi udvarába jutottunk, és megismerkedünk Apafi, Bornemissza Anna és Teleki Mihálynak színirodalmunkban többször felhasznált, de itten jól festett alakjaival.

Álarczos bál folyik az udvarnál s ott találkozunk az összes szereplőkkel, köztük Balassa Imrével, ki álarczosan, koldus jelmezben bámulatba ejti a fejedelmet s az egész udvart mindentudásával.

A régi «Ördög naplójának» Robin de Boisja jut eszünkbe, csakhogy Balassánál nem vagyunk tisztában az iránt, honnan jutott mindenki titkának birtokába. Elég az hozzá, megnyeri a fejedelem bizalmát, mert fölfedez egy összeesküvést és fogságra juttatja Judit vőlegényét, Gyulay Ferenczet, mint árulót. — De csakhamar fordul a koczka, Gyulay ártatlansága kiderül és Balassa kerül fogságba azon gyanú alatt, hogy az osztrák császár kémje.

Balassa börtönbe jutott. Megvallom, nem vagyok nagy barátja a börtön alkalmazásának vigjátékban, mert a közönség úgy se veszi komolyan és legkevésbé se félti hőseit, hogy baja esik. A vigjátéki hangulatot pedig mégis csak megzavarja. Általában véve megzavartatik az eddigi vigjátéki hangulat más által is. Kapi György uramról olyasmit tudunk meg, a mi rokonszenvünkön ez

érdemes úr irányában nagy csorbát ejt. Eddig vigjátéki apaszerep volt, a kedélyes fajtából, a ki küzd a vár birtokáért, hiszen családapa, három leányának férjhezmenetele van úgyszólván a vár birtokához kötve, mi meg is szerettük, de ez az uri ember — a multban legkevésbé se volt kedélyes, sőt üres óráiban kedve telt holmi kegyetlenkedésekben.

Pál Mózes a darab két felvonásán át rejtélyes személyiségként vonul végig, látjuk, halljuk, hogy — bár Kapi György rendkívül bízik benne, — a székely boszút forral gazdája ellen.

Most megtudjuk az okát.

Kapi György uram ugyanis hajdan az ő édes apját, az öreg Pált, több székely tutajossal együtt, egy csínyért, tüzes patkókkal megpatkoltatta, a mi természetesen kínos halálukat okozta.

Vigjátéki alak-e az olyan ember, a ki effélel mível, lehet-e rajta nevetni?

De nem is szükséges Pál Mózes boszújának ilyen vérfagyasztó indokot adni. Forralhatna ő boszút ártatlanabb okból is, például valamely hajdani szerelmi vetély miatt, melyben a várúr a szegény góbét megcsúfolta volt. Ezen szerző egy tollvonással segíthet, valamint azon is, hogy Pál Mózes egész szereplése érthetőbbé tétessék. Boszút akar Kapin állni, céljának elérésére mégis a leggörbébb, leghosszabb utat választja. Ha semmit sem tesz s a szerződést Balassától el se lopja, hanem megengedi Balassának azt felmutatni, boszúja kielégítést nyer, mert Kapi uram mindjárt az I. felvonásban kidobatik várából. A helyett Pál Mózes, eldugva a szerződést, az egész darabon keresztül magánál hordja és csak a végén, mikor Balassa már majdnem a hóhér bárdja alá került, juttatja ez utóbbinak kezébe. A székely góbé olyan jó alak, hogy kár volna kihagyni, pedig szereplése érthetetlen és mindenki azt kérdezheti: ugyan mért nem mutatod fel már azt a paksamétát? Ha azonban Pál Mózesnek nemcsak az volna célja, hogy Kapit a várból kidobja, hanem az is, hogy őt nevetségessé és jövőre lehetetlenné tegye, akkor természetessé válik, hogy az okmányt előbb nem lép föl, míg Kapi többi baklövéseit is el nem követte.

Ennek a III-ik felvonásnak cselekvényét röviden a következőkben foglalhatom össze:

Balassát a börtönben fölkeresi, Apafiné kíséretében és védelme alatt, Judit. Mikor a két hölgy a börtönből távozik, jön Teleki s kérdi a börtönmestertől, ki járt itten. Ez azt feleli, hogy Balassa szeretője, és mikor a porkoláb az Apafinétól kapott erszényt is átadja — Teleki arra a gondolatra jön, hogy Balassa szeretője a fejedelmé.

Ugyan mikép vakíthatja el azt az okos Telekit egy ilyen

gyanú? Balassa alig van egy-két nap óta az udvarnál, előbb nem ismerték egymást Bornemissza Annával, miképen lehetett volna ily hamar kedvesévé egy oly erényű és rangú hölgynek, mint a fejedelemné? Miért érti egyáltalán csakis ez utóbbira a «szerető» szót, hiszen két hölgyet látott távozni, tehát a másakra is érthette volna. Erőszakolt föltevések, hogy a IV-ik felvonásban egy kis félreértés keletkezhessék, mely a már vége felé rohanó cselekvényre semmi befolyást nem gyakorol.

A következő jelenetben szemben áll Balassa és Teleki! Úgy van Teleki, a kinek ehhez a dologhoz semmi köze, mert ő politikai pártszempontból gyűlölheti Balassát, de annak a darabnak a témája nem az akkori pártviszonyok, hanem Kapivár tulajdonjoga körül forog. — A pártviszonyok csak a történeti háttért képezik. Teleki tudtára adja Balassának a tanács halálos ítéletét s a fejedelemhez siet, hogy azt aláírassa.

Balassa sorsa tehát eldőlt, ekkor azonban (végre-valahára!) előbuvik rejtélyes félhomályából a székely góbé s megtudjuk tőle (végre-valahára!) gyűlöletének okát és Balassának átadja (végre-valahára!) a haszonbéri szerződést Kapivár birtokáról. Balassa ezzel kezében a fejedelem színe elé akarna jutni, ruhát cserél Pállal és elmenekül. De csakhamar visszahozzák, mire a felvonás igen hatástalanul bevégeződik, holott — mint azonnal látni fogjuk — a szerző azt hatásosan is végezhetné.

Ennek a felvonásnak legnagyobb baja azon kívül, hogy a derült két első felvonás után igenis komoly hurokat penget (halálos ítélet, börtön, porkoláb), Kapi György uramnak letünése. Eddig ő fonta a cselszövényt, most Teleki Mihály lép helyébe, ki csak mint mellékszemély mutatkozott a II. felvonás folyamában. Ily módon a cselekvény kizökken kerékvágásából. Szerencsére kevés módosítással visszahelyezhető.

A mit Teleki mond és művel, mindazt elmondhatja és művelheti Kapi is. Ki kell hát a Teleki nevét törölni, helyébe oda írni a Kapiét s meg van mentve a harmadik felvonás, kivált ha szerző a cselekvény komolyságán valamit enyhít azzal, hogy börtön helyett ideiglenesen a palota más kevésbbé rideg helyiségébe csukatja Balassát és a halálos ítéletet is más kevésbbé főbenjáró ítélettel helyettesíti.

A felvonást pedig hatásosan fejezheti be. Hadd meneküljön el Balassa és maradjon ott a szökevény ruhájában Pál Mózes.

Aztán jöjjön vissza Kapi, akarjon beszélni Balassával és álljon szemben Pál Mózesel, a ki tudtára adja, hogy erőlködése csütörtököt mondott, mert Balassa a tulajdonjogát bizonyító okmányokkal már útban van a fejedelemhez. Kapi boszúsága, dühe, zavara, kétségbeesése elég csattanós fordulat egy felvonásvégre,

kivált, ha megtudja, hogy a kit eddig hű embernek tartott, halálos ellensége és boszút állt rajta sikerrel.

A IV-ik felvonás Kapi Györgynek gyulafehérvári házában összehozza a különböző szereplőket. Mindenekelőtt nagy megnyugvással arról értesülünk, hogy Kapi uram leányairól a szerző nem feledkezett meg, mert mindegyikök vőlegényhez jutott s így nyugodtabb lélekkel várjuk a befejezést, melynek természetesen nem képezheti tárgyát más, mint a végleges döntés a fejedelem színe előtt.

Kiderül a kémkedéssel vádolt Balassa ártatlansága, s a vádló Kapi György átadatik neki. Egy régi törvény értelmében a vádlóra, ha vádját be nem tudja bizonyítani, ugyanaz a büntetés méretik, mely ellenkező esetben a vádlottat érné. Balassa, ki természetesen Barcsay Juditot elveszi, beéri azzal, hogy ellenfelének nyakába akasztja a koldustarisznyát s azzal világgá bocsátja.

A III-ik és IV-ik felvonást bátran össze lehetne egy felvonássá húzni két változással. Ha szerzőnek kedve van megtartani azt a gondolatot, hogy a fejedelemnő gyanúba kevertessék, legtermészetesebb volna a gyanú keletkezését tisztán a hóbortos, részeges és féltékeny fejedelemre ruházni. Kapi György fölmutathatja a IV-ik felvonásban az erszényt és Apafi annak történetét megtudva — magától kezdí feleségének érdeklődését Balassa iránt gyanúsítani.

Mindent összefoglalva, a darabnak első felvonása kitűnő expositió, II-ik felvonása tarka, élénk, mozgalmas képet nyújt az akkori udvari életről, a két utolsó felvonásból pedig könnyű szerrel ki lehet a kisebb-nagyobb hibákat küszöbölni. Ha hozzá vesszük a gondos, választékos verselést, a műben nyilvánuló kellemes, érzelmes, néha költői hangulatot és kedélyességet, kivált az első két felvonásban, ez a derült kép hazánk multjából tökéletesen érdemes a jutalomra, melyet a bizottság egyhangú határozata értelmében «Az igazságnak mindig győzni kell» jeligével ellátott 5-ik szám alatti «A Kapi vár» című négy felvonásos vígjátéknak méltóztassék kiadni.

Jelentés az 1891—92. évi gróf Karátsonyi-pályázatról.

(Előadta Szász Károly r. t. márczius 28-án.)

A rendesen 200 — ezuttal megkettőztetve — 400 aranyos gróf Karátsonyi-jutalomra 1891-ben komoly drámai művek pályáztak s m. é. szeptember 30-káig, mint határnapig, huszonnégy pályamű érkezett, melyeknek bírálatára az Akadémia I. osztálya Jókai Mór tiszteleti tag elnöklete alatt Szász Károly rendes, Szigeti József, Csiky Gergely (s ennek elhunytával Heinrich Gusztáv) és Bánóczy József levelező tagokat küldötte ki; kik megbízatásukban eljárva, egyértelmű megállapodásuk előadását reám bízták.

Megtisztelő, bár megvallom épen nem kellemes megbízatás; mert ismét csak a megszokott kelletlen kijelentéssel kell kezdenem és végezni, hogy a beérkezett huszonnégy (sőt egyike kettős levén, huszonöt) pályamű közt a bizottság egyet sem talált, mely «drámai, színi és nyelvi tekintetben becsesnek s így kitüntetésre méltónak bizonyult» s ezzel a Karátsonyi-pályázat — egyáltalában nem valamely eszményi magasságra kítűzött abszolút-becs, hanem a mindenkori *tényleges irodalmi színvonal* magaslatán állás iránti követelményének megfelelt volna.

Az Akadémia sok megtámadásban részesült már a miatt, hogy jutalmi kiadásával fukar, szűkkeblű, oly magasra szabja követelményeit, hogy azoknak alig felelhet meg a mai írói nemzedék, ha csak új Shakespeare-t, Molière-t, vagy legalább is egy ismeretlen és nem is sejtett tünemény fölbukkanását nem várjuk minden évben, mint a hogy egykor Arany János s Madách Imre tűntek vala föl. Mondanom sem kell, hogy az Akadémiát magát a vád legkevésbé sem érheti. Mily magasra tűzi igényeit, épen a legkövetelőbb Karátsonyi-pályázatnál is: idéztem imént. Érhetné a vád a bíráló bizottságokat, hogy ők alkalmaznak túl magas mértéket: de ezt is csak az mondhatja, a ki még nem volt pályabíró, akár az Akadémiánál, akár más irodalmi társaságnál vagy intézetnél. Ime a népszínház, mely bizonyára nem alkalmaz akadémiai mértéket s nem lép föl az abszolút-becs magas igényeivel, oly tárgyra, mely eleve már népszerűségre tarthat számot, egy márczius 15-diki alkalmi darabra kétszer hirdetett

pályázatot s még sem kapott a jutalomra érdemes, sőt csak előadható, vagy csak említést érdemlő darabot sem. A népszínházat s bíráló bizottságát azért senki sem vádolta szűkkeblűséggel, túlszigorral; de az Akadémiának kiváltsága van arra, hogy vádoltassék. Becses kiváltság, mert tanúja a folytonos figyelemnek s a nagy várakozásnak, melylyel a nemzet, a közvélemény, a napi sajtó is viseltetik az Akadémia iránt.

Valami másban lesz az oka pályázataink s jelesen drámai pályázataink csekély sikerének. Úgy látszik, a pályázástól idegenedtek el jobb íróink. Drámai irodalmunk több jeleséről positive tudjuk, hogy soha sem pályáznak, általában szivesebben viszik egyenesen a színpadra, mint vers-költőink is egyenesen a könyvpiaçra, műveiket. S most, hogy a Szigligeti nagy termékenységeinek örökösét, Csiky Gergelyt is elvesztettük, de a ki a legutóbbi időben maga is elfordult a pályázásról és a múlt évben sem a Karátsonyi-, sem a Teleki-díjért nem versenyzett, tartok tőle, hogy várnunk kell, míg újra támad, ki az ő termékenységeket örökölje, a melyből egyenesen a színpadra s azonkívül a pályázatokra is jusson. Talán a pályázás mai módjában is van az elidegenedés egyik oka; s a névtelen, de nyílt pályázat, t. i. az előadható daraboknak sorban, de név nélkül színpadra hozatala, hogy a színi hatásnak előre mindig kétes kérdése is eldőljön s a jutalom odaitélésére biztosabb támaszpontot nyújtson, újra több kedvet adna a pályázásra most attól nyilván idegenkedő dráma-íróinknak.

Rátérve az ez évi gr. Karátsonyi-pályázatra, az ügyrend szerint kötelességemmé vált, mint a bíráló bizottság — elnök is szavazván — ezuttal nem többségi, hanem a végeredményben egyértelmű megállapodásai tolmácsának, saját felelősségem alatt értekezni az egész pályázatról s ennek eredményét alapos okok kíséretében előadni.

Bár a pályázatot, — nyertese nem lévén, sem a szerző, sem a színpad, sem az irodalom — egészben véve meddőnek kell mondanunk, nem állítom, s a bíráló bizottság sem mondja, hogy a huszonöt pályaműtől s az egész pályázattól minden becset, minden érdemet meg lehetne vagy kellene tagadni; hogy a pályaművek némelyikében költői tehetség itt-ott fel ne csillámlanék; többé-kevésbé szerencsés tárgyválasztás, drámai alapeszme és tervezet, néhol lelemény, a jellemrajzban egy-egy jól talált vonás sőt egy-egy egészben is sikerült jellem, végre a drámai és színpadi hatás iránti érzék s annak elérésére némi sikerű törekvés ne mutatkoznék. Csak annyit vagyunk kénytelenek mondani, hogy a drámai alkotás e kellékeinek összesége a pályaművek némelyikében teljesen, legtöbbjében nagyrészen hiányzik s a kevés számú figyelemre méltóbbakban is igen fogyatékosan mutatkozik.

A bíráló bizottság általában abban a véleményben volt, hogy az egész pályázatról átalánosságban elég lesz ennyit mondani; de mindenik bíráló megjelölt egy-két darabot, melyekről egy vagy más tekintetben némi méltánylással érdemes lesz megemlékezni. Egyre, mint a többi közt legkiválóbbra nézve, négy bíráló egy véleményben volt, de azon túl még egy-kettőre nézve mind az öt eltérő nézetben s mást-mást jelölt ki megemlítendőül vagy egy s más oldalról méltányolhatóul; így nekem végre is hat-hét darabot kell megemlítenem, hogy mind az öt bíráló nézetét összefoglalhassam s annyiban még túl is megyek megbízatásomon (természetesen a magam felelősségére), hogy az összes pályázatról képet igyekszem adni, hogy annak fokozatairól alulról fölfelé fogalmat nyújthassak azoknak — ha vannak olyanok — a kik az akadémiai drámbírálok helyzetét kellemesnek vélik s őket, ha olykor kifakadnak, mindjárt elítélik.

Borongó felhő (I.) nyitja meg a sort, mint egy rossz ómenül. A márcziusi napok, a pesti vármegye házában, hol az ország nagy emberei, bár némelyik már rég meghalt, összegyűlnek, köztök Földváry Gábor és Kölcsey, régmúlt — s Böszörményi László még föl nem tűnt nagyságok; Deák Ferencz versbe szedi a 12 pontot; s karban eléneklik a Talpra magyart. Aztán Pozsonyban Batthyány szedi versbe az új miniszteriumot, persze nem oly jól mint Sárossy Gyula az Aranytrombitában. Azután Nagy Pál fogad Petőfivel 10 frtba, hogy még helyre áll a béke, de fogadását elveszti, mert (a színpalak mögött) kiűt a forradalom, melyet Haynau szerencsésen levervén, Pesten halálra ítéli a 13 aradi vértanút s ezzel — miután a Borongó felhő kiöntötte mérgét — a béke mégis helyre áll.

Ilyenekkel mulatják magokat az akadémiai pályabírák. Nem sokkal különb a magát történelmi színműnek nevező *Szécsi Erzsé* (XXI.), melyben ugyan épen semmi történelmi sincs, se kor, se személyek, se cselekvény, se háttér; egyik bíráló ennyit jegyzett fel róla: rémdráma- és népszínmű-kotyvalék. S ezzel ki is merítette e kritikán aluli termék kritikáját. A *«Hol a király?»* című (XIV.) *«egy európai államban a XIX. század közepe táján történő»* — de sehol és soha meg nem történhető — badarság, egy ködös eszmezavarban tévedező elme műve.

De elég ebből a fajtából.

Van aztán egynehány, a melyről se jót, se rosszat nem lehet mondani, mert szintelen, szellemtelen, költőiség nélküli, de legalább nem badarság. *Vezekénymél* (V.) az öt Eszterházi története, gyermekes kísérlet. *Tibérius* (XXIII.) minden történeti felfogás és színezet nélkül; száraz, erőtlen alakok; a szenvedélynek nincs egy szava, az igaz hazafiságnak vagy szabadság-szeretetnek egy pillanatnyi föllendülése! A XXIV. számú *Numidák*.

két ötfelvonásos drámában dolgozza fel a Sallustius Jugurta-háboruját, az első rész Adherbál, a másik Jugurta. De a Sallustius szelleme, jellemei, Róma és Karthago erköcsrajza, még a mi a historiában kész drámaiság volna is, mind elpárolgott a drámairó keze alatt. A IX. *Jefte* a bibliai történetet, a Birák könyvéből, naiv mivoltából kivetköztetve, a görög tragédia alakjába, szerkezetébe öltöztetve, majdnem pythiai érthetlenségű, hosszú s nehézkes párbeszédekben fárasztólag vonszolja tova, de karénekei csinosak s a Jefte leányának bucsúéneke megkapó. A XVIII. sz. *Ben Dávid*, a Krisztust közvetlen megelőző, már a szabadítót sejtő, váró kor nyugtalan forrongását, a Keresztelő János és Heródiás összeütközését s egy magát prófétának, sőt Messiásnak képzelő rajongó tehetetlen vergődését rajzolja, csekély drámai erővel, de költői tehetség tagadhatatlan nyomaival, itt-ott lendületes szónoki nyelvvel. A *fehér rózsza* (XVI.) a Sophonisbe ismeretes története, egészen elrontva, de itt-ott a költészet egy fuvalma érzik átlebbenni rajta. Két *Árpád-dráma*, talán a Kőczán-pályázatról maradtak; egyik a VI., *Árpád*, tele hosszú s üres beszédekkel; a másik, XIX. *Szívek harcza* csinos, de szintoly üres, fél-lyrai, fél-idylli dráma, Árpád és Zsolt közti viszályról, ki apja ellen lázad, mert ez a Ménmarót leányát, kit soha se látott, akarja rá erőltetni; a leány, álruhában követi az előle szökött fejedelemlfit, megszeretteti vele magát s jóra fordul minden.

Még gyöngébbek a jelenkori társadalmi darabok, az *Oktalan*, *A rút*, a *Levél* (II., III., IV.) *Olga hercegnő* (VIII.) *Vértanúság* (XI.) melyekről, cízeiken kívül, nincs mit följegyezni. A *havasi rózsza* (VII.) egészen gyakorlatlan, nehézkes, mondhatni parasztkéz műve, mégis némi nyers, természetes tehetségre mutat; s a *Mostoha* (XII.) néhol élénk, erősen drámai, majd ismét bágyadt, lapos kidolgozással, meglehetősen sokat ígérő expositióját cserben hagyó, félvilágot bekóborolva, végre valahol Délamerikában megoldásra kerülő badar mese: ime, a pályázat társadalmi drámái!

Majd még egy csomó történeti (olyan a milyen) dráma: *Trón és Becsület* (XV.) a Kálmán, Predslava és Álmos története, melyben új az, hogy Predslava épen Álmossal lesz hűtelen urához, de a szerző ezt nem tudta kellőleg felhasználni s csak a Predslava vezeklésének s bűnbánatának tudott erősebb költői színezetet adni; egy *Zách Klára* (XXII.), melyet két bíráló emelt ki, mint némi szinpadi hatásra számíthatót, kivált egyik felvonásában; de másik kettő annál inkább elítélt, mint a magában is kényes történetet nagyon is erős, itt-ott bántó színekkel rajzolt. Zách eladja magát hatalomért, befolyásért, szennyestűgondolatokkal Károlynak; s hogy gyanúsított hűségét bebizonyítsa, derék fiát a harcban saját kezével öli meg. S hogy

árulják magokat, testöket ezek az asszonyok! első sorban a királyné, aztán maga a szűz Klára, egy szép olasznak, a kinek egyikök sem kell! S hogy beszél ez a Klára szemérmetlen dolgokról, mosdatlan szájjal! — A XVII. sz. *Sforza Ferencz*, a történeti tények és jellemek meghamisításával, még a korszakok fölcserélésével vagy összezavarásával is, de ha ezt elengedjük, nem erő nélkül a cselekvényben is, dictióban is. A XIII. sz. *Ötödik László*-nak, mely egyenesen halad a történeti cselekvény útján s az operát (mely a Tóth Lőrincz drámájának a kivonata) nyomról-nyomra követi, és elég száraz, kevésbé lendületes, de az az érdeme: hogy a jellemek rajzában igazságra és egyénítésre törekszik. Gondot fordít a főalakok: a király, Hunyadi László, Gara nádor és Gara Mária következetes — nem mondom kifejtésére, de legalább vázolására s a mellék-alakoknak: Czillei, Mátyás, Rokiczána, Ujlaky legalább markans jelzésére.

A bírálók közül egyik első helyre tette, kettő másodikra: a *Sötét napok* című s XX. sz. történeti drámát. Amaz, abban a föltevésben, hogy szerzője fiatal kezdő, ki ugyan drámát concipálni nem tud még, de határozott tehetség, a kinek jó tanácsokat adni érdemes, s a ki még beletanulhat a mesterségbe: részletesen foglalkozik vele. A másik kettő, sőt a harmadik kettő is, figyelemre méltónak tartják az expositót tartalmazó első felvonást, mely a *«Zord idő»* (Kemény Zsigmond remek regénye) tárgyával, Buda elfoglalásával a török által, Izabella szorongatott helyzetével, Martinuzzi nemes czélú cselszövésével stb. nyitja meg a drámát — hogy aztán mindjárt elsekélyesedjék s a felköltött érdeket elaprózza, elveszítse. A nagy tárgyat, a bonyolult történeti anyagot, Fráter György annyi oldalú és színű alakját, a kik egy drámába szorítani megkísérlették, azok egyikének se sikerült. Még kevésbé ez új próbálkozásnak. Három felvonást kisserű intriguákkal, de egyre fogyatkozó erővel s lankadó érdekel tölt be; az ötödik egy rövid jelenet, melyben Martinuzzi megölik, mért? alig tudjuk (t. i. a darabból) s azzal vége; nem említve, hogy a nagy bibornok, ki a törökkel szövetekezett, hogy Ferdinánd uralmától megóvja hazáját, majd Ferdinánddal, hogy a töröktől: végre egy jóslatszerű kijelentéssel hal meg, világos vonatkozással a *mai korra*, a *mai királyra*: a mi (mint az utólagos jóslatok szoktak) beteljesedett ugyan s elég lendületesen is van elmondva, de a baj az, hogy a drámával kellő benső összefüggésbe hozva nincs, mert nem látjuk az útát, melyen Martinuzzi e hitre eljutott s azt meggyőződésé érlelte magában olyannyira, hogy ezt mintegy politikai végrendeletül hagyja.

A X. számú *Ráfael* című pályamű az, mely négy bíráló véleménye szerint egyedül válik ki társai közül annyira, hogy ha a pályadíjt nem is, de megérdemli azt a méltánylást, hogy

komolyan foglalkozunk vele, rámutassunk jó tulajdonaira s hibáira s elismerjük a figyelmet és talán biztatást érdemlő tehetőséget, mely benne nyilatkozik.

A darab, hősenél s tárgyánál fogva is, eszményi légkörben mozog s ez által is a közönségesnél magasabb igényekkel lép föl s magára vonja és leköti érdeklődésünket, bár azt egész folyamában lekötve tartani s mindvégig kielégíteni nem bírja. Helyenként meg-megbágyad, itt-ott ellaposodik s bár újra föllendül, nem egyszer csak erőltetve halad s fölösleges és hosszadalmas részletekkel lohasztja az érdeklődést.

Hőse az urbinói Ráfael, a renaissance legnagyobb festője, majdnem imádat tárgya Rómában, melynek nemcsak művészei, de egész népe rajong érte s maga a pápa is szinte hódol neki. Tanítványai közt van, férfi ruhában, ismeretlenül, Antonio néven, a férjét, gyermekét, otthonát elhagyott urbinói hercegasszony, szerelmes Ráfaelbe, ki őt alig veszi észre, azt sem rajta, hogy nő, azt sem, hogy nem mint mestereért, hanem mint férfiért rajong. Ráfaelnek nem szerelem a gondja, hanem művészi eszménye, a Madonna, kinek arca még megfestetlen a keze alatt levő oltárképen s az «Örök nőiség mennyei kifejezéséhez» mintát keres — és nem talál. E miatt kezdetben izgatott, nem tud dolgozni — bár a pápa rendeletet adott ki, hogy Ráfael művészetének rendelkezésére álljon mindenki és minden. — (Majd meglátjuk, hogy bánnak azzal, a ki a pápa rendeletének engedelmeskedik!) Most régi barátja, Barnabo szerzetes, az urbinói herceg papja hazajő a szent földről, hová egy polgárleány iránt föllángolt szerelme miatt vezekelni ment volt s bűnös szenvedélyét annyira legyőzte magában s kitepte szívéből, hogy Stellát, a Sollo pék leányát Urbinóban, köznéven nevezve a Fornarinát (a pék-leány), a kit szeretett, maga viszi Ráfaelhez, s madonnája keresett mintájául ajánlja neki. Mert Stella már egy meneten látta Ráfaelt s szerelemre gyúlt iránta s a művész szeme is megakadt rajta. Barnabo közvetíti ismeretségüket, azzal az elhatározással —

Barátom boldogsága — szép hazám
Művészetének, hírének jövője
Előre megszentelte, mit tevék.

(a czél szentesíti az erkölcstelen eszközöket is — a régi elv!)

A becsületes pék, — ki neje féltése miatt már előbb is ellensége Ráfaelnek — kit irtózat fog el arra a gondolatra, hogy ártatlan leánya egy festő mintája legyen, tiltakozik, erővel akarja visszatartani, majd megátkozza, s mikor a leány mégis (vonva Barnabótól) megszökik hazulról, félőrülten keresi, végre bele is hal; míg neje Margaréta, — bár maga is rajong Ráfaelért még leánykora óta, s ezért féltette férje, a mi kissé különösnek tűnik fel, mert Ráfaelt egyszerre 20 évvel vénebbnek tünteti fel —

imádja leányát, szépségére büszke s dicsőségét látja s szépségét megörökítve véli a ráváró szerep által, férje parancsára mégis ellenzi azt, a mit maga óhajtana — s ezzel már itt ellenmondásba jő magával. Hiába, a leányt már a szerelem ragadja, Barnabo viszi, s szülőitől szökve megy Ráfaelhez, ki őt lakába, a Vatikánba viszi, közbotrányra, mely miatt a pápa se lép többé a művész műtermébe — a hol a minta, Ráfaellel együtt él.

A harmadik felvonásban a Szent-Péter templomában vagyunk, hol a Madonna-kép, a gyönyörű minta után elkészülve, már a főoltár fölött áll, még lepellet leborítva s csak leleplezésre és a pápa által teljesítendő ünnepélyes megáldatására vár. Stellát lelkiismereti kételyek háborgatják szerelme s élete tisztasága felől. Ráfael vigasztalja a megcsalt leányt az oltárnál, hogy szerelmök tiszta, életök nem bűnös, viszonyuk a házasság szentségével egyenlő, a mit a leány el is hisz neki, — mintha a pápa székhelyén, s a Szent-Péter templomának oltára előtt, a házasság szentségéről s egyházi kötéséről mit sem tudnának, vagy nem tudni lehetne!

Azonban a Ráfaeltől megvetett, vagy észre sem vett szerelme miatt bűsz Antonio (az urbinói hercegnő) nagy boszszúra, nyilvános botrány előidézésére készül. Felkeresi Margarétát, a Stella anyját, ki leányát keresi — mintha lehetne, hogy csak ő ne tudná hol van a leánya, a mit mindenki tud — oda hozza a templomba (honnan Ráfael és Stella már távoztak) s a képről levonva a leplet, meggyőzi: hogy leánya a művésznél lappang s vele együtt él. Az anyát először elragadja a kép s leánya szépségének megörökítése, s aztán mégis meggyőzeti magát és — a mi hihetetlen — ráhagyja beszéltetni, hogy a templomi ünnepélyen, mikor a pápa megáldani készül az oltárképet, kiáltsa ki az egész nép előtt:

Hogy ez a kép, a mely elé borultak,
Bűnös szerelmek Isten szent nevét
Gyalázó alkotása — nem Madonna,
De bűnre csábított leányae
Kit Isten és az emberek előtt
Im visszakövetel.

A hercegnő arra számít, hogy a pápa visszaadandja Stellát anyjának — s ezzel Ráfaelt neki.

Jó a tömeg; a harangok zúgnak, Chrysostom bibornok, papság, templomi menet, zarándokok — a pápa nincs jelen. De nevében a bibornok lerántja a képről a leplet. Általános elragadtatás. Margaréta előront, ösztönözve a hercegnőtől (szintén zarándok ruhában), — s a térdelő tömegre rárivall:

Hah! átkozott bálványimádó, megcsalt
Sereg! fel onnan!

Örültnek vélik; nagy fölháborodás. Ő tovább folytatja:

Az égi Boldogasszony szent nevét
S vonásait galádul meggyalázták,
A földi kéj bűnmázát vonva rájok,
Hogy azt imádvá elkárhozzatok.

Mind: Asszony!

Margar.: Hiába! nem fojtom szívembe
E kínozó pokolt, mely benne lángol:
Egy bűnös földi lányé. lányomé,
Ki hűtlenül elbagyta apja házát,
Hogy förtelenben éljen, nyomorúlt
Szülői ellen — e kép mesterével.

Mind (vegyesen): Óh förtelen! — E kép az ő leánya! —
Hol van?

Stella: (középre tör. *anyja elé rogy*).

Megöltél! — Istenem! (*Sikolygal elájul*.)

Barnabo, a szent szűz nevében, inquisitiót kér a bűsz anyja ellen. A bibornok megengedi. Margarétát feleletre vonják. Barnabo maga (a ki pedig Stellát maga vitte Ráfaelhez!) kérdezi ki s maga ítéli máglyára saját áldozatát. Erre Margaréta magát meghazudtolja, leányát megtagadja. Ráfael télenül nézi az egész jelenetet, mely lehet nagy szinpadi hatással, de hatása csak igen vegyes lehet s több benne a visszataszító, mint a vonzó és tiszta elem.

E főjelenetet a III. felvonás végén részletesebben ismertettük, hogy a t. közönségnek fogalmat adjunk a mű előnyeiről s hátrányairól; a szerző tehetségéről, de egyszersmind az önuralom kelleténél kisebb mértékéről, a melylyel rendelkezik. — A két utolsó felvonás már csak hanyatlás s az erő bágyadása. Stellát Ráfael ájultan viszi vissza magához. Antonio betör s Stellát, ki alig tud magához térni, mérgezett törrel akarja leszúrni, de a magát közbevető Ráfaelt, látszólag könnyen — de a mérég miatt halálosan — sebzi meg s aztán magát szúrja le. Az V. felvonás: Ráfael lassú halódása. Stella vízbe öli magát.

A bírálók egyike a drámai tehetséget teljesen megtagadja a szerzőtől, csak a színi hatás és a nyelvbéli kidolgozás némi erejét ismeri el benne. A bizottság többsége méltányosabb szerző iránt. Elismeri műve figyelemre méltó voltát s ha (mint valószínű) még nem kiforrt és megállapodott tehetség, szép jövőt jósol neki. De szemére veti a sok ismétlést, a hosszadalmasságot, gyakori ellapulását a cselekvénynek is a dictionnak is, valamint a jellemekben (Margaréta, Barnabo) a következetlenséget s ellenmondásokat s a hős igen is passiv voltát. Egyes helyeken, bár nem kifogástalan, egységes, drámai, de nem mindennapos színi ügyességet s hatást lát benne; tetemesebb összevonással s a hatás összpontosításával, a mihez csak gyakorlott kéz kellene, ezt fokozni s a darabot a színpadon megállhatóvá, sőt (a töme-

ges jelenetek és a diszletek, a hatás e külső eszközeinek felhasználása által) fenmaradóvá is lehetne tenni.

Igy a mint van e mű, mely pedig a számban oly termékeny pályázat csúcspontján áll, a Karátsonyi-pályázat feltételeinek: «a drámai, színi és nyelvi becsnek» nem felel meg s távol áll attól, hogy ezek alapján a pályadíj által kitüntetésre méltónak találtsassék.

A bíráló-bizottság ennél fogva a Karátsonyi-pályázat ez idő szerinti kettős díjának kiadását nem ajánlhatja.

Jelentés az 1891. évi Farkas-Raskó-pályázatról.

(Előadta *Ponori Thevenek Emőle* rt. a márcz. 28-iki összes ülésen.)

A Farkas-Raskó-féle 100 frtos jutalomért, mely az alapítvány értelme szerint minden évben hazafias költeményre tűzetik ki, ezúttal 35 költemény pályázott. A 36-iknak érkezett «Álom» című verset, minthogy jelíges levél nélkül küldték volt be, a mult október 5-én tartott összes ülés a pályázatból kirekesztette.

A bíráló-bizottság, mely Baksay Sándor l. t., Lehr Albert l. t. és az előadóból állott, *egyhangúlag* azt az ítéletet kénytelen kimondani, hogy a pályázat szabályai 5. §-ának, *mely szerint a jutalom csak önálló becsű műnek adható ki, egyetlen egy költemény sem felel meg.*

Huszonhatot közülök szó nélkül lehet félre tenni. Ezek a következők:

1. sz. Gr. Széchenyi István emlékére. 3. sz. Az «Isten segíts» jelígejű Hymnus. 5. sz. Lelkem álma. 6. sz. Iringó. 7. sz. János bácsi. 8. sz. Emlékezzünk a régiekről. 9. sz. A magyar nemes. 10. «Lassabban Pegazus, imádkozzunk» jelígejű Hymnus. 11. sz. 1. Loreley; 2. A vár hölgye; 3. Az üldözők. 12. sz. Hazátlanul. 13. sz. Királyhymnus. 14. sz. A dóm panasza. 15. sz. A kibékült sorsharag. 17. sz. Honfidal. 18. sz. A néptanítókhöz. 21. sz. A «Fejedben kele a szent korona» jelígejű királyhymnus. 22. sz. A magyar néphez. 23. sz. Új-magyarok dala. 24. sz. Az «Éljen a király» jelígejű királyhymnus. 26. sz. Kossuth Lajos emlékére. 27. sz. A «Nefejejts» jelígejű királyhymnus. 29. sz. A háborúhoz. 30. sz. A várrom. 32. sz. Felköszöntő. 33. sz. Rákóczi emlékezete. 35. sz. Utolsó dal.

A miket itt felsoroltunk, nagy részben szelid pengetődzések, vagy élczlapjaink végrovatába való gombák és Pegazus-

rúgások, vagy iskolai témák. Legbűnösebbek a király-, Rákóczi-, Széchenyi-, Kossuth-hymnusok-féle merényletek.

Egyik-másik pályázó még azt sem vette figyelembe, hogy a pályázat *hazafias* költeményt kíván. Példa rá a «Loreley».

Milyen nyelvbeli járatlansággal mer egynémelyik előállani, mutatják az efféle mondatok:

Magyarok istene vesztafényt tartá fenn.

Hangoztat e nagy szót.

Szeplőtlenség vezet az eleven tollát.

Függetlenségünket ne nyirbálhassanak, stb. stb.

Az egyik királyhymnusból megtudjuk, hogy a magyarok istene nem Hadúr, hanem a Hadurak istene.

Rákóczi emlékezetében «az ősz Kárpátok *fecsegő* fala szóhoz nem tudott jutni nagysokára, Réműletében ah megnémula».

Kossuth születésekor egy másik verselő szerint «Veszta tűzhelyén Hunnia jelent meg, Jobbjában koszorú hullajtva levelét, S ennek *miriárdja* egy bölcsőt képezett». Ipsissima verba.

Legneveltségesebb vagyis inkább legszánalmasabb producium a gr. Széchenyi István emlékére irt rigmus.

«Ő nem halt meg» . . . «*Rémus* bűvös álma szólitá őt el. Teremtő teteme nyugszik Zeus porán».

Az Akadémia alapításáról azt mondja a vers, hogy a «tudós társaság nagygyűlésén vitatták egy Múzsaház szükségét. Helyeslik az elvet, de nincs pénzük rája. Egy *huszárezredes* kél fel a helyéről évi jövedelmét a szent célra nyújtván».

Széchenyi *szervéta*-téri házában a mágnások vitatják a független eszmét. Az ablak alatt sötét alak látszik. Irónjával *majszol* valamit papírra. . . .

Bécsben összeül a *kupaktanács*. Elszörnyülködik a kém jelentésén, hogy a *gyaurnak* min is jár az esze. Felbérelnek egy orgyilkost, ki lejön Pestre s a kerepesi-úton térkép segítségével fölkeresi Széchenyit s éjnek idején agyonlövi. Így végződik ez a rémhistória, melyről azt mondja szerző, hogy «prologus».

Összesen 9 darab találkozok a pályaművek közt, mely az említetteknel jobb; egyike-másika tisztán verselő, de valamennyi keveset mondó.

A 31. sz. a «Névtelen hős» impurumával pályázott. Sorai néha iambicusok, néhol magyar alexandrinusok; rímelők, rímkerülők, rímtelenek, a hogy jön. Sokat átvett Vörösmartyból, Tompából, kivált Petőfiből a szabályok genialis kerülésében és a könnyű munkában. Aranyból is szólamokat és reminiscenciákat. Látszik, ismeri Aranyt, de soha sem tanulta.

Ezzel ellenkezőleg a 23. sz. «Mult és jelen» nagy gond-
dal és fáradsággal készült műve egy *nem*-talentumnak. 17 darab nyolcz-soros stropháiból *bajos kihalászni célját és alapeszméjét*.

A 2. sz. «Rákóczi», a 25. sz. «Szabadság hajnalán», a 34. sz. «Magyar nemzethez» címűeknek a keresett külső mellett ugyanaz a tartalmatlanság a jellege.

Az «Ébredj nagy álmaidból» jeligéjű 20. sz. ugyancsak a «Magyar nemzethez» szól vaskos alexandrin magyarsággal. Szűkebb atyafiságos körben szavalva tapsra számíthat, de babérra nem.

A 4. sz. «Visegrád» csinos nyelven gyöngyöző rímekkel szépen folyó *merengés*. Csiszoltságából vakmerő ellentétkép tüklik ki egyetlen szó, mely festeni akarna, de színezés helyett mázól:

A magyar vér alszik,

Szuszogása hallszik

A maga-magával tehetetlen kornak.

A szuszogás után mindjárt következik a párduczos Árpád és Zách Klára.

Burleszkre ez felséges. Egyébiránt semmi újat, semmi mélyet nem mond, mint már azt megszokta az ember a *merengések*-nél.

Egy fejjel kilátszik valamennyi közül a 19. sz. «Ezer év» és a 16. sz. «Apai szózat».

Az «Ezer év». Érthetően, néha nagyon is érthetően tiszta rimű, kényelmes alexandrinusokban szól az olvasó közönség szívéhez. De *nagyon eláradoz*, mint egy népnek szánt, hatást kereső darab. *Alapeszméje nem mutat nagy inventióra*. Ezer éves történetünket bibliához hasonlítja; fokozatosan emelkedő hangulattal érintvén történetünk főbb alakjait és mozzanatait s közben hivatkozáva az annyszor emlegetett magyar vitézségre, buzdít a második évezred küszöbén, hogy egyesült erővel tart-sunk össze.

Az «Apai szózat» kevesebb melegséggel, de tömörebb s választékosabb nyelvvel van megalkotva; habár nem öltözködik is megragadó szólamokba. Alapeszméje: Fiaim! szeressétek a hazát. Legyetek hozzá hívek munkás tettekben, de ha kell karddal is. Atyáink halni tudtak, az volt az ő hivatásuk; ti tudjatok élni híven. De a békés napokban munkára! Boldogság ennek a díja; ez a babér honleány kezéből. *Látnivaló, hogy ezek a gondolatok sem újak*.

A bizottság az elmondottak alapján az összes pályaművek közül kiemelt 2 darabot sem tarthatja *önálló* becstűnek s ennél-fogva a pályadíj kiadását nem javasolhatja.

Jelenkori görög népdalok.

(Kivonat *Télffy Iván* lt. február 22-én tartott előadásából.)

Az 1-ső részben felsorolta a francia, német, olasz és görög nyelven kiadott görög népdal-gyűjteményeket, s megemlékezett a magyar nyelven tőle közölt népdal-fordításokról, melyek a Csengery Antal Budapesti Szemléjében (1858), Arany János Szépirodalmi Figyelőjében (1861), a Vasárnapi Ujságban (1884) és «Jelentés újhellén munkákról» című akadémiai értekezésében (1887) jelentek meg.

A 2-ik részben tíz népdalt közöl görögül és az eredeti versmértékben magyarul.

A 3-ik rész szótárt foglal magában a tíz népdalban előforduló görög szókincsről.

A 4-ik rész szól a görög népdalokban használt hajdankori classikai szók kiejtéséről a görögöknél és erasmitianusoknál.

— — —

A király birósági személyes jelenléte és ennek helytartója a vegyes házakbeli királyok korszakában.

(Kivonat *Hajnik Imre* rt. márczius 7-én tartott előadásából).

Azok között, kiknek kezében 1848 előtt az ország bíraskodás összpontosult, vagyis az ország nagy és rendes birái között a nádor és az országbíró után a harmadik helyet a személynök (personalis) foglalta el. Az iránt, hogy e tiszt mikor és mikép keletkezett irodalmunk tájékoztatást nem nyújt. E hiányon akar ez értekezés segíteni.

A mint a középkorban egyáltalában, úgy hazánkban is, a király nemcsak bírta a birói hatalmat, hanem igen gyakran személyesen is bíraskodott. Ez rendszerint a királyi curiában történt, a hová tehát idéztetni annyit jelentett, mint a király birói széke elé idéztetni. Ebben a királyt eleinte a nádor, a XIII-ik században azonban már az országbíró helyettesítette, miért is az utóbbit a királyi jelenlétnek a bíraskodásban (*praesentia regia*) hívták. A király azonban mindemellett gyakran tartotta a bíróságot

személyesen, ha az ügyek fontossága, vagy a peres felek előkelősége azt úgy kívánták, ítéletlevelét a kancellár útján adván ki. Kiváltságilag azonban az, hogy kizárólag csak a király személyes bírósága alá tartozzék, senkinek sem volt megadva.

Az Anjou-k a nádort, ki a XIII-ik században és a XIV-iknek első felében, a királyi curiától különváltan, a vidéken ítélte a nemesek ügyeiben, a curiába vonják és ennek bizonyos ügyekre nézve egyik rendes bírójává teszik; hasonlókép a városi peres ügyekben a tárnokmester lesz a curia rendes bírója, míg nem a városoknak külön országrenddé emelkedésével a XV-ik század elején onnét kiválik. Velök szemben, kik a curiában saját nevükben ítélnék, az országbíró maradott a királyi bírósági jelenlét vagyis a szoros értelemben vett királyi bíróság. Azonban az Anjou-k már osztogatnak mentességet az országbíró bíráskodása alól is, és egyes egyéneket vagy pereket a király különös bíráskodásának tartják fenn. Ezekben a király személyesen vagy különös megbízásból más, mint az országbíró, ítélvén, a király e bíráskodását a *specialis praesentia regia* kifejezéssel jelelték, vagyis a király bírósági különös jelenlétéről beszéltek. Mikor a bíráskodás hatáskörének tágulásával, annak állandósítása szükségessé válik, a királyi különös jelenlét bíróságának élére, a király képviselőjében, az udvari vagyis főkancellár jut. Ennek nyomaival már a XIV-ik század közepe táján találkozhatni.

Körülbelül egy századon át tart a királyi különös jelenlét bíróságának szereplése. Elnöke a főkancellár, vagy ebben helyettese (vicesgerens), mint 1401—27. Jakab mester, 1455-ben Hangácsi Albert és 1459—64 Sárly Péter, ki már specialis praesentiae regiae locumtenens czímmel él. Birótársait a curiában lévő nagyok sorából veszi, ügyeit pedig egy ítélőmester (protonotarius regius v. Cancellariae) jegyzők segítségével kezeli, külön e célra rendelt pecsét alatt.

E bíróságnak, mint állandóan szervezett bíróságnak, megalakulásával a király személyes bíráskodását már Nagy Lajos uralkodása második felében a *personalis praesentia regia* kifejezéssel jelelték. Ezt a király a tanácsban végzi, a curiában vagy azonkívül, miért is a király személye elé szóló idézés formulája szerint a fél ott volt köteles megjelenni, a hol a király időszentint tartózkodott. A personalis praesentia regia, mely Zsigmond uralkodása végéig valóban a király által személyesen tartott törvényszéket jelentett, az 1435-ki nagyobbik végzemény 4. és 5. cikkelyei következtében kezd rendes bírósággá szervezkedni.

E cikkelyek a nagyobb hatalmaskodási ügyeknek a királyi személyes jelenlét elé vitelét is megengedvén, a király ebbeli bíráskodása végre is helyettesére szorult. Kezdetben és átmenetileg az országbíró és a főkancellár együttesen képviselik a királyi

személyes jelenlétet, 1453 óta azonban már a kir. *titkos kancellár* jut annak elére, ki az ide tartozó ügyiratok kiadására külön pecsétet nyer, melyet a király birói pecsétjének (sigillum judiciale) mondanak.

A titkos kancellár már 1320-tól fogva szerepel, mint a második kancelláriának az udvarban előjárója, mely a bíraskodásnak a curiában. összpontosítása és az írásbeli eljárásnak kifejlődése miatt vált szükségessé, és mely tehát főleg igazságügyi kiadványokkal foglalkozott. Eleinte a királyi kápolna ispánjai viselték e tiszte, később e két tiszte különvált és a titkos kancellárok majd világi egyének, mint a XV-ik század első felében Perényi Imre főpohárnok és Palóczy Mátyus és Imre, majd később ismét főpapok. Mint tisztnél fogva a jogban különösen jártas egyént bízták meg a titkos kancellárt a királyi személyes bíróság képviselésével, miben első Vitéz János váradi püspök volt. És 1459 óta találkozunk már személynöki protonotáriussal is Dersanóczy Gergely személyében.

1464-ig a királyi curiához a királyi különös jelenléte és a királyi személyes jelenléte bíróságai egymás mellett szerepelnek, de az előbbinek jelentősége mindinkább csökkenvén és azt Mátyás azon intézkedése sem, melylyel a rövid határidőben, tehát a rendes nyolczadokon kívül is elintézendő pereket hozzáutasította, sem éleszthetvén fel, Mátyás 1464-ben a fő- és titkos kancellári méltóságok egyesítésével a királyi különös jelenléte bíróságát a személyes jelenléti bíróságba beolvasztotta.

A *fő- és titkos kancellár* (Summus et Secretarius Cancellarius), ki az 1486. LXVIII t.-cz. értelmében is, mint titkos kancellár maradt a személynöki bíróság élén, elfoglaltságánál fogva ennek ritkán elnökölt, hanem helyettese, a *personalis praesentiae regiae in judiciis locumtenens* vagyis a királyi személyes jelenléte bírósági helytartója, kit később röviden *personalis*-nak vagyis *személynök*-nek hívtak. Albert csanádi püspökkel indul meg 1464-ben a tulajdonképi személynökök szakadatlan sora, melyben eleinte főpapok szerepelnek, 1486—89. kivételesen világi egyén, u. m. Drághy Tamás, később ismét főpapok, 1514 óta pedig az 1507. V. és az 1514. LV. törvénycikkek értelmében állandóan világiak. Verbóczy István tíz éven át viselte a tiszte, kit 1525-ben Turóczy Miklós követett.

A személynök jut a kisebb királyi kancellária elére, hol jegyzői kara, levéltárnoka és a királyi birói pecsétet kezelő két protonotariusza van, minthogy a királyi különös és a királyi személyes jelenléte bíróságai egyesítése óta az előbbinek ítélmestere is az ő rendelkezése alá jutott. Mind ennél fogva, mind pedig mert a rendes nyolczadokon kívül is ítélt, ő jelentkezik hovatovább mint a királyi ítélszékeknek (sedes judiciaria regia) a

curiában rendes elnöke; nádor és országbiró a királyi táblának (tabula regia), mint ez ítélszéket máskép is hívták, már csak kivételesen elnökölvén. Ez okból a személynöknek állandóan Budán kellett laknia.

A király azonban ezután is ítél még személyesen, mint mondják *«propria in persone»* vagy *«Coram nostra majestate»*. Tudniillik az örökös grófok felett, továbbá hűtlenségi, súlyos hatalmaskodási esetekben és azokban, melyek a curia militaris vagyis a királyi curia lovagi vagyis becsületbirósága elé tartoztak. Hűtlenségi perekben a nagyobb tanácsban, 1495 óta az országgyűlésen jelen lévő király ítél, a többiekben az ő ítélszékén a királyi curiában, hol gyakran megjelent, legtöbbször pénteken, mikor a szegények ügyeit szokták volt tárgyalni. Ilyenkor, de különösen ha a nádor-, vagy az országbirótól a királyhoz föllebbeztek, a király a főpapok és bárók kíséretében jelent meg a királyi táblán és ott a föllebbezett ügyekben csupán ezek szavazatával döntöttek.

Csak a Habsburg-korszakban szűnik meg a király személyes bíraskodása; őt ebben némileg az ország királyi helytartója váltja fel.

Kálmán király oklevelei.

(Kivonat *Fejérfpataky László* lt. márczius 7-én tartott előadásából).

A XI. század hazánkban az egyház-alapítások korszaka. Reánk maradt okleveleink, csaknem kivétel nélkül, egyházak — püspökségek és apátságok — alapításáról, gazdagításáról szólnak. Ha maga a király az alapító vagy adományozó: ez esetben az egyháznak adott oklevél a tiszta *literae fundationales, donationales* jellegével bír; ha pedig magán egyén alapít vagy gazdagít valamely egyházat: intézkedése csak azzal válik erőssé, ha azt a király által jóváhagyatja és ha ez beleegyezésének látható jelét, a királyi pecsétet a kiadott oklevélre ráfüggeszteti. Az oklevél ezzel a *literae confirmationis* csoportjába lép; a királyi oklevelek közé tartozik, bár szövegezéséből ez néha alig vehető ki, és mint például Dávid dux ismeretes adománylevele a tihanyi apátság részére, csakis külső jelekből, a királyi pecsét jelenlétéből következtetve, sorozható a királyi oklevelek közé.

E két oklevélnemhez a XI. század végén egy harmadik csatlakozik, a *renovatiók* csoportja. A Sz.-Istvánról kapott birtokok és járulékaik a XI. század derekán bekövetkezett zavarokban sok helyt veszendőbe mentek, idegen kézre kerültek és így az alapító vagy adományozó intentiója nem teljesült. Még nem múlt el a század, mikor már beállott a szükség, intézkedések

tenni az egyházi birtokok összeírására, a régi jogezímek felkutatására és megerősítésére. Sz.-László elrendeli, hogy az egyházakat illető dolgok, bárki kezére jutottak is legyen, nekik visszaadassanak. Kétségtelen, hogy e parancsnak kifolyása az a több conscriptió, mondhatni királyi megerősítéssel ellátott leltár, a melyek éppen Sz.-László idejéből jutottak korunkra. Nem új adományok ezek, hanem korábbi, Sz.-István idejétől keletkezett adományok felsorolása, részletezése, régi jogok megújítása és királyi megerősítése, *notitia, conscriptio* alakjában.

Ez oklevélnemnek, a mely ekkor a királyi megerősítéssel ellátott átiratokat helyettesíté, a XI. századból két kiváló képviselője jutott el korunkig: a pannonthalmi és a bakonybéli apátságok birtokainak összeírása. E renovatiók szerkezetének figyelmes vizsgálata feltűnteti azt a változást, a melyen az oklevél-szöveg Sz.-István kora óta átment.

Az a formás alak, a minőt a pannonthalmi oklevél felmutat, az a relative eléggé fejlődött oklevél-stilus, a melyet Sz.-Istvánnak egyéb, hitelesekül elfogadható oklevél-szövegeiben olvasunk, idegen eredeténél fogva nem lehetett tartós nálunk. Legelőször a belső tulajdonok estek áldozatul. I. Endre a tihanyi apátság részére adott 1055. oklevelében még nagyjából ragaszkodik a külsőségekhez; de a lényeg, a szöveg már nem a régi; kűszált, hol a király beszél, hol az oklevél írója; lényeges részek hiányoznak, a szerkezetben nincs meg az egység. Nem a lényeges dolgokban, hanem csak a külsőségekben követi Sz.-István okleveleinek példáját; természetes, hogy a későbbi királyok alatt e külsőségek is áldozatul esnek. A renovatiók laza szerkezete és a nyugati oklevelek formáit csak lényegtelen külsőségekben utánzó külső alakja határozottan bizonyítja, hogy a XI. század vége az oklevél-adás terén a visszaesés kora. Az oklevelek lassan az elbeszélő stilust veszik föl, a király meg nem szólal bennök; csak egy-egy kifejezésök utal arra, hogy királyi oklevéllel van dolgunk. A visszaesséssel kapcsolatban megkezdődik az ingadozás; egyöntetű kancelláriai gyakorlat nincs; az oklevél alkatrészeinek sorrendje folyton változik, és XII. század közepéig sehogy sem tud megállapodni a magyar oklevél-forma. Legfőlebb azon oklevelek között találunk némi hasonlóságot szerkezet és külső alak tekintetében, a melyek ugyanazon egyház, ugyanazon kolostor részére keltek. Méltán feltűnhetik mindenki előtt az a nagy rokonság, a mely Kálmán királynak a zabori apátság részére szóló két oklevelében mutatkozik; nemcsak formuláikban hanem még külső alakjukban is van hasonlóság. Míg a veszprémvölgyi apácák részére adott oklevél merőben elüt tőlök, köztük egyetlenegy közös vonásra sem akadunk. Még nagyobb az eltérés Kálmán királynak Dalmátia és Magyarország részére adott oklevelei közt.

Ez eltéréseket csak úgy magyarázhatjuk meg, ha fölteszszük, hogy azok nem egy kancellária termékei, hanem hogy a zobori okleveleket a zobori kolostorban, a veszprémvölgyit az apáczák szorgalmazására, a dalmátokat Dalmátiában írták és csak utólag függesztették reá a királyi pecsétet, a király jóváhagyásával, parancsára és kancelláriájának vagy külön megbizottainak közreműködésével. Az által, hogy a királyi kancellária kibocsátotta kezéből a királyi oklevelek kiállításának kizárólagos jogát és közreműködése sok esetben csak a megpecsételésre szorítkozott: előállott az esetről esetre változó oklevélforma, az egyöntetűség hiánya a szövegezésben, külső kiállításban egyaránt, a mely a XII. század közepéig minduntalan szemünkbe ötlük.

Igy állott a királyi oklevelek ügye a XI. század végén, és Kálmán királynak a XII. századot megnyitó uralkodása nem hozott lényeges változást a királyi kancellária működésébe és az oklevél-adás gyakorlatába.

Egész mostanig úgy tudtuk, hogy Kálmán király idejéből egyetlenegy oklevél eredetije jutott el korunkig: országos levéltárunk legrégibb darabja, a veszprémvölgyi apáczák részére 1109-ben kiadott renovatio, a mely Sz.-István görög alapító-levelének átirása mellett, a benne felsorolt birtokok és jogok tulajdonában az apáczákat megerősíti. Időnként, kivált régibb időben, felmerültek ugyan egyes hírek, a melyek Arbe szigetén vagy Spalatóban Kálmán király oklevelének létezéséről szóltak. A hír azonban valónak nem bizonyult, és az egyetlen eredetivel meg kellett elégednünk.

Hazai diplomatikánk ismeretére nagy fontosságú, hogy most már Kálmán király *három oklevelének eredetijét ismerjük!* A zobori apátság jogait és birtokait biztosító 1111. és 1113. évi okleveleknek eredeti példányaira a felolvasó a múlt nyáron akadt a nyitrai püspökség levéltárában. Tekintve azt a csekély számú oklevelet, a melyeket a XI—XII. századból eredetiben fölmutathatunk, a tudomány érdekében örvendetes, hogy e szám egyszerre kettővel növekedik, kivált mikor általuk nagyérdekű, késői átiratok és kiadások által teljesen elrontott szövegeket helyesbíthetünk; még így is elég nagy a köz, a mely a hitelesnek elismerhető oklevelek korát egymástól elválasztja.

E szerint legrégibb, eredetiben, vagy legalább egykorú másod-példányban korunkra jutott okleveleink a következők:

1. Sz.-István kiváltságlevele a pannonhalmi apátság részére, a melynek korát Karácsonyi fejtegetései nyomán 1030. év tájára tehetjük

2. Endre királynak a tihanyi apátságot alapító 1055. évi oklevele, a melyet ha nem is az eredeti oklevélnek, de egykorú másodpéldánynak kell elfogadnunk.

3. Sz.-Lászlónak a pannonhalmi apátság birtokai felől kiadott renovatiója.

4. Sz.-László idejében a bakonybéli apátság javait magában foglaló terjedelmes összeírás.

5. Dávid duxnak Sz.-László pecsétjével megerősített adomány-levele a tihanyi apátság részére. Ez öt oklevél eredetije a pannonhalmi főapátság házi levéltárában van.

6. Kálmán király 1109. renovatiója a veszprémvölgyi apácák részére az országos levéltárban, két különböző, de teljesen egykorú szerkezetben.

7. A zabori apátság vámjairól és tizedeiről kiadott, Kálmán király pecsétjével megerősített 1111. évi ítéletlevél, a nyitrai püspöki levéltárban.

8. Ugyannak összes birtokait, határaikkal együtt felsoroló 1113. évi oklevél, szintén Kálmán király pecsétjével ellátva, ugyanott. E két utóbbi oklevélnek fényképét a N. Múzeum gyűjteménye számára megszerezte; és ezeket a felolvasó be is mutatta.

Ehhez korra nézve a legközelebb eső eredeti oklevél Felicián esztergomi érseknek 1134. évi ítéletlevele, a zágrábi püspökség egy erdeje felől, a melynek eredetijét a zágrábi érseki levéltár őrzi.

Kálmán királynak három, eredetiben reánk maradt oklevélhez sorakozik néhánynak szövege, a melyeket Dalmátia részére adott. Sajnos, hogy ezek közül kettőt, a zárai apácák részére szóló 1102. évi, valamint a spalatói egyháznak adott 1103. évi okleveleket sem tartalmi, sem alaki okokból hiteleseknek el nem fogadhatjuk. Úgy hogy a *három*, illetőleg — ha a veszprémvölgyi oklevél pecséttelen példányát külön szerkezetnek vesszük, — *négy* eredeti oklevélhez csak kettőnek szövegét sorozhatjuk: a Trau városa szabadalmait és kiváltságait biztosító 1108. máj. 25-én kelt államiratot és az arbei püspökség jogairól kiadott 1111. évi oklevelet. Ezzel előttünk áll az egész okleveles anyag, a mely Kálmán király idejéből reánk maradt.

Az egyes oklevelek eredetijének és szövegének vizsgálata megerősít abban a feltevésben, hogy azok nem egy szervezett kancellária, nem egyöntetű gyakorlat termékei.

A veszprémvölgyi apácák részére adott 1109. évi oklevél, korrendben hatodik helyen álló eredeti oklevelünk, külső alakjánál és szerkezeténél fogva legnevezetesebb emlékeink egyike. Az a mód, a hogy Sz.-István görög alapító levelét átírja, a régi notarius publicusok átírásaira emlékeztet. A gyarló szövegezésű megerősítő oklevél nemcsak mondatszerkezeti, hanem grammatikai hibákkal telt. E hibák és a gondatlanság a szerkezetben nem bizonyítják azt, hogy írója vagy szellemi szerzője kancelláriai képzettségű egyén volt és azt sem, hogy a szöveg megpecsételése

és kibocsátása előtt revisión ment volna keresztül. Erről a szellemi szerzőről a szöveg némi adatot juttatott reánk.

Sz.-István oklevelének átvizsgálását és az apácák birtokviszonyainak megállapítását a király Simon pécsi püspökre bízta, a kit kétségtelenül jártassága a görög nyelvben ajánlott e szolgálatra. Tisztének a görög szöveg elég hibátlan lemásolása által meg is felelt, de tudománya a latin megerősítés szerkesztésénél cserben hagyta. Oly egyén, a ki állandóan valamely kancellária szolgálatában van, nem így szövegezi az oklevelet. Hiányzanak mindazok a részek, a melyek királyi oklevelekben nélkülözhetetlenek. Úgy kezdődik, mint akármely charta pagensis vagy notariusi oklevél, az elbeszélő formában tartott idő-meghatározással; majd megfeledeznek róla és hol Sz.-Istvánt, hol Kálmán királyt szólaltatja meg, majd maga az összeíró püspök beszél. Belőle azt a benyomást meritjük, hogy a király előzetes jóváhagyásával Simon püspök egészen önállóan végzett ezzel az ügygyel. Eljárásáról jelentést tesz a királynak; a király azt jóváhagyja és királyi akarata látható jelül a kész oklevélre függeszteti pecsétjét. E föltevés valószínűségét még egy körülmény támogatja.

Van annak egy, lényegileg vele teljesen egyező, egykorú párja; csak pecsétje hiányzik. Az átírás módja, a renovatio alakja ugyanaz. Erről az oklevélpárról eddig az volt a nézetünk, hogy az a megpecsételt eredetinek másodpéldánya; és e véleményünk mellett szolt a kor gyakorlata, a mely nemcsak ismerte az ily pecsét nélküli egykorú másodpéldányok divatját, hanem tőlök helylyel-közzel a «fides diplomatica»-t sem vonta meg. Csakhogy e pecséttelen példány külső kiállításának és szövegének vizsgálata arra az eredményre vezet, hogy nem másodpéldány, copia vagy «exemplum» az, hanem teljesen önálló szerkezetű oklevél, a mely csak bevezető és befejező részeiben mutat ugyanolyan szerkezetet, szövege azonban egészen más.

E szöveg eddigelé kiadva nincs; híven ragaszkodik az a görög alapítólevél tartalmához. A birtokok sorrendjében azt követi; csak annyit mond az apácák birtokául, a mennyit az alapítólevél; a megpecsételt példány részleteiben terjedőbb, több birtokról, több jogról tud, mint akár Sz.-István alapítólevele, akár a Kálmán-kori kisebb renovatio. Ebből egy világos. Hogy a két renovatio közül az a régibb, az az első szerkezet, a mely kevesebbet tartalmaz, és az a végleges, királyilag megerősített oklevél, a mely a jogokat teljességökben öleli föl és azokat részletesen körülírja. A szövegek összehasonlításából kiderül, hogy a hosszabb oklevél lazább szerkezetű, betoldásokkal kibővített; a rövid renovatio átdolgozásának tűnik föl, a mely szövegének alapjául szolgált.

A renovatio menete valószínűleg így történt. Az apácák

folyamodnak Kálmán királyhoz, hogy alapító-levelők megsérülven, erősítse meg őket a benne felsorolt és később szerzett jogok birtokában. A király teljesíti a kérelmet; megbízza Simon pécsi püspököt, vesse össze az alapítólevelet az apáczák tényleges birtokával. A püspök eljár a megbízásban; leiratja Sz.-István oklevelének görög szövegét; és a király nevében szerkeszt egy rövid megerősítő oklevelet, a mely a bevezető és befejező formulák kivételével jóformán ugyanazt foglalja magában, a mit az alapítólevél. Sőt talán e hártját a király megbízásából meg is pecsételi. Átadja az apáczáknak; ezek észreveszik, hogy e szűkszavú megerősítés alig foglal annyit magában mint az alapítólevél, pedig jogaik azóta bővültek, birtokaik szaporodtak; s így a megerősítés jogaik védelmére elégtelen. Más kérnek, részletesebbet, bővebbet, a melylyel jogaikat igazán megvédelmezhezzék. A püspök átlátja kérésök jogos voltát; meggyőződik róla, hogy az összeírásból egy-két birtok kimaradt, jogaik nincsenek közelebből meghatározva, az összeírás tehát hiányos. Talán leveszi a kész oklevélről a pecsétet, talán rajta hagyja; a dolog lényegére nézve mindegy. Az apáczák kérelmére új oklevelet irat, részletesebbet, kimerítőbbet. Alapúl elfogadja az elsőnek szerkezetét; átveszi itt-ott kibővítve a kezdő és befejező formulákat. Kevés kancelláriai gyakorlatával fogva átveszi a hibákat is, sőt még újakat követ el. Az új renovációval meg vannak az apáczák elégedve, mert az jogaik összességét felöleli. Miért nem semmisítették meg az első szerkezetet, kérhetné valaki, miután a második azt teljesen nélkülözhetővé tette? Talán azért nem, mert pecsételen állapotában is tulajdonítottak neki annyi értéket, a mennyit a korban szokásos exemplumok, egyszerű coppiák, pecsét nélküli példányok értek. A fődolognak, a görög alapítólevélnek másolata megvolt benne, sőt annak latin magyarázata is. Hamisítás gyanújának nem lehetett kitéve, mert ki hamisítana oly oklevelet, a mely sokkal kevesebbet foglal magában, mint egy kétségtelen hitelességű, királyi pecséttel megerősített oklevél? Megőrizték kegyelemből, czélszerűségből, kényelemből, miként H. Géza mondja: «pro diversis negotiis, quae solent emergi», hogy ha valaminek bizonyítására a rövidebb szerkezet is elegendő, ne kellessék mindjárt legfontosabb oklevelőknek eredetijéhez fordulni.

Akár az apáczák kérésére szerkesztett Simon püspök bővebb oklevelet, akár a királyi kancellária, a hol azt pecsételés végett felmutatták, utasította vissza az első rövid szerkezetet, és kívánt az apáczák érdekében bővebbet, kimerítőbbet: mind a két szöveg azt a benyomást teszi az olvasóra, hogy azokat nem a királyi kancelláriában szerkesztették, hanem írójok, szellemi szerzőjök az ügy végrehajtásával megbízott pécsi püspök volt. Az alak, a hazai diplomatikánkban legelső oklevél-átírás módja, a szöveg laza

szerkezete és gyakori hibái, kancelláriai kötelékben nem álló egyént sejtetnek az oklevél írójául. Az uralkodói oklevelekétől teljesen különböző forma és hang ép úgy Simon püspök szerzőségére vallanak, miként a zobori oklevelek egyező formulái és szövegezésök elárulják szerzőjükül Godofréd zobori apátot.

Kevés levéltár története mutat föl oly gyászos eseményeket, mint a nyitrai egyházi levéltáraké. A Sz.-Istvántól alapított zoborhegyi benczés apátság és a Sz.-László alapításából fennálló nyitrai püspökség iratai, a középkor derekán alig hetven év lefolyása alatt, a tatárjárás idejétől Csák Máté koráig, háromszor pusztultak el. Ha még ehhez hozzászámítjuk a levéltárak későbbi viszontagságait: valóban okunk van a csudálkozásra, hogy a püspökség levéltára, a mely a XV. század óta a zobori apátsággal egyesített, okleveleket őrzött meg a középkorból. Bár nem nagy a szám, de szerfölött becsessé teszi e kis sorozatot az, hogy a két egyházi alapítás közül a régiebbnek, az apátságnak két eredeti oklevélét juttatta korunkra Kálmán király idejéből.

Szövegök nem ismeretlen; de eddig rossz és érthetetlen kiadásokban láttak napvilágot. Már azoknak legrégibb átírója, IV. Béla sem ragaszkodott hiven az eredetiek szövegéhez; önkényesen beletold, változtat rajta; a későbbi átíratok pedig mind ebből vették a felismerhetetlenségig eltorzított szöveget, úgy hogy az eddig nem is sejtett eredetiek napfényre kerülése diplomatikánkra nagy fontosságú. Egyikök ítéletlevél az 1111. évből, a másik nagy területen szétszórt birtokok összeírása. Az első a legrégibb okleveles emlék, a mely a pörös eljárás menetére világot vet; a másik tisztába hozza nagy terület topographiáját oly időből, a mikor e vidékről más emlék mélyen hallgat. Egyikök teljesen ép állapotban jutott korunkra, a másik, az 1113. évi birtok-összeírás azon pusztulás nyomait viseli magán, a melyet IV. Béla már 1249-ben leir; szerencse azonban, hogy legrégibb átírata nyomán az eddig nem ismert eredeti szöveg alig 2—3 szó híján teljesen rekonstruálható.

A XII. század első éveit szomorú emléket hagytak hátra a Vágvidék és Nyitra környékének történetében. Szvatopluk cseh-morva herceg, mint V. Henrik német császár szövetségese, az 1108. és 1109. években két ízben pusztítja el e tájat. Először a Vág vidéke Trencsén városáig esett áldozatul, másodízben a cseh-morva hadak Nyitraig nyomultak előre. A várost magát őreinek ébersége megmentette ugyan, de a külváros, az egész környék magán viselte a pusztítás nyomát. A becsapás első sorban a zobori apátságot sújtotta, a melynek birtokai legnagyobb részt a Vág és a Nyitra völgyén terültek el. A veszendőbe menő jogok fáradhatatlan visszaszerzője, Godofréd apát, a ki az apátság vám- és tizedjogát 1111-ben biztosítja, a betörés okozta zavarók

lecsendesítése után rögtön mozgalmat indított, hogy egyházának nagy területen szétszórt birtokait összeírja, az apátság népeit, a kik magokat elődeinek gondatlansága miatt a mozgalmas időkben szabadokká óhajtották tenni, visszakövetelje és a birtokok eredeti határait idős emberek vallomása alapján megállapítsa. Az évekig tartó birtok-bejárásról 1113-ban elkészült az oklevél, a mely az 1111-ikivel egyetemben az ősi alapítás jogairól világos képet ad.

A két oklevél rokon szerkezete mind kiállításukban mind formuláikban feltűnő. Az oklevelek elejétől végig mindenkiről, a kinek az 1111-iki ítélet és az 1113-iki birtokösszeírás létrejöttében része volt, a királyról, Lőrincz esztergomi érsekről és másokról harmadik személyben beszélnek, csak tetteiket mondják el. Egyetlen egy személy szólal meg bennök, a jogainak biztosításáért fáradozó Godofréd apát. Ha a király kancelláriája írja az okleveleket, nem ír a királyról harmadik személyben akkor, a mikor az apátot első személyben szólaltatja meg. A további szöveg sejteti velünk, hogy a királyi kancellária közreműködése csak a királytól elrendelt pecsételést elvégzésében állt. Állandóan a király kancelláriájában alkalmazott egyén végezte-e ezt, vagy e jogot a király csak egy erre az esetre alkalmazott egyénre bízta, a szöveg nem sejteti. Mindkét oklevelet Manasses zágrábi püspök pecsételi meg; e találkozásból önként kínálkozik a feltevés, hogy annak a nagy renovációnak, a mely 1111-ben a zabori apátság vám- és tizedjogának megerősítésével és 1113-ban a birtokok összeírásával véget ért, vezetését, a róla kiadandó oklevelek királyi megerősítését a király Manasses püspökre bízta ép úgy, mint a hogy az 1109-iki renováció végrehajtója a pécsi püspök volt. Az oklevelek szellemi szerzőjének pedig nem a királyi kancelláriát, hanem a szöveg hangjából és az egyező szerkezetből következtetve, a zabori apátot kell tartanunk.

Az eddig ismertetett három oklevél régi jogok felújítása, renoválása; mindháromból keletkezésükre nézve egy eredmény vonható le. Közel fekszik tehát a föltevés, hogy annak a XI. század végén felmerülő királyi oklevél-fajnak, a renovációknak írói, szerzői nem a királyi kancelláriában, hanem azon egyházak kebelében találhatók fel, a melyeknek érdekében állott, hogy régi jogaikra akár ítélet, akár megelőző vizsgálat alapján új királyi megerősítést nyerjenek.

E föltevést támogatja az a tanulság, a melyet a trauai polgároknak adott 1108-iki és az arbei püspökségnek szóló 1111. évi, korábbi jogokat megerősítő oklevelek szövegeiből levonhatunk. A Dalmátia részére adott négy oklevél közül csak e kettőnek bizonyosságát fogadhatjuk el hitelesnek. Az 1102. zárai és az 1103-iki

spalatói oklevelek ellen bizonyít a korai évszám; tartalmi és diplomatikai okok oly nyomós érvekkel tanúskodnak koholt voltuk mellett, hogy ezeket teljesen mellőznünk kell.

A dalmát oklevelek berendezésekben teljesen a régi horvát-dalmát királyok okleveleinek szerkezetét követik. Az egyezés oly feltűnő, hogy pl. az 1111. arbei oklevél szövegénél kimutatható, hogy arra IV. Crescimir horvát-dalmát királynak 1071-ben az arbei püspökség részére adott oklevele volt befolyással. Szerkezetök, formuláik annyira egyeznek a régi horvát-dalmát gyakorlattal és annyira eltérnek a királyi kancellária mindenkor praxisától, hogy azokat nem lehet ez utóbbi termékeinek tekinteni, hanem szellemi szerzőjüket azon a vidéken, azokban az egyházakban kell keresnünk, a hol és a melyek előtt e praxis szokott, mindennapi volt és a melyek — tekintet nélkül arra, hogy annak a királynak kancelláriájában, a kitől valamit ki akarnak eszközölni, milyen a gyakorlat, — oly módonban szerkesztették királyilag megerősítendő okleveleiket, a mely a szomszédos vidék előtt ismeretes és ezért nagyobb értékű volt. A mint magyarországi egyházi és világi ítélőszék előtt vitás kérdések felmerülte esetén feltűnt, és talán nem maradt volna ment a gyanútól az olyan oklevél, a mely más ország, más vidék gyakorlatát tünteti föl mind külső alakjában, mind szövegezésében egyaránt, ép úgy kétség keletkezhett volna Dalmátiában az olyan oklevél iránt, a mely sem hártványában, sem szerkezetében nem egyezik az azon vidéken már hosszú idő óta divó és így teljesen ismert gyakorlattal.

Annak az oklevélanyagnak vizsgálata, a mely a XII. század első éveiből reánk jutott, tisztán elének állítja a kor diplomatikai viszonyait és kancelláriai gyakorlatát. A mint egyrészt tisztába jöttünk az eredetiben és szövegekben fenmaradt oklevelek mennyiségével: ép úgy körvonalozva látjuk a helyet, a melyet ezek diplomatikánkban betöltenek.

Legrégibb, kétségtelen hitelességű eredeti okleveleink száma kettővel gyarapodott. Mindazon okleveleknek, a melyek Kálmán király idejében magyarországi egyházak részére száltak, birjuk eredeti példányát, sőt a veszprémvölgyit két különböző szerkezetben. Nagy fontosságú szövegeket az eredetiek nyomán most már helyesbítve, hibátlan alakban sorozhatjuk elsőrangú kútforrásaink közé. Külső alakjuk és szövegek, tanulságos volta módot nyújt arra, hogy belőlök következtetésekert vonjunk eredetökre, a helyre, a hol irattak, az egyénre, a kinek a szövegek fogalmazására befolyása volt. A három eredetivel szemben két oly oklevél szövege áll, a melyeket újabkori kiadások, másolatok juttattak korunkra. A tanulságok, a melyeket ezekből levonhatunk, támogatják az eredetiekből vonható eredményeket.

A külföld diplomatikai praxisában, a melynek megismeré-

séhez az okleveleknek sokkal nagyobb tömege áll rendelkezésre, rég óta ismert tény az, hogy vannak oklevelek, a melyek elejétől végig a kiállító király vagy császár nevében szólnak, és mégis sem szövegezésökben, sem kiállításokban nem a kancellária termékei. Azon pontos írás- és szöveg-összehasonlítás, a melynek a diplomatikai kritika újabb időben az oklevelet aláveti, megadja a módot, hogy teljes bizonyossággal megállapíthassuk nemcsak valamely kancellária szokott gyakorlatát, hanem még a kancellária egyes alkalmazottainak, a notariusoknak is jellemző szokásait. Ott mindjárt kiválik az a szöveg, az a külső alak, a mely kancellária következetes eljárásától elüt; és a nélkül, hogy az a oklevél hitelessége a legtávolabbról is megtámadható volna, az eltéréseknek magyarázatát adja az a körülmény, hogy az oklevelet idegen helyen, jobbára az általa érdekelt egyházak kebelében írták és már készen mutatták be akár a fogalmazatot, akár a tisztázatot a kancelláriának, a melynek szerepe ennél fogva sok esetben csak a pecsételésre szorítkozott.

Ha e tünet ott sem ritka, a hol teljesen berendezett, századok óta kifejldött és szervezetökben megállapodott kancelláriákkal állunk szemben: mennyivel gyakoribb lehet ott, a hol a királyi kancellária, fejlődésének kezdetén, a teljes ingadozás és kísérlet-tevés stádiumában van. Sőt van okunk gyanítani, hogy a magyar királyi kancellária azon fejlettnék látszó szervezetében és meglehetősen következetes gyakorlatában, a melyet Sz.-Istvánnak idegen minták után készült oklevelei mutatnak, éppen a miatt következett be a hanyatlás, mert a XI. század második fele óta mindinkább szapodott azon királyi oklevelek száma, a melyeknek szövegezésében a kancelláriának része nem volt. Az oklevelek nem kerülvén ki egy kancelláriából, nem is nyilvánulhat bennök egyező szerkezet.

Kálmán királynak reánk jutott oklevelei tehát azt tanúsítják, hogy a XI. század végének kancelláriai gyakorlata és a XII. század első éveinek praxisa közt lényeges különbség nincs; és hogy az egyöntetűség hiányát, a melyet oklevelei formai és tartalmi tekintetben felmutatnak, legfőképp az okozta, hogy a királyi oklevelek szövegezése és kiállítója nem pusztán a királyi kancellária, hanem sok esetben az az egyház vagy testület volt, a melynek részére az oklevél kelt.

Az erdőket pusztító apácza-rovar.

(*Bedő Albert* lt. február 15-én tartott előadása.)

A mit az apácza-rovarról eddig tudtunk, irtunk és tanítottunk, az általában németországi megfigyeléseken alapult s német írók munkáiból volt merítve, noha a kitűnő Ratzeburg munkás-sága, tehát úgyszólván 50 évet meghaladó idő óta, az apácza-rovar megismerése és irodalma Németországban sem tett valami figyelemre méltó haladást. Az 1891. évvel azonban, fájdalom, elérkezett az idő, melyben nálunk is lehetett az erdők e legnagyobb pusztítójának minőségéről és életéről tapasztalatokat szerezni. Én ezúttal épen a hazánkban tett első és közvetlen megfigyelések rövid ismertetését kívánom a t. Akadémia elé terjeszteni.

Az apácza-hernyó a legveszedelmesebb rovarok legrosszabbja, mert ott, a hol romboló uralma elterjed, nem egy, de több nemzedék korára megsemmisíti az emberek kereset-forrását s egész vidék erdőségeit elpusztítván, az ott munkálkodó lakosságot más helyen való munkakeresésre kényszeríti.

Arról, hogy e rovar eddigelé nálunk tömegesen jelentkezett volna, nincs tudomásunk; egyes példányokban mindig lehetett találni, s dr. Horváth Géza és Pavel J. uraktól a Mathem. és Term. tud. Ért. XII. kötetében a magyarországi nagy pikkelyszárnyúakról közölt névjegyzék is említi, hogy Heves vármegyében, Biharban Fonácán és Krassó-Szörény vármegyében Mehádián találtattak belőle példányok. A rovar mostani jelentkezése hazánk keleti részén és pedig oly viszonyok között történt, melyek közt a német szakférfiak leírásai után alig lehetett volna hinni, hogy megjelenésével bajt és kárt okozhat. Köztudomású, hogy különösen Bajorország déli részében a Duna és Chiemsee közötti lúczfenyvesekben, Württembergben, Ausztria több tartományában, Porosz-Sziléziában, Romániában már 1888-ban, 1889-ben, különösen pedig 1890 és 1891-ben terjedelmes pusztításokat tett s hogy magában Bajorországban oly rendkívül nagy mértékben jelentkezett, hogy a bajor pénzügyministeriumtól az írtási munkálatokra engedélyezett költségek a múlt év augusztus végéig meghaladták a 3 millió márkát.

Némely szakember nálunk és külföldön is oly véleményben van, hogy e rovar lepke-állapotában messze vidékre elrepül, vagy a viharok vihetik tova, s ez okból hajlandók egy vagy más helyen történt pusztításait annak tulajdonítani, hogy a közelebbi vagy távolabbi vidékről származott át. Így akadtak Ausztriában

is, kik azt mondták, hogy oda Bajorországból ment át; mert ott, mikor még kis mértékben volt, nem vették észre, s midőn megszorodott, akkor könnyen áttért. Igen természetes, hogy onnan, a hol már sok van, könnyebben terjedhet el a szomszédságra; én azonban épen a nálunk való elszigetelt fellépésből következtetve, azon véleményben vagyok, hogy az osztrák tartományokban megjelent apácza-hernyókat ép olyan kevéssé lehet a bajor hernyóirtás kis mértéke következményének tekinteni, mint a görgényi erdőkbeli megjelenését Bajorországból vagy Romániából való áttelapülésnek vagy viharok szállítmányának tulajdonítani.

Meg kell itt egyébiránt jegyezni, hogy ezzel nem akarom azt mondani, mintha lehetetlennek tartanám, hogy ez éjjeli lepkék kisebb vagy nagyobb raja önkéntes vándorlás útján, például akkor is, ha tenyészeti helyén háborgatják, vagy szelek erejétől segítve és sodorva, közelebb vagy távolabb eső helye kreel ne vándorolna; hanem csak azt, hogy én e rovar most észlelt és úgyszólván Közép-Európára kiterjedő tömeges jelentkezését mind a külföldön, mind nálunk abból származottnak tekintem, hogy az utóbbi években az egyensúly, mely az apácza-hernyó és az ezt irtó rovarok között fennáll, megzavartatott, még pedig olyformán, hogy előtűnt még eléggé nem ismert okokból, az apácza-pusztító rovarok elvesztek vagy fel sem szaporodtak oly mértékre, hogy az egyensúly fentartására elegendő mennyiségben megjelenve, elpusztíthatták volna az apácza-hernyókat és petéket. Ennek következménye aztán, hogy a faj fentartásra szükséges mennyiségben állandóan meglevő apácza-rovarok túlsúlyra szaporodtak s pusztításuk a fák leveleinek lerágása által annyira kiterjedt, hogy most már veszélyes csapássá vált; mert a leveleinek legalább felerészét elvesztett fenyőfa életben maradása nem remélhető. Hogy pedig az apácza-rovarnak e felszaporodása aránylag igen rövid idő alatt lehetséges, legyen elég annyit megjegyezni, hogy egyetlen him- és nő-lepke leszármazóinak száma 4—5 év alatt milliókra megy.

E szaporodó képesség nagysága magyarázza meg, hogy e hernyó az erdőpusztításnak rögtön előálló, óriási terjedelmével lepi meg az országokat. Addig, míg a mérföldnyi távolságokra terjedő erdőkben a dús lombosított fák között néhány pár lepke vagy egyes fák 20—30 hernyó él, azok az erdő ezerekre és milliókra menő fái közt alig vehetők észre; mikor azonban sűrűbb megjelenésük, vagy a fák lombjának lerágása által feltűnnek, akkor számuk már oly nagy, hogy a milliókra menő fák megvédését vagy a sokszoros milliárdokra menő hernyók avagy lepkék megsemmisítését a legmegfeszítettebb erővel sem lehet remélni. Ilyenkor nyilvánul aztán az emberi erő és hatalom igazi csekély-sége a természet erőivel szemben s ilyenkor bámuljuk a káros rovarok hatalmát, mely mérföldekre terjedőleg megfosztja a földet

termésétől, a vidéket szépségétől, a hegyeket erdőkoszorújuktól s aztán évtizedekre terjedőleg kiveszi az ember kezéből a fatermés útján nyújthatott kenyeret, ott hagyván a pusztá hegyoldalakat, hogy annál jobban neveljék az árvizeket. Ilyenkor érezzük aztán szükségét a rovarpusztító madarak kimelésének s ilyenkor tudjuk a becsét azoknak a kis hasznos rovarkáknak, melyeket földmívelőink oly kevésbé ismernek s melyek hasznát eddigél oly kevésre szokták becsülni; de a melyek életének jelenségeit általánosabban megismerni az emberi nemnek annál élénkebb szüksége, mentől jobban szaporodik s mentől inkább művelés alá veszi a termőföldet.

Az apácza-rovar különböző életváltozataiban való leírását s annak erdőgazdasági szempontból való részletes ismertetését most mellőzöm, fentartván magamnak egyébiránt, hogy a folyó évben még teljesítendő megfigyelések után, annak idején közvetlenül szerzett tapasztalataim alapján, megfelelő részletes ismertetést adhassak. Az apáczától hazánkban megtámadott erdők Maros, Torda, Csik és Besztercze-Naszód vármegyékben vannak; a nagyobb területre elterjedő rovarhad a maros-tordai erdőket támadta meg. Ezek területe 81,262 hold s ebben nevezetesen a görvényi kincstári erdőkből 62,511 hold, a báró Bánffy családnak a Maros-mellék völgyeiben levő erdeiből 16,661 hold. Csikban a megtámadott, de a maros-tordainál kevésbé megrontott terület mintegy 2000 hold. Besztercze-Naszódban mintegy 5000 holdnyi területen szétszórva találtak egyes lepkéket, károsulásnak azonban még nincs nyoma.

A pusztítás a maros-tordai erdőkön, a területi összefüggést véve, kisebb vagy nagyobb csoport erdőre, szórványosan vagy váltakozó jelentkezéssel van elterjedve. A támadás fokozati mértékét tekintve pedig, még eddig némi megnyugtatót ad az, hogy a kimutatott összes terület aránylag csak kis részben van *erősen megtámadva*, mert a báró Bánffy-család erdeiből a legszebb növéssű és zárlatú s legnagyobb részben még fiatalokú 2139 hold tiszta lúczyfenyőerdő és 183 hold vegyes fenyő- és bükkerdő olyan, hogy annak fentartása többé nem czélszerű s legnagyobb részét már le is kellett vágni; *mérsékelt rágással* van megtámadva a báró Bánffy-családnál 2417 hold fenyő-, 1347 hold bükk- és 4037 hold vegyes fenyő- és bükkerdő; a kincstárnál pedig 7325 hold fenyő- és 26139 hold bükkerdő. Itt meg kell jegyez-nem, hogy mérsékelt rágásnak azt számítom, mikor a tülevelű fák levelének legfőljebb egyharmadrésze van lerágva és mikor a bükk lombja a lerágás után ismét csaknem teljesen kihajtott; *jelentkező* vagyis szabad szemmel még nem látható *rágást* tapasztalhatni, a levélhullás és hernyóürülék nyomán, a báró Bánffy-család erdeiből 2818 hold fenyő-; 1666 hold bükk- és 2054

vegyes fenyő- és bükkerdőben; egyes községek erdeiben 1100 hold fenyő- és 960 hold bükkerdőben; a kincstárnál pedig 20527 hold fenyő- és 8550 hold bükkerdőben. E szerint tehát összesen és együttvéve az 1891. évben Maros-Torda vármegyében *erős rágással* volt megtámadva 2322 hold; *mérsékelt rágással* 41,265 hold, és *jelentkező* rágással 37,675 hold. Az erdők korát tekintve pedig 67,600 hold 100—120 és több éves; 2991 hold 60—90 éves és 10671 hold igen vegyeskorú és szálalva használt 30—100 éves erdő.

De hogy mily erdőterületet vagy fatömeget tehet e rovar tönkre, erre képzetelet meghaladó képet nyújt, ha megemlítem, hogy *Hess* német erdészeti író adatai szerint, a Poroszország keleti részében 1853—1863-ig pusztító rovarhad 18 négyszög mértföldre vagy 180,000 holdra terjedő erdőt tett tönkre, 13 millió köbméter fatömeggel; s hogy München közelében 1890—91-ben egy összefüggő tagban a 12,000 holdra terjedő ebersbergi gyönyörű erdőség úgyszólván egészen elpusztult s a belőle levágott fák fatömege közel két millió köbméterre megy, mely anyagnak ily egy tagban levő területről rövid idő alatt teljesítendő kihasználása oly rendkívüli munka-terhekkal jár s magában véve is oly óriási tömeg, hogy a mi erdeinkből, melyeknek fő völgyei keskenyek s az alig járható szűk mellék-völgyekre igen meredek oldalak ereszkednek, szükség esetén kiszállítható sem volna, hanem nagy részben ott kellene vesznie. Egyébiránt a bajorok is, elismerésre méltó erélyes munkásságuk mellett, csak annak köszönhetik, hogy ez egy helyt összehalmazódott sok faanyagot egészen föl tudják használni, hogy téres fekvésű erdejökben, egész hálózat-szerű beosztással mindenüvé fő vagy keskeny vágányú vasutat fektethetnek le s azzal a szállítást szünet nélkül teljesíthetik.

Az apácza-rovar, a németországi tapasztalatok szerint, a sík fekvésű vagy dombos talajon álló s rendszeren 500—600—700 méter tengerszin-feletti magasságban lévő lúcz- és erdei fenyő-fákból álló erdőkben szokott időnként tömegesebben jelentkezni, jöllehet régen tudvalévő dolog, hogy nagyobb elszaporodása idején sok más fát is megtámad, sőt még a gyümölcsösökre is átmegy. Nálunk azonban, a magassági emelkedést tekintve, tetemesen följebb ment. Én a görgényi erdőkben 1100 méter magasságban találtam hernyóval és bábokkal bővelkedő, tömegesen lepusztított fákat, megfigyelő társaim* pedig egész 1400—1500 méterig.

---

* Itt elismerő köszönettel emlékszem meg azon t. szaktársaimról, kik a megfigyelő munkálatokban segítségemre voltak s utasításaim szerint eljárni sziveskedtek. Névszerint fogadják köszönetemet *Fekete* Lajos m. kir. erdőtanácsos *Gyöngyössy* Béla kir. erdőfelügyelő, *Schmidt* Ferencz uradalmi erdőmester, *Bodor* Jenő m. kir. erdőrendező, *Pellion* Lajos m. kir. főerdész és *Csegezy* Pál uradalmi erdőgyakornok urak.

Nevezetes eltérés a németországi tapasztalatoktól különösen az, hogy nálunk először a bükkösökben jelent meg s hogy ott is, a hol a bükk- és lúczyfenő együtt voltak, előbb rendszeren a bükk lombját rágtá le s csak erről menve át támadta a fenőt. A magas hegységi erdők bükkfájának a hernyótól való megtámadása nagy figyelmet érdemlő gazdasági kérdés, mert ezen nálunk most észlelt jelenség az erdészeti tudomány ősiségi jogot szerzett azon sarkalatos tételét teszi ingataggá, mely szerint eddig azt tanítottuk, hogy a rovarkárok ellen való sikeresebb védekezésre a fenyveserdőknek bükkfákkal való vegyítése szükséges, s még a bajorországi mostani pusztítások alkalmából is nem egy kiváló szakférfi hirdeti és írja, hogy az ottani tiszta fenyveserdőket bükkal szükséges vegyíteni. Már pedig a maros-torda vármegyei pusztításokat vizsgálva, többé nem lehet arra gondolni, hogy a bükk az apácza-rovar ellen védelmet nyújthatna, mert ha a görgényvidéki erdők 1100 méter magasságán első sorban támadott ía a bükk, akkor többé nincs mit kétkedni abban, hogy bármely magassági viszonyok közt is, melyeken belül a bükkfa még tenyészhetik, Németországban is első sorban megtámadható. Sőt az eddigi tapasztalatokkal ellenkezőleg, ha a rovarnak a tenyészeti hely megválasztására való ösztönszerű képességét föltételezzük, éppen természetesnek kell találnunk azt, ha a korai rügyfakadású bükkfát s illetve a bükkerdőt választja.

A hernyókikelés és kifejlődés ideje az 1891. év tavaszán oly korai volt, hogy egyik szaktársam már július 4-én talált bábból kirepült lepkét, én pedig július 9-én láttam a petét lerakó első lepkét.

A hernyók külsejének természetrajzi leírásából ismeretes, hogy testük második gyűrűjén egy bársonyszerű fekete folt kezdődik; én e foltot megelőzőleg, mindenik hernyón (kivéve az aránylag csak igen kis számban előfordult s alaki változatot képező fekete színűeket) a test hosszára *keresztbe vonuló élénk narancs-sárga vagy tojás-sárga színű keskeny szalagot találtam*; e szalagot azonban, ha a hernyó fejét hátra behúzza, gyakran nem lehet látni, holott a fej erőszakos kihúzásával ismét előtűnik. A test többi részén előforduló halvány és szürkés-szennyes sárga színtől jellemző módon eltérő és *feltűnő sárga-színű* szalagvonal — melyet a rovar leírásaiban az eddigi figyelők tudtommal nem emlitenek — a bársonykinézésű fekete foltot közvetlenül megelőzi s annyira jellemző, hogy az, a ki egyszer megjegyezte, a kifejlődött hernyó kétségtelen megismerésében többé soha nem tévedhet, mert az egymás mellett megjelenő *sárga-fekete* szín oly élesen kitűnik, hogy más erdei rovarral éppen nem téveszthető össze.

A hernyók vizsgálatakor a nagy tömeget s ürülékük nagy

mennyiségét is látva, kénytelen voltam arra a meggyőződésre jutni, hogy ott, hol ily mértékben jelenik meg a pusztítás, már a megelőző évben is nagyobb mértékben kellett lepkéknek lenni, csak hogy akkor a hernyók falását vagy a lepkék számát tekintve, még az a kezdeti időszak volt, melyet már fentebb említettem. E hitemben megerősített egy fiatal kezdő erdész, ki arról tudósított, hogy Maros-Torda vármegyében már az 1890. év nyarán tett felméréseikor látott tömegesen repülő apácza-lepkéket; továbbá az a körülmény, hogy a hernyók között már jelentkezik a betegség, több helyt a fák csúcsára összegyűlő pusztuló csoportok lévén láthatók, a mi rendesen a tömeges hernyó-kifejlődés második évében s illetőleg a megtelepülés első évét is beszámítva, a pusztítás harmadik évében szokott történni.

A mi a hernyóktól megtámadott erdők helyi fekvését illeti, e részben tapasztalataink egyezők a Németországban szerzett azon tapasztalatokkal, hogy a szélétől-naptól kevésbé járt hegyzugokban, mélyedésekben és katlanokban jelenik meg a hernyó először, s ezekből terjed sugárszerűen a kerület felé. A terjedés azonban nem egyenletes s ettől eltérően és egészen szabálytalanul vagy szórványosan is halad tovább.

A július 12-én és 13-án vizsgált hernyók közt, a megelőző esős idő s a hegyeken ott néhány nappal előbb történt hóesés következtében igen sok példányt lehetett találni, melyeknek felbontásánál a gyomor- és béltartalomnak vagy a hernyó feloszlásban levő belső részének vastag folyékony anyaga, a betegséget igazolva, barna vagy sötétbarna színű volt. Sok hernyó volt beteg s hátán fehéres kis penész foltocskát mutatott vagy az ághoz tapadva elszáradásban volt, avagy pedig a pusztító Tachina és Ichneumon támadta meg. A több száz példányra terjedő vizsgálatkor a kincstári erdőkben a hernyóknak $\frac{3}{4}$ része és a báboknak $\frac{1}{2}$ -e, a báró Bánffy-család erdeiben pedig a hernyóknak $\frac{2}{3}$ része, a báboknak pedig $\frac{1}{3}$ része nem volt egészséges s illetve azokból lepke nem fejlődhetett ki. A lepkék későbbi tömeges megjelenése azonban, fájdalom, azt tanúsítja, hogy a nem beteg kisebb részből is elegendő maradt arra, hogy további pusztítástól kelljen félnünk.

A Tachináktól megtámadott hernyók közt a legtöbb, külsőre nézve, teljesen egészséges színű, úgy hogy a gyomorbajtól vagy más elődsítől meg nem támadott hernyóval teljesen egyenlőnek látszott, s hogy a testében hordott kényszerű vendégét is táplálhassa, legjobb erővel rágta le a fenyőleveleket. Így például találtam egy olyant is, melynek teste, úgyszólván egész hosszában, élő tachina-álza volt s mindamellett vígan pusztította a fenyő, levelet; mikor pedig észrevette, hogy újjaim közzé kerül, igen élesen viczkádozó csavargással igyekezett szabadulni. Azt hittem,

hogy ez már kétségtelenül egészséges, mert a legkisebb kóros jelt sem mutatott. És ime örömünkre 3 nagy és erős *Tachina*-álca volt benne.

A mi a hernyó életének szívósságát illeti, nálam egy, legkisebb táplálék nélkül, 11 napon át élt s a 9-ik napon még 5 órán át mászkált a szobában, padlón, bútoron és függönyön; bábbá azonban nem alakult át. A hernyótól elfogyasztható anyag- vagy levélmennyiség meghatározása csak később sikerülhet, de tény az, hogy pusztítása aránytalanul sokkal több annál, mint a mennyit táplálékul elfogyaszthat és pedig azért, mert a leveleknek rendszeren csak a tövét rágja át s ezért a levélnek nagyobb része leesik a földre.

Arra, hogy a hernyó teste vagy szőre az emberi testre mérges-e, kísérletet nem tettünk. Egy véletlen eset, hogy t. i. a görgényi erdőben egy fiatal napszámos evés közben egy hernyót lenyelt, erre is szolgáltat tanúságot, mert az illetőnek, mint állította, több napon át torokfájása volt.

A lepkék július hó 18-án kezdetek tömegesebben megjelenni, s ez eltartott egész szeptemberig. Irtásukat nappal, legnagyobb sikerrel reggeli 7—9 óra között, fogással vagy szétdőrzöléssel eszközöltük, s ilyenkor a lustább nőlepkéből több pusztítható el; esteli időre azonban leghelyesebbnek tartottam a világitó tüzek alkalmazását, melyet Németországban sokan kevésre becsülnék s melyről némelyek azt is mondják, hogy nem használnak, mert csak a könnyebben repülő himlepkék keresik fel. Tudvalevő egyéb-iránt, hogy az ebersbergi nagy pusztításnál elektromos exhaustorokat is alkalmaztak, a melyeknek messzeterjedő erős fénysugarába belerepültek ugyan a lepkék, de a világitó pont azon közelébe, hol az exhaustor csövébe juthattak volna, már nem mentek s így a 30,000 márkás irtókészítmény oly hiányosnak bizonyult, hogy a mint állítják, lett volna olyan este is, hogy egy lepke elpusztítása egy márkába került.

A lepke pusztítására nálunk alkalmazott világitó-tüzek, — melyek rendszeren 2—4 köbméternyi, az erdőn gyűjthető száraz vagy hulladék fából máglyaszerűen rakattak fel, esti 9 órától 12-ig, s a megtámadott erdő azon helyén, hol nagyobb területet világíthattak be, olyképen égtek, hogy erős világitó lángot adjanak, — a hozzájuk fűzött várakozásnak, jöllehet több esős nap zavarta az irtást, teljesen megfeleltek, mert segítségükkel kerek számban mintegy 8 millió lepke pusztult el. Csendes jó időben a lepkék a felgyújtott tűzre sokszor oly tömegesen jöttek, mintha akár sűrű havazás lett volna. A legnagyobb rész magasan fenn repült s aránylag csak kis rész jött alant, vagy földszinti magasságban; ebből azonban soknak nehéz lebegése sejtette, hogy petével megtelt nőstények lehettek. A tűzbe be nem jutott, hanem a körül megpörzsölve leesett s az ott reggel összegyűjtött lepkék

közül a nőstények, melyeket hosszú tojócsövükről még a kis gyermekek is könnyen megismerhettek, 25—30—35%-ot tettek, s volt eset, hogy 40%-ra is emelkedtek.

E körülmény eléggé bizonyítja tehát, hogy a nőlepke is fölkeresi a tüzet; s azt is lehetett némely helyen tapasztalni, hogy a világító tüzek közelében levő fákon több peterakás volt található, mint a távolabb levőkön. Ez megint arra mutat, hogy a nehezebben mozgósítható nőlepke igyekezett ugyan a tűz felé, de elfáradt, mielőtt oda juthatott s az útjában talált fára szállva, teljesítette fajfentartó hivatását. Ez egyszersmind útmutatás arra is, hogy a pusztítás kiterjedését a lepke tovább szállásának ez úton való visszatartásával is gátolhatni, s ha a talaj domborzati viszonyai megengedik, a már megtámadott erdő középpontja felé lehet őket terelni, a mi szintén nem alárendelt jelentőségű a peterakás nagyságának megítélésére s a lepke irtására.

A petéket illetőleg is több nem érdektelen tapasztalatot szerezhettem. A nőlepke tojócsövét, tetszése szerint, hosszabbra vagy rövidebbre nyújthatja s abból a petéket a fák kérgére, ezek repedései vagy pikkelyei alá vagy az esőtől való lemosás ellen védő mélyedésbe egyenként bocsátva, legtöbbször 10—50 darabot és rendszeren egymás mellé, sorrendben rak le úgy, hogy az egymással összeragasztva levő tojások csaknem kis gyöngyszerű lemezeket mutatnak. Ritkán akadtam olyan esetre, hogy egymás fölé két sor pete lett volna téve. A peték a kitojáskor, felületükön a közepén átvonuló nyálkás szállal, olvasó fűzérhez hasonló módon, egymáshoz vannak fűzve. A fűzőszál azonban később, ha a kezdetben szürkésfehér és kevésbé hússzínű foltokat mutató peték megkeményedtek, eltűnik s aztán az egész kis peterakás helyéről egyszerre fölvehető; e rakásban a pete csakhamar világosabb vagy sötétebb bronzszínű és oly szilárd lesz, hogy gyakran a kés alul is kiugrik, ha azt vágni vagy összenyomni akarjuk. Az alig egy mm. vastag pete alakja almához hasonló kerekdedségű, vagyis gömbalakja kétoldalon benyomott vagy horpadt, s az üvegkeménységű csillámló burookban a már szeptemberben szőrösen kifejlődő kis hernyó, sárgás színű szőrével, körívben nyugszik s a tél legnagyobb hidegére is érzéketlen. A tölem megvizsgált lepkék nagyobb részében 100-nál több petét találtam, s a legnagyobb peteszám, a mit találtam, 169 volt; meglehet azonban, hogy a lepke már előbb is rakott petéket. A németországi megfigyelések a peték számát 150—180-ra teszik. Figyelmet érdemlő azonban vizsgálataimban, hogy találtam már földrehullott lepkét, mely elhaló félben volt, potroha csaknem üresnek látszó lapos volt s tojócsöve is már teljesen petyhüdtlen lógott, azt igazolván, hogy bizonyára már elég petét rakhatott le és mégis felbontva, egyenként elkülöníthető 47 drb petét szedhettem ki belőle.

Az egyes fákra lerakott peték mennyisége egymástól rendkívül különböző. A múlt évi megfigyelések alatt azonban nem lehetett még megállapítani, hogy mi okból választották inkább ezt, mint amazt a fát a peterakásra; tény azonban, hogy bár nálunk a múlt évben aránylag még kisebb mértékű volt a rovar jelentkezése s ez okból még bőven válogathatott a fákban, mégis található volt oly teljesen lerágott fa is, a melyen peterakás történt s így nálunk sem bizonyult valónak hogy olyan fákra, melyeket lerágott, utódai élelmének nagyobb biztosítása végett ne rakna petéket. Arra is elegendő példa van, hogy a lepke peterakásra nemcsak a könnyebben hozzáférhető fákat keresi föl, de oly sűrű zárlatban álló s magas mellékfákkal környezett fákat is, melyekhez az alj-növényzet sűrűsége miatt alig lehet hozzáférni s melyek törzsének petét tartalmazó alsó részéhez bizonyára a lepke is csak sok kanyargás mellett juthat hozzá. A pete-vizsgálatokban, melyek azért is szükségesek, hogy a következő tavasszal kikelő hernyók mennyiségéről tájékoztatást adjanak, kitűnt, hogy a megtámadott erdők különféle pontjain megvizsgált 168 drb fa közül csupán egy pár szálon találtatott 5000 drb pete, a többin pedig ennél sokkal kevesebb, s az összesen megvizsgált 168 drb fán, melyek közül 98 drb fenyő és 70 drb bükk volt, együtt véve 121,913, egy fán pedig átlagosan 725 pete találtatott, s a minőséget tekintve, örvendetes, hogy csak 70% volt olyan, melyből hernyó kikelése várható, míg a többi romlott volt vagy élősdű rovaroktól nevezetesen a *Raphidia ophiopsistól* volt megrágva. A tojások nálunk, a mint a fentebbi számok mutatják, szerencsére, még nincsenek oly nagy mennyiségben, hogy remélnünk ne lehetne a pusztítással való megküzdést s mindenesetre vigasztaló, hogy a legmegtámadottabb helyeken is elenyésző csekély ahhoz képest, a mit Bajorországban találtak, hol 10, 20, 30 sőt 50 és 100 ezer tojás is volt egyegy fán. A tojásoknak a fatörzs magassági méretei szerint való elhelyezése tekintetében a 168 törzson tett vizsgálatok azt mutatták, hogy a megvizsgált 70 bükkfánál, melyek 15—30 méter hosszúak s átlagosan 19 méter hosszúak és mellmagasságban 40 cm. átlagos átmérőjűek voltak, összesen 35,072 pete találtatott; a 98 fenyőfára pedig, melyek 20—37 méter hosszúak s átlagosan 24·5 méter hosszúak és mellmagasságban 37 cm. átlagos átmérőjűek voltak, összesen 86,841 pete volt lerakva, s hogy ezekből a fák 15 méternyi magasságáig a bükknél a tojások 85%-a, a fenyőnél pedig 83%-a volt lerakva; az első 3 méter magasságtól a 9—12-ik métermagasságig s ritkábban a 15-ikig a tojások mennyisége rendszeren emelkedő volt, s az ez után következőkben rohamosan apadó.

A németországi ismertetésekben megemlítik, hogy ott volt rá eset, hogy a petékből még ugyanazon ősszel kikeltek a hernyók. Ezt én a múlt évben a szabadban nem figyelhettem meg, s a

vizsgálatok ügyében velem működő szaktársaim sem tudósítottak ilyen esetről. Tény azonban, hogy oly tojásokból, melyeket az erdőn múlt évi november hó 5-én szedtek s hozzám rögtön beküldtek és nálam 15—16 C^o hőmérsékű szobában az ablak közelében levő asztalon állottak, december 4-én a kis hernyók kikeltek, s az üvegtartó fenekén és oldalán 5—6 napon át mászkáltak, a mikor aztán, mivel fiatal fenyőhajtásokat számukra nem szerezhettem, öreg kemény levelet pedig nem voltak képesek gyenge rágó szerveikkel megenni, bizonyára az éhségtől is el-kényszeredve, elcsendesedtek s részint az üveg fenekén meg-húzódtak, részint pedig a fedélre fölmenve és onnan szálakat eresztve, csüngő helyzetben dermedten függenek s valószínűen el is haltak. De próbául mégis megtartottam őket, ha vajjon a tavaszi meleggel nem élednek-e ismét fel. A peteburok, melyből kikeltek, szép szürkés gyöngyházzsinú maradt sokáig s csakmost kezd színe bágyadni és térfogata laposodni.

* * *

A teljes aggodalomra okot adó pusztítás, melyet az apácza-rovar nálunk a múlt évben tett, kétségtelen kötelességet ró nemcsak az erdőbirtokosokra és erdőgazdákra, de az állami kormányzatra is, hogy a veszély kisebbitésére s lehető elhárítására az emberi tudás és hatalom minden eszközét felhasználják.

Azon erdőgazdák közül, kik a rovarral való közvetlen foglalkozásból ismerik annak erejét, az eddig szerzett tapasztalatok alapján sokan vannak oly meggyőződésben, hogy az emberi hatalom teljesen képtelen a milliárdokra menő hernyóelemmel megküzdeni s hogy erre a természeti erőк segélye szükséges. Én is azok közé tartozom, kik nem kétkednek abban, hogy a legnagyobb túltömöttségre kifejlődő hernyóvilág legbiztosabban magában hordja a saját pusztulására szükséges veszély forrását, de másfelől, miután a túltömöttség fokozatának elérkezése oly hosszú időre haladhat, mely alatt újabb meg újabb és kevésbbé túltömött, de eléggé megfertőzött erdőterületek vonathatnak be a pusztulás körébe, azon véleményben is vagyok, hogy az emberi védekezés az okszerűség s a megvédendő erdők értékével arányban álló határig feltétlenül teljesítendő.

Igen közelről érdekli tehát hazánk erdőbirtokosait most az a kérdés, hogy miben állhat viszonyaink között az okszerű védekezés feladata, s ez okból helyénvalónak ismerem itt még erről is röviden megemlékezni. Már akkor, midőn a hernyópusztítás nálunk való mutatkozásának minőségéről személyesen meggyőződtem, nyilvánvaló lett előttem is, hogy a hernyókkal való megküzdésre Magyarországon oly nagy költségeket, mint Ausztriában vagy Bajorországban történt, kiadni nem lehet s ezért

a leghelyesebb utat akkor választjuk, ha a hernyókat a meg nem támadott területektől lehetőleg távoltartjuk, a megtámadott területen pedig igyekszünk közöttük a betegség kifejlődését elősegíteni, a mint ezt az erdőgazdák és az entomologusok közül is többen hangsúlyozzák. Én természetesen a betegség előidézésére *az erdőgazdától alkalmazható* legegyszerűbb módokat választva, illetékes helyen már mult évi július hóban megjelöltem a mi viszonyaink között követendő egyszerű védelmi rendszert, melynek intézkedései a következők:

1. A beteg vagy elszáradó fák az erdőkből minden évben eltávolítandók. A levegőtől kevésbé járt erdőrészekben, az árnyékoltabb fekvésű mélyedésekben, hegykatlanok- és hegyzugokban lévő állományok a levegő szabadabb járhatása és a világosság nagyobb behatása végett, szakszerű áterdölések útján, állandóan gyérített állapotban tartandók.

2. Az apáca-rovar ellen való védekezésnek biztosabb sikere a mindjárt kezdetben való ellenállásban rejlik, s ezért különösen a lepkék, július hó közepétől kezdve augusztus közepéig vagy végéig, gondosan megfigyelendők, a hol a legelső hírmondó-lepkék, vagy esetleg május és június hóban megtalálható egyes hernyók vagy bábok láthatók, minden áron pusztítandók, mert az előző egyes példányok kiirtása az utánuk jöhető nagy sereg megsemmisítését okozhatja.

3. A megtámadott góczpontokon levő és *kezdetben* rendesen kisebb kiterjedésű erdő fái vagy még a hernyórágás idejében vagy a lepkék megtörtént peterakása után augusztus végétől április közepéig levágandók, kérgök, galyaik s az alattuk levő lomb és aljnövényzet is gondosan elégetendők.

4. A megtámadott erdők szélén levő védettebb és napos helyen 6—12 négyszögölnyi vagy ennél nagyobb területen is szabadon a földszínen és megfelelő körülzárással hernyótartókat kell létesíteni, a melyekbe tömegesen begyűjtendő hernyóknak előbb a tőlük leginkább kedvelt fák leveleit adjuk táplálécul, olyképen, hogy a hernyótartó területére leveles ágakat fektetünk s ezeken kívül kisebb-nagyobb leveles ágakat vagy egész kisebb fákat is állva feltűzünk, hogy így lehetőleg hosszabb ideig egészségesen élven bennük és általuk, a hasznos élősd rovarok is elszaporodhassanak, később pedig lehetőleg hernyótetemekkel fertőzött és erjedő-vízzel nedvesített táplálékot adunk nekik, hogy ez által emésztési zavart és gyomorhajt idézván elő, megbetegedésüket elősegítsük.

5. A lehető legnagyobb mértékben összefogott hernyók régen álló, hernyótetemmel fertőzött és jól erjedő-vizbe fullasztva megöletnek, tetemeik 12 órán át a napra tétetnek s azután az egészséges hernyóktól járt fák aljára, törzseire, ágközeire és lehetőleg

lombjaira helyeztetnek, hogy a rajtuk képződő gombák a többi hernyót is megtámadják; avagy oly helyről, a hol a hernyók között a természet segítségével önként kifejlődött a betegség, mit a csúcsra-gyűlés igazol vagy egyes elfeketedő hernyók mutatnak, ilyen beteg hernyókat szerzünk s az egészségesek közé helyezzük.

6. A lepkék irtásában akként járunk el, hogy azok, a világító tüzek segélyével, július 15-től augusztus 25-ig a megtámadott helyek központja felé vonatnak, mert a mikor ezek már tömegesen vannak, akkor bármennyit pusztítunk is belőlük, marad még bizonyára annyi, hogy a tőlük származó hernyók közt a természetes úton elősegíthető betegedés beállhasson.

7. A hernyóenyvvvel való és a mi viszonyaink közt különben költséges védekezésről nézetünk az, hogy ennek főbb haszna inkább abban áll, hogy a hernyótömeg nagyságának puhatolására jó eszközül szolgál s e mellett lényeges hasznót adhat az által is, hogy az értékesebb fenyőfák lerágását a reájok törekvő hernyók távoltartásával gátolja, vagy a fáról esetleg lejönni akaróknak gátot vetve, azokat kezünk közé juttatja, s így eszköz arra, hogy a megtámadott fa életműködése hosszabb ideig vagy éppen a tervszerű vágatás koráig tartson, s így ne is kelljen túlságosan sok fát levágni.

8. Mindezek felett pedig a hernyókra veszélyessé váló élősdik gombáknak hivatott szakférfiaktól való alapos tanulmányozása, országos érdekekből, mulhatlanul szükséges.

* * *

A fennebbieken előadott megfigyelések, melyek erdőgazdasági szempontból való használhatóságukat tekintve, az apáczarovar alaposabb megismerésére több hasznos útmutatást nyújtanak, még több irányban folytatást és kiegészítést követelnek, s ez a ránk nehezedő rovarpusztítás idejében valószínűen már nem sokára megkezdhető és teljesíthető is lesz. Minthogy azonban részemről a hernyók mentől sikeresebb irtatásának érdekében, a nekik veszélyes gombabetegségek előidézésének és terjesztésének tanulmányozását felette szükségesnek tartottam, Gróf *Bethlen* földmivelésügyi miniszter úrtól engedélyt kértem és nyertem arra, hogy osztályunk tisztelt tagja, *Horváth* Géza úr e kérdéssel hivatalosan is foglalkozhassék. Remélhető, hogy vizsgálódásainkról majd jelenthetünk oly eredményeket is, melyek a veszedelmes apáczáról való ismeretnek mind a tudomány, mind az erdők biztosabb fentartása érdekében, további bővítésére szolgálhatnak.

Endlicher István emléke érdekében.

(*Jurányi Lajos* r. t. márczius 28-án tett indítványa.)

1849. márczius 28-án, esti 6 óratájban, tehát épen ma és most 43 éve, Endlicher István Lászlónak, a bécsi egyetemen a növénytan tanára s nagy hazánkfiának halálával egy fényes csillag tűnt le a tudomány egeről, arról az égről, melyen a legkisebb álló csillag fényével is világítani nem számosaknak adatik, s mennyivel kevesebbeknek jut osztályrészül az, hogy elsőrangú csillagok, vagy épen tündöklő bolygók fényével fényeskedjenek.

Endlicher Istvánt az utóbbiak közé emelte lángelméje, rendkívüli munkássága és bámulatos sokoldalúsága; munkáinak sokasága, sokfélesége és terjedelme, a bennök nyilatkozó s csodálatra készítő emlékezőtehetség, tudományos alaposság, éles ítélet és széles látókör miatt már kortársainak ítélete szerint is «a tudományos világ legritkább tüneményeinek egyike». Mint fűvész, legelőször hazája iránt rója le tartozó szeretetének adóját, leírván szülővárosának, Pozsonynak növényzetét, majd a föld legkülönbözőbb tájain gyűjtött növényeket vizsgálja s nagyszámú dolgozatokban ismerteti, majd hozzáfog legnagyobb és legkiválóbb művének: a «*Genera plantarum*»-nak kidolgozása- és megírásához, mely munkájával a növénytani irodalomban nagygyá s halhatatlanná tette nevét. E művében, melynek kidolgozásában csak kevesek segítségét vette igénybe, teljesen új, Unger tanártársával készített morphologiai és anatomiai, részben a növényvilág fejlődési történetét is szem előtt tartó alapon, természetes rokonságuk szerint osztja csoportokra a növényvilág akkor ismert alakjait, s főérdeme, a mivel elődeit felülmúlta, az, hogy ő volt az első, a ki rendszerét egész a részletekig oly módon vitte keresztül, hogy az összes növény-genusoknak nemcsak diagnostikai, hanem általában morphologiai jellemzését és leírását is adta s ezáltal is nélkülözhetelenné tette munkáját. Minden szónál jobban bizonyítja ezt az a körülmény, hogy csakhamar nemcsak a növénygyűjteményeket, de a fűvészkerteket is Endlicher rendszere szerint rendezték be, s többségük napjainkban is így van berendezve. Nagy szelleméről s bámulatos munkaképességéről tesz tanúságot az, hogy e roppant terjedelmű munkáját, melyben hétezerhez közel jár a jellemzett növény-genusok száma, 32 éves korában kezdette megírni és 38 éves korában, tehát rövid hat év alatt be is fejezte.

De nemcsak a fűvészet terén teljesített buvárkodása és irodalmi munkássága által kötelezte elismerésre és hálára a tudományos világot; nekünk magyaroknak különösen is okunk van hálásnak lennünk buvárkodásáért, melyet hazájának, Magyarországnak történelme terén kifejtett s mely munkáiban, mint nagy tudósunk, boldogult Wenzel Gusztáv mondja, legtisztábban tűnik ki Endlicher István hazafiúi érzelme. A hazai történet buvárai tudják, mily becsesek Endlichernek e nembeli dolgozatai és hogy mennyit köszönhet neki hazai történetírásunk.

Vegyük még ezekhez, hogy egyházának irodalmát is gyarapította; hogy a khinai nyelvet autodidactaként tanulta meg és hogy mégis Európában ő az első, a ki e nyelv grammatikáját megírta, s hozzávéve még más téren kisebb jelentőségű dolgozatait, képet alkothatunk fényes tehetségéről, fáradhatlan munkássága- és sokoldalúságáról.

Hirtelen és váratlanul bekövetkezett halála mindenütt fájdalmas meglepetést szült, mindenütt érezték és tudták, hogy a tudománynak egy erős és hatalmas oszlopa dőlt ki. 1849. márczius 31-én helyezték a matzleinsdorfi temetőben nyugalomra, s e nagy férfiú ott aludta örök álmát mostanig, a nélkül, hogy sírját valami jelezte volna. Az egyszerű fakereszt, melyre a boldogult neve volt jegyezve, elpusztult. Elhatározott dolog lévén, hogy a matzleinsdorfi temetőt megszüntetik és feloszlatják, s mint ez szokásos, felhívást tettek közzé, hogy azok, kik e temetőben nyugalomra helyezett rokonaik s hozzátartozóik hamvait az új temetőbe áthelyezni akarják, azt megtehessek. Endlichernek vérrokonai, tudomásom szerint, már nincsenek, de vannak szellemi javainak örökösei s ezektől méltán és joggal elvárható, hogy földi maradványainak elhelyezéséről gondoskodjanak és hogy az ő iránta tartozó hálának és kegyeletnek külsőleg is jelét adják. E célból bizottság alakult, melynek tagjai sorában az összes Európa kulturnépei képviselve vannak. E bizottság felhívást tett közzé, hogy az érdekelt körökben gyűjtések eszközöltessenek a végből, hogy Endlicher tetemeinek átszállítás a lehetséges legyen s hogy egy, a nagy férfiúhoz méltó, de egyszerű síremlék jelezhesse sírját.

Azt hiszem, T. Akadémia, hogy akkor, a mikor a tudományos világ egy nagy tudós iránt rója le tartozó háláját, ki hazánkfia volt, ki mindig büszkén vallotta magát magyarnak, a ki nemcsak a tudománynak általában, de hazai tudományosságunknak is annyi és oly kitűnő szolgálatokat tett, hogy, mondom, akkor a M. T. Akadémia nem maradhat e mozgalomnak közömbös nézője; érzem, sőt meg vagyok győződve, hogy a T. Akadémia jelenlevő tagjai velem együtt érzik és tudják, hogy e mozgalomban élénk és tevékeny részt kell vennünk.

Ebből kifolyólag bátorkodom a T. Akadémiának azt az indítványomat tiszteletteljesen előterjeszteni:

1. méltóztassék megengedni, hogy Endlicher István tetemeinek átszállítása s egy hozzá méltó síremlék felállítása költségeinek fedezése végett az Akadémia tagjai körében gyűjtő-ívet köröztessünk;

2. igen kívánatos lévén, hogy elismerésünknek és hálának a hazában is látható jele legyen: kérem a T. Akadémiát, találjon módot, hogy Endlichernek arcképe a történelmi képcsarnok számára lefestessék s ott elhelyeztessék.

Indítványomat a mélyen tisztelt Akadémia kegyes pártfogásába ajánlom.

A gr. Széchenyi Istvánhoz intézett fontosabb levelekről.

(Kivonat *Zichy Antal* márcz. 21-én tartott előadásából).

Előadó folytatja multkor félbeszakadt ismertetését a gróf Széchenyi Istvánhoz intézett levelekről. (Ért. III. 139. l.) A sort ezúttal *Zsedényi* kezdi meg, kinél buzgóbb tisztelője Széchenyinek alig volt. Minden legkisebb mozzanatról, titok pecsétje alatt, értesíti s egyúttal minden követ megmozdít, hogy befolyását, melytől egyedül vár a hazára üdvöt, döntő körökben növelje, biztosítsa. Kivüle csakis Metternichet és Kolovratot, különben tényleg a monarchia kormányzóit tartja igazi államférfiaknak; Apponytól már csak Széchenyi közreműködésével vár jó és biztos eredményeket, miután Kübeck s a többiek még sejtelemmel sem bírnak magyar dolgokról s magyar felfogásról. Zsedényi leveleinek nagyobb része, s tán épen a legérdekesebbik, hiányzik, pedig, ha a szinte két évi hézag (1845—1847.) kitölthető volna, e gyűjtemény a forradalom előtti napok majdnem teljes és felette tanulságos történelmét foglalná magában. Azonban így is bepillantást enged a titkos műhelybe, az udvari kancellária s az államtanács üléstermébe; láttatja velünk az ott uralkodó eszméket, irányzatokat, a sorsunkat intéző államférfiak érzületét, egyéni gyöngeségeiket, egymásközi versenygeéseiket, stb.

Apponyi leveleit forgatva (mindössze csak 6. drb. áll rendelkezésünkre) lehetetlen föl nem ismernünk ez államférfiú tiszta szándékát, hazafias érzületét s nemes jellemét. Tudja jól, hogy Széchenyi belépése a közös bárkába, ennek súlypontját megváltoztatja; ő kész magát alárendelni, sőt helyét is átengedi, s kezébe adja, a mikor kell, a kormányrudat. Mindkettejök legszebb reményeinek füstbe menését jelzi a párizsi forradalom hírére 1848. márcz. 1. kelt bizalmas és utolsó levele. A rémületes események, ugymond, mindent háttérbe szorítanak. Az országgyűlésnek szükségessé válható elosztatását azon föltételhez köti,

hogy lehető gyorsan ismét egybehivassék; s két irányban fejezi ki egyaránt csalódásba ment óhaját. Egyik, hogy fent ne orosz segélyre, hanem saját népeik hűségére támaszkodjanak; másik, hogy lent a helyzetet engedmények kipróbálására használni fel «politikai bűnnek» tartsák. Tudjuk, hogy ez volt Széchenynek is a nézete; de hogy őt magát is, Apponnyival és Metternichkel együtt, elsodorta az ár.

B. Eötvös Józseftől csinos kis csomó fekszik előttünk. Leveleiből (olykor egész értekezések) világosan kiténik, hogy rég kiábrándult az ő Kossuth-cultusából; Széchenyitől többet várt; s nem is az utolsó csatlakozó lett volna, ha ennek sikerül mind a két fél legjobbjaiból az annyira hiányzó középpártot megalakítania. Ugyanily érzülettől voltak eltelve Trefort, Csengery, Kemény Zsigmond.

A *b. Wesselényi Miklósén*, Széchenyi legrégibb, legmeghittebb, egyszer elpártolt, újra visszatért barátjában kívül, a következő neveket mutatja fel értekező: *Metternich, Gervay, Deák, Kossuth, Desserffy, Mailáth, Szécsen, Wenckheim, Wirkner, Czindery, Szentkirályi, Keglevich, Szögyény, Hajnik, Gosztonyi, Szontagh, Tarnóczy*, stb. Elég, hogy érdeklődésünk igazolva legyen. A mi többek közt *Kovács Lajost*, utóbb Debreczenben a «Békepárt» journalistáját illeti, az egész magán kívül volt ragadtatva a pesti mozgalmak s azok vezérszónokai, Petőfi és Vasvári által. «Ha a magyar ilyzerű jellemeket bír a sötétség zugából egyszerre kiláttatni, ily nemzet nem veszhét el.» «Nem félünk, nem aggódunk, mert ennek a forradalomnak típusa egész más, mint valaha volt a világon,» stb. Ezalatt az öreg *Lunkányi*, Széchenyi volt nevelője, így vigasztalja: «De akármire fordulnak a dolgok, elszántsággal kell elejökbe néznünk, és magunkat azzal vigasztalnunk, hogy mi mindig a jót, nemest és erényest kívántuk és mozdítottuk előre, és hogy a világtörténet láncolatjában sikertelen semmi el nem vész!» — — Egyszerű polgártól, kinek vállát nagyobb felelősség nem nyomja, úgyhiszem — így végzi értekező, — elég tisztességes nyilatkozat; de vajjon a vezérek itt és ott megtették-e kötelességüket? Nem ismétlődött-e s hány ezeredszer ama latin vers:

Quid quid delirant reges, plectuntur Achivi!?

Terentius vigjátékainak magyarra fordítása.

(*Ponori Thevenek Emil* rt. előterjesztése márczius 21-én.)

A Classica-philologiai Bizottság főfeladata a görög és római classicusoknak magyarra fordítása. Az e célra megindított fordítási gyűjteményből eddigelé a teljes Anakreon, Cicerónak a kötelességekről szóló műve, Gaius római jogi institutióinak

négy könyve, a teljes Thukydides, Vergilius Aeneise, Görög Anthologiabeli epigrammák jelentek meg, a teljes Herodotos első fele taval készült el, másik fele pedig a jelen évben fog sajtó alól kikerülni. Ugyancsak ez idén fog Lykurgus magyar fordítása is napvilágot látni.

A jövő évben dr. Kis Sándor magyar Terentiusára kerül a sor, a mely fordítást ezennel van szerencsém a t. Akadémiának bemutatni.

Irodalmunkban eddigelé Terentiusnak csak 2 darabja volt lefordítva, az Andria és az Eunuchus. Az Andria, Kovásznai Sándortól, megjelent Kolozsvárt 1782-ben, másodsor, azaz igazában csak új borítékkal és új címlappal Burián könyvárúsnál 1836. Ugyancsak az Andria superintendens Kis Jánostól a Felső-Magyarorsz. Minerva 1828. évfolyamában és Az Androsi Leány cím alatt önállóan. Kassán 1829. A Herélt szintén Kis Jánostól a Felső-Magyarorsz. Minerva 1831. évfolyamában.

1875-ben a következő című fordítást nyújtották be a Kisfaludy-Társaságnak kiadás végett:

Publius Terentius vígjátékai. Az eredeti versmértékben fordítá Sebestyén Jenő, nyugalm. tanár. A kézirat egyelőre csak 3 darabot foglalt magában, az Andriát, a Kappant és az Önkinzót, a többi három szintén kész darabot a fordító későbbre ígerte.

Sebestyén Jenő csak álnév. Székács József a fordítás szerzője.

Hátrahagyott kéziratai közt csak az említett 3 vígjátékot lelték meg, a másik 3-nak a fordítása úgy látszik nem készült el.

Dr. Kis Sándor fordítása Terentiusnak első teljes magyar fordítása. A dicsőült Csiky Gergely meleg ajánlásával került évekkel ezelőtt a Classica-philologiai Bizottság foruma elé. Itt Székácséval együtt szabályszerű bírálat alá fogtuk, a miből kiderült, hogy Székács fordítása hivebb; de Kis Sándoré modernebb, színpadiasabb s ennél fogva élvezhetőbb is. Mutatványul hadd szolgáljon «Az önként bűnhődő» című vígjáték.

E kitűnő vígjáték, mely különösen azzal a mesterileg kieszelt bonyodalommal, azzal az okos számítással, melylyel egy híven ragaszkodó cseles rabszolga két szeretőn egyszerre tud segíteni, a híres Menander után készült. Eredeti s különösen jól van ábrázolva az önként bűnhődőnek a jelleme, ki ép oly túlságos elvesztett fia miatti fájalmában, mint túlságos megkerült fia miatti örömeiben. E vígjáték megérdemelné, hogy a mai közönségnek is bemutatassák. Okvetetlen hatást tenne kitűnő színészeinktől előadva.

Folyóiratok szemléje.

1. «AZ ATHENAEUM» első (márcz. 15-iki) számában, melylyel a philosophia és államtudományok szakszerű művelésére és tudományos irodalmi fejlesztésére az Akadémia új folyóiratot indított meg, a közlemények sorát Pauer Imre értekezése nyitja meg «A philosophiai kutatás újabb segédeszközei»-ről. Szerző nézete szerint, a philosophia rohamosaláhanyatlása legfőképen abban találja magyarázatát, hogy mereven elzárkózott a többi tudományok eredményei és igazságai elől, és mintha az emberi elme ma is épen olyan tehetetlenül állna a tudományos vizsgálódás és kutatás követelményeivel szemben, mint évszázadok előtt állott: a philosophia ma is azon az úton bolyong, a melyen pályafutása kezdetén megindult és ma is kizárólag azokkal az eszközökkel akar dolgozni, a melyekkel kétezer évvel ezelőtt megindított munkáját megkezdette. Bizonyára tarthatatlan állapot, a melyen okvetetlenül kell segíteni; de segíteni csak úgy lehet, ha a philosophiát anyagában, ép úgy mint formájában tetemesen átalakítjuk s a rokon tudományszakok eredményeit lelkiismeretesen felhasználjuk. A psychológiában, logikában, ismerettanban, hacsak pusztá leírására nem szorítkozunk a lelki jelenségeknek, hanem tudományos fejtegetésekbe akarunk bocsátkozni, meg sem mozdulhatunk a physiologia, biologia, pathologia azon eredményeinek ismerete nélkül, a melyeket, mint a kérdéses jelenségek legközvetlenebb tényezőit és okait első sorban kell tanulmányoznunk és megértenünk. Nem juthatunk megfelelő eredményekre az erkölcsi és társadalmi élet "jelenségeinek tanulmányozásában sem, ha pusztán theoretice okoskodunk és nem vonjuk vizsgálódásunk keretébe az emberi természetet s annak különféle vonásait, a különböző inclinatiokat és szervezeti dispositiókat; nem ismerjük az öröklés tényeit, nem használjuk fel a morálstatistika adatait — természetesen cum grano salis — s a criminalitas psychológiájából nem merítünk kellő okulást; hogy ily módon az összes megkívántató ismeretekkel felfegyverkezve, menten minden előítélettől és készen arra is, hogy századok óta szentesített tévedéseket kell lerombolnunk, teljes objectivitással és elfogulatlanul láthassunk a nehéz munkához. És végezetül: vajjon hogyan fogjuk megoldani a philosophia azon általános feladatát, melylyel a tudományok időszerinti előhaladásának megfelelő philosophiai világnézetek alkotására is utasítva van, ha ignoránsok vagyunk ezekben a tudományokban és nemcsak hogy értékek szerint mérlegelni nem bírjuk, de nem is ismerjük fölfedezéseiket? Ám az orthodox iskola maradjon meg a maga régi álláspontján, dolgozzék a hogyan tud, a maga elavult

kutató szerszámaival: a haladás emberének nem szabad kitérnie a haladás követelte reformok, helyreigazítások, újabb irány elől; még akkor sem, ha netalán minden lépésénél egy csomó előítéletbe kellene is botlania. — Schvarcz Gyula «Magyarország alkotmányjogi átalakulása modern állammá» cím alatt egy tanulmányt kezd meg, melynek első közleményében visszanyúl alkotmány-történelmünk régibb korszakaiba, hogy kritikai világításban tüntethesse föl egyfelől azon szabadelvű intézményeket, a melyek által a *régi rendi* Magyarország kiváló helyre küzdötte föl magát az európai monarchiák történetében, másfelől pedig azon okokat, a melyek a mohácsi vész óta állam-életünkben a kor igényeinek megfelelő haladást megakadályozták. A mennyire kiemeli a tanácsosok felelősségéről alkotott ősmagyar törvényeket és Erdély alkotmányosságának fényes vívmányait a XVII. században, épen annyira megrója a Királyhágón inneni Magyarország rendi országgyűléseinek s a király tanácsainak nem egy végzetterhes baklövését a XVI. XVII. és XVIII. században. Beleszövi a megyei intézmény fejlődésének kritikai méltatását is, és oda jut, hogy rendi alkotmányosságunk a XVIII. században, beleértve még a megyei úgynevezett önkormányzatot is, csak az által tett szolgálatot a hazának, hogy ébren tartotta a közszellemet és megmentette az alkotmányossággal formált jobb időkre, de nem bírta *korszerűleg* kielégíteni sem az állam, sem a nemzeti társadalom igényeit. — Beöthy Zsolt a «Képegység» című értekezésében azt a lelki tevékenységet vizsgálja, melylyel egyes képzetünket képekké foglaljuk össze, mind gazdagabb és magasabb egységekbe. A művészi alkotásban és élvezetben ez a tevékenység egészen azonos úton és törvények szerint történik. Az egységek két fajtát különbözteti meg. Egyik a külső, alaki egység, melynek neve alá foglalt jelenségek közül különösen a szerkezet és szerkesztő képesség jelentőségével foglalkozik. Másik a belső, mely alatt az egyes képzeteknek a közös gondolati tartalom jellemző és eleven kifejezésére való összefoglalását érti. Végül e gondolati tartalom felismerésének, a kép részekre bontásának s a részek értéke meghatározásának képességéről szól, fejtegetéseit különösen Vörösmarty *Szép Ilonká*-jának elemzésével világosítván meg. — Nagy Ernő «Az államjogi methodologiáról» értekezik. Az államjog irodalmi állapotának bemutatása után, elemzés alá veszi e szakma feldolgozására ajánlott különféle módszereket s oda jut, hogy sem az ú. n. bölcséleti, sem az összehasonlító, sem a történelmi módszerek nem vezethetnek eredményre, hanem csak mint állambölcsélet, mint az idegen alkotmányok ismerete, vagy, mint alkotmánytörténet közvetve hathatnak: az előbbieket az író ismereteit kibővítve, az utóbbi pedig az élő jogot szükséges mértékben kiegészítve. Az államjognak módszere csak az lehet, mely e szakmát, mint a jogi tudomány részét tekinti s szigorúan megfelelő munkát ajánl. Az élő jogot jogilag áthatni törekszik, hogy kifejthesse azokat az alapelveket, melyekre egészben

támaszkodik, hogy kifejtse az egyes szabályok, intézmények jogi természetét, bemutassa ezeknek egymással való szoros összefüggését, szabatosan vonja meg a következtetéseket, határozza meg a fogalmakat, szigorú terminológiát, kategoriákat állítson fel. Egyszóval hasonló természetű munkát végezzen, mint a milyen a magánjogban foly s a mely ezt, mint tudományt oly magas fokra emelte, illetve a jogtudományt megteremtette. — *Pasteiner Gyula* tanulmánya «A képirás»-ról, a művészi alkotás legérdekesebb és legtanulságosabb, technikai szempontból legváltozatosabb tárgyát öleli fel. Régiség szempontjából a szövés és a hímzés az első képirási technika. Az épületet dekoráló és vele szoros kapcsolatban levő képirói művek: a mozaik kép, az üveg kép, az agyagba égetett kép, továbbá az akár száraz, akár nyirkos vakolatra festett al secco és al fresco falkép. A papírra vagy fára, vagy vászonra festett képek szintén dekoráló képek, de azzal a mit díszítenek, nincsenek oly benső kapcsolatban, vele anyagilag nem függenek oly elválaszthatatlanul össze, mint pl. a mozaik vagy a falkép az épülettel, a zománczfestmény az ötvösművel. A kapcsolat lazaságával karöltve jár, hogy a képirás ez alkotásai kevésbé tartósak. Hatásuk mégis mélyebb, a mi nekik bizonyos kiváltságot is biztosít. De e kiváltság, a festőművészet uralkodó helyzete nem mesterkelt valami; annak erkölcsi jelentősége van. E művészet az, mely mindig visszatér a természethez és műveivel mindnyájunkat elvezet ahhoz a forráshoz, a melyből az akarat ereje, a lélek egészsége és az élethez való kedv csörgedez. — *Heller Ágost*: «Ujabb áramlatok a természet-philosophiában» czímen értekezik. Hosszú ideig a *természet-philosophia* elnevezésének a természettudósok körében rossz volt a híre. Általános meggyőződésé vált, hogy a természet felismerésére vezető egyedül biztos út a matematikai okoskodással egybekapcsolt megfigyelés és a kísérleti kutatás. A század elején uralkodó idealistikus philosophiai rendszerek a természettudósokat a philosophiától elidegenítették. A mi napjainkban a philosophia biztosabb alapokra kezd helyezkedni, midőn a rendszeralkotás meddő foglalkozását elhagyva, a természettudományokban oly sikeresen használt módszereket igénybe veszi és egyes problémák fejtegetésével foglalkozik. A mai philosophia az ismerettan terén a természettudományi kutatással találkozik. Szerző szerint a természettudományban arra kell törekedni, hogy a tapasztalással megegyező fogalomrendszert alkossunk. Ez a törekvés a physikai tudományok terén máris jelentékeny sikert bír felmutatni, minthogy sikerült a *physikai energia* fogalmában és megmaradása törvényében oly általános érvényességű elméletet felállítani, mely mai nap majdnem a teljes physikai tüneményvilágra kiterjeszthető. — Az *energia*, a *materia* alap-principiumát mindinkább háttérbe szorítja. E két principiumban voltaképp az egész természettudomány fejlődésének schemáját látjuk, minthogy gondolkodásunk két főkategoriájának megfelel: a *substantialitás* és a *variabilitás*.

tris kategóriájának. Az első a régi kor természettudományában volt az uralkodó, a másik a jelenkoriban A szerves világ problémáival szemben, sokkal kedvezőlenebb a helyzetünk, minthogy ott oly általános érvényességű elmélet, mint a szervetlen világ jelenségeit átkaroló *energetika* nem létezik. — Alexander Bernát «A művészeti phantasia»-t vizsgálja lélektani és művészeti szempontból. A phantasia nem külön tehetsége a léleknek, hanem oly jelenségek-ből alakul, melyek mindenkiben megvannak, de különböző fokozatban és minőségben. Szerző vázolja a lelki élet jelenségeit s főleg a lélek «képalkotó» és «közkép»-alkotó erejében látja a phantasia alapját. Csakhogy ennek az erőnek az élesztője az érzelem, melynek szerző formális szerepet tulajdonít a lelki életben. Rendesen e jelenség kelti a lélekben az érzelmet; a művész lelkében az érzelem kelti, teremti azokat a képeket, melyek a fogékony lélekben ily érzelmeket szülnek. — Az *Irodalom* rovatban: Kant: A tiszta ész kritikájának magyar fordítása; C. Lombroso: Die Sinne der Verbrecher; Volkelt: Vorträge; Burgess: Political science and Comp. Const. Law; Otto Ammon: Der Darwinismus gegen die Socialdemocratie; Schwicker: Die pol. Literatur der Ungarn című művek vannak ismertetve.

2. A «BUDAPESTI SZEMLE» márcziusi füzetében H a r a s z t i Gyula *Regényes lapok az életből* címmel, újabb francia és német munkák alapján, a nagy forradalom egyik nevezetes hölgyének Mme Staëlnak élet- és jellemrajzát adja. Staëlné a forradalom kitörésével az alkotmánypárt szellemi vezérének állt be; de e politikai szerepre kellő temperamentum híján vállalkozott. Szalonjából az ország sorsát vélte intézhetni, de csak afféle politikai boudoir maradt az, ha még oly fényes is, melyet a forradalom megkerült, elszigetelt s aztán alámerített. Politikai nézeteit kevés dicséret illeti. Midőn politikai hatalma megszűnt, s helyét Rolandné vette át, ő oly szerepre vállalkozott, melyre jóval több hivatottsággal bírt, t. i. az így kitört vihar áldozatainak megmentésére. Nagylelkű fáradozásai, barátjai s egyáltalán az üldözöttek mentése körül, regénybe illenek; míg végre hivatalosan kikísérték a határra s Coppetba ment, mely eleinte telve volt menekülőkkel; 1793-ban Angliába utazott. Szerző érdekesen rajzolja az emigránsok helyzetét. Versailles egykori úrhölgyei padlásszobájában, fagyúgyertya mellett fagyoskodtak, a férfakkal versenyezve adtak nyelv-, ének- és zene- meg tánczleckéket, hogy megkeressék napi élelmöket, mi igen gyakran mindössze egy tál burgonyából állt. Ez azon emlékezetes év, melyben egy Talmont hercegnő fapapucsban, váltó ruha nélkül jár házról házza munkát keresni, s Chateaubriand, ki Staëlné visszatértekor köt ki az angol partra, s paplan hiányában szalmaszékével takarózik, ágyban maradva. — Staëlné aránylag jókora vagyonnal rendelkezett még ekkor is s így nem csekély alkalma nyílt volna nemes szenvedélyének, a jótékonyáságnak gyakorlására. Egy perczre még a múltnak illúzióját is visszatértemthette maga körül, a régi szalon-életet. Társadalmi s irodalmi

kitűnőségek laktak a környéken, kik járatosak voltak hozzá, s kiket nagyszerű szavataival még jobban elragadott. Ha ő jött haza estélyeiről szerény egyfogatú kocsiján. Narbonne vagy Talleyrand ült bakján s nem sajnálták beütni a kocsi-ablakot, csakhogy útközben is társaloghassanak. Megint elemében érezte magát e különcz lélek, melyet csak izgalmak éltettek, «keveset aludt és szakadatlan, roppant tevékenységet fejtett ki», mint egy szemtanú írja. Megismerkedett az angol társadalmi élettel, az általa már távolból bálványozott parlamenti szervezettel, közelebbről érintkezett a politikai élet kitűnőségeivel, behatóbb pillantást nyert az angol irodalom hatalmas és a francziák előtt oly kevésbé ismert világába. 1793. nyarán már ismét Coppethban volt, hová Párisból férje is követte a júniusi forradalom után, hová sok angliai emigráns is költözött. Itt meg Genfben és Lausanneban élte le a rémuralom borzasztó idejét. — N e n d l v i c h K á r o l y, befejezi *Három hónap Afrikában* című utirajzát, ez úttal az Algir melletti növényhonosító kertről (Jardin d'essai), természeti sajátosságokról az állatvilágról és a Spanyolországon át történt hazatéréséről szólván. — Z i g á n y Á r p á d *Parnell Károly* jellemrajzát adja. Parnell, kit az angol parlamentben úgy tekintettek, mint az ir-párt teljhatalmú fejét, Angliában nevelkedett. Tanuló éveiben általában csendes, magába vonuló, de büszke és rendkívül figyelmes ifjúnak mutatkozott. 1875-ben ment először a parlamentbe. Egyelőre csak igen kis részt vett a parlamenti küzdelmekben, az 1876-ki ülésszak alatt azzal vonta magára a közfigyelmet, hogy egyszer-kétszer nyílt és makacs összeütközésbe keveredett a kormánynyal. Legelső merész föllépése az volt, hogy gyakorlatilag akarta keresztülvinni az irektől «activ politikának» nevezett elvet, mely tulajdonképen nem más, mint obstructio. Butt, az ir-párt feje elítélte ezt, de Parnell nem törődött vele. Reá nézve az erkölcsiség nem volt akadály. Egész élete folyamán közönyös maradt az erény, becsület, a jellem, az elvhűség általánosan elfogadott eszméi iránt. Egész Európa elhámult hallatlan vakmerőségén, midőn nyugodtan bevallotta, hogy előre megfontolt szándékkal megcsalta a képviselőházat egy hamis jelentéssel. Parnell már természeténél fogva hitszegő és szívtelen volt. Rövid idő alatt Parnell a dublini politika alakja és személyesítője lett. Napról-napra nagyobb hatalomra és tekintélyre tett szert és oly félelmes ellenséggé vált, hogy a csatornán túl komolyan kezdtek miatta aggódni. Lassanként a teljes dictatura felé hajlott, a melyet végre sikerült is kieroszakolnia és ellenmondás nélkül gyakorolnia, míglen az O'Shea asszony válopörében eljáró törvényszék megbélyegző ítélete a magasból a feneketlen örvénybe nem taszította. Nem igaz az, mint a szárazföld kritikusai ezt hinni szeretnék, hogy az angol nemzetet egyike azon puritán rohamoknak vett erőt, a melyeket Byron oly lángszavakkal ostoroz verseiben, de nem igaz az sem, hogy Parnellt barátai és ellenségei egykép eltiporták és megtagadták. Valamint az sem áll, hogy angolok és irek azért támadták és gyűlölték meg

Parnellt, mert ez egy másik férfiú nejét elcsábította: hisz a közönséges bűnösök iránt az emberek rendesen némi rokonszenves részvétet éreznek, mert testvéreik tévedéseiben a saját fogyatkozásaikat látják fölünni, még akkor is, ha azok más alakban nyilvánúlnak. Hanem igenis az aljas hitszegés, a rendszeres hazugság, a folytonos csalás és a baráti bizalom leglelkiesmeretlenebb kijátszása: íme, ezek voltak azon okok, a melyek minden becsületérző lelket utálatra ingereltek Parnell ellen, a kire hazája sorsa volt bízva, s a kinek magánélete az alacsony szédelgés örökös láncolata volt. Parnell az utolsó években egy nőért megcsalta hazáját, elárulta az ügyet, melyet szolgált, elárulta közönséges, tisztességtelen módon, egy közönséges, alacsony szenvedély miatt. *Hodinka Antal* befejezi *Szerbia* ismertetését. E közleményében a közerkölcsiségi, termelési, kereskedelmi és ipari állapotokról s a megromlott pénzügyekről szól. E fejlődésében hátramaradt ország, mint az ismertető mondja, igyekszik áthidalni a mélységeket, de e hidak időbe és pénzbe kerülnek, s valamint a természetben, úgy a civilizációban sincs ugrás. — *France Anatol Klementina* regényéből a második közlemény van a füzetben; utána két költemény következik: Szász Károly *Drága föld-je*, s Cristopulos új-görög költő *Hymnus-a Eroshoz* Petz Vilmos fordításában. *Heinrich Gusztáv Hofmanswaldau* czímen, Etlinger műve nyomán, ismerteti Hofmanswaldaui Hofman Keresztély író, ki a XVII. század második felében virágzó második sziléziai iskolának a maga idejében rendkívül magasztalt feje, a marinismus meghonosítója és főképviselője Németországon, kit a jelenkor csupán mint az izléstelen dagályosság utól nem ért mesterét ismer. Jóllehet túlzásai és izléstelenségei voltak, de egyuttal nagy hatása volt az olvasó közönségre, de kedvezően hatott a nyelvre és irodalmi stíltre is. — *Grósz Emil a középiskolai reformról Francziaországban* ír. A középoktatás minden művelt államban a megpróbáltatás éveit éli, mindenütt válság előtt áll. Az exact tudományok rohamos fejlődése s folyton emelkedő jelentősége szükségessé tette, hogy a középiskolák, melyek ezelőtt a classicus nyelv és irodalom tanulmányára fektették a fősúlyt, fölvegyék tanrendjökbe az újkor vívmányainak ismertetését is. A tananyag ennek következtében temetesen megnőtt, s ezért a túlterhelés megszüntetése végett szükségessé vált annak megszorítása. Némelyek a classicus nyelvek tanításának változatlan főtartása mellett harcolnak, mások pedig a kiküszöbölését sürgetik, s részben az exact tudományok, részben a modern irodalom s nyelv tanulmányával akarják pótolni. Így van ez Francziaországban is. Fouillée a classicus nyelvek lelkes előharczosa. Czikkirő szerint a classicus nyelvek erőteljes és kimerítő tanulmányára okvetlenül szükség van, de ennek főtartása mellett gondoskodni kell a középiskolákban tanított egyéb ismeretek rendezésére. — Az *Értesítőben* Dante purgatoriuma ford. Szász Károly; Lenkei: Petőfi és a természet. Clédat: Rutebeuf, Pungur Gyula: A magyarországi tücsök-féle természetrajza (Vángel Jenő-

től). Kemény L.: A reformatió Kassán, Ignotus: A Slemil keservei című munkák vannak ismertetve. Heller Ágost nyílt levelet közöl a szerkesztőhöz azon okból, mivel a B. Szemle februári számában közölt cikkét a sajtó félreértette. Azt magyarázza, hogy főleg a physikai tudományok alapeszméinek elhanyagolása miatt panaszkodott.

3. A «NEMZETGAZDASÁGI SZEMLE» márcziusi számának első értekezését dr. *Vargha Gyula* írta «Népünk mozgalma a népszámlálás adatai szerint» cím alatt. (Kivonatát később adjuk). Dr. *Wlaszics Gyula* «Álhírek terjesztése és a büntetőjog» feliratú értekezésében a magyar büntetőtörvénykönyv egyik hiányára hívja fel a figyelmet. Új büntetendő cselekmények alkotásához általában nagy óvatosság kívántatik. Nem csak arra kell tekintettel lennünk, hogy bizonyos támadások ellenében a védekezés szükséges-e vagy sem, hanem arra is, hogy a büntetőjog eszközei alkalmasak-e a védelemre? Leggyakrabban az utóbbi szempont megítélésében téved a törvényhozó; majd kellenél többet. Majd kevesebbet kíván és vár a rendelkezésére álló eszközöktől. Ám a büntető törvényhozás eleget tesz feladatának, ha a támadásokat szűkebb körre szorítja; azok teljes kiirtását semmiféle büntető törvény sem eszközölheti. Hibáznak azok, kik azt hiszik, hogy a törvényhozónak meg kell állapodnia, ha egyszer törvénykönyvbe foglalta a büntetendő cselekményeket. A bölcs törvényhozó az élet nyomán jár és alkalmazkodik a fölmerülő szükségletekhez. A magyar kormány is készül a büntető törvénykönyv novelláris kiigazítására. Nagy közgazdasági érdekeket érint az a kérdés, hogy az álhírek terjesztése büntetessék-e? A «Wiener Tagblatt» szenzációs álhire a múlt év végén valódi forradalmat idézett elő a börzéken. Milliók veszték el néhány óra alatt. Értekező e panique hatása alatt tette meg indítványát a nem rég lefolyt enquêten, mely szerint büntetés volna szabandó arra, ki tudva hamisan oly álhireket terjeszt, a melyek a börzén vagy vásáron az árak emelkedését vagy csökkenését idézik elő. A kérdéses eset ugyanis törvénykönyvünk egyik hiányát tárta fel. A csalás fogalma nem fűdi a kérdéses esetet. A csalás általános fogalma kiterjesztést kíván; a mi törvényünk illető szakaszának szerkezete különösen gyenge. A magyarázat kiszélesítette ugyan annak jelentőségét, de még mindig szükség van önálló büntetendő cselekmények alkotására, hogy a csalással rokon üzemeket utóljérjük. A börzének nagy szerepe kívánja, hogy körében ne csak a drasztikus csalás, hanem az egyszerű hazugság is megtorlásra találjon. Az enquêtetől javaslatba hozott egy évi fogház és 2000 frt pénzbüntetés nem fogja ugyan kiirtani a tudva hamis hírek gyártását, de azért a francia, az új olasz, a belga és holland törvényhozás is hasonlóan jár el az ily üzelmekkel szemben nálunk is csak a baj visszaszorításáról, nem annak teljes kizárásáról lehet szó. E célú hosszabb fogházbüntetés és magasabb pénzbüntetés meg fogja valósíthatni. — A «Közgazdasági havi krónikában» dr. *Mandello Gyula* február hó nevezetesebb eseményeit sorolja fel,

magyarázó megjegyzésekkel kísérve azokat. — Az «Irodalmi Szemlében» *György Aladár* ismerteti «A vallás és közoktatásügyi m. kir. miniszter huszadik jelentését a közoktatásügy állapotáról». Mint elődei, úgy a legújabb jelentés is három füzetben jelent meg és nem vonatkozik egy időpontra, mely hiányon azonban bajos segíteni. Nagyobb baj a feldolgozás módjának eltérő volta az egyes részekben. Fontos részletek hiányzanak az egyes intézetek kimutatásaiban, a zeneiskolák, rabiskolák, katonai intézetek és földmívelési iskolák nincsenek befolgalva a jelentésbe, mit nem ment az, hogy ez iskolák nagyobb része más miniszterek felügyelete alatt áll. A közművelődési intézmények közül az Akadémia, a napi sajtó, egyesületek emítésre sem találunk. Tanintézeteink vagyonáról szóló, sajnos, nem teljes kimutatásokból kitűnik, hogy e vagyon a 100 millió forintot jóval fölülmulja, az évi kiadások pedig mintegy 25 millió forintra rúgnak. Különös dicséretet érdemel a középiskolákra vonatkozó rész, mely egy évtizeddel ezelőtt még csak adathalmaz volt, most azonban már minden fontosabb kérdést felölelő s valóban tájékoztató tudományos munkává nőtte ki magát. A közoktatásügyi tanács működéséről szóló rövid fejezet után a népiskolai oktatásról szóló rész következik, mely többek közt előadja a női kereskedelmi tanfolyamok szervezését, a képezdei segélyező könyvtárak életbeléptetését s az állami tankönyvek és taneszközök revízióját. A haladás csaknem minden tekintetben, de különösen nemzeti irányban szemmel látható. A középiskolákról szóló rész igen érdekes szemlét tart a középiskolai törvény életbeléptetése óta mutatkozó fejlődésen, mely igen jelentékeny. Kitűnik, hogy 183 középiskolánkat, melyek közül 58 az autonóm felekezetek vezetése alatt állott, összesen 45.261 tanuló kereste fel. Az összes tanulók közül 10.118 járt az első osztályba, a nyolczadikba már csak 2.455. Éretté nyilvánított 1885 egyén. A felsőbb tanintézetekre vonatkozó szakaszból látjuk, hogy a budapesti egyetem 3502 hallgatójával szemben a kolozsvári egyetem 607, a budapesti műegyetem 657 s a jogakadémiák 745 hallgatója áll. Tanulmányos részleteket találunk szakiskoláinkról és emberbaráti, valamint közművelődési intézeteinkről is. — Azután dr. *Ráth Zoltán* foglalkozik «Az 1892. márczius havára összehívott valuta-enquête irományaival», melyeket a m. k. pénzügyminiszterium adott ki. Nagyon gazdag anyag van e füzetekben letéve: pénzrendszerünk története. a mint az a vonatkozó törvények és fontosabb rendeletek alakjában jelentkezik, azután a külföldi pénzrendszerek fejlődése és jelen állása. a valuta-kérdések alakulása az utolsó negyedszázad alatt és végre egyikében a legvaskosabb füzeteknek a valuta-ügy minden részletét megvilágító statisztikai adatok állítottak egybe. A nyomtatványok arra a célra szolgálnak, hogy tárgyilagos képet nyújtsanak a pénzkérdések multjáról és jelenéről. A valutaügy fejlődéséről szóló füzet felsorolja az 1867-ik évi bécsi és párizsi értekezletek, az 1867—78 közti időben történt valuta-szabályozások s az 1878. és 1881-ik évi párizsi

nemzetközi értekezletek eredményeit s aztán adja a legújabb angol, ugynevezett Gold- and silvercommission végső jelentésében foglalt szakértői véleményeket. «A valutaügyre vonatkozó statisztikai adatokat» tartalmazó füzet az arany- és ezüsttermelés statisztikája mellett feltünteti az ezüst érték hullámzását a londoni piacon, a főbb államok pénzkészletét, valutánk értékviszonyait, a nemzetközi kereskedelmi forgalmat, államadósságaink elhelyezését stb. — A «Külföldi közgazdasági folyóiratok szemléjében» — dr. ismerteti Miaskowskinak a lipcei tanszék elfoglalása alkalmával mondott s a «Revue d'économie politique» ez idei első számában fordításban közölt beköszöntő beszédét. — A «Statisztikai Értesítőben» dr. *Vargha Gyula* «Statisztikai adatok népünk vándormozgalmához» cím alatt számos táblázatot közöl, kiegészítéseiül a füzet elején álló akadémiai értekezéséhez. — Dr. *Halász Sándor* «A személyforgalom a magyarországi vízi úton» címmel a belvizeken folyó közlekedés egyik ágát, a személyforgalmat teszi tanulmány tárgyává, vizsgálva különösen a vasutak versenye miatt beállott változásokat. Mintegy 5600 kilométer hajózható hosszából vagy 2000 km. használtatik a vízi személyforgalomra, melynek oroszánrészre egy társulatra, a Dunagőzhajózási társaságra esik. úgy, hogy a többi három vállalatra, az osztrák-magyar államvasut társaságra, a magyar államvasutra és a Balaton tavi gőzhajózási társaságra csak elenyésző tört része jut az utasoknak, pl. 1890-ben 2.659.888 utasból csak 66.066. A távoli forgalomban a szállított személyek száma a nyolczvanas évek közepéig emelkedést mutat, ezen túl azonban általános a hanyatlás mind a Dunán, mind a Tiszán és Száván. E hanyatlás a budapest-zimonyi és budapest-pécsi vonalak megnyitásával áll összefüggésben, 1890-ben a Dunán némi lendület volt tapasztalható, mit az új, olcsóbb viteldíjak idéztek elő. A helyi orgalomban, mely Budapest közvetlen környékét és Belgrád-Zimony-Pancsovát érinti, természetes gyarapodást mutat, a mi első sorban a főváros fejlődésével függ össze. Míg tehát öt-öt évet véve, a távoli forgalom hanyatlott, a helyi forgalom némileg helyreüti a veszteséget. A fejlődés iránya az, hogy a vízi személyszállítás a rövid távolságokra, a szomszéd helyek közt fogja magát továbbra is érvényesíthetni, míg a nagyobb távolságoknál hovatovább hanyatlik a vasutak versenye alatt. A jelzett irányt igazolja az említett kisebb vállalatok forgalmának nagyfokú emelkedése, minthogy ezeknél kis távolságokról van szó. A füzetet a «Könyvszemle» zárja be.

4. EGYETEMES PHILOLOGIAI KÖZLÖNY. A harmadik füzet első cikkében *Cserép József* befejezi «Sallustius és a római történetírás» című tanulmányát, külön fejezetekben tárgyalva Sallustius jellemét és hitelességét, műveinek compositióját és stílusát, végre két főművének bevezetéseit. A cikk végeredménye, hogy Sallustius teljesítette a történetíró nagy föladatát s az utókor részéről örökre megszerezte magának az elismerést, hogy a római történet előadásának művészetét

megalapította. — A második cikkben *Lehr Vilmos* Gyöngyössi Jánosról értekezik s leginkább leoninus verseit, rimes distichonjait ismerteti. Gyöngyössi nem kiváló költői tehetség, versei közt nincsen nagyobb igényű munka. Költészete tisztán alkalmi s mint ilyen, igen múló becsű. — Azután folytatja *Kont Ignác* az 1886—91-diki francia philologiai irodalomnak áttekintését, ezúttal a római irodalom és régiségek, a latin nyelv, palaeographia és kritika körébe eső számos nagyobb és kisebb munkát, tanulmányt, thesist stb. ismertetve. — Végül *Brassai Sámuel* «A magyar szórend kérdéséhez» címmel a régibb irodalomból vett számos példa alapján kifejti: 1. hogy a mondat-accentus vagy az igére vagy az előtte álló határozójára esik; 2. hogy az ú. n. igekötők a magyarban valódi adverbiumok; 3. hogy az igekötő, ha maga is módosíthatlanul vonatkozik az igére, ettől átveszi az accentust és ő viseli a mondat-hangsúlyt; 4. ha az igekötőnek módosító határozója van, a mely rész a «meg» és «el» esetében az ige-jelölte cselekvény teljesültére, bevégezésére, olykor megkezdődésére vonatkozik, ő veszi át az igekötő accentusát, a mely egyszersmind a mondaté; végre 5. ha nem az igekötőt határozza meg vagy minősíti az előtte álló határozó, hanem egyenesen a csupasz igét illeti, a vele jelölt cselekményt módosítja, abban az esetben az igekötő oda hagyja a szokott helyét és az ige mögé költözik, a mondat-accentust pedig az illető határozó viseli. — A hazai irodalom rovatában *Némethy Géza* ismerteti a M. T. Akadémia kiadásában és Ábel Jenő szerkesztésében megjelent «Irodalomtörténeti Emlékek» második kötetét, mely Hunyadi Mátyás korában élt hét olaszországi író munkáit tartalmazza, a melyek mind a nagy királynak érdekes egyéniségével foglalkoznak és nemzeti történetünknek e dicső korára érdekes világot vetnek. Az egyes munkák szövegéről azt mondja a bíráló, hogy az a legnagyobb gonddal van megállapítva, úgy hogy e kötet minden tekintetben becses adalék Mátyás korának és a magyar humanismusnak érdekes történetéhez. — *Pecz Vilmos* és *Pozder Károly* ismertetik a Szilasi Móricztól a görögöt pótló tanfolyam számára hő szemelvényekben kiadott magyar Thukydidest. Mind a két bíráló igen kedvezően ítél a könyvről, melynek leginkább csak elvétve található magyar-talanságait, valamint a görög nevek átírásában tapasztalható következetlenségét kifogásolják. — *Petz Gedeon* ismerteti Csengeri Jánosnak Iphigenia-fordítását, melyet a Kis Jánoséval összevet és ehhez képest a magyar műfordítás sikerült termékének mond, mely különösen úgy tartalmi, mint alaki tekintetben a legnagyobb hűségre törekszik. Goethe remekének e gondos, izléses, magyaros és költői szellemű fordítása bőven megérdemelte azt a dicséretet, melyben a Kisfaludy-társaság bírálói részesítették. — Végül *Bódiss Jusztin* kedvezően ismerteti Dávid István «Latin olvasó- és gyakorló könyvének» hatodik kiadását, *Erdélyi Pál* pedig behatóan bírálja Bodnár Zsigmond magyar irodalomtörténetének első kötetét, különösen ennek ter-

jedelmes bevezetését, melyben a szerző az irodalomtörténet-írásnak új elméletét adja. A bíráló nem mond határozott ítéletet ez elméletéről, de megjegyzéseiből és ellenvetéseiből kiolvashatni, hogy nem bízik benne. Az irodalomtörténet ellen fő kifogása az, hogy szerzője az egyes írók életéről összefoglaló képet adni nem törekszik, és hogy az egyes irányok vagy műfajok képviselőit és azok műveit ez irányok és műfajok keretén belül egymásután ismerteti. — E füzetben veszi kezdetét az 1890—91-dik tanévi philologiai programmértekezések ismertetése. *Cserép József* igen kedvezően nyilatkozik Némethy Gézának «Cicero De finibus című munkája az iskolában» cz. értekezéséről; *Erdélyi Pál* dicséri Hoffmann Frigyesnek a Toldi szerelme forrásairól irt tanulmányát; *Grósz Jakab* kifogásolja Horváth Rezsőnek «Néhány szó a szülőkhöz a latin nyelv ügyében» cím alatt irt dolgozatában, hogy szerző a (reáliskolai) latin tanításban követett eljárásáról és az osztályonként elvégzett tananyagról nem ad értesítést, míg *Balassa József* igen kedvezően ítél Bartos Fülöpnek «A nyelvtanítás problémája» című dolgozatáról, de nem helyesli, hogy szerző a gymnasiumi humanistikus irodalmi tanítást és a reáliskolai gyakorlati nyelvtanítást oly mereven állítja egymással szembe, mert szerinte e kettős cél elérése egyesíthető és egyesítendő. — Gazdag vegyes közlemények és könyvészet zárják be a füzetet.

A M. Tud. Akadémia jegyzőkönyvei.

TIZEDIK AKADÉMIAI ÜLÉS.

A II-ik osztály harmadik ülése.

1892. márczius 7-én.

TÓTH LŐRINCZ r. tag elnöklete alatt jelen voltak az illető osztályból: Hajnik Imre, Hoffmann Pál, Jakab Elek, Kautz Gyula, Pauler Gyula, Schvarcz Gyula, Szilágyi Sándor r. tt. — Acsádi Ignác, Ballagi Aladár, Csánki Dezső, Csontos János, Czohor Béla, Fejérpataky László, Hampel József, Horvát Árpád, Jekelfalussy József, Láng Lajos, Wlassics Gyula l. tt. — Más osztályokból: Joannovics György, Zichy Antal t. tt. — Szabó József, Szász Károly, Szily Kálmán, P. Thewrewk Emil r. tt. — Pasteiner Gyula l. t. — Jegyző: Pauer Imre osztálytitkár.

78. HAJNIK IMRE r. t. felolvassa: «A király hírosági személyes jelenléte és ennek helytartója a vegyes házakbeli királyok korszakában» című tanulmányát.

79. FEJÉRPATAKY LÁSZLÓ l. tag: «Kálmán király okleveleiről» értekezik.

80. JEKELFALUSSY JÓZSEF l. tag bemutatja VARGHA GYULA vendég értekezését: «Népünk mozgalma a népszámlálás adatai szerint».

81. A jegyzőkönyv hitelesítésére HAJNIK IMRE r. és JEKELFALUSSY JÓZSEF l. tag kértnek fel.

TIZENEGYEDIK AKADEMIAI ÜLÉS.

A III. osztály harmadik ülése.

1892. márczius 14-én.

THAN KÁROLY r. t. és osztályelnök elnöklete alatt jelen voltak az illető osztályból: Konkoly Th. Miklós t. t. — Entz Géza, b. Eötvös Loránd, Frivaldszky János, Fröhlich Izidor, Högyes Endre, Jurányi Lajos, König Gyula, Krenner József, Szily Kálmán, Thanhoffer Lajos r. t. — Batizfalvy Sámuel, Bedő Albert, Daday Jenő, Heller Ágost, Ilosvay Lajos, Inkey Béla, Kherndl Antal, Klug Nándor, Lengyel Béla, Lipthay Sándor, Schmidt Sándor l. t. — Egyéb osztályokból: Pauer Imre r. t. — Csontos János l. t. — Jegyző: Szabó József, osztálytitkár.

82. FRÖHLICH IZIDOR r. t. székfoglaló értekezés gyanánt megismerteti «Elméleti physikájának most megjelent I. kötetét, a Kinematikát».

83. DADAY JENŐ l. t. «A mezősegi tavak mikroszkópos faunája».

84. NEUMANN ZSIGMOND részéről: «Az óvári (Szatmármegye) vasasvíz chemiai analysise», bemutatja THAN KÁROLY r. tag.

85. SZILY ADOLF, mint vendég: «Egy látásérzéki megtévedés és ennek magyarázata».

86. Elnök a jegyzőkönyv hitelesítésére felkéri FRÖHLICH IZIDOR r. és DADAY JENŐ l. t. urakat

TIZENKETTEDIK AKADEMIAI ÜLÉS.

Rendkívüli összes ülés.

1892. márczius 19-én.

B. EÖTVÖS LORÁND akadémiai elnök úr elnöklete alatt jelen voltak: Pulszky Ferencz, Zichy Antal t. t. — Beöthy Zsolt, Fröhlich Izidor, Gyulai Pál, Jakab Elek, König Gyula, Pauer Imre, Szabó József, Szász Károly, Than Károly, P. Thewrewk Emil, Tóth Lőrincz r. t. — Acsády Ignác, Berczik Árpád, Csontos János, Fejérfutak László, Heinrich Gusztáv, Lehr Albert, Pasteiner Gyula, Szigeti József l. t. — Jegyző: Szily Kálmán, főtitkár.

87. BERCIK ÁRPÁD l. t., mint a gróf Teleki József drámai pályázat bíráló bizottságának előadója fölolvassa a jelentését az 1891. évi pályázatról, mely szerint az V. számú «A Kapi vár» című négyfelvonásos történeti vígjátéknak javasoltatik a jutalom kiadása.

A bíráló bizottság javaslata elfogadtatik; a felbontott jeligés levélkéből Gabányi Árpád neve tűnt elő, kinek is a jutalom kiadatni határozottatik.

88. Elnök úr a jutalmat nem nyert pályamunkák jeligés leveleinek elégetésére Fröhlich Izidor r. és Heinrich Gusztáv l. tagokat kéri föl, kik még az ülés folyamán jelentik, hogy megbízásukban eljártak.

89. Elnök úr a jegyzőkönyv hitelesítésére BERCIK ÁRPÁD és SZIGETI JÓZSEF l. tagokat kéri föl.

TIZENHARMADIK AKADEMIAI ÜLÉS.

Az I-ső osztály negyedik ülése.

1892. márczius 21-én.

ZICHY ANTAL t. t. és ideiglenes osztályelnök, később Joannovics György t. t. elnöklete alatt jelen voltak az illető osztályból: Budenz József, Szász Károly, Szilády Áron, P. Thewrewk Emil r. t. —

Goldziher Ignác, Heinrich Gusztáv, Munkácsi Bernát, Pasteiner Gyula. Simonyi Zsigmond, Szigeti József, Volf György l. tt. — Más osztályokból: Pauer Imre, Pauler Gyula, Szabó József, Szily Kálmán, Vécsey Tamás r. tt. — Csontos János, Czobor Béla, Fejérpataky László, Réthy Mór l. tt. — Jegyző: Gyulai Pál, osztálytitkár.

90. P. THEWREWK EMIL r. t. bemutatja Terentius vígjátékainak teljes magyar fordítását s egyszersmind az Önként bűnhődőből mutatóványokat olvas föl.

91. ZICHY ANTAL tt.: «A gr. Széchenyi Istvánhoz intézett levelekről» értekezik s egyszersmind befejezi ez irányban tett eddigi kutatásai eredményét.

92. Az osztálytitkár jelenti, hogy a múlt hó 27-én tartott zárt ülésen a következő intézkedések tétettek a közelebbről elhunyt tagok felett tartandó emlékbeszédek ügyében: a Hunfalvy Pál r. t. és osztályelnök felett tartandó emlékbeszéddel Budenz József r., a Csiky Gergely l. t. felett tartandóval Berczik Árpád l., az Ilmínszky Miklós kültag felett tartandóval Budenz József r. tagok bizattak meg.

93. Az ideigl. osztályelnök a jegyzőkönyv hitelesítésére BUDENZ JÓZSEF és P. THEWREWK EMIL r. tagokat kéri föl.

TIZENNEGYEDIK AKADÉMIAI ÜLÉS.

Harmadik összes ülés.

1892. márczius 28-án.

B. EÖTVÖS LORÁND akadémiai elnök úr elnöklete alatt jelen voltak: Jókai Mór, Konkoly Th. Miklós, Zichy Antal t. t. — Frivaldszky János, Fröhlich Izidor, Gyulai Pál, Jakab Elek, Jurányi Lajos, Pauer Imre, Szabó József, Szász Károly, Szilágyi Sándor, Than Károly, Thanhoffer Lajos, P. Thewrewk Emil, Tóth Lőrincz, Vécsey Tamás r. tt. — Ballagi Aladár, Ballagi Géza, Csontos János, Czobor Béla, Fejérpataky László, Goldziher Ignác, György Endre, Hegedűs Sándor, Heinrich Gusztáv, Pasteiner Gyula, Schenek István, Wlassics Gyula l. tt. — Jegyző: Szily Kálmán, főtitkár.

94. SZÁSZ KÁROLY r. t. mint a gr. Karátsonyi-féle drámai pályázat bíráló bizottságának előadója, felolvassa jelentését az 1891. évi pályázatról, a mely szerint a bizottság a négyszáz arany ki nem adását javasolja. — A bíráló bizottság javaslata elfogadtatik s elnök úr a jelígés levelek elégetésére fölkéri Konkoly Th. Miklóst, György Endre és Heinrich Gusztáv l. tagokat, kik még az ülés folyamán jelentik, hogy megbízatásukban eljárta.

95. PONORI THEWREWK EMIL r. t. felolvassa a Farkas-Raskó-féle pályázatról a bizottsági jelentést, mely szerint a pályadíj ki nem adása javasoltatik. — A bíráló bizottság javaslata elfogadtatik s elnök úr a jelígés levelek elégetésére a fentebbi tagokat kéri föl, kik szintén még az ülés folyamán jelentik, hogy megbízatásukban eljárta.

96. A főtitkár bejelenti Szabó István lt.-nak, ki 53 éven át volt az Akadémia tagja, Homeros nagyérdemű fordítójának, 92-ik évében, márczius 27-én történt elhunytát. Az Akadémia fájdalommal részvétellel veszi tudomásul egyik legrégebbi tagjának halálát és fölhívja az l. osztályt, hogy emlékbeszéd tartása iránt határozzon.

97. Jelenti, hogy Török József r. tagnak, 50 éves doctori jubileuma alkalmából, a III. osztály részéről üdvözlő irat küldetett. — Örvendetes tudomásul van.

98. JURÁNYI LAJOS r. t. Endlicher István emléke érdekében (E füzet 221. lapján) indítványt tesz. — Az indítvány általános helyesléssel elfogadtatik s áttétetik a II. és III. osztályhoz, valamint a kir.

m. Természettudományi és a Történelmi Társulathoz, a maguk körében teendő gyűjtések megindítása végett.

99. A főtitkár jelenti, hogy a Vallás- és Közoktatási Minisztérium 1893-ban és 1894-ben ezer-ezer forinttal fog hozzájárulni az ország földmágnassági új fölvétele költségeihez. — Köszönettel tudomásul vétetik.

100. A főtitkár indítványozza, hogy Béla király névtelen jegyzője művének, a magyar történetírás eme legrégibb emlékének kitűnő állapotban fennmaradt s a bécsi cs. kir. könyvtárból kikölcsönzött eredeti kézírata photographiai úton másoltassék le és sokszorosíttassék, a mihez a cs. kir. könyvtár igazgatósága szives beleegyezését már meg is adta. Így az iskolai könyvtárak és történetbuvárok e nagy-érdekű codex teljesen megegyező facsimiléjének olcsó áron birtokába juthatnának, s a hazai történet tanításában és buvárlásában könnyűszerrel értékesíthetnek. — Az indítvány helyesléssel elfogadtatik s a foganatosítás, a Történelmi Bizottság segédkezésével, a főtitkára bízatik.

101. Az I. osztály kéri, hogy DR. NÉMETHY GÉZA egyetemi docens «Ovidius szerelmei» című értekezését személyesen adhassa elő. — Az engedély megadatik.

102. A II. osztály kéri, hogy GR. SZÉCHENYI IMRE «Somogy-megye monographiája» című értekezését személyesen adhassa elő. — Az engedély megadatik.

103. A főtitkár fölolvassa véleményét, melyet a III. osztály az országos Meteorologiai és Földmágnassági intézet elhelyezése tárgyában a Vallás- és Közoktatási Miniszter úr fölkérésére adott; u. m. :

a) A m. kir. országos Meteorologiai és Földmágnassági intézetet jelenlegi czélszerűtlen és teljesen alkalmatlan helyiségében lehetetlen sokáig meghagyni és haladéktalanul intézkedni kellene, hogy az intézet mostani tarthatatlan állapotából mielőbb megszabadíttassék.

b) Az intézet irodájának és observatoriumának egymástól külön való elhelyezése, mind a kettő érdekében, kívánatos.

c) Az intézet irodája, a főváros valamely központi részén, élénk közlekedési vonal mentében helyezendő el. E célra külön épületet építeni teljesen fölösleges; tiszta, világos bérházban évek hosszabb sorára fölvett lakás is elegendő.

d) Az intézet observatoria a főváros belterületén nem helyezhető el czélszerűen, minthogy itt a környezet a megfigyeléseket szerfelett megnehezíti, vagy épen lehetetlenné teszi. Kívánatos, hogy az observatorium a fővárostól kissé távolabb, valamely vasúti vagy közúti vonal mentében külön e célra építtessék. E távolságnak azonban, a főváros középpontjából számítva, nem szabadna 10 kilométert fölülmennie, mert máskülönben az intézet irodája és observatoria közti közlekedés, melynek szakadatlanak és gyorsnak kell lennie, tetemesen meg volna nehezítve. — E vélemény minden pontjában elfogadtatik.

104. Jelenti, hogy Rimaszombat városa 1000 frtos alapítványát befizette és hogy az Ipolyi-hagyatékból újabban 68 frt 76¹/₂ kr. folyt be. — Tudomásul van.

105. A könyvtár részére érkezett ajándékok közül fölemlíti: a) Budapest főváros részéről «Petőfi Sándor szobrának leírását és történetét», b) dr. Vollers úr. a kairói khedive-könyvtár igazgatójától «Rapport sur la Bibliothèque Khediviale du Caire», c) Žujović belgrádi tanár úr részéről «Annales Géologiques de la Péninsule Balkanique» Tome III. (szerb nyelven). — Köszönettel vétetnek.

106. Jelentést tesz az utolsó összes ülés óta megjelent akadémiai kiadványokról. — Tudomásul van.

107. Elnök úr a jegyzőkönyv hitelesítésére SZÁSZ KÁROLY és PONORI THEWREWK EMIL r. tagokat kéri föl.

Körlevél a Magyar Tudományos Akadémia tagjaihoz.

A Magyar Tudományos Akadémia elnöksége az 1892. évi (LII.)
nagygyűlés napjait következően tűzte ki:

I.

Május 3-án, kedden délután 5 órakor az **osztályok ülései**.

Tárgyak:

- a)* A pályázatok eldöntése. — *b)* Új pályázatok kihirdetése. —
c) Szavazás az ajánlott tiszteleti, rendes, levelező és külső tagokra.

A II. osztály javaslatot tesz a nagyjuttalom és a Marczibányi-mellékjuttalom odaitélése iránt.

II.

Május 4-én, szerdán délután 4^{1/2} órakor **nagygyűlési elegyes ülés**.

Tárgya:

Elnök és másodelnök választása.

III.

Május 4-én, szerdán délután 5 órakor **nagygyűlés**.

Tárgyai:

- a)* Az ünnepélyes közülés programjának bemutatása. — *b)* Az osztályok jelentései a pályázatok eldöntéséről, új pályakérdésekről és választásokról. — *c)* A jutalmat nyert pályamunkák jelígis leveleinek felbontása, a többi levelek elégetése. — *d)* Szavazás azon indítványról, hogy Haynald Lajos t. és Hunfalvy Pál r. tag arczképe a képes teremben elhelyeztessék.

IV.

Május 5-én, csütörtökön déli 12 órakor az **Igazgató Tanács ülése**.

V.

Május 5-én, csütörtökön délután 5 órakor **tagválasztó nagygyűlés**.

Tárgyai:

- a)* Az Akadémia tiszteleti, rendes, levelező és külső tagjainak megválasztása. — *b)* Az Igazgató Tanácsba két, esetleg három tag választása.

VI.

Május 8-án, vasárnap délelőtt 10 órakor **ünnepélyes közülés**.

Budapest, 1892. márczius 28.

Elnöki megbízásból:

Szily Kálmán,
főtitkár.

Megjelenik
minden hó 15-én,
három-négy ívnyi
tartalommal.

AKADÉMIAI ÉRTESÍTŐ

Szerkesztő
s kiadó hivatal a
Magyar Tudom.
Akadémiában.

SZERKESZTI

SZILY KÁLMÁN.

III. KÖTET.

1892. május 15.

5. FÜZET.

Jelentés a M. T. Akadémia munkásságáról 1891-ben.

I. Ülések.

A Magyar Tudományos Akadémiának 1891. január 5-ikétől 1891. december 21-éig bezárólag 31 osztályülése, 11 összes ülése és 3 igazgatóági ülése, tehát összesen: 45 ülése volt.

* * *

Az I-ső vagyis Nyelv- és Széptudományi Osztály kilencz nyilvános osztályülést és kilencz zárt osztályülést tartott.

A nyilvános osztályülésekben 17 akadémiai tag és 4 vendég olvasott föl 21 értekezést, melyekből az irodalom és művészet körébe esik 12. a nyelvtudományéba 9.

Az irodalom és művészet köréből értekeztek: január 5-én NÉMETHY GÉZA mint vendég *Cato distichonairól*; február 3-án TÉLFY IVÁN l. t. előadta *Kisfaludy Károly Mohácsa görögül* (megjelent az osztály értekezései közt XV. k. 10. sz.), című értekezését, ZICHY ANTAL t. t. pedig *Gróf Széchenyi Istvánhoz intézett levelekről* értekezett; márczius 2-án PONORI THEWREWK EMIL r. t. *A görög anthologiáról* értekezett s bemutatta dr. VÁRI REZSŐNEK mint vendégnek a *Nikauder-scholionok* készülő kiadását, (megjelent a classica-philologiai bizottság kiadványai során). Dr. KÉGL SÁNDOR mint vendég *Tanulmányok az ujabbkori persa irodalom történetéből* című értekezését olvasta fel, (megjelent a Budapesti Szemlében). Április 6-án MAJLÁTH BÉLA l. t. *Zrínyi Miklós, a költő könyvtáráról* értekezett, (megjelent az Akad. Értesítőben). Május 4-én ZICHY ANTAL t. t. bemutatta Kazinczy Ferencz levelezéseinek II. kötetét és ismertette dr. VÁCZY JÁNOS-nak ehhez irt tanulmányát. Junius 1-én LÉVAY JÓZSEF r. t. székét elfoglalva, *Burns Róbertről* értekezett s egyszersmind bemutatta Burns költeményeinek egy kötet fordítását, mutatóványokat olvasva fel belőle. ZICHY ANTAL t. t. *Széchenyi István gróf mint író* tanulmányából egy részletet olvasott föl. Október 5-én BERCZIK ÁRPÁD l. t. felolvasta *A negyvenes évek magyar politikai vígjátékairól*

című székfoglaló értekezését (megjelent a Budapesti Szemlében). November 23-án ZICHY ANTAL t. t. *Gróf Széchenyi István összes műveiről* értekezett.

A nyelvtudomány köréből: Január 5-én MUNKÁCSI BERNÁT I. t. bemutatta SIMONYI ZSIGMOND I. tagnak *A nyelvújítás és az idegen-szerűségek* című értekezését (megjelent az I. osztály értekezései közt XV. k. 8. sz.); április 6-án SIMONYI ZSIGMOND *A magyar helyesírásról* értekezett (megjelent az Akadémiai Értesítőben), s indítványt terjesztett az osztály elé, hogy az Akadémia helyesírásának némely pontjai vétsenek revisio alá. Május 4-én SZINNYEI JÓZSEF I. t. *Alakmagyarázatok* című értekezését olvasta fel (megjelent a Magyar Nyelvőrben), KUNOS IGNÁCZ mint vendég pedig *A kis-ázsiai török nyelvről* értekezett (megjelent a Nyelvtudományi Közlemények XXII. kötetében.) Június 1-én HEINRICH GUSZTÁV I. t. felolvasta SZARVAS GÁBOR r. t. *A nyelvtörténeti szótár és a kritika* című értekezését. November 3-án SIMONYI ZSIGMOND I. t. *A magyar igeidőkről* értekezett, BUDENZ JÓZSEF r. t. pedig *A szamojed névragozást* ismertette. Végre november 23-án HALÁSZ IGNÁCZ I. t. felolvasta jelentését harmadik lapföldi utjáról (megjelent a Budapesti Szemlében), és BUDENZ JÓZSEF r. t. bemutatta a *Nyelvtudományi Közlemények* újabb füzetét.

Az osztály részéről mint bíráló-bizottsági előadók jelentést tettek az összes ülésen márcz. 19-én a gróf Teleki József drámai pályázatról BERCZIK ÁRPÁD I. t. (a másik négy bíráló, az Akadémia részéről: JÓKAI MÓR t. t. és SZÁSZ KÁROLY r. t., a nemzeti színház színház részéről GABÁNYI ÁRPÁD és NAGY IMRE); márczius 23-án a FARKAS-RASKÓ-pályázatról ZICHY ANTAL t. t. (a másik két bíráló LÉVAY JÓZSEF r. és LEHR ALBERT I. t.); október 5-én SZIGETI JÓZSEF I. t. a Hertelendy-féle pályázatról, (a másik két bíráló ZICHY ANTAL t. t. és HEINRICH GUSZTÁV I. t.), december 7-én GYULAI PÁL osztálytitkár olvasta fel bold. CSIKY GERGELY I. t. jelentését a Kóczán-pályázatról (a másik két bíráló PÁLFFY ALBERT és BERCZIK ÁRPÁD I. tt.)

Az osztályértekezleteken a rendes folyó ügyek és bírálatok tárgyalásán kívül megállapított az 1892. évi költségvetés; elhatározott a Tájszótár kiadása. Az osztály egy új Nagyszótár előmunkálata-kép indította meg a *Nyelvtörténeti szótárt*, mely bevezése felé közeledik, a *Mestermű-szótárt*, mely szintén munkában van. Most a *Tájszótárt* indítja meg, a melyen SZINNYEI JÓZSEF I. t. már több év óta dolgozik. E szótár magában fogja foglalni a régibb *Tájszótár* adalékain kívül mindazt, a mi azóta napfényre került s a tájszónaknak lehetőleg teljes gyűjteménye akar lenni. Ezután az osztály néhány oly író Szótárát szándékszik közrebocsátani, a kik szókincs- és szólás-gazdagság tekintetében külön feldolgozást érdemelnek, mint Kazinczy, Vörösmarty, Arany sat. Ily alapokon emelkednék föl az új Nagyszótár, a magyar nyelv teljes szótára. Pályabírákúl választottak az osztály körébe tartozó pályaművek meghíralására: α) a gróf Teleki-

pályázathoz ZICHY ANTAL t. t. elnöklete alatt BERCZIK ÁRPÁD és CSIKY GERGELY l. tagok; ennek elhúnyta után ARANY LÁSZLÓ l. t.; b) a gróf Karátsonyi-pályázathoz SZÁSZ KÁROLY r. t. elnöklete alatt CSIKY GERGELY l. t. (elhunytá után JÓKAI MÓR t. t.), BÁNÓCZI JÓZSEF. HEINRICH GUSZTÁV és SZIGETI JÓZSEF l. tt.; c) a gróf Nádasdy-pályázathoz GYULAI PÁL, LÉVAY JÓZSEF r. és ARANY LÁSZLÓ l. tt.; d) a Farkas-Raskó-pályázathoz P. THEWREWK EMIL r., BAKSAY SÁNDOR és LEHR ALBERT l. t. s végre e) a Marczibányi nyelvtudományi pályázathoz SZARVAS GÁBOR, P. THEWREWK EMIL r. és VOLF GYÖRGY l. tt.

* * *

A II. azaz Bölcsélet-, Társadalom- és Történettudományi Osztály 1891-ben kilencz osztályülést, ugyanannyi osztályértekezletet, összesen tizenhatsz ülést tartott.

Az osztályüléseken 11 akadémiai tag és 3 vendég olvasott fel összesen 15 értekezést, melyekből

- a) a társadalmi tudományok körébe esik: 8,
- b) a történeti tudományok körébe: 7.

Felolvastak: a) A társadalmi tudományok köréből: Január 12-én JEKELFALUSSY JÓZSEF lev. tag. «A vasutak szerepe állami háztartásunkban» (megjelent Nemzetgazdasági Szemle 1891. febr. szám). Február 11-én KELETI KÁROLY rendes tag: «Az 1890-iki népszámlálás előleges eredményei» (megjelent Nemzetg. Szemle 1891. febr.) Márczius 9-én SCHVARCZ GYULA rendes tag: «Az athénei államok alkotmánytörténelme azon csak imént felfedezett munkában, melyet néme-lyek Aristotelesnek tulajdonítanak» (megj. Társ. Ért. XI. köt. 3. sz.), LÁNCZY GYULA vendég: «Dante és VIII. Bonifác pápa.» Ápril 13-án TÓTH LŐRINCZ rendes tag «A rövid tartamú szabadságvesztés büntetésekről és feltételes ítéletekről» (megjelent Társ. Ért. XI. köt. 4. sz.). Október 12-én SCHVARCZ GYULA rendes tag. «További tanulmány a legújabbban felfedezett Ἀθηναίων πολιτεία fölött» (megjelent Társ. Ért. XI. köt. 5. sz.). RÁTH ZOLTÁN vendég: «A földbirtokos osztály hitel-szükséglete és annak kielégítése» (megjelent Nemzetg. Szemle» 1891. okt.) December 14-én KELETI KÁROLY rendes tag: «Hazánk népe 1890-ben» (megjelent Nemzetg. Szemle 1890. decz.). b) A történeti tudományok köréből: Január 12-én TÉGLÁS GÁBOR lev. tag: «A rómaiak dacziai bányászatának ethn. viszonyai és administrationalis szervezete» (megjelent Társ. Ért. XV. 1. sz.). Február 9-én PULSZKY FERENCZ tisz. tag: «A magyar pogány sírletelekről» (megjelent Tört. Ért. XIV. 10. sz.). BALLAGI ALADÁR lev. tag: «Házasságkötések a XVII. században Magyarországon». Ápril 13-án FEJÉRPATÁKY LÁSZLÓ lev. tag: «Jelentés a Zsigmondkori oklevéltár előmunkálatairól», (megjelent az Akad. Értesítőben). Május 11-én SZILÁGYI SÁNDOR rendes tag: «II. Rákóczy György Lengyelországban». Június 8-án CSONTOSI JÁNOS lev. tag: «Két modénai Corvin-codex története» (megjelent Könyv-

Szemle 1890). November 9-én SZENTKLÁRAY JENŐ lev. tag: «Oláhok költöztetése Délmagyarországon a múlt században» (megjelent Tört. Ért. XV. 2.) DEMKÓ KÁLMÁN vendég: «A szepesi jog keletkezése, viszonya országos jogunkhoz és a németországi anyajoghoz» (megjelent Tört. Ért. XV. 3.).

Az osztályértekezleteken a rendes folyó ügyek tárgyalásán kívül gondoskodott az osztály *a)* az üléseken fölolvastott és kiadás végett benyújtott értekezések és más részint közvetlenül, részint a főtitkári hivatal útján beküldött tudományos munkák megbirálásáról; *b)* megállapította az 1891-iki költségvetést és az 1892-iki költségelőirányzatot; *c)* bizottságot küldött ki az akadémiai nagyjutalom és a Marczibányi mellékjutalom ügyében; a bizottságba beválasztottak: KAUTZ GYULA, SCHVARCZ GYULA, PAUER IMRE rendes és KERKÁPOLY KÁROLY, PULSZKY ÁGOST levelező tagok; *d)* az új választási ügyrend értelmében megállapította az alosztályok tudományszakait és beosztotta tagjait; *e)* pályabírákat küldött ki a hozzá utasított pályamunkák megbirálására: 1. Az I. hazai takarékpénztár Fáy-pályázatára KAUTZ GYULA, SCHVARCZ GYULA rendes, és PULSZKY ÁGOST lev. tagot; 2. A Czartoryski-pályázatra WENZEL GUSZTÁV és HAJNIK r. tt. Wenzel elhunytával BALLAGI ALADÁR lev. tagot; 3. az I. Magy. Ált. Bizt. Társaság pályázatára MATLEKOVITS SÁNDOR és JEKELFALUSSY JÓZSEF lev. tagokat; 4. a Dóra-pályázatra KELETI KÁROLY rendes és HEGEDÜS SÁNDOR levelező tagot; *f)* végre intézkedett, hogy elhunyt tagjainak: WENZEL GUSZTÁV rendes, gr. ANDRÁSSY MANÓ, GRÜNWALD BÉLA, HAAN LAJOS levelező és BIRK ERNŐ kultagnak emléke jegyzőkönyveiben megörökíttessék és róluk az Akadémiában emlékbeszédek tartassanak. E szomorú tiszt teljesítésére felkértek: VÉCSEY TAMÁS r. tag (Wenzel Gusztávról), b. RADVÁNSZKY BÉLA tiszt. tag (gr. Andrássy Manóról); LÁNG LAJOS l. t. (Grünwald Béláról); ZSILINSZKY MIHÁLY l. t. (Haan Lajosról), és CSONTOSI JÁNOS l. t. (Birk Ernőről).

* * *

A III. azaz Természettudományi és Matematikai Osztály 8 szakülést tartott, melyekben 49 tárgy adatott elő 39 szerzőtől, kikből 16 akadémikus, 23 nem-akadémikus, de nagyrészt olyanok, kik akadémiai tagoktól vezetett intézetekben dolgoztak. Az értekezések közül 4 székfoglaló. Megjelent az értekezések során 4 munka, a Matematikai s Természettudományi Közleményekben 7, a többi az osztályértesítőben. Az osztályülések tárgyai a következők:

1891. január 19-én SZABÓ JÓZSEF r. t. bemutatta megjelent munkáját: «Selmecz környékének geológiai leírása, atlaszszal»; SZELÉNYI JENŐ részéről: «A nitrogénmonoxid hatása a káliumhydridra» bemutatta LENGYEL BÉLA l. t.; KRENNER JÓZSEF r. t. «Ásványtani közleményeit» ismertette; végre THANHOFFER LAJOS l. t. bemutatta dr. SZILI ADOLF dolgozatát: «A lehegő szívek magyarázatához»

czímen. Február 16-án ENTZ GÉZA r. t. széket foglalt: «A vorticellának rugalmas és összehúzódó elemei» című értekezésével; ugyanő előterjesztette MÉHELY LAJOS-nak: «A magyar fauna új bombinátor- és új triton-faja» című tanulmányát. HORVÁTH GÉZA l. t. «Az akáczfák paizstetvérről» értekezett; ugyanő ismertette KARPELES LAJOS bécsi tanárnak «Adalékok Magyarország atka-faunájához című értekezését. REGÉCZY NAGY IMRE részéről: «Vizsgálatok az izomrágás lefolyásának módosulatairól különböző behatások alatt, Jendrassik összehúzódási elmélete alapján» előterjesztette JENDRASSIK JENŐ r. t. ÓNODI ADOLF «Gégekísérleti tanulmányait» bemutatta THANHOFFER LAJOS l. t. Márczius 16-án KOCH ANTAL l. t. ily című értekezését olvasta: «Az erdélyi medencze harmadkori képződményei. I. rész. Palaeogen csoport.» FRÖHLICH IZIDOR l. t. «Együttesen lengő mágnesek kölcsönös vonzásai és taszításai» czímen értekezett. HEGYFOKY KABOS-nak: «Az esőről» szülő dolgozatát bemutatta HELLER ÁGOST l. t. WINKLER LAJOS részéről: «A gázok oldhatósága vízben» című dolgozatot röviden ismertette THAN KÁROLY r. t. Április 20-án GOTHÁRD JENŐ l. t. tartott székfoglaló értekezést: «Spectral-photographiai tanulmányok» czímen; LIEBERMANN LEÓ részéről: «Tanulmányok a gyomor nyálkahártyájában véghezmenő chemiai folyamatokról» előterjesztette THAN KÁROLY r. t. ASBÓTH SÁNDOR pozsonyi tanár részéről «A keményítő oxidáció-termékei» és HANKÓ VILMOS tanár részéről: a) «A borszéki ásványvizek és a borszéki lápföld chemiai elemzése», b) «Ujabb értekezés a carbolsav megveresedéséről» megismertette LENGYEL BÉLA l. t. TANGL FERENCZ és TROJE G. tübingai tanársegédek részéről: «A jodoform antituberkulitikus hatásáról és a kísérletileg gyengített gümöbacillusok hatásáról» bemutatta HÖGYES ENDRE r. t. WITTMANN FERENCZ részéről: «Periodikus villamáramok kísérleti megbírlásának optikai módszere» előterjesztette SCHULLER ALAJOS l. t. Május 25-én DADAY JENŐ l. t. «Az asplanchna-fajok revisiója és hazai képviselőik» cím alatt értekezett; WINKLER LAJOS értekezését «A gázok oldhatósága vízben» (II.) ismertette THAN KÁROLY r. t. MÉHELY LAJOS tanár részéről: «A magyarországi barna békák» című tanulmányt bemutatta ENTZ GÉZA r. t. SZILY KÁLMÁN r. t. «A primitív gyökök viszonzszámáról» értekezett. DR. JENDRASSIK ERNŐ lepecsételt levele, prioritásának biztosítása végett, őrizet alá adatott. Június 15-én LENGYEL BÉLA l. t. a következő közleményeket ismertette: a) «Egy új nitrogéntartalmú vegyületről», b) «A mohai Ágnes-forrás chemiai elemzése» SCHAFFER KÁROLY részéről: «Adatok a gerincvelő összehasonlító rostozattanához» és LENHOSSEK MIHÁLY részéről: «A dűzhelyek fejlődéséről» című értekezéseket bemutatta MIHALKOVICS GÉZA r. t. KLEIN GYULA l. t. «Vizsgálatok a növénylevelek rendellenességeiről» című értekezését olvasta; KHERNDL ANTAL l. t. «A vonólánczos ívtartók elméletét» ismertette. ZIMÁNYI KÁROLY részéről: «Adatok az antipyrin kristálytani és optikai ismeretéhez» című dolgozatot bemutatta KRENNER JÓZSEF r. t. KON-

KOLY MIKLÓS bemutatta a meteorológiai m. kir. központi intézet időjárási sürgöny-jelentését 1891. június 15-éről. Október 15-én VÁLYI GYULA l. t. székfoglalót tartott: «A harmadrendű görbék elméletéhez» című értekezésével. SZABÓ JÓZSEF r. t. «Az idegen szók használási módjáról» értekezett s indítványt tett a helyesírás szabályainak revíziója tárgyában. Az indítvány az összes üléshez tétetett át. WINKLER LAJOS értekezését «A gázok oldhatósága vízben» (III.) ismertette. THAN KÁROLY r. t. LENDL ADOLF részéről: «A mikroskóp egy újabb szerkezetéről» bemutatta. THANHOFFER LAJOS lt. MÉHELY LAJOS tanár részéről: «A palaearcticus állatöv gőtéinek két vérkonjáról» ismertette. ENTZ GÉZA r. t. SCHIFF ERNŐ részéről: «Újabb adatok az ujszülöttek haematológiájához» előterjesztette. FODOR JÓZSEF r. t. FODOR JÓZSEF r. t. bemutatót egy tőle szerkesztett készüléket, melylyel a mikroskóp asztaláról a kívánt baktérium-coloniát biztosan és könnyen kiszedhetni. November 16-án SCHMIDT SÁNDOR l. t. székfoglalót tartott: «Adatok a piroxen-csoport egyes ásványainak pontosabb ismeretéhez» cím alatt. FÉNYI GYULA részéről: «A Haynald-observatoriumon 1887-ben tett protuberantia-észlelések általános eredményei» bemutatta. HELLER ÁGOST l. t. SZILY KÁLMÁN r. t. előterjesztést tett a Lendl-féle új szerkezetű mikroskóp tárgyában, constatálva, hogy ugyanily szerkezetű mikroskópot Fuchs Károly előbb pozsonyi, jelenleg pancsovai tanár már 1890. december 5-én rendelt meg. Ernecke berlini mechanikusknál. KÖNIG GYULA r. t. bejelentette az Értesítő számára RADOS GUSZTÁV műegyetemi tanár közleményét: «Az orthogonális helyettesítések elméletéhez.» December 21-én CHYZER KORNÉL l. t. emlékbeszédét ARÁNYI LAJOS l. tagról felolvasta. ENTZ GÉZA r. t. ÓNODY ADOLF «A hangszalagok mozgásai a hollygó ideg átmetszésekor» című értekezését bemutatta. KLUG NÁNDOR l. t. BITTÓ BÉLA részéről «A nitroprussid-natrium mint reagens, szerves vegyületekre» előterjesztette. THAN KÁROLY r. t. FRANZENAU ÁGOSTON részéről «Adatok Letkés faunájához» megismertette. KRENNER JÓZSEF r. t. RADOS GUSZTÁV műegyetemi tanár részéről «Az adjungált helyettesítések elméletéhez» című értekezést az osztályértésítő számára benyújtotta. KÖNIG GYULA r. t.

A külön kiadványokból közel áll a befejezéshez kettő: a) CHYZER KORNÉL l. t. «Araneae Hungariae» monographiájának I. kötete, b) FRÖHLICH IZIDOR r. t. elméleti fizikájának I. kötete «Kinematika»; a többi folyamatosan van.

Az osztály 10 zárt ülést tartott a tanácskozási ügyek elintézésé szempontjából. A rendkívüliebb tárgyakból kiemelhető, hogy Akadémiánk kérésére a Dán Akadémiától megküldött okiratok regestái átnézetvén, azokból kiszemeltettek olyanok, melyek Herrmann Ottó indítványa értelmében Hell igazolására alkalmasoknak látszanak. A Dán Akadémia másolatban már megküldötte azokat és tartalmukról Heller Ágost előleges jelentést tett. Foglalkozott több ízben az országos Meteorológiai Intézet és a Csillagda ügyével is, mint olyannal,

mely kezdettől fogva a III. osztálylyal volt kapcsolatban és most fejlődésének új szakában tanácskozásainak újból élénkebb tárgyává vált.

* * *

Az akadémiai összes üléseken emlékbeszédeket tartottak: 1891. január 26-án *Szvorényi József* t. t. DANIELIK JÁNOS t. tagról, február 23-án *Mattekovics Sándor* l. t., APÁTHY ISTVÁN r. tagról, márczius 23-án *Hampel József* l. t. RÓMER F. FLÓRIS r. tagról, április 27-én *Péchy Antal* l. t. ZSIGMONDY VILMOS l. tagról, június 22-én *Pör Antal* l. t. RÓNAY JÁNOS JÁCSINT r. tagról, október 26-án *Ortvay Tivadar* l. t. PESTY FRIGYES r. tagról, december 7-én *Heller Ágost* l. t. SCHENZL GUIDÓ r. tagról.

Az összes ülések egyéb tárgyai közül kiemelendők a következők:

1891. január 26-án az elnök bejelentette SIMOR JÁNOS hercegprimás ig. t. halálát s hogy az esztergomi főképtalannak részvénytílatkozat küldetett. A m. kir. honvédelmi miniszter úr a Hadtörténelmi Közleményekből a honvédsapatok és parancsnokságok számára 100 példányt ez évre is megrendelt. A kir. dán Tudományos Akadémia lekötölező szívességgel küldötte be a dán áll. levéltárban talált s a Hell-expeditióra vonatkozó iratok regestáit, melyek a III. osztályhoz tétettek át. Helybenhagyatott az «Irodalomtörténeti Közlemények» című évnegyedes folyóirat megindítására vonatkozó osztályjavaslat. Bemutattattak a Lukács Krisztina-jutalomra beérkezett pályamunkák. A költségvetést előkészítő bizottság némely javaslatai elfogadtattak.

Február 23-án elhatározta az Akadémia, hogy gróf Széchenyi István születésének százéves fordulóját szeptember 21-én meg fogja ünnepelni s az ünnep módozatainak megállapítására bizottságot küldött ki. A tagválasztás ügyrendje tárgyában kidolgozott javaslat tárgyalatott. A Fekesházy-alapítvány új alapító levele fölterjesztett a vallás- és közoktatási-miniszteriumhoz. Megállapítottattott a Kanizsay-jutalom szabályzata.

Márczius 23-án bejelentetett, hogy a vallás- és közoktatási m. kir. miniszter úr, az Akadémia ajánlatára, dr. VÁRI REZSŐ részére Leó császár és Constantinus Porphyrogenneta munkái kritikai kiadásának előkészítése céljából 1000 frt utazási ösztöndíjat engedélyezett. Bemutattattott az osztályok és bizottságok ez évre véglegesen megállapított költségelőirányzata, valamint a rendes és levelező tagok alosztályok szerinti csoportosítása. Helybenhagyatott a Bródy-alapítvány szabályzata.

A márczius 19-én tartott rendkívüli összes ülésen BERCZIK ÁRPÁD l. t. mint a gróf Teleki-pályázat bíráló bizottságának előadója felolvasta jelentését az 1890. évi pályázat eredményéről.

Április 27-én ZICHY ANTAL t. t. felolvasta az 1890-iki Farkas-Raskó-jutalom ügyében kiküldött bizottság jelentését. Felolvastattott a

vallás- és közoktatási miniszterium leirata, melynek értelmében az archaeologiai bizottságnak engedély adatott a műemlékek országos bizottsága rajzlapjainak lemásolására. Bemutattattak a tagsági kijelölések.

Május 25-én felolvastattott a dán kir. Akadémia átírata, melylyel a Hell Miksa expedíciójára vonatkozó iratok másolatait megküldötte. Az új görög kiejtés tanítása tárgyában az I-ső osztálytól némi felvilágosítás kérése határozottatott.

Június 25-én az elnökségnek felhatalmazás adatott, hogy az 1841. szeptember 3-án választott akadémiai tagokat, u. m. báró VAY MIKLÓS ig. tagot, PULSZKY FERENCZ t. tagot és HUNFALVY PÁL r. tagot az akadémiai szünet folytán bekövetkező félszázados évforduló alkalmából üdvözölje. Az I-ső osztály előterjesztette újabb jelentését az új görög kiejtés tanítása tárgyában, melyet az Akadémia magáévá tett; ezzel kapcsolatban TÉLFY IVÁN l. t. felolvasta különvéleményét, mely az osztály jelentésével együtt a vallás- és közoktatási miniszteriumhoz fölterjesztetni határozottatott. Bemutattattak a Kóczán-pályázatra beérkezett pályamunkák s egyszersmind kijelöltettek a bírálók.

Október 5-én első sorban az elnökség tett előterjesztéseket; bejelentette, hogy szeptember 21-én, gr. Széchenyi István születésének százéves fordulóján koszorút helyezett az Akadémia alapítójának szobrára; indítványozta, hogy e nap emlékére ezentúl évenként ünnepélyes közülés tartassék; hogy gr. Széchenyi István életrajzának megírására 2000 frtos pályadíj tűzessék ki. Ez indítványokat az Akadémia helybenhagyta. Bejelentetett, hogy a jubiláris tagoknak szept. 3-án üdvözlő iratok nyújtattak át. SZIGETI JÓZSEF l. t. mint a Hertelendy-féle pályadíj bíráló bizottságának előadója felolvasta jelentését, melynek alapján a jutalom CSIKY GERGELY «Örök törvény» című színművének íteltetett oda. A vallás- és közoktatási miniszter felszólította az Akadémiát, hogy a felállítandó csillagvizsgáló torony kérdésében kiküldött bizottságba a maga részéről egy-két tagot jelöljön ki. A kereskedelemügyi m. kir. miniszter a «Nemzetgazdasági Szemle» 1891-re 500 frt segélyt engedélyezett. Mitrák Sándor «Magyar-orosz szótára» bírálatra adatott. A Holczer-ösztöndíj Zsarkó József zürichi műegyetemi hallgatónak adományoztatott. Bemutattattak a szept. 30-ikáig beérkezett pályamunkák.

Október 26-án bejelentettek az egyes pályázatokhoz kinevezett bírálók. Az országos csillagásztorony bizottságába tagok jelöltettek. SZABÓ JÓZSEF indítványa a magyar helyesírás szabályainak revisiója tárgyában áttétetett az I. osztályhoz. Felolvastattott HELLEBRANT ÁRPÁD könyvtári tiszt jelentése bold. Szabó Károly «Régi Magyar Könyvtára» III. kötetének előkészítése tárgyában. KÜNOS IGNÁCZ egyetemi magántanár felolvasta előleges jelentését a Szilágyi Dániel-féle kéziratgyűjtemény rendezéséről. FRAKNÓI VILMOS másodelnök az első négy főtitkárnak, u. m. Döbrentei Gábornak, Toldy Ferencznek, Szalay Lászlónak

és Arany Jánosnak arcképeit az Akadémiának ajándékozta. Az összes ülés a tisztvársi kegyelet e szép tanújelét köszönettel fogadta s elhatározta, hogy az arcképek a főtítkárfelfogadó szobájában függeszteszenek föl.

November 30-án bejelentetett HUNFALVY PÁL főkönyvtárnok ig. és r. tag halála s az Akadémia fájalmának és kegyeletének kifejezésére több rendbeli határozatok hozattak. A rendes összes ülés december 7-ére halasztatott.

December 7-én GYULAI PÁL osztálytitkárfelfolvasta bold. CSIKY GERGELY l. t. jelentését az 1891. évi Kóczán-pályázatról. A Kóczán-jutalomra új pályázat hirdettetett. A kereskedelemügyi m. kir. miniszter átiratot intézett az Akadémiához egy a hazai ipar történetét ismeretű munka iratása tárgyában; áttétetett a II. osztályhoz. Ugyanezen osztálynak adatott ki a közoktatási magy. kir. miniszter átirata az egységes polgári idő behozatala tárgyában. A millennium-bizottság javaslatai elfogadtattak. Az 1892. évi ülőssor helybenhagyatott.

Az Akadémia a következő ünnepélyekre kapott meghívást: a) ARNETH ALFRED kt. ötvenéves jubileumára, melyre üdvözlő irat küldetett; b) a német geographusok Berlinben tartott gyűlésére; c) a második nemzetközi ornithologiai congressusra, melyen az Akadémia képviselőteről a III. osztály gondoskodott; d) a VII. nemzetközi hygieni és demographiai congressus londoni üléseire, e) a IX. nemzetközi orientalista congressusra Londonban; f) a prágai cseh tudományos Akadémia megnyitására, melyre üdvözlő-irat küldetett; g) a washingtoni geologiai congressusra; h) HOFFMANN A. W. k. tagnak ötvenéves doctori jubileumára, melyre üdvözlő küldetett; i) HELMHOLTZ HERMANN k. t. hetvenedik születősnapjára, melyre szintén üdvözlő levél ment; végre k) TÓTH LŐRINCZ r. tagnak a Kisfaludy-Társaságban betöltött ötven éves tagsága jubileumára, melyen az Akadémiát az elnök és a főtítkárfeképviselték.

HUNFALVY PÁL főkönyvtárnok és r. tag elhunytá felett külföldről résztvőket fejezték ki az Akadémiának: a helsingforszi finn irodalmi társaság, a gráci Károly Ferencz-egyetem, a cseh tudományos akadémia, a dorpati eszt tudós társaság, továbbá TEZA EMIL, MISTELI FERENCZ, ASCOLI EZSAIÁS, MACHESACHANDRA NYAYARATNA kültagok és MAYER LEÓ dorpat tanár.

* * *

Az Igazgató Tanács 1891-ben négy ülést tartott. Jelentékenyebb határozatai a következők voltak:

Február 15-én tárgyalatott az Akadémia vagyonának állásáról szóló jelentés, valamint az 1891. évi előirányzat. A képes-terem és az u. n. physikai terem ajtóval való egybekapcsolása, valamint a használatlanul álló Kisfaludy-teremnek könyvraktárrá alakítása helybenhagyatott. Elhatározatott, hogy a palota akadémia-utczai falára emléktábla illesztessék, mely az 1825-iki országgyűlés azon jelenetét ábrá-

zolja. midőn gróf Széchenyi István a M. T. Akadémiát megalapította; egyúttal bizottság küldetett ki a gyűjtések megindítására és az emléktábla kivételére. A DUKA TIVADAR l. tagtól ajándékozott két Buddhabálgány köszönettel elfogadtatott. Az illinyi birtok és széphalmi erdő eladására vonatkozó előterjesztések helybenhagyattak.

Május 7-én a M. Földhitelintézetnek a megvizsgált 1890-ik évi számadásokra fölmentvény adatott; tárgyalatott az akadémiai ügyésznek az akad. jogügyek állásáról bemutatott jelentése. Gróf ANDRÁSSY GYULA ig. és t. tag arczképe, melyet a boldogult családja az Akadémiának ajándékozott, köszönettel fogadtatott.

Június 24-én az építési bizottság előterjesztésére némely határozatok hozattak.

Deczember 1-én HUNFALVY PÁL ig. és r. tag akadémiai főkönyvtárnok halála alkalmából az oszlopcsarnok a gyászravatal felállítására és a temetési szertartás céljaira átengedetett s megfelelő díszítése elrendeltetett.

Ezen üléseken a következő uj adományok, hagyományok és alapítványok jelentettek be:

SENSEY ANDOR ig. és t. t. alapítványa	20,000 forint
PRÓNAY JÓZSEF	1500 >
Dohsina város	1050 >
INKEY IMRE	1050 >
BARLANGHY LÁSZLÓ	1000 >
THANHOFFER PÁL hagyománya	4000 >
ÖZV. KÓCZÁN JÓZSEFNÉ	500 >
ANDORFFY KÁROLY	100 >

a) A gróf Széchenyi István-emléktáblára:

M. kir. pénzügyminiszterium, mint a lánczhid képviselője	1000 forint
Nemzeti Casino	1000 >
Pesti hengermalom-részvénytársaság	1000 >
Lovaregylet	1000 >
Cs. és kir. Dunagőzhajózási-Társaság	1000 >
BÉLAVÁRY-BURCHARD KONRÁD főrendiházi tag	300 >

b) A díszterem falfestményeinek második sorozatára:

FRAKNÓI VILMOS másodelnök	100 arany
Ifj. JANKOVICH BÉLA	250 forint
SIMOR JÁNOS hercegprímás	700 >
BENDE IMRE besztercebányai püspök	100 >
DULÁNSZKY NÁNDOR pécsi	100 >
Br. HORNIG KÁROLY veszprémi	500 >
LÖNHARDT FERENCZ erdélyi	200 >
SCHUSZTER KONSTANTIN váci	200 >
ZÁLKA JÁNOS győri	100 >
CsÁSZKA GYÖRGY szepesi	500 >
HIDASI KORNÉL szombathelyi	100 >

VASZARY KOLOZS pannonhalmi főapát	100 forint
SCHLAUCH LŐRINCZ nagyváradai püspök.....	300 „
MESZLÉNYI GYULA szatmári „	100 „
STEINER FÜLÖP székesfehérvári „	100 „
VAJDA ÖDÖN zirczi apát	50 „
PÁNTHY ENDRE egri nagyprépost	100 „

II. Állandó Bizottságok.

1. A Nyelvtudományi Bizottság folyamatban levő kiadásai közül a *Magyar Nyelvtörténeti Szótár*-ból megjelent hat (10 íves) füzet, úgy hogy most már a teljes kiadáshoz csak néhány füzet van hátra.

A *Nyelvtudományi Közlemények*-ből ki adatott három füzet: XXII., 3. 4. 5. füzet. Egyebek közt egy nagy értekezése van benne HALÁSZ IGNÁCZ-nak a Svédországi lapp nyelvjárásokról.

Dr. MUNKÁCSI BERNÁT *Vogul szövegeinek* kiadásából megjelent egyelőre az I. köt. vogul szövege, fordítással s hasonlóképen a II. köt. (amabban: világteremtési énekek és mondák; az utóbbiban: istenek énekei.)

Ugyancsak Dr. MUNKÁCSI-nak foly a *Votják szótára* kiadása (2-dik füzet sajtó alatt).

Továbbá megjelent BALASSA JÓZSEF: *A magyar nyelvjárások* osztályozása és jellemzése (a M. nyelvjárások térképével).

HALÁSZ IGNÁCZ-tól megjelent *Déli lapp szótár* (Ugor füzetek 10. sz.). Ugyan ő járt tavál is megint. a Bizottság támogatásával, a svéd-lappok közt s főképen az arjepluogi dialektussal foglalkozott.

Végre az *Új Magyar Tájszótár*-nak előmunkálata már annyira van, hogy ez évben a kiadása meg fog indulni.

2. Az Irodalomtörténeti Bizottság kiadásából megjelent: 1. *Magyarországi tanulók külföldön.* II. A bécsi egyetemen. Közzéteszi Dr. SCHRAUF KÁROLY. Budapest. 1892. — 2. *Kazinczy Ferencz összes művei.* *Kazinczy F. levelezése* Közzéteszi Dr. VÁCZY JÁNOS. II. kötet. 1790—1802. Budapest, 1891. XXXII, 626. l. — 3. *Magyar írók élete és munkái.* Irta id. SZINNYEI JÓZSEF. Budapest, 1891. 7—11. füzet. — 4. *Irodalomtörténeti Közlemények.* Szerkeszti Dr. BALLAGI ALADÁR. I. évfolyam. Budapest, 1891. 510 lap. — 5. *Irodalomtörténeti Emlékek.* Szerkeszti ÁBEL JENŐ. II. kötet. Budapest, 1891. XVI. 384 l.

3. A Classica-Philologiai Bizottság «Görög és latin remek-írók» című fordítási gyűjteménye, mely kétféle, úgymint bilingvis és tisztán magyar kiadásban jelenik meg. 1891-ben két kötettel gyarapodott: a dr. GERÉB JÓZSEF magyar Herodotosának első felével és Cato bölcs mondásaival, melyeket dr. NÉMETHY GÉZA fordított, de egyúttal szövegeiket kritikailag is megállapította. Az «Editiones criticae» című vállalatában megjelent dr. VÁRI REZSŐ-től a Nicander-

scholionoknak önálló codextanulmányokon alapuló kritikailag megállapított szövege.

4. A **Történelmi Bizottság** a lefolyt évben tizenegy ülést tartott és pedig jan. 7., febr. 4., febr. 28., márcz. 6., ápr. 4., máj. 9., jun. 13., okt. 9., okt. 31., nov. 24. és nov. 28-án. Ez üléseken figyelmét működése keretében a hazai történelem minden korszakára kiterjesztette, részint a történelmi emlékek felkutatása és összegyűjtése, részint azok közzététele által. Ezeken kívül számos, az Akadémiától és az osztálytól hozzá intézett kérdésben mondott szakvéleményt.

Igy, a bizottság formulázta (PAULER GYULA biz. tag által) az állandó országház építési bizottsága részéről a MUNKÁCSY MIHÁLY-tól festendő, a honfoglalást feltűntető nagyobb szabású festmény tárgyában az Akadémiához intézett kérdésekre adandó feleletet. Az Akadémia felhívására javaslatot készített a Kanizsay-féle jutalom szabályai felől. Hasonlóképpen javaslatot tett a Lukács Krisztina- és Röck Szilárd-féle jutalmak tárgyában. A bizottság megtette a kezdő lépést arra, hogy Magyarország fennállásának ezer éves fordulója az Akadémia részéről az alkalom nagyságához mért kiadványnyal ünnepeltessék meg.

Kiadásában a lefolyt évben a következő munkák jelentek meg:

NAGY IMRE biz. tag szerkesztésében a *Hazai Okmánytár* VIII-ik kötete, mely 30 ívnyi terjedelemben hatvannégy különböző levéltárból 372 darab, legnagyobb részt kiadatlan Árpád-kori oklevelet tartalmaz. E kötettel a nagybecsű vállalat, melynek első kötetei magánkiadványként, a későbbiek pedig a bizottság segítségével láttak napvilágot, teljesen az Akadémia kiadásába ment át.

Dr. KARÁCSONYI JÁNOS «Szent-István király oklevelei és a Szilvester-bulla» című diplomatikai tanulmánya, mely 14 ívnyi terjedelmén a Szent-István korából reánk maradt tizenegy oklevél szövegeinek hiteles vagy hamis voltát mutatja ki.

NAGY IMRE biz. tag szerkesztésében az *Anjoukori Okmánytár* VI. kötete, mely nagybecsű forrásgyűjtemény 41¹/₂ ívnyi terjedelmén az ország különböző levéltáraiból 414 darab, 1353—1357. évi oklevél szövegét teszi közzé.

SZILÁGYI SÁNDOR «Erdély és az éjszakkéleti háború» című kiadványának második és befejező kötete, mely 38 ívnyi terjedelmén II. Rákóczy György éjszakkéleti hadjáratának nagyrészt svédországi levéltárakból vett actáit foglalja magában az 1656—1660. közti évekből, megfelelő bevezetések kíséretében.

A bizottságnak a Történelmi Társulat közvetítésével megjelenő folyóirata, a *Történelmi Tár*, a lefolyt évben 44¹/₂ ívnyi terjedelemben jelent meg, a hazai történelem minden korszakából, de kivált a XVI—XVII. századból sok nagyérdekű történelmi emléket ismertetvén.

Mindezeket összevéve, a Történelmi Bizottság közreműködésével az elmúlt évben öt mű jelent meg, ugyanannyi kötetben, 168 nyomtatott ívnyi terjedelemben.

E megjelent műveken kívül sajtó alá adatta THALY KÁLMÁN biz. tag nagy terjedelmű monographiájának, a *Bercsényi család történetének* III-ik kötetét, és előkészítette több új kiadványnak és vállalatnak megindítását.

Igy FRAKNÓI VILMOS biz. elnök szerkesztése mellett legközelebb nagyérdekű vállalat megindítását határozta el, mely Mátyás királynak kül- és belügyekben, valamint a meghódított tartományok ügyeiben irt levelezéseit három sorozatban fogja közzétenni. E célra, miként a megelőző években is, külföldi levéltárakból másolatokat szerzett be, jelesen a lefolyt évben a berlini königl. Hausarchivból nyert értékes másolatokat. CSONTOSI JÁNOS biz. tagot pedig megbizta, hogy a vállalat céljaira a wolfenbütteli, helmstedti, lipcsei, olmücsi, kremsieri, kremsmünsteri és klosterneuburgi könyvtárakban kutatásokat végezzen.

Egy másik vállalatnak, a hazánk történetével foglalkozó egykorú török történetírók fordításának megkezdésére a szükséges intézkedéseket megtette. Érintkezésbe lépve THURY JÓZSEF úrral, ki a vállalat megindítására ajánlkozott, megállapította annak tervezetét és elhatározta, hogy az mint a «Török-magyar történelmi Emlékek» folytatása, illetőleg második sorozata (Írók, Scriptores) fog megjelenni.

Folytatta a *Zsigmondkori Oklevéltárra* vonatkozó okleveles anyag összegyűjtését, és intézkedett a felől, hogy a mű előhaladásáról az Akadémia időről-időre tájékozást nyerjen.

A Történelmi Társulatnak nagybecsű vállalatát, a *Történelmi Életrajzokat*, miként a megelőző években is, segélyben részesítette.

Másolatgyűjteménye számára a velencei állami levéltárból nagybecsű oklevél-másolatokat szerzett, melyek a gyűjtemény XV. századi részében mutakozó hézagot pótolják. Megszerezte néhai DEÁK FARKAS-nak a XVI.—XVII. századi művelődés- és köztörténeti viszonyokra világot vető másolat-gyűjteményét; továbbá WIBLING KÁROLY carlskronai tanárnak svédországi levéltárakból merített és kivált a 30-éves háború magyar vonatkozásait érdeklő gyűjteményét. — A «Magyar Országgyűlési Emlékek» részére másolatokat szerzett a római Borghese-levéltárból is.

Legbecsebb szerzeménye azonban néhai BIRK ERNŐ kultagunknak egy emberi életben keresztül fáradhatatlan buzgalommal egybe-hordott és kivált a Cilly-grófok és V. László történetére nagyérdekű másolatgyűjteménye, melyet THALLÓCZY LAJOS biz. tag közvetítésével sikerült megszereznie. A nagybecsű hagyaték értékesítésére nézve a bizottság még nem határozott.

Mindezen szerzemények rendezésére és általában az évtizedek alatt összegyűjtött másolatok használhatóvá tételére a bizottság a szükséges intézkedéseket, azok regesztáztatása által, megtette.

Az osztály megbízásából a bizottság intézkedik a *Hunyadiak kora* folytatásáról; folytonos érintkezésben lévén annak szerkesztőjével, dr. CSÁNKI DEZSŐ biz. taggal, a nagy vállalat előhaladásáról szóló jelentések első sorban a bizottság elé terjesztetnek.

A bizottság 1891. évi munkaprogramjába felvett munkák közül a M. Országgyűlési emlékek XI. kötete és a Corpus Statutorum III. kötete nem készülvén el teljesen, az év végéig még nem voltak sajtó alá adhatók. Úgyisint a Rákóczi-családi oklevéltár előmunkálatai, a vörösvári levéltár használása ellen felmerült akadályok miatt, nem voltak megkezdhetők. Mindez azonban a bizottság jövő évi munkatervébe felvételre került.

A bizottság belső életéből kiemelendő azon súlyos veszteség, mely őt legrégebbi tagjának, WENZEL GUSZTÁV-nak, ki a bizottság megalakulása, 1854 óta annak folytonosan lelkesen működő tagja volt, halálával érte. Másrészt a bizottság működési körét kiterjesztvén, megtette az Akadémiánál a szükséges lépéseket arra, hogy tagjainak száma szaporíttassék. Ily módon dr. ACSÁDY IGNÁCZ, dr. BALLAGI ALADÁR, dr. CSÁNKI DEZSŐ és MAJLÁTH BÉLA lev. tagok az Akadémia által a bizottság tagjaivá választván, bennök kitágított munkakörének megfelelőleg a bizottság új munkaerőt nyert.

A bizottság 1891. évi dotációjának felhasználását az alábbi összeállítás tünteti fel:

	frt	kr.	frt	kr.
1. THALY K. A Bercsényi-család tört. III. köt. előir.	2300.—	kiad.	800.—	
2. KÁROLYI Á. M. Országgyűlési Eml. XI. köt. >	2000.—			
3. NAGY I. Anjoukori Okm. VI. köt. .... >	1500.—	>	150.—	
4. SZILÁGYI S. Erdély és az éjszakeleti háború II. kötet..... >	1600.—	>	1634.47	
5. Tört. Tár 1891. folyamának kiadása.... >	1000.—	>	1000.—	
6. Corpus Statutorum III. köt. .... >	380.—			
7. KARÁCSONYI JÁNOS. Sz. István oklevelei. >	660.—	>	814.84	
8. PESTY FRIGYES kézírataiért III-ik részlet. >	1200.—	>	1200.—	
9. Zsigmondkori Oklevéltár előkészítése ... >	400.—	>	400.—	
10. Mátyás király levelezésének kiadása.... >	300.—	>	247.20	
11. Rákóczi-családi Oklevéltár.... >	300.—			
12. A biz. kéziratgyűjtem. lajstromozása ... >	350.—	>	250.—	
13. Másolásokra (a Birk-gyűjt. vételárával együtt)..... >	700.—	>	1114.20	
14. A Tört. Életrajzok segélye..... >	500.—	>	500.—	
15. Előadó tiszteletdíja ..... >	400.—	>	400.—	
16. Bizottsági apróbb kiadásokra..... >	41.62	>	85.—	

Összes előírányzat 13631.62 kr.

Összes kiadás.... 8595.71 >

Maradvány..... 5035.91 kr.

5. Az Archaeologiai Bizottság kénytelen volt szűkebb mederben folytatni munkásságát.

Azon 2500 frt, melyet a bizottság a műemlékek országos bizottságával egyetértésben a kassai székestemplom monographiájára szánt, e célra fönmaradt. A bizottság megnyerte e mű elkészítésére Czobor

BÉLA és STEINDL IMRE tagjait, kik közül első a szöveg megírására, utóbbi a képek megrajzoltatására volt szives vállalkozni. Az 1891-ik évben a már eddig is e műre gyűjtött rajz és képkészlet szigorú bírálatra folyt, főnmaradt a nagy monographia költségelőirányzatának megállapítása és remélhető, hogy már 1892-ben fognak a szükséges képek készülni és a szöveg megírására is az elkerülhetlen előtanulmányok megtételni.

E nagy műre előirányzott összeg miatt a bizottság kénytelen volt elhalasztani az «Archaeologiai Közlemények» XVII. kötetének első füzetét, melynek számára Dunaföldvár rég. monographiája SZELLE ZSIGMOND-tól előleges hírlát után már el van fogadva.

Úgy szintén ismét kedvezőbb időre maradt a közel egy évtized óta tervbe vett és előkészített magyar éremtári kiadvány, melyre az emlékszerű anyag az Árpádok korát illetőleg már össze van gyűjtve.

Az adott kedvezőtlen viszonyok között a bizottság legalább egy rendes kiadványát kívánta régi magaslatán föntartani, az Archaeologiai Értesítőt, melynek 1891-ben meg is jelent huszonötödik évfolyama szokott nagy alakban. 30 ívnyi tartalommal évi öt füzetben, melynek 950 példánya viszi meg az összes hazai szakkedvelőknek és intézeteknek, hazai archaeologusaink szorgalmából tudományunk újabb vívmányait. A folyóirat körül a múlt évben tizenöt fővárosi, 23 vidéki munkatárs csoportosult és ezekhez csatlakozott négy németországi és svájci szakember. A folyóiratban általános hivatásánál fogva a múlt évben is egyenlő arányban részesült az ő- és ó-kor, a népvándorlási kor, a közép- és újkor és helye jutott benne a fölirattan- és éremtannak is. Száznál több nagyobb és ötvennél több kisebb közlemény képviselte e szakokat és a közlemények kellő magyarázatára szolgált két képes melléklet, 33 egész oldalas képtábla és 190 a szövegbe iktatott ábra. A folyóirat számos példánya a külföldre is eljutván, czélszerűnek bizonyult azon szerkesztőségi intézkedés, hogy minden füzet tartalommutatója francia nyelven is közöltessék a füzetek borítékán, a mi által az érdeklődő európai szaktársaknak módot nyújtottunk, hogy nagyjából folyóiratunk tartalmával megismerkedhetnek. Még inkább szolgál e czélnek az Akadémia által segélyezett Ung. Revue, mely a folyóiratnak általánosabb európai érdekű közleményeit fordításban szokta közölni.

A bizottság föntartotta az érintkezést bel- és külföldi szaktársakkal és a legkülönbébb történeti és archaeologiai kiadványokat azzal is támogatta, hogy gazdag rajzdúc készletéből a legliberálisabb módon engedett által egyeseknek és intézeteknek dúcokat. Így az Ung. Revue, a bécsi cs. k. Centralcommission, a bécsi anthropologiai társulat, a Franklin-intézet, Aradmegye monographiájának szerkesztője, a délmagyarországi múzeumegyesület titkára, Budapest városának «Budapest régiségei» című vállalata, a pozsonymegyei monographia szerkesztősege és többben mások, egészben tizenöten, a bizottsági és n. múzeumi

régiségosztályi dúcztárból, melyek együtt kezeltetnek, vettek igénybe egészben 233 képes duczot. Említendő végül, hogy a bizottság a n. múzeum régiségosztályával volt legszorosabb csereviszonyban, a mennyiben folyóirata számára a múlt évben is onnan vette igénybe számos múzeumi régiség ábráit és ezért a n. múzeum régiségosztályának rendelkezésére adott folyóiratából, úgy mint eddig, 40 példányt.

Tagjainak sora a múlt év végén eggyel megfogott, elvesztette WENZEL GUSZTÁV-ot, legrégebbi tagját, a ki 1858-ban egyike volt a bizottság alapítóinak; a bizottság emlékét jegyzőkönyvében is megörökítette.

6. A Statisztikai és Nemzetgazdasági Bizottság a lefolyt évben is a régi irányban folytatta munkásságát és tevékenységének súlypontja ezuttal is az irodalmi működésre esett.

A bizottság segélyében részesült vállalatok közül:

a) A *Nemzetgazdasági Írók Tára* SMITH ÁDÁM V. könyvének dr. PÓLYA JAKAB által teljesítendő lefordítása után a bizottság részéről be lesz fejezve. A kiadó Pallas-nyomda serényen folytatta az egyes írók kinyomatását: Ricardo egészen ki van nyomva és 18 ív meg is jelent belőle. Smith Ádamból 7, Sismondiból 1 füzet jelent meg.

b) A *Közgazdasági és statisztikai Évkönyv*-ből, melyet a bizottság megbízásából és az országos statisztikai hivatal támogatásával JEKELFALUSSY JÓZSEF és VARGHA GYULA szerkesztenek, megjelent az ötödik évfolyam. A 44 ívre terjedő kötet nemcsak a hazai állapotoknak rendszeres feldolgozását tartalmazza, hanem a külföldre vonatkozó adatokat is folytonos figyelemmel kísérve, ezzel igen hasznos tájékozást nyújt az olvasónak. Köszönettel kell itt megemlékeznünk Baross Gábor keresk. miniszter úrnak ezen vállalat iránt tanúsított azon jóindulatáról, melylyel az 1891. (V.) évfolyam kiadását 800 forinttal támogatta.

c) A *Nemzetgazdasági Szemle* JEKELFALUSSY JÓZSEF szerkesztésében ez évben az előírt 60 ívnyi terjedelem helyett 76 ív terjedelemben jelent meg. A szerkesztő a nélkül, hogy e célra az Akadémia segélyét kérte volna, pályadíjat is tűzött ki: A *malomipar közgazdasági befolyásáról* — 250 frtot —, melyet BOSSÁNYI ENDRE nyert el. Baross Gábor keresk. miniszter úr e vállalatot 1000 frttal segélyezte.

d) A *Budapesti Szemle* a bizottság részéről ez évben is 1200 frt segélyben részesült.

e) A bizottságnak azon régtől táplált eszméje, hogy az ország különféle részeit monographiákban és lehetőleg oly férfiak által ismeresse, a kiknek ítélete az illető országrész állapotainak közvetlen szemléletén alapul, a lefolyt évben végre testet öltött. Megjelent ugyanis a *Megyei Monographiák* első kötete, s a második kötet részére serényen foly az előkészület.

Nyilvános felolvasásokat tartottak: márcz. 7-én HALÁSZ SÁNDOR miniszt. titkár a *takarékpénztárakról*; ápril 20-án ifj. KUBINYI MIKLÓS

Árvamegye közgazdasági állapotáról; okt. 10-én GAÁL JENŐ országos képviselő az *alföldi munkásmozgalomról*.

Végül nagy sajnálattal jelenti a bizottság, hogy fáradhatatlan elnöke: KAUTZ GYULA r. tag, nagymérvű elfoglaltsága miatt elnöki tiszteréről lemondott. Lemondását az összes ülés elfogadta és a II. osztályt felhívta a szükséges intézkedések megtételére.

7. A **Mathematikai és Természettudományi Bizottság** az 1891. évben összesen 3200 frtot fordított tudományos vizsgálatok előmozdítására, mely összegből 1000 frtot a Balaton tudományos átvizsgálására, 1000 frtot pedig a Saági hegyen és környékén végzendő nehézségerő mérésekre adott; 1200 frtot pedig több, kisebb terjedelmű tudományos buvárlatra engedélyezett.

A bizottság kiadásában megjelentek:

TÉGLÁS GÁBOR-tól: Ujabb barlangok az erdélyi érczhegység övéből és a Fejér-Körös hunyadmegyei völgyszakaszából. 2 $\frac{1}{2}$ ív, 13 rajzzal.

LOCZKA JÓZSEF-től: Ásvány elemzések. 1 ív.

LENDL ADOLF-tól: Tanulmány az Epeira cucurbitina, E. alpica és E. inconspicua nevű fajokról. 1 ív, 1 színes táblával.

WESZELOVSZKY KÁROLY-tól: Árvaváralja éghajlati viszonyai. 11 $\frac{1}{2}$ ív.

MÉHELY LAJOS-tól: Hazánk bombinatorai stb. 1 $\frac{1}{2}$ ív, 2 színes táblával.

SIMONKAY LAJOS-tól: Növényföldrajzi vonások hazánk flórájának jellemzéséhez. 3 $\frac{1}{4}$ ív.

Összesen hat értekezés, három színes táblával, 13 rajzzal, 20 íven. Ezzel a Közlemények XXIV. kötete, mely 38 ívet, számos rajzot és táblát foglal magában, lezáródott.

A bizottság költségvetése 1892-re, mely egyszersmind a bizottság munkaprogramjáról is képet ad, a következő:

Kisebbségi terjedelmű tudományos buvárlatokra,

utazási segélyre..... 1000 frt — kr.

A zoologia-physiologia körében végzendő na-

gyobb szabású kutatásra ..... 2000 » — »

Tudományos munkák kiadására ..... 2028 » 66 »

8. A **Hadtudományi Bizottság** a magyar katonai irodalom ügyét évről-évre előbbre viszi.

Irodalmi működése a bizottságnak, mint eddig, úgy az elmúlt évben is kiváltképen a magyar hadi történetírás fejlesztését célozta.

«*Hadtörténelmi Közlemények*» című folyóirata a lefolyt évben immár IV. évfolyamát fejezte be.

Hogy e különleges irodalmi ágat művelő folyóirat magát állandóan fentarthatja, arról tanuskodik, hogy a bizottság e vállalatát hézagot tölt be, továbbá pedig arról, hogy a magyar hadi történetírás iránt érdeklődést kelteni, magának közönséget teremteni képes volt.

A folyóirat ez évben is kéthavonként jelent meg és 5 füzetben, melyek terjedelme 8—10 ív közt váltakozott összesen 46 nyomtatott ívnyi szöveget, 5 arczképet és 10 térkép, vázlat és csatakép mellékletet hozott.

A vállalat anyagi sikere szintén teljes; előfizetőinek száma az elmúlt évben közel 600 volt, minek folytán a folyóirat nyomtatási és kiadási költségeit az előfizetések teljesen fődőzték, sőt a folyóirat jövődelméből egy nagyobb pályadíj is volt kitűzhető.

A honvédelmi miniszter úr Ő Nagyméltósága a folyóiratot állandóan nagylelkűleg pártolja s mint eddig, a lefolyt évben is a csapatok könyvtárai számára 100 példányt rendelt meg; hű pártolója a vállalatnak a magyar honvédség is, melyből az előfizetők túlnyomólag legnagyobb száma kikerült.

A folyóirat *hadtörténelmi pályázata* ez évben is sikeres volt. Az 500 arany frankból álló folyóirati pályadíjat dr. KOMÁROMY ANDRÁS *«A mezőkeresztesi ütközet»* című munkája nyerte el, mely a *«Hadtörténelmi Közlemények»* jövő 1892. évi első füzeteiben fog megjelenni.

Zrinyi Miklós hadtudományi munkái a folyó év elején kerültek kiadásra s nagy öröme szolgál a bizottságnak jelenthetni, hogy csupán a magyar honvédség tisztikara — a folyóirat szerkesztősége útján — közel 150 példányt rendelt meg s hogy ily módon a könyvárusi úton való eladást is hozzá számítván, a kiadott példányok fele már ez év folyamán elkelt.

Szécsi Mór századosnak az 1866-ik évi *osztrák-olasz háború* katonai történetét tárgyaló munkája a bizottság által átdolgozás végett visszaadtván, e mű csak a jövő 1892-ik évfolyamán kerül kiadásra.

Végre BALÁZS GYÖRGY százados az *1866-ik évi osztrák-porosz háború* történetét, melynek megírásában eddig szolgálati okokból gátolva volt, most nagyobbára befejezte s azt a jövő év folyamán bírálattal alá bocsátja.

A bizottság által kezdeményezett *«Hadtörténelmi Múzeum»* ügye a megvalósulás elé most annál biztosabban néz, mivel az a magas kormány által a Millennium ügyével hozatott kapcsolatba és a Nemzeti Múzeum kérdésével egyidejűleg nyer elintézését.

A *bizottság tagjai* résztvettek a folyóirat munkálataiban, az irodalmi művek bírálatában fáradoztak, a hadtörténelmi múzeum létesítésén, számadások átvizsgálásában stb.

Különféle ügyeinek elintézésére a bizottság a lefolyt évben 4 ülést tartott.

9. A Könyvkiadó Bizottság 1891. évi illetményül négy kötetet adott az aláíróknak, u. m.:

Dante Aligheri: A purgatorium. Ford. SZÁSZ KÁROLY megírálta IMRE SÁNDOR. Egy kötet 33 ív.

Paul Janet: A politikai tudomány története az erkölcsstanhoz való viszonyában. FORD. LŐRINCZ BÉLA; fölülvizsgálta CSIKY KÁLMÁN. Első kötet 38 ív.

Ribbeck Ottó: A római költészet története. FORD. CSIKY GERGELY; fölülvizsgálta NÉMETHY GÉZA. Két kötet 55 ív.

III. Az 1891. évben eldöntött pályázatok.

1. *Gróf Teleki drámai pályázat* (szomorújáték), 100 arany.

Az 1890. szept. 30. határnapig 26 pályamunka érkezett be; a jutalom az 1891. márczius 19-én tartott összes ülésen CSIKY GERGELY «Két szerelem» című három felvonásos szomorújátékának ítélte oda.

2. *Farkas-Raskó-pályázat* (hazafias költemény), 100 ft.

Az 1890. szept. 30. határnapig beérkezett 33 pályamunka; az 1891. márczius 23-án tartott összes ülés a jutalom ki nem adását határozta el.

3. *Nagyjutalom és Marczibányi-mellékjutalom* (az 1884—1890. évkörben megjelent philosophiai munkák) 200 arany és 50 arany.

Az 1891. május 6-án tartott nagygyűlés a nagyjutalom ki nem adását határozta el; a Marczibányi-mellékjutalmat DOMANOVSKÍ ENDRE «A renaissance-kori bölcsészet története. Budapest, 1890» című munkájának ítélte oda.

4. *A Sámuel-díj* (1890. évben megjelent legjobb nyelvtudományi értekezés számára), 15 arany.

Az 1891. május 6-án tartott nagygyűlés e díjjal dr. ASBÓTH Oszkár-nak «A hangsúly a szláv nyelvekben». (Nyelvtud. Érték. XV. k. 8. sz.) című értekezését jutalmazta meg.

5. *Gorove-pályázat* (az aesthetika ó- és középkori története), 100 arany.

Az 1891. május 6-án tartott nagygyűlés az 1890. május 7-iki nagygyűlésen csonkának — és így jutalmazhatónak nem talált — munkának, miután az befejezve benyújtott, a jutalmat odaitélte; szerzője dr. JÁNOSY BÉLA főgymnasiunai tanár.

6. *Bulyovszky-pályázat* (hazafias óda). 200 ft.

Az 1890. szept. 30. határnapig 21 pályamű érkezett be; az 1891. május 6-án tartott nagygyűlés a jutalmat nem adhatta ki.

7. *Pór Antal-féle pályázat* (a Domokos-rend magyarországi története), 600 ft.

Az 1891. május 6-án tartott nagygyűlés, az adományozó hozzájárulásával, DEDEK CRESCENS LAJOS-t bízta meg a kérdés kidolgozásával, határnapúl 1892. szept. 30-ikát tűzvé ki.

8. *Gorove-pályázat* (a XIV. és XV. századi iskolázás története), 100 arany.

Az 1890. szept. 30. határnápig egyetlen pályamunka sem érkezett.

9. *Az első m. ált. biztosító-társaság pályázata* (az olasz va luta), 500 frt.

Az 1890. szept. 30. határidőig egy pályamunka érkezett; azonban ennek az 1891. május 6-án tartott nagygyűlés a jutalmat ki nem adta.

10. *Lukács Krisztina-pályázat* (az 1831-ig megjelent természetudományi munkák és értekezések ismertetése), 1000 frt.

Az 1890. szept. 30. határnápig egy pályamunka sem érkezvén be, az 1891. május 6-án tartott nagygyűlés a pályakérdést 1894. decz. 31. határnappal újra kitűzte.

11. *Lukács Krisztina-pályázat* (mathematikai monographia), 1000 frt.

Az 1890. szept. 30. határnápig öt pályamunka érkezett; azonban az 1891. május 6-án tartott a nagygyűlés ezek egyikét sem találta jutalomra méltónak.

12. *Hertelendy-pályázat* (az 1889. és 1890. években megjelent vagy előadott drámák), 500 frt.

Az 1891. október 5-én tartott összes ülés az utólagos jutalmat CSIKY GERGELY «Örök törvény» című színművének ítélte oda.

13. *Kóczán-pályázat* (Salamon és Sz. László korabeli dráma), 100 arany.

Az 1891. december 7-én tartott összes ülés a jutalmat FERDINÁNDY BÉLA «Koronáért» című drámájának ítélte oda.

IV. A M. T. Akadémia megbízásából és segélyezésével megjelenő munkák és folyóiratok.

A) Megbízás :

a) *Munkák*: SZARVAS GÁBOR és SIMONYI ZSIGMOND: Magyar Nyelvtörténeti Szótár. SZINNYEI JÓZSEF: Magyar Tájszótár. b) *Folyó- iratok*: Budapesti Szemle, Magyar Nyelvőr, Irodalomtörténeti Közle- mények, Athenaeum, Nemzetgazdasági Szemle, Hadtörténelmi Közle- mények.

B) Segélyezés :

a) *Folyóiratok*: Egyetemes Philologiai Közlöny, Magyar Könyv- szemle, Történelmi Tár, Nemzetgazdasági és Statisztikai Évkönyv, Ungarische Revue, Mathematische und Naturwissenschaftliche Berichte. b) *Könyvkiadó-vállalatok*: Nemzetgazdasági Írók Tára, a Természet- tudományi Társulat könyvkiadó-vállalata, az Orvosi Egyesület könyv- kiadó-vállalata. c) *Munkák*: Gróf Széchenyi István levelei III., Ma- gyar Történelmi Életrajzok, Magyar Írók Életrajza.

**V. Hazai intézetek, melyek az Akadémia kiadványait
általán fejében kapják:**

<i>Arad</i> , Kir. főgymnasium.	<i>Budapest</i> , Áll. felsőbb leányiskola.
> Állami főreáliskola.	> II. Áll. tanítónőképezde.
> Kereskedelmi Akadémia.	> VI. Áll.
> Kölcsey-egyesület.	<i>Csik-Somlyó</i> , R. kath. főgymnas.
<i>Baja</i> , Cist. rendű főgymnasium.	<i>Csurgó</i> , Ref. főgymnasium.
<i>Bánffy-Hunyad</i> , Polgári iskola.	<i>Debreczen</i> , Főiskolai anyakönyvtár.
<i>Békés-Csaba</i> , Evang. gymnasium,	> Főiskola olvasó terme.
<i>Belényes</i> , Gör. kath. főgymnasium.	> R. kath. gymnasium.
<i>Beregszász</i> , Alreáliskola.	> Áll. főreáliskola.
<i>Besztercze</i> , Főgymnasium.	> M. kir. gazd. intézet.
<i>Beszterczébánya</i> , Ev. gymnasium.	> Keresk. Akadémia.
> Fls. leányiskola.	<i>Déva</i> , Áll. főreáliskola.
<i>Bonyhád</i> , Ev. algymnasium.	<i>Eger</i> , Érse. joglyceum.
<i>Brád</i> , Román algymnasium.	> Érsekmegyei könyvtár.
<i>Brassó</i> , Ev. gymnasium.	> Kath. főgymnasium.
> R. kath. főgymnasium.	> Áll. alreáliskola.
> Áll. főreáliskola.	<i>Eperjes</i> , Ev. collegium.
> Áll. kereskedelmi iskola.	> Kir. kath. főgymnasium.
<i>Budapest</i> , Tud. egyetem könyvtára.	<i>Erzsébetváros</i> , R. kath. gymnasium
> Modern phil. seminarium.	<i>Esztergom</i> , Sz. Ben.-rendi gymn.
> Történelmi seminárium.	<i>Fehértemplom</i> , Főgymnasium.
> Földrajzi seminarium.	<i>Félegyháza</i> , Kath. gymnasium.
> Műegyetemi könyvtár.	<i>Felső-Lövő</i> , Evang. tanintézetek.
> Honvédségi Lud.-Akad.	<i>Fiume</i> , Áll. főgymnasium.
> Állatorvosi Akadémia.	> Áll. keresk. Akadémia.
> M. k. vegyikísérleti állomás	<i>Gyömk.</i> Ev. ref. gymnasium.
> II. kir. kath. főgymnasium.	<i>Győr</i> , Kir. jogakadémia.
> Ev. főgymnasium.	> Kath. főgymnasium.
> Kegyesrendi főgymnas.	> Áll. főreáliskola.
> V. főgymnasium.	<i>Gyula-Fehérvár</i> , Kath. főgymn.
> VII. főgymnasium.	<i>Hajdu-Böszörmény</i> , Ref. gymn.
> Tanárképző int. gymn.	<i>Hajdu-Nánás</i> , Gymnasium.
> Ref. főgymnasium.	<i>K.-K.-Halas</i> , Ref. főgymnasium.
> II. áll. főreáliskola.	<i>Hódmező-Vásárhely</i> , Ref. főgymn.
> IV. községi főreáliskola	<i>Igló</i> , Evang. főgymnasium.
> V. áll. főreáliskola.	<i>Jászberény</i> , Kath. főgymnasium.
> VI. főreáliskola.	<i>Kalocsa</i> , Érseki főgymnasium.
> VIII. közs. főreáliskola.	<i>Kaposvár</i> , Áll. főgymnasium.
> Orsz. minta-rajziskola.	<i>Karczag</i> , Ref. főgymnasium.
> Áll. közép-ipariskola.	<i>Kassa</i> , Kir. jogakadémia.
> Kereskedelmi Akadémia.	> Kath. főgymnasium.
> VI. középkeresked. iskola	> Áll. főreáliskola.

- Kassa*, Gazdasági tanintézet.
Kecskemét, Ref. jogakadémia.
     » Ref. főgymnasium.
     » Áll. főreáliskola.
Késmárk, Evang. lyceum.
Keszthely, Gazdasági tanintézet.
     » Kir. kath. gymnasium.
Kisújszállás, Ref. gymnasium.
Kolozsmonostor, Gazd. tanintézet.
Kolozsvár, Egyetemi könyvtár.
     » R. kath. főgymnasium.
     » Ref. collegium.
     » Unitarius gymnasium.
     » Keresked. Akadémia.
     » Városi polg. iskola.
     » Techn. iparmúzeum.
Komárom, Sz. Ben.-rendi gymn.
Körmöcbánya, Áll. főreáliskola.
Kőszeg, Gymnasiumi könyvtár.
Künszentmiklós, Ref. gymnasium.
Losoncz, Áll. főgymnasium.
Lőcse, Kir. főgymnasium.
     » Áll. főreáliskola.
Magyar-Óvár, Gazd. Akadémia.
     » » R. kath. gymn.
Marmaros-Sziget, Ref. lyceum.
     » » R. kath. gymn.
Maros-Vásárhely, Ref. collegium.
     » » R. kath. gymn.
Médgyes, Evang. gymnasium.
Mező-Túr, Ref. főgymnasium.
Miskolcz, Ref. főgymnasium.
     » Kir. kath. gymnasium.
     » Közép keresk. iskola.
Munkács, Áll. főgymnasium.
Nagy-Bánya, Áll. főgymnasium.
Nagy-Becskerek, Községi főgymn.
Nagy-Enyed, Bethlen-főiskola.
Nagy-Kálló, Áll. főreáliskola.
Nagy-Kanizsa, R. kath. főgymn.
Nagy-Károly, R. kath. főgymnas.
Nagy-Kikinda, Gymnasium.
Nagy-Kőrös, Ref. főgymnasium.
Nagy-Szalonta, Algynasium.
Nagy-Szeben, Evang. gymnasium.
- Nagy-Szeben*, Áll. főgymnasium.
Nagy-Szombat, Érs. főgymnasium.
Nagy-Sáros, Kir. jogakadémia.
     » Kath. főgymnasium.
     » Áll. főreáliskola.
Nyíregyháza, Ev. főgymnasium.
Nyitra, Főgymnasium.
Pancsova, Áll. főgymnasium.
Pannonhalmi, Főapátsági lyceum.
Pápa, Ref. főiskola.
     » Szt. Benedek-rendi székház.
Pécs, Püspöki joglyceum.
     » Kath. főgymnasium.
     » Áll. főreáliskola.
Pozsony, Kir. Akadémia.
     » Theologiai Akadémia.
     » Evang. lyceum.
     » Kir. kath. főgymnasium.
     » Áll. főreáliskola.
     » Keresk. Akadémia.
Pozsony-Szt.-György, Gymnasium.
Rima-Szombat, Prot. gymnasium.
Rózsahegy, Magy. Társaskör.
Rózsnyó, Evang. főgymnasium.
     » Kath. főgymnasium.
Sárospatak, Ref. Akadémia.
Segesvár, Gymnasium.
Selmeczbánya, Evang. lyceum.
     » Kir. kath. gymnasium.
Sepsi-Szt.-György, Ref. collegium.
Siklós, Polgári iskola.
Sopron, Evang. lyceum,
     » Sz. Ben.-rendi főgymn.
     » Áll. főreáliskola.
     » Kereskedelmi Akadémia.
     » Áll. felsőbb leányiskola.
Sümegeh, Reáliskola.
Szabadka, Községi főgymnasium.
Szabolcsa, Kir. kath. gymnasium.
Szamos-Újvár, Örm. kath. gymn.
Szarvas, Evang. főgymnasium.
Szász-Régen, Gymnasium.
Szászváros, Ref. Kun-tanoda.
Szathmár, Ref. főgymnasium.
     » Kir. kath. főgymnasium.

<i>Szeged</i> , Kegyesrendi főgymnasium.	<i>Temesvár</i> , Áll. főreáliskola.
> Áll. főreáliskola.	> Nyilv. I. fokú ipariskola.
> Kereskedelmi középiskola.	> Áll. felsőbb leányiskola.
<i>Székely-Keresztúr</i> , Unit. gymn.	<i>Torda</i> , Unitár. gymnasium.
> > Áll. tanítóképezde.	<i>Trencsén</i> , Kir. kath. főgymnasium.
<i>Székely-Udvarhely</i> , Ref. collegium.	<i>Új-Verbász</i> , Algymnasium.
> > Kath. főgymn.	<i>Ujvidék</i> , Kir. kath. főgymnasium.
> > Áll. főreáliskola	<i>Ungvár</i> , Kir. kath. főgymnasium.
<i>Székes-Fehérvár</i> , Kath. főgymn.	<i>Vác</i> , Kegyesrendi főgymnasium.
> > Főreáliskola.	<i>Veszprém</i> , Kath. főgymnasium.
> > Keresk. Akadémia.	<i>Zala-Egerszeg</i> , Középkeresk. iskola
<i>Szentes</i> , Városi főgymnasium.	<i>Zenta</i> , Községi gymnasium.
<i>Szilágy-Somlyó</i> , Kath. gymn.	<i>Zilah</i> , Ref. főgymnasium.
<i>Tata</i> , Kegyesrendi gymnasium.	<i>Zombor</i> , Kir. kath. főgymnasium.
<i>Temesvár</i> , Főgymnasium.	Összesen 203.

VI. A díszterem falfestményei.

Az akadémiai palota építkezéseinek befejezésével a nagyterem díszítése elhalasztatván, készületlen, ideiglenes állapotában szolgált sok ideig a közülések színhelyéül.

Azonban már br. Eötvös József, mint az Akadémia elnöke, foglalkozott a terem díszítésével, Skálniczky építész által színes tervrajzot készíttetett. És nehogy a költségek az Akadémiát terheljék, azok fedezésére a magán áldozatkészséget kívánta igénybe venni. Legelsőben is br. Sina Simonnak gyakorta tapasztalt bőkezűségéhez fordult. Az 1867. június 3-iki akadémiai ülésen bejelentetett a nemes főurnak 1000 forintnyi adománya.

A nagynevű elnök korán bekövetkezett halála után, Horváth Mihály karolta föl az ügyet. A főpapság körében indított meg actiót a költségek beszerzésére. Haynald Lajos kalocsai érsek és dr. Samassa József, akkor szepesi püspök voltak az elsők, kik egyenkint 1500 frtot ajánlottak föl «egy-egy festményre». Csakhamar hozzájuk csatlakoztak Bartakovics Béla egri érsek és Kovács Zsigmond pécsi püspök, egyenkint 1500 forinttal; Bonnáz Sándor csanádi püspök és Ipolyi Arnold besztercebányai püspök, egyenként 1000 forinttal; Peitler Antal váci püspök 750, Rezucsek Antal zirczi apát 300 forinttal.

A gyűjtés ezen kedvező eredményének hatása alatt az Igazgató Tanács 1873. tavaszán a II. osztályt a történeti képek tárgyainak kijelölésére hívta föl. Az osztály, Horváth Mihály elnöklete alatt, Henszlmann Imre, Ipolyi Arnold, Rómer Flóris és Toldy Ferencz rendes tagokból álló bizottságot küldött ki. Ez május 21-én tartott ülésében Ipolyi Arnold javaslatát magaévá téve, abban állapodott meg, hogy az irodalomtörténeti nevezetesebb alakzatok és mozzanatoknak históriai képekben előállítására nézve a csoportosítás elve létesíttessék.

E megállapodás úgy az Akadémia, mint az Igazgató Tanács körében helyesséssel fogadtatott, de a munkálatok megindítása évről-évre halasztatott.

Az 1881-ik év őszén az Akadémia és Igazgató Tanács által vegyes bizottság alakítottatott az ügy újabb tárgyalására.

Ez december 13-án tartott ülésében az Ipolyi által kidolgozott tervet újólág elfogadta. Egyszersmind fölkérte a legkiválóbb magyar művészeket; első sorban Benczur Gyulát, Lotz Károlyt és Munkácsy Mihályt, hogy egy-egy festmény elkészítésére vállalkozzanak, mit azok hazafias készséggel megígértek

Azonban előbb egy nehézséget kellett elhárítani. A fölkért művészek mind úgy nyilatkoztak, hogy a terem, szín- és dísztelen állapotában, a történeti festmények befogadására nem alkalmas. miért is szükséges azok megfelelő környezetéről, decoratív falfestés és aranyozás alkalmazása, valamint a mennyezetnek átalakítása által gondoskodni.

Ennek következtében az Igazgató Tanács a rendelkezésre álló alapból tizezer forintot szavazott meg a decoratív munkálatokra, melyeknek keresztülvitelére Schickedanz Albert műépítész urat bízta meg.

Ugyanakkor megbízást adott Lotz Károly festőművésznek, hogy az emelvény fölött levő felső faltér három mezejét összefoglalva, egy nagy falfestményen a magyar irodalom és cultura legkiválóbb munkásait, szent István körül csoportosítva állítsa elő; míg később a szemközt álló faltéren, Corvin Mátyás körül a renaissance és reformáció korának alakjait fogná csoportosítani. Egyszersmind a decoratív munkálatok folyamán a nevezett művész fölkérte, hogy a mennyezetet és az ablakok feletti lunette-mezőket a tudományt és költészetet, valamint ezeknek egyes irányait jelző alakokkal díszítse.

Lotz Károly 1888. április havában készült el a díszterem nyugati falán levő festményével, mely az azon évi ünnepélyes közülésen volt először nyilvánosan látható.

A decoratív munkálatok és az első falfestmény költségei azonban teljesen kimerítették a gyűjtött összeget. Az adakozásokra újabb ösztönt adandó, Fraknói Vilmos r. t. főtitkár az 1888. május 3-án tartott nagygyűlésen a neki odaitélt nagyjutalom felét (100 aranyat) a második falfestmény költségeire felajánlotta; követte példáját az 1889. május 2-iki nagygyűlésen ifj. Jankovich Béla, ki a neki odaitélt Léway-jutalom felét (250 frtot) szintén e célra adományozta.

Az 1890. február 2-án tartott igazgatósági ülésen Fraknói Vilmos már mint másodelnök indítványt tett, hogy a díszteremben, az elkészült freskókkal szemben levő falmezőre, a már megállapított terv szerint, Mátyás királyt tudósai körében ábrázoló festménynek kellvén jönnie, kéressék föl a falfestmények bizottsága, hogy Lotz Károlytól a vázlatot kérje be s az adakozások megindítása iránt tegyen jelentést. Az 1890. október 19-iki igazgatósági s az október 27-iki összes

ülésem e bizottság úgy az Igazgató Tanács. mint az Akadémia részéről néhány taggal kiegészítettett.

Az 1891. február 15-én tartott igazgatósági ülésen bejelentetett, hogy Lotz Károly a vázlatot benyújtotta s a gyűjtés is kezdetét vette. Fraknoi Vilmos másodelnök ismét hazánk áldozatkész főpapságához fordult s nem telt bele egy év, háromezer forintnál nagyobb összeg gyűlt egybe. Az adakozások sorát Simor János hercegprímás nyitotta meg 700 frttal; br. Hornig Károly veszprémi és Császkai György székesi püspök 500—500 frttal, Schlauch Lőrincz nagyváradai püspök 300 frttal, Lönhardt Ferencz erdélyi, Schusztler Konstantin váci és Dessewffy Sándor csanádi püspök 200—200 forinttal, Bende Imre beszteczebányai, Dulánszky Nándor pécsi, Zalka János győri, Hidasi Kornél szombathelyi, Meszlényi Gyula szatmári, Steiner Fülöp székesfehérvári püspök, Vaszary Kolos pannonthalmi főpát és Pánthy Endre egri nagyprépost 100—100 frttal, továbbá Vajda Ödön zirczi apát 50 frttal járultak hozzá az említett cél megvalósításához.

Az 1891. október 5-iki összes ülésen a bizottság jelentette, hogy a művésztlől bemutatott cartonokat tüzetes szemle alá vette s örömmel constatálván, hogy a művész fényesen oldotta meg feladatát, felkérte őt, hogy e cartonok alapján a mű kiviteléhez fogjon hozzá. Már a december 7-iki összes ülésen örvendetes tudomásul vette az Akadémia, hogy a második falfestmény is elkészült s köszönetét és elismerését fejezte ki a művésznek, ki e feladatát is oly mesterileg oldotta meg.

Lotz Károly ez újabb képcyclusban régibb irodalmunk kiváló képviselőinek eszményi, mert idő- és téregységben jelentkező csoportzataiban culturális életünknek azt a korszakát kívánja jellemezni, mely a renaissance idejétől, vagyis Mátyás király korától a mult század végeig, tehát mintegy három évszázadra terjed. E képcsoportban is egységes architectura keretébe záródik a compositió, melynek központja, antik mellszobrokkal díszített könyvtára trónszerű emelvényén ülve, Mátyás király, hirnevesebb tudósaitól, költői- és művészeitől környezve, a kik közül a falfestmény szerzője a fenmaradt hiteles arcképek lelkiismeretes felhasználása mellett Bonfiniust, Galeottit, Janus Pannoniust, Ranzanust, Carbot és Vitéz Jánost tünteti elének.

A tudományok föléledését és a nyomdászat feltalálását jelző csendéleti tárgyak egészítik ki a középső kép compositióját, melynek (czímertanilag véve) jobb oldalán már egy utóbbi korszakot jelképező csoportozat Bakócz Tamás, Apor, Beythe férfialakjaiból képződik. Ezek csoportja szolgál, legalább graphikailag, átmenetül a jobb oldali mellékképhez, melynek szereplői közül Verbőczy, Forgách, Istvánffy, Verancsics, Apáczai Csere, Pázmán, Telegdy, Káldi, Károli Gáspár, Szenczi Molnár. Dávid János, Erdősi s háttérben a pompás palotaszerű architectura karzatán, lehetőleg korhű jellemzéssel, Bethlen Gábor és Lorántffy Zsuzsánna alakjaival találkozunk.

A jelenkorhoz még közelebb hozza a szemlélt a baloldali képosztály személyzete. Itt látjuk a költők sora közepén gróf Zrínyi Miklóst, körülötte fesztelenül csoportosítva Tinódy Sebestyént, Balassát, Haller Jánost, Rosnyai Dávidot, Ilosvait, Listiust, Gyöngyösit, Rimait és végül Faludyt; a kor főszereplőinek kiegészítéséül még II. Rákóczi Ferenczet, Mikest, végül az emelvénnyen Sztárait, Felvinczyt, valamint Pekry Lőrinczné és Széchy Mária alakjait.

VII. A M. T. Akadémia könyvtára.

A rendezett tudománysszakok száma 51 s összesen 46,601 munkát tartalmaznak a következő kimutatás szerint:

Történelem: 5,354, Magyar Történelem: 2,651, Életirat: 2,115, Politika: 2,256, Magyar Politika: 1,397, Jogtudomány: 1,050, Magyar jogtudomány: 1,321, Magyar Országgyűlés: 95, Földrajz: 1,017, Magyar Földrajz: 414, Térképek: 925, Utazás: 1,076, Statisztika: 499, Anthropologia: 245, Természettudomány: 160, Természettan: 828, Vegytan: 405, Matematika: 872, Természettudomány: 127, Állattan: 476, Növénytan: 355, Ásványtan: 503, Orvostudomány: 2,388, Hadtudomány: 582, Philosophia: 1,119, Paedagogia: 1,385, Széptudomány: 456, Nyelvtudomány: 1,509, Magyar Nyelvtudomány: 402, Régi Magyar Irodalom: 631, Magyar irodalom: 2,183, Külföldi folyóirat 189, Magyar folyóirat: 372, Görög irodalom: 693, Latin irodalom: 825, Classica-philologia: 636, Uj-latin Irodalom: 792, Régészet: 972, Éremtudomány: 175, Keleti irodalom: 719, Olasz irodalom: 200, Francia irodalom: 61, Germán irodalmak: 1,259, Szláv irodalmak: 406, Külföldi és hazai Társulatok, Akadémiák kiadványai: 296, M. T. Akadémia kiadványai: 347, Gazdaság: 1,331, Theologia: 892, Encyclopaedia: 139, Incunabulum: 355, Bibliographia: 695.

A betűrendes címjegyzék ez évben is folytatott. Hét szakról készült címmásolat, melyhez hozzáadva az eddigi 25 szakot, összesen 32 szak betűrendes címjegyzéke van kész. Munkában van három szak. 1891-ben mintegy 8000 czédula készült, melylyel a czédulák száma 41,000-en felül van.

Ezenkívül a rendes folyó munka és a szak-katalogusok készítése és kiegészítése is tovább haladt.

A szak-katalogusok köteteinek száma 91.

A könyvtár gyarapodása a járulék-napló kimutatása szerint, a következő:

203 külföldi akadémiaival, külföldi és hazai tud. társulattal és testületekkel folytatott csere és ajándék útján

480 mű 397 köt. 282 füz. 220 isk. értes. és 3 térk.

Magánosok ajándé-

kából..... 143 > 61 > 96 >

32 nyomda köteles-

példányaiból.... 775 mű 285 köt. 729 füz.

Saját kiadásaiból.. 25 > 33 > 34 >

Vétel útján..... 313 > 370 > 84 >

Az 1891-diki összes gyarapodás: 1736 mű, 1045 kötet, 1225 füzet, 3 térkép és 220 iskolai értesítő. Ehhez járul 140 külföldi és hazai folyóirat és ujság.

A könyvtár olvasó-termében 1891-ben 8228 egyén 12,304 munkát használt. Házon kívül való használatra 145 egyén 457 munkát használt.

A *kézirattár* rendezése a mult évben bevégeződött. Bevégeztetett a *Podhradczky* és *Bossányi-gyűjtemény*. Katalogusba vétettek a *rett és ajándékozott* kéziratok s oklevelek. Az I. (*Nyelvészeti*) szakban rendeztetett 7 ívrétű kötet. A II. (*Codexek*) szakában rendeztetett 1 ívrétű kötet, egy 4rét kötet, egy 8rét kötet, egy 12rét kötet. A VI. (*Régi és újabb irod. eredeti művei*) szakban rendeztetett 5 ívr. kötet, két 4rét kötet. A VII. (*Vegyes*) szakban rendeztetett 2 ívrétű kötet, 23 4rét köt. A VIII. (*Történelmi*) szakban rendeztetett 7 ívrétű kötet, huszonkét 4rét kötet. Ujra rendeztetett: A IX. (*Egyház és Bölcselem*) szak, együtt 159 kötet. A X. (*Orvostan*) szak, együtt 39 kötet. A XI. (*Mennyiségtan, Mértan, Építészet*) szak, együtt 13 kötet. A XII. (*Természettan. Vegytan*) szak, együtt 12 kötet. A XIII. (*Ipar, Kereskedelem, Gazdaságtan*) szak, együtt 43 kötet. A XIV. (*Hadtudomány*) szak, együtt 28 kötet. A XV. (*Jogtan* 3 alszakkal) együtt 181 kötet. A XVI. (*Oklevél gyűjtemény*) szak, együtt 95 kötet. A *kézirattárnak vétel útján gyarapodása*: számos levél, kézirat különböző szakokban. *Ajándék útján*: kéziratok s magyar és török oklevelek által.

Kéziratok használása: Az *Akadémián kívül* használt kéziratokat 25 tudós. *Benn az épületben* 62 tudós, egyetemi ifjú és más olvasó. Az *Akadémia által elrendelt kiadványokhoz* anyagúl *codexeket* s ritka kéziratokat vett kezéhez és állandóul használja 6 tudós és író. *Idegenek látogatták a kézirattárt* 25-en. A rendezés december 31-én bevégeződött. Látható erről a *hivatalos Jelentés kivonatilag az Akadémiai Értesítő* idei márcziusi füzete lapjain.

VIII. A M. T. Akadémia pénztárának állása 1891-ben.

Az Akadémia vagyona az év elején 2.299,194 frt 60 krt tett; az év végén 2.321,122 frt 31 kr. E szerint az évi vagyonszaporulat volt: 21,927 frt 71 kr. Ezen kívül az Akadémia kezelése alatt állanak a következő külön rendeltetésű alapok: a) Kazinczy-alap (ingatlanokban és készpénzben) 24,080 frt 64 kr.; b) székely kivándorlási alap 8801 frt 23 kr.; c) az akad. tisztviselők nyugdíjalapja 3288 frt 49 kr.; d) hg. Czartoryski-alap 1024 frt 11 kr.; e) Reguly-alap 352 frt 27 kr.; f) Udvardy-Cherna János l. t. jubiláris alapítvány 294 frt 4 kr.; g)

Semsey Andor ig. és t. t. alapítványa 40.000 frt. Végre az Akadémia kezeli az Arany János-emlékszoboralapot is, mely ez idő szerint 41.302 frt 31 kr. (az eddig felhasznált 52,235 frt 54 kron kívül).

Bevétele volt az Akadémiának 171,695 frt 94 kr. (ebből 40.000 frt államsegély), kiadása pedig 149.768 frt 23 kr. Hagyományokból és alapítványokból befolyt 1891-ben: 18.044 frt 32 kr. Jutalmazásokra fordított: 2437 frt 20 kr.

Az 1892-ik évi előirányzat 152,500 frt bevételt és 150,000 frt kiadást tüntet föl.

IX. A M. Tud. Akadémia könyvkiadásai 1891-ben.

**Magyar Tud. Akadémiai Almanach.* Polgári és csillagászati naptárral. 1892-re. 216 lap. Ára 1 frt.

**Akadémiai Értesítő.* Havi folyóirat. 13—24. füzet. Ára 3 frt.

**Archaeologiai Értesítő.* Évenként öt füzetben. Szerkeszti Hampel József. Új folyam. XI. kötet. Ára 6 frt.

Hadtörténelmi Közlemények. Évenként öt füzetben. Szerkeszti Rónai Horváth Jenő. IV. kötet. Ára 4 frt.

A magyar helyesírás elvei és szabályai. Hatodik változatlan kiadás. (30 l.). Ára 20 kr.

Irodalomtörténeti Közlemények. Évnegyedes folyóirat. Szerkeszti Ballagi Aladár. I. kötet. Ára 5 frt.

**Mathematikai és Természettudományi Értesítő.* Időhöz nem kötött füzetekben. Szerkeszti König Gyula. IX. köt. 3—9. füz. X. köt. 1—2. füzet. Ára egy évre 3 frt.

**Nyelvtudományi Közlemények.* Időhöz nem kötött füzetekben. Szerkeszti Budenz József. XXII. kötet 2., 3., 4. füzet. Egy füzet ára 50 kr.

Történelmi Tár. Évnegyedes folyóirat. 1891. évfolyam. Egy füzet ára 1 frt 30 kr.

Eugenius Ábel et Rudolphus Vári. Scholia vetera in Nicandri Alexipharmaca. Adiecta sunt scholia recentia. (Editiones Criticae Scriptorum Graecorum et Romanorum a Collegio philologico-classico Academicæ Litterarum Hungaricæ publici juris factæ. 120 lap. Ára 1 frt 50 kr.

**Anjoukori Okmánytár.* (Codex Diplom. Hungaricus Andegavensis). VI. köt. 1353—1357. Szerkesztette Nagy Imre. 658 l. Ára 6 frt.

Balassa József, A magyar nyelvjárások osztályozása és jellemzése. A magyar nyelvjárások térképével. 150 lap. Ára 1 frt 80 kr.

**Dante Alighieri.* A purgatorium. Fordította Szász Károly; megbírálta Imre Sándor. Egy kötet. 33 ív. (A M. Tud. Akad. Könyvkiadó Váll. 1891. illetménye.)

**Demkó Kálmán.* A szepesi jog (Zipser Willkühr). Keletkezése, viszonya országos jogunkhoz és a németországi anyajogokhoz. (Tört. tud. Ért. XV. kötet, 3. sz.). Ára 40 kr.

*Entz Géza. A Vorticellinák rugalmas és összehúzódó elemei. Három táblával. (Term. tud. Ért. XXI. köt. 3. sz.) Ára 50 kr.

*Fröhlich Izidor. Együttesen lengő elemi mágnesek kölcsönös vonzásai és taszításai. (Math. Ért. XIV. köt. 5. sz.) Ára 40 kr.

*Gothard Jenő. Spektrál-fotografiai tanulmányok. (Term. tud. Ért. XXI. köt. 2. sz.) Ára 30 kr.

Halász Ignác. Svéd-lapp nyelv. IV. Déli-lapp szótár. (Ugor füzetek 10. sz.). 264 l. Ára 1 frt 60 kr.

*Hampel József. Emlékbeszéd Rómer F. Flóris repdes tagról. (Emlékbeszédek. VI. köt. 13. sz.) Ára 60 kr.

*Paul Janet. A politikai tudomány története az erkölcsstanhoz való viszonyában. Ford. Lőrincz Béla; fölülvizsgálta Csiky Kálmán. I. köt. 38 ív. (A M. Tud. Akad. Könyvkiadó Váll. 1891. évi illetménye.)

Kardcsy János. Szent-István király oklevelei és a Szilveszterbulla. Diplomatikai tanulmány. 224 l. Ára 2 frt.

Kazinczy Ferencz levelezése. A M. Tud. Akadémia Irodalomtörténeti Bizottsága megbízásából közléteszi Váczy János. II. kötet. 1783—1802. Ára 6 frt.

*Kherndl Antal. A lánczhidak merevítő tartóinak graphikai elméletéről. (Math. Ért. XIV. 4. sz.). 45 l. két rajzlappal és a szövegbe nyomott hét ábrával. Budapest 1891. Ára 50 kr.

Kubinyi Miklós. Árva megye monographiája. 70 l. Ára 40 kr.

*Lendl Adolf. Tanulmány az Epeira cucurbitina, E. alpica és E. inconspicua fajokról. Adatok az újabb irányú descendentia-elméletéhez. (Math. és Term. Tud. Közl. XXIV. kötet. 7. szám.) Egy színes táblával. Ára 25 kr.

*Loczka József. Ásvány-elemzések. (Math. és Term. Tud. Közl. XXIV. köt. 6. sz.) Ára 20 kr.

**Matlekovits Sándor*. Emlékbeszéd Apáthy István r. tagról. (Emlékbeszédek, VI. kötet. 12 sz.) Ára 20 kr.

Megyei monographiák. Magyarország közgazdasági s közművelődési állapota a XIX. század végén. Szerkeszti Körösi József. I. köt. 252 l. Ára 1 frt 50 kr.

*Méhely Lajos. A magyar fauna bombinatorjai s egy új triton-faj hazánkból. (Math. és Term. Tud. Közl. XXIV. köt. 9. sz.). Három tábla eredeti rajzzal. Ára 40 kr.

Nagy Imre. Hazai okmánytár. (Codex diplomaticus Patrius Hung.) VIII. köt. 474 l. Ára 4 frt.

*Ortvay Tivadar. Emlékbeszéd Pesty Frigyes r. tagról. Arczképpel. (Emlékbeszédek. VII. köt. 1 sz.) Ára 40 kr.

*Péchy Antal. Emlékbeszéd Zsigmondy Vilmos l. tagról. (Emlékbeszédek VI. köt. 14 sz.) Ára 25 kr.

Pisztory Mór. Pozsony városa monographiája. 78 l. Ára 50 kr.

*Pór Antal. Emlékbeszéd Rónay János Jácint r. tagról. Emlékbeszédek, VI. köt. 15. sz.) Ára 30 kr.

**Pulszky Ferencz.* A magyar pogány sírleletek. Négy tábla rajzzal. (Tört. Tud. Ért. XIV. köt. 10. sz.). Ára 20 kr.

**Regéczy Nagy Imre.* Az izomrágás lefolyásának módosulatairól. Jendrassik elmélete alapján. (Term. Tud. Ért. XXI. kötet. 1. sz.). Ára 60 kr.

**Ribbeck Ottó.* A római költészet története. Ford. Csiky Gergely, fölülvizsgálta Némethy Géza. Két köt. 55 ív. (A M. Tud. Akadémia Könyvkiadó Vállalata 1891. évi jelentése.)

**Schmidt Sándor.* Adatok a pyroxen-csoport egyes ásványainak pontosabb ismeretéhez. Hat tábla kristályrajzzal. (Term. Tud. Ért. XXI. köt. 4. sz.) Ára 1 frt.

**Schvarcz Gyula.* Az athenei alkotmánytörténelem korszakai, azon csak imént fölfedezett görög munkában, melyet némelyek Aristotelesnek tulajdonítanak. (Társad. Tud. Ért. XI. köt. 3. sz.). Ára 80 kr.

**Schvarcz Gyula.* További tanulmány a legújabbban fölfedezett ΑΘΗΝΑΙΩΝ ΠΟΛΙΤΕΙΑ-ról. (Társ. Ért. XI. köt. 5. sz.) Ára 70 kr.

**Simonkai Lajos.* Növény-földrajzi vonások hazánk flórájának elemzéséhez. (Math. és Term. Tud. Közl. XXIV. kötet. 10. sz.) Ára 50 kr.

**Simonyi Zsigmond.* A nyelvújítás és az idegenszerűségek. (Nyelv- és Széptud. Ért. XV. köt. 9. sz.) Ára 60 kr.

Sváby Frigyes. Szepesmegye monographiája. 50 l. Ára 30 kr.

Szabó József. Selmecz környékének geológiai leírása. 4-ed rétf 488 l. Egy atlaszszal 9 nagy folio lapon, két a szövegbe nyomott ábrával. Budapest 1891. Ára 16 frt.

Szabó József. Az idegen szók használási módja. Ára 30 kr.

**Szentkláray Jenő.* Oláhok költöztetése Délmagyarországban, a múlt században. (Tört. Ért. XV. köt. 2. sz.) Ára 20 kr.

**Szilágyi Sándor.* Erdély és az északkeleti háború. Levelek és okiratok. II. köt. 596. l. Ára 5 frt.

Szmrecsányi Arisztid. Liptómege monographiája. 22 l. Ára 20 kr.

**Szvorényi József.* Emlékbeszéd Danielik János tiszt. tagról. (Emlékbeszédok VI. köt. 11. sz.). Ára 30 kr.

**Téglás Gábor.* Tanulmányok a rómaiak dáciai aranybányászataról. Az aranybányászat ethnographiai és administralionalis szervezete Daciában. (Tört. Tud. Ért. XV. köt. 1. sz.) Ára 90 kr.

**Téglás Gábor.* Újabb barlangok az erdélyi érczhegység övéből és a Fejér-Körös hunyadmegyei völgyszakaszából. Tizenhárom rajzzal. (Math. és Term. Tud. Közl. XXIV. köt. 5. sz.) Ára 40 kr.

**Télffy Iván.* Kisfaludy Károly «Mohácsa» görögül. (Nyelv- és Széptud. Ért. XV. köt. 10. sz.) Ára 40 kr.

**Tóth Lőrincz.* A rövidtartamú szabadságvesztés-büntetések s a föltételes elítélés. (Társ. Tud. Ért. XI. köt. 4. sz.) Ára 40 kr.

**Weszelovszky Károly.* Éghajlati viszonyok Árva - Váralján. (Math. és Term. Közl. XXIV. köt. 8. sz.) Ára 1 frt 80 kr.

A M. Tud. Akadémia jegyzőkönyvei.

TIZENÖTÖDIK AKADEMIAI ÜLÉS.

A II-ik osztály negyedik ülése.

1892. április 4-én.

PULSZKY FERENCZ r. tag, osztályelnök elnöklete alatt jelen voltak az illető osztályból: Hoffmann Pál, Jakab Elek, Keleti Károly, Pauler Gyula, Schvarcz Gyula, Szilágyi Sándor, Vécsey Tamás r. tt. — Acsády Ignác, Csaplár Benedek, Csánki Dezső, Csontos János, Czobor Béla, Fejérpataky László, Hampel József, Horvát Árpád, Jekelfalussy József, Majláth Béla, Matlekovich Sándor, Wlassics Gyula l. tt. — Más osztályokból: Zichy Antal t. tt. — b. Eötvös Loránd, Szily Kálmán, r. tt. — Heinrich Gusztáv, Inkey Béla, Korányi Frigyes, Pasteiner Gyula l. t. — Jegyző: Pauer Imre osztálytitkár.

108. HOFFMANN PÁL r. t. felolvassa: «A birtoki jogtan kétségei» című székfoglaló értekezését.

109. CSÁNKI DEZSŐ l. t. székfoglalóul: «Körösmegye a XV. században» czímen értekezik.

110. GRÓF SZÉCHENYI IMRE vendég: «Somogy megye monográfiájá»-t mutatja be.

111. A jegyzőkönyv hitelesítésére Hoffmann Pál r. és Csánki Dezső l. tag kéretnek fel.

TIZENHATODIK AKADEMIAI ÜLÉS.

A III. osztály negyedik ülése.

1892. április 11-én.

THAN KÁROLY r. t. és osztályelnök elnöklete alatt jelen voltak az illető osztályból: Hollán Ernő, Margó Tivadar t. t. — Entz Géza b. Eötvös Loránd, Fodor József, Frivaldszky János, Jurányi Lajos, Klug Nándor, Krenner József, Schuller Alajos, Szily Kálmán r. tt. — Batizfalvy Sámuel, Bedő Albert, Daday Jenő, Heller Ágost, Ilosvay Lajos, Kherndl Antal, Klein Gyula, Korányi Frigyes, Lengyel Béla, Lipthay Sándor, Réthy Mór, Schmidt Sándor l. tt. — Egyéb osztályokból: Keleti Károly r. t. — Csontos János, Fejérpataky László, Téglás Gábor l. t. — Jegyző: Szabó József, osztálytitkár.

112. LIPTHAY SÁNDOR l. t. székfoglalója: «A vasutak jövedelmezősége kapcsolatban a tarifák kérdésével».

113. SCHILBERSZKY KÁROLY részéről: «Újabb adatok a virág-szervek rendellenes szerkezetéhez», bemutatja JURÁNYI LAJOS r. t.

114. SCHIFF ERNŐ részéről (Nagyvárad): «Adatok az első életnapok alatt elvlasztott vizelet kémiai összetételéhez», beterjeszti FODOR JÓZSEF r. t.

115. GYÖRÝ ISTVÁN részéről: «Új nitrogéntartalmú vegyület II.», megismerteti LENGYEL BÉLA l. t.

116. GARA GÉZA részéről: «Adatok a bélrothadás kóros megváltozásának ismeretéhez».

117. HIRSCHLER ÁGOSTON egyet. magántanár részéről: «Adatok a fibrin papaya-emésztésének és különösen az ennél észlelhető intermediár globulinképződésnek ismeretéhez», mindkettőt heterjeszti KORÁNYI FRIGYES I. t.

118. KRENNER JÓZSEF közleménye: a magyarországi Vivianitokról általában, de különösen arról, mely újabban Rodnán az érczetelésekben lett ismeretes.

119. Elnök a jegyzőkönyv hitelesítésére felkéri FODOR JÓZSEF R. és LENGYEL BÉLA I. t. urakat.

TIZENHETEDIK AKADÉMIAI ÜLÉS.

Negyedik összes ülés.

1892. április 25-én.

B. EÖTVÖS LORÁND akadémiai elnök úr elnöklete alatt jelen voltak: Pulszky Ferencz, Zichy Antal t. tt. — Entz Géza, Frivaldszky János, Gyulai Pál, Högyes Endre, Jakab Elek, Keleti Károly, König Gyula, Nagy Iván, Pauer Imre, Pauler Gyula, Schvarcz Gyula, Szabó József, Szilágyi Sándor, Than Károly, P. Thewrewk Emil, Vécsey Tamás r. tt. — Batizfalvy Sámuel, Csánki Dezső, Csaplár Benedek, Csontos János, Czobor Béla, Fejérpataky László, Galgóczy Károly, Goldziher Ignác, Hampel József, Heinrich Gusztáv, Heller Ágost, Horvát Árpád, Majláth Béla, Matlekovics Sándor, Munkácsi Bernát, Pasteiner Gyula, Simonyi Zsigmond I. tt. — Jegyző: Szily Kálmán, főtitkár.

120. Elnök úr megnyitja az ülést, s tekintettel arra, hogy a magyar nemzet az alkotmány visszaállításának s ő Felsége dicsőségesen uralkodó királyunk megkoronázásának negyedszázados ünnepét f. évi június 8-án meg fogja ülni, indítványozza: tűzzön ki az Akadémia, 1892. május 25-dike határidővel száz aranyat jubileumi ódára. Mivel pedig az idő rövidsége miatt alig lehetne a pályázati föltételek megállapítását az I. osztályra bízni, mindjárt indítványt tesz erre nézve is. (L. Akad. Ért. 29. füzet, a Jutalmak közt.) — Az indítvány általános helyesléssel elfogadtatik.

121. NAGY IVÁN R. emlékbeszédet tart Kacskovics Lajos Itagról. — Az «Akadémiai Értesítő»-ben adatik ki.

122. A főtitkár bejelenti Budenz József r. tagnak, a Nyelv-tudományi Bizottság előadójának, a finn-ugor összehasonlító nyelvészet halhatatlan érdemű buvárának április hó 15-én történt elhunytát. — Az Akadémia fájdalommal veszi tudomásul a nagy tudósnak, az Akadémia egyik büszkeségének a tudomány kárára oly korán bekövetkezett halálát, s megbízza az I. osztályt, hogy emlékbeszéd tartása iránt intézkedjék.

123. Előterjeszti a helsingforsi Finn Irodalmi Társaság, a dorpati Eszt tudós társaság, Graziadio Ascoli és Müller Frigyes külső tagoknak Budenz József halálára küldött részvét-nyilatkozatait. — Köszönettel tudomásul vétetnek.

124. Budapest fővárosa fölkéri az Akadémiát, hogy a Budapesten 1894-ben tartandó közegészségügyi és demographiai congressus programjának megállapítására tagokat küldene ki kebeléből. — Javaslattefel végett kiadatik a II. és III. osztálynak.

125. A Szt-István-társulat elnöksége fölkéri az Akadémiát, hogy bold. Szabó István lt. síremléke költségeihez gyűjtésével járuljon hozzá. — A tagok között gyűjtő-ív fog köröztetni.

126. A Pesti hazai első takarékpénztár értesíti az Akadémiát, hogy a f. évi nagygyűlésen a Fáy-díjat Magyarország története köréből öhajítja kitűzteni, olyformán, hogy a Fáy-díj mindaddig, míg Magyarország története egészében megírva nincs, e célra fordítás-sék. A jelenleg rendelkezésére álló 7000 frt díjnak egy kisebb része a honalapítás korszakát Szt-Istvánig felölölő munka, jelentékenyebb része pedig egy 1301-től kezdődő és az Akadémiától közelebb meghatározandó korszakra terjedő munka díjazására tűzendő ki. — Köszönettel vétetik s a nagygyűlésen előterjesztendő javaslat végezt kiadatik a II. osztálynak.

127. A Pesti Magyar Kereskedelmi Bank 50 éves fennállásának évfordulója alkalmából elhatározta, hogy a közgazdasági és pénzügyi tudományozak magyar művelőinek támogatására a m. tud. Akadémiának 5000 frt bocsátassék rendelkezésére a M. Keresk. Bank 4 $\frac{1}{2}$ %-os zálogleveleiben. — A hazafias alapítvány köszönettel elfogadatik és az alapítványi szabályzat szövegezésével a II. osztály bizatik meg.

128. Az Országos Magyar Malom-Egyesület nevében Bélavári Burchard Konrád elnök értesíti az Akadémiát, hogy az egyesület kötelékébe tartozó nagyobb malom-vállalatok, gr. Széchenyi Istvánnak, a magyar malomipar megalapítójának emléke iránti tiszteletből a felállítandó Széchenyi-emléktábla költségeihez 1650 frttal járulnak, és pedig a Borsod-Miskolczi Gőzmalom 200, a debreczeni «István» gőzmalom, a nagyvárad «László» gőzhengermalom, az eperjesi «Nagysárosi» műmalom, Haggenmacher Henrik Budapesten, a pesti «Victoria» gőzmalom, a budapesti «Pannonia» gőzmalom, a budapesti «Erzsébet» gőzmalom, a M. Ált. Hitelbank egyesült gőzmalmai Budapesten, a budapesti «Lujza» gőzmalom, a budapesti «Concordia» gőzmalom, az Első budapesti gőzalmi részvény-társaság, a Pesti molnárok és sütők gőzalmi részvény-társasága, a budapesti «Gizella» gőzmalom, a losonczy és hatvani gőzmalmok 100—100, a nagy-kikindai gőzmalom-részvény-társaság 50 frttal. — Elnök úr örömmel értesíti az Akadémiát, hogy ez összeg beleszámításával az emléktábla költségei már teljesen fedezve vannak s jelenti, hogy Bélavári Burchard Konrád úrnak, a ki nemcsak maga járult nagyobb összeggel a költségekhez, hanem a Hengermalom részéről 1000 frtot s újabban a hazai malmok részéről 1650 frtot eszközölt ki, az Akadémia köszönetét már kifejezte.

— Általános helyesséssel tudomásul vétetik.

129. Az Endlicher hamvainak átszállítására és síremlékkel megjelölésére Bécsben alakult bizottság fölkéri az Akadémiát, hogy a költségek fedezéséhez gyűjtésével járuljon hozzá. — A márczius 28-án 98. szám alatt hozott határozatról a bizottság értesítettni fog.

130. Pozsony sz. kir. városa Endlicher István hamvainak átszállítása költségeihez 50 frttal járul hozzá s fölkéri az Akadémiát, hogy ez összeget a maga gyűjtéséhez csatolva, rendeltetése helyére juttassa el. — Pozsony sz. kir. városa értesítendő, hogy e megbízásnak az Akadémia teljes készséggel meg fog felelni.

131. Az I. osztály titkára jelenti, hogy a Nyelvtudományi Bizottság f. hó 23-án tartott ülése Simonyi Zsigmond l. tagot bízta meg ideiglenesen (a f. évi nagygyűlés utáni újjá-alakításáig) az előadói teendők végzésével. — Tudomásul van.

132. A II. osztály előterjeszti a Történelmi Bizottság javaslatát a milennium alkalmából kiadandó és a honfoglalás kútíróit magában

foglaló műre nézve. — A javaslat elfogadtatik; egy pontja azonban, t. i. az I b) alatti, mely szerint a nemzeti¹ krónikának csakis szemelvényes kiadása tervezetik, újabb megfontolás végett, azzal a kijelentéssel tétetik vissza a Bizottsághoz, hogy e kérdésben az Akadémia a költségek mekkoraságát mellékesnek tekinti.

133. Dr. Csiky Kálmán, a m. kir. Józsefműegyetemen a m. közgazgatási jog r. tanára s a tudományegyetemen a m. magánjog docense **Werböczy Tripartitumának** lefordítására ajánlkozik, kötelezvéen magát, ha az Akadémiától megbízást nyer, a latin és magyar szövegnek, s a hozzácsatolandó műszótárnak 1893. év végeig leendő elkészítésére. — Az ajánlkozás köszönettel fogadtatik és javaslatát a II. osztály kéri föl.

134. A főtitkár előterjeszti a márczius 31-ig beérkezett tagajánlatokat, valamint az osztályoktól kiküldött bizottságok idevonatkozó kijelöléseit. — Az Akadémia belső tagjainak, az Ügyrend értelmében, meg fognak küldetni.

135. **Gr. Kreith József**, eperjesi görög kath. címzetes kanonok végrendeletében az Akadémiának 100 frtot hagyományozott. — Tudomásul van.

136. A főtitkár bemutatja az utolsó összes ülés óta megjelent kiadványokat.

137. A nyilvános ülést követő zárt ülésen az **Ipolyi Arnold alapítványára** vonatkozó szabályzat tervezete, melyet a II. osztály terjesztett elő, az I. osztálytól javasolt módosításokkal elfogadtatott; egy pont azonban, új véleményes jelentéstétel végett, újra kiadatik az osztályoknak.

138. Elnök úr a jegyzőkönyv hitelesítésére **NAGY IVÁN** és **PAULER GYULA** r. tagokat kéri föl.

Jegyzőkönyvi mellékletek.

Tagsági kijelölések.

I.

Az I. osztály A) — nyelvtudományi — alosztályának kijelölő bizottsága (**JOANOVICS GYÖRGY** tt., **BUDENZ JÓZSEF** és **P. THEWREWK EMIL** r. tt., **BARTAL ANTAL** és **VOLF GYÖRGY** l. tt.), a hozzá áttett tagajánlatok alapján, a következő kijelöléseket terjeszti az osztály elé:

a) Az üresedésben levő 2 rendes tagsági helyre ajánlja **GOLDZIER IGNÁCZ** lev. tagot és **SIMONYI ZSIGMOND** lev. tagot.

b) Az üresedésben levő 3 levelező tagsági helyre ajánlja **ASBÓTH OSZKÁRT**, **CSENGERI JÁNOST**, **NÉMETHY GÉZÁT**.

II.

Az I. osztály B) — széptudományi — *alosztályának* kijelölő bizottsága (ZICHY ANTAL és JOANNOVICS GYÖRGY tt., GYULAI PÁL rt., ARANY LÁSZLÓ és PASTEINER GYULA l. tt.), a hozzá áttett tag-ajánlatok alapján, a következő kijelölést terjeszti az osztály elé.

A kijelölő bizottság mindennek előtt azon elvi megállapodását fejezi ki, hogy a kijelölésben tekintettel fog lenni azon irodalmi fajra, a melyet Csiky Gergely művelt, a kinek halálával a betöltendő hely megüresedett. E szempontból a bizottság egy értelemmel **RÁKOSI JENŐT** jelöli ki a B) alosztályban egyetlen üres helyre.

III.

A II. osztály A) *alosztályának* kijelölő bizottsága (TÓTH LŐRINCZ, KELETI KÁROLY, VÉCSÉY TAMÁS r. tt., HEGEDŰS SÁNDOR levelező tag; JEKELFALUSSY J. l. t. nem volt jelen), az alább következő kijelöléseket terjeszti az osztály elé:

a) *Rendes tagokul* ajánltnak az üresedésben levő *négy* tagsági helyre: **LÁNG LAJOS** levelező tag, nemzetgazdasági író, **MATLEKOVITS SÁNDOR** l. tag, nemzetgazdasági író, **PLÓSZ SÁNDOR** l. tag, jogtudományi író, **WLAŠITS GYULA** l. tag, jogtudományi író.

b) *Levelező tagokul*: (üres hely van *tizenkettő*.) **ALEXANDER BERNÁT** philos. író, **ASBÓTH JÁNOS** publicistikai író, **GYÖRGY ALADÁR** paedagogiai író, **KOLOSVÁRI SÁNDOR** jogtörténész, **LÁNCZY GYULA** államtudományi író, **NAGY ERNŐ** államjogtani író, **NAGYFERENCZ** jogtudományi író, **ÓVÁRI KELEMEN** jogtörténész, **RÉTHI LÁSZLÓ** ethnographus, **VARGHA GYULA** nemzetgazdasági író.

IV.

A II. osztály B) — történettudományi — *alosztályának* kijelölő bizottsága (PULSZKY FERENCZ tt., SZILÁGYI SÁNDOR, PAULER GYULA r. tt., MAJLÁTH BÉLA, FEJÉRPATAKY LÁSZLÓ l. tt.) a hozzá áttett tag-ajánlatok alapján a következő kijelöléseket terjeszti az osztály elé:

a) Az üresedésben levő 2 rendes tagsági helyre kijelöltenek: **HAMPEL JÓZSEF** lev. tag, a hazai archaeologia terén kifejtett eredményes működéseért, melyet kivált az Archaeologiai Értesítő szerkesztése, a magyar bronzkori emlékek, a sodronyzománcz, a nagy-sz.-míklósi lelet stb. egybegyűjtése és megvilágítása tárgyában kifejtett; **PÓR ANTAL** l. tag, kivált az Anjou-kor történetének beható műveléseért és a hazai genealogia számos homályos helyét megvilágító működéseért.

b) Az üresedésben levő 4 levelező tagsági helyre kijelöltenek első sorban: **FRÖHLICH RÓBERT**, az epigraphia és Magyarország régi topographiájának eredeti emlékek és kútfők tanulmányo-

zásán alapuló műveléseért; **MARCZALI HENRIK**, a régi magyar történelmi kútfők, valamint kivált az újabb kor történetének beható tanulmányozásáért és a történetírás terén kifejtett széleskörű munkásságáért; **NAGY GYULA** az elméleti és gyakorlati oklevéltan alapos műveléseért és mintaszerű oklevélpublishatióiért; **DEMKÓ KÁLMÁN**, kivált a régi városi intézmények beható, eredeti forrásokon alapuló tanulmányozásáért.

Másodszorban levelező tagságra a bizottság a következőket jelölte ki: **ÓVÁRY LIPÓT**-ot a hazai történelem terén évek hosszú során át kifejtett buzgó tevékenységeért és külföldi levéltári kutatásaiért; **MÁRKI SÁNDOR**-t a történetírás terén hosszú idő óta nagy szorgalomról tanúskodó működéséért, melyről műveinek hosszú sora tesz bizonyosságot.

V.

A III. osztály A) — matematikai, physikai, chemiai, technikai — *alosztályából* kiküldött bizottság (HOLLÁN ERNŐ tt., THAN KÁROLY, FRÖHLICH IZIDOR r., LENGYEL BÉLA, RÉTHY MÓR l. tagok), a hozzá áttett tagajánlatok alapján, a következő kijelölést terjeszti az osztály elé:

a) Az üresedésben levő tiszteleti tagsági helyre **HIERONYMI KÁROLY** országgyűlési képviselőt, a m. Mérnök- és Építész-Egyesület tiszteleti tagját.

b) Az üresedésben levő rendes tagsági helyre **HELLER ÁGOST** l. tagot, a m. természettudományi irodalom egyik legtevékenyebb munkását.

c) Az üresedésben levő levelező tagsági helyekre **CZÓGLER ALAJOS**, főreáliskolai tanárt, a «Fizika története életrajzokban» és a «Fizikai mértékegységek» című munkák szerzőjét; **HANKÓ VILMOS** főreáliskolai tanárt, több értékes chemiai dolgozat szerzőjét; **LIEBERMANN LEÓ**-t, a m. kir. chemiai kísérleti állomás főnökét s az állatorvosi akadémia r. tanárát, a physiologiai chemia tevékeny bűvárát; **RADOS GUSZTÁV** műegyetemi tanárt, az algebra, függvénytan és geometria hivatott művelőjét; **ZIPERNOVSZKY KÁROLY**-t, a Ganz-gyár elektro-technikai osztálya igazgatóját, a váltóáramú transzformator feltalálóját.

VI.

A III. osztály B) *alosztálya* — természetrajzi, földművelési és orvosi tudományok — körébe tartozó tagajánlatok alapján az ad hoc választott kijelölő bizottság (FRIVALDSZKY JÁNOS, FODOR JÓZSEF, KRENNER JÓZSEF r. és BEDŐ ALBERT, KLEIN GYULA l. t.) a következő kijelölést terjeszti az osztály elé:

a) Az üresedésben levő egy rendes tagsági helyre az egyedüli ajánlott, dr. **KLUG NÁNDOR**-t, a budapesti egyetemen az élettan rendes tanárát és e szak kitűnő és általánosan ismert művelőjét.

b) Az üresen levő hat levelező tagsági helyre pedig betűrendben: **FEKETE LAJOS** selmeczi erdő-akadémiai tanárt, ki a tanügynek és az erdőgazdasági irodalomnak 23 év óta buzgó és kitűnő munkása; dr. **GENERSICH ANTAL** kolozsvári egyetemi tanárt, kit a kórboncztan terén kifejtett munkássága ernyedetlen és alapos bűvárnak bizonyít; dr. **SCHWIMMER ERNŐ** budapesti egyetemi tanárt, ki a bőrgyógyászat terén kifejtett hasznos irodalmi és tudományos tevékenységével kiváló szaktekintélynek van elismerve; dr. **STAUB MÓRICZ** budapesti gymnasiumi tanárt, ki főleg a növény-palaeontologia terén igen buzgó és sikeres működést fejt ki; **TORMAY BÉLA** miniszteri tanácsost, ki mint szaktudós és író országszerle ismert érdemeket szerzett s kinek szakvéleményét az Akadémia is ismételten igénybe vette; dr. **TÖRÖK AURÉL** budapesti egyetemi tanárt, ki az anthropológiában igen terjedelmes és elismerésre méltó irodalmi munkásságot mutat fel.

Jelentés a pályázatok eldöntéséről.

I.

Jelentés az akadémiai nagyjutalomról

és

Marczibányi-mellékjutalomról.

Az akadémiai nagyjutalomra és Marczibányi mellékjutalomra 1892-ben a társadalmi tudományok pályáztak. A lefolyt hét évi időközben (1885—1891) úgy a jog- és államtudományok, valamint a közgazdaság és statisztika terén számos nagybecsű munka jelent meg, a melyek a magyar jog- és államtudományi, nemkülönbben a közgazdasági és statisztikai irodalom színvonalának emelésére s a magyar tudományosság becsületére szolgálnak. A legkitűnőbbnek és a nagyjutalomra legérdemesebbnek *Keleti Károly*: «Magyarország népességének élelmezési statisztikája physiologiai alapon» 1887-ben megjelent munkája találtatott. E munka a legfontosabb gazdasági és társadalmi kérdések egyikét, népünk élelmezésének nagy kérdését világítja meg. Egészen új nyomokon indul és a tudományos kutatásnak új módszerét alkalmazza. Úttörő jelentőségét a külföldi szakirodalom is elismerte.

A Marczibányi-mellékjutalomra *Vécsey Tamás*: «A római jog külső története és institutiói» cz. rendszeres kézikönyve találtatott érdemesnek. E munkájában szerző nemcsak az események történeti összeállításában keresi feladatának megoldását, hanem az uralkodó eszmék és ezek hatásának történetét is leírja. A jog-

szabályokat nem elvontan, dogmatikus egyoldalúsággal világítja meg, hanem a társadalom lüktető életére, a közgazdasági és művelődési tényezőkre kiterjedőleg fejtegeti.

II.

Jelentés a Sámuel-díjról.

Az 1891-ik évre szóló Sámuel-díjra az ugyanazon évben megjelent nyelvészeti értekezések közül *Kicska Emilnek*: «Hangsúly és szórend» (Magyar Nyelvőr 1891.) című értekezése találtatott legérdemesebbnek. Főérdeme abban áll, hogy különféle kivételes szórendi jelenségeket egységes szempontok alá foglal. Jelesen kimutatja, hogy azok a hangsúlyos kifejezések, melyek nem szorítják ki az ige elől ennek legközelebbi határozóját, például igeikötőjét, valamennyien összefoglaló értelműek (ő is elment, — ő is fát vág, — mind elmentek), hogy tehát az úgynevezett Fogarasi-féle törvény, mely szerint a hangsúlyos szót a puszta igének kell követni, csakis a kirekesztő mondatokban érvényes (ő megy el, nem én, — csak ő megy el, — nem ő megy el).

Dicséretre méltó első sorban *Zolnai Gyulának* három értekezése: Mátyusföld nyelvjárása (M. Nyelvőr), Elemisméltóság a szóalakokban (Hunfalvy-album), Defectivumok a magyar nyelvben (Egyet. philol. Közlöny). A szerző mindezen értekezéseiben igen jó megfigyelő képességet tanúsít, a gyűjtött anyagot ügyesen rendezi és világosan magyarázza. Ezeken kívül még három értekezés említhető dicsérettel: *Balassa Józseftől* Codexeink és a nyelvjárások (Hunfalvy-album); *Balogh Pétertől* Névszói és mondatbeli kapcsolatok (M. Nyelvőr); *Kúnos Ignácztól*: Kisázsiai török nyelv (Nyelvtudományi Közlemények).

III.

Jelentés a Nádasdy-pályázatról.

Az 1891. évi Nádasdy-pályázatra összesen tizenegy elbeszélő költemény érkezett, melyeknek legalább fele egészen éretlen próbálkozás, a másik fele sem éri el irodalmunknak mai színvonalát. Két pályamű érdemel említést. Az egyik «Aladár» című eposz, melyen erősen érzik Arany hatása, de inkább csak a verselés tekintetében. A mi e nagy költő nyelvében annyira elbájoló, eredeti és sajátos, a szerző szenvedélyesen igyekezett önmagára szabni, de csak dagály és keresettség lett belőle, melynek nagyhangú, áradozó zajában elvesz magának a mesének és cselek-

vénynek különben is fölötte vékony fonala. Jobban megérdemli a külön felemlítést a «Marie» című verses regény, melyben a költő, habár nem eredeti tehetségnek nyomai látszanak. A mű egy bűnben fogant ifjú történetét beszéli el, ki a szerető és feláldozó anyján szerelmi felindulásában elkövetett sérelmet boldogságának és életének elvetésével expiálja. De míg jellemrajza színtelen, általánosságban tartott, a kifejlés kényszerítő okait, bármily sok szó magyarázza, nem érthetjük. Marie jellemrajza sikerültebb; nincs bizonyos megható, költői vonások híján, de ezek rendkívül töredékesek, elnagyoltak és nehezen foglalhatók össze. Így aztán mese és jellemrajz nem együtt fogantak, nem támogatják egymást. Elején nagyon sok a lyrai kitérés, s bizony sokszor ihlet és gondolat s így szükség nélkül is, de akad köztük néhány szép sor, sőt sikerült versszak is.

Ennélfogva a jutalom ki nem adása határozottatott s a jeligés levelek felbontatlanul elhamvasztattak.

IV.

Jelentés a Marczibányi nyelvtudományi jutalomról.

A Marczibányi-jutalomra, mely magyar phrasaeológiára volt kitűzve, egyetlen egy pályamű érkezett. Jelígeje: «Nemzeti Génusz». Érdemes munka, nagy szorgalmat tanúsít, igen sok anyagot nyújt, de két lényeges hibája van. Az egyiknek oka a határidő rövidsége, a másiknak az e miatt követett módszer. Egyik hibája kútforrásai elégtelenségében áll. A régi nyelv nincs kellően felhasználva, pedig hány germanizmust lehet ennek segítségével kiirtani. Legmagyarosabb íróink sincsenek mind kiaknázva. A népnyelv is sokkal több, jellemző és igen hasznavehető szó-lással bővelkedik, mint a mennyi a pályaműben található. Másik hibája abból ered, hogy a szerző nem a magyar phrasisból indul ki, nem ahhoz keresi a német egyenértékűt, hanem megfordítva. Ennek az eljárásnak kell tulajdonítani, hogy sok tősgyökeres magyar phrasis hiányzik, mert nem volt német kifejezés, mely azt a szerzőnek eszébe juttatta volna és sok egyszerű magyar ige phrasis számba megy, csak azért, mert német fordítása csakugyan az. Mind a mellett a pályamunka nagy terjedelmű s nagy fáradságot és szorgalmat tanúsító mivoltánál fogva jutalomra ajánl-tatik, de azzal a kikötéssel, hogy a pályadíj csak akkor adassék ki, a mikor a szerző pályaművét tőle telhetőleg kiegészítette és megjavította.

Ennélfogva a jutalom feltételes kiadása határozottatott s a jeligés levél felbontatlanul az irattárban tétetett le.

V.

Jelentés a Bük-jutalomról.

A Bük-jutalomra (a protestantismus története Magyarországon a XVI. és XVII. században) a kitűzött határnapig pályamunka nem érkezett.

VI.

Jelentés a Lévay-jutalomról.

A Lévay-jutalomra (a magyar könnyű lovasság története a XVII. és XVIII. században) a kitűzött határnapig pályamunka nem érkezett.

VII.

Jelentés a pesti hazai első takarékpénztár-egyesület
Fáy-pályázatáról.

A Fáy-pályázatra három pályamű érkezett be. Az I. számú e jeligével: «A haza minden előtt»; a II. számú jeligéje: «Hungaria regnum liberum et independens»; a III. számú «Hungaria semper libera» jeligét viseli.

Mind a három dolgozat szorgalmas tanulmányt, gondos anyaggyűjtést és dicséretes törekvést árul el; több igen becses és nagyérdekű szakaszt foglal magában; a magyar közjog tudománya azonban lényegileg egyikök által sem vitetik előbbre, s a hazai irodalom e részbeli niveauja nem emeltetik. Nincsenek bennök kellően felhasználva az európai publicistai tudományok roppant vívmányai, nincsenek eléggé figyelembe véve a jelenkori nagy német államtudósok kitűnő munkálatainak eredményei; sőt hazai közjogunk alapzatai és fejlődésviszonyai sincsenek eléggé behatóan feltüntetve és elemezve. Nincsen a rendszer tagozata egységes nagy gondolat szerint keresztülvive.

Mindezek alapján a jutalom ki nem adása határozottatott és a jeligé levelek felbontatlanul elhamvasztattak.

VIII.

Jelentés a herczeg Czartoryski-pályázatról.

A Czartoryski-pályázatra — «Adassék elő a lengyel és magyar közjog fejlődése összehasonlítva és kölcsönhatásában Nagy Lajostól a XVII. század végeig» — egy pályamű érkezett Cicero-tól kölcsönzött ezen jeligével: «Hunc nimis liberum populum» etc.

A dolgozat nem támaszkodik közvetlenül a forrásokra. Szerzője a tárgy feldolgozásában sem jár el helyesen. Teljesen Hüppe rendszerét követi, ugyanazon felosztás és szempontok alatt tárgyalja a magyar közjogot is, mint Hüppe a lengyel közjogot. Különösen pedig hiányzik belőle a lengyel és a magyar politikai élet eltérő, de egyszersmind hasonló karakterének általános kifejtése, e két alkotmánynak általános jellemzése, és hogy a XIV. századot megelőző alkotmányfejlődés mennyiben készítette elő e két alkotmánynak a XIV. századtól innen egynémely irányban párhuzamos, másokban pedig eltérő fejlődését.

A munka csekély terjedelme, valamint elhibázott szerkezeténél és feladatának egyáltalában helytelen felfogásánál fogva a jutalomra nem érdemes.

Ennélfogva a jutalom ki nem adása határozottatott és a jelíges levél elhamvasztatott.

IX.

Jelentés az «Első Magyar Ált. Biztosító-társaság» jutalmáról.

Az «Első Magyar Ált. Biztosító-társaság» alapjából kitzűzött pályakérdésre — «Fejtsenek ki a szövetkezetek alapelvei, tekintettel a hitel-, fogyasztási és termelő szövetkezetekre s azok befolyása az alsóbb néposztály anyagi és erkölcsi jóllétének előmozdítására» — két pályamű érkezett be.

Az I. számú «Concordia parvae res crescunt, discordia maximae dilabuntur» jelíges pályamunka egészen gyöngé kísérlét. Szerző a szövetkezetek történetét a külföldön és hazánkban, felületesen, tájékozatlanul ismerteti, a statisztikai adatokat avatatlan kézzel használja, s ott is, a hol a szövetkezetek elméletére tér át, vagy a hol a magyarországi szövetkezetek életében jelentkező hiányok felsorolása után a törvényhozási teendőkkel foglalkozik — felületesség és hibás felfogás jellemzik dolgozatát.

Hasonlíthatlanul jobb «A szövetkezetekről» című, «Az általános jóllét a művelődés czélja» jelíggel ellátott II. számú pályamunka. Magasabb tudományos beccsel ugyan ez sem bír, mert nem öleli fel a világirodalomban eddig már kifejtett számos kérdéseket, a szövetkezeti ügynek természetzerű fejlődését korunk szociális irányzatában, a szövetkezeti működés eredményét a különböző államokban az illető népek jellegéhez hasonlítva; a szövetkezetek természetét azonban találó vonásokkal jellemzi, a szövetkezeti alak jelentőségét és hasznosságát eleven, világos előadásában szerencsésen kidomborítja s a legközelebbi teendőkre nézve is nem egy figyelemreméltó javaslattal áll elő.

A II. osztály ennél fogva, valamint tekintettel arra, hogy a pályakérdés is gyakorlati irányú munkát kívánt, a jutalmat a II. számú, «Az általános jóllét a művelődés czélja» jeligével ellátott pályamunkának kiadni javasolja.

Az osztály javaslata elfogadtatván, a felbontott jeligés levélből *Szántó Menyhért* gödöllői korona-uradalmi ispán neve tűnt elő.

X.

Jelentés a «Dóra-pályázatról».

A Dóra-alapítványból kitűzött pályakérdésre — «Fejtsék ki nemzetgazdasági és társadalmi szempontból, szükséges-e kereskedelmi törvényünknek a biztosítási vállalatokra vonatkozó intézkedéseit megváltoztatni? S ha igen, mely irányelvek szerint?» — egyetlen pályamunka érkezett, «Sie können gegenüber einer solchen» stb. Steintől vett jeligével, melyben a mű irányzata is nyilvánul.

A pályamunka, kezdetében és beosztásában egy kissé tervszerűtlen, de határozottan alapos munkának mondható. S ha nem is dicsekszik szigorúan tudományos színezettel, szerzőnek a tárgyban és a biztosítás gyakorlatában való jártasságát bizonyítja. Itt ott felderül a külföldi szakirodalomnak is némi ismerete, bár a svájci állami intézkedések és az északamerikai törvényhozás tételeinek idézetén túl ez alig terjed. Ítéletei józanok, bár több helyet némileg túlzottak, egészben azonban sok tanulságos rejlik a műben.

A mű a pályakérdés kívánalmainak eleget tévén, az osztály a díj kiadását javasolja.

Az osztály javaslata elfogadtatván, a felbontott jeligés levélből *dr. Pólya Jakab* egyetemi magántanár neve tűnt elő.

XI.

Jelentés a Vitéz-alapítványi pályázatról.

A Vitéz-alapítványból a III. osztály kitűzte ezen kérdést: «Határozassanak meg a közetalkotó ásványok fő törés-együtthatói, legalább a natriumfényre». Egy munka érkezett, melynek jeligéje: «Natura non solum in minimis, sed etiam in mutis maxima».

A szerző 31 ásványfaj vizsgálatát határozta meg oly módon, hogy önálló és tudományos becsű munkája mineralogiai és petrographiai ismereteinkre nézve becses adaléknak mondható.

Minélfogva a jutalom kiadása javasoltatik.

Az osztály javaslata elfogadtatván, a felbontott jeligés levélből *Zimányi Károly* műegyetemi tanársegéd neve tűnt elő.

XII.

Jelentés a Rózsay-alapítványi nyílt pályázatról.

A Rózsay-alapítvány két éves természettudományi ciklusára (1892—1894.) f. évi januárban kiírt nyílt pályázatra egy ajánlat érkezett. Az ajánló *Halaváts Gyula* kir. osztály-geologus; tárgya «Az Alföld és Duna-Tisza közének geológiai kutatása és térképezése». Az osztály, tekintve a tárgy érdekességét és sok tekintetben fontosságát, tekintve az ajánlattevő képességét és a rendelkezésére álló segédeszközöket, Halaváts Gyula urat ajánlatának végrehajtásával megbizandónak tartja.

Az osztály javaslatát a nagygyűlés elfogadta.

Kelt Budapesten, a M. T. Akadémia 1892. május 4-én tartott nagygyűléséből.

Szily Kálmán,
főtitkár.

Jelentés az akadémiai választásokról.

A jelen nagygyűlésen megválasztottak:

Elnöknek:

B. Eötvös Loránd, r. t.

Másodelnöknek:

Szász Károly, r. t.

Igazgató tagoknak:

Fraknói Vilmos, r. t.

Jókai Mór, t. t.

Hollán Ernő, t. t.

Az I. osztályba:

Elnöknek:

Zichy Antal, tt.

Rendes tagoknak:

A) alosztályba: *Goldziher Ignác,* l. t.

» *Heinrich Gusztáv,* l. t.

Levelező tagoknak:

A) alosztályba: *Asbóth Oszkár,* a szláv nyelvtudom. művelője.

» *Csengeri János,* a classica-philol. művelője.

B) alosztályba: *Rákosi Jenő,* dráma-író.

Külső tagoknak :

Setälä Emil. finn nyelvtudós.*Thomsen Vilmos,* dán nyelvtudós.**A II. osztályba :**

Elnöknek :

Pulszky Ferencz, t. t.

Rendes tagoknak :

A) alosztályba : *Wlassits Gyula,* l. t.» *Láng Lajos,* l. t.B) alosztályba : *Hampel Józef,* l. t.» *Pór Antal,* l. t.

Levelező tagoknak :

A) alosztályba : *Kéthy László,* ethnographus.» *Óvári Kelemen,* jogtudományi író.» *Alexander Bernát,* philosophiai író.» *Vargha Gyula,* statisztikus.» *Kolosvári Sándor,* jogtudományi író.» *Asbóth János,* publicista.B) alosztályba : *Fröhlich Róbert,* epigraphus.» *Nagy Gyula,* történetíró.» *Óvári Lipót,* történetíró.» *Márki Sándor,* történetíró.

Külső tagoknak :

Krones Ferencz, osztrák történetíró.*Smolka Seaniszló,* lengyel történetíró.**A III. osztályba :**

Elnöknek :

Than Károly r. t.

Levelező tagoknak :

B) alosztályba : *Genersich Antal,* orvostud. író.» *Török Aurél,* anthropologus.

Külső tagoknak :

Dohrn Antal, zoologus Nápolyban.

Kelt Budapesten, a M. Tud. Akadémia 1892. május 5-én tartott
nagygyűléséből.

Szily Kálmán,
főtitkár.

A Magy. Tud. Akadémia jutalomtétellei.

I.

Kivántatik ódai költemény a magyar alkotmány visszaállítása- és I. Ferencz József megkoronázásának emlékünnepére.

Jutalma 100 arany.

Határnap 1892. május 25.

II.

A M. Tud. Akadémia 1891. október 5-iki üléséből, mint a mely legközelebb esett gróf Széchenyi István születésének százados évfordulójához, e pályakérdést tűzte ki:

Kivántatik gróf Széchenyi István életrajza.

Jutalma 2000 forint.

Határnap 1896. szeptember 21.

A jutalom csak abszolút becsű munkának adatik ki.

Az I. osztályból.

I. Új jutalomtételek.

1.

Az 1892. évi akadémiai nagyjutalom (200 arany) és Marczibányi-mellékjutalom (50 arany) az 1886—1892. évkörben megjelent, a nyelvtudományok körébe tartozó munkák legjobbjainak lévén odaítélendők: az Akadémia figyelmezteti az ily munkák szerzőit, hogy műveiket 1893. január végéig a főtítkári hivatalhoz küldjék be, följegyezvén röviden, a mit munkájok kiváló vonásának tartanak. Azonban e figyelmeztetésnek koránt sincs az az értelme, mintha a be nem küldött munka, melyről a tagoknak tudomásuk van, nem pályázhatna; sőt ha az Akadémia kiadásában jelent meg, vagy könyvtárába már beküldetett volna: hivatkozás történhetik arra, hogy a beküldött munkával szerző pályázni kíván.

2.

A *Gróf Teleki József* drámai jutalomért 1893-ban szomorú-játékok pályáznak, a középfaajok kizárásával. A verses forma okvetlen megkívántatik.

Jutalma 100 arany.

Határnap 1893. szeptember 30. A jutalom 1894. márczius 19-én ítéltetik oda.

A jutalmazott mű előadásra a Nemzeti Színház sajátja s kiadásra a szerzőé marad.

3.

A *Farkas-Raskó-alapítványból* 100 frt jutalom hirdette-tetik hazafias költeményre, mely lehet hymnus, óda, elégia, dal, ballada, költői beszélyke, tanköltemény vagy satira.

Határnap 1892. szeptember 30.

A jutalom csak önálló becsű műnek adatik ki. A jutalmazott mű a szerző tulajdona marad, a ki azt önállóan vagy valamely folyóiratban két hónap alatt tartozik kiadni; ha ezt nem teszi, a tulajdon-jog az Akadémiára száll.

4.

Kívántatik egy «magyar synonymika». A mi a szerkezetet illeti, nem szükség, hogy az együvé tartozó szók tárgyalása nagyon terjedelmes legyen, sőt kívánatos, hogy az egész mű az értelembeli finom különbségeket inkább tanulságos példákkal s találó német vagy egyéb fordításokkal derítse ki. Mind az irodalmat, mind a népnyelvet egyenlő figyelemre kell méltatni.

Határnap 1895. december 31.

Jutalom a Marczibányi-alapból 80 arany.

A jutalmazott munka a szerző tulajdona marad, de ha egy év alatt ki nem nyomtatná, a tulajdonjog az Akadémiára száll.

5.

Az 500 forint *Röck Szilárd-jutalom* ez alkalommal a Munkácsi Bernát «Votják Szótára» kinyomatására fordíttatik, az alapítványi szabály értelmében.

II. Már hirdetett jutalomtétélek:

6.

A gróf Teleki József drámai jutalomért 1892-ben vígjátékok versenyeznek, a bohózatok mellőzésével. A verses forma előnyül tekintetik a hasonló vagy közel hasonló társak fölött.

Jutalma 100 arany.

Határnap 1892. szeptember 30. A jutalom 1893. márczius 19-én ítéltetik oda.

A jutalmazott mű előadásra a Nemzeti színház sajátja lesz, kiadása a szerzőé marad.

7.

A gróf Karátsonyi-jutalomért 1893-ban vígjátékok pályáznak, ide értve a vígjáték minden fajtát. A jutalom a viszonylag legjobb műnek csak úgy adatik ki, ha az egyszersmind drámai, színi és nyelvi tekintetben is becsesnek s így kitüntetésre méltónak találtatik.

Jutalma 200 arany.

Határnap 1893. szept. 30.

A jutalmat nyerő mű a szerző tulajdona, ha azonban három hónap alatt ki nem nyomtatná a művet, a kiadás joga tíz évre az Akadémiáé.

8.

Kivántatik ódai költemény, melynek tárgya lehetőleg a magyar nemzet hazafias küzdelmeinek érzelem- és eszmeköréből vétessék.

Jutalma a Bulyovszky Gyula nevére tett alapítványból 400 ft.

Határnap 1892. szept. 30.

A jutalom csak önálló becsű műnek adatik ki.

9.

Kivántatik elbeszélő költemény, melynek tárgya lehet történeti, mondai vagy a jelen életből vett. Szükséges, hogy a mű lelemény, jellemrajz, compositió, költői tárgyalás, nyelv- és versbeli technika tekintetében költészetünk diszére szolgáljon.

Jutalma a gróf Nádasdy Tamás nevére gróf Nádasdy Ferencz által tett alapítványból 100 arany.

Határnap 1893. szept. 30.

A jutalom csak önálló becsű műnek adatik ki. A jutalmazott mű a szerző tulajdona marad, ki e művet egy esztendő alatt közrebocsátani tartozik.

10.

Kivántatik színmű, melynek tárgya Salamon és Szent-László király korából veendő. A színművek lehetnek tragédiák, vígjátékok és középfajú drámák; a mondai alapon írt színművek ép úgy nincsenek kizárva a pályázatból, mint a csak történeti háttérűek.

Jutalma tűzberki Kóczán Ferencz alapítványából 100 arany.

Határnap 1892. május 31.

A jutalom a határidőt követő novemberi összes ülésen ítéltetik oda s december 3-án utalványoztatik ki.

A jutalom a viszonylag legjobb műnek is mindig kiadatik, még pedig megosztatlanul. Súly fektetendő a színszerűsége; a verses forma előnyéül tekintetik a műnek, hasonló vagy közel hasonló társak fölött.

A szerzőnek jutalmat nyert színműve tulajdona marad s így ki is adhatja bármikor, azonban tartozik azt a később megindítandó »Magyar történeti színműtár a Kóczán-alapítványból« című gyűjtemény számára díj nélkül átengedni.

11.

Kivántatik a magyar drámairodalom története, a legrégebb nyomokon kezdve 1867-ig.

Határnap 1893. szeptember 30.

Jutalma a Bézán-alapítványból 1200 frt aranyban.

A jutalom csak önálló becsű műnek ítéltetik oda.

A jutalmazott munka a szerző tulajdona marad, de ha egy esztendő alatt ki nem adja, a tulajdonjog az Akadémiára száll.

12.

Berzsenyi Dániel élete és munkái.

Határnap 1892. szeptember 30.

Jutalma a Lévy-alapítványból 500 frt.

A jutalom csak önálló becsű műnek ítéltetik oda.

A jutalmat nyerő munka a szerző tulajdona marad, de ha egy év alatt ki nem nyomtatná, a tulajdonjog az Akadémiára száll.

13.

Kivántatik egy tüzetes magyar hang- és alaktan nyelvtörténeti alapon. Részletesen tárgyalandók a hang- és alaktan történeti változásai, a legrégebb nyelvemlékektől egész a mai korig, mindig az eredeti források felhasználásával; kitüntetendő végül, hogyan fejlődött és állapodott meg a mai nyelvnek hang- és alaktana.

Jutalma a Lukács-alapítványból 1000 frt, mely csak önálló becsű műnek ítéltetik oda.

Határnap 1892. szeptember 30.

A jutalmat nyerő munka a szerző tulajdona marad, de ha egy év alatt ki nem nyomtatná, a tulajdonjog az Akadémiára száll.

A II. osztályból.

I. Új jutalomtételek:

1.

Kivántatik a magyar önkormányzat történeti fejlődése s koronkénti szervezete Szent Istvántól V-ik Ferdinándig.

Jutalma a Lukács Krisztina nevére Lukács Móricz által tett alapítványból 1000 frt.

Határnap 1894. szeptember 30.

A jutalom csak önálló becsű műnek ítéltetik oda. A jutalmazott mű a szerzőé marad, de ha egy év alatt ki nem nyomtatná, a kiadási jog az Akadémiára száll.

2.

Fejlessék ki a birói és a közigazgatási hatóságok közt támadt hatásköri (illetékességi) összeütközések tana, a jogtörténet és az összehasonlító jog alapján, különösen kifejtendő: mily hatóság legyen hivatott ezeknek az ügyeknek elintézésére és minő eljárási szabályok szerint?

Jutalma a Sztrokay alapítványból 100 arany.

Határnap 1894. szeptember 30.

A jutalom csak önálló becsű műnek adatik ki. A jutalmazott mű a szerzőé marad, de ha egy év alatt ki nem nyomtatná, a kiadási jog az Akadémiára száll.

3.

Adassék elő a magyar férfi-viselet története, a legrégibb időktől a XVIII. század közepéig. (Rajzok a pályázatban résztvevő mű előnyére szolgálnak.)

Jutalma a Gorove-alapítványból 100 arany.

Határidő 1894. szeptember 30.

A jutalom csak önálló becsű munkának adatik ki. A jutalmazott munka a szerző tulajdona marad; de ha egy esztendő alatt ki nem adja, a tulajdonjog az Akadémiára száll.

4.

Adassék elő essayszerű feldolgozásban Hunyadi János élet- és jellemrajza.

Jutalma a Lévy-alapítványból 500 ft.

Határidő 1894. szeptember 30.

A jutalom csak önálló becsű munkának adatik ki.

A jutalmat nyerő munka a szerző tulajdona marad, de ha egy év alatt ki nem nyomtatná, a tulajdonjog az Akadémiára száll.

5.

Adassék elő a magyar és erdélyi pénzrendszer története a XVIII. század elejéig.

Jutalma a Péczely-alapítványból 1000 arany ft.

Határidő 1894. szeptember 30.

A jutalom csak önálló becsű munkának adatik ki.

A munka a szerző tulajdona marad, a ki köteles egy év alatt kiadni művét, ha ezt nem teszi, az Akadémia fel van jogosítva a munkát külön tiszteletdíj nélkül kiadni.

6.

Adassék elő az 1707. évi ónodi gyűlés története.

Jutalma a Vitéz-alapítványból 40 arany.

Határidő 1893. szept. 30.

A jutalom csak önálló becsű munkának adatik ki.

A jutalmazott munkát a szerző egy év alatt tartozik kiadni; ha ezt nem teszi, a tulajdonjog az Akadémiára száll.

7.

Állapíttassék meg, vajjon a forgalom mai viszonyai között szükséges-e a közvetítő kereskedés és ha igen, mily szerepe jut a termelés és fogyasztás kiegyenlítésében és az egészséges forgalom biztosításában?

Jutalma «A magyar kereskedelmi csarnok Széchenyi-adományá»-ból 1000 magyar frank.

Határnap 1893. évi szeptember 30.

A pályadíj csak absolut tudományos becsű munkának ítéltetik oda.

A jutalmazott munka a szerző tulajdona marad, a ki azonban köteles egy év lefolyása alatt közrehocsátani, és egy példányt a kereskedelmi csarnoknak beküldeni.

8.

Adassék elő önálló kutatások alapján a magyar nemzet története, ethnikai minőségének meghatározásával, a honfoglalástól Gejza fejedelem haláláig.

Jutalma a Pesti hazai első takarékpénztár-egyesület Fáy-alapítványából 2000 frt.

Határidő 1894. december 31.

A jutalom csak oly munkának adatik ki, mely a tudomány európai színvonalát emeli vagy legalább föléri, és a hazai tudományosságnak hasznos szolgálatot tesz.

A jutalmazott munka a szerző tulajdona marad, köteles azonban azt egy év alatt legalább 300 példányban kinyomatni s három nyomtatott példányát a pesti hazai első takarékpénztár-egyesületnek díjtalanul átadni. A jutalom csak ezen föltételek teljesítése után fizetetik ki.

9.

Adassék elő önálló kutatások alapján, a hazai és külföldi levéltári anyag felhasználásával, feldolgozás és forma tekintetében a modern történetírásnak megfelelő alakban, Magyarország története az 1301. évtől I. Mátyás haláláig, oly módon, hogy a külső események mellett, azokkal szerves összefüggésben, az ország szervezeti, társadalmi, vallási, nemzetiségi és műveltségi viszonyai is tárgyalassanak; a szereplő emberek egyénisége, jelleme, a lehetőséghez képest kiemeltessék és kijelöltessék az a hely, melyet Magyarország első sorban szomszédaival, azután a világ többi művelt nemzeteivel szemben elfoglalt.

Jutalma a Pesti hazai első takarékpénztár-egyesület Fáy-alapítványából 5000 frt.

Határidő 1897. szeptember 30.

A jutalom csak önálló becsű műnek ítéltetik oda.

A jutalom csak oly munkának adatik ki, mely a tudomány európai színvonalát emeli vagy legalább föléri, és a hazai tudományosságának hasznos szolgálatot tesz.

A jutalmazott munka a szerző tulajdona marad, köteles azonban azt egy év alatt legalább 300 példányban kinyomtatni s három nyomtatott példányát a pesti hazai első takarékpénztár-egyesületnek díjtalanul átadni. A jutalom csak ezen föltételek teljesítése után fizetetik ki.

10.

Nyílt pályázat. Kivántatik «A magyar vasipar történelme Magyarországon».

Jutalma : Az Első Magyar Ált. Biztosító-társaság alapítványából 500 frt és Baross Gábor kereskedelmi miniszter úr adományából szintén 500 frt, összesen 1000 frt.

Pályázni kívánók felhivatnak, hogy a munka beosztását feltüntető tervezeteket 1892. december 31-ig nyújtsák be a főtitkári hivatalnál; hozzácsatolván egy legalább másfél nyomtatott ívre terjedő mutatóványt, melyből a munka minősége megítélhető legyen.

A legjobbnak ítélt tervezet szerzője fog a munka megírásával megbízatni. A kész kézirat benyújtásának határidejéül pedig 1895. szeptember 30-ika tűzetik ki.

II. Már hirdetett jutalomtétellek:

11.

Fejtsenek ki az olasz valuta-kérdés előzményei és pénzügyi eredményei.

Jutalma az Első Magyar Biztosító Társaság alapjából 500 frt. Határvanap 1892. szeptember 30.

A jutalom csak önálló becsű munkának adható ki. A jutalmazott munka a szerző tulajdona; de ha egy esztendő alatt ki nem adja, a tulajdonjog az Akadémiára száll.

12.

Adassanak elő a kőszénbányászatnak a földtulajdonhoz való viszonyára vonatkozó, az európai nagyobb államokban létező törvényes intézkedések; fejtsék ki annak közgazdasági hatása, különös tekintettel hazai viszonyainkra és az alkotandó bányatörvényre.

Jutalma a Lévy Henrik alapból 500 frt.

Határvanap 1892. szeptember 30.

A jutalom csak önálló becsű munkának adható ki. A jutalmazott munka a szerző tulajdona; de ha egy esztendő alatt ki nem adja, a tulajdonjog az Akadémiára száll.

13.

Adassék elő a dunai hajózás fejlődése Magyarországon 1830 óta; fejtsék ki annak közgazdasági jelentősége, esetleg összehasonlítva más középeurópai folyamatok viszonyaival.

Jutalma az Ullmann Károly-féle alaphól 360 forint aranyban.

Határnap 1892. szeptember 30.

A jutalom csak önálló becsű munkának adható ki. A jutalmazott munka a szerző tulajdona; de ha egy esztendő alatt ki nem adja, a tulajdonjog az Akadémiára száll.

14.

Adassék elő a szlavón (tótországi) bánság és bánok története a XVIII. század végéig.

Jutalma a Lukács Krisztina-féle alapítványból 1000 forint, mely csak önálló becsű műnek ítéltetik oda.

Határnap 1895. szeptember 30.

A jutalmat nyerő munka a szerző tulajdona marad, de ha egy év alatt ki nem nyomtatná, a tulajdonjog az Akadémiára száll.

15.

Adassanak elő a történelmi emlékeinkben a XIV. század második feléig előforduló nemzetségek (genusok), birtokviszonyaik, czímerök és ennek koronként való változásai; oklevelek alapján összeállított leszármazási táblákon mutattassanak ki a családok, melyek e nemzetségekből erednek.

Határnap 1892. szeptember 30.

Jutalma a Péczely-alaphól 1000 aranyforint.

A jutalom csak abszolút tudományos becsű munkának adatik ki.

A munka a szerző tulajdona marad, a ki köteles egy év alatt kiadni művét, ha ezt nem teszi, az Akadémia fel van jogosítva a munkát külön tiszteletdíj nélkül kiadni.

16.

Fejtsenek ki a nemzetközi jogsegély elvei az anyagi és alaki magánjog terén.

Határidő 1892. szeptember 30.

Jutalma a Sztrokay-alaphól 100 arany.

A jutalom csak önálló, tudományos beccsel bíró munkának adatik ki.

A jutalmazott munkát a szerző tartozik kiadni; ha ezt egy év lefolyása alatt nem teszi, a tulajdonjog az Akadémiára száll.

17.

Adassék elő a budapesti bankok története az utolsó 25 év alatt és fejtsék ki azon hatás, melyet a magyar közgazdasági élet fejlődésére gyakoroltak.

Jutalma a «Beck Miksa pályadíj» 400 frtja.

Határidő 1892. évi szeptember 30.

A pályadíj csak abszolút becsű munkának íteltetik oda.

Ha ilyen pályamű nem érkezik be, a pályakérdés újból kitűzendő és ha másodízben sem érkezik önálló becsű munka, a jutalom az Akadémia alapítkéjéhez csatoltatik.

A jutalmazott munka a szerző tulajdona marad, a ki azonban köteles azt egy év leforgása alatt közrebocsátani és három példányt a magyar leszámítoló és pénzváltó-banknak bemutatni. Ha a szerző egy év alatt ki nem adja, a munka az Akadémia tulajdonába megy át.

18.

Kivántatik a XVII. és XVIII. századbeli angol moralisták elméleteinek kritikai ismertetése, eredeti források alapján.

Jutalma a Gorove-alapítványból száz arany.

Határnap 1892. szeptember 30.

A jutalom csak önálló becsű műnek adatik ki.

A jutalmazott munkát a szerző köteles kiadni; ha ezt egy esztendő alatt nem teszi, a tulajdonjog az Akadémiára száll.

A III. osztályból.

1.

Kivántatik az 1831-ig, a Magyar Tudományos Akadémia tényleges megalapításáig, magyar nyelven megjelent természet-tudományi munkák és értekezések beható tárgyi és nyelvi megismertetése és önálló becsű irodalomtörténeti méltatása, különös tekintettel a műnyelv fokozatos fejlődésére.

Jutalma a Lukács Krisztina nevére, Lukács Móricz által tett alapítványból 1000 forint.

Határnap 1894. december 31.

A jutalom csak önálló becsű műnek íteltetik oda.

A jutalmat nyerő munka a szerző tulajdona marad; de ha egy év alatt ki nem nyomtatná, a tulajdonjog az Akadémiára száll.

2.

Kivántatik a matematika vagy a matematikai physika egy oly fejezetének monographia-jellegű tárgyalása, melynek az utolsó évtizedek tudományos haladásában fontosabb szerep jutott.

Az Akadémia új eredmények bemutatását nem kívánja, hanem súlyt helyez a tárgynak egységes szempontból, kimerítő és önálló becsű előadására.

Jutalma a Lukács Krisztina nevére, Lukács Móricz által tett alapítványból 1000 frt.

Határnap 1894. december 31.

A jutalom csak önálló becsű műnek íteltetik oda.

A jutalmazott munkát a szerző egy év alatt tartozik kiadni; ha ezt nem teszi, a tulajdonjog az Akadémiára száll.

3.

A nyugati piaczkon, úgy mint hazánkban, mindinkább elterjedt az a nézet, hogy a magyar buza sikértartalma lassan bár, de folytonosan csökken.

Kivánczik ezért a következő kérdés eldöntése: fogyott-e buzánkban sikértartalma az utolsó évtizedekben, különösen mily vidékeken s mily művelés mellett mennyire? Ha fogyott, minő eszközökkel lehetne azt ismét régi értékére emelni?

Tekintettel a kérdés terjedelmére, az Akadémia a díjat esetleg oly munkának is kiadja, mely annak megoldását ha nem is egészében, de legalább valamely fontosabb részében előmozdítja.

Jutalma a Lévay-alapból 500 forint.

Határidő 1892. december 31.

A jutalom csak önálló tudományos beccsel bíró munkának adatik ki.

A jutalmazott munka a szerző tulajdona, de ha azt egy esztendő alatt ki nem adja, a tulajdonjog az Akadémiára száll.

Pályázási szabályok.

1. Minden rendű pályairat, a fönnt kitett *határnapokig*, „az Akadémia **főtitkári hivatalához**“ czímezve (és így nem a főtitkár neve alatt) küldendő; azokon túl semminemű ily munka el nem fogadtatván.

2. A pályamű *idegen kézzel, tisztán írva, lapszámozva, kötve* legyen.

3. A szerző *nevét, polgári állását és lakhelyét* tartalmazó pecsétetes levelen ugyanazon jelige álljon, mely a pályamű homlokán. A pecsétetes levélben netalán följegyzett kikötések, föltételek vagy a versenyügy körül régtől fogva bevett szokásos eljárástól netán kívánt eltérések tekintetbe nem vétethetnek.

4. *Álnév* alatt pályázónak a jutalom ki nem adatik.

5. Ha a jeligés levél felbontása után kitetszenék, hogy a munka saját kézírása a szerzőnek, műve a jutalomtól elesik.

6. A jutalmat *nem nyert pályairatok kézíratai* az Akadémia levéltárában maradnak, s csak engedély mellett másolhatók le.

7. A gróf Teleki- és Kóczán-féle drámai pályázatoknál a társai közt legjobb műnek a jutalom mindenkor kijár; a többinél egyszersmind az abszolút becs határoz.

8. Mindezen föladatokra, minden rendű akadémiái tagok is pályázhatnak.

Egyébiránt *bármely*, ha csak *formai szabálynak is elhanyagolása*, elejti a szerzőt a jutalomtól.

Kelt Budapesten, 1892. május 4-én.

Szily Kálmán,
főtitkár.

IV. SEMSEY ANDOR tt. ADOMÁNYÁBÓL.

1.

Kivántatik tudományos magyar nyelvtan, — mely tárgyául a magyar nyelvnek valamennyi élő változatait s az emlékekben megmaradt régibb nyelvalakokat felöleli, — a fölveendő tények gondos megállapítása után (a nyelvre nézve nemcsak a nyelvészeti szakirodalomban megjelent részletes feldolgozások használandók, hanem az újabb és régibb korból közölt nyelvanyagnak önálló átkutatása is kivántatik) — főszóly belyezendő a történeti fejlődés kimutatására, melyben a magyar nyelvtörténetből meríthető adatok kiegészítésére mindazon tanúságok is fölhasználndók, melyeket eddig a rokonnyelvek összehasonlítása szolgáltatott. — A nyelvtannak teljes rendszere dolgozandó ki, — melynek részei: *Hangtan, Írásmód*: a magyar nyelvhangok pontos leírása, a magyar hangalak története, a hangváltoztatás (annak külön nemei szerint: független és kapcsolatheli, föltételhez kötött rendes változás és kivételes); — *Szótan*, melyben a szóképzésre is kellő figyelem fordítandó; s mely a jelentéstant is akár külön szakaszban, akár az illető szóosztályokhoz kapcsolva magában foglalja. — *Mondattan*, mondattani kategoriák alapján; a szórend tárgyalása mellé, mondattani funkciójánál fogva, a hangsúlyozás helyezendő.

A nyelvtant előzze meg *Bevezetés*, mely a magyar nyelvnek más nyelvek körében, jelesen a rokonnyelvek körében kijelölhető helyéről számot ad; nagy vonásokban a nyelv történetét, főleg az abban kimutatható idegen hatásokat ecseteli; előadja az irodalmi nyelv alakulását és megállapódását, s végre a mai élő nyelvváltozatok körvonalozását és jellemzését. Ehhez hozzácsatolható a magyar nyelvtan-irodalom bírálati ismertetése.

Ehhez a történeti fejtegetés céljával készülő tudományos nyelvtanhoz járuljon az egész munka befejező részeül, — mint gyakorlati célú nyelvtan — a *mai irodalmi nyelv* nyelvtani ismertetése. *Hangtan*, mely a hangalaki ingadozások meddigvaló engedhetőségéről is szól. — *Szótan*, mely a használandó alakok meghatározásán kívül, a szóképzésben a nyelvújításra való tekintettel, a szabályosnak elfogadható képzésmódokat tanítja. — *Mondattan*, mely a szólások és szerkezetek igazi magyarosságának az idegenszerűségektől való megkülönböztetésére is módot nyújt. A gyakorlati nyelvtan egyébiránt — a tüzetes eredet-fejtegetések mellőzésével — a tudományos nyelvtanra való hivatkozásokkal élhet. Így terjedelme jóval kisebb lesz; előadása is jobban számba veheti a nagy művelt közönség használatát. Az egész munkához részletes és pontos index csatolandó. Terjedelme legföljebb 120 nyomtatott ív.

2.

Kivántatik a magyar irodalom története a legrégibb időktől 1867-ig, mely tartalmára és alakjára nézve egyaránt megfeleljen a tudomány és művelt közönség igényeinek. Az irodalom története főleg a költők és prózairók tárgyalása, mely nem foglalja magában az egyes tudományszakoknak, mint ilyeneknek, történetét; de azért a tudomány, művészet, állam és társadalom történetéből beolvasztandó mindaz, a mi az irodalom és nemzeti szellem fejlődésére hatással volt. Különösen nálunk nem mellőzendők a középkori latin krónikairók, a kik

nemzeti mondáinkat fentartották, továbbá a renaissance magyarországi latin irodalma, melyben akkori műveltségünk kifejezésre jutott, valamint a későbbi nem magyar nyelvű történetirók sem, kik a magyar nyelvű történetírást előkészítették. Kiváló gond fordítandó a költői és prózai stíl fejlődésére, s codexeink is leginkább e szempontból vizsgálандók. A korszakoknak nemcsak nagy képviselői tárgyalандók, hanem rövidebben a kisebb csoportozatok és mozzanatok közül is azok, melyek a fejlődésre hatással voltak. Általában szerves kapcsolatban adassék elő irodalmunk története a kiderített vagy kiderítendő hazai és külföldi tényezők és adatok feldolgozásával. Eddigi irodalomtörténetírásunk az 1848-iki évet szokta ugyan határkövének tekinteni, de némely irány és kitűnő író teljes kifejlődése a forradalmat követő évekre esvén, helyesebbnek mutatkozott az 1867-ik év fölvétele. Mint-hogy azonban e korszakban úgy szólván még benne élünk, a leg-újabb irányok képviselői nem annyira rendszeresen, mint inkább csak néhány tájékoztató fővonással tárgyalандók. Az egész munkához részletes és pontos index csatolandó. Terjedelme legföljebb 100 nyomtatott ív.

3.

Adassék elő **Magyarország archaeológiája** a meglevő emlékek alapján és az összes szakirodalom fölhasználásával.

Az egész mű három részre oszlik.

Az *első* kötet tartalma az őskor, római és népvándorlási kor a magyar honfoglalásig.

A *második* kötet a honfoglalástól a renaissanceig terjed.

A *harmadik* kötet a renaissance-tól a XVIII. század végéig terjedő kort öleli át.

A munkához a szövegbe illeszthető rajzok bőségesen csatolandók, s legyen a végén kimerítő betűrendes hely- és tárgymutató.

A három kötet terjedelme, az Archaeologiai Értesítő jelen alakjában, az illusztrációkkal együtt legföljebb 150 nyomtatott ív.

4.

Adassék elő **Magyarország története** a honfoglalástól kezdve I. Ferencz József király ő felsége megkoronázásáig, az eddig kiderített források alapján, a művelt nagy közönség által is élvezhető formában, oly módon, hogy a külső események mellett, azokkal szerves összefüggésben az ország szervezeti, társadalmi, vallási, nemzetiségi és műveltségi viszonyai is tárgyalassanak; a szereplő emberek egyénisége, jelleme, a lehetőséghez képest, kiemeltessék, és kijelöltessek az a hely, melyet Magyarország első sorban szomszédjaival, azután a világ többi művelt nemzeteivel szemben, időnként elfoglalt. *Terjedelme: 120—150 ív.*

5.

Kivántatik a **Szent-István koronája alá tartozó országok földrajza**, a természeti viszonyok bő tárgyalása mellett, a politikai földrajznak is méltó szerepet juttatva. Az első részben a physikai (hegy-, vízrajzi, éghajlati) viszonyok tárgyalásában az önkynomozó leírás szolgál-tassa a zsinórmértéket, az összehasonlító elv különös méltánylatával, s a szomszédos területek szembeötlő eltéréseinek figyelembe vételével. A

chartographiai fejezet nyújtson áttekintést Magyarország régi és újabb térképeiről és adjon számot a hazánkat érdeklő geodaeiai és egyéb chartographiai mérésekről. A második rész az ország részletes leírását tartalmazza, akár természetes csoportokban, akár az adminisztratív felosztás szerint. Itt a czél az legyen, hogy eddigi ismereteink teljes felhasználása mellett, a könyv hű képet adjon hazánk tetemesen különböző vidékeiről és viszonyairól. Kísérje a munkát minél nagyobb számú rajz, szövegbe illeszthető térkép és tájkép és a mű végén részletes index. *Terjedelme legfőljebb 150 nyomtatott ív.*

6.

A feladat: **Magyarország közgazdaságát** úgy tárgyalni, a mint az kifejtett és jelenleg előttünk áll; tehát *nyomozni* a nemzetgazdasági fejlődést, a nemzetgazdasági törvények érvényesüléseit vagy mellőzéseit a törvényhozási intézkedések, állami és hatósági működés és a társulati és magán tevékenység irányaiiban és eredményeiben. *Visszameneni* a jelenlegi helyzet magyarázatában a tényezőknek keletkezésére és érvényesülésére és a tudomány és külföldi tapasztalatok segítségével *kimutatni* a hiányokat és hibákat, az előnyöket és erőket, melyek nemzetgazdasági helyzetünkben léteznek. A munka tehát: először leíró, másodsor oknyomozó, harmadsor pragmatikus módon tárja elénk Magyarország közgazdaságát árny- és fényoldalaival, hogy a mű a létező állapotnak nemcsak rendszeres előadása és tudományos kifejtése, hanem a *tanulságok irányadó összefoglalása*, a multnak *kritikája* és a jelennek tudományos *magyarázata* legyen. *Terjedelme 70—100 nyomtatott ív.*

7.

Kivántatik a **Magyar birodalom geológiájának leírása**, és pedig: 1. A Magyar birodalom geológiai ismeretének fejlődése a mult század második felétől mai napig. 2. Az ország hegy- és vízrajzi viszonyainak áttekintő megismertetése és földtani viszonyainak általános képe, utalással azon szerepre, melyet hegységeink és rónáink a szomszédos európai domborzati viszonyokkal szemben játszanak. 3. Az ország részletes geológiája. Itt az ország geológiai szerkezete és közet-tani összetétele, áttekintést engedő alakban és a mai ismeretek színvonalán részletesen tárgyalandó. A különböző geológiai korszakok üledékes és tömeges közetei akár fel-, akár leszálló sorrendben tárgyalhatók. Ezeknek minősége, elterjedése, települési viszonyai, az üledékes képződéseknel pedig szerves zárványaik felsorolandók. Az itt levonható általános következtetésekre és tapasztalható jelenségekre kellő figyelem fordítandó, valamint főbb vonásokban megismertetendők az azonosságok, vagy hasonlatosságok is, melyek képződményeink és Európának velünk szomszédos területeinek e fajta képződményei között constatálhatók, mind pet. ographiai, mind palaeontológiai irányban. A térbeli kapcsolatok, melyek képződményeink és a szomszédos vidékek hasonlóképp képződményei között léteznek, szintén figyelemmel kísérendők. — Vázlatosan megismertetendők: a gyakorlatilag figyelemre méltó ásványok és közetek fekhelyei, szintűgy nevezetesebb ásványvizeink előfordulása, különös tekintettel a Magyar birodalom földtani alkatához való viszonyukra. A jellemző szelvények és kövületek rajzai a szövegbe veendő fel; és geológiailag színezett, átnézetes térkép és részletes index egészítse ki a művet. *Terjedelme legfőljebb 150 nyomtatott ív.*

8.

Kivántatik Magyarország ásványainak tudományos leírása az e tárgyra vonatkozó hazai és külföldi irodalom felhasználásával oly módon, hogy a munka e téren eddig gyűjtött ismereteinket lehetőleg teljesen összefoglalván, további kutatásokra az alapot megvesse. Az anyag csoportosítása történjék valamely kémiai, p. a Dana-féle rendszer szerint, melyben felsoroltatván a Magyarországon talált ásványfajok (nozzávévén a pseudomorphokat is), azoknak sajátyszerűségei a kémiai összetétel, az alak és az optikai magaviselet szempontjából, a mennyire lehet, pontosan leírassanak. Különös gond fordítandó a lelőhelyek biztos megállapítására és a paragenetikai viszonyokra. Minden egyes faj leírását a rávonatkozó irodalom ismertetése kövesse. Végre irassanak le vázlatosan a legfontosabb lelőhelyek, az ott előforduló ásványok felsorolásával. A munkához felvilágosító rajzok bőségesen csatolandók, s legyen a végén kimerítő betűrendes hely és tárgymutató, mely az egyes fajok, lelőhelyek és szerzők felkeresését megkönnyítse. *Terjedelme legfőljebb 100 nyomtatott ív.*

9.

Kivántatik Magyarország flórájának megírása. — Célja a munkának egyfelől az, hogy összefoglalva előtüntesse hazánk növényzeti viszonyaira vonatkozó ismereteink jelen állását, kritikailag megállapítva a már eddig elért eredményeket olyképen, hogy az a jövőben teljesen megbízható forrásul szolgáljon; másfelől pedig az, hogy a jelenben biztos kalauz, jó és alapos kézi könyv legyen a benne tárgyalt növények tágabb vagy szűkebb körű csoportjainak, neveinek és fajainak meghatározására s elterjedési viszonyaiknak megismerésére. A munka első része az egyes növény-csoportok részletes morfológiájával foglalkozzék a tudomány jelen állásának megfelelően és úgy, hogy abból a növények meghatározásához szükséges ismereteket alaposan el lehessen sajátítani. — A második rész tárgyalja az ország területén termő, eddig ismeretes és leirt összes növényfajokat és variétásokat (a népies elnevezések megemlítésével) s míg egyfelől azokat a rendszertan mai állásának megfelelően csoportosítva foglalja össze, másfelől nyújtja az egyes alakok synoptikus leírását, tekintettel a termő helyekre, ezeknek sajátosságaira s a tárgyra vonatkozó irodalomra. Végül a harmadik rész tárgyalja flóránkat növény-geografiai szempontból és pedig előbb úgy mint önálló egészet, részletesen kitüntetve flóránk fajainak elterjedési viszonyait s különösen kiemelve azon fajokat és variétásokat, a melyek hazánk flórájára bármely tekintetben jellemzők és fontosak; továbbá összehasonlítólág, úgy mint tagját continensünk flórájának. A tárgyra vonatkozó szakirodalom, az egyes növénycsoportok szerint összeállítva, közlendő. Kivánatos, hogy a munka tartalmát pontosan előtüntető indexxel legyen ellátva. *Terjedelme legfőljebb 100 nyomtatott ív.*

10.

Kivántatik Magyarország faunájának megírása oly módon, hogy a munka az e tárgyra vonatkozó ismereteinknek jelenlegi állását kitüntetvén, a jövőben teendő búvárlatokban megbízható kalauzúl, alapmunkául szolgáljon. A munka két részből álljon. Az első bevezető rész, legyen a zoológiának kézikönyve, mely az állatok tanulmányozására

szükséges alapismereteket, azaz az állati test morphológiáját és physiológiáját, valamint az állatok biológiáját (oecológiáját) a tudomány mai állásának megfelelő, de könnyen érthető módon és röviden tárgyalja. A második részben adassék Magyarország állatvilágának leírása, azaz irassanak le rendszertani keretbe foglalva, röviden, könnyen felismerhető jegyeik szerint, hazánk állatfajai és varietásai lelőhelyeiknek s eddig ismert hazai elterjedéseknek és népies elnevezéseik pontos megjelölésével. Fajokban igen gazdag rendek (ilyenek nevezetesen a rovarok) összes fajainak bármily rövid leírása a munkát túlságosan kibővítené, s ezért ily rendekből csak jól kiszemelt választék ismertetése kívánatos. Mindenesetre súly fektetendő azonban arra, hogy a feltűnő, valamint a hazánk faunájára nézve jellemző fajok ismertetése el ne maradjon, valamint arra, hogy az emberre nézve hasznos vagy kártékony, valamint az életmódjoknál fogva érdekesebb fajok tüzetesebb tárgyalásban részesüljenek. Foglalkozzék továbbá a munka ezen második része külön fejezetben, s a munka előző részében előadottakra támaszkodva, a hazai faunának általános állatgeographiai szempontok szerint való beható és részletes méltatásával. Végül melléklendő a magyar faunára vonatkozó teljes irodalom összefoglalása, rendszeresen csoportosítva, valamint azon külföldi munkáknak felemlítése, melyek valamint az állatok szervezetének, életmódjának és elterjedésének, úgy az egyes állatcsoportok behatóbb rendszertani tanulmányozására szükségesek, szóval az úgynevezett alpmunkák. Kísérje a munkát a szövegbe nyomható számos, pontos rajz (illetőleg a más munkákból veendő rajzok pontos megjelölése), hely- és tárgymutató. *Terjedelme legfőljebb 150 nyomtatott ív.*

A SEMSEY-PÁLYÁZAT SZABÁLYAI.

A pályadíj külön-külön 10,000, azaz tízezer forint; másodjutalom, az adomány időközi kamataiból, 1500 frt. A pályaművek benyújtásának közös határideje 1895. szeptember 30-ika, e határnapon nem a beérkezés, hanem a postára adás napját értvén. Minden oly pályamű tehát, amelynek postai jegye mutatja, hogy a beküldési határnapon már postára volt adva, pályázatra bocsáttatik, ha később érkezik is be az Akadémiához. — A pályamű idegen kézzel, magyar nyelven írva, tisztázva, lapszámozva és kötve legyen. — A szerző vagy szerzők nevét, polgári állását és lakhelyét tartalmazó pecsétet levélen ugyanazon jelére álljon, mely a pályamű homlokán áll. A pecsétet levélben netalán följegyzett kikötések vagy kívánatok tekintetbe nem vétetnek. — Álnév alatt pályázónak a jutalom ki nem adatik. A pályadíjat, valamint a másodjutalmat is, csak abszolút becsű munkák nyerhetik el. A jutalmazott pályamű a szerző tulajdona: ha azonban egy év alatt a kiadás iránt nem intézkedik, a kiadás joga az Akadémiára száll.

A M. Tud. Akadémia, ugyancsak az adományozó kívánságára, és hogy a pályázat körüli eljárás egyöntetűségét lehetőleg biztosítsa, állandó bizottságot nevezett ki a pályahirdetések szövegezésére, a pályázók részére esetleges utasítások adására, a beérkező pályaművekről, előleges elbírálás után, véleményes jelentések tételére, egy szóval az egész Semsey-pályázat ügyének intézésére.

A Semsey-bizottság tagjai: az Akadémia elnöke, másodelnöke, főtitkára, az adományozó (vagy helyette a tőle kijelölt akadémiai tag), a három osztály-elnök és a három osztály-titkár, végre még két-két tag mindenik osztályból.

E bizottság ügyrende a következő:

A bizottság szövegezi és, az illető osztály vagy osztályok véleményének meghallgatása után, végleg megállapítja s a nagygyűlés elé terjeszti a pályázat-hirdetéseket; a pályázat tartama alatt a főtitkári hivatalhoz névtelenül beküldött, idevágó kérdésekre, tudakozódásokra ha szükséges, az osztályok véleményének meghallgatásával, tanácsot, felvilágosítást ad az Akadémiai Értesítő útján; a határnap leteltével, a főtitkári hivatalhoz beérkezett pályaműveket formáság tekintetében megvizsgálja, az egy-egy pályakérdésre tartozók jeligés levelei, — egy-egy közös borítékba pecsételvén — az Akadémia irattárában zárt helyen elhelyezi és mind erről a legközelebbi összes ülésen jelentést tesz; továbbá minden pályakérdésre, melyre pályamű vagy pályaművek érkeztek, megállapítja (az adomány időközi kamataiból) a bírálók tiszteletdíját; kinevezi kebeléből a három tagú bíráló bizottság elnökét és az illető osztályt felkéri, hogy a bíráló bizottságba két tagot küldjön, a földrajzi pályakérdésnél a bíráló bizottságba a II. és a III. osztály egy-egy tagot választván. Az egy-egy pályakérdésre nézve ekkép megalakított bíráló bizottság, miután tagjai a hozzájuk áttett pályaműveket átolvasták, észrevételeiket följegyezték, összeül és értekezletében szótöbbséggel elhatározza, melyik mű ajánltassék a jutalomra, melyik másodjutalomra s melyik említettessék meg dicsérettel. Ezután a bíráló bizottságok véleménye áttétetik az illető osztályhoz, az ő véleményének kikérése végett.

Miután ezek is beérkeztek, a Semsey-bizottság ülést tart és a bíráló bizottságok és az osztályok véleményének felolvasása és megvitatása után, szótöbbséggel határoz, melyik mű vagy művek megjutalmazása vagy megdicsérése ajánltassék a nagygyűlésnek s egyszerűsmind a jelentéseket szövegök szerint is megállapítván, előadókat nevez ki, a kik a nagygyűlésnek a pályázatokról előterjesztést tesznek. A díjakat a nagygyűlés ítéli oda.

Kelt Budapesten, 1890. május 8-án.

Szily Kálmán,
főtitkár.

Megjelenik
minden hó 15-én,
három-négy ívnyi
tartalommal.

AKADÉMIAI ÉRTESITŐ

SZERKESZTI
SZILY KÁLMÁN.

Szerkesztő
s kiadó hivatal a
Magyar Tudom.
Akadémiában.

III. KÖTET.

1892. június 15.

6. FÜZET.

Elnöki megnyitó beszéd.

B. Eötvös Loránd akadémiai elnöktől.

(Fölvosta a május hó 8-ikán tartott közülésén.)

Tisztelt gyülekezet!

Egy családnak, egy baráti körnek tagjai az év utolsó óráit együtt szokták tölteni. Ilyenkor nem jó az embernek egyedül lenni. A költők már sokszor megénekelték azt a fájdalmas hangulatot, melyet az örömek mulandóságának és a veszteségek pótolhatatlan voltának tudata gerjeszt annak szívében, a kit a sors csapásai, vagy önhibája még ilyenkor is magára hagytak. Társaink, szeretteink körében örömeztőbb fölkeres a remény és föl-támad bennünk a vigasztaló gondolat, hogy az évnek vége egy új, talán jobb évnek kezdete lesz.

A családi körnek ezt a szép szokását követjük mi is, mikor e közülésre összejövünk. Az év, melyet azzal bezárunk, nem múlik el soha veszteség nélkül s szívünket egy rövid éven át sem hagyja pihenni a fájdalom; de ilyenkor ne csak a multa, a jövőre is tekintsünk és ne némuljon el körünkben soha a biztató szó, mert hiba volna, ha valaki a jövő iránt bizalom nélkül hagyná el ezt a termet.

Nehéz feladat jutott nekem, kinek e helyen, melyet társaim kitüntető bizalmából újra elfoglalom, csüggednem legkevésbé szabad, mikor fájdalomunk vigasztalására, reményünk éltetésére alkalmas szavat kell találnom.

Talán még soha sem volt e feladat oly nehéz mint ma, mert Akadémiánknak minden évben voltak ugyan veszteségei, nagyjainkat, vezéreinket egymásután ragadta ki körünkől a kérlelhetetlen halál s e vezérek ravatalánál nem egyszer az egész nemzettel együtt gyászoltunk, de nem volt még év mint az elmúlt, melyben annyian dőltek volna ki Akadémiánknak épen azon fáradhatatlan munkásai közül, a kik bár csak egy-egy szak körében, de abban mindent megtettek, a mit a magyar irodalom és tudomány fejlesztésére megtenni birtak.

Nem helyesen ítél a sokaság, mikor csak azt tekinti a közélet emberének, a ki a vezér-szerepekre vállalkozik s figyelmére alig méltatja azokat, a kik a szakszerű munkásság nehéz feladatát teljesítik.

Akadémiánk fölvirágzása ma már különösen e szakszerű munkásság fejlődésétől függ, s azért egy-egy igaz munkásának halála nem kisebb veszteség nekünk mint a vezéreké.

Ha a mult év halottainak hosszú során végig tekintünk, megdöbbenő az űr, mely elénk tárul. A magyar nyelvtudomány, a magyar jogtudomány, történet, drámairodalom megalapítóit és leghivatottabb művelőit veszítettük el. Megsírattuk és még sokáig siratni fogjuk őket, de azért ne csüggedjünk, kísértünk meg bizalommal nézni a jövőbe.

Gazdagabb ma Magyarország, mint a milyen e század elején volt, gazdagabb nemcsak anyagi értékekben, de szellemi vagyonban is. Akadémiánk alapításának korszakában bizony nehéz dolog volt nem egy tudományszakra magyar művelőt találni, ma már nem vagyunk annyira szakemberek hiányában.

Mi tette ezt más, mint az a természetes egészséges fejlődésről tanúskodó szövetkezés, melyet a magyar Akadémia a magyar iskolával kötött. Iskolánk, s ez alatt első sorban egyetemünket értem, Széchenyi korában Akadémiánknak alig tudott egy-két szakembert adni, ma vele karöltve, általa buzdítva s őt támogatva halad a magyar tudomány mezején. Olyan szükségszerű szövetkezés ez, mely nélkül nem tudott gyökeret verni, nem tudott felvirágozni a világon egy Akadémia sem.

Igaz ugyan, hogy az Akadémiák keletkezésüknek első idejében feladatuknak épen azt tekintették, hogy a tudományt az iskola bilincseiből felszabadítsák s ez által a gondolat szabadságának a tudomány terén is érvényt szerezzenek, igaz, hogy később az iskolával újra ellentétes állást foglaltak el, mikor annak klasszikai nyelvvel és irodalmával szemben a nemzeti nyelveket és irodalmakat vették védszárnyaik alá, de azért történetük mégis azt mutatja, hogy mindig és mindenütt abban a mértékben erősödtek és virágoztak, a melyben versenytársukkal szorosabb kapcsolatba léptek s egy részt elsajátították annak komolyságát és szigorúságát, másrészt pedig az iskola embereit is részesíteni tudták a szabadabb gondolkodásnak és a nemzeti irodalomnak jótéteményeiben.

A jelenkor akadémiai e szövetségükben biztosan állanak, de a mult nem egy példáját mutatja olyan tudós társulatoknak, melyek hatalmas fejedelmek vagy az irodalom és tudomány lelkes barátai által alapítva, tündöklő világosságban felragyogtak, de maradandó fényt terjesztetni még sem tudtak vagy azért, mert korukat megelőzve az iskolai tudomány bástyáit lerontani még

nem bírták, vagy azért, mert dilettáns játékaikkal az iskola komolyságát körükből kizárták.

A mi Akadémiánk már korának gyermeke volt, a hazaszeretet által élesztett fényének már első sugarai is áthatottak az iskola falain s a magyar Akadémia életre ébresztette a magyar iskolát.

És azóta ez a nemzet haladásával lépést tartva emelkedik, s bár tornyai nem érnek még az égbe, bár épületén talál még gáncsolni valót az, a ki gáncsolni, javítani valót az, a ki javítani akar, azért mégis tanítóiban és tanítványaiban megalapította már azt a meggyőződést, hogy a magyar embernek is lehet, a magyar embernek is kell tudománynyal foglalkozni.

Ne csüggedjünk tehát, vannak még munkásaink, ne kételkedjünk az új nemzedék erejében; megengedem, hogy nem látunk sorában már most oly kimagasló alakokat, mint azok, kik a sírba szálltak; de ítéletünk nem is volna igazságos ha összemérnők azoknak érdemeit, a kiké a múlt, azokéval, a kiké a jövő.

Nem folytatom ez érvelést; a bizalom, a hit nem állnak erősen, ha csak okoskodásra épülnek.

Hit és remény nincsen szeretet nélkül.

Egy angol hölgy korunk egy nagy államférfiát heves vitában védelmezve, mikor minden érvéből kifogyott, végre így szólt «but I love him». «De én szeretem őt».

Ez is érv, minden érvek között talán a leghatalmasabb, s vajha minden magyar ember, mikor az Akadémia jövőjére gondol, ezt az érvet is befogadná szívébe.

A szeretet, a hazaszeretet emelte, csak ez a szeretet tartja fenn ezt az Akadémiát!

Jelentés

a M. T. Akadémia 1891-ik évi munkásságáról.

Szily Kálmán főtitkártól.

(Felolvasta a május 8-án tartott közülésen.)

Tisztelt közönség!

Múlt évi szeptember 21-én volt gr. Széchenyi István születésének századik évfordulója.

E napot a M. Tud. Akadémia azon bronzöntésű emléktábla leleplezésével kívánta megünnepelni, a mely Széchenyi első reformatori munkájának, az Akadémia megalapításának jelenetét művészi kivitelben tünteti elő. A terv megvalósítását, a dombormű el nem készülte miatt, a jelen év őszére kellett halasztanunk, de azért nem múlt el a nevezetes nap, hogy nyomot ne hagyott volna Akadémiánk történetében. Az évfordulót követő legközelebbi ülésen,

elnök úr indítványára, az Akadémia elhatározta, hogy e nap emlékére ezentúl minden évben *Széchenyi-ünnep* néven ünnepies közülést fog tartani, melynek feladata lesz, hogy a nemzetnek beszámoljon arról, mit tettek az Akadémia egyes osztályai, irodalmi és tudományos munkálkodásukkal, azon czélok előmozdítására, melyeket nagy alapítója tűzött ki az Akadémiának; fő tárgya pedig egy-egy olyan előadás, mely a tudomány különféle ágainak fejlődését vagy egyes közérdekű kérdéseit, a művelt közönséghez alkalmazott módon kifejtve, számat fog adni arról is, mi része van a M. Tud. Akadémiának e fejlődés előmozdításában vagy e kérdések megoldásában. Ugyanazon üléséből Akadémiánk 2000 frtnyi pályadíjat tűzött ki gr. Széchenyi Istvánnak beható részletességgel megírt életrajzára. — E czélra becses adalékot fognak szolgáltatni a Széchenyihez intézett levelek is, melyeket Zichy Antal tt. gyűjtött egybe és időnként az Akadémia elé terjesztett.

Két másik tervünk — szintén a kegyelet sugallata mind a kettő — már is megvalósult.

Három évvel ezelőtt, az 1889-dik évi nagygyűlésen Akadémiánk elhatározta, hogy boldogult Rudolf főherczeg és trónörökösnek, az Akadémia tiszteleti tagjának arczképét képes termében föl fogja függeszteni, ily módon is megőrizvén «azon örök időkre nevezetes tény emlékezetét, hogy Szent István koronájának egyik örökösében a magyar irodalom és tudomány nemcsak pártfogóját, hanem egyúttal fenkölt szellemű munkását is birta». Felséges urunk és királyunk, a személye körüli magyar királyi miniszter úr előterjesztéséből, tudomást vevén e tervről, az Akadémiának tudtára adadni kegyeskedett, hogy a boldogult trónörökös arczképével meg fogja ajándékozni képes termünket. Az Akadémia legmélyebb hálája és hódolata kifejezésével vette át a gyönyörű képet, melyet Benczur Gyula, a mesteriskola igazgatója készített. «Közöttünk fog tehát maradni s előttünk fog állni mindig a lánglelkű királyfi képe, mint bizonyysága annak, hogy a felséges atya méltóknak találta fia társait a szellemi munkában, emléke megőrzésére.»

Közülési termünk délkeleti falterülete sem áll már pusztán: ott látjuk a diszes történeti képcyklust, melyet Fraknoi Vilmos társunk és volt másodelnökünk kezdeményezésére, legnagyobb részt főpapjaink nemes áldozatkészségéből, Lotz Károly festőművésznk készített. Méltó ellenpárja ez az átellenes homlokfalon levő s ugyanazon mestertől származó képcyklusnak, sőt talán, mivel tárgyai nemzeti multunknak hozzánk közelebb eső korszakából vannak véve, emennél még megragadóbb is.

A nemzeti mult iránti kegyelet érlelte meg Akadémiánk azon határozatát is, melyet a millennium megünneplése tárgyában hozott s melylyel nemcsak a kegyeletnek, hanem a tudománynak is szolgálatot tesz. Elhatározta ugyanis, hogy a maga részéről

azzal ünnepli meg az ország ezeréves fennállását, hogy a honfoglalás történetére vonatkozó hazai és külföldi kútfőket, részint egész terjedelmökben, részint kivonalban, a kornak teljesen megfelelő kritikai kiadásban közrebocsátja. A Történelmi Bizottság, mely e határozatot foganatosítani fogja, arra is vállalkozott, hogy a honfoglalás korát föltüntető archaeologiai leletekről, valamint a kútfőkből meríthető jogtörténelmi és hadviselési adatok későbbi nyomairól külön tanulmányokat fog tétetni és a millennium idejére közrebocsátani. Ezen kívül Béla király névtelen jegyzője külön hasonmás-kiadásban is meg fog jelenni ez év őszén, hogy iskoláink a nemzeti hagyomány eme nagyérdékű emlékét a hazai történet tanításában színről-színre is megismertethessék. Ugyanígy fogjuk közrebocsátani azt a Zsigmond király korabeli latin-magyar szótártöredéket is, melyet a beszterczei régi városi levéltárban a múlt évben fedeztek föl. Korára nézve harmadik vagy negyedik legrégebb codexünk ez, mely bizonyára nagybecsű adalékokat fog szolgáltatni nyelvünk történetéhez.

A Magyar Nyelvtörténeti Szótár, Akadémiánk munkálkodásának egyik becses eredménye, teljesen készen van s a szó- és névmutató híján már meg is jelent. Húsz évi munka gyümölcse e nagy mű, melynél értékesebb, nyelvészetünk tovább fejlődésére fontosabb kézikönyv még nem jelent meg nyelvtudományi irodalmunkban. Még nagyok lehetnek hiányai és sok tévedés, pótolni s javítani való is lehet még benne, a mint ez az ily természetű munkánál, a mi viszonyaink között, nem is lehetett máskép, de azért a szerkesztők, Szarvas Gábor és Simonyi Zsigmond társaink méltán kiérdemlik az Akadémia köszönetét.

A Nyelvtörténeti Szótár befejezte után Akadémiánk a Tájszótárt indítja meg, a melyen Szinnyi József l. t. már több év óta dolgozik. E szótár magában fogja foglalni a régibb Tájszótár adalékain kívül mindazt, a mi azóta napfényre került s a tájszóknak lehetőleg teljes gyűjteménye akar lenni. Ezután néhány oly író Szótárát szándékozunk közrebocsátani, a kik szókincs és szólásgazdagság tekintetében külön feldolgozást érdemelnek, mint Kazinczy, Vörösmarty, Arany stb. Ily alapokon emelkedik majd föl az új Nagyszótár, a magyar nyelv teljes szótára.

A magyar helyesírás újabb átvizsgálásának kérdése is szőnyegre került a múlt évben; több társunk vitatta különféle szempontokból. Akadémiánk az ügyet a Nyelvtudományi Bizottsághoz tette át, melynek véleménye remélhetőleg korlátokat fog vetni a mindinkább elharapódzó önkénynek, különösen az idegen származású szavak írása tekintetében.

Az osztályok és állandó bizottságok működéséről szóló jelentéseket az Értesítő kiosztott füzetében (29 f.) terjesztem elő. Ugyanabban számolok be az Akadémia kiadásában 1891-ben megjelent könyvekről is.

Akadémiánk munkásságából azonban csak a kisebb rész jelenik meg saját kiadásában; a megbízásából vagy támogatásával készült munkák nagyobb részét külön társulatok vagy magánkiadók bocsátják közre. A nagyközönség, mely a munka létrejövetelének előzményeit nem ismeri, ezeket már nem is számítja Akadémiánk munkálkodása termékei közé, pedig az Akadémia gyámolítása nélkül ezek sem láthattak volna napvilágot. Érdemes dolog lenne, ha valamelyik bibliographusunk a magyar tudományos irodalom egy évi termékeit két külön csoportra választaná: egyikbe a M. Tud. Akadémia megbízásából vagy támogatásával készült munkákat sorozva, a másikba pedig — az iskolai könyveket természetesen mellőzve — a többi termékeket. Mily elenyésző csekély lenne az utóbbi csoport, ha számára nézve nem is, de belértékére minden bizonynyal! Igaz, hogy a két csoport együtt véve is szerfölött csekély, ha a külföld tudományos irodalmához mérjük. Hiába, kevesen is vagyunk, nyelvünk is el van szigetelve; de nem ez a főbaj, hiszen a dánok, svédek, hollandusok sincsenek máskép. A főbaj, valljuk meg őszintén, az, hogy súlyunk nem nagy — mint Széchenyi mondta — s hogy társadalmi viszonyaink a tudományos irodalom fejlődésére nem kedvezők. Kevés a tudományos állás, különösen az olyan, a melyen mellékfoglalatosság nélkül meg lehetne élni; mintegy kényszerítjük tudósainkat, hogy több kisebb állás elfoglalásával idejüket és elméjüket szétforgácsolják. A magyar kulturális politikának egyik legfontosabb teendője: több tudományos állást teremteni, minden állásra *egy egész* embert állítani és a succrescentiáról jó eleve gondoskodni is.

Nemcsak fontos, de sürgős teendő ez. Soraink ijesztő mértékben ritkulkak. Mióta Akadémiánk fennáll, soha nem érte még annyi veszteség egy év alatt halál által, mint a múlt évi nagygyűlés óta. *Huszonhét* társunkat veszítettük el és köztük huszonegyet a belső tagok sorából. Külső tagjaink közül elhunytak: *Birk Ernő*, a bécsi cs. kir. udvari könyvtár igazgatója, kiről a magyar bibliographia, iránta való hálából, egy régi codexünket nevezte el; *Ilminszky Miklós* a kasani seminarium igazgatója s a M. Akadémia kiküldött nyelvészeinek, előbb Bálint Gábornak, azután Munkácsi Bernátnak buzgó pártfogója, *Kroncker Lipót*, a berlini egyetem tanára s a jelenkor egyik legkiválóbb matematikusa; *Naegeli Károly*, a müncheni egyetem tanára, nagyhirű botanikus; *Petzval József*, hazánkfia, előbb Pest városa mérnöke, utóbb a pesti, majd a bécsi egyetemnek kitűnő előadásairól híres tanára; *Rádsa Radsendralda*, hindu tudós Kalkuttában, kiről csak e napokban hallottunk érdekes emlékbeszédet.

A lefolyt tél különösen sokakat ragadott el azon régi belső

tagok sorából, kiknek noha az aggkor vagy az élet egyéb terhei miatt rég vissza kellett is vonulni az akadémiai munkálkodás teréről, multban szerzett érdemeik emléke megőrizte kegyeletes tiszteletünket. Elhunytak közülök *Arenstein József*, a pesti József-ipartanoda matematikai tanára, kit az 1848-iki események átsodortak Ausztriába, hol az ipari szakoktatásban sokáig vezérszerepet játszott; *Berde Aron*, régi polyhistoraink egyike, fiatal korában chemikus és meteorologus, utóbb a nemzetgazdaságtan s pénzügytan tanára; *Divald Adolf* erdőgazdasági író, a ma is virágzó Erdészeti Lapok egyik megalapítója; *Gondol Dániel*, előbb jól ismert, de 1848 óta teljesen elnémult aesthetikai író és műfordító; *Hirschler Ignác* nagyműveltségű orvostudományi író, a budapesti orvos-egyesületnek sok éven át elnöke; *Kacsoró Lajos*, a mezőgazdasági irodalom terén szerzett érdemeiért Akadémiánknak 1837 óta lev. tagja; *Nagy József*, Nyitra megye főorvosa és fűvésze, a természettudományi ismeretek egyik első népszerűsítője hazánkban; *Podhorszky Lajos*, a második magyar Mentelli, rengeteg nyelvismérő, a magyar és a kínai nyelv összehasonlítója, a mily különöz életében, oly különöz tudományában is; *Szabó István*, jubiláris lev. tag, Homeros és Hesiodos fordítója; *Szűcs István* jogtudós és Debreczen városa történetirója.

Közelebb állottak Akadémiánk munkásságához, noha az utóbbi időkhben már szintén kevés részt vehettek benne: *Grünwald Béla*, a nagytehetségű és tragikus sorsú publicista, ki sok éven át lázas tevékenységgel, sokszor remény nélkül, küzd egy eszméért s a midőn az eszme diadalát ülni készül, társunk elborult lelke már végkép meg van törve; *Gönczy Pál* és *Luttre Nándor*, amaz előbb botanikus, ez matematikus, utóbb mind a kettő a magyar közoktatásügy vezérférfia; *Haan Lajos*, Békés megye történetirója, ki előbb a magyar és tót irodalom közt osztja meg munkásságát, míg végre Akadémiánk elismerő szavára teljesen hozzánk csatlakozik; *Kerkapoly Károly*, ki hatalmas talentumával Magyarország pénzügyminiszterévé küzdi föl magát s fényes meteoréra emlékeztető pályafutás után csakhamar visszatér a pálya kezdetére: a kathedrára.

Arany János mondotta egyszer e helyről, hogy az Akadémia főtitkárának sokféle nehéz kötelességei közt egy sincs, mely nehezebb lenne, mint mikor tagok elhunytáról kell jelentést tennie. Soha sem éreztem e szavak igazságát oly élénken, mint most, midőn e hosszú gyászjelentés során oly társaink elhunytáról kell még megemlékezni, a kiknek egész irodalmi és tudományos munkássága teljesen egybe van forrva Akadémiánk történetével. Júnus 4-én vesztettük el *Haynald Lajos* tiszt. és igazgatósági tagot, a matematikai és természettudományi bizott-

ság elnökét, a növénytan világhírű barátját és maecenását, ki nemcsak igazgatósági és osztályi tanácskozásainkon, hanem előadói asztalunknál is annyiszor hallatta mézzelfolyó ékes szavait. Szeptember 1-én hűnyt el *Ballagi Mór* r. t., kinek akadémiai taggá választása, mint a felekezeti elfogultságon ütött első nagy rés, 1840-ben esemény számba ment. Ballagi meg is hálálta Akadémiánknak az elvi jelentőségű kitüntetést. Egyike lett legszorgalmasabb, legmunkásabb tagjainak, megőrizve mindig meggyőződése függetlenségét nyelvművelő pártjaink változó szerencsével folyt harcaiban. November 19-én költözött el *Csiky Gergely* l. t., a mai magyar társadalmi színmű megteremtője, Kisfaludy és Szigligeti méltó utódja, az Akadémiának tizenkétszer megkoszorúzottja, mély gyászt és betöltetlen ürt hagyva maga után az irodalomban, a színpadon és a nyelvközönség megérdemelt rokonszenvében. Négy nappal utóbb követte őt az agg *Wenzel Gusztáv* r. t., az európai jogtörténet meghonosítója, az Árpádkori új okmánytár és az Anjoukori diplomatiái emlékek kiadója s annyi becses történeti és jogtudományi értekezés szerzője, kit — mint egyik életírója megjegyzi — az Akadémia előre látása tartott meg a magyar egyetemnek és tudományos irodalomnak. November 30-án dőlt ki a nyelvtudományi osztály egyik erős oszlopa, *Hunfalvy Pál* r. és ig. t., osztályelnök és 40 éven át Akadémiánk főkönyvtárnoka, ki irodalmi pályájával bebizonyította, «hogy a tudomány akkor is, ha tárgya magyar s magyar ember magyar nyelven műveli, a tudományos világ közkincsévé válhatik.» Két nappal halála előtt, az 50 éves akadémiai tagsága alkalmából tiszteletére rendezett ülésen elmondotta, mily nagy hálával tartozik ő Akadémiánknak, mert a sikert, melyet kötelessége teljesítése közben elért, az Akadémia buzdításának és segítségének köszönheti. Mennyivel több hálával tartoztunk mi neked és tartozunk ma is emlékednek, dicsőült öreg társunk, ki a magyar nyelvbumárlatot, a mely oly sokáig rajongott délibábokért, a tudomány biztos útjára terelted s egy új tudomány-nak, a magyar ethnographiának raktad le alapjait! Ravatalodnál még vigasztalhatott bennünket az a gondolat, hogy hiszen közöttünk van még a másik vezér, *Budenz József*, ki a nagy munkát folytatni fogja. Most már ő sincs közöttünk. Tanítványai, sokan közülök már társaink, szomorúan tekintenek üres helyére, érezve, hogy ma még egyikök sem képes azt betölteni. Budenz egyike volt azon vajmi keveseknek, a kik tudányszomjából lettek magyarrá, mintegy cserébe azon sok hazánkfiaért, a kiket szintén a tudányszomj űzött ki külföldre, hogy ott tőlünk elidegenedjenek. Egykori tanára Göttingában, Benfey tanácsolta neki, hogy az áltai összehasonlító nyelvészet művelésére szentelje életét s hogy ezt tehesse, menjen egy időre Magyarországra,

tanulja meg a magyar nyelvet s tanulmányozza a magyar tudósok műveit. Megfogadta a tanácsot, eljött hozzánk, mi szeretettel fogadtuk az idegent, s ő is megszerette népünket, földünket s többé nem ment el közülünk. Budenz gazdagon visszafizette fogadott hazájának mindazt, a mit neki köszönhetett: magyar tudóssá lett, szigorú módszert vezetett be nyelvtudományunkba, nagybecsű művekkel gazdagította irodalmunkat s tanítványokat, magyar tanítványokat nevelt szaktudományának!

De ily számos és ily súlyos veszteségek közt sem szabad elveszteni bizalmunkat a jövőben. Adjon erőt hozzá a remény, hogy az idő, ha nem is mindjárt, de nem sokára meg fogja teremni a kellő embereket a kellő helyekre.

Addig is megnyugtathat bennünket az a tudat, hogy a magyar olvasó-közönség érdeklődése az Akadémia munkássága iránt folytonosan emelkedőben van. 1889-ben a könyvkiadó vállalat pártoló tagjainak száma 760 volt, két esztendőre rá, t. i. a múlt évben már 1460, tehát majd kétszer annyi; 1889-ben eladott kiadványok czimén mintegy 2,800 frt, tavál több mint 8,000 frt folyt be. Nem az a fontos ebben, hogy majd háromszor annyit vettünk be, hanem az, hogy háromszor annyi akadémiai kiadvány jutott el a közönség kezébe. A fokozatos emelkedést nem csupán az Értesítőnek köszönjük, mely az Akadémiát folytonos érintkezésben tartja könyvkiadó vállalatunk pártoló tagjaival, hanem bizonyára nagy részben a napi sajtónak is, a mely gyakori kritikáival még akkor is, ha azok nem mindig méltányosak, folyvást ébren tartja Akadémiánk iránt a közönség figyelmét. Legyen is mentől sűrűbb az érintkezés az Akadémia és a közönség között. Az Akadémia feladata a tudományt nemcsak művelni, hanem terjeszteni is. Azon vitatkozhatunk, hogy melyik legyen, a mostani viszonyok közt, a fő feladat: a tudomány művelése-e vagy a terjesztése? De hogy sem az egyiket, sem a másikat nem szabad elhanyagolnunk, ez az egy kétségtelen és bizonyos.

Gróf Széchenyi István mint író.

Gyulai Pál íg. és r. tagtól.

(Felolvasta a május 8-án tartott közgyűlésen).

A magyar államférfiak és írók között senki sincs, a kinek pályáján annyi valódi vagy látszólagos ellentét mutatkoznék, mint a gróf Széchenyi Istvánén. Ime egy főúr, a ki egész életén át előjogai ellen küzd; ime egy hideg, számító ész, a ki folyvást a szív felindulásai között él; ime egy mélyen vallásos ember, a kit fájdalmában semmi sem vigasztal s kétségbeesése halálba úz; ime egy könnyűvérű huszártiszt, a ki hazáján kívül tölti ifjúságát, távol minden politikai küzdelemtől s egyszerre a nemzeti ujjászületés mozgalmát indítja meg; ime egy államférfiú, a ki egy párthoz sem tartozik, de mindenik párt az ő hatása alatt áll, a kit felváltva, majdnem egyszerre szeretnek és gyűlölnék, dicsőítenek és rágalmaznak s a ki, bár nyomán zsendül fel az egész újabb magyar politikai és társadalmi élet, pályája végén magánosan és elhagyatva áll, a balsejtelem és önvád kínjai között; és végre ime egy író, a ki anyanyelvét tördelve beszéli, minden európai nyelven jobban ír, mint magyarul, mégis a nemzeti mivelttség bajnokaként lép föl, a bolyongó írókat központba egyesíti, akadémiát alkotva számukra, közéjük áll, könyveivel elragadja a közönséget, s egyszerre Magyarország legolvasottabb írójává emelkedik.

Csak ez utóbbi pontot akarom felvilágosítani és Széchenyiről csak mint íróról szólok. Egy rövid óra korlátai nem engedik, hogy részletekbe bocsátkozzam, de igyekezni fogok néhány fővonással jellemezni a viszonyokat, a melyek őt íróvá tették s kiemelni mindazt, a mi írói egyéniségében és hatásában lényegesebb.

Bizonyára Széchenyi nem készületlenül lépett se a politikai, se az írói pályára. Csak a pusztá látszathból indulnak ki azok, a kik az ellenkezőt állítják. Igaz ugyan, hogy neveltetése már tizenhat éves korában megszakadt, mert atyja 1809-ben a magyar nemesi fölkeléshez küldötte, honnan csakhamar mint főhadnagy a rendes hadseregbe lépett át; az is igaz, hogy a francia háború izgalmai s a bécsi kongresszus ünnepélyei között nem sok ideje maradt a tanulásra és elmélkedésre, de a midőn 1815-ben a béke helyre állott s ő mint huszárkapitány leginkább falun vagy kisebb városban állomásozott, lassanként nagy átalakuláson ment át mind erkölcsi, mind szellemi tekintetben. A magány és unalom magába szállásra kényszeríték. Fegyelmezni

kezdi esztét és szívét, sokat olvas, sokat ír, gyakran kér hosszabb szabadságot, hogy utazhassék s beutazza a művelt Európa nagy részét, sőt keletet is. De nincs még valamely kitűzött célja s arra épen nem gondol, hogy a magyar közéletben szerepeljen. Nemzetét elsüllyedtnék, haldoklónak hiszi s olvasva Herder munkáit, bár fájdalmasan, de megnyugszik azon állításában, hogy a magyar nemzet végnapjait éli. Azonban a faj- és hazaszeretet bizonyos önkénytelen, határozatlan érzését folyvást szívében hordja. Naplójába 1814-ben ezt jegyzi be: «Hogy nekem okvetlen a legősibb hun fajból kell származnom, az már abból is kitetszik, hogy a helvét álpok legszebb vidékein vagy Olaszország leggazdagabb völgyeiben soha sem tudtam úgy felbuzdulni, átmelegülni s lelkesülni, mint hazám kopár pusztáin.» Majd 1820-ban Debreczenben ezt írja: «Annyira elérékenyülök, ha bármi honit látok, hogy egy hegedű, egy cimbalom, de még egy duda is elbájol és majdnem könnyekig megindít.» Wesselényivel 1821-ben megismerkedvén, kezd hazája ügyeivel tüzetesebben foglalkozni, magyarai alaposabban megtanulni és írni. Együtt utazzák be Német-, Francia-, és Angolországot s együtt tanulva és tapasztalva, egymás hiányait pótolják. Széchenyi lassanként gyógyul pessimizmusából, de mégis gyógyúl, s csakhamar nemzeti életünk két jelensége nagy elszánásra ösztönzi és tevékenységre ragadja.

E két jelenség egyike irodalmi, a másik politikai volt. Széchenyi magyar könyveket is olvasva, sőt tanulmányozva a magyar irodalmat, meglepetve tapasztalta, hogy néhány évtized alatt mily fejlődésnek indult irodalmunk. Nyelv és ízlés egyaránt megújult. Néhány homályban élő író, minden támogatás nélkül, inkább egymásnak írva, mint a közönségnek s mégis közönséget teremtve, fejlődésbe indítja a nemzetiségi eszmét, a szép és igaz kultusát hazafi érzéssel párosítva, európai színvonal felé törekszik s kezdi megvetni a nemzeti műveltség alapjait. Ez nem a halál, hanem az élet jele s az irodalmi reform a társadalmi és politikainak is anyja lehet. A másik jelenség az 1821—22-ben kibocsátott ujonczozási és adófelemelési rendeletek ellen megindult visszahatás volt. A megyék nagy erélyvel védték a megsértett alkotmányt s országgyűlést követeltek. Végre a kormány kifáradt s 1825 őszére országgyűlést hívott össze, ígérve a sérelmek orvoslását. Széchenyi e felbuzdulásban, ez erélyben és győzelemben szintén az élet jelét látta, szerinte is meg kellett védeni az alkotmányt, de egyszersmind reformálni is, hogy tartós sikerrel védhető legyen s megérdemelje a védelmet. Megjelent az országgyűlésen, külsőleg, egész egyenruhájáig, még a régi ember, de belül egészen újjászülvén. Eddigi kételyeit erős hit váltotta fel, szívét, melyet annyi hiú vágy után is üresnek talált, a hazafiság nagy érzése töltötte be, hivatása, élete célja egész tisztaságában és

főnségében tűnt fel szemei előtt s mint maga mondja, egy nap megesküdtött, hogy ha senki más, ő fogja megvetni nemzetünk jövőndő fényének alapját, vagy legalább e célnak szentelni véglihegéséig földi pályáját. Lelkében egy ujjászületési politika terve forrongott. E politika kiinduló pontja a nemzetiség alapján való fejlődés volt. Ezért október 12-én magyarul szólalt fel a latinul beszélő főrendiházban, nov. 3-án pedig a kerületi ülésben hatvan-ezer forintot ajánlott fel a magyar akadémia megalapítására. Ime, első fellépте gondolat, tett és példaadás egyszersmind, melyek oly magaslatra emelik, honnan hathatósabban hirdetheti reform-eszméit.

Az ország bámuló lelkesedéssel tekintett az ifjú huszártisztre, de csak a nemzetiség és tudomány pártfogóját látta benne s nem egyszersmind a jövő államférfiát. A harcmezőn és lak-tanyákban hogy is tanulhatta volna meg a magyar *Corpus jurist*, honnan is ismerhette volna a magyar közigazgás, megyei élet s a sérelmi politika ezer tekervényeit. Valóban ebben felülmulta Széchenyit bármelyik táblabíró, de abban, a mit ő tudott, a magyar közélet vezérférfiai is meglehetősen járatlanok voltak. Tíz évig tanulva, gondolkozva, utazásaiban sokat tapasztalva, jól ismerte az európai polgárosodás létföltételeit, az államfejlődés természetét, a nemzetgazdaság alapigazságait, a magánjog alakító hatását a közjogra, az állami és társadalmi összpontosítás szükségét, az egyesületi szellem fontosságát. De a mi legfőbb, a lángész szempillantásával fölfedezte a magyar nemzeti fejlődés hiányait, gát-jait, s megjelölte az emelkedés lehetőségét, fokozatait és végeczél-ját. Felfogása, iránya. politikájának tervrajza, taktikája, ha egyes kérdésekben módosult is, főpontjaiban egész életén át az maradt, a mint azt fölléptekor elgondolta. S e politika lényegében ellen-kezett azzal, a melyet a század elején a legjobb hazafiak is hirdettek. A nemzet folyvást sérelmei orvoslását követelte s valósítani akarta mindazt, a mi a törvénykönyvben önállására vonatkozott. Széchenyi meddőnek találta a sérelmi politikát. Megóvni igyekezett ő is az alkotmányt minden újabb sérelemtől, de nem hitte, hogy Magyarország kivivhassa valódi önállását, a míg oly fejlet-len és anyagilag, szellemileg szegény. Csak a magánjogi és tár-sadalmi reform emelheti ki a nemzetet sülyedtségéből s teheti képessé fejlődésre. A főczél «hazánknak minden ingadozás nél-küli átvarázslása egy elkopott, félig-meddig feudális, félig-meddig alkotmányos szövevényből emberhez illő, minden álfénytől kitisz-tult képviseleti rendszerre.» Csak egy így megerősödött nemzet egyenlítheti ki közjogi viszályait, s vihatja ki biztosan önállását. S minthogy e nagy átalakulás csak alkotmányos úton valósítható s így a nemesség beleegyezésétől függ, föl kell világosítani őt, hogy előjogai föláldozása nemcsak a hazára nézve hasznos, hanem

ő reá nézve is; másfelől hogy a kormány ne akadályozhassa, a valósítás folyamatát, kerülni kell minden kihívást vele szemben, s minden összeütközést a monarchia érdekeivel. Politikája még más pontban is ellenkezett az akkor uralkodott nézetekkel. A magyar közvélemény azt tartotta, hogy minden hátramaradásunknak a kormány az oka. Széchenyi megfordította a tételt: főleg mi vagyunk okai, mert tőlünk függ nemzetiségünk fejlesztése, magánjogunk reformja, tőlünk az egyesülési téren oly vállalatok megindítása, melyek szellemi és anyagi helyzetünket egyaránt emelik, tőlünk Buda-Pestnek valódi fővárossá emelése, általában művelődésünk, munkásságunk a társadalom minden terén.

Azonban ez eszméket hirdetni, fejtegetni, érlelni kellett. Mi módon? Az ország- és megyegyűlésen nem lehet mind addig, míg bizonyos fogékonyság ki nem fejlődik irántok. Széchenyi tolat ragadott, röpiratokat, hirlapi czikkeket irt, mint a hogy az európai publicisták szoktak. S ezzel megalapította publicistikánkat, mely tulajdonkép vele s az ő nyomán keletkezett. Nem becsvágyból lett író, hanem pályája kényszerűségéből. «A tett mindenben oly nagyszerű és hatalmas — jegyzi meg naplójában — az üres, gyöngé szóval összehasonlítva.» «A tett első, a szó második — kiált fel a *Világban* — s épen úgy az ember, a hazafi elől áll s csak azután jó az író.» E tenni vágyó s oly tevékeny férfiú mégis a szóra kénytelen szorulni egész életén át s csak akkor jut kormányra, midőn már tennie lehetetlen. De ha megtagadta tőle a sors az állam élére juthatást s a szóra kárhóztatta, korlátolt pályáján is párhuzamosan váltják fel egymást a szó és tett. Egész életén át könyveket írva és szónokolva folyvást tesz: kaszinót és lóversenyt teremt, lánczhid-társaságot alapít, a Dunagőzhajózást létesíti, minden úton-módon emeli Buda-Pestet, iparvállalatokat indít meg, vasutakat tervez és a Tiszaszabályozáshoz fog. A lelánczolt Prometheusz lánczai között is tenni bír s bár szívét saskeselyű marja, az elorzott égi lángot folyvást szórja ajkaival és kezével.

Az írói pályára sem készületlenül lépett, a mint sokan hiszik. A ki megtekinti 1814-től kezdve rendszeresen vezetett naplójának számos vastag kötetét, meggyőződhetik, hogy mily sokat irt írói föllépte előtt. E naplók nemcsak élményeket és eseményeket foglalnak magokban, hanem terjedelmes elmélkedéseket és értekezéseket is s egészen kidolgozott utirajzokat. A mint a nyilvánosság terére lép, kevesebb elmélkedést, értekezést ír naplóiba, leginkább csak élményeire szorítkozik és sokkal rövidebben a mit azelőtt magának mondott el, most a közönségnek hirdeti s inkább csak titkait rejt naplóiba. E naplók hol francziául, hol angolul, de leginkább németül vannak írva s magyarul akkor kezd írni, a mikor már részt vesz a közdolgozatban. Mily fáradtságába került egy pár

év alatt úgy megtanulni az eddig elhanyagolt magyar nyelvet, hogy rajta biztosan kifejezhesse gondolatait. De buzgósága és erélye győzedelmeskedett az akadályokon. Íróbarátai csak némely szó-kötési hibákat javíthattak iratain, s némely finomságokra figyelmeztethették, stílja oly sajátos és eredeti volt, hogy e tekintetben nem igen használhatta a mások tanácsát. A Dunántúli tájszólás nem egy nyomára találhatni irataiban, következetesen *rul rül, bul bül*-t használ az irodalmilag elfogadott *ról röl, töl töl, ből bül* helyett. Itt-ott sikerrel alkalmaz egy-egy népies szólamot, melyet gyermekkorában vagy a huszároktól hallott. Legkedvesebb magyar költői Berzsenyi és Vörösmarty, a kiket többször idéz, s kiktől kölcsönöz is egy pár kifejezést. Bizonyos küzdelmet a nyelvvel mind végig észrevehetni prózáján, de ha a szenvedély heve, vagy a gúny keserűsége elragadja, nyelve merevségének bilincsei széttörnek. Épen akkor vált magyar íróvá, a midőn a nyelvujítás győzött, s mintegy előkészíté a társadalmi és politikai reformot. A vénülő Kazinczy ösztönszerűleg érzi, hogy pályája a Széchenyiével szoros kapcsolatban van és sirja szélén egy költeménynyel üdvözli őt. Azonban Széchenyi nem uszott az árral. Gondolkozott e jelenségen, nem mint nyelvész, hanem mint író. A *Világban* egy egész szakaszt szentel a magyar nyelvnek. «Ha van saját szavunk — úgy mond — ne tőrjünk az idegent, ha pedig nincs s nyelvünk bányáiból nem teremthető vagy pedig honi szavunk, csak egy irányzattal (nuance) is, mást jelent, mutassunk az idegen, minket gazdagító s az anyanyelvvel majdan összeforrandó szó iránt épen annyi hospitálitást, mint a mennyivel régi magyar szokás szerint fogadjuk a jövevényt.» Gúnyolja az orthologusok álláspontját, a neologusok túlságait, s azt hiszi, hogy egyik fél sem lehet bíró e nagy kérdésben, maga az Akadémia sem, hanem csak a nagy közönség, úgy tudniillik, hogy mindaz, mit idő, szokás által sajátjává teend, magyar lesz, az ellenben idegen marad, a mit nem fogad el. Ő sem fogadott el minden új szót, válogatott köztök; e mellett maga is alkotott néhányat, nem mindig szerencsésen. Legtöbbször az Akadémia nyelvész tagjait kérte föl egy-egy idegen szó jó magyar kifejezésére. Boszankodva tapasztalta, hogy a német *Klugheit*-ot nem lehet kifejezni jól magyarul, talán azért, mert nemzetünkben nincs meg e tulajdonság. Fogarasi a régi nyelvből az *ildom* szót ajánlotta e fogalomra, Szemere Pál új szót alkotott, az *eszély*-t. Széchenyi az elsőt fogadta el s mindvégig egyik legkedvesebb szava maradt. Már a «*Világban* panaszkodott, hogy a magyar társalgási nyelv nincs eléggé kifejlődve. Élénken érezte, hogy nincs szavunk, melyet a megszólításban czím helyett használhatnánk, minő az angol *You*, a franczia *Vous*, a német *Sie*. A *Nagyságod*, *Kegyelmed*, *Kegyed* inkább czímek, a *Kend* és

Maga már lenéző értelműekké süllyedtek. Így alkotta e czélra az *önnön és önmagából* az *Önt*, a mely aztán közkeletűvé vált.

Széchenyi politikai és írói pályája első felében, mely egész 1841-ig tart, számos hirlapi cikket és kisebb röpiratot írt, de *Hitel*, *Világ* és *Stádium* című három főművével idézett elő legnagyobb hatást, bennök nyilatkozik leginkább írói egyénisége is, mely folyvást ugyanazon irányban fejlett. E könyveket balúl ítélnök meg, ha akár tisztán tudományos, akár tisztán irodalmi szempontból bírálnök. Széchenyi nem új igazságokat búvárlott a tudomány mélyén, hanem már Európaszerte ismert igazságokat hirdetett nemzetének s eredetisége abban állott, hogy ez igazságokat a hazai viszonyokra alkalmazta s a nemzeti ujjaszületés alapjává tette. Az irodalomban is nagy jártassága volt; midőn Wesselényivel utazott, ez nem győzte bámulni, mily behatóan és finom ízléssel magyarázza neki Byron *Manfred*-jét. Kedvelt költői voltak Dante, Shakespeare, Alfieri, Schiller és Byron. Sokszor olvasta Voltaire-t, Rousseau-t, Montesquieu-t, legtöbbször Montaigne-t, a kit leginkább kedvelt a francia írók között. De e nagy írókban az érzés mélysége, a gondolatok ereje hatott reá, nem pedig a bel- vagy külforma szépsége. Könyveiben is a gondolat és érzés uralkodik a formán. Műalkat alig van bennök, a logikai kapcsolat alapjában erős, de csapongások és kitérések szaggatják meg a fejtegetést. A részek közt nincs arány, a kidolgozás egyenetlen, s a szikrázó szellem mintegy küzd a mondatok nehézkességével. Ez írásmódra nemcsak nyugtalan, ideges természete, gyors dolgozása szoktatták Széchenyit, hanem hosszas naplóírása is. Magának írva, semmi tekintet nem korlátozta, hogy eszme-társítás útján szabad röptet engedjen forrongó eszméinek, s hullámzó érzéseinek s erről a nyilvánosság előtt sem tudott leszokni. Másfelől, mint a *Világ* előszavában bevallja, e mód némileg taktikájához is tartozott. Azt hitte, hogy rendszeres könyvet nem igen olvasnak Magyarországon. A tudományt több adagban kell beadni, s a fejtegetést változatos tarka ruhába öltöztetni. E mellet fokozatosan kell eljárni s az ostromnak a végső rohamig számos fortélyja van. Valóban, ha pályájának első és második felében közrebocsátott könyveit tekintjük, mindenütt e taktika alkalmazását látjuk. A *Hitel*, *Világ* és *Stadium* ugyanegy eszmekör fokozatos fejtegetései, mind bővebben és erélyesebben, míg az utolsó könyvben mintegy összegezve, formulázva vannak legfőbb reformeszméi. A *Kelet népe*, a *Magyar Akadémia körül* és *Programmtöredék* fokozatos ostroma a Kossuth és az ellenzék irányának. Ez egymással kapcsolatos könyvek a forrásból csermelyként indulnak ki, majd zuhataggá válva, rohanó folyóként árasztják el a vidéket.

Széchenyi szellemének és írói stíljának legjellemzőbb oldala

a mély érzés és metsző gúny vegyülete, mely majd satirává élesül, majd humorrá lágyul. E hangulat új volt irodalmunkban, sőt költészetünkben is csak a negyvenes és ötvenes években észlelhető. Széchenyinél egyéniségéből folyt, melyet tápláltak benne Byron s angol humoristák. Az erős szeretet és gyűlölet volt forrása. Mint Arany mondja róla:

Midőn magát ez nem tudá szeretni,
Ő megszerette pusztuló fáját.

Ez erős faj- és hazaszeretet Széchenyinek valóságos szenvedélye volt, mely uralkodott minden érzésen és túlélte másnemű hajlamait és szenvedélyeit. Szerette a magyar nemzetet, de tulajdonkép csak a jövőben szerette s érezte, hogy e jövővel földi pályája szoros kapcsolatban marad. A jövőbeli magyar nemzetért rajongott, szegyelte jelenét, de bizott fejlődésében. «Az emberiségnek egy nemzetet megtartani, sajátságait mint ereklyét megőrizni, szeplőtelen mineműségeiben kifejteni, nemesíteni erőit, érenyeit s így egészen új, eddig nem ismert alakokká kiképezve, végcéljához, az emberiség feldicsőítéséhez vezetni», saját szavaival kifejezve, ez volt élete célja, mondhatni rögeszméje. E rajongó szeretetből folyt lángoló gyűlölete is. Gyűlölt mindent, a mi a magyar fejlődést gátolta, s az átalakulás sikerét kockáztatta. Innen az a szenvedélyes támadás, melyet feudális alkotmányunk ellen intézett, innen az a kiméletlen polemia, melyet az ellene föllépő gr. Dessewffy Józseffel folytatott, innen az élet-halál-párbaj, melyet Kossuthal végig vívott. Annakra azonosította magát a nemzeti fejlődéssel, annyira egyedül helyesnek hitte politikáját, hogy mintegy egyéniségébe olvasztott mindent. Ezért ömlik el iratain bizonyos alanyiség, melyet, némely kortársai a büszke önteltség és sértett hiúság kifakadásainak tartottak. Az emberi gyarlóság néha megejtette Széchenyi nagy lelkét is, de a mit így megbélyegeztek, nem volt egyéb, mint a mély meggyőződés erélye és türelmetlensége, mely benne küldetési hitté magasult, s őt folyvást remény és aggodalom, lelkesedés és gúny hangulatai között hánykódtatta. Pályája első felében inkább a lelkesedés emelte s gúnyába is a diadal érzete vegyült, később 1841—1848 lelkesedése nem egyszer olvad fájdalomba, gúnya keserűbb, majdnem a kétségbeesés pathosza.

A *Hitelben* legtöbb a lelkesedés. Sajátságos könyv ez. Töredékek halmaza, melyet egy nagy eszme és érzés kapcsol össze. Tárgya nemzetgazdasági eszmék fejtegetése, de több és kevesebb annál. Ajánlata egy fen szárnyaló óda hazánk szebb lelkű asszonyaihoz, mert a hitelről szól s a mi belőle foly, a becsületről, az adott szó szentségéről, a cselekedetek egyenességéről, s az a nők előtt sem lehet idegen, a midőn annyi nemes és

szép, a mi az emberiséget fölemeli, a nők műve. Főleg ahhoz a hölgyhöz volt ez intézve, a kit reménytelenül szeretett, a ki pályája nemtője volt, s kit később nőül is vett. Az eszményi szerelem ösztönzője volt hazaszeretetének és vigasza egyszersmind küzdelmeiben. Az ajánlat után a könyv bevezetése következik, melyben szerte-csapongón elősorolja a magyar hívságos panaszait és óhajtásait s rajzolva az igaz hazafi eszményét, kijelenti, hogy most csak a pénz, kereskedés s gazdasági dolgokat akar fejtegetni, de talán egyebet is bele kever, ez neki már szokása, vagy jobban mondva, hibája. S valóban egyik eszméről a másikra szököelve, sok mindent elmond, a mi a hitellel csak legtávolabbi kapcsolatban is van. Leginkább azt fejtegeti, hogy mily szánandó állapotban van Magyarország, hol nem levén valódi tulajdon, hitel sem lehet. Fejtegeti, hogy a fekvő birtok se el nem adható, se be nem ruházható s így értékben és jövedelemben való növekedése mintegy ki van zárva. Magyarázza, hogy pörrendszerünk a rossz fizetőknek és csalóknak kedvez; továbbá, hogy a robot és dézsma úgy a köz-, mint a magángazdaság fejlődését megbénítja. Kimutatja, hogy közlekedési eszközeink rosszasága mennyire gátolja a forgalmat és kereskedést, elítéli az utaknak jobbágy munkán nyugvó rendszerét, s az országos vonalok állami központosítását követeli. Mindezen segíteni kell. A szabad és biztos birtok s az ebből folyó hitel első lépcsője szellemi és anyagi haladásunknak. Oda kell törekednünk, hogy hazánkban mindenkinek, vagy legalább a lehető legnagyobb résznek gyomra, feje és erszénye ne legyen üres. A haza javára s a magunk hasznáért az ország terhének egy részét vállainkra kell venni, a nép sorsát könnyíteni s méltóságát fölemelni.

A könyvnek rendkívüli hatása volt. A tetszés, a lelkesedés és harag zajából az ellenzék egyik vezérférfia emelkedett ki, az agg gr. Dessewffy József, hogy megfenyítse a merész és könnyelmű izgatót s megírta ellene a *Hitel taglalata* című munkáját. Széchenyi, ki a *Hitel* után hasonló irányban, még több művet szándékozott írni, félbehagyta tervét s *Világ* című könyvét bocsátotta közre, válaszul Dessewffynek. Ez még sajátosabb könyv, mint a *Hitel*. Csak részben polemia, bár ívszámrá felülmúlja a *Hitelt*. Széchenyi csak kiindulópontul használja Dessewffy könyvét, s csak azokra a részekre szorítkozik, melyek alkalmat szolgáltatnak neki a *Hitel*ben megpendített eszmék bővebb kifejtésére. Meg-megszakítja kegyetlen polemiáját, töredék elmélkedéseket, vallomásokat sző belé, bírálja a magyar társadalmat, egy angol valódi vagy költött leveleit közli Magyarországról, melyek többé-kevésbé saját nézeteinek kifejezései. A *Világ* változatosabb, mint a *Hitel*, hangja merészebb s gúnya élesebb. Széchenyi itt is, mint a *Hitel*ben inkább, csapongó és szellemes társalgó,

mint rendszeres író, csakhogy szenvedélye lángolóbb s eszmegazdasága termékenyítőbb. Annyi mondanivalója van, hogy nem tudja kibeszélni magát, a harmincz ivre terjedő könyv nem látszik elégnek neki s csak azért végzi be, vagy jobban mondva szakítja félbe munkáját, mert ha még tovább terjedne, talán nem olvasnák el. Nem francia kertbe vezet bennünket, sőt angol parkba sem, hanem egy rengeteg erdőbe, hol el-eltevéstjük az ősvényt, de mindenütt az eszmék dús növényzetére találunk; a lelkesedés zuhatagja harsog körülünk, majd egy tóra bukkanunk, melynek eget, napsugárt s a fák lombjait visszatükröző színpompája megragadja képzelmünket; mennél tovább haladunk hegyszakadások, bokrok, kuszó növények indái állják el utunkat, a gúny tövisai vérzik arcunk és kezünk. de ha végre kifáradva felértünk a bérczorumra, fölséges kilátás nyílik meg előttünk: betekintünk Magyarország jövőjébe. Valóban a *Világ* majd minden kérdést fölvet, fejteget vagy érint, melyeket a szerző Magyarország nemzeti átalakulása vezéreszméinek hisz, s melyek azzá is váltak. A könyv főeszméi három pontban foglalhatók össze: hogy Magyarország mindenben hátra van, s míg ezt el nem ismerjük, mindaddig nem haladhatunk, vagy csak palliatívákra fogunk szorítkozni; hogy a magyar erőtlől pezsgő fiatal nép, mely csodálatos magasságra emelkedhetik s minden lehet, ha közértelmességét és nemzetiségét kifejti; hogy végre fővárost, politikai, társadalmi, irodalmi és kereskedelmi központot kell teremtenünk, mely kiárasztja fényét, melegét az egész országra.

Széchenyi harmadik főmunkája, a *Stadium* rendszeresebb, mint társai. Szorosan tárgyánál marad, s kevésbbé áradozó. Mintegy összegezi és formulázza mindazt, a mi mellett szerzője eddig izgatott s a mi szorosan a törvényhozás elébe tartozik. Tizenkét törvényjavaslatot ajánl az országgyűlésnek, a melyek a következők: a hitel haszna és kára mindenkit egyaránt ér; az ősiségi jog örökre eltöröltetik; a magszakadásból származó fiscalítások örökre megszűnnek; Magyarországon mindenki bírhat ingó és ingatlan jószágot mint sajátot; mindenki egyenlően áll a törvény oltalma és súlya alatt; a nemtelenek is választhatnak magoknak megyei pártvédet; a házi pénztárba s országgyűlési költségekhez arány szerint mindenki fizet; a vizek, utak s belvám elrendelése mindenkit egyenlően ér és országgyűlési tárgyak; monopoliumok, czéhek, limitatiók s egyéb ilyes a közsorgalmat és versenyt akadályozó intézmények örökre eltöröltetnek; Magyarországon csak magyar nyelven szóló törvény, parancs, ítélet kötelez; minden törvényhatóság csak a helytartó tanács közbenjárásával hallja a fejedelmi szót; ítéletek, mint tanácskozások csak nyilvánosan tartatnak. Az egész könyv nem egyéb, mint e törvényjavaslatok indokolása erős logikával és ragyogó dialectikával. Széchenyi Bentham

hasznossági elvéből indul ki, s mindazokat, a kiket előjogaiktól meg akar fosztani, igyekszik meggyőzni, hogy veszteségök tulajdonkép haszon, sőt nyereség mindmagokra, mind az államra nézve. Inkább az észhez szól, mint a szívhez, mérsékli szenvedélyét és gúnyos hangulatát. Rábeszélő, behízeltő s fejtegetéseiben nagy sikerrel használja az élénk párbeszéd alakját is. Húsz éves könyvében még sem tudja elmondani mindazt, a mit óhajt, csak kilencz törvényjavaslatát indokolja s a még hátralevő hármát egy későbbi könyvére hagyja, a melyet nem ír meg ugyan, de hirlapi cikkeiben, beszédeiben vissza-visszatér rájuk.

Széchenyinek e három könyve a reform útjára terelte a nemzetet. A kormány ugyan nem mozdult, de az 1832—36-ki országgyűlésen már érzett Széchenyi hatása s a gyorsan fejlődő közvélemény elfogadta eszméit. A hatást elősegítette sajtóságos helyzete is. Nem vethették szemére, hogy egy vagyontalan demagog támadja a nemesi előjogokat, a feudális alkotmány sarkköveit, hiszen gazdag főúr volt. Nem gúnyolhatták elméleteken csüngő ábrándozónak, hiszen minden vállalatát siker koronázta, melyeket a társadalmi téren megindított. Mindamellett reformeszméi nem terjedtek volna oly gyorsan, ha nem varázsolja át egyszersmind a nemzeti ujjászületés eszméivé. A magyar Széchenyi fölléptéig csak a mult dicsőségében találta vigaszát, a jelent sivárnak érezte s nem remélt jövőjében. A nemzeti érzület leghűbb kifejezői is, a költők csak a mult és jelen ellentétét érezték, a hanyatló, az elfajuló magyart siratták. Berzsenyi, a Kisfaludyak és Kölcsey lanthúrjain a mélabú hangja rezdült meg, vagy kétségbeesés jajkiáltása viharzott. Egyik sem emelkedett a jövő reményéig. Széchenyi önérzetet, önbizalmat, hitet lehelt a nemzetbe. Meggyalázta a multat egy dicsőbb jövő kedvéért, egy nagy elszánás díjában. Jóságéje, hogy Magyarország nem volt, hanem lesz, mint az ajk, szív és tett jelszava hangzott mindenfelé. Széchenyi a költők ihletét pótolta, sőt ihletet lehelt beléjük és fölarsant Vörösmarty *Szózata*, új Magyarország himnuszaként. Valóban, Széchenyit nem egyszer ragadja el a költői ihlet. Ritka emberben egyesült oly sajtóságos vegyületben a hidegen számító ész, mély érzés és heves képzelem. Beható esze gyorsan mérlegeli a hatás és ellenhatás erejét, számításba veszi az emberek szenvedélyeit, egyesek önzését és hiúságát, megállapítja tervét, a kiinduló pontot, az egymásutánt, a mikéntet, lelkiismerete sokáig töpreng rajtok, de ha végre megnyugodott bennök, szenvedélye egész erejével ragaszkodik hozzájuk s a képzelem egész gazdagságával színezi ki minden részletet. Első három főművében mily fényben látja a jövőt a reformeszméi fejtegetésében mennyire emeli a körvonalakat. De s midőn a hidegen számító ész megmutatja neki a láthatár fekete pontját, a melyet az országban senki sem vesz észre,

midőn megérzi a veszélyt, mely nemzetét fenyegeti, heves képzelme szintúgy nagyítja az árnyat és rémes látomások hatása alatt ír.

Az 1832—36. országgyűlés bezárása után, Reviczky cancellár bukásával, gr. Pálffy Fidél vette át a kormányt s hűtlenségi pörökkel és befogatásokkal igtatta be az új rendszert. Néhány országgyűlési ifjat elfogtak, mert Pozsonyban olvasókört szerveztek, melynek némi politikai színezete volt; b. Wesselényi Miklóst bepörölték Szathmármegye közgyűlésén tartott beszédeért; Kossuth Lajost börtönre ítélték, mert egy irott lapot szerkesztett. Az 1823-ki összeütközés kezdett ismétlődni s az ország provisorium szélén állott. Széchenyi, kinek reformterveit mindez megzavarta, mindent elkövetett a sérelem orvoslására s a vizsály kiegyenlítésére nézve. Az 1839—40-ki országgyűlés megoldotta a kiegyenlítés nehéz feladatát, a folyamathban levő politikai pörök felfüggesztettek, az elítéltek szabadon bocsátattak, sőt Kossuth engedélyt nyert egy politikai lap kiadására. Az új kormány kedvezni látszott a nemzetiségnek s hajlamot mutatott a reform iránt. Széchenyi boldog volt, meleg szíve érzelmei elnémitották kételyeit. Hitte és hirdette, hogy az izgatásnak ideig-óráig meg kell szűnni, s óvatosan hozzáfoghatunk a fokozatos reform munkájához. Azonban Kossuth *Pesti hírlap*-ja csakhamar keserű csalódásra ébresztette.

Széchenyi dőbbenve tapasztalta, hogy Kossuth lapja a reform és nemzeti fejlődés ugyanazon eszméit hirdeti, a melyeket ő, de azok mégsem az övéi, s egy varázskezé mindent politikája ellen fordít. Széchenyi meg akarta győzni az aristocratiát és a nemesiséget, hogy mindaz, a mit előjogaiból veszít, az reá és a hazára nézve nyereség: Kossuth mint a nép örök jogait követelte a reformokat s jelszóként hirdette: átalatok és veletek, ha tetszik, nélkületek sőt ellenetek, ha kell; Széchenyi a democratiát bizonyos ponton túl veszélyesnek tartotta a még meg nem erősödött magyar nemzetiségre nézve: Kossuth hitt a szabadság olvasztó erejében; Széchenyi a reformok létesítésében bizonyos egymásutánra törekedett: Kossuth ezt kevésbbé vette figyelembe; Széchenyi a közjogi viszonyokat, ha nem történt újabb sérelem, nem szerette bolygatni s a reformkérdéseket toltá előtérbe; Kossuth mindkettőt szorosán összefűzte; Széchenyi sohasem tévesztette el szemei elől fennálló viszonyunkat Austriával s kímélte a monarchia képzelt vagy valódi érdekeit: Kossuth előtt csak a magyar állam érdekei lebegtek; Széchenyi a magyar nyelv terjesztésére nézve szükségeseknek tartott bizonyos törvényes intézkedéseket, de a többit anyagi és szellemi súlyunk fejlődésére bízta; Kossuth e tekintetben is erélyesebb rendszabályokat követelt; Széchenyi mindvégig hű maradt főelveihez, de az alkalmazásban hajlékony, alkudozó volt a körülmények szerint, különösen a közteher-vise-

lés kérdésében: Kossuth merevsége elvvé emelte a módokat is. Ily és hasonló ellentétek választották el a két férfiút, a kik oly elhatározó befolyást gyakoroltak Magyarország sorsára. Széchenyi ismerte az izgatás természetét, mely nem szokott ott megállani, a honnan kiindult, de arra nem számított, hogy éppen ily gyorsan fejlődjék s az utána következő új izgató annyi fogékonyságra találjon s oly könnyen magával ragadja a nemzetet. Csalódásába önvád is vegyült. Érezte, hogy három főkönyvével a reformok mellett izgatva, ő sem volt ment némely tévedéstől, melyek Kossuth fölléptével oly nagy arányban tárultak elébe. Ő is a reformoknak inkább csak fényoldalait mutatta föl nemzetének s kevésbé fejtegette a kivitel nehézségeit, holott a siker titka éppen e nehézségek ismeretében és legyőzésében rejlik. Még talán nem késő nemzetét felvilágosítani a nehézségekről, az egymásutánról, a mikéntről, ellensúlyozni, meggyöngíteni Kossuth hatását s néhány hónappal a *Pesti hírlap* megindulása után egy nagy könyvvel lépett föl Kossuth ellen.

A *Kelet népe*, mely a hazafi aggodalmak és bánat könyve, mindjárt elején némi örömrészt fejez ki. Élünk még, nem vagyunk holt nemzet rothadt tagjai, nem élszobor leirhatatlan kínok között. Hazánk hajnala derül s akármilyen légyen is sorsa a magyaroknak, rút önfertőzéssel és lelki öngyilkolással nem végezheti többé életét. Azonban azért nagy veszély fenyegeti a magyart. Ő volt az, ki először hirdette, hogy álmokórságban dermedez nemzetünk, bár még van idő a fölébredésre, most szintén ő hirdeti először: zavarának vezetettetik a nemzet, de még van idő a balirányok elejét venni, van idő, az itt-ott lappangó s még talán fékezhető tüzeket oltani, sok azonban már nincs. Erre aztán kiönti aggodalma és fájdalma egész özönét. Az ész és szív, a modor és taktika fejtegetésén fordul meg a könyv lényege. A publicistának, az államférfiúnak nem a képzelem és gerjedelmek után kell indulnia, hanem hideg számokkal kell dolgoznia. Minthogy az érzelemnek nincs határa s ebben fekszik oka, miért nem alkalmas a kormányzatra, és a képzelem nem ismeri az ennél ne továbbat: a tévedező szív mindinkább féket fog ragadni, míg elvégre a közvélemény szerint, melyet szül, a legkérlelhetetlenebb zsarnokká változik, mely előtt nincs könyörület. A szív, ha fanatismusra bőszi, még szánalmat sem ismer és az autodafének éppen úgy lesz szerzője és felállítója, mint a guillotinének. Széchenyi így elítélve a szív politikáját, a taktika és modor fejtegetéséhez fog, melyeket éppen oly fontosaknak tart, mint magát az életbe ültetendő eszmét, mert tőlök függ a siker. Valamely politikai eszme leglelkesebb bajnokai hibás taktikájokkal inkább kockáztatják a sikert, mint magok az eszmék ellenségei. S a mi sajátos, kivételes viszonyaink között sokkal fontosabb a modor és taktika

kérdése, mint más szerencsésebb nemzeteknél. Nem az a kérdés már, hogy haladjunk, hanem hogy miként haladjunk, melyek utaink, melyek a még bezártak, melyek a már kinyíltak, melyeken lehet haladni gyorsan. melyeken csak óvakodva, melyen végre csak úgy, a mint a fűszál nő. S e szempontokból elítéli Kossuth politikáját s hirdeti, hogy forradalom felé vezeti a nemzetet.

A *Kelet népe* irodalmi szempontból felülmúlja Széchenyi régibb műveit. Itt is találkozunk ugyan árnyoldalaival: a műalkatra keveset ad, kedveli a kitéréseket, de az egész mű egyenletesebb, a kitérések szorosabb kapcsolatban vannak a főszmével. Stílja fordulatosabb, élénkebb; lelkesedése nem oly lobogó, de érzése mélyebb s a búskomolyság, mely az egészen előmlik, a pathosz, a humor és gúny oly hangulataiba ragadja, melyeket korábbi műveiben kevésbé tapasztalunk. Sehol sem nyilatkozik vonzóbban Széchenyi írói egyéniségének főszajtsága: a mély érzés és metsző gúny vegyülete, mint e művében. Mily meghatók ön-életrajzi emlékei, mily találók közéletünk gúnyos rajzai, mily sebző polemiája, mily megragadó páthosza, mely egész a jóslatig emeli. De a politikus és író szellemének egész gazdagságát hiában pazarolja. Könyvét olvasták, de nem helyeselték: csatáját elvesztette. Csodálkoztak, hogy a ki helyesli Kossuth elveit, némi külsőség: a modor és taktika miatt oly nagy zajt üt. Vádjait, aggodalmait a sértett hiúság vagy beteges képzelem nyilatkozatainak hitték. Az ellenzék, melyhez Széchenyi eddig is inkább csak egyes kérdésekben tartozott, egészen elvált tőle. E pillanattól kezdve egy tragikai hős benyomását teszi ránk, a ki a bonyodalom forduló pontján annál erélyesebben és szenvedélyesebben küzd eszméiért, meggyőződéseért, mindenért, a mi szívének drága, mennél inkább fordulnak ellene a viszonyok jobbról-balról, míg végre a végkifejlésben megsemmisülve rogy össze.

A következő évben 1842-ben, az akadémiában elmondott elnöki beszéde még nagyobb vihart idézett elő. E beszéd, mely Széchenyi beszédei közül talán az egyetlen kidolgozott és nem rögtönzött, a nyelv és irodalom művelésének a nemzeti életre való hatását tárgyazza ugyan, de leginkább a magyar nyelv terjesztésére nézve kifejtett túlbuzgalmat és eszélytelen eljárást veszi bírálat alá. Fél a veszélyes visszahatástól. Szellemi és anyagi felsőbbbségünkben, szeretetreméltóságunkban van az olvasztó erő. Nem kevés számunk a baj, hanem az, hogy nincs elég súlyunk. Ennek növelésére kell törekednünk, a többi magától jó. Nincs drágább kincsünk, mint nyelvünk, nemzetiségünk, éppen ez volt neki pályája kezdetén kiinduló pontja, midőn az akadémiát alapította s ezt soha sem bánta meg, mert művelt nemzetiségben, nemzeti műveltségben rejlik életerőnk. De a fejlődést veszély fenyegeti, végveszély egész nemzetünket.

«Ki tudja, óh nagy Isten — kiált fel balsejtelmei fájdalmában — távol van-e még tőlünk a gyászidő s a nemzeti életék mértéke szerint nem borúl-e szaporábban reánk, mint gondolnók, mikor csak az akadémia fogja ereklje gyanánt vagy inkább bágyadtan pislogó lámpaként őrizni azt a nyelvet, melyet legdrágább kincsének, nemzeti és függetlenségi alapjának elismert ugyan a magyar, de forró vérétől hajtvá, bálványaitól elszédítve, nemcsak őrizni nem bírt, hanem saját lábaival tiport el.» Széchenyi jóslata teljesült. Emlékszünk mindnyájan, midőn a nemzeti romok között egyedül az akadémia állott még, bágyadtan pislogó lámpaként őrizve nyelvünket, de Széchenyi abban sem csalódott, hogy nem bánta meg az akadémia alapítását, mert e szomorú korszakban innen áradt ki az a hév, mely oly lelkesedve karolta fel a nyelvet, irodalom és nemzetiség érdekeit és ékesszóló ajkak innen hirdették a vigaszt s egy jobb jövő reményét.

Széchenyi hol beszédeiben, hol hirlapi cikkeiben mind erélyesebben támadta meg az ellenzéknek nem annyira eszméit, mint valósításuk módjait. Oly kevésbé tartozott a conservatívekhez, mint az ellenzékiekhez, s az ő szokásos erős kifejezésével kinyilatkoztatta, hogy ha bármelyik párt köntösét ölténé föl, oly torzalakká válnék, mint a ki nő léteére férfi vagy férfi léteére nőruhában jelennek meg. Ő progressista, reformer, de egy új közép-párt alakítását nem tartja lehetőnek. Megy a maga útján s azt hiszi, hogy bírálatával, példájával, mindkét pártra hathat. Főiránya támogatni a kormányt reformtörekvéseiben, mert nem élünk Angolországban, hol a pártok egymást váltják föl a kormányon; az ellenzék tartsa meg ellenőrző szerepét, a kormány vezesse a nemzetet s álljon a reformok élére. Ő ez irányban kész követője s hivatalt is vállal az anyagi reformok terén. S csakugyan 1845-ben elvállalta a helytartótanácsban a közlekedési ügyek vezetését minden díj nélkül. Midőn 1847-ben a közelgő országgyűlésre szervezkedtek a pártok és kiadták programjokat, ő is föllépett *Magyar program-töredék* című könyvével, mely utolsó magyar nyelven írt munkája.

E könyv folytatása a *Kelet népé*-nek épen, mint a *Világ* a *Hitel*-nek s a *Stadium* a *Világ*-nak. Kifejti benne és igazolja állásfoglalását a pártok között, tanácsot osztogatva jobbra-balra, sarkalja a kormányt reformokra, s megtámadja az ellenzékét és Kossuthot élesebben, mint valaha. A *Kelet népe* egy vastag könyv, ez alig tíz ívnyi röpirat, mely kevés kitéréssel sokkal egyenesebben siet célja felé. A *Kelet népében* a búskomolyság néha érzelmességbe csap át, vagy humorra emelkedik; itt a kétségbeesés erélye nyilatkozik, a láthatár sötét, a remény, mely kék égként itt-ott felderül, hamar felhőkbe vesz s a feddés, vád, gúny omlik, mint a jég verése, villámok cikáznak s a menny-

dörgésben jósige hallatszik. Azok a lapok, melyekben Széchenyi oly határozottan megjósolja a forradalmat és Kossuth-hoz fordulva kér, eseng, majd gúnyra fakadva vádol, s a legmélyebb fájdalom pathoszában tör ki, a leghatásosabbak összes műveiben. Akkor nem hatottak, de igen később, a mikor átértük a forradalmat s visszaemlékeztünk e szavakra. Csak két férfiú volt az egész országban, a kik előre megérezték, megjósolták a forradalmat: Petőfi az ifjú költő, a szenvedély és vágy ösztönéből és Széchenyi az agguló államférfi, a politikai belátás szülte aggodalmából. Petőfi egész lelkéből várja, óhajtja, üdvözli a vihart, Széchenyi aggódva nézi az események fejlődését s kétségbeesik a fordulat beálltán. Valóban az agguló államférfi Cassandra-jóslatával s kétségbeesésével a tébolyházban s az ifjú költő erős hitével s tyrtaeusi lantjával a csatában nyom nélkül eltűnve, a magyar forradalom legmeghatóbb emlékei közé tartoznak. Azonban csalódnánk, ha azt hinnők, hogy Széchenyi azt a forradalmat jósolta meg, mely 1848-ban kitörve 1849-ben szerencsétlenül bár, de nem dicsőtelenül végződött. Ezt, noha a gyűlékony anyag nem hiányzott, az európai forrongás idézte elő, adta meg eszközeit s növelte erejét. A véletlen tényezőt Széchenyi épen oly kevéssé vehette számításba, mint Kossuth. Széchenyi a létező jelenségekből indult ki, kikerülhetlennek látta az összeütközést s egy más forradalmat jósolt meg, mely rendes körülmények között tör ki, osztályharczczal vegyül s dicsőtelenül végződik.

Széchenyi legutolsó könyvét németül írta és névtelenül. Gyógyulása után is döblingi magányába temetkezve, mély hazafi bánatban töltötte napjait. Leigázott és szétdarabolt hazája mily éles ellentéte volt annak a képnek, mely pályája elején oly lelkesedésre ragadta. Magyarország csak volt s nincs többé. Kegyetlen fájdalmára enyhet egy könyv írásában keresett. Mintegy kihívta őt erre egy névtelen *Rückblick* című félhivatalos röpirat, mely Magyarországnak a Bach-rendszer alatti haladását és megelégedését hirdette világgá. Így született az *Ein Blick*. Nem nemzetéhez akart szólni, ez eléggé érezte mély sebeit, hanem a bécsi körökhöz, külföldhöz, hogy megismertesse hazája állapotját, nevetségessé tegye a kormányrendszert és főképviselőjét s megboszulja hazája szenvedéseit. Széchenyi írói egyéniségének két fősajátsága, a mély érzés és metsző gúny vegyülete itt tetőpontra hág s folyvást tápot nyer beteg lelkétől. A névtelen röpirat minden sorát megczáfolja, összetöri, kigúnyolja, de nem a rendes polemia modorában. Rendszer nélkül csapong s egészen átengedi magát féktelen felindulásának, kegyetlen humorának. Összevegyíti a köznapit és fönségest, az érzelmet és demonit, a bohózatost és páthoszt. Mintha Lear király egy személylyé olvadt volna bohóczával, egyszerre halljuk a mély bölcseséget és illetlen

tréfát, a síró ellágyulást és üvöltő átkot. Maga az egész mű még inkább töredékek halmaza, mint Széchenyi bármelyik műve. Alig van műalkata, s néha fárasztó is, de néhány lapja veteke-dik a legnagyobb humoristákéival.

Széchenyi munkái rég eltűntek a könyvpiacszról s inkább csak közkönyvtárakban találhatók. Régi óhajtaása tisztelőinek: vajha együtt bírhatnánk mindent, hozzá méltó kiadásban. Ez óhajtaának az Akadémia eleget kíván tenni. Közreboeasátotta már naplója kivonatait, levelezése egy részét, úti rajzait, országgyűlési beszédeit, most hirlapi eikkei vannak sajtó alatt, melyeket nagyobb művei fognak követni. Bizonyára most olvasva e munkákat, sok olyat találunk bennök, a mi már elavult, mert az életbe ment át s intézményeinkben hirdeti szerzőjük dicsőségeét. De sok van bennök olyan is, a mi mindig új marad és folyvást termékenyítő. Az az erős hit Magyarország jövőjében, melyet ő lehelt belénk, munkái olvasásakor még inkább megerősödik bennünk. Az az aggodalom, melyvel kísérté fejlődésünket, mérsékelni fogja vérünk és vágyaink hevét. Az az eszély és mérséklet, melyet nyelvünk és nemzetiségünk terjesztésére nézve szívünkre köt, még most sem avult el. Az a tanács, hogy hagyjunk fel a közjogi viszályokkal s intézményeink reformján és belső erőnk kifejtésén munkálkodjunk, folyvást időszerű s mintha hozzánk szólana, midőn így kiált föl: «Nem a szónoklati babérokat szomjazó hév, nem az «éljen» hajhászata, hanem a mindennapi hangyamunka van a teendőök során».

De pártállásunk szerint bárhogyan gondolkozunk is, abban mindnyájan egyetértünk, hogy az a hazaszeretet, mely Széchenyi minden során előmlik, azok a honfiúi erények, melyeket összes munkái élénk rajzolnak, örök forrásai maradnak lelkesedésünknek. Nem hiába nevezte őt Kossuth a legnagyobb magyarnak. Fény nevére, áldás poraira!

A művelődés egységéről.

König Gyula r. tagtól.

(Felolvasta a május 8-án tartott közgyűlésén.)

Tisztelt gyülekezet!

Már háromszáz évvel ezelőtt Montaigne, a modern élet legelső irodalmi képviselője saját századát romlottnak mondta, és ~~fe~~ romlottság egy főjelét az irodalomban, a sok firkálásban találta. Szegény XVI. század! Ha lett is volna ily bűnöd, messze túltettek rajtad az utódok! Maró gúnyod', világrázó lelkesedésed' ma a könyvtár pora lepi, és mit leginkább megőrzött a nemzedékek sora, a mi örökéletűnek ígérkezik, az csak ama kérdő mosoly, mely rég elröppent Messire Michel ajkairól. Új és új kiadások terjesztik a szellemes világfi «essai»-it, új és új követőkre akadnak a kétkedés és tagadás tanai, melyek ma is, mint tropikus erdők életerős élősei növényei körülfonják tudományos és erkölcsi meggyőződéseink terebélyes törzseit.

Az a hang, mely az emberek ítéletein és előítéletein egyaránt kaczag, az az úri közöny, mely egy lélekzetben igazat ad mindenkinek és senkinek sem; az a hajlam, mely nem a munkát, hanem az élvezetet keresi — mindezek ma ép oly csábítók, mint háromszáz évvel ezelőtt. A Faust első monológjából pedig, hol a renaissance köntöse alatt ott hullámszik az emberek örökké vén vágyainak világa, a mai apró Faustok leginkább a holdhoz intézett ama sóhajt idézik, — ez ma a legdivatosabb — hogy

«Eldobva a füledt tudást

«Bár harmatodból innám gyógyulást.»

A mióta az emberi értelem először foglalt állást a világ-egyetem és a társadalom fogalmaival szemben és a míg csak emberi kutatás vizsgálndja az így megalkotott probléma-sorozat végtelen egymásutánját; mindazóta és mindaddig, mint nem kicsinylendő őserők küldöttjei, belenyúlnak a tudás és kultúra, meggyőződés és lelkesedés lakta zöld virányiba a kétkedés és tagadás, a bizalmatlanság és kicsinylés hatalmas jégáramai. Skepticismus és pessimismus a tudományos nevük; a tudomány és művelődés hálátlan gyermekei, de mégis gyermekei; hogy teljesen kitagadjuk őket, arra nincs jogunk, de nem is volna szívünk. Ha a tudomány és az élet tartalmának bővítésén fáradoznak szüntelen törekvéseink, miért nem volna szabad kutatniok a tudomány

határát, ez élet becsét. Ám legyen! Ha e kritika több a pusztá tagadásnál, munkája nem veszett el és újra termőföld lesz a törmelékből, melyet fölhalmozott.

Bizonyára az újjal, a mit tudunk, együtt jön mindig újabb, a mit nem tudunk és az újjal, a mit akarunk, jön mindig újabb, a mit el nem érhetünk; de e mellett megvan leronthatatlanul azon egy meggyőződésünk, hogy csak akkor szakadna meg az emberi nem kulturális fejlődése, ha nem maradna, mit kérdeznünk és mit kívánnunk.

Ha Dubois-Reymond a szent hetes számba foglalja össze az áthatatlan világtalányok számát, az anyag mivoltától az akarat szabadságaig és a régi sophista «nem tudom» új alakját gondolja ki a híres «ignorabimus» kijelentésében, hogy nem is fogunk tudni, akkor ép a támadás hatása alatt eszünkbe jut, hogy már réges-régen egy tanár elődje, Montaignenek még kortársa, Sanchez egykor híres könyvet írt «ama fölötte nemes és első egyetemes tudományról, hogy semmit sem tudunk»; de eszünkbe jut mindenekelőtt, hogy maga Dubois-Reymond, a mai természettudomány egyik erős oszlopa, nyitotta meg az utat az élet tüneményeinek physikai kutatásához.

És ha Schopenhauer, a «műveltek» philosophusa, ki olvasót, tanítványt sokat, de követőt egyet sem talált, azt tanítja, hogy akarni máris fájdalom és hogy nem akarni — a tökély, ott vannak a középkori mystikusok: Eckhart mester, ki máris beszélt «az élvezet keserűségéről», és utána Boehme, ki, a míg az akarat el nem szenderül, még Isten karjaiban is poklot lát; ott van a következetesség ellenére magának a modern bölcselkedőnek ígérete, hogy az okatlan akarat nyomorát legyőzi tudomány és művészet.

Egész más tüneménynyel állunk azonban szemben, ha a tudomány és élet e theoretikus rosszalása elhagyja az iskola falát, ha lemond arról, hogy ismerettani vagy erkölcsstani rendszerre tömörüljön, hanem inkább pozitív irányeszméket keres, melyekkel majd azután a történetdők folyását igazgatja. Az *értelem skepticismével*, a *kedély pessimismusával* szemben türelmesek vagyunk, mert lelki áramlataink rythmusában ők is rokon hangokra találunk; de az *értelem pessimismusa* és a *kedély skepticisme* művelődésünk anarchista ellenségei, melyekkel az egyénnek és a nemzetnek egyaránt kötelessége, hogy szembeszálljon. Ha egy-egy gyöngye pillanatban, a lemondás pillanatában föl is merül az a kérdés, vajjon kulturánknak, egész gondolatvilágunknak van-e örök értéke, vajjon megtaláljuk-e gyümölcseiben az érte hozott vér és munkaáldozatok árát, a feleletnek *nem szabad* tagadónak lennie. Az már nem az egyeseknek, hanem a nemzeteknek létkérdése, hogy bizzunk a történeti fejlődés erejében, melyben —

bár hány viszonság között is — az emberek történetei fölküzdik magukat az emberiség eszméihez.

Tévédeiseiben is szeretetreméltóan, Rousseau a múlt században még nagyon egyszerűen vélte kikerülhetni a követelt felelet kényszerét. Ha az emberiség eddigi útjai testi és lelki nyomorhoz vezettek, akkor egész könnyű dolog — úgy hiszi — egy nagy spongyával végig törülni a nemzeteken és újból kezdeni — a világtörténetet. A sokasággal, a nemzettel nem igen lehet experimentálni, de lehet — bár néha megsajnáljuk — az egyénekkal. Így Rousseau azután a nevelés rendszerének gyökeres megváltozásában keresi az üdvöt, sok-sok apró prófétának odakölsönözve a jelszavakat, melyek az ifjú nemzedéket elvezessék a tudományos egyoldalúságtól és fölvezessék a teljes egyéniség magaslátára.

Rousseau-nak iskolája támadt, melytől ő maga fordult volna el legerélyesebben. Ismeretes, hogy bármennyi legyen is a helyes ama követelésekben, mennyi túlzásra, mennyi ferdítésre adtak alkalmat. Ha kényelmesen, fáradság nélkül nagyot akarunk tenni, vagy legalább mondani, mi is volna erre alkalmasabb, mint tagadni a századok szerelte tudomány becsét és bízva az individualismus mentő szózatában, fölcsapni a nemzet, az emberiség paedagogusává!

A romboló hóbortnak is születik néha nagymestere, és ilyenre vall kétségtelenül az a könyv, mely mintegy két évvel ezelőtt jelent meg a német piacon, és a hazafiság zászlaja alatt porba döntve majdnem mindent, a miért — legalább azt hittük volna — rajong a német haza, czimében Rembrandtot állítja oda, mint nemzete újonnan fölfedezett nevelő, nemtő angyalát, mely vissza vezesse azt Rousseau forrásához — a természethez. A pangermán szerző talán sértésnek tekinti, ha így francia névvel házassítjuk össze, de nem Rousseau hangját véljük-e hallani ama szellemes megjegyzésben, hogy művész legyen a tanító, ne pedig gyáros? Még abban is, hogy törnünk kell a dressura elvével. De túlmeleg mesterén és veszélyes lesz, midőn a gymnasiumi nevelés helyett a középkori apródnevelést ajánlja és végre abban concludál, hogy a mai neveléssel a fiatalság úgy van, mint Roland kanczája; megvolt ennek minden képzelhető előnye és csak egy hibája, — hogy tudniillik meg volt halva. A muzeumok lomtárak, a tudományon ott van a hulla színe, a németiségben csak egy egészséges elem — a parasztság, és Bismarck is csak azért lett nagy ember, mert — paraszt. Ez a hang — bár nem mindig ily mulatságosan — folytatódik 356 oldalon; a legcsodálatosabb és legkomolyabb azonban az, hogy e könyv, bár olvasóit alig szedte a parasztok közt, hanem csupa oly emberek körében, kiknek minden érdekét megtámadja gyökerében, alig két év alatt negyven kiadást ért.

Valamint Lassalle, a gazdag kereskedő-család sarja egykor a munkásmozgalom élére állott, úgy itt egy tudományon és tudományosan nevelt fő a kulturális anarchia pártját akarja szervezni. Minden germán sallang mellett ez a szó rossz értelmében nemzetközi törekvés, mely ennek ellenére — vagy éppen ezért — nemzeti frázisokkal szeret ékeskedni és a mi ennél rosszabb, ha nem is meggyőződéses pártnak tolmácsa, de mindenesetre messzeterjedő hangulatoknak — bár túlzó — hírnöke. És e hangulatok minálunk is megvannak, csupa létezésükkel is már jogot adva arra, hogy oly alkalommal, mint a mai, midőn akadémiánk szűkebb körében a magyar tudományosság és a magyar művelődés viszonyát mérlegeljük, ama külföldi irodalmi jelenségről is megemlékezzem, bár nálunk a szorosan vett irodalmi körökön nem terjedt túl. «Borúra-derű» akadémiánk optimista jelszava; és ha már helyt foglal a szemüveg a könyvmolyok természetrajzi ismertetőjelei közt legalább ne legyen az üvege szürke!

Pedig kulturális és tudományos intézményeink láthatárát bizonyos, inkább érzett, mint kifejezett elégedetlenség felhője borítja; csak szárnyaszegetten röpdös néha a nemzeti géniusz egy-egy brochure-ben vagy újságcikkben. A divatos köntös alatt ott lappang a régi bűn — a közöny; a lelkesedés pedig, a hol megvan, kényelmesen általános eszméken táplálkozik és ritkán száll le az apró alkotások szerényebb emberi öröméhez. De azért erős meggyőződésem, hogy nemzeti önérzetünk nem szunnyad. Csak tettere készül, még pedig oly követelés zászlaja alatt, mely hosszúra nyúlt és következetes munkát hirdet; *e munka a nemzeti és egységes alapon nyugvó művelődés* megteremtése.

Tisztelt gyülekezet! E program nem egy napra, hanem évtizedekre szól; nem egyes embereké, hanem a társadalomé; nem szakkérdések foglalatja, hanem mindannyiunk, Akadémiáknak is életkérdése. És hacsak él az eszme, sokkal nagyobb az ereje és méltósága, semhogy dicsérgetésre, ajánlgatásra szorúlna. Nem is teszem ezt; bár néha általánosan elismert igazságok taglalásával olcsó elismeréshez juthatunk; nem teszem, bár az, a mi fölszólalásomban mint czél előttem lebegett, bizonyára el nem érhető. A ki a nemzeti, egységes művelődés követelésének tartalmát gondos elemzésben ki tudná fejteni úgy, hogy a részletekben valóban irány adassék életnek és tudománynak, az máris megteremtette volna önerejéből a művelődés új korszakát. E tartalmat közérővel kell taglalnunk, és kicsinyen át nagyra törve, kicsinyes hosszas munkában megvalósítanunk. Már az is túlhaladná erőmet, alkalmi beszéd keretében pedig még meg sem közelíthető föladat, hogy a hullámzó vélemények és óhajások ideges mozgásából kiolvassam mintegy azon törvényeket, a melyek szerint a népszellem titokzatos élettereje átömlik a művelődés sokféle alkotásiba.

Parcival vándorlásiban elhaladt egyszer a szent grál előtt és nem ismerte föl, költői tanulságául annak, hogy ideáljainkat a szívvel kell keresnünk. Feladatainknak ezen ethikai oldalát kívántam hangsúlyozni, midőn a *művelődés egységét* választottam előadásom címének. Zavarosnak, homályosnak látszik e cím, ha a művelődés pozitív tartalmára vonatkoztatjuk, de a magyarság második évezredének művelődési eszményképét az eszmék erkölcsi egységében kell, hogy lássuk: *a társadalom kulturális kötelességérzetének egységében*. Ez az igazi *egységes* művelődés és egyszersmind a jövő záloga. Mert kötelességérzővé és erőssé csak úgy tud lenni a társadalom, ha minden ízében nemzeti, nemzeti pedig lesz viszont a szó legmagasztosabb értelmében, ha ismeri kötelességeit. És ez a kötelességtudásban erős nemzeti társadalom akkor képes is arra, hogy erős egyéniségeket és ezekből ismét nemzeti erőt teremtsen!

«Ekkor» — hogy Kant alapeszméjét végre egy szellemes mai követőjének (Windelband) szavaival idézzem — «a tudomány maga mellett elismeri az ethikai és aesthetikai öntudatot, mint a legmagasabb igazság igazgató hatalmait. Fenséges frigyben üdvözlí a társadalom kötelességérzetét és a művészet nemtőjét. Ily módon a modern kultúra köztudatát fejezi ki, és átalakítva az ismeretlan fogalmait lehetővé teszi azon ellentétek kibékítését, melyek a modern öntudat alapjaiban rejlenek.»

Mert ily ellentétek csakugyan vannak és a modern világ-szemlélet, a modern művelődési alakulás egyik döntő fordulát hallgatnám el, ha — legalább röviden — meg nem emlékezném arról a mély szakadásról, mely az egyén és a társadalom gondolatvilágában gyógyulást vár.

A mióta letűnt az antik élet derült hajnala, az ember még nem találta meg újból magamagát. Soha többé nem tér vissza az idő, a mikor az élet, tudomány és művészet egyrészt, a család, állam és vallás másrészt nem szorult arra, hogy ideális egységet keressünk számukra öntudatunkban, hanem egyek voltak a teremtés egységében; a mikor a honpolgár még világpolgár is volt és a természettudomány még nem vált el sem a bölcselkedés, sem a költészet emlőitől. A gondolkodás törvénykönyvét e korszak adta nekünk; de e nagy alkotással már sírkövét emelte. Mert ha végig is gondolta Epikur és a stoa iskoláiban emberi ideálját, ha végig is alkotta a római világbirodalomban állami eszméjét, a fölhalmozódott tapasztalat és tudás már készült első és legnagyobb forradalmára.

Meg nem elégedve többé az egyéni élet örömeivel és keserveivel, meg nem elégedve többé az állam elagott formáival, a tudomány és művészet kiszáradni látszott forrásaival, az ember fölfödözte az emberiséget és ez *emberiség rendeltetésének, a vi-*

lángtörténetnek örök problémáját. A vallás egyrangú lesz a tudással, majd pedig föléje emelkedik; közben pedig lassú folyamatban alakulnak az újkor döntő egyéniségei, a népek, a nemzetek egyéniségei.

A renaissance és reformáció oly rokon és mégis ellenirányú harczaiban edződik e nemzetek ereje, és szinte hihetetlen gyorsasággal — alig harmadfél század alatt — előáll a modern állam és a modern tudomány, annyi sok vívmánynyal, de még több igénynyel.

Széles mederben foly a művelődés és kényelmesen visz hajója, de áttekinteni többé nem bírjuk; abban, a mit ad, gazdaggá tehetné a szegényt, de annyi új kívánni valót súg fülünkbe, hogy szegénynyé lesz a gazdag. Az élet egységét nem bírjuk visszaszerezni. Nemcsak a vagyon, de a szellemi érdekek különbsége is mély szakadást váj a társadalom különböző rétegei közé; a különböző hivatások képviselői meg nem értik egymást. A tudomány mintha folyton szaporodó részleteivel darabokra állanék; a tudományosság és a műveltség különböző fogalmakká lesznek és a félig művelt föltudás fölfödözi a történeti és természettudományi eszmekörök ellentétét.

Dilettantismus és bizalmatlanság keletkezik: csökken a társadalmi rend egészséges ereje és a Schlaraffia gyermekmeséjét a communismus lázas álma váltja föl.

A XIX. század irodalma és művészete is szenved ezen ingadozó áramlatok förgetegében és két szélső kísérlete is csak kérdéseket támaszt, de nem ad megoldást. Nem a romantikusok iskolája, nem a naturalistáké, de mindkét iránynak itt is főlemlítendő érdeme, hogy élesen kidomborítják a modern kulturális folyamat egyik forduló pontját, az *egyéniiség* kérdését. A mióta Goethe aphorismáiban odadobta a «problemátikus természetek» most már annyit koptatott szólamát, az írók hosszú sora föláldozta az alkotás egységét az elemzés darabosságának. De mi a végeredmény, a melyhez e modern iskolák jutottak? Hogy mint az élet maga, ők is csak töredékeket gyűjtöttek.

Vezető szellemek, nyomós egyéniségek bizonyára ma is vannak; de teljes harmoniában kiforrt egységet, a gondolkodás és teremteni olympusi egységét nem találjuk többé; «a legnagyobb embereket is» — hogy ismét Goethe szavait idézzem — «épen gyöngéjük kapcsolja össze századukkal.»

De hát csakugyan az egyén volna kulturális fejlődésünk végszava? Csakugyan nem volna kibúvó azon logikai képtelenség alól, hogy az egyesért van a mindenség és az egyesek mégis végtelen számmal vannak? Atomokból építi föl a mai fölfogás a világegyetemet, de az egyes atom sem természettudományt, sem világképet nem nyújthat. A legjobb esetben is csak a külvilág tükre lehetne. Hasonlóképen kell, hogy magasabb czélokban forr-

jon ki az egyén törekvése. Izolált államot képzelhetünk, melyben rendszeresen működik a művelődés minden tényezője, de izolált egyént soha. A külvilágnak ez is képe; bár e képet maga vetíti és legalább azt képzei, hogy a saját színeivel festi be, és azután a saját lelki szemeivel nézi. Csakhogy mi a sajátja, mi a környezeté, mi a társadalomé? Nagy áramok sodrában úszunk mindannyian; többséghez vagy kisebbséghez tartozunk, de egyedül állni nem is akar senki. Az egyén lehet gyöngye; de a *társadalom legyen erős.*

A kulturális fejlődésnek — ha úgy tetszik — erkölcsi elve ez; nem tartalmát, hanem módját szabja meg, de ez nem hibája, hanem előnye. Kulturális fejlődésünket is kísérletek hányják-vetik, sőt talán nem mindig a legszerencsésebben választottak, de bízunk abban, hogy a történeti fejlődés következetessége a kísérletekből majdan módszert fejleszt; és ha a művelődés módszere csakugyan a művelődés egysége, akkor az egységet ne keressük a tünetények anyagán, az egyes emberen, hanem valósítsuk meg munkánk és vágyaink, tetteink és álmaink egységét magunkon kívül egy magasabb egyéniségben, melyből kihullott az egyén fogyatkozása, de megmaradt az egyén határozottsága, valósítsuk meg a mai művelődés nagy alakulásában, a *nemzeti társadalomban.*

Ez a társadalom nem az osztalékok kedvéért alakult, és a «nemzeti» szó előtte — Széchenyi szavaival — «többet jelent, mint a mennyit a fül hall.» Az élet, a természeti és történeti föltételek közössége csak a talaj, melyen épül; de az épület a jövőnek szól. «Népsszellemről» szeretünk beszélni, és a nép-pszichologia nem is egészen új tudományág. Nemzetünknek van egyénisége, és ezen egyéniség kiművelésében megelégedést találhat apró és nagy, ha az érdekek közössége átszellemtül a kötelességek közösségében. Nincs magyar globus és nem is kell: de van magyar kultúra, és ha volna közöttünk kételkedő, mégis szorosan hozzánk fűzi a törekvés, hogy azt megteremtjük.

De ismétlem, hogy van! Mert a mely társadalom fölismerete föladatát, és nem csak múltó lelkesedéssel, hanem bíráló elmélkedéssel is azon van, hogy szellemi tartalmát kifejezésre juttassa, a mely társadalom egy századnál is rövidebb időben nyelvét újból tudta teremteni és be tudta fogadni a modern élet teljességét, annak van kulturája, még pedig — minden fogyatékoság ellenére is — nemzeti és önálló kulturája.

Ám legyenek a kultúra elemei nagy részben idegenek; magyarrá lesz az idegen tüke is, ha gyümölcsöztetni bírjuk! Mienk lehet Shakespeare és Goethe, Newton és Kant, ha idegen törzsről szakadtak is; de több még, mieink kell hogy legyenek, ha becsületes önzéssel dolgozunk nemzeti föladatunkon.

Szövevényes, és kétes a kisebb nemzetek útja, de nem logikus fő az, a ki nemzeti lelkesedés nélkül véli ez utat folytatni, valamint az sem, ki megfordítva e nemzeti lelkesedéstől mindent vár. És ha előadásom más mederben folyt, mint a melyet az egyszerű szaktudós tán jogosan választhatott, ám mentsem ki az, hogy a magyar kulturának, ha egyetlen volna is, de önálló és örökbecsű eredménye, *tudományos* eredménye is a nemzeti erőnek e kulturális és erkölcstani elmélete. Kimondjam-e még külön ezután gróf Széchenyi István nevét, kinek nem egységes, de hatalmas egyénisége saját pessimismusát is le tudta küzdeni, győzedelmesen, nem a hatalom és «gloire», hanem a kötelesség és munka jelszavaival.

Jól tudom, hogy csak tudákos alakban ismételtam azt, a mit Akadémiánk megalapítója épen 50 évvel ezelőtt, ugyancsak Akadémiánk nagygyűlésén, elementáris erővel hirdetett; de nem állunk-e még ma is mindannyian az ő vezérlete alatt? Vezessen ezentúl az ő kötelességérzete az ő felfogásához!

Akadémiánk hosszú idő óta évi nagygyűlésén számot ad a nagyközönségnek arról, hogy mit tett az év alatt a magyar tudomány érdekében. Széchenyi születésének századik évfordulója után évenként ismétlendő nagyobb ünnepségre készülünk; e fényes teremben a magyar tudomány és a magyar társadalom számol majd Széchenyi emlékének Széchenyi örökségéről.

Mienk az örökség; csak nyúljunk utána szent akarat-tal. Ott rejtezik az a várva várt, egységes, nemzeti művelődés.

Az Akadémia szerepe a képzőművészetek fejlesztésében.

Pulszky Károly lev. tagtól.

(Felolvasta a május 8-án tartott közgyűlésen.)

A képzőművészeteknek életre keltése és fejlesztése hazánkban, azok közé a feladatok közé tartozik, a melyek a magyar művelődés újjáébredése óta folytonosan foglalkoztatják közvéleményünket. Ha szemügyre vesszük a képzőművészetek jelen állapotát Magyarországon és összehasonlítjuk azzal, a mely a többi művelt európai államokban észlelhető, be kell vallanunk, hogy ebben a tekintetben még messze elmaradtunk tőlük.

Építkezéseink legnagyobb részénél a pusztá haszon szempontja szokott mérvadó lenni. A befektetett tőkének lehető legnagyobb kamatoztatása a cél s ez többnyire kizárja, hogy az építés művészete érvényesüljön. Még a nagyobb igényű magán-, sőt köz-

épületeknél is rendszerint megelégszünk, ha a palotaszerűség a homlokzatok díszítésével külsőleg jut kifejezésre és a megbízók csak nagy ritkán bocsátanak a legnélkülözhetetlenebbnél tágasabb területet az építőmester rendelkezésére, hol ennek mód nyujtatnék udvarok és csarnokok, lépcsőházak és termek alkalmazásával művészi egyéniségét szabadabban érvényesíteni. Míg egyfelől hazai viszonyaink ekképen építőművészetünknek magasabb föllendülését korlátozzák, addig másfelől úgy fővárosunknak, mint vidéki városainknak fejlődése sokkal rohamosabb, semhogy igénybe ne venné teljesen építészainknek tevékenységét, s ne akadályozta volna őket abban, hogy a balkánfélszigeti országokban — hol építkezés tekintetében is fölébredtek már a nyugati műveltségnek megfelelő igények — a versenyben részt vegyenek. Pedig nincs okunk kételkedni, hogy a magyar építészek úgy tehetségüknél, mint gyakorlati képzettségüknél fogva, fényes sikereket arathattak volna; ezen felül meg tekintélyes piacot biztosíthattak volna a különböző hazai építési iparágaknak is, melyek a termelés helyének közelsége következtében lényeges előnnyel bírnának a tért tényleg elfoglaló osztrák és cseh építési ipar fölött.

Szobrászatunknak a nagyszabású emlékek alkotásán kívül, egyéb földadatok alig jutnak. Ezeknek megoldásával szemben egy sajátos jelenségnek ismétlődését tapasztalhatjuk. A pályázatok iránt, — bizonyára mert a szobor költségei közadakozásból gyűlnek össze, — nagy érdeklődés nyilvánul úgy a sajtóban, mint a közönségben; a jury határozata élénk controversiák tárgyát szokta képezni; az elkészült emlék mégis talán egyetlen esetben sem keltett általános megnyugvást, a teljes siker elmaradásáért való felelősség pedig megoszlott a művész s a szoborbizottság közt, melynek gyámsága alatt volt kénytelen az alkotó művét létrehozni. Számos tervezett szobor létesítésének halogatása újabban, talán nemcsak a szoborbizottságok működésének kétségtelen nehézségét bizonyítja, hanem azt is, hogy az eddigi tapasztalások hazánkban inkább lohasztották, semmint fokozták a plasztikai alkotások készíttetése iránt való kedvet. Természetes következése ez a közönségünk részéről a szobrászatban való tájékoztatlan-ságnak és a kevésbbé kényes, könnyebben megvalósítható földadatok hiányának. Mert csak ezeknek gyakori sikeres megoldásával szerezhetnék meg szobrászaink a megbízóknak is, a közvéleménynek is bizalmát; azt a tekintélyt, a mely monumentális alkotásoknál is biztosítaná művészi szabadságukat; azt, a melylyel kartársaik, a franczia és német, az olasz és az osztrák plasztikának mesterei tényleg bírnak.

Azt vélhetnők, hogy a képkiallításoknak sűrű látogatottsága a mellett tesz tanúságot, hogy hazánkban a festés művészete iránt élénk érdeklődés keletkezett. Ha azonban ennek a népszerűségnek

a jelentőségét kissé behatóbban vizsgáljuk, örömünk fölötté lényegesen csorbul. A képek szeretete legtöbbször platonikus marad, a nézők tömegének csak aránytalanul csekély töredékét képezik a vevők. E körülmény nemcsak számos nagytehetségű festőnket kényszeríti, hogy külföldön gyakorolja művészetét és csak egyes alkotásaival jelentkezzen időről időre itthon; nemcsak azt idézi elő, hogy a serdülő festő nemzedék művészi kifejlődésének színhelye nem Budapest, hanem a kedvezőbb viszonyokat nyújtó München vagy Páris: hanem egyszersmind megakadályozta mindeddig hazánkban azt a kölcsönhatást a művész és megbízói közt, a mely egyedüli biztos alapja az önálló nemzeti művészet fejlődésének.

Képzőművészeti állapotainknak a nyugati színvonalhoz való mérése, hiányaiknak élénk érzése és alapos megismerése nem kellemes kötelessége a kritikának, de teljesítése szükséges, ha azt akarjuk, hogy az érdekeltek és illetékesek a bajok orvoslását sikeresen teljesíthessék. Ellenben örömmel tölt el, ha más szempontból tekintve a kérdést, összehasonlítjuk képzőművészeink jelenét az alig egy emberöltő előtti multtal és az elért eredményekkel; a tapasztalható óriás haladásból jogosult bizalmat meritünk, hogy a művelődésnek ezen a téren is csakhamar megközelíthetjük a fejlettebb nemzeteket.

Még csak rövid félszázadja múlt annak, hogy Magyarországon alig működött egyetlen számbavehető művész. Művelt köreink már arra is némi büszkeséggel hivatkoztak, hogy bár teljesen elszakadva hazájától, de mégis magyar eredetű és első kísérleteiben magyar pártfogóktól támogatott festő, Markó, európai hírnevet vivott ki magának. Ferenczynek pusztá föllépése magyar szobrászul, a legvérmesebb reményeket keltette országáért, a melyeket kevésbé igazolt az egyes részletekkel, melyeket a nála megrendelt Mátyás- emlékből elkészített. Még sokkal újabb időben is az a tény, hogy magyar születésű szobrász Rómában némi elismerésre tudott szert tenni, csaknem kényszerítőleg hatott illetékes köreinkre, hogy őt bízzák meg a legelső nagyobb szabású emlék létesítésével hazánkban: Széchenyi István gróf szobrának mintázásával.

Ma a magyar festők népes táborában e művészet mindenféle ágának előkelő képviselőit tisztelhetjük. Az egyházi-, a történeti- s az arcképfestésben, a tájaknak s a mindennapi élet jeleneteinek ábrázolásában egyaránt hivatkozhatunk oly alkotásokra, a melyek a legfejlettebb festő-iskoláknak méltó büszkeségét képezhetnék. Számos nemzetközi kiállításon megjelentek műveikkel a magyar festők és mindannyiszor kivívták a legszigorúbb bírálók nyilvános elismerését.

Szobrászainknak szám szerint kicsiny, de tehetségben gazdag csoportja, a mostoha viszonyok által csak fokozott lelkesedéssel

szenteli magát nehéz föladatai megoldásának, s mindinkább tökéletesedő alkotásaival igyekszik a plasztika nemes művészetének az ezt megillető tért meghódítani.

A Magyarországon az utolsó 25 év alatt létesített számos épület meggyőző bizonyosságot szolgáltat arról, hogy építészeink sorában mennyi előkelő, önálló művészi tehetség található. Az idegenek közreműködése, a mely a rohamos építkezés első korszakában, a 60-as évek végén s a 70-es évek elején még nélkülözhetetlennek látszott, ma már teljesen fölöslegessé vált. Az architektúra fejlődését hazánkban ez időszak alatt nyomról nyomra követni, s megkísérteni az egyes művész egyéniségek jellemzését, kik a jelentékeny eredményt létrehozták, hálás föladatot képezhet, de messze elterelne jelen előadásom céljától.

Itt, hol csak a haladás óriási voltát igyekezem vázolni, még csak egy tényre akarom a figyelmet irányozni. Egy tényre, a melyről legkönnyebben meggyőződhetünk, ha Budapest újabkori épületeinek összbenyomását összehasonlítjuk más európai nagy városokéival. És ez az, hogy bármennyire változatosak az egyes közreműködő művészegyéniségek, műveikben közös jellemvonásokra ismerhetünk, a melyek a többi építkezési központokban kifejlődött izléséitől eltérők. Épen ezért, a mennyiben jogosult manapság francia, illetőleg párisi, porosz, illetőleg berlini, osztrák, illetőleg bécsi architektúrát emlegetni, ugyanoly joggal állíthatjuk, hogy van magyar, illetőleg budapesti architektúra.

Mi része van az Akadémiának ezekben, a képzőművészetek által hazánkban elért rendkívüli eredményekben, milyen szerepe juthatott neki e körül s hogyan felelt meg annak? Erre a kérdésre iparkodom ez előadásomban megfelelni.

Palotájának építése volt az egyik alkalom, melynél az Akadémia a hazai képzőművészetek sorsára befolyt. Az Akadémia minden tagja, de minden művelt magyar ember is bizonyára tudja, mekkora fontossága volt a nemzet életének legválságosabb idején, annak hogy a magyar nyelv és tudomány mivelőinek saját otthona épüljön. Az Akadémia közvetlen föladatának jelentőségénél még sokkal nagyobbbat tulajdonítottak e vállalkozás sikerének a legbölcsebb hazafiak. A nemzet áldozatkészsége megadta a terv valóstítására a szükséges anyagi eszközöket. Az Akadémia működéséhez okvetetlenül szükséges helyiségek aránylag szerény hajlékban elérhettek volna, de a mozgalomnak nagysága megmutatta, hogy a közóhajtás többet követel: olyan palotát, a mely a nemzetnek reménylett fényes jövőjéhez méltó. A végrehajtással megbízottak felelősségét már az eleve magas fokú igények súlyossá tették, de még sokkal terhesebbé az, hogy tekintélyes szakférfiak, magának az Akadémiának tagjai, ellentétes véleményt mondtak arra nézve, hogy milyen stílusban épüljön a palota, s a vita a közvéleményt is megosztotta. Az épi-

tési bizottság a goticusnak mellőzésével, Stühlernek renaissance-stilű tervét fogadta el, és e szerint épült a palota. Ha ma az egykor oly szenvedélyességgel folytatott vitára visszatekintünk, a mely egyeseknek annyi keserűséget okozott, bizonyos tekintetben nem érthetjük a fölhevülést. Ki kételkedik ma már azon, hogy bármelyik stílusban ne lehessen monumentális palotát a gyakorlati igények kielégítésével is alkotni, és ki nem tudja azt, hogy az egyik ép annyira, vagy ép oly kevésbé, specialisan magyar, mint a másik; hogy a különféle építészeti stílusok nem egyes nemzetek tulajdonai, hanem közös örökségei a modern műveltségnek, melyből minden építész a megoldandó feladat követelményei szerint merít.

De ma már az egykori döntés értékét és jelentőségét is teljes nyugodtsággal megállapíthatjuk. Látjuk azt, hogy az Akadémia palotája művészi tekintetben méltóan megvalósította a hozzáfűzött reményégeket: a hatvanas években európaszerte emelt renaissance ízlésű épületek közt a legelőkelőbbek egyike. Az is bizonyos, hogy a főváros építésében korszakot jelez az Akadémia építési bizottságának határozata, a mely Budapesten létre hozta az első renaissance stíli palotát és ezzel megnyitotta hazánkat a modern architektúra legtermékenyebb irányának, a mely azóta csakugyan túlsúlyban maradt építészetünkben. Az Akadémia gyönyörű palotája e szerint reánk nézve kettős jelentőséggel bír: egyfelől a jelen század harmadik negyedének legsikerültebb építési alkotása a fővárosban; másfelől meg legrégebb tagja annak a hosszú palotasornak, mely az egykor szerény, vidékies jellegű Budapestet a jelenkor legszebb városai közé emelte.

Gróf Széchenyi István és báró Eötvös József emlékének megörökítését szobrokkal a főváros egy-egy közterén, az Akadémia kezdeményezte és ezáltal alkalmat adott a magyar szobrászatnak, hogy erejét megpróbálja. Ellentétben a József nádor szobrának készíttetésénél követett eljárással, a melyet idegen művészre bízta, úgy a Széchenyi mint az Eötvös szobor magyar szobrászok munkái és bármekkoraik legyenek is hibáik, elnézőbbek leszünk irántuk, ha meggondoljuk, hogy készítésük alkalmával izmosodott szobrászatunk annyira, hogy csakhamar nemzetközi pályázaton diadalmasan állta meg helyét, oly kiváló művészszel szemben is, minő Zumbusch; és ha számot vetünk azzal, hogy Engel és Huszár oly anyagi akadályokkal, oly előítéletekkel küzdöttek, melyeket szerencsésebb utódaik már nem találnak útjukban.

Legújabbán ismét gróf Széchenyi István emlékének kegyetes ünneplése alkalmával veszi igénybe az Akadémia a szobrászatot, oly mű megvalósítására, mely már a palota építések tervbe vétetett. Még ez idén elkészül az Akadémia alapításának jelenetét ábrázoló dombormű, mely a palota külső falát fogja díszíteni.

A munka művészi értékéről véleményt csak akkor mondhatunk majd, ha az rendeltetési helyére alkalmazva lesz; a plasztika alkalmazásának hazánkban eddig divó szűk korlátaival szemben azonban minden esetre jelentőséggel bír, mert első példája lesz fővárosunkban, hogy köztéren domborművel is megőrizhető méltó módon valamely esemény emléke.

A festés fejlesztése iránt kétségtelenül némi érdemet szerzett közvetve az Akadémia az által, hogy tetemes áldozat árán reábirta herczeg Esterházyt, hogy képtárát a magyar közönségnek hozzáférhetővé tegye, leküldvén azt Budapestre, az Akadémia által külön e célra épített teremsorozatba. De ha a nevezett gyűjtemény izlésnemesítő és a festés művészetét ismertető és kedveltető hatását a modern festésnek hazánkban való fejlődésével csak nagyon távoli összeköttetésében levőnek tartjuk, úgy figyelmünket azon alkalmakra fordíthatjuk, melyeket az Akadémia a magyar festőknek nyújtott művészetük gyakorlására. Egyetlen egynek kivételével el kell ismernünk, hogy ez alkalmak nagyon alárendelt jelentőségűek. A képes teremben elhelyezett arczképek legnagyobbbrészt inkább kegyeletnek és tiszteletnek jelei egyes elhunyt tagok iránt, mint emléküknék művészi megőrzítése. Ligetinek bájos tájképei a kisteremben, bár mekkora legyen művészi értékük, mégis csak oly díszítések, a melyek semmi lényeges összefüggésben nincsenek a tevékenységgel, a melynek színhelye ez a terem és ép oly joggal és épen oly szépen díszítenék akár egy magánlakás falait.

Egészen más szabásúak, egészen más helyet foglalnak el a magyar festő-alkotások sorában a nagyteremnek falképei, a melyeknek teljes sorozatát ma első ízben élvezhetjük. Azt hiszem nem tévedek, ha azt állítom, hogy ezek a festések alkotójuknak legkitünőbb művei. Pedig ő a legnagyobb magyar művészek egyike, a nagy magyar művészek közül pedig az, a ki legkövetkezetesebben, leg-hivebben élt és dolgozott hazájában, nemzetének. A magyar festés első pirkadása óta, négy évtizeden át folyton folyvást kelnek varázsos ecsete alól az igazi ihlet és alapos tudás alkotásai. Hogy csak a legfőbbek közül néhány olyant említsek, a melyek középületeket díszítenek: Tündér Ilona regéje a Vigadóban, a magyar művelődés történetének jelenetei a Nemzeti Múzeum lépcsőházában, Kapisztrán János tettei a ferenczvárosi templomban, az Olympusi istenek az Opera nézőterének mennyezetén.

Nagytermünk díszítésénél két tekintetben kedvező alkalma nyílt Lotz Károlynak művészei gyakorlására. Az egyik az, hogy a díszítendő falterületek itt kevésbbé eldaraboltak, mint azok, melyek a főntemlített esetek nagy részénél rendelkezésére állottak. az operaházbeli mennyezet fölött pedig azzal az előnnyel bírnak, hogy a nélkül a fáradság nélkül szemlélhetők, mely a mennyezetre festett

képeket csaknem teljesen elrejtí a néző közönség szemei elől. A másik előnyt az Akadémia által, illetőleg néhai Ipolyi Arnold ig. és tiszt. tag által kijelölt tárgy nyújtotta: a magyar irodalom és tudomány legjelesebb harcosainak ábrázolása. Nem azt tűzte ki az Akadémia feladatul a művésznek, hogy a műveltség nagy magyar pártfogóinak, a tudósoknak és íróknak cselekedeteit fesse meg; nem azt, hogy a tudománynak és irodalomnak fejlődését megtörtént vagy allegorikus jelenetek sorozatával elbeszélje: hanem azt, hogy a műveltség magyar hőseinek hosszú sorát varázsolja e terem falaira, hol föltehető, hogy a magyar közönség minden egyesnek jelentőségét ismeri, ép úgy, mint az egyházak oltárain, a kápolnák falain ismeri az egyes szentek jelentőségét a római katolikus egyház tagja. Az epikus és allegorikus tartalom ábrázolásának kényszere alól fölmentve, teljes szabadságot nyert a művész, hogy pusztán festői eszközökkel, az alakok, a színek, a világosság és árnyék tömegeinek egymáshoz való viszonyával, a vonalak egymásba szövésével, a szereplők változatos típusának jellemöket-megfelelően kifejező ábrázolásával alkossa meg e művét: a monumentális festésnek eddigelé legkiválóbb remekét honunkban.

A mester fölényét észlelhetjük, ha megfigyeljük, hogyan egyeztette össze a terem építészeti beosztásának korlátozó tagozatát a tárgy főbb mozzanataival. A terem mindkét oldalán a falterületet három részre osztják a pillérek s a rölök emelkedő ívek. E hármas tagokba osztotta be a magyar műveltség régibb és újabb korszakát. Abbas Szent István, Kálmán és Nagy Lajos királyok körül, ebben Mátyás király, Pázmán Péter és Zrinyi Miklós körül csoportosulnak a szereplők. A képek háttérét elfoglaló festett csarnokok és az egyes tagozatok szélén elhelyezett alakok azonban, a három-három részt két összefüggő egészszé kötik össze úgy, hogy az ábrázolásban a tartalom egységes volta teljes kifejezésre jut. Alig szükséges figyelmeztetnem, hogy a viseleteknek, az egyes alakoknak, a megmaradt hiteles képek alapján lehető hű ábrázolása mily lelkiismeretes tanulmányról, mily alapos tudásról tesz tanúságot; sem arra, hogy a hagyományosan ismert arcok mily szokatlan egészséges elevénységgel jelennek itt meg. Az ikonographia anyagát a mester úgy feldolgozta képzeletének hatalmával, hogy igazabbaknak véljük az ő képmásait azoknál, melyeket az egykorú rajzokból és metszetekből ismerünk. Nem folytatom e egyszerű falképek elemzését, aesthetikai elemzését tovább. Egész jelentőségük csak hosszabb idő multával domborodhatik ki teljesen, a mikor arra nézve is kellő mennyiségű tapasztalásra lehet majd hivatkozni, hogy hozzájuk hasonló, vagy őket felülmúló alkotások mily gyéren valósulhatnak. Közvetlen czéломra, a fölvetett kérdésre adandó feleletre nézve elegendő, ha az előadottakra támaszkoíva bizrást

constatálhatjuk, hogy az Akadémia, mikor a mesternek alkalmat nyújtott e kiváló művének alkotására, kétségtelenül nagy szolgálatot tett a magyar festésnek; a mester azonban még sokkal inkább kötelezte hátlára megbízóját, mikor ilyen remeknek festésével e termet a fővárosnak legelőkelőbb műemlékévé avatta.

Mindezeknek alapján, megnyugvással állithatjuk, hogy az Akadémiának része a magyar képzőművészetek fejlesztésében tekintélyes volt, de hogy hatása arra nem volt sem közvetlen, sem azoknak irányozására mérvadó. És ez természetes is. A magyar Akadémiának célja nem az, hogy Magyarországon az összes szellemi tevékenységnek legkimagaslóbb jelenségeit összefoglalja s hogy azoknak működését szabályozza. Szorosan meghatározott célja a tudomány és irodalom magyar nyelven művelése és terjesztése. E határon túl csak közvetve gyakorolhat hatást és azt hiszem helyesen is, szerencsésen is gyakorolta a képző művészetekkel szemben, mikor nagyjai emlékének megörökítésénél, palotájának építésénél és disztítésénél oly módon foglalkoztatta őket, a mely fejlődésüket hathatósan előmozdította.

A M. Tud. Akadémia jegyzőkönyvei.

TIZENNYOLCZADIK AKADEMIAI ÜLÉS.

Az I-ső (nyelv- és széptudományi) osztály ötödik ülése.

1892. május 2-án.

ZICHY ANTAL t. t. és ideigl. osztályelnök elnöklete alatt jelen voltak: Joannovics György t. t. — Lévy József. Ponori Thewrewk Emil r. tt. — Bánóczy József, Goldziher Ignác, Munkácsi Bernát, Pasteiner Gyula, Pecz Vilmos, Simonyi Zsigmond l. tt. — Más osztályokból: br. Eötvös Loránd, Frivaldszky János, Högyes Endre, Pauer Imre, Schvarcz Gyula, Szabó József, Szilágyi Sándor, Szily Kálmán r. tt. — Concha Győző, Csaplár Benedek, Korányi Frigyes, Pulszky Ágost l. tt. Patterson Arthur, k. t. — Jegyző: Gyulai Pál, osztálytitkár.

139. DUKA TIVADAR l. t. emlékbeszédet tart Rádzsa Rádszendrálala külső tagról. — Az emlékbeszédek során kiadatik.

140. MUNKÁCSI BERNÁT l. t. felolvassa székfoglaló értekezését: «A vogulok vallásos költészete» s bevezetésül: «A magyar összehasonlító nyelvtudomány jövő feladatai». — Tagsági oklevelének kiadása határozatik.

141. PECZ VILMOS l. t. «Aristophanes szóképei»-ről értekezik. — Birálatra adatik.

142. Az ideigl. elnök az ülés jegyzőkönyvének hitelesítésére MUNKÁCSI BERNÁT és PECZ VILMOS l. tagokat kéri föl.

LII. NAGYGYŰLÉS.

Első nap.

Elegyes ülés.

1892. május 4-én.

PULSZKY FERENCZ igazgató és tiszteleti tag korelnöksége mellett jelen vannak: Hollán Ernő, Jedlik Ányos, Joannovics György, Konkoly Miklós, Margó Tivadar, br. Podmaniczky Géza, br. Radvánszky Béla, Zichy Antal t. tt. — Beöthy Zsolt, Entz Géza, b. Eötvös Loránd, Frivaldszky János, Fröhlich Izidor, Gyulai Pál, Hajnik Imre, Hoffmann Pál, Hőgyes Endre, Jakab Elek, Keleti Károly, König Gyula, Krenner József, Léway József, Nagy Iván, Pauer Imre, Pauler Gyula, Salamon Ferencz, Schvarcz Gyula, Szabó József, Szász Károly, Szilády Áron, Szilágyi Sándor, Than Károly, Thanhoffer Lajos, P. Thewrewk Emil, Tóth Lőrincz, Vécsey Tamás r. tt. — Csánki Dezső, Csaplár Benedek, Csontos János, Czobor Béla, Daday Jenő, Duka Tivadar, Fejérpataky László, Heinrich Gusztáv, Jekelfalussy József, Keleti Gusztáv, Klein Gyula, Munkácsi Bernát, Pecz Vilmos, Pulszky Károly, Schmidt Sándor, Simonyi Zsigmond, Szádeczky Lajos, Szentkláray Jenő, Szinnyi József, Vadnay Károly, Wlassics Gyula l. tt. — Jegyző: Szily Kálmán, főtítkár.

1. A korelnök előadja, hogy az elegyes ülés egyetlen tárgya az Akadémia elnökének és másodelnökének az Alapszabályok 41. és 43. §-a értelmében három esztendőre megválasztása. Fölhívja a jelenlevő igazgató, tiszteleti és rendes tagokat titkos szavazatuknak írásban beadására.

2. Először is az elnökre történvén a szavazás, a beadott és megszámlált szavazatok eredménye a következő lett:

28 szavazatból esett

B. Eötvös Loránd r. tagra 27

Szász Károly r. tagra . . . . . 1.

E szerint **b. Eötvös Loránd** r. t. az Akadémia elnökévé három esztendőre megválasztatván, a választás kihirdettetett.

3. Ezután a másodelnökre történvén a szavazás, a beadott és megszámlált szavazatok eredménye a következő lett:

30 szavazatból esett

Szász Károly ig. és r. tagra 26

Zichy Antal ig. és t. tagra 2

Keleti Károly ig. és r. tagra 1

B. Radvánszky Béla ig. és t. tagra . . . . . 1.

E szerint **Szász Károly** r. tag az Akadémia másodelnökévé három esztendőre megválasztatván, a választás kihirdettetett.

4. E választások az Alapszabályok értelmében ő császári és apostoli királyi Felsége megerősítése alá bocsátandók.

5. A jegyzőkönyv hitelesítésére **B. RADVÁNSZKY BÉLA** ig. és t. tag és **SZILÁGYI SÁNDOR** r. tag kéretnek föl.

Első nap.

1892. május 4-én.

B. EÖRVÖS LORÁND akadémiai elnök úr elnöklete alatt jelen voltak ugyanazok, a kik az elegyes ülésen résztvettek. — Jegyző: Szily Kálmán, főtítkár.

6. Bemutatatik a május 8-án tartandó ünnepies **közgyűlés** programja, mely a következő módon állapítottatott meg:

a) **Elnöki megnyitó beszéd**, B. EÖTVÖS LORÁND akadémiai elnöktől.

b) **Jelentés az Akadémia munkásságáról 1891-ben**, SZILY KÁLMÁN főtitkártól.

c) **Gr. Széchenyi István mint író**, GYULAI PÁL r. tagtól.

d) **A művelődés egysége**, KÖNIG GYULA r. tagtól.

e) **Az Akadémia szerepe a képzőművészetek fejlesztésében**. PULSZKY KÁROLY l. tagtól. — Tudomásul van.

7. Olvastatik a II. osztály jelentése, mely szerint az **akadémiai nagyjutalomra** az osztály, az 1885—1891. évkörben megjelent társadalom-tudományi munkák közül *Keleti Károly* «Magyarország népességének élelmezési statisztikája physiologiai alapon» (Budapest, 1887.), a **Marczibányi mellékjutalomra** pedig *Vécsey Tamás* «A római jog külső története és institúciói» (Budapest), című munkáját ítéli legérdemesebbnek. — A nagygyűlés a nagyjutalmat Keleti Károlynak, a Marczibányi mellékjutalmat pedig Vécsey Tamásnak oda ítéli.

8. Olvastatik az I. osztály jelentése, mely szerint az 1891-re szóló **Sámuel-díjjal** *Kicska Emil* «Hangsúly és szórend» (Magyar Nyelvőr 1891.) című értekezését ajánlja jutalmaztatni. Dicsérettel emeli még ki Zolnay Gyula, Balassa József, Balogh Péter, Kúnos Ignác értekezéseit. — A javaslat elfogadtatik.

9. Olvastatik az I. osztály jelentése a **Nádasdy-pályázatról**, mely a jutalom ki nem adását javasolja. — Elfogadtatik.

10. Olvastatik az I. osztály jelentése a **Marczibányi nyelvtudományi jutalomról**, mely szerint a «Nemzeti Géniusz» jeligéjű pályamunka jutalomra ajánlatik, de azzal a kikötéssel, hogy a pályadíj csak akkor adassék ki, a mikor a szerző pályaművét tőle telhetőleg kiegészítette és megjavította. Ennek ellenében Beöthy Zsolt rt. a díj föltétlen kiadását indítványozza. — A nagygyűlés 17 szóval 11 ellen az osztály javaslatát elfogadja és a jeligés levelet felbontatlanul az irattárban tetéti le.

11. Olvastatik az I. osztály jelentése, mely szerint a **Rökk Szilárd jutalom** ez alkalommal Munkácsi Bernát «Votják Szótára» nyomtatására fordíttassék. — A javaslat elfogadtatik.

12. Az I. osztály jelenti, hogy a már tavall hirdetett, de még le nem járt pályázatok: 1. Teleki-jutalom 1892-re, 2. a Karátsónyi-jutalom 1893-ra, 3. a Kóczán-jutalom 1892-re, 4. a Bulyovszky-jutalom (ó dai költemény), 5. a Nádasdy-jutalom (elbeszélő költemény), 6. a Bézsán-jutalom (m. drámairodalom), 7. Léway-jutalom (Berzsenyi élete), 8. Lukács-jutalom (m. hang- és alaktan) az illető határnapokkal újra hirdetendők. — Tudomásul van.

13. Az I. osztály jelenti, hogy a **Teleki dráma-jutalomért** 1893-ban szomorújátékok pályáznak, 1893. szept. 30. határidővel. — Tudomásul van.

14. Az I. osztály jelenti, hogy a **Farkas-Raskó-alapból** 1892. szept. 30. határidővel, hazafias költeményre pályázat hirdetendő. — Tudomásul van.

15. Az I. osztály javasolja, hogy a **Marczibányi-alapból**, összefoglalva az 1892-ben és 1894-ben esedékes 40—40 aranyat, 1895. december 31. határidővel «Magyar synonymiká»-ra hirdetessék pályázat. — Elfogadtatik.

16. A II. osztály jelenti, hogy a **Bük-jutalomra** (a protestantismus története Magyarországon a XVI. és XVII. században) és a

Lévay-jutalomra (a m. könnyű lovasság története a XVII. és XVIII. században) a kitűzött határnapig pályamunka nem érkezett.

17. Olvastatik a II. osztály jelentése a **pesti hazai első takarékpénztár-egyesület Fáy-jutalmáról**, mely szerint a jutalom ki nem adását javasolja. — Elfogadtatik.

18. Olvastatik a II. osztály jelentése a **Czartoryski-pályázat-ról**, mely szerint a jutalom ki nem adását javasolja. — Elfogadtatik.

19. Olvastatik a II. osztály jelentése az **Első Magy. Ált. Biztosító-Társaság pályázatáról**, mely szerint a jutalmat a II. számú. «Az általános jólét a művelődés célja» jeligével ellátott pályamunkának javasolja kiadatni. — Az osztály javaslata elfogadtatván, a felbontott jeligés levélből **SZÁNTÓ MENYHÉRT**, gödöllői koronaurodalom, ispán neve tűnt elő.

20. Olvastatik a II. osztály jelentése a **Dóra-pályázatról**, mely a jutalmat a «Sie können gegenüber einer solchen» stb. jeligéjű pályamunkának kiadatni javasolja. — A javaslat elfogadtatván, a felbontott jeligés levélből **DR. PÓLYA JAKAB** egyetemi magántanár neve tűnt elő.

21. A II. osztály jelenti, hogy a már tavall hirdetett, de még le nem járt pályázatok, u. m. 1. az Első magyar ált. biztosító-társaság jutalma (olasz valuta-kérdés), 2. a Lévay-jutalom (köszén-bányászat), 3. Ullmann-jutalom (dunai hajózás), 4. Lukács Krisztina-jutalom (szlavón bánág), 5. Péczely-jutalom (m. nemzetségek), 6. Sztrokay-jutalom (nemzetközi jogsegély), 7. Beck Miksa-pályadíj (budapesti bankok), 8. Gorove-jutalom (angol moralisták) az illető határnapokkal újra hirdetendők. — Tudomásul van.

22. A II. osztály javasolja, hogy a **Lukács Krisztina-alapból** 1894. szept. 30. határidővel a magyar önkormányzat történeti fejlődésére hirdetessék pályázat. — Elfogadtatik.

23. A II. osztály javasolja, hogy a **Sztrokay-alapból** 1894. szept. 30. határidővel az illetékességi összeütközések tanára hirdetessék pályázat. — Elfogadtatik.

24. A II. osztály javasolja, hogy a **Gorove-alapból** 1894. szept. 30. határidővel a magyar férfi-viselet történetére hirdetessék pályázat. — Elfogadtatik.

25. A II. osztály javasolja, hogy a **Lévay-alapból** 1894. szept. 30. határidővel Hunyady János élet- és jellemrajzára hirdetessék pályázat. — Elfogadtatik.

26. A II. osztály javasolja, hogy a **Péczely-alapból** 1894. szept. 30. határidővel a magyar és erdélyi pénzrendszer történetére hirdetessék pályázat. — Elfogadtatik.

27. A II. osztály javasolja, hogy a **Vitéz-alapból** 1893. szept. 30. határidővel az önödi gyűlés történetére hirdetessék pályázat. — Elfogadtatik.

28. A II. osztály javasolja, hogy a **Magyar kereskedelmi csarnok Széchenyi adományából** 1893. szept. 30. határidővel a közvetítő kereskedés szerepének megállapítására hirdetessék pályázat. — Elfogadtatik.

29. A II. osztály javasolja, hogy a **Pesti hazai első Takarékpénztár-egyesület Fáy-alapítványából** két pályázat hirdetessék: az egyik a honfoglalás történetére 1894. december 31. határidővel, a másik Magyarország történetére 1301. évtől I. Mátyás haláláig 1897. szept. 30. határidővel. — A javaslat elfogadtatik.

30. A II. osztály javasolja, hogy az **Első M. Ált. Biztosító-Társaság alapítványából**. — Baross Gábor kereskedelmi miniszter úr adományával 1000 frtra kiegészítve, — 1892. december 31. határ-

idővel a magyar vasipar történetére hirdetessék pályázat. — Elfogadtatik.

31. Olvastatik a III. osztály jelentése a **Vitéz-pályázatról**, mely a jutalmat a «Natura non solum in minimis, sed etiam in mutis maxima» jellegű pályamunkának kiadatni javasolja. — A javaslat elfogadtatván, a felbontott jeligés levélből ZIMANYI KÁROLY műegyetemi tanársegéd neve tűnt elő.

32. Olvastatik a II. osztály jelentése a **Rózsay-pályázatról**, mely szerint HALAVÁTS GYULA kir. osztálygeológus «Az Alföld és Duna—Tisza közének geológiai kutatására és térképezésére ajánlkozik. Az osztály ajánlja Halaváts Gyula úr megbízását. — Elfogadtatik.

33. A III. osztály jelenti, hogy a már tavall hirdetett, de még le nem járt pályázatok, ú. m.: 1. a Lukács Krisztina-jutalom (természettudományi irodalmunk történeti és nyelvi méltatása), 2. ugyancsak a Lukács Krisztina-jutalom (mathematikai monographia), 3. a Lévay-jutalom (a magyar búza sikértartalma) az illető határnapokkal újra hirdetendők.

34. Elnök úr a jutalmat nem nyert pályaművek jeligés leveleinek elégetésére Lévay József, Ponori Thewrewk Emil és König Gyula r. tagokat kéri fel, kik még az ülés folytán jelentik, hogy küldetésükben eljárak.

35. Olvastatnak az osztályok jelentései az osztályelnökök választásáról. Az I. osztály ZICHY ANTAL t. tagot, a II. PULSZKY FERENCZ t. tagot, a III. THAN KÁROLY r. tagot választotta elnökévé. — Tudomásul van.

36. A könyvkiadó bizottságba az osztályok részéről megválasztattak: Az I. osztályból Szász Károly és Beöthy Zsolt r., a II. osztályból Pauler Gyula és Schvarcz Gyula r., a III. osztályból König Gyula és Heller Ágost l. tagok. — Tudomásul van, megjegyeztetvén, hogy Szász Károly rt. most már az akadémiai másodelnök helyébe, az I. osztály új választásra lesz felhívandó.

37. Olvastatnak az osztályok tagajánlásai:

Az I. osztály részéről:

Rendes tagnak ajánltatik az A) alosztályba:

Goldziher Ignác lt. . . . 18 szavazattal 1 ellen.

Heinrich Gusztáv lt. . . . 12 „ 6 „

Levelező tagoknak az A) alosztályba:

Asbóth Oszkár . . . . . 19 szavazattal 1 ellen.

Csengery János . . . . . 17 „ 3 „

a B) alosztályba:

Rákosi Jenő . . . . . 18 „ 2 „

Külső tagoknak:

Setälä Emil,
Thomsen Vilmos.

A II. osztály részéről:

Rendes tagnak ajánltatnak az A) alosztályba:

Láng Lajos lt. . . . . 30 szavazattal 13 ellen.

Wlassics Gyula lt. . . . 32 „ 10 „

a B) alosztályba:

Hampel József lt. . . . . 33 „ 11 „

Pór Antal lt. . . . . 31 „ 10 „

Levelező tagoknak az A) alosztályba :

Alexander Bernát	29	szavazattal	13	ellen.
Asbóth János	29	„	14	„
Kolosvári Sándor	30	„	13	„
Óvári Kelemen	31	„	11	„
Réthy László	35	„	5	„
Vargha Gyula	30	„	11	„

a B) alosztályba :

Fröhlich Róbert	30	„	8	„
Nagy Gyula	30	„	9	„
Óvári Lipót	25	„	9	„
Márki Sándor	31	„	4	„

Külső tagoknak :

Krones Ferencz	24	„	7	„
Smolka Szaniszló	30	„	1	„

A III. osztály részéről :

Levelező tagoknak a B) alosztályba :

Genersich Antal	32	szavazattal	10	ellen.
Török Aurél	33	„	9	„

Külső tagnak :

Dohrn Antal	31	„	7	„
-----------------------	----	---	---	---

38. Olvastatik az 1891. október 5-én tartott összes ülés indítványa, **Haynald Lajos** ig. és tiszt. tag **arczképének** a képesteremben leendő kifüggesztése iránt. — Az indítvány titkos szavazással 23 szavazattal 8 ellenében elfogadtatik.

39. Olvastatik az 1891. november 30-án tartott összes ülés indítványa, **Hunfalvy Pál** főkönyvtárnok. igazg. és r. tag **arczképének** a képesteremben leendő kifüggesztése iránt. — Az indítvány titkos szavazással 28 szavazattal 1 ellenében elfogadtatik.

40. Elnök úr a jegyzőkönyv hitelesítésére **JEDLIK ÁNYOS** t. és **LÉVAY JÓZSEF** r. tagokat kéri föl.

AZ IGAZGATÓ-TANÁCS MÁSODIK ÜLÉSE.

A nagygyűlés második napja.

1892. május 5-én.

B. EÖTVÖS LORÁND akadémiai elnök elnöklete alatt jelen voltak : **Szász Károly** másodelnök, **Gyulai Pál**, **Keleti Károly**, br. **Radvánszky Béla**, **Szabó József**, **Szlávy József**, **Than Károly**, **Tisza Kálmán**, **Zichy Antal**. — Jegyző : **Szily Kálmán**, főtítkár.

16. Az elnök úr megnyitván az ülést. főtítkár bejelenti, hogy a tegnapi napon tartott egybes ülés b. **Eötvös Loránd** r. tagot 27 szóval 1 ellen három esztendőre az **Akadémia** elnökévé, **Szász Károly** r. tagot pedig 26 szóval 4 ellen ugyancsak három esztendőre az **Akadémia** másodelnökévé megválasztotta. — Eljenzéssel tudomásul vétetik.

17. A főtítkár előterjesztést tesz a június 8-án ő cs. és kir. apost. Felsége megkoronázása és az alkotmány helyreállítása negyedszázados jubileuma alkalmából az Akadémia részéről teendő intézkedések tárgyában. — Az Igazgató-Tanács az előterjesztést helyeslőleg tudomásul veszi s annak értelmében, az előre nem látott kiadások

rovatából, a jubileumi óda megjutalmazására 100 darab aranyat és a palota homlokzatának feldiszhítésére és kivilágítására 500 forintot szavaz meg.

18. A pénztár- és számadások megvizsgálására kiküldött bizottság jelentí, hogy az 1891. évi számadásokat pontosan vezetetteknek, egyes tételeit az intézet könyveivel és az ott levő iratokkal teljesen megegyezőknek, a pénztárban elhelyezett értékpapirokat pedig a legnagyobb rendben találta. — Az Igazgató-Tanács a jelentést örömmel tudomásul veszi; a Földhitelintézetnek őszinte köszönetét fejezi ki; az 1891-iki számadásokra nézve a fölmentést a jelen jegyzőkönyv kivonatában kiadni határozza és Trebitsch Ignác földhitelintézeti főkönyvvezető úrnak fáradozásaiért, köszönetének kifejezése mellett, százhusz arany tiszteletdíjat utalványoz.

19. A Vallás- és Közoktatási Miniszter úr értesíti az Akadémiát, hogy az ország földmágnességi fölvételére kért 2000 frtnyi segélyt olyformán utalványozza, hogy abból 1000—1000 frt 1893-ban és 1894-ben fog majd folyóvá tételni. — Köszönettel vétetik s a III. osztálynak megengedetik, hogy az idénre szükséges 1500 frtot, saját költségvetése terhére, előlegezze.

20. A Széchenyi-emléktáblára újabban érkezett adományok — a Dunagőzhajózási Társaságtól 1000 frt, az Országos Malom-Egyesülettől 1650 frt — hazafiúi köszönettel tudomásul vétetnek.

21. A Pesti Kereskedelmi bank 5000 frtos ajapítványa (Akad. Ért. III. 273.) köszönettel fogadtatik.

22. A főtitkár jelentése — mely szerint Arenstein József lt. végrendeletében 1000. gr. Kreith József eperjesi gör. kath. cz. kano-nok pedig 100 frtot hagyományozott az Akadémia alaptőkéjére — tudomásul vétetik.

23. Rimaszombat városa 1000 frtos alapítványa, Gyenes Imre 200 frtos hagyománya, Ipolyi Arnold rt. hagyatékából újabb részle-től 68 frt 76 kr. végre Ecseghy Ferencz rimaszombati ügyvéd 2000 frtnyi tartozása befizettetelt. — Tudomásul van.

24. Az akadémiai szolgák esedeznek, hogy a családjukban elő-forduló betegségi esetek kezelésére az orvosnak évi általány enge-délyeztetnék. — A kérés teljesítetik s a kezelő orvos részére évi 150 frtnyi általány biztosítatik.

25. Végezetül az akadémiai ügyész évi jelentése, mely már előlegesen megküldetett az Igazgató-Tanács tagjainak, helyesléssel tudomásul vétetik.

26. Elnök úr a jegyzőkönyv hitelesítésére TISZA KÁLMÁN és ZIGHY ANTAL íg. tagokat kéri föl.

AKADÉMIAI NAGYGYÜLÉS.

Második nap.

1892. május 5-én.

B. EÖTVÖS LORÁND akad. elnök elnöklele alatt jelen voltak : Hollán Ernő, Jedlik Ányos, Joannovics György, Jókai Mór, Margó Tivadar, br. Nyáry Jenő, br. Podmaniczky Géza, Pulszky Ferencz, br. Radvánszky Béla, Tisza Kálmán, Zichy Antal t. tt. — Beöthy Zsolt, Entz Géza, Frivaldszky János, Fröhlich Izidor, Hajnik Imre, Hantken Miksa, Hoffmann Pál, Hőgyes Endre, Jakab Elek, Keleti Károly, König Gyula, Krenner József, Mihákovics Géza, Nagy Iván, Pauer Imre, Pauer Gyula, Salamon Ferencz, Schvarcz Gyula, Szabó

József, Szarvas Gábor, Szász Károly, Szilády Áron, Szilágyi Sándor, Thaly Kálmán, Than Károly, Thanhoffer Lajos, P. Thewrewk Emil, Tóth Lőrincz, Vécsey Tamás r. tt. — Acsády Ignác, Baksay Sándor, Ballagi Aladár, Bunyitay Vincze, Csánki Dezső, Csontos János, Czobor Béla, Daday Jenő, Duka Tivadar, Fejérpataky László, Halász Ignác, Heinrich Gusztáv, Jekelfalussy József, Miskovszky Viktor, Mocsáry Sándor, Munkácsi Bernát, Pecz Vilmos, Pulszky Gusztáv, Schenek István, Schmidt Sándor, Szádeczky Lajos, Szentkláray Jenő, Szinnyei József, Wlassics Gyula l. tt. — Jegyző: Szily Kálmán, főtítkár.

41. Az elnök megnyitja az ülést és fölhívja a tiszteleti és rendes tagokat az Igazgató-Tanácsban három tag megválasztására titkos szavazat útján.

Harmincznyolcz szavazat adatván be, ebből esett: Fraknoi Vilmos r. tagra 37, Jókai Mór t. tagra 36, Hollán Ernő t. tagra 35, Beöthy Zsolt r. tagra 2, Hajnik Imre r., König Gyula r., Margó Tivadar t. és Pauer Imre r. tagokra 1—1 szavazat.

E szerint az Igazgató-Tanácsba Fraknoi Vilmos r., Jókai Mór és Hollán Ernő t. tagok választottak meg.

42. A tagválasztásoknál követendő sorrend az osztályok között. sorshúzás útján megállapítván, az elnök úr fölhívja a tiszteleti és rendes tagokat a golyózás útján megejtendő választásra.

A mi megtörténvén, megválasztottak:

A III. osztályba:

Levelező tagul:

Genersich Antal.... (a B alosztályba) 43 szavazattal 0 ellen
Török Aurél..... (» » » ») 38 » 5 »

Külső tagul:

Dohrn Antal..... 39 » 3 »

Az I. osztályba:

Rendes tagul:

Goldziher Ignác... (az A alosztályba) 39 » 4 »
Heinrich Gusztáv... (» » » ») 36 » 7 »

Levelező tagul:

Asbóth Oszkár..... (» » » ») 37 » 5 »
Csengery János..... (» » » ») 37 » 5 »
Rákosi Jenő..... (a B » ») 34 » 8 »

Külső tagul:

Setälä Emil..... 35 » 2 »
Thomsen Vilmos..... 32 » 2 »

A II. osztályba:

Rendes tagul:

Wlassics Gyula.... (az A alosztályba) 34 » 7 »
Láng Lajos..... (» » » ») 30 » 11 »
Hampel József..... (a B » ») 36 » 4 »
Pór Antal..... (» » » ») 34 » 6 »

Levelező tagul:

Réthy László..... (az A alosztályba) 36 » 2 »
Óvári Kelemen..... (» » » ») 35 » 2 »
Alexander Bernát.. (» » » ») 34 » 5 »
Vargha Gyula..... (» » » ») 34 » 5 »
Kolosvári Sándor... (» » » ») 30 » 8 »
Asbóth János..... (» » » ») 28 » 5 »

Fröhlich Róbert....	(a B alosztályba)	36	szavazattal	1	ellen
Nagy Gyula	(» » »)	36	»	3	»
Óvári Lipót	(» » »)	31	»	6	»
Márki Sándor	(» » »)	31	»	7	»
Külső tagul:					
Krones Ferencz.....		33	»	2	»
Smolka Szaniszló.....		35	»	1	»
43. Az eredmény kihirdetettvén, elnök úr a jegyzőkönyv hitelesítésére KRENNER JÓZSEF r. és CZOBOR BÉLA l. tagot kéri föl.					

TIZENKILENCZEDIK AKADEMIAI ÜLÉS.

A II. osztály ötödik ülése.

1892. május 9-én.

PULSZKY FERENCZ t. tag, osztályelnök elnöklete alatt jelen voltak az illető osztályból: Jakab Elek, Keleti Károly, Szilágyi Sándor, Tóth Lőrincz r. tt. — Bunyitay Vincze, Csaplár Benedek, Czobor Béla, Fejérpataky László, Fröhlich Róbert, Horváth Árpád, Jekelfalussy József, Óváry Lipót l. tt. — Más osztályokból: Zichy Antal t. t. — Heinrich Gusztáv, Szabó József r. tt. — Simonyi Zsigmond l. t. — Jegyző: Pauer Imre. osztálytitkár.

1. BUNYITAY VINCZE l. t.: «Biharmegye oláhjai és a vallásunio» címen értekezik.

2. FEJÉRPATAKY LÁSZLÓ l. t. felolvassa Szádeczky Lajos l. t. értekezését: Szerémi emlékiratának codexe és kiadása». — Bírálatra adatik Szilágyi Sándor r. tagnak.

3. Osztályelnök értesíti az ülést, hogy az osztálytitkár állásáról lemondott, s e fontos ügy tárgyalására, szerda. d. u 5 órára rendkívüli zárt osztályülést hív egybe.

4. A jegyzőkönyv hitelesítésére felkéretnek BUNYITAY VINCZE és FEJÉRPATAKY LÁSZLÓ l. tagok.

HUSZADIK AKADEMIAI ÜLÉS.

A III. osztály ötödik ülése.

1892. május 16-án.

THAN KÁROLY r. tag és osztályelnök elnöklete alatt jelen voltak az illető osztályból: Hollán Ernő t. t. — Entz Géza, b. Eötvös Loránd, Fröhlich Izidor, Jurányi Lajos, Krenner József, Schuller Alajos, Szily Kálmán, Thanhoffer Lajos, Wartha Vincze r. tt. — Daday Jenő, Heller Ágost, Klein Gyula, Klug Nándor, Lengyel Béla, Schmidt Sándor l. tt. — Jegyző: Szabó József, osztálytitkár.

147. Elnök jelenti, hogy a mára hirdetett két tárgy: az emlékbeszéd Pettkó János felett és Konkoly Miklós előadása máskorra halasztatnak.

148. THANHOFFER LAJOS r. t.: «Ujabb adatok a harántesikós izomrostok idegvégződéséhez és azoknak, valamint idegeiknek az előben való fejlődéséhez».

149. LANDAUER ÁRMIN egyet. tanársegéd részéről: «Az izmok érző- és véredény mozgató idegeiről», beterjeszti Klug Nándor l. t.

150. BUGARSZKY ISTVÁN részéről: «Vizsgálatok a chemiai statika köréből», megismerteti Than Károly r. t.

151. ZIMÁNYI KÁROLY részéről: «Azurit a Laurium hegységből», bemutatja Krenner József r. t.

152. Elnök a jegyzőkönyv hitelesítésére THANHOFFER LAJOS r. és KLUG NÁNDOR l. tagokat kéri föl.

HUSZONEGYEDIK AKADEMIAI ÜLÉS.

Az I-ső osztály hatodik ülése.

1892. május 23-án.

ZICHY ANTAL t. t. és ideigl. osztályelnök elnöklete alatt jelen voltak az illető osztályból: Joannovics György t. t. — Goldziher Ignác, Heinrich Gusztáv. Ponori Thewrewk Emil r. tt. — Asbóth Oszkár, Csengeri János, Munkácsi Bernát, Pasteiner Gyula, Simonyi Zsigmond l. tt. — Más osztályokból: Pauer Imre, Szabó József r. tt. — Fejérpataky László, Fröhlich Róbert l. tt. — Jegyző: Gyulai Pál, osztálytitkár.

153. SIMONYI ZSIGMOND l. t. «Az újabb finn nyelvészetről» értekezik. — Az Értesítőbe adatik.

154. NÉMETHY GÉZA mint vendég: «Ovidius szerelmei» című értekezését mutatja be. — Birálatra adatik.

155. Az osztályelnök a jegyzőkönyv hitelesítésére PONORI THEWREWK EMIL r. és SIMONYI ZSIGMOND l. tagokat kéri föl.

Jegyzőkönyvi mellékletek.

1. Bizottsági jelentés az akadémiai nagyjutalom- és a Marczibányi mellékjutalomról.

Az akadémiai nagyjutalomra (200 arany) és a Marczibányi másodjutalomra (50 arany) ügyrendünk 82. §-a értelmében, a folyó 1892. évben, a társadalmi tudományok azaz: a jog és államtudományok és történelmök, a közgazdaság és statisztika terén az utolsó hét év alatt (1885—1891) megjelent munkák pályáztak.

A II. osztály nagygyűlési zárt ülésének jutott tehát feladatául, hogy ügyrendünk 34. §-ának a) pontja alapján az említett jutalmak tárgyában az Akadémia nagygyűlése elé javaslatot terjesztszen elő.

A II. osztály ez év febr. hó 5-ik napján tartott zárt ülésén a bíráló-bizottság tagjaivá megválasztotta Keleti Károly, Schvarcz Gyula, Hoffmann Pál rendes tagokat és Wlassics Gyula levelező tagot.

Keleti Károly rendes tag időközben a bizottsági tagságról lemondván, a lemondást a II. osztálynak ez évi ápril hó 1-ső napján tartott zárt ülése elfogadta és helyébe új tagot ki nem küldött.

A bíráló-bizottság alakulása előtt a bizottság két tagja szóba hozván Schvarcz Gyula rendes tagnak az utolsó hét év alatt is kifej-

tett államtudományi irodalmi munkásságát, Schvarcz Gyula azonnal kijelentette, hogy ő a pályázatban résztvenni nem óhajt és bírálói tiszteről le nem mond. Ez a kijelentés tudomásul vétetvén, a bizottság Schvarcz Gyula szakirodalmi munkáit a jelen pályázat keretén kívül hagyta.

I.

A bizottság megalakulván, mindenekelőtt a nagyjutalom kérdésével foglalkozott és kötelességéhez híven a társadalmi tudományok terén megjelent minden művet — *akár küldte be azokat szerzőjük, akár nem* — megfontolásának és tanácskozásának tárgyává tévén, hosszabb eszmecsere után egyhangúlag a következőkben állapodott meg.

A bizottság mindenik tagja kiemelte, hogy úgy a *jog, mint az államtudományok* terén az utolsó hét év alatt *számos nagybecsű munka* jelent meg, a melyek a magyar jogi és államtudományi irodalom *színvonalának emelésére, a magyar tudományosság becsületeére szolgálnak*.

Ha azonban akár a jog, akár az államtudományok terén megjelent kiválóbb műveknek az *értékét egymással*, vagy a társadalmi tudományok *többi ágához tartozó jelesebb művek értékeivel* összehasonlítva vizsgáltuk — mit tennünk az Ügyrend 86. §-a értelmében kötelességünk volt — arra a meggyőződésre jutottunk, hogy sem a jogtudomány, sem az államtudományok terén nem irányozhatjuk a pályázat keretéhez tartozó művek közül az osztály nagybecsű figyelmét oly munkára, a melyről állíthatnók, hogy *a többi jeles művek között a legkitűnőbb*, hogy a tudomány terén, szemben a többivel, a *legjelentékenyebb* haladást képviseli, vagy alaki tekintetben a többi fölött kimagasló irodalmi értéke van.

A *közgazdaság és statisztika* terén, utolsó hét évi időközi irodalmunk szintén számos oly művet mutathat fel, a melyek *bármely elsőrangú külföldi irodalomban* is számottevő munka jelentőségével bírnának. Sőt ezek között, meggyőződésünk szerint, van *oly munka* is, a mely nemcsak *az ehhez a tudományos szakkörhöz* tartozó munkák közül tűnik ki, de viszonylagosan — a mennyiben a társadalmi tudományok gyűjtő neve alatt összefoglalt különböző jellegű tudományágakban érték-összehasonlítást egyáltalában tenni lehet — a *társadalmi tudományok körében megjelent művek között* is a legméltóbbnak látszott előtűnni az akadémiai nagyjutalomra.

Ez a mű Keleti Károly rendes tagnak, az országos statisztikai hivatal igazgatójának *«Magyarország népességének elemzési statisztikája physiologiai alapon»* című, 1887-ben közzétett munkája.

A munka a legfontosabb gazdasági és társadalmi kérdések egyikét, *népünk elemzésének* nagy kérdését világítja meg. Egészen *új nyomokon* indul és a tudományos kutatásnak *új módszerét* alkalmazza. Szakít azzal a régebbi módszerrel, a mely eddig *a termelés és külforgalom adatai alapján igyekezett a népek elemzését megállapítani,*

s a mely az emberi táplálkozásra szolgáló élelmiszerek jól-rosszul meghatározott *nagy tömegét osztotta el a lélekszámmal*. Az ily módszer eredménye az volt, hogy egészen nyers átlagokat adott és a különböző vidékek eltérő élelmezési viszonyait nem tüntette fel. De a régi módszer azért is hiányos, mert számos élelmiszernél nem állapítható meg, hogy mennyi esik abból *emberi*, mennyi *állati fogyasztásra*, vagy mennyit fordítanak abból az *ipari felhasználás* különböző céljaira.

Keleti, szakítva ezzel a régi módszerrel, más alapok után kutatva az *élettan* és *vegytan* tudományos eredményeinek felhasználásával új módszert alapított meg.

Az *élettan* szerint ugyanis ma már nem kétséges, hogy az emberi szervezet az anyagpótlás alkalmából *bizonyos mennyiségű fehérje* fölvételeire szorúl. A szervezet reproductionalis munkájához szükséges fehérjemennyiség egyénenként nagyon különböző ugyan, mert erre befolyással van a *nem*, *kor*, *testalkat* és a *foglalkozás* minősége is. Továbbá az sem kétséges, hogy a *fehérjének* számszerűleg meghatározható bizonyos *minimuma* a test föntartására okvetlenül szükséges. Megállapítható az is, hogy *jó, középszerű* vagy *rossz* táplálkozás mellett egy gyermek vagy felnőtt egyén mennyi fehérjét vesz fel a különböző tápszerek alakjában. A vegytan segítségével pedig megállapítható, hogy az *egyes tápszerek minő fehérje-tartalommal* bírnak.

Ezeknek az élettani és vegytani eredményeknek a segélyével az egyes egyének fogyasztásából indul ki Keleti és előbb megállapítja *vidékenként*, hogy a nép *mily élelmi szereket* fogyaszt és *jól, középszerűleg* vagy *rosszul* táplálkozik-e és a *fehérjemennyiség* alapján kiszámítja *nem* és *kor* szerint a *napi fogyasztást* és ebből ismét az egyes tápszerek szerint részletezve, a *népesség összes fogyasztását*.

Ezen az alapon a kataszteri nagy munkálat alkalmával 733 *becslőjárságból befolyt* és a népesség táplálkozásának leírását tartalmazó jelentések felhasználásával, Keletinek sikerült a nehéz kérdést megoldani és megírni az *első valódi tudományos beccsel bíró élelmezési statisztikát*.

Ebben az úttörő művében kétségen kívül nagy fontosságú munkát alkotott, melynek úttörő jelentőségét a külföldi szakirodalom is elismerte.

A munka ily kiváló tulajdonságainál fogva tisztelettel ajánljuk a II. osztálynak, hogy az *Akadémia nagygyűlése elé azt a javaslatot terjeszse, hogy az Akadémia nagyjutalmát (200 arany) Keleti Károly kiemelt művének ítélje oda*.

Bár ez a munka magában véve is érdemes az Akadémia kitüntetésére, mégis a bizottság javaslatának előterjesztése alkalmából nem zárkozhatótt el azon érdemekben gazdag irodalmi munkásság méltatása elől sem, melyet Keleti Károly több, mint egy negyedszázad óta, a közgazdaság és statisztika művelésének terén, lelkes kitartással és irodalmunkban mély nyomokat hagyó eredetiséggel folytat.

II.

Áttérve a *Marczibányi másodjutalomra*, azzal a köteles őszinteséggel és benső örömünk kifejezésével nyitjuk meg jelentésünket, hogy a bizottság körülbelül tíz munkát tudna a társadalmi tudományok köréből felsorolni, a mely munkáknak mindegyike méltó volna a *másodjutalomra*, helyesebben: *az ezzel járó erkölcsi elismerésre*. Mert a társadalmi tudományok bármely ágára tekintünk: mindenütt találunk oly munkákat, a melyek az *akadémiai másodjutalom odaítélése feltételeinek mindenben* megfelelnek.

Ily helyzethen a bizottságot a másodjutalomra vonatkozó feladata megoldásában az az *irányadó elv* vezérelte, hogy a több kiváló mű közül lehetőleg oly munkát ajánljon a tiszt. osztálynak, a mely munka általánosabb jelentőségénél fogva, *többoldalú tudományos igénynek* is képes megfelelni, a *mely munka* hivatva van, hogy szélesebb körökre kiterjedő tudományos hatást idézzon elő és ilyent elő is idézett, a *mely munka* tudományos beltartalmával a formai követelményeket is össze tudja egyeztetni.

És kiváló figyelemben részesítette a bizottság azt a méltánylandó nézőpontot is, hogy a kiválasztott munkának szerzőjében egyúttal évek hosszú sora óta folytatott tudományos életpályát is tiszteljen meg az Akadémia.

Ezeknek a gondolatoknak a hatása alatt fordult a bizottság figyelve a jogászai műveltség alaptudományának, a jogászai gondolkozás mesteri fegyvermezejének, a *római jognak* egyik legkiválóbb hazai művelője felé. A ki nemcsak a remekjogászok pályájának és hatásának buvárlatával foglalkozva, néhány kiváló monografiával (Lucius, Ulpius, Marcellus, Aemilius, Africanus) gazdagította romanistikai irodalmunkat, hanem a pályázat időkorére esik a *«A római jog külső története és institutiói»* című rendszeres kézikönyvének újra átdolgozott kiadása is.

Jellemző vonása ennek a munkának, hogy igen helyesen nemcsak az *események* történeti összeállításában keresi feladatának megoldását, hanem az *uralkodó eszmék és ezek hatásának* történetét írja le.

A jogszabályokat nem elvontan, dogmatikus egyoldalúsággal világítja meg, hanem a társadalom lüktető életére, a közgazdasági és művelődési tényezőkre kiterjedőleg fejtegeti. Több nehéz kérdésben, minő a *feltétel beálltának visszaható ereje* helyes útmutatásokat ad. A munkának a *«bölcssézet és jogtudomány»* című fejezetében helyesen hozza összhangba a történeti módszert a jogbölcssészeti felfogás követelményeivel. Előterbe állítja institutióiban a praktikumot. És igen helyesen, mert hisz minden jogtudomány — mint ezt a jog egy nagy mestere állítja — arra való, hogy azt az esetekre alkalmazhassuk. Mindenik *szerződés tárgyalásánál* utal az érdekes jogesetekre a Digestákban, illetőleg a *hazai muzeumokban őrzött római okiratokra* is.

A munkának a *«Római jog hazánkban»* című fejezetéből mindenki meggyőződhetik, hogy lankadatlan kutatásával a *római jog történetének* jelentékeny szolgálatokat tett. Úttörőleg ismereti a *veszprémi, ó-budai egyetemek* jogtanítási rendszerét és módszerét, továbbá a *Corvinák* közt, a *késmárki* és más levéltárakban talált *«Corpus juris»*-okat, a *bártfai* és *eperjesi* jogkönyveket, a melyek a *római jog magyarországi multjának mástól jogtörténetileg még nem méltányolt* emlékei. Értékesítve vannak ebben a munkában a *philologia* és az *archaeologia* vívmányai is. És végül a munka kiválóbb tulajdonságainak részletes felsorolásánál nem szabad hallgatással mellőznünk a szóban levő könyvnek világos, átlátszó szerkezetét, jó magyaros stílusát.

Mind ezek alapján tisztelettel véleményezzük, hogy a II. osztály azt a javaslatot terjeszse az Akadémia nagygyűlése elé, hogy a *Marczibányi másodjutalmat (50 arany) Vécsey Tamás rendes tag és egyetemi rendes tanár: «A római jog külső története és institutiói»* című munkájának ítélje oda.

Kelt Budapesten, 1892. ápril hó 30-án.

Schvarcz Gyula, r. tag.

Hoffmann Pál, r. tag.

Wlassics Gyula, l. tag.

2. Birálatok a Nádasdy-Pályázatról.

I.

Tizenegy pályamű versenyez ez alkalommal a Nádasdy-díjért. Versenyez ugyanazon sikeretlenséggel, mely ezt a versenyt, fájdalom! évek óta kíséri. A bíráló szinte hajlandó elővenni s némi csekély módosítással a jelen pályázatra is alkalmazni mind azt az észrevételt, melyeket az előző években a Nádasdy-versenyművekről feljegyezgetett s melyek mindig azzal végződtek, hogy a jutalom kiadásáról szó sem lehet!

Nem fuval a szellem, elriadtak a múzsák. A mit a pályatéren látunk, virágtalan szomorú sivatag, mely mind hiában várja az ég harmatát s valamely égi madár egyszerű, természetes és megható énekét.

Miért számláljam elő név szerint az előttem sorakozó tizenegy darab közül azt a kilenczet, mely arra sem érdemes, hogy név szerint fölemlítsem? Nem mondom, hogy valamennyi egy színvonalon áll, de azt mondom és határozottan állítom, hogy mind messze, igen messze alól áll azon vonalon, a melyen az irodalmi érték kezdődik, hát még attól mily beláthatlan messzeségre, a melyen «költészetünk díszeről» lehet szó!

Két pályamű mégis kiemelkedik a többiek közül némi igény-nyel arra, hogy legalább komolyan figyelembe vétessék. Egyik a III. számú *Aladár* című költői elbeszélés, másik a X. számú *Marie* című

regény versekben. Azonban ezek sem egyebek jóakarató kísérleteknél. *Aladár* a hun birodalom bukásáról s annak előzményeiről szól. Azonban meséje távol van a tiszta, világos és érdekes megalkotástól. A mit benne jellemrajznak vehetnénk, nem egyéb torzításnál, sőt nyelve sem egyéb ennél, pedig úgy vélhetni, hogy verseiben az író nagy súlyt helyezett erre a költői nyelvre, a mely annál költőietlenebb lett az ő tolla alatt, minél távolabbra szökött az egyszerű természetességtől. A mint látszik. Arany bűvös hatásának esett martalékaúl. Azt, a mi e nagy költő nyelvében annyira elbájoló, eredeti, ódonszínű, és sajátos, szenvedélyesen próbálja önmagára szabni: de csak visszataszító dagály és példátlan keresettség lett belőle, melynek nagy hangú, áradozó zajában elvész magának a mesének és cselekvénynek különben is fölötte vékony fonala.

Még csekélyebb értékű a *Marie* című verses regény. Jeligéjét Don Juanból vette: I have a passion for the name of Marie, onnan vette versalakját is, de már a szellemet és művészetet nem vette onnan. Meséje érdektelen, sok helytt indokolatlan, compositiója laza, nyelve és verselése fölötte prózai. Valóban nem tudnék az egész regényben egyetlen egy versszakot felmutatni, mely kifogástalan szabatossággal, művészi kézzel van megalkotva. Pedig habár regény is a mű, de ha versekben beszéljük, szükséges, hogy költői legyen a verses beszéd.

Nincs miért, mert nincs miről, tovább folytatni szemlénket. Be kell azt zárunk azon sajnós és már-már megszokott kijelentéssel, hogy ez úttal a Nádasdy-pályadíj kiadásáról szó sem lehet, mert arra a pályaművek egyike sem érdemes.

Miskolcz, 1891. november 24-én.

Lévay József.

II.

Hasonló véleményben vagyok.

Budapest, 1892. máj. 1-én.

Gyulai Pál.

III.

Az 1891. évi Nádasdy-pályázatra összesen tizenegy elbeszélő költemény érkezett, melyeknek legalább fele egészen éretlen próbálkozás, s a másik fele sem éri el irodalmunknak mai színvonalát. Különböző terjedelműek a néhány lapnyi beszélykétől a tíz énekes nagy hőskölteményig. Tárgyaikat a mondából, a nemzeti történetből s legkisebb részben a jelen élethől merítik. De feltűnő valamennyiükben a feltalálás szegénysége és zavarossága, a szerkesztésnek egyenetlensége és gyakorlatlansága, a jellemrajzolásnak majdnem teljes hiánya a képekben, hasonlatokban általán az ízlés fogyatékosága. Nem tagadható azonban, hogy egy részök a verselésnek, rímelésnek olyan gyakorlott-

ságát mutatja, melylyel költői tartalom és belső forma egyáltalán nincsenek összhangban.

Különösen az *Aladár* című éposz szerzője tünteti föl e tekintetben Arany János erős hatását. De tanulmánya és gyakorlata, igazi költői erő híján, régieskedésével, a sorokat és verspárokat kettészakító végetlen antithesiseivel, a gondolattalan gondolati ritmusnak szakadatlan, esetlen, elnyújtott játékaival: Aranynak hasonlíthatatlan kifejező erejét és epikai színező modorát erőtetett, képtelen és végül már kiállhatatlan modorossággá torzítja. Krimhilda csatáját beszéli el, melyet maga, az Ármánytól támogatott s álhalálából feltámadott királyné sző és intéz. A mesét jóformán maga gondolta hozzá s oly zavaros, bővöléseiben Ariostóra emlékeztető machinával látta el, mely nemcsak fölötte fárasztó, hanem éppen a döntő mozzanatokban majdnem érthetetlenül homályos. Jellemrajzról alig beszélhetünk s a cselekvény motívumaival, ezeknek a fő személyek jelleméhez való körével alig jöhetünk még nagyjából is tisztába. A szerző úgy szólván minden egyes szavával festeni akar; de a nagy csatának, az éposz fő eseményének, hét lapra szoruló rajza a bizonyosság rá, hogy mily kevésbé tud. Tárgyválasztásban, machina-szövéseben, előadásban a nagyot-akarásnál maradt.

Legjobban megérdemli a külön fölemlítést a *Marie* című verses regény. Ebben költői, habár nem éppen eredeti tehetségnek határozott nyomai látszanak; de ez a munkája, mely az elsietés benyomását kelti, egyáltalában nem mondható sikerültnek. Byron, vagy inkább Puskin lírizáló modorában, hangulatával, sőt életfölfogása szerint megírt történet. Még Tatyána híres levelének is megvan benne a mása. Az előadásban is sűrűn utánozza a mondatoknak, sőt a szorosan összetartozó mondatrészeknek azt a megtörését, elválasztását a sorok végén, mely különösen Puskinnál gyakori s mintegy az előadás könnyebb, fesztelenebb hangját jellemzi, mely azonban a mi nyelvünk természetével igen nehezen fér meg, s Arany is a *Bolond Istók*-ban csak nagyon kivételesen él vele. A pályázó regény egy, bűnbán fogant ifjú történetét beszéli el, ki a szerető és feláldozó anyján szerelmi felindulásában elkövetett sérelmet boldogságának és életének elvetésével expiálja. De míg jellemrajza halavány, szintelen, általánosságban tartott, a katasztrófának kényszerítő indítékát, bármily sok szóval magyarázza, nem érthetjük. Marie jellemrajza sokkal sikerültebb, nincsen bizonyos megható, költői vonások híján; de ezek rendkívül töredékesek, elhagyottak és nehezen foglalhatók össze. Így aztán mese és jellemrajz nem együtt fogantak, nem támogatják egymást. Elején nagyon sok a lírai kitérés s bizony sokszor ihlet és gondolat, tehát belső, subiectiv szükség nélkül is; de akad köztük néhány igazán szép sor, sőt sikerült strófa is.

A díj kiadását nem javasolhatom. Nem javasolhatnám még akkor sem, ha az Ügyrendnek ide vonatkozó 120. §-a nem állítana fel olyan.

szinte képtelen magas mértéket. De méltóztassék megengedni, hogy a Nádasdy-pályázatok régi, évtizedes meddősege következtében s azon tapasztalatok alapján, melyeket bírálói tisztemben ismételve szerezhettem, egy indítvánnyal álljak elő. A Nádasdy-jutalom 100 aranya, ha másodízben ki nem adható, a szabályok szerint az akadémia alapítójéhez csatoltatik. Az alapítvány célja epikai költészetünk fejlesztése és támogatása levén, azt hiszem, hogy e tekintetben az évről-évre meddön maradó zárt pályázatokon kívül más módokat is meg lehetne és meg kellene kísérelni. A pályázatok hosszú sikertelenségén kívül indokolnák e változtatást irodalmunk jelen viszonyai, melyek között a zárt pályázatok egyre kevésbé és kevésbé mutatkoznak buzdítóknak és célravezetőknak. De míg egyfelől tagadhatatlan, hogy elbeszélő költészetünk terén, még a külső productio szempontjából is, hanyatlás mutatkozik, másfelől a külföldi irodalmak számos, elsőrangú elbeszélő költeménye maig sincs áttűltetve irodalmunkban. Hogy ezeknek jeles fordításai, ismertetése, terjesztése eredeti költészetünk ez ágának fejlesztésére is jótékony hatással lennének s így a Nádasdy-alapítvány által kitűzött czélt szolgálnák: nem szorul bővebb bizonyításra.

Ezek alapján bátor vagyok indítványozni, hogy az Ügyrend 120. §-ának utolsó mondata elhagyatván, e §. a következőkkel toldassék meg:

Ha a jutalmat másodízben sem lehetne kiadni, a ki nem adott 200 arany az Akadémia rendelkezésére marad s a Nyelv- és Széptudományi osztály javaslata alapján, az epikai költészet emelését célzó művek létrehozására vagy utólagos jutalmazására fordítandó; még pedig:

a) vagy a 200 arany esedékessé váltát megelőző négy év alatt fölmerült és pályadíjat nem nyert nagyobb elbeszélő költemény utólagos megjutalmazására, melyre nézve az Akadémia I. osztályának e célra esetenként választandó háromtagú bizottsága terjeszt elő véleményes javaslatot; b) vagy ó- és újabbkori klasszikusok epikai költeményei jeles fordításainak eszközzésére, megbízás vagy pályázás útján; ha pedig ilyenek a jutalom esedékessé váltát megelőző négy évben már nyomtatásban megjelentek, ezeknek utólagos jutalmazására.

Kiváncosnak tartanám továbbá azt is, hogy a pályázatnak az Ügyrend 120. §-a első kikezdésében, még nálunk is szokatlanul helytelenül magasra emelt mértéke némileg leszállítatnék. E mondat helyett: »szükséges, hogy a mű lelemény, jellemrajz, compositió, költői tárgyalás, nyelv és versbeli technika tekintetében költészetünk díszére szolgáljon,» — elégnek és helyesebbnek tartanám ennyit mondani:

A jutalom csak akkor adatik ki, ha a jutalmazandó művet a bíráló bizottság sikerültnek mondja ki. Ha ilyen önálló becű mű nem akadna a pályázó művek között, a díj ki nem adatik, hanem kettős összeggel újra kitűzetik.

Tisztelettel kérem, méltóztassanak föntebbi indítványaimat tár-

gyalás alá venni s elfogadtatásuk esetén az alapító gróf Nádasdy Ferencznek a változtatáshoz való hozzájárulását kieszközölni.

Budapesten, 1892. ápril 30.

Beöthy Zsolt

r. tag.

3. Jelentés a Marczibányi-jutalomról.

A Marczibányi-féle 40 aranyos jutalomért, mely magyar phra-seológiára volt kitűzve; egyetlenegy pályamű versenyez. Jelígeje: Nemzeti Génusz. A bíráló-bizottság egyhangú ítélete szerint érdemes egy munka: nagy szorgalomra vall, igen sok anyagot nyújt; de két lényeges hibában leledzik. Az egyiket a határidő rövidségének, a másikat az e miatt követett módszernek kell felrónunk. Egyik hibája kútforrásainak elégtelenségében áll. A régi nyelv nincs kellően felhasználva, pedig hány germanismust lehet épen ennek segítségével kiirtani. Legmagyarosabb íróink közül sem Vas Gereben sem Kúthy, sem Csokonai nincs kiaknázva, sőt Arany költeményeiből sincsenek a szebbnél szebb phrasisek mind idézve. A népnyelv is sokkalta több, jellemző és igenis hasznavehető szóállással bővelkedik, mint a mennyi e pályaműben található. Másik hibája abból ered, hogy a szerző nem a magyar phrasisekből indul ki s nem ahhoz keresi a német aequivalenst, hanem megfordítva. Ennek az eljárásnak kell tulajdonítanunk, hogy sok tősgyökeres magyar phrasis hiányzik; mert nem volt német kifejezés, mely azt a szerzőnek eszébe juttatta volna s hogy sok egyszerű magyar ige phrasis-számba megy. persze csak azért, mert német fordítása csakugyan az.

Mindamellet a bíráló-bizottság e pályamunkát. 1000 lapra terjedő nagy fáradságra és szorgalomra valló, eléggé hasznos mivoltánál fogva, jutalomra méltónak ítéli; de azzal a kikötéssel, hogy a pályadíj csak akkor adassék ki, mikor a szerző pályaművét tőle telhetőleg kiegészítette és megjavította.

Budapesten, 1892. április 30.

Ponori Thenrenk Emil,

Szarvas Gábor.

r. tagok.

4. Bírálatok a herczeg Czartoryski pályázatról.

I.

A pályakérdésre: «Adassék elő a lengyel és a magyar köz-jog fejlődése, összehasonlítva és kölcsönhatásában, Nagy Lajostól a XVII. század végéig», egy pályamunka érkezett be, Cicerótól kölcsön-zött jelígevel: «hunc nimis liberum populum libertas ipsa servitute afficit».

E pályamunka az akadémiai kiadványok formájában száz nyomtatott lapra terjedhet, tehát alig valamivel haladja csak meg az akadémiai értekezések rendes keretét, és így már csekély terjedelménél

fogva sem elégítheti ki a pályázat igényeit. De a munkát tartalma sem ajánlja.

Szerző e dolgozatában nem támaszkodik közvetlenül a forrásokra. Ő a lengyel közjog ismeretes kézikönyveit, különösen pedig Hüppe Szigfrid: Die Verfassung der Republik Polen című munkáját használja forrásokul; hazánkra nézve pedig csakis a törvényekből merít, melyekben meglehetősen jártasságot tanúsít. A lengyel és magyar okmánytárakat épenséggel nem használja. Törvényeken kívül nem is hivatkozik egyéb forrásokra és dolgozata egyáltalában minden jegyzet és idézet nélkül van írva, miért is állításai a tudományos megállapítást és igazolást nélkülözik.

A mi tárgya feldolgozását illeti, szerző ebben sem jár el helyesen. Teljesen azon rendszert követi, melyet Hüppe követ főntebb említett munkájában; ugyanazon felosztás és szempontok szerint, a mint Hüppe a lengyel közjogot tárgyalja, veszi ezzel együtt tárgyalás alá a magyar közjogot is. Egyszerűen egymás mellé állítja az egyes nevezetesebb intézményeknek Lengyelországban és hazánkban hasonzerű és eltérő vonásait, kellő történeti levezetés nélkül, és előadásában a történeti egymásutánra mi tekintet sincs; a legkülönbözőbb korszakok adatai együvé vetvők. Szerző tehát egynémely intézményre nézve egészen jól jelöli meg ugyan a lengyel és a magyar közjog közötti különbséget, azonban e két nemzet politikai egymásra való hatásáról összefüggő történeti képet nem nyújt.

Különösen hiányzik pedig a lengyel és a magyar politikai élet eltérő, de egyszersmind hason characterének általános kifejtése, e két alkotmánynak általános jellemzése és hogy a XIV. századot megelőző alkotmányfejlődés mennyiben készítette elő e két alkotmánynak a XIV-ik századtól innen egynémely irányban párhuzamos, másokban pedig eltérő fejlődését.

A munka csekély terjedelme, valamint elhibázott szerkezetével és feladatának egyáltalában helytelen felfogásával szemben, annak egyes apróbb tévedései vagy egynémely, kétségkívül helyes megjegyzései kevésbé esvén számba, e pályadíj kiadását nem ajánlhatom.

Budapest, 1892. márczius hó 31-én.

Dr. Hajnik Imre,
r. tag.

II.

A Czartoryski jutalomra — «A lengyel és a magyar közjog fejlődése, összehasonlítva és kölcsönös hatásában, Nagy Lajostól a XVII. század végéig» című, 119 lapra menő munka pályázik.

Bevezetése, mely a történelemlről szól, voltaképp a cicerói «magistra vitae» tartalmatlan paraphrasisa. Ezt követi a jogfejlődés általános képe; aztán külön fejezetekben tárgyalatnak: az államtest és részei; a honlakosok és közjogi viszonyaik; a honlakosok vallási

viszonyai; a királyság; a törvényhozó hatalom; a kormányzó hatalom; honvédelem és külügy; pénzügy és igazságszolgáltatás.

Befejezése egy oldalnyi általános visszatekintés, a következő zárszavakkal:

«A politikai ösztön a hasonló jellegű nemzetekkel kölcsönösen észlelteti sorsukat, kölcsönös sympathiákat teremt. Hát hogyné borúlt volna gyászba Hunnia, mikor testvérét Poloniát bukni látta?

Jelen pályamunka módszere abból áll, hogy a mű végén felsorolt kézikönyvek nyomán, szárazon és igen felületesen egymás mellé állítja a magyar és a lengyel közjog rokon intézkedéseit, a nélkül, hogy a mű szövegében számot adna a forrásokról. Igaz ugyan, hogy a jeles Hüppe is (Verfassung der Republik Polen. Berlin, 1867) csak így adja a forrásokat; ő azonban, ki széleskörű levéltári kutatásokat is végzett, méltán elmondhatta: «auf gewissenhafter Selbstforschung stehen wir Satz für Satz»: míg szerzőnkél a kútfők nem idézése egyszerűen a kényelmes második- sőt harmadkézből, mert kézikönyvekből való dolgozásmód takarója. A pályázó a szakirodalomból is, törvénykönyveken kívül, csupán az egész közjogra terjeszkedő műveket forgatta s nem használt fel oly fajta könnyen hozzáférhető elsőrendű szakműveket sem, mint a minő a Szymanowski-féle Geschichte des Adels in Polen, vagy Marquis de Noailles háromkötetes Henri de Valois-ja, mely a lengyel közjogot éppen fordulópontján remekül mutatja be.

Ha nyomtatott munkáról lenne szó, elegendőnek tartanám a fentebbi sorokat; de kéziratról ítélvén, szükségesnek vélem részletebben indokolni véleményemet.

A kútfők idézetének elhagyása mellett, e munka megbízhatatlan ténybeli adatok dolgában is. A 46. lapon azt állítja, hogy «1523-ban létesül a törvény mindkét országban, mely mindenkit, ki az új tanhoz szít és tanait terjeszti, máglyára ítélt». Holott a Lutherani comburantur nálunk az 1525. rákosi gyűlés végzése.

Tévedések tévedése szerzőnk azon előadása, hogy «midőn Jag. Vladiszláv Pilca (sic!) Jánost hűb. adományban részesíteni akarta, a kanczellár megtagadta az okmány kiállítását». Részemről ez ügyet, elsőrendű kútfőből (Longinus, Lib. XI. p. 426) ekkép ismerem: «Dum autem literae creationis huiusmodi *conscriptae* forent, Albertus Jastrabiecz Episcopus Cracoviensis, creationi huiusmodi se constantissime opposuit, etc. . . . etiam *ad sigillandum* literas, velut Cancellarius Regni, nullo pactu poterat induci. Eiusque solius renitentia et oppositione. *creatio* praefati J. de Pilcza *in Comitum*, infecta est et abrogata».

Ha már most egybevetjük szerzőnk előadásával az itt feljegyzett tényt, annyi szabatoság-hiányt lelünk pár sorában, mint általában egész művében mindenütt, hol közjogi tényeket kellene jogi műnyelven előadni. Mert a pályázó ebben igen kevésbé jártas. Midőn a lengyel nemesség birtokjogáról szól, hosszan írja le az azt megillető *domi-*

nium plenumot (22., 23. l), kikerülve, vagy tán el nem találva, de tényleg nem alkalmazva a correct műkifejezést, melynek egyszerű használata fölöslegessé tette volna a szószaporítást. Úgyszintén a *jus resistendinél* e kifejezés megemlítése s a commissoriák meg az aranybulla záradékának egymás mellé állítása, magában véve többet mond vala, mint szerzőnk két helyen is előforduló, terjedő fejtegetése e tárgyban.

A pályázó hiába beszél az intézmények *fejlődéséről*; nála ez a szó tartalmatlan, — mert az intézményeket csak megállapodott formájukban tekinti s kevés ügyet vet azok *eredetére* s *következményeire*.

Legyen szabad ez állításaimra is egy-egy igazoló példát felhoznom.

A lengyel trónörökösödés kérdésében szerzőnk átveszi Hüppéből (a 95. 96. lapról) műve 52. s következő lapjaira a Languet, a Dudith és a Łubieński-féle anekdotát, s a trónörökösödés eltörlésének száraz constataciója után hazafias és busongó hangulatának ad jó bőven kifejezést. Látszik, hogy nem ismeri a lengyel trónörökösödés eltörlésének történetét az eredeti actákból, hanem csupán Hüppéből, ki mivel nem említi, ő sem tud róla, hogy a lengyelek *épen a mi példánkra* hivatkoznak e törvényt hozatalakor. Nálunk ugyanis Miksa 1572-ben választotta (illetőleg «declaráltatta») s koronáztatta királylyá fiát, Rudolfot. Ezt a tényt 1573-ban, mint a királyválasztás szabadságának kijátszását tüntetik fel a lengyel országgyűlésen s úgy hozzák meg a törvényt, mely a trónöröklést s annak meghatározását a tényleg regnáló fejedelem alatt, in perpetuum kizárja.

A pályázó, midőn az esztergomi érseket, ki csak pisetarius, a gnezdai érsekkel méri össze, ki szerinte «pénzt is verethetett», — semmi szükségét nem látja annak, hogy e pénzverési jog sajátságos eredetét, s gyakorlására vonatkozólag legalább annyit említene, a mennyit Lengnich (*Jus publicum Regni Poloni. II. 75.*) következő szavai mondanak: «*Verum fabricandi pecuniam jure, Archiepiscopi Gnesnenses nunquam usi, ac jam minus uti possunt, quia omnis res monetalis ad Regis et Ordinum arbitrium pertinet, sine quorum consensu pecunia cudi nequit, ut etiam qui inde fructus, Reipublicae aerario obveniant*».

Véleményem szerint ez az egész munka jórészt másod- és harmadkézből, kellő jogi és történelmi ismeretek híjával készült; feldolgozásmódja száraz és felületes, s a mi írói lendület van benne, nem egyéb egy szellemtelen tárczacikk-író sentimentalismusánál. A pályadíjra nem méltó.

Budapest, 1892. május 2.

Ballagi Aladár.

5. Birálatok a Dóra-pályázatról.

I.

A Dóra-alapítványból 1891. szeptember hó 30-dikai határidővel következő. elnyerés esetén 500 frttal díjazandó pályakérdés volt kitűzve: «Fejlessék ki nemzetgazdasági és társadalmi szempontból, szükséges-e kereskedelmi törvényünknek a biztosítási vállalatokra vonatkozó intézkedéseit megváltoztatni? S ha igen, mely irányelvek szerint?»

E kérdésre a kitűzött határidőig egy pályamunka érkezett be: «A biztosítási vállalatok» czíme alatt, következő jelíggel: «Sie können gegenüber einer solchen, die ganze Welt umfassenden und den ganzen Völkerverkehr durchdringenden Function weder bloß örtliche Staatsanstalten, noch blosse Erwerbsgesellschaften bleiben. Sie sind ihrem Wesen nach freie Organismen der Verwaltung.» (Stein: Handbuch der Verwaltungslehre 1870. 166 l.)

A pályamű eme választott jelígjében irányzata is nyilvánul. Szerző néhány bevezető lap után elég helyesen vázolja a biztosítás társadalmi és gazdasági feladatát és a biztosítás fogalmát tárgyalva, szigorúan megkülönbözteti a kárbiztosítást és életbiztosítást. Az előbbire, mint rövid idő alatt lebonyolíthatóra nem fektet nagy súlyt, de annál komolyabban szól az életbiztosításról, melyről a biztosító egyúttal a biztosítottak tekintélyes vagyonrészleteinek is kezelője. Erre vonatkozólag erős, talán túlszigorú állami ellenőrzést, sőt felügyeletet követel.

Az állami és magánbiztosítást tárgyalva, nem barátja az állami biztosításnak s ennek minden hátrányát elég élesen kiemeli; viszont azonban a magánbiztosításnak se fogadja el minden eddigi alakját s nevezetesen a kölcsönös és kis körre terjedő biztosításoknak ellenese és csak a részvénytársaság és legfőljebb még a szövetkezet alakját fogadja el megfelelőnek.

Kereskedelmi törvényünknek a biztosítási ügyre vonatkozó minden szakaszát megfelelő birálatnak veti alá és indokoltan kimutatja az általa javasolt módosításokat. Nem barátja az engedélyezési rendszernek, de annál szigorúbb és erősebb állami ellenőrzést javasol, mely nemcsak a mérlegek és díjtartalékok, meg egyéb tartaléktőkék kimutatását, hanem még az alkalmazott matematikai alapszámítás bemutatását is követeli.

A törvényszék által gyakorlandó ellenőrzés, szak- és tudománybeli támogatása végett svájci mintára alakítandó «biztosítási tanács» létesítését óhajtja, ennek minden teendőit vázolja és főleg az életbiztosítás egészséges kezelése végett az összes díjtartalékoknak és egyéb tartaléktőkéknek az állampénztárban elhelyezését követeli.

Elfogadható javaslatokat tesz a vállalatok felosztását illetőleg, a külföldi vállalatok gyakran csak hangzatos, de nem mindenkor biztosított üzérkedéseit kárhoztatja és velők szemben az eddig dívott biztosítéki alpnál nagyobbbat követel, a hazában kötött üzleteinek biztos lebonyolítására szolgáló díjtartaléknak szintén állami kezelését kívánja.

Mindent összevetve, a pályamű, ha nem is dicsekszik szigorúan tudományos szinezettel, szerzőnek a tárgyban és a biztosítás gyakorlatában való jártasságát bizonyítja. Itt-ott földerül a külföldi szakirodalomnak is némi ismerete, bár a svájci állami intézkedések és az észak-amerikai törvényhozás némely tételeinek idézetén túl ez alig terjed. Ítéletei józanok, bár több helyt némileg túlzottak, egészen azonban sok tanulságos rejlik a műben, a pályakérdés kívánalmainak a mű eleget tévén, ezért a díj kiadását javaslom.

Budapest, 1892. évi január hó 5 én.

Keleti Károly.

r. tag.

II.

A Dóra-pályakérdésre «A biztosító vállalatok» czímmel és «Sie können gegenüber einer solchen, die ganze Welt umfassenden und den ganzen Völkerverkehr durchdringenden Function weder blos örtliche Staatsanstalten, noch blosse Erverbgesellschaften bleiben. Sie sind ihrem Wesen nach freie Organismen der Verwaltung» Steintől vett jeligével benyújtott pályamunka, kezdetében és beosztásában egy kissé tervszerűtlen és fésületlen; de határozottan alapos munkának mondható. Mert kereskedelmi törvényünknek, a biztosítási ügyre vonatkozó összes intézkedéseit szakszerű, részletes bíráló alá fogja és kritikai megjegyzéseinek megfelelő módosításokat indítványoz annak intézkedéseiben. Igaz, hogy a mű első 80 lapja szorosan a feladatra nem tartozó, általános fejtegetéseket tartalmaz; de ennek is két okból, helyet lehete a mű keretében adni. Egyfelől: azért, mert szerző a pályakérdés azon részét, mely kereskedelmi törvényünknek, a biztosítási vállalatokra vonatkozó intézkedéseit «nemzetgazdasági és társadalmi szempontból» kívánja bíraltatni, *itt* karolja fel, inkább a rendszer, mint az intézkedések, inkább általában a biztosítási ügy, mint a törvényes rendszabályok tekintetében, de e kitéréssel, illetőleg szoros értelemben vett feladatának félreértésével eléri szerző azt, hogy kritikai szempontjait felállítja; másfelől pedig ezekből — néha a szoros összefüggés mellőzésével — levonja később javaslatait is. De ezen felfogása azon hátránnyal jár, hogy épen e törvény társadalmi és nemzetgazdasági hatásának jó és rossz oldala művében eléggé kidomborítva nincsen.

Behatóbban és alaposabban fejt ki szerző álláspontját: az állami biztosítás ellen és a kereskedelmi törvény rendszerének védelmére. És minthogy az engedélyezési rendszert, mint az államra nagy veszéllyel és a társadalomra sok hátránnyal járó, elejti; a biztosítási ügy kényes természetét, a szabad alapítás és nyilvános ellenőrzés rendszerével csak úgy tudja megegyeztetni, hogy egy előzetes vizsgálati és folytonos szakszerű ellenőrzési joggal felruházandó biztosítási tanács szervezetét javasolja, mely nemcsak a társulatok alapítását, működését, mérlegét, pénzelhelyezését, díjtarifáját és tartalékait ellenőrizné, de minden hiba, sőt mulasztás esetén is, beavatkozólag, vádolólag léphetne fel a törvényszék előtt, hogy a részvényesek mostani elégtelen ellenőrzési joga kiegészítve, érdeke biztosítva legyen. Az osztrák commissionnak törvénykönyvünk rendszerével való kiegyeztetése lebegett szerző szemei előtt; nagy vonásokban adja e tekintetben tervét és így nem győz meg senkit arról, hogy az ellentétek kiegyeztetése és a cél elérése sikerülne-e általa? Sokkal jobban fejt ki — részben az amerikai és angol törvényhozásra is hivatkozva — hogy milyen követelmények kellenek a mérleg, a társulati tartalékok felállítására és kezelése tekintetében, úgy hogy művének ezen részét a törvényhozás igen jól használhatja. Annyival is inkább, mert elég óvatos és körültekintő szerző a tekintetben, hogy a kereskedelmi törvénynek nemcsak azon §§-aival foglalkozik, melyek a biztosítási ügyre külön vonatkoznak; de azokkal is, melyek a társulati alapítás, csőd és felosztás, vagy biztosítási átruházás tekintetében, a törvénykönyv általános intézkedéseiből e tárgyra tartoznak, illetőleg azzal összefüggenek. Itt nagyon becses anyagot szolgáltat, sőt túlságosan is kívánt törvényhozási célra szolgálni; úgy, hogy inkább §§-ról beszél, mint tudományos kritikát ad. E megjegyzés még művének első részére is áll, mert az állami, vagy társulati biztosítás nagy kérdésében a tudományos irodalmat alig érinti; Wagner Adolf egy régiebb (1884-iki) értekezésével polemizál egy kissé, míg e szerzőnek újabb és terjedelmesebb művét (Schönberg gyűjteményében) e kérdésről, nem használja. Az irodalom e mellőzése csak hiány, de nem fosztja meg a művet — a tudomány eredményei és törvényhozás bő felhasználása folytán — tudományos becsétől és épen azért határozottan a jutalom kiadása mellett nyilatkozom; sőt kíváncsnak tartom, hogy a mű mielőbb megjelenjék, mert a kérdésben uralkodó homályt és tájékoztatlanyságot alaposan eloszlatja.

Kelt Budapesten, 1892. február 27-én.

Hegedűs Sándor,
l. tag.

6. Birálat a Vitéz-féle pályázatról.

A Vitéz-féle pályakérdésre: «Határozotassanak meg a közetalkotó ásványok főtörési együtthatói legalább a natrium-fényre» egy dolgozat érkezett, melynek jeligéje: *Natura non solum in minimis, Sed etiam in mutis maxima.* — A 100 lapra terjedő munkát két táblázat és két tábla rajz egészíti ki. Szerző a petrographiailag fontos ásványok törési együtthatóinak meghatározására a meglevő eljárások közül a totalis-reflexio módszerét választotta, melynek előnye, hogy a meghatározást esetenként apróbb, sőt átlátszatlan lemezekben is végre lehet hajtani, hogy továbbá a vizsgáló másoktól, például optikusoktól függetlenül, maga csiszolhatja és praeparálhatja tárgyait.

A használt műszer egy kissé módosított Kohlrausch-féle total-reflectometer, melylyel 55 termőhelyről eredő, összesen 31 ásványfajt vizsgált meg a sárga, azaz natrium-lángban.

Szerző vizsgálatait gondosan hajtotta végre és a pályakérdésben kitűzött feladatot megoldotta. Több oly törési együtthatót is meghatározott, melyeket direct megfigyelés útján eddig épen nem, vagy csak részben ismertünk, a melynek például a Steatit, Biotit, kék színű Spinell, Nosean törési együtthatói.

Másrészt a jobban ismert vagy gyakoribb közetalkotó ásványok esetében a különféleségekre is kiterjesztette figyelmét, mint a Biotit, Amphibol, Augit, Turmalin példában.

Szerző mindig egybevetette eredményét más kutatók adataival is, mely utóbbiak többnyire egyéb methodusokból származnak. A két optikai tengelyű kristályokról, a hol csak lehetséges volt, közli az optikai tengelyeknek saját adataiból számított és megmért hajlásait is.

Mint tetemesebb fénytörésű folyadékot a monobromnaphtalint és a methylenjodidot használta, mely utóbbit totalis-reflexio-célra ezelőtt még nem alkalmaztak.

Dolgozatának úgy az általános bevezető-, mint pedig különös részéből kitűnik, hogy a kérdésre vonatkozó irodalmat kellően ismeri és gondosan használta. Az eredmények áttekintését végül a munka végéhez csatolt táblázatok könnyítik meg, melyeknek egyikében a meghatározott ásványokat fénytörési képességük, másikában pedig a kettős törés nagysága szerint gyarapodó sorrendben állította egybe.

Ez alapos munkát, mely adataiban részben a meglevőt ellenőrizi, részben pedig újat teremt s a melynek egyik sarkpontja az is, hogy a vizsgálatok egy és ugyanazon methodussal történtek: becses adalékja az ásványtani és petrographiai ismereteinknek, a mely megérdemli, hogy az Akadémia a kitűzött jutalommal tünktesse.

Budapest, 1892. május hó 2-án.

Krenner József. r. t.

Schmidt Sándor, l. t.

Megjelenik
minden hó 15-én,
három-négy ívnyi
tartalommal.

AKADÉMIAI ÉRTESÍTŐ

Szerkesztő
s kiadó hivatal a
Magyar Tudom.
Akadémiában.

SZERKESZTI

SZILY KÁLMÁN.

III. KÖTET.

1892. július 15.

7. FÜZET.

— Ó D A —

az 1867. évi koronázás emlékére.

Vargha Gyulától.

(Száz arany jutalomdíjat nyert pályamű.)

Öltözz' virágba föld, szellő lobogtasd
A lombos utczák lengő zászlait,
Kevély öröm, a szíveket dobogtasd,
Egy hű s szabad nép ünnepel ma itt;
Unnepli azt a nagy napot, mely ott áll
Két kor között, örök határkövéül,
S most íme a határkő: díszes oltár,
Hová az áldozók százezre gyül.

Más korszak ez, egy fényes új-szövetség,
— Sötét átkával elmerült az ó —
Hogy nép s király a jó utat kövessék,
Nem kell szilaj, feddő proféta-szó.
Megtért a hit, megtért a szív bizalma,
Őrt áll a törvény, fenn viraszt a jog,
S mely fájva-fájt, velőkön átnyilalva,
A százados seb többé nem sajog.

Magyar dicsőség bús emlékü sírja,
Mohács, a gyász töled szakadt reánk;
Nem volt az égi irgalomnak írja,
Hevert a hon vérző tetem gyanánt.
Azóta bús e nép ajkán a nóta.
Azóta volt a szívünk keserű;
Oh nemzetem, három nagy század óta
Szaggatta májad' ádáz keselyű!

Reánk bocsátá istenostorául
Vad népe árját durva Napkelet,
Vértől lett sár a honi föld porából,
S tüzlángban állt az ég fejünk felett;
S míg a magyar — a mig csak birt lehelni —
Vérrel védett minden tenyérnyi tért:
Hányszor volt kénytelen zászlót emelni
A megtiport szabadságért s hitért.

Majd béke lett, nyugalmas, enyhe béke,
Rajtunk gondos, atyáskodó kezek,
S kegymosolyért a hősök nemzedéke
Magyarságából is kivetkezett.
Csupán a síró hegedű ha jajdult,
Morajlott még az elnyomott vihar,
S a honfiszív bor mellett meg-megsajdult,
El-elsohajtva: «Hajh Rákóczi, hajh!»

De élt a szikra s egyszer csak kilobbant,
Az égre törve föl, vulkán gyanánt;
A nemzet szíve lelkesülve dobbant,
Az arcz piros lett, elfutá a láng;
Bilincs lehullt, hősök virága támadt,
Kezdődött harcz, fényes, dicső, csodás —
De míg szemét az ámuló világnak
Elkápráztatta, már jött a bukás.

Aztán vak éj lőn, úgy fődé honunkat,
Mint egy rá omlott iszonyú terű,
Csak jóságos királyi asszonyunknak
Szelíd szeméből csillogott derű,
Börtönbe a sugárka így hat épen,
Bíztatva hűn a csüggedő rabot;
Te is reményt merítél árva népem,
E fény azt súgta: látsz még jó napot.

Fenkölt lelkét a fejedelmi férjnek
Hozzánk hajtá kegyes mi-asszonyunk.
Már érezők, hogy vége lesz az éjnek,
Vak kétségben nem kell bolyonganunk.
A haza bölcse szólt s fölfejtve látta
Királyunk az ármánykötött bogot,
S megismeré, hogy e nép hű iránta,
Mást nem kíván, csak törvényt és jogot.

S a nagy, bölcs fejedelem bátran kimondta
A békülés engesztelő szavát,
A nemzet érző testéből kivonta
Azt a tövist, mely szűrt sok éven át.
«Népem szabad nép, tisztelet jogának,
Törvény úgy köt királyt, mint nemzetet.»
Oh, mikor visszaadta önmagának,
Magyar hazánkat akkor nyerte meg!

Hogy ragyogott Szent István koronája
— Szemünk világát csaknem elvevé —
Midőn urunk királyunk homlokára
A nemzet daliája fölteve.
Az idők teljessége íme bételt,
Hozsánna, a nagy ég akarta így,
Királyi eskü melyet megpecsételt,
Áldott örökre e szent, drága frigy!

Tanú e nap, ég s föld egyként tanúja,
Hogy oldhatatlan volt ez a kötés,
Elszállt végkép a szívek ős gyanúja,
A szeretet többé nem tettetés.
Mint foglaló: hűség ölel bizalmat,
S lám, mind a kettő rendületlen áll.
Mátyásunk óta — négyszáz éve annak —
Ily egy még nem volt nemzet és király.

Gyászolt a trón, a nemzet hogyha gyászolt,
Királyunk könnye hullt könnyünk közé, —
S midőn a sors az ő szívére gázolt:
A köny milljóknak arczát öntöze;
Oh, mert a trón reménye: minreményünk,
Boldog jövőnek biztos záloga.
Mért kelle hajh, a gyásznapot megérnünk,
A fényes álom mért röpiült tova!..

Királyunk szíve meghajolt a porba,
Mint a vihartól elgázolt vetés;
De fölkenet fejét fölemelve hordta,
Nem törte meg lelkét a szenvedés.
Erőt a kötelességből merített,
Magas tisztében nem lankadt soha,
S feje körül kettős sugárt körített
A lelki nagyság és a korona.

S példája nagy, nemes, termékenyítő,
Jövőnknek is örökségül marad;
Kötelességet úgy betöltni, mint ő,
Volt-e a trónon szentebb akarat?
Alkotmányunk rendithetetlen őre,
Küzdelmeinkben bajtárs és vezér,
Buzdit, a mint bátran törünk előre,
Övé a dics, hazánk ha célhoz ér!

A czél még messze; de ha nincs megosztva,
Mit nem tehet erő és akarat!
Egy negyed század íme helyre hozta,
A mit mulasztánk négyszáz év alatt.
S e nemzet, mely alatt a föld porában
Ült lelkevesztve, fásultan, henyén:
Öt fénylik a nagy nemzetek sorában,
A jólét és műveltség versenyén.

Büszkén valljuk, hogy a magyar hazának
Vagyunk csupán — s leszünk is — fiai;
De készek a trón minden támaszának
Igaz bajtársi jobbot nyújtani.
S a merre a szent kard suhintva vágott,
Jöhet az ellen a négy szél felől:
Megvédni trónt, hazát és szabadságot,
A hű magyar mindig ott lesz elől.

Ragaszkodván nyelvünkhöz és fajunkhoz,
Idegen érzbe át nem olvadunk.
Hahogy hivek leendünk önmagunkhoz,
A trónhoz hűk akkor maradhatunk.
Történetünk könyvéből semmi áron
Ki nem szakítnánk egyetlen lapot;
De fényes lapján följegyezve álljon,
Mint ünnepelte a hon e napot!

A magyar helyesírás alapja.

(Kivonat Volf György 1. t. február 22-én olvasott értekezéséből.)

Az I. osztály tavaly április 6-án tartott ülésén Simonyi Zsigmond az Akadémiának négy módosítványt ajánlott «a tizenkét évvel ezelőtt megállapított helyesírási szabályokhoz». Indítványait nagy örömmel fogadták a hírlapok, mivel nagyrészt az ő bekötött szemmel követett újításaiknak ha nem is igazolását, de legalább helyeslését találták bennük. Az értekező ellenezve a négy módosítványt, a *Budapesti Szemle* júniusi, novemberi s következő számaiban ismételve vitatkozott az indítványozóval és más fől-szólalókkal; a minek az volt a szemmel látható eredménye, hogy Simonyi az egyik indítványát visszavonta. Az Akadémiában az ügy nem vetett nagyobb hullámokat. Csak Szabó József szólt hozzá a III. osztály október 19-én tartott ülésén, de nem az egész kérdéshez, hanem egyetlenegy indítványra szorítkozva. Azzal a kijelentéssel, hogy a phonetikus írás elve «a világirodalom tanúsága szerint a győzelmes», az etymologikus írás elve ellenben «a legyőzött álláspont», az előbbi mellett nyilatkozott. Azért «a phonetika és egyszerűsítés elvének hódolva», pártolta Simonyinak azt az indítványát, hogy az idegen szókat is hangzás szerint írjuk.

Ezzel szemben az értekező megjegyzi, hogy a világirodalom, melyben legelső sorban az angolok, francziák és németek tesznek számot, a kik pedig mindnyájan etymologikusan írnak, épen nem a phonetikus írás mellett tanúskodik. Ez csak szeretne győzni, de még rettentő messze van a győzelemtől. A hatalmat még mindig az etymologikus írás bírja és egyhamar nem is szándékozik megadni magát. Az angol phonetikusoknak pl. számos egyesületük és folyóiratuk van, de azért az életben félszázados fáradozásuknak semmi nyoma, semmi hatása. Most is nemcsak az összes irodalmi termékek, hanem a legeslegutolsó szatócs hirdetései is csak a hagyományos etymologikus helyesírással jelennek meg, sőt a phonetikus írás legbuzgóbb nyelvész hívei sem merik tudományos műveiket, elvüknek megfelelően, phonetikus helyesírással nyomtatni. Ez sehogy sem mutatja, hogy «a világirodalom tanúsága szerint» az etymologikus írás elve «a legyőzött álláspont».

Régebben Simonyi is a phonetikus elv híve volt; de most kijelentette, hogy indítványával nem kívánja «a teljes phonetikus írásnak útját egyengetni». Szarvas Gábor régebben is, legutóbb is a *Magyar Nyelvőr* deczemberi számában föltétlenül a phonetikus írás mellett nyilatkozott. Simonyinak azt az indítványát, mely az *a ki, a mi*-félek összeírását ajánlja, ő sem helyesli, de annál hevesebben védi a többi hármat, különösen azt, melyet maga Simonyi, mint az etymologikus írás elvébe ütközőt, elejtett. Az ügy már most így áll. Vannak, a kik az etymologikus írást továbbra is meg akarják hagyni; ezekhez az értekezővel együtt újabban Simonyi Zsigmond is tartozik; és vannak, a kik azt vagy ki kénytelenek, vagy ki akarják vetni és helyébe a korlátlan phonetikus írást állítanak; ezekhez Szabó József és Szarvas Gábor tartoznak. Látni való, hogy többé nem egyes módosításokról van szó, hanem hogy helyesírásunk alapja forog kérdésben. Azért az értekező henye dolognak tartaná, ha most is csak az egyes indítványokat bonczolgatná. Mikor ennek még czélja volt, úgyis megtette behatóan, részletesen a *Budapesti Szemle* tavalyi és idei köteteiben. Tudományos forumhoz különben sem volna illő, ha az egészet, az alapelveket és rendszert nem tekintve, egyes kiszakított részletkérdésekkel foglalkoznék és csak casuistikusan döntene. Ez nemcsak tudománytalan eljárás volna, hanem az Akadémiát nagyon könnyen abba a hibába is sodorhatná, hogy helyesírásunk rendszerébe akarata ellenére is rést üssön.

De vajjon egyáltalában érdemes-e komoly embernek, különösen pedig tudományos forumnak a helyesírás kérdésével foglalkoznia? Szarvas Gábor szerint ez a lehető leghaszontalanabb dolog, csak «szalmacséplés, borsógömbölygetés és zabhegyezés». De irodalmunk és nyelvtudományunk történetéből kitűnik, hogy legfényesebb elméink, legnagyobb íróink, legkiválóbb nyelvtudósaink sem szégyeltek helyesírásunkkal foglalkozni, sőt ők voltak igazi alkotói, ápolói, fejlesztői. Maga Szarvas is most húsz éve két értekezést írt a helyesírásról a *Magyar Nyelvőr* I. kötetében és legújabban sem röstelte a hozzászólást, sőt még folytatást is ígért. Az értekező a nyelvről orthologus társaival egészben egy nézetet vall; szerintük is, szerinte is az nemzeti közkincs. Csak a helyesírásra nézve tér el tőlük. Neki ez sem Csáky szalmája, melylyel kiki tetszése vagy nem tetszése szerint bánhat, hanem szintén igen becses nemzeti közkincs, mely a nyelvhez hasonlóan mindenkitől kiméletet és tiszteletet követel.

Írás és nyelv ma már elválaszthatatlan egymástól. Kezdetben a nyelv elvult az írás nélkül és az írás elvult a nyelv nélkül. De a kettő igen korán kapcsolatba jutott és azóta együtt, kölcsönösen hatva egymásra, fejlődött és fog fejlődni ezentúl is. Az írás kezdetben nem a szót, hanem egyenesen a fogalmat jelölte és így

jegye ép oly közvetetlen kifejezője volt a fogalomnak, mint a szó, melytől csak annyiban különbözött, hogy nem a fülnek szólt, hanem a szemhez fordult. Legrégibb alakja a képirás volt, mely csupán képekkel fejezte ki a fogalmakat. A képirásból fejlődött a tiszta fogalom-írás, mikor a képekből puszta graphikus jegyek lettek. Mind a kettő független volt a szótól és így az írás kezdetben nem is lehetett alárendeltje a nyelvnek, hanem testvére volt, azaz ép oly közvetetlen kifejezője a gondolkozásnak, mint az és tulajdonképpen a hallható nyelv mellé mint látható nyelv sorakozott. Ezt nem szabad figyelmen kívül hagynunk, midőn az írás teendője forog szóban. Meg kell lemondálnunk, hogy további fejlődésében az írás lemondott-e vagy lemondhat-e végkép eredeti céljáról. Mind a két kérdésre csak nemmel lehet válaszolni. E tagadó feleletet az írás története és jelen állapota teljesen igazolja. Közhasználatra szolgáló írás soha le nem vetette azt a sajátágát, hogy magának a gondolkozásnak kíván látható kifejezése lenni. További fejlődésében csak szövetségzett a hallható nyelvvel, de soha rabszolgája nem lett. Eszközei változtak, nem célja.

Képirás és fogalom-írás korában az írás minden fogalmat külön képpel vagy külön jeggyel jelölt. Korszakalkotó esemény volt a népek művelődésében, midőn megtanulta hallható testvérétől, a beszélt nyelvtől, hogy ő rá támaszkodva, jóval kevesebb jeggyel is elérheti célját. Így jutott arra, hogy végtelen sok egyes jegy helyett csak kevés alapjegynek végtelenül szaporítható combinációival jelölje a fogalmakat. E fokon, figyelve a beszélt nyelv eljárására, a beszédet először szókra és a szókat szótagokra bontotta. Midőn ez elemzésnek megfelelően rendezte be jegyeit és jegy-combinációit, akkor szótag-írássá vált. Most először jutott a nyelvvel szorosabb kapcsolatba. Ennek fontos volt a következménye. Az írásnak akkor le kellett mondania arról, hogy egyetemesen, minden nyelvtől függetlenül és ép azért minden nyelven lehessen érteni, hanem meg kellett elégednie azzal, hogy csak egy nyelven legyen érthető. De még mindig nem vált a nyelv szolgájává, hanem társa maradt, szövetségese lett. Azért nem követte a nyelvet árkon-bokron, hanem sok tekintetben más úton haladt. Ha azt tartotta, hogy a fogalmat egy szótagjegy is eléggé jelöli, akkor csak egyet használt és nem törődött vele, ha a beszéd ugyanazt a fogalmat több szótaggal jelölte is. Ép oly kevésbé törődött azzal, hogy a hangzásra azonos szótagokat azonos, a különböző szótagokat különböző jegyekkel helyettesítse. A szótag-írás tehát a nyelvet segítségül vette ugyan, de nem érezte magát alárendeltjének, kinek mindenkor úgy kell cselekednie, a hogy ura parancsolja.

A szótag-írás rendkívül kevesbitette a kép- és fogalom-írás jegyeit, de még mindig annyit kellett használnia, hogy megtanu-

lása és alkalmazása tetemes nehézségekkel járt és így nem válhattott oly közönségesse, mint kívánatos volt. Az írás akkor megtette az utolsó lépést is, elment a beszéd végső elemeiig, a hangokig. Midőn már most ez utolsó elemzésnek megfelelően rendezte be jegyeit és jegy-combinatióit, akkor betűírássá vált. Ezzel a jegyek számát igen kevésre szállította le és így lehetségessé tette, hogy nagy nehézségek nélkül megtanulhatja mindenki. Így a betűírás a műveltség terjesztésének és terjedésének megbecsülhetetlen eszközévé vált. Akkor a nyelvvel még az eddiginél is szorosabb kapcsolatba jutott; de nagyon csalódnék, a ki azt hinné, hogy most már az írás mégis teljesen meghódolt a beszélt nyelvnek. A betűírás, a hol általános használatra szolgált vagy szolgált, a hol tehát közírás maradt, sohasem volt igazi hangírás és mind e napig sehol sem vált azzá. Valamint a szótagírás, úgy a betűírás is sok tekintetben egész szabadon járt el. Ha teljesen a nyelvtől akarna függni, ha pontos hangírás és így a kiejtésnek hű másolata akarna lenni, akkor a fogalmakat se több, se kevesebb betűvel nem volna szabad kifejeznie, mint a hány hanggal a beszéd jelöli. Ezt pedig sohasem ismerte el törvényének s nem ismeri el ma sem. A héber írás csak a mássalhangzókat írta, és így legalább egy, rendesen két vagy három, sőt négy betűvel kevesebbet használt, mint a hány hangból állott a kiejtett szó. A görög ξ, ψ, a római æ egy betűvel ír két mássalhangzót. Nálunk ellenkezőleg az *sz* és *zs* két-két betűvel jelöl egy-egy hangot. Kiejtve érthető lehet valami, a mi írva nem az, és megfordítva. Így *cse*, *ju*, *czé*, *mé* kiejtve teljesen érthető, de írva nem magyar, hanem khinai szósorozatnak látszik és a szemnek csak akkor ismerős, ha mindeniknek a végéhez még *h* járul: *cseh*, *juh*, *czéh*, *méh*. Viszont *d. e.*, *d. u.*, *f. é.*, *l.*, *pl.*, *stb.*, *dr.*, *decz.*, *min.*, *magy.*, *kir.* és több effélék, csonkán írva, könnyű áttekinthetőségüknél fogva még gyorsabban is érthetők, mint ha minden betűjük ki volna téve; ellenben az írás példájára csonkán kiejtve, a legérthetlenebb furcsaságok. Az írás tehát fejlődése legmagasabb fokán is függetlenül, egészen a maga törvénye szerint annyi jegyet, annyi betűt használ, a mennyit a szem számára szükségesnek tart a megértésre, nem törődve azzal, hogy a beszéd a fül számára ugyanannyi hangot tart-e szükségesnek vagy nem. Igen hangosan és érthetően bizonyítja, hogy neki a kiejtés csak tanácsadója, de nem parancsolója. Erősen ragaszkodik ahhoz, hogy ő neki nem célja a beszédet másolni, hanem a beszédhez hasonlóan igen kevés alapjegy combinációival jelölve a fogalmakat, láthatóan kifejezni a gondolkozást, mint a beszélt nyelv hallhatóan teszi. Azért közírás soha ezen a földön nem volt phonetikus.

Ennek bizonyosságára az értekező részletesebben ismerteti a legrégibb időkől mostanig mindazon helyesírásokat, melyekre

mint a phonetikus írás példáira ennek hívei vagy hivatkozhatnának vagy már valóban hivatkoztak, és kimutatja azt, hogy a kiejtés pontos megjelölését csak kétszer találjuk nagy mértékben megkísértve, az indusoknál és zsidóknál, azoknál már körülbelül 500 évvel Kr. e., ezeknél csak 500 évvel Kr. u. Mind a két nyelv azonban, melyre alkalmazták, a szanszkrit és héber, már akkor régen holt nyelv volt, melyet csak a tudósok értettek; a kiejtés pontos megállapítása és írásbeli megjelölése pedig mind a kettőnél nem az érthetőség kedvéért, hanem szentségének hű megőrzése végett, tisztán vallásos czélból történt. A zsidók punctatióján és az indusok dévanágari írásán kívül végig menve a görög és római, a régi angol, francia és német, a mai szerb, orosz és olasz helyesíráson, arra az eredményre jut az értekező, hogy élő nyelvre még vallásos czélból sem alkalmazta soha egy nép sem a phonetikus írást és egy sem alkalmazza a jelenben sem. Innen van, hogy annyi irodalomban az orthoëpia és orthographia oly messze esik egymástól. Legnagyobb e távolság általában a germán (angol, svéd, norvég, dán, hollandi, német), csak alig kisebb a román (francia, olasz, spanyol, portugall, oláh) és még jó nagy a szláv (orosz, lengyel, cseh, tót, szlovén, horvát, szerb, bolgár) irodalmakban. Általában Európa összes nemzetei örülhetnének, ha orthographiájuk oly egyszerű, oly könnyen olvasható lenne mint a mienk, melyhez csak még a finneké fogható.

A közírások nem azért nem váltak phonetikusokká, mivel teljesen megrögzöttek a hagyományban. A helyesírás sehol sem maradt változatlan, sok nemzetnél tudatos és gyakran nem csekély reformon ment keresztül. A multban ez legnagyobb részt abból állt, hogy az írást mind jobban etymologikussá iparkodtak tenni. Csak ott ügyeltek a pontosabb hangjelölésre, a hol a szófejtés vagy egyenesen követelte vagy legalább nem ellenezte. A jelen században több nemzet javította, módosította orthographiáját; de egynek sem jutott eszébe, hogy addigi etymologikus vagy historikus írását elvesse és helyébe a phonetikust állítsa. Mind csak a legkiválóbb különösségek, mesterkéltségek és következtelenségek megszüntetéséig ment. Szabályosabbá, egyszerűbbé, következetesebbé és így könnyebbé iparkodtak tenni helyesírásukat; de etymologikus vagy historikus alapját érintetlenül hagyták. Ez még a legszélsőbektől, a spanyolokról és oláhokról is áll. A spanyol akadémia 1830-ban nagyszámú és közte nem egy jelentékeny újítást tett a spanyol orthographián; de azért anyjától, a latintól el nem szakította és így velejében meghagyta olyan etymologikusnak vagy historikusnak, a milyen volt. Az oláhok a hatvanas évek elején még a betűiket is megváltoztatták. Addig a cyril írást használták; de egyszerre szakítva egész multjukkal, hirtelen fölvettek a latin írást. Ennek pedig az volt a következménye, hogy

orthographiájukat a latinhoz szabva, nemcsak fonetikusabbá nem változtatták, hanem ellenkezőleg, ép etymologikusabbá tették. A mi helyesírásunk is a múlt század vége óta utolsó megállapodásáig tetemesen változott; de fonetikusságban nem hogy nyert volna, hanem igen sokat veszített. Legutóbb a németek reformálták helyesírásukat, a mennyiben 1879-ben az osztrákok és bajorok, 1880-ban pedig a poroszok hivatalos helyesírási szabályokat adtak ki iskoláik számára. De mindnyájan, osztrákok, bajorok, württembergiek és poroszok egyaránt hűségesen ragaszkodnak az etymológiához, sőt helyesírásukat, minthogy nemcsak meghagyták az összes addigi etymologikus alakokat, hanem még újakkal is szaporították, etymologikusabbá tették, mint a milyen volt. Ilyen irányban haladt a helyesírás reformja a jelen században.

Igaz ugyan, hogy az elmélet újabban a helyesírás föfelvének a kiejtést állítja; de az is igaz, hogy részletes szabályaival ezt a föfelvet következetesen semmivé teszi és így nemcsak a gyakorlattal, hanem magamagával is ellenkezésben áll. Föfelve a hangírásra illik, részletes szabályai pedig a betűírásra. Nyilvánvaló, hogy a betűírást hibásan hangírásnak nézi, holott minden nemzet helyesírásának fejlődéséből és saját részletes szabályaiból is megtanulhatta volna, hogy a közírás nem megy tovább a betűírásnál és hogy a betűírás nem hű másolata a kiejtésnek, tehát nem hangírás. Hogy ilyen legyen, arra a betűírás soha és sehol sem önkénytelenül, sem tudatosan nem törekedett. Eddig csak holt nyelvre alkalmazott, érthetőségre nem törekvő és nem közhasználatra szánt írás iparkodott híven megőrizni a kiejtést. Ettől az írás, mint története és jelen állapota hangosan bizonyítja, nemcsak kép-, fogalom- és szótag-, hanem még betűírás korában is csak tanácsot fogadott el, de parancsot nem. Mindig első sorban a szemre volt tekintettel, nem a fülre. Ma is szívéssen ragaszkodik ahhoz az eredeti céljához, hogy látás útján értesse meg a gondolatot. Ez szab neki törvényt, nem a kiejtés. Azért fejlődése legmagasabb fokán sem kíván igazi hangírás lenni. A hol a kiejtés föltüntetése segíti őt céljában, ott nem vonakodik azt alkalmazni; a hol nem segíti vagy hátráltatja, ott nem haboz azt elvetni. Rövidít vagy bővít, a hogy a maga szüksége kívánja, és nem törődik azzal, hogy mit tart a beszéd szükségesnek. Akármit mond a dolog velejét nem tekintő üres elmélet, az írás maga soha sem ismerte el és nem ismeri el ma sem, hogy a kiejtésnek alárendeltje, engedelmes másolója tartozik lenni. El nem vitázható igazság, hogy közírás soha ezen a földön nem volt fonetikus és a jelenben sem mutat semmi hajlandóságot, hogy eredeti céljáról teljesen lemondva, igazi hangírassá váljék.

További fejtegetését az értekező csak rövid szóbeli előadásban ismertette. Ha a helyesírás számára elvet keresünk,

akkor nem hagyhatjuk figyelmen kívül azt a szükségletet, mely az írást egyáltalában létre hozta és fentartja. Ennek e kérdésben okvetetlen kell, hogy első és döntő szava legyen. Az élő szónak nagyon szűk a határa. A szóbeli gondolatközlés tér- és időbeli közvetetlen közelséghez, személyes érintkezéshez van kötve. Az írás, e korlátoktól nem gátolva, teszi lehetségessé a szellemi közlekedést. A röpke szó helyébe állandót tesz. Verba volant, scripta manent. A hallható beszéd nem szükséges, hogy általános legyen; elég, ha a személyesen érintkezők értik. Hogy a személyes érintkezés körén kívül esők, a tér és idő által elválasztottak értenék-e, azzal nem törődik. Azért mindig nyelvjárásbeli, helyi és személyi sajátságai vannak. Az írás ellenben célját tévesztené, ha mind tér- mind időbeli általánosságra nem törekednék. Neki oly beszédnek kell lennie, mely független minden nyelvjárásbeli, helyi és személyi sajátságtól; érthetőnek kell lennie egy egész nemzetre nézve, még pedig ennek nem csak egy időbeli, hanem más korban élő nemzedékeire nézve is. Így teremti az irodalmi nyelvet, mely mindig tudatos, elméleti munkásság eredménye. Ennek közérthetőségét a grammatikai tudat és a hagyomány biztosítja. Az írónak nem áll rendelkezésére a hanghordozás, arczkifejezés és taglejtés, mint a beszélőnek, hogy megértesse azt is, a mit a szó homályban hagy. Neki csak a grammatikai tudatra és a hagyományra lehet számítania. Azért minden helyesírásnak e kettő a sarkpontja. Minden helyesírás grammatizáló és historikus.

A legnagyobb hiba volna a helyesírásból a grammatikai tudatot és a hagyományt kizárni. A ki a pusztá kiejtésre alapítja, az megfosztja közérthetőségétől. A kiejtés táj és idő szerint változó és így nem szolgáltat tértől és időtől független eszközt. Az ilyen írás, célja ellenére, szintén térben és időben korlátozott, érthetőségre nézve pedig messze mögötte marad az élő beszédnek, minthogy a hanghordozás, arczkifejezés és taglejtés hiját semmivel sem pótolja. Csak az olyan írás felel meg céljának, mely nincs se bizonyos tájhoz, se bizonyos időhöz kötve és ép oly érthető, mint az élő beszéd. Ez pedig az úgynevezett etymologikus írás. Csak ebben bírunk általános, az egész nemzetet egyesítő, jelenét multjával és jövőjével összekötő eszközt. A ki a merő phonetikus írást ajánlja, az vét a nemzet egysége és műveltsége ellen. A közös irodalmi nyelv helyébe a nyelvjárásokat, sőt sokkal korlátozottabbat, a tájbeszédet, a jargon, az egyéni beszédet kénytelen állítani. Ezzel hozzáférhetlenné teszi a multban szerzett nemzeti műveltséget a jelenre és a jelenben szerzettet a jövőre nézve.

Szerencsére a phonetikus írás hívei nem tudják, mit követel az elvük, és így következetes keresztülvitelére nem is gondolnak. Elvük legelőször is azt követelné, hogy mindenki úgy írjon, a hogy beszél, tehát nyelvjárása vagy jargonja, családi vagy személyes

sajátsága szerint, még a selypességet vagy racsoosságot és több efféle különösséget is híven föltüntetve. Erről azonban nagy következetlenül lemondanak és bármennyire irtóznak a helyesírás kérdésében a grammatikától, mégis csak grammatizálva megállapítanak egy általános irodalmi kiejtést, mely senkinek sem volna személyes sajátja, és így mindenkinek úgy kellene írnia, a hogy valósággal se ő, se más nem beszél, hanem a hogy a fonetikus elv hatalmasságainak «sic volo, sic jubeo»-ja rendelné. Igaz ugyan, hogy az etymologikus elv sem engedi meg, hogy mindenki a maga kiejtése szerint írjon, de ezt legalább nyíltan vallja és nem ámitja az író az ellenkező állítással. Azután elvük azt követelné, hogy a hány szó egy phrasis-hangsúly alá tartozik, azt mind összeírják; pl. Nemismerekénitt egyárvalelketsem stb. Erről is lemondanak. Továbbá föl kellene tüntetniök azokat a hangváltozásokat, melyeket a szók egymásra következése okoz; tehát így kellene írniök: *széb* bárány, *naty* fa stb. Ezt is elengedik maguknak. Ki kellene terjeszteniök e szabályt az összetett szókra is; tehát: *viszfenék*, *fölkör*, *kabádgomb* stb. Ezt sem kívánják követni. Hasonlóképen alkalmazniök kellene a képzett szókra; tehát: *betegség* rescség, *kizsded*, *nemezsbit* stb. Világosan még ezt a követelményt sem állították föl. Határozottan csak a ragozott szók írásából zárnák ki a grammatizálást; itt már így írának: *vesszen*, *arannyal*, *doptam*, *szalattam*, *vazsból*, *aggyon*, *tanícson* stb. De a mostani betűknek alkalmasint megkegyelmeznének és talán csak annyit újítanának, hogy az összetetteket fölcserélnék egyszerűekkel; egészen új, elvüknek megfelelő pontos hangeleket nyilván nem hoznának be. Erről azonban még határozottan nem nyilatkoztak. De az alig szenved kétséget, hogy a betűírást nem cserélnék föl a szótagírással; pedig elvük ezt is követelné, mert koholt vezérük, az élő beszéd nem megy az elemzésben tovább a szótagnál. Az egyes hangok megkülönböztetése már grammatizálás eredménye. Ilyen a fonetikus elv híveinek következetessége.

Azt lehetne gondolni, ha csak oly kevésben, csak egyetlenegy pontban kívánnak eltérni az etymologikus írástól, akkor a dolog nem fontos. De ez az egy pont is rendkívül megváltoztatná helyesírásunkat, a nélkül, hogy akármi csekély jó származnék belőle. Hogy az olyan írás, mint: *vesszen*, *arannyal*, *doptam*, *szalattam*, *vazsból*, *aggyon*, *tanícson* stb. érthetőbb volna, mint: *veszszen*, *arannyal*, *dobtám*, *szaladtam*, *vashól*, *adjon*, *tanítson* stb., azt bizonyára a fonetikus írás hívei sem merik állítani, sőt el kell ismerniök az ellenkezőt. Azt sem lehet mondani, hogy akár az író, akár az olvasó könnyítenének, mikor mind a kettőt folytonos hangelemzésre kényszerítik, az egyiket, hogy el ne vétse, a másikat, hogy megértse az írást. Sokkal könnyebb pl. a *tud* alakjait etymologikusan írni, mint fonetikusan, mivel amúgy a szó

képe mindig ugyanaz marad (tudok, tudsz, tudtok, tudjon), emígy pedig egyre változik és a *tő* hol *d*-vel, hol *c*-vel, hol *t*-vel, hol *g*-vel irandó (tudok, tuccz, tuttók, tuggyon). Az ilyen írás csak koloncz, mely legfeljebb az írónak és olvasónak bosszantására jó. Könnyebbséget, nagyobb érthetőséget nem szerez, hanem csak hiábavaló vesződséget és homályt okoz.

A magyar nyelv, melyben a szó és járulékai oly világosan megkülönböztethetők, valósággal teremtve van az etymologikus írásra. Azért ez igen korán is lép föl. Már a Halotti Beszédben előfordul uimadsagucmia és a Königsbergi Töredékben maradhassun, Tuđyuc, tudhotiuc. Még e legrégibb nyelvemlékeinkhez képest is hátrasesés volna a phonetikus írás. Ennek hívei az etymologikus írást azzal szokták vádolni, hogy nehéz és hogy következellen. Vak szemest mond világatlannak. Az etymologikus írás semmivel sem követel több grammatikai ismeretet, mint a phonetikus, sőt kevesebbet, mert a hangtanból ez határozottan többet kíván, a többiből pedig ugyanannyit. Ép oly alaptalan a következetlenség vádja. Az etymologikus írás igen józanul csak addig megy grammatizálásában, a meddig az érthetőség kívánja. Megelégszik a szó és járulékainak megkülönböztetésével, mivel fogalmaink a szóhoz vannak kötve. Miért menne az érthetetlen etymonig, a semmi határozott jelentéssel nem bíró szógyökérig? Azzal bizonyára nem emelné az érthetőséget és így nem szolgálná célját. Következetlenséget itt csak az láthat, a ki nincs tisztában a dologgal és kit a név téveszt. Az etymologikus írás nem megy és nem tartozik az etymonig menni; etymologikusnak csak annyiban mondható, a mennyiben elemző. Hogy elemzése meddig terjedjen, azt nem a neve, hanem a célja szabja meg. Csak a phonetikus írás hívei is oly tisztán látnák elvük követelményeit és következményeit. Bizonyára lelohadna nagy tűzük; mert még az a kis mértékű phonetizálás is, melyet alkalmazni kívánnak, annyira kiforgatná helyesírásunkat szokott formájából, hogy világosan látva, maguk is megriadnának. Hátha még következtetések akarnának lenni!

Az összes nemzetek példája, az írás egész története és igazi célja, saját helyesírásunk fejlődése, nyelvünk természete, minden irodalmi és általában műveltségi érdekünk igazolja, helyesli és követeli az etymologikus elv megtartását. Az Akadémia fontolja meg jól, hogy a phonetikus elv kedvéért érdemes-e elszakítani a kapcsolatot mult, jelen és jövő közt, érdemes-e eddigi irodalmunkat az életből kirekeszteni és könyvtári holt anyaggá tenni. Mert az nem szenved kétséget, hogy a phonetikus írást elfogadva, egész mostani irodalmunkat vagy újra kellene nyomtatnunk vagy mint elavultat a lomtárba vetnünk. A világ legraktikusabb nemzete, az angol, noha súlyosan érzi az orthoëpiája és orthographiája közt fennálló roppant különbséget, nem mond le mos-

tani helyesírásáról, mert nem hajlandó holtta tenni eddigi irodalmát. Így cselekesznek a francziák és németek, valamint minden más nemzet is. Ne akarjunk mink, a kiknek valamennyi nemzet közt legkisebb bajunk van a helyesírással és a kik irodalmi szegénységünknel fogva édes kevesünkre nagyon is rászorultunk, praktikusabbak lenni az angoloknál, bölcsőbbek a francziáknál, tudósabbak a németeknél és egyáltalában okosabbak minden más nemzetnél. Hogy szükséges-e helyesírásunkat valamiben és mennyiben módosítani, arról lehet vitatkozni; de az alapnak érintetlen kell maradnia. Minden ajánlott módosításnál fő szempont: jobban előmozdítja-e az érthetőséget és jobban biztosítja-e a kapcsolatot mult, jelen és jövő között? A mi e kettővel ellenkezik, mint káros és veszélyes elvetendő. A kinek az a meggyőződése, hogy ő körülötte forog a világ, hogy vele kezdődik és vele végződik nemzetünk története, a ki tehát azt hiszi, hogy eldobhatja a multat, és úgy gondolkozik, hogy «après moi le déluge» az ajánlhatja a phonetikus írás behozatalát. Kellő megfontolás után senki sem fogja ezt helyeselni és bizonyára legkevésbé a magyar tudományos Akadémia.

Az elméleti physika kézikönyvének I. kötete.*)

(Kivonat *Fröhlich Izidor* r. l. február 14-én tartott székfoglalójából.)

A M. Tud. Akadémia 1888. év végén az elméleti physika nagyobb szabású kézikönyvének megírásával bizott meg s egyes részeinek folytatólagos kiadását kilátásba helyezte.

Az Akadémia ezen megbizását nem csak az irántam tanúsított bizalom kitüntető jelének tekintem, melyet mint legbecesebb kincseim egyikét féltékenyen őrzök és csorbitatlan épségben tartani törekszem, hanem még inkább mint a kulturális működés egyik fontos körébe való meghívását. E tevékenység feladata, a hazai tudományos művelődésnek alapot vető kézikönyvek megírásával oly irodalmi segédeszközt teremteni, mely egyrészt az egyes tudomány-ágaknak magyar nyelven való tanulmányozását lehetővé teszi, másrészt pedig arra alkalmas, hogy olvasóját a jelenlegi európai tudományos színvonal magaslátára emelje.

---

*) Az elméleti physika kézikönyve. I. kötet. Mozgástan. (Kinematika). Írta dr. Fröhlich Izidor, a budapesti tud. egyetemen az elméleti physika ny. r. tanára, a M. Tud. Akad. r. tagja. XXXVI. és 645 lap. A szöveg közé nyomott 305 ábrával. Budapest. 1892. Ára kötve 6 frt 50 kr.

Mind e két czél részben a főiskolai tanítás által is elérhető; de ennek kizárólagos alkalmazásával korántsem oly teljesen és tartósan, mint akkor, ha az ebbeli törekvést, az oktatást alkalmas kézi- vagy segédkönyvek támogatják.

Hogy ez utóbbiakra még a legjobb tanítás mellett is szükség van, azt a tudományokban legelőrehaladottabb nemzetek példája is kétségtelenül bizonyítja. Tudvalevő, hogy a főiskolai oktatásnak saját nemzeti hagyományai alapján való legczélsezerűbb berendezése daczára, e nemzetek tudományos irodalma folytonosan, a legkülönbözőbb czélú, sokszor kitünően sikerült kézikönyvekkel gazdagodik, vagy pedig az ilyen régebbi műveknek, a tudomány haladó színvonalának megfelelően és folytonosan javított kiadásai látnak napvilágot. Az e fajta irodalmi termékek ott nem csak nagy kedveltségnek és elterjedésnek örvendenek s így a tudománynak szélesebb körökben való terjesztését, gyakran még a haladását is nem csak lényegesen előmozdították és még jelenleg is előmozdítják, hanem sokszor, különösen Franciaországban, tudományos iskolákat is alapítottak.

I. Eme tények és tapasztalatok, valamint ide vágó hazai viszonyainknak gondos megfontolása vezéreltek a rám bízott munka megírása közben, melynek magvát a budapesti tudományegyetemen az elméleti physika minden ágából tartott sok évi előadásaim képezik. Komolyan számot vetve magammal s ideiglenesen elodázva a tudomány fejlesztésére irányított — fáradsággal járó, de egyúttal élvezetet s benső megelégedést nyújtó — bűvárlataimat, minden törekvésem oly mű létesítésére irányult, melyvel egyrészt a hazai matematikai-physikai művelődésnek mennél nagyobb mértékben szolgálhassak, de a mely másrészt az európai tudományosság mértékét teljesen megűsse.

Az első czélt csak úgy véltem sikeresen megközelíthetni, ha munkámat a tágasabb értelemben vett matematikai tudományok irodalmának nálunk jelenleg fennálló viszonyaiba beleillesztve, e talajba beleültetve, mindenek előtt megfelelek a tudományos művelődés egészséges haladása azon tapasztalatbéli első feltételének, mely annak folytonosságában áll. Arra törekedtem, hogy munkám, a hazai tudományos talajban gyökerezve s mintegy belőle kinőve, a benne felölelt igazságok szakadatlan, hézag nélkül összefüggő rendszerét adja. Ez oknál fogva művemet akként rendeztem be, hogy a physikai alapismeretek és a matematikai segédapparatus minimumával rendelkező kezdő is hasznát vehesse, hogy benne e tudományág alapvonalaait is könnyen érthető előadásban találhassa. Tettem ezt azért, mert nem tartom még elérkezettnek azt az időt, melyben magyar tudományos kézikönyvnek kizárólagosan csak teljesen megérett és kiképzett szakférfiak számára való megírása kívánatos volna; az ily munkák

gazdagabb tudományos irodalommal dicsekedő nemzeteknél is csak kivételesen jelennek meg.

A második czélnak, az európai tudományos színvonalnak elérésére a nemzetközi tudomány jelenkori vívmányainak lelküismeretes tekintetbe vételével és felhasználásával törekedtem, a nélkül, hogy a munka érthetőségét bárhol is szem elől tévesztettem volna.

Ily mű mind oktató feladatánál, mind rendszerességénél és színvonalánál fogva nem lehet kis terjedelmű; ilyennek létesítése szerzője munkaerejét sok évre foglalja le s ennek egyszerre megjelenése már terjedelménél fogva sem volna előnyös. Ezért az Akadémia III. osztálya e mű egyes részeinek kötetenként való kiadását határozta el.

Legyen szabad itt megjegyeznem, hogy ezen mű bevezető, de függetlenül is használható része «Mathematikai repertorium physikusok számára» czimmal a M. T. Akadémia kiadásában 1890-ben jelent meg s főleg a physika elméleti tárgyalásában gyakrabban fölmerülő matematikai segédeszközöket foglalja magában.

II. Ez alkalommal e munka tulajdonképeni első részének, az elméleti mechanikának első kötete, a kinematika vagy a mozgás tana, avagy a mozgás geometriája tétetik közzé; a következő kötet a dynamikát fogja hozni.

Előre bocsátom, hogy a mechanikát, a modern, nézetem szerint, helyes felfogásnak megfelelőleg, kinematikára és dynamikára osztottam. Ampère volt az első, ki «Essai sur la Philosophie des Sciences» czimű munkájában (1834) a mozgás tanának az erők tanától s egyszersmind a tömeg tanától való különválasztását és a (nem egészen helyesen készült) «kinematika» névvel való elnevezését javasolta; ő e tant már 1835 óta e czímen a párisi École Polytechnique-en elő is adta. Az általa kezdeményezett eljárás kézikönyvekben és előadásokban, nagyjában véve, évről-évre nagyobb mértékben talál ugyan alkalmazást, de azért a kinematika tanítói s a kinematikai művek szerzői a felölelt anyag tartalma és terjedelme, ennek csoportosítása és kezelése körül egymástól igen lényegesen eltérnek.

Vannak, kik a kinematikát egyenesen a geometriához tartozónak tekintik; de ez ellen az a körülmény szól, hogy míg a geometria tárgyát a térbeli vonatkozások teszik, melyek mindenkor függetlenek attól, vajjon a geometriai alakzatokat mozgás vagy pedig pontok tetszőleges aggregálása által keletkezetteknek tekintjük-e, addig minden kinematikai vonatkozás és fogalom a mozgással, a helyzetváltozás folytonos folyamatával¹ elválasztha-

¹ V. ö. e mű 5. §-át.

tatlanul egybe van kapcsolva. Hiszen a mechanikának és physikának «idő»-nek nevezett sajátyszerű független változóját szintén csak mozgás, és pedig rendesen földünk tengelye körüli forgása határozza meg. Geometria kinematika nélkül létezhetik, de kinematika geometria nélkül nem.

Másképp a két nevezett disciplina érintkezései oly számosság és oly bensők, hogy jelentékeny számú geometriai vonatkozásokat, különösen a görbe vonalak- és felületekéit igen előnyösen tárgyalhatni kinematikai alapon, mert ez által e vonatkozások gyakran új világításban tűnnek elő.¹

Máskor, mint pl. Burmesternél a kinematika csak a merev (esetleg még a rugalmas) rendszerek avagy testek mozgástana; gyakran inkább csak ezek mozgásának a géptanra alkalmazott tana,² sőt egyes szerzőknél a legegyszerűbb kinematikai fogalom, a sebesség csak elvétve fordul elő, míg a gyorsulásnak már nyoma sincs.³

Ismét mások⁴ a geometriai szempont és eljárás dominálásával a gyakorlati alkalmazás majdnem teljes kizárásával a kinematikát felette elvontan tárgyalják. Így Schell a tömegről, illetve a tömeg és az erő fogalmától el nem választható tömegközéppont, tehetetlenségi (általánosságban a négyzetes) nyomaték és a munka fogalmát tisztán geometriai értelmezéssel, mint térfogatok, felületek, görbék geometriai középpontját, négyzetes nyomatékait,⁵ illetve mint gyorsulási munkát tünteti elő. Az ily kinematika inkább sajátyszerű mechanikai abstrakciónak, mely első tanulmányozásra alkalmas, mintsem mozgástannak látszik.

Végre vannak még szerzők, mint pl. Bour,⁶ kik megkísérelték az elméletet a géptanra való gyakorlati alkalmazásával egyesíteni; de e kísérlet az elméletre nézve annyiban nem mondható sikerültnek, a mennyiben benne az elméleti tételeknek inkább csak idézését, mint szabatos bizonyítását látjuk.

III. A jelen kinematika megírásánál eleinte első sorban a mozgás tanának azon tartományaira voltam tekintettel, melyek az elméleti physikai tanulmányok keretébe tartoznak; de a munka haladásával és különösen tekintettel arra, hogy magyar nyelven teljes kinematika még nem jelent meg,⁷ e kötetet teljes, rendszeres kinematikává bővítettem ki.

¹ L. G. Darboux: Leçons sur la Théorie générale des Surfaces. Paris, 1887, 1889.

² V. ö. e mű 13. §-ában Burmester művét.

³ U. o. F. Reuleaux.

⁴ U. o. H. Résal és W. Schell.

⁵ E fogalmak csak egyenletes sűrűségű testek megfelelő fogalmaiból vonhatók le.

⁶ V. ö. e mű 13. §-ában E. Bour művét.

⁷ V. ö. e mű 13. §-ában felsorolt Horváth Ignác-féle kinematikát.

Szabadjon itt megjegyezni, hogy korán elhunyt néhai tagtársunk, Horváth Ignác egy rendszeres mechanika megírásával foglalkozott, melynek azonban csak az első, 192 lapra terjedő füzet: „A pont kinematikája” címmel, 1874-ben jelent meg.

Munkámnak terjedelme a fentérintett oknál és hazai matematikai irodalmunk nem teljes voltánál fogva (a mi több rendbeli geometriai és analitikai tételnek a szövegben való bebizonyítását tette szükségessé), végre a nagy számú példák és feladatok miatt nagyobb lett, mint kívántam; de ez a körülmény e könyvnek alább említendő berendezése következtében e műnek hátrányára nem szolgál s használhatóságát a kezdőre nézve semmikép sem nehezíti meg.

E kötet örmagában befejezett s a mű megjelenendő többi részeitől teljesen független egész, mely a pontnak és a merev pontrendszereknek (a szilárd testeknek) rendszeres és teljes, a geometriai és analitikai módszereknek egyenlő alkalmazásával feldolgozott mozgástanát öleli fel; a benne fölkarolt anyagot, annak beosztását és rendezését a részletes, 24 lapra terjedő tartalomjegyzék átnézetesen tünteti elő.

Elegendőnek tartom, ha itt fölemlítem, hogy az összesen $42\frac{1}{2}$ nyomtatott ívre terjedő, 305 ábrával ellátott könyv egy általános bevezetésen kívül két főrészből áll, melynek elseje és kisebbike a pont kinematikája, másodikika és nagyobbika a szilárd testek mozgástana.

Az első főrész első fele a pontmozgás általános sajátságaival foglalkozik, második fele a nyert eredmények és tételek alkalmazásával.

A második főrész három szakaszból áll: a szilárd testeknek síkbeli, pont körüli vagy gömbi és végre általános mozgásáról szólókból; mindegyik számos fejezetre osztva és számos alkalmazásokkal.

Legyen szabad itt megjegyezni, hogy azokat a hazai kinematikai értekezéseket, melyek a tudományban haladást jelentenek, mint pl. Szily Kálmán «Adalék a pontmozgáshoz» című értekezését legnagyobb mértékben tekintetbe vettem.

Általános irányánál fogva e könyv sem bizonyos tanterv, sem vizsgálati szabályzat szerint nem készült; de a mozgás tanából ezek követelményeinél jóval többet ölel fel. Terjedelme dacára azonban tartalmát úgy választottam és berendezését úgy intéztem, hogy benne a mechanikai ismereteket követelő bármely pályára készülő ifjú mindenesetre megtalálhassa azt a kinematikai alapot, mely őt a dynamikának és az alkalmazott mozgástannak sikeres tanulmányozására képesíti.

Különös gondot fordítottam ugyanis az elemi részek szabatos, részletes és mindenekeelőtt könnyen érthető kidolgozására,

melyekkel azokat, kik előtt a kinematika új tárgy, e tanba egyszerű módon kívánom bevezetni. Erre nézve a tartalomjegyzéket követő egy lapon azon fejezetek és paragraphusok vannak részletesen felsorolva, melyek a könyv terjedelmének csak kisebb részét téven ki, magukban véve összefüggő kis kinematikai vezérfonalul szolgálnak s e tudományág első tanulmányozására ajánlhatók, míg a többi az első olvasásnál mellőzhető.

A könyv többi részei, az előbbieken alapúlva, a haladotabb kezdőnek vannak szánva, ki bennük a tudomány modern vívmányait, több helyen új, de mindenütt következetes és érthető tárgyalásban fogja találni és ki e műből a kinematika jelen állásáról átnézetes képet, e tan önálló tovább művelésére pedig kellő alapot nyerhet.

Gondosan kiválasztott, a kellő helyeken fölvetett, jelentékeny számban az alkalmazott kinematikából is merített, összesen száznál több mozgásbeli példa, könnyen követhető kidolgozásban a kifejtett elméleti tételeknek gyakorlati mozgás-problemákra való alkalmazását tünteti elő. Másrészt az egyes fejezetekhez csatolt, egészben véve háromszázötven, nagyrészt megoldásuk eredményével kísért föladat az olvasó saját erejének gyakorlására nyújt sokoldalú alkalmat.

IV. Végre pedig, a mit tulajdonképen első helyen kellett volna tennem, a mélyen tisztelt Akadémiához fordulok. Megtisztelő bizalma s így erkölcsi támogatása, valamint áldozatkészsége nélkül e mű nem látott volna napvilágot, vagy legalább csak sokkal szerényebb terjedelemben és alacsonyabbra tűzött czéllal. Első tudományos testületünk eme buzdításával és támogatásával új bizonyítékát adta annak, hogy követni és folytatni akarja ez alkalommal is a tágasabb értelemben vett matematikai tudományok hazai könyvirodalmának fejlesztése körül, fennállása óta, kifejtett működése traditióját, mely az Akadémiától 1834-ben kiadott «Mathematikai Műszótár»-tól kezdve, irodalmunk ezen ágának legfontosabb jelenségeihez, mint Taubner Károly, Vállas Antal, Arenstein József matematikai, Győry Sándor, matematikai és physikai, Vész János Ármin matematikai és geometriai, Nagy Károly és Petzval Ottó matematikai, csillagászati, mechanikai és géptani műveihez fűződik és mely napjainkban König Gyula nagy «Analízis»-ének megírására és támogatására és Bolyai Farkas «Tentamen»-jének sajtó alatt lévő új kiadására vezetett.

Az Akadémia hozzájárulásával kiadott e művek, mindegyik saját céljához képest és színvonalának megfelelően, megtették, illetve még megteszik a maguk szolgálatát és hatását tudományos kulturánk oly nehezen felvirágzó matematikai részében, mely e közreműködésnek köszönheti vívmányai legnagyobb és leglénye-

gesebb részét. E művek el nem némuló és el nem némítható tanúi az Akadémia azon tevékenységének, melylyel fontos feladatát az irodalom ezen terén is nem csak fölsímerre, hanem teljesítette és folytonosan teljesíti.

Engedje meg ennek kapcsán a mélyen tisztelt Akadémia, hogy e helyen is legmélyebb köszönetemnek és hálámnak adjak kifejezést azon kitüntető bizalomért, melylyel e munka megírásával megbizni kegyeskedett s melylyel alkalmat nyújtott, hogy saját erőmhöz képest, de fennálló tudományos viszonyaink és a mű megérthetőségének gondos tekintetbe vételével hozzájárulhassak e tudományágnak a hazai irodalomban való meghonosításához.

Jól tudom, hogy ez nagy feladat; nem zárkozzom el munkámnak tölem talán legjobban felismert tökéletlenségei elől; de meg kell kísértetni e téren is egy lépést s ha e czélt jelen munkámmal bármily csekély mértékben is sikerülne elérnem, sőt ha vele még csak a tudományos talaj előkészítését is előmozdíthatnám, ebben fáradozásaim legszebb jutalmát lelném!

Népünk mozgalma a népszámlálás adatai szerint.

(Kivonat *Vargha Gyula* márczius hó 7-én előterjesztett értekezéséből.)

Bár paradoxonnak látszik, tény az, hogy a népvándorlás kora még nem járt le. Folyik a néptömegek vándorlása az új világreszek felé, de nagy mértékben folyik az egyes európai államok közt s még inkább az egyes országok határain belül is. Ez utóbbi jelenség fontosságra nem áll a másik alatt, mert a belső népcsere rendkívüli hatással van az ország gazdasági, közművelődési, sőt nemzetiségi viszonyaira. Legutóbbi népszámlálásunk bepillantást enged népünk mozgalmának alakulásába, bár a statisztikai őszanyag teljes kiaknázása távolról sem történt meg. A külfölddel való népcserét teljes pontossággal nem lehet megállapítanunk, de a tényleges népesség számának a születések és halálozások alapján kiszámított számmal való összehasonlításából kiolvashatjuk, hogy az utolsó évtized alatt 210.000 embert veszítettünk kivándorlás folytán. Ausztriában 44%-kal több magyar honos tartózkodik, mint a mennyi osztrák honos nálunk számbavétetett. E körülmény kedvezőtlen magyarázatot engedne, ha nem kellene tekintetbe vennünk azt, hogy az osztrák főváros, Bécs, ugyyszólván a határon fekszik s a körülötte fekvő magyar megyékből tél idején — melyre a népszámlálások esnek, nagyon sok munkást és cselédet vonz magához, kik aztán

a tavasz nyitásával ismét visszatérnek falujokba. E körülményben rejlik magyarázata a Mosonmegye lakosságában észlelt fogyatkozásnak is: itt az amerikai kivándorlás csak 1—2 ezer emberrel szerepel, míg az Ausztriában ideiglenesen távollevők száma megközelíti a tizezeret. Hasonlók a viszonyok a többi határos megyékben is: az Alsó-Ausztriában tartózkodó magyarok összes száma 156.000-re rúg, tehát magában csaknem akkora, mint a hazánkban lakó osztrák honosoké. A kivándorlás teljes mértékét nem ismerjük ugyan, de a távollevő családtagokról szóló kimutatásainkból kitűnik, hogy az amerikai kivándorlás a Szepestől Ungig terjedő határszéli vonalon jelentékeny, de Abauj-megyén kívül még Borsod és kissé Gömör is részt vesznek abban. Erdélyből Románia felé áramlik a nép, de e mozgalom nem esik, mint általában hiszik, csak vagy főleg a székely megyék rovására, hanem első sorban az oláhok azok, kik átöltöznek — gyakran, mint katona-szökevények — fajrokonai földjére. Szeben, Fogaras, Brassó és Nagy-Küküllő megyék mutatják fel a legtöbb távollevőt s csak utánok következik a sorban Háromszék, Csik és már egészen jelentéktelen számmal Udvarhely. Az osztrák tartományok közül legtöbb lakost Csehország adott hazánknak, — 23 ezeret, kik közül $7\frac{1}{2}$ ezer a fővárosban, két ezer pedig Pozsonyban tartózkodott, mi arra vall, hogy ezen bevándorlók főleg iparosok, nevezetesen pedig gyári munkások. Ugyanez áll a morvaországi honosokra, sőt az alsó-ausztriai és stájer bevándorlottakra is. Egészen más jellegű ellenben a galicziai bevándorlás. A galicziai honosok száma egy rövid évtized alatt több, mint kétszeresre emelkedett hazánkban; közel 20.000 ily bevándorlottal találunk, kik közül 7.000 Budapesten vonta meg magát.

Sokkal jelentékenyebb mozzanatot alkot népünk összetételében a belső népcseré. Az anyaország népességének csak 73%-ka helybeli születésű, 16%-ka az illető megye más községéből, 9%-ka pedig más megyéből való, a mi valóban nagyon erős keveredése a népeknek. A népcserét első sorban a cselédek költözése okozza. Jellemző e részben, hogy a mezőgazdaság belterjesebbé válása nem jár a cselédség szaporításával, hanem ellenkezőleg a cselédek egy részének elbocsátásával, mi főképp bérlők kezére jutott nagybirtokokon észlelhető, hol gépek helyettesítik a munkás kezét. A cselédség helyváltoztatása után legáltalánosabb a napszámosok vándorlása, mely két ellentétes irányt követ; nyáron a felvidéki munkás lejö az Alföldre mezei munkára vagy a fővárosba az építkezésekhez és télre haza megy; míg a nagyobb városok vidékének mezei munkás népe télen át a közeli városokban keres foglalkozást, hogy a tavasz beálltával ismét visszatérjen a kapakasza mellé. A földmivesek nehezen mozduló részét teszik ugyan népünknek, de azért egyes alföldi városaink hatalmas

rajokat bocsátanak ki. Ujabbán a Duna jobbpartjáról és Bács-megyéből indult meg erős kiszivárgás Horvát-Szlavonországba, s különösen a három szlavón megyébe, mely mozgalom a Dunántúlról a szőlők teljes elpusztulásával kétségkívül még nagyobb mértéket fog ölteni. Az anyaország egyes részeit nézve, úgy találjuk, hogy csupán a Duna-Tisza köze bír erős szívó hatással, mit kizárólag a fővárosnak kell tulajdonítanunk, minthogy az ide-tartozó megyék, Pestet kivéve, passiv mérleget mutatnak. Ha azt keressük, hogy a népesség hány százaléka tartózkodott más magyar törvényhatóság területén, úgy a legmozgékonyabb népre a Duna balpartján akadunk 7.02% -kal, utána a Duna jobb, aztán a Tisza jobb partja következik 6% -ot meghaladó aránnyal, a Duna-Tisza köze már csak 3.74% -kal szerepel, Erdély s a Tisza-Maros szöge pedig a 3% -kon alul marad. A népesség áramlása általában a hegyes vidékről a síkságra és éjszokról délre tart, mely iránynak az ország határai sem szabnak gátat. Öröndetes jelenség, hogy a három székely megyéből 1890-ben hét ezerrel több egyén találtatott a többi erdélyi megyében, mint tíz évvel ezelőtt. Ha a székely vándorlás Románia helyett Erdély belsejébe irányulna, hamar megváltoznék a Királyhágón túli rész nemzetiségi képe. A városok felszívó képességét nézve, Budapest rendkívüli emelkedésre tűnik szemünkbe. Hazánk fővárosa rendkívül kedvező fekvéssel bír, a mennyiben kerülék alakú országunk nyugati gócpontjába esik. Nem kevesebb, mint 220,000 azok száma, kik az anyaország más törvényhatóságaiból a fővárosban élnek, a nélkül, hogy az itteni illetőséget megszerezték volna. Ujabbán a közlekedési eszközök fejlődésével, a felszívás a távoli keleti részekből még nagyobb arányban növekszik, mint a közeli vidéké. Az egyes megyéket tekintve, Fejérmegye áll legelől, melynek összes népességéből 7.85% Budapesten találtatott. Pest és Liptómegek népességének több mint 5% -ka tartózkodott a fővárosban. Komárom, Veszprém, Esztergom és Győr megyéből több mint 4% . A főváros vonzó ereje adja magyarázatát annak a jelenségnek, hogy a Duna partján Pozsonytól Ujvidékig nincs egyetlen igazán emelkedő városunk. Hogy a vonzó erő a tömeggel arányban gyarapszik, azt mutatja Székesfehérvár példája, mely város régebben gyorsan növekedett ugyan, de ujabbán egyre lassabban halad. A távolabb fekvő vidéki központok fejlődése azonban zavartalan; a Duna-Dráva szögében Pécs, a felvidéken Kassa, a nagy magyar Alföld határán Temesvár, Arad, Nagyvárad hatalmasan fejlődnek. A városok felszívó erejének mértéke tulajdonképp az, hogy mily helyet foglal el a helybeli születésűekkel szemben a beköltözött idegen elem. Budapesten a helybeli születésűek a népességnek csak 39, Kassán 41, Temesvárott 42, Nagyváradon 43, Pécsen 45, Győrött 46, Pozsonyban és Kolozsvárott 47% -át teszik, míg ellenben

Zomborban 75, Vercseczen 77, Szabadkán 78, Szegeden 80, Kecskeméten 86 és Hódmező-Vásárhelyt 90⁰/₀-át.

A népesség belső mozgásának gazdasági és művelődési hatását számokban kifejezni nem lehet; biztosabb alapon állunk, ha e népátzivárgás nemzetiségi hatását mérlegeljük. Az ausztriai bevándorlás oly lassú, hogy az káros hatással egyáltalán nincs, csak a nagy mértéket öltő galicziai bevándorlás gyakorol kedvezőtlen befolyást, a mennyiben gátolja a zsidóság teljes beolvadását társadalmunkba és nemzetünkbe. A magyarországi kivándorlás nemzetiségi szempontból főleg két irányban érdemel figyelmet, — egyik a székely kivándorlás, a másik a dunántúli nép kiköltözése Horvát-Szlavonországba. Az előbbi föltétlenül káros, de van remény, hogy e századok óta tartó baj végre orvosoltni fog. A dunántúli kivándorlás hatása a szerint lesz jó vagy rossz, a mint a kivándorlók meg fogják tudni óvni magyarságukat vagy sem. Fiumében nagy baj, hogy az anyaország csak nagy anyagi áldozatokkal táplálja és növeli, de nem egyúttal saját vérével is. A magyarországi születésűek száma még mindig csak 3·3⁰/₀-át teszi Fiume népességének, míg a horvát-szlavon eredetűek 11·6, az osztrák születésűek pedig 31·5⁰/₀-kal szerepelnek. Sokkal örvedetesebb a magyar anyaország képe. Az idegen ajkú szigetek, a mind sűrűbb érintkezés, keveredés által lassanként teljesen megmagyarosodnak. Az éjszaki megyék népességének huzódása dél felé egyértelmű a magyarosodással, a tiszai és körösmelléki magyarságnak az alvidékre való vonulása szintén jelentékenyen emeli az elmúlt századok viharai alatt erősen megritkult magyarságot; míg a városok gyors magyarosodása a nemzetiségi vidékeken is feltartóztathatlanul halad, úgy hogy bátran mondhatjuk: minden bajai daczára is Magyarország azon az úton van, mely az egységes magyar állam képződése felé vezet.

Nagy szerencsétlenségnek szoktuk tekinteni Magyarországot nemzetiségi széttagozottságát; pedig ki tudja, nem a gondviselés kegyelme-e ez, melylyel a magyar nemzet életét, virágzását akarja meghosszabbítani. Egy nemzet, mely előtt nagy czélok állnak s mely folyvást új vérrel frissíti föl ereit, meg nem vénülhet, s lehet-e nagyobb cél, mint ebből a soknyelvű népegyüleből, mely a magyar haza földjét lakja, egy egységes nemzetet alkotni. Őseink politikai bölcsesége, mely sohasem ismerte a faji szükségletiséget, folyvást új vérrel táplálta és erősítette az egykori politikai nemzetet, a magyar nemességet; az ébredő magyar kultúra és szabadság egy emberöltő alatt magyarrá tette csaknem az egész polgári középosztályt, hiszszük, hogy az erőssé és általánossá vált magyar kultúra a nép nagy tömegeit is meg fogja hódítani a magyarságnak.

Hiába szórják az üszköt az elvakult nemzetiségi izgatók;

a történelem logikája erősebb, mint ők. A mit ők hirdetnek, az egészen hamis. Itt nem elnyomásról, megsemmisítésről van szó, hanem egy nagy átalakulásról, mely ép úgy érdekükben áll a nemzetiségeknek, mint magának a magyar nemzetnek. A magyar nemzet testébe olvadó idegen népfajok nem vesznek el nyomtalanul, áthozzák erényeiket, tehetségüket s egyenjogú részeivé válnak egy világtörténeti szerepre hivatott nagy nemzetnek. Avagy kérdezzék meg az angolt, inkább akarna-e gael, szász, dán vagy normann lenni, mint angol? Hiszszük, hogy egy pár század múlva ép oly méltatlankodással fogják elutasítani ezt a kérdést mostani németjeink, tótjaink, ruthénjeink stb. unokái, mint most Albion büszke fia, csörögjön bár ereiben celta, szász vagy akár vegyületlen normann vér.

A statisztikai részben értekező táblázatokban mutatja be a népességnek születési hely és illetőség szerint való tagozódását, abszolút és viszonylagos számokban, a hét országrész területén; azután adja a hazánkban tartózkodó osztrák és külföldi honosok számát 1880. és 1890-re; valamennyi magyar megye népcseremérlegét ugyancsak az említett időpontokra, kimutatja a 25 törvényhatósági városban tartózkodó más megyebeli illetőségűeket, majd az egyes megyékből más megyékben távol volt népesség százalékos arányát, a vármegyék népcsere-mérlegének végeredményeit 1880. és 1890-re, az egyes megyék népességéből a fővárosban tartózkodó részt százalékokban, végül pedig törvényhatósági városaink lakosságának összetételét születés és illetőség szerint mutatja be.

Egy érzéki megtévedés magyarázata.

(Kivonat dr. Szili Adolf márczius 14-én tett előterjesztéséből.)

Előadó a mult évben (Ért. II. 96.) egy kísérletet mutatott be, mely a «lebegő szívek»-nek nevezett optikai jelenség magyarázatára kilátást nyújtott. Azóta e tárgy vizsgálatát a megkezdett irányban tovább folytatta és oly eredményekre jutott, melyek eddigelé ismeretlen, részben meglepő tényeket derítettek föl.

A tavali értekezés főeredménye az volt, hogy egyetlen egy objectiv színnel, t. i. az alapnak piros- vagy narancsszínével és közömbös szürke jelekkel lebegést birt előidézni. Már akkor a jelenség behatódó megfigyeléséből meggyőződött előadó arról, *hogy a színes ellentét és a vele szoros kapcsolatban álló negatív utókép* főszerepet játszik a lebegés létrehozásában. Már akkor tudta, hogy e feltevés a tárgynak további tanulmányozását kötelességévé teszi; mert a látóhártya nem pusztán a piros és narancsszín behatására váltja ki a színes ellentétet. És így alter-

nativa előtt állott; vagy nem volt szabad nyugodnia, míg más színekkel is eléri a lebegést (a miről azonban mindaddig semmi tudomásunk nem volt), vagy esetleg meg kellett magyaráznia, hogy az miért nem sikerül.

Már az első kísérleteknél igen feltűnő volt, hogy a piros és narancsszínű alapon a lebegés csak bizonyos körülmények között, tehát korántsem mindig érhető el. Ennélfogva először is e körülmények megállapítására kellett törekednie. Erre vonatkozólag a jelen alkalommal egy indexet mutat be, melybe a lebegésre legalkalmasabb combinatiókat vette fel, t. i. azokat, melyeknél a lebegés már a centrális látásban, vagy annak közvetlen szomszédságában észlelhető. Kimerítő kísérletek mutatták, hogy piros és narancsszínű alapon egyaránt lebeg a zöld, a kék, az ibolyaszín és a szürke.

Az első, a mi azonnal szembe szökik az, hogy az alappal együtt a jel is fokozatosan változik világosságra nézve, még pedig úgy, hogy a kettő ebben a tekintetben egymáshoz mindig igen közel áll. És ez tényleg minden oly combinatiónál szükséges, melyen a lebegést már direct látással észre akarjuk venni. E meggyőződést minden eltérő kísérlet újra igazolja.

Most az a kérdés támad, hogyan viselkednek az olyan combinatiók, melyeknél a jel és az alap világosságra nézve nem állnak közel egymáshoz?

Az erre nézve tett vizsgálatok a következő tényeket állapították meg a piros és narancsszínű alapú combinatiókra vonatkozólag:

Ha a jel az alaphoz képest világosabb, már csekély különbség mellett sem jön létre lebegés sehogysem. Ha azonban a jel az alapnál sötétebb, a különbség bizonyos fokáig, még mindig lehet lebegést észlelni; csak hogy minél sötétebb a jel, a lebegés annál távolabb mutatkozik az excentrikus látásban vagy pedig annál jobban kell a megvilágítást csökkenteni.

Előadó ezután arra a subjectiv ingerületre tér át, melynek a lebegésben a főszerepet tulajdonítja. Ez a consecutiv színes ellentét és a vele kapcsolatban álló negatív utókép. Erre a célra külön szerkesztett kísérleti táblákon igen föltűnő a jelenség, és rajtuk a következő dolgokat tapasztaljuk.

Ha a lebegő combinatiók akármelyikét igen erős megvilágításban tekintjük, a lebegés elmarad, mert az objectiv benyomás a subjectiv ingerületnél erősebb és ezt elnyomja. Csökkentett világosságnál azonban, kivált akkor, mikor a jel és alap közti fénykülönbség elég csekély, a subjectiv ingerület viszont az objectiv benyomást annyira túlsúlyozza, hogy csak amaz jut tudomásunkra. Most csupán a lebegést vesszük észre: úgy tetszik nekünk, mintha a jel maga alapjáról leválnék és labilis lenne. Ha igazán

ez az oka a két extrem körülmények közt mutatkozó jelenségeknek, úgy a kettő között szükségkép bizonyos átmeneti stadiumnak kell lennie, a melynél mind az objectiv benyomás, mind pedig a subjectiv ingerület egyaránt érvényre jut érzésünkben. Ekkor tehát két képet kell látnunk egyszerre: az objectiv jelt és ennek subjectiv álképét. És ezt csakugyan így látjuk minden táblán, ha a világítás megfelelő. Ezen igen fontos és érdekes látványból egyszersmind arról is meggyőződünk, hogy itten tényleg egy negatív utóképek vetülete következik be, mely piros és narancsszínű alapon világosabb álkép gyanánt lebeg.

Az index megtekintéséből még egy további igen fontos tapasztalatot vonhatunk, t. i. azt, hogy nem is szükséges, hogy a jelnek és az alapnak színe távol essék egymástól a spectrumban, hanem hogy elegendő a kísérletre egyetlen egy objectiv szín is, t. i. az alap színe. Csak az szükséges, hogy a jel az alapnak oly megszakítását eszközölje, mely alkalmas arra, hogy rajta ez alap színének contrast-hatása érvényre juthasson.

De ha ez igaz, úgy minden színes benyomásról, mely élénk ellentétet válthat ki, várnunk kell, hogy a neki megfelelő subjectiv látóhártya-ingerület mindig lebegést is fog adni. A kísérletek eredménye teljesen igazolja e várakozást a zöld és kék színre. Zöld és kék alapon lebeg a narancs- és pirosszínű, az ibolyaszínű és a szürke jel.

E sorozatban a combinatiók egyik része az előbbi combinatióknak egyszerű megfordítása; a mi ott alap volt, az itt jel, és viszont a mi itt alap, az ott jel volt. A föltevést azonban tényleg az igazolja, hogy a zöld és kék alapon, épen úgy mint fenn a narancsszínű és piros alapon a közömbös szürke jel lebeg. Ujra be van tehát bizonyítva, hogy egyetlen egy élénk contrast-hatást előidéző szín elegendő arra, hogy a megtévedés létrejöjjön.

Különbben említésre méltó, hogy eme második sorozatnak összes combinatiói közvetlen hatásukban is ellentétesek az első sorozat combinatióival.

Ott a világosabb jel a sötétebb alapon nem lebeg, itt a sötétebb jel az, mely nem lebeg a világosabb alapon; ott a sötétebb jel még lebeg a peripherián és csökkentett megvilágításnál, itt viszont a világosabb jel viselkedik így. Ugyanaz az ellentétesség a negatív utóképen is észlelhető, mely e második sorozatban egy relative sötét lebegő álképet eredményez.

Már az első sorozatnál említettük, hogy a jel és az alap színe különféle távolságban fekehetik a spectrumban. A második sorozatnak egy combinatiójánál azt tapasztaljuk, hogy két szomszédos szín (kék és ibolya) is lebeg egymáson.

A mi a spectrumnak két még eddig nem említett színét illeti, a következőt tapasztaljuk. A tiszta sárga sem mint alap, sem mint

jel nem ad lebegést. Csökkentett világosságban az alap és jel közti különbség annyira elenyészik, hogy a látóhártyára nézve teljesen közömbössé válik. Az ibolyaszínről pedig tudjuk már azt, hogy mint jel épen úgy az első csoportban a narancsszínű és piros alapon, mint a második csoportban a zöld és kék alapon lebeg. Ez csak az által lehetséges, hogy saját színes hatása gyenge megvilágításban annyira háttérbe szorul, hogy két ellenkező contrast-hatást megtűr magán. E ténynek megfelel az, hogy az ibolyaszínen, mint alapon, minden más hatásosabb színű jel lebeg; és pedig a piros és narancsszín sötét utóképpel, a zöld és kék világos utóképpel. Ide tartozik minden esetre az az észrevétel is, hogy az ugynevezett szürkés színvegyületek épen olyan könnyen alávetik magukat a két ellenkező hatásnak. Például az index két piszkos sárga jelet mutat, melyek két vele szomszédos színen, egyszer narancsszínű alapon világos utóképpel, másszor zöld alapon sötét utóképpel, igen élénken lebegnek.

Ha előadó feltevése — mely szerint a lebegésben a színes ellentét subjectiv ingerülete és a vele kapcsolatos negatív utóképet játssza a főszerepet — csakugyan helyes, úgy még mást is kell várnunk, mint a mit eddig tapasztaltunk. És pedig főleg azt, hogy az élénk contrast-hatást kiváltó szín még mint jel is fog lebegni a közömbös szürke alapon.

Előadó ily elemekből szerkesztett combinatiókat mutat be, melyek mind kitűnő lebegést adnak. Szürke alapon lebeg narancsszín és piros jel sötét utóképpel, zöld és kék jel világos utóképpel. Ibolyaszínű jel sehogy sem lebeg a szürke alapon. Ez újra bizonyítja, hogy annak saját színes hatása csökkentett világosságban nem elég erőyes a subjectiv ingerület kiváltására.

Így látjuk tehát, hogy a lebegés jelenségének tulajdonképen igen tág határai vannak, melyeken belül számtalan sok hatásos combinatiót lehet kitalálni.

A kísérleti táblák bemutatásakor előadó még egy fontos dologra figyelmeztetett, t. i. arra, hogy az utóképet, elkülönítve az objectiv jeltől, csak néhány combinatiónál látjuk. Ekkor tényleg kettős kép van előttünk, mely közül az egyik az objectiv jel, mely az alappal mozog, a másik a subjectiv álkép, mely szemünkkel visszamarad. De nem ez a jelenség teszi az érzéki megtévedés tetőfokát. Ha a lebegés feltételei egészen pontosan vannak teljesítve, az esetben nem látunk kettős képet, hanem csak az ingadozó álkép jut tudomásunkra, melyet tényleg hajlandók vagyunk a levált jelnek tartani. Maga az objectiv jel direct észrevevésünkből eltűnt.

Hogyan lehet ez?

Ha az egész indexen újra végig tekintünk, azt látjuk, hogy az alapnak és a jelnek világossága mindenütt egyaránt változik, még pedig úgy, hogy a jel, világosságra nézve, az alaphoz mindig

lehető közel áll. A mit már az első csoportnál e viszonyról tapasztaltunk, áll tehát minden egyes lehető combinatióra. A legtisztább lebegést oly combinatiókkal érjük el, a melyeknél a jel az alaptól színben különbözik, de világosságra nézve a kettő lehetőleg meg-egyezik egymással. A leghatásosabb combinatio tehát az, a melyen a jel és alap közti különbség a látóhártyának pusztán színérzékét afficiálja erőlyesen, a fényérzékét pedig nem. Ezen egyenlőtlen ingerületi állapotnak felel meg aztán az, hogy a subjectiv szín-érzéki affectio erőteljesebben jut érvényre, mint a direct tárgylátás.

Erre nézve azonban előbb még bebizonyítandó volna, hogy két egymással határos tárgynak csekély fénykülönbsége miatt a benyomás szemünkben tényleg késik-e? illetőleg lassabban jön-e létre, mint egy bizonyos gyorsasággal véghez vitt mozgás? Ennek kedvéért a kísérlet még a végső lehetőségig egyszerűsítendő. Szintelen alap szintelen jelekkel hozandó combinatióba:

Fekete karton alap, sötétebb fekete papirjel.

Fekete posztó, fekete papirjel.

Fekete bársony, fekete posztójel.

E combinatiókon, hol most már a qualitativ ingerület teljesen ki van zárva, és látóhártyánkra csupán egy csekély fokú quantitativ különbözet hat, tényleg szintén mutatkozik a lebegés. Ezt pedig másra, mint a látóhártya benyomásának elkésésére visszavezetni nem lehet.

Az előbbeni színes combinatióknál pedig épen úgy történik, hogy a csekély fokú quantitativ különbözet miatt az objectiv benyomás lassabban jön létre, mint a mozgás. De azonkívül az erőlyes qualitativ különbözet miatt a subjectiv ingerület tovább is tart, mint a mozgatott tárgy egy helyen való időzése.

E két körülmény egymást tehát támogatja egy és ugyanazon eredmény létrehozásában, melynek következtében a jel látszólagosan visszamarad. És ebben áll a lebegés.

Somogy vármegye közgazdasági és közművelődési állapota.

(Kivonat ifj. *Széchenyi Imre* gróf április 4-ikén felolvasott értekezéséből.)

A török rabiga maig is észlelhető nyomokat hagyott Somogymegye fejlődésén, a mely nem is oly kedvező, mint a Dunántúl egyéb, a töröktől hosszabb ideig nem birt területein. A megye népessége túlnyomólag tiszta magyar anyanyelvű; a többnyire dohánytermelési czélból behozott német telepesek szintén tudnak magyarul, míg ellenben a Dráva mentén lakó szláv elem nem akar magyarosodni, de itt dologtalan és a magyarság

által egyre jobban kiszorított, pusztuló fajjal van dolgunk. A megye fekvése egészségesnek mondható ugyan, de azért a halandóság nagy, a mi a nép indolentiájának és az orvosok iránt tanúsított bizalmatlanságnak rovandó fel. Szomorú jelenség a megye délnyugati részeiben mélyen elharapódzott szaporatlanság. A nagyatádi és szigetvári járásoknak helvét hitvallású községei, számra mintegy 30-an, az 50-es évek óta nemcsak nem szaporodnak, hanem némelyikök következetes fogyást mutat. E községekben nincs család, melynek kettőnél több gyermeke volna, s a magzat-elhajtás bűne virágjában van. A megye által kiküldött bizottság megállapította a tényt, hogy e társadalmi baj a volt urbéres vagyona felett való szabad rendelkezésjogának megadásával egyidejűleg jelentkezett s a vagyoni érdekek függ össze, mely a családi birtok elaprózásától idegenkedik. Az említett bizottság többrendbeli javaslatot tett a baj megszüntetésére, részben a nép erkölcsi életének emelésétől s az anyagi érdekek ellensúlyozásától várván a javulást. — A mi illeti Somogymegye fekvését, a forgalom útjaival szemben, azt kedvezőtlennek kell mondanunk, minthogy mind a hajózható vizek, mind a fő vasútvonalak a nagy megye széleit szegik, a megye közepét metsző zákány—dombovári vonal a régi klinker-út mellett épült s így tulajdonképp egy már megvolt jó közlekedési eret tett feleslegessé. Az északról délnek menő útirány művelése még csak a jövő feladata, pedig ez az irány az, melyre a legnagyobb szükség lenne. — A megye földtani szempontból nagyjában három részre oszlik; a keleti rész jó buza- és sörárpa-termő agyag, a Zseliczségnek nevezett darabján kies dombvidék; a megye közepe túlnyomóan homok, hol az erdő-ültetés örvendetesen halad; a nyugati csúcs ismét agyag és a tengeri fő termőhelye. A szántóföld 48 % -át teszi a megye területének, melyből 41 % a kisbirtokosok, vagyis volt urbéresek, 50 % közép- és nagybirtokosok kezén van. A kisbirtokosoknál a három nyomású gazdálkodás honos, mely a hetvenes évek óta tökéletesebb gazdasági eszközökkel üzetik; a vaseke és vasborona, a trágyázás, mélyebb szántás terjed. A közép- és nagybirtokos osztály eszközei megfelelők, a gőzcséplőgépek némely vidéken már versenyeznek egymással. A kézimunkát aratás idején részben a szomszéd megyék szolgáltatják; az arató bére rendszeren a tizedik rész. A kapásnövények többnyire részművelés alatt állanak. A megyéből kivitt gabona évi 9 millió forint értékre tehető. A rétművelés a kisbirtokosoknál a legkezeletlenebb, de a nagybirtokosoknál is távol áll a kor igényeitől. A takarmánynyal bevetett terület nagysága, az utolsó tizenegy év alatt, közel megkétszereződött. A megye szarvasmarha-állománya hanyatlást mutat. A lóállomány, a régi jó időkkel szemben, mikor a jó módú parasztnak is négy lovon jártak, szintén csök-

kent, a mi a közlegelők feldarabolásában s a fuvarozások csökkenésében leli magyarázatát. A minőség tekintetében azonban javulás tapasztalható, bár a csikók korai használata sok kárt okoz. A Kaposvárott a megyei gazdasági egyesület által évenként rendezett és díjazással egybekötött ló-eladások mellett a katonai lóbevásárlások szolgálnak ösztönül az anyag nemesítésére. A juh tartását a kedvezőtlen gyapjúárak mellett szükséges rossznak tartják, noha az égalj nagyon kedvező a nemes fajok gyapjújára. A sertésenyésztés kicsinyben folyik, de ujabban hanyatló iránynyal. A trágyázás ügye a kisbirtokosoknál rosszúl áll; remélhető, hogy a balatonmenti láp tőzegének használata alom gyanánt el fog terjedni. Az erdősített terület harmincz év alatt megkétszereződött. A községi erdők rendezésének keresztülvitele még mindig késik, a mi komoly kárt jelent, különösen, ha a fa drágulását számba vesszük. A vadászat nagyon szépen halad. — Az ipar csak 4,5 %, a kereskedés 0,39 %-kal szerepel a megye lakosságának foglalkozásában; a megye tehát majd kizárólag agricol jellegű. A háziipar, a vizimalmok hanyatlóban; a gazdasági szeszgyárak száma leszállt egyre; a megye székvárosában három téglagyár és három szikvizgyár van. Ellenben amerikai arányokban fejlődött kis faluból az utolsó huszonöt év alatt úgyszólván országos emporiummá vált a Dráva partján Barcstelep, mely négy vasútvonal végpontja s egyúttal átrakodó állomás a Dráván érkező szállítmányokra nézve. Itt állanak a budapesti leszámítoló bank nagy közraktárai s a kivívó czégek hatalmas rakodóhelyeit is számbavéve, e helyen van Budapest után az egész országban a legnagyobb látható gabonakészlet raktárra. Van itt francia fűrészgyár, néhány donga-, épületfarktár és gőzfűrész. Itt van a 200,000 frt alaptőkével bíró barcsi sertéshizláló részvénytársaság telepe 10,000 sertéssel; itt székel a Dráva gőzhajózási társulat igazgatósága; van takarékpénztár, épül egy téglagyár s tervben van nagyszabású múmalom: csak a járás- és szolgabíróság hiányzik. — A hitelintézetek száma elég nagy, a tőkegyűjtés örvendetesen halad, de a kamatláb még mindig magas. A telekkönyvi megterhelés menete szabálytalan, a terhek tíz év alatt félmillió forinttal sem emelkedtek, a mi az egész ország viszonyaihoz mérten nagyon csekély szaporodást mutat. A végrehajtási esetek szaporodnak, ellentétben az országos számok menetével. A birtok-elaprózás az 1861. és 1883. évi állapot szembeállításából meríthető tanulság szerint, leginkább a féltelkes gazdák számának apadásában jelentkezik; a nagyobb birtokok házasság, a leányok és ifjabb fiúk mostoha részleltetése, valamint a mesterséges terméketlenség segélyével egygyüvé bírák tartani az apák birtokát. A magyar protestáns paraszt-arisztokrácia, az egész és háromnegyed telkes volt urbéres-elem erősödik, míg ellenben a

a katolikus gazdák megfelelő osztálya apad. A német elem jelentékenyen gyarapodik, ellenben a szlávok dologkerülő faja minden birtok-kategóriában fogyott, a zsidó gazdák 140—300 % -kal szaporodtak. Összeségében véve az egyes birtok-kategóriákat, az egész telkes azon felüli gazdák száma 830-ról 797-re ment le, a háromnegyed telkeseké 849-ről 963-ra emelkedett, a féltelkesek 7133-ról 4504-re apadtak le, míg az egynegyed telkes gazdák 9982-ről 11,886-ra, a még kisebb birtokúak és zsellérek pedig 5939-ről 11,777-re emelkedtek. Ha azt kérdezzük, hogy az eldarabolásnak ily mértéke közgazdaságilag hátrányos-e vagy sem: úgy e kérdés felett sokat lehet vitatkozni. Ha az objectiv mérték gyanánt az egy családra jutó marhaállományt fogadjuk el: úgy némi hozzávetések után az 1883. évi állapotot jelentékenyen kedvezőtlenebbnek találjuk az 1861-ikinél, mert míg itt egy családra átlag 2·48 darab marha jutott, addig 1883-ban már csak 1·94 marha jut. Mivel pedig az eldarabolás 1883 óta is kétségtelenül folyton foly, megmagyarázható azon jelenség, hogy a marhaállomány, a nagybirtokokon mutatkozó szaporodás daczára a megyében mégis csökken.

Kíváncs voltna e viszonyoknak országszerte történő tüzetes fölvétele, mely jó képet adna mezőgazdaságunk alakulásáról. A számok menete Somogy megyére nézve oly kedvezőtlen, hogy itt az elaprózás már a földművelés szempontjából is közgazdasági szerencsétlenségnek mondható.

Nekrológok

a M. Tud. Akadémia elhunyt tagjairól.

XIII.

Gönczy Pál.

(1817—1892.)

Gönczy Pál, a magyar kir. vallás- és közoktatásügyi miniszterium nyug. államtitkára, a főrendiház tagja, a budapesti ev. ref. egyház algondnoka, a magyar tudományos akadémia levelező, a természettudományi, a földtani és a földrajzi társaságok, a prot. irodalmi-társaság és a magyar gazdasági egyesület alapító tagja, a Szent-István-rend és a Lipót-rend kiskeresztjének tulajdonosa, a III. osztályú vaskoronarend lovagja, a francia becslő-rend tisztje, 1817. december 26-án született Szoboszló hajdúkerületi városban, azonban nem törzsszöcs hajdú, hanem oda beköltözött szabolcs-megyei nemes családból, mely II. Ferdinándtól nyerte volt czímerlevelét, a *sebesi* előnévvel együtt. Atyja birtokos gazdaember és városi tisztviselő volt, kinek több

fia közül egyedül ő, a legidősebb, lépett tudományos pályára. Az elemi iskolákat és az akkor hat osztályú gymnasiumot szülővárosában elvégezvén, onnan a debreczeni főiskolába ment, hol a három éves philosophiai tanfolyamot s azon felül még egy évig a jogot hallgatta és végezte.

Az akkori tanrendszer, mely kiválólag az ó-kori nyelvek és művek ismeretére volt fektetve, megadta Gönczynek azt a classikai műveltséget, mely későbbi működésének biztos és emelkedett alapjául szolgált, s mely nélkül aligha juthatott volna el pályájának azon magaslatára, a hová eljutott. Élete végéig szórakozást és pihenést talált, sok elfoglaltságai közepett is, a római költők és történetírók műveinek olvasásában.

Papi vagy ügyvédi pályára, mely azon korban a szegényebb sorsú ifjúságnak csaknem egyedüli élethivatásul kínálkozott, nem érzett magában hajlamot s korán megfogamzott benne az a szerencsés — bár az akkori viszonyok közt nagyon szerény kilátással kecsegtető — gondolat, hogy a nevelés ügyének fogja szentelni tehetségeit. Kiment tehát a 21-ik évében járó ifjú 1838. tavaszán a biharmegyei Kőbölkútra rektori, azaz falusi tanítói állásra, melyet azonban csakhamar a magasabb képzettségének és eszményének jobban megfelelő neveléssel cserélt föl, előbb ugyancsak Kőbölkúton a Saárossy, majd Gálos-Petriben a Dráveczky család fiai mellett. Itt aztán föltalálta azt a társadalmi és munka-kört, melyre vágyott, és a melynek földadatait lelkesedéssel töltötte be. Közbecsülést vívott ki magának a vidék úri családjainál; a környékbeli tanítók és nevelők pedig körülte, mint szellemi központjok körül csoportosultak s tőle nyertek ösztönt és utasítást a paedagogiai tudományokkal való foglalkozásra s e szakbeli német munkák olvasgatására. Ugyancsak Gálos-Petriben ismerkedett meg a helybeli derék ref. papnak, Végh Józsefnek leányával is, kit később élettársul választott magának.

Falun töltött évei egyéb tekintetben is irányt adtak szellemi fejlődésének. Korán fölébredt és a kedvező körülmények hatása alatt megerősödött benne az a gyakorlatias érzék, mely aztán egész egyéniségét jellemezte. Elve volt, hogy az ember lehetőleg függetlenítse magát másoktól, magát pedig tegye másokra nézve a lehetőleg leghasznosabbá. E végett sokféle kézi ügyességet is elsajátított, esztergályozni tanult, asztalos munkákat készített. Majd meg tanítványai részére rajzolt térképeket; sőt ekkor — falusi nevelő korában — készíté papírból azt az első földgömböt, mely ma is megvan, mint kezdetleges őse azon ezernyi számú földgömböknek, melyek később az ő neve alatt megtöltötték Magyarország iskoláinak tantermeit. Elsajátítá a mezei gazdálkodás ismereteit is; a mellett a növénytanban oly alapot

szerzett magának, hogy később e téren is jeles szakember és író számába ment.

Még egyszer visszatért az iskola padjaira is, midőn tanítványaival Debreczenbe költözve, Zákányt, az akkori híres ábécze szerzőjét s paedagogiai író, és Vecseyt, a philosophia főiskolai tanárát hallgatta.

Ez időben ismerkedett meg Debreczenben Karap Sándor, váltótörvényszéki bíróval és annak sógorával, Diószeghy Sámuel bécsi nagykereskedővel, kik a Fellenberg-Wehrli-féle svájcz iskolák áldásos működésének ismerői s a selyemtenyésztés és selyemipar meghonosítása eszméjének lelkes hívei lévén, azzal a gondolattal foglalkoztak, hogy Karap zeleméri pusztáján (Debreczen közelében) egy svájcz mintára berendezett árvagyermek-nevelőintézetet állítsanak, összekötve azt gazdasági iskolával és selyemtenyésztéssel. Gönczyt szemelték ki és nyerték meg ez intézet vezetőjéül. Ő tehát elhagyván nevelői állását, 1841-ben kiutazott Svájcba, hogy a jövőendő hivatásához szükséges tapasztalatokat megszerezze és a helyszínen tanulmányozza a szegény-és árvanevelő-intézeteket és azoknak munkafoglalkozását.

Svájcban a fiatal magyar nevelő mohó vágygyal feküdt földatának; megismerkedett Fellenberggel, Welrlivel és a Pestalozzi iskolájából kikerült más-hirneves paedagogusokkal, azoknak eszméivel és rendszerével. Nagy mértékben táult látóköre; a nevelés-és tanügy jövőendő vezéremberének iránya és majdan működésének körvonalai már meg voltak benne állapítva. Szemmel látható ez útinaplójában, mely az eredeti kézirat nyomán, szétszórt czikkeinek «Tanulmányok» cím alatt 1888-ban kiadott gyűjteményében jelent meg.

Haza térte után 1845-ben megnyílt vezetése alatt a zeleméri intézet; ugyanazon évben meg is nősült. Három évet töltött ez állásában Gönczy, míg a forradalom bekövetkezett zavarai miatt a tulajdonos meg nem szüntette, majd meg a betört muszka hadsereg föl nem dülta az intézetet, minden fölszereléseivel együtt. Ő maga a forradalom elején a bihar-megyei nemzetőrség csapataival Erdélybe vonult; majd 1849-ben ismét fölvette paedagogiai működésének elejtett fonalát. Az érmelléki Kóly községben egy kis birtokot szerzett, úri lakházzal, és ott nevelő-intézetet nyitott, melybe a környékbeli nemes családok bizodalommal adták fiaikat az ő gondozása és vezetése alá. Itt kapta Pestről Szőnyi Pál meghívását, melylyel fölszólította, hogy az általa a fővárosban alapított tan- és nevelő-intézetnél vállaljon segédigazgatói és tanári állást. Így Gönczy 1850. őszén Budapestre költözött, magával hozván Szőnyi intézetébe saját Kólyi iskolájának növendékeit is. Majd az 1852. év őszén ő maga egy különálló tan- és nevelő-intézetet alapított, mely aztán a következő évek-

ben a nyilvános iskolákból száműzött hazafias szellemnek igazi ápolója, s ezért és a benne működő jeles tanerők sikeres működése következtében az ország előkelő családainak fiaitól legjobban látogatott tanintézet vala. Ez intézet vezetésének sokoldalú munkája közt időt talált Gönczy Pál irodalmi munkálkodásra is; részint önálló könyvek, részint hirlapi cikkek jelentek meg tollából. 1857-ben tagja lett a reformátusok országos tanügyi bizottságának is, s ez időtől fogva élete végéig részt vett úgy az egyetemes ev. ref. egyház, mint különösen a dunamelléki egyházkerület tanügyeinek vezetésében. A M. Tud. Akadémia 1858-ban választotta a természettudományi osztály lev. tagjává.

Midőn Török Pál, dunamelléki superintendens, azzal a tervvel foglalkozott, hogy a református egyház a fővárosban gymnasiumot létesítsen, e cél kivitele végett Gönczyvel szövetkezett, s abban állapodtak meg, hogy Gönczy a maga intézetét minden felszereléseivel és tanerőivel együtt átbocsátja az egyház tulajdonába és annak hatósága alá, ő maga az így alakított gymnasium igazgatóságát vállalván el. Így jött létre 1859. év őszén a helybeli, ma is virágzó ev. ref. gymnasium, kezdetben négy osztálylyal, mely aztán négy év alatt teljes gymnasiummá egészült ki. Ez intézet igazgatójaképen működött Gönczy 1867-ig, mi alatt tevékeny része volt nemcsak az egyház, hanem a főváros népoktatásügyének rendezésében is, mint 1860-ban megválasztott tagja a fővárosi s ugyanakkor a Pest-megyei képviselőtestületnek is.

Az alkotmány helyreállítása és a magyar miniszterium ki-nevezése után 1867. június 16-án b. Eötvös vallás- és közoktatásügyi miniszter előterjesztésére Ő Felsége a közoktatásügyi miniszterium osztálytanácsosává nevezte ki Gönczy Pált. És ezzel veszi kezdetét a magyar népoktatásügy szervezése és igazgatása körül kifejtett működése, mely az ő nevét ismertté tette az ország minden részében, s melynek b. Eötvös, Pauler, Trefort és gróf Csáky miniszterek alatt folytatott és létesített alkotásai közismeretűek. 1874-ben miniszteri tanácsossá lépett elő, majd 1888-ban, már Csáky gróf minisztersége alatt címzetes államtitkárrá nevezetett ki. Hivatalos ügykörében kifejtett fáradhatatlan munkássága mellett ellátta az ország iskoláit tankönyvekkel és tanszerekkel. Abécze-könyve, melyből egy egész emberöltő tanulta meg az olvasást, a maga nemében úttörő munka volt; térképei, szemléltető képei, földgömbjei stb. országszerte használatban voltak és vannak ma is. A közoktatási miniszter jelentéseinek népoktatásügyi része, számos tanterv, törvényjavaslat és rendelet az ő tollából került ki s az ő eszméit vitték be azok a magyar népoktatásba. Évről-évre bejárta az ország különböző vidékeit, hogy saját szemével ismerje meg a helyi viszonyokat, az iskolákat és a taneszmélyzetet. Tevékeny részt vett a bécsi és a párisi

világkiállítás magyar osztályának rendezésében, s elnöke volt a magyar országos kiállítás tanügyi részének.

Midőn a nevelés- és tanügy terén való működésének ötvenedik évét betöltötte, 1888. májusában az egész ország népoktatásának férfiai imponans jubiláris ünnepélyt rendeztek tiszteletére, s a napi sajtó is nagy rokonszenvvel vett részt e ritka és sikeres életpálya méltatásában.

Még ugyanazon év augusztus havában meghalt Tréfort Ágost miniszter, kinek oldala mellett Gönczy Pál hivatalos pályájának java részét töltötte. Egy év mulva, 1889. őszén ő is nyugalomba vonult; 72 év nyomta ugyan már vállait, de még teljes erejében levő, szinte fiatal kinézésű férfi volt, ki — minden ismerőjének hite szerint — a nyugalmas éveknél még hosszú sorára biztos számíthatott. Erdemeit Ő Felsőge ekkor a főrendiházba való kinevezéssel jutalmazta.

Ezentúl az év nagyobb részét falusi birtokán, Karácsondon töltötte, mely viruló környezetével, mintaszerű felszerelésével az ő szorgalmának, fáradni nem tudó tevékenységének bizonyítéka és egyszersmind édes jutalma is volt. Itt reggeltől-estig oltogatta rózsá- és gyümölcsfáit, méhészkedett, kitűnő gonddal vezette gazdaságát, s olvasgatott régi és új költőkből.

Az elmúlt év utolsó napjaiban még teljes jó egészségben rándult be a fővárosba, egyebek közt, hogy haldokló barátját, Kerkapolyt meglátogassa. Karácsondra visszatérvén, ott új év táján a járványos influenzába esett, melyből azonban pár nap alatt már kiépülni látszott, midőn erősebben föllépő baja újra ágyba dönté, s néhány napi betegség után január 10-én véget vetett életének, mielőtt a nagy közönség betegségének csak hírért is vette volna. Holtteste Budapestre szállítatván, január 13-án általános nagy részvét közt tétetett a kerepesi-földön örök nyugalomra.

Irodalmi munkásságának teljes jegyzékét tartalmazza a Magyar Tudományos Akadémiai Almanach 1892. évi folyama.

Folyóiratok szemléje.

1. A BUDAPESTI SZEMLE áprilisi füzetében Dezső Lajos Comenius A. János-ról közöl hosszabb tanulmányt, Comenius születésének 300 éves fordulója alkalmából. Comenius mint theologus kezdte életpályáját; theologiai álláspontja határozta meg paedagogiai munkássága első felének irányát is. Maga mondja: a mit az ifjúság számára irtam, azt nem mint paedagogus, hanem mint theologus irtam. Dezső némely pontokat, melyek a paedagogus törekvéseinek alapjául szolgáltak, Comenius vallásos álláspontjából emel ki. Comenius leg-

jelentékenyebb alapvető műve a *Didactica Magna*. A munka felöleli mindazt, a mit ma neveléstudomány nevezet alatt értünk: Alig van oly neveléstani kérdés, melyre feleletetnem találunk; alig van oly paedagogiai író (persze Comenius korszakáig), kiről vagy a bevezetésben meg nem emlékeznek vagy a munkában ne idézné. Paedagogiai intellectualismusa hozza magával, hogy a nevelést főkép az oktatásra, az iskolára alapítja s neveléstanát oktatástannak s nem minden jelentőség nélkül nagy oktatástannak nevezi. A munka érdeme nem eredetiségében áll. Alsted és Andreä művei több részletének gondolatmenetét vette át Comenius. De bizonyos, hogy oly általánosan nem ölelte föl, oly kapcsolatosan nem dolgozta föl előtte a nevelés-oktatás egész körét senki. Ez egyetemesség kiterjed a nevelés alanyára; nem csak a szülőknak, nevelőknek, tanítóknak, hanem az egyházi és polgári hatóságoknak, az előljáróknak tisztét is kifejti. A nevelés tárgyát is egyetemesen öleli föl; fiúk és leányok, gyermekek és ifjak, szegények, gazdagok neveléséről egyaránt tanácsokat ad. Kiterjed a nevelés ágaira: a testi, értelmi, erkölcsi, vallásos nevelésre. Egyetemes e módszer a tanítási anyag tekintetében, egyetemes az iskolaszervezetre vonatkozólag is. Comenius nemcsak az iskola szervezete tekintetében állott az újítás alapján, hanem az iskolai oktatás anyaga tekintetében is. A nyelveket az ismeretek szerzésének s másokkal való közlésének eszközeként kívánja tanítani. Új cél a nyelvtanulásban, új tartalom az emberies műveltségben: e kettős alapon nyugszanak oktatási elvei és nyelvkönyvei. Végül még a pansophia című munkáról szól. — Haraszti Gyula *Regényes lapok az életből* című tanulmányát befejezi. E közleményében Staëlné életét ismerteti Párisba visszatértétől haláláig. Staëlné ismét megnyithatta párisi salonját, melyet a régi társadalom romjaival s az újnak még alakulatlan elemeivel próbált meg alkotni. Bizarr látványt nyújtottak estélyei. Egyfelől a rémuralomból megtartott egyszerű ruha alá rejtőző, elegáns modorú arisztokratia, másfelől a versenyezni akaró jakobinusok, kik ezúttal először lépnek finomabb, nagyvilági körbe. A pártokat azonban Staëlnének nem sikerült összeegyeztetni. Azonnal megkezdődött a régi baj, a mi lehetetlenné tette Párisban maradását. Coppeti önkéntes száműzetésében, egy hosszú évig tartott nyomasztó magányában, az irodalomra adta magát. Befejezte, kiegészítette régiebb műveit s közzétette. Több ízben volt kénytelen Párist elhagyni, de a száműzetési élet nyomasztó gyötrelmeit eleinte még nem érezte, mert a külföldet barangolta be. Mindenekelőtt Németországba látogatott el, hogy színről-színre láthassa a virágzásuk tetőpontján álló Goethét és Schillert. Weimarban bizonyos félelemmel vegyes érdeklődéssel várták s előérzetüket épen nem czáfolták meg az események. Innen Berlinbe utazott, hol a királyi udvar nagy kitüntetéssel fogadta; majd Olaszországot kereste föl egyedül. 1805. június végén tért haza. Az utazási izgalmakra a magány napjai következtek. Ismét regényben öntötte ki lelkét: Corinneban, melyet Francia-

országban fejezett be. Napoleon ismét visszaűzte Svájcba. Ekkor írta meg egyik nagy művét, mely Németországot tárta föl hazája s kora előtt. Hiába kérelmezte maga s kérelmeztette Metternich által megkegyelmeztetését, Napoleon hajthatatlan maradt. Parancsot kapott, hogy Coppethól ne merjen távozni. 1810. végén Genfbe egy svájci nemes jött haza, a 23 éves Rocca Albert, ki a spanyolországi hadjáratban mint tiszt sebet kapott s kénytelen volt magát szabadságoltatni. Staëlné megismerkedvén vele, 1811-ben, bár eleinte vonakodott, utóbb mégis nejevé lőn; csak épen azt kötötte ki, Staëlné, hogy az esküvő titokban maradjon, mert félt barátai s a nagy világ gúnyjától s nevét sem akarta előtők ismeretlenért fölcserélni. Coppet ismét zajos vigaságok tanyája lett, immár nem vágyott többé Párisba. De a császár csendet akart Coppetban is, s a kik mégis oda merészkedtek menni, száműzetéssel sújtotta őket. Staëlné elhatározta, hogy menekül. 1812. május végén legnagyobb csendben útnak indult Svédország felé, gyermekeivel utazott, Rocca csak messziről követte. Diadalmi útjának Stockholm volt végpontja, hol az udvar és a társadalom nem kevésbbé kitüntetéssel halmozta el. Itt végre aztán megpihent s «Száműzetési évei»-n is tovább dolgozhatott. 1814-ben visszajött a rég nem látott Párisba, de a viszonyok, az új nemzedék közt teljesen idegennek érezte magát; ez már nem az ő világa volt többé. A nyarat Coppetban s a telet Párisban töltötte. Elkeseredéstől hevülve fejezte be művét: elmékedéseit a francia forradalomról, mely a «Németországról» szóló mellett legnagyobbszerű s bizonyára legmélyebb, legférfiasabb szellemű alkotása. 1817. februárban Decazes herczeg bálján szélhűdés érte s többé nem kelt föl. Július 13-án halt meg. A coppeti sírboltba temették el szülői mellé. — A s h ó t h O s z k á r *Bolgár népköltészet* címmel tanulmányt írt Strausz Adolfnak nem rég megjelent két kötetes bolgár népköltési gyűjteményéről, mely a bolgár kormány támogatásával jelent meg. A szépirodalmi részben France A n a t o l - n a k *Klementina leánya* című regénye fejeződik be. A költemények közt van K o z m a A n d o r *Téli virágok* című eredeti, és H e i n e - n e k *Henrik* című költeménye Vargha Gyula fordításában. K r e s m á r i k J á n o s *A bosnyák mohamedánok kivándorlásainak* okairól értekezik. Az occupatio előtt a hivatalnokok, katonák serege mind keleti ember volt, keleti szükségletekkel s mind megannyi fogyasztója az ottani mesterek készítette iparczikkeknek. Ezek azonban mind elhagyták az országot, s most európai mesterektől készített árukra vannak utalva; ennek következtében a keleti ipar pangása kikerülhetlenné lőn. Ugyanily helyzetbe jutott a mohamedán kereskedő is. A jövedelem csökkenésével szemben áll a kiadások emelkedése. A török, szükségleteinek kielégítésében most is ép úgy, mint azelőtt, Törökországra van utalva. De azelőtt a szükséges cikkeket vámmentesen lehetett beszállítani, míg most a legegységesebb szükségletek csak drága vámok fizetése árán kaphatók. Így van a lakással is. A megváltozott

viszonyok miatt az építkezés nagyon megrágult. A mohamedánnak vallása a szemefénye s büszkesége. A szent arab nyelv varázsa kedélyére leirhatatlan. A kormánytól felállított közös iskolákban a gyermekek modern tanterv szerint tanulják az európai népiskolai tárgyakat; de a mohamedán tudományból (vallás, dogmatika, szent jog, arab nyelv s irodalom) fogalmat sem adnak. Ennélfogva szükséges a népoktatás érdekében szakítani a jelenlegi rendszerrel, s a népoktatást, valamint a tanítóképzést, az állam felügyeleti jogának biztosítása mellett, még jó ideig a felekezetek kezében kell hagyni. Nem lehet állítani, hogy monarchiánk a mohamedán előtt ellenszenves lenne, de nem zárkozhatik el annak megismerése elől, hogy neki se egyik, se másik országban jövője nincs. Viszont pedig, ha nem is szereti Törökországot, mégis úgy látja, hogy népe egyéni tulajdonságai, ha a jelen irányzat állandó marad, csak ott érvényesülhetnek. — **H e r m a n n O t t ó** *Kalotaszeg magyar népe* címmel bírálatot írt Jankó Jánosnak hasonló című néprajzi tanulmányáról. Sz. K. a *Teleki-pályázat székgyenparagaphusa* cikkben a m. t. Akadémia ügyrendének a hírlapoktól gyakran emlegetett 141. dik szakaszáról ír, melyet br. Eötvös József javaslatára fogadott el az Akadémia és épen az írók iránti figyelemből, gyöngédségből iktatott ügyrendébe. A következő cikkben egy névtelen író a Szt.-Pétervárott megindult új *szláv szemle* első füzetéről szól. Különösen a szerkesztő előszavát ismerteti, mely minket is érdekel, mert rólunk is szól s a szláv világ jelen hangulatát is föltárja. Az *Értesítő*ben Burns költeményeinek fordítása Lévaítól, Jancsó Benedek Középiskolánk reformja, Froude J. A. Short studies on great subjects, Goszthony M. Horvát-, Szlavon- és Dalmátországok autonóm alkotmánya című munkák vannak ismertetve.

2. A «HADTÖRTÉNELMI KÖZLEMÉNYEK» (2-ik) áprilisi füzetében a cikkek sora Szilágyi Sándor «Szathmár capitulatioja 1644-ben» című értekezésével kezdődik. Kemény János, kire Rákóczy György Szathmár bevételét bízta, néhány nap alatt megfelelt feladatának s a közlő az e capitulatióra vonatkozó okleveleket teszi közzé. — Dr. Komáromy András «A mezőkeresztesi csata 1596-ban» című pályanyertes tanulmányából a második közlemény következik ezután. Tudvalevőleg a törökök itt erős vereséget szenvedtek, sok ezer halottjuk és 109 ágyújuk maradt a csataterén. — Thury József «A török történetírás Esztergom visszavételéről 1595-ben» folytatása a szerző már megjelent korábbi dolgozatának. Ebben a török történetírónak, Pecsevinek elbeszélését fordítja le s érdekes adatokat szolgáltat a XVI. század történetéhez. — Rónai Horváth Jenő «Egy portyázó különítmény jelentései a sziléziai háborúk időszakából» című közleményében eberstädti báró Jahmus Ferencz Miksa altábornagynak gróf Nádasdy Ferencz lovassági tábornokkal folytatott levelezését ismerteti. — Koncz József «Az 1686-ik évi szebeni insurrectionális constitutiót» közli. — Egy névtelen «Kray Pál és az öt napra terjedő

rajnai hadjárat 1797-ben» cím alatt Kray szerencsétlen hadjáratát ismerteti. Kray magyar ember volt s első nevezetesebb cselekedete volt a Hora-Kloska-féle lázadás elfojtása. — A «Hadtörténelmi Apróságok» rovata a következő kisebb közleményeket tartalmazza: «Érsek-Ujvár megvétele 1704-ben» Thaly Kálmántól; «A bécsi körszánczok és a kuruczok első betörései Ausztriába» Gömörtyől; «Egy kérvény a Rákóczy-fölkelés időszakából» Dobos Kálmántól; «Zászlószentelés a mult században» Király Páltól; «Petneházy István hadi jelentése 1602-ből», «Skultéty százados»; «Bajtársak kiszahadítása a hadi fogásból». — Huszár Imre ismerteti Balogh Károly György: Történetpolitikai tanulmányait Eugen Savoya hercege életrajzához. A füzetet hadtörténeti repertorium és oklevéltár zárja be. Mellékelve van hozzá Báthory Zsigmond arc képe Sadeler egykorú rajzmetszete után.

3. Az «IRODALOMTÖRTÉNETI KÖZLEMÉNYEK» második évfolyamának első füzetében a cikkek sorozatát Rényi Rezső «A humanismus jelleme» című tanulmánya nyitja meg. Rényi arra az eredményre jut, hogy a humanisták és velök együtt a humanismus korának uralkodó eszméit vállakon hordó férfiak, a fennálló szellemi és társadalmi élet ellen intézett ostromuk, az újkort öntudatosan felidéző, de szervezetlen törekvéseik közben, sikereik egyoldalúságának mámoros lelkesedésében a legkomolyabb dolgokkal szemben könnyűvérűek maradtak, lelkiismereti kérdésekben szabadon gondolkozók, a vallás-erkölcsiekben közömbösek vagy kételygők voltak, mely skeptika a gyakorlati életben aztán frivolsággá fajult. Mivel pedig e symptoma a legmagasabb egyházi és világi körökbe fészkelte meg magát és himezetlenülül nyilatkozott, átszivárgott a társadalom rétegeibe is, általánossá lett annyira, hogy a különben is agyaglábakon álló közerkölcsöket aláásta. Ők maguk, a fáklyavivők, az antik világba beleélve magukat, annak erkölcsseit akarták feltámasztani erényei nélkül. Egyikre sem valának képesek, mert valamint a keresztyénséget pogánynyá nem tehették, e két eszme elemeinek egymást visszataszító erejénél fogva úgy ők sem bírtak sajátos civilisatiójuk közepett rómaiakká vagy görögökké átalakulni, és kettős természetükkal ingadozó talajon állva, egyéniségök, egész lényök ellentmondásokkal teljes nagyság lőn. Nincs is köztük egy Mucius Scaevola, de keresztyén mártyr sem vált ki közülök. Világpolgárok voltak, de világuk a todományok és művészetek köztársasága. Jelszavuk: ubi bene, ibi patria. Moráljuk inkább aesthetikai, mint ethikai, a mint hogy egész irányuk is a formai szépség felé való törekvés bélyegét viseli. Ez lévén sarkalatos tételök, midőn a scholastika ellenében a plátói iskolát érvényesítve, az értelemnek határt szabó módszeresség helyett a szabad gondolkozás útját megnyitották, és a speculativ kritika jogosultságát, a hagyományos tekintélyek ellenében is érvényesítették, megnyitják ugyan zsilipjeit a szellemi szabadságnak, de ennek hasznát ott keresték, hol az tartalmilag nem is létezhetett. Legfőbb érdemök, hogy a scholastikus logika merev-

ségétől elszakadva, a stíl formai szépségét alkották meg és ez kiválólag aesthetikai irányuknál fogva, természetes, fesztelen, üde irányukban teljesen sikerült. A humanismus egész mivoltában szemlélve, akár politikai és társadalmi, akár vallási és erkölcsi, akár tudományos és aesthetikai elemeit és befolyását mérlegeljük, vegyebontó hatással volt a multra és saját korára. A szellemi életet tagadhatatlanul új eszmékkel gazdagította, fejlődését rohamosan előbbre vitte; de túlnyomólag aesthetikai elemeinek egyoldalúságát nemcsak a tudományos, hanem a köz- és vallás-erkölcsi életbe becsempészvén, a mélyebbre ható gondolkozást nagy tévedéseivel reactióra hívta ki; ez aztán az eleje dobott keztyűt felragadva, megkezdé a nagy küzdelmet, melynek neve reformáció. — Békési Emil «Szék Imre kath. pap. író a XVI. század elejéről» cím alatt érdekes irodalomtörténeti adatot közöl. — Dr. Horváth Cyrill «Pelbárt és a verses Katalin-legenda» című értekezésében azt igyekszik kideríteni, hogy Pelbárt nem lehetett szerzője a Katalin-legendának, illetőleg, hogy a verses Katalin-művet Pelbárt inkább nem írhatta, mint írhatta. — Dr. Lázár Béla a «Siegwart» című mult századi német regényről értekezik, a mely valamikor Magyarországon is nagy népszerűségnek örvendett. E regény szerzője 1776-ban Miller I. Márton volt. Tíz évvel megjelenése után magyar fordításban is megjelent, miután rövid idő alatt francia, olasz, angol, lengyel, hollandi és dán nyelvre is lefordították. Magyar fordítója Barczafalvi Szabó Dávid volt, a híres nyelvújító. Magát a fordítást már Kazinczy is kifogásolta, mert sok benne az alacsony, izetlen kifejezés. — Ballagi Aladár «Cserei-e vagy Rozsnyai?» kérdés alatt kideríti, hogy a Csereinek tulajdonított verseket Rozsnyai Dávid, portai török tolmács I. Apaffy fejedelem idejében írta. — Király Pál «Adalékot nyújt ifj. Tsétsi János élete történetéhez». — Dr. Rupp Kornél arra a kérdésre: «Honnan ismerte Arany János Páris itéletét?» azt feleli, hogy Gyöngyösi Murányi Vénusából. — A kritikai rovat a következőket tartalmazza: Levél a szerkesztőhöz, Bodnár Zsigmondtól; Horváth Cyrill: Nemzeti irodalmunk a reformációig, ismereti Balassa József; Lenkei Henrik: Petőfi és a természet című művét bírálja Dr. Lázár Béla. Dr. Komáromy András Listi László életét tárgyalja, Heinrich Gusztáv és Váczy János ellentétes felfogásával szemben. — Ballagi Aladár közleménye rekeszti be a kritikai rovatot: «A Philologiai Közlöny és a kritika» címen. — Az «Adattár» tartalma: «Milotai Nyilas István végrendelete» Dr. Illéssy Jánostól; «Némajáték 1695-ből» Dr. Rupp Kornéltól; «Ez világi hívságos gazdagság szerzetesi» (iskolai drámaterv 1705-ből) Ballagi Aladártól; «Misztótfalusi Kis Miklós végrendelete» Barabás Samutól; «Versegi védekezése Szeitz és Alexovits ellen» Dr. Merényi Lajostól; «Szigligeti önéletrajzához» Szily Kálmántól; «Szemere Miklós két levele Pajor Istvánhoz» Szilágyi Sándortól; «Szigvárd» (népmese) Ballagi Aladártól.

4. A NEMZETGAZDASÁGI SZEMLE áprilisi számában ifj. Széchenyi Imre gr. értekezése «Somogy vármegye közgazdasági és közművelődési állapotáról» áll első helyen (lásd a kivonatot az Akadémiai Értesítő 393. lapján.) Azután Tisza István ír «Az 1892-iki költségvetésről». A pénzügyi szempontoknak ma is döntőknek kell lenni közéletünkben; a legnagyobb óvatossággal kell kerülnünk a nélkülözhető kiadásokat s csak a nagyobb reformok elérését tartva szem előtt, igyekeznünk kell megtartani és lehetőleg gyarapítani anyagi eszközeinket. Ebből a szempontból ítélve meg költségvetésünket, első pillanatra megdöbbenhet a kiadások és bevételek összegének 26·3 millióval előirányzott emelkedése, mely majd kizárólag a rendes kezelésre esik. E nagy emelkedés azonban legnagyobb részben két törvényhozási intézkedésnek, u. m. az osztrák-magyar államvasút átvételének s a társországgal fennállott pénzügyi kiegyezést módosító 1891. XXVII. t.-cz. határozatainak következménye. A jelzett vasút-államosítás 17·6 millió forint kiadási többletet idéz elő, míg a megfelelő bevételek tiszta emelkedése 17.150,000 frtra van előirányozva. A horvát-szlavon kiegyezés valamivel több, mint egy millió forint új terhet, de viszont 1·4 millió forint bevételi többletet enged várni. Az államadósságok tiszta szükséglete 1891-gyel szemben félmillió forint javulást mutat, mi a szőlődezsma váltság tételének megszűnése s a vasuti kamatbiztosítás kiadásainak csökkenése miatt áll elő. A katonai kiadások összege a rendes költségvetésben két és félmillió forint emelkedést tüntet fel s az emelkedő irányzattal, a nemzetközi helyzet bizonytalansága mellett, itt még a jövőre is számolnunk kell. Az állam saját gazdasági üzei, ideértve a dohány-, só- és lottójövedéket is, de levonva az osztrák-magyar államvasút megváltott vonalainak üzemét, összesen 1·8 millió forintnyi tiszta javulást mutatnak. A pénzügyminiszterium körébe tartozó kincstári bányászat helyzete jobb ugyan, mint volt régebben, de különösen a vasipar kedvezőtlen conjuncturája miatt itt visszaeséstől kell tartani. Az állami erdők bevételei emelkedők s az előirányzat igazoltnak látszik, ellenben a ménestulajdonosoknál ma is bizonyos jogosulatlan optimismus látszik uralkodni a költségvetésben. Az államvasutak régi hálózatának fölöslege, az 1891. évi költségvetéssel szemben, 460.000 frttal emeltetett. Előirányoztatott 1892-re 51·2 millió forint bevétel és 32.140.000 frt kiadás, mely számok, ha tekintetbe vesszük azt, hogy az 1890. évi zárszámadás 51·5 millió forint kiadást és 28·5 millió forint bevételt tüntet fel, elég realitásnak látszanak. Megnyugvásunkra szolgálhat az is, hogy az 1891. évi ideiglenes leszámolások üzleti feleslegül 1·6 millió frttal nagyobb összeget adtak, mint a mely a jelen évre szóló költségvetésbe felvételre; már pedig ez ideiglenes mérlegek köztudomás szerint kedvezőtlenebbek szoktak lenni a véglegeseknél. E mellett nem szabad feledni, hogy az 1891. év sok tekintetben kritikus átmeneti esztendő volt. Ekkor lépett életbe az új áruár szabás, tetemes, sok viszonylatban

gyökeres leszállításokat hozván magával, mely leszállításokat az emelkedő forgalom egyszerre nem ellensúlyozhatott. Innét a csökkenés az áruszállítás bevételeinél, melyet az emelkedő személyforgalom egyenlített ki. A javulás előrelátható ugyan, eredményét azonban, ha nem is egészben, legalább nagy részben felemészti a növekvő kiadások. úgy hogy most már befejezettnek kell tekintenünk azt a korszakot, melyben államvasutaink évenként 3—4 millióval emelkedő üzleti feleslegekkel dicsekedhettek s a feladat most az. helyreállítani az egyensúlyt az államvasutakra báramló óriási feladatok s a rendelkezésre álló anyagi és szellemi erők között. E feladat megvalósítására irányuló törekvést mutat az idei költségvetés. Kereskedelmi miniszterünk az okszerű politika követelte egymásutánt valósítja meg akkor, mikor előbb a forgalom kifejlesztéséről és a bevételek szaporításáról gondoskodott s aztán a beállott jövedelem-emelkedés egy részének felhasználásával eszközli azon beruházásokat, melyek a forgalom állandó ellátására szükségesek. Az eddig követett államvasuti politika nemcsak közgazdaságunknak tett nagy szolgálatokat, hanem lényegesen hozzájárult pénzügyi egyensúlyunk biztosításához is. A szorosan vett belgazgatási kiadások tiszta növekedése 1·8 millió forint, a mi a rendőri, az adóügyi, igazgatási, vízepítészeti kiadások, továbbá a tanintézetek s az igazságügyminiszterium körében létesített reformok javára esik. A takarékoság e téren nem eshetik kifogás alá. Pénzügyi egyensúlyunk jövője, ha a kiadások oldalát nézzük, nem aggályos. Ugy a belgazgatás, mint a hadügyi kiadások terén további emelkedésre lehetünk elkészülve s az igazságügyi s főleg a közigazgatási reform teljes kiépítése évi 7—8 millió forint többletet fog igénybe venni. Ezzel szemben az állami üzemek fölöslegének jelentékenyebb emelkedésére nem számíthatunk. Szerencsére zárszámadásaink nagyon kedvező képet nyújtanak, legfontosabb jövedelmi forrásaink jelentékeny erősödést mutatnak. De nem szabad feledni, hogy az utolsó öt évből négyben határozottan kielégítő termésünk volt s kilátásban levő adóreformjaink — legalább átmenetileg — néhány millió forint évi veszteséget idézhetnek elő. A főfeladat tehát az marad: megőrizni, fentartani a pénzügyi bajok nehéz napjaiban inaugurált szigorú takarékosági politikát. — A «Közgazdasági havi krónikában» dr. M a n d e l l o G y u l a márczius hó eseményeit adja elő. — Az «Irodalmi Szemlében» y. «A földművelésügyi m. kir. miniszternek 1890. évi működéséről a törvényhozás elé terjesztett jelentését» tárgyalja. A jelentés a földművelésügyi miniszterium nagy tevékenységéről tesz tanúbizonyságot és meglátszik a mezőgazdasági viszonyok sok aprólékos részletére kiterjedő figyelem és kezdeményezés. A jelentés a bevezetésen kívül következő főbb fejezetekre oszlik: mezőgazdaság, gyümölcsészet és erdészet, borászat, állattenyésztés, országos lótenyésztés, kincstári birtokok, erdészet, vízügyek és szakoktatás. Azután a. — ismerteti az 1892. év augusztus havában Antwerpenben tartandó nem-

zetközi közgazdasági congressus szervező bizottságának felhívását, a congressus szabályzatát és a megtett előkészületeket. Dr. M a n d e l l o K á r o l y «Walras L. a matematikai nemzetgazdaságtan előharczo» cím alatt bemutatja az ismert nevű francia író irodalmi működését és rendszerének alapvonásait. A «Külföldi folyóiratok szemléjében» dr. R á t h Z o l t á n Becker Károlynak, «Die Jahresschwankungen in der Häufigkeit verschiedener Bevölkerungs- und moralstatistischer Erscheinungen» cz. tanulmányait ismerteti és bírálja. A «Statisztikai Értesítőben» dr. — «A legújabb népszámlálások eredményei a külföldön» czím alatt foglalkozik az 1890—91. években az északamerikai Egyesült-Államokban, Nagy-Britanniában. Németalföldön, a skandináv államokban, a Német-birodalomban és Franciaországban tartott népszámlálásokkal, adván a talált népszámot, az utolsó időkben mutakozó változást, s rámutatván különösen a két nagy nemzet, a német és francia, egymástól nagyon elütő szaporodási viszonyaira, melyekre a legújabb népszámlálások eredményei még élesebb világot vetnek. Visszamenvén a régebbi népszámlálások fonálán a huszas évek elejére, azt látjuk, hogy akkor — a mai területre átszámítva — 100 németre 114 francia esett, míg ma 100 németre csak 78 francia jut: oly óriási változás, mely természetesen a két ország hatalmi állásának eltolódására is vezetett. A kulturnépek leghatalmasabbjainak népszámlálásai, melyek itt feltüntetvék, a szaporodás lassúbbodását mutatják az utolsó évtizedben s vannak jelek, melyek ez irány további uralmát helyezik kilátásba. Franciaország sorsa előreláthatólag még jó hosszú időre kivételes fog ugyan maradni, de az ott észlelhető viszonyok mintegy távoli előképét alkotják a civilizáció s a népesedés menete közt jelentkező összefüggésnek s hovatovább igazolttá válik azok nézete, kik Malthus tanát nem találják elfogadhatónak, mikor a civilizáltabb népekről van szó. A füzetet, mely 94 lapra terjed, a «Könyvszemle» fejezi be.

5. A «MAGYAR NYELVÖR» III. füzetében Szinnyei József a mondatnak Balog Péter adta definitiójához fűz javító megjegyzéseket, s szerinte: «a mondat a beszédnek olyan szakasza, a melylyel valamit kijelentünk, kívánunk vagy kérdezőnk»; — ugyanő a *szenvedő ige* megalakultát a műveltetőkől magyarázza meg, valamint a visszaható ige az egyszerű cselekvőnek a reflexivuma, úgy a szenvedő ige a műveltetőnek a reflexivuma. — Albert János a magyar beszéd hangsúlyáról értekezik. Nézete szerint a magyarban nincs szóhangsúly, csakis értelmi vagy mondathangsúly. A beszédben a kifejezendő gondolathoz alkalmazkodva a szavak csoportokká alakulnak, ez a *szólam*, s minden egyes ilyen csoportnak az első tagja nyomatékos, míg a többi, habár több szóból áll is, egyfolytában ejtődik, mintha egy szó volna. Kimutatja a közösséget az élő beszéd hangsúlyozása és a vers ritmusa között; a beszédbeli *szólamoknak* a versben az *ütemek* felelnek meg. — Kalmár Elek folytatja a magyar helyesírásról szóló

kritikai fejtegetését. — Sándor József a Bécsi és Münchener codex hangtani sajátosságai alapján bizonyítja, hogy a codexek írói az alsó Dráva mentéről valók voltak, mert a codexek nyelve ezzel a dialektussal egyezik meg legjobban. — Zolnay Gyula az *evickél, hébe-hóba, szebb* szavak etimológiáját fejt meg; ugyanő arról értesít, hogy az *«ira»* alak a Dunántúl is használatos. — Vasverő Rajmund a *«túlaréti, túlakörös»*-féle kifejezések alakulatához közöl irodalmi adatokat. — Az *«Irodalom»* rovatban Zolnai Gyula bíráló s pótló megjegyzéseket tesz Simonyi Zsigmondnak *«A magyar nyelv»* című munkájára. — Az apróbb közlemények sorából főleg említtük, hogy Ballassa József a székely *a* és nyugati *o* hangok különbözőségét vitatja; — Dvorzacsek János szerint csak így van helyesen mondva: *a váczai siketnéma intézete*; — Sándor József nem kombinált szónak tartja a *fullajsz* igét, hanem csak két műveltető képzővel alakultnak; — Mórocz István tudatja, hogy a fehér-megyei nép a *léha* szónak régi: *«rubigo, res vilis»* jelentését is ismeri és használja. — Válaszok a szerkesztőség kérdéseire. — Népnyelv-hagyományok. Szólások. Hasonlatok Hontmegyéből. Babonák Komáromból. Találós kérdések Debreczenből. Tájszók.

6. A *«MAGYAR NYELVŐR»* IV. füzetében Simon József Sándor a mondatnak definitióját új szempontból kiindulva határozza meg. Vizsgálja. *a)* miféle belső működés gondolkodásunk *s b)* minő működés e gondolatainkat megérezkítő mechanizmus. Gondolkodásunk csupa *szemléletekből* alakul össze, a mondat tehát: *szemléleteknek nyelvbéli kapcsolata*. — Szarvas Gábor a határozatlan névmások és határozók etimológiai megalakultát magyarázza. A *valaki, akárki, neki, némely* névmások első tagjában a *vula, akar* és *néz* igéket látja, s nézetét nyelvtörténeti adatokkal támogatja. Ugyanő a *-képpen* ragot, czáfolva a Simonyi és Szinnyi magyarázatát **képöven (képü-en; miképpen — miképü-en)* alakból eredezteti. — Kalmár Elek ezt a sajátos szólást: *hallgat, mint a pap a varsában* úgy magyarázza, hogy benne a *pap* szó *halat* jelent s eredetileg így hangzott: *hallgat, mint a kop (kophal, gobhal — ném. koppe, lat. gobio)* a varsában. — Bartha József a *palóc nyelvjárás* leírását kezdi meg; megjelöli a földrajzi fekvését, határait, s leírja a köznyelvtől eltérő hangjainak sorát. — Zolnay Gyula az egri nyelv-sajátságokhoz közöl pótló s helyreigazító megjegyzéseket és bírálja az Irodalomtörténeti közlemények pótlásait a Nyelvtörténeti Szótárhoz. — Albert János bírálja dr. Nogáll János *Kempis Tamás könyvének* fordítását. Tüzetesen méltatja a fordítás zamatos magyarságát, a fordító kiváló nyelvismeretét s összegyűjtve közli a benne levő szebb szólásokat és közmondásokat. — Az apróbb közlemények között: Berecz Károly a Tud. Akadémia 1850. jegyzőkönyvéből közöl egy cikkelyt, a hol az akadémia véleményét mond nyelvi tekintetben egy okiratról, s kimondja, hogy az nem irathatott 1828-ban, mert olyan új szavak

is vannak benne, a melyek abban az időben még meg sem születtek. Szigetvári Iván hibáztatja a manapság német mintára fölkapott: *igazgatónő, tanítónő, barátnő* stb. megkülönböztető szokást, a nép nyelve ezt a különbségtevést nem ismeri; — Kőrösi Sándor a *dug, rejt* rokonjelentésű szavak jelentésbeli különbségét határozza meg; — Vasverő Rajmund a «mi közöm *tőled*» szólást magyarázza; — Csapodi István azt hiszi, hogy a *vakszem* szónak «halálték» jelentése kimaradt a Nyelvtörténeti Szótárból; — Szarvas Gábor fölvilágosítja, hogy a kérdéses jelentés a *szem* szó alatt keresendő a szótárban. — A szerkesztő felel a hozzá intézett nyelvészeti kérdésekre. — A szerkesztőség kérdései.

6. EGYETEMES PHILOLOGIAI KÖZLÖNY. A IV. füzet első cikkében *Hegedűs István* Persiust jellemzi, kinek úgy költői, mint kortörténeti szempontból kiváló jelentőségét fejtegeti. Tanulmánya, melynek e füzetben csak első fele jelent meg, öt fejezetre oszlik. Az első fejezet párbuzamot von Persius és Horatius bölcselmi fölfogása közt; a második a korszakot jellemzi, melyből Persius írói egyénisége, formálódik; a harmadik Persius életrajzát adja és főként a Cornutus hatása alatt kifejtett világnézetét fejtegeti; a negyedik a stoikus költőt mutatja be; az utolsó fejezet kimutatja, hogy Persius ugyan Horatius tanítványa és utánzója, de hogy azért mégis eredeti írói egyénisége van. A második cikkben *Loósz István* Vörösmartynak «Csongor és és Tünde» című drámáját tárgyalja. első sorban a XVI. századi Gyergyai Albertnek «Egy Árgirus nevű királyfőről és egy tündér szép leányról» című híres széphistóriájához való viszonyát behatóan fejtegetvén. Ezúttal e dolgozatnak is csupán első felét veszszük. A harmadik cikkben *Kont Ignác* folytatja az 1886 és 1891. közt megjelent francia philologiai munkák ismertetését. A most közlött részben a német nyelv és irodalom körébe eső műveket ismerteti és kimutatja, hogy a germán philologia mily rendkívüli lendületet vett Franciaországban. Az idegen nyelvek közül oroszszal és némettel foglalkoznak legtöbbet a francziák és az utóbbi lassanként kiszorítja a lyceumokból a többi modern nyelveket. Minthogy mindazoknak, a kik a nagy állami katonai intézetbe be akarnak lépni, németül kell tudniok, már a középiskolában is legtöbbször a németet tanulják és a német tanárjelöltek is folyton szaporodnak, a mi megint az egyetemeken a német philologus tanároknak szaporodását vonja maga után. Innen van, hogy a német tárgyú tanulmányok és művek sokkal nagyobb számúak, mint akár az angol, akár a spanyol vagy olasz tárgyúak, noha mind e három nyelvet tanítják a francia lycéek nagy részében. Az ismertetett művek a német irodalomnak egész köréből veszik tárgyukat és jó részben nemcsak nagyobb terjedelmű, de egyúttal kiválóbb tudományos értékű munkák. is. A hazai irodalom rovatában *Fröhlich Róbert* behatóan bírálja Király Pálnak «*Ulpia Trajana*» és «*Apulum*» (Gyulafehérvár története I.) című munkáit. Kifogásolja, hogy szerző mind a

két munkában a római állam- és magánrégiségeknek egész kis kézikönyvét adja, a mely anyag legnagyobbbrészt bármelyik más római város történetébe is bele illik, ha ez t. i. úgy van írva, a hogy szerző írta az ő művét. Önállóságról, akár az anyag gyűjtésében, akár annak földolgozásában alig lehet szó. Azután számos egyes adatot sorol föl a bíráló annak a bebizonyítására, hogy a szerző szerinte nem dolgozott kellő tudományos készültséggel, s különösen, hogy a feliratokat sokszor helytelenül olvassa és helytelenül dolgozza föl. Azután *Asbóth Oszkár* terjedelmesen bírálja *Strausz Adolf* bolgár népköltési gyűjteményét és kimutatja, hogy a szerzőnek úgy általános tudományos tájékozottsága, mint bolgár nyelvismerete igen fogyatékos. Innen a munkájának úgy a bevezető irodalom- és művelődéstörténeti részében, mint a fordításokban számos súlyos hibája, úgy hogy e gyűjteménynek részben igen érdekes anyaga tudományos célra csakis a legnagyobb óvatossággal használható. Hasonlókép, csakhogy egészen más szempontból kedvezőtlenül ítél *Némethy Géza* Hornyánszky Gyulának *Pindaros-tanulmányáról*, mely érdekes problémákat vet ugyan föl és azoknak az irodalom alapos ismerete alapján valószínű megfejtését is adja, csakhogy egyáltalában nem önálló és semmi újat nem mond. Végül *Góbi Imréné* középiskolák számára írt magyar irodalomtörténetét igen hasznavehető tankönyvnek mutatja be *Badićs Ferencz*. Bíráló szerint e munka mint iskolai kézikönyv teljesen megfelel a követelményeknek; legnagyobb érdeme, a tárgyalás egyszerűsége és könnyűsége és az adatok megbízhatósága. Sikerral használható az Olvasókönyv is, mely a szokásos berendezéssel ugyan, de jól és izléssel van összeválogatva. A program-értekezések közül *Katona Lajos* terjedelmesen ismerteti *Sárffy Ignác*nak «Népmeséink néhány jellemző vonása és morális igazságszolgáltatása» című tanulmányát, melyben kifogásolja, hogy szerző a kutatása alapjául vett anyagot minden kritika nélkül aknázza ki (pl. sokat épít *Merényinek* hasznavehetetlen gyűjteményére) és hogy nemzeti jellemünkre sok oly dologból von következtetést, melynek nem a magyar népmese-költészet megkülönböztető sajátosságai. Szerző folyton generalizálja a sajátlagost, és specifikusnak tünteti föl az egyetemet. Szintén kedvezőtlenül ítél *Kerekes János* Borsos Istvánnak töredékes *Aiskhylos-fordításáról* (a «Persák» című tragédia bevezető kar-éneke). Bíráló úgy találja, hogy Borsosnak van ugyan tehetsége a fordításra, de ezáltal nem szentelt elég tanulmányt az aiskhylosi stílus és rhythmus megértésére. Ellenben igen kedvezően ismerteti *Bodolla József* Petz Gedeonnak az idegen nyelvek tanítása módszeréről írt terjedelmes tanulmányát, mely szerinte hivatva van arra, hogy végre valahára a mi modern nyelvi tanításunkat is helyesebb irányba terelje. Az értekezés előbb történeti áttekintést nyújt az idegen nyelvek tanításának módszeréről, azután kifejti, hogy nyelvet kell tanítanunk, nem nyelvtant; hogy a tanításnak összefüggő, az ifjuság érdeklődését lekötő olvasmányból

kell kiindulnia ; hogy a phonetika vívmányainak fölhasználásával nagy gondot kell fordítani a helyes kiejtés elsajátítására ; hogy a bevégzett olvasmányt meg kell beszélni az illető idegen nyelven, és végül, hogy a nyelvtant, az olvasmányok anyaga alapján, magának a tanulóknak kell megalkotnia. Főleg csak abban nem osztozik a bíráló szerző véleményében, hogy ez nem barátja a phonetikus írás használatának. Néhány rövidebb vegyes közlemény zárja be a füzetet.

Jegyzőkönyvi mellékletek.

1. Bírálatok a pesti első hazai takarékpénztár Fáy-jutalmára érkezett pályaművekről.

I.

Alulirott, mint egyike a t. Osztálytól a kitűzve volt *Magyar közjogi pályadíjért* beérkezett három versenyző dolgozat megbírálására felhívott osztálytagoknak. a következőkben foglalja össze tiszteletteljes bírálati véleményét.

Előrebocsátván azt, hogy az alulirotnak hivatalos állásában az utóbbi időben történt jelentékeny változás (illetőleg lakhelyének Budapestről való áttétele) s az új hivatáskörrel egybekötött rendkívüli teendők sokneműsége : a szóban forgó pályázat tekintetében kellő részletességű és beható bírálat kidolgozását lehetetlenné tevő, alulirott az általa mégis tüzetesen átvizsgált pályamunkák iránt a következő rövid, de érdemleges véleményt terjeszti elő :

Mindhárom dolgozat szorgalmas tanulmányt, gondos anyaggyűjtést, bő szakismeretet és dicséretes tudományos törekvést árul el s nem áll azon a színvonalon alul, a mely az akadémiai pályadolgozatok körül irányadó szokott lenni.

Közelebbről vizsgálva azonban a munkálatokat, és szem előtt tartva főleg azt a magasb czélt és rendeltetést, a melyet Akadémiánk ezen nagy fontosságú kérdés pályázatra való kitűzésénél mérvadónak vett, nemkülönben azt a szokottnál jóval magasabb pályadíj összeget is, a melyet a nemeslelkű adományozók a győztes pályázónak kilátásba helyeznek : alulirott kénytelennek érzi magát kijelenteni, hogy a pályaművek egyike sem oly kiváló, oly kifogástalan, és oly magas értékű irodalmi termék, a mely a fentjelzett követelményeknek megfelelően.

Messze vezetne feladatomtól, ha a tisztelettel alulirott ímént felállított, talán kissé kemény, de nem indokolatlan ítéletét bővebben megokolni és részletesen kifejteni akarná.

A szóban forgó művek mindegyike foglal magában kétségtelenül sok igen becses és nagy érdekességű szakaszt ; helyenként szellemes

és találó fejtegetést; alapos ismeretre, tájékozottságra valló részletet; a tudomány mai színvonalát némelykor el-elérő elemzéseket. Mindezt tagadni, avagy kevésbe venni nem lehet; nem volna a dicséretes törekvésű és feladatuk megoldása körül sok fáradságot, gondot és tanulmányt tanusító szerzők irányában méltányos eljárás. De ép oly bizonyos az is, hogy az előttünk levő dolgozatok által a *«Magyar Közjog»* tudománya lényegileg előbbre nem vitetik, a hazai irodalom niveauja nem emeltetik, a szakembernek kívánalmai ki nem elégítettnek.

Nincsenek (hogy csak egyet-mást s ezt is csak futólag említsem) kellően felhasználva az európai *publicistikai tudomány*-nak épen az utóbbi két évtized folyamában tett roppant vívmányai; nincsenek eléggé figyelembe véve azon kitűnő munkálatok és tudományos eredmények, a melyeket pl. a jelenkori nagy német államtudósok: Gierke és Haenel, Martitz és Jellinek, Rosin, Seydel és Labaud, G. Meyer és Fricker, Preuss és Lingg szellemtermékeiben birunk, s melyek úgy a tételes, mint a bölcséleti államjog rendszerének oly lényeges tökéletesbítésére vezettek. Nincsenek hazai közjogunk alapzatai és fejlődésviszonyai sem eléggé behatóan feltüntetve és elemezve.

Nincs. pl. az úgynevezett *Szent-Korona-Tana*, a mely egyikét képezi határozottan monarchikus jellegű közjogunk legkiválóbb. leg-sajátosb, de legszebb alkatelemeinek is, s mely (mellesleg mondva) már Verbőczytól jelezve volt s az utóbbi évtizedekben, névszerint Hajnik és Lechner egyetemi szaktanárok meg alulírott által, részint tudományos értekezésekben és könyvekben, részint egyetemi (könyomatban közkézen forgó) előadásokban részletesen kifejtett és meg-alapíttatott, a pályamunkák egyikében sem tárgyalva; nincsen a Magyarország és a Társországok közötti viszony jogászilag eléggé élesen és kimerítően kifejtve; nincsen a rendszer tagozata és szerkezete valami egységes nagy gondolat szerint keresztülve.

Ezek előrebocsátásával a tisztelettel alulírott véleménye oda járul, hogy a kitűzve volt 3.000 frtnyi pályadíj egy *«teljesen kielégítő dolgozat hiányában»* nem volna kiadható.

Ez egyébiránt a tisztelettel alulírott nézete szerint nem zárja ki azt, hogy a három dolgozat, belső értékére nézve, egymás közt tüzetesebben mérlegeltetvén, ki ne mondassék, melyik volna mégis a három munka közül viszonylag a legjobbnak vagy a feladatot leginkább megközelítőnek nyilvánítandó, esetleg, és kivált azon tekintetnél fogva, hogy ily nagymérvű fáradozás, tanulmány s költségek egészen jutalmazatlan ne maradjon, meg azért, hogy tehetséges fiatal szakemberek az akadémiai pályázatokban való részvételtől el ne ijesztessenek, s tisztes törekvés és munka mégis némi anyagi elismerésben részesüljön: a pályadíj egy részével, pl. felével, megjutalmazandó.

Mely tekintetben alulírott a három munka közül a III. számmal jegyzett, terjedelemre nézve legnagyobb s legkimerítőbb (három kötetet

képező), hosszabb rendszeres szaktanulmány és szakművelésre valló és «Hungaria semper libera» jelszóval ellátott dolgozatot tartaná legérdemesebbnek.

Ezek után maradtam a Tekintetes osztálynak kitűnő tisztelettel
Bécs 1892. április 25-én.

Kautz Gyula
akad. rendes tag.

II.

Mi kiküldött bírálók — Kautz Gyula, Schvarcz Gyula rendes tagok és Pulszky Ágost l. tag — több ízben tartottunk ugyan ülést, hogy a hozzánk áttett 3 drb pályamű értékére vonatkozó nézeteinket egymás tudomására hozván, a pályadíj ki- vagy ki nem adására vonatkozólag megállapodásra juthassunk: de miután elnöklő bírálótársunk Kautz Gyula r. tag időközben Bécsbe távozott, ülést többé nem tarthattunk és így kénytelen vagyok a magam részéről a bírálói jelentéstételt a következőkben megtenni.

Adassék a «*Magyar államjog mai érvényében*» mint rendszeres kézikönyv. Ez a kitűzött pályakérdés.

A három beérkezett pályamunka közül az egyik 1371 sűrűn teleírott folio oldalt foglal magában a kéziratban, mely e jeligét viseli:

«*A haza minden előtt!*»

Hazafias melegség ömlik el e munkán. tagadhatatlanul; ámde szorgalmas szerzőjének teljességgel nincs meg az az államjogi képzettsége, sem az az államtudományilag kifejtett fölfogása, sem az a jogi érzéke, a mely manap már egyedül jogosíthatna arra, hogy a «*Magyar államjognak mai érvényében*» megírására vállalkozzék. Fogalma sincs az 1848-iki törvényhozásunk által újjáteremtett alkotmányunk szelleméről s az azóta alkotott alkotmányjogi törvények valódi jelentőségéről. Lelkesedik ugyan a hazáért, a magyar nemzetért és a szabadságért. de észre sem veszi, hogy mennyire benne botorkál még mindig azon szűk látókörű fogalom- és eszmekörben, a mely a mi 1848 előtti *rendi* államjogunk földolgozóinak ma már teljesen elavult munkálatait jellemzi. Ezen 1371 folio oldalnyi pályamű szerzője még mindig «*nemesi-rend*»-ről mint ilyenről beszél, a mi egymagában véve is elég volna, hogy műve őszinte sajnálkozással utasítsassék el a *Magyar államjog mai érvényében* méltatásának czímén 3000 forintos akadémiai pályadíjért küzdő verseny teréről. Az is eléggé megvilágíthatja a különben nagyon szorgalmas szerzőnek úgy államjogtudományi, mint államtudományi fogatkozásait, hogy egy szakaszt «*a végrehajtó hatalom felelősségéről*» ír össze, mintha nem Magyarország mint népképviselési alapon nyugvó parlamentáris monarchia. de egyik-másik délamerikai spanyol köztársaság lebegne a szeme előtt. Egyébként nagyon távol áll a szorgalmas szerző attól, hogy a külföldieskedés illetően viselkedésének veszélyében foroghatott volna valaha is. Sokkal csekélyebb az ő alkotmánytani

olvasottsága. Nem ismeri ő még az európai szakirodalmat sem, sőt, a mi bihetetlennek látszik egy ily nagy szorgalmú pályázónál, nem ismeri még tulajdon édes magyar hazájának államjogi irodalmát sem a maga egészében. Ezért oly gyarló az ő szakirodalmi apparátusa a vonal alatt; ezért oly félszeg, hézagos, fölületes, sőt nem egy mozzanatra nézve határozottan félrebeszélő a szövege is. (Pl. a III. Rész II. fejezete nála «Egyes személyek és *rendek* (sic.) különös jogairól szól (pp. 657—687); az V. fejezet pedig a «Testületeket (1), községeket (2) és törvényhatóságokat (3) illető politikai jogokról.») (Az is jellemző, hogy az I. Rész IV. fejezetében ez áll czímiratúl: «A magyar birodalom államisága és a magyar korona országainak viszonya az ausztriai birodalom *tartományaihoz* (sic.).»

És valamint a Bevezetésben fölhozott külföldi szakirodalmi munkáknak nemcsak megdöbbentőleg csekély száma, de már szaktudományos értéke is oly szerzőre vall, a ki kellő modern nyelvismeret hiányában mintegy szükségkép a latin nyelven írt, elavult rendi államjogunkat tárgyaló egynehány kézikönyvünk sánczai mögé zárkózik: szintűgy kirí szakképzettségének elégtelen volta már az ő államjogi műnyelvének rémséges fogyatkozásaiából is.

Szóba sem jöhet ez az 1371 folió oldalnyi pályamunka a pályadíj kiadásánál.

A második pályamű jelígeje:

«Hungaria regnum liberum et independens.» Nagyon sajátzerű egy kis munka, a mely meg már nem 1371 folió oldallal, de mindent egybevéve csakis 451 kis negyedrétecske oldal kézirattal pályázik a 3000 forintért. Igen ám, de ezen 451 oldalból is nem kevesebb mint 46 oldal a Mária Terézia királynő családfájának és a koronázási szertartásnál előforduló díszfölvonulások sorrendjének ismertetésére esik. Azután még ha tudományos értéke lenne a többi 405 negyedrétecske oldalnyi kéziratnak! Ám ha ily *rövidletszerű* ismertetése a magyar államjognak, még kiváló tudományos érték mellett sem felelhetne meg azon czélnek, a melyre való tekintettel a Fáy-díj a M. Tud. Akadémia által kitűzetett: az esetben, ha meglenne a maga tudományos, vagy épen kiválóan tudományos értéke, mindenesetre megérdemelhetné legalább az akadémiai dicséretet. Az a baj, hogy ez a pályamű nemcsak nagyon kurta, de még nem is áll, legalább nem áll több tekintetben tudományos színvonalon.

Szerzője egészen más ember, mint az, a ki 1371 folió oldallal pályázik ugyane pályadíjért. Valóban, a második pályamű szerzője fölvilágosult, modern fölfogású és széles látkörű gondolkodó, a ki eléggé látszik arra minősítve, hogy megértse az 1848-diki törvényhozási actusainkban gyökerező alkotmányunk szellemét, és így minősítve látszik lenni arra is, hogy érvényben levő államjogunkat rendszeresen földolgozza. Igen, de még sem tette ezt, sőt tekintve szakképzettségének hiányos voltát, nem is igen tehette ezt jelenlegi pályaművében. Az ő

szakképzettsége ugyanis inkább jogbölcészeti, mint positiv államtudományi előtanulmányokra vall; másfelől azt árulja el, hogy ha ismeri is a magánjogot és perjogot, nem szerezte még meg magának azon alkotmányjogi képzettséget, a mely nélkül siker reményében senki a modern magyar államjog rendszerének kifejtésére nem vállalkozhatik. Még kevésbé vállalkozhatik pedig arra, hogy a történelmileg fejlett magyar alkotmánynak írott jogbeli hézagait 1848-diki törvényhozási actusaink és azóta (1867 óta) alkotott törvényeink szellemében kellőleg kitölteni igyekezhessék. Pedig ha van állam, a melyben ily hivatás vár az érvényben levő államjog rendszeres földolgozójára: úgy első sorban ily állam Magyarország. Hogy mennyire nem végez e második pályamű szerzője *correct* munkát az 1848-dik törvényeinkben gyökerező magyar alkotmányjog postulatumaival szemben a maga amúgy is *túlrövid, vázlatszerű* munkálatában: ezt minden kétséget kizárólag világíthatja meg azon körülmény, miszerint a *szent koronára* vonatkozólag oly elméletet igyekszik érvényre emelni, a mely majdnem minden lépten-nyomon alkotmányellenes állításokra ösztönzi és ámbár meleg honfői lelkesedés vezérli is egész kis vázlatszerű munkálatában mindvégig, annyira nem tud mégse megszabadulni az ő *német* szakolvasmányainak reminiscenciáitól, hogy akaratlanul is oly tantételek föllállítására hagyja magát ragadtatni, a melyek gyökerében támadják meg Magyarországnak mint *parlamentáris* monarchiának államjogát. Így pl. hogy csak egyet hozzak föl, e *túlrövid, vázlatszerű* pályaművecske szerzője egyenesen azt mondja, hogy Magyarországon *«a király a végrehajtó hatalmat nem a ministerium által, de a ministeriummal vagyis a ministerium közreműködésével (sic.) gyakorolja!»* Igaz, hogy ez áll a parlamentarismust nem ismerő német államok államjogában: de a ki Magyarországról a fönnálló és parlamentarismuson nyugvó alkotmány daczára ily tant hirtet, az semmiesetre sem tarthat számot arra, hogy a M. Tud. Akadémia egy 3000 forintos pályadíjjal kitüntesse.

A harmadik pályamunka terjedelmes mű, a kézirat 3 kötetre terjed, összesen 1014 negyedrért oldalt foglal magában. Jellegje: *«Hungaria semper libera.»*

Ez a munka kétségtelenül a legfigyelemreméltóbb az összes beérkezett pályaművek között. Nem vázlatszerű, túlrövid, és államjogi falsumokkal tarkított szelleműs művecske mint a második pályamű; nem is oly szűk látkörü, minden szakirodalmi apparatust nélkülöző, merőben túlhaladott álláspontot képviselő, mert egyoldalúlag a rendi államjogi reminiscenciákból táplálkozó munka mint az első, hanem egy rendszeresen keresztül vitt dogmatikai földolgozása a jelenleg érvényben levő magyar államjognak.

Elégge gazdag szakirodalmi apparatusa, úgy bevezető szakaszai mint az általánosabb vonatkozású tételeknek megformulázása, kifejtése és indokolása egyiránt oly szerzőt sejtetnek, a ki kellő állam-

tudományi és összehasonlító alkotmányjogi ismeretek birtokában önállóan gondolkodik és jogi érveléssel ott, hol alkotmányjogi és egyéb államjogi pozitív alkotásai törvényhozásunknak 1848-tól egész a mai napig még mindig nagy jelentőségű hézagokat hagytak fenn érvényben levő államjogunk rendszerében. Megtalálja a helyes kiutat legtöbbször ott is, a hol pozitív írott jogunk ellenkezésbe látszik jönni saját magával és nem vezetik félre ily látszólagos összeütközések elméleti kiegyenlítésében a hagyományos rendi reminiscenciák. Műnyelve is csak itt-ott ingadozik, különben megfelel érvényben levő államjogunk követelményeinek. A harmadik pályamű anyagának beosztása is jól átgondolt elméleti alapfogalatainak következetes szemmel tartására vall. Nem kérődzik mint majdnem összes eddigi magyar államjogi kézikönyveink azon alapvonalakon, a melyeket a néhai gróf Cziráky Antal Mózes vagy a néhai Virozsil tanár állítottak volt föl még a rendi államjogról szóló műveikben: hanem 1848-iki alkotmányunk szelleméből meríti a nézőpontokat és támpontokat az anyag beosztásánál. Magyarország érvényben levő államjogunk értelmében modern állam: helyesen jár el tehát a harmadik pályamű szerzője, hogy az anyagot nem elavult szempontok szerint osztja be, hanem alkotmányunk szellemének megfelelőleg.

Maga a feldolgozás is *csaknem* megfelel a kívánalmaknak. Nem kísért benne többé a középkori keresztény-germán állameszme mint vezérgondolat a rendies alapnak nemzetiessé színezésében; helyesen formulázza meg úgy az állampolgári társadalom mint az államhatalom egyes ágainak fogalom- és jogkörét legalább a legfontosabb mozzanatokban; nem követ el botlásokat a kormányzati jogviszonyok föltüntetésében és a *tudományos* értéke az ő minden ízében *tiszta, világos, magyaros előadásának* akkor sem lohad, midőn Horvátországnak hazánkhoz való jogviszonyát vagy az Ausztria és Magyarország közti jogviszonyt tárgyalja.

Tagadhatlanul vannak azonban e harmadik pályaműnek is még fogyatkozásai. Ez utóbbiak többször abban állanak, hogy szerző nem mindenütt hatja át kellő mélységgel érvényben levő államjogunk rendszerének egyes részeit, vagy, a minek több helyütt nyomát látjuk, ha megértette is, hogy mit és mennyit meg hogyan kellene elmondania az illető kérdés felől, mégis itt-ott meglehetősen szófukar, holott másut meg annyira részletekbe mélyedő, hogy művének legalább is ötszörhatszor oly terjedelműnek kellene lennie, ha érvényben levő államjogunk rendszerét minden ízében hasonló részletekbe mélyedéssel óhajtaná végigtárgyalni. E mellett nem is szenteli ezen részletbe mélyedést mindig épen a legfontosabb kérdéseknek, hanem többször csak ott teszi ezt, a hol alkalma nyílik jogászilag érvelgetni. Pedig ha igaz van is az Institut hírneves tagjának, *Boutmy*-nak (*Études de droit constitutionnel*. 1888.) bizonyos fokig az Európászerte, de különösen Franciaországon dívó alkotmányjogi irodalomnak mindazon fogyat-

kozásaira nézve, a melyek a gyakori alkotmányválságok és módosulások következményeiképp mutatkoznak a *Rossi* (1835—1840) műve óta megjelent művek szerzőinél; sőt ha igaza van bizonyos tekintetben még a messinai egyetem bátor tanárának *Orlandónak* is («Sulla necessità di una ricostruzione giuridica di diritto Costituzionale» 1887.), a ki hibáztatja, hogy az államjogi írók rendszerint bölcéseszek, történészek, politikusok, sociologusok s minden inkább csak *nem* jogászok, a kik a többi tudományok szükséges közreműködésének ürügye alatt mozaik művet alkotnak, elhomályosítván a közjogot*, a mihez hasonlót mond az angol *Dicey* is («Lectures introductory to the Study of the Law of the Constitution» 1888.), midőn azt mondja, hogy a kik politikai elmélettel foglalkoznak, tulajdonkép csak olyan eredményre szoktak jutni, a mely nem jogi természetű: * az azonban mégsem lehet kívánatos, hogy csak azt méltassuk figyelemre érvényben levő államjogunk rendszerének földolgozásában, a mi fölött egy jogászember az ő magánjogilag és perjogilag fegyelmezett eszét egész virtuozitással tovább közzörülheti. Valóban nincs szükségünk arra, hogy ez irányban *csakis* az egészen más alkotmányjogi légkörben élő német *Labandnak* különben bizonyára nagyon értékes kísérletei, vagy épen *Lindgrennek* velleitásai szolgáljanak szövétnekül azon honfitársaink buzgalmanak, a kik érvényben levő magyar államjogunk irodalmi bemutatására vállalkoznak. Nagyon sok, igen nagyon sok oly mozzanata marad ezentúl is még fenn — már csak az alkotmányos vagy legalább többé kevésbé törvények uralmára törekvő modern államélet szerves természeténél fogva is — minden modern államjognak, de különösen a mi magyar államjogunknak, a mire nézve első sorban a politikustól és nem a jogtechnikustól kell kérni a fölvilágosítást, sőt a tanácsot, a minthogy aligha is fogna alkotmányunk és így államjogunk szellemének megfelelni, ha háttérbe szorítanók egy modern magyar államjogi kézikönyv megírásánál mindazt, a mi nem alkalmas a magánjogi vagy perjogi dialektika gymnastikájára.

A részarányosság hiányát az anyag földolgozásában korántsem menthetik tehát a most Európaszerte lábrakapó, egyoldalúlag jogászkodó szempontok; a modern államjog utóvégre is nem középkori csemete, a mely minden ágában belehajt és minden rügyéből belebimbózik a a magánjogba, sőt bármennyire nagy tisztelettel kell is, hogy mindenha viseltessünk a római jog iránt, részemről legalább, nagyon kétkem, hogy beleférhet-e egy modern culturállam államjoga abba a keretbe is, a melyben a «*Jus publicum*»-ot Róma jogtudósai szemlélgetni szeretik vala.

Jogilag gondolkodni tudni minden oly mozzanata fölött az állam-

---

*) V. ö. Jellinek panaszát («Gesetz und Verordnung» című művének Bevezetésében) a szláv és skandináv államjogi irodalmak e részben hasonló irányára vonatkozólag.

életnek, a mely jogilag kérdésbe jöhet: ez elengedhetlen követelmény minden államjogi szerzőre nézve: de az államélet mozzanatait csakis a szerint méltatni fontosságra vagy kárhozthatni háttérbe szorításra, a mint azok többé-kevésbé alkalmat nyújthatnak a *jogilag dialektikai* elbánásra: ez — ismételve hangsúlyozom, — nem helyeselhető szerző eljárás és épen ezért nem tartom helyeselhetőnek a föntjelzett aránytalanságot sem a pályamű egyes részeinek kidolgozásában, vagy egyes államjogi kérdések fejtegetésében.

Az érvényben levő államjog dogmatikus földolgozásában mutatkozó ezen részaránytalanság helytelenítésével egyidejűleg helytelenítendőnek tartom azt is, hogy ámbár szerző nagyjában véve eltalálta azon mérveket, a melyeken belül az *alkotmánytörténelmi* mozzanatokat mozgatni kell, az 1848. előtti rendi államjogból még sem szőtte bele az ő dogmatikus előadásának történelmi előzményeibe, a mit ma nemcsak az államjogtudósnak, politikusnak, de egyáltalán minden magasabb képzettségre igényt tartó magyar embernek már csak azért is alaposan ismernie kell, hogy a ma érvényben levő államjogunk genetikus correlatióban levő részeit tisztán, világosan megérthesse. Okvetlenül hővebben és tüzetesebben kell tárgyalni a *«nemesi-rend»* és az egyszerűleg nem-nemesek közt 1848 előtt még nagyon is kidomborodott kategóriáit a félnemeseknek, szabadoknak, szabadosoknak stb., mint a hogy ezt a harmadik pályamű szerzője cselekszi; de a *«honoratorok»* államjogi helyzetére is jóval nagyobb gondot kellett volna fordítania, mint a mennyit ő tényleg ezen nevezetes kérdésnek pályaművében szentelni jónak látott. A nem-nemesek hivatalképesítéséről szóló 1844: V. törvénycikknek pedig bátran szentelhetett volna nagyobb tért; miután 1848-diki törvényhozásunk nem alkotott oly törvénycikket, a mely nélkülözhetővé tenné az 1844: V. törvénycikk dogmatikus méltatását érvényben levő államjogunk módszerének tételes kifejtésében; ugyanezen 1844: V. törvénycikkünk törvényhozási előkészítésének egy magvasan rövid rajza pedig épen oly joggal foglалhatott volna helyet a történelmi előzmények rovatában, mint a Fiume jogviszonyának történelmi levezetése.

Vannak azonban egyes szakaszai e harmadik pályaműnek, a melyek nem menthetők föl némi egyoldalúság vádjá alól. Ilyenek a *«Bevezetés»* egynémely fejtegetésein kívül, főleg az *államhatalom*, vagy mint szerző nevezi a *«főhatalom»* (III. Rész 1., 2.) a *«törvényhozó hatalom»* (III. 3.) és a *«kormányzói vagy végrehajtó hatalom»* (III. 5.) jogviszonyait tárgyaló szakaszok, habár e (harmadik) pályamű szerzője nem is esik oly tudománytalan elméletbe szemben a *«szent korona»* fogalmával, mint a második (túlrövid) vázlat szerű pályamű szerzője. Mind e szakaszain nagyon is erőt vett föntjelzett jogászokdási szenvedélye, és ha szolgálatot tett is az *állal*, úgy a jogtudománynak, mint magának érvényben levő államjogunk állampolgári megérthetésének, hogy tiszta, világos képletekbe volt képes épen az

ő jogi élel dolgozó buzgalma beleilleszteni egyik-másik államintézményünk jogi természetére vonatkozólag közkézen forgó többé-kevésbé homályos, vagy többé-kevésbé elmosódó, ide-oda hullámzó, chablon-szerű nézeteket: semmi esetre sem járult hozzá érvényben levő államjogunk rendszerének kifogástalan kiépítéséhez akkor, midőn az egészen más természetű német birodalmi államjog hírneves mesterének észjárását követve, talán akaratlanul is eltávolította az elméletben a magyar parlamentarismus képét azon tulajdonképeni mintaképtől, a melyet 1848-diki törvényhozásunk az alkotmányjogi főbb kérdésekben tagadhatatlanul követelt.

A két utóbbi kötete kevésbé van kidolgozva, mint az első; ez a körülmény is arra utal, hogy művének tökéletesbítésére buzdítsuk a szerzőt.

Mindent egybevetve, tagadhatatlanul ez a harmadik pályamű a legkimerítőbb a három beérkezett pályamű közül és ez egyúttal az is, a mely leginkább megfelel az 1848-diki törvényekben gyökerező alkotmányunk szellemének. Főntjelzett fogyasztásain kívül azonban van még egy más formális akadály is, a mely miatt a 3000 forintos pályadíj e háromkötetes pályamű szerzőjének ki nem adható. És ez az, hogy ámbár e háromkötetes pályamű szerzője magát sem a szövegében, sem a jegyzeteiben nyíltan le nem leplezi ugyan: egy helyütt (p. 448) azonban mégis *jegyzetkép* odaékeli a kézirat üres hátsó oldalára, hogy «Lásd bővebben szerzőnek értekezését (már t. i. a *mentelmi* jogról, Budapesti Szemle 1889. augusztus).

A mennyiben tehát ez közvetve mégis vajmi könnyen nyomára vezethet szerző kilétének, beleütközik a *zárt pályázati* eljárás követelményeibe. Teljes szigort alkalmazva, ez a külsőség egymagában elég lett volna arra, hogy e háromkötetes pályamű a jelenlegi pályázattól egyszerűleg távoltartassék.

Ha azonban a t. osztály figyelembe venni óhajtaná, hogy e háromkötetes pályamű szerzőjének kilétére avatott, azaz államjogi szegényes irodalmunkban jártas szem már a kézirat első átolvasása alkalmával okvetlenül rá fogott volna amúgy is ismerhetni, miután összes magyar államjogi legujabb szakirodalmunkban csakis egyetlen egy kézikönyv létezik, a mely *ugyanazon* és tagadhatatlanul helyesen fölfogott szellemben dolgozta föl a magyar államjog rendszerét, — ha másrésről a t. osztály mindenek előtt azon czélra kíván tekintetlenni, hogy irodalmunk mindenekelőtt egy művel gazdagíttassék, mely valóban szegényes és eddig téves utakon járt államjogi kézikönyvirodalmunk elavult álláspontjait mellőzve, dogmatikus földolgozását, alkotmányunk szellemének megfelelőleg, rendszeres egészben nyújtja érvényben levő államjogunknak: úgy ez esetben a formailag előírt szigortól eltekintve, névtelen szerzőnek ezen elhamarkodásból származható vigyázatlansága miatt nem fogja a t. osztály tán azt határozni, hogy e háromkötetes pályamű a pályázatból egyszerűleg

kizárassék és ez esetben, ha t. i. a t. osztály *elnézést* kívánna gyakorolni a *formaság* tekintetéből: én abban a véleményben lennék, hogy e háromkötetes pályamű, mint a három beérkezett pályamű közül *dicséretre egyedül méltó*, már *jelen alakjában is* akadémiai dicséretben részesíttessék. Sőt a mennyiben úgy *akadémiai megbízással*, mint *pályadíj-kitűzéssel* az Akadémia csakis ugyanazon közhasznúlag tudományos czélt akarhatná elérni, nem lenne az ellen sem kifogásom, ha a t. osztály, fölismerve a *helyes alapot* egy a czélnak teljesen megfelelő államjogi munkának rövid idő alatt létrehozatalára, már a jelenlegi háromkötetes pályaműben is, egyfelől fáradtságos eddigi munkálkodásának jutalmául, másfelől pedig buzdításul művének jelzett alakban tökéletesbítésére a *Fáy-díjnak felét* ki akarná adni e háromkötetes pályamű szerzőjének.

Ha azonban a t. osztály föntjelzett formasági anomáliával szemben a teljes szigort kívánná alkalmazni, úgy ez esetben e háromkötetes pályamű egyszerűleg nem pályázottnak volna tekintendő, és minthogy az első és második pályamű szóba sem jöhetnek, az első *elavult* színvonalú, a második pedig *alkotmányellenes* tanokkal saturált és metaphysikailag ködös jogbölcselkedésekkel tarkított vázlatzerű kis munkácska levén — ez esetben nemcsak a pályadíj nem lenne sem egészben, sem részben kiadandó, de a pályázatra bocsátandott két munka közül még csak dicséretre sem lenne egy sem méltatandó.

Ezekben voltam bátor a t. osztálynak jelentéstételemet a Fáy-pályadíjra beérkezett pályaművekről megtenni. Kérem a t. osztályt, hogy azt tudomásul venni méltóztassék.

Budapest, 1892. május 2-án.

Schvarcz Gyula,
r. tag.

III.

E jutalomtételre három pályamű érkezett be. Az I. számú e jeligével: «A haza minden előtt»; a II. számú jeligéje: «Hungaria regnum libera et independens»; a III. számú «Hungaria semper libera» jeligét viseli.

E pályaművek közül, a M. T. Akadémia szabályainak értelmében, a III. számú tekintetbe nem vehető, nemcsak mivel kötve nincs, hanem mindennek fölött, mivel a szerző a maga kilétét abban megjelöli. Ugyanis a II. kötet 448. lapjához írott jegyzetben a következőket mondja: «Lásd bővebben a szerző értekezését a Budapesti Szemle 1889. augusztusi számában»; ezen értekezés alatt pedig a szerző neve olvasható. Ez által a munka szerzősége a bírálat előtt nyilvánvaló levén, e munka a pályázatból föltétlenül kizárandó. Megemlítfendő különben, hogy annak egy másik helyén hasonló szabálytalanság fordul elő; a II. kötet 9. lapjához írt jegyzetben t. i. szerző munkája első kiadására hivatkozik, azt mondván: «az első kiadásban mi is

tettük ezt, de jobban megfontolva, a positiv jognál ennek szükségét nem láttuk.»

A másik két pályamű közül az I. számú terjedelemre 1363 írott lap. E mű nem felel meg a jutalomtétel azon követelményének, hogy «a nyugateurópai publicistika tudományos színvonalának megfelelő könyv legyen . . . tanulságos olvasmányúl, az eredmények kiemelésével, úgy készítve, hogy esetleg a főbb culturnyelvek valamelyikére lefordítható s ekként a külföldi irodalomba is áttűtethető legyen»; mert nem egyéb a törvények és rendeletek egyszerű compilációjánál, minden tüzetesebb kritikái és tudományos belátás nélkül, tulajdonképen nem dolgozott adathalmaz, a melynél közkézen forgó kézikönyveink is sokkal becsesebb irodalmi munkák.

A II. számú pályamű terjedelemre tetemesen kisebb, a 44 lapnyi mellékleten kívül mindössze 404 írott lap. Mindazonáltal értékben *mindkét* versenytársát jóval fölülmúlja, mert eltérőleg az I. és III. számú pályaművektől, nem pusztá összeállítás, imitt-amott kritikái jegyzetekkel tarkítva, hanem szerves rendszerben való feldolgozása az anyagnak és számos az eddigi közjogi tankönyvekben kevésbé méltatott, de dogmatikailag és gyakorlatilag fontos kérdést tüzetesen tárgyal. Különös érdeme a pályaműnek, hogy az 1848 előtti korról a 48-iki és 67-iki törvényekbe való átszivárgását egyes alkotmányos elveknek igen érdekesen fejtegeti és a szent korona tanát tudományos szempontból is igen szellemdúsan alkalmazza a legújabb kor intézményeire. Ez által — a mellett, hogy a pályázat feltételeinek megfelelőleg, a nyugateurópai publicistika tudományos színvonalán áll — egyszersmind bizonyos sajátos magyar nemzeti jelleget ad közjogunk elméletének. Előadási modora pedig versenytársaitól eltérőleg, alkalmassá teszi arra, hogy államjogunkat a külfölddel is megismertesse.

Azonban e pályaműnek is vannak fogyatkozásai. Néhol kissé szőrészálhasogató, mint a ministeri felelősség tanának fejtegetésénél; másutt az általa elfogadott elméletet túlságba viszi, mint a nádor jogi állásáról irt. különben igen érdekes magyarázataiban. De mindennek fölött hiánya a műnek, hogy nem teljes. A közigazgatási jogra vonatkozó 9., 10., 11. és 12. fejezetek t. i. csak jelezve vannak, de kidolgozva nincsenek. Minthogy azonban a jutalomtétel a közigazgatási jog tárgyalását úgyis csak röviden és egy irányban követeli; minthogy továbbá a szóban forgó mű a pályázati föltételeknek teljesen megfelel, értékes, és «a hazai tudományosságnak hasznos szolgálatot tesz», alulírott véleménye, hogy a II. számú pályamű jeligés levele felbontandó, a szerzőnek azonban a díj csak akkor adandó ki, ha a hiányzó négy fejezetet pótolja és — a pályázati föltételeknek megfelelőleg — munkáját egy év alatt 300 példányban nyomtatásban kiadja és három nyomtatott példányt a pesti hazai első takarékpénztáregyesületnek díjtalanul átszolgáltat.

Budapest, 1892. május 1.

Dr. Pulszky Ágost.

2. Birálatok az «Első magyar ált. biztosító-társaság» jutalmáért versenyző pályaművekről.

I.

A beérkezett pályaművek közül az I. számú «Concordia parvae res crescunt, discordia maximae dilabuntur» jelíggel a gyöngébb. A társulás szükséges voltának néhány szóval kifejtése után, a szövetkezet történetével akar a szerző megismertetni bennünket és tényleg szól a szövetkezetek fejlődéséről Angolországban, Németországban, Franciaországban, Svájcban és Belgiumban; de oly vázlatosan és felületesen teszi azt, nem is említve a szűk terjedelmet, pl. Belgiumról szóló történet alig tenne ki 5–10 nyomtatott sort, még csak nem is ismerkedünk meg a főbb irányokkal, melyek a szövetkezeteknél az illető országban domináltak. Áttér ezek után a magyarországi szövetkezetek történetére. Első szövetkezetnek mondja az 1863-ban Pesten alakult fogyasztási szövetkezetet, mely hivatalnokok, nyugdíjasok és özvegyeik számára létesült. Ha a szerző Vargha Gyula Magyarország pénzügyintézetei című munkáját ismerné, annak VII. fejezetében megtalálhatta volna legalább a kölcsönösségen alapuló hitelegyletek pragmatikai történetét s akkor egészen más adatokat sorolt volna föl; de figyelmen kívül hagyta a szerző a hivatalos statisztikai közlemények 1880. évben megjelent nagybecsű kötetét, mely Magyarország egyletei és társulatai 1878-ban cím alatt az összes egyleti életet vázolja és az önszegélyző egyletek, nyugdíjegyletek, szövetkezetek címe alatt számos jelenséget tár föl, melyet, ha valaki a szövetkezetek történetéről akar szólni, legalább is ismernie és használnia kellene. Egyáltalán ez a rész egészen felületesen és rendszer nélküli, így például a kisbirtokosok hitelintézetéről nagy lelkesedéssel szól, holott a földhitelintézet nagyjelentőségű és korszakot alkotó megteremtéséről és működéséről egy árva szót sem említ. Azt állítja, hogy a szövetkezetek ügye az 1875-diki kereskedelmi törvény hatálya óta «terelődött rossz irányba», pedig a szövetkezeti ügy tulajdonkép azóta fejlődött csak; hogy az ezen idő óta nagyobb számban keletkezett szövetkezeteknél most már több ízben fordulnak elő visszaélések, az épen abban keresendő, hogy több intézetnél több baj fordulhat elő, mint kevésnél. Ha a szerző meggondolja, minő visszaélések fordultak elő épen a kölcsönösség elvein alapuló társulatoknál 1875 előtt, ha visszagondol azon eseményekre, melyekkel a kiházasító egyletek jártak, akkor nem a kereskedelmi törvény hatásának fogja tulajdonítani azon kivételes visszaéléseket, melyek nálunk is a szövetkezetek terén mutatkoztak, hanem épen annak, hogy minden emberi intézménnyel járnak vizsátságok és minden intézménynél lehet visszaéléseket tapasztalni.

A szerző a magyarországi takaré- és hitelszövetkezetek statisztikáját adja «a legutóbbi üzleti jelentésekből» összefoglalva. Ezen kimutatás, (69–130 lap) forrás megnevezése nélkül lévén közölve,

állítólag az eredeti mérlegekből készült. Nézetünk szerint egy tudományos becscsel bíró munkában ilyen egy évre terjedő adatok közlése nem elegendő, és sokkal czélszerűbbnek találtuk volna, ha a hivatalos statisztikai közleményeknek most már 14 évre (utolsó közlés 1889-ről szólván) terjedő igazán bő adatait összehasonlítva földolgozta volna s ez által a rendelkezésre álló nagy adathalmazt élvezhető alakban föltüntette volna, mert az eredeti mérlegekből 1890. évre szóló adatok a szerző saját beismerése szerint is nem szólnak minden működő hitelszövetkezetről s utóvégre csak egy évet tüntetnek föl, s így statisztikai alapon ebből a műből helyes képet az olvasó nem szerezhet magának.

Ezen történeti és statisztikai előterjesztések után a szerző a szövetkezetek elméletére tér át. De itt is a felületesség és hibás fogfogs jellemzik előadását. Mindjárt az első tétel, melyet fölállít: «A szövetkezet jogi szempontból kereskedelmi társaság» tökéletesen téves; mert a szövetkezet ép úgy, mint például a részvénytársaság, csak a működő jog-alany alakja, a mely a szövetkezet vagy a részvénytársaság czélja szerint lesz kereskedelmi vagy nem kereskedelmi jellegűvé. Igaz, a magyar törvény szerint minden részvénytársaság és minden szövetkezet kereskedelmi társaság, de ez nem a társas alak természetén, hanem tételes törvény intézkedésén alapszik. A hitelszövetkezetek természetének vázolásánál elősorol mindenféle banküzletet, melyekkel a szövetkezet foglalkozik azzal a megjegyzéssel, hogy «a hitelszövetkezet ilyformán igyekszik tagjainak hiteligényeit kielégíteni» a nélkül, hogy a hitel szövetkezet belső természetét és jellegét megmagyarázná. A termelési szövetkezetekről azt állítja, hogy legújabb keletűek s ép azért legkevésbé terjedtek el; a termelési szövetkezetek pedig ép oly keletűek, mint a többi szövetkezetek; nehezebb terjedésük az ezen szövetkezeteknél mutatkozó cél és az a körülmény, hogy itt a tagok együttes és egyöntetű összműködése és tevékenysége szükséges, holott a többi szövetkezetnél a tagok egyéni tevékenysége és közreműködése nem képezi a szövetkezet fennállásának multhatlan kellékét.

A magyarországi szövetkezetek életében jelentkező hiányok fölsorolása után a szerző a törvényhozási teendőkkal foglalkozik, melyek röviden összefoglalva, abban fejezhetők ki, hogy a kereskedelmi törvényünkben elfogadott elvek — a szabadság, nyilvánosság és felelősség helyett az állami beavatkozás és az engedélyezés bizonyos mérve alkalmaztassék. Az érvek, melyeket ezen nézete mellett fölhoz, annyival kevesebb jelentőségűek, mert saját maga elismeri, hogy a szövetkezetek nagyobb elterjedésének egyik főakadálya az, hogy nálunk a társadalmi tevékenység ezzel az ügygyel keveset törődik, holott például Németországban épen az, hogy a szövetkezeti ügy egy társadalmi úton létrehozott központi szervezettel működik, emelte a szövetkezetek terjesztését és szaporítását; és ez már is útmutató lehetett volna arra, hogy nem az állami beavatkozás élettő eleme a szövetkezeteknek.

A II. számú «A szövetkezetekről» című és «Az általános jólét a művelődés célja» jeligés pályamű népies felfogásban írt, nagy, szarvas hibáktól ment, könnyen olvasható, egészében véve elég jó munka, mely főcéljával és irányával tűzi ki azt, hogy a szövetkezeti alak jelentőségét és hasznosságát a kisebb birtokú falusi gazdára és parasztra nézve föltüntesse. Ez a pályamunka ugyan a pályázati föltételek azon követelményének, mely szerint a jutalom «tudományos becsű bíró munkának» ítéltetik oda, meg nem felel, mert nem öleli föl a világirodalomban eddig már kifejtett számos kérdéseket, a szövetkezeti ügynek természetszerű fejlődését korunk socialis irányzatában, a szövetkezeti működés eredményét a különböző államokban, az illető népek nemzeti jellegéhez hasonlítva, hazánk szövetkezéseinek jellemzését s a szövetkezeti ügy itteni fejleményeit stb.

Tekintettel mindazáltal arra, hogy a pályakérdés kitűzésénél, legalább a pályakérdés szövege szerint, úgy látszik gyakorlati irányú munka volt contemplálva, s ez a pályamunka ezen iránynak megfelelő: a pályadíj ezen II. számú munkának kiadható.

Mattekovics Sándor.

II.

A szövetkezetek napirenden levő s hazánkban ez idő szerint elég sok elmét foglalkoztató kérdése, az akadémiai pályázatok küzdőterén nem igen idézett elő élénk versenyt. Mindössze két pályamunka érkezett be s a bíráló nem a fölött haboz, hogy melyiknek nyújtsa a koszorút, hanem inkább a fölött, hogy általában kiadható-e a jutalom?

Az I-ső számú s «A szövetkezetekről» című pályamű «Concordia parvae res crescunt, discordia maximae dilabuntur» jeligével, egészen értéktelen dolgozat, lépten-nyomon elárulja a szárnypróbálgató kezdőt, kinek tudása zavaros, gondolkodása gyermekes, előadása dagályos. Semmitmondó bevezetés után a szövetkezetek történetére tér át, de egészen avatatlan kézzel nyúl a dologhoz, forrásait szárazon, lélek nélkül kivonatolja. A ki nem ismeri a szövetkezetek történetét, szerző előadásából még csak halvány tájékozást sem fog meríteni. Ott sem szerencsésebb, a hol a szövetkezeti ügy jelen állását igyekszik vázolni hazánkban. Közül a szövetkezetek 1890-diki mérlegéből egy csomó adatot nyersen, feldolgozatlanul, de önálló ítéletet sehol sem árul el; ott pedig, a hol positiv javaslatokkal, a legközelebbi teendők megjelölésével kellene irányt mutatnia, nem igen találkoznak eszme-szegénység és szűk látókörnél egyébbel. Jóformán csak egy önálló gondolata van, a szövetkezeti felügyelő bizottság eltörlése s *az egész intézmény állami kezelés alá vétele*. De mily szerencsétlen gondolat ez is!

Hasonlíthatatlanul jobb, sőt hiányai dacára általános irodalmi becsű «A szövetkezetekről» című és «Az általános jólét, a művelődés

czélja» jelígével ellátott II-dik számú pályamunka. E munka tisztán gyakorlati szempontból tárgyalja a kérdést. Érezzük, hogy előnyére vált volna, ha tudományosabb alapon, a szövetkezeti eszme fejlődésének, alakulásának s a különböző népek gazdasági és socialis, sőt ethnografiai viszonyaival való összefüggésének rajzát is nyújtja; azonban a pályakérdés is úgy van fogalmazva, hogy tisztán gyakorlati irányú megoldást látszik kívánni és ha a pályamű ez irányban megfelel a kívánalmaknak, nincs ok, magasabb mérték alkalmazásával elütni a jutalomtól. Az első fejezet a tőke fontosságát ismerteti a termelésben, a munka itt kissé bőbeszédű és egészen mellőzhető elemi dolgokat is szélesen tárgyal, a minek legfőlebb az egész munka népies iránya szolgálhat mentségéül. A II—V. fejezetek, melyekben szerző a szövetkezetek alapelveit és a szövetkezetek három főcsoportját fejtegeti, nemcsak a pályamunka messze kimagasló részét alkotják, hanem általában is abszolút beccsel bíró fejtegetések. Élesen, találó vonásokkal jellemzi az értekezés a szövetkezetek természetét és nem egyszer, mint például a nyereség felosztásánál, nagy mértékben hozzájárul a gyakorlatban nagyon elterjedt zavaros fogalmak tisztázásához. Át levén egészen hatva a szövetkezetek hivatásától és világosan látván az elfajulás vagy az eredménytelenség okait, néha az elvek következetes alkalmazásában túlságig is megy. Ezt látjuk a korlátlan felelősség túlságos hangsúlyozásánál, melyet szerző még a fogyasztási szövetkezetekre is ki akarna terjeszteni. Ezt azonban ép oly kevésbé rójuk fel, mint azt, hogy főleg a földmivelő népség érdekeit tartja szem előtt s a szövetkezetek által első sorban ennek a fontos néposztálynak boldogulását látszik czélozni.

Szerző a szövetkezetek hatását is ügyesen, bár itt-ott túlságos rózsásan vázolja. A két utolsó fejezetben azonban, hol a szövetkezetek érdekében a társadalmi és törvényhozási teendőket igyekszik megismertetni, az értekezés nemcsak vázlatossá, hanem ítéleteiben ingadozóvá is válik. A szövetkezetek alakuló gyűlésén a cégjegyző bíróság egy tagjának jelenlétét és *közreműködését* kívánja feltétlenül, de csakhamar hozzáteszi, hogy a bírói személyt tökéletesen helyettesítheti a szövetkezetek központi egyesületének kiküldöttje. Ez az alternatíva aligha állhat meg egymás mellett és tekintve épen az állam tulajdonképi feladatát a szövetkezetekkel szemben, melyet szerző is jól kifejt, egyáltalán nem helyeselhetjük a bírói személy közreműködését a megalkulásnál, ellenben a központi szakavatott közeg jelenlétét határozottan czélszerűnek tartjuk.

Ép úgy nem helyeselhető, hogy a szövetkezetek ügykezelésének megvizsgálása a bíróságok által történjék. Ez vagy felületes és jó formán merő formalitás lenne, vagy pedig oly munkaterhet róna a bíróságokra, a minek azok megfelelni képtelenek volnának. Hatályos ellenőrzésről magában a szövetkezetek szervezetében kell gondoskodni. A munka vége felé ismétlésekkel is sűrűn találkozunk, melyek

az elsietésnek tulajdoníthatók, de, a melyeket átdolgozással könnyű kiküszöbölni.

E hiányok daczára sem lehet azonban azt mondani, hogy a pályamunkának ez a része is eszmétlen, vagy tartalmatlan volna. itt is figyelemreméltó javaslatokkal áll elő, és a szövetkezetek országos szervezetéről szóló javaslat jeles conceptio; úgy, hogy az egész pályamunka nem kis mértékben hozzájárul a szövetkezetek kérdésének tisztázásához s minthogy továbbá világos, könnyed előadása és szigorúan logikus gondolatmenete nagyon alkalmas rá, hogy a szövetkezeti eszmét népszerűvé tegye: azzal a kikötéssel, hogy szerző a munka két utolsó fejezetét alaposan dolgozza át, a pályadíj kiadását bátorodom javasolni.

Jekelfalussy József.

1. tag.

3. Jelentés a koronázás és az alkotmány visszaállítása jubileumára hirdetett ódapályázatról.

(Fölvasta *Csengeri János* lt. a június 4-iki ülésen.)

«Kivántatik ódai költemény a magyar alkotmány visszaállítása és I. Ferencz József megkoronázása negyedszázados emlékünnepe» — így hangzott a m. tud. Akadémia által pár héttel ezelőtt hirdetett pályakérdés. A rövid idő alatt, mely a nem kis feladat megoldására kitűzetett. 85 pályamunka érkezett be. A pályaművek megbírálására az Akadémia I. osztálya öttagú bizottságot küldött ki, nevezetesen Zichy Antal elnöklete alatt Gyulai Pált, Beöthy Zsoltot, Bánóczi Józsefet és alulírottat. Az említett 85 pályamunka közül a bizottság az Ügyrend 157. §. értelmében kizárt egyet a pályázatból, mivelhogy az nem egyéb, mint egy ismeretes magyar költemény lemásolása. Fennmaradt tehát bírálatra 84 pályamunka. Ezeknek legnagyobb része gyöngye verselésénél s tartalmatlan voltánál fogva irodalmi színvonalon állónak se mondható. Vannak aztán olyanok, melyekben vagy a verselés, vagy a tartalom részben vagy egészben némi figyelemre méltó, vagy egyes strófái sikerültebbek, egészben véve azonban nem ütik meg a mértéket. Versalakok tekintetében elég nagy a változatosság. Klasszikai mértékek (több alcaicum), nyugat-európai (stanza) s magyar nemzeti formák különféle változatokban szerepelnek. A magyar nemzeti formában írottak többnyire alatta maradnak az ódai hangnak. Így pl. a 35. számú pályamű (Jelige: Zengje szív és ajak: Éljen soká!) nem is óda, hanem népdalias hymnus, mint maga mondja «közének», elég könnyedén folyó. A klasszikai mértékű pályaművek írói általában az illető mérték szabályaival sincsenek tisztában, de kiválik közülök az 52. számú («Pro rege nostro») distychonban írt költemény szép nyelvvel és szabatos verselésével. Hiánya azonban — s ez elegiai versmértékének is tulajdonítható, hogy nincs igazi ódai szárnyalása.

Ezenkívül — a nyugot-európai formában írottak közül — figyelmet érdemel a következő négy pályamű: a 13. számú (j. i. Munkabíró lelket kívánok» stb.) szép verseléseért, a 20. («Per ardua ad astra» és 42-ik («Merjem-e futtatni gyöngé, fáradt tollam» stb.) költői részleteiért, a 14. sz. («Majd olvassa meg minden késő század» stb.) költői nyelvéért s kitűnő verseléseért; kár, hogy compositiója gyöngé, az egész elnyújtott. Nagyobb figyelemre méltó az 53., 41. és a 70. számú pályamű. Az 53. számú («Descende coelo» stb. jeligével) nyelvre és verselésre kiemelkedő, hosszabb s némileg elnyújtott költemény, melynek néhány versszaka gondolatra és a kifejezés erejére nézve méltán mondható sikerültnek; ez óda ünnepli leglelkesebben Deák emlékét. A 41. számú költői, itt-ott igazán ódai lendületével tűnik ki (jelige: «Még jönni kell»): de a compositiója nem áll arányban lendületességével s e lendületet is meg-megakasztja egy pár fölösleges költői idézet; az is hiánya, hogy többnyire általánosságokban mozog s kifejezései itt-ott frázis szint öltenek. Compositió dolgában mind a kettőnek föléje emelkedik a 70. számú pályamű. (Jelige: «A királyi szék az, mely körül egybeseregelve menthetjük meg felforgatástól a hazát. Széchenyi.») Kiindul mindjárt az örömnünepből, mely két kor közt örök határkö. Visszatekint Mohácsra, honnan a régibb kornak átka ránk szakadt, s mely miatt három század óta szomorú volt a nóta a magyar ember ajkán. Majd áttér a békére, melynek az volt az átka, hogy a hősök nemzedéke kegymosolyért magyarságából is kivetkőzött. De kilobbant a szikra, a forradalom, melyet gyászidők követtek. Majd az alkotmány visszanyerését és a koronázás napját dicsőíti, melytől fogva egy lett nemzet és király, örömben-búban osztozó. A király alkotmányunk rendíthetetlen őre; neki köszönjük, ha hazánk célhoz ér s a jólét és műveltség versenyén a nagy nemzetek sorában fog fényleni. Büszkén valljuk magunkat magyaroknak, de bajtársi jobbot nyújtunk a trón minden támaszának. Történetünk lapjai közül nem szakítunk ki egyet sem, de fényes lapra jegyeztük e nagy nap ünneplését is. Az eszme, mely az egész költeményen átvonul, a hazafiság és a loyaltás egysége, multunk meg nem tagadása mellett a jövőbe vetett biztos remény. Ez eszme erős szerkezethez fűződik s ámbár a történeti reflexió itt-ott az ódai lendület rovására esik, a költeményt magát szélesebb alapra fekteti s a nemzet legfontosabb érdekeivel hozza kapcsolatba. Emeli jelességét szép verselése is.

A bizottság e költeményt, mint nemcsak a többiek felülemelkedőt, hanem mint önálló becsűt is, egyhangúlag méltónak ítéli jutalmazásra s általam, mint jelentéstételre kiküldött tagja által indítványozza, hogy szerzőjének a 100 arany pályadíj kiadásáék.

Budapest, 1882. június hó 4-én.

Dr. Csengeri János,
lev. tag.

Megjelenik
minden hó 15-én,
három-négy ívnyi
tartalommal.

AKADÉMIAI ÉRTESÍTŐ

Szerkesztő
s kiadó hivatal a
Magyar Tudom.
Akadémiában.

SZERKESZTI

SZILY KÁLMÁN.

III. KÖTET.

1892. augusztus 15.

8. FÜZET.

Pettko János emlékezete.

B. Mednyánszky Dénes lev. tagtól.

(Felolvasta Szabó József rt. a május 30-iki összesülésén.)

«Mint a fák lombozatában a levelek hajtásai, melyeket hervaszt az ősz, elsöpör a szél, míg letarolt helyükre új rügyezést fog hini tavasz sugara — ilyenek az emberek nemzedékei: felvirulnak, majd ismét elhullanak» . . . ezen méléző elmélkedés, melyet a hellén költő egy trójai harcász szájából hangoztat, gyakran megújul bennünk, midőn azon csapat soraiban, melyen szemeinket jártni megszoktuk, hézag tűnik fel s tapasztaljuk, hogy ismét megkövetelte adóját a mulandóság.

A m. tud. Akadémia szabályul tartja azon kegyeletet, hogy azoknak, kiket testülete keretébe fűzött, megemlékezést szentel búcsúzó utóhangul. Ily visszapillantásra hí fel egy új hant, mely egy elköltözöttre takartatott:

Pettko János, m. k. bányatanácsos, selmeczi bányász- és erdész-akadémiai rendes tanár, a m. tud. Akadémia levelező tagja 1890. október 26-án 78 éves korában, Pozsonyban elhunyt.

A család, melyből származott, Trencsénmegyében volt honos; ott nyerte s hirdette ki nemességét, I. Lipót uralkodása alatt, a XVII. század második felében.

Atyja Dániel, századunk elején szerény kis birtokán éldegélt Felső-Driethomán, melyről a család előnevét írta, s Trencsénmegye táblabírája volt; nőül vette a morva-lierszkői protestáns hitésznek leányát, Hradszky Krisztinát.

E házasságból három fiú származott és egy leány. János mint második gyermek Felső-Driethomán, 1812. november 11-én született. A gyermekek növekedtével az apai gond is növekedett.

Hogy magán segítsen, egy közeli rokonával közösen fogadott tanítót. Azonban a vidék tisztán tótajkú lévén, a vége az lett, hogy a fiúk beszélni csak tótul és latinul tudtak. Az atya látván,

hogy ez irányban itthon nem boldogul, a fiúkat Győrbe, majd később Pozsonyba küldötte.

János a pozsonyi ágostai lyceumon nyolcz éven át folytatta tanulmányait nélkülözések között, de szorgalmasan, végül még abban is, a mihez neki magának kedve nem volt. Az atya ugyanis fiait oly pályákra kívánta irányozni, melyeken kiki maga erejéből szerezhesse meg további ellátását; az egyik végezzen jogot, a másikat Magyar-Óvárott képeztette, Jánost papnak szánta. Nem szívesen, de szükségből hajlott az atya kívánságára, sikerrel végezte a theologiai két tanévet, sőt a szigorlatot is letette. De mikor ezzel befejezte az előkészülést, kijelentette atyjának: hogy semmi hivatást sem érez a lelkipásztorság rögs útjára lépni, inkább még dolgozni fog máskép, s végleg elfordult a theológiától.

Gyakornoknak állott be a trencsénmegyei másodalispánhoz; neki vetette magát a létérti küzdelemnek, sudavit et alsit, hogy sikert arasson. Közel három évet töltött a másodalispán oldalán s ezen idő alatt hivatalos gyakorlata mellett magáévá tudta tenni az akkor szabályszerű jogtudományokat oly mértékben, hogy képes volt oklevél nyerése végett a nyilvános vizsgálatra. Látszik, hogy serdülő éveivel elméje érlelődván, az iskolázás felsőbb tanfolyamaiban mindinkább ébredt benne a kedv és érdek az olvasáshoz, és a mellett az igekezet, ennek elérhető körét nyelvismeretei szaporításával terjeszteni. Ha Győrött megtanult magyarul, a Pozsonyban töltött évek meghozták a német nyelv ismeretét; és ezekkel beérhette volna. Hogy mennyire éber volt benne a tudásvágy és annak érzete, hogy egy irodalmi nyelvvel több, megnyit egy egész irodalmi országot — azzal tanúsította, hogy Trencsénben jogtudományi készülése mellett a franczia nyelvet is megtanulta.

Jogi vizsgára késznek érezvén magát, kiindult ennek letétele végett Eperjesre, hol célját el is érte. De ezt is nehéz áron kellett magának kivívnia, mert elegendő útiköltség hiányából gyalog tette meg az utat Trencsénből Eperjesre. E hosszú sanyarú utazás döntő lett jövőjére nézve: a véletlen úgy hozta, hogy épen akkor, midőn Eperjes felé gyalogolt, összejött selmeczi bányászakadémiai gyakornokokkal, kiket hosszasan kikérdezett a selmeczi viszonyok felől s részletesen meghallotta, hogy ezen tanintézetben, első sorban, a mennyiségtan alaposabban és terjedelmesebben taníttatik mint bárhol az országban, azonfelül számosabb ösztöndíj van, melyek lehetővé teszik a vagyontalan szorgalmas tanulónak, hogy ott magát kiképezhesse.

Nem soká habozott. Lelkesülve a kilátáson, hogy már így majd megvalósíthatja kedvencz eszméjét, azt gyors elhatározással megragadta. Eperjesről hazatérte után kijelentette övéinek új tervét, és 24-ik évében Selmeczre ment. Bátran küzdött az anyagi

nehézségekkel, és odaadó munkásságában nemcsak szorgalmát, hanem elmebeli tehetségét is tanúsította, mert rövid idő alatt sikerült a sovárogra óhajtott ösztöndíjat kivívni.

Jó sikerrel végig hallgatta a bányászati szak tanfolyamát, sőt a mellett az erdészeti tanfolyamot is végezte.

Mennyire törekedett választott feladata teljesítésében, példaként említendő, hogy midőn a kémiai és kohászati tanfolyamánál, melyet vezérkönyv nélkül előadásból kellett jegyezni, azon nehézségbe ütközött, hogy ezt nem győzte: segélyül a gyorsírás megtanulására vetette magát oly szorgalommal, hogy két hónap múlva saját jegyzéséből tanulhatott, a második félévben pedig már szószerint tudta írni az előadást úgy, hogy számosan ő hozzá fordultak füzetek kiegészítése végett. Azóta a gyorsírás, Novak német rendszere szerint, annyira megkedvelte s megszokta, hogy egész életén át használta, a mi azonban saját irományait mások előtt hozzáférhetetlenekké tette.

Letelvén a nehéz munkaévek, valamelyik matematikai tanzék mellett tanársegédi állomást szeretett volna elnyerni. Többféle utánjárásai daczára azonban nem nyert hő vágya teljesülést, hanem közönséges szokás szerint, a gyakorlati alkalmazás terére kellett lépnie. Kirendeltetett gyakornoknak (30 pkr. napidíjjal) a körmöczi kohóhoz, hol leginkább a kémlelő és fém-beváltás volt főadata. E működése alatt behatóbban foglalkozott a négyes számrendszerrel, s nekilekesülve magasztalta azon «megbecsülhetetlen előnyét», ha a súlyok és mértékek a szerint vannak beosztva, hogy így sokszorta könnyebben lehet kiszámítani a beváltott érczek nemes fémtartalmát, mintsem a tizedes számrendszer alkalmazása mellett.

Ernyedetlen ismeretszerzési ösztönének kiváló tanújelét adta ismét azon igyekezetével, hogy selmeczi és körmöczi tartózkodásának éveit alatt módot talált megtanulni az angol nyelvet.

Körmöczi alkalmazása eltartott harmadfél évig. Ezek folyamába esett a magyar Orvosok és Természetvizsgálók vidéki nagygyűlése 1842-ben Beszterczebányán, melyben ő élénk érdeklődéssel vett részt. Azon időben a bányászat- és pénzverés ügyét kormányzó cs. kir. udv. kamara rendeletével elhivatott (kilenczed magával a monarchia különféle részeiből) Bécsbe, 1 frt napidíj mellett ásványtani előadásokat hallgatni, melyeket elméleti és gyakorlati irányban Haidinger Vilmos tartott. Pettko azonban utasítva volt Loewe Sándornak, a pénzverőház igazgatójának vezetése alatt a kémiai laboratóriumban is dolgozni, minthogy még az ásványtani előadások folyamában érte őt a kinevezés ellenőrré az Arany-Idkai foncsorlási hivatalhoz. Ez állomást azonban soha sem foglalta el, mert időközben másként fordult sorsa. Előbb be kellett fejezni a Haidinger-féle tanfolyamot és abból kimerítő

vizsgát kiállani, melyen báró Kübeck kamaraelnök és több bányászati főhivatalnok is megjelent. Pettko felelete figyelmet gerjesztett a kamaraelnöknél, mert észrevették (Pettko maga is), hogy vizsgálja folytán báró Kübeck elővette tárczáját és abba jegyeztetett. Munkásságának eredményei vezetőinek elismerő meglelégédését és ajánlását mindenestre kiérdemelhatték, mert azonnal reá kiküldetett külföldre tanulmányi utazásra, vele együtt Faller Gusztáv, később tanárkollegája, Hrobonyi Adolf és Kolozsváry Ferencz.

Cseh- és Szászország szakérdekű vidékein át már a Harz-hegységhez jutottak, midőn Pettkonak el kellett válni társaitól, mert Andreasbergben érte őt báró Kübeck elnöki rendelete, mely szerint rögtön siessen vissza Selmeczbányára s foglalja el a mineralogia és geologia tanszékét mint helyettes tanár, 1000 frt fizetéssel. 1843. októberben megkezdte tanári pályáját, melyen további életének ezentúl folynia kellett. A kezdet, vagyis a próbaidőnek tekinthető helyettes tanárság már harmadik évét járta, és ezzel hovatovább tartott, annál közelebbnek mutatta a kilátást előlépésre végleges alkalmazásba, úgy hogy a fiatal férfi családi élet alapítására gondolhatott. Ebben kedvező sors vezette lépteit, mert Kachelmann Karolina, kivel 1846. augusztus 16-án házassági frigyét kötött, helybeli előkelő és vagyonos bányapolgári család leánya, valóban boldog házikört alkotott számára.

Az 1846. évi reform a selmeczi akadémia tantervében, annak új beosztása és bővítése következményeként magával hozta a pályázatok kítűzését több újon alkotott tanszékre. Pettko is pályázott sikerrel és 1847. évben érkezett a kinevezés, melylyel az akadémiai rendes tanári állomást és az ezzel összekötött bányatanácsosi czímet elnyerte.

Lelkiismeretes buzgalommal oldotta meg föladatát, a minek nem közönséges jelét adta azon móddal, melylyel szakismeretei kiegészítéséhez látott azon ágazatokban is, melyek az ő tanulókorában még vagy nem, vagy nem oly kiterjedésben tanítottak. Akadt neki mindjárt tanársága kezdetén egy jeles hallgatója, ki a bécsi polytechnikumot kitűnően végezte (Schmidt Gusztáv, utóbb Prágában a polytechnikum tanára); ezt felkérte, adna neki leczkéket az analitikai geometriából; később tanárkollegái előadásait is látogatta, felsőbb mennyiségtant Doppler, az ábrázoló mértant Pöschl tanártól.

A meddig csupán saját tanszéke feladatára szorítkozott, talált időt és módot, matematikai hajlamát is érvényesíteni az által, hogy rendes tanfolyamán kívül rendkívüli előadásokat tartott a számító kristálytanból. Azonban tevékenysége és munkaképessége azt az eredményt idézték elő, hogy a munkabírónak elismert erőt mindjobban igénybevevették és mellékes foglalkozásokkal lehetőleg kihasználták. Megbizatott, hogy az erdész-

növendékeknek zoológiát, botanikát és geológiát adjon elő, azonfelül sok éven át reáruházták az akadémiai tanács folyó ügyeinek előadói tisztjét is.

Tanári működésével egybe volt kötve az a feladat is, hogy hallgatóit gyakorlati kirándulásokra vezesse, a mi a selmeczi akadémia tantervében, a különféle szakágazatok szerint, szabályszerű és kötelező. Pettko ekként részint maga révén, hogy magának szemléleti helyismeretet szerezzen és részletekbe hatolva azt bővítsé, részint hallgatói vezetése közben, az évek folyamában jóformán bejárta a bányavidék tájait és szomszédos hegycsoportjait. Tanulmányai fonalán gyűjtött észleleteit koronként közzétette, míg végre bő adatait összeállította és feldolgozta egy együttes munkálat alkotására, Selmeczbánya és vidékének geológiai térképe és leírása alakjában, melylyel érdemet szerzett, mert ez akkor a legjobb ilyenmű munkák közé tartozott. A geológiai cs. k. biradalmi intézet kiadványaiban 1853-ban jutott nyilvánosságra. Hogy e mű valóban haladást jelentett és Pettko saját felfedezései által több vívmányt megalapított és helyesbítő tételeket adott: legyen elég hivatkozni dr. Szabó József tekintélyére,* ki miután ifjúkori kezdő éveiben Pettko tanterme padjain hallgatói közt vette kiindulását e szakban, a mellett, hogy ebben később Európa és Amerika congressusain személyének és a benne képviselt magyar szaktudományosságának nemzetközi hírnevet szerzett, egyebek közt azonfelül épen a Selmeczhez tartozó bányavidéket és annak közei természetét sok éven át tüzetes tanulmányai feladatává tette.

Pettko az ő nyomozásaiban nem kevés helyi részletet talált, melyek között érdekes a Tubicaulis (most Osmondites) Schemnitzensis növény, mint zárvány az Illia falunál kimutatott Geyzerkitörésből képződött édesvizi kvarczban, és más lelethelyen ugyanilyenben egy kis emlős csontjainak jelenléte. De legnevezetesebb vívmánya volt a vihnyei nummulitréteg constatálásából levont bizonyítása a korhatározásra nézve, melylyel kétségen kívül helyezé, hogy a selmeczi fémtelések keletkezése a harmadkorba teendő és régiebbre vissza nem vihető.

Megdöntött egy azelőtt általánosan elterjedt fel fogást, melyben ő maga is osztozott selmeczi működése kezdetén, és egy oly tapasztalt modern geologus, mint Morlot, ki Pettkot bécsi ismeretsége után Selmeczen meglátogatta, több bányajárás után vele egyértelműen megerősített. Méltán ki kell emelni tehát, hogy e fontos haladás, mely magában fordulópontot képvisel, Pettko érdeme és nevével összekötve marad jövőre is.

Pettko tanári és egyéb akadémiai elfoglaltsága az évekkel sza-

---

* Dr. Szabó József: Selmecz környékének geológiai viszonyai, 1886. 8-adr. — melynek számos lapján találkozunk Pettko érdemei és fölfedezései említésével.

porodván, mindkevesebb ideje maradt önálló tudományos munkásságra. Még pályája elején, 1847-ben Sopronban résztvett a magy. Orvosok és Természetvizsgálók nagygyűlésén, mely alkalommal a szomszéd brennbergi köszénmívelésről Pettko, mint bányász ember, készítette és adta elő az ismertető jelentést. E soproni nagygyűlésen Zipser Keresztély András indítványára keltett lendület fonalán, a következő 1848. évben Videfalván, Kubinyi Ágoston házában több érdekpártoló gyűlt össze, közöttök Pettko is, első értekezletre egy magyarhoni földtani és bányász-egylet alapítása érdekében. A politikai események háttérbe szorították ugyan a tudósok csendes működését, de alig hogy elzúgott a romboló vihar, a következő szélcsend alatt felvették ismét a félbeszakadt fonalat, s 1850-ben Budapesten végleg megalakult az egyesület, melynek Pettko lön egyik legelső működő tagja, ki azonnal geológiai munkálatra is vállalkozott. Szokott buzgóságával hozzá is fogott, s eredményét meghozta a társulati «Munkálatok» első füzeté ily cím alatt: Jelentés Magyarországnak March folyóval határos részeiről, melyeket a magy. földtani társulat megbízásából vizsgálat alá vett Pettko János bányatanácsos és akadémiai tanár Selmecezen, 1852.

A szaktudomány terén sikerrel folytatott elméleti és gyakorlati működését a m. tud. Akadémia is méltatta, midőn Pettkot levelező tagjai közé választotta. Székfoglaló értekezését 1863. január 5-én olvasta fel a geológiai jégkorszakról, melyben a Laplace-féle elmélet alapjából következtetéseket vont le a hőmérsék fokozatos változásaira és azzal kapcsolatban a szerves élet fejlődési jeleneteiről magyarázatot adott.

Ez előadást egy bécsi hetilapban Suess és Hochstetter «Einiges über kosmogonische Hypothesen» című cikkben megismertették és kedvezőtlenül bírálták, s végén bizonyos személyes éllel a szerző ellenében, ráolvasták, hogy egy a modern tudomány által túlhaladott álláspontot elevenít föl. Ebből kissé csipős polemia kerekedett, Pettko a «Berg- und Hüttenmännisches Jahrbuch» XIV-ik évfolyamában közzétette terjedelmes viszonzását, melyben megtámadott fejtegetései igazolására a legujabb bűvárok műveiből csoportosított idézeteket.

E surlódást igen szívére vette és talán ez nem csekély részben lehetett egyik oka, hogy azután tanársága végévei felé mindinkább elfordult szaktudományától, és elmélete lüktetési háttérében rejlő bizonyos speculativ hajlamot engedett előtérbe lépni, matematikai szövevényes bűvárlatok, sőt magyar nyelvészeti, azaz szóalkotási és helyesírási problémák üzőbevételével, mely foglalkozásba egész hévvel belemerült: de részleteire nézve még tanárcollegái előtt is magába elzárkozott. A m. tud. Akadémia előtt tartott utolsó felolvasása is előszeretetének egyik

ilyen kevésbé háládatos tárgyával foglalkozott. Ez irányváltáshoz, a szellemi okokon kívül hozzájárult egy felmerülő testi körülmény: szemévilágának megfogyatkozása. Ezen állapot indította Pettkot arra, hogy 1867—68-ki télen a ministeriumhoz folyamodott szabadságolásért. A ministerium föltételeken megengedte, hogy annyiszor, a mennyiszer szükségesnek fog taláztatni, felmentessék tanári teendőitől akkép, hogy a tanfolyam előadásai ellátásáról máskép kellően legyen gondoskodva.

Ez átmeneti állapot az érdemes férfi iránti lehető legnagyobb kimélettel folytattatott, míg végre 1871. év elejével benyújtotta folyamodványát nyugalombahelyezése iránt, indokolásul szemévilága gyengülését és emlékezőtehetségének hanyatlását hangsúlyozva. Közel 32 évet töltött tényleges szolgálatban, s javarészét, ú. m. 28 évet a selmeczi akadémián tanárságban. Midőn e kérelem elintézésében Pettko teljes fizetésével állandó nyugalomba helyeztetett, egyúttal Ő Felségének elhatározásából a legmagasabb megelégedés jelentetett ki.

Hosszas tanári pályája végén már lankadó erőben találta őt a hazai közállapot fordultával a bányász-akadémia újjászervezése és azzal karöltve a magyar előadási nyelv fokozatos kiterjesztése valamennyi tantárgyra. Pettko is az utolsó években magyarul tartotta előadásait, mely célra sietett előadási füzeteket készíteni. Ezeket nyugalmazása alkalmával a kormánynak felajánlotta a tanintézet számára, írói tiszteletdíj megtérítése fejében; mit utólag sikerült is kieszközölnie.

Mi lett volna természetesebb, mint hogy a munkás élet után kiérdemelt pihenési korszakot továbbra is Selmeczen élvezze, hol pályafutása lefolyt, hová családi és társadalmi kötelek fűzték s hol szeretet és köztisztelet környezte? Mert ismert és kedvelt alak volt az ottani körökben. Legszívesebben boldog házi életébe és dolgozó szobájába vonult, nem kereste a társaságot, de nem is kerülte, és a hova eljár, szívesen látott vendég volt, barátságos előzékeny modorával, mely azonban szerény tartózkodással soha előtérbe nem nyomult s önszemélyére első szerepet igénybe nem vett. Hallgatóit előadása talán nem lelkesítette szerfelett, a mire tantárgya bajosan is nyújtott alkalmat, de szerették, mert jó volt és igazságos, és mindig nagyon megbecsülték, mert őszinte buzgósággal és lelkiismeretesen vitte dolgát. És ez állandó kedveltséget méltán latba kell vetni, mert értelmes és szorgalmas hallgatók illetékes bírálói tanáruknak, ki szellemi vezetőjük, úgy tárgyismereteinek mértéke, mint oktatási paedagógiája minősítésében. Ez Pettko javára ütöt ki, különösen azoknál, kik az átmenet évében Selmeczen járván* egybehasonlítás tapasztalásához jutottak, midőn

* Ezek közül dr. Szabó József idézhető, mint mai nap legilletékesebb megítélésre hivatott tanú.

eleinte a megelőző helyettesnek tanórái kedvezőtlen benyomást hagytak náluk, ellenben a mint Pettko annak helyére lépett, egy rendszeres és művelt, modern tudós előadásában gyönyörködtek, kinek befolyása és vezetése a gyakorlati kirándulásokat is élvezetessé és tanulságossá tette.

Sok évi tanársága folyamában azok közül, kik alatta tanterme padjain ültek, számosakat látott kitűnni az elmélet vagy gyakorlat pályáján; némelyek utóbb collegái lettek az akadémia tanszékein s mindannyian, kik vele összeköttetésben állottak, őszinte jó barátjai.

Függelékül mellesleg legyen érintve, hogy vezetése alatt a melléje rendelt hivatalszolga (Hrancsár) — igen szerénysorsú, a munkásrendből való egyéniség — valóban ritka gyakorlottság s bő ismeret fokára kiképeztetett, úgy hogy ásványok felkutatásában és meghatározásában, gyűjtemények vagy petrographiai sorozatok összeállításában Pettko alatt valódi mesterré képződött, és a magyar kormány által később rendszeresített ásványkereskedés forgalmának jobbkezeül volt tekinthető.

Még el nem tűnt az élők emlékezetéből azon rohamos mozgalom, mely a század hetedik tizede fordulásakor a közgazdaság pénzügyi mezején mindenütt, mindent és mindenkit megragadott s rövid évek mámore után a válság örvényébe sodort. Nem lehet szerfelett keményen vádolni Pettkot sem, ha ő is engedett az általános áramnak. «Tapsztatatlan voltam, *hittem*, és tettem a mit láttam, hogy annyi sok más is tesz» — így indokolta s mentegette később ő maga szerencsétlen elsiklását. Aláírt részvényeket, mint akkor szokás volt, csekély befizetéssel; eleinte sikeresen osztalékokat adtak, míg a hitel dagasztotta vitorláikat. De midőn becsapott a májusi katastropha, az intézetek vagy megbuktak s papírjaik értéktelenek lettek, vagy legalább bekövetelték az aláírt összegek teljes befizetését. Pettko ekként egyrészt tetemes értéket veszített, másrészt kénytelen volt minden vagyonát feláldozni zálogul, hogy pénzt teremtsen befizetések és kamatok fedezésére. Ily körülmények rohamosan rárontván, a helyzet tarthatatlan lett: nem csupán hogy önértékét mélyen bántotta, de anyagilag teljesen megszorult, mert a foglaláson kívül hagyandó csekély élelmi díjon felül egyebe nem maradt. Selmeczen tehát nem lehetett többé maradása. Ekkor leánya és férje magukhoz vették a szerencsétlen szülőket; eleinte az Alföldön, utóbb Bazinban, hová a vő saját birtokára vonult. Azalatt megkezdődött a mentési működés a zilált vagyoni állapot kibontakoztatására. Erélylvel és áldozatkészséggel vitte a vezérszerepet nehéz feladatban a vő, s jóakarátú részvétellel hozzájárultak némely rokonok és barátok, úgy hogy a szegény öreg közeledni látta a mentő pillanatot, mely meghozná a vagyonzár feloldását s azzal visszaadná nyugdíja szabad élvezését s neje hozományának megtérítését.

Ideges természetéhez a szenvedett csapások alatt, a gondok rágódása mellett testi betegség is beköszöntött s ismételve hetekig hónapokig nyomta s így természetes, hogy a hanyatló életerő nem volt többé kedvező állapot szellemi munkásságra. Azonban egészségesebb időközökben még mindig kedvtelést talált mennyiség-tani bűvárlataiban, melyeken dolgoztatott nem halványuló meggyőződés odaadásával: hogy magasra kitűzött céljait majd mégis kivívja.

Midőn leányának gyermekei az iskolázás éveibe nővekedtek, a vő Pozsonyba vitte őket és ez alkalommal velők egyúttal a nagyszülőket is. Így Pozsonyban folytak az utolsó évek csendesén, örömmel, reménykedéssel, áldva övéi szeretetét, hálálva jóakarói részvétét, de e mellett a mind súlyosban beálló betegség borúja alatt. A halál Pettko Jánosnak megoldá hosszú szenvedéseinek lánczatát. Vele, mint utolsóinak maradt férfisarjadékkal, a trencsénmegyei családnak neve sirba szállt.

Legyen könnyű neki az anyaföld takaré hantja élete nehéz vajúdásai után; kitarással tette meg pályafutását az ősz bajnok; lelkiismeretes tevékeny jó napszámos volt hazánk szellemi művelőtalaján, nem veszendő munkaszakot végzett; építése nyomait hagyta oktatásával az ifjabb utódokban, vizsgálataival szakköre vidékén, hol nem egy hely, nem egy tárgy tartják fen emlékjelül nevét, melyet búcsúzó élettársai szívélyes rokonszenvvel, tisztelő megbecsüléssel üdvözölve kísérnek.

Függelék.

Pettko János dolgozatai:

(azokon kívül, melyek a m. tud. Akadémia előtt olvastattak fel.)

A) In den «Mittheilungen» der Freunde der Naturwiss. in Wien. (kiad. Wilhelm Haidinger.)

1. Erhebungskrater von Schemnitz und Kremnitz.
2. Der erloschene Vulkan Zapolenka bei Schemnitz.
3. Geologisches Alter der schemnitzer Erzgänge.
4. Brennbeg bei Oedenburg.
5. Iserin im Basalt von Kieselhöl bei Schemnitz.
6. Lagerung des Süßwasserquarzes bei Hlinik.
7. Parallelopipedische Grundgestalten.
8. Übergänge der trachytischen Gesteine.
9. Basalt des Berges Ostrahora bei Kremnitz.

B) In den «Abhandlungen» der Freunde der Naturwiss. in Wien, (kiad. Wilhelm Haidinger.):

10. Geognostische Karte der Gegend von Kremnitz.
11. Tubicaulis von Illia bei Schemnitz.

C) In den «Abhandlungen» der k. k. geolog. Reichsanstalt in Wien:

12. Geognostische Karte der Gegend von Schemnitz.

- D) In den Publicationen des naturwiss. Vereins in Pressburg :
13. Geologischer Bau des niederungar. Montanbezirkes.
- E) Im Berg- und Hüttenmänn. Jahrbuch, Band XIV. 1865 :
14. Die jüngste Controverse über die Theorie der Eiszeit.
- F) Természetrizsi folyóirat Nyitrán, szerk. Lang :
15. Szklono-Vihnye és Szliács fürdőhelyeknek geologiai viszonyai, térképpel.
- G) Kiadatlan maradt kézirat :
16. Bericht über das Vorkommen der Porzellanerde und anderer bei der Kremnitzer Geschirrfabrik verwendeter Materialien. 1845.
- H) Részint befejezett, részint többé-kevésbé kész dolgozatok :
1. A tojásdad vonalak.
  2. Az úgynevezett képzelte mennyiségek valódi értelme.
  3. Többágú coordinaták és azoknak alapján rajzolt görbék.
  4. A Quarto-Sedecimal combinált számrendszer. Ennek első része felolvasatott a m. tud. Akadémia előtt, de kinyomatás előtt visszavetett részletes kidolgozás végett oly bővítéssel, melyben a számrendszerek általában a legmagasabb szempontból vizsgálatnak ; nagyobbára kész, de még befejezetlen.
  5. A több ismeretlennel bíró egyenleteknek coefficientsei szint-ügy funkciói a gyököknek, mint a csak egy ismeretlennel bíró egyenletei. A látszólagos képtelenség, hogy ezen egyenleteknek végtelen sok gyökcsoportha lehet, megfejtendő, mert mégis mindenik gyökcsoporthól bizonyos szabály szerint ki lehet számítani az egyenletek coefficientseit.
  6. A negyedfokú egyenleteknek szétbontása három pár másodfokú egyenletekre, úgy hogy mindenik pár megadja a negyedfokú egyenleteknek mind a négy gyökét.
  7. Oly felsőbb egyenleteknek általános algebrai megoldása, melyekben n egymástól független együttható találtatik, a többi nagyobb számú együttható pedig bizonyos függvénye a függetleneknek.
  8. A trinomi tantétel homogén alakban.
  9. A binomi coefficientsekről többféle dolgozat.
  10. Általános hányados és általános maradék.
  11. A $a^2 - b^2 = (a+b)(a-b)$ tantételnek általánosítása.
  12. A Pistazit, ha a szokottak helyett más tengelyeket választunk, az Orthoklassal homoeomorphnak bizonyul.
  13. Az ötödfokú egyenleteknek megoldására felállított négy feltételező egyenletből két ismeretlennek kiküszöbölése.
  14. A symmetrikus funktióknak szorzása és hatványozása.

És több más . . . . .

Hazai okmánytár.*

Három évtizeddel ezelőtt, az alkotmányos küzdelmek hajnalán, két lelkes történetbúvár, Ráth Károly és Rómer Flóris, *Győri történelmi és régészeti füzetek* cím alatt évnegyedes folyóiratot indítottak meg, melynek megjelenését Simor Jánosnak, akkor győri püspöknek pártfogása mellett, mintegy kétszáz főre menő kis előfizető-közönség támogatása tette lehetővé. 1861-ben jelent meg az első füzet. A szerény vállalat a hazai történelem művelését tűzte ki főadatául, s minthogy az *Új Magyar Múzeum* épen egy évvel azelőtt szűnt meg, az általánosabb irányú *Buda-pesti Szemle* mellett egyetlen számbavehető közlönye volt a magyar történettudománynak.

Két évvel később, 1863. december 27-én Sopron vármegyében, Répce-Szemerén barátságos névnap i összejövetel adott alkalmat Sopron, Vas és Győr vármegyék intelligentiájának, hogy a Dunántúli Történetkedvelők Társulatát megalapítsa. Horváth Elek, 1861-iki országos képviselő, Mersich Miklós községi ker. táblabíró, Nagy Imre ugyanazon tábla jegyzője, Hencz Antal építész és Ráth Károly voltak a kezdeményezők, a kikhez Paur Iván, Véghelyi Dezső s mások csatlakozva, igazi magyar lelkesedéssel kezdték meg a Dunántúl családi levéltárainak felkutatását s a bennök rejlő nagybecsű történelmi anyag kiaknázását. A Győri Füzetek az új társaság közlönyévé váltak, ezek hasábjain számoltak be annak buzgó tagjai Vas, Győr és Komárom vármegyékben tartott összejöveteleik s tudományos munkásságuk eredményéről. S a Káldy, Ostffy, Fodor, Kisfaludy stb. családoktól készséggel megnyitott nemesi levéltárak okleveleiből csakhamar egy kötetre való gyűlt össze, melynek kiadását Nagy Imre, Paur Iván, Ráth Károly és Véghelyi Dezső vállalták magukra.

Így jött létre a *Hazai okmánytár*-nak nevezett oklevél-publicatio első kötete, mely a fentebb említett történetírók kiadásában Győrött, 1865-ben látott napvilágot. Az első kötetet még ugyanazon évben követte a második, s ezt a következő években a harmadik és negyedik.

Idáig a publicatio tisztán magán-vállalat volt, néhány ügybuzgó történetíró lelkesedésének és hazafias áldozatkészségének

---

* VIII. kötet. Kiadja a M. T. Akadémia történelmi bizottsága. Szerkesztette Nagy Imre r. tag Budapest. 1891.

eredménye, mely négy kötetében mintegy 1200 jobbra középkori oklevelet tett közzé magánosok és egyházi s világi testületek levéltáraiból, közleménveivel jelentékeny mértékben egészítve ki a Magyar Tudományos Akadémia már ekkor megindult oklevéltárainak anyagát.

Ráth Károly halálával azonban megszűnt az összekötő kapocs a kiadók között; (Paur Iván már előbb elvált a társaságtól s helyét Ipolyi Arnold foglalta el) — s az érdeklődés csökkenni kezdett azon szakférfiak részéről, kik az ilyenmű kiadványok vásárló és olvasó-közönségét képezni szokták. A vállalat folytatása hat évi szünet után csakis az által vált lehetővé, hogy az Akadémia pártfogása alá vette és Történelmi Bizottsága útján jelentékenyebb összeggel járult a kiadási költségek fedezéséhez. Az V—VII. köteteket kiadók Ipolyi Arnold, Nagy Imre és Véghelyi Dezső 1873-tól kezdve három, majd négy évi időközökben a Magyar Tud. Akadémia pártolása mellett tették közzé. Az új kötetek közül a hatodik tisztán Árpádkori okleveleket tartalmaz, és pedig a Magyar Történelmi Társulat vidéki kirándulásain eszközölt gyűjtések eredményét, melyek hét éven át oly nagy számra szaporodtak fel, hogy egy 31 íves kötetet tölthettek be. A hetedik kötet tartalmát is túlnyomóan Árpádkori oklevelek foglalják el, számszerint 310 darab, mi által az oklevéltár a már befejezett Wenzel-féle Árpádkori új okmánytár kiegészítésének szerepét vette át. S ez a szerepkör adta meg a jogczímet a vállalat folytatására, annak daczára, hogy a Történelmi Bizottság a további támogatást a saját kiadványai költségeire való hivatkozás mellett fölfüggesztette. Ezt a határozatát a bizottság épen a fentebbi jogczim alapján oda módosította, hogy az Okmánytár folytatását saját kiadványai sorába fölvéve, akadémiai költségen bocsássa a történettudomány rendelkezésére.

Ennyi változáson ment 1863 óta a Hazai Okmánytár keresztül, midőn nyolczadik kötete az elmúlt év végén mint a M. T. Akadémia Történelmi Bizottságának kiadványa Nagy Imre r. tag szerkesztésében megjelent, ugyanazon Nagy Imréében, a ki harmincz évvel ezelőtt részt vett a vállalat megindításában, s Ráth Károly halála óta annak tulajdonképeni lelke volt. A magánkiadvány így vált akadémiai hivatalos vállalatáttá, most már azzal a határozott formában kitűzött czéllal, hogy általa az Árpádház korszakából napfényre kerülő újabb okleveles adatok a tudományos világ közkincsévé váljanak.

Az új kiadvány előzményeit a fentebbiekben röviden előrebocsátva, részletes ismertetését a következőkben adjuk:

Az új kötet 30 ívnyi terjedelemben 372 számot tartalmaz, az országnak mintegy 60 köz- és magánlevéltárából egybegyűjtve, és pedig majdnem kétharmad részben eredeti Árpádkori oklevelet,

melyek közül a tatárjárás előtti időre 12 eredeti és 17 átírt, illetőleg kivonatos oklevél esik. Legrégibb ezek közül Salamon király 1068-iki oklevelének kivonata, mely a pécsi püspökség néhány birtokának határait sorolja fel. Ezt Garai Miklós nádornak 1402-iki ítéletlevele őrizte meg napjainkig, sajnos, nem teljes szövegében, csak kivonatban reprodukálva annak tartalmát. A XII. századból között öt oklevél közül a legelső, Kálmán királynak a zaborhegyi convent részére adott birtok-megerősítését a nyitrai káptalan 1628-iki átíratá szolgáltatta a kötet számára, s az ilyen átíratoknak vagy kivonatoknak köszönhetjük a többi e századbéli okleveleket is, úgymint az aradi káptalan részére szóló és II. Bélának tulajdonított adománylevelet, a mely azonban valójában nem egyéb, mint a Fejérből ismert III. Béla-féle alapítólevél töredékes kivonata; továbbá III. Bélának az esztergomi keresztések részére 1181-ben kiállított adomány-illetőleg alapító-levelét, s azt az ugyane király nevére hamisított oklevelet Narad vitéz és 3000 németje letelepítéséről, melyet IV. Béla mint kétségtelen hitelű oklevelet írt át 1261-ben; végül Imre király birtok-megerősítő levelét az aradi káptalan részére 1197 körül. Még a XIII. század elejéről is csak a negyedik oklevél, a pozsegai káptalan 1210 körül kelt kiadványa az első, mely az eredeti példányról van közölve.

A XIII. századbéli oklevelek az egyes királyok uralkodásának korszakai között imígyen oszlanak meg: II. András korára (1205—1235.) esik 15 drb oklevél; IV. Bélára (1235—1270.) a tatárjárás előtt 9, 1241 után 79 drb; V. Istvánra (1270—1272.) 16, IV. László korára (1272—1290.) 120 és az utolsó Árpád-házi király, III. András idejére (1290—1301. jan. 14.) 128 db.

Ez oklevelek közt igen sok a királyi kiadvány, Árpád-kori diplomatikánk legbecsesebb anyaga. Salamon, Kálmán, III. Béla és Imre királyaink fentebb részletezett oklevelein kívül II. Andrástól 3 átíratot, IV. Bélától 14 eredeti, 12 átírt és 3 kivonatos oklevelet találunk e kötetben; V. István 9 eredeti és 10 átírt, IV. László 31 eredeti és 29 átírt, III. András 20 eredeti és 10 oklevéllel szerepel a gyűjteményben, s a királynék közül a két Erzsébetet, V. István és IV. László hitveseit, amazt 3 eredeti és 2 átírt, ezt 3 eredeti oklevél, Fennena királynét pedig 1 eredeti képviseli. E csoporthoz sorolhatjuk III. András anyjának Tomasina hercegnőnek 1295-iki kiadványát és ha alakilag nem is, de tartalmánál fogva minden esetre Posthumus István hercegnek 1271 ápril 10-én Velenczében kelt végrendeletét, melynek Mircsétől felfedezett példányát a M. T. Akadémia photographai hasonmásban bírja.

A többi oklevél kiállítói között az ország egyházi és vidéki főméltóságai: a nádorok, országbírók, bánok, érsekek és püspö-

kök aránylag gyér számmal szerepelnek; annál nagyobb szám esik természetesen a hiteles helyekre, melyek közül legtöbbször találkozunk a vasvári, egri és esztergomi káptalan kiadványaival. A magánokiratokat két végrendeleten kívül Németujvári Iván, a Gutkeled nemből való István bán és a Csák nemzetiségbeli Demeter bán fiai, Móríc és Csák kiadványai képviselik.

*

A sok utánjárással és fáradsággal összegyűjtött oklevelek javarészből birtokügyekre vonatkoznak; a nemesi birtokoknak adományozás, vásár és csere, osztozkodás, átengedés, bírói ítélet és barátságos egyezkedés által közvetített forgalmának keretében főleg a Dunántúl e korbéli nemesi társadalmának élete nyer számos adatban megvilágítást. Képviselve van azonban a kötetben — a keleti részek kivételével — az ország többi vidéke is eléggé. S a monografusok számára kínálkozó területi adatok mellett, az ország politikai történelmének ismerete is sok új adattal bővül, melyek az egyes vidékek földbirtokos nemességének elhelyezkedési processusához mindenütt megadják a történelmi hátteret.

Így találkozunk mindjárt a XIII. századbéli anyag elején a korszak egyik legjelentékenyebb eseményének, Gertrud királyné megöletésének főszereplőjével, Bánk bánnal. A híres főúr, Bankó bihari ispán és a királyné udvarbírája, akkor még a király «kedvelt híve», 300 márkáért megvette a Szurich nevű tiszamenti birtokot Ipochnak, a ki azt Imre király adományából bírta. András király 1212-ben megerősítette a vásárt, s miután Ipochnak Imre király adománylevelét nem adta át az új tulajdonosnak, ez adománylevelet a jövőre érvénytelennek nyilvánította. (7. sz.) Az egy évvel erre véghezvitt gyilkosságról 27 évvel később emlékezik meg IV. Béla, midőn az anyja megöletésében részes Bánk guerthvai és chamai birtokát Geche barsi ispánnak adományozva, arról 1240. április 6-án privilegialis levelet ad. (24. sz.)

A tatárjárásról két oklevélben történik említés. A bácsi káptalan előtt Fonói Izsó-fiú Izsó ispán 1244 körül végrendeletet téve, elmondja, hogy fonói birtokát 40 márkáért feleségének adta zálogba; ez összeg felét akkor vette fel, «mikor a tatárok ellen ment.» Kéri a királyt, hogy a kinek adományozza e jószágot, az által térítse meg a pénzt nejének. (31. sz.) István ispán pedig, annak idejében Béla király öcscsének, András halicsi hercegnek főembere, a tatárok betörésekor a király oldala mellett harczolva s őt Dalmáciába elkísérve, a szerencsés visszatérés után főlovászmesteri, majd országbírói méltóságra emelkedett, s egyéb adományok mellett 1245. június 12-én Belgyan, Seelman, Hornouz és Perjese nyitra vármegyei birtokokat nyerte érdemei jutalmául (33. sz.)

Az 1246-iki ausztriai hadjáratról, melyben Frigyes herceg életét veszté, érdekes adatot találunk a vasküppán oklevelében. (37. sz.) István-fiú Miklós nádasdi birtokos, részt vevén Béla hadjáratában, az osztrákok fogságába esett, s csak úgy szabadult ki, hogy öcsesét, Mikét hagyta maga helyett tüzszul. Hogy a váltságdíjat előteremthesse, kénytelen volt mindkettőjük nádasdi birtokát 55 márkáért eladni; a küppán bizonyossága szerint semmijök sem maradt Nádasdon.

IV. Bélának Uros szerb király ellen viselt háborújáról tesz említést a király 1264. április 2-iki oklevele. (76. sz.) Uros az oklevél szavai szerint «kevélységében fölemelkedve», a magyar király fenhatósága alól elszakadt, s az ország határait támadásaival háborgatta. A király István pozsonyi ispánt, a királyné udvarbíráját küldte ellene. A hadviselés alatt Béla udvara nagy családi és diplomáciai összejövetelnek volt színhelye. A király három leánya jött, férjeikkel együtt, atyjuk látogatására: Konstanzia halicsi és lodoméri hercegné, Kingve vagy Kunigunda, Boleszláv krakkói és sandomiri herceg hitvese, és a kit eddig nem is ismertünk az Árpádok családfáján, Jolán calisi hercegné. A magyar udvarnál időztek ugyanakkor a francia király, a görög császár, a bolgár és cseh királyok követei is, és három tatár követ: Beubarth-fia Vybar, Abachy és Thamasy. Nagy nyugtalanossággal várták a hadjárat kimenetelét. A fővezér serény katonája, Márk székesi ispán fia Miklós mester hozta meg a hírt, hogy a szerbek megverettek s Uros király főembereivel együtt fogságba esett; elbeszélése hitelül Uros elfogott zászlóját mutatta be, mit a királyi lak elé tűztek. Béla király nagy örömmel fogadta a jelentést s a szerencsés hírnököket a fentebbi napon Werbyce lipótvármegyei hegyiséggel ajándékozta meg, kivévén azt a zólyomi királyi vár hatósága alól.

A király utolsó éveit, tudjuk, fiának Istvánnak lázadása keserítette meg. István még 1245-ben koronáztatott meg ifjabb királylyá, s 1255-ben, 15 éves korában Erzsébet kún hercegnővel lépett házasságra. Bizonyára e kapocs révén nevezi IV. Béla 1255-ben Zeyhan kún herceget «kedves rokonának.» (48. sz.) Az ifjabb király és atyja közt az első viszály 1262-ben tört ki, azon osztály miatt, melyet Béla két fia, István és Béla herceg között ez utóbbinak előnyére tőn. Istvánnak egyik leghívebb embere Pónih ispán volt, Pál fia a Miskóc nemzetségből. Ez mindjárt a villongások kezdetén a tatároknál járt követségben, hogy ura részére segítséget eszközöljön ki. Visszatérve, kiszabadította a szorongatott ifjabb királyt Fekete-halom várából; majd Ernei bán fegyverei ellen védelmezte meg, és midőn 1267-ben a háború harmadszor is megújult a két király között, az isaszeghi ütközetet jórészt az ő vitézsége döntötte el István javára. Hü szolgálá-

taiórt már 1265-ben Bala borsodvármegyei birtokot nyerte István-tól adományul (79. sz.), 1268-ban pedig az ifjabb király a hűtlen Szőke Miklós és atyja Tamás ispán borsodi birtokaival jutalmazta meg a már dobokai ispánságot viselő hű katonáját. (89. sz.)

V. István rövid uralkodásából csak Ottokár 1270-iki háborújának nyomával találkozunk az Omode fia Kuthen és Andronicus részére kiadott adománylevélben (105. sz.); mindketten a mosonyi ütközetben tüntették ki magukat.

A IV. László uralkodása elejéről származó okleveleket az 1273-iki cseh háborúról szóló adatok teszik történelmi szempontból érdekessé. Győr ostrománál Németi Petres fiai, Bálint és Péterke szereztek érdemeket a legnagyobb kitüntetésre: a király 1273. június 17-én a nemesek sorába igtatta az egykori bakonyi királyi erdőőrök ivadékait. (118. sz.) Ugyane kitüntetés érte Káldi Gyármánt és társait, a vasvári várjobbágyokat, kiknek bátyja Salamon a németujvári torony védelmében esett el. (120. sz.) Bened fia, Beés Detrekő védelméért kapott 1274. február 10-én adománylevelet a nyitra vármegyei Guezte birtokról. (124. sz.) Kenéz fia, János és Gergely fia, Pál a cseh földön, Lona vára alatt majd a győri ostrom után Hathalom mellett harczoltak sikerrel Ottokár ellen, miért 1274. szeptember havában Detk abaujvári birtokot kapták adományba (130. sz.)

Oldamur kún vezér 1282-iki lázadásáról és a Hód tava mellett kivívott győzelemről szól László király 1282-iki oklevele (371. sz.), melyben a győzelem egyik főreszesének Merse-fia Benedeknek a Kajatha nevű sárosi várföldet adományozza.

Az utolsó Árpádházi király uralkodásának zavaros időszakához legérdekesebb bevezetésül szolgál atyjának, a hontalan István herczegnek végrendelete, melynek tartalmát Fraknoi Vilmos ismer-tette az Akadémiai Értesítő 1882-iki évfolyamában.

A küzdelemről, melyet III. Andrásnak trónrajutásáig folytatni kellett, sokat beszél a sorok között a király 1291-iki oklevele. (251. sz.) Andrásnál, midőn még az ország határain kívül tartózkodott, Gyármán ispán több ízben járt, mint ország rendének követe, bizonyára, hogy az Endre herczeg halálával megüresedett szlavóniai herczegség átvétele és a trónöröklés kérdésében tárgyaljon az Árpádház utolsó férfisarjával. Ugyanez a Gyármán lön az András nagybátyjának, Morosini Albertinnek kísérfje, midőn ez unoka-öcse látogatására Szlavóniában járt. S midőn IV. László meghalt, a trónüresedéstől András megkoronázásáig «éjjel és nappal úra oldala mellett szolgálva» tetézte az új király személye körül szerzett érdemeit. Mindezeket a szolgálatokat András meleg hangon sorolja fel, midőn a Száva-menti csehi birtokot Zágráb vármegyében kedvelt hívének és örökösének adományozza.

Az 1291-ben Albert osztrák herczeg ellen viselt hadjárat-

ban Gárdonyi-fia Gárdony ispán, Miklós-fia Fulkus ispán és Csányi Máté-fia István szereztek érdemeket a király adományaira (243, 249. és 272. sz.); a legelső főleg azáltal, hogy András bécsi táborozása alatt a szlavóniai részek felől állott részen, a tartomány két kulcsát: Medve és Kemlek várát hűségesen megőrizvén a király számára.

A nápolyi párt mozgalmaival összefüggésben látszik állani Radiszló bán lázadása, kinek orbázkői várát Orbázi Grubuch fiai Turdiszló és Balázs vívták meg vitézi fegyvereikkel. A király anyja, Tomasina szlavóniai hercegnő a két vitéz érdemeit 1295-ben az alsó-gradiskai rév felével jutalmazta meg.

Az 1298-iki németországi hadjáratban a többi jeles katona közt bizonyos Marteleus-fia Csepán mester, és a már kún László alatt szerepelt Merse-fia Benedek mester tűntek ki hősiességükkal. Az utóbbi ott volt 1291-ben Bécs alatt is, midőn András a »híres város« külvárosait lángba borította. Csepán mester 1299. aug. 3-án testvérével Mikóval visszakapta Visk várát a királytól, (366. sz.), Benedek részére pedig András megerősítette elődének a kajatai birtokról 1282-ben tett adománylevelét. (371. sz.) A viski várról szóló királyi oklevél azért is érdekes, mert az országgyűlés beleegyezésére hivatkozik, mely ez időben a kalocsai érsek, a püspökök, főúrak és nemesek részvételével Pesten, a domonkosrendi barátok egyházában tartatott.

III. András utolsó oklevele a gyűjteményben 1300. június 22-ről van keltezve és a túróczi conventnek egy birtokügyben kiadott bizonyáglevelét erősíti meg.

*

A felsorolt köztörténeti adatokon kívül igen gazdag a kötet művelődési, jogtörténeti s egyéb vonatkozásokban, melyek a XIII. századi, főleg a tatárjárás utáni Magyarország belállapotának képét sok jellemző vonással, apró, de érdekes részlettel egészítik ki. Részletezésük meghaladja e már is kelleténél hosszabbra nyúlt ismertetés szűk kereteit. A miket a fentebbiekben mutatványképen kiemeltünk, elegendő bizonyágot szolgáltatnak a kiadvány történelmi becseről s érthetővé teszi abbéli óhajításunkat, hogy a fáradhatatlan buzgalmű szerkesztő az ország különböző helyein még lappangó Árpád-kori oklevelek felkutatásában tovább szorgoskodva, mint előszavában meg is ígéri, a vállalat folytatásaként minél több hasonló értékű kötettel járuljon a hazai történettudomány előbbre viteléhez.

Körösmegye a középkorban.

(Kivonat *Csánki Dezső* lt. április 4-én olvasott székfoglalójából.)

Hálás köszönetét kifejezve megválasztatásért, mindenekelőtt vázlatos rajzát adja értekező a régi Körösmegye területén Nagy Lajos korától II. Ulászló idejéig főnnállott uradalmaknak; megfejtteni igyekszik az irodalmunkban eddig kevésbé vagy egyáltalában nem ismeretes avagy tévesen magyarázott főbb várak, városok, helységek, itt-ott a folyók, hegyek stb. fekvését az ez alapon töle szerkesztett térkép-vázlat szerint, s jelzi röviden az illető uradalmak vagy helyek birtokosait is.

Nyugat felől a legszélső szomszédos két uradalom: a *rakonoki* (rakonoki) és *vrboveczi* vagyis *orbóczyi*. Amaz a mai Rakovac-nak felel meg, Belovármegyében, Körös várostól dny.; emez pedig Vrbovecznek, Rakovactól kelet-délre. E tájaktól észak felé két nagyobb királyi uradalom következik. Egyik a *körösi*, Körös várával és városával, melyeknek birtoka állandóan a báni méltósághoz volt kötve, a hozzá tartozó praedialis nemesi kerülettel együtt; a másik a *kemleki*, két ily nevű várral (Kis- és Nagy-Kemlek), melyek tartozékaikkal együtt a Kalnik hegység lábánál s az ettől dél felé elterülő fensíkon feküdtek. Kemlekhez szintén tartoztak várnemesek (azaz praedialisták).

A körösi és kemleki kerületek közé a *kustyerolczi* uradalom ékelődött (ma: Gustyerovecz), már ismét magánosok birtokában. Odább ny.-ny.-é. felé a régi Körösmegye mélyen benyomult a mai Varasdmegye testébe; mert a mai Magyarovo (hajdan: Magyarlak) táján feküdt Greben vár is e megyéhez tartozott.

Greben vidékétől, illetve a Kljucs táján levő merész völgy és folyó-kanyarulattól kezdve a Bednya völgye már varasdmegyei terület a középkorban is, föl egész Ludbreg tájáig, mely várostól délre a mai Raszinya felé az egész hegyvidék, éjszakra pedig föl a Drávaig az egész síkság — ma leginkább Varasdmegyében — hajdan Körösmegyének volt alkotórésze.

E tájon *Ludbreg* város egy 19 faluból álló uradalom központja. *Raszinya* vagy *Raszinya-Keresztur* (ma Raszinya) város és uradalma pedig a Gut-Keled nemzetség egy ide szakadt ágának (Apaj utódainak): a raszinya-kereszturi Apaj-fiaknak és

Boeskaiaknak vagy Boeskafiaknak birtokában, fölér egészen a Drávaig. E tájon feküdt *Apaj vára* is, ugyane nemzetség birtoka.

Raszinyával szomszédos volt: *Herbortya* az Oslfi vagy Ost(-fi.) utóbb az ő révükön a csebi Pogány családoké; ezzel pedig nyugot-nyugot-délfelé *Pósahegy*, mellék uradalmával: *Czerova bordá*-val, melyekhez időnként vagy 12—20 falu és pusztá tartozott. Ezek közül ma csak Oszeget találjuk meg.

A Boeskaiak, Ostfiak és Pogányok birtokait a Dráva felé a *kapronczai* és *kővári* kettős uradalom érinté, melyben a XIV. és XV. században Kővár, Kő-Kaproncza vagy Kaprancza vára állt, Kaproncza s a később úgy látszik ebbe olvadt Kővárálja városával, a Czilleiek majd a csáktornyai Ernusztok birtokában. Odább a Bilo hegység és a Dráva közti síkon az óriási *szentgyörgyi* uradalom következik, élén a hasonló nevű várral és hegységgel. (Ma Szv.-Gyuragy.) XIV. századi birtokosai az Ákos nembeliek, kik itt már 1383-ban 74 falun osztozkodnak; tőlők a Czilleiek és mások, majd végleg szintén a csáktornyai Ernusztok kezére került. Odább k.-d.-felé a *gorbonoki* uradalom jó sorban, melynek feje Gorbonoko helység, majd m.-város, — a mai Kloster. E helység újabb nevét az itteni régi minorita kolostortól vevé.

A Bilo hegységen túl egész sora következik a kisebb-nagyobb jószágoknak, melyek közé már sűrűbben ékelődnek apróbb köznemesi birtokok. Az eligazodás e tájon főleg a folyók szabatos meghatározásával lehetséges. A kapronczai uradalomhoz legközelebb a *tapalovczyi* és *rojcsai* két nagyobb jószágtest fekszik, a XV. században mindkettő a szerdahelyi Derzsfieké. Tapalovcz — vár; Rojcsa — város. Utóbbi praedialis kerületnek is központja. Ugyancsak a Derzsfieké e tájon: Szent-Benedek vagy (előbbi tulajdonosáról): *Bescnyő-Sz.-Benedek* m.-város és *Sztréza* m.-város is. Utóbbinak közelében hajdan hires pálos kolostor állt, melyről e helység mai nevét (Pavlin-Kloster) is vevé.

Odább délkeletnek: Belovár, hajdan *Bélavár*, a szomszéd-ságában fekvő Szredicze velike a régi *Jákó-Szerdahely*, Obrovnicza a régi *Orbona* vagy Orbova, Megyuracsa a régi *Megyurecse* (Mogoristye) városoknak felel meg. Az utóbbi mellett *Racsa* hajdan, szintén e néven, hasonlóképp m.-város.

E vidéken, de már bentebb a hegységben terült el a *musinai* uradalom (a Pécz nembeli berzenczei Lorántfiaké), azon völgyekben, a hol ma Bedenik és Piszanicza velika falukat találjuk; *Cseszmicze*, Janus Pannonius családjának, — odább dk. *Gordova* (ma Grdjevacz) a Fáncsiaknak, — *Grubisincz* (ma Grubisnopolje) az Ujlakiaknak, és *Korbova* (ma Grbavacz), a Vidfieknek birtoka.

Ugyane tájon: *Zdencz* (ma Zdenczi), hajdan várral, a

moróczhidai vagy meggyesaljai Moróczoké, majd utánok — szerződés szerint — a Bátoriaké. Közel ide a mai Palesnik a régi *Palisna*-nak, Garesnicza a régi *Gerzencze*-nek felel meg. Utóbbi-tól meg kell különböztetnünk azt a *Gerzenczét*, mely, mint állandóan a monoszlai Csuporok birtoka, a mai Gracsenicza-nak felel meg, Kutinától ny. é. felé, Moszlavina (hajdan: Monoszló) szomszédságában. Kutina maga, *Kotena* (Kutena, Kutenya) néven is jelentékeny város volt, a décei Roh-ok birtokában, kik a nem messze ide feküdt *Décse* m.-várost és odább ény. *Polositiczt* (ma Ploscsicza sztara) is birták.

Kutena-ban a Berstyanovczyiaknak is volt részük. Az ő fészkek azonban *Berstyanovcz* vára, melynek ma két Berslyanicza nevű helység is őrzi emlékét, nem messze Kutinától, észak felé. Berslyaniczától északra a mai Disnik, hajdan *Desnicze* (Desnicza), a Kapitánfiaké, — az ugyane tájon feküdt Szredna (vagy Zredna, Zredna-melléke) pedig főleg a Gyelefi vagy Gyeletity családé, melyből Vitéz János is származott.

Ily módon az a terület, melyet ma Belovár- (Belovár-Körös-) megye néven ismerünk, a XV. században (nagy részben) Körösmegyéhez tartozott. De ehhez tartozott ugyanekkor a mai *Pozsega-megye egész nyugoti fele* is, nagyjából a képzeletben Czernik-től (hajdan inkább: Csernek) észak felé az Ilova folyóhoz huzott vonal vidékéig. E tájon kissé bajosabb eligazodni s ez szintén csak a hegységek és folyók behatóbb tanulmányozásával lehetséges, mert a helységek nagy része eltűnt vagy nevet változtatott. Fővezetők az Ilova folyó, mely kivált felső részében Szaplonecza nevet is viselt; a Tapolcza, hajdan Toplicza; a Csavlovicza, hajdan *Mecsenicze*; a Biela, hajdan Peker; a Pakra, hajdan Pekrecz és a (Veliki) Sztrug, mely ma is régi nevét viseli.

A Száva mentén (nyugoton) *Velika* vagy Velike vár az uralkodó pont, mintegy 38 faluból és pusztából álló nagy uradalmával, a mai Kraljeva Velika táján; odább keletre *Szencse* és *Szencse-Szent-Demeter*, a Tibold-nemzetség birtokában, mely e vidéken még *Szombathely* (ma Sztara Szuboczka) és *Granicze* erősségeknek s odább észak felé *Fejérkő* várának (a mai Bjelasztinán) és *Szircs* várának (ma Sziracs) s ezekkel együtt nagy terjedelmű birtokoknak is ura volt. A Száva és Sztrug vidékén feküdtek *Szent-László* és *Majkovcz* kastélyok is. Az utóbbit 1489-ben Trani János szobrász kapta Mátyás királytól.

Nyugot felé Velikának *Megyericse* vagy *Vas-Megyericse* volt a szomszédja, melynek emlékét ma is őrzi Megyuritý falu. A XV. században a Marótiaké, Drágfiaké, Paksiaké; ugyanekkor három város: Peker vagy *Peker-Szerdahely* (ma: Szregyani), Miholcz és Megyericse s vagy 61 falu és pusztta tartozott hozzá. Peken a Tétény-nembeli Pekriek az ősi birtokosok.

Odább keletre a mai Pakrácz hajdan Pekercz vagy *Pekrecz* nevet viselt. Földesurai a jeruzsálemi Sz.-János-lovagok. Odább ék. *Bela* (ma Biela) az itteni benzés apátságé, az ugyane tájon feküdt *Oporovcz* (Apparócz) kastélylyal együtt. Ugyancsak északra Pakracztól a mai Badljevína hajdan *Bagyanovcz* nevet viselt s erősségével együtt a litvai Horvátoké volt.

E tájakon állt *Szent-Lélek* is, törzsbirtoka a Kasztellánfiaknak, kiknek kezére a XV. század folyamán több átment a Tibold-nemzetség jószágai közül is. Övék volt *Fenyőalja* (Podbor vagy Podborje), a mai Daruvár táján. Ugyanitt terült el két más m.-város, ú. m. *Csütörtökhely* és *Hévíz* is, mely utóbbi háromnak felel meg a ma szintén három helységből álló Daruvár.

Odább é. k. *Dobrakucsa* vár a Nelepeczeké, kik az itteni kolostornak is patronusai. Nyugot felé a mai Krestalovacz táján a régi *kristallovcki* uradalom terült el, valamint *Mecsenicze* és *Vajk-* vagy *Garázda-Keresztur* helységek és *Tapolcza-Szent-György* is.

A Daruvártól és Dobrakucsától é. ny. elterülő hegységben állt *Szaploncza* vára (ma: Sztupesanicza), hajdan szintén a Tiboldoké, majd a Garaiaké és lendvai Bánfiaké; ettől kelet felé pedig: *Atina*, a mai Vocsin, ma már Verőczemegyében. Az utóbbi az Aba nembeli Atinaiaké volt, majd szintén a Garaiak kezére került. Atinától kelet felé feküdt a *darnóczi* és *szentmiklósi* uradalom, hasonlóképp a Garai rokonságé. Az előbbinek emlékét őrzik ma Drenovacz és Pusina falvak; az utóbbiét pedig Miklos, Vocsintól kelet-d.-kelet felé.

E tájaktól északra a Dráváig a zágrábi püspökség birtokai következnek: *Szalatnok* (ma Szlatina), Szopja (ma Szopje), *Vaska*, *Guestye* (ma Gatyistye) és *Iváncz*, mely ma nincs meg.

Odább kelet felé — szintén a mai Verőczemegye területén — a *Bakovczai* és *Bakonyai* családok terjedelmes uradalmi következnek, a mai Bukovicza, Csadjavicza, Czernacz stb. falvak és Klokocsevacz folyó vidékén. Dél felé pedig a mai Orahovicza a régi *Raholcza* val ugyanegy, mely a Raholczai-Ujlaki rokonság birtoka volt.

A Dráva mentén, a mai Dolnyi-Miholjacz és Szv.-Gyuragy táján terült el végre az *asszuágyi* óriási uradalom, melyhez a Mátyás király korában nem kevesebb mint hat mező-város és vagy 162 falu tartozott, a Karasicza, Vuicsicza stb. folyása mentén, hol a vidék csakugyan telve van kiszáradó folyó-medrekkel, asszu-ágyakkal. E vidéket eddigi földrajz-történetírásunk teljesen összekeverte Eszékkal, mely már — jóval odább kelet felé — Baranya és Valkó megyékhez tartozott. Asszuágy különben szintén a Tétény-nembelieké, majd a Marótiaké volt; holott Eszék a Kórógyiaké.

Ezek után önkéntelen is szembetűnik a régi Körösmegye rendkívüli *nagysága*. Felolvasó ennek okát fejtegeti s azt első sorban az egyház-kormányzati régi felosztásban találja, melylyel nagyjából a politikai vagy közigazgatási felosztás is összevág. Sorra veszi a zágrábi püspökség: kemleki, kamarczai, császmái főesperességi, császmái prépostsági (szencsei és guestyei alesperességi) és vaskai főesperességi kerületeit, melyek a régi Körösmegye testét alkották; igazolja az eltéréseket s kifejti különösen, miért kellett a szintén Szlavoniához számított Verőczemegyének a nagy Körösmegyébe beékelődve, annyira összezsugorodnia. Ennek okát különösen abban találja, hogy Verőczemegyéhez tartozni annyit tett, mint Verőcze urának bírósága és hatósága alá tartozni, neki fizetni tízedet és nyestbőr-adót, mely körülmény inkább taszító, mint vonzó erővel ruházta fel e kis megyét.

Aztán rámutat Körösmegye élő, belső intézményeire, melyek összhangzásban állanak terjedelmével. Főleg a *praedialis* vagy *vár-nemesek* intézményét emeli ki, mely egész területeket vett ki a megyei közvetlen hatóság alól, minthogy e nemesi kerületek első sorban földesuraik hatósága alá tartoztak.

Végül a *helynevek* és *közbirtokosság* megfigyelése alapján a lakosság zömének szláv s a nagyobb birtokosság magyar voltát bizonyítja, részletesen felsorolván a megyében birtokos tősgyökeres magyar vagy legalább anyaországi nemzetségeket és családokat. Majd ez állapot keletkezésére utal, a magyar hódításra, mely a földbirtokok királyi adományozása következtében magyar intézményeket, magyar szellemű köz-életet támasztott e szláv lakosságú megyében is. Ez életet a török hódítás semmisíté meg, mely után az e tájakra tóduló horvátság új társadalmat és országot alapított itt.

Végül rámutatva a magyarságnak a Száva-Drávaközben szenvedett nagy veszteségeire, azon óhajtságának ad kifejezést, vajha a horvát közvélemény is véggép megnyugodnék eme rá nézve oly kedvező fejlődésben, hogy így a magyar és horvát történelmi tudományt elválasztó mély szakadékok mielőbb a történelmi hazugságok törmelékeivel töltessenek be.

A vasutak jövedelmezőségéről, kapcsolatban a tarifák kérdésével.

(Kivonat *Lipthay Sándor* lt. május 23-án tartott székfoglalójából.)

A vasutak valószínű bevételeinek meghatározására vonatkozó egyik korábbi dolgozatához csatlakozva, az előadó jelen értekezésében első sorban a vasutak üzleti kiadásainak előzetes meghatározásával foglalkozik és e végből a magyar és a közös vasutakról közzétett és az 1879-től bezárólag 1888-ig terjedő évtizedre vonatkozó statisztikai anyagot teszi vizsgálódásai tárgyává:

A vasúti forgalom sűrűségét a teljesített munkaegységek — személykilométerek, tonnakilométerek — mennyiségével fejezve ki, a pálya minden kilométerjére naponként átlag eső munkaegységek számát fajlagos sűrűségnek nevezi el, és ezt a különböző vasutakra nézve meghatározza.

Azon összefüggést illetőleg, a mely a fajlagos sűrűség és a naponkénti átlagos vonatszám között fennforog, előadó az erre vonatkozó statisztikai adatokból kimutatja, hogy a pályák lejtési viszonyai és lokomotívjaik munkabírása csak másodlagos befolyást gyakorolnak rá, és hogy a naponkénti vonatszámot elegendő megközelítéssel a fajlagos sűrűséggel egyenes arányban növekedőnek tekinthetjük. Nevezetesen bebizonyítja, hogy az a hiba, a melyet e feltevés miatt az üzleti kiadások meghatározásában elkövethetünk, élénkebb forgalmú vasutaknál 5 %, alárendelt forgalmúaknál pedig 9 % határon belül marad.

Áttérve ezután az üzleti kiadások kérdésére, ezeket két csoportba sorozza, a szerint, a mint a forgalom élénkségétől függetlenek, vagy a mint ezzel arányosan növekednek és ezen alapon kifejti, hogy a vonatkilométerkénti üzleti kiadásoknak, a vonatok számának növekedésekor, hyperbolás törvény szerint apadniuk kell.

Ismerteti a zavaró körülményeket is, a melyek miatt a különböző évek üzleti eredményei még ugyanannál a vasútnál is kisebb-nagyobb mértékben eltérnek egymástól és egyúttal a statisztikai eredményekből kimutatja, hogy a különböző pályák eltérő lejtésviszonyai és egyéb körülményeinek hatása alárendelt jelentőségű marad ahhoz képest, a melyet a vonatkilométerkénti költségek alakulására a forgalom sűrűsége gyakorol.

A statisztikai adatokból megállapítja továbbá a vonatkilométerkénti kiadások változásait kifejező hyperbolának egyenletét és ennek segítségével megmagyarázza, hogy miként lehet valamely tervezett vasútra nézve a valószínű üzleti kiadásokat előzetesen meghatározni.

A kiderített hyperbolás törvényt az értekező egyúttal arra is felhasználja, hogy azzal még a vasutak önköltségeire vonatkozó némely kérdést is megvilágítson.

Így reámutat arra, hogy a szállítás munka-egységeinek — a személykilométer és tonnakilométer teljesítményeknek — költsége a vonatkilométerek költségével arányosan szintén változik, hogy ennél fogva az önköltségeknek valamely adott esetben való meghatározása nem szolgáltathatja a szállító-díjak általánosabb érvényű megszabásának alapját.

Hivatkozva továbbá arra, hogy az önköltségek annál kisebbek lesznek, mentől nagyobbá válik a forgalom, megemlíti, hogy a vasutaknak a végből, hogy valóban olcsón szállíthassanak, oda kell törekedniök, hogy a szállítás rajtuk lehetőleg tömegessé váljék.

Ez alapon védelmezi az ú. n. érték-díjszabások, a differenciális tarifák, valamint a kocsirakomány díjszabásokat és a refakciák intézményét. Mindezek közérdekű hatást gyakorolnak, mert elősegítvén a szállítások tömegességét, az önköltségek csökkenését eredményezik, ennél fogva a díjszabások általános mérsékletét teszik lehetővé.

Értekezésének második szakaszában az előadó a díjszabások befolyását taglalja a vasutak jövedelmezőségére.

A díjszabások leszállítása ugyanis — tapasztalat szerint — a szállítmányok tömegességének fokozását idézi elő, a mely azonban a körülmények szabta bizonyos határon túl még akkor sem emelkedhetnek, ha a vasút a szállítást egészen ingyen teljesítené. Megfordítva a díjszabás emelése a szállítmányok tömegességét csökkenteni fogja és a forgalom teljesen megszűnnék, ha a díjszabás emelése bizonyos határon túl történnék.

Hogy mily mértékben befolyásozza a díjszabás valamely módosítása a forgalom tömegességét, ez a teherszállítmányoknál azok értékével van összefüggésben, a személyforgalomban pedig a népesség vagyoni helyzetétől függ. Csekélyebb értékű áruk forgalmát a díjszabás azonos leszállítása sokkal nagyobb mértékben fokozza, mint az értékesebb árukét, a személyforgalom pedig a viteldíj leszállítása következtében annál inkább gyarapszik, mentől szegényebb a vasút-szelte vidék népessége.

Hazai vasutainknál például, a melyek szállítmányainak java részét nyerstermények teszik és a melyek túlnyomóan oly vidékeken vonulnak végig, a melyek lakossága szerény anyagi viszo-

nyok között él, a díjszabások valamely leszállítása a forgalomnak átlag nagyobb gyarapodását fogja előidézni, mint kedvezőbb helyzetű államok vasútjain.

Értekező a díjszabás és a forgalom közötti összefüggést geometriailag valamely egyenes vonallal ábrázolja és ennek alapján az üzleti bevételek változásait függőleges tengelyű parabolával fejezi ki, a melyből a vonatkilométerkénti bevételeket ismét egyenes vonal szerint változóknak találja.

Összehasonlítva azután a vonatkilométerkénti bevételek egyenesét a vonatkilométerkénti kiadások hyperbolájával, mely vonalak metszékeinek különbsége a vonatkilométerkénti tiszta hozadékot ábrázolja. Ezt megszorozva a naponkénti vonatok számával, a pálya minden kilométerjére naponként eső tiszta hozadékot is meghatározza, a melyet ugyancsak függőleges tengelyű parabolával ábrázol.

Ily módon geometriailag elemezvén a kilométerkénti tiszta hozadéknak a díjszabások módosításakor történő változásait, fejtegetéseinek eredményeit a következőkbe foglalja:

•Mint látható, létezik egy túl magas és egy túlságosan alacsony díjszabás, a melyeknél a kiadások a bevételeket föleméztik és a melyeken túl a vasút bevételei még az üzleti kiadásokat sem fedezik.

A szóban forgó túl magas díjszabás mérséklésekor a tiszta hozadék kezdetben növekszik, míg egy bizonyos díjszabásnál legmagasabb értékét eléri. Ez a díjszabás a vasút jövedelmezősége szempontjából nyilván a legkedvezőbb.

A díjszabás még messzebb menő mérséklésekor a tiszta hozadék ismét apadni fog.

Látnivaló az is, hogy az említett legkedvezőbb díjszabás előtt és után vannak oly magasabb és alacsonyabb díjszabások, a melyek ugyanazt a hozadékot eredményezik. A vasút jövedelmezőségére nézve közömbös, hogy ezek közül melyik érvényes. Közgazdasági szempontból azonban nem szorul bizonyításra, hogy az alacsonyabb díjszabásnak választása az, a mely a vasút-szelte vidék érdekeinek jobban megfelel.

A díjszabás megállapításakor ezek szerint lényeges befolyást fog gyakorolni az a körülmény, hogy az illető vasút magán- vagy államvasút-e? Az első esetben a vasút törekvése oda fog irányulni, hogy a tiszta hozadék szempontjából legkedvezőbb díjszabást alkalmazza, míg a második esetben nyilván a közgazdasági szempontból kedvezőbb díjszabásra kell a vasútnak törekednie, mert az állam a vasút jövedelmezőségét nem pusztán tiszta hozadékának alakjában élvezi.

A tiszta hozadék parabolájából továbbá látható, hogy az a kérdés, vajjon a tarifák leszállítása valamely vasút jövedelmező-

ségét fokozni vagy apasztani fogja-e, attól függ, hogy az illető vasút forgalmi állapota a parabolának mely részébe esik.

Ha a tarifák leszállítását megelőző állapot a parabola első felébe esik, akkor a díjszabás mérséklése következtében a hozadék nagyobb lesz, mint annak előtte volt: föltéve, hogy a leszállítás nem volt túlságos.

Ha ellenben valamely vasút forgalmi állapota a parabola második felébe tartozik, akkor a tarifák mérséklése föltétlenül a hozadék csökkenését fogja okozni.

Könnyen belátható az is, hogy a tiszta hozadék a díjszabások leszállításakor annál kedvezőbben fog alakulni, mentől gyorsabban apadnak a vonatkilométerkénti üzleti kiadások a vonatok számának növekedésével. Minthogy a vonatkilométerkénti kiadások hyperbolás törvénye miatt azok apadása ritka forgalom esetén — t. i. a hyperbola homloka táján — gyorsabban történik, mint élénk forgalomnál — vagyis az assymptotához közelebb fekvő ágban — nyilvánvaló, hogy ugyanazon forgalomgyarapodást föltételezve, a díjleszállításnak kedvezőbb pénzügyi eredmények fognak megfelelni a csekély forgalmú vasutaknál, mint élénk forgalmú pályákon.

A felsorolt okoknál fogva a díjleszállítás jó sikere hazai vasutainkra nézve valószínűbb, mint fejlettebb forgalmú vasutakon és viszont abból, hogy az ide vonatkozó kísérlet osztrák és belga pályákon — mint hírlik — balsikert aratott, valamint abból, hogy a porosz vasutak, számításaik alapján, a díjleszállítás kísérletét magukra nézve károsnak tartják, helytelen volna hazai vasutainkra nézve is ugyanazt következtetni.

Értekező azután megvizsgálja még azt a befolyást, a melyet a vasutak jövedelmezőségére az a körülmény gyakorol, hogy a forgalom sűrűsödésével arányosan gyarapítani kell a vasút járműveinek az állományát is, sőt hogy bizonyos mértékben a pálya építményeinek a kibővítése is szükségessé válik. Együttal a vasutak statisztikájából merített adatokból szabályokat állapít meg, a melyek segítségével a jármű-állomány szaporításának mértékét meg lehet határozni.

Az értekezés befejezéseül a bemutatott módszer azoknak a díjszabás-leszállításoknak tanulmányozására van alkalmazva, a melyek a m. kir. államvasutakon a személyforgalomban zónatarifa néven 1889-ben, a teherforgalomban pedig 1891-ben életbe léptek.

Ez alkalommal a személyforgalom adatait az 1890. év tényleges eredményeihez képest veszi fel, vagyis azt feltételezi, hogy a díjszabás átlag 33 % -nyi leszállítása 81 % forgalomgyarapodást létesített.

A teherdíjszabás leszállítását 10 % -ra becsüli és pozitív

eredmények híján számításait azon feltevések alapján eszközli, hogy a díjszabás eme leszállítása a forgalom sűrűségének 20 %, 40 % illetőleg 60 % gyarapodását fogja előidézni.

E föltevések közül a 20 % gyarapodást a legközelebbi évek eredményeire véli vonatkoztathatni, míg a 40 %-os, illetőleg 60 %-os föltevések váratlanul kedvező viszonyok alakulását jelezvén, inkább a messzebb jövőnek képét tárhatják elének.

A vizsgálódás eredményét a következőkbe foglalja:

«Az előzményekből vonandó következtetésekre áttérve, mindenekelőtt láthatjuk, hogy pusztán a személydíjszabás leszállítása esetén a számítás a tiszta hozadék mérsékelt — 4 %-os — apadását eredményezi. Ez apadásnak számszerű értékére nagyobb súly természetesen nem helyezhető, mert az egész számítás a dolog természeténél fogva csak közelítő lehetett. Viszont az is kétségtelen, hogy a személyforgalom végrehajtásánál a vonatok teljesebb kihasználására vonatkozó intézkedésekkel a vonatok számát némileg csökkenthetjük és azzal a tiszta hozadékokat javíthatjuk; de ezen az úton tetemes eredményeket elérni azért nem lehet, mert ily arányban túlhajtott intézkedések az utazás kényelmességének rovására történnek, és ezért a díjszabás leszállításának hatását ismét ellensúlyozzák.

A tiszta hozadéknak emez elérhető javulását is figyelembe véve, véleménye oda terjed, hogy vasutaink üzleti fölöslegét a személydíjszabás szóban forgó leszállítása zavarni nem fogja, más szóval, hogy nem valószínű, hogy annak következményeül a tiszta hozadék, több évnél átlagát tekintve, számbavehetőleg apadjon vagy növekedjék. Ez azonban nyilván nem zárja ki azt, hogy egyes években, a melyekben az üzleti kiadások — az értekezése folyamán részletezett okokból — kedvezőbben alakulnak, hozadéki többlet keletkezzék; csakhogy ezzel szemben más évekre nézve, a melyek üzleti kiadásai kedvezőtlenebbekké válnának, a hozadéki hiánylatok eshetősége is fenforog.

A személydíjszabás és teherdíjszabás együttes hatását tekintve, a számítás eredménye a tiszta hozadék alig számbavehető — 1.5 %-nyi — apadását jelzi. A vonatok jobb kihasználására törekedve, ezért ebben az esetben csakugyan reményelni lehet még a tiszta hozadéknak mérsékelt növekvését is, úgy hogy részben még a járómű-állomány szaporításához szükséges összegek gyümölcsozótetése is várható.»

Értekező azután tájékoztatást nyújt a járóművek szaporítása czimén szükséges összegnek nagysága iránt is és azt a forgalom valószínűnek jelzett fejlődése esetén kilométerenként 3300 forintra teszi, mely összegnek kamatai a naponkénti tiszta hozadéknak csak mintegy 5 %-ára rúgnak, úgy hogy a vonatok tökéletesebb kihasználása révén csakugyan remélhető, hogy a

valósággal eredő üzleti fölösleg, az elébb kimutatott 15 %-nyi apadás fedezésén kívül, részben a beruházás tőkéjének kamatozásához is hozzá fog járulni.

A 40, illetőleg 60 % forgalomgyarapodás esetén a tiszta hozadék 21, illetőleg 32 %-os növekedése keletkeznék.

Értekezését az előadó a következő szavakkal fejezi be :

•Az a vélemény, a melyet magunknak a megelőző fejtegetések nyomán arról a befolyásról képezhetünk, a melyet a szóban forgó tarifa-leszállítás az illető vasútvonalak jövedelmezőségére gyakorolni fog, ha nem is egyezik teljesen a rózsásabb hivatalos véleménynyel, de mégis igen kedvezőnek mondható.

A tarifa-leszállítás közvetlen hatásaképen nem reméljük ugyanis — a közvetlenül küszöbön álló évek átlagát értve — a tiszta hozadék számbavehető gyarapodását, de viszont nem tartjuk valószínűnek azt sem, hogy ez intézkedés a hozadék csökkenését eredményezze. Az állam ennél fogva a tarifa-leszállítással elért közgazdasági előnyöket, nézetünk szerint, pusztán azzal a kockázattal fizeti meg, a mely az újabb beruházások tőkéjének bizonytalan kamatoztatásában rejlik és nem habozunk kimondani véleményünket, hogy ezt az árt a teljesítménynyel szemben igen mérsékeltnek tartjuk, annyival inkább, mert a beruházandó tőke egyúttal hatalmas tényezője lesz a magyar ipar föllendülésének és mert bizonyára nem túlságosan távoli időkben vasutaink forgalma már a természetes fejlődés során is annyira fokozódni fog, hogy az állam hozzájárulását a szóban forgó tőke kamatoztatása körül is teljesen megszünteti.

A leszállítás előidézte közgazdasági hatásnak jellemzése túl esvén értekezésünk keretén, e tekintetben csak annak a főlemlítésére szorítkozunk, hogy a díjszabás szóban forgó reformjának közvetlen következtében vasutainkon a forgalom sűrűsége mintegy 30 %-kal fokozódott, a mire ez impulsus nélkül egy évtized alatt is alig számíthattunk volna. E forgalom-gyarapodás egyúttal népünk vagyonának gyarapodását, nemzetünk erősödését jelenti, és így bizonyára hatalmas lépést jelez azon lázas törekvésünkben, hogy a multak mulasztásait pótolva, a nagy kulturállamok előhaladását megközelítsük.

A polgári utasoknak nyújtott 36 %-nyi kedvezmény a személyforgalomban majdnem úgy hat, mintha a távolságok ugyanazon arányban kisebbedtek volna, — vagy mert a területek e távolságok négyzetével arányosak — mintha az ország területe azonos népesség mellett, elébbi kiterjedésének mintegy 0.4-ed részére összevonódott volna.

A népesség ennél fogva a személydíjszabás révén virtualis értelemben a megelőző állapotnak 2.5-szeresére sűrűdött, úgy

hogy közgazdaságunk ezentúl az eddiginél kedvezőbb alapokon indulhat.

A személyforgalom könnyítése a mindennapi tapasztalat szerint mozgékonytette népünk azon rétegeit is, a melyek ekkoráig születéshelyükhöz szinte odarögzítve voltak; ezek folytán ezentúl a kulturának és a gazdasági fejlődés modern eszközeinek az eddiginél gyorsabb térfoglalására számíthatunk, valamint arra is — a mi minket a vasutak jövedelmezőségének tanulmányozása alkalmával a legközvetlenebbül érdekel — hogy vasutaink forgalma, a mely mindezeknek fokmérőjét teszi, ezentúl az eddiginél gyorsabb arányban fog élénkülni.*

Körmöczbánya északnyugati vidékének kőzetei.*

E cím alatt szerző azon területről értekezik, mely délen Felfaluig, keleten a körmöczi fővölgy vasútjáig, északon a Turócz folyóig, nyugaton pedig a «Stukische Kohlung» és Kunosházáig terjed. Ezen vidék területe körülbelül egy négyzet mérföld.

Körmöczbánya bányászati és részben geológiai irodalma nem jelentéktelen, de közzetani tekintetben alig történt valami. Ujabb petrográfiai vizsgálatok egyáltalában hiányoznak.

Körmöcz geológiai alapját 1847-ben *Pettko János*, volt selmeczi akadémiai tanár vetette meg, 1866-ban *Windakiewicz* és báró *Andrian* bécsi geológusok térképezték e vidéket. 1869—71-ben pedig *Zechentner G.* magyar kincstári bányorvos tanulmányozta ezen bányászati szempontból oly fontos vidéket; kéziratát és geológiai térképét, melyet mindeddig nem adott volt ki, szerzőnek bocsátotta rendelkezésére, azon felhatalmazással, hogy azt tanulmányaiban felhasználhassa. Továbbá 1877-ben *G. v. Rath* közölt néhány futólagos jegyzetet Körmöcz vidékéről, 1885-ben és 1887-ben pedig a m. k. földtani intézet bányageológusa: *Gesell Sándor* végezte itt a részletes bányageológiai fölvételt. Ez utóbbit azonban szerző nem használhatta kútforrásul, mivel tanulmánya megjelentéseig még nem látott napvilágot.

Szerző a munkájához egy geológiai jelzésekkel ellátott térképet mellékel, a melyen a határok saját bejárásai alapján vannak berajzolva. Ez utóbbiak kijelölésében segítségül vette a gyűjtött kőzetanyag petrográfiai meghatározásának eredményeit, a mennyi-

---

* *Irla Teschler György*; kiadta a M. Tud. Akadémia. (1 földtani térképpel és 2 táblarajzzal) Budapest, 1890.

ben előbb a kőzet vékony csiszolatait mikroszkop alatt, földpátjaikat pedig a Behrens-féle mikrochemiai módszer segítségével határozta meg. A két táblán néhány nevezetesebb geológiai földtárást rajzol és több mikroszkopos részletet ismertet a körmöczi kőzetek vékonycsiszolataiból.

A trachit-erupció legrégibb tagjának szerző a körmöczi ércsterület zöldkővét tartja, mely andezin-labradorit tartalmú piroxén-andezit átváltoztatásából keletkezett. Ez a kőzetfaj a mellékelt térképen nagyjából azon területet foglalja el, mely Körmöcztől nyugatra, a vasút és a Grundbach között, másrészt pedig a jánoshegyi vasúti állomás és Felső-Tóti között fekszik, a melyből azonban a Todtenwand és Volle Henne kúpjai, mint nem zöldkővesedett, szürke piroxén- (részben hipersztén és amfibol) andezitből állók, külön válnak. Észak-nyugaton pedig legidősebb a Steinhübel és Koneshay környéke, mely amfibol-hipersztén-andezitből áll, a melyben alárendelten biotit is előfordul. A Stadelbusch, Stefelsrand, Kloperschlag hipersztén-amfibol-andezit, míg a Stückige Kohlung és Bucina is ugyanaz, csak hogy ezek kőzetében hipersztén mellett augitot is találunk. Lényegesen ugyanezen trachittypusból áll az a terület is, mely a Kühsänger tájáról Sandhübel felé húzódik le. Ez utóbbiban, valamint innét Sandhübel tájára, a zöldkő területre is áthúzódva, ugyanazon típus sphaerolitos kiképződése lép fel.

A felvett terület északnyugati sarka trachittufából áll, délen pedig a délnyugati sarokban, a Kaproncza melletti Sandhübelen, riolittal, Felső-Tóti körül pedig riolittufával találkozunk. Az északkeleti oldalon, még pedig nagyjából a vasút mentén, a trachittörmeléknek egy zónája válik ki.

Szerző figyelemmel kísérte felvételei alkalmával a telérquarczitok és a kaolinos trachitmódosulatok előfordulásait, a melyek kizárólag a zöldkő területre szorítkoznak, úgyszintén megjelölte mindazon pontokat is, a hol pirites, cordierites és mészpát-eres zöldkövet lehetett constatálni.

Végül pedig megemlítendő, hogy a Ferdinánd altárnában, az I. számú aknától északra alig néhány méterre, zöldkőre akadtak, a melyet eddig már 216 méternyire feltártak, s melynek kőzete a petrográfiai vizsgálat során kevés amfibolt tartalmazó piroxén-andezit zöldkőves módosulatának bizonyult.

A magyar fauna Bombinatorjai s egy új Triton-faj hazánkból.*

Bevezetés gyanánt tárgyalja hazai irodalmunknak a Bombinatorokra vonatkozó adatait, melynek során kitűnik az, hogy a korábbi összes bűvárok hazánkban csupán egy fajt, a *Bombinator igneus* Laur.-t említették. *Dielz E. A.* volt az egyedüli, a ki kimondta annak lehetőségét, hogy Erdélyben talán a *Bombinator pachypus* Bon. is tenészik.

A *Bombinator pachypus*-ra vonatkozó általános irodalmi adatok történelmi tárgyalása után összegezi azon ismertető jeleket, a melyek alapján a két fajt: a *B. igneust* és *B. pachypust* egymástól megkülönböztetjük. Összehasonlításai arra az eredményre vezették, hogy a *Bombinator pachypus* bőrén a szemölcsök tetején egy nagy, fekete, hegyesvégű és fehértövű szarutüske emelkedik, a mely körül kisebb, de szintén hegyesvégű tüskék csoportosulnak s ezek sűrűn álló feketésbarna pontoknak látszanak. A *Bombinator igneus* bőrének szemölcssein ellenben egy kisebb-nagyobb fekete szarubibircs tűnik ki, de körülötte szarupontok nincsenek.

A fajok leírását a *Bombinator igneus*-ével kezdi meg. A synonymek összeállítását a faj jellemeinek összegezése követi. A szín és ivari dimorphismus ismertetését a földrajzi elterjedés tárgyalásával rekeszti be. E fejezetben első sorban kimutatja azt, hogy e faj Európában mennyire elterjedt, azután részletezi a hazai elterjedésre vonatkozó adatokat, melynek kapcsán tisztázni igyekszik az irodalmunkban található följegyzések helyességét vagy helytelenségét. Adatai szerint az erdélyrészi mezőség hazánknak legdélibb pontja, a melyen e faj tenészik.

A *Bombinator pachypus* tárgyalásával ugyanazt a sorrendet követi, a mit a megelőző fajnál. A földrajzi elterjedésre vonatkozó adatokból kitűnik, hogy e faj Európában és hazánkban is meglehetősen közönséges. Nézete szerint e faj a hegyes vidékek lakója. A korcsosodásnak is feljegyzi pár érdekes esetét s különösen a nőstényeknél észlelt, a hímekre valló korcsos képzményeket.

---

* Irla *Méhely Lajos*. Math. és termtud. közlem. XXIV. köt. 9. szám. 2 rajzlappal.

A dolgozat szövegbeli adatait két táblán 16 gondos és csinos kiviteli ábra magyarázza.

A közlemény második része a *Triton Montandoni*-nak hazánkban való előfordulását constatálja. Hazánkban ez ideig csupán három *Triton*-faj volt ismeretes, nevezetesen a *Tr. cristatus* Laur., *Tr. taeniatus* Schneid. és *Tr. alpestris* Laur.; tehát a *Triton Montandoni*-val a hazai fajok egygyel növekedtek. E fajt legelőször dr. *Traxler L.* találta hazánkban Szidorfalván, majd F.-Hraboviczán, később az *Méhely* is gyűjtötte, Felső-Tömös mellett és Papolcz közelében. Ezzel kapcsolatosan aztán összefoglalja a faj jellemeit, a melyekből kitűnik, hogy legközelebb áll a *Tr. palmatus*-hoz. E közlemény-részlet különben csak előleges jelentés.

Nekrológok a M. Tud. Akadémia elhunyt tagjairól.

XIV.

Berde Áron.

(1819—1892.)

Dr. Berde Áron akad. levelező tag Háromszékvármegyében, Laborfalván 1819-ben született; atya a székely határőrségi kötelekben mint lovas rendi birtokot — primipilatus — bíró székely nemes a II-ik székely gyalog határőrezredben szolgált, a mitől az ifjú nemzedéket csak az iskola és a tanulásban jeles előmenetel tehetette mentté. A tanulók előmeneteléről az egyházi hatóságok évenként jelentést tettek a kir. kormányzék útján az erd. főhadvezérségnek. A gondos atya ismerte a határőrségi szolgálat súlyos voltát, s fia taníttatását elhatározta. Ez szorgalmának a helyi elemi iskolában, a hol tíz éves koráig tanult, örvendetes jeleit adta, a gymnasiumi tantárgyakat a székely-kereszturi algymnasiumban, 17-ik életévében végezte, a philosophiát és mathesist a kolozsvári unitárius főtanodában 1837-ben 21 éves korában, mindenütt kitűnően. Mikor jogra kelle mennie, a kolozsvári főtanodánál megürült tanári székre 1842. jún. 23-án a korondi zsinati főtanács megválasztotta, felsőbb helyről útlevelet eszközölt számára a berlini, jénai, götttingai és angolországi egyetemekre mehetés s ott tanulhatás végett, a mit a felség, Jéna kivételével, adott meg, a hová menni ez időben még tiltva volt. E közben Berde fölkereste erdélyi hitrokonait — magánosokat és egyházakat — azoktól feles úti költséget gyűjtött, az egyház pedig úgy az utazási, mint külföldi tanulása idejére a szükséges költségről biztosította, tőle kötelezvényt vett,

hogy visszatérte után magát szolgálatára szenteli, s ajánló levelet adott neki. Berde azon évi szeptemberben Berlinben a természet- és államtudományok rendes hallgatására iratta be magát. Míg társai az akkori szokás szerint encyclopaedicus műveltségre törekedtek, ő már mint tanuló a mathesisra és természettudományokra fordított különös szorgalmat, s nem — mint legtöbb barátai — ügyvédi, közhivatali vagy udvari tisztí pályára, de a selmeczi bányászakadémiához készült, a hol leghamarabb célhoz lehe- tett jutni.

Berde Berlinben léte alatt főtörekvését a természettudomá- nyok kísérleti részére fordította, a miben Mitscherlich, Dove, Ehrmann és Ehrenberg nagyhirű tanárai voltak segítségére. Később a híres Gneistnak jutott ismeretségebe, s ez őt Riedel és Fried- lándner tanárokkal ismertette meg, a kik államtudományi előké- születében különös jóakarattal segítették. A szünidőben a lipcei és hallei egyetemeket látogatta meg, s főnmaradt idejét ha- sonló célból tett utazásban töltötte el. Göttingában egy hónapot töltött, Marburgban Bunsennel ismerkedett meg, s az akkor fogoly Jordannal. Giessenben soká maradt, hogy Liebignél a chemiai analysisben teljesen tájékozza magát. Heidelbergben Rau és Gmelin, tanároknak jutott ismeretségebe. Ily mély alapú előkészületek után tért vissza 1844 őszén. Új tisztébe szeptember 20. beiktattatván: tanítását elkezdette, a mi hamar hírt szerzett nevének s az iskolának, a hol tanított. Különböző, de főleg felső osztályú tudománykedvelő férfiak felkérték őt, hogy részökre külön előadásokat nyisson a természettudományokból, főképen a chemiából, a mit szívesen megtett. Előadásait számos honoratior és arisztokrata hallgatta. Alapos és világos előadásával meg- ragadta hallgatóit, népszerűvé tette az addig legelhanyagoltabb tudományt, — a természettudományt. Majd irodalmi útra ter- jesztette azt, s szerzett számára barátokat és művelőket. 1846- ben Takács János tanártársával alapította és szerkesztette a *Természetbarát* című tudományos hetilapot jul. 2-tól 1847. szept. 23-ig. Ekkor társa visszalépett, ő egyedül adta ki, több- nyire írta is; neve vagy L. V. (Laborfalvi Vincze) álnév alatt 1848. jún. 29-ig, ettől nov. 9-ig *Ipar- és Természetbarát* vál- tozott czim alatt ismét egyedül szerkesztette és adta ki, míg a viszonyok munkáját megszakítani kényszerítették.

Más munkát tűzött maga elé ugyan e szakban. Még 1847-ben megírta *Légtineménytan s a két magyar hon égalja* című tudományos művét, melyet a m. tud. Akadémia az 1845—1850. megjelent természettudományi magyar művek közül legérdeme- sebbnek ítélte s a Marczibányi jutalommal tüntetett ki. 1858. decz. 15. pedig e művéért levelező tagjává választotta. 1848-ban tanítványai számára kézi könyvül magyar átdolgozásban kiadta

Stöckhard: *Die Schule der Chemie* (A vegytan iskolája) című művét, a mit a közönség is kedvelt. Még 1860. találkozunk nevével természettudományi tárgyú Székfoglaló értekezésében, melyet a természettudományi és matematikai osztály márcz. 12-ki ülésében e cím alatt tartott: *A levegői nyirkosság némely égalji befolyása**, melyben a légnak a növényekre és földtermékekre való befolyását saját észleletei alapján, a német tudósok hazánkról való nézeteit módosítólag, néhol kiegészítőleg fejtegette, s állításait és az eredményeket a magyar buza nagyobb súlyáról s boraink nagyobb szesztartalmáról gyakorlati példákkal világosította meg és igazolta.

Ítt megállott Berde szaktudományi írótolla. Vegytani kísérletezése egészségét megrontotta s neki félben kellett ezt hagyni. Kéziratai közt 1866-iki életirója** e műveket látta: *Tapasztalati Természettan, Szerves testek Chemiája, Chemiai műiparban*, könyvformában 60 íven, *Nemzetgazdaságtan*, a mit már akkor sajtó alá akart adni, s még maig sem sikerült célját elérni. Szakmája félbehagyására befolyt az absolutismus. A közélet erei el levén metszve, a nemzetnek más mentő eszközökről kellett gondoskodni. Ily czéllal alapították 1852-ben a *Heti lap* című politikai lapot s szerkesztésével Berdét bízták meg, a mit október 2-tól 1875. márczius 31-ig vitt, küzdve a cs. rendőrséggel s Vida Károlylyal, ki szintén ez időtájt alapította *Magyar Futár* című ó-conservatív irányú lapját. Gróf Mikó néhány társával szükségesnek látta egy szabadelvű és hazafias irányú új magyar lap alapítását, cautióját ő tette le, szerkesztővé Berdét választották, s írói közé a gróf és Teleki Domokos gróf is sorakoztak. Vida Berdében ellenfelét, lapjában lapja megrontóját látta, személyeskedésével, a hazafiak gyanúsításaival a kormány előtt lehetetlenné akarta tenni. De a hazafias közönség rokonszenve gróf Mikó, a gróf Berde mellett volt, s tiszta jelleme s tapintatos magatartása minden támadás ellen megvédte őt. Híven tartott ki a nemzeti ügy szolgálatában az idők jobbra fordultáig, s a rá bízott lapot 1859. decz. 29-ig szerkesztette, belbecsét számos köz- és államgazdasági czikkével emelve.

Az 1848-iki politikai és társadalmi nagy átalakulás, magashbecsvágy s tán az a körülmény, hogy Berde tanári hírneve és irodalmi sikerei által a gymnásiumi oktatás köréből kiemelkedett, az okok egyike vagy mindenik együtt arra birták őt, hogy egy időközben a kir. lyceumnál megüresedett tanszékre Csányi országos biztoshoz 1849. ápr. 17. folyamodott. E lépésénél két körül-

* *M. Akad. Értesítő* 1860. mathem. és természettud. osztály.

** *Egyetemes Magyar Encyclopaedia* 5—6. kötet, 124—25. l.

mény megjegyzendő. *Egyik*, hogy a lyceum országos, de katolikus jellegű volt, *másik*, hogy Berde az unitárius egyháztól küldetvén külföldre, szolgálatára el volt kötelezve. Az elsónél igazoló ok az, hogy füvészetre, gazdaságtanra stb. eddig is nevezetett ki nem-katolikus tanár; a másodiknál pedig az, hogy az unitáriusok megtisztelőnek vették tanáruk magasb fokú tanszékre alkalmaztatását. Egyik oldalról sem gördült tehát Berde útjába akadály. Más ok az, a miért célját nem érhetette el. Ő ugyanis a gazdasági tanszékre kérte kineveztetését. Az országos biztos Keserű Mózes, kathol. nevelés- és oktatásügyi előadóhoz küldötte át a kérést, az iránti véleményadás végett: van-e állomás ürességben? s kinevezhető-e folyamodó? Az előadó ápr. 19-én jelentette, hogy a kir. lyceumban közelebb a számviteltani tanári állás volt ürességben, de arra már Medvés Mihály ki van nevezve s tanítja is; a gazdasági tanszék betöltésére pedig csak majd az új tanrendszer behozatala után jó a sor, a mit az országos biztos folyamodomóval még az nap tudatott. De a mi most nem, teljesen sikerült Berdének 1863-ban. Ekkor szerveztetvén a kolozsvári jogakadémia, ő is folyamodott, s nov. 19-én kineveztetett a nemzetgazdaság s politika nyilv. r. tanárává, neki osztatván mint mellékes tárgyak a statisztika, pénzügytan és az osztr. birodalomhoz tartozó országok története; 1869. igazgatóvá neveztetett ki, tanári működése megtartása mellett; 1872. a kolozsvári egyetem felállítatván: ahhoz szintén a nemzetgazdaság és pénzügytan rendes tanárává neveztetett ki, s az egyetem első rectorává választatott; később tiszteletbeli jogtudori czímet nyert; az államtudományi vizsgáknak kezdettől fogva elnöke volt. Egyetemi tanárrá kineveztetésekor élénken nyilvánult mellette az ország kedvező véleménye, a lapok arcképét és életrajzát közölték, neve az új egyetem tanárai közt a köztiszteletben részesültek egyike volt.

A jeles férfi jogakadémiai és egyetemi munkakörében is, mint elébb másik kedvelt szakában, nemcsak a kathedrán, de az irodalomban is érvényesítette kiváló tehetségét. 1871-ben Kautz Gyula *Nemzetgazdaság- és Pénzügytanát* bírálta meg,* 1872-ben hosszabb értekezést tett közzé *A Tőkéről*;** fontos *beiglatási beszédet* tartott ugyan 1872. nov. 10. rectori állása elfoglalásakor, valamint 1873. okt. 14. működéséről is jeles *beszámoló beszédet*. Kéziratban maradt nála *Nemzetgazdaságtan* című nagy műve, melyet mindig készült kiadni, de nem tudta módját találni. Kéziratban maradt az *európai és északamerikai nemzeti bankok ismertetése* is.

Részt vett Erdély minden társadalmi és egyesületi alkotá-

* *Jog- és államtudományi Folyóirat* 1871. I—IV. füzetében.

** *Jogtudományi Közöny* 1872-ki évfolyam I—V. közlés.

saiban: áldozott a nemzeti színházra és az erdélyi Muzeumegyletnek alapító tagja volt; segítette létrejönni 1854 körül a gazdasági egyesületet mint annak igazgató választmányi tagja, az *Erdélyi Gazda* című szaklap szerkesztőségénél felügyelő bizottsági tag, s a lapba nagy számú gyakorlati irányú cikkeket irt. Tőle jelent meg egy nagy feltűnést keltett ily című röpirat: *Mit tegyen az erdélyi gazda, hogy jólétre jusson?* a miért pályadíjt is nyert. Ugyanazon egyesület kertészeti szakosztályának elnöke volt, s ügyeiben tevékeny részt vett. Utoljára alapító tagja s közgazdasági előadója volt az Erdélyi Magyar Közmívelődési Egyletnek. Mint kolozsvármegyei birtokos bizottsági tag volt 1861-től fogva végig, az autonomia erős védője, a megyének közgazdasági előadója, állandó választmányi, igazoló választmányi és statisztikai bizottsági tagja. Minden nemzeti ügynek igaz barátja és elősegítője.

Az unitárius egyházban tanácsos, iskolagondnok, majd 1876 óta egyik világi főfelügyelő gondnok, s az érettségi vizsgákon a kormány által kinevezett szakbiztos.

Berde társadalmi, polgári és közszolgálati egész körét betöltötte, kiváló tehetségével mindig a közjóra munkálkodott. Tanári működését betegsége miatt 1890 szeptemberében megszüntetvén, nyugalomba ment. 1892. jan. 25-én megszűnt élni, özvegyet hagyott hátra és egy fiút, elegendő vagyont s országszerte ismert neve becses örökségét.

XV.

Chrenóczi Nagy József.

(1818—1892.)

Chrenóczi Nagy József dr. Nyitra vármegye nyug. főorvosa, a magy. tud. Akadémia lev. tagja, kir. tanácsos, az orsz. egészségügyi tanács rk. tagja meghalt Nyitrán f. év február hó 11-én; temetése a városi és a vidéki közönség nagy részvéte mellett f. év február hó 12-dikén ment végbe. Az elhunyt Nyitrán született 1818-ban; a nyitrai gymnasium elvégeztével, hol mindig az első eminensek között foglalt helyet, a bölcsészeti tanfolyamra Vácra ment; orvosi tanulmányait Budapesten kezdte meg, majd Bécsben folytatta, hol 1840-ben orvostudorrá avatták. Kora fiatal-sága óta nagy vonzalommal viseltetett szülőföldje iránt; kiderül ez onnan is, hogy fölavató értekezése tárgyául a nyitramegyei bűdöskő források ismertetését választotta. Az orvostudori oklevél elnyerése után Nyitrán telepedett le, hol a képzett és jó modorú fiatal orvos a közönség és az intéző körök bizalmát csakhamar

elnyerte, úgy hogy 1844-ben a főorvos oldala mellett mint helyettest találjuk. A főorvos elhalálozása után 1848-ban főorvossá választották, mely tisztelet 42 éven át szakadatlanul viselte. Nagy József ritka képzettségű orvos volt, ismereteit folyton bővítette, a későbbi években is gyakran ellátogatott Bécsbe a kórtermekbe, hogy az orvosi tudomány haladását szemmel kísérhesse és magát az újabb vizsgálati módszerekbe begyakorolhassa; utazott a külföldön; újabb orvosi művek beszerzése és tanulmányozása által mindig a kor színvonalán maradt.

Orvosi gyakorlata mellett, kivált fiatalabb éveiben, a természettudományok nagy művelője volt; akkor, midőn a magyar nyelv az iskolából, a társaságból és a hivatalból ki volt zárva, ő a magyar tud. irodalomnak buzgó előharczosa volt; 1857-ben természettudományi folyóiratot adott ki Láng Adolf helybeli gyógyszerész társaságában, a «Magyarhoni természetbarát»-ot, mely egyidejűleg németül is megjelent, de előfizetők hiányában csak két évfolyamot ért meg. Tudományos munkálkodását a m. tud. Akadémia lev. tagsággal jutalmazta meg 1858-ban.

1855-ben «Encheiridion medicinae pastoralis» című művet írt a lelki pásztorok számára latin nyelven. További műveit képezik a «Madár» 1862, a Cholera Nyitra megyében 1831—74-ig (1878); Nyitra megye helyirása 1864-ben. Azonfölül több kisebb röpiratot írt álnév alatt a nép rossz szokásairól, pl. a pálinkaivásról.

Tudományos és szakmunkálkodása mellett általános műveltségének fejlesztésére nagy gondot fordított; már felnőtt korban sajátította el a franczia nyelvet, sőt öreg korára a spanyolt is tanulta s classicusan kezelte a latint, nagy tisztelője volt az ó-kori classicus költőknek; de ő maga is olykor hódolt a muzsáknak, és egyes kiváló alkalmakra latin ódákat írt.

Kartársaival szemben szigorú, de jóindulatú főnök volt, a fiatal kartárs véleményét szívesen hallgatta meg; a szerény, kezdő orvos támogatót és érdekeinek őszinte előmozdítóját találta benne. Kartársai és alárendelt orvosai, ha szigorától féltek is, kivétel nélkül tisztelték és nagyrabecsülték tudományossága, egyenes jelleme és becsületessége miatt. Ezen tiszteletnek külsőleg is adtak kifejezést, midőn 1887-ben a vármegyei orvosi kar 70-dik születésnapja alkalmából Vastagh György hazai művészünk-től festett arczképével lepte meg.

A betegekkel, a külszin után ítélve, néha röviden és látszólag ridegen bánt el, de lelkében azért a beteg érdekeit felfogó legnemesebb kedély lakozott, mely, ha mézes szavakban nem is nyert kifejezést, varázserőt gyakorolt a betegre, úgy hogy a város, sőt a távoli vidék nagyja-apraja a legnagyobb bizalommal viseltetett iránta. A szegénysorsú betegek gyógyítása körül elévül-

hetetlen érdemei vannak, mert ki tudta eszközölni, hogy a szegények részére a rendelés a hatósági orvosok által az országos alap terhére történhessék.

Nagyobb szabású, az akadémia számára írt munkája «Az akaratról» befejezetlen maradt; áldásos munkálkodásában és tudományos törekvéseiben megakasztotta az 1883-ban kezdődő betegeskedése, mely az 1884-dik év végével komolyabb jelleget vett föl. Megmaradt féloldali hűdése tevékenységében gátolta ugyan, de azért főorvosi tisztét nagy buzgalom kifejtése mellett tovább viselte, míg az előrehaladt korral járó gyengeség nem kényszerítette, hogy 1890-ben teljesen nyugalomba vonuljon.

Folyóiratok szemléje.

1. AZ ARCHAEOLOGIAI ÉRTESÍTŐ április 15-diki (2-ik) számának tartalma következő: Dr. K u z s i n s z k y B á l i n t «Archaeologiai mozgalmak Rómában az utolsó tizenöt év (1876—1890) alatt» című tanulmányának itt közölt második és befejező részében különösen a fölösött síremlékeket, a nyilvános és magánépületek romjait ismerteti, melyek Róma keleti részén, t. i. a Quirinalis, Viminalis és Esquilinus halmon napfényre kerültek. Azután sorra veszi a campus Martius építményeit s végre megismerteti a papa Giulio-féle múzeumot, melyben az ásatások emlékei össze vannak gyűjtve. — Fr ö l i c h R ó b e r t «Acumincum vidéke és a régi pannoniai limes» című dolgozatának második közleményében arra a végeredményre jut, hogy az Augustus korabeli Pannonia a mai Boszniát és Hercegovinát is magában foglalta. — Dr. S z e n d r e i J á n o s folytatja ezután «Magyar viseletképek címeres leveleinkben» című közleményét. Negyvenhét címert ír le tanulmányának e fejezetében s kétségtelennek hiszi, hogy az a viselet, mely hazánkban a XV—XVIII. századig úgy a hadi mint polgári életben dívott, Ázsiában Samarkandtól kezdve, európai Oroszországon, Lengyelországon, s hazánkban át Konstantinápolyig, illetőleg a Fekete-tenger partjaig divatban volt, hogy azonban nemzeti általános viseletté főleg hazánkban fejlődött, mely — nem tekintve a rövid szünetre, mely a XVIII. század czopfkorában tartott — alföldi népünk viseletében s a díszmagyar ruhában a mai napig is mint nemzeti viselet tartotta fenn magát. — Ifj. K u b i n y i M i k l ó s a «Krasznahorkai bronz-lelet»-et írja le. A leletben nyolcz különböző fajú bronztárgy került napfényre (bronzlekercesek, fibulák, karikák stb.). — «A szeged-röszkei sírleleteket» Reizner J á n o s ismerteti. A Szeged határában eső Röszke nevű kertészhely már a népvándorlási korban, sőt az ezt megelőző időkben is nevezetes telep volt, mint azt már az 1885-ben napfényre került leletek is

bizonyítják. A most előkerült lelet leginkább övdíszekből, karpereczekből, gyöngyökből stb. áll. — F. R. «Római feliratos téglá Szamos-Ujvárból» czímű cikkében egy ókori emléket fejteget, melyen több soros felirat látható. — A «Levelezés» során: dr. J ó s a A n d r á s a karázi sírmezőről. T é g l á s I s t v á n pedig a segesvári kincsről ad értesítést. — Az «Irodalom» rovatban a következő könyvismertetések vannak: Jedlicska Pál. Kis-kárpáti emlékek Éleskőtől Vágújhelyig; dr. Geréb József, A görög vallás és művészet; Janitschek, Geschichte der deutschen Malerei; Radimsky, Die Præhistorischen Fundstätten, ihre Erforschung und Behandlung. — A «Különfélék» tartalma: Idősb Doboczky Ignác nekrológja, az orsz. rég. és embertani társulat februári és márcziusi ülése, a Nemzeti Múzeum régiségtárának gyarapodása az 1892. év első negyedében, éremtáráé 1891-ben, a hunyadmegyei történelmi és régészeti társulat évkönyve, római korbéli ezüst láncz, Castaldira vonatkozó emlékérem és végre archaeologiai congressusok. A füzetet hat képes tábla és tizenegy ábra díszesíti

2. Az «ATHENAEUM» második (június 15-iki) számában Sch v a r c z G y u l a folytatja: «Magyarország alkotmányjogi átalakulása modern állammá» cz. megkezdett tanulmányát és főleg azon lassu, s egyéb európai monarchiák alkotmányfejlődési tüneteiből képest megdöbhentőleg kedvezőtlen életküzdelmet világítja meg, a melyet hazánk városai folytattak szemben a rendi országgyűléseinkben való osztályrészükért, figyelembevéve azon okokat is, a melyek folytán a túlnyomólag német városi elem nálunk politikailag oly jelentőségre, minővel a városok Aragoniában, Castillában, Angliában, Franciaországban s a skandináv államokban már a középkorban folytonosan bírtak, nálunk még a XVIII. százaban sem emelkedhetett. Kritikailag méltatja az 1790/1-diki rendek azon politikáját, mely mindent elkövetett, csakhogy a nemesség «ö r ö k i d ő k r e» adómentes maradjon és ráutal azon hatásra, mely a francia győzelmek folytán 1802-ben már némileg modern természetű engedményekre bírta rá az orsz. rendeket a jogszolgáltatási törvényalkotásban a nem-nemesekre való tekintetből. — Dr. L e c h n e r K á r o l y «A tudatosság ténye szellemi életünk eseményeiben» czím alatt psychophysiologikus tanulmányt közöl, melyben a tudatos érzést, mint az agy-dűcszejtek protoplasmáanyagának különös sajátosságát mutatja be. E sajátosság kizárólag az illető anyag molekuláinak desintegrationalis munkájával kapcsolatban jön nyilvánulásra, és pedig azért, mivel e desintegráció csakis az organismus reflexjelenségeinek létesülésével időazonosan léphet életbe. — Minthogy pedig a reflexek izomfeszülésekben nyilvánulnak, a tudatos szellemi események is csak akkor jöhetnek létre, ha őket valamely inger-behatás kelti föl és az izmok egyidejű reflexmozgásai kísérik. Ez okból a magasabb rendű szellemi működésnek nyitja a reflexpályák organikus szerkezetében keresendő. — Bebizonyítható, hogy a tudatos érzések erősségi foka, az ingerküszöb és ingermagas-

ság azon batárai, melyek közt tudatos-érzés egyáltalában lehetséges, az időküszöb terjedelme és az elfáradási küszöb nagysága, melyek szintén befolyásolják a tudatos-érzés mekkoraságát s alakját, hogy mindezek, jelentkezéseikben a reflectorius úton kiváltott izomfeszülés minőségétől függenek. — Legnagyobb szerepet játszanak ebben azon izomfeszülések, melyek a figyelmet közvetítik. Ezek eszközlik egyszersmind a begyakorlást is. A begyakorlás nem eredményez mást, mint hogy a figyelem a reflexfolyamat mentén az ingerről a mozgásra tereltetik át, miközben az ingerokozta érzések öntudatlanokká válnak. A psychének ezen öntudatlan functiója automatismusnak nevezetik. — Ily úton a tudatos érzéssel kapcsolatos reflexek, a tökéletesedés egy magasabb fokán — bár bonyolódottabb — de újból öntudatlan reflexekké (automatismusokká) változnak vissza. Ebből következtethető, hogy a tudatos-érzés csak ott jelentkezik, a hol az egyszerű reflexből szövődményes reflex alakul, azaz ott, a hol a psyche tökéletlen mechanismusa még tökéletesedik, a miben aztán a tudatos érzés főeszközként szerepel. — Ezen tökéletesedésnek csak az egyén-, a faj-, illetőleg az ember agyának fejlődés-képessége szab határt. —

Meltzl Oszkár: «A magyar parlament reformja» czímen egy hosszabb államjogi tanulmányt kezd meg. A parlament reformja már régen egyik legsürgősebb feladata volt a magyar törvényhozásnak s e nagy reformnak eddigelé mégis csak az egyik, még pedig a kevésbé nehéz része oldatott meg. Jelen cikkében szerző e megoldás módozataival foglalkozik «az 1848. t.-cz. és az erdélyi 1848. II. t.-cz. módosításáról és kiegészítéséről» szóló, és 1874. nov. 26-án szentesített XXXIII. t.-cikket vévén értekezése tárgyául, kiváltképen a választókerületek beosztása s a választási jog kérdéseinek fontosságát hangsúlyozva és az idézett t.-cz. hiányaira figyelmeztetve. — Ballagi Géza Dareste «Les constitutions modernes» című művének legközelebbi kiadását ismertetvén, indítványozza, hogy az Akadémia gondoskodjék egy alkotmány-szövegcompilatio kiadásáról, minthogy magánkiadók ily költséges vállalatba nem igen bocsátkoznak s minthogy másrésről az idegen alkotmány-törvényeknek a különböző európai nyelvekben teljesen jártas szakemberek által eszközzendő fordítását hitelesnek, teljesen megbízhatónak csak akkor fogja a közönség tekinteni, ha az Akadémia a maga elismert tekintélyével mintegy szentesíti. Hogy milyen elvek szerint kellene az ily gyűjtemény összeállításában eljárni, ezt Ballagi részletesen kifejti. Kívánja ugyanis, hogy az illető szerkesztő a történeti alkotmányok minden kútforrását a lehetőség szerint fölhasználja, a nem történeti alkotmányok bemutatásánál pedig ne szorítkozzék kizárólag a chartákra, hanem az ezeket kiegészítő tervezeti törvények fontosabbjait is közölje; továbbá, hogy a források közé vegye föl a közjogra vonatkozó diplomatiai jellegű okmányokat is stb. — Az «Irodalom» rovatban Rosenberger Mór: Kirschmann «A fény- és színcontrast psychologico-aestheticus

jelentősége» című tanulmányát ismerteti. — Buday József: Kun Sámuel «A pozitivizmus mint vallásrendszer» cz. értekezéséről szól elismerőleg. — X. — Melegh Gyula «A Lélektan és Gondolköztan vázlata» című tankönyvét bírálja és iskolai használatra teljesen alkalmatlannak tartja, mert a könyv elejétől végig rossz.

3. A «BUDAPESTI SZEMLE» májusi füzetének tartalma: Hel-tai Ferencz *a vasúti személydíjszabás reformjára* tanulmányt írt, melyből az első közleményt adja. A m. kir. államvasutak igazgatóságától kiadott jelentések alapján ismerteti a vasutak személydíjszabásának ügyét; nagy vonásokban vázolja a személydíjszabások keletkezését és fejlődését a mai napig a különböző államokban. — Károlyi Árpád *Az igazi Don Carlos* címmel Büdinger bécsi egyetemi tanár legújabb munkája nyomán tanulmányt ír Don Carlosnak fogságáról. Büdinger ez eseményt az egykorú madridi követek jelentéseinek s a többi forrásoknak gondos átvizsgálása után a kellő világlátásba helyezte. Már más történetírók is sok bizonyítékot hoztak föl arra, hogy a Schiller poétikus alakja csak mende-mondákból keletkezett hős, mert az igazi Don Carlos egy testileg nyomorék, lelkileg beteg, üldözési kórbán szenvedő szánalmas alak volt. Húsz éves még nem volt, midőn fejébe vette, hogy megnősül. Eleintén az özv. Stuart Máriát akarta volna nőül venni; de később a 15 éves Anna osztrák hercegnőbe szeretett, kit nem látott ugyan, de arcképe föllobbantá szívéét. Atyja azonban ellenzé, hogy megnősüljön. Atyja helyes útra akarta téríteni; külön udvartartást és az államtanácsban ülést adott neki. De ez sem használt. Úgy tekinté magát, mint a ki már trónjától meg volna fosztva. Ezért akart menekülni Spanyolországból, hol őt üldözik és Anna főhercegnőt nőül venni. Fölmerült az a gondolata, hogy apja kinevezhetné őt Németalföldön helytartónak. Azt az államtanács már elébb is megpendíté, hogy a forrongó Németalföld lecsendesítésére legcélyszerűbb volna, ha a király pár évre oda tenné át székhelyét s később fiát hagyná ott helytartónak. Mikor Németalföld a protestáns hit védelmére föltámadt, II. Fülöp a megtorlásra az erélyes Alba herceget jelölte ki. A spanyol cortes ez alkalommal óhaj-tását fejezte ki, hogy ha Alba után a király is elmegy Németalföldre, akkor Madridban a fiát tegye helytartóvá. Don Carlos ettől a gondolattól nagyon megijedt, mert ő Németalföldre vágott. A cortes gyűlésén fenyegette a képviselőket, hogy ne merjék kívánságukat atyja elé-terjesztteni. Dühvel beszélt. Atyja megütődött ezen s elhatározta, hogy nem megy Németalföldre, a hová fiát is magával vitte volna, hanem magát Alba herceget küldi oda a legnagyobb teljhatalommal. Ez fék-telen dühre ingerlé Don Carlost, s midőn Alba herceg bucsúlátoga-tásra ment hozzá, tört rántott rá. E jelenet után a király tanácskozott Albával, s bizonyos, hogy Don Carlos, mint uralkodásra képtelen, e napon szűnt meg trónörökös lenni. Apja kimélni akarván beteg kedé-lyét, e tetteért csak megdorgálta; sőt ki is akarta békíteni: évi apa-

nage-át 60,000 aranyról fölemelte 100,000-re; megigérte neki, hogy ha Németalföldre megy, őt is magával viszi s megtette az állami és hadi tanács elnökének. De ez az apai jóakarat sem oszlát el gyanúját. Az üldözési kör megzavarta benső egyensúlyát. Don Carlos valóságos órált volt már ekkor. Don Carlos utoljára már ádázan gyűlölte apját, ki — reményét és bizalmát veszítve — szintén elhidegült tőle. Bomló elméjében fölillant a szörnyű gondolat, hogy megöli atyját. Ki is tűzte a véres napot, s ezt elmondta Don Juannak, Fülöp törvénytelen testvéröccsének, kit hatorul czinkostársul szólított föl. A herczeg rábirta őt terve elhalasztására, mibe a királyfi beleegyezett. Rövid idő múlva Don Juan, Fülöp tudtával, egy levélkét küldött Don Carloshoz, azt közölve vele, hogy a kitűzött találkára nem jelenhet meg, mert nagyon rosszul érzi magát, de szerdán éjjel után egy óraker okvetlen meg fog jelenni a szükségesek megbeszélésére. Erre az üzenetre Don Carlosnak gyanúja támadt, hogy a király valamit talán mégis megtudott a tervből, s ugyancsak rosszullett ürügye alatt ágyába feküdt, várva a történendőket. S a király csakugyan hivatá fiát, a ki azonban magát betegségével menté ki. Fülöp éjjel 11 órára magához hivatá Ruy-Gomezt, a herczeg főudvarmesterét, Don Antonio nagypriort, Feria herczegét és Don Quijada Lajost. s ezeknek kíséretében fáklyák nélkül siri csendben indult fia lakosztálya felé. Mikor a király belépett fia hálósobájába, gyertyát gyújtottak előtte. Don Carlos az ágyból kiszökve rémülten kérdé: «mi ez? mit akar Fölseged a tanácsosokkal? meg akar engem ölni?» «Nem akarlak, légy nyugodt» — mondá a király s a nagy kandalló lobogó tűzébe ugrani akaró fiát föltartóztatá. A király ekkor átadta fiát és annak kardját Feria herczegnek, a szekrények kulcsait elvitette és komoly méltósággal, mély bánattal távozott. Az elzárt lelki beteg pedig fogságában ruhátlanul járt, dühöngött apja ellen, elkezdett koplalni és csak sok jeges vizet ivott. Ettől lett halálos beteggé s elcsukatása után fél év múlva meghalt. A sok grand és idegen követek, halála után, tüstént megnézték, hogy bizonyosságai legyenek természetes halálának. Alig mult el két hónap, s a királyné: Valois Erzsébet is elhunyt. — Halász Ignác *harmadik lapp-földi utam* címmel a mult évben tett norvégiai útról értekezik. Ismerteti az ott gyűjtött lapp nyelvkcincseket, dalokat, meséket. Tanulmányútjának központja a fjord végső állomásán fekvő Rognan volt. Előbb gyűjtésének külső körülményeiről ad számot, majd áttér szövegei nyelvészeti és tartalmi értékének megismeretetésére. A Rognanban följegyzett szövegek igen változatos tárgyúak, s a gyűjtés mennyiségét és minőségét tekintve, egyik utazása sem volt oly eredményes, mint a mostani. Gyűjteményében meglehetősen számmal találhatók az olyan népmesék, melyek nagy vándorlásuk útjában a lapp sátorokba is betértek és a melyeknek másait Európa és Ázsia majd minden népénél megtaláljuk, és a melyek egyszerű átvétel útján kerültek a svéd vagy norvég mesevilágból a lappokhoz. Végül néhány mesét és

dalokat közöl mutatványul. — Brassai Sámuel Hart Ernő angol orvosnak a *hypnotismus*-ról szóló fölolvasását fordította le. A mai hypnotismus, a mesmerismus, a telepathia, a gondolatolvasás vagy gondolatok átszállítása a jelenségeknek abból a családjából valók, melyek a magusok fogásait, az ördögösök fintorgatásait, a gonosz lelkek kiűzését (exorcismus), a boszorkányok eszelős ábrándozásai komolyan vételét, az ő bepörlésöket, elítélésöket és kegyetlen büntetésöket szülte. A gondolat-olvasások, jövendőmondások, a test megmerevedése mind oly régi dolgok, sőt úgy látszik régiebbek, mint a történelem. A lovak is hajlandók a hypnotismusra, ha az ember eléjük áll, s magára mereszteti az állat szemét. Ezt az eljárást egy Balassa nevű huszártiszt találta föl s a lovak patkolásánál használta. Alkalmazzák ma is az osztrák-magyar lovasságnál «balassieren» név alatt. — Szigeti József *A táblabíró intendáns* című rajzát adja Simoncsics Jánosról, a nemzeti színház egykori igazgatójáról. — Vikár Béla Aho János finn írónak *Kettecskén* című kis beszélyét fordította le. — Szász Béla *Születés-napra* című eredeti költeményét közli. — Görgei István egy tót népdalt fordított le *A dombon állt . . .* cízzel. — Medveczky Frigyes *az egységes középiskoláról* mondja el nezeteit. Ismerteti az e téren Németországban folyt aktiókat. Majd szemügyre veszi a magyar tanügy helyzetét és az egységes iskola körül uralkodó fölfogást. Végeredményül azt mondja, hogy csak az általán érzett szükségleteket kielégítő intézmények lényegének biztosítására kell törekedni, és ezt nem szabad általános jelszavaknak és formalításoknak vagy ezekből kiinduló előitéleteknek föláldozni. A fődolog az, hogy a reáliskola s felső polgáriskola kérdését és a főiskolai tanulmányokra képesítő középfokú iskola kérdését junctim oldjuk meg. Egyúttal pedig a qualificatio kérdését is liberális szellemben kell megoldani, a gyakorlati élet jogos igényeinek megfelelő póttintézkedések jól átgondolt rendszere által, mely az átmeneteket s a szűkebb körű képezések utólagos kiegészítését megkönnyíti. — Pólya Jakab Ráth Zoltánnak *a földbirtokos osztály hitelszükséglete és annak kielégítése* című munkáját ismerteti méltánylólag, kimutatván egyúttal tévedéseit. Az *Értesítő*-ben Ribbeck O. A római költészet kézikönyve. Király P. Ulpia Traiana, Augusta Colonia dacica, Sarmizegetusa metropolis című munkák vannak ismertetve.

Ugyan e folyóirat júniusi füzetében Goldziher Ignác *Az iszlám világi fejlődésének korszakai*-ról értekezik. Az iszlám állami fejlődése ellentétes áramlatok eredménye. A muhammedának két legszentebb városa, Medina és Mekka, mintegy jellemzi azt a két egymással harczoló szellemi erőt, mely az iszlám keletkezését környezte; és további fejlődésének megadja a jellegét ismét két híres napkeleti város, Damaskus, mely a világtörténelem távoli őskorába nyúl vissza, másik a XVIII. században keletkezett Bagdad. Míg Mekka a maga tősgyökerős arab lakosaival hadat üzent polgártársa

erélyes és radicalis törekvéseinek, addig Medina történelmi előzményeinél fogva alkalmasabb volt az új tan megvalósítására. Amaz az arabok hitetlenségét képviseli, melyet Muhammed nem győz eléggé a maga hirdetéseiben (ez a Korán szó értelme) keserű hangon elpanaszolni; emez, Medina, a pietismus tanyája. Mekka a vallásalkotónak volt csak szülővárosa, magának a vallásnak hazája Medina. Ez utóbbi első fészke az iszlámnak, ott alakult valóságos ténynyé. A próféta halála után, körülbelül harmincz éven át, a négy első chalifának Medina volt székvárosa és az itt uralkodó szellemben kormányozták az ifjú állam ügyeit. A mekkaiak között csak egyes egyének voltak, kik Muhammedhez csatlakoztak, őt Medinába elkisérve, és ezek közt is csak szórványosan találkozunk az előkelő családok sarjaival. A muhammedán állam két első évszázadában az a szokás gyökeresedett meg, hogy a birodalom székhelyén a pénteki liturgia alkalmával az ünnepi szónoklatot maga az uralkodó intézte az egybegyűlt ájtatosokhoz. Ő lépett péntekenként a szószekre mint prédikátor. Ez a szokás az omajjád uralkodók idejében is virágzott, a kik nagy súlyt helyeztek prédikatori szerepökre. Ezzel nem egyházi tisztet teljesítettek, hanem világi rangjukat mutatták ki. A vallásos irányzatot az egész évszázad alatt egy, bár nem minden befolyás nélküli, de mindenesetre semmi hatalommal nem bíró kisebbség képviseli. Midőn Abbász fiai 750-ben Choraszánból előbukkantak és a hajdani Babilon földjén lábukat megvetették, az iszlámra nézve a kormányzás és a nyilvános közszellem irányzatában fordulat állott be. A muhammedán birodalom ügyei más központból nyerik igazgatásukat, s így egy időre megváltozik ennek szelleme és rendszere. Eddig Damaskus volt színtere az omajjádák fényes korának; ezentúl Mesopotámiába kell fordulnunk, hogy az iszlám szíve lüktetéséről meggyőződjünk. Már a második abasszid fejedelem alatt 762-ben fölépül Bagdad az «üdv tanyája», mint az arabok nevezik. Bagdad alkalmas volt legegyszerűbben fejteni ki azt a theokratikus rendszert, mely az abbászid uralkodóknak jellemző sajátja. Az állam most a vallás intézményévé válik, egy egyetemes egyházzá, melynek első dignitáriusa a chalifa, ki hatalmát abból a körülményből meríti, hogy a próféta ivadéka és méltóságának örököse. A theokratikus fordulat, mely az abbászidák diadalával az iszlám államjogában beállott, leginkább két alaktság által világítható meg. Az egyik az uralkodó címét, a másik pedig ünnepélyes ruházatát illeti. Az uralkodóknak összes címei között az imám szó foglalja magában leginkább a theokratikus fogalmat. E mozzanatnak jelentőségét még egy másik formális jelenséggel kívánták fokozni: az uralkodói jelvényekkel. Azonban az imám állam-egyházi méltósága nem élte túl keletkezésének II. századát. Elméletileg ugyan mindvégig teljes érvényben megmaradt, hanem az iszlám politikai fejlődése, az egységes állam szétmállása, annak tanúságát nyújtja, hogy az imám kettős jelentőségéről szóló fölfogás elméleti fönmaradása mellett, a tények egészen más

szellemű állami alakulást hoztak létre. Mert alig izmosodik meg a vallási színezetű hatalom az iszlám rendszerében, máris ismét a világi tényezők kerekednek felül. Időszámításunk X századától kezdve, a chalifátus üres név volt minden tartalom nélkül, a theokratia, melyben képzelgett, pusztá elmélet, gyakorlati alkalmazás nélkül. A bagdadi imámok már rég nem rendelkeztek tényleges hatalommal, és csakis egy csupán elméletileg élődő halvány doctrinára támaszkodhattak, mely az imámot ismeri el a theokratikus állam fejének. De az az állam, melyet a mongol 1258-ban halomra döntött, nem volt már theokratia sem. Ez utóbbi csakis rudimentáris alakban trónolt a bagdadi palotában, még mindig a burdába, próféta palástjába burkolva. 1517-ben Szelim török szultán elűzi Egyiptom világi uralkodóit és az imámi palotában trónoló utolsó abbászidát magával viszi Konstantinápolyba; a chalifátus összes képzelt jogairól való lemondásra kényszeríti és az iszlám új székvárosa számára meg szerzi a valláshatalom symbolumát, a burdát. Ez az a szent ereklye, melyet a «nemes ruha» (chirkai-iserif) néven mai napig a konstantinápolyi kincstárban őriznek és minden év Ramazán hó 15-én az ájtatos nép szeméi elé bocsátanak. A chalifai méltóság, melynek alapját több mint kilencz évszázaddal ezelőtt a medinai választott polgár-uralkodók rakták le, melynek jelentősége azóta a damaskusi, bagdadi és kairói korszakokon át, annyi viszontagságon és változáson ment keresztül, most a Bosporus partján telepedik meg. — Zichy Antal *Gróf Széchenyi Istvánhoz intézett levelekről* szóló ismertetését közli, melyet az Akadémia ez évi február 1-én és márczius 21-én tartott ülésein olvasott fel. Széchenyi, még mint fiatal huszártiszt, Olaszországban megtudva, hogy az európai reakció fénykorában divatozó kémrendszer következtében a postán küldött leveleket fölbontogatják s az illetők ellen fölhasználják: készakarva irt a kormányzást magasztaló, satyrának is beillő epistolákat, s úgy tapasztalta, hogy sikerült is neki az illetők felültetése. Legbecsesebbek József főherczeg nádornak, illetőleg egész családjának Széchenyihez intézett levelei. Nem a hivatalos jóakarát ridegsége jellemzi ezeket, hanem a személyes nagyrabecsülés, szeretet egyszerű kifejezései. A nádor majd mindig magán úton közölte vele, mintegy előleges tájékozás végett, a függőben levő ügyeket s így alig volt az ország és a főváros szellemi és anyagi fölvirágoztatására czélzó vállalat vagy eszme, mely köztök szóval és írásban megvitatva ne lett volna. Ismerteti még Zsedényi, hr. Eötvös József, Wesselényi Miklós, Deák Ferencz, Kossuth, Dessewffy Emil leveleit. A levelek 1830—48-ig terjedő időből valók. — V a d n a i A n d o r *A gyűlekekezési és egyesületi jogról* című értekezéséből az első közleményt adja. Ebben a gyűlekekezések és egyesületekről általában szól, majd a gyűlekekezési és egyesületi jog fejlődését és mai állapotát Angol-, Francia- és Németországokban ismerteti. — H a r a s z t i G y u l a Alarcon Péter *A háromszögű kalap* című beszélyét fordította le.

A költemények közt van L é v a y J ó z s e f *Egy író emlékkönyvébe* című eredetije, H e i n e-től a *Walkűrök* című, Vargha Gyula fordításában. H e l t a i F e r e n c z *A vasúti személydíjszabás reformjáról* szóló tanulmányát folytatja s az erre vonatkozó reformjavaslatokat és kísérleteket ismerteti; kiterjeszkedvén különösen a személyportóra vonatkozó irodalom bírálatára. — P i s z t ó r y M ó r *Statistika és logika* címmel Kőrösi hasonló című munkáját ismerteti. Kőrösi sok tanulságos eszmét vet föl a statisztikának a logikához való viszonyát illetőleg, s Kőrösi eszméit és állításait helyeseknek ismeri el. — Az értesítőben Heller Á. A physika története, M a k a i E m i l Zsidó költők, Wolras Leo: *Éléments d'économie politique pure*, Schrader O.: Victor Hehn című munkák vannak ismertetve. Végül Ráth Zoltán nyílt levelet intéz a szerkesztőhöz, melyben néhány megjegyzést tesz Pólyának azon bírálatára, melyet a Szemle legutóbbi számában közölt munkájáról.

Ugyan e folyóirat júliusi füzetében: Egy névtelen író *Marbot emlékiratait a napoleoni háborúkról* ismerteti. Az emlékiratokat Marbot rokonai tavaly adták ki. A cikkíró röviden összegezni iparkodik benyomásait, melyeket az emlékiratok olvasása okozott rá. Csoportosítja a három vaskos kötetből azt, a mit a hadseregnek különösen jellemzőnek tart és kiszakít egy-két megkapó jelenetet Marbot eseményekben és sorsfordulatokban gazdag életéből. Marbot emlékirataiból megismerkedünk mindennek előtt a napoleoni táborral: megismerkedünk a «grand armée» mindennapi életével és típusaival. Mi volt ebben a csodálatos hadseregben az éltető szellem? Mi tette nagygyá? Benne mindenekelőtt még a francia forradalom *elanja* működik, melyet egy nagy férfi irányít. E nagy korszak izgatott fiait egy rendkívül energikus és szerencsés lángelme vezérli, ki benők szakadásig meg tudja feszíteni a bátorság húrjait. E nagy korszakhoz és a nagy vezérhez járul még azon körülmény is, hogy talán sohasem volt a dicsőség szeretete erősebben fölcsigázva, mint a napoleoni hadseregben. De két évtized múlva megcsappannak a megfeszített húrok: a lelkesedés csökken, a nagy hadsereg hanyatlak a spanyol hadjárat óta. Az emberek energiájával való visszaélés végre megállta boszúját. A legvitézebb katonák is belefáradtak a napoleoni háborúk szakadatlan, örült hajszájába. Aztán a testi selectio, a leg-erősebb férfiak ki-kiszemelése és háborúban való elhasználása is kedvezőtlenül hatott a népesedésre: a legfiatalabb katonák már testileg gyöngébbek voltak. Lelkileg pedig szeszélyesebbek, ingadozóbbak voltak. A nagy marsalok lassanként megunták a háborút, mert meggazdagodtak és elöregedtek; sokan, a legkitünőbbek a csatamezőn estek el. — M u n k á c s i B e r n á t *a magyar összehasonlító nyelvtudomány jövő feladatai* címmel akadémiai székfoglaló értekezésének bevezetését közli. Nézetét adja arra nézve, hogy miképen óhajtaná ezután nyelvtudományunk fejlődését a maga részéről előmozdítani, s

hogy általában mik volnának e téren a közel jövő legfontosabb teendői. Szerinte a föladatak menetében oda kell visszatérnünk, hol azokat Reguly elhagyta; vagyis első sorban arról kell gondoskodnunk, hogy a nyelvrokonság összes területeiről lehetőleg bő s nyelvészeti szempontból is kétségtelen értékű anyag legyen egybegyűjtve. E törekvések gyakorlati eszközei a nyelvészeti tanulmányutak, melyeket föltétlenül folytatnunk és elősegíteniünk kell. Ezért szükségesek a vogul nyelvterület déli járásaiban gyűjtendő anyagszoportok. De ennél sürgősebb és fontosabb föladat volna az osztják nyelvterület alapos áthuvárlása; minthogy erre vonatkozólag legfogyatékosabbak eddigi ismereteink. Egy harmadik iránya szükséges nyelvészeti tanulmányutainknak a zürjének földjére vezet; kiegészítésre szorulnak a votják nyelvet illető ismereteink is. E tanulmányutak bő és szilárd alapot fognak nyújtani a jövő földolgozó munkálataihoz. — Heltai Ferencz a *vasúti személydíjszabás reformja* című tanulmányát befejezi, s ebben a magyar államvasút személydíjszabását s ennek fejlődését ismerteti. — Alarcon Péter: *A háromszögű kalap* című spanyol beszélyből a második közlemény van Haraszi Gyula fordításában. A költemények közt van Kozma Andor *Szivhervadás* eredetije, és *A váltáság* című német népdal Szász Béla fordításában. — Vadnai Andor folytatja a *gyülekezési és egyesületi jogról* című tanulmányát, melyben a gyülekezeti jog kodifikálását adja elő. Ő a gyülekezések jogrendjét nem annyira elvi, mint törvényalkotási szempontból, két elkülönített részre: az ok belső és külső jogrendjére osztaná. Az elsőnek körébe tartoznak a gyülekezés összes belügyei, névszerint: az összehívás, a résztvétel és a vezetés körül előforduló jogi kérdések és azok alaptételei. — Bessenyei Ferencz *Arany Jánosnak öt kiadatlan levelét* közli, melyeket Putnokon talált. Az Értesítőben Szabolcska Mihály költeményei, Zigány Árpád, litteratura ungherese, Hausrath A., Arnold von Brescia, Ferdinandy Géza, Magyarország közjogi viszonya Ausztriához vannak ismertetve. Végül egy nyílt levél következik, melynek szerzője védelmezi Meyer K. F. Jenatsch György című fordítását, azon nyelvbírálattal szemben, mely a Nyelvőr júniusi füzetében jelent meg.

5. A NEMZETGAZDASÁGI SZEMLE májusi száma az első közleményt hozza György Endré-nek, a «Raiffeisen-féle hitelszövetkezetek Magyarországon» című értekezéséből. Helyesen történik, hogy nálunk a szövetkezeti működés kiindulási pontjává a hitelszövetkezet tétetett. Hazánkban a tőkeképzés gyorsan halad ugyan előre, de a tőkék felosztása még mindig aránytalanul drága. E helyzeten segít a hitelszövetkezet, mely egyúttal előkészíti a talajt a szövetkezetek egyéb nevei számára. A hitelszövetkezethöz visszaélés az, ha köre az egymást ismerő egyéneknek túlterjesztetik. Innét hazánkban a sok csaló intézet, melyek bűnös üzelmek megrendítik a bizalmat a hitelszövetkezetek iránt. E mellett az a törekvés, a megtakarított

tőkék után lehető magas jövedelmet érni el, más szóval: a capitalistikus kifejlődés után való vágy szintén fenyegeti a mi szövetkezeteinket. E két okból következik a központ szervezésének és vezetésének szüksége; oly központ kell, mely hitelt, utasítást, pénzt adjon, de viszont a helyes vezérelvek megtartását kikényszerítse, mely tehát egyaránt megküzdjön a tőkeszegénységgel s a capitalistikus hajlamokkal. Két olyan szervezet létezik hazánkban, melyben e követelményt megvalósítva találjuk: mindkettő Raiffeisen elvei szerint vezetetik. Szorosabban ragaszkodnak a mintához a szászföldi hitelszövetkezetek. Egyetemleges és korlátlan felelősséggel alakulnak; váltóra vagy kötelezvényre adnak rövid és hosszabb, de legfőlebb 10 évre terjedő kölcsönöket. Osztalék nincs, a betétek legfőlebb 6%-kal kamatoznak. Eltérés Raiffeisen elveitől, hogy nemtagok is kapnak — 1% provisió mellett — kölcsönt s hogy az igazgatóság minden tagja jutalomban részesül. Ez egyletek, melyek száma már 13, az alapító, Wolff dr., beszámoló jelentése szerint oly sikerrel működnek, hogy az uzsora pusztításainak az illető községekben gyökeresen véget vetettek. Nagyobb szabású kísérlet a pestmegyei hitelszövetkezetek megteremtése. Ez intézetek élén különálló intézet, a pestmegyei hitelszövetkezet áll. E központi intézet célja a falusi szövetkezetek erkölcsi és anyagi támogatása és ellenőrzése. A községi hitelintézetek évi nyereségének 10%-ából kölcsönös biztosító alap alakíttatik, melyet a központi intézet kezel s az egyes községi hitelszövetkezeteket ért veszteségek fedezésére fordít, a mennyiben e veszteségek az illető szövetkezet tartalék-alapjából s a szavatosság alapján beszedett pótfizetésekből nem fedezhetők. A központ szervezése indokolt volt; sikerült a hitel-szerzés kezdetleges nehézségeit legyőzni s a falusi intézetek immár több mint $\frac{3}{4}$ millió forint pénztőkében részesülnek. A falusi szövetkezetek alapja szintén a felebaráti szeretet, a szolgálat ingyenes, a tartalékalap feloszthatlan, az üzletrészek után fizetett osztalék nem lehet magasabb, mint az adósoktól szedett kamat. Több üzletrész szerzése meg van ugyan engedve, de a tagok egy szavazatnál többet nem gyakorolhatnak. A korlátlan felelősség elvétől eltérés van engedve, a mennyiben minimum gyanánt a jegyzett üzletrész kétszerese szerepel, de a központ igyekszik a felelősség határait kiterjeszteni s már több helyen sikerült a korlátlan felelősség elvét életbe léptetni. Régibb szövetkezeteknél a pénzhány kezd már eltűnni és lassanként azon intézetek száma lesz túlnyomó, melyek felesleges pénzüket a központban gyümölcsöztetik. Ezeket aztán évről-évre figyelmeztetni kell valódi céljokra, mely nem a nyereszkesedésben áll. Az erősebb szövetkezetek már a hitelnyújtáson kívül egyéb szövetkezeti célokkal is kezdenek foglalkozni. Az intézmény rövid négy évi fennállása alatt tehát nagyon szép sikerekkel dicsekedhetik. — Hege d ü s D e z s ö «A nemzetközi arbitrage-forgalomról» ír. A nemzetközi kereskedelmi összeköttetés legkiválóbb kapcsa újabban az arbitrage-forgalom. Alapfeltétele a köz-

lekedési eszközök magas technikai fejlettsége, miért is e forgalom századunk szülötte. Arbitrage az áruforgalomban is képzelhető, de nagyobb fejlettségre csak az értékpapir-arbitrage, nevezetesen az államkötvények- s a nagy bank-, vasút és iparvállalatok részvényeinek forgalma tett szert. Különösen nagy fontosságú e forgalom a rendezett valutával nem bíró országokban, hol az értékpapírok áramlása némileg a pénz áramlását helyettesíti. Némelykor politikai mozzanatok, diplomatiai harczok befolyása tükröződik vissza az arbitrage működésében. Az arany- és ezüst pénznemek arbitrage-forgalma újabban hanyatlott, az arany mindinkább a nagy letétbankok pénztáraiba vonul vissza; hazánkban azonban a valutarendezés tényleges keresztülvitele részben bankjaink arbitrage-üzletének lesz föladata. Az arbitrage arra törekszik, hogy az u. n. «marge» gyors felismerése és ügyes kihasználásával nyereséget érjen el. A keresztülvitelnél föltételezendő, hogy két vagy három börzepiacz arbitrage-bankjai egymással szoros összekötetésben állanak s az úgynevezett «avance pouvoir»-ral rendelkeznek, melynél fogva az üzletet a nekik alkalmasnak látszó pillanatban megkezdik, illetve eladnak, vesznek és megfordítják az üzletet, mikor jónak látják. E lépéseiket azonnal megsürgönyzik üzletfelőknek, ki a megfelelő ellentétes üzletet elvégzi. Az arbitrageurök versenye hozza magával, hogy a két piacz közt levő árfolyamkülönbsézetek csakhamar lepadnak, sőt az ellenkező irányú különbsézetbe mennek át. Ekkép az arbitrage az árfolyamkülönbsézetek kiegyenlítésére hat, folytonos rezgésében tartván az árakat. E kiegyenlítő hatás főképp válságos időkben, politikai bonyodalmak közepett tűnik ki. Az arbitrage rendszeren nem bonyolítja le egyszerre az ügyleteket, hanem kihasználja a hosszabbítással járó előnyöket is. Az egyirányú positiók a végletekig nem fokozhatók s a harcz az erősebb piacz javára dől el. Az arbitrage árnyoldala az üzérkedési törekvések élesztése, külön üzéri osztály megteremtése s a győzelem nem tisztességes eszközeinek felhasználására való ösztönzés. Az arbitrage-üzletben az utolsó évtizedekben nagy hatalomra vergődött német középbankok játszanak nagy szerepet. Az üzlet üzérkedési jelleggel bír, kinövései azonban hazai bankjaink ilyenmű üzleténél ismeretlenek. A magyar értékek visszatérrelése bankjaink ezen arbitrage-üzletének érdeme. A valutarendezés alatt, valamint azután is az arbitrage-forgalomra vár nemzeti termelésünk megélénkítésének föladata, a fém pénz beszívargásának előmozdítása útján. — A «Közgazdasági havi krónika»-ban dr. Mandello Károly április nevezetesebb gazdasági eseményeiről emlékszik meg, bővebben foglalkozván a betérjesztendő valuta-törvényjavaslatokkal. — Az «Irodalmi Szemle» x. y. a «Politikai Szemle» című új havi folyóirat első számát ismerteti, megjegyzéseket fűzván Matlekovitsnak e füzetben közzétett «Közgazdasági politikánk irányáról» szóló értekezéséhez. Azután —y foglalkozik Asbóth Jánosnak «Jellemrajzok és tanulmányok korunk történetéhez» című kötetével. Majd dr. Ráth Zoltán

ír «A Pesti magyar kereskedelmi bank keletkezésének és ötvenéves fennállásának története» cím alatt dr. Pólya Jakab tollából megjelent emlékiratról, vázolván annak tartalmát és kiemelve a sikerült korrajzot, melyet szerző a század első feléről ad. Következik á—á megemlékezése «A nemzetgazdasági írók tárának» IV. kötetéről, mely Smith második és harmadik könyvének fordítását hozza. Végül h.— ismerteti az V-ik nemzetközi belhajózási congressus előkészítő iratait, nevezetesen a f. é. július 21—30. napjain Párisban tartandó ülések munkarendjét. A «Statisztikai Értesítőben» dr. Halász Sándor «Az árúforgalom a magyarországi vízi utakon» cím alatt közli a főváros s az ország belvízi forgalmának adatait. Az ország fővárosa csak legújabbban veszi át a főszerepet a vízi szállítás állomásai közt; még az ötvenes évek végén Győrbe sokkal több gabna ment, mint Pestre. A fővárosi árúforgalom az utolsó 15 év alatt rohamosan emelkedett s abban a vasutak mellett a hajók mintegy 20%-kal vesznek részt, nem számítva az evezős magánhajókon szállított jelentékeny mennyiségeket, melyek közt a gabona és tűzifa áll elsőhelyen. Az országos forgalomra vonatkozó adataink hiányosak és be kell érünk a gőzhajóktól közvetített forgalommal. A Dunagőzhajózási társaság négy főfolyónkon összesen 1·2—1·9 millió tonna árút szállított az utolsó 10 évben, s e forgalom, melyből a Dunára 80% jut, határozottan növekedő irányzatot mutat. A szállított árúk közt legfontosabb a gabona, mely a Dunán a víz ellen megy, míg a többi kereskedelmi árúk a lefelé való forgalomban erős túlsúlyban vannak. Fordított a helyzet a Tiszán, a mi árúforgalmunk jellegéből nagyon könnyen kimagyarázható. Ha az összes víziforgalmat vesszük, melyet gőzvonatás bonyolít le, úgy az utolsó tíz év a szállított tonnánál 52%, a tonnakilométereknél 48% emelkedést mutat. Hanyatlás tapasztalható a Ferencz-csatornán, a mi a vasuti versenyen kívül azon körülményre vezethető vissza, hogy a gabonás hajók az utóbbi időkben nagyobb vitel-képességgel építtetnek, mint a mely a csatorna méreteinek megfelel. A gőzvonatást igénybe vevő hajóink száma, a Dunagőzhajózási társulat tekintetbe vétele nélkül, az utolsó 20 év alatt csak 16% szaporodást mutat ugyan, de a képesség 246%-kal gyarapodott. Ha vízi árúszállításunkat vasutaink forgalmával mérjük össze, azt találjuk, hogy az utolsó évtizedben az összes árúforgalom 11·8—11·7%-ka esett csak a hajókra, s az arány csaknem változatlan. Ez egyrészt azt bizonyítja, hogy a vasuti hálózat fejlődése és a viteldíjszabás mérséklése dacára a víziforgalom megtartotta régi jelentőségét, de másrészt az is kitűnik ez adatokból, hogy a vízi utak jelentősége a vasutakkal szemben nagyon alárendelt és egyáltalán nem olyan, mely hazánk termelési és vízrajzi viszonyainál fogva vizeinket megilletné. — A füzetet 5 lapra terjedő «Könyvszemle» zárja be.

Ugyane folyóirat júniusi számában dr. Jekelfalussy József néhány sort szentel «Keleti Károly emlékezeté»-nek. A

veszteség még sokkal újabb, semhogy nyugodtan méltatni tudnók az elhunyt irodalmi működését. Keleti neve össze van forrva hazánkban a statisztikai tudománnyal, melynek megalapítója Magyarországon ő volt. Tulajdonképi hivatását akkor találta meg az elhunyt, mikor 1867-ben az alkotmány helyreállításával a földmívelés-, ipar- és kereskedelemügyi miniszterium kebelében szervezett statisztikai osztály vezetésével bízott meg. Csakhamar eljött ideje az első népszámlálásnak s már ekkor kitűnt Keleti erős adminisztratív tehetsége, mely a sikert biztosította. Ez eredményhez járult az a fényes irodalmi siker, mely a «Hazánk és népe» című munkának megjelenésével volt összekötve s a mely lehetővé tette Keletinek, hogy kedvencz eszméjét, az önálló statisztikai hivatal megeremtését, keresztülvigye. A cél, mely szeme előtt lebegett, az volt: biztosítani a függetlenséget a statisztika művelésének, hogy az minden befolyástól és hamisítástól ment, hű képet szolgáltatson mindenha az ország és a nép helyzetéről. Keleti nagyon sokat tett arra, hogy a magyar nemzetben az önbizalmat s a jövőbe vetett hitet megszilárdítsa, mikor megczáfolta ellenségeink azon állítását, mely szerint a magyar nemzet kiveszésnek indult, a propagatív erőt nélkülöző faj volna. Tárgyalatosan, kézzel fogható adatokkal igazolta, hogy a magyar faj szaporatlanságáról terjesztett tan rosszakaratú koholmány, mert a magyarság, kivált a tiszai vegyületlen magyarság propagatív ereje oly nagy, minővel egyetlen európai nép sem dicsekszik, s daczára a gondatlanságból eredő nagy gyermekhalálozásnak, a tényleges szaporodás tekintetében előtte állunk a többi hazai nemzetiségeknek. E nagy, ma már közkeletű igazságokat az a férfiú mondta ki először, kinek családja egészen új, idegen galy volt a nemzet fáján. Keleti neve nemcsak az egész magyar hazában tisztelt és becsült volt, hanem a külföld tudósai előtt is kiváló, szinte példátlan becsben állott. Keleti előkelő szerepet játszott a nemzetközi statisztikai congressusokon. Irodalmi működése oly nagy, hogy elég annak csúcspontjaira rámutatni. Teljes érettségre jutott tehetsége a «Hazánk és népe» című műben nyilatkozott meg először; legjobb munkájának ő maga a párizsi világkiállítás alkalmából készült s hazánk közgazdasági állapotait tárgyaló művét tartotta; utolsó nagyobb szabású munkája Magyarország élelmezési statisztikája volt. Első és utolsó nagy szellemi termékét a magy. tud. Akadémia jutalmazta meg. Keleti írói pályája minden gazdag sikerei mellett is befejezetlenül maradt: a kegyetlen halál őt munkálkodása közepett lepte meg. — Azután dr. Gaál Jenő ír «Békés vármegye közgazdasági és közművelődési állapotáról». A megye jelen viszonyainak megértéséhez okvetlen szükség van multjának ismeretére. Tény az, hogy a megye a török hódoltság ideje előtt kizárólag magyar volt és mintegy 130 régi községének nevét ismerjük. A török uralom, mely 1695-ben ért véget, borzasztó pusztítást vitt véghez s a megyének nem maradt több, mint hét nyomorult községe, melynek

lakosai voltakép nomád életet éltek és föld alatti kunyhókban laktak. A kincstár a megyére, mint uratlan birtokra, rátette kezét, de húsz évig nem tudott vele mit kezdeni. Rendet Haruckern János cs. kir. élelmezési biztos és udvari kamarai tanácsos hozott ez állapotokba, mikor neki, a kincstárral szemben fennállott 24.000 frt követelése fejében, 13.000 frt felülfizetés mellett e kincstári birtokok átadattak. Haruckern 1732-ben Békés vármegye főispánjává nevezetett ki. Ő nagyszabású telepítési tevékenységet fejtett ki, benépesítve a megyét az üldözött protestáns felekezetekkel. Leányági örökösei, a Wenckheim. Károlyi, Sztáray, Apponyi stb. családok nem váltak hűtlenné a nagy telepítő emberbaráti hagyományaihoz. A megye lakosainak száma, a legutolsó népszámlálás szerint, 258.386 lélek, melyből 73 % magyar, 22 % tót. A tótok és németek meglehetősen hozzásimultak a magyarokhoz; a lakosság jelleme és szokásai egyébként községről-községre eltérők. Főfoglalkozás a földművelés; az iparos és kereskedő osztály számra elég jelentékeny ugyan, de tisztán e foglalkozásból kevesen tudnak megélni s a jobbmódúak földet vesznek vagy bérelnék, a szegényebbek pedig nyáron a nagy munkaidő alatt napszámra mennek. A megye termőterületének jóval több mint kétharmada szántóföld. Alig terem a világon valahol kitünőbb buza, mint Békésben. A nagybirtokos osztály jól gazdálkodik, de korán sincs túlsúlyban a községi lakosok birtokaival szemben; ellenben a középbirtokos osztály gyenge és nem bír kellő műveltséggel. A békésmegyei gazdasági egylet egyike a legtevékenyebbeknek az egész országban. Nagy szükség van a gazdasági szakértelem fejlesztésére, mely feladattal már száz évvel ezelőtt Thessedik lelkész foglalkozott, nagy áldozatkészséggel, de kevés eredménnyel. A kisgazdák szarvasmarha-tenyésztése takarmány hiányában rossz lábon áll. Az ipar új keletű ugyan a megyében, de az Alföld viszonyai általában nem kedvezők annak fejlődésére. Gyáripára úgy, mint háziipara a megyének jelentéktelen; a hitelintézetek száma nagy. A közlekedés nagyon sokáig elhanyagolt állapotban volt; jelenleg a vasutak pótolják a jó utakat. A megye közigazgatása a központosítás teljes hiányát mutatja; a székhely fekvése kedvezőtlen. A közegészségügyi viszonyok a régi kezdetleges állapotokkal szemben javulást tüntetnek ugyan föl, de a nép mindig kevés gondot fordít úgy a felnőttek, mint különösen a gyermekek egészségére. A megye művelődéstörténetét a békésmegyei régészeti és közművelődéstörténeti társulat tárta fel. A török idő után a megye a legkezdetlegesebb és legrendetlenebb viszonyok képét mutatja. Végtelen puszták terültek el e vidéken, a Körösök mentét mocsarak borították. Az iparra nem is volt szükség; a kereskedés községenként egy vagy két boltra szorítkozott. A népoktatás az alkotmányos korszak alatt jelentékenyen emelkedett. A tanítási nyelv 164 népiskolában tisztán magyar, 39-ben vegyes, egészen más nyelvű csak 22 iskola volt. Az egyházak fejlődése szintén hatalmas volt. Az értelmiség a vezető szerepet nem bírja megszerezni,

azért a megye a tiszta demokráciának folytonosan hullámzó tüneteivel köti le a szemlélő figyelmét. — Dr. Mandello Károly a «Közgazdasági havi krónikában» a f. é. május hó fontosabb eseményeit sorolja fel, a «Magyarázó megjegyzésekben» hosszasan foglalkozván a valuta-törvényjavaslatokkal és Baross Gábor kereskedelemügyi miniszter emlékével. — Az «Irodalmi Szemlében» dr. gr. Wickenburg Márk «A valuta-törvényjavaslatok» cím alatt elemzi azt az öt javaslatot, melyet a pénzügyminiszter legközelebb terjesztett a képviselőház elé a célból, hogy az arany-valuta behozatala s a valuta teljes rendezése előkészítettessék. — Azután á.—á.— emlékszik meg dr. Mandello Károly «Rückblicke auf die Entwicklung der ungarischen Volkswirtschaft im Jahre 1891» című művéről. — Majd dr. Ráth Zoltán ír Keynes J. N. «The scope and method of Political Economy» című könyvéről, jellemezvén a feladatot, melyet az angol író maga elé tűzött s a szellemet, melyben azt megoldotta. — A «Külföldi közgazdasági folyóiratok szemléjében» dr. Ráth Zoltán az «Economic Journal» egyik. Cunningham W. értekezését tartalmazó cikkét és Victorine J. k. a. a «Revue d'économie politique» folyóiratban fordításban megjelent pályadíjnyertes tanulmányát a «Gyári törvényhozás hatásáról Angliában» ismerteti. — Végül Jekelfalussy József válaszol a «Budapesti Szemle egy érdekes cikkirójának». — A «Statisztikai Értesítőben» x. y. «Oroszország 1891. évi terméséről» ír. Oroszország múlt évi rossz termése nem csak annyiban fontos, a mennyiben a csári birodalom roppant területein borzasztó inséget idézett elő, hanem azért is, mert a gabonaárak tekintetében valóságos forradalmat vont maga után. A gabonaárak alakulása az utolsó évtizedben még mindig nincs kellőleg megmagyarázva. Bizonyos az, hogy Oroszország aratása nagy befolyással bír az árak menetére. A hivatalos adatok szerint Oroszország 50 kormányzóságában (Lengyel- és Finnország nélkül) az 1891. aratás az utolsó öt évben a legrosszabb volt Ha kormányzóságok szerint elemezzük a termést, úgy kitűnik, hogy ép a feketeföld vidékét sújtotta a csapás legjobban, míg a nyugati vidékeken tetemes fölőslég mutatkozott. Az orosz pénzügyminiszter lapja úgy számít, hogy a birodalomban lévő gabonamennyiség bőven elegendő a fogyasztás szükségleteire a legközelebbi aratásig. A többi gabonatermő országokat is számbavéve, nem igen érthető, honnét az az áremelkedés, mely az 1891. évben beállott. A búzát illetőleg az Egyesült-Államok mezőgazdasági osztályának jelentése, szemben 1890-el, még a kellő kiigazítások után is 14.43 millió hektoliter többletet mutat ki. A becsléseket azonban végérvényeseknek nem lehet tekinteni. — A füzetet a «Könyvszemle» zárja be.

5. A MAGYAR NYELVŐR V. füzetében Simonyi Zsigmond a «Magyar határozók» című művének II. kötetéből mutatványul közli a *fölött* névutót. Megállapítja annak a régi nyelvben használata módját, s ebből kiindulva föl sorolja azokat a szerke-

zeteket, a melyek helyesek és a melyek a német nyelv hatása folytán csempésződtek be a mai irodalmi nyelvbe. — Szarvas Gábor a *tű* szó etimológiáját és családfáját fejtí ki. A régi nyelvben volt e szónak egy ma már kiveszett igealakja is: *tövík* — «infigor» jelentéssel; e töről való továbbá a *tökell*, *tóked*, *töz*, *tödz*, *tövis* (**tövé*s), *töp* szavaink; a *ripők* szót pedig az ósláv *prébega* szó másának mondja, a melynek másik, újabb alakja a *príbék*. — Béteky Kálmán a *túr*, *szenved*; *bánt*, *sért* synonym szavak mai jelentésbeli különbségét állapítja meg az irodalomból és a népnyelvből. — Zolnay Gyula «Sándor István új szavai» címmel helyreigazító megjegyzéseket tesz Simonyi Zsigmond és Nagyszigethi Kálmán ilyen közléseire. — Bartha József folytatja a *palóc nyelvjárás* leírását. — Lehr Vilmos adalékokat közöl a magyar természetrajzi nyelvhez Nagy Sámuelnek 1794-ben megjelent könyvéből. — Az apróbb közlemények között: Négyesy László Amade verseiből közli a *ség* igét, a mely a «Nyelvtörténeti Szótár»-ból kimaradt, jelentése: «hegeszt, begyógyít»; — ugyanő egy anekdotát közöl az *izé* szóról; — Simonyi Zsigmond a «mi közöm hozzád» szólást magyarázza; — Bartal Antal a *patkány* szó vándorlását mondja el; — Zolnay Gyula a *falka* szóhoz közöl népnyelvi adatokat; — Sándor József az ormánsági «*nájszebb*» felső fok képzőt ebből eredezteti: «*annálszebb*». — A szerkesztő válaszol a hozzá intézett kérdésekre. — A «Tájszótár» szerkesztőjének kérdései zárják be a füzetet.

Ugyan e folyóirat VI. füzetében Barbarics Róbert a *határozatlan* és *általános alany* közt lévő különbséget fejtegeti. Bő példatárral világítja meg az eltérést a kettő között, a mit eddig még nem vettek észre, s felsorolja az efajta nyelvhasználat eseteit. Leggyakoribb s legjobban árnyékoló az *ember* szó illetén alkalmazása, továbbá a *világ*, *valaki* szavak is ezt jelölők, hol határozatlan, hol általános alany értelemben. — Halász Ignác a *száz* szó etimológiáját fejtí ki. Nem tartja az ugor nyelvek kölcsönvett szavának, mint Budenz, hanem az ős ugor szókincshez sorolja; meg van valamennyi ugor nyelvben s ezek alapján eredeti alakul egy *sÜdu, *sÜgdu, *sÜgdu*, *sÜjdu* alakot állapít meg, mely egy ugor *sÜgu*-, *sÜja*- ,vág, ró' jelentésű ige származéka volna. — rs. t. egy a Budapesti Szemlében megjelent német regény magyar fordítását bírálja. — Az apróbb közlemények sorában: Kiss Ignác a m. *fegyver* szót a német *feldwehr*-ből magyarázza; Zolnay Gyula megemlíti, hogy a *Göncöl-szekér* csillag nevének Szarvas adta magyarázata már föltalálható *Jerneyn*ek Magyar Nyelvkincsek' című művében; Szarvas Gábor a *csurapé* szót s változatait ismerteti s valamennyit a törökségből kerültnek mondja; a *kaland* szót a *kalandos*-ból elvontnak tartja, s nem a lat. *calendae* magyarított alakjának, mint Ballagi; Albert János a *lamos* szóra idéz egy történeti ada-

tot Zvonarics könyvéből, a mely adat nincs a Nyelvtörténeti Szótárban; ugyanilyent idéz Simonyi Zsigmond a *háilemedik* szóra. — Válaszok a szerkesztőség kérdéseire. A szerkesztőség kérdései.

Ugyan e folyóirat VII. füzetében Bárdos Remig az idegen szók írásáról értekezik. Ismerteti a különböző korbeli írók nézeteit, javaslatait, hogy ezeknek tévedésein okulva egyöntetű megállapodásra juthassunk a mai ingadozó eljárás helyett. — Lehr Vilmos a *„nő”* és *„né”* használatához szól hozzá. Nyelvtörténeti adatokkal bizonyítja, hogy a *„né”* már a régiségben nemcsak *„feleség”*, hanem pusztán *„nő”*, *„asszony”* jelentéssel is járatos volt, a megváltozott korviszonyok pedig megkivánják az értelmi megkülönböztetést, s nem kell bennök germanizmust látnunk. A *né*, mely kiváltképen nevekhez járul, feleséget jelent; a *nő* pedig bizonyos foglalkozású, állású nőt, s mindig csak nemi megkülönböztetést jelent. — Albert János a *„fon”* szó családfáját állítja össze, Szarvas Gábor pedig négy magyar tulajdonnévre sűti rá a német eredetet, ezek: *Pázmány*, *Simon bíró*, *Kármán*, *Thurzó*. — Bartha József folytatólagosan a *palóc nyelvjárás* hangtani sajátosságait ismerteti. — A kisebb közlemények közt: Nagyszigethi Kálmán az *akolbólít*, *kiakolbólít* szó történetét mondja el, hogy t. i. a szó Bugát Pál csinálmanya, s a hírlapok tréfálkozása útján terjedt el; — Zolnai Gyula a *„senki, semmi”* szavak etimológiájához közöl nyelvtörténeti adatokat; — Szarvas Gábor szerint a dunántúli *„nál* nagyobb’ felsőfok képző nem az *„annál* nagyobb’ összevonásából keletkezett, hanem a szlovén: *naj* superl. képző átvétele; = Körösi Sándor néhány ritkább — olasz eredetű — szót sorol föl. — A Szerkesztő válaszol a hozzáintézett nyelvészeti kérdezősködésekre. Válaszok a szerkesztőség kérdéseire. A szerkesztőség kérdései. Nyelvagyományok. Szólásmódok. Tájszók.

A M. Tud. Akadémia jegyzőkönyvei.

HUSZONKETTEDIK AKADÉMIAI ÜLÉS.

Ötödik ö s s z e s ü l é s.

1892. május 30-án.

B. EÖTVÖS LORÁND akadémiai elnök úr elnöklete alatt jelen voltak : Szász Károly második elnök. — Hollán Ernő, Joannovics György, Zichy Antal t. tt. — Beöthy Zsolt, Entz Géza, Fröhlich Izidor, Goldziher Ignác, Gyulai Pál, Heinrich Gusztáv, Jakab Elek, König Gyula, Krenner József, Láng Lajos, Pauer Imre, Pauler Gyula, Schvarcz Gyula, Szarvas Gábor, Szilády Áron, Szilágyi Sándor, Thaly Kálmán, Than Károly, P. Thewrewk Emil, Tóth Lőrincz, Vécsey Tamás, Wlassics Gyula r. tt. — Arany László, Bánóczy József, Csontos János, Czobor Béla, Fejérfataky László, Heller Ágost, Horvát Árpád, Majláth Béla, Márki Sándor, Munkácsi Bernát, Óváry Lipót, Pasteiner Gyula, Simonyi Zsigmond l. tt. — Jegyző: Szily Kálmán főtitkár.

156. SZABÓ JÓZSEF r. t. fölolvassa B. Mednyánszky Dénes lt. emlékbeszédét Pettkó János l. tagról.

157. A főtitkár bejelenti Keleti Károly r. tagnak, az Európa-szerte ismert magyar statisztikusnak, az Akadémia egyik legtevékenyebb s két ízben jutalommal kitüntetett tagjának május 30-án történt elhunytát. — Az Akadémia fájdalmas szívvel veszi tudomásul nagyérdemű tagja elhunytát s elhatározza, hogy fájdalmának a mai ülés jegyzőkönyvében kifejezést ad; az elköltözött ravatalára koszorút helyez; a temetésen testületileg jelenik meg; LÁNG LAJOS r. tagot fölkéri, hogy a temetési szertartáson az elhunythoz az Akadémia nevében búcsúszót intézzen; végre fölhívja a II. osztályt, hogy emlékbeszéd tartásáról gondoskodjék.

158. A főtitkár bejelenti továbbá Hoffmann Ágost Vilmos k. tagnak, a híres chemikusnak s technologusnak május 9-én Berlinben történt elhunytát. — Az Akadémia fájdalmas részvétellel értesül a nagy tudós haláláról s fölhívja a III. osztályt, hogy emlékbeszéd tartása iránt határozzon.

159. Pór Antal r., Asbóth Oszkár, Csengeri János, Genersich Antal, Kolosvári Sándor, Nagy Gyula, Óváry Kelemen, Óváry Lipót, Török Aurél, Vargha Gyula l. és Krónes Ferencz k. taggá választásukért köszönetüket fejezik ki. — Tudomásul van.

160. Bemutattatnak az osztályok jelentései az **állandó bizottságok** tagjainak a következő három év tartamára történt kijelöléséről. E szerint megválasztottak:

I. A **Nyelvtudományi Bizottságba**: Barna Ferdinánd, Goldziher Ignác, Gyulai Pál, Halász Ignác, Heinrich Gusztáv, Joannovics György, Lehr Albert, Munkácsi Bernát, Simonyi Zsigmond, Szarvas Gábor, Szilády Áron, Szinnyei József, P. Thewrewk Emil, Vámbéry Armin, Volf György.

II. Az Irodalomtörténeti Bizottságba: Arany László, Bánóczy József, Beöthy Zsolt, Berczik Árpád, Dankó József, Fraknói Vilmos, Gyulai Pál, Heinrich Gusztáv, Pasteiner Gyula, Salamon Ferencz, Szarvas Gábor, Szász Károly, Szilády Áron, Szilágyi István, Szilágyi Sándor, P. Thewrewk Emil, Volf György, Zichy Antal.

III. A Classica-Philologiai Bizottságba: Baksay Sándor, Barna Ignác, Bartal Antal, Finály Henrik, Gyulai Pál, Imre Sándor, Lehr Albert, Pasteiner Gyula, Pecz Vilmos, Salamon Ferencz, Szarvas Gábor, Szász Károly, Téltý Iván, P. Thewrewk Emil, Vécsey Tamás, Zichy Antal.

III. A Történettudományi Bizottságba: Acsády Ignác, Ballagi Aladár, Csánki Dezső, Csontos János, Fejérfataky László, Fraknói Vilmos, Hajnik Imre, Károlyi Árpád, Knauz Nándor, Majláth Béla, Nagy Imre, Nagy Iván, Pauler Gyula, Br. Radvánszky Béla, Salamon Ferencz, Szilágyi Sándor, Thallóczy Lajos, Thaly Kálmán.

V. Az Archaeologiai Bizottságba: Ballagi Aladár, Czobor Béla, Dankó József, Finály Henrik, Fraknói Vilmos, Hampel József, Majláth Béla, Myskovszky Viktor, Br. Nyáry Jenő, Ormós Zsigmond, Ortway Tivadar, Pasteiner Gyula, Pulszky Ferencz, Pulszky Károly, Szilágyi Sándor, Téglás Gábor, Thaly Kálmán, Torma Károly.

VI. A Nemzetgazdasági és Statisztikai Bizottságba: Acsády Ignác, Ballagi Aladár, Ballagi Géza, Bedő Albert, Falk Miksa, Fodor József, Galgóczy Károly, György Endre, Hegedűs Sándor, Jekelfalussy József, Kautz Gyula, Kerpely Antal, Kőrösi József, Láng Lajos, Liphay Sándor, Matkovics Sándor, Medveczky Frigyes, Vécsey Tamás.

VII. A Matematikai és Természettudományi Bizottságba: Bedő Albert, Entz Géza, br. Eötvös Loránd, Fodor József, Frivaldszky János, Fröhlich Izidor, Galgóczy Károly, Högyes Endre, Jurányi Lajos, Klein Gyula, Konkoly Miklós, König Gyula, Krenner József, Kruspér István, Lengyel Béla, Margó Tivadar, Szabó József, Szily Kálmán, Than Károly.

VIII. A Hadtudományi Bizottságba: Fodor József, Fröhlich Izidor, Hollán Ernő, Rónai Horváth Jenő.

Az összes ülés — HOLLÁN ERNŐ tt. és a Hadtudományi Bizottság eddigi elnökének azon kijelentése után, hogy e bizottság kiegészítése iránt a legközelebbi rendes összes ülésen előterjesztést fog tenni — a bizottságokat megalakulásra, elnökük és előadójok megválasztására fölhívja.

ZICHY ANTAL tt. e tárggyal kapcsolatban indítványt tesz a Széchenyi-bizottság újjá alakítása iránt. — Elfogadtatik, s az eddigi bizottság utasítottik, hogy kiegészítése iránt a legközelebbi összes ülésen előterjesztést tegyen.

161. A III. osztály az 1894-ben itt tartandó közegészségi és ethnologiai congressus előkészítő bizottságába THAN KÁROLY és WARTHA VINCZE r. tagokat küldi ki. — Tudomásul van.

162. A Könyvtári Bizottság jelenti, hogy néhai BUDENZ JÓZSEF és HUNFALVY PÁL r. tagok könyvtárai, amaz egészen, ez részben az Akadémia könyvtára részére megvásároltattak. — Tudomásul van.

163. Bemutattatnak a május 25-én lejárt óda-pályázatra beérkezett pályamunkák, u. m.:

1. jelige: A mi halad, el nem marad. 2. jelige: A nemzet minden nagy eseménye stb. 3. jelige: Szent főre szállt stb. 4. jelige: Nemzet és király között stb. 5. jelige: A jó királynak. 6. jelige: Együtt élni kell minékünk. 7. jelige: A királyért és hazáért. 8. jelige: Szeretet. 9. jelige: Jobban tudom szeretni stb. 10. jelige: Megújult fénye stb. 11. jelige: Siófokért. 12. jelige: Szebb jövődőt a hazának. 13.

jelige: Munkabíró lelket kívánok stb. 14. jelige: Majd olvassa meg stb. 15. jelige: Viribus unitis. 16. jelige: Ma egynegyed századja stb. 17. jelige: Viribus unitis. 18. jelige: A haza, ime dicsőítve áld. 19. jelige: Et soles melius nitent. 20. jelige: Per ardua ad astra. 21. jelige: Pro rege et libertate. 22. jelige: A legelső magyar ember stb. 23. jelige: Gutta cavat lapidem. 24. jelige: Szent előttem a királyom. 25. jelige: Isten segíts stb. 26. jelige: Te halhatatlan nagy király. 27. jelige: Élni jó, győzni szép. 28. jelige: Éljen a hon stb. 29. jelige: Adjuk meg stb. 30. jelige: Honszerelem. 31. jelige: A magyar költészet stb. 32. jelige: Király bizalma stb. 33. jelige: Ki mondja, hogy nincs stb. 34. jelige: Mert még neked stb. 35. jelige: Zengje szív és ajak stb. 36. jelige: Mondottam ember küzdj stb. 37. jelige: A legelső magyar ember stb. 38. jelige: Menj kis Pegazus, győzni nem fogsz, mert hazai, paraszt ló vagy csupán. 39. jelige: Szívből szívhez. 40. jelige: Ős nyelvedben erőd stb. 41. jelige: Még jőni kell! 42. jelige: Merjem-e futtatni stb. 43. jelige: Éljen a hon, éljen a király. 44. jelige: Hazáért, királyért. 45. jelige: Isten tartsd meg a királyt. 46. jelige: Széchenyi szellemének. 47. jelige: Van élni abban hit stb. 48. jelige: Isteni művészet stb. 49. jelige: A mit embernek keze stb. 50. jelige: Integer vitae scelerisque purus. 51. jelige: Isten segíts stb. 52. jelige: Pro rege nostro. 53. jelige: Descende coelo stb. 54. jelige: Egyesült erővel. 55. jelige: Erősnek üdv az ábránd stb. 56. jelige: Rég veri már a magyart stb. 57. jelige: Nagy idők szelleme. 58. jelige: Viribus unitis. 59. jelige: A legelső magyar ember stb. 60. jelige: A nép számára. 61. jelige: Bizvást! . . . stb. 62. jelige: Fiat pax. 63. jelige: Szereti a királyt stb. 64. jelige: Harmincz nemes Budára tart. 65. jelige: Borúra derű. 66. jelige: A legelső magyar ember stb. 67. jelige: Vitam et sanguinem. 68. jelige: E hon koronás királya éljen soká. 69. jelige: Ez a nap stb. 70. jelige: A királyi szék az stb. 71. jelige: A legelső magyar ember stb. 72. jelige: Emlékezzünk. 73. jelige: Bizalmam az ősi erényben. 74. jelige: Áldott e nap. 75. jelige: A népnek sokaságában stb. 76. jelige: Ave Caesar. 77. jelige: Ha valaha segítél stb. 78. jelige: A király. 79. jelige: Pro rege nostro. 80. jelige: Május 4. 81. jelige: Viribus unitis. 82. jelige: Hűség, bizalom. 83. jelige: Boldog vagy te ország stb. 84. jelige: Van szeretett király. 85. jelige: Hazádnak rendületlenül stb.

A jeligés levélkéek elnök úr által közös horitékba lepecsételtetvén, az irattárba helyeztetnek; a pályaművek pedig, bírálat és jelentés-tétel végett, áttétetnek az I. osztályhoz.

164. Az I. osztály jelenti, hogy e pályázathoz **bíráló bizottságul** ZICHY ANTAL osztályelnök elnöklete alatt BEÖTHY ZSOLT, GYULAI PÁL r. és BÁNÓCZI JÓZSEF és CSÉNGERI JÁNOS l. tagokat küldötte ki. — Tudomásul van

165. Az **Erd. m. Közművelődési egyesület** meghívja az Akadémiát a Budapestén június 7-én tartandó közgyűlésére. — Tudomásul van s az Akadémia képviselőit a megjelenő tagok kéretnek fel.

166. A m. Orvosok és Természetvizsgálók vándorgyűlése meghívja az Akadémiát a Brassóban augusztus hónapban tartandó gyűlésre. — Tudomásul van s az Akadémia képviselőit a megjelenő tagok kéretnek föl.

167. A sárospataki ev. ref. akadémia igazgatósága jelenti, hogy a Kazinczy emlékére a m. tud. Akadémiától alapított 10 arany pályadíj ez évben nem adathatván ki, az ev. ref. akadémia az idei **szép-halmi ünnepen** nem szándékozik részt venni, s egyszerűen kéri, hogy az idénről fennmaradó 10 arany fölhasználásával a jövő évre két pályázatot hirdethessen. — Az összes ülés nem helyesli a sárospataki

akadémia azon szándékát, hogy a pályázat sikertelensége miatt az ünnepen részt venni nem szándékozik, mert hiszen a mausoleum évenkénti meglátogatásának az a célja, hogy az ifjú nemzedék azon nagy példakép követelésére buzdíttassék, kinek emléke voltakép a sárospataki főiskolához van kötve; az idénről fennmaradó 10 arany jövő évi fölhasználhatása iránt az Igazgató Tanács legközelebbi ülése fog határozni.

168. VÁRI Rezső úr Flórenczből május hó 15-én írt levelében értesíti a főtitkárt, hogy most a Laurentianában egy *Leo sapiens* kéziratot collationál, melyet Lamius már a Meursius-féle editio princeps szövegének 1741-ik flórenczi kiadásában is felhasznált. E codexről Lucas Holstenius már a XVII. században azt írta, hogy «omnium quotquot vidi, optimus» s azóta is többen hangoztatták, hogy a taktikus görög íróknak ez a legeslegjobb kézírata, már csak régiségénél fogva is, lévén ez X. századbéli membranaceus. Nem is sok reménnyel fogtam — írja Vári úr — e kézirat collationálásához, abban a meggyőződésben, hogy Lamius gondosan kiegészítette belőle a Meursius-féle szöveget. De igen kellemesen csalódtam. A mutatóványból, melyet az ezen codex (és a XI. századbéli egyáltalán föl nem használt, bár rosszabb Ambrosianus) alapján constituált szövegből — párhuzamba állítva az utolsó, Lamius-féle kiadással — e napokban SZILÁGYI SÁNDOR úrnak fölküldök, ki fog derülni, hogy jóval érthetőbb és correctebb szöveget fogok nyújthatni, mint a milyen a flórenczi kiadás; s így az új kiadás jogosultsága tökéletesen világos, s a m. tud. Akadémia *Leo sapiens* kiadásának sorsa felől teljesen meg lehet most már nyugtatva. — Az összes ülés örömmel veszi az értesítést tudomásul s a levelet átteszi a Történelmi Bizottsághoz.

169. DR. HERCZEGH MIHÁLY tud. egyet. ny. r. tanár úr ajánlkozik *Kitonich «Directio methodica processus judiciarii»* című alapvető munka új kiadásának gondozására és magyarra lefordítására. — Az ajánlat tudomásul vétetvén, áttétetik véleményadásra a II. osztályhoz.

170. A főtitkár jelenti, hogy *Endlicher* síremlékére (beleértve a Pozsony városától küldött 50 frtot) 141 frt. a *Szabó István* síremlékére pedig 105 frt gyűlt be. — Tudomásul van.

171. Ugyanő jelenti, hogy Béla király névtelen jegyzőjének hasonló kiadására eddig 344 aláírás érkezett be. — Öröndetes tudomásul szolgál.

172. Néhai *Arenstein József* lt. végrendeletileg 1000 frtot hagyományozott az Akadémia alaptőkéjére s örököseit kötelezte, hogy Riehl-től festett arcképét az Akadémiának küldjék el. — Tudomásul van s a megérkezett arckép egyelőre egyik bizottsági teremben fog felüggeszteni.

173. A főtitkár a könyvtár részére érkezett ajándékok közül különösen megemlíti *Lechner Lajos*, budapesti-dávárosi főmérnök művét (atlaszszal) Szeged városa újjá építéséről és *Mandello Károly* «*Rückblicke auf die Entwicklung der ung. Volkswirtschaft in 1891*» című munkáját. — Köszönettel vétetnek.

174. Ugyanő előterjeszti az utolsó összes ülés óta megjelent kiadványok jegyzékét. — Tudomásul van.

175. Elnök úr a jegyzőkönyv hitelesítésére *ZICHY ANTAL* t. és *SZABÓ JÓZSEF* r. tagokat kéri fel.

HUSZONHARMADIK AKADÉMIAI ÜLÉS.

Rendkívüli összes ülés.

1892. június 4-én.

B. EÖTVÖS LORÁND akadémiai elnök úr elnöklete alatt jelen voltak: Szász Károly m. elnök. — Zichy Antal tt. — Beöthy Zsolt, Gyulai Pál, Pauler Gyula, Szabó József, Szarvas Gábor, Szilágyi Sándor, Than Károly, P. Thewrewk Emil rtt. — Asbóth Oszkár, Ballagi Aladár, Bartal Antal, Csánky Dezső, Csengeri János, Csontos János, Czobor Béla, Fejérpataky László, Heller Ágost, Jekelfalussy József, Majláth Béla, Pasteiner Gyula, Paszlavszky József, Schenek István, Vargha Gyula ltt. — Jegyző: Szily Kálmán, főtitkár.

175. Csengeri János lt., mint a jubileumi óda-pályázat bíráló-bizottságának előadója felolvassa jelentését, mely szerint a bizottság a LXX. számú, «A királyi szék az . . .» stb. jellegű ódának javasolja a jutalom kiadását. — A bíráló-bizottság javaslata elfogadtatván, a felbontott jeligés levélkéből dr. Vargha Gyula miniszteri titkár neve tűnt elő.

176. Elnök úr a jutalmat nem nyert pályaművek jeligés levélkéinek elégetésére fölkéri Czobor Béla és Schenek István l. tagokat, kik még az ülés folyamán jelentik, hogy megbízatásukban eljárak.

177. Elnök úr fölkéri Vargha Gyula l. tagot, mint a megjutalmazott óda szerzőjét, szíveskedjék pályaművét fölolvadni. — Ez megtörténvén, elnök úr indítványára elhatároztatik, hogy a megjutalmazott óda külön kiadásban is ki fog nyomtatni s Felséges urunk és királyunknak, valamint a Felséges királynőnek egy-egy példányban, a vallás-és közoktatási minisztérium útján, elő fog terjeszteni.

178. Elnök úr jelenti, hogy a miniszterelnök úr, a koronázási jubileum alkalmából, akadémiai tagok részére belépti jegyeket küldött, 1. a pályaudvarba szólókat ő Felsége megérkezése idejére, 2. az ünnepélyes isteni tiszteletre. E jegyek, névre szóló kitöltésük után, a főtitkári hivatalban vebetők át.

179. A főtitkár bemutatja a Kóczán-féle drámai pályázatra f. évi május 31-ikéig beérkezett pályamunkákat.

I. Niketász szerelme. Dráma 3 felv. Jelige: Nemzetek jelenestb.

II. Vid. Tragédia. Jelige: Gondolj merészet és nagyot stb.

III. Csilla. Szomorújáték 5 felv. Jelige: Ha ijeszt is a kétség stb.

IV. Lenke. Történeti színmű. Jelige: Búsán lapozgatom stb.

V. Salamon magyar király. Tragédia 5 felv. Jelige: Sors bona, nihil aliud.

VI. Charitas. Szomorújáték 3 felvonásb. Jelige: Te pártos, büszke nép.

VII. Salamon király. Tört. trag. 5 felv. Jelige: Két éles kard nem fér meg egy hüvelyben.

VIII. Salamon király. Tört. dráma 5 felv. Jelige: Boldog hazában boldogok stb.

IX. Salamon. Tört. tragédia. 3 felv. Jelige: Tenger a rossz, a mi körülvesz.

X. Salamon. Színmű 4 felv. Jelige: « . . . A hazát könnyelműen kockákra ne tedd. »

XI. Salamon király Történeti szomorújáték 5 felv. Jelige: Salamonnak nincs hol maradása.

XII. Azanet. Szomorújáték 5 felv. Jelige: A haza mindenk előtt.

XIII. Salamon. Történeti szomorújáték 5 felv. Jelige: Raro antecedentem scelestum stb.

XIV. Az utód. Színmű 5 felv. Jelige: Futva fut stb.

- XV. Salamon végzete. Színmű 4 felv. Jelige: Hazádnak rendületlenül stb.
- XVI. Salamonkirály. Dráma 4 felv. Jelige: A szellem fegyverével.
- XVII. Az utolsó oltár Színmű 3 felv. Jelige: Kezd bátran stb.
- XVIII. A trónvesztett király. Szomorújáték 5 felvonásb. Jelige: Őszinte hazafi.
- XIX. Salamon. Szomorújáték 3 felv. Jelige: A mely kéz fel-emelt stb.
- XX. A kegyencz. Tragédia 5 felv. Jelige: Szerénység.
- Áttétetnek az I. osztályhoz, jeligés levélkéik pedig közös borítékba előnkileg lepecsételtetvén, az irattárba helyeztetnek.
180. Elnök úr a jegyzőkönyv hitelesítésére CSENERGI JÁNOS és VARGHA GYULA I. tagokat kéri föl.

HUSZONNEGYEDIK AKADEMIAI ÜLÉS.

A II-ik osztály hatodik ülése.

1892. június 13-án.

PULSZKY FERENCZ t. tag, osztályelnök elnöklete alatt jelen voltak a II. osztályból: Szilágyi Sándor, Tóth Lőrincz r. tt. — Csontos János, Czobor Béla, Márki Sándor, Vargha Gyula I. tt. — Más osztályokból: Zichy Antal tt. — Jegyző: Pauer Imre oszt. titkár.

181. SZILÁGYI SÁNDOR r. t. «Az 167 $\frac{1}{2}$ -ik mozgalmas országgyűlések»-ről értekezik.

182. Osztálytitkár felolvassa THALY KÁLMÁN r. t.: «Az 1706-iki béketárgyalások félbeszakadása» című tanulmányát.

183. A jegyzőkönyv hitetetésére fölkéretnek SZILÁGYI SÁNDOR r. és CSONTOSI JÁNOS I. tagok.

HUSZONÖTÖDIK AKADEMIAI ÜLÉS.

A III. osztály hatodik ülése.

1892. június 20-án.

HOLLÁN ERNŐ t. t., majd THAN KÁROLY r. t. és osztályelnök elnöklete alatt jelen voltak az illető osztályból: Konkoly Miklós, Markusovszky Lajos t. tt. — Entz Géza, br. Eötvös Loránd, Frivaldszky János, Jurányi Lajos, König Gyula, Schuller Alajos, Szily Kálmán, Thanoffer Lajos r. tt. — Batizfalvy Sámuel, Daday Jenő, Heller Ágost, Ilosvay Lajos, Kherndl Antal, Klein Gyula, Korányi Frigyes, Schulek Vilmos I. tt. — Más osztályokból: Zichy Antal t. t. — Beöthy Zsolt, Goldziher Ignác, Gyulai Pál, Jakab Elek, Pauer Imre, Pauer Gyula, Tóth Lőrincz r. tt. — Csontos János, Fejérpataky László, Nagy Gyula, Óváry Lipót, Réthy László. — Jegyző: Szabó József osztálytitkár.

184. SCHULLER ALAJOS r. t. székfoglalója: «Az elektromos jelző készülékekről.»

185. ILOSVAY LAJOS I. t. székfoglalója: «Levegőben égéskor keletkező nitrogén-tartalmú melléktermékek mennyiségi meghatározása.»

186. KORÁNYI FRIGYES l. t. a budapesti belgyógyászati kóroda laboratoriumában végzett következő munkákat jelenti be: a) Az izomnak mikroskopi és elektromos változásai a működés alatt. Korányi Sándor első tanársegédétől. b) Az együtt érző idegsejtek chromatinjának szerkezetéről. Vas Frigyes gyakornoktól. c) A tüdőbeli bolygó-idegrostok szerepe a belélegzés mechanizmusában. Tauszk Ferencz gyakornoktól.

187. SCHULEK VILMOS l. t. «Műszerek bemutatása hályog-eltávolító saját módszeréhez.»

188. VÁLYI GYULA lt. közleménye: «A negyedrendű és első lapú térbeli görbék elméletéhez», előterjeszti König Gyula r. t.

189. KORDA DEZSŐ részéről Párisból: «Magas feszültségű változó erőter létesítése elektromos condensatorokkal», előterjeszti Szily Kálmán r. t.

190. KONKOLY MIKLÓS t. t.: «Nova Aurigae és Swift's üstökös spektrumának megfigyelése.»

191. Elnök úr a jegyzőkönyv hitelesítésére SCHULLER ALAJOS r. t. és SCHULEK VILMOS l. t. urakat kéri fel.

HUSZONHATODIK AKADÉMIAI ÜLÉS.

Hatodik ö s s z e s ü l é s.

1892. június 20-án.

B. EÖTVÖS LORÁND akadémiai elnök úr elnöklete alatt jelen voltak ugyanazok, a kik a megelőző osztályülésben résztvettek. — Jegyző: Szily Kálmán, főtitkár.

192. A vallás- és közoktatási miniszter úr értesíti az Akadémiát, hogy ő cs. és apost. kir. Felseje f. évi május hó 31-én kelt legfelsőbb elhatározásával báró Eötvös Lorándnak a M. Tudom. Akadémia elnökévé. Szász Károlynak pedig másodelnökévé történt megválasztását legkegyelmesebben jóváhagyni méltóztatott. — Örvendetes tudomásul vétetik.

193. Smolka Szaniszló, a legutóbbi nagygyűlésen választott külső tag köszönetét fejezi ki megválasztatásáért. — Tudomásul szolgál.

194. Olvastatnak az Akadémia állandó bizottságai megalakulásáról szóló jelentések. Megválasztattak:

I. A *nyelvtudományi bizottság* elnökévé Joannovics György t. t., előadóvá Simonyi Zsigmond l. t. Bizottsági taggá Asbóth Oszkár l. t. Segédtagokká: Frecskay János, Katona Lajos, Kunos Ignác és Vikár Béla.

II. Az *irodalomtörténeti bizottság* elnökévé Szász Károly r. t., előadóvá Szilády Áron r. t. Segédtagokká: Ráth György, id. Szinnyi József, Váczy János, Hellebrant Árpád, Badics Ferencz, Négyessy László és Bayer József.

III. A *classica-philologiai bizottság* elnökévé Szarvas Gábor r. t., előadóvá Ponori Thewrewk Emil r. t. Bizottsági tagokká: Heinrich Gusztáv r. és Csengeri János l. t. Segédtagokká: Gyomlay Gyula. Komáromy Lajos, Némethy Géza és Vári Rezső.

IV. A *történettudományi bizottság* elnökévé Fraknoi Vilmos r. t.; távolléte esetén állandó helyettesévé Szilágyi Sándor r. t. Előadóvá Fejérfpataky László l. t. Bizottsági tagokká: Szilády Áron r. és Nagy Gyula l. t.

V. Az *archaeologiai bizottság* elnökevé: Pulszky Ferencz t. t., előadóná Hampel József r. t. Bizottsági tagokká: br. Radvánszky Béla t. t., Pór Antal r., Balássy Ferencz, Fröhlich Róbert, Réthy László, Szentkláray Jenő és Bunyitay Vincze l. tt. Segédtagokká: Bubics Zsigmond, Fittler Kamill, Lanfrancini Gr. Enea, Möller István, Radisics Jenő, Ráth György, Rauscher Lajos, Schulek Frigyes, Steindl Imre, Szendrei János, Szalay Imre és Wosinszky Mór.

VI. A *nemzetgazdasági bizottság* elnökevé Láng Lajos r. t., előadóná Jekelfalussy József l. t. Beltaggá: Vargha Gyula l. t.

VII. A *matematikai és természettudományi bizottság* elnökevé Szabó József r. t., előadóná Lengyel Béla l. t.

VIII. A *hadtudományi bizottság* elnökevé Hollán Ernő t. t., előadóná Rónai Horváth Jenő l. t. Beltagokká: Hampel József, Pauler Gyula, Salamon Ferencz, Schvarcz Gyula, Szilágyi Sándor, Thaly Kálmán, P. Thewrewk Emil r. és Czobor Béla, Majláth Béla l. tt. Segédtagokká: Szvetics József tábornok, Bernolák Károly honvédeztudós, Zsoldos Ferencz honvédeztudós, Kránitz János ezredes és Szendrei János.

IX. A *Széchenyi-bizottságba* tagokul: Hollán Ernő, gr. Széchenyi Béla t., Beöthy Zsolt, Szilágyi Sándor r. és Kerekgyártó Árpád l. t.

Mind e választások tudomásul vétetnek és az ajánlott segédtagok megválasztatnak.

195. Az elnökök és titkárok bizottsága előterjeszti (l. e. füzet Jegyzőkönyvi mellékleteiben) a Széchenyi-ünnepre vonatkozó szabályzatot. — Elfogadjatik.

196. Ugyane bizottság ajánlja, hogy ezentúl a rendes közlési előadásokért is (bele nem értve az elnöki megnyitó beszédet és a főtitkári jelentést) összesen 50 arany tiszteletdíj utalványoztassék. — Elfogadjatik s jóváhagyás végett az Igazgató-Tanács elé terjesztetik.

197. Elnök úr jelenti, hogy az idén tartandó Széchenyi-ünnepen először is az I. osztályra kerülén a sor, az osztály elnökeivel egyetértőleg Beöthy Zsolt r. tagot kérte föl előadás tartására. — Helybenhagyólag tudomásul vétetik.

198. A főtitkár jelenti, hogy a Kóczán-pályázatra utólag még egy pályamű érkezett «Valentin» címmel és «Le coeur doit stb.» jelíggel, mely a postabélyeg tanúsága szerint még május 29-én, a határidő lejárta előtt adatott fel. — A szabályok értelmében ez is pályázatra bocsátatik és jeligés levele a többi jeligés levélkéik közös borítékával együtt egy nagyobb borítékba pecsételtetik be.

199. Az I. osztály a Kóczán-pályaművek bíráló-bizottsága elnökevé Zichy Antal t. tagot, tagjaivá Heinrich Gusztáv r. és Rákosi Jenő l. tagot választotta meg. — Tudomásul szolgál.

200. Az I. osztály a könyvkiadó-bizottságba Bánóczy József l. tagot választotta. — Tudomásul szolgál.

201. A II. osztály a közegészségügyi és demographiai congressusba Láng Lajos r., Jekelfalussy József l. tagot választotta. — Tudomásul szolgál.

202. A II. osztály felolvasási engedélyt kér Gerecze Péter úr részére. — Megadjatik.

203. A II. osztály pártolólág terjeszti elő a Történelmi Bizottság újabb előterjesztését a nemzeti krónika szemelvényes kiadása tárgyában. — A főtitkár megjegyzi, hogy a kiadás elterjedése érdekében kívánatosabb lett volna ugyan a szöveg teljes közlése, de mivel a bizottság a millenniumi kütfő-publicatio egyöntetűsége szempontjából a szemelvényes kiadást correctebbnek tartja, nem akarja a vitát tovább folytatni s az áprilisi összes ülésen tett indítványát visszavonja. — A bizottság előterjesztése jóváhagyatik.

204. A nemzetközi orientalista congressus, mely ez idén szeptember 5—12. között Londonban tartja üléseit, meghívót küldött. — Az Akadémia képviseletére Goldziher Ignác r. t. kéri föl.

205. A genuai nemzetközi növényteni és a római nemzetközi orvosi congressusra érkezett meghívók áttétetnek a III. osztályhoz.

206. A főtitkár bemutatja az utolsó összes ülés óta megjelent akadémiái kiadványokat.

207. Elnök úr a jegyzőkönyv hitelesítésére JAKAB ELEK r. és HELLER AGOST l. tagokat kéri föl.

Jegyzőkönyvi melléklelek.

A Széchenyi-ünnep szabályzata. 1. A m. t. Akadémia gr. Széchenyi István születésének 100-ik évfordulója alkalmából, az 1891-ik évi október 5-én tartott összes ülésen elhatározta, hogy ezentúl évenként november 3-án (az Akadémia alapítása évforduló-napján), vagy az ezt követő vasárnap ünnepélyes közülést tart.

2. E közülés neve *Széchenyi-ünnep*; főtárgya egy-egy olyan előadás, mely az irodalom és a tudomány valamely ágának fejlődését vagy egyes fontos és közérdekű kérdéseit, a művelt közönség ismeretköréhez alkalmazott modorban, tárgyalja és egyszersmind számot ad arról, mit tett az Akadémia, e fejlődés előmozdítása által, azon czélok megvalósítására, melyeket nagy alapítója tűzött eléje.

3. Ez ünnep úgy, mint az Akadémia rendes közülése, az egész Akadémia ünnepe; tárgya azonban az egyes osztályok sorrendjében állapíttatik meg, még pedig úgy, hogy 1892-ben az I., 1893-ban a II., 1894-ben a III. osztály köréből választatik és így tovább. E közülést, az Akadémia elnökének elnöklése alatt, azon osztály elnöke nyitja meg, melynek körébe az ünnepi előadás tárgya esik.

4. Az előadás tartására az Akadémia valamely tagjának a megbízást, az illető osztály javaslata s az elnökök és titkárok bizottságának előterjesztése alapján, az Akadémia januári összes ülése adja meg. Közbejött akadályok esetén egy későbbi összes ülés, a szünetek alatt az Akadémia elnöke intézkedik.

5. Az ünnepi előadás az Akadémia Értesítőjében, vagy ha két nyomtatott ivnél nagyobb terjedelmű, az illető osztály Értekezései során jelenik meg; tiszteletdíja 50 arany.

Megjelenik
minden hó 15-én,
három-négy ívnyi
tartalommal.

AKADÉMIAI ÉRTESÍTŐ

Szerkesztő
s kiadó hivatal a
Magyar Tudom.
Akadémiában.

SZERKESZTI

SZILY KÁLMÁN.

III. KÖTET.

1892. szeptember 15.

9. FÜZET.

A magyar összehasonlító nyelvtudomány jövő feladatai.*

Tekintetes Akadémia! Vég nélkül fejlődő növény életéhez szokás hasonlítani a tudomány haladását, mely az első megfigyelések csírájából kibontakozva, a kutató elme érdeklődésének ápolása alatt, terebélyes fává gyarapszik s különféle irányokban terjesztvén ki ágait, érleli meg rajtuk a tudás gyümölcseit.

Azonban e haladás még sem történik ily egyszerű, hogy úgy nevezzem, biológiai utakon. Az eredeti eszmekör, az az ősi mag, melyből valamely tudomány pályája kiindul, nem foglalja magában e tudomány egész jövő történetének előképét, nem határozza meg alakulásának változhatatlan föltételeit. A tények viszonyába vetett mélyebb tekintet megváltoztathatja az alakulások elvét, a módszert is; a különböző korokban merőben külön-műekké módosulhatnak a feladatok, sőt igen gyakran eltűnik maga a tudomány czélja felől alkotott eredeti képzet is, úgy hogy közös vonásul a fejlődés végpontjai között alig marad egyéb az igazságra való törekvésnél.

Vajmi általánosságban és határozatlanul voltak körvonaloza a magyar összehasonlító nyelvtudomány feladatai, midőn negyven évvel ezelőtt életre hívta annak megteremtője, a halhatatlan emlékü férfiú — Hunfalvy Pál — kinek még csak pár hónappal ezelőtt álltuk körül a pótolhatatlan veszteség gyászos érzetével ravatalát. Inkább érzelmi, mint tudományos volt az érdek, mely kiinduló pontjául szolgált. A nemzeti elnyomatás szomorú napjaiban a honfiúi kegyelet nyelvünk és fajunk ősmultjának kérdéseivel fordult azon szilárd meggyőződéssel, hogy a mely nép nyelvét és faja sajátosságait megbecsüli, az nem veszhet el bármely kényszere

---

* Kivonat *Munkácsi Bernát* lev. tag május 2-ikán bemutatott «A vogulok vallásos költészete» című székfoglaló értekezésének bevezetéséből.

alatt is a hatalomnak. S ernyedetlen szorgalommal kezdődik meg a munkásság a rokon nyelvek terén; de mily szűk a meder, melyben ezek kutatása történik, mily gyarlók és megbízhatatlanok az eszközök, mily tökéletlen az összehasonlító eljárás! Egy egész évtized törekvése nem volt képes tisztázni az altaji nyelvcsoportok egymáshoz való viszonyát, de még a magyar nyelv különös helyét sem azok köreiben.

S ekkor váltak a tudomány köztulajdonává azok a nagybecsű kincsek, melyek a tudós lelkesedés és önfeláldozás ideálja, Reguly Antal életének teszik eredményeit. Mint a ragyogó meteor, pályája közepén aláhull s tömegében széteszolva egész sereg világtestet táplál testével és kölcsönöz számukra fényt s nevet: úgy tűnt ő alá a magyar nyelvtudomány egeről, egész nemzedéknek termékenyítve meg gondolkodását s dús tárházait hagyván hátra a kutatás anyagának. Még most sem üresek e tárházak; a Regulytól származó föladatak, az ő messzetekintő szellemének eszméi még soká lesznek napirenden a magyar összehasonlító nyelvtudomány munkaprogrammjában.

A gondviselés munkája volt, hogy ugyanazon évben, melyben a haza Regulyját elveszté, megnyerte a férfit, kinek buzgó tevékenysége leginkább eszközölte, hogy nem ment veszendőbe az érték, melynek megszerzésére amaz életét szentelé. Budenz József volt ő, a mester — kit ez Akadémiának színe előtt talán nekem jutott a szerencse először e névvel neveznem s evvel együtt ünnepiesen kijelentenem, hogy szaktudományom több munkásával egyetemben, kik részben helyet foglalnak e tudományos társaságban is, az ő tanítványai vagyunk, az ő iskoláját képezzük, az ő gondos és lelkes vezetésének köszönhetjük első sorban, ha hazai tudományosságunkat akár mily szerény mértékben is szolgálhatjuk. Még frissek a hant rögei, melyek a dicsőült drága tetemére borultak! Nem száradhatnak fel pilláink könyűi; mert «multis ille bonis flebilis occidit, nulli flebilior, quam» — nobis... 1872-ben tartott székfoglaló értekezésében ő mutatott rá, hogy az addigi nyomozások lehetnek bár becsesek is egyes töredékeikben, nem hasonlíthatnak oly részlet-műveletekhez, melyek egy nagy munkaterv egészének kivitelére gondosan kijelölve volnának. Érzi, hogy a további biztosabb haladás legsürgősebb föltétele a hangtani viszonyok tanulmánya az egyes nyelvek közt. Ennek eredményei lennének akkori nézete szerint *a magyar-altaji összehasonlító hangtan* s folytatólagosan *a magyar-altaji összehasonlító alaktan és szótár*.

Azonban a legközelebbi beható kutatások az ujonnan rendelkezésre jutott rokon nyelvi anyag terén teljes világossággal igazolhatták, hogy összehasonlító nyelvtudományunk fejlettsége igen-igen távol áll még azon foktól, hogysem ilyen czélokot lehetne

már számára kitűzni. 1864-ben megjelenik Hunfalvy kiváló műve «A Vogul Föld és Nép», melylyel nyelvtudományunk újabb történetének előkészítő, első korszaka fejeződik be. Reguly itten közölt hagyományai, mint hatalmas fényoszlop sugároztak be a magyar nyelv eredete és rokonsági viszonyai fölött derengő homályba, melyből *kétségtelen bizonyossággal emelkedett ki, hogy a magyar nyelv a vogul és osztják nyelvek legközelebbi rokona s hogy ezekkel együtt a finn-ugor nyelvcsaládba tartozik.*

S ez időtől fogva eltűnik a tágabb körű altaji nyelvhasználat a magyar összehasonlító nyelvtudomány munkaköréből, átengedvén helyét a szorosabban összevont finn-ugor, vagy mint egyszerűbb névvel nevezték, „*ugor*“ nyelvhasználatnak. Ezen a szűkebb téren, de annál mélyebbre ható alapon kezdi meg Budenz munkatervének megvalósítását, melynek legnagyobb alkotásai a „*Magyar-Ugor összehasonlító Szótár és Alaktan*“. Nyelvtudományunk ezen korszak-alkotó és alapvető munkái gyökeresen átalakították a magyar nyelvtan összes fejezeteit, biztos vizsgálati módszert teremtettek, nyelvtudományunk egész terjedelmében szintűgy, mint az apró részletek mélyében fényt vetettek az előtűnő számos problémákra; hatásuk élénken mutatkozik minden jelentősebb tanulmányon, melyet a magyar nyelvre vonatkozólag az utóbbi évtizedben írtak.

S mindezen kiváló eredmények mellett, igen érezhető volt kezdettől fogva az előbbi évtizedek összes egybehasonlító munkáin egy fogyatékoság, melynek orvoslása most — midőn a dolgok természetes rendje a magyar-ugor összehasonlító hangtan munkába vételét követelné — elemi erővel tolúl mint földadat előtérbe s mint látszik egy új aerának nyitja meg kezdetét. Ki egykor a magyar nyelvtudomány újabb történeteit megírja, bizonyára fényesen fogja jellemezni annak a módszeres feldolgozás munkáival jelzett második korszakát; de nem fog elzárkózhatni azon kritikai észrevételtől, hogy e munkákhoz előbb fogott, mintsem a hozzá kívánatos, kellő mennyiségű és tudományos szempontból teljesen megbízható anyagot egybeszerezte volna. A jövő nemzedék előtt szinte érthetetlen lesz, hogy negyven esztendő folyhatott le Reguly visszatérte után, míg e hazának fiai közül vállalkozók akadtak, kik a feladatoknak töle elejtett s nézetem szerint ma is egyedül célhoz vezető fonalát újra kezükbe ragadták. Főlemelkedtek nyelvtudományunk ékes palotájának falai; akár egészét, akár részleteit tekintsük, építménye művészi remek, mely méltán lehet büszkesége hazai kulturánknak. De mennél lelkiismeretesebben vizsgáljuk az építés anyagát, az alap terjedelmét és szilárdságát, annál inkább erősödik meg bennünk a meggyőződés, hogy nem a betetőzésre kell ezúttal gondolnunk, hanem gyarapodott ismeret-

teinkkel s kifejtett biztosabb módszerünkkel újból és előről kell kezdeni az építés munkáját, még pedig mindenfelől szélesebb alapon, szakértőktől egybeszerzett bő mennyiségű s teljesen megfelelő anyaggal. Ezen eszme érvényesülésének állanak szolgálatában a nyelvészeti tanulmány-utak, melyek nyelvtudományunk újabb története harmadik, illetőleg mai korszakának alkotják belyegét.

S az ide irányuló törekvések közé tartozik, Tek. Akadémia, az a szerény munkásság is, mely érdemén felülhaladó méltatását nyerte meg azon rendkívüli kitüntetésben, hogy annak intézőjét, igénytelen személyemet tagjai sorába választotta. Szívem legmélyebb hálájával érzem magam amúgy is régóta lekötve ez Akadémia iránt, mely irodalmi pályám kezdete óta annyiszor tanúsította kegyességét irányomban s bőséges anyagi és erkölcsi támogatásával lehetővé tette éjszakai tanulmányútjaimat, valamint ezek eredményeinek kidolgozását. Azonban most, midőn hazám legelőkelőbb tudományos testülete azzal, hogy magához emelt, egyszersmind kifejezte, hogy munkásságomat nemzeti műveltségünk érdekében szükségesnek és hasznosnak ítéli: nem egyszerű hála és köszönet az, mi szívem egész valóját áthatja, hanem azon szent kötelességnek erős érzete, hogy mindaddig, míg Isten életem és erőm föntartja, azokat nemzeti nyelvünk tudományos búvárlatára tartozom szentelni, ebben kell tekintenem legfőbb hivatásomat. S midőn ezeket e reám nézve ünnepies pillanatban fogadom, azt hiszem, nem kezdhetném meg alkalmasabban e helyen való munkásságomat, mintha kapcsolatban előbbi elmélkedéseimmel, mindennek előtt arra nézve nyilatkozom, hogy miképpen óhajtanám ezután nyelvtudományunk fejlődését a magam részéről elősegíteni s hogy általában mik volnának e téren, nézetem szerint, a közel jövő legfontosabb teendői.

S itt ismételve kell hangsúlyoznom, hogy a feladatok menetében oda kell visszatérnünk, hol azokat Reguly elhagyta, vagyis első sorban arról kell gondoskodnunk, hogy a nyelvrokonság összes területeiről lehetőleg bő s nyelvészeti szempontból is kétségtelen értékű anyag legyen egybegyűjtve. Ezen törekvések gyakorlati eszközei a nyelvészeti tanulmány-utak, melyeket tehát föltétlenül folytatnunk s elősegítenünk kell.

Az értekezés e helyen tüzetesen foglalkozik az egyes tanulmány-utak irányával és részletes feladataival. Fontos volna egy újabb *vogul*, de egyelőre sürgősebb és szükségesebb az *osztják* tanulmányút, minthogy minden ugor nyelv közül erre vonatkozólag legfogytatékosabbak ismereteink. Különös érdekességet kölcsönöz e tárgynak Regulynak eddigelé megfjtetlen északi-osztják nyelvű terjedelmes *hős-ének gyűjteménye*. Egy harmadik iránya szükséges nyelvészeti tanulmány-utainknak a *zürjenek* és *vojákók* földére vezet.

A nyugotabbra lakó mordvin és cseremisiz népek a finnek legközelebbi rokonai. A finnek az utóbbi évtizedekben, különösen a Finn-Ugor társaság révén, példászerű buzgalmat fejtenek ki e népeknek minden irányú átkutatásában. Reánk váró, különös nemzeti érdekű feladat a *csuvas* nyelvnek alapos tanulmánya, minthogy csak annak világánál láthatjuk részleteiben azon nyelvi és műveltségi hatást, melyet a magyarra még népi élete gyermekeveiben, talán még az ős hazában, a törökség egy ága gyakorolt.

E tanulmány-utak eredményei bő és szilárd alapot fognak nyújtani a jövő feldolgozó munkálataihoz, melyeknek természetesen mindenek előtt az egybeszerzett anyagnak — szövegeknek, úgy mint szótári gyűjtéseknek pontos philológiai közlését kell célba venniök. Az ugor nyelvekbeli szó- és grammatikai egyezések eddig ismert tényeinek fokozatos kibővítése és kiegészítése, történjék ez bár kisebb adalékcsoportokban, rendkívül kívánatos és fontos előmunkásság addig is, míg a mindenfelől dúsan fölgyarapodott anyag s a módszernek tökéletesebb fejlődése a nyelvi rokonság jelenségeinek újból való rendszeres összeállítását fogja követelni. A módszer tekintetében történendő javítások tüzetes összehasonlító hangtani nyomozások útján remélhetők. Ezeknek a legújabb kori nyelvi elágazásokból kell kiindulniok s fokozatosan kell haladniok a régibb felé; tehát legelőbb az egyes nyelvek terén belül a dialektikus hangviszonylások veendőkh beható tanulmány alá, mely módon megállapítva a legeredetibb hangalakokat, a hasonlítás áttérhet a szorosabb rokonsági csoportban levő nyelvekre (pl. magyarból a vogul-osztjákra) s csak ezen közvető fokon át a tágasabb nyelvcsaládi körre. Hogy a hasonlításnak illetén menete milyen kiváló jelentőségű, íme egy példa. Jelenlegi összehasonlításunk a magánhangzóknak, könnyen változó természetüknél fogva csak hangrendi viszonyára, azaz mély- vagy magashangúságára vet ügyet, mi jóformán rendén is van, ha az alakok egybevetése az egész ugor nyelvcsalád keretében történik. Ámde ha szűkebbre vonjuk hasonlításaink körét, kiderül, hogy a szabályos hangmegfelelés még oly aprólékos magánhangzó-árnyalatoknál is előfordul, mint a régi magyar kétféle (nyílt és zárt) *é*. Azon tőszótagbeli *é* magánhangzóknak, melyek a köznyelvben megrövidülnek s túl a Tiszán *é*-nek hangzanak (melyek tehát a régi nyelvben nyílt *é* hangzásúak voltak), a vogulban szintén nyílt *ā*, *oq*, *ē*-féle vocalisok felelnek meg. Ellenben, ha a tőszótagbeli *é* a köznyelvben nem rövidül meg, túl a Tiszán pedig *i*-re változik (tehát a régibb nyelvben is zárt *é* volt), a vogulban következetesen *i* található vele szemközt.

Példák :

magyar		vogul	
köznyelvi	tiszántúli	északi	déli
kéz, kezet	kéz	kāt	koqt
hét, hetet	hét	sāt	soqt
jég, jeget	jég	jānk	joqñk
tél, telet	tél	tāl	toql
fél, felet	fél	pāl	poql
lé, levet	lé	lām	logm
név, nevet	név	nam	nām
né, nejét	né	nē	nē

Ellenben :

magyar		vogul	
köznyelvi	tiszántúli	északi	déli
fél-	fíl-	pil-	pil-
fészek	físzek	pil'i	pil'ä
lélek	lílek	lil	lil
mély	míj	mil	mil
éj	íjjel	il'i	il'ä
téved-	tíved-	tipxəl	tippəl-

A rokon nyelvek ily rendszerű hangtani tanulmányainak betetőzése lesz az *ugor összehasonlító hangtan*, mely ismét alapja lesz az *ugor nyelvek összehasonlító alaktanának* és *etymologiai szótárának*. E munkákat ki fogja egészíteni az *ugor összehasonlító mondattan*. Különálló feladat a *magyar nyelvnek etymologiai szótára*, mely felölelve az összes ismeretes szókincsét, tehát a Nyelvtörténeti és Tájszótár anyagát is, a mennyire a tudomány eszközeivel lehetséges, kimutatja minden szónak eredetét és családját, szembeállítja rokon vagy idegen nyelvekbeli megfelelőit s elősorolja nevezetesebb hangalakai, valamint jelentésbeli történeti alakulásait a különféle korokban.

A szűkebb körű ugor nyelvészeti munkásság mellett ki kell terjesztetni összehasonlító nyelvtudományunknak gondozását azon főladatokra is, melyek a magyar nyelvnek távolabbi rokonsági kapcsából következnek. Az első kísérlet, mely az ugor nyelvek terén kifejtett módszert az egész altaji nyelvcsalád körére alkalmazza, a Budenz-Albumban közzétett tanulmányom volt *«Az altaji nyelvek számképzői»*-ről, hol egyrészt azt igazolom, hogy az altaji nyelvek rokonsági foka nemcsak tőszók, hanem grammatikai elemek egyezésére is kiterjed; másrészt, hogy az *ugor nyelvcsaládnak legközelebbi rokona a szamojéd*, melylyel együtt az *északi altaji nyelvé*gát alkotja. Ezzel szemben áll a szintén

szorosabb rokonsági viszonyban álló török, mongol és tunguz-mandsu nyelvcsaládokra oszló *déli altaji nyelvág*. Első kísérletem nem maradt hatás nélkül, jelesen maga Budenz járult egy igen becses adalékkal annak eredményeihez *«Alaktani egyezés az ugor és szamojéd nyelvekben»* című értekezésében. Az ezen tanulmányokban kikezdett új ösvény nyelvünk képződésének oly ősi rétegéhez vezet, minőig az indogermán és sémi nyelvészet, hasonló rokonsági fokozat híjában, el nem hatolhat, úgy hogy ha világosabban ki fognak domborodni a részletek, ezek előreláthatólag nemcsak a magyar, illetőleg ugor, hanem az általános nyelvtudományra nézve is érdekesnél érdekesebb tanulságokat fognak nyújthatni. Az ily irányú tanulmányok koronája volna *az altaji nyelvcsaládok egybehasonlító szótára és grammatikája*.

S ezzel körülbelől teljes volna azon fontosabb útvonalak rajza, melyek képzeletem szerint a magyar összehasonlító nyelvtudomány jövő munkásságának és előrehaladásának irányait alkotják. De van még ezek határain túl is egy igen előkelő feladat, melynek kiemelését különösen szükségesnek tartom e helyen, mivel sikeres művelése tudományosságunknak különös nemzeti érdekeihez tartozik s a jelen hazai viszonyok közt leginkább az összehasonlító nyelvbuvártól remélhető. A népszellemnek ugyanazon őskori megnyilatkozásai, melyeket az összehasonlító nyelvtudomány oly kiváló előszeretettel kutat a beszéd hangképleteiben fönmaradt archaeologiai rétegekben, föntartották világos nyomaikat a nép gondolkodását visszatükröző cselekedetekben, jelesen ethnographiai szokásokban, világnézeti, vallásos s egyéb irányú folklorisztikai képletekben is. Mindezeknek beható vizsgálata legalkalmasabban a nyelvésznek esik kezeügyébe, s vajjon a bányász, ki leszáll az akna mélyébe, hogy aranyat keressen, meg fogja-e vetni a másnemű nemes érczeket és drágaköveket, melyeket útjában előtalált?! Azon tudományágakban, melyek nemzeti sajátosságaink földértését és értelmezését czélozzák, nemcsak szükségesnek, hanem némileg hazafias kötelességnek ítélem a határ-tudományok területére való túlterjeszkedést, a mennyiben t. i. ezek, hivatott munkások híjában, parlagon maradhatnak. Így fogták fel éltük feladatát Hunfalvy Pál és Reguly, s magam is éreztem nyelvészeti tanulmány-útjaimban, hogy azoknak eredménye csak úgy lehet teljes sikerű, csak úgy járulhat igazán a nyelvünk rokonságával kapcsolatos egyéb-nemű tudományos problémák tisztázásához, ha a nyelvészetin kívül többoldalúlag gyarapítani fogja ismereteinket ethnographiai tekintetben is. Ezen utóbbi czélt nem tévesztettem szem elől még tisztán nyelvészeti tárgyú kutatásomban sem; gyűjtéseimnek szótári, mint szövegrésze világos bélyegét hordják magukon azon törekvésemnek, hogy a bennük foglalt anyag nemcsak nyelvészetiileg, hanem különösen a folklóre

szempontjából tartalmilag is becses legyen. A kutatásnak ezen kettős irányát (t. i. nyelvészetit és néprajzit) kell véleményem szerint követniök az ezután történendő tanulmányutaknak is, s általában rajta kell lennünk, hogy együttesen a nyelvészeti anyag gyűjtésével és feldolgozásával, serényebben meginduljon a rokon népekre vonatkozólag az ethnographiai anyag gyűjtése és rendszeres ismertetése is. Az ilyféle előmunkálatok alapján fogna idővel kifejlődni az *ugor*, vagy talán még tágabb körben az *altaji népek összehasonlító néprajza* s ezen belül egyik legérdekesebb tudományág gyanánt az *ugor, illetőleg altaji népek összehasonlító vallástana*.

Összehasonlító nyelvtudományunk ezen feladatain túl nem terjed tovább, Tek. Akadémia, szemem látóhatára. A távolabbra esők amúgy is már csak halvány vonásokban, jóformán ködkép gyanánt jelentkeznek lelki tekintetem előtt. Látnivaló, hogy e feladatok terjedelme, valamint a megoldásukkal járó nehézségek nem egy ember erejéhez vannak mérve, akármily fokú is legyen annak buzgósága vagy tehetsége. Bizonyára lelkes munkások hosszú sorának, sőt talán egy egész nemzedéknek fogja kimeríteni erejét az az alkotás, mely jelenleg csak képzeletem színeiben lebeg előttem, de egykor mint nemzeti tudományosságunknak egyik kiváló disze és maradandó dicsősége fog fölemelkedni. Boldognak és tartalmasnak magasztalnám életemet, ha bármily kis mértékben járulhatnék hozzá, ha azzal válhatnám érdemessé az Akadémia részéről ért kitüntetésemre, hogy a feléje vezető utakat egyik vagy másik irányban egyengettem.

Aristophanes szóképei, összehasonlítva Aeschylus, Sophokles és Euripides szóképeivel.

(Kivonat *Pecz Vilmos* 1. tag május 2-ikán bemutatott értekezéséből.)

A tropusok tárgyalásában értekező két fő irányt különböztet meg, nyelvészetit és irodalomtörténetit. A nyelvészeti irány retorikai, grammatikai, lexicographiai szempontokból vagy annak figyelembevételével tárgyalja a tropusokat, hogy mi fejeztetik ki képletesen általuk, vagy minő szóanyag által fejeztetik ki valami képletesen a tropusokban. Az irodalomtörténeti irányban eddigelé csak a pszichológiai momentumot, az úgynevezett tertium comparationist vették figyelembe, de értekező kifejtette,* hogy a

* Berliner Studien für classische Philologie und Archaeologie. III-ter Band. 1886.

nyelvészeti iránynál és a tertium comparationis tekintetbe vételénél fontosabb az az irodalomtörténeti irány, mely szerint a tropusokat műveltségtörténeti és költészeti szempontból vesszük szemügyre. E szempontot először alkalmazza idézett munkájában. Kifejti továbbá a tropusok lényegét, megjegyezvén egyet-mást az anyag feldolgozásának módjáról is, végül az anyag rendszeres összeállítása után levonja belőle műveltségtörténeti és költészeti szempontból a következtetéseket, és szól a költészet polychromiájáról, a vegyes képekből álló csoportokról és kettős képekről. A metaphorát, allegoriát és hasonlatot aránytropusoknak nevezi el, de Rappold megjegyzése alapján tartozik itt azzal a helyreigazítással, hogy a geometriai arányhoz hasonló gondolkodásmódon nyugvó aránytropusoknál a metaphorában nem a kultágok összege, hanem azoknak szorzata egyenlő a beltágokéval.

Valamint a görög tragikusok tropusairól szóló munkájában, úgy jelen dolgozatában is Dindorf «Poetarum Scenicarum Graecorum Aeschyli, Sophoclis, Euripidis et Aristophanis fabulae superstitae et perditorum fragmenta» (Editio quinta correctior. Teubner, 1869.) című szövegkiadását vette alapul és a következő csoportokba osztja Aristophanes tropusainak anyagát: A synecdoche kategóriái: az ember, a szakács-művészet, étel és ital, a mythologia, a háború, az állam, a hajózás; a metonymia kategóriái: az ember, a szakácsmesterség, étel és ital, a háború, az állam, a kertészet és földművelés, a természet a következő alosztályokkal: a víz, a meteorológiai tűnemények; az aránytropusok kategóriái: az ember, a ház, a szakácsművészet, étel és ital, az emberek tettei általában véve, a vallás, a mythologia, a verseny-játékok, az ének, a zene, a táncz, a költészet, a színház, az érczöntészet, a vasművészet, a festészet, az asztalosmesterség, a kovácsmesterség, a szövészet, a szabómesterség, az orvostudomány, a háború, az állam, a vadászat, a halászat, a lótenyésztés és lóverseny, a baromtenyésztés, a méhtenyésztés, a kertészet és földművelés, a szőlőművelés, a kereskedelem, a hajózás, a természet a következő alosztályokkal: általános természetű sajátságok, az állatok, a növények, a tűz, a víz, a meteorológiai tűnemények.

Vizsgáljuk most műveltségtörténeti, költészeti és retorikai szempontból Aristophanes tropusait és hasonlítsuk azokat össze a három nagy görög tragikus szóképeivel.

Valamint a három tragikus Athénai történetének egy-egy korszakát képviseli: Aeschylus a perzsa háborúknak, Sophocles Periclesnek, Euripides Cleonnak és a féktelen demagogiának korszakát, úgy Aristophanes is nemcsak vígjátékainak tárgyai és irányai, hanem aránytropusai szerint is a fékevesztett demagogia és elfajulás idejéből való költőnek bizonyul. Elég e tekintetben a szakácsmesterségből, evésből és ivásból vett képeire utalnom,

melyek a három tragikusnál nem találhatók. Igaz, hogy a görög tragoedia magosan szárnyaló műzsája nem igen engedi meg a lapos kifejezéseket, de másrészt tagadhatatlan, hogy az említett tropusoknak aránylag feltűnően nagy száma Aristophanesnél nemcsak a közönséges dolgokhoz közel álló comoedia-író, de annak sülyedő, lakmározásban fő gyönyörűségét lelő korát is jellemzi.

Aeschylus az embertől vett aránytropusaival mint Marathon hőse, Euripides ugyanebből a kategóriából való synecdochéivel és metonymiáival mint bonczoló, pessimista philosophus emeli ki az individuumot; míg Sophocles, az egyén törpe voltát hirdető sors-tragoedia atyja, ki megnyugvással élvezi Pericles korának áldásait, szóképeiben is háttérbe szorítja az egyéniséget. És ugyanezt teszi Aristophanes is, hiszen ő nem volt se marathoni harcos, se pessimista philosophus, hanem a régi jó időkért lelkesülő idealista!

Mind a négy költő szóképeiben a versenyjáték, ének, zene, táncz, költészet, építészet, színház, szobrászat, érczöntészet, viaszformálás, festészet, asztalos- és kovácsmesterség, szövészet, szabómesterség, vadászat, halászat, lótenyésztés és lóverseny, barom- és méhtenyésztés, kertészet és földművelés, szőlőművelés és kereskedelem kiváló szerepet játszanak, s mintegy ráutalnak a nagy attikai korszakra, melyben a békének mindezen művei oly hatalmasan fölvirágoztak.

Aeschylusnak a vallás és mythologia köréből vett aránytropusai az erős hitű költőre, Euripidesnek az említett két kategóriában egyaránt előtérbe lépő synecdochéi, metonymiai és aránytropusai a skeptikus gondolkodóra, Sophoclesnél az aránytropusok hiánya a vallásosság fogyatékosságára engednek következtetni és ez utóbbi tanulságot kell merítenünk Aristophanes vallásosságára nézve is, igen csekély számú ide tartozó szóképeiből.

Aeschylusnál korszakához és jelleméhez képest a háborúból és állami életből vett aránytropusok jóval nagyobb szerepet játszanak, mint a visszavonult életet kedvelő Sophoclesnél. Euripidesnél a synecdochénak és metonymiának az aránytropusokhoz képest előtérbe lépése az állami élet problémáiról gondolkodó költőre vall, míg Aristophanest a megfelelő szóképeknek aránylag csekély száma, mint háborútól és demagogiától idegenkedő egyént ismét Sophoclessel helyezi egy sorba.

Míg Aeschylusnak és Sophoclesnek a hajózásból és természetből vett aránytropusai Athénae nagy tengeri hatalmát és a két költőnek a természet szépségei iránt való fogékonyságát tükröztetik vissza, Euripides hasonnemű szóképei inkább aeschylusi utánzatoknak, semmint a hajózás és természet iránti érdeklődés-szülte alkotásoknak látszanak. Aristophanes idetartozó aránytropusai a legcsekélyebb számúak ugyan, de ne feledjük, hogy a hajózásból és természetből vett szóképek a legköltőibb kifejezések

közé tartoznak, a melyeket alkalmazni költészetének tárgyánál fogva sokkal kevesebb alkalma nyílik a comoedia-írónak, mint a tragoedia-költőnek. Inkább azt mondhatnók tehát, hogy Aristophanes comoedia-író létére aránylag oly jelentékeny mértékben használja a tragoedia magus stílusát jellemző, hajózásból és természetből vett szóképeket, hogy e tekintetben, mint Athénac nagy tengeri hatalmát és a természet-nyilvánulásait sokoldalúan feltűntető költő, Aeschylussal és Sophoclessel egy sorba helyezendő.

A három nagy tragikus szóképeiről szóló dolgozatában értekező kifejtette, hogy a synecdoche és metonymia a reflexio, az aránytropusok a phantasia alkotásai. Aeschylusnál a synecdoche és metonymia az aránytropusoknak körülbelül egy hatodát, Sophoclesnél egy harmadát, Euripidesnél többet mint felét teszi ki, tehát: Aeschylus phantasiája nagyobb nemcsak az Euripidesénél, de a Sophoclesénél is, míg Euripides reflexiója nagyobb nemcsak az Aeschylusénál, de a Sophoclesénél is. Aristophanesnél a synecdoche és metonymia az aránytropusoknak körülbelül csak egy nyolczad részét teszi, tehát nemcsak drámáinak conceptiója, hanem különféle szóképeinek számviszonya is azt bizonyítja, hogy a négy nagy attikai dráma-író között phantasiája a legnagyobb, reflexiója a legkisebb. Ugyanerről tanúskodik a később tárgyalandó, aránytropusokból alakult egynemű képcsoportok száma, nagysága és színvegyülete is, melyek Aeschylusnál és Aristophanesnél a legkiválóbbak, Sophoclesnél háttérbe szorulnak és Euripidesnél Aeschylus művészetének utánezatai gyanánt mutatkoznak. Az a tény, hogy Euripidesnél az aránytropusok úgy a drámák időrendbeli egymásutánjában, mint az egyes drámák keretén belül felváltva majd sűrűbben, majd gyérebben szerepelnek, Euripides lohadózó phantasiájáról, míg az e tekintetben való egyenletesség Aeschylusnál, Sophoclesnél és Aristophanesnél, phantasiájuknak egyenletesen működő erejéről tanúskodik.

Ha mondhatjuk azt, hogy az aránytropusok a költészet plastikáját és a belőlük alakult egynemű képcsoportok színvegyülete a költészet polychromiáját alkotják, úgy Aeschylus és Aristophanes a legplastikusabb és legpolychromikusabb. Euripides legnagyobb reflexiójánál fogva a legphilosophikusabb — mint az ókoriak nevezték — valódi *σκηνηκός φιλόσοφος*, míg Sophoclesnél úgy a phantasiaszülte plastika és polychromia, mint a reflexio egyensúlyban állanak. A görög építészethen és szobrászatban a plastikus szellem Pericles korában emelkedik a perzsa háborúk korához képest, míg Cleon és a demagogia korszakában süllyed Pericles korszakához képest. Viszont a költészetben a plastikus szellem a Pericles korabeli Sophoclesnél süllyed a perzsa háborúk korabeli Aeschylushoz képest, míg a Cleon korszakából való Euripidesnél mint aeschylusi utánezat és az ugyanezen korszakból való Aristo-

phanesnél mint a független genius nyilvánulása emelkedik a Pericles-korabeli Sophocleshez képest, azaz: a görögöknél egyrészt az építészetben és szobrászatban, másrészt a költészetben a plastikus szellem működése ellentétes áramlatot mutat, mert a mily mértékben fokozódik az építészetben és szobrászatban, oly mértékben gyöngül a költészetben és a mily mértékben gyöngül az építészetben és szobrászatban, oly mértékben fokozódik a költészetben.

A synecdoche és metonymia a reflexio szüleményei, de a reflexio egyszersmind az a szellemi tevékenység, melylyel a drámaíró a cselekvényt fölépíti, a jelennek összeütközését és a katasztrófát, szóval a drámaiságot előidézi. Ez az összefüggés magyarázza meg azt a tényt, hogy az említett két szókép a négy dramatikusnál leginkább a dialogusban, a cselekvény és drámai összeütközés terén fordul elő, szóval, hogy a synecdoche és metonymia a dialogus fegyverei. Ezek a fegyverek nem oly számosak ugyan, de kifejezésbeli merészségüknek fogva élesebbek Aeschylusnál mint Sophoclesnél és a mellett, hogy a legszámosabbak, egyszersmind a legélesebbek is Euripidesnél, míg Aristophanesnél a legkevésbébbé számosak és legkevésbébbé élesek.

A metonymiánál és aránytropusnál előfordul két vagy több egy kategóriába tartozó metonymiának vagy aránytropusnak egy szóképbe olvadása, melyet egynemű képcsoportnak nevezünk. Pl. Aeschylus Suppl. 761-ben: βύβλου δὲ καρπὸς οὐ κρατεῖ στήχων a byblus gyümölcse az aegyptusiak helyett és a kalász az argosiak helyett áll, azaz, az ember kategóriájához tartozó két metonymia van egy képbe olvasztva; Aristophanes Eccl. 1—3-ban: ὦ λαμπρὸν ὄμμα τοῦ τροχληάτου λύχνου . . . γονάς τε γὰρ σὰς καὶ τύχας δηλώσομεν a szülés és a sors mint methaphora, azaz az ember kategóriájához tartozó két aránytropus van egybekapcsolva. Ilyen egynemű képcsoport lehetséges volna a synecdochénél is, de a négy dramatikusnál nem mutatható ki és a metonymiánál is csak ritkán fordul elő, nevezetesen Aeschylusnál egyszer, Euripidesnél ötször, Sophoclesnél és Aristophanesnél egyáltalában nem, míg az aránytropusoknál igen gyakran látható. Vannak esetek, mikor két vagy több, különböző kategóriába tartozó synecdoche vagy metonymia vagy aránytropus olvad egy szóképbe, ezt színvegyülékes vagy polychromikus egynemű képcsoportnak nevezzük. Pl. Euripides Troad. 1331—1332-ben: ὅμως δὲ πρόφραε πόδα σὸν ἐπὶ πλάτας Ἀχαιῶν a láb az ember helyett és az evező a hajó helyett áll, azaz, két különböző kategóriából való két synecdoche — az egyik az ember, a másik a hajózás kategóriájából — van egy képbe olvasztva; Euripides Hec. 129—131-ben: τὰ δὲ Κασάνδρας λέκτρ' οὐκ ἐφάτην τῆς Ἀχιλείας πρόσθεν θήσειν ποτὲ λόγχης az ágy az asszony helyett és a lándzsa hegye a harczos helyett áll, azaz két különböző kategóriából való két

metonymia — az egyik az ember, a másik a háború kategóriájából — olvad egy képbe; Aristophanes Av. 1399—1400-ban: *βορέα σώμα πλάζων ἀλίμενον αἰθέρος αὐλακα τέμνων* a kikötő és a barázda mint metaphora, azaz két különböző kategóriába tartozó aránytropus — az egyik a hajózás, a másik a kertészet és földmívelés kategóriájából — olvad egy képbe. A színvegyülékes egynemű képcsoport a synecdochében és metonymiában csak kétszer mutatható ki, t. i. Euripidesnél egyszer a synecdochében és egyszer a metonymiában a fent idézett két helyen, míg az aránytropusoknál elég gyakori jelenség.

Ha a synecdoche és aránytropus vagy metonymia és aránytropus vagy synecdoche, metonymia és aránytropus egy összefüggő szóképet alkotnak, előáll a különmemű képcsoport. Pl. Aristophanes Vesp. 1022-ben: *οἰκειῶν Μουσῶν στόμαθ' ἰνιοχίσας* a száj mint synecdoche áll a Múzsák helyett és a ló vezetése mint metaphora a kormányzás helyett; Aristophanes Equ. 1372-ben: *τοῦτ' ἔδρακε τὸν πόρπακα τὸν Κλεωνύμου* Cleonymus paizsának fogója mint metonymia áll Cleonymus helyett és a harapás mint metaphora a megzavarás helyett; Euripides Hec. 1025—1027-ben: *ἀλίμενόν τις ὥς ἐς ἄντλον πεσὼν λέχτριος ἐκπεσεῖ φίλας καρδίας, ἀμέρσας βίον* a hajó fenekén összegyűlt víz mint synecdoche áll a tenger helyett és a kikötő mint hasonlat. Ilyen csoport található Aeschylusnál tizenhét, és pedig synecdoche és aránytropus egy, metonymia egy, metonymia és aránytropus tizenhat; Sophoclesnél öt metonymia és aránytropus; Euripidesnél harminczegy és pedig synecdoche és aránytropus tiz, metonymia és aránytropus húsz, synecdoche, metonymia és aránytropus egy; Aristophanesnél hét, és pedig synecdoche és aránytropus három, metonymia és aránytropus négy.

Aristophanes Av. 924—925-ben: *ἀλλὰ τις ὠκεῖα Μουσάων φάτις οἰζάπερ ἵππων ἀμαρυγὰ* a csillogás mint metaphora áll a gyorsaság helyett és a lovak gyorsasága mint hasonlat mondatik, tehát a gyorsaság kétszeres aránytropusként szerepel, első sorban mint metaphora és metaphorikus értelme mint a hasonlat tagja. Ezt a merész használatú szóképet, melyre csak ez az egy példa található, kétszeresen arányozó képnek nevezzük.

Nem kevésbbé merész a kettős kép, melyben valamely szó. synecdochikus vagy metonymikus értelme aránytropusként szerepel. Pl. Euripides Phoen. 1380—1381-ben: *κάπροι δ' ὅπως θήγοντες ἀγρίαν γένυν ξυνήψαν* az állkapcsa mint synecdoche áll a fog helyett és a fogát vizsgáló vadkan mint hasonlat mondatik, tehát az állkapcsa két különböző nemű szóképként szerepel, első sorban mint synecdoche, és synecdochikus értelme mint a hasonlat tagja; Aeschylus Pers. 821—822-ben: *ὕβρις γὰρ ἐξανθοῦσ' ἐκάρπωσε στόχυν ἄτης, ὅθεν πάγκλαυτον ἐξαμᾶ θέρος* a nyár

(ῥέπος) mint metonymia áll a vetés helyett és a vetés mint metaphora a bánat helyett, tehát a nyár két különböző nemű szóképként szerepel, első sorban mint metonymia és metonymikus értelme mint metaphora. Ilyen kettős képet találunk Aeschylusnál négyet és pedig a synecdochikus értelemnek aránytropusként való használatát egyszer, a metonymikus értelemnek aránytropusként való használatát háromszor; Sophoclesnél egyet t. i. synecdochikus értelemnek aránytropusi szerepét; Euripidesnél hatot és pedig, a synecdochikus értelemnek aránytropusként való használatát egyszer, a metonymikus értelemnek aránytropusként való használatát ötször; Aristophanesnél kettőt, és pedig, egyszer a synecdochikus, egyszer a metonymikus értelemnek aránytropusi szerepét.

Bihar vármegye oláhjai s a vallás-unió.

(Kivonat *Bunyitay Vincze* lt. május 9-én tartott értekezéséből.)

Bihar vármegyében az oláhok első nyomát egy 1283-ban kelt oklevélben találjuk, mely Oláhtelek nevű falut említ. Magyar-telek nevű falu az egész országban sincs; ellenben Cséhtelek (eredetileg Csehtelek) Orosztelek, Tóttelek, Székelytelek községek magában Biharmegyében is vannak. Mind ez nyilván mutatja, hogy a «telek» szó a fentebbi összetételekben egyenlő jelentésű a kunok «szállás»-ával s a mint ez a kunoknak, úgy a «telek» az említett nemzetiségeknek, Oláhtelek tehát az oláhoknak már a magyarok idejében történt idetelepülését jelzi. Ennélfogva a biharmegyei oláhoknak mindjárt a legelső nyomuk is nem ősbirtoklásukról, hanem beköltözésükről tanúskodik s e tanúskodást a következő század történeti emlékei, melyek az oláh telepítéseknek már egész rendszerességét tárják elénk, még inkább megerősítik.

Bihar vármegye földesurai s ezek közt első sorban a váradi püspök és káptalan telepítették őket bizonyos szerződésekre foglalt föltételek alatt, mikről már a XIV. század során részletesen értesülünk. Telepítésöket itt is, mint egyebütt, vajdák, kenézek eszközölték, kiket azután jutalmul Várad püspökei egyházuk nemeseinek sorába emeltek s birtokokkal is megadományoztak. Ilyen donacionalis leveleink is maradtak fenn.

Ugyanezen korból arról is világos képet nyerünk: hogyan rendezték Várad püspökei új jobbágyaik, az oláhok egyházi és községi ügyeit? Ezekben a vajda elnöklése alatt egy tizenkét, választott kenézből álló bíróság ítelt, de a melytől főlegbezni lehetett a váradi püspök udvarbírájához. Fogságbüntetés csak a főbenjáró bűnökért járt, vagy akkor, ha az illető a rászabott bir-

ságot megfizetni nem tudta. Az oláh jobbágy magvaszakadása esetében szabadon végrendelkezhetett. Földesúri tartozásai sem voltak súlyosabbak a magyar jobbágyokéinál, sőt inkább enyhébbek. Papjaik már egészen mentesek valának minden földesúri szolgálmánytól; külön főesperesti kerületet alkottak, ügyeikben főesperestjök ítélte, de ítélletét ismét meg lehetett főlebbezni, magához a váradi püspökhöz vagy püspöki helyetteséhez.

Az oláhok első nyomai, valamint első telepeik Biharmegyének erdős, hegyes tájaira esnek. Ott laknak századokig és csak később, a mint a magyarság a folytonos harcokban, kivált Várad várának meg-megújuló vívása közben kihalt vagy elmenekül: a szerint vonulnak lejjebb és lejjebb a hegyekről a régi magyar falvak pusztá helyeire. Így keletkezett azután, leginkább a XVIII. század elején, Nagyvárad közelében s Biharmegye síkjain legalább is félszáz olyan község, mely ma tisztán oláh. Nevök azonban még mindig magyar s magok az oláhok is a magyar neveket használják; legfőljebb némi, nyelvükhöz alkalmazott módosítással. Már magok e nevek is arra mutatnak, hogy azok a községek eredetileg nem voltak oláhok, de történeti emlékeink is arról tanúskodnak, hogy előbb katolikusok voltak és így semmi esetre sem oláhok; többjokről még az is kimutatható, hogy mikor nyerték mai oláh lakosaikat?

De a biharmegyei oláhságnak mozgalmasabb s ennél fogva érdekesebb története a XVII. század közepén kezdődik. Mikor már a török Váradot elfoglalta s a magyarság uralmát e tájon megszüntette: megjelent itt (1664-ben) egy «rácz vladika», azaz görög keleti vallású püspök, kit a konstantinápolyi patriárka küldött s a török fővezértől is volt levele. Az oláhok nagy többsége most is görög keleti vallású, akkor még inkább az volt; mind a mellett a közéjük érkezett rácz vladikának «ellene támadtak». Ennek két oka volt. Egyik az, hogy a reformatió az oláhok közt Biharmegyében is elterjedt; a másik pedig, hogy I. Rákóczi György fejedelem az egész szentirást lefordíttatta oláhra, oláh kátét adatott ki s rá parancsolt az oláh papokra, hogy egyházaikban a rácz nyelv helyett saját oláh nyelvöket használják.

Itt vette kezdetét az oláh nemzeti öntudat, az oláh nemzeti egyház és műveltség. A rácz vladikának is egyrészt azért támadtak ellene, hogy nem oláh, hanem rácz volt.

Később, mikor a XVII. század végén az erdélyi fejedelmek eltűntek: a reformatió helyébe az oláhok közt a katolikus egyházzal való egyesülés, az unió lépett és ez még jelentékenyebb hatással volt az oláhok jövőjére, nevezetesen művelődésére. Megismertette őket Rómával.

Biharmegyében a székely származású László Pál, váradi kanonok († 1729) volt az uniónak lelkes apostola. Támogatta

gr. Csáky Imre váradi püspök, kihez emlékiratot is intézett az unió terjesztéséről. Törekvései elé magok az oláhok gördítettek legtöbb akadályt. Irtóztak a katolikus egyháznak vagy papnak még a nevétől is. László Pál mégis közéjük ment és járt faluról falura. Volt egy biztos fegyvere, melyről maga írja, hogy utat nyitott neki mindenütt: tudott oláhu. Működésének kettős eredménye lön: egyik az unió terjedése; másik pedig az, hogy a mikor már mintegy száz községet bejárt, tapasztalatait írásba foglalta. Ebben minden községnél feljegyzí a pap nevét, származása helyét, életkorát, családi körülményeit s olykor jövedelmét is. Elmondja, hogy melyik püspök, hol, mikor szentelte fel; leírja a templomok állapotát, belső szerelvényeit, általában érdekes művelődési, ethnographiai és történeti adatokat nyújt.

László Pál helyét utóbb az unióért nem kevésbé lelkesülő gr. Forgách Pál, szintén váradi kanonok foglalta el. Javasataira püspöke, gr. Csáky Miklós, először is arról gondoskodott, hogy az egyesült oláhok kormányára egyesült püspököt állítson, de a váradi latin püspöktől függőleg. Kieszközölte, hogy Rómában oláh ifjakat papokká neveljenek. Nagyvárad főterén az egyesült oláhoknak templomot, püspöki lakot épített. Az oláh papokat rá szoktatta a papi ruha viselésére; volt olyan esztendő (1739), mikor hatvankét reverendát osztott ki köztök.

Azonban az unió nem terjedett a nélkül, hogy visszahatást ne szült volna. Az egyesülni nem akarók nyugtalanzkodása már 1735-ben annyira nőtt, hogy királyi bizottság kiküldését tette szükségessé. Ez sem tudott állandó békét eszközölni. A nem-egyesültek évről-évre jobban forrongtak; az unióra tért papokat elűzték, véresre is verték. Különösen gr. Forgách Pál ellen, ki időközben (1747) váradi püspök lett, intézték támadásaikat. Forgách egy negyedszázad óta küzdött az unióért: őt tartották legfélelmesebb ellenségeknek. Gyanúsították, rágalmazták; feladásokat, küldöttségeket menesztettek ellene egész a királyig.

Erre 1754-ben ismét királyi bizottság jött Váradra, mely sorra hallgatta ki az oláh községek papjait s lakosait s így működése évekig tartott.

A bizottság feladata volt, a római katolikus vallás épségben tartása mellett, a görög nemegyesült papságnak és népnek adott császári királyi kiváltságok megvédése. Erre a váradi káptalan előterjesztést tett: hogy császári királyi szabadalom-leveleik vannak ugyan a nemegyesülteknek, de csak a ráczoknak és nem az oláhoknak. Az oláhok úgy származásra, mint nyelvre stb. nézve egészen különböznek a ráczoktól. Azok az okok, mikért a ráczok kiváltságokat nyertek, sohasem voltak meg az oláhoknál. De Bécsben másképp vélekedtek.

Mikor a Váradon működött királyi bizottság eljárásáról je-

lentést terjesztett fel: a bizottság egyik tagja, De Ville marquis, császári tábornok, külön véleményt nyújtott be. Ebben a viszály megszüntetésének egyetlen módjául azt ajánlotta, hogy Nagyváradon a római katolikus püspöktől egészen függetlenül görög katolikus püspökség állíttassék fel. Különben az oláhok kíváncsodolnak, pedig az államveszélyes törekvések, tudniillik a magyarok törekvései ellenében talán ők alkotják az egyedüli biztos gátat.

E véleményt Bécsben az Illir Commissionnak adták ki felülbírálatra. Az oláhokat tehát csakugyan ráczokul tekintették s az ezeknek adott császári kiváltságok keretébe vonták. Az Illir Commissio egészen helyeselte is De Ville tábornok javaslatát.

A nagyváradai görög katolikus oláh püspökség a pápának hosszabb vonakodása s a váradi római katolikus püspöki szék üressége idején, 1777-ben állíttatott fel. Egyedül Magyarország hercegprimásának volt alája rendelve; a váradi püspöktől csupán jövedelmeit húzta. Később a két kötelék alól is felszabadították.

1781-ben Szent László király váradi püspökségének birtoktestéből kiszakították számára a belényesi uradalmat.

1792-ben Erdély fejedelmeinek, a Báthoriaknak alapítványát, a váradi volt jezsuita collegium épületeit nyerte.

1854-ben a primás közvetlen joghatósága alól is kivették s a fogarasi román érsek alá helyezték.

Igy nyertek a vajdák s kenézek által behozott oláhok Magyarországon hazát; a magyarok által terjesztett unióban műveltséget; Szent László király váradi alapítványában pedig műveltségök fejlesztésére jelentékeny eszközt.

A birtoki jogtan kétségei.

(Kivonat *Hoffmann Pál* rt. április 4-én tartott székfoglalójából).

A magánjog és a perjog intézményei közt a legtöbb nehézség a birtokvédelem és a birtoklás fogalma körül forog fenn. A XII. század óta küzd a jogtudomány eme nehézséggel, a szakirodalom terjedelmes és vitatkozó, s az elmélet művelői a további construáló munkával fel nem hagynak. A római jogászok birtoklási és birtokvédelmi dogmatikáján eme nehézségek nem mutatkoznak, ők saját tiszta és következetes fejlődésű jogállapotukra szorítkoznak. A mi birtokjogi elméletünk a római jogból indul ki, csak hogy másként szól a remekjog, mint a Justiniani jog; erre következett a glossatorok tana s a pápai határozmányok s a germán jogoknak külön rendezése. Így állt elő oly szaktudományi irodalom, melyben a kétségek és ellenvélemények felette gya-

koriak. Már a birtoklás fogalma iránt eltérők a nézetek. Hangoztatják a birtoklás tényleges mivoltát, holott a római jogászok szerint, *hol ius, hol factum*. Vitatják a birtokló és a birtokolt dolog közti tényleges viszonyt, még inkább a birtoklóban megkívántató szándékot (*affectio tenendi*). Hoffmann igazat ad a nagy építőmesternek, Savignynak «a származtatott birtok» ügyében.

A birtokvédelem alapja iránt elvi ellentét van a római és germán felfogás közt, mind a védelmi siker föltételei, mind az ellenvédekezést tekintve. A középkori birtoktan a római jogra lőn alapítva, mégis a germánjog birtokvédelmi elvét emelték érvényre a pápák és jogtudósok azon téves hiszemben, hogy a római jogot követik.

A jogelméletet s joggyakorlatot sanyargató eszmezavarnak Savigny vetett véget, de a védelem okát némelyek *rendészeti* érdekekben keresik, mások a birtoklás és a tulajdonjog közti viszonyban találják. A birtokvédelem alapját tárgyzó véleménykülönbségről Hoffmann külön műben kíván értekezni; itt azt jelenti ki, hogy osztozik abban a felfogásban, mely szerint a birtokvédelem alapja az önvédelmi tilalom áthágásának vétsége.

Az 1671—2. évi zajos országgyűlések Erdélyben.

(Kivonat *Szilágyi Sándor* rt. június 13-án tartott értekezéséből.)

Az 1671. és 1672-ik években Erdélyben tartott országgyűlések lefolyása annyira viharos volt, hogy többször valamely nagyobb katastrophának kitörésétől tartottak. A külső politikai viszonyok kedvezőtlen fejlődését a közvélemény belkormányzati tapintatlanságok következményeinek tartotta, s minthogy ezért a törvények — különösen a tanácsurak felelősségét megszabó artikulusok — értelmében joga volt a kormányt vád alá vonni, az országgyűlés élni is akart ezen jogával.

Különösen két dolog tartotta a kedélyeket általános izgatottságban.

Az egyik a «bujdosók» sorsa, mint magok hitték magokat, vagy a «rebellis»-eké, mint a bécsi kormány nevezte őket. Politikai és vallásos üldözés menekülni s fegyvert fogni kényszeríté ezeket a szerencsétleneket, kik Erdély és a hódoltság közelében szervezkedtek, s védték magukat ahogy tudták. A «testvér-ország» vendégszeretettel fogadta az üldözött rokonokat, de segélyt a török engedelme nélkül nem adhatott nekik. A bujdosók aztán követségekkel, levelekkel ostromolták a fejedelmet s a rendeket,

hogy szerezzék meg nekik a porta támogatását. Pedig ezek keze épen ekkor nagyon meg volt kötve, mert a határszéli basákkal nem állottak jó lábon.

S ez volt a másik ügy.

A feszültség Erdély és a határszéli basák közt abból származott, hogy Jenő és Várad elfoglalása után, e két vár tartozandóságainak összeírásával megbízott Piri basa olyan helységeket is beirt a defterbe, melyek soha sem tartoztak ezekhez a várakhoz, s a harmadik, negyedik vármegye határában feküdtek. Ebbe a defterbe beirt falvakat aztán a váradi és jenői basák követelték, s a mint szeret teheték adófizetésre kényszerítették. A magyar földesurak s a végek kapitánya Bánffy Dénes, a hogy csak lehetett, ellenálltak az igazságtalan követeléseknek, ami aztán mindig újabb s újabb surlódásra, elkeseredésre adott alkalmat. Persze mindkét fél járatta a portát: s bár Erdély sok pénzt költött, de többet még sem tudott elérni, mint azt, hogy a végső elintézés függőben tartatott.

Egyszer aztán ennek is vége szakadt. Eddig is csak pénzsarolás volt az egész, mert arról, a mi a defterbe be van írva, mohamedán törvény szerint úgy sem lehetett lemondani, s végre 1671. tavaszán a nagyvezír elrendelte, hogy a Jenő vidékén követelt 49 falut adják ki. Az országgyűlés kénytelen-kelletlen beleegyezett a faluk kiadásába, de jelentékeny áldozatok árán annyit mégis kivitt, hogy a 49 falut nem szétszórva, hanem egy csomóba adták ki.

Még jóformán be sem volt fejezve a resignatio, midőn Kuczuk váradi basa is elkezdte követelni a maga falvait, melyek a sóbányákon is túl Erdélynek ugyancsak a szívébe nyúltak be. Ez már valóban életkérdés volt Erdélyre nézve, s olyan könnyen, mint a jenői basa követelését nem lehetett elintézni.

A fejedelem szokatlanul rövid terminussal, kilenczednapra okt. 12-re országgyűlést hirdetett. Követség a portára gazdag ajándékokkal — egyebet úgy sem lehetett tenni — volt a rendek egyhangú határozata. Hanem, a mint aztán ezt elhatározták, egész erővel a tanácsurak ellen fordultak: szidták azt a kormányzati rendszert, mely e válságot Erdély fejére hozta, szidták azokat a tanácsurakat, kiknek hanyagsága, tehetetlensége ezt a bajt az ország nyakára hozta, s kik elnézik, hogy a fiskus konfiskálja a jószágokat, börtönbe vettet ártatlan embereket, kik nem tudják fentartani a jó viszonyt a szomszéd országokkal sem, a haza tekintélyének fentartásában, sem törvényeinek megvédésében nem tudnak erélyt kifejteni.

A tanácsurak szorultságokban azzal védték magukat, hogy ők nem okai semminek, mert ha ők a legjobb tanácsokat adják

is, vannak a fejedelem mellett, kik azoknak épen ellenkezőjét tétetik vele.

Kik azok? Halljuk! kérdezték a rendek, pedig mindenki tudta, hogy kik azok: a fejedelem kegyenczei, a főudvarmester, főportamester stb. Természetesen nem kaptak egyenes feleletet. Azzal szépítették a dolgot, hogy a portán hízlalt ellenfejedelem Zólyomi miatt kellett egyet s mászt tenni, kivált miután két kapitliha azzal vádolt egyes főurakat, hogy Zólyomival egyet-értének. Ez még jobban felbosszantá a rendeket. Az utolsó remediumhoz nyúltak: az egész országgyűlés testületileg felment a fejedelemhez s két kéreessel állott elő:

1. azok, kik a visszaélések okai, fogassanak perbe;

2. s a fiskus az erővel elvett javakat adja vissza.

A fejedelem mindkettőt megígérte, s utasította a közvádlót, hogy azokat, kiket a rendek megneveznek, fogassa perbe, a mi annyit tett, hogy a közelebbi országgyűlésen egy csomó ember nótán, azaz fő- és jószágvesztésen fog elmarasztaltatni.

Ezzel az országgyűlés s a fejedelem közt helyreállott a békesség, a tanácsurak nagy rémületére. «Hiszen a fejedelem minket kiszolgáltatót az országgyűlésnek», mondák ezek, s hogy minden eshetőséggel szemben fedezzék magukat, ligában egyesültek közös oltalomra a fejedelem s az országgyűlés ellen, hogy ha közülök valakit, elfogatnak a többi azt tartozik még fegyverrel is kiszabadítani.

Egyik tanácsúr, Nagy Tamás, referált a fejedelemnek a ligáról, s ez mérgeben egy vadászat alkalmával azt mondá, hogy ezentul nem vadakra, hanem főurakra fog vadászni. Ettől aztán még jobban megijedtek a tanácsurak és midőn a rendes évi országgyűlés ideje nov. 24. elkövetkezett, egyszerre és együtt mentek be Fejérvárra, mindnyájan együvé szállottak s a lakásukat megerősítették. Innen kezdtek aztán alkudozni a fejedelemmel s két nap múlva csakugyan megbékéltek.

Háttra volt még, hogy a tanácsurak a rendekkel is békéljenek meg: s az most már könnyebben ment. Az októberi országgyűlés határozata értelmében tíz embert fogtak nóta-perbe. A fejedelem a négy kegyenczért (Gilányi, Nalácz, Lázár, Székely László) szót tett a rendeknél s ezek pere letétetett. Maradt még hat beperlendő. Ezek közül négy tanácsúrért a fejedelemasszony fordult a rendekhez s ezek elég udvariasak voltak kívánatát teljesíteni. Maradt a két kapitliha: ezeket csakugyan elítélték, de ezek közül is az egyiknek teljesen elengedték a büntetést s a másikat arra ítélték, hogy a rágalmazott tanácsurakat kövesse meg. Ennek is aztán pár év múlva fájó sebére irt kentek a jövedelmes fogarasi főporkolábsággal.

Az országgyűlés a tanácsurak beperléséről szívesen lemond-

dott ugyan, de a nemesi szabadságon ejtett sérelmek orvoslását annál élesebben sürgette: ereszszerék el a foglyokat adják vissza a reversalisokat s a fiskus által visszatartott jószágukat. Az 1672. júniusi országgyűlés ki is jelentette, hogy az adót addig nem szavazza meg, míg a fejedelem az arra vonatkozó artikulusokat végre nem hajtja. S a fejedelem kénytelen volt engedni.

Meg lett az általános béke fejedelem, országgyűlés s tanácsurak közt.

Azzal aztán az a kicsi egyetértés is, mit az ijedség a tanácsurakra erőszakolt, megszűnt; a legfontosabb kérdésben, a bujdosók megseggelésének kérdésében nem volt meg köztök az egyetértés. Teleki, mint kővári kapitány, folytonos érintkezésben volt a bujdosókkal, maga szeretett volna ezek kapitányává lenni s 1672. aug. 31-én írásbeli engedélyt nyert a fejedelemtől, hogy a bujdosókat Istennek tetsző módon megsegheti.

A mint ezt Bethlen János, a vén kancellár meghallotta rettenetesen megijedt s úgy megijesztette Apafit is, hogy ez nyakra-főre sietett visszavonni a beütésre adott engedélyt. Már későn. Teleki s a bujdosók megesküdtek egymásnak és Teleki serege élén kiment Szatmárvármegyébe.

Mielőtt még ennek a beütésnek híre jöhetett volna, a fejedelem összehívta (szept. 12-re) a tanácsurakat Radnótra. Alig jöttek össze, midőn Tophaeus, az udvari pap, kihallgatást kért s ezt megnyervén, bemutatta Teleki levelét, melyben ez elmondja interventiója keletkezésének történetét s arra kérte a tanácsurakat, hogy küldjenek követeket a portára, lássák őt el utasítással további teendőire nézve, adjanak hadainak zsoldot s engedjék meg, hogy Szatmár és Munkács ostromára vihessen ágyúkat.

De hisz ez annyi lett volna, mint helyeselni Teleki vállalatát s a tanácsuraknak erre nem volt kedvök. Ellenkezőleg, őt akarták egyedül felelőssé tenni, s a portára és Bécsbe ilyen értelemben tettek jelentést. A fejedelemmel pedig okt. 10-ére országgyűlést hívtak össze.

Mire a rendek összejöttek, már mindenfelé tudva volt, hogy Teleki vállalkozása kudarczczal végződött s a dolgot ez annyiban megkönnyíté, hogy már nem arról volt szó, hogy hogyan hárítsák el magukról a Telekivel való egyetértésnek még a gyanúját is. Maga a fejedelem is megbánta elhamarkodott beleegyezését s olyan propositiókat terjesztett a rendek elé, melyeket ha ezek tárgyalásba vesznek, könnyen Teleki perbe vonását eredményezhette volna. Szerencséjére a fejedelem a propositiókat Rhédeytől és Fleischertől küldte a rendek közé, kik Telekinek személyes barátai voltak, s a propositiók közül csak azt olvasták fel, mely az adó megszavazására s a végvárak fentartására vonatkoztak.

Még nagyobb szerencséjére Telekinek, a gyűlés annyira zajossá lett, s a személyeskedések annyira felszínre kerültek, hogy az ő személye ezek mellett egészen háttérbe szorult. A fejedelemhez azt a kérdést intézték, hogy miért hívta ily szokatlan módon őket össze? S Apafi erre azt felelte: azt ő már a meghívóban is megmondta. A tanácsurakat interpellálták: feleljenek lelkiismeretükre, nincs-e veszélyben a haza? s ha nem bíznak a béke fentartásában, ki okozta azt?

Bethlen s a többi tanácsurak azt felelték, hogy erre a kérdésre megvan a válasz a követjelentésekben s a portai levelekben.

Erre azután azt követelték, hogy Bethlen és Bánffy mutassák be azokat. Roppant láрма lett; különösen két Bélyi úr csapott iszonyú lármát. Bánffy élesen kikelt ezen urak ellen, s a vita ismét elterelődött a főkérdésről. Midőn aztán behozták s felolvasták a portai leveleket, látták a rendek, hogy pénzzel az egész dolgot ki lehet egyenlíteni, azt határozták, hogy küldjenek követeket a portára s ennek költségeit fedezze a fejedelem. Ezért aztán a fejedelem haragudott meg, hogy a kudarcz árát vele akarják megfizettetni s azt ezt neki megvívót ugyancsak hidegen fogadta: «ne piszkáljanak ő kegyelmek a mi méltóságunkban, fogadjanak dologban». Ezen a válaszon aztán Bélyi és Bánffy veszték össze, s csak nehezen sikerült a békét köztük legalább ideiglenesen helyreállítani. Ezzel aztán — a mint az adót megszerezték — Teleki intervencióját levették a napirendről, s így ő a feleletre vonástól szerencsésen megszabadult.

A szembogár-szűkítőnek kiszabadítása. (Sphincterolysis anterior).

(Kivonat *Schulek Vilmos* lev. tag január 18-án tartott székfoglalójából).

A tárgy megértésére némelyeket el kell mondani előzményül.

Lobos bántalmak következtében a szaruhártya felhámja pusztul. A gennyes szétesés, a mélybe terjedve, áttöri a szaruhártya hátsó lemezét s a mellülső csarnok megnyílik.

A szembeütközés következtében a csarnokvíz kiürül. Majd a mellülső csarnok hátsó falát alkotó képletek a cornea átlíkadtt helyéhez közelednek s abba szorulnak.

Ha a perforatio a cornea közepétől messzebb történt, akkor a szivárványhártya a fekélyedés folytán keletkezett likba nyomul s azt kitölti (prolapsus iridis).

A gyógyulás beálltával a szaruhártya hegesedésébe az iris

ezen oldal része belenő, s ekkor leucoma v. cicatrix adhaerens, v. synechia anteriornak nevezik. Ha a szembeli nyomás következtében a heg tágul, szarucsap (staphyloma) a neve.

A pupilla azonban a fény- és árnyékváltozáshoz alkalmazkodik és épen ezáltal a benőtt részhez vezető körizomszárak folytonos vongáltatásnak vannak kitéve.

Idővel a látás teljes elveszése, másodlagos glaucoma s ebből fejlődő ectasiák, a cornea még tiszta részében a görbülésnek megromlása, majd gennyes szivárvány- és hártyalob s végre a szemgolyó összetöppörödése (phthisis bulbi) a következmények.

Az izgalom forrása főképen abban kereshető, hogy az irisnek a hegen kívül levő szabad része a körizom működése következtében mozog, e mellett a feszülés növekedése miatt a heg tágul, az iris feszül és a többi szövetekre (érhártya, sugártest) ismét izgatólag hat.

A szemészek legnagyobb része ilyen esetben Graefe Albrecht egyik örökké dicsőséges fölfedezését, a lobellenes iris-kimetszést alkalmazza, mely eljárás a szabad iris egy részének széles kimetszésében áll. A műtét azonban a látást nem javítja, csak a folyamat tovaterjedését gátolja meg és nagy fényszórást is okoz.

Ezen ügyállás mindig elégedetlen érzést keltett az előadóban, mert mint mondja, az irist csonkítjuk, a pupillát torzítjuk s a baj gyökerét, a hegbe szilárdult körizomszárakat még sem szabadítjuk ki.

Igyekednünk kell tehát a mozgó irisrészt a hegbe nőtt irisdarabtól függetlenné tenni; ez pedig csakis a csarnok belsejében végzett művelettel eszközölhető. Intraocularis operatiót kell kieszelni, mely biztosan, kicsi sebzéssel, a lencsének sértése és fénydiffúzió keletkezése nélkül legyen végezhető.

Ezen alapon történtek is műtételi tervezések és kísérletezések. Heurman, Graefe, Bowman, Wecker, Schulek (sphincterotomy pupillaris 1874), Meyer és mások a legkülönbébb módon kísérlették meg a mozgó irisrész kiszabadítását, csakhogy mindez nem vált be véglegesen.

Schulek 1883 óta a szaruhegbe nőtt irisszárak kiszabadítására új műtégi eljárást eszelt ki. A műtét egy mozdulatban áll, tisztán a hegre szorítkozik és az eszköz kiszúrását még a szétvágás előtt meg engedi, mi által a lencse esetleges sértése el van kerülve.

Ezen «sphincterolysis anterior» nevet érdemlő műtét schemája a következő: műtét előtt 1—1½ óra alatt a szembe 4—6-szor 5% cocain oldatból cseppentünk, közben pilocarpin cseppeket is adhatunk a túlságosan táguló pupilla szűkítésére. A beteget lefektetjük, a szemrést Snowden-szemrés feszítővel tágitjuk s a szemgolyót csipővel fogva, keskeny Graefe-hályogkéssel a szaru-hege-

sedés szélén a csarnokba szúrunk (punctio). Most a kést a heg felé néző éllel laposan tartva előretoljuk, majd a két sphincter-szárat félkörívben megkerülve, a heg túlsó szélén kiszúrunk (contrapunctio). Az ellenszúrás után a kés hegyes vége már a szemgolyón kívül van, tehát mint előbb említők, mitsem sérthet, a midőn a földologhoz, az irisszövet metszéséhez jutunk. Folytatásul a sphincterszárakat a kés élére felszedve, mintegy felhurkolva, a kés élét gyorsan szelő alakban a szél felé kihúzzuk, azaz a heg peripheriás felét lebenyalakban átvágjuk és evvel a műtét be is van fejezve: az irisnek a hegbe nyúló szárai a hegesedés belső oldalán kiszabadultak.

A sphincter-bemetszés ékalakúlag nyílik, de csakhamar egyenes vonallá kihúzódik, a pupilla körte-alakja elenyészik, a kiszabadult sphincter-rész szabadon mozoghat és a hegen nem ránczигálódik többé. Az eredmény teljes, ha a látható irisrészek mind egy síkba jutottak.

A heg helye befolyással van természetesen a műtét részleteire, a szerint, a mint az központi vagy kerületi. Gyakoriak a közepes fekvésűek, rajtok néha mind a két szár kiszabadítása azonnal elvégezhető. Súlyosabb az állapot, ha az iris lobosan duzzadt és puhult, de ekkor is a késnek gyors tovahúzása és netalán a sebbe került irisnek ollóval való lecsapása által a műtét baj nélkül végződik.

Ha heggel borított régi merev prolapsus, részletes szarucsap vagy tágult heg van előttünk, ekkor felét lecsapva, ollóval lekanyarítva, a sphincter-kiszabadítást ily úton végezhetjük.

A műtét alig fáj, utána a szemeket bekötjük s a beteget 1—3 napig ágyban tartjuk; az utókezelés 5—10 napot kíván.

Az előadónak 10,000-et meghaladó műtévei között eddig ilyen operáció csak 28 van ugyan, de valamennyinek sima és sikeres lefolyása eléggé bizonyítja az eljárás helyes és czélszerű voltát, nemkülönben egyéb hasonló czélú műtéti módok fölötti előnyét; könnyed voltát pedig, hogy segédorvosai kezében is egyszerű és biztos már a művelet.

A szürkehályog eltávolításának új módja.

(Kivonat *Schulek Vilmos* lev. tag február 15-én és június 20-án tartott előadásából).

Az elszürkült lencsének eltávolítása már igen hosszú idő óta foglalkoztatta az orvosokat s igen sokféle módját irták le és végezték is az évtizedek folyamán. Ily hályog-operatióról lesz itt is szó, mely bár a kezdeményező Daviel (Marseille 1745) főgondolatán alapul mindegyik, mégis egészen új részletekből áll és a már létező különböző módok oly szerencsés egyesítése, hogy jövővel biztat. Míg ugyanis e század kezdetén Beer a hályogot, a szaruhártya körülbelül $\frac{2}{5}$ részének körülmetszésével, az igen jól tátongó seben eresztette vagy, jobban mondva, ujjaival nyomta ki, addig később (1865) Graefe Albrecht a szem fehéreben vonalas vagyis nem tátongó — mert a meridián síkjába eső — sebet készített s a megfelelő helyen az irisből egy darabot kivágott, mivel ez, mint a lencse előtt fekvő képlet, a kihajtást gátolja. Ez körülbelül a két véglet, a melyek között a többi operálási módok ingadoznak. Lényeges különbség e kettő között az, hogy míg a Beer-féle seb lebenyes, addig a Graefe-é alig, hogy míg amaz nagyon lassan gyógyul, mert tátongásra hajlamos, addig a Graefe-féle csaknem önként csukódik s így gyorsabban heged; ámde az iris egy részének feláldozásával jár.

Nemsokára Weber Adolf, hogy a seb tátongását még kisebb fokúvá tegye, számítások és pontos mérések alapján szivalakú lándzsát készített, hátsó lapján 10·719 mm. sugáros homorulattal és miután a sebet épen a szaru szélén készítette, azért igen sokszor a kerek pupillán — mindig előzetes tágitás után — keresztül kihozhatta a lencsét.

Bármily pontos számítások alapján történt is ez, a tapasztalat igen sokszor mutatta, hogy a seb nem elég tátongó a kihajtáskor, illetőleg hogy a lencse kihajtása nehezen sikerül.

A véletlen egy operáció közben az előadónak úgy hozta, hogy a lebeny készítésekor a kés éle mellfelé fordult s így tulajdonképp egy csonka lebenyt kapott. A végső kimetszés megközelítőleg vonalas s így egészben egy kevert seb-alak támadt, mely kitünőnek bizonyult és ezt azóta folytonosan alkalmazza. E seb a cornea szélén, tehát a limbusban kezdődik, a haránt átmérő felett körülbelül 2 mm.-rel, másképen mondva, a felső harmadban. Itt

szúrás és ellenszúrás után 1·5 mm.-re felfelé, a kés lapos tartása után, lebenyes sebet vág, ekkor a kés élének mellfelé forgatása után fűrészelő mozgásokkal vonalasan befejezi. Rendesen aláfelé domború vonal a kimetszés, tehát olyan, mint a Weberé, csak-hogy míg a Weber-féle seb a corneából a sklerába is átmegy, addig az előadótól készített a corneában marad s két szarvalakú, aláfelé néző szárba megy át: épen ez adván meg a sebnak a lebenyességet vagyis a seb tátongó képességét. A lebeny hossza körülbelől 1·5—2 mm. s így a tátongás jóval kevesebb, mint a Beer-féle, a mi a gyógyulást gyorsabbá teszi, jóval több, mint a Weber-félénél, de még a Graefe-félénél is, a mi ugyan részben ezeknek előny, de elesik ez, ha a lencse kihajtását vesszük figyelembe. Minthogy ez az operálási mód a kerek pupillának a megtartását célozza, azért a Graefe-félével való összehasonlítás ezen irányban elesik. A Weber-féle seb sokszor kicsinynek bizonyul a lencse kihajtásakor, a mi igen sok bonyodalomnak lehet okozója, ha még el is tekintünk attól, hogy a Weber-féle sebkészítést az eszköz bonyolódott szerkezete is megnehezíti. A seb felső haránt része aláfelé domború, tehát az egyenes késsel is készíthetni ily sebet s nem kell a Weber-féle lándzsát használni.

A két felhágó szár és a haránt rész találkozási helyén a lebenynek két hegyes csücske van, melyek a seb tátongásakor csaknem oly rést fognak közre, mint a seb közepe s így az esetleg belejutott irist nem csípi oly könnyen be, mint a Weber-féle sebzűgök, a mi pedig nagyjelentőségű, főleg, ha az iris-benövés káros hatását figyelembe vesszük.

A sebkészítés után, mint második mozzanat, a lencsetok megrepesztése következik. E célra az előadó csipőt használ, melynek ormánya rövid s egymásba illő, aláfelé részút irányuló fogakkal van ellátva. A tok mellülső falából lehetőleg nagy darabot hoz ki, hogy ezáltal a későbbi utóhólyag-képződésnek eleje vétessek. Ha ez megtörtént, akkor a lencse kihajtható s e célra lehetőleg a seb ajkától távol, felül egy párkányos kanalat, alul a Daviel-kanálhoz hasonló eszközt (expulsor) használ. A seb az alsó eszköznek a szemtekére nyomásakor felnyílik s bizonyos fokánál a lencse felső széle a seb felé bukik, majd a két eszköz egyidejű nyomásakor a lencse a seb ajkai közé kerül, ekkor az eszközöket egymáshoz közelíti (csúsztatja) s a lencse kijövelekor a felső kanállal már a sebbe bemegy; így a lencsével együtt kijövő irist — mert a lencsére mintegy ráhúzódik — a kanállal óvatosan visszatolja. Az esetleg visszamaradó lencsetok-részleteknek kihozására a kanalakat párkányonnyal látta el, mert így a belehajtott részletek jól kihozhatók.

És ezzel a műtét be van fejezve; a szem kötés alá jön. Rendesen előzetesen pilocarpin cseppet ad, hogy a pupilla szűk

legyen s a sebbe ne csipődjék; ha a csarnok helyreállott, akkor az atropincseppekre, mint lobellenes szerelésre tér át.

Könnyebben áttekinthető a siker, ha az egyes operálási eljárásokból az eredmények rendelkezésre állanak, mert a legtöbb látóképes szem, illetőleg a legkevesebb veszteség (Graefe mondása szerint) egyszersmind bírálatot is mond az illető operáló eljárás felett.

A budapesti egyetemen a Schulek tanár vezetése alatt álló szemészeti klinikán 1880—90-ig, tehát 10 év alatt 1914 complicátlan szürke hályog eltávolítása történt Graefe módja szerint, ebből összesen 28 eset volt eredménytelen, tehát alig 1·46% veszteség.

Ezután az uralkodó áramlat szerint a kerek pupilla megtartását próbálta meg s így operált 1890. márcz. 11-től 1891. május 16-ig, t. i. Graefe-késsel a cornea $\frac{1}{3}$ -át leszelte s ezen a lebenyes seben a lencsetok egy részének eltávolítása után kihajtotta a lencsét. Ily eljárás szerint 288 esetben történt hályog eltávolítás s ebből eredménytelenül hét eset maradt, vagyis 2·43%.

1891. május 16-tól a leírt új eset szerint történik a legtöbb hályogkivevés s az 1892. június 19-ig operált 240 esetből végleg három eset pusztult el, tehát csak 1·25% az új operáló mód kezdeti szakában a teljes veszteség, hat pedig kétes, de remélhetőleg utóoperálással még javítható.

Az 1892. június hó 20-iki ülésen előadó az eszközeit mutatta be s egyidejűleg az operálási eljárás elnevezésére az extractió helyett az értelmileg helyesebb *expulsio* szót ajánlja, saját eljárása pedig: *„hályog-kicsusztatás, horpadtan csonkított lebeny-nyel és kerek szembogárral*». Az eszközök következők:

1. A szemrés-nyitásnak kívül hegyén álló, beljebb lapján álló négyszögben kell történni. A pillarés-nyító azért a pillaszéleket kampósan húzza szét, az alattok levő lágy részeket pedig haránt gerenddel nyomja (álló négyszögbe) a szemgödörnek csontnyílása felé.

2. A szemgolyó megfogója hirtelen szögbe hajlik el, végei lapátok, álló léczekkel; így szilárdan tartja a szemgolyót.

3. A kés 1 mm. széles és tisztán lapos ék, nyele négyszöges és lapján harántul hullámosan rovátoolt.

4. A tokfogó 4—5 mm.; vége előtt 60°-ban hajlik el, nem íves, egész hosszán fogas, a fogak részsüt markolnak a tokba, csukva sima oromba záródnak.

5. A hályogtoló egy 15 mm. sugaras körnek a része, gömbölyded, hogy ne csak előre, hanem összeterelve is hajtson, nyele hosszantán rovátoolt.

6. A seblapát felszálló párkányzatú; szára térdszerűen előre görbül, úgy hogy a lapát végével taszítani, sarkával nyomni

és a párkányon áttért lencse-maradványokat biztosan kihozni lehessen.

7. A hályog-kiszedő három szétágzó belül rücskös drótból áll, melyek végük előtt hirtelen visszagörbülnek és itt ívesen vannak összefoglalva, úgy, hogy a hályog kiemelhető a szomszéd szövetek érintése nélkül; hályog-kanalakat helyettesít, midőn félre-csúszott hályogot kell kiszedni. Műszerésze: Garai Samu, Budapesten (Ferenczikebazára).

Igy az összes műszerek át vannak alakítva s némelyek külön megszerkesztve.

Éghajlati viszonyok Árvaváralján.*

Harminczöt évre terjedő észlelés periodusa mindenesetre igen tekintélyes időszak és elégséges arra, hogy becses adatokat szolgáltatson valamely vidék éghajlati viszonyainak felismerésére. Hazánk legészakibb részéről, Árva megyének főhelyéről: Árvaváraljáról van szó, oly helyről, melynek éghajlati viszonyai, fekvésénél fogva, sokkal zordabbak, mint sem ez földrajzi szélességének megfelelően. Az egész megye ugyanis, a keleti részén levő kis rónát és pár szélesebb völgyet kivéve, hegyekből és völgy-szorosokból áll.

A Magura hegység déli, illetőleg délkeleti oldalán levő alsókubini medenczének közepe táján fekszik Árvaváralja, ezen észlelések helye, hol a meteorológiai megfigyelések 1849. december 1-seje óta eszközöltetnek. Az észlelések az egyes meteorológiai elemek tekintetében 35, illetve 21 és 20 évi eredményeket tüntetnek fel. Eddigélé hazánk egyik vidékéről sincs ennyi évi szakadatlanul folytatott észlelési sorozat.

A szerző művében közölt adatokból számos következtetést vonhatunk Árva megye éghajlatára. Az éghajlat hazánknak e kis megyéjében igen zord és változékony. A közép hőmérsék maximuma július 24-ikére esik, a minimum (35 évből véve) decz. 31-ikére. A 35 éves középmaximum 17.48° , a minimum -6.76° , a napi hőmérsék különbsége vagyis ingadozásának amplitudja 24.24 fok. A minimum a maximumra 205 nap alatt emelkedik, onnan lesüllyed a minimumra 160 nap alatt.

Másodrendű maximumok és minimumok is vannak. Az első másodrendű minimum december 24-kén, a második január

---

* 1850—1884-ig terjedő észlelései alapján leírta dr. *Weszelovszky Károly*. — Mathem. és természettud. Közlemények, vonatkozólag a hazai viszonyokra. Kiadja a magy tud. Akadémia math. és természettud. áll. bizottsága, szerkeszti dr. Lengyel Béla. XXIV. köt. VIII. szám. Budapest 1891.

14-én, a harmadik február 3-án mutatkozik. Márczius 28-ikától április 12-ikéig gyorsan növekedik a mérséklet, mire némi visszaesés áll be, aztán ingadozás közben ismét emelkedik május 7-ikéig. A fagyos szentek napjai 17-ikétől 21-ikéig érzetetik dermesztő hatásukat. Május 28-ikáig lassú, onnantól kezdve gyorsabb mérséklet-emelkedés áll be addig, míg július 16-án az évi maximumot megközelíti. Azután kisebb ingadozás mellett megmarad a hőmérsék augusztus 10-ikéig, de már augusztus 25-én jelentékenyen csökken a mérséklet, október 7-től 30-ikáig 4 fokkal és további 14 fok alatt már a fagypont alá süllyed.

Szerző a zord éghajlat megítélésére némely kiválóan alacsony téli hőmérséklet és elkésett nyári fagyokat említ. Így 1858-ban és 1870-ben különösen kemény telek voltak, noha az első az említettek közül Európa többi részében elég enyhe volt. 1858 január havában nyolcz napon át — 22·5 fokot mutatott a hőmérő, februárban tizenegy napon — 21·5 fokot. 1870. februárban hét napon át — 25·2 fok volt, azaz annyi, a mennyi az északi sark átlagos téli hőmérséke. Elkésett hidegek állottak be 1864-ben, 1866-ban és 1874-ben, midőn májusban és júniusban még havazott. Régibb feljegyzések szintén tesznek említést ily elkésett fagyokról. Így p. o. 1817. június 24-én reggel, napkelte előtt szánon mentek Podolk faluból Orovkára. 1850-től 1884-ig, azaz 35 év folyamán csak öt évben volt fagymentes a május és tizenöt évben fagymentes a szeptember.

Ezen túlságos alacsony mérsékletek mellett előfordulnak azonban túlságos magasak is. Az abszolút maximum 1850—1884 között 1863. augusztus 11-én állott be, 34·8 fokkal, az abszolút minimum 1856. december 20-án, midőn a hőmérő — 34·4 fokot mutatott. A különbség e két szélső hőmérsék között 69·2 fokot tesz. *

Az évi közép-mérséklet Árvaváralján 0·4, illetve 0·2 fokkal nagyobb, mint Christianiában és Stockholmban.

Ezen adatokból kivehető, hogy Árva megye égalja, ha főtényezőjéből, a hőmérsékből indulunk ki, *excessive continentalis* és ingadozásaira nézve túlságosan változó. A távolabbi multban, úgy látszik, Árva megye égalja kedvezőbb volt, mint régi fák hatalmas maradványaiból következtetni lehet. Számos jel arra mutat, hogy itt is, mint sok más helyen, a folytonos erdőirtásnak tulajdonítandó az éghajlat megromlása.

Ezen általános megjegyzések után szerző az észlelés számadatait táblázatokban összeállítva tárja elénk. 58 táblában találjuk az összes meteorológiai tényezők különféle szempontok szerint

---

* 1888. január 2-ikán reggeli 6 órakor — 36·7° volt Árvaváralján. Moszkvában a szélsőségek különbsége 74·5°, Jakutskban (Szibériában) 87·5°.

csoportosított értékeit, úgymint a légnyomás, léghőmérsék, párányomás, légnedvesség, felhőzet, csapadék, szél-eloszlás havi és évi eredményeit.

Az évszakok tartamára nézve *Weszelovszky* följegyzései nyomán a következő eredményekre jut. Télnek nevezve azt a napot, melynek középhőmérséke a fagypontra alól van és télnek véve azt az időszakot, mely az első és utolsó téli nap közé esik; a tél középtartama 152 nap, 99 téli nappal. Hasonló módon a nyarat olyan időköznek vevén, mely az első és utolsó nyári nap közé esik, hol nyári nap alatt azt értjük, melynek közép-mérséklete a 15° Celsius-féle fokot meghaladja, a nyár középtartama 113 nap, 59 nyári nappal.

Árvaváralja isothermális görbéje egybekapcsolja azokat a pontokat, melyek évi középhőmérséke + 5° Cels. Ezen görbe vonal főbb pontjai szerint átmetszi Észak-Amerikának nyugati partját Sitiha szigete mellett. Új-Archangeloktól északnak tart, aztán hirtelen leereszkedik délkeletnek, átmetszi a Michigan tavát a Brady vár táján (46° 39' északi szélesség alatt) a keleti partot Maine államban, Eastpont táján éri el, az Atlanti óceánban, Új-Fundland déli részét metszve, Európa felé vonul. Mielőtt continensünkre érne, hirtelen északnak fordul és a Faröer-szigetek között elhaladva Norvégia nyugati partját Dronthjemben éri, onnan a skandináviai havasokon átlépven, majdnem meridionális irányban rögtön leereszkedik dél felé Riga mellett, közel Moszkva és Kasan városokhoz elhalad, honnan az orenburgi kormánykerületen át, a sziberiai Kiachta városán alul délre hajlik a khinai határ felé és elérve Ázsia keleti partját a kurili szigetláncz közepe táján a Nagy-Óceánba lép.*

A szél-eloszlás adatainak táblázatba összefoglalása feltűnteti a nagy százalék-különbséget, mely az északkeleti, keleti, dél-nyugati és nyugati szélre nézve a korábbi és a későbbi évek között mutatkozik és szomorú bizonyítékul szolgál megmutatására annak, hogy az éghajlati tényezők dolgában mily érzékeny károkat okoztak Árva- és Trencsénmegyében az utolsó 15 év alatt elkövetett erdő-gyérítések és letarolások.

De nemcsak a szél-eloszlásban mutatkozik e befolyás, hanem igen valószínű, hogy a csapadékos napok és az egész csapadéki viszonyok alapos változása onnantól veszi eredetét, mióta a nyugati szél gyakorisága megkétszereződött.

---

* Az isothermális görbék tulajdonkép csak metszési görbéi a föld felszínét körülvevő isothermális felületeknek. Ekként magyarázható, hogy az az isothermális görbe, mely Árvaváraljának megfelel, a felfjegyzett pontokban e helyet nem is érinti, minthogy ama felület magába visszatérő kis görbében metszi a föld felszínét a Kárpátokban. Hasonló metszési görbék más hegycsoportoknak is megfelelnek.

Szerző értekezésének utolsó részében a főszélirányok meteorológiai tulajdonságait az úgynevezett szélrózsák kiszámítása útján tünteti fel. Minden egyes széliránynak megfelelő közép légnyomást, hőmérséket, nedvességet, felhőzetet stb. kiszámítja s ekként az úgynevezett baricus, thermicus, atmicus, nephicus stb. szélrózsát kapja, mely az egyes szélirányok meteorológiai jellegét feltünteti. Befejezésül összehasonlítás czéljából szerző a budapesti feljegyzések alapján a budapesti szélrózsákat is kiszámítja.

Az értekezéshez melléketképen Árvaváralja számára a lég-hőmérsék, a légnyomás, a párányomás és a viszonylagos légnedvesség évi járata 1849-iki december 1-jétől 1884-iki november 30-káig diagrammákban van feltüntetve. *Wesselovszky* észlelései hazánknak bár kis, de helyzeténél fogva igen érdekes részére vonatkoznak; kíváncsot volna, hogy mennél számosabb helyről állnának rendelkezésre hosszabb észlelési periódus alapján készült efféle egybeállítások, melyek nyomán hazánk klimatographiáját valahára meg lehetne szerkeszteni.

A Trencsén vármegyében található molluskák rendszeres összeállítása.

Dr. Brancsik Károlytól. (Mathem. és természettud. Közlemények. XXIV. köt. 1. sz. 1 rajzl. 1890.)

Bevezetőül ismerteti Trencsén vármegye helyrajzi, különösen pedig geológiai viszonyait, a melyek tudvalevőleg mindenütt lényegesen befolyásolják a molluskák tenyészetét és elterjedését. Ezután felsorolja a tőle megfigyelt fajokat, varietásokat, alak- és színváltozatokat. A felsorolás kapcsán nem csupán a termő helyek pontos följegyzésére szorítkozik, hanem több irányú helyreigazító és felvilágosító megjegyzést is közöl. A mellékelt rajztáblán az új fajok és pár varietás jellemző testrészeit mutatja be.

Megfigyelései alapján Trencsén vármegyéből ez idő szerint 107 faj, 38 fajváltozat, 20 alaki és 14 színbeli eltérés ismeretes, tehát összesen 179 molluska-alak.

A fajok között négy újat is ismertet, melyek névszerint a következők: *Bythinella solidula*, *Byth. melanostoma*, *Byth. fuscata*, *Byth. longula*.

A fajváltozatok gazdag sorozatában 11 újat különböztet meg. Az alaki eltérések között hét új esetet mutat be, míg a színbeli eltéréseknél kilenczet. A felsorolt Trencsén vármegyei molluska-alakok mindannyian szerző gazdag gyűjteményében is megtalálhatók.

Nekrológok

a M. Tud. Akadémia elhunyt tagjairól.

XVI.

Hofmann Károly.

(1839—1891.)

Szerény, de annál munkásabb életnek vetett végett a halál, midőn 1891. február hó 21-én az élők sorából kiragadta *Hofmann Károlyt*, hazánk legképzettebb geológusai egyikét. Erős támasza velt ő a hazai geológiának. Ritka készséggel lépett szabadon választott életpályájára, s ezt mindenkor teljes odaadással követte. Az általános megilletődés, mely halálának hírére pályatársai körében bel- és külföldön mutatkozott, élénken visszatükrözi a veszteség nagyságát, mely elhunytával első rendben hazánk geológiáját érte.

Hofmann Károly 1839. november 27-én született Ruszka-bányán, az egykori katonai végvidéken, a jelenlegi Krassó-Szörény megyében és mint *Hofmann Zakariásnak*, a *Hofmann testvérek és Maderspach Károly* egykori bányabirtokos czég egyik társ-tagjának fia, sarja azon derék családnak, melynek neve Dél-Magyarország bányaiparának fejlődésével örökre egybe van kötve.

A legelső oktatásban a szülői háznál részesült; az 1851/2. iskola-évben pedig, midőn atyja a telet Temesvárott töltötte, az ottani kereskedelmi iskolába járt.

Ezután Bécsben a landstrassei és wiedenai főreáliskolákat látogatta. Középiskolai tanulmányainak bevégezte után az 1856—1857. időközben a bécsi műegyetem technikai osztályának, az ezt követő évben pedig a karlsruhei mechanikai-technikai iskolának volt rendes hallgatója.

Ugyancsak 1858. őszén a szászországi Freibergbe ment, beiratkozván az ottani bányászakadémián, minthogy a bányászati és kohászati szakokban való kellő kiképeztetésre törekedett.

Az 1858—60. években tehát a Freibergi bányászakadémián foglalatoskodott és ott *Breithaupt* és *Cotta* tanárok előadásai olyan nyira fokozták érdeklődését az ásványtan és geologia iránt, hogy elméleti törekvéseit ezentúl különösen ez utóbbi tudományoknak kívánta szentelni és így iparkodása oda irányult, hogy

a chemiából és physikából is minél alaposabb ismereteket szerezzén magának.

Ezért még 1860. őszén a heidelbergi egyetemet kereste fel, hol mint studios. philos. 1863. tavaszáig volt. Ekkor is teljes erejével arra törekedett, hogy ismeretei szaktudományaiiban mind jobban gyarapodjanak és erre *Bronn* és *Blum* részletes és beható előadásai szép alkalmat nyújtottak neki, s máskülönben is iparkodott ismeret-körét geológiai kirándulások útján is öregbíteni, melyeket a szünidők alatt az Eifel, Schwarzwald, Odenwald és más geológiai tekintetben érdekes németországi vidékekre tett.

Heidelbergben való tartózkodásakor azonban különösen a chemiával és physikával foglalkozott, *Bunsen* és *Kirchhoff* tanárok vezetése mellett és nevezetesen az utóbbinak, a kivel még Heidelbergből való eltávozta után is levelezésben állt, iránta többször nyilvánult kiváló jóindulatából annak saját physikai műszobájában dolgozhatott. Miként vélekedtek róla tanárjai egyetemi tanulmányai idejében, erről legjobban tanúskodik *Kirchhoff*-nak 1862. deczember 20-án Heidelbergben kelt levele, melyet Hofmann Károly atyjához intézett és melyből idevonatkozólag a következő idézhető: «In Erwiderung auf Ihr geehrtes Schreiben vom 17-ten d. M. theile ich Ihnen mit, dass die sämmtlichen hiesigen Lehrer Ihres Herrn Sohnes denselben für einen talentvollen und fleissigen jungen Mann halten. Ich habe ganz besonders Grund, in dieses Urtheil einzustimmen, einer Arbeit wegen, die derselbe unter meiner Leitung gemacht hat, die jetzt veröffentlicht werden und seinen Namen bald auch in weiteren Kreisen rühmlich bekannt machen wird».

Itt történt tehát már utalás azon megfigyelésekre, melyekről azután *Kirchhoff* a berlini Akadémiában 1862. november 20-án tartott felolvasásában megemlékezik,¹⁾ a mint továbbá szintén még Heidelbergben készíté elő azon dolgozatát is, mely csak később nyerhetett befejezést, s melyet 1868-ban *Than Károly* terjesztett a magyar tudom. akadémia elé²⁾ és mely dolgozat *Ueber Wechselersetzung beim Mischen von Salzlösungen und über die Dichtigkeits- und Brechungs-Verhältnisse einiger wässrigen Salzlösungen bei verschiedener Concentration* czím alatt közlésre került.³⁾ 1863. január 29-én a philosophia doctorává avattatván fel és Heidelberget elhagyván, Bécsbe ment, az ottani földtani intézethez és augusztus—szeptember

¹⁾ G. *Kirchhoff*. Untersuchungen über das Sonnenspectrum und die Spectren der chemischen Elemente. II. Th. (Abhandl. d. kön. Akad. d. Wissenschaften zu Berlin 1862.) Berlin. 1863.

²⁾ A magy. tud. akadémia Értesítője. II. évf. 46. l.

³⁾ Poggendorff's Annalen. Bd. 133. p. 575—622.

havában *Hauer Ferencz* és *Stache Guidó* oldala mellett a Vág völgyében részt vett a III-ik felvételi osztály működésében.

Ugyancsak 1863 őszén a budai műegyetemnél megürült ásvány- és földtani tanszékre meghivatott, melyre Ő császári és apostoli királyi Felségének 1864. évi augusztus 6-án kelt elhatározásával rendes tanári minőségben neveztetett ki.

Ez időponttól kezdve tehát mint tanár szolgálta hazáját.

Mindenkor azon törekvéséről ösztönözve, hogy helyének minél tökéletesebb betöltése végett ismeretkörét még inkább szélesítse és kiegészítse, 1867. április havában azon kéréssel járult a vallás- és közoktatási m. kir. miniszterium elé, hogy külföldre való utazhatás végett a tanév végétől számítandó két évi szabadság engedélyeztessék neki, minthogy szándéka volt tanulmányozni a külföld szakmájába vágó muzeumjait és földtani intézeteit.

Igy Berlinen kívül nevezetesen Königsbergben szándékozott hosszabb ideig tartózkodni, hogy az utóbbi helyen *Neumann* physikai laboratóriumában dolgozhassék és előadásait hallgathassa, különösen tekintettel a kristály-physikára.

A kért szabadság egy évi időtartammal engedélyeztetett, de még mielőtt ezt megkezdé, a magyarhoni földtani társulat megbízásából megvizsgálta a zsilyvölgyi szénmedenczét és ennek szorgalmas kidolgozását azután szabadsága alatt Berlinben való tartózkodásakor foganatosította, hol munkájához rendelkezésére állottak úgy a szükséges irodalmi eszközök, mint a kir. egyetemi muzeum palaeontologiai gyűjteményeinek összehasonlító anyagai. Vizsgálatainak eredményei teszik azon közelismerésben részesült, becses munkája tartalmát, mely *«A zsilyvölgyi szénteknő»* cím alatt 1870-ben a magyarhoni földtani társulat munkálatai V. kötetében jelent meg és melyről azután kiváló fontosságánál fogva, a bécsi földtani intézet *«Jahrbuch»*-ja XX-ik kötetében az eredeti magyar szöveg alapján kivonatos ismertetés jelent meg *Fuchs Tivadar* hazánkfia tollából. (Eziránt lásd továbbá a Verhandl. d. k. k. geolog. Reichsanstalt, Jahrgang 1870. p. 271.)

1867-ben a megváltozott politikai viszonyok következtében egy világlátott férfi, *Gorove István* lépett az akkorában földmivelés-, ipar- és kereskedelemügyi m. kir. miniszterium élére, a ki az ország részletes földtani átkutatásának úgy tudományos, mint gyakorlati irányban való nagy fontosságától át volt hatva. Gorove még 1868-ban elhatározta, hogy addig is, míg egy önálló földtani intézet szervezése iránt megteheti az intézkedést, egy külön magyar földtani osztályt állít fel, a mennyiben szándéka volt a bécsi cs. k. földtani intézet részéről akkor még szintén Magyarországon dolgozó két osztályával kapcsolatban, ugyancsak még 1868. nyarán a hazai osztállyal is megindítani az országos földtani fölvételeket.

Könnyen megérthető, hogy a nagy szabású munka keresztülvitelénél oly jeles szakférfi, mint Hofmann Károly, első rendben magára vonta az illetékes körök figyelmét, és így *Gorove* még 1868. évi július hó 5-én meghívta Hofmant a magyar földtani osztályban való működésre.

Hofmann készségesen engedett a meghívásnak és így 1868. nyarán és őszén már, mint a magyar földtani osztály buzgó tagja működött a főváros környéke, különösen pedig ennek Duna-jobbparti része részletes földtani felvétele körül, fáradságot nem ismerő kitartással. Saját személyéről teljesen megelégedező munkálkodása már ekkor kemény próbára tette különben erős szerveztét, a mennyiben a budai hegységben való felvételei alatt erős meghűlés következtében megbetegedett. Mind a mellett egy időn át még tovább dolgozott; végre barátai kérésére a hely színről távozott, s egy időn át komoly, aggodalmat keltő fekvő beteg volt.

Alapos dolgozatainak egy része, melyek a magy. kir. földtani intézet kiadványaiként kerültek napfényre, e működésével áll kapcsolatban. 1869-ben a magy. kir. földtani intézet felállítatván, az ennél szervezett második főgeológiai állásra a földmívelés-, ipar- és kereskedelemügyi m. kir. miniszterium 1869. évi december hó 22-én Hofmant nevezte ki és amint az intézet felállításával megszűnt a fent mondott földtani osztály működése, úgy kinevezetésével megszűnt Hofmann tanári működése is.

Ezentúl teljes erejét új pályájára fordította. Időközben, t. i. 1872. november hó 23-án a földtani intézett első főgeológusi állására léptettetett elő.

E mély tudományú, kiváló szorgalmú és rendkívüli szerény tudós, a nagy testi megerőltetésekkel párosult országos geológiai felvételek körül 21 éven át szolgálta hazáját, egyedül szakmájához való szeretetétől lelkesítve és kötelességét, sőt ennél jóval többet, az utolsó perczig ép oly odaadással teljesítve, mint az intézethez való belépte idejében. Hofmann, mint szakférfi, a legjobb hírnévnek örvendett úgy hazájában, mint a külföldön és erre csakugyan érdemessé tette magát dolgozatainak belértéke és alapossága által.

A cs. k. földtani intézet Bécsben 1863-ban, mint a «Jahrbuch» 13-ik kötetének XI-ik lapján látható, *levelező* tagjai sorába iktatta, a Magy. Tudományos Akadémia pedig 1871. május hó 17-én tartott nagy gyűlésében a III-ik osztályba levelező taggá választotta. ¹⁾

¹⁾ A magy. tudom. akadémia Értesítője V. évfolyam 1871. 169. l.

Tudományos társulataink legtöbbszörének rendes, sőt választmányi tagja volt, s nevezetesen a *Magyarhoni Földtani Társulat* körében forgolódott mint szorgalmas, hasznos munkálkodó. *Viktor Emanuel* a Corona d'Italia lovagjává nevezte ki, s ennek jelvényével földszítette.

A Földtani Intézet megszilárdítása és fejlesztése mindig a legforróbb óhajtása volt; a kiváló fontosságú gyűjtemények tetemes részének valóban mintaszerű rendezése és felállítása szép levél az ő érdemkoszorújában. — Hofmann nyílt jellemű férfi volt, kitüntetések és kegyeket soha nem keresett, embertársaiban mindenek előtt az embert nézte. Csendes, folyton munkálkodó derék férfi, kinek tevékeny élete széles nyomokat hagyott hátra hazánk geológiai ismereteinek fejlődésében. Kartársai szeretettel ragaszkodtak hozzá és már az ő fennkölt szellemű gondolkodásával és mindenkor önzetlen eljárásával kiérdemelte azt, hogy emlékét szívökben megőrizték.

Függelék.

Hofmann Károly irodalmi munkálatai.

Az irodalom a már fentebb említett munkálatokon kívül még számos kiváló dolgozatot köszön neki, melyek különböző folyóiratokban vagy önállólag jelentek meg.

A földtani intézet közleményeiben megjelentek:

1. A Buda-Kovácsi hegység földtani viszonyai (Évkönyv I. köt. 1871.)

2. Adalék a buda-kovácsi hegység másodkori és régibb harmadkori képződésű puhány-faunájának ismeretéhez. (Évkönyv II. köt. 1874.)

3. A déli Bakony bazalt-kőzetei. (Évkönyv III. köt. 1875—8.)

4. Jelentés az 1882. nyarán Szatmármegye délkeleti részében fogatosított földtani részletes fölvételekről. (Évi jelentés 1882-ről. Budapest, 1883.)

5. Jelentés az 1883. év nyarán a Duna jobb partján Ó-Szőny és Piszke közt fogatosított földtani részletes fölvételekről. (Évi Jelentés 1883-ról. Budapest, 1884.)

6. Földtani jegyzetek a prelukai kristályos pala-sziget és az éjszak és délfele csatlakozó harmadkori vidékről. (Évi jelentés 1885-ről. Budapest, 1886.)

7. Jelentés az 1886. év nyarán Szolnok-Dobokamegye északnyugati részében végzett földtani részletes felvételekről. (Évi jelentés 1886-ról. Budapest, 1887.)

8. *Magyarázatok.* Bánffy-Hunyad vidéke. (Részben Hofmann tollából való.)

9. Rövidebb, dr. Hofmann K.-tól eredő petrographiai vagy palaeontológiai megismertetések foglaltatnak még: 1. eruptio kőzeteket illetőleg Pécs városa környékének földtani és vízi viszonyai (Földtani Int. Évk. IV. köt. 233—237. l.); 2. echinidekre vonatkozólag pedig Erdély Ó-Tertiaer Echinidjei. (Földt. Int. Évk. VII. köt. 95—102 l.)

A magyarhoni földtani társulat kiadványaiban közöltettek:

10. A szigligeti bazalt-tuffok és a leányvári bazalt-breccia palagonit tartalmáról. (A magy. földt. társ. munkálatai IV. kötet 36. l., Pest, 1868.)
11. Az erdélyhoni Zsily-völgy harmadképleti szénmedenczéjének a magy. földtani társulat meghagyásából történt földtani megvizsgálása feletti jelentés. (Munkálatok IV. köt. 57. l. Pest, 1868.)
12. A zsily-völgyi szénteknő. (Munkálatok, V. kötet. Pest, 1870.)
13. A *Lystridion splendens* új lelőhelye Erdélyben. (Földtani Közlöny I. 3. l. Pest, 1872.)
14. Ásványtani közlemények a Vihorlat-Guttin trachythegységnek keleti részéből. (Földtani Közlöny II. 71. l. Budapest, 1873.)
15. A Vihorlat-Guttin hegység némely quarztartalmú trachytjának plagioklas kristályairól. (Földtani Közlöny III. 80. l. Budapest, 1874.)
16. A déli Bakony bazaltjai. (Földtani Közlöny IV. 303. l. Budapest, 1874.)
17. Jelentés az 1878. nyarán Szilágymegye keleti részében tett földtani részletes felvételekről. (Földtani Közlöny IX. köt. 167. l. Budapest, 1879.)
18. Megjegyzések a trachytanyagnak a hazai ó-harmadkori lerakásokban való előfordulására nézve. (Földtani Közlöny IX. köt. 406 l. és pótlék 485. l. Budapest, 1879.)
19. Buda vidékének némely ó-harmadkori képződéséről. (Földtani Közlöny X. 245. l. Budapest, 1881.)
20. Jelentés az 1881-iki évben az éjszaknyugati erdélyi határhegységben és környékén tett földtani részletes felvételtől. (Földtani Közlöny XI. köt. 244. l. Budapest, 1881.) Ezeken kívül a magyarhoni földtani társulat 1869. január hó 27-én tartott szakülésén értekezett a hárshgyi homokkőről és a svábhegyi homokkő és mészkőről,¹ valamint az 1876 és 1877 nyarán Vas és Sopron megyékben végzett felvételeire vonatkozó adatok. dr. Hofmann Károly hivatalos jelentései alapján összeállítva a Földtani Közlöny VI-ik és VII-ik évfolyamának 302. illetőleg 389. l. találhatók.²

Külön kiadványként jelentek meg:

21. Geologisches Gutachten über den Montan-Besitz der Krapinaer Bergbau-Unternehmung. Agram, 1883.
22. Bericht über das Braunkohlen-Vorkommen von Uglievik und Umgebung unweit Bjelina in Bosnien. Budapest, 1881. E sorozathoz még egyéb rövidebb-hosszabb közlemények csatlakoznak, melyek külföldi folyóiratokban jelentek meg, a mint számos esetben vélemények s egyéb útbaigazítások útján hazájának közérdekét a geologia gyakorlati alkalmazásának terén közvetetlenül is szolgálta. így p. o. a budai keserűvizek alantabb említett védterületi ügyében, vagy pedig

¹ A magyarhoni földtani társulat munkálatai V. köt. 216. l. Pest 1870 s ez értekezésre a Verhandl. der k. k. geolog. Reichsanstalt in Wien 1869. évfolyamának 97. lapján szintén történik hivatkozás „Ueber das geologische Alter der an dem Ofener Schwabenberge sich verbreitenden Süßwasser-Ablagerungen“ cím alatt. Sajnos, hogy az értekezés, valószínűleg a társulat anyagi viszonyai következtében, közlésre nem került.

² Az 1876. évi nyári idény alatt a m. kir. földtani intézet geológiai által eszközölt földtani felvételek eredménye. A havi jelentések alapján összeállította Matyasovszky J. (Földtani Közl. 301. l. Budapest, 1876.) A m. kir. földtani intézet 1877. évi működése. (A havi jelentések alapján összeállítva.) (Földtani Közl. VII. 370. l. Budapest, 1877.)

a Zilah városában sikerrel mélyesztett ártézi kút ügyében tanácsért hozzá fordult esetekben.

A bécsi cs. k. földtani intézet «Verhandlungen» című folyóiratából, eltekintve a fentebbi művel többjeire vonatkozó, mások részéről tett megismertetésekből, még a következőket akarjuk idézni:

23. *Dr. K. Hofmann.* Palagonit in dem basaltischen Tuff des Szigliget-Berges und von Leányvár bei Battina im Baranyer Comitát (Mitgetheilt aus der Sitzung der geolog. Gesellschaft für Ungarn vom 26. Juni.) Verhandl. d. k. k. geolog. Reichsanstalt Jahrg. 1867. p. 209.

24. *Dr. K. Hofmann.* Dolomite und Kalke des Ofner Gebirges. Aus einem Schreiben an Direktor v. Hauer ddo. Pest am 10. April 1870. Verhandl. d. k. k. geol. R. A. 1870. p. 116.

25. *K. Hofmann.* Die geologischen Verhältnisse des Ofen-Kovácsier Gebirges (Levéľ Fuchs T.-hoz.) Verhandl. d. k. k. geol. R. A. 1872. p. 131.

26. *Dr. Karl Hofmann.* (Az 1873. évben a pécsi szigethegység északi részében és 1874-ben a villányi hegylánczban foganatósított felvételekre vonatkozó német nyelvű közleménye.) Verhandl. d. k. k. geol. R. A. 1876. p. 22.

27. *Dr. Karl Hofmann.* (Vas megye É.-Ny. részében, a rohonczi palahegységben, valamint a Wechsel-Rozália hegység D.-Ny. sarkán és környékén végzett földtani felvételekre vonatkozó német nyelvű közleménye, valamint függelékül néhány szó a Tridymit makroszkopikus jelentkezéséről a Guttn és a Rozsály hegyen. Verhandl. d. k. k. R. A. 1877. p. 14.

Hivatalos felvételi jelentései alapján a m. kir. földtani intézet igazgatójától egybeállított s a bécsi cs. k. földtani intézet igazgatóságának kérésére rendelkezésre bocsátott közlemények útján közöltetett:

28. *Dr. Karl Hofmann.* (Mittheilung über die Aufnahmen des Jahres 1877 im NW. Theile des Comitatus Eisenburg, Umgebung von Güns, sowie im SW. Theile des Comitatus Oedenburg. Verhandl. d. k. k. geol. R. Anst. 1878. p. 16.)

29. *Dr. K. Hofmann.* (Mittheilung über die Aufnahmen des Jahres 1879 in der südöstlichen Ecke des Szatmárer Comitatus, des SW. Randtheiles von Szolnok-Doboka, des nordwestlichen Theiles des Comitatus Kolozs und der südöstl. Ecke des Comitatus Szilágy, d. i. in den Umgebungen von Váralja, Csáki-Gorbó, P.-Szt.-Mihály und Csömörölő.) Verhandl. d. k. k. geolog. R. Anst. 1880. p. 12.

30. *Dr. K. Hofmann.* (Mittheilung über die Aufnahmen des Jahres 1880 im nordwestlichen siebenbürgisch-ungarischen Grenzgebirge, so namentlich im südwestlichen Theile des Meszes-Gebirges und dessen Umgebung.) Verhandl. d. k. k. geol. R. A. 1881. p. 15.

31. Verhandlungen d. k. k. geolog. Reichsanstalt 1882. p. 11. *Hantken M.* röviden közli l. *Hauer Ferenczcel.* hogy hol dolgozott *Hofmann K.* 1881-ben. t. i. befejezte a Meszes hegység legdélnyugatiabb részének és ezt közelebbről környező vidéknek felvételét a Sebes-Körösígy, tehát Csizér, Perje és Csucs környékét, azután ÉK. felé fordult, hol Szatmármegye DK. szögletében, Nagy-Somkút táján, dolgozott.

A mint felemlítendő még:

32. *Herr Karl Hofmann* an Herrn G. von Rath (Budapest, 24. Jänner 1877.) Briefliche Mittheilung über seine Arbeit über die Bakonyer Basalte című közleménye, mely a Zeitschrift der deutschen geologischen Gesellschaft 29. Bd. 1877. p. 1885 közöltetett.

Van *dr. Hofmann K.*-tól még néhány dolgozat, mint p. o. a budapesti m. kir. bányakapitányságnak 1882-ben hozzá mint szakértő-

höz intézett kérésére ugyancsak még 1882-ben szakértő társával, Lóczy L.-sal, a budai keserűvizek megvédése tárgyában írt dolgozat, valamint a pécsi hegység tőle felfedezett közép neokombeli lerakódások kövületeit tárgyaló kézirat, a mely munkát még életében közel befejezettek nyilvánított s melylyel élte utolsó idejében is foglalkozott, ezt annak idején akadémiai székfoglaló munkájának szánván.

A kir. m. természettudományi társulat megkeresésére ő végezte revízióját a *Jelen Geológiája* című munkának, melyet a mondott társulat *Petrovits Gyulától* lefordítva 1873-ban kiadott, a mint továbbá a *Természettudományi Közlöny* ásvány- és földtani természetű apróbb közleményei részére több éven át rovatvezető volt.

Igen hêzagos lenne ez összeállítás, ha reá nem mutatna azokra az elhervadhatatlan érdemekre, melyeket *dr. Hofmann Károly* Magyarország részletes geologiai felvételei körül a földtani térképezés terén szerzett magának. Az ő lelkiismeretes, buzgó és szakavatott eljárása e téren oly alkotások elé állít bennünket, melyek a magyar geológiának örökre büszkeségét fogják képezni.

XVII.

Lutter Nándor.

1820—1891.

Lutter Nándor, bölcsészettudor, a magyar tudományos Akadémia levelező, az országos középiskolai Tanáregyesület tiszteletbeli tagja, a kir. magyar Természettudományi Társulat, az országos Statistikai és Közoktatási Tanács tagja, kir. tanácsos s a budapest-fővárosi tankerület főigazgatója, született 1820. év szeptember hava 3-án Nógrád Bér községében, hol atyja urodalmi erdész volt.

Az elemi tantárgyakban magánnevelés útján nyert oktatást, s minthogy gyors felfogása s kitünő emlékezőtehetsége már ekkor nyilvánúlt, atyja őt a tudományos pályára szánta s a gymnasiumra is házi nevelés útján készítette elő Lőkön, Barsmegyében.

A fölvételi vizsgálatra az egyházközség plébánosa, Andaházy József ajánló soraival ment, melyekben többek között ez foglaltatik: «*adolecentulum Ferdinandum Lutter in elementis grammaticalibus insigniter instructum, velut bonae spei, elegantique talento praeditum ulteriori suae Superioritatis reflexioni hisce devovendum esse duxi*».

A fölvételi vizsgálat igazolta a fennebbi qualificatiót, melynek alapján 1829-ben a gymnasium I. osztályába vétetett fel Léván, Barsmegyében.

Itt végezte el az egész gymnasiumi tanfolyamot, s 1836-ban a kegyes tanítórendbe vétetett fel.

1837-ben Privigyén töltött próbaév után a következő évben ugyanott az első és második elemi osztályt, 1839. és 1840-ben pedig Podolinban az első és második nyelvtani osztályt tanította.

Ezután a bölcsészeti tanulmányokat Váczon oly eredménnyel tanulá, hogy a sikerrel letett szigorlatok után a pesti tudomány-egyetem őt 1844-ben tudori koszorúval kitüntetni nem kételkedett.

A hittudományi tanfolyamot Nyitrán és Sz.-Györgyön végezvén, 1845-ben áldozó pappá szenteltetett föl s még ugyanazon évben a rend kormánya által Pestre rendes tanárnak neveztetett ki, hol két évig az elemi, 1847-ben a polgári iskolában tanított, 1848-ban pedig a budai gymnasium első osztályának volt tanára.

Báró Eötvös József, az első felelős magyar miniszteriumban vallás- és közoktatásügyi miniszter, 1848/9-i iskolai évre a budai és pesti gymnasiumokba a szaktanítást elrendelvén, az előbbi tanintézetben a mennyiségtan tanára lett.

De ebben a nevezetes esztendőben nemcsak a tanításnak élt, hanem több rendtársával együtt a fővárosi nemzetőrségbe lépven, szorgalmasan tanulá és gyakorlá a tábori tűzérési szolgálatot is.

Midőn 1848. év végén a főváros is a harczy események színterébe vonatott, a nyilvános tanítás megszűntével az ő működése is félbenszakadt.

1849. év tavaszán, midőn a honvédsereg mindinkább a főváros közelébe nyomúlt, a politikai főhatóság parancsára Budáról a veszprémi társházba rendeltetett, honnan Budavára bevétele után tért vissza, hogy nemsokára ismét távozzék.

A nemzeti kormány ugyanis 1849. év július hava 8-án tette közzé utolsó fölhívását a főváros lakosaihoz, melyben a táborhoz való csatlakozásra szólít fel minden fegyverfogható lakost.

Ez időtájt a Szeged mellett összpontosított csapatok táborában találjuk őt; majd a Temesvár előtt vívott szerencsétlen ütközet után száz veszélyen keresztül Aradon át ismét Budára jött vissza.

Itt, minthogy a polgári hatalom rendelkezése folytán a nyilvános tanítástól eltiltatott, a rend beleegyezésével Szmrecsányi János családjánál nevelői állást kapott.

Engedélyt a nyilvános tanításra 1852-ben kapott, s tanári működésének e második szakát a selmeczi főgymnasiumban kezdette dr. Grescher János igazgatása alatt.

E város demographikus helyzetét az absolut hatalom ürügyül használva, a magyar nyelvet e főgymnásiumból száműzte.

Ő azonban nagy nehézségek közepett magyar nyelv és irodalmi tanfolyamot nyitott, hogy így a magyar haza és nyelv

iránti szeretet szent tüzét a tanuló ifjúság fogékony keblében fölélesztthesse és ápolhassa.

Másik törekvése volt, megragadni és felhasználni az alkalmat, melyet az ottani bányászati Akadémia nyújtott saját felsőbb mennyiségnyi tanulmányainak gyarapítására.

Ebből a munkakörből, mely neki későbbi években is igen kedves emléke maradt, 1858. év szeptember havában volt kénytelen távoznia. Ekkor ugyanis Purgstaller József, a Rend provincialisa őt a pesti főgymnasium igazgatójává nevezte ki.

Felsőbb utasítás következtében a német tanítási nyelvet e főgymnasiumba is fokként be kellett volna vinni. Ő, mint ezzel a feladattal megbízott előjárója e tanintézetnek, a tényleges viszonyokon alapuló tapasztalati tényekkel csakhamar meggyőzte a döntő köröket arról, hogy e tervet az ifjúság előmenetelének feláldozása nélkül foganatosítani lehetetlenség. Erre a magyar tanítási nyelv kizárólagos használata továbbra is megfigyelt.

Pesti igazgatóságának második esztendejében, 1859. év végén a magyar Tudományos Akadémia levelező tagjává választotta meg; 1861-ki márczius havában a helytartótanács megbízásából a budai főgymnasiumot a német tanári testület igazgatójától átveszi s rövid idő múlva megalkotja a vezetésére bízott főgymnasium magyar tanári testületét.

Midőn így a szerzetes Rend szolgálatából közvetlen az államéba lépett át, nyilvános működésének harmadik szakát kezdi, melyben tágabb munkakör nyilván meg előtte, tevékenysége is bokrosabb s többfelé irányuló lett.

Hazai közoktatásunk is ugyanekkor szabadult meg a nemzetünket nem ismerő vagy félreismerő idegen vezetésről. A német tanárok fölmentetvén, a tőlök elfoglalva birt tért hazai erőkre kellett bízni.

Ámde ezeket szervezni és czélszerű utasításokkal kellett ellátni.

E nehéz és nagyfontosságú feladatot a Helytartótanács mindenekelőtt csak közvetlen rendelkezése alatti kath. főgymnasiumokra nézve igyekezett megoldani. E végből az előmunkálatok megtétele után 1861. év augusztus 16-ra szakferfiakat hívott meg Budára, hogy ezek Lonovics József, a nagytudományú érsek elnöksége alatt tanácskozva javaslatot állapítsanak meg a teendőkre nézve.

E tanácskozásokban a megboldogult is mint egyik jegyző serényen közreműködött s az ott elért megállapodásokat később, 1862. év elején nyomtatásban közzé is tette.

1862-ben a «Magyar Tanferfiak Egyesülete» elnökévé választotta; de e tisztség elfogadása az egyházi főhatóság helyes-

lésével akkoron nem találkozott; úgy látszik azonban, hogy az ő kimerítő felvilágosításai a nehézségeket ebben az irányban is megszüntették, mert ebbeli kötelességeit több éven át akadálytalanul teljesíthette.

A második felelős miniszterium kormányzatának első évében, 1867-ben báró Eötvös József Zürichbe küldötte ki őt az ottani tanügyi viszonyok tanulmányozása céljából; visszatértével pedig meghagyván a budai gymnasium igazgatásában, a budai tankerület helyettes főigazgatójává nevezte ki.

Mindazon szakértekezleteken, melyeket tanügyünk országos szervezése és fejlesztése céljából a felelős miniszterium időről-időre egybehívott, a megboldogult is mint szorgalmas munkás tag tevékeny részt vett.

Igy 1868. és 1869-ben a népiskolai tan-, vezér- és kézikönyvek tárgyában megtartott tanácskozásoknak, 1870-ben a gymnasiumi és lyceumi tanterv megállapítására egybehívott bizottságnak, 1872-ben a középtanodák szervezése céljából a törvényhozás elé terjesztendő törvényjavaslat elveit eleve megvitató szakértekezletnek buzgó munkása vala.

Ebben az évben neveztetett ki az országos közoktatási tanács belső, midőn pedig 1875-ben újjá szerveztetett, annak állandó tagjává; az országos statisztikai tanács tagja 1876-ban lett.

1882-ben Ő Felsége *«a tanügyek előmozdítása körül sok éven át szerzett kiváló érdemeinek elismerésül»* neki a királyi tanácsosi címet díjmentesen legkegyelmesebben adományozni, 1884-ben pedig őt a budapesti fővárosi tankerület főigazgatói állásában véglegesen megerősíteni méltóztatott. Még 1870-ben a *«Katholikus Néptanítók sz.-fehérvári Egylete»* tiszteletbeli tagjai sorába igtatta; 1876-ban a *«Fehérmegyei Tantestület»* egyhangúlag tiszteletbeli tagjául választotta.

A kormány részéről utolszor 1891-ben részesült elismerésben, midőn őt a másodizben újjászervezett országos közoktatási tanács tagjává nevezte ki.

Irodalmi működése.

1. Elemi számtan. 1845. Két füzet.
2. A mennyiségtan elemei a polgári iskolák számára.* I. r.
3. A tiszta mennyiségtan elemei a középtanodák négy alsó osztálya számára. 1856.
4. Mennyiségtan a középtanodák felsőbb osztályai számára. I. r. Betűszámtan. 1860. II. r. Mértan. 1861.

---

* Ez a munka a Helytartótanács megbízásából íratott. Báró Eötvös József tanácsára a szerző az egyetemi nyomdában nyomatta ki; 1849. év kezdetén azonban a katonai hatóság a munkát a könyvtörtéti műhelyből elkoboztatta, belőle tehát alig 12 példány került a közönség rendelkezésére. 1848. II. r. 1849.

5. A természetes és háromszögtani számok arányszámjai, a szegények és érintők táblái. 1860. A Gauss-féle szorszámokkal bővítve. 1874.
  6. A természetes számok 11 számjegvű arányszámjai. 1861.
  7. A felsőbb mennyiségtan elemei. 1865.
  8. A közönséges számtan. 1870. Átdolgozva 1876.
  9. Módszeres vezérkönyv a népiskola mennyiségtanához. 1870. 1873.
  10. Számtani példatár a népiskolák használatára. 1870. 1873.
  11. Az egyszerű és kettős könyvvitel elemei a népiskolák számára. 1871.
  12. A méter-mérték ismertetése. 1874. Német nyelven is megjelent.
  13. Közönséges számtan polgári fiúiskolák használatára. 1889.
  14. Betűszámtan a polgári fiúiskolák használatára. 1889.
  15. Közönséges számtan polgári leányiskolák használatára. 1889.
  16. A természetan alaprajza. 1848.
  17. A magyar nyelvtan elemei mondattani alapon. 1851.
  18. Középtanodai tanügyünk. Kézirat gyanánt jelent meg a «Budapesti Tanáregylet» 1866-ban tartott közgyűlése alkalmára.
- A «Közoktatás» című hetilap szerkesztő-bizottságában hosszabb időn át működött mint lapvezér.

Az időszaki és napisajtóban is jelentek meg tőle közlemények, mindenkor a saját neve alatt. Így 1861 előtt a «Zeitschrift für die österreichischen Gymnasien» című folyóiratban s a «Wanderer»-ben; 1816. után pedig a «Pesti Napló»-ban s a fentebb említett hetilapban.

XVII.

Szabó István.

(1801—1892.)

Felöltő ritkulását látjuk ez utóbbi években azon idősebb jeleseink számának, a kik már e század első felében részesei voltak annak a nemes mozgalomnak, a mely a nemzeti művelődés hathatósabb lendítésére irányult vala.

Jeles tényezőül díszlett ezek sorában a mi kevéssel ezelőtt elhunyt hellenista Nestorunk is. Annyival jelentősebben tetszett föl közöttük serény munkásságával, minél korszerűbbnek bizonyult ez épen ama lelkesült feltörekvő időszakában. Ugyanis eszményies célzatok felé irányulva növekvő fogékonyságot éreztetett az akkori áramlat az ó-hellénség idealis világa iránt is. S ezt igen érdeklőleg lebbentgették föl különösen a 40-es években Szabó Istvánnak meglepően sajátos magyarságú fordítmányai.

Szép elismerés érte őt ezekért akkoron a központi tudományos körök és intéző tekintélyek részéről is, úgy hogy a nemzeti lelkesedés azon nevezetes emlékü évtizede az ő életének is fénykora volt.

És méltán jutott ki neki azon ritka kitüntetés is, hogy a Magyar Tud. Akadémia gr. Széchenyi István indítványára az *Odyssea* magyarra fordításáért a legnagyobb tiszteletdíjat szavazta meg, melyet addig magyar író munkájáért nyert.

Ezt az Akadémia a «Hellen classicusok magyar fordításokban» című gyűjtemény II. kötetül adván ki, legott az «*Ilias*» magyarítására is buzdította, mely tisztes feladatnak Szabó István szintén derekasan megfelelt.

Ezek ugyan legkiválóbb gyümölcsei az ő ernyedetlen szorgalmának, de kívülök még több más jeles értékű munkával is gyarapította irodalmunkat, melyet oly nemesen termékenyítő elemekkel gazdagított a hajdani görög szellem remekeiből, mint előtte honosaink közül még senki.

Hogy e becses czélzata minél hathatósabban sikerüljön, nagy gondot fordított a magyar nyelvnek tősgyökeres ismeretére, nem csak a régi s újabb irodalmi termékeket tanulmányozván nagy szorgalommal, hanem egybevető figyelemmel kísérvén a nép nyelvét s észjárását is.

Ily megfigyelésének irodalmi tanúságát is korán adta különösen a palócz nyelvnek tudományos ismertetésével, sőt hogy ennek, mint hangzók- és kettős hangzókban való gazdagsága miatti lágyágát s így némileg a görög ióni dialektussal való mérkőzhetését kimutassa, nem csak Herodotosból, de még Homerosból is adott palóczos nyelven tett fordítási kísérleteket mutatványként.

Ezek azonban leginkább annak bizonyosságául veendő, hogy mennyire részese volt ő már az idétt annak az irányzatnak is, mely a népnyelvet lehetőleg értékesíteni igyekezett az irodalmi nyelv számára.

Aesopus népies nyelvezetű fordításában különös sikerrel érezteti ezt, sőt helyenként *Isokrates* négy beszédének magyarításában is, melyek prózai irodalmunkban méltán számottevő jelenségek. Igen méltók arra, hogy újra kiadassanak, habár tán némi kis javítással, illetőleg csak lényegtelen igazítással is.

De az itt említett kiválóbb productumain kívül még több más forditmánya, mely eddig kiadatlanul vesztgel, megérdemelné nemcsak kegyelet-tanúsítás, hanem szellemi hasznosítás végett is a közbirtokká tevést.

Oly beható s oly huzamos tanulmányoknak, minőket Szabó István serdülő kora óta végső napjaiig folytatott, még kevésbé sikerült eredményei is szíves méltatást érdemelnek, különösen azon a téren, melyet nálunk ő vett legbuzgóbban művelés alá. Senki honosaink közül eddig nem szentelt annyi fáradságot a hellen irodalom áttanulmányozására. — Ez volt az ő közel egy századra nyúlt életpályájának mintegy főbb feladata.

De nemcsak irodalmi működése, hanem egész életmódja nyomós tanúságot tesz arról, mennyire át volt hatva azon szellemtől, melyet a hellén genius ihlett lelkébe. — A tisztán szellemi érdek, menten az újabb kor önző, hivalgó, haszonleső s tündökölni vágyó hajlamaitól, volt az ő szerény, de mindvégig serény tevékenységének fő ösztöne.

Igazi humanista a szó nemesb értelménye szerint, valódi *καλὸν ἀγαθόν*.

A görög nyelv mellett már ifjú éveiben élénken érdekelte a héber nyelv ismerete is, nemcsak a bibliai tüzetesebb tanulmányok érdekében, hanem egyszersmind a forrón felölelt magyar irodalmi czélzatok javára is.

Mert az ő legkedveltebb tanára, Szidor Antal, premontrai rendű rozsnói tanár, ki a magyar költészet iránti hajlamot erősen feltűzelte volt keblében, utóbb, mint papnövendéknek, melegen ajánlotta neki a görög nyelvnek tüzetes tanulása mellett a *«Tudományos Gyűjtemény»*-nek szorgalmas olvasását.

Ezt lelkesen folytatván, mint lángoló érzelmű magyar, fölöttébb beleszeretett Horvát Istvánnak akkoriban igen hódító irányzatába, melynek varázsló hatása alól nem is bírt azután sem kibontakozni teljesen, habár az félszázad óta már mindinkább meghaladott álláspontnak tartatott.

Horvát Istvánnal annak idején levelezésben állván, olykép szívlelte meg messze kalandozó történelmi sejtelmezéseit, hogy azokat a hajdani görög- és szittya magyar viszonyok nyomozásával még kellőbben megokolhatóknak is vélte.

Azonban még sem követelt ilyes egybevetéseinek történelmi igényt. Inkább csak a *Magyar Mythologia* ködös országának némi derengetése végett kívánta értékesíteni olyaténféle egybere-téseit, melyek nagyon kínálkozókul tűntek föl előtte, midőn Homeros s főleg Hesiodos fordítása közben a régi hellén mythoszok messzenyúló szálainak nyomozgatására indult.

Ekkép keletkeztek azon különös combinatiókra vetemült elmfuttatásai, melyeknek utóbb némely mutatóványait, habár csak kevés példányban nyomtatva, inkább baráti Xenionként ki is adta.

Ilyenek : a *«Két értekezés»* cím alatt 1888-ban megjelent : *«Attila kardja»* és *«Elmfuttatások a cigányok őseiről»*.

«Mózes nyomai Homérnál» 1889.

— Az *«Afrikai Amazonok»*.

— Az *«Amerikai Amazonok»*.

1890-ben *«Mamzer»*.

1891-ben *«Műzsák eredete és e nevek jelentése»*.

— *«A hold előtti Arkaszok»*.

1892-ben *«Dodekatheologia»*, vagy a 12 isten (a görög s római mythoszban.)

— *«Magyarok Istene»*.

A két utóbbinak homlokán már nevét is kitette, míg amazokat részint K. P. (Kazári Pap) kezdetűtükkel jelezte, részint egészen névtelenül adta ki. — De mindegyik elé egy-két distichont tűzött kegyeleti vagy baráti emlékül kedveltjei vagy rég elhunyt tiszteltjei iránti meleg érzelemből.

A legutolsó éppen 12 nappal elhunya előtt került ki a sajtó alól. Jeligéül címe alá a 116. zsoltár e szavait tűzte: «*Laudate Dominum omnes gentes, laudate eum omnes populi.*»

Különös érintkezése a végezetnek a kezdettel. Midőn 1840-ben munkálatainak sorát az Akadémiához megküldötte, ott elsőül ezt jelzi: «Vélemény az *ISTEN* névnek rokonságáról és eredetéről.» (Közölve a Tudom. Gyűjt. 1831. XI. d. 60—73. l.) Tehát kezdet és vég egymást éri.

Habár munkásságának ez utóbbi eredményei távolról sem nyerhettek olyatén elismerést, mint a minőt szereztek neki a 40-es években kiadott hellén remekek műfordításai, mégis jelentékeny bizonyosságot tesznek ezek is váltig ernyedetlen buzgalmról, a nemzeti érzelmnek fokozása végett a magyarság őshajdanába bemélyedő kutatásáról, ez irányban szerzett bő olvasottságáról, meg egyszersmind leleményes egybevetéseiről is, melyeket leginkább a «*Magyar Mythologia*» érdekében vélt némileg értékesíthetni, s bizalmas vallomása szerint kiváltképen azért kívánt közzé tenni, hogy általok valamely buzdulatot keltsen a hajdani hellén s magyar ősvizonyok további nyomozgatására. — Mert neki erős meggyőződése volt az, hogy csakugyan kell abban a dologban valaminek rejleni, a mit ő már oly régóta feszeget, ha bármennyire idegenkednek is a mai magyar elmék annak behatőbb vizsgálatától.

Már 40 év előtt így nyilatkozott az «*Arkadia, mint Magyarok hazája*» című közleménye elején: «Némi foglalkozás mellett Hesiod Theogoniájával azon eredményre jutván, hogy *a magyar nyelvnek nem megvetendő köze van a görög mythológiához*: míg annak kidolgozása siherülhetne, jónak látszott mintegy kalauzul valamit előre bocsátani. (L. Uj Magyar Muzeum 1852. júl. 1. 571. l.)

Ez volt akkori kiindulásának alapja. Már Hesiodos magyartása mellett érvényesíteni kívánta afféle mythologiai viszonyításait a hozzá csatolandó jegyzetekben. De e szándéka némely tetemesb akadályokkal találkozott. — Ezért a Hesiodos fordítása is kiadatlanul vesztegel mindeddig, valamint több más idővel alkalmasint jól értékesíthető fordítmánya is. — Ezek iránt jó lenne élénkebb érdeklődést kelteni azon tudományos társulatokban, melyeknek habár érdemes tagjok volt tisztos Nestorunk, de igényekkel nem kívánt alkalmatlankodni. Mint a hajdankori nagy lelkek kegyelője, szivesebben tartózkodott a háttérben a szerénység korlátaival kerítkezve.

Igénytelen elvonultságának tudható be, hogy oly bölcséleti nyugalommal tűrte mellőztetéseit, és nem egy jeles érdemének ignorálatását. — Bene latuit . . . suaque paupertate se involvit.

Némely lelkesültebb barátai azonban kegyelőlég fölkeresték őt idylli remeteségében olykor személyes látogatással, de többször inkább szellemi közegek által. Levelezésének jelentős maradványai érdekes adatokul fognak szolgálni nemes lelki tulajdonairól, kegyeletes emlékezetre méltó jelleméről, jólelkűségéről s különösen arról, hogy mily melegen tudta ő viszonzni a feléje hajló baráti érzelmeket. Egyébként is számos érdekes részlettel igazolja hosszú élete folyásának tanúságai, hogy mily tisztos életmódjával érdekelte ki a gondviselés azon különös kegyét, hogy mindvégig többnyire kedvező egészségi állapotban s a szellemi foglalkozásra képes testi és lelki arányosságban érte el közhasznú pályája véghatárát.

Igy történt, hogy lelkészeti s tudományos tevékenységének többrendbeli jubileumait megérhette.

De mindezeknek tudomásra jutását csak is tisztelői eszközölték, kik örömet ragadták meg az alkalmakat az iránta való rokonszenvennek s kegyeletnek időnként való fölmelegíthetésére.

1876-ban áldozó papságának s irodalmi föllépésének félszázadi fordulója mily megtiszteltetéseket idézett elő, kiviláglik az *«Aranygyapjas Vitézek»*, vagy *«Apollonius Rhodius Argonauticonja»* című művének előzményeiből. E fordítmányát a címlap jelzése szerint 50 éves áldozári s 50 éves írói jubileuma emlékére adta ki a *«Hunyady Mátyás irodalmi intézet 1877-ben»*, Sajátképen Lonkay Antal kedveskedett neki e kiadvánnyal, melynek I—XXII lapra terjedő előzményében közzétette egyszersmind azon megtisztelő leveleket is, melyekben őt ez alkalommal meleg érzellemmel s kiemelő nyilatkozatokkal üdvözli a m. tudományos Akadémia, a Kisfaludy-társaság, a budapesti philologiai társaság elnöke Ponori Thewrewk Emil, a budapesti kegyes tanítórendi főgymnasium részéről Nagy Alajos tanár és a VII. osztály tanulói külön levelekben.

Ugyan e kiadványban említi a kiadó, hogy a *«Magyar Állam — Idők Tanuja»* napilap 1875. s 1876. folyamában a koszorús tudós kettős jubileumának ünneplésére számos cikk, okmány, üdvözlő vers és életrajzi adat jelent meg.

Hogy 1889-ben minő megtisztelések értek őt november 23-án, úgymint akadémiai tagságának 50-ik évfordulóján, kiteszik a *«Magyar-Állam»* napilapnak 1890. február 11. számában kijött ily című közleményből: *«Szabó István örömnappjai és hálaanyaglatkozata»*, mely aztán külön lenyomatva is megjelent.

Ezen évben pedig már a Kisfaludy-társaságbeli tagságának félszázados jubileuma is megérkezett; de ennek nyilvánulása előtt

alig egy pár napi láz után csöndesen, a mint élt, elszenderült, végnyugalomra térve a nemes czélzatú hosszú fáradalom után.

Márczius 29-én szállt sírba. A m. tud. Akadémia részvétnyilatkozáttal, a Kisfaludy-társaság koszorúval járult a gyásztisztességhez; a Szt. István-társaság pedig, melynek irodalmi osztálya szintén érdemes tagjául tisztelte, azzal sietett kegyeletét tanúsítani, hogy már ápril hó elején megindította a síremlék állítása végetti mozgalmat, kezdeményezvén ezt a választmány által elfogadott 100 forint megszavazásával. — Ehhez az Akadémia tagjai aláírás útján 105 forinttal járultak. Ily szíves csatlakozás, tovább folytatva, alkalmasint nemsokára lehetővé teszi, hogy a feledhetlen érdemű jelesnek hamvait tisztos emlékkő fogja jelölni az utókor emlékeztetésére, hogy ott pihen az élteben fáradhatatlanul munkált szellemnek porhüvelyé. Művei pedig vajha folytathassák élteben oly hűen teljesített hivatását: a nemzeti művelődés lendítését erkölcsi és hazafiúi irányban. S e czélra bár napvilágot láthatnának mentül előbb a mindeddig még kiadatlanok is. Mert így fog teljesebb mivolta szerint föltetszeni, hogy mivel járult ő nemzeti irodalmunk s művelődésünk fejlesztéséhez.

Életfolyamának körülményesebb kiderítése is alkalmasint növelheti szellemképének érdekességét s irodalmi hagyatékának értékét. De annak kellőbb összeillesztése még többrendbeli tanúságnak együvé gyűjtését teszi szükségessé. Mind iránta, mind az irodalom-történet iránt való tartozásaink sorába számítjuk ezt is. Ennek beválthatásáig jóformán rámutathatunk azon számos ismeretetre, melyek közel félszázad óta több ízben, sőt imént is ismételtelen bemutatták már életpályájának jelentősebb mozzanatait.

E nekrológhoz még azon kézirati hagyaték felsorolását csatoljuk, melyet néhány év előtt a Szt. István-társulatnak küldött be megőrzés végett.

Szabó István kéziratai, melyek a Szent-István-Társulat tudományos és irodalmi osztályához be vannak nyújtva:

I. Régi hellén remekiek fordításai:

1. Athenei Apollodor könyvtára. 2. Virágok a hellén Anthológiából. 3. Ilias I. éneke. 4. Orpheus Argonautikonja. 5. Hesiodos munkái I. köt. Mellette 3 füzetke. 6. Hesiodos munkái II. köt. 7. Békagérharcz. 8. Lykurgos beszéde Leokrates ellen. 9. Plutarchos Demosthenese. 10. Isaos szónok halikarnassosi Dionysiosztól. 11. Demosthenes 2 darabban.

II. Görög szt. atyák irataiból fordítások:

1. Római szt. Kelemen 2 levele. 2. Szt. Barnabás körlevele. 3. Szt. Ignác vértanú levelei. 4. Szt. Polikarpos levele és vértanúsága. 5. Szt. János és Vazul.

III. Őstörténeti és mythologiai tárgyú értekezések.

1. Nimrod atyja. Megjelent a M.-Állam 1886. január 29. számában. 2. Bakkhos, mint vízi-isten. 3. Magyar eredetünk és nevünk. 4. Corfu lakosai régen. 5. Egy kis alphabet. 6. Róma neve. 7. Homér neve. 8. A Cerberus, mint népnév. 9. A cigányokról. 10. Zeus, vagy mythologiai és régészeti tanulmányok. 11. Morzsák az 1834-iki olvasmányból. 12. A juh és a gyapjú a mythológiában. 13. Mythologiai tanulmányfélék. 14. Dentumoger. 15. Kis tanulmány az Üdvözítő négy nevének filológiájához. Ez utóbbit csak az imént küldötte be a Szent-István-Társulathoz, miután a szándékolt kinyomatás ellenében nyomdai akadályok merültek föl.

A felsoroltakon kívül még néhány olyan czikk is van ott, mely már megjelent.

Folyóiratok szemléje.

1. Az ARCHAEOLOGIAI ÉRTESÍTŐ ez idei júniusi (3-ik) számában az első közleményt K á r á s z L e ó írta: «Az aacheni magyar kápolna ötvösműveiről.» Az aacheni templom a középkorban híres bucsújáró-hely volt, s Nagy Lajos magyar király a hazánkból oda zárándoklók számára magyar kápolnát építtetett, alapítványokkal látván el két magyar pap föntartására, és fölszerelvén a szükséges egyházi szerekkel. A régi magyar kápolna ötvöskészletéből megvan még két gyertyatartó, két ereklyemutató, két kisebb lengyel czímer, két kisebb és két díszes nagy magyar czímer, továbbá három kép. Elveszett a két aranyozott kehely és a misemondó könyv. — D r . J ó s a A n d r á s «A Rakamaz és Timár községek közötti őskori telepről» értesít. — D r . S ő t é r Á g o s t «Mosony-szolnoki és mosony-jessehofi bronzkori leleteket» ír le. Ezek közt nevezetesek: az agyag-bögrék, bronz-tárgyak és a csont-készítmények. — W o s i n s z k y M ó r «Az 1891-iki gerjени ásatásokat» ismerteti. A felásott domb egész terjedelmében terramaretelep, melyet később a népvándorlási korszakban temetőnek használtak. Általában terramare-telepeink ritkák s ezekről szakszerű ásatások útján vajmi kevés leletünk van. Fontos e sírmező annyiban, hogy míg a legtöbb népvándorláskori sírmezőnkben nagyon sok a feldúlt s kirabolt sír, addig itt, hol oly mélyen fekszenek a sírok, eddig még egyetlen feldúlt sír sem fordult elő s valószínű, hogy érintetlen az egész nagy sírmező. — B e l l a L a j o s «Ujabb purgstalli leletek» leírását adja. Ezek között legérdekesebbek a figurális urnák, melyeken emberi és állati alakok vannak feltüntetve meglehetősen primitív kivitelben. — D r . K ö n y ö k i A l a j o s a nógrádmegyei «Selypi leleteket» írja le. Az itt feltárt sírokban kengyelt találtak s értekező a sírok korát a XI. vagy X. századba helyezi. — R e i z n e r J á n o s «Ásatások Csengelén» című közleményében a Szeged város határában végzett régészeti kutatásairól ad számot. — K — r B — a ismerteti ezután «A fraknai kincstárban levő magyar díszöltönyöket». Öt díszes öltönyt

totta Leroy-Beaulieu, jeles francia tudósnak czikkét a *zsidókérdés Oroszországban*. Szól azon üldözésekről, melyekkel a zsidókat illették. Kutatja az okokat, melyek az oroszokat ez üldözésekre bírta. Végül tanulságul felhozza Lengyelország példáját, hol 1862-ben, mikor Lengyelországnak még külön közigazgatása volt, egy törvény a zsidókat az ország többi lakosaival egyenjogúvá tette. A Visztula-melléki tartományoknak nem volt okuk ezt megbánni. Nézete szerint az izraeliták beolvasásának legnagyobb akadályai a kivételi törvények. Ha ezt a válaszfalat lebontják, a többi magától le fog dőlni. Természetesen a beolvasáshoz évszázadok kellene, míg egészen teljes lesz. — Czögler Alajos *A kir. magyar természettudományi társulat félszázados jubileuma* című czikkében az ez évi január 17-én megtartott emlékünnepe jelentőségét az ünnepelő társulat multjához és kulturtörékvéseihez való viszonyában méltatja. 1841. év május hó utolsó napjain Bene Ferencnek meghívására az ország minden részéből összesereglett orvosok és természetvizsgálók között Bugát Pál egy aláírási ívet közzétett a magyar természettudományi társulat megalapítása végett; az ívet pár nap mulva 134-en írták alá s a társulat már június 13-án megtartotta alakuló közgyűlését. A társulat 50 éves történetének első korszakát minden irányban a kezdet nehézségei jellemzik. A külső bajok mellett az alapítók túlságos buzgalma zátonyra vitte a társulat belső tevékenységét. A társulati tevékenység első időszakának legmaradandóbb emléke a kir. magyar természettudományi társulat Évkönyvei, és pedig két kötet. A szerény, de jól bízható kezdetnek a szabadságharcz viszontagságai csaknem véget vetettek. A társulat második korszaka, melybe a tudomány történetében egy nevezetes esemény, a szinképelemzés föltalálása esik, a porosz háború miatt csak 1868-ban megtartott 25 éves jubileummal zárul be, melynek kiemelkedő mozzanatjaként föl kell említeni, hogy 1867-ben a választmány megvalósította Kubinyi Ferencnek 1844-ben tett indítványát, hogy felirat intéztessék az országgyűléshez, hogy a társulat is vétessék föl azon közintézetek sorába, melyek országos támogatásban részesülnek. Az 1868. évi téli közgyűlés után kezdődő harmadik korszakát már tisztán az az irány jellemzi, melyre a társulat, már a második korszakban, bár óvatosan, tért: a természettudományok népszerűsítésére fektette a fűsúlyt és ily módon a tudományok művelésén kívül egy egészen általános kulturális föladat megoldását, a közműveltségnek a természettudományok révén való terjesztését tűzte ki czélul. E föladat megoldására az akkori politikai és társadalmi külső viszonyok is kedvezők voltak. Az első lépés a *Természettudományi Közöny* megindítása volt. A második fontos lépés a népszerű előadások rendszeresítése volt. A társulat e mellett nem hanyagolta el a szorosabb tudományos munkálkodást sem. Szerző ezután a társulat jövőjét befolyásoló tényezőkről elmélkedik. — Egy névtelen szerző *a katolikus clerus sérelmei 1848 előtt és után* című nagyobb tanulmányából az első közleményt adja.

Rövid bevezetés után azonnal áttér az egyház sérelmeire, melyek különösen a clerus megadóztatására vonatkoztak. Így a főserelmek voltak: 1. pénzben és egyéb szolgáltatásokban, továbbá a honvédelmi kötelezettség teljesítésében a többi honlakosoknál nagyobb adózással terheltetés; 2. az egyházi javadalmaknak nem érdemesek vagy nem honfiak, hanem méltatlanok vagy idegenek részére adományozása, a javadalmak összesítése, vagy világi méltóságokkal kapcsolatosan adományozása; 3. az államhatalom oly intézkedései, melyek egyenesen a katolikus vallás és egyház ellen irányulóknak tekintettek, mert részint vallási és egyházi intézmények, sőt részben az ország alkotmányával kapcsolatos egyházi méltóságok megszüntetését célozták, részben a katolikus egyháznak a kath. iskolák- és alapokra vonatkozó befolyását vagy korlátozták, vagy épen megszüntették. Szól a kath. clerusnak az ország védelme, valamint lelkészségek gyarapítása és fönntartása céljából a várerődítési és a lelkészi pénztári segélyjárulékkal való megadóztatásáról. Ismerteti továbbá II. Ferdinánd, III. Károly, I. Lipót, Mária Terézia, II. József, II. Lipót intézkedéseit a várerődítési segély tárgyában. Ismerteti továbbá a káptalanok fölszólalásait a megadóztatás ellen, valamint a beszterczebányai káptalan fölterjesztését ez ügyben; majd az 1803-ki vegyes bizottság tárgyalásaira tér át. — A szépirodalmi részben Alarcon Péternek a *háromszögű kalap* című beszélye Haraszti Gyula fordításában be van fejezve. Szász Bélától *Egy özvegyhez* című eredeti, Goethének *Tengeri utazás* című költeménye Vargha Gyula fordításában van közölve. Id. Szögyényi-Marich László az *aranygyapjas rend*-nek történetét és szabályait vázolja röviden. — Kégl Sándor *Politikai irányelvek keleten nyolczszáz évvel ezelőtt* című cikkében ismerteti Nizám ul Mulk persa nagyvezérnek a királyok politikája című művét, melyet nehéz körülmények között írt urának, Melik sahnak okulására, s melyben politikai eszméit tartalmazza. Az értesítőben Schuchhardt Schliemann ásatásai, Reclus E. A hegyek története, Pólya J. A pesti magy. kereskedelmi bank története és Herczeg Ferencz Mutamur című munkák vannak ismertetve.

3. A HADTÖRTÉNELMI KÖZLEMÉNYEK júniusi (3-ik) füzetében a közlemények sorát «A koronázás huszonötéves emlékünnepe» című bevezetés nyitja meg. Thaly Kálmán közli «II. Rákóczi Ferencz hadparancsát 1710-ből». Rákóczi e parancsában főkép a harcászati rend és zárkózottság szakadatlan fönntartását, a tiszteknek csapataik kötelékéhez való szoros megmaradását hangsúlyozza s behatóbban foglalkozik az ellenség visszavetése és üldözése közben, mint nemkülönben a hátrálaskor követendő eljárással, melyekre nézve oktatásokat és tüzetes utasításokat ad. — Dr. Komáromy András befejezi «A mezőkeresztesi csata 1596-ban» című pályadíjat nyert dolgozatát. — Gömör y O s z k á r «Székesfehérvár visszavétele 1601-ben és ismét elvesztése 1602-ben» című tanulmányában a török

háborúk egyik legmozgalmasabb eseményét írja le. Közleményének ezen részében a város megvételeig halad 1601. szept. 20-ig. — Karácson Imre «III. Károly háborúja a törökökkel 1737—1739» című dolgozata török kútfolk lefordítása. III. Károlyra nézve a török háború szerencsétlenül végződött s a belgrádi békekötés következtében elvesztette mindazon területeket és előnyöket, melyeket az 1718. évi passzaroviczi béke biztosított neki. Sakir bej török történetíró, udvari naplóíró (vakaanüvisz) leírta a hadjáratot; műve nem rendszeresen kidolgozott történelem, hanem chronologiai sorrendbe való följegyzése az eseményeknek. Ezeket csoportosítja és közli az értekező. — Rónai Horváth Jenő «Egy portyázó különítmény jelentései a sziléziai háborúk időszakából» című közleményének befejező részét találjuk e füzetben. — A «Hadtörténeti Apróságok» című rovatban a következő kisebb cikkek vannak: «A kassai püspök díszműve a koronázás ünnepére.» «Nagyvárad capitulatioja 1660-ban.» «Miksa főherczeg jelentése Rudolf császár és magyar királyhoz a mezőkeresztesi csatáról.» «Dsáfer pasa.» «Adalék Király Albert erd. generális életéhez.» «A mezőkeresztesi csata színhelye.» «Az Andrássy-ezred egyenruházata.» — A «Hadtörténeti Irodalom» rovat alatt találjuk: Márki Sándor «Arad vármegye és Arad sz. k. város története» című munkájának ismertetését; továbbá a hazánkat érdeklő külföldi hadtörténeti munkák jegyzékét, valamint a magyar hadtörténeti irodalom repertoriumát. A magyar hadi szabályzatok gyűjteményében gróf Nádasdy Ferencz lovas tábornok. horvát bánnak a csász. és kir. haditanács elé terjesztett hadi cikkei és katonai esküje vannak közölve. A füzethez mellékelve van I. Ferencz József ő felsége arczképe és aláírása; a mezőkeresztesi csata képe 1596. okt. 26-án és Székesfehérvár visszavétele 1601-ben.

4. AZ IRODALOMTÖRTÉNETI KÖZLEMÉNYEK második füzetében a dolgozatok sorát dr. Merényi Lajos »Eszterházy Pál nádor versei» című közleménye nyitja meg. Eszterházyt, úgy látszik, Zrinyi a költő buzdította versírásra. — Ballagi Aladár «Calanus és Aretinus Athilája» címen a régi plagiumok történetéhez szolgálta adalékokat. — Szeremlei Samu: «A Nyelvtörténeti Szótárból kimaradt szavak» címen adalékokat közöl. — Kara Győző «Arany János összes műveiből kimaradt egyik verséről» emlékezik; a vers arra az időre vonatkozik, midőn Kolozsvár eleste után 1848. november végén egész Erdély a magyar kormányra nézve elvesztett s Czech alezredes Csucsára volt kénytelen vonulni az erdélyi sereg romjaival, hogy aztán Bem vegye át a fővezérletet. — Chalupka Rezső «Jókai Mór a finn irodalomban» című könyvészeti dolgozatot közöl. E szerint Jókainak eddig tíz regénye van finnre lefordítva. — Ballagi Aladár e kérdést fejtegeti: «Attila-e vagy Atilla?» — A Tárca-rovatban Bakóczy János Milotai Nyilas István életrajzi adatait ismerteti. Ballagi Aladár az «Eszterházy Pál nádor Litániai» című régi nyomtatványt írja le. Nagyszigethi Kálmán

«Helyreigazítás» cím alatt a múlt füzetben Barczafalvinak hibásan tulajdonított szokat sorolja fel. — A kritikai rovatban Széchy Károly ismerteti Kardos Albert: A magyar szépirodalom története című munkáját. — Ballagi Aladár «A Philologiai Társaság és védnöke» című közleményében Heinrich Gusztávval polemizál. — Az Adattár rovatban «Attila a kutyafajzat» címen, 17 nyomtatott lapon közli egy velenczei poéta Attiláról szóló verseit. — Mokos Gyula Kocsi Csergő Bálint levelét teszi közzé, melyet gályarabságából írt 1675. június 6-án. Illésy János közli Péczeli József két utlevelét a külföldi akadémiákra. Szily Kálmán Nagy Ignác önéletrajzi adatait, melyeket az akadémia levéltára őriz, hozza nyilvánosságra. Ballagi Aladár «Atilla bibliographiáját» állította össze. A füzetet Szatsvay Sándor aphorismái zárják be.

5. A NEMZETGAZDASÁGI SZEMLE júliusi száma hozza az első közleményt dr. Pólya Jakabnak a m. tud. Akadémia által Dóra-díjjal jutalmazott «A biztosítási vállalatok» című pályaművéből. Mind több oldalról sürgetik kereskedelmi törvényünk azon részének reformját, mely a biztosítási ügyet szabályozza. A támadás Ausztriából indult ki, majd kiterjedt általában a magánbiztosítás intézménye ellen. A szaporodott tüzkárok, melyeket a mozgó ügynökök szereplésének s a túlbiztosításnak róttak fel, az állami biztosítás követelését vonták magok után; majd a biztosítási szerződés újabb jogi szabályozása is szóba került. A közönség sűrűen hallatja panaszait a kármegállapítások állítólagos sérelmes voltáról. Itt rendszeren a biztosított felek rosszhiszemősége, visszaélése az, mi az intézetek részéről kiderítették, s a célt nem ért fél panaszkodik. Különösen sok az ily visszaélés a jégbiztosításnál. A biztosítás az individualisticus gazdasági jogrend szüleménye. Feladata az egyesnek kárpótlást nyújtani azért az anyagi hátrányért, melyet véletlen elemi csapás, stb. folytán szenved. A megsemmisült javak, az elvesztett munkaképesség veszteség az összeségre, a nemzetre nézve, de a biztosítás intézményének segélyével megtérül az egyesnek. kit ez intézmény megóv a gazdasági és erkölcsi aláhanyatlástól. Ez által nagy szolgálatot tesz a társadalomnak; szolgálatot tesz továbbá az által, hogy a kockázatot csökkentve, fokozza a vállalkozói szellemet; az életbiztosítás pedig emeli a családról való gondoskodás szükségének érzetét és mintegy önkéntes kényszert hoz magával a takarékosagra. A biztosításhoz bizonyos nagyobb számú biztosított kell és szükséges, hogy az évi bevételek meghaladják a kiadásokat, minthogy ellenkező esetben a rendkívül kedvezőtlen évek, melyeket számításokon kívül hagyni nem szabad, veszélybe döntenék a biztosítót. A biztosításnak alaptörvényei: a kockázat megosztása térben és időben és a díj alkalmazkodása a kockázat nagyságához. Az utóbbi követelmény a biztosítási díj egyénítését jelenti és már a biztosítás elterjedése érdekében is kívánatos annak érvényesülése. A biztosításnak két főága van, u. m. kár- és élethbiztosítás. A biztosítás két rendszer

szerint képzelhető, lehet ugyanis állami és magánbiztosítás. Ez elnevezések helyett megfelelőbb a kényszerbiztosítás és önkénytes biztosítás, minthogy nem az ügyletet kötő személy minősége, hanem a biztosítási kötelezettség fenn vagy fenn nem forgása teszi a lényeges különbséget a két rendszer között. A kényszerbiztosítás ugyan beleütközik gazdasági jogrendünk sarkalatos elvébe, az egyéni szabadság tiszteletben tartásába, de ha a nép nem képes saját javát belátni és tudatlanságból, óvatosságihiányból jut inségre: a kényszer indokolható. Az állami biztosítás azonban megsemmisíti az öngondoskodás szükségének érzetét, nem képes egyéníteni a díjakat és kezelése összetettebb, lassúbb, mint a magánbiztosításé. Bár feltétlenül összehasonlítható adataink nincsenek, nagyon valószínű, hogy az állami biztosítás üzemi költségei magasabbak lennének, mint a magánbiztosításéi. Nem hozná meg az állami biztosítás a magasabb kártérítéseket sem. Ha az állam szigorú becsü által nem biztosítaná magát a túlzott követelések ellen: a nyereségvágy támasztotta tüzek eddig ismeretlen arányokat öltenének. Hazánkban például nem csak a jól felbiztosított rozoga, dülő félben levő épületeket, a rosszul fizető kazalokat szokták felgyújtani, hanem a felvidéken az épületeket már azért is felgyújtják, hogy napszámot nyerjenek. Itt nincs túlbiztosítás, de a kártérítés mégis természetesen az anyagon kívül a munkára is kiterjed, ez a munkabér az, mit a gazda megszerezni óhajt. Az ily rossz hírű helyeket a magánbiztosítás kerüli, míg a kényszerbiztosítás szükségkép kiterjeszkedik azokra is. Mivel továbbá a kár megállapítása ép a mezőgazdasági biztosításnál nem vihető ki tökéletesen: technikai okokból a biztosítási ágakat ki kell zárunk az állami biztosításból. Az államot alkudozó és perlekedő féllé alacsonyítani nem szabad. Ugyanez áll az ingók kárbiztosításáról, mely a legtöbb tévedésnek nyit kaput. Nem áll az, hogy a biztosítás valami nagyon búsánan jövedelmező vállalat volna. A tények hazánkban az ellenkezőt bizonyítják, a nagy osztalékok napjai újabb időben már teljesen lejártak. A verseny kényszeríti az intézeteket a díjak leszállítására, a kamathozadék pedig hanyatlak. A tűzoltói intézményt s a jobb építkezést a magántársaságok is előmozdítják; a terheknek az erősebb vállakra való áthárítása, mint azt Wagner kívánja és az állami biztosítás körében megvalósíthatónak tartja, igazságtalan és gazdaságilag hátrányos. A magánvállalatok alakja lehet részvénytársasági, szövetkezeti és ú. n. vegyes alak. Hazánkban csak a részvénytársasági alak megfelelő. — Következik *dr. Matlekovits Sándor* dolgozata «A legnagyobb kedvezésről és a különbözeti vámokról», melyet értekező az antwerpeni közgazdasági kongresszus számára szakvélemény gyanánt készített. A szabad kereskedelmi irány valószínűleg még hosszabb időn át csak vám- és kereskedelmi szerződések kötésében fog kifejezésre juthatni. Négy körülmény hatott közre, hogy a kereskedelmi szabadság korszaka után a reactio győzedelmeskedjék. Az állambáztartás szükségletei, az iparvédelem, az agrár követelések s a nemzeti eszme érvényesítésére való törekvés buktatták meg a szabad-

kereskedelem rendszerét. A nemzeti termelés védelmét és önállósítását hirdették a védvám hívei s egyik állam vámügyi autonómiája maga után vonta a másik állam hasonló természetű elzárkózását. Magyarországon nem volt és nincs elvi védvamos és hazánk nem ment volna bele abba a vámügyi reakcióba, melyet az 1882. és 1887. évi tarifák képviselnek, ha Német- és Franciaország a magyar mezőgazdasági termékek kivitelét prohibítív intézkedéseivel meg nem bénítja. Csupán Nagy-Britannia és Oroszország követhetnek független vámpolitikát, a középeurópai államok természetsszerűleg utalva vannak a kereskedelmi szerződések kötésére. Az első lépés ez irányban már megtörtént. A legnagyobb kedvezés záradéka, mely a versenyviszonyok egyenlőségét biztosítja a szerződő feleknek harmadik állammal szemben, az 1871. évi frankfurti béke 11. pontjába is fel volt véve; de ép e körülmény hatott oda, hogy annak erős ellenségei támadjanak. A harc végeredménye az volt, hogy nemcsak e záradék, hanem általában a vámtarifák megállapítása is kimaradt a kereskedelmi szerződések közül vagy egyáltalán nem kötöttek ily szerződéseket. Szerződések hiányában az államok az által igyekeztek magok részére a legnagyobb kedvezést biztosítani, hogy nagyobb vámmal terhelték az oly államokból jövő árúkat, mely államok valamely más ország czikkeivel előnyösebben bántak el, mint az illető államból jövőekkel. Ezt a harczy védvámot először monarchiánk, aztán a Németbirodalom, végre Svájc alkalmazta. A czélt azonban az ily vámháború rendesen nem éri el: mutatja ezt a monarchiánk és Románia, valamint a Francia- és Olaszország közt folyt vámháború kimenetele. Az általános vámtarifa mellett legújabbban Franciaország minimális vámtételeket állapított meg, melyek a legnagyobb kedvezést élvező országok javára szolgálnak. E kettős vámrendszernek vannak gazdasági és alkotmányossági szempontból előnyei, de túlnyomók hátrányai, melyek azt az egységes vámtarifa rendszerének színvonalára szorítják le. A különbözeti vámok, abból a czélból, hogy a szerződésre más államok is reábirassanak, alkalmazhatók átmenetileg, de, akár elérik céljokat, akár nem, helyükbe a szerződéses vámok által mérsékelt általános vámtarifa, mint egységes tarifa kívánatos, hogy lépjen. — Végül *dr. Vargha Gyula* ír «A hitfelekezeti viszonyokról hazánkban». A hitfelekezeti viszony statisztikailag teljes pontossággal kideríthető és nagyon alkalmas a hosszabb időközökben való összehasonlításra. Sajnos, hogy a régibb adatokkal való ily összehasonlítás hazánkban akadályokba ütközik. Az egész magyar állam területét nézve, négy évtized óta a római katolikusok több mint $2\frac{1}{2}$ millióval, a reformátusok 440.000-rel, a zsidók 357.000-rel, a görög katolikusok 293.000-rel, a görög keletiek 273.000-rel, az ágostaiak pedig 196.000-rel szaporodtak. Ha csak az anyaországot vesszük, úgy azt találjuk, hogy a római katolikusok szaporodása minden más keresztény felekezeténél jóval kedvezőbb. A görög katolikusok szaporodása két évtizedben nagyon erős volt, de

a kolera pusztításai nagyon hátravetették őket. Ugyancsak a kolera évtizede gyengítette meg nagyon a görög keletiek sorait is, e felekezet különben sem szapora, ép úgy, mint nem az az ágostai evangélikus. A reformátusok szaporodása valamivel kedvezőbb, de vidékről-vidékre nagyon eltérő. A zsidók száma a rendkívül mérsékelt halálozás s a lengyel tartományokból való állandó bevándorlás folytán leggyorsabb arányban emelkedik, bár ez arány évtizedről-évtizedre mérsékeltebb lesz, minek oka valószínűleg a kivándorlás, mely a felvidékről Amerikába irányul. Más a fejlődés a társországokban, hol bevándorlás folytán a protestáns felekezetek száma jelentékenyen emelkedő irányt követ. A hitfelekezetek különböző szaporodása az anyaországban, a zsidók kivételével, első sorban a természetes szaporodás eltérő voltának rovándó fel. Az ország egyes részeit tekintve: az 1869. év óta a Duna balpartján a reformátusok szaporodtak legerősebben, az ágostaiak legkevesebbé. A Duna jobb partján a római katolikusok szépen szaporodtak, a csekély számú görög keletiek fogytak s a reformátusok is alig valamivel emelkedtek számban. A Duna-Tisza közén Budapest vonzóereje befolyásolja a felekezeti arány fejlődését, a fővárosban 21 év alatt a reformátusok száma 211 %-kal, a zsidóké 146 %-kal emelkedett, míg az egész országrészben a zsidók, görög katolikusok és ágostaiak szaporodtak legerősebben. A Tisza jobb partján a kivándorlás leginkább az ágostai felekezetet támadta meg; de a zsidók is az utolsó évtizedben csak 103 %-kal szaporodtak, mi a bevándorlást ellensúlyozó kivándorlásra utal. A Tisza balpartján az északi részen a zsidók, a középrészekben a római katolikusok hódítottak. A két görög felekezet és a reformátusok az 1873. évi kolera alatt nagyon sokat szenvedtek itt. A Tisza-Maros szögén a görög keletiek változatlanul maradtak, a kisebb felekezetek szaporodtak. Erdélyben legújabbban rohamosan terjednek a zsidók; megállapodtak az ágostai és görög keleti felekezetűek. Feltűnő jelenség a reformátusok gyors térvesztése Baranyában, Tolnában, Somogyban, Veszprémben és Fehérben, mi a nép közt lábrakapott két-, sőt egy gyermekrendszernek rovándó fel. A városokban a felekezeti keveredés egyre nagyobb lesz, mi az élénk közlekedésnek természetes következménye; csak a két görög vallás nem alkalmas arra, hogy a városi elemet szaporítsa. Mindent összevéve, kétségtelennek látszik, hogy a római katolikusok, kik hazánk nyugati előrehaladottabb felében tömörülnek leginkább s az egész országnak 1890-ben már is abszolút többségét alkották, a görög katolikusokkal, kiket csak a nagy járvány vetett volt vissza, egyre inkább háttérbe fogják szorítani a többi keresztény felekezetet. A «Közigazdasági havi krónikában» dr. Mandello Károly június hó nevezetesebb eseményeit sorolja fel. A «Statisztikai Értesítőben» dr. Vargha Gyula fentírt értekezését a vallási viszonyok alakulásának és legújabb állásának megyénként való részletes feltüntetésével egészíti ki. — A 116 lapra terjedő füzetet a «Könyvszemle» zárja be.

Ugyane folyóirat augusztusi számában *dr. Pólya Jakab* folytatja és befejezi «A biztosítási vállalatokról» szóló s az előző számban megkezdett tanulmányát. Kereskedelmi törvényünknek a biztosítási vállalatokat érdeklő intézkedései közé nemcsak azokat kell sorolnunk, melyek e vállalatok különös viszonyait szabályozzák, hanem azokat is, melyek általában a kereskedelmi társaságok létfeltételeit állapítják meg. Az engedélyezési rendszer, általános foggyatkozásai miatt, biztosító társaságokkal szemben sincs indokolva, bár szaktestület kezében jó hatása lehet, mint azt pl. Svájcban tapasztalhatjuk. A nyilvánosság úgy, a hogy azt az állam ma megköveteli, az ugynevezett állami felügyelet és ellenőrzés mai alakjában elégtelen az életbiztosítási vállalatok tekintetében. Az életbiztosítási vállalat zárszamadásait és mérlegét még a szakértő sem képes megbírálni, ha nem ismeri magát az anyagot. Különösen áll ez a díjtartalékról. S itt már érzékeny veszteségekről, egész tömeg esetleg már aggságra jutott emberről, kiskorú árvákról van szó, kiket tönkretehet a vállalat bukása, nem úgy mint a biztosítási üzlet egyéb ágaiban, hol a kár, mely a feleket érheti, csekély. A nyilvánosság itt nem ér semmit, mert matematikai ismeret s a mi ennél is többet jelent. a biztosítási üzletre nézve irányadó tényleges statisztikai adatok nem állanak a nagy közönség rendelkezésére. Magok az igazgatóság és felügyelő bizottság tagjai sem értik a számadatokat. A bírósági ellenőrzés csak névleges. Mindebből az következik, hogy az életbiztosítási vállalatokat állandó szigorú állami felügyelet alatt kell tartani. E felügyelet gyakorlása szakbizottságra, ugynevezett biztosítási tanácsra bízandó. E tanácsnak csak véleményezni és indítványozni kellene, az intézkedés joga a bíróságot illetné meg; a gyakorlatban azonban másként találjuk. A szakbizottság működése viszont szigorúbb felelősség alá esnék, mint a rendes hivatalnoki ténykedés. Törvényünk a biztosítás mindhárom ágára egyenként 100.000 frt alap kimutatását kívánja, mi helytelen, tekintetbe véve azt, hogy az egyes biztosítási ágak kockázata nagyon is eltérő. Helytelen az is, hogy meg van engedve az összes biztosítási ágak együttes gyakorlása. A társaságok egyes nemei szerint megint nagyon különböző eljárást lehetne és kellene követni a biztosítási alap megállapításában. A tartalékok közül kevésbbé fontos a viszontbiztosítási tartalék. A kártartalék helyes szabályozása a peres és nem peres károk tartalékba helyezését kívánja meg. Törvényünk a díjtartalék alakítását kárbiztosításnál a vállalatok tetszésére bizza, a mi helytelen. Hibás a díjtartalékra vonatkozó intézkedésünk az életbiztosítás körében. A kiszámítás nálunk a biztosítóra van hagyva; az angol és amerikai törvények magok szabják meg annak módzatait. Legcélszerűbb e tekintetben a biztosítási tanács bevonása a kiszámítási eljárás megítélésébe. Az életbiztosítási díjtartalék elhelyezésének neveit a bérházak megszerzésével ki lehetne bővíteni, ellenben más irányban megszorítások javasolhatók. Kiegészít

tendők még kereskedelmi törvényünk azon intézkedései, melyek a nyilvánosság céljait szolgálják. a mennyiben kívánatos, hogy a biztosító vállalatok egyöntetű, világos és könnyen áttekinthető kimutatásokat terjeszsenek elő, oly berendezéssel és oly részletességgel, mint azt az üzlet technikájának megítélhetése követeli. Részvénytársaságoknak nem volna szabad megengedni, hogy a vagyonmérlegbe felvegyék a csak papíron levő, be nem fizetett és sokszor be sem hajtható alaptőkét. Kell, hogy a bíróságnak bemutatott számadások tényleg szakszerűen át is vizsgáltsanak. a mi életbiztosítási vállalatoknál a biztosítási tanács dolga lenne. Súlyosbítani kellene az igazgatóság és felügyelő bizottság felelősségét. Meg kellene adni a panaszjogot életbiztosítási vállalatoknál minden biztosított félnek. A felhasználásra vonatkozó határozatokkal szigorítani kellene és bizonyos eshetőségekre elő kellene írni a hivatalból való felszámolást. Különös óvatosság indokolt a nagy garrral, de be nem váltható ígéretekkel fellépő külföldi biztosító társaságokkal szemben. A nyereséggel való biztosításnál a közönség magamagát csalja meg. Erkölcstelen üzlet a tontina vagy féltontina, vagy nyereségthalmozási biztosítás, melyeknél számosan vesztenek néhány szerencsés előnyére. Szintúgy erkölcstelen a nyereségek kisorsolása. Viszonosság hiányában az eljárásnak a külföldi társulat ellenében még szigorúabbnak kellene lenni, nehogy a biztosított fél a külföldön legyen kénytelen perelni, azért, mert a hazai ítéletek ott egyáltalán nem, vagy csak föltételezen hajthatók végre. Magának a biztosítási eszmének érdeke követeli meg, hogy biztosítási vállalataink szigorú alapokon nyugodjanak. — *Dr. Gaál Jenő* «Csanád vármegye közgazdasági és közművelődési állapotával» foglalkozik, első közleményt adva nagyobb terjedelmű dolgozatából. Csanád megye egyike a legrégebb megyéknek s a mohácsi vész előtt a legvagyonosabbak közé tartozott. A törökök pusztításai folytán az odaváló magyarság teljesen kiveszett, csak Makó volt lakott hely. A telepítés lassan folyt és nagyon vegyes nemzetiségeket hozott össze; a magyar települők kiváltságokat kaptak. Daczára a viszontagságoknak, a megye gazdasági fejlettség dolgában ma elég jól áll. A termőföld majd 85%-ka szántó és a kataszter tanúsága szerint is nagy jövedelmet ad. A népesség nagyon sűrű és rendkívül gyorsan szaporodik. E sűrű népesség s a nagyon külterjes gazdaság sok tekintetben magyarázatául szolgálhat a mezőgazdasági munkás-mozgalmaknak. A nép jelleme vidékenként különböző: nagyon dicséretes a 32.663 lelket számláló Makó népének élelmessége, szorgalma és mértékletessége; rossz a battonyaiak jelleme. A tótok és oláhok nemzeti-ségi érzülete nagyon különböző, amazoknál alig mutatkozik, ezeknél minden egyéb érzést elhomályosít. A megye talaja egyike a legtermékenyebbeknek az országban. A Maros folyó szabályozása már sok gondot okozott és befejezve maig sincs. A közel jövőben kivitelre kerülő öntözési csatorna korszakot fog alkotni a Marosvidék mezőgazdasági fejlődésében, a mennyiben az iszapos vizére a Nilushoz

hasonló Marossal két megye földjét fogja öntözni. Az éghajlat a szélsőségekre hajlandó, a csapadék nagyon ingadozó. A lakosság túlnyomólag földműveléssel foglalkozik. Nagy urodalmi a kincstáron kívül, mely a legnagyobb birtokos, a csanádi püspöknek vannak. A magyar állam tulajdonában van a megye gyöngye, Mezőhegyes, melyet Csekonics József buzgalmának és II. József erélyének köszönünk. A mezőhegyesi uradalom ma a hazai mezőgazdaság legmagasabb színvonalát jelzi. A birtok mezei vasúttal, telefonhálózattal, postával és telegraffal van ellátva. Az alkalmazott szegődményesek és katonai iparosok száma 998. — A nyári férfimunkás napszáma, mindent összevéve, 75 krba kerül átlag; a téli és tavaszi napszám férfiaknál 40—60 kr. A mezőhegyesi élő vízcsatorna mintegy 90 kilometer hosszú, mintegy 400.000 forintba került. A kincstár a mezőhegyesi uradalmon kívül még 100.000 holddal birt, melyet régebben nagybérlőknek adtak ki. Ily bérló volt többek közt Hengelmüller nagybirtokos is, ki az itt addig divott ősi gazdálkodási rendszerrel szakított és nagyon jó kultúrát létesített ugyan, de termékeit értékesíteni nem bírván, a vállalatot rajtavesztett. A kincstári kezelés egészen a legújabb időkig nagyon hanyag és hűtlen volt. A magyar kormány 1870-ben húsz éves bérleteket léptetett életbe; legújában azonban e birtokok eladatnak s a kincstár helyett most sok középbirtokos és néhány község gazdálkodik. Ez átmenet volt egyik oka a munkásmozgalomnak, minthogy a beállott tulajdonosváltás miatt néhány ezer ember keresete és megélhetése vált bizonytalanná. — A «Közgazdasági havi krónikában» dr. Mandello Károly sorolja fel a f. é. július hó főbb gazdasági eseményeit. — Az «Irodalmi Szemlében» x. y. bírálja Pisztorý Mórnak «Az arany-valuta behozatala Németországon» című pályaművét. — Azután dr. Ráth Zoltán ismerteti a «Revue d'économie politique» két cikkét, melyek egyike Villey E. tollából a mai socialismus kritikáját nyújtja, másika Rae J. tollából az angol munkaügyi bizottság ankétjének eddigi fontosabb eredményeiről számol be. — A «Statisztikai Értesítőben» dr. Vargha Gyula «A hivatalos statisztikai évkönyvekről» ír. A statisztikai hivatalok működésének hasznossága attól függ, hogy minő alakban tudják az összegyűjtött adatokat a nagy közönség rendelkezésére bocsátani. Fontos közérdek fűződik ahhoz, hogy a statisztikai ismeretek minél általánosabban elterjedjenek; ebből a szempontból pedig nagyon sok függ a statisztikai kiadványok ügyes és könnyen áttekinthető szerkezetéről. Hat külföldi statisztikai évkönyvet véve az összehasonlítás alapjául, azok között sok eltérést találunk. A terjedelem nagyon különböző, a megjelenési időköz szintén; a kisebb, de évenként, lehetőleg ősszel pontosan megjelenő évkönyv felel meg legjobban a célnak. Tömörség tekintetében a külföldi évkönyvek alig hagynak kívánni valót; hazai évkönyvünk kétnyelvűsége káros a térrel való gazdálkodás szempontjából: jó volna tisztán csak magyar, de aztán bizonyos számú francia példányokat

is nyomatni. A tartalom itt-ott szintén mutat eltéréseket, a területi részletezés is különféle. A népesedési mozgalmat a leggazdagabban a porosz évkönyv tárgyalja; halandósági táblákat találunk az olasz és porosz évkönyvekben. Nagy fontossággal bírnak a ki- és bevándorlásokról szóló kimutatások, minőket a jelzett évkönyvek kivétel nélkül tartalmaznak. A mezőgazdaságot legkimerítőbben a francia évkönyv tárgyalja; teljes agrárstatisztikát azonban egyik évkönyv sem nyújt. Az iparról inkább csak töredékeket kapunk. Teljes és kimerítő a külkereskedelem és a közlekedés statisztikája. A biztosítási ügyre a hivatalos statisztikának több gondot kellene fordítant. A jótékonyág és közsegély ügyének a porosz évkönyv szentel leggazdagabb fejezetet, bár a többi évkönyvek is foglalkoznak vele. A közoktatásügy, szépművészetek, időszaki sajtó, az egyház és isteni tisztelet statisztikája nincs egyenletesen kifejlődve; különösen hiányosak a társadalmi tevékenységre vonatkozó adatok. Egyik-másik évkönyv a községi pénzügyre is kiterjeszkedik; a véderőre vonatkozó fölvilágosítások egészen hiányoznak a porosz évkönyvben, legterjedelmesebbek az olasz adatok. A tartalomjegyzék, melynek helyes szerkesztésétől nagyon sok függ, különböző berendezést mutat az egyes évkönyvekben; ugyancsak eltérő a forrásművek kitüntetésében követett rendszer is. — A 104 lapra terjedő füzetet a «Könyvszemle» zárja be.

6. A MAGYAR NYELVŐR VII. füzetében *Bárdos Remig* az idegen szók írásáról értekezik. Ismerteti a különböző korbeli írók nézeteit, javaslatait, hogy ezeknek tévedésein okulva egyöntetű megállapodásra juthassunk a mai ingadozó eljárás helyett. *Lehr Vilmos* a „nő” és „né” használatához szól hozzá. Nyelvtörténeti adatokkal bizonyítja, hogy a „né” már a régiségben nemcsak „feleség”, hanem pusztán „nő”, „asszony” jelentéssel is járatos volt, a megváltozott korviszonyok pedig megkivánják az értelmi megkülönböztetést, s nem kell bennök germanismust látnunk. A „né”, mely kiváltképen nevekhez járul, feleséget jelent; a „nő” pedig bizonyos foglalkozású, állású nőt, s mindig csak nemi megkülönböztetést jelent. *Albert János* a „fon” szó családfáját állítja össze; *Szarvas Gábor* pedig négy magyar tulajdonnévről deríti ki a német eredetet, ezek: *Pázmány*, *Simon bíró*, *Kármán*, *Thurzó*. *Bartha József* folytatólagosan a *palóc nyelvjárás* hangtani sajátosságait ismerteti. A kisebb közlemények közt: *Nagyszigethi Kálmán* az *akolbólít*, *kiakolbólít* szó történetét mondja el, hogy t. i. a szó Bugát Pál csinálmanya, a hirlapok útján terjedt el; *Zolnay Gyula* a „senki”, „semmi” szavak etymológiájához közöl nyomos nyelvtörténeti adatokat; *Szarvas Gábor* szerint a dunántuli „nálnagyobb” felsőfok képző nem az „annál nagyobb” összevonásából keletkezett, hanem a szlovén *naj* superl. képző átvétele. *Kőrösi Sándor* néhány ritkább — olasz eredetű — szót sorol föl. A szerkesztő válaszol a hozzáintézett nyelvézeti kérdezősködésekre. Válaszok a szerkesztőség kérdéseire. A szerkesztőség kérdései. Nyelvhyagományok. Szólásmódok. Tájszók.

Ugyane folyóirat VIII. füzetében H a l á s z I g n á c z folytatja ugor-magyar szóelemzéseit. E részben a *méz* és *szám* szókra mutatja ki, hogy az ősgor nyelvkincshez tartoznak, noha mind a *méz*, mind a *szám* szó közelhasonló alakokkal megvan más nem ugor (szláv, ófelnémet; török) nyelvekben is. — Sebestyén Károly a *rege* és *monda* etymológiáját s költészettani megkülönböztető jelentését kutatja. Abban állapodik meg, hogy a *rege* szó a *regel*, *regél* igéből elvonás útján keletkezett s hogy eredeti jelentése csak: *beszélni*, *beszéd* volt, mint a finn *räk-isen*, *rää'yn*-, *beszélni* világosan mutatja; míg a *monda* a *mende-monda* utótagjának önállósítása. Költészettanilag: *monda* oly elbeszélés, amelyen az époszok alapulnak; *rege* pedig a népalkotta elbeszélések. — Bárdos Remig folytatja az idegen szók helyesírásának történeti ismertetését. — Bartha József folytatólágosan közli a 'Palócz nyelvjárás' hangtani sajátosságait. — Szabó Samu bírálja Donáth Imre magyar nyelvtanát olasz anyanyelvűek számára. Kimutatja fogyatkozásait, módszertani tévedéseit s a könyvet alapjában elhibáztattnak tartja. — Az apróbb közlemények közül megemlíthető, hogy: Steuer János a *tövis* szót nem *töv-és-ből* magyarázza, a hogy Szarvas, hanem *töv-j-es-k*, *tövej-sk*, *tövis* dimin. képzős alakokból; — Körösi Sándor a *kalóz* szót, a *kalaüz*-ből ezt pedig nem a latin *cursor*-, hanem a török *kylanuz*: 'révkalauz'-ból származtatja; — Asbóth Oszkár és Szarvas Gábor a *szolozsma* szó szláv eredetű volta-hoz járulnak döntő bizonyítékokkal; — Szabó Imre a *csóva*, *csóvál* szavak egybetartozását bizonyítja Albert János eltérő nézetével szemben. A Táj-Szótár szerkesztőjének kérdései. Néprajz-nyelv-nyelvro-mányok: A nity testvéréről szóló mese Veszprémmegyéből közölve; szólásmódok.

7. EGYETEMES PHILOLOGIAI KÖZLÖNY. Az ötödik (májusi) füzet első cikkében *Kuzsinszky Bálint* Pannonia római jogú városainak történetét és állapotait tárgyalja. Pannonia viszonyai, a mi a városok megalakulását illeti, elütök voltak a szomszédos Noricum, mint a távolabb fekvő Dacia viszonyaitól, a mennyiben Pannoniában a benszüllött lakosságnak mindenképen számot tevő tényezőt kellett alkotnia. Régi szabású polgári colonia, minden valószínűség szerint, csak az egy Savaria volt, mely mint ilyen már Claudius alatt említetik, míg Siscia és Sirmium csak a Flaviusok alatt kapták e rangot. Savariával egyidejűleg kaphatta Emona is a colonia-rangot, csak hogy ennek községi szervezetét állítólag már a Juliusok vetették meg. Póto-viot Trajanus, Mursát Hadrianus teszik coloniákká, mind a kettőt csak akkor, miután már megszűntek a legiók állomásai lenni. Pannonia többi városai csak municipiumok voltak; és jóval később, így Carnuntum. Aquincum és valószínűleg Bregatio is csak Septimius Severus alatt, kapták a colonia-rangot. A pannoniai városok tehát három osztályba sorozhatók. Voltak először községek, melyek egyszerre kapták a colonia

rangot; ezek, Savaria és Emona kivételével, legiók állomásai voltak. A második osztályt a municipiummá lett városok teszik; ezekben sohasem tartózkodtak legiók, miért is itt kezdettől végig a benszülöttek játszották a főszerepet; e helyek meg is maradtak másodrendű vidéki városoknak. A harmadik osztályba tartoznak az oly városok, melyek majd a municipium, majd a colonia-rangot megkapták, de megmaradtak továbbra is katonai állomásoknak. — A második cikkben *Hegedűs István* folytatja Persius életrajzát és jellemzését, ezuttal a Valerius Probus commentárjában fenmaradt 'Vita' adatait bírálgatva és földolgozva. E régi életrajzot némelyek Suetoniusnak 'De viris illustribus' cz. művére vezetik vissza; de Hegedűs elfogadja Jahn és Mommsen véleményét, mely szerint Suetonius maga meríthetett Probusból. — A harmadik cikkben *Loósz István* befejezi 'Csongor és Tünde' tanulmányát. A tárgy egyezése, a személyek és helyzetek hasonlósága mellett kimutat szerző még kifejezésbeli és gondolat-reminiscentiákat is, melyek Argirus historiájára utalnak. De ez átvételek, melyekből Loósz hosszú sorozatot állít össze, soha sincsenek a nélkül, hogy Vörösmarty egyéniségének nyomait fel ne találónok bennük. Végül dramaturgiai és stílbeli oldaláról vizsgálja a szép darabot. Utána *Bayer József* mult századi Hamlet-előadásokról értesít, eddigelé ismeretlen adatait legnagyobb részt Kazinczy értékes levelezésének új anyagban rendkívül bővelkedő II. kötetéből merítvén. A darabnak soká tervezett 1790-iki előadása tudvalevőleg nem jöhetett létre, és így Hamlet első ízben 1794-ben Kolozsvárott került magyar színre. Magyarországon, még pedig Pesten legelőször 1796-ban adhatták elő a darabot, de ez előadásnak semmi nyoma; ellenben fönmaradt egy színlap, mely bizonyítja, hogy Hamlet 1798. augusztus 14. Debreczenben adatott, s így ez a híres tragédiának legrégibb magyarországi előadása. Ezt követte az 1799. július 6-iki szintén debreczeni előadás. — A következő cikkben *Bodnár Zsigmond* 'Szellemi haladásunk törvénye' czímmel, leginkább Erdélyi Pálnak ugyanezen folyóiratban megjelent bírálata ellen polemizálva, bővebben kifejti és magyarázza irodalom- és művelődéstörténeti elméletét.

A hazai irodalom rovatában megbírálja *Bartal Antal* Hegedűs István Thukydides-fordítását, melynek tárgyi és nyelvi hiányait a bíráló azon sietségből magyarázza, melylyel szerzőnek el kellett készülnie felsőbb megbízásból szerkesztett művével, hogy a gymnasiumi görögöt pótló tanfolyam tankönyv nélkül ne maradjon. — Utána *Badics Ferencz* számos kifogás mellett is méltánylással ismerteti Lenkei Henriknek 'Petőfi és a természet' cz. könyvét, mely ellen legsúlyosabb kifogása az, hogy a szerző nem vizsgálja alaposabban a magyar népköltészetet, melynek üdítő hatását pedig Petőfi kezdettől fogva érezte. — Igen kedvezően ítélt *Pruzsinszky János* Bódiss Jusztinnak a depouens ígéket tárgyaló, latin nyelven írt tanulmányáról, mely szerinte a tudományos latin grammatikának egy nagyon érdekes fejezetét komoly ambícióval, kifogástalan philologiai módszerrel és határozott sikerrel

tárgyalja. Ellenben megsemmisítő ítéletet mond *Hahn Adolf* Könnye Nándornak a napi sajtóban is sokat tárgyalt francia-magyar szótáráról, melynek megszámlálhatatlan botlásait külön csoportokban behatóan jellemzi. A philologiai program-értekezések közül első helyen Bognár Teofilnek a lovagregényekről írt tanulmányát bírálja *Heinrich Gusztáv*, a ki elismeri szerző olvasottságát és komoly törekvését, de még sem tartja a dolgozatot sikerültnek, mert Bognár nincsen tisztában a lovagregény fogalmával és körével és igen kifogásos stílusban ír. *Bódiss Jusztin* négy dolgozatot ismertet: Az Odyssea második énekének Kutrucz Rezső eszközölte nemzeti formájú fordításáról kedvezően ítélt, bár nem találja oly tetszetősnek és megnyerőnek, mint a mult évben közzétett mutatót; ellenben az Ilias hatodik énekének fordítását Jánosi Boldizsártól (magyar alexandrinben) főleg verselés tekintetében mondja nehézkesnek és sokszor prózáinak, míg Kempf József alakhű fordításáról (ezuttal az Ilias IV. énekéről) úgy nyilatkozik, hogy az, ha elkészül és az eddigi mutatók színvonalán marad, érdemes munka lesz. Végül bemutatja Simsay Lajos értekezését: „Mi sorvasztja középiskolai tanulóink kedvérzetét s hogyan éledhetne ez fel?” Bódiss a szerző ítéletét mai viszonyaikról nagyon túlzottnak és igazságtalannak mondja, javaslatairól pedig azt találja, hogy alig van azok közt egy is, melyet Utasításaink, ha nem ajánlanak is hathatósan, legalább mint követhetőt föl ne említenének. *Petz Gedeon* kedvezően bírálja Faith Mátyásnak a német szórendről írt dolgozatát, a mennyiben az a német szórend törvényeinek megállapítását, szabatos formulázását kísérti meg. Tudományos magyarázatait ellenben nem tartja sikerülteknek, mivel nem nyugszanak a történeti grammatika szilárd alapján. — Vegyes közlemények, köztök Budenz József necrologia *Szinnyei Józseftől*, és Könyvészet zárják be a füzetet.

Megjelenik
minden hó 15-én,
három-négy ívnyi
tartalommal.

AKADÉMIAI ÉRTESÍTŐ

Szerkesztő
s kiadó hivatal a
Magyar Tudom.
Akadémiában.

SZERKESZTI
SZILY KÁLMÁN.

III. KÖTET.

1892. október 15.

10. FÜZET.

A M. Tud. Akadémia pályakérdései.

(1831—1892.)

I.

A M. Tud. Társaságnak 1828-ban készült és 1830-ban királyilag megerősített Alaprajza és Rendszabásai a *jutalomkérdésekre* vonatkozólag a következőket állapítják meg, ú. m.:

«Az intézet' célját különösen előmozdítja a' nemzet mostani állapotjához alkalmaztatott kérdések feltétele és megfejtése; ezáltal mind a' hazai nyelv, mind a' tudományok és művészségek felette sokat nyernek 's új felfedezésekre tétetik lépés. Illyen kérdéseket azért a Társaság gondos választással támaszt, megfejtéseket nyilván hirdetendő jutalmakkal élesztí és a' *legtökéletesebbet megjutalmazza*. E' szerint a' köz tisztelethez személyes megjutalmaztatást is függesztvén, a' honni nyelv' művelését, a' tudományok és művészségek honnósítását tulajdon kincstárának erejéhez mérsékelt jutalmak által iparkodik előmozdítani.» (Alaprajz, 4. pont. Évk. I. 103. l.)

A Rendszabások 6. pontja pedig így hangzik: «megfejtés végett feladandó kérdések 's béküldött feleletek megjutalmazása által, a' nemzeti literaturát elősegíti.» (Évk. I. 112.)

Ennek értelmében mindjárt az első nagy-gyűlés (1831. febr. 22-én) a jutalomkérdésekre nézve azt határozta, hogy «soronként két-két osztály három kérdést ajánljon a' feltevéis okai kirakásával a' nagy-gyűlésnek, melly azok közül szavazat' többségével egyet-egyet kiválaszt vagy azokon változtat is».

Az osztályok sorrendje a jutalom-kitűzésben ekként állapítatott meg: 1831-ben a nyelvtudományi és philosophiai, 1832-ben a történettudományi és mathesisi, 1833-ban a törvénytudományi és természettudományi, 1834-ben ismét a nyelvtudományi és philosophiai osztály köréből (és így tovább) fog egy-egy pályakérdés kitűzetni.

A jutalmazásra nézve határozatott, hogy a három bírálótól «legjobbnek találándó felelet jelmondatját mutató levél feltöretik s az író, jutalma kiadatása végett, az Igazgatóságnak ajánlatik».

Ezek szerint az osztályi *jutalmat a viszonylag legjobb pályaműnek ki kellett adni*, akármilyen silány volt is az különben. (V. ö. Évkönyv. IV. 15. l.)

E határozatnak, a mely azonban a szentesített alaprajznak és rendszabásoknak szükségképi folyománya volt, igen kellemetlen következményei lettek. Megtörtént nem egyszer, hogy a kihirdetett kérdésre csak egy pályamű érkezett be s az olyan minden kritikán alól álló volt, hogy a bírálók kinyomatásra sem tartották érdemesnek; mindemellett kiadták a 100 aranyat, de kikötötték, hogy a szerző, ha művét mégis kinyomatná s a czímlapra oda tenné, hogy a Tudós Társaságtól jutalmat nyert, azt is tegye oda, hogy a Tudós Társaság kénytelenségből megjutalmazta ugyan, de a művet nem tartotta érdemesnek a kinyomatásra.

Az alapszabályok megváltoztatására a nagy-gyűlésnek még nem volt bátorsága (Évk. VIII. 14. l.); kisebbszerű módosításokkal igyekeztek a bajon segíteni. Az 1844-ik nagy-gyűlés elhatározta, hogy jövőre minden évben *négy* osztályi kérdés fog kitűzetni s mindegyik jutalma (száz helyett) ötven arany lesz. Időközben a jutalmak számát a Marczibányi-, Gorove- és a Vitéz-alapítvány is szaporította.

1847. december 20-ikától 1858. december 20-ikáig az Akadémia nem tarthatott nagy-gyűlést és így pályakérdéseket sem tűzhetett ki.

Az 1854-ban készült és 1858. február 27-én legfelsőbb megerősítést nyert új alapszabályok 4. §-a, mely szerint «a tudományos és a szépirodalmi munkásság élesztésére és táplálására (az Akadémia) jutalomtételek által is igyekszik hatni», nem fejezi ki oly mereven, hogy a jutalmat minden esetre ki kell adni s az Ügyrend világosan meg is mondja, hogy az Akadémia jónak látta a tudományos jutalomkérdéseknek évenként két-két osztály részéről való *rendes* kitűzését eltörölni, a Marczibányi-, Gorove- és Vitéz-alapítványokból hirdetendő jutalmakra nézve pedig azt a megszorítást életbeléptetni, hogy a «viszonylag legjobb felelet, ha *egyszersmind sajtóra is érdemesnek* találtatik, mindig megnyeri a jutalmat; ellenben, ha abból a tudományra semmi haszon nem háramolnék, jutalom és nyomtatás nélkül marad». 1859-től kezdve a pályázat-hirdetések már világosan megmondják, hogy «az abszolút becs határoz».

Szükséges volt mindezt előre bocsátanunk, hogy a képet, mely a hatvan év alatt kitűzött pályakérdések szakok szerint való csoportosításából élénk fog tűnni, igazságosan megítélhessük. Érdekes és tanulságos is az ilyen összeállítás, nemcsak az egyes

időszakokban uralkodó felfogások megismerése, hanem az eszmék fejlődése és a követelmények magasodása szempontjából is.* Kezdeni fogjuk az 1831-től 1892-ig a nagy-gyűléseken a nyelvtudomány köréből kitűzött pályakérdések időrendi elsorolásával, mindegyik kérdésnél előadván azt is, hogy mely munka nyert jutalmat vagy dicséretet s hogy a kitüntetett munkák hol és mikor jelentek meg.**

A) Nyelvtudomány.

1831. — **Ragasztékok (suffixa) és szóképzők (formativa).** 100 arany. — A díjat elnyerte: CSATÓ PÁL l. t. 1833. — Kinyomatásra érdemesített: Nagy János szombathelyi megye áldozó papjának, rába-szentmihályi lelki segédnek felelete. — Megjelentek a Nyelvtudományi Pályamunkák I. kötetében: Csató Pál. A magyar nyelvbeli ragasztékok és szóképzők. — Nagy János. A magyar nyelv szóalkotó és módosító ragainak nyelvtudományi vizsgálata. 1834.

1834. — **Magyar nyelvben a tiszta gyökök.** 100 arany. — A díjat elnyerte: ENGEL JÓZSEF orvos doctor Marosvásárhelyt. — Ivenként 3 arany tiszteletdíj mellett kinyomatásra méltónak ítéltetett Nagy János l. t. munkája. 1836. — Megjelentek a Nyelvtudományi Pályamunkák II. kötetében: Engel József. A magyar nyelv gyökérszavai. — Nagy János. Tiszta magyar gyökök. 1838.

1837. — **Magyar hangzatú helyirási (topographiai) és család-nevek.** 100 arany. — A díjat elnyerte: LENKEY ZSIGMOND. A pályamű nem jelent meg nyomtatásban.

1840. — **A magyar szókötés szabályai.** 100 arany. — A díjat elnyerte: SZILÁGYI ISTVÁN nagyszalontai tanító. Ivenként 3 arany tiszteletdíj mellett kinyomatásra érdemesítettet Fábrián István győregyházm. áldozó pap és széplaki káplán munkája. — Megjelent a Nyelvtudományi Pályamunkák III. kötetében: Szilágyi István. A magyar szókötés szabályai. 1846. — Fábrián István; A magyar szókötés szabályai. 1846.

1843. — **Magyar ékes szókötés azaz a magyar nyelv eredeti, tiszta, sajátos és választékos kifejezései.** 100 arany. — A díjat elnyerte: SZVORÉNYI JÓZSEF, cisterci szerzet-

---

* Itt természetesen csak a szorosan vett pályahirdetésekről szólnunk. A nagyjuttalom, Marczibányi-mellékjuttalom, gr. Teleki-, gr. Karácsonyi-, Kóczán-drámai jutalmak, gr. Nádasdy-, Bulyovszky-, Farkas-Raskó-féle és egyéb alkalmi költeményi jutalmak, melyeknél csak a tárgykör van megszabva, nem tartoznak ide.

** Elöl áll a pályázat-hirdetés éve; azután a pályakérdés tárgya.

beli szónoklattanító Székesfehérvárat. Tiszteletdíj mellett kiadatni határozottatott a Szilágyi István pályamunkája. 1845. — Megjelent a Nyelvtudományi Pályamunkák IV. kötetében: Szvo-rényi József. Magyar ékes szókötés. 1846.

1844. — **Nyelvünk kifejlődésének története.** 50 arany. — A díjat elnyerte: SZILÁGYI ISTVÁN, philologiai és physikai tudományok professora a máramaros-szigeti ref. collegiumban. 1846. — Egyrésze megjelent a M. T. Akadémia Értesítő 1847. VII. köt. Szilágyi István. A magyar szótáriróladom Molnár Albertig.

1845. — **A polgári szónoklat kellékei és hibái.** 50 arany. — A díjat elnyerte: PÁSZTOR DÁNIEL Marmaros-Szigeten. 1847. A pályamű nem jelent meg.

1846. — **Magyarország dunántúli kerületének táj-szólásai.** 30 arany. — A díjat elnyerte: VASS JÓZSEF, kegyes-rendi áldor és tanár. 1858. — Megjelent Vass József. Dunán-túli nyelvjárás. Jutalmazott pályamunka. 1860.

1847. — **A magyar nyelv az indoeurópai, a semita, az ural-altáji s az egytagú nyelvekhez való viszonyában.** 100 arany. 1847. — A díjat elnyerte REPICKY JÁNOS, az Akadémia néhai I. tagja s alkönyvtárnoka. 1858. A pályamű nem jelent meg.

1858. — **A magyar nyelvújítás története és bírálata, a magyar irodalom kezdetétől az újítási harczig.** 40 arany. 2-szor 1859-ben, 3-szor 1861-ben hirdették ki. Ered-ménytelen maradt.

1863. — **Az új szólásmódok alkotásának elvei.** 40 arany. 2-szor 1865-ben, 3-szor 1868-ban, 4-szer 1870-ben hir-dették. — A díjat elnyerte: PONORI THEWREWK EMIL, a budai egyetemi főgymnasiumban a classica philologia rendes tanára. 1872. Dicséretet nyert Imre Sándor debreczeni főisk. tanár pályamunkája. — Megjelent Ponori Thewrewk Emil. A helyes magyarság elvei. — Imre Sándor. A magyar nyelv-újítás óta divatba jött idegen és hibás szólások bírálata, tekin-tettel az újítás helyes módjaira. 1873.

1865. — **Magyar igeidők.** 40 arany. — A díjat elnyerte: SZARVAS GÁBOR pozsonyi kir. gymn. tanár. 1869. — Meg-jelent Szarvas Gábor. A magyar igeidők. 1872.

1867. — **Pázmány Péter magyar nyelvének saját-ságai.** 40 arany. — Eredménytelen maradt.

1873. — **A magyar kötő-szók.** 80 arany. 2-szor 1876-ban, 3-szor 1878-ban hirdették ki. — Ekkor a díjat elnyerte: Dr. Simonyi Zsigmond. 1880. — Megjelent Dr. Simonyi Zsigmond. A magyar kötő-szók, egyúttal az összetett mondat elmélete. I. kötet. 1881. II. 1883. III. 1883.

1877. — **A „hogy“ kötőszó.** 80 arany. 1-ször 1877. 2-szor 1878. Eredménytelen maradt.

1879. — **A magyar szórend elmélete.** 80 arany. 2-szor 1882-ben hirdették ki. Eredménytelen maradt.

1880. — **Kazinczy F. németből fordított műveinek nyelvészeti bírálata.** 40 arany. 2-szor 1881. Eredménytelen maradt.

1882. — **Magyar határozók.** 1000 forint. — A díjat elnyerte: SIMONYI ZSIGMOND l. t. 1885. Megjelent Dr. Simonyi Zsigmond. **A magyar határozók. I. 1. 1888. 2. 1890.**

1884. — **Faludi Ferencz munkáinak mondat- és jelentéstani tárgyalása.** 40 arany. Eredménytelen maradt.

1886. — **A Jordánszky- és Erdy-codex nyelvi sajátosságai.** 40 arany. 2-szor 1889-ben hirdették ki.

1889. — **Magyar hang- és alaktan.** 1000 ft.

1890. — **Tudományos magyar nyelvtan.** 10,000 ft.; másodjutalom 1500 ft.

1890. — **Magyar-német phraseologia.** 80 arany.

1892. — **Magyar synonymika.** 80 arany.

B) Irodalomtörténet.

(Könyvészet. — Régi magyar jeles írók kiadásai.)

1845. — **A magyar szógyűjtemények és szótárak bírálati története a szógyűjtők és szótárírók rövid életrajzával.** 30 arany. — Eredménytelen maradt.

1858. — **Kazinczy Ferencz mint költő, prózairó és műfordító.** 50 arany. — Eredménytelen maradt.

1859. — **Római irodalom története.** 300 újft. 1-ször 1859. — 2-szor 1860. — 3-szor 1863. — A díjat elnyerte PÓR ANTAL. Megjelent Róma története a birodalom elenyészteig. Athenaeum kiadása 1873.

1874. — **Révai Miklós élete és munkái.** 100 arany. 1-ször 1874. — 2-szor 1876. — A díjat elnyerte dr. BÁNÓCZI JÓZSEF 1878. — Megjelent a M. Tud. Akad. könyvkiadó vállalatban. 1879.

1878. — **A magyar hirlapirodalom története.** 100 arany. 1-ször 1879. — 2-szor 1883. — A díjat elnyerte dr. FERENCZY JÓZSEF. 1886. — Megjelent az Athenaeum kiadásában.

1882. — **Kölcsey élete és munkái.** 500 ft. 1-ször 1882. — 2-szor 1884. — Eredménytelen maradt.

1883. — **Kazinczy Ferencz** élete és munkái. Nyílt pályázat, 1000 frt. — 1-ször 1883. — 2-szor 1884. — 3-szor 2000 frttal 1886. — Eredménytelen maradt.

1886. — **Fáy András** élete és munkái. 500 frt. 1886. — A díjat elnyerte dr. **BADICS FERENCZ** ujjvidéki kir. kath. főgymnasiaumi tanár 1888. Megjelent a M. Tud. Akad. könyvkiadó vállalatban 1890.

1889. — **Gr. Zrinyi M.** a költő élete és munkái. Nyílt pályázat. 1000 frt. 1889. — A mű megírásával **KANYARÓ FERENCZ** kolozsvári unit. gymn. tanár bízott meg.

1890. — **A magyar drámai irodalom története.** 1200 arany forint.

1890. — **Berzsenyi Dániel** élete és munkái. 500 frt.

1890. — **A magyar irodalom története.** 10,000 frt: másodjuttalom 1500 frt.

C) Széptudomány.

(Művészetek elmélete. — Műtörténet. — Költészet. — Classicusok fordítása.)

1833. — **Magyar játékszin Budapesten.** A díjat elnyerte: **FÁY ANDRÁS** táblabíró s m. tudós társasági tiszteletbeli tag 1834. Nyomtatásra s ivenkénti tiszteletdíjra ajánltattak: **Kállay Ferencz** magyar tudós társasági rendes tag és **Jakab István** m. kir. helytartósági concipista, táblabíró, magyar tudós társasági levelező tag feleletei. Megjelentek Magyar játékszini jutalmazott feleletek 1834. czim alatt.

1858. — **A magyar eposzi költészet főbb formáinak történeti és szépirodalmi méltatása.** 40 arany. — 80 arannyal 2-szor 1860-ban. Eredménytelen maradt.

1859. — **M. Annaeus Lucanus „Pharsaliájának“ fordítása.** 100 arany. — A díjat elnyerte: **BAKSAY SÁNDOR** ref. pap Csanádon. 1865. Dicséretet nyert **Laky Demeter** premontrei kanonok Csornán. Megjelent: **Lucanus Marcus Annaeus Pharsaliája.** Ford. **Baksai Sándor.** Ráth M. kiadása. 1869. — **Lucanus Marcus Annaeus Pharsaliája,** vagyis a polgárháború. 10 könyvben. Ford. **Laky Demeter.** Ráth M. kiadása. 1867.

1860. — **A magyar eposzi költészet főbb formáinak történeti és szépirodalmi méltatása.** különösb tekintettel Zrinyi, Gyöngösi, Vörösmarty és Arany iskoláira s azon befolyásra, melyet reájok az ó és ujabbkori eposz gyakorolt. 80 arany. Eredménytelen maradt.

1860. — **Festészet egyetemes története.** 300 frt. 2-szor 1863-ban hirdették ki. — Eredménytelen maradt.

1861. — A népies a költészetben. 30 arany. Eredménytelen maradt.

1865. — Az ó-classicismus befolyása költészetünkre. 30 arany. Eredménytelen maradt.

1865. — A szép a természetben, művészetben és életben. 300 frt. — Eredménytelen maradt.

1868. — Aesthetikai kézikönyv. 600 frt. — Eredménytelen maradt.

1873. — Aesthetikailag jogosult-e a történeti személyeknek és korszakoknak a köztudalommal ellenkező feltüntetése, s ha igen, mily határig? 30 arany. — A díjat elnyerte SZÁSZ KÁROLY. 1875.

1882. — A modern realismus a szépirodalomban. 100 arany. — Eredménytelen maradt.

1885. Az aesthetika története az ó- és középkorban. 100 arany. — 2-szor 1888-ban. — A díjat elnyerte DR. JÁNOSSY BÉLA aradi tanár. 1891.

1886. — Magyar műtörténelem. 1000 arany frt.

1891. — Az újkori aesthetika története Kantig. 100 arany.

(Folytatjuk.)

A „Szombati kör” és a m. tud. Akadémia 1849–50-ben.

A ki irodalomtörténetünket egykor teljesnek és hitelesen megállapítottak óhajtja, fel kell hogy tegye magának a kérdést: mit csinált a magyar tudós Társaság a nemzet 1848—49-ki viszontagságai között, s mit 1850-ben az egész országra kihirdetve volt és sok helyütt embertelen szigorral alkalmazott ostrom-állapot zord időszakában, mikor minden nyilvános gyűlés, sőt csak két-három embernek együttléte is tiltva volt?

Erre hivatalos hitelességű feleletet ad gr Andrássy György, a m. tud. Társaságnak ideiglenes alelnöke az 1850. június 10-én tartott kis gyűlésben, midőn úgy nyilatkozik: «hogy e kis gyűlést egy zivataros, boldogtalan időszak és közel egy évi önkénytelen szünidő után, mint ideiglenesen megerősített alelnök nyitja meg. Bárá Geringer, császári teljhatalmú biztos — ugymond az alelnök — az Akadémia körében annyi szellemi erőnek gyümölcstelen pangását sajnálattal tapasztalván működésöknek újból megindítását annak tagjaiból összeállított egy bizottságra bízta, véleményét s kívánságait elfogadta, s az igazgatósági nagy és kis gyűlé-

sek tartását még nem, de a *kis gyűléseket* megengedni, s így az Akadémia tudományos és társulati működésének folytatására újabban tért nyitni méltóztatott».

E kis gyűlésben a titoknok, Toldy Ferencz felolvastván az Akadémiának 1848—49-ki működéséről jelentését, abból kitűnt: 1. hogy az 1849. év első négy hónapjában, valamint annak egész második felében az ostrom állapoti tilalom következtében igazgatósági, nagy és évi közgyűlés nem tartott; 2. az Akadémia mindhat szakosztályának tudományos munkálkodásairól rövid előterjesztést olvasott fel. Az ujonnan megengedett kis gyűlések megtartási ideje 1849. jún. 17-ki gyűlésben gr. Teleki József elnök kívánságára minden második szombatra és hétfőre határoztatott, melyeken a nyelv- és széptudományi, philosophiai és társadalmi, történelmi, matematikai és természettudományi osztályok, egymást felváltva, fogják ügyeiket tárgyalni.

E határozat után az Akadémia négy osztálya a következő kisgyűléseket tartotta: 1849. jún. 24., júl. 6., 20. és 22., aug. 3., 17., 19., 31., szept. 2., 14., 16., 28, és október 12-én, a mint ez az *Uj Magyar Múzeum*, mint az Akadémia hivatalos közlönye, 1850-ki II-ik kötetében látható.

Ebből kiténik, hogy a magyar tudós Társaság 1849. utolsó részében s 1850. jún. 10-ig semmiféle gyűlést nem tartott, tehát tudományos munkássága teljesen szünetelt.

Toldy Ferencz *Magyar Nemzeti Irodalomtörténetében* e szünetelésről nincs emlékezés, valamint nincs az akkori politikai lapokban sem.

Ez adja meg közlésünk irodalomtörténeti jelentőségét.

Boldog emlékezetű Toldy Ferencznek az Akadémia által megvett rendkívül gazdag s rendkívül becses kézirati gyűjteményében, egyéb ritkaságok s tudományi emlékek és kincsek között, volt két ívnyi *Jegyzőkönyv-Töredék* s bele zárva három levél tudományos értekezés. Az elsőnek külborítékán e cím van: «*Szombati kör munkálatai*», belül a Jegyzőkönyv szövege felett: «*Iradalmi Estvélyek*».

Bevezetés és bármilyen tájékozó megjegyzés nincs; a Jegyzőkönyv nincs aláírva és hitelesítve. Sem itt a kis csomagban, sem a hagyatéknál egyéb részeiben semmi felvilágosító adatot felőle nem találunk. Az itt munkára egyesült tudósok magukat egyszerűen *Kör*-nek, összejövetelüket *Estvély*-nek nevezik, Jegyzőkönyvük nem szól elnökről, nem nevezi meg a jegyzőt s a gyűlés helyét, természetesen mind ez a feltűnés kerüléseért van, és hogy constituált gyűlekezetnek ne mondathassanak.

A Jegyzőkönyv a lehető legrövidebb, egyszerű, mondhatni száraz, s így kezdődik szó szerint:

«1. *Estvény*. Dec. 22. 1849. A következő sorban a jelen volt körtagok nevei vannak, így:

Hunfalvi, Reguly, Szontagh, Toldy.

Ezután a tárgyak következnek. Ez első estvényre csak egy felolvasás volt följegyezve, laconicus rövidséggel, így:

Hunfalvi: Apologia Socratis.

Mint hogy egyfelől ama boldogtalan idők tanúságára, másfelől az ottani tárgyalások tudományos tartalmáért az *egész Jegyzőkönyvet* közöljük: itt többet nem sorolunk elé, hanem — mennyire lehetséges — tájékoztatjuk az olvasót a Szombati kör és estvélyeinek mivoltáról.

A dolgot így foghatjuk fel.

A körtagok mind közügyszerető oly hazafiak voltak, a kikre ráillet Horátiusnak a valódi férfiról adott jellemzése: «integer vitae, scelerisque purus,» a kik nem tudták elviselni az emberekből minden magasabb szellemi életet kiölő tétlenséget, a mire főleg a főváros tudósait az ostromállapot kárhoztatta, és nem tudták elviselni a felelősséget a hazai tudományosság irányában, melyet oly árván s parlagon hagyni hazafiúi kötelességükkel megegyeztethetőnek nem tartották. Ha a hatalom titkos kémei tán föl is jelentenék, hogy ők gyűléseket tartanak — így gondolkozának — s azért felelősségre vonatnának, ők egyfelől: «a nil conscire sibi, nulla pallescere culpa» benső hitök ércpaizsát tartják eléjük; másfelől azt fognák igazolásukra felhozni, hogy gyűlésük egészen tudományos természetű, s az ő írói nevök s polgári hitelök Magyarországon oly elismert és kifogástalan, hogy őket ezért — ha tán üldöznék is — büntetni a kényuralom sem fogja merni. Ezért elhatározták, hogy hetenként szombaton valamelyiküknél összejönnek, ott felolvasást és előadást tartanak, arról tudományos eszmecserét folytatnak, s így maguknak tudósokhoz illő nemes és komoly foglalkozást s abban üdülést keresvén, egyszersmind a nemzeti nyelvet és tudományt is művelik, s nem üres panaszok közt, télenkedve, de munkában és remélve várják be a nehéz idők és sötét éj kivirradását.

A kör tagjai voltak: Érdi János, Hetényi János, Hunfalvi Pál, Jerney János, Karácson Mihály, Lugossy József, Lukács Móricz, Pauler Tivadar, Reguly Antal, Repiczky János, Szabó Károly, Székács József, Szilasy János, Szontagh Gusztáv, Toldy Ferencz, Wenzel Gusztáv. Tehát 16 tudós és író.

A tudományszakok így voltak képviselve: 1. *A görög és római classikai irodalom*: Hunfalvi, Székács, Szabó. 2. *A keleti népek és nyelvek ismerete*: Jerney, Reguly, Repiczky. 3. *Régi magyar irodalom és nyelvészet*: Toldy, Lugossy. 4. *Philosophia*: Hetényi, Szontagh, Szilasy. 5. *Történeti szak*: Wenzel. 6. *Régé-*

szet: Érdi. 7. *Jogi szak*: Pauler. Minden szakban nagy erőt és tudományos súlyt képviselő férfiak!

A tagok közül Toldy 13-szor, Hunfalvi 8-szor, Repiczky 4-szer, Szontagh 6-szor, Szabó 4-szer, Lugossy, Wenzel és Jerney 3-szor, Székács és Szilasy 2-szer, Érdi és Pauler 1-szer tartott előadást, Lukács és Karácson nem olvastak; de valamennyien rendesen eljártak az estélyekre, melyek közül a legelső 1849. decz. 22-én, az utolsó 1850. októb. 5-én volt; együtt 31 összejövetelök volt; egy estvélyen 2—3, összesen 65 tárgyat adtak elé és sokat megvitattak, néha csak tudományos társalgást és eszmecserét folytatva.

Ugy látszik, a gyűlések Toldynál voltak. Én azért gondolom, mert ő irta a Jegyzőkönyvet, s az nála maradt fenn, ő tartott legtöbbször előadást, mintha a gyűlések sikere iránt különösebb felelősséget érzett volna, személyével összefüggő sok előterjesztést tett, a tagok többnyire barátai voltak, szóval: a Jegyzőkönyv fennmaradása s egész benső tartalma őt gyaníttatja a kör házigazdájának.

Azon hasznos szolgálatok közül, a miket ez estélyek általában a magyar tudománynak és magyar nyelvügynek tettek, kiemelendőnek tartunk különösen hármat.

Először. Itt született az *Új Magyar Múzeum* eszméje, melyet Toldy elébb az 1850. febr. 2-ki estélyen *Évkönyv* névvel indítványozott, a június 28-ikin havi füzetekké változtatását hozta javaslatba *Új Magyar Múzeum* név alatt, melynek első évfolyamát Emich könyvkiadó a maga kockázatára kiadni ígérkezett. A kik e vállalatot létesíteni vállalkoztak, magukat az *Új Magyar Múzeum társaságának* nevezték, s meghatározták, hogy álljon a következő tagokból: Érdi, Hunfalvi, Jerney, Lugossy, Szilasy, Pauler, Reguly, Repiczky, Lukács, Szontagh, Toldy, Wenzel; Toldy legyen egyik szerkesztő, a ki Lugossyt kívánja még maga mellé venni, ő készít programmot s Emichchel szerződést. A júl. 13-ki estvélyen Toldy felolvassa a programmot, mely némely javításokkal elfogadtatott s szerzője annak kiadására felhatalmaztatott. Az is meghatározatott, hogy ő fogja mint szerkesztő a kormánynál is a szükséges lépéseket megtenni.

E vállalat rendkívüli hatást tett a közönségre, s rokonszenvét teljesen megnyerte. Ez volt a nemzet ébresztője teljes tíz éven át, melynek buzdító, irányadó és termékenyítő hatását az egész ország elismerte s pártolásával mozdította elé.

Másodszor. Itt adta elé Toldy *Tudósok Tára* című válatának tervét, melyre sok anyag gyűlt össze, de a tervező sok más elfoglaltatása miatt nem foganatosíthatta szándékát. Az anyag maig az Akadémia kéziratárában van s feldolgozásra vár. Ott született az *Egyetemes Magyar Könyvészet* eszméje, mely-

nek valósitása végett Toldy a kör tagjait anyagi segélyezésre hivta fel, sokan ajánlkoztak is, s ő a munkát megkezdette; legbuzgóbb segítője volt Szabó Károly, a ki Toldy halála után az eszmét megvalósította, s húsz évi kutatás után elkészítette *Régi Magyar Könyvtár* című két kötetes nagy művét, a magyar régi irodalom azelőtt nem ismert termékei gazdag kincstárát. Ha a *Szombati kör* semmi egyebet nem tett volna, mint azt, hogy e két nagy becsű vállalat létesítése, eszméje az ő kebelében támadt és fejlett életerőre, máris megérdemli, hogy a magyar irodalomtörténetben helye legyen, s tett szolgálatai a magyar tudományos irodalom és nemzeti művelődés úttörőinek elismeressenek.

Tanulságos társalgás folyt nem egyszer a legkomolyabb tudományos kérdésekről, melyeket azonban sem föl nem jegyeztek, sem a lapokban közre nem bocsátottak. Azon időben nem volt tanácsos a hatalom kezébe fegyvert adni. Elégnek tartották, ha náluk írásban fenmarad. Csak az 1850. jan 20-ki estvélyen folyt eszmecserének maradt fenn nyoma, a midőn Hunfalvi megbízott: «hogy dolgozzon ki javaslatot, mely a görög, deák s a nem deák betűkkel élő nyelvek nevei leírása módjára is terjedjen ki». Ki is dolgozta s ez fenmaradt az irodalmi estvélyek második ereklýjeként a Jegyzőkönyvhez mellékelve, mely ép ezért, mint a Szombati kör hasznos életéről tanúskodó adat, hátrább szintén egész terjedelmében közölve lesz.

Ez előleges ismertetés után rátérhetünk a Jegyzőkönyvre, melynek szövege szószerint ez:

Irodalmi Estvélyek.

I. Estvély Dec. 22. 1849. Hunfalvi, Reguly, Szontagh, Toldy.

Hunfalvi: *Apologia Socratis*.

II. Estvély Jan. 5. 1850. Reguly, Repiczky, Szontagh, Toldy.

1. Repiczky: egy akadémiai *török Codexet* ismertetett, s abból némely nemzetek jellemzését emelte ki.

2. Olvasztatott *Socrates Nevezetességeiből* az I. könyv I—III. Része.

III. Estvély Jan. 12. Hunfalvi, Reguly, Repiczky, Szontagh, Toldy.

1. Repiczky egy, a temesvári Dzsáfer pasa pecsétörétől irt *magyar-török háború történetéből* olvasott egy töredéket fordításban, mely tárgyalta egy temesvári száguldó török csapat csanádi száguldozását, bemutatván s megismertetvén ezen akadémiai török Codexet, melyet ő autographonnak tart.

2. Szontagh szóbeli előadást tartott *a világszemlélet képződése különféle tényezőiről*. Ez által felgerjesztve

3. Hunfalvi a *classicismusnak a kereszténységre volt befolyásáról* rögtönözte nézeteit.

IV. Estvély Jan. 19. Hunfalvi, Reguly, Repiczky, Szontagh, Toldy.

1. Reguly *éjszak-urali útját* terjesztette elé.

2. Repiczky *Saladin*-nak általa öt arab kütföből, nyugati írók tekintetbevételével dolgozott *életét* kezdte olvasni.

V. Estvély Jan. 26. 1850. Hunfalvi, Székács, Szontagh, Toldy.

1. Hunfalvi *Plato Critonát* olvasta, maga által fordítva.

2. Székács a *Görög Anthológiából* olvasott epigrammokat.

3. Eszmecsere folyt a *görög nevek és szavak miképp írásáról* magyarban; s ennek következtén Hunfalvi megbízott, hogy dolgozna ki javaslatot, mely a görög, deák, s a nem deák betűkkel élő nyelvek nevei írásmódjára terjedjen ki.

VI. Estvély febr. 2. 1850. Hunfalvi, Pauler, Reguly, Repiczky, Szontagh, Toldy.

1. Szontagh «a *szertelenségről és önkorlátolásról*» adta elő nézeteit életben és tudományban.

2. Olvasatott Lugossy etymologiai értekezése a «*Menny*» szó származtatásáról.

3. Toldy közölte «*Évkönyvei*» tervét és részvétre hívta fel barátait.

VII. Estvély febr. 9. 1850. Hunfalvi, Reguly, Repiczky, Szontagh, Toldy, Pauler.

1. Repiczky folytatta *Saladin élete* olvasását.

2. Olvasatott a *második Philippica* fordítva Lonkay által.

3. Höfer nyelvész folyóiratából a *finn epos* ismertetése olvasatott.

VIII. Estvély febr. 16. 1850. Hunfalvi, Pauler, Reguly, Szontagh, Toldy.

1. Szontagh folytatta, s bővebben és alkalmasan fejtegette minap előadott eszméit a *szertelenségről és önkorlátolásról*.

2. Repiczky befejezte *Saladin életrajza* olvasását.

IX. Estvély febr. 23. 1850. Hunfalvi, Pauler, Repiczky, Szabó K., Szontagh, Toldy.

1. Pauler a *törvény s politikai tudományok encyclopaediája vázlatát* terjesztette elő.

2. Szabó Károly *Thucydides általa fordított 1-ső könyvéből* olvasott egy töredéket (a bevezetést.)

X. Estvély márcz. 2. 1850. Hunfalvi, Szabó K., Reguly, Szontagh, Toldy.

1. Hunfalvi olvasta *Plato Phaedona* egy részét.

2. Olvasattak *Epigrammák* Székács Anthológiájából.

3. Szabó K. *Thucydides*-éből olvasott egy töredéket (a tengeri csatát).

XI. Estvély márcz. 9. 1850. Karácson, Pauler, Repiczky, Reguly, Szilasy, Szontagh, Toldy.

Hunfalvi elmaradván, kinek *Phaedona* volt mára kitűzve, s a házi gazda is későn érkezvén: az est tudományos társalgással telt el.

XII. Estvély márcz. 16. 1850. Hunfalvi, Repiczky, Szabó K., Szilasy, Szontagh, Toldy.

1. Hunfalvi folytatta *Phaedona* olvasását.

2. Szabó K. *Thucydides*-éből a Plataeabeliek beszédét a Lacedemoniakhoz olvasta.

XIII. Estvély márcz. 23. 1850. Hunfalvi, Pauler, Szilasy, Szontagh, Toldy, Wenzel.

1. Hunfalvi olvasta Szabó *Thucydides*-éből a Plataeabeliek beszédét s a thebaiak ellenbeszédét.

2. Toldy *Kis János életrajza*-ból olvasott töredékeket.

3. Wenzel Garaynak «*Frangepan Kristófné*» című époszi költeményére történeti észrevételeit közlőtte, mik szerint a költemény historiai alapja egészen hibás.

XIV. Estvély márcz. 30. 1850. Lukács Móricz, Pauler, Reguly, Repiczky, Szabó K., Szilasy, Szontagh, Toldy, Wenzel.

1. Szontagh *Olaszországi utazásaiból* adott elé némieket, különösen némely fő remekeit jellemezte az építészetnek, szobrászatnak és festészetnek, s a szépművészet alapelveiről szólott befejezőleg.

2. Wenzel rövid vázlatát adta a *Kazarok történetének*, Schwartzner jutalmat nyert pályaműve nyomán.

XV. Estvély ápr. 6. 1850. Hunfalvi, Lukács, Pauler, Repiczky, Szabó, Szilasy, Szontagh, Toldy.

1. Szilasy jellemző kivonatokat közlött *Rousseau J. J. munkáiból*, sőt magára és Voltairerál párhuzamosítva igyekezett ismertetni.

2. Toldy a *margitszigeti dömés kolostor pecsétjét* mutatván elé, melynek lenyomatát Kis Ferencztől kapta, ez alkalommal ama kolostorról s a dömés szerzetnek magyar tudománytörténeti jelentőségéről szólott, s a Margit magyar legendáját ismertette.

XVI. Estvély ápr. 13. 1850. Hunfalvi, Lukács, Jerney, Pauler, Repiczky, Szabó, Szilasy, Toldy.

1. Jerney egy tőle fölfedezett *I. András király korából fenmaradt magyar nyelvemléket* olvasott fel és fejtegetett.

2. Szabó K. *Herodot*-nak maga által készített fordításából olvasta annak kezdetét.

XVII. Estvély ápr. 20. 1850. Hunfalvi, Jerney, Reguly, Repiczky, Szilasy, Szontagh, Toldy.

1. Olvasatott Hetényi János levele márcz. 8-káról, melyben *philosophiai rendszere* vázlatát adja, s a levél érdekes társalgásra adott alkalmat.

2. Toldy az *ócsai templom rajzát* mutatván elő, az építészet Magyarországon volt időszakairól szólott, kiemelve, hogy egész a XIV. századig a bizánci stíl uralkodott s mellette a gót is ugyan eleitől fogva, de többnyire ott, hol németek laktak. Előadását több rajz előmutatásával támogatta.

3. Repiczky a *Dzsáfer pasa pecsétőrének történeti kézirata*-ból olvasott fel pár érdekes fejezetet, különösen Ungnad kémnek tetteit és végét, úgy Heister temesvári ütköztét.

XVIII. Estvély ápr. 27. 1850. Hunfalvi, Lukács, Jerney, Pauler, Szilasy, Szontagh, Toldy,

1. Szontagh *emlékirataiból* olvasott fel egy cikket, katonai életét tárgyazót.

2. Ugyanő Hetényi *Szépéleti bölcséletéről* értekezett, s ez alkalommal Szilasy is némely életviszonyokról elmélkedett.

3. Jerney az „*esztendő*“ szó *etymológiáját* pendítván meg, gondolatait mondotta el a magyar ősvallásról, a nyelvben mutatván ki számos nyomait a napimádásnak.

XIX. Estvély május 4. 1850. Hunfalvi, Jerney, Lukács, Reguly, Repiczky, Szabó, Szilasy, Szontagh, Toldy.

Hunfalvi *Plato Symposiona* első felét olvasta fel, saját fordításában.

XX. Estvély május 11. 1850. Hunfalvi, Jerney, Lukács, Pauler, Reguly, Repiczky, Szilasy, Toldy.

1. Hunfalvi folytatta *Plato Symposiona* olvasását.

2. Toldy a *magyarok régi műveltségi állapotáról* szóló értekezése első felét olvasta fel.

XXI. Estvély jún. 1. 1850. Hunfalvi, Pauler, Reguly, Repiczky, Szilasy, Szontagh, Toldy.

1. Hunfalvi befejezte a *Symposion* olvasását.

XXII. Estvély jún. 15. 1850. Hunfalvi, Jerney, Lugossy, Lukács, Pauler, Reguly, Repiczky, Szilasy, Szontagh, Toldy.

1. Repiczky folytatta *Saladin élete* olvasását.

2. Toldy *bécsi útjából* közölt némely Magyarországot illető tudományos hirt.

XXIII. Estvély június 22. 1850. Hunfalvi, Lugossy, Lukács, Pauler, Repiczky, Reguly, Szilasy, Toldy.

1. Toldy némely hirlapok hibás közleményei által indítva, közölte barátaival: „*Antiqua Chronica Hungarorum*“ című forrásmunkája programját.

2. Lugossy a „*Magyar*“ névnek a «Megyer»-rel azonos-

ságáról s értelméről szólott, mely szóbeli előadás bő és sok oldalú s érdekes tudományos eszmecserére adott alkalmat.

XXIV. Estvély jún. 28. 1850. Pauler, Reguly, Szilasy, Szontagh, Toldy.

1. Szilasy némely, a *közoktatást illető eszméket* mondott el, melyek felett érdekes eszmecsere folyt.

2. Toldy közölte a febr. 2. megpendített *Évkönyvnek* havi füzetekben kiadását, miután Emich könyvtáros kész egy évfolyamot saját veszedelmére kinyomtatni. Megállapodás történt, hogy ezen „*Új Magyar Múzeum*“ írotársasága a következő barátokból álljon: Erdi, Hunfalvi, Jerney, Lugossy, Lukács, Pauler, Reguly, Repiczky, Szilasy, Szontagh, Toldy, Wenzel. Toldy, mint egyik szerkesztő, ki Lugossyt kívánja még maga mellé venni, fogja a Programmot s a könyvtárral a szerződést feltenni. Megindul októb. 1-én.

3. Ugyanaz közölte kétrendbeli nagy fontosságú ügy állását; az általa megindított *Magyar Tudósok Társát*, s egy *Egyetemes Magyar Könyvészetét*, mely utóbbinak előállítására a társak anyagi segédelmét hívta fel, mire többen fel is ajánlkoztak.

XXV. Estvély júl. 13. 1850. Erdi, Jerney, Lugossy, Reguly, Szilasy, Szontagh, Toldy.

1. Felolvasatott Petőfi Sándor „*Lehel*“ című *népies hőskölteményének* töredéke, vagyis az I. ének s a II-nak eleje.

2. Toldy közölte az *Új M. Múzeum Programját*, mely némely javításokkal elfogadtatott, s Toldy annak kiadására felhatalmaztatott. Ő fogja mint szerkesztő a kormánynál is a szükséges lépéseket megtenni.

XXVI. Estvély júl. 27. 1850. Erdi, Jerney, Lugossy, Pauler, Reguly, Repiczky, Szontagh, Toldy.

1. Toldy *Nádasdy Tamás nádornak egy levelét* közölte, Tinódit illető.

2. Lugossy debreczeni tanuló *Révész Pál levelét* közölte, mely kivonatban a Múzeumban közöltetik, Szontagh jegyzéseivel.

3. Társalgás folyt a *magyar népi csillagászat* s némi régiségek felett; Jerney a Colom. II. 2-re figyelmeztetett.

4. Toldy közölte a Múzeum iránti lépéseit, s a Program kiadására felhatalmaztatott.

XXVII. Estvély aug. 10. 1850. Erdi, Lugossy, Lukács, Szilasy, Toldy.

1. Erdi egy, a *kigyósi pusztán talált arany csattot*, niello módra készített csataképpel s hozzátartozó boglárokkal mutatott elő, s azokat historiai magyarázatokkal kísérte.

2. Toldy a lipcei városi könyvtárban levő *kézirati magyar énekgyűjteményről* tudósította a kört.

3. Ugyanaz a magyar nyelvjárástan ügyét hozta szőnyegre, s erről folyván a társalgás, Lugossy is észrevételeket közlött a debreczeni dialectusról.

4. Ugyanaz bemutatta az *Új Magyar Múzeum kiadhatására az engedélyt*, a mi október 1-én a 24. Estvély 2. pontjában elősorolt nevek alatt s Toldytól szerkesztve meg is jelent.

XXVIII. Estvély aug. 24. 1850. Érdi, Hunfalvi, Jerney, Lugossy, Pauler, Repiczky, Szontagh, Toldy, Wenzel.

1. Jerney *a magyarok parthai származásáról* olvasott.

2. Olvasztatott 3 *lyrai költeménye Petőfinek* (kiadatlan).
XXIX. Estvély szept. 7. 1850. Utána kérdőjel (?)

XXX. Estvély szept. 21. 1850. Utána kérdőjel (?)

XXXI. Estvély októb. 5. 1850. Hunfalvi, Jerney, Lukács, Repiczky, Toldy.

1. Társalgás a *finn és magyar nyelv rokonságáról* . . .

Itt a Jegyzőkönyv bevezetés, aláírás, keltezés nélkül megszakad. Folytak-e tovább is az Estvélyek? készült róluk Jegyzőkönyv? vagy végük szakadt? semmi nyomra nem találunk.

A Jegyzőkönyv egyetlen melléklete Hunfalvi említett dolgozata, mely szó szerint ez:

Miképen írjuk az idegen nyelvbeli szót?

Az idegen nyelvbeli szók leírása körül mai napig sok nehézség forog fenn, mely a helyesírási tarkaságot okozza. A nehézséget elmozdítani nem lehetvén, mert a dolog természetéből származik, legalább azon legyünk, hogy a hangok sajátágain épülő bizonyos rendszer felállításával a tarkaságot szüntessük meg.

Azonban igyekezetünk határát és körét azonnal tűzzük ki.

Mikor idegen nyelvbeli szók helyesírásáról beszélünk, leginkább a főneveket, még pedig az úgynevezett tulajdonneveket tartjuk szem előtt: jóllehet azután minden más idegen nyelvű szót a felállítandó szabályok szerint kell írni. E mellett csak azon nyelveket sorozzuk ide, melyek betűi a magyar betűktől nagyon el nem ütnek. Ennél fogva minden nem európai nyelvbeli, azután az orosz, illir tulajdonneveket úgy kell írunk, a mint azok ejtését magyarul legjobban kifejezhetjük. Itt tehát az eredeti helyesírásra semmi tekintettel nem lehetünk, kivéven a valódi ejtés meghatározása végett, mi a nyelvészek dolga. Mihelyt magyar betűkkel akarjuk az idegen szót leírni, csak annak ejtését vesszük tekintetbe.

Hanem már itt is szükség magunk lábán állanunk, s nem szabad többé az angolok, németek, francziák, stb. helyesírását az idegen nevekben majmolnunk, mely merő tudatlanságból esett meg eddig. P. o. minthogy a német «Moschee»-t ír, tehát a

tudatlan magyar a magyar mecset helyett is azt használja; holott a mecset szót hallásból tanulták meg a törököktől a mieink. Szinte csodálatos, hogy a Moschee szót nem ejtik már moskénak, a német írást magyarosan ejtven ki, mint a China szóval történik. E szót az angolok és francziák «Chine, China»-nek írják, s ejtik magok nyelvei szerint «Sin, Csájne». A latinok és arabok Sin hangot használtak erre: okvetetlenül sziszegő hanggal kezdődik a szó. De a németek az idegen helyesírást majmolván, s azt németesen ejtven, arra vitték a mieinket, hogy Khinát ejtenek midőn Chinát írnak. Nekünk azt bizonyosan Szin vagy Sín szóval kell kifejeznünk.

Megkivántatik tehát, hogy nyelvészeink az idegen, azaz az ázsiai, afrikai, az orosz, sőt általában a szláv nyelvek szavait helyesen tanítsák ejteni, mi úgy fog megtörténni, ha ők ama nyelvbeli szók eredeti ejtését magyar betűkkel írják le.

Azon élő nyelvek szavait, melyek latin betűkkel élnek, vagy az ezekkel rokon német betűkkel, úgy szükség irnunk, a mint ők, az idegenek írják, bárha mindig nem is tudjuk a helyes kiejtést. Tehát a portugál, spanyol, franczia, olasz, angol, holland, svéd, dán, német stb. nyelvek szavait úgy írjuk, mint az illetők írják.

Feladatunkhoz tehát, szorosan véve, a görög és latin szók, vagy ha úgy tetszik, tulajdonnevek tartoznak. S ezekkel szabaddban lehet, sőt kell bánnunk; mert úgy tettek előttünk már szinte minden nyelvek: a latin latinosan írta és ejtette a görög szókat, jóllehet ezek leírásában két betűt, a ph-t és th-t szolgailag utánozta; továbbá a spanyol, az olasz spanyolosan és olaszosan írja és ejti, az angol és franczia félig az eredetét utánozza, mikor az idegen szót írja, minthogy helyesírásaikban semmi természetes, azaz hangszerinti szabályt nem követnek, s heverő betűik oly számmal vannak, mint a szükségesek: mindig francziásan és angolosan ejtik; végre a német, a ki szinte örül, ha nyelvére idegen foltot ragaszthat, «weil es so gelahrter» látszik, saját természete szerint ront és épít. Ha tehát egyéb ok nem volna is, a számtalan példa után megkérdéshetjük a magyar nyelvet, hogy mikép írjuk az idegen, azaz görög és latin szókat.

De ösztönöz arra olyan ok is, mely azt kötelességünkké teszi.

A görög és latin nemzetek történetei, még inkább azok szellemi kincsei, melyek az illető két irodalomban le vannak téve, a művelt emberiség közös tulajdonai és birtokai, melyeket minden nemzet egyenes úton köteles és jogosult a forrásból magának megszerezni és sajátjává tenni. Hogy pedig sajátunkká legyenek, megmagyarosítjuk a főneveket, azaz az eredeti ejtést, mennyire azt nyelvészileg meghatározhatjuk, vagy a szokástól

átvettük, magyarul írjuk le. Ezen igény ellen csak a tudósnak lehet kifogása, kinek pedig az legkisebb nehézségére sem szolgál; ellenben a nép s a nagyobb olvasó közönség örül és nyer rajta.

A görög és latin szók magyarul leírásának meghatározására elveket keresünk. Ezeket, úgy hiszem, csak az emberi száj alkotása következtében alakult hangok elemzésében találjuk meg. Az emberi hangokat hangzók és mássalhangzók segítségével fejezzük ki. E hangok izelt vagy tagolt hangok. A hangok izeit vagy tagjait a mássalhangzók jelölik meg. Innen a mássalhangzók szerepe a nyelvekben. Az állati hangokban nem vehetni észre mássalhangzót, vagyis hangizet csinálót. Az állatnak merev szája vagy orra, melyet mosolygás soha sem mozdít meg, s könyek tán soha nem nedvesítenek, megnyílik, hogy csatornája legyen a tüdőből kitóduló levegőnek, s ha érzést tanúsítanak is az így alakult hangok, de értelmet nem tanúsíthatnak. A hangok értelmét csak a mássalhangzók teszik; tehát egyedül az emberi beszéd bír mássalhangzókat.

A mássalhangzók az emberi száj létegei szerint ezek:

lágý :	b	d	g
kemény :	p	t	k
kemény lehelt :	f	(ph) ð (th)	χ (ch)
lágý lehelt :	v	—	h _j
folyós :	m	l. r	n

Ezek mintegy első eredeti vagy egyszerű mássalhangzók. De már ezek sincsenek meg minden nyelvben. A kemény lehelt mássalhangzók megvannak a görög nyelvben, honnan a latin is átvette, a honnan lett, hogy ennek két kemény lehelt ajakbetűje van egy hangra. F betűt írunk latin szókban, φ (ph-t) görög szókban, belső szükség nélkül, de már szokástól kötelezetten. De a lágý lehelt ajakbetű nincs meg a görögben, tehát e hang hangzók között v-vel vagy β-vel (β) fejeztetik ki.

A magyar nyelvben meg van a lágý lehelt ajakbetű; de az f-et kivéve, nem ismer más lehelt betűt. A h tiszta torokbetű, és több, mint más vagy ugyanazon létegű betűhöz járuló lehelés. De vannak benne másnemű változásai a fog- és nyelvbeli betűknek, ugymint ty, ly, gy, ny.

Ha a görög, latin és magyar betűk között párhuzamokat vonunk, azt találjuk, hogy a φ-nek megfelel az f, a ð-nak a ty, a χ pedig megfelelő (betű) nélkül marad. Tehát a φ helyett nemcsak bizvást, hanem joggal is f-et írunk, p. o. φιλοσοφία = filozofia. De a ð helyett is kellene (ha ugyan a tiszta t elég-telen) ty-t írni, így θεολογία = tyeologia; minthogy ez szokatlan vagy inkább feltetsző (jöllehet nem hibás), írjuk helyette, mint az olasz és spanyol: teologia, Tézeusz, csak th-t ne írjunk,

nem csak azért, mert így nem leheljük a t-t, hanem azért se, minthogy magyarban a h tiszta erős torok betű.

Hogyan írjuk magyarul a χ-t vagy ch-t? Erre a nyelv szokása már helyesen felelt, Christus szót Krisztus-nak, Christia-nus szót Keresztélynek írván. Erre nézve tehát csak vissza kell menni a régi jó szokásra, s azt minden görög-latin szónak magyar leírásában követni.

A többi mássalhangzók mind sziszegő hangok, hol tiszta fog-, hol vegyült ajak- és iny-, hol határozatlan létegű betűk.

A görögben és latinban vannak ζ, z, σ, s fog-betűk, ξ x inybetű, ψ psz ajakbetű.

A magyar nyelv ezekben nagyon gazdag: z, sz, c, fog-betűk, zs, s, cs inkább határozatlan létegű, mint inybetűk. De nincs ξ, x, nincs ψ betűnk; jöllehet az ξ, x-nek megfelelni cs.

De a görög-latin szók leírásában fogadjuk el az x betűt, mely más betűvel össze nem folyván, nem okozhat olyan zavart, mint a ch.

A ψ helyett már a kellemetlen pszt kell használnunk.

A görög hangzók ezek: α, ε, η, ι, ο, ω, υ, ου, melyeknek a magyar hangzók a, e, é, i, o, ó, ü, ú, felelnek meg.

De vannak sok kettős hangzók, úgymint αι, ει, οι, αυ, ευ, ου, ηι, υι, ωι, ωυ, stb. Ezeket írjuk így magyarul: aj, ej, oj, au, eu, ou, vagy ú, stb. Ha az υ után még hangzó következik, p. o. Ευρηος, írjuk ezt: Euénosz vagy Evénosz, se szemre, se földre nézve nem kellemetlen.

Az υ-t, melyet sokan v-nek ejtenek, p. o. Ζεος szót így: Zeusz, úgy tartom, írjuk legalább kötetlen beszédben u-nak, minthogy többnyire kellemetlen mássalhangzó halmazt okoz. Tehát Zeusz, mit ha két szótaggal ejtenénk is, nem volna nagy hiba. A latin is így ejtette: Deus. Tehát Akilleusz emberségesebb szó lesz, mint Akhilleusz.

Mit csináljunk a görög hangzót kísérő lehelettel? Mivel a magyar h több és más, mint a spiritus asper vagy lenis, s minthogy ezen spiritus ejtését rosszul tanultuk a németektől, s gyakran Khinába vezetettünk, tehát hagyjuk el, mert nem vagyunk képesek kiírni, h betűnk nem arra való lévén; mert nem tudjuk, hogyan kell azt ejteni, mivel az új görögök nem ejtik, nem az olaszok, spanyolok, angolok, francziák. Tehát Ἠλιος-t így írjuk: Éliosz.

A hosszú η és ω-t ékeztve írjuk é, ó-nak, továbbá az összehúzás vagy természet által hosszú hangzókat is, az accentust elmellőzván.

Végre a szók végtagjára nézve: ezzel minden nyelv a maga módja szerint bánik. Ὀμηρος-t írja az olasz Omero, a francia Homère, a német Homer, stb. Semmiesetre nem írhat-

juk, mint a francziák Aristote Aristoteles helyett, vagy Aulu-Gele, Aulus Gellius helyett; mert a mely nevek hangzóval végződnek, azokhoz jól simulnak a magyar névhatározók, vagy névutók és ragok; s ha az o-t u-nak írjuk és ejtjük, szinte kerüljük a szenvedhetlen mássalhangzó-torlaszt. A mit én javaslok, csak annyi, hogy az os végzetet us-nak írniók és ejtenők. De ha megtartjuk az os-t, úgy csak írjuk isten nevében Plutarkosz. Oly kellemetlen nem lesz, mint a titoknokoknak okuk, titkok.

A latin szók írásában a mondottakon kívül azt jegyezzük még meg, hogy a C-t, hol c-nek ejtjük s hasonlókép c-vel írjuk, hol azt k-nak ejtjük, ezt k-val kell írni. Az ae-t egyenesen é-nek írjuk == Caesar vagy Cézar, görögül Kajzar. Végre hol az s lágyabb, írjuk z-vel, hol keményebb, írjuk sz-el.

Ország stb. nevek írásában még azon nehézség is van, hogy nekünk a nominativust kell tőszónak használnunk, de az nem mindig tiszta tő, p. o. *ποινίς, κερωψ* nevekben a tiszta tő ez fojnik, kekrop; én e tiszta gyököt vagy tőt használnám magyar tőszónak.

Trák (Thraciai), stb.*

* * *

Az olvasó előtt van tehát a *Szombati kör*-nek mind Jegyzőkönyve, mind egyetlen fenmaradt értekezése. Itélhet maga alkotóinak czéljáról s az elért eredményekről. Azt bizonyára el fogja ismerni, hogy e férfiak szakmaikban kitűnőségek voltak, vagy később azzá lettek. Az ott előadott s megvitatott tárgyak jobbadán mind fontos tudományos kérdéseket illettek, s hogy alaposan ki voltak dolgozva, mutatja az, hogy nagy részök később vagy az *Új Magyar Muzeum*-ban, vagy a m. tud. Akadémia kiadványai között közönség elé kerültek. Hunfalvi, Szabó Károly, Lugossy, Reguly, Repiczky, Szontagh, Toldy, Wenzel, Jerney itt felolvasott művei ama vállalatok és általában a magyar komoly, tudományos irodalomnak 1850-től 1860-ig díszei. A ki az *Új Magyar Muzeum* kötetait s az Akadémia kiadványait elolvassa, erről meg fog győződni.

Ez Estvélyek az Akadémia kis gyűlésének újra megkezdődése után még két hónapon át, október 5-éig megtartattak. Akkor azonban — úgy látszik — a kis gyűlések nyilvánossága, szaktudósok nagyobb köre, s érdeklődő hallgató közönség megjelenése és tetszésnyilatkozatai a kör tagjait is ide vonták, a hol

---

* Szó szerint közöltük ez irodalmi hagyatékot, a melyből természetesen csakis annyi világlik ki, hogy Hunfalvy miként vélekedett e tárgyról 1850-ben. Szerk.

minden tudós megjelenhetett, s e kitünőségek, mint egyébiránt is az Akadémiának jobbadán választott tagjai, kutatásaik s tudományos munkásságuk sikereit, mint legilletékesebb helyen mutathatták fel. A Szombati kör megjelenő tagjai és gyűlései tehát elébb meggyérültek; a szept. 7-ki 29. és szept. 21-ki 30-ik estvélyen megjelent tagok nevét sem adja a Jegyzőkönyv, az október 5-ki 31-ik estvélyről a tagok nevét igen, de már csak társalgás folyt a magyar és finn nyelv rokonságáról, s úgy látszik, ez volt utolsó egybejövetelök. Így tértek vissza e hazafias érzésű tudósok igaz és méltó helyökre, az Akadémiába, így olvadt be a Szombati kör annak új életre és munkásságra ébredt kis gyűléseibe. Azt hiszem, e közlésünk nem fölösleges a m. tud. Akadémia történetének kiegészítésére.

Az újabb finn nyelvészetről.

(Előadta *Simonyi Zsigmond* lt. a május 23-i osztályülésen.)

A fölolvásó mindenekeelőtt bocsánatot kér, hogy ezúttal nem értekezést ad elő, mely tovább vinné a tudományt, hanem a bold. Hunfalvy Pálnak régente követett szokását eleveníti föl azzal, hogy egészen röviden ismerteti a finn nyelvészet újabb jelenségeit. El akarja mondani, minő kapcsolatban állanak ezek a magyar nyelvhasznítás törekvéseivel, s a két nemzet tudományos munkássága miképen egészíti ki egymást. Most, midőn ketten dőltek ki nyelvtudományunk leghatalmasabb oszlopai közül, az epigonok kétszeresen érzik annak a szükségét, hogy megtartsák a tervszerűséget működésükben, hogy e tervszerűségről és czél-tudatosságról a m. t. Akadémiát is meggyőzzék s így érdemeljék ki továbbra azt a nagylelkű támogatást, melyben eddig is részesítette törekvéseiket.

Rég megállapított tudományos igazság, hogy a magyar nyelv a nagy altaji nyelvtörzsnek úgynevezett ugor vagy finnugor családjába tartozik s hogy ezekkel valamikor a ködös hajdankorban egy nyelv volt, a mint hogy már Sajnovics igen szépen bizonyította *idioma Ungarorum et Lapponum idem esse*, és Gyarmathi e bizonyítást kiterjesztette a többi ugor nyelvekre is.

Már sokkal nehezebb megállapítani, hogy vajjon e nagy ugor nyelvcsaládnak egyes tagjai minő szorosabb rokonsági kötelekben állanak egymással. Abban Castrén és Reguly óta nem kételkedünk, hogy a mi nyelvünkhöz a vogul és osztjákok áll legközelebb, tehát épen azoké a testvérnépeké,

a kiktől térben legmesszebb elszakadt a magyar, továbbá hogy a zürjén és votják egymáshoz és a mordvin és cseremiszi nyelv szintén egymáshoz állnak legközelebb. De ezen kisebb csoportoknak egymáshoz, továbbá a finn és lapp nyelvekhez való viszonyára nézve nagyon eltérő nézetek merültek fel. Hunfalvy az ötvenes és hatvanas években a mordvin, vogul és osztjáki tárgyas igeragozásra támaszkodva úgy vélekedett, hogy ezzel a három nyelvvel képezett a magyar utóljára egy szűkebb nyelv-egységet, míg a többi mind a finn-nel képzelte szorosabb kapcsolatban.

A finn nyelvhez legközelebb állónak azelőtt általánosan a lappot tartották, mert ez a két nyelv — kivált a szókinés, de az alaktan szempontjából is — igen nagy egyezést mutatott. Ezzel a véleménynyel azonban homlokegyenest ellenkezni látszott az a hangjelenség, melyet Budenz födözött fel Összehasonlító Szótára kidolgozása közben: hogy t. i. a lapp nyelv *n* (*ny*) kezdetű szavai ugyanilyen kezdettel csak a magyar, vogul-osztjái és zürjén-votjái nyelvekben vannak meg, holott a finn, mordvin és cseremiszi nyelvekben az ilyen szók is *n*-nel kezdődnek. S az ugor nyelveknek ezt a kettéágazását Budenz tüzetesen tárgyalta egy külön értekezésében (*Über die Verzweigung der Ugrischen Sprachen* 1879.). Ennek a munkának legterjedelmesebb szakasza a finn-lapp nyelvviszonnyal foglalkozik, s ebben Budenz igen sok olyan finn-lapp egyezésről, mely első tekintetre e két nyelvnek legszorosabb ösrokonosságát látszik bizonyítani, kimutatja, hogy a két népnek egymással való érintkezéséből, s különösen a finn nyelvnek a lappra való erős hatásából magyarázható.

Ez az elmélet nagyon meglepte a nyelvészeket s megczafolhatatlannak látszott, de tüzetesebb vizsgálat után mégis csak tévedésnek bizonyult. Ezt ma már kimondhatjuk, a nélkül, hogy megsértenők Budenz emlékét. Az ő működése nagy eredményekkel és apró tévedésekkel járt, nem úgy mint sok más tudós: apró eredményekkel s nagy tévedésekkel.

Budenz elmélete a lapp nyelv felé terelte összehasonlító nyelvészeink érdeklődését. Budenzzel szemben már 1879-ben egy egész könyvvel lépett föl Donner Ottó finn nyelvész (*Die gegenseitige Verwandtschaft der Finnisch-Ugrischen Sprachen*). Négy évvel utóbb Qvigstad adta ki munkáját, mely kizárólag a lapp és finn szókinés összehasonlításával foglalkozik. (*Beiträge zur Vergleichung des verwandten Wortvorrats der lappischen und finnischen Sprache*).

Mint hogy a lapp nyelvnek nagyon széthúzó dialektusai vannak, melyek részben egészen ismeretlenek voltak, természetes, hogy épen ezen lapp nyelvjárások pontosabb megismeré-

sére és földolgozására irányult a magyar és finn nyelvészek figyelme. Emezek közül Genetz Árvid már 1876-ban gyűjtött orosz-lapp szövegeket, Kola félszigetén tett tanulmányútján, melyről 1878-ban Akadémiánkban is tartott magyar nyelvű fölolvasást. A gyűjtött nyelvmutatványokat s az oroszországi lapp nyelvjárásoknak szótárát csak tavál, 1891-ben adta ki Helsingforsban (*Wörterbuch der Kola-Lappischen Dialecte nebst Sprachproben*). Szövegeinek egy részét azonban már 1879-ben a mi Nyelvtudományi Közleményeinkben közzé tette. Ezek alapján készítette tagtársunk, Halász Ignác, az ő orosz-lapp nyelvtani vázlatát (1882-ben, a Ny. Közl. XVII. kötetében), de már egy évvel előbb adta ki Halász a svéd-lapp dialektus nyelvtanát (Ny. Közl. XVI), mely részint Budenznek az 1873-ban Budapesten időzött lappoktól szerzett mesegyűjteményén, részint pedig Donner-nek 1876-ban kiadott *Lieder der Lappen* cz. népdalgyűjteményén alapszik. — De minthogy Halász e munkák közben nagyon is érezte lapp forrásaink elégtelenségét, arra határozta el magát, hogy maga fogja e hiányokat lehetőleg pótolni. S csakugyan 1884-től fogva Akadémiánk segítségével három utazást tett Finnországba, Norvégiába és Svédországba, különösen ez utóbbiban bejárta az összes lapp népségeket, rengeteg nyelvkincset gyűjtött, ezeket szótárilag is földolgozta és közzétette négy kötetben (az ötödik sajtó alatt van), s csak az imént közölte nyelvtudományi folyóiratunkban tanulmányainak egyik legbecsesebb eredményét: az összes svédországi lapp dialektusok tüzetes nyelvtani egybevetését.

Azonban Halászsszal egy időben északföldi ügytársaink is ugyancsak nekiláttak a lapp tanulmányoknak s ismételt utazások által iparkodtak e nyelvet lehetőleg megismerni s megismertetni. Az ő munkájuk eredménye részben még nincs kiadva, de már eddig is megjelent néhány fontos dolgozat. Ilyenek jelesen Qvigstad és Sandberg lapp nyelvmutatványai (Helsingfors 1888), továbbá Wiklundnak lule-lappmarki szótára (uo. 1890) és apróbb lapp tárgyú dolgozatai, melyek a folyó évben jöttek ki. Setälä Emil egy XVII. száz. kézirati lapp szójegyzéket közölt 1890-ben.

Az imént említett munkák mind a Finn-Ugor Társaság folyóiratában láttak napvilágot (*Suomalais-Ugrilainen Seuran Aikakauskirja: Journal de la Société Finno-Ougrienne*). Ez a társaság 1883-ban alakult Helsingforsban, s alapításával északi rokonaink egy élénken érzett szükségét kívántak kielégíteni.

A hetvenes évek közepe óta, mióta Steinthal Henrik lélektani nyelvelemzésével jobban megismerkedtek a nyelvészek s mióta az úgynevezett új grammatikusok több

világosságot derítettek a hangtörvények s az analogia mivoltára: azóta a nyelvészeti módszerrel szemben mindinkább fokozott követelésekkel lépünk föl. Hogy e fokozott követelményeknek megfeleljünk, annak nehézségeit legjobban a mi összehasonlító nyelvészetünk érezte, mert érezte, milyen hézagos és részben megbízhatatlan anyag az, a melyre építenie kell. Egynémely rokon nyelvre nézve csak igen szegényes följegyzésekkel rendelkezünk, s a mi volt is, annak egy fontos része — t. i. Regulynak vogul és osztják gyűjteménye — fordítás hiányában negyven éven át megfejtetlenül hevert. Ha kielégítő módon folytatni akartuk a nyelvhasználatot, okvetetlen segítenünk kellett a bajon, s a lapp nyelv mellett a többi ugor nyelvet is behatóbban meg kellett ismerni. Ezen szükség érzete bírta rá Munkácsi Bernát társunkat, hogy Akadémiánk támogatásával a helyszínén vizsgálja előbb az oroszországi votjakok és csuvasok nyelvét, utóbb pedig egy rendkívül fáradságos, két nyárra s egy télre terjedő észak-szibériai tartózkodás alatt a vogul népet és nyelvét tanulmányozza s fáradsága gyümölcseit Akadémiánk kiadványaiban közzé tegye.

De ugyanazon szükség érzete adott létet a Finn-Ugor Társaságnak. A lelkes és nagyműveltségű finn közönség alapította ezt meg, hogy központot teremtsen az ugor népek nyelvészetére s ethnographiájára irányuló kutatásoknak. Mert az ugor népra jzitanulmányokra is kiterjeszti működését e társaság. Folyóiratának első kötetében az ugor népeknek legszébb térképét találjuk. A IV. kötet Heikel Axel nagybecsű, háromszáznál több képpel illusztrált munkáját foglalja magában a cseremiszek, mordvinok, észtek és finnek építkezéséről. Az V. kötetben Mainoff tanulmányát olvashatjuk a mordvin mythologia maradványairól. Találunk egyéb folklorisztikus tanulmányokat, s ezekben különösen Krohn Károly tűnik ki, kinek atyja, Krohn Gyula, a nem rég elhunyt jeles nyelvész, csak egy pár évvel ezelőtt adta ki a Kalevala változatait, illetőleg népdalforrásait tartalmazó nagyfontosságú munkáját.

A Finn-Ugor Társaságnak folyóirata 1886-ban indult meg s a folyó évben már tizedik kötete jelent meg. Tartalma csak kisebb részben van finn nyelven írva, nagyobb részt német és francia, hogy Nyugat-Európában is megértsek az érdeklődők.

A kötetek végén gyakran évi jelentéseket találunk az ugor nyelvészet haladásáról. Részben Donner Ottónak ezen jelentései értesítik a külföldet a magyar Akadémia nyelvészeti működéséről is. Magasztalással szólnak pl. a Nyelvtörténeti Szótárról (VI. 156.) és Munkácsi Bernát vogul gyűjtéseiről (VIII. 149); az utóbbiakra nézve — mellesleg megjegyezve — azt az óhajást fejezik ki, vajha valamely nyugateurópai nyelven is megjelenének.

E jelentések számot adnak azokról a nyelvészeti tanulmányutakról is, melyeket finn tudósok tettek a társaság költségén. Így pl. *Jaakkola* a lappok, *Porkka* a cseremiszek, *Paasonen* a mordvinok közt utazott, *Wichman* pedig — mint a finn lapokból értesülünk — éppen most tartózkodik a votjakok között. Ezen utak eredményei is részben már megjelentek a folyóiratban, így jelesen *Paasonen* mordvin gyűjtése a IX. kötetben. Itt említhetjük *Genetz*-nek már régebben gyűjtött cseremisz szövegeit, melyek a VII. kötetben jelentek meg, továbbá az apróbb mordvin, votják és zürjén gyűjtéseket, melyeket *Mai-noff*, *Aminoff* (I. köt.), *Krohn Gyula* és mások (X. köt.) szereztek.

Külön füzetben adta ki a társaság tavál *Ahlqvist* hátrahagyott vogul szójegyzékét. A folyóirat VIII. kötetében még *Ahlqvist* maga tette közzé az osztják s vogul műveltségi szókat tárgyzó tanulmányát, mely mintegy folytatása az ő régi híres könyvének, a nyugati finn nyelvek műveltségi szavairól szóló munkának. Ezzel kapcsolatban meg kell említenem *Weske* művét, azon észt nyelvészét, ki a nyolczvanas évek közepén nálunk töltött egy félévet s innen a kázáni egyetemre ment professornak. A kázáni egyetem kiadványai közt jelent meg 1890-ben *Weske* orosz nyelven írt tartalmas munkája a szlávtság és ugor-ság műveltségi kölcsönhatásairól.

Ki kell még emelnem *Genetz Arvid*-nak egy becses munkáját a finn partikulákról, mely a Finn Irodalmi Társaság *Suomi* nevű folyóiratában jelent meg (de külön is) 1891-ben. *Genetz* e művében a határozó szók alakjait, melyek a finn nyelvben igen változatosak, a nyelvjárások segítségével alaposan tárgyalja és sokszor meglepő eredményekhez jut (pl. *milloin* 'mikor' --- * *millä ajoin* 'micsoda időben', *muinain*, *muinoin* 'valaha, régen' = * *muina ajoin* 'más időkben').

Azonban a fiatalabb finn nyelvész-nemzedéknek legfényesebb tehetsége *Setälä Emil*, kit Akadémiánk éppen most választott be külső tagjai díszes sorába.

Setälä mindjárt első nagyobb munkájával méltán feltűnt, mert egy finn nyelvjárásnak egész kötetre terjedő leírását adta tisztán mondattani alapon, a nélkül hogy egy szóval érintette volna a hangtani s alaktani sajátosságokat, melyekre más nyelvjárás-tanulmányok szoktak szorítkozni. S későbbi művei teljes mértékben beváltották, a mit első munkája ígért. Apróbb dolgozatait nem kell itt mind egyenként felsorolni. Azok részben a nyelvhasználat egyes kérdéseivel, nagyobb részben pedig nyelvtörténeti s nyelvészettörténeti tárgyakkal foglalkoznak. Az utóbbiak közül csak a folyó évi *Suomiban* (és külön-nyomatban) kijött munkáját említsük, mely a finn-ugor nyelvészet történetéhez közöl adalékokat, s melyben tagadólag dönti el azt a régi találós

mesét, hogy vajjon Comenius nyilatkozott-e valahol a magyar-finn nyelvrokonságról (l. a f. é. *Élet*-ben közölt cikkelyemet: *Comenius és a magyar nyelvhasználat*). — A lív nyelvről szóló becses értekezését három évvel ezelőtt magyarul hallottuk e helyen s magyarul olvashatjuk Nyelvtudományi Közleményeinkben. Taval pedig egy finnül írt népszerű füzetében olyan világosan kifejtette a mai nyelvtudomány alapelveit, hogy nagyon kíváncsún volna, ha értekezése magyar nyelven is közzétehető volna.

De van még mindezeknél fontosabb két nyelvhasználati munkája, mely a legnagyobb mértékben megérdemli figyelmünket.

Egyik német nyelven van írva s összehasonlítólag tárgyalja az összes ugor nyelvek igeidőit s igemódjait. Címe: *Zur Geschichte der Tempus- und Modus-stammbildung in den Finnisch-Ugrischen Sprachen* (Helsingfors, 1886. ill. 1887). Az ugor igemódokat először Riedl Szende hasonlította össze egymással 1860-ban, másodszor Simonyi Zsigmond 1876-ban, s harmadszor Setälä. Az utóbbi két munkát csak tíz évi időköz választja el egymástól, épen az az évtized, melyben az új nyelvészeti irány, a fonetika tökéletesítése s az analógias módszer annyival előbbre vitte e tudományszakot. S csakugyan tanulságos a két értekezésnek egybevetése, mert kézzelfoghatóvá teszi, mennyivel több és biztosabb eszközzel rendelkezünk már ma a nyelvélet problémáinak magyarázatára. — Setälä munkájának legkidolgozottabb részei ugyan a finnségre vonatkoznak, de azért sok hasznát látják a többi ugor nyelvek s köztük a magyar. Nagyon érdekes pl. az a magyarázata, hogy a *dolgoztál* és *dolgozzál* alakok hosszú *á*-ját, melyet oly nehéz volt megérteni, a rokonértelmű *dolgozúl* és *dolgoznál* analógiája okozta, mert ezekben már szabályszerű az *á*, illetőleg a többi személyekben is megvan.

Másik fontos munkája a finn nyelven írt *Közfinn Hangtörténet* (*Yhteissuomalainen Äännehistoria*), melyből eddig a mássalhangzókat tárgyaló két füzet jelent meg 1890-ben és 1891-ben, s csak a magánhangzókra szóló rész van még hátra. Erről máris úgy nyilatkozott egy német altájista, hogy korszakalkotó a finn nyelvtudományra nézve (Winkler Henrik nyilatkozata, *Handlingar tillkomna vid återbesättandet af lediganslagna professionen i finska spårket och litteraturen vid Kejserliga Alexanders-Universitetet i Finland* — Tárgyalások a megüresedett finn nyelvi s irodalmi tanszék betöltése ügyében a finnországi császári Sándor-egyetemen, Helsingfors 1891). Setälä ugyanis bámulatos tárgyismerettel és biztos módszerrel oldja meg azt a kérdést, hogy vajjon

miképen fejlődtek a finn nyelv hangjai azon idő óta, melyben a mai finn nyelvjárások még nem váltak szét, hanem egységes nyelvet tettek. Ez pedig rendkívül fontos az egész ugor nyelvhasználásra nézve. A finn nyelvjárások ugyanis (a nyugati finn, a karjalai, a vepsz, vót, oloneczi, észti, liv stb.) elég erősen különböznek egymástól, úgy hogy jóformán külön nyelveknek tekinthetők, a mint hogy az észti nyelv csakugyan önálló irodalmi nyelvvé fejlődött. Ebből az következik, hogy az a közfinn nyelv, melyből e dialektusok keletkeztek, igen régen élt, legalább ezer évvel ezelőtt. Ha tehát sikerül annak a közfinn nyelvnek a jellemző vonásait megállapítani, világos, hogy ezzel egy igen régi nyelvet nyertünk, melylyel talán a többi a legkevesetebb eredménynyel fogjuk egybevetetni.

Setälä pedig igen szerencsés kézzel dolgozott e szép föladaton. A tárgy körében fölmerülő kérdéseket legnagyobb részt fényesen megoldja s eredményei már is sok tekintetben helyreigazítják a tágabbkörű finn-ugor nyelvhasználás eddigi föltevéseit, a mint ezek pl. Budenz összehasonlító szótárában s alaktanában jelentkeznek.

De ezen közvetlen haszon mellett lesz egy nem kicsinylendő közvetett haszna is Setälä munkájának. Követendő például fog szolgálni a többi nyelvek fokozatos összehasonlításában, úgy hogy másutt is a nyelvjárások s legszorosabban összetartozó testvéryelvek egybevetéséből fogunk kiindulni, a mire részben már a mi Budenzünk is adott példát az ő mordvin nyelvtanában.

Ime, ezek azok a jelenségek, melyek az újabb finn nyelvészet terén leginkább megérdemlik érdeklődő figyelmünket. — Látjuk, hogy a finnek abból a közös föladatból, melynek megoldását első sorban ő tőlük és mi tőlünk várja a tudomány, busásan kiveszik részüket. A M. T. Akadémia van hivatta, hogy a maga részéről kiegészítse a finnek törekvéseit. Mert kis nemzeteknek, melyek egy-egy téren kevesebb szakterővel rendelkeznek, annyiaval serényebben kell dolgozniok, hogy föladatuk magaslatán maradjanak.

A magyar nyelvhasználás időben megelőzte és kedvezőbb körülmények közt eredményekben is meghaladhatta volna az indogermán nyelvészetet. Sajnovics és Gyarmathi könyveiben nagyon szépen indult meg a munka és Révai nagy buzgalommal követte őket, ámbár az ő főereje a nyelvtörténeti módszerben állott, melylyel a maga részéről Grimmet előzte meg. De Révai halálakor az egyetemen Czinke Ferencz lett az utódja és összehasonlító nyelvészetünk valóságos téli álmodt aludt, negyven hosszú télen át. A negyvenes években Reguly egymaga akart minden mulasztást helyrehozni, s bejárta majdnem az összes ugor népeket, de a fáradságok megbetegítették s kora halálát

okozták. Hunfalvy és Budenz, újabb nyelvészetünk megalapítói, részben földolgozták Reguly hagyományait. De ezeknek másik, reánk nézve fontosabb része, a vogul s osztják gyűjtemény, ismét negyven évig hevert itt megfejtetlenül s földolgozatlanul. A vogul szövegek immár meg vannak magyarázva s részben közzé is téve. Ezután voltaképen csak egy nagy föladata van e téren Akadémiánknak: az osztják nyelvnek a hely színén, Szibériában való tanulmányoztatása, mihelyest akadni fog ember, ki nem retten vissza a föladat nehézségeitől.

S a nyelvészet munkásai bizton hiszik, hogy Akadémiánk, valamint eddig nem vonta meg, úgy ezután sem vonja meg munkájuktól hathatós oltalmát.

Ovidius Szerelmei.

(Kivonat dr. Némethy Géza május 23-án tartott előadásából.)

Ovidius, a római költőművészet legnagyobb virtuóza, kétségtelenül az erotikus költészet terén alkotta meg legeredetibb és legbevégzettebb munkáit, a *Hősnők Levelleit* (Epistolae Heroidum) és a *Szerelem művészetét* (Ars amatoria). Ezt nemcsak mi állítjuk, hanem érezte maga a költő is, midőn távol hazájától, távol szeretteitől, elhagyott száműzötként betegen feküdt a kietlen Pontus partján s lelkét elfogták a közelgő halál sejtelmei, felülkerekedett benne még egyszer a költő büszkesége s előre megfogalmazott siriratában, mely a *Keservek* harmadik könyvében (*Tristia*, III. 3, 73—76. vers) olvasható, nem hivatkozik nagy epikus munkáira, melyekkel Augustust akarta egykor megnyerni, hogy az udvarnál Vergilius és Horatius utóda lehessen; nem említi az *Átváltozásokat* (Metamorphoses) és a *Naptárt* (Fasti), hanem a gyöngéd szerelmek játszi énekesének (*tenerorum lusor amorum*) nevezi magát s attól kér sirja fölött egy röpke fohászt, a ki érezte valaha szívében a szerelem üdvét és kinját: *quisquis amasti*, a mint a költő röviden és praegnansan mondja.

De, mint minden költő, a ki kora ifjúságában lép a nyilvánosság elé, úgy ő is utánzással kezdte. Első munkája, *Szerelmek* (Amores) című három könyves elegia-gyűjteménye még egészen a Tibullus- és Propertius-féle csapáson halad s több benne a reminiscentia, mint az eredetiség. Ez a körülmény azonban korántsem igazolhatja azt a lenéző elbánást és csaknem teljes elhanyagolást, melyben a római irodalom buvárai az egész gyűjteményt részesítik. Nem akarnak benne egyebet látni részint Tibullus és Propertius költészetének ügyetlen utánzásánál, részint

buja képzeletszülte erotikus leírások összefüggéstelen sorozatánál, melynek semmi egyéni színezete nincs s alapjául valódi élmény egyáltalán nem szolgál. Jellemző azonban, hogy ezzel a szigorú ítélettel készen voltak a tudósok, mielőtt elszánták volna magukat az első és legszükségesebb philológiai feladat megoldására, arra t. i., hogy jóra való nyelvi és tárgyi kommentárt irjanak a *Szerelmek*-hez; mert szégyen ugyan, de tagadni nem lehet, hogy ilyenekkel se a *Szerelmek*-hez, se a *Szerelem művészeté*-hez nem rendelkezünk. Valóban *habent sua fata libelli*, mintha Augustusnak kegyetlen s a viszonyokhoz képest igazságtalan ítélete, melylyel e két költeményt erkölcsstelen műveknek bélyegezte, volna mind a mai napig oka annak a nevetséges álszeméremnek, mely éppen a legtehetségesebb buvárokat tartja vissza attól, hogy Ovidius említett alkotásaiba kissé jobban elmélyedjenek.

Ezt a mulasztást legalább részben magamnak kellett pótolni, mióta egy nagyobb, *Ovidius életéről és műveiről* szóló monographia megírásába fogtam, melyből a *Szerelmek*-re vonatkozó részt szándékozom ezúttal bemutatni. Mivel Ovidius egész írói működéséről akartam szólni, okvetetlenül meg kellett határoznom, hogy a *Szerelmek* minő helyet foglalnak el költői fejlődésében: e célból pedig bizonyos rendet kellett hoznom ez erotikus elegiáknak a régiek szokása szerint minden elv nélkül három könyvben szétszórt csoportjába, a mit eddig senki sem tartott érdemesnek megpróbálni. Szerény kísérletünkéből, úgy hisszük, ki fog tűnni, hogy az egyes elegiákban fokozatos haladás, sőt egy részök közt tervszerű összefüggés mutatkozik.

Külön kell választanunk a többtől először is a *nem szerelmi elegiákat*; ezek egy részében Ovidius saját költői működésére vonatkozólag tesz felvilágosító vallomásokat, más részöket pedig csak azért csatolta a gyűjteményhez, mert más alkalmas helyet számukra nem talált. Ilyenek: a II. könyv 1. elegiája, melyben kifejti, hogy gyöngesége érzetében lemondott az epikus költő dicsőségéről s erotikus lett; III. 1.: az Elegia és a Tragédia geniusai vetélkednek a költőért, a ki mind a kettőnek eleget tesz, a mennyiben az elegiának még egy utolsó könyvet szentel s azután minden erejét majd a tragédiára fordítja; I. 15.: irigyei henyeséggel vádolják őt, mert nyilvános pályára nem lépett; a kislelkűek nem értik, hogy az ő célja sokkal magasabb: a költői halhatatlanság; III. 15.: a kivívt halhatatlanság tudatában bucsút vesz az elegiától; II. 18.: levél egy költő barátjához, az epikus Macer-hez, melyből megtudjuk, hogy már a heroidákkal is foglalkozik; III. 9.: megható gyászelegia Tibullus, a mester halálára; III. 13.; a Falerii városában tartott Juno-ünnep leírása.

A többi elegia már tisztán erotikus tárgyú. Ezek közül tartalmi rokonság alapján az antik-költészet ismerője könnyen ki-

választhat egy csapatot, melyet én *erotikus közhelyek* cím alá foglaltok össze. Így nevezem azokat a szerelmes tartalmú költeményeket, melyek minden egyéni vonatkozás és egyéb elegiákkal való minden összefüggés nélkül olyféle tárgyakkal foglalkoznak, a minők az ókori erotikában mintegy közkinccsésé, közhelyekké (*loci communes*) váltak s jórészt nem egyebek a költő széleskörű olvasottságából merített reminiscentiáknál, vagy csak alkalmul szolgálnak, egészen alexandrin modorban, erotikus mythosok elbeszélésére. Ilyenek I. 6.: a keményszívű kapushoz intézett kérelem, hogy bocsássa be a szerelmest kedveséhez, a ki egy hűvös éjjel az ajtó előtt fázik, tehát egészen szabályszerű, úgynevezett *παπα-χλαστήριον*, melyhez számos hasonlót ismerünk a régieknél s a melyben legfőlebb az elegiában szokatlan refrain érdemel figyelmet; I. 7.: bánat a kedvesen elkövetett erőszakosság miatt; féltékenységeben kezét emelt a gyöngye leányra s most megátkozza bűnös ökleit s engesztelésül arcát, szemeit és haját átengedi a kedves körmök bosszújának; I. 9.: rhetori gyakorlat módjára fölvesz egy témát: *Militat omnis amans* (minden szerető katona) s azt minden oldalról megvilágítja, hosszasan hasonlítva össze a szerelmesnek és a harcosnak sorsát; I. 13.: kifakadás Aurora ellen, ki véget vet az áldott éjnek s a szeretőt letépi kedvese kebléről, valóságos rhetori invectiva gondos dispositióval s az Aurorára vonatkozó mythosok alkalmoszerű felhasználásával; II. 9.: fohász Cupidóhoz a szerelemben való szerencséért; II. 15.: ajándékkisérő vers, melyben a költő gyűrűt ad kedvesének azzal az óhajtással, bár válnék ő maga gyűrűvé, hogy folyton kedvese testén lehessen; III. 3.: a szép leány a szerelemben büntetlenül lehet esküszegő, mert a szépség maga is istenség (*forma numen habet*), ugyanaz a sokszor ismétlődő erotikus téma, melyet Horatius is feldolgozott a csapodár Barinéhez (Carm. II. 8.) intézett híres ódájában; III. 6.: hiábavaló kérelem a megáradt patakhhoz, mely a kedveséhez siető szerelmesnek útját állja; e helyzet czélja csak az, hogy alkalmul szolgáljon az erotikus vonatkozású folyam-mythosok hosszú sorának elbeszélésére; III. 10.: Ceres ünnepe a nőket abstinenciára készíti, a mi a költő szerint az istennőtől igazságtalan kívánság, hiszen Ceres maga is szép mézesheteket élt Krétában Iasiosszal: ez is oly helyzet, melyet az erotikus költészet régen kizsákmányolt.

Külön csoportot alkot továbbá a szerelmes elegiák közt néhány *őszinte vallomás*, melyekben a költő frivolitása leplezetlenül nyilatkozik. Ezek már egyénibb színezetű, de a többi elegiával semmiféle összefüggésben nem álló költemények. Ilyen van három: II. 4.: melyből megtanuljuk, hogy a költő szive rendkívül tág, szeret minden rangú, rendű és fajtájú szépséget, vágyait a legellentétesebb tulajdonságok egyaránt fölkeltek, szóval szereti

Róma minden szemrevaló leányát és asszonyát; II. 10.: barátjának, Graecinusnak állításával szemben saját példáján mutatja ki, hogy lehet egyszerre kettőt szeretni; III. 7.: azonban végre a sok szerelem, a mint e helyt lasciv módon leírja, mégis megártott neki.

Ha már most a még háralevő elegiákat figyelmesen olvasuk, ezek mind beoszthatók *három összefüggő cyclusba*, melyek mindegyike egy-egy szerelmi történetet beszél el elejétől végig. Az első a *Corinna-cyclus*, a másodikban a költő *egy meg nem nevezett férjes nővel*, a harmadikban *egy, szintén névtelen hetaerával* folytat viszonyt.

Leghosszabb a *Corinna-cyclus*, a mi nagyon természetes, mert Ovidiusnál az elegiák ünnepelt hősnője *Corinna*, éppen úgy, mint Gallusnál *Lycoris*, Tibullusnál *Delia*, Propertiusnál *Cynthia*, a mi azonban, valamint az említett költők egyikénél, úgy Ovidiusnál sem zár ki egyéb szerelmeket. Lássuk tehát először a Corinnadalokat, melyeket a többtől különválasztani annál könnyebb, minthogy bennök vagy egyenesen meg van nevezve a leány, vagy világos czélzás van reá. Ide tartozik: I. 1.: a költő isteneket és hősöket akar zengeni, de Cupido megsebezte nyílával, azóta csak szerelmet tud énekelni; I. 2.: szerelmi vágy kínozza, noha az érzésnek még tárgya nincs, de lelkében látja már Cupido diadalmenetét, melyhez fogolyként tartozni fog ő is; I. 3.: végre meglátta a leányt, kit látnia és szeretnie egy volt, viszontszerelmet esd s örök hűséget ígér; Corinna ugyan nincs megnevezve, de félreérthetetlenül céloz rá a 25—26. vers:

Nos quoque per totum pariter cantabimur orbem,
Junctaque semper erunt nomina nostra tuis.

II. 12.: diadal, Corinna minden akadály daczára a költőé; I. 5.: édes pásztoróra; I. 11.: légyottkérő szerelmes levél Corinnához, melyre írója csak ennyi választ kér: *Jöhetsz!* (Veni); I. 12.: a levélre szomorú válasz jő: *Ma nem lehet!* (Hodie posse negat); II. 6.: gyászelegia Corinna kedves madarának, egy beszédes papagálynak halálára; II. 7.: Corinna féltékeny saját szobalányára, Cypassisra, de a költő a gyanút nagy megbotránkozással utasítja vissza; II. 8.: a költő beszélgetése Cypassisszal, melyből kitűnik, hogy Corinnának alapos oka volt a féltékenységre; II. 11.: a lány útra készül, hajóra akar szállani; a költő igyekszik őt szándékáról lebeszélni, s elátkozza azt is, a ki a hajózást kitalálta (*propemptikon*); II. 13.: a viszonynak következményei lettek s Corinna, hogy a veszedelmet kikerülje, a lelketlen anyák közönséges bűnére vetemedett, a miért most élet-halál közt lebeg; a költő kéri Isist és Ilithyiát, kiket a leány bűnével megsértett, hogy ez egyszer kegyelmezzenek néki; II. 14.: a költő kikel a

Corinnához hasonló embertelen anyák ellen és szemeik elé állítja bűnüket a maga egész borzasztóságában, mindazonáltal bocsánatot kér az istenektől Corinna számára; II. 17.: a szerelem szolgaság, de édes iga, melyet az istenek se szégyeltek viselni; a költő rabszolgája Corinnának, de a leánynak nincs mit szégyenkeznie ő miatta, mert költeményei már is halhatatlanná tették a Corinna nevet; III. 12.: Corinnát a költő versei híressé tették, most már sokan járnak utána s félő, hogy csakhamar nem lesz többé egyedül az övé; keservesen bánkodik, hogy boldogságát elárulta s nem énekelte meg inkább a mesés hősök tetteit.

A költő *egy férjes nővel folytatott viszonyát* öt elegiában beszéli el. II. 2.: egy szép asszonyt látott meg Róma egyik elegáns sétaterén, s hogy hozzáférhessen, a nőt őrző eunuchot meg akarja vesztegetni; II. 3.: az őr nem hajlik a szóra, minek okát a költő abban találja, hogy testi fogyatkozásánál fogva nem érzi s így másban sem értheti a szerelmet; ígéreteit fenyegetésekkel vegyest ismétli; III. 4.: a férjhez fordul, hiába őriz a nő testét, ha az lelkében már házasságtörő; különben Rómában rossz nevelésre mutat, ha feleségünknek nincsenek barátai; de nincs is kelle-mesebb nép a házi barátoknál, kik közt a férj maga is vig életet folytathat s öszülő fejjel is részt vehet az ifjak lakomáiban; I. 4.: a költő elérte célját, mert a férj feleségével együtt ott lakomázik a vig ifjak körében; de a költő most már a férjre féltékeny s oktatja a nőt, mimódon lehet az asztalnál a férj jelenlétében is szerelmi jeleket váltani; II. 19.: ünni kezdi a viszonyt; most meg már az a baj, hogy a férj nagyon is engedelkeny, a költőnek pedig csak a tiltott gyümölcs esik jól; gúnyosan inti a férjet, hogy jobban vigyázzon a feleségére, a nőt pedig, hogy legalább színlelt akadályokat gördítsen szerelme elé. Így tett egykor a ravasz Corinna (9. vers). Az utóbbi célzásból kitűnik, hogy a Corinnával folytatott viszony immár a múlté.

Ovidiusnak *egy hetaerával folytatott viszonya* kilencz elegiában játszódik le előttünk. III. 2.: első találkozás a circusbán, hol a leány egyedül ül, a mi eléggé jellemzi társadalmi állását; az ifjú ügyesen ereszkedik vele beszédbe, apró lovagias szolgálataival pedig annyira megnyeri kegyét, hogy már találkákat remél; I. 8.: a költő akaratlanul tanúja lesz annak a beszélgetésnek, melyet valami vén kerítőné folytat a leánynyal: kifejti, mennyivel többet ér a pénzes szerető, mint a költő, s egyéb hasznos szabályokkal is szolgál arra nézve, hogyan lehet egyszerre több férfit az orrukánál fogva vezetni; I. 10.: a leányon fogtak a vén asszony intelmei, már is pénzt kér, a mi a költőnek alkalmat ad arra, hogy hevesen kikeljen a kor uralkodó bűne, a kapzsiság ellen; I. 14.: a leány addig festette haját, míg végre kihullott, a miért is a költő korholja a határtalan

hiúságot és túlságos piperehajlászatot; III. 5.: a költőnek rossz álma van, melyből azt gyanítja, hogy a leány, engedve a vén kerítőné biztatásainak (40. vers, határozott célzással I. 10-re), hűtlenné lesz; III. 8.: az álom teljesül; gazdag vetélytárs, egy durva katoná, kiűti a költőt a nyeregből, ki keservesen panaszkodik a kincsszomj ellen; II. 5.: a leány folytatja a csapodárságot, s már annyira megy, hogy egy lakoma alkalmával a költő jelenlétében más ifjakkal vált szerelmi jeleket; bosszút akar állani, de a leány csókjaival lefegyverzi; III. 11.: a költő szégyenli magát nyomorult gyengesége miatt, mert látja, hogy a leány nem méltó a szerelemre, de szerencsétlen szenvedélye mégis fogva tartja, a mint jellemzően mondja (37—38. vers):

Nequitiam fugio. Fugientem forma reducit.

Aversor morum crimina. Corpus amo.

III. 14.: lemondott arról, hogy kedvesét megjavítsa, de arról is, hogy magán erőt vehessen s vele szakíthasson; csak *szégyenre* inti, hogy legalább ne nyíltan vétkezzék, mindjárt a költemény elején:

Non ego. ne pecces, cum sis formosa, recuso.

Sed ne sit misero scire necesse mihi.

Ezzel végződik a *Szerelmek* három könyve.

Ha ily sorrendben futunk át az egész gyűjteményen, némi valószínű következtetést vonhatunk a költemények időrendjére is. Legkorábbiaknak látszanak, mert legkezdetlegebbek azok a az iskolászerű gyakorlatok, melyeket *erotikus közhelyek* néven foglaltunk egybe; az összefüggő cyclusok közt legrégebb a *Corinnacyclus*; ezt követi a *férjes nővel*, az egész gyűjteményt pedig bezárja a *hetaerával folytatott viszonya*.

De van fejtegetéseinknek egyéb tanulsága is. Láttuk, hogy a *Szerelmek*-et, mint Ovidius ifjúkori munkáját, semmiesetre sem mérhetjük oly mértékkel, mint Tibullusnak és Propertiusnak érettebb korban írt műveit. Kétségtelen, hogy sok bennök a reminiscentia s kevés az eredetiség; bizonyos, hogy midőn a *Szerelmek*-et írta, még nem vetkőzte le teljesen az iskolás retorika nyűgeit; elegiáinak azért nincs kellő egyéni színezete s Corinnája sem olyan étellel teljes alak, mint Tibullus Deliája és Propertius Cynthiája. De azért a *Szerelmek*-ben mégsem szabad egyfelől pusztán iskolászerű gyakorlatokat, másfelől a buja phantasia összefüggéstelen képeit látnunk, mert az előbbi jellemzés legfőlebb az *erotikus közhelyek*, az utóbbi pedig az *őszinte vallomások* cím alá foglalt csoportra illik. Hiszen, ha az általam megállapított sorrendben olvassuk a fönnebb ismertetett *három szerelmi történetet*, lehetetlen tagadnunk, hogy a *Szerelmek*-ben van egyéni élmény is, sőt, hogy az egész gyűjtemény feltűnteti a költő egyéniségének fejlődését a szerelem iskolájában. Mint szerény, tapaszt-

talatlan, idealista ifjú lép ez iskolába, midőn megpillantja első szerelme tárgyát, Corinnát, kihez így esdekel (I. 3., 5—16. vers) :

Accipe, per longos tibi qui deserviat annos,
 Accipe, qui pura norit amare fide.
 Si me non veterum commendant magna parentum
 Nomina, si nostri sanguinis auctor eques,
 Nec meus innumeris renovatur campus aratris,
 Temperat et sumptus parcus uterque parens :
 At Phoebus comitesque novem vitisque repertor
 Hinc faciunt; at me qui tibi donat, Amor,
 Et nulli cessura fides, sine crimine mores,
 Nudaque simplicitas purpureusque pudor.
 Non mihi mille placent, non sum desultor amoris :
 Tu mihi, siqua fides, cura perennis eris.

Csakugyan a Corinna-cyclus elegiáiban nyilvánul a mélyebb és igazabb érzés; itt még sokszor a valódi szerelem hangján szól. Ez okból nagyon valószínűnek látszik, hogy a II. könyv 19. elegiája, az egyetlen költemény, melyről eddigi fejtegetéseinkben még nem volt szó, szintén a Corinna-dalokhoz tartozik: a költő szülőföldjén, a kies Sulmoban időzik, melynek szépségeit szerető gonddal festi le; de a gyermekkori emlékek se adhatják vissza szíve vidámságát, míg kedvesétől távol kell lennie. A hangnak ugyanaz a bensősége, az igazi érzésnek az a melege hatja át az egészet, a mely a Corinna-cyclus legsikerültebb darabjait jellemzi, noha a kedves nevét semmi külső jel nem árulja el. Kiábrándul azonban, midőn Corinnát költeményeivel híressé tette, s látnia kell, hogy a leány nem egyedül az övé. Második viszonyában, melyet egy férjes nővel folytat, már a *frivolitás* az uralkodó; nem annyira a nő szerelme, mint inkább az ostoba férj kijátszása gyönyörködteti a kitanult csábítót; végre harmadik viszonyában a *puszta érzékiség* jut érvényre, midőn már a szerelmet nem tekinti egyébnek mulékony élvezetnél. A hetaerához intézett utolsó elegiájának, az egész gyűjtemény zárkövének főnnebb érintett tanulságában már benne van az az alapelv, melyből kiindulva, a *Szerelem művészetében* férfit és nőt egyaránt oktat (II. 389.) :

Ludite, sed furto celetur culpa modesto.

Különben is itt már a félvilág körében, tehát azon a talajon mozog, mely a *Szerelem művészetének* alapja, olyannyira, hogy e harmadik cyclus egyes költeményeiben meglegyünk a *Szerelem művészetének* egész fejezeteinek csiráit, sőt néhány jellemző részletet csaknem szóról-szóra átvitt didaktikus munkájába. Ha tehát azt a remekét, melyben tapasztalatait e sikamlós téren rendszerbe foglalta mindkét nembeli ifjúság okulására, a *Szerelem művészetének* nevezte, a *Szerelmek* című gyűjteményt, melyben azt írja le, hogy ő maga saját tapasztalatain okulva, mint lett e művészet tanító mesterévé, báíran nevezhette volna a *Szerelem iskolájának*.

Szerémi György élete és emlékirata Magyarország romlásáról.

(Kivonat *Szádeczky* Lajos lt. 1. «Szerémi György élete és emlékirata»
2. «Szerémi emlékirata kiadásának hiányai» cz. értekezéseiből.)

1. A magyar történetírás története nincs megírva, kútfőink rendszeres ismertetését, bírálatát senki sem kísérlette meg. Ehhez kíván szerző adalékokkal járulni a mohácsi vész korabeli Magyarország legérdekesebb emlékirója Szerémi György életrajzával, munkájának ismertetésével és kritikájával.

A XVI. század legeredetibb és sajátságosabb történetírója a szerémségi (kameniczi) származású «György pap», előbb II. Lajos, majd Szapolyai János királyunk udvari káplánja.

Emlékirata Magyarország romlásáról hazánk története legválságosabb korának 70—80 esztendejét öleli fel (1456 és 1543 között). Sajátságos vegyülete ez az igaz történeteknek és mesés hírleléseknek, a komoly historiának és rémdrámáknak, a valószínűség és képtelenségek lánczolatának, a fontoskodásnak és együgyűségnek.

Az író mindvégig előkelő főurak és királyok udvarában él s így sokat lát, hall, tapasztal és jegyez fel, a mi történelmünkre nézve nagy becsű; de mint gyengefejű, naiv kedélyű, tudákos író-diák, mindent készpénzül fogad, a mi mende-monda az udvari élet alantas köreiben és a nép között kering. Az ő saját külön históriái, melyeket az országos történelem keretébe sző, valóságos rémdrámák. Az udvari pletykák, a borzadályos és rejtélyes hírlelések, az öngyilkossági és mérgezési históriák benne készséges hívőre és följegyzőre találtak.

V. Lászlót Szilágyi Mihály által a Dunába fojtatja, Mátyás királyt Szapolyai István által öleti meg, Corvin János herceg gyermekeit megmérgezteti, özvegye Brandenburgi György (második férje) kinzásai következtében pusztul el, Bánffy Jakab mérég által vész el, II. Lajos nem a Csele-patakba fúl, hanem Szekcsőn öli meg Szapolyai György, ezt viszont Tomori Pál. Tomorit pedig a Szapolyai katonái, Szapolyai Jánost Fráter György mérgezteti meg, Verbőczyt a budai basa stb.

De ezektől eltekintve munkája sok olyan történeti esemény emlékezetét tartotta fenn, melyek teljes hitelt érdemelnek s a mohácsi vész utáni Magyarország állapotát oly élénk színekkel festi, mint senki más.

Munkájának a közvetlenség, a naiv őszinteség, a szókimondás s előadásának élénksége sajátos zamatot kölcsönöz, de együgyűsége, elfogultsága mindig óvatosságra int, hogy a mit ír, mindig éber kritikával mérlegeljük.

Tartalmához teljesen illő munkájának külső formája és nyelvezete. Néhány fejezet után, egy folytában, jó formán megszakítás nélkül pergeti le (33. l. 401-ig) több mint egy félszázadról szóló mondókáját. Nyelve a culinaris latinságnak irodalmunkban a legkorcsabb elfajzása, a mely nem ismer sem nyelvtani szabályt, sem genus, casus, numerus-t s át meg át van szöve eredeti magyar szavakkal s kifejezésekkel.

Erről az érdekes íróról és munkájáról szerző három fejezetben értekezik. I. *Életrajzát* adja, tisztázva és kijavítva az eddigi tévedéseket s rekonstruálva azt teljesen, a mennyire az adatok engedik; II. munkájának *tartalmát* és *szerkezetét* ismerteti, de nem száraz tartalomjegyzék, hanem összefüggő történelmi rajz alakjában, kritikai megjegyzésekkel, magyarázatokkal kísérve; III. *történetírásának méltatása s kritikája* fejezi be az első értekezést, a melyben kimutatja az író tárgyi és chronologiai zűrzavarát, nagy tévedéseit. Részletesen bonczolja *Lajos király megöletésének* regényes elbeszélését (58—64 l.) s kimutatja valószínűtlenségét, a benne rejlő ellenmondásokat — s önnön magával megczáfolja Szerémit.

I. *Szerémi György életrajza* ép oly változatos, kalandos, mint a kor, melyben él, mint királyainak sorsa, a kiknek ő szolgálatában, udvarában éldegél.

Szerémvármegye Kamancz (a mai Kamenitz) városában született 1490 táján, bizonyára közrendű szülöktől; innen magyarázható az arisztokratia iránt táplált ellenszenve — s a nép, jobbagyság szeretete. Otthon tanult meg szerbül, a kikkel szintén erősen rokonszenvez. A szülei háznál s Gyulán, a hol a papi pályára készült, szívtá magába a Corvin János és családja tagjaiért hevülő lelkesedést.

Perényi Ferencz váradi püspök mellett kezdett káplánkodni, a honnan 1520 előtt a budai udvarba kerül. Részt vesz az 1521—22-iki aldunai táborozásban, előbb mint Báthory Endre százados-kapitány, majd mint Bánffy Jakab káplánja.

1522-től fogva állandóan Lajos király udvari káplánja, 1523 és 26 közt nyeri az aradi kanonokságot, de nem soká van távol az udvartól.

A mohácsi vész előtti táborozásban ő is részt vesz a király környezetében, de a mohácsi csataterre (a hol két káplántársa is elesett) nem kísérte el királyát. Előérzete visszatérésre készítette. A vesztett csata híre Budán találta őt. A zavar és kétségbeesés leírását neki köszönhetjük.

Budáról Kassára menekült s onnan az 1526-iki tokaji országgyűlésre menvén, Szapolyai János szolgálatába állott s az ő udvari káplánja, viszontagságos sorsának osztályosa volt egész haláláig. Jelen volt a székesfehérvári királyválasztó és koronázó országgyűlésen (1526), melyről nagyon érdekes és becses feljegyzéseket juttatott reánk.

A szerb mozgalmakat, Fekete Iván és csöcselék rácz hada rakonczátlankodásait a budai udvarból kísérte figyelemmel. Ő irta kérvényeiket s tolmácsolta (mint előbb az aldunai és szerb századosokét) kéréseiket. Ezekre nézve is legelső kútfontk.

1527 augusztus 15-én a német hadak elől együtt menekül királyával Budáról Hatvan, Sajó-Lád, Tokaj felé. A tokaj-tarczali ütközetet (1527 szeptember 27.) a tokaji hegyről nézi végig. A vesztett csata után ő is a Tiszán-túlra menekül, de Rakamazon elválik királyától és rókabőrös «subája» fölkeresésére indul, melyet a tokaji plébánosnál hagyott. Nagy kerülő úton (Tisza-Lucz, Szerencs felé) megy a Sáros-Patakra menekült plébános után s onnan vissza Bodrog Keresztúrra subájáért s innen (minthogy időközben Szapolyai Debreczenből Erdélybe ment) Kassára megy.

Kassáról a Ferdinánd pártjára tért polgárok elüldözik s Szerémi Debreczenbe menekül királyához, a ki a templomban elneveti magát, midőn bolyongásaiból megtért káplánját megpillantja. Együtt indulnak aztán Kassa visszahódítására. De Szinánál Katzianer, a Ferdinánd vezére útjokat állja s 1528 márcz. 20-án elvesztik a csatát.

Szapolyai Lengyelországba, Szerémi mindenétől megfosztva, a leleszi préposthoz, majd Kaposra s innen a német pártiak üldözése elől Ungvárra és Lengyelországba siet.

A tarnowi magyar menekülők között ő az egyedüli gyóntató, ő temetgeti el a pestis áldozatait. Elzarándokol Csensztchowóba, Krakkóba s 1528 őszén együtt jó vissza Szapolyaival Magyarországra. Útjuk leírását Tarnowtól Lippáig egyedül neki köszönhetjük.

1529 tavaszán a Szapolyai segítségére jött Szulejmán szultán elibe Szerémi is elkíséri királyát s a mohácsi mezőn (1529 aug. 15) találkozásukat élénk színekkel ecseteli. Budára vonulásukat s ott Szapolyai beiktatását a királyi székbe, mint szemtanú, jellemzetesen írja le.

Ettől fogva legtöbbsnyire Budán és Váradon tartózkodott királya oldalán. Budavarában volt a németek 1530-iki ostroma alatt is, sőt vitézkedni is próbált, a minek megadta az árát. Egy ágyugolyó szelétől a földre esett, s kivérezte az arcát. A végén lóhússal élt ő is, mint a többi, mígnem az ostrom alól föl szabadultak.

1532 őszén a Tiszántúlra ment királya után szökik a

budai várból s megőrökiti bolyongásaik epizódjait. Majd Budára visszatérvén, érdekesen vázolja az ottani fejtelenséget, Gritti fondorlatait, Laski Ferencz árulását, elfogatását.

1534-ben, midőn János király az erdélyi zavarok hírére Váradra teszi át residentiáját, Szerémi is vele megy, onnan kíséri figyelemmel s följegyzéseivel az erdélyi állapotokat, Gritti kalandos vállalatát, megöletését stb.

Ettől fogva magáról ritkán ír, s emlékirata is nagyot szökik 1535-ről 1539-re s csak ott válik megint részletessé, midőn Budavára ismét központjává válik a hadi eseményeknek. Ő is ott van Szapolyai halála után a németektől ostromlott várban. figyelemmel kíséri a Szulejmán szultán hadi műveleteit a vár fölmentésére, majd álnok módon a maga hatalmába kerítésére. Szerémi azt a jeles tanácsot adta Fráter Györgynek, miután a török a németet előzte a vár alól, hogy a szultánt meg kell hívni vendégségre a várba s midőn a kapun belép, löjék agyon; ha elejtik, nagy dicsőség száll a magyar névre, ország világ előtt: ha pedig a szultán nem fogadja el a meghívást, nyilvánvalóvá lesz, hogy meg akar csalni, s akkor a vár védelméről kell gondoskodni. — De hát nem Szerémi intézte az ország ügyeit — s a vár a szultán hatalmába került s Izabella királyné, fiával, Fráter György, Szerémink s a többiek kiszorultak onnan.

Úgy látszik Szerémi még 1542-ben Budavára körül bolyongott, mert mint szemtanú ír a német birodalom nagy hadi vállalatáról, melyet Buda fölmentésére indítottak — nagy hiába. Azután ő is Erdélybe, a gyulafehérvári udvarba ment s valószínűleg ott állította össze emlékiratait (1545—47-ben) Verancsics Antal erdélyi prépost buzdítására, mint a kinek művét ajánlja.

Szerémi életéről még csak azt tudjuk, hogy 1548-ban a bécsi egyetem hallgatói közt volt beírva, mint «Georgius Sirimienis, quondam capellanus Ludovici regis in regione Budensi».

II. *Szerémi emlékiratának tartalma* két részre osztandó. A becsebb és mint történelmi kűtfő nagyérdekű része az, melyet mint szemtanú ír 1520-tól 1543-ig. Az ezt megelőző részben a Hunyadiak és Jagellók korából leginkább azt jegyezte fel, a mi a nép között az ő korában mint szájhagyomány élt és keringett s a minek szintén meg van az a sajátos érdeme, hogy többnyire új, másoktól nem említett adatokat tartott fenn az ő kalandos elbeszéléseiben, melyek itt inkább történelmi mondák, mint igaz történelem.

Hunyadi László és Czillei Ulrik Nándorfehérvári viszályával (1456) kezdődik emlékirata. Aztán Hunyadi («Waidafia») László lefejeztetését, Mátyás királyvá választását, Szilágyi Mihály regényes halálát, Mátyás uralkodását és állítólagos megöletését beszéli el. — Azután a Mátyás utáni interregnum, Corvin János

herczeg hadai szétveretése a Csontmezőn, a szamar Kázmérzi László (II. Ulászló) trónfoglalása, «ökö» gúnynevének eredete, Corvin herczeg gyermekeinek méreggel kiirtatása, özvegyének második férje «Markoláb» (markgraf, Brandenburgi) Györgytől kinoztatása alkotják kimagaslóbb részeit munkájának.

A következő fejezetek tartalma: hogy kik egyengették a török útját Magyarországra, Bakócz Tamás pápajelöltsége, az 1514-iki pórlázadás története (sok új, csak nála olvasható részlettel), a budai udvar viszálya Szapolyai János erdélyi vajdával s ennek e miatt a törökkel való szövetekezése.

Itt következik munkájának az a része, melyet mint szemtanú írt. Ez az 1521-iki török hadjáratul indul meg s az 1543-ikivel végződik, s Szerémi élettörténetével párhuzamosan halad. A mohácsi csata előtti előkészületekről, magáról a hadjáratról néhány jellemzetes vonást tartott fenn, a mohácsi vész utáni kétségbeesett állapotokat élénken írja le, Szapolyai királylyá választatásának elbeszélésében legelső kútfőnk: a szerb mozgalmakról ő ír legtöbbet, Szapolyai bolyongását 1527-től 1529-ig ő ismerhette legjobban történetíróink között, a budai udvar titkai, a Szapolyai-párti főurak fondorlatai előtte nem maradhattak titokban, ott van Buda vivásánál 1530-ban, 1540—42-ben, Váradon az erdélyi lázongás alkalmával (1534—35) s mindenütt éber figyelemmel kíséri, ha nem is az események valódi mozgató erőt, rúgót, de azok külső jelenségeit, nyilvánulásait. Az ő érdeklődését a külsőségek kötik le s a titokszerű hírek s azokat örökíti meg, a mit épen mások elhallgattak. Ilyen titokzatos nála a Gritti, Laski, Frater György, Athinai Deák Simon, Czibak, Perényi Péter, Török Bálint, Majlát István, Nádasdy s jobbára a főurak mindegyikének szereplése és jelleme, ő mindenkiben árulót, méregkeverőt lát s mindenkinek tudja valami titkát, az udvarnál lappongó mendedmondák alapján.

1539-től ismét a budavári események teszik középpontját emlékiratának. János király életének utolsó napjait is úgy írja le, hogy föltűnést keltsen vele, mert szerinte Fráter György és Perényi Péter mérgeztetik meg egy olasz orvossal. Utolsó fejezetei Budavár 1540—42 ostromaival s az 1543-iki török hadjáratul foglalkoznak. S itt alkalma van kiönteni haragját a lutheránusok, a már rohamosan terjedő vallásújítás ellen. Az 1542-iki német hadak azért nem győznek (szerinte), mert a vezérlő herczegek (a szász, a sziléziai, a burgundi, az egy spanyolt kivéve) lutheránusok voltak, megvetették a pápát, a szentek tekintélyét, a bűjtöt, s magokkal hozták Melanchton Fülöpöt. Székesfehérvár is azért esett el, mert lakosai lutheránusok lettek.

Szerémi is, a XVI. századi közfelfogás értelmében, isten büntetését látja az ország pusztulásában, a török hódításban a nemzet bűnbe merülése s politikai és vallásos meghasonlása miatt.

III. Szerémi történetírásainak méltatása és kritikája eddigelé nagyon fogyatékos volt, úgy hogy az ő emlékirata alapján több oly tévedés csúszott be történetünkbe, a mi onnan kiküszöbölendő. Mert Szerémi sok tekintetben elfogult, tendentiosus és szűk látkörü, bár érdekesen mesélő krónikás. Értelmi színvonala oly alacsony, hogy az udvarnokok együgyűnek, féleszűnek tartották; viselkedése néha az udvari bolond szerepére emlékeztet, s kritikája, a mivel a valódi históriát a mendemondától elválasztaná, egyáltalában hiányzik; kapva kapott mindenben, a mi feltűnést keltő, borzadályos, ha még oly valószínűtlen is. Az ő hősei hasonlítanak a rémdrámák hőseilhez, a kik mind szörnyalakok s többnyire méreg és öngyilkosság által pusztúlnak el.

Legjellemzetesebb ezek között a Lajos király megöletése titkának állítólagos leleplezése, melyet egy pap s egy katona, jó késői, elbeszélése alapján magáévá tesz s nagy részletességgel, de egyszersmind sok valószínűtlenséggel ad elő, ellenmondásokba keveredvén önmagával s bebizonyított történeti tényekkel.

Egyáltalában, a mit Szerémi mint szemtanú ír, abban megbízható, a mit hallomás után ad elő: azt nagy óvatossággal s kritikával kell fogadni és felhasználni.

Tárgyi tévedésein kívül igen nagyfokúak chronologiai zavarai. Ez teljesen megbízhatatlan s eleitől végig ellenőrzést kíván. Szerző lapokon át részletesen foglalkozik ezzel (64—72 l.); itt csak néhány példát idézhetünk.

Szerémi az 1484-ik évet írja munkája homlokára, s mindjárt utána 1456 és 1457-iki eseményeket beszél el több fejezetben. A XV. században s a XVI. két első évtizedében ritkán ír datumot, s legtöbbször ekkor is hibásan. A 1520-as évek második felében a legjobb időszámítása, de az 1530-as években már valóságos chaos. Buda 1530-iki ostromát 1536-ra teszi. Az 1531-iki eseményeket 1537-re. Az Ártándi testvérek kivégeztetését 1531 helyett 1534-re (s ezt átvette Horváth Mihály is hibásan 1533-nak véelve, sőt védi mások ellen). Izabellát János király 1538-ban veszi el (1539 h.), János Zsigmond 1539-ben születik (1540 h.) bár más helyütt már 1534-ben (!) reményteljes állapotban van vele a királyné.

Ebből a megfoghatatlan időrendi zavarból s egyéb komoly és fontos okokból szerző azt következteti, hogy Szerémi munkája nem mind eddig hittük, eredetiben, hanem *hibás másolatban* maradt ránk. Csakis másolótól származhattak ilyen hibák pl. *hec scit tu ego* (haec scito ergo h.), *scuut* (sicut helyett), *titaris* (citheris h.), *atrecium* diem (ad tertium diem h.), *humilem* (hominem h.), *Thalyr* et *Dreghech* (Tálya et Regécz h.) *Tartandi* (Artandi h.), *voxor* (uxor h.), *exlesia* (ex Silesia h.) stb.

Ha ezek és sok más a másoló hibái is, Szerémi még mindig

megmarad annak a konyha-latinsággal író «vulgar deák»-nak, a minőnek őt minden sora mutatja. Nemcsak magyar szavakat, kifejezéseket használ (pl. ebül járni, caniter ambulare), de maga csinál és alkalmaz más értelemben latin szavakat is, melyeket másutt hiába keresnénk. Közbe magyar példabeszédeket idéz pl. «tót pech (kutya?) nem mérgös», «totoknak vadalma figéi», «ebet ebbel marattatok stb.» Magyarúl közli az urak esküjét Mátyás király előtt, Corvin János hűségére. A tulajdonneveket, városok, megyék neveit is magyarúl írja. Szerb, német és török szavakat és kifejezéseket is használ itt-ott.

A munka tehát ebből a szempontból is specialitás.

2. *Szerémi emlékirata kiadásának hiányai* egy külön értekezésnek teszik tárgyát, a mit szerző a bécsi cs. és kir. könyvtárból lekérített egyetlen kézirati példánynak a Wenzel Gusztávtól szerkesztett akadémiai kiadvánnyal való összeolvasás alapján írt. Ebben őt fejezetben csoportosítja a kiadás hiányait, s kimutatja, hogy az sok kívánni valót hagy fenn.

I. *Kritikai szempontok* címmel a kézirat és kiadás általános ismertetését s összehasonlítását nyújtja.

II. *Általános hibák* rovatában elősorolja az egész kiadáson végig vonuló hibákat.

III. *A kihagyások* sorozata (a szöveg közötti) 4 lapot tesz ki s a Függelékben még 6 lapnyi összefüggő szövegrészt közöl szerző pótlásul, mint a mi a kiadásból elmaradt. Pedig ez nagyon tanulságos része Szerémi munkájának: folytatása és vége a Lajos király haláláról szóló «kesergő levél»-nek, melynek kitől származását szerző utolsó sorai alapján megfejti.

IV. *A lényegesebb eltéréseket* a kézirat és kiadás között 19 lapon egymás mellé állítva mutatja be szerző.

Ezekben rejlik Szerémi megértésének egyik nehézsége.

Ezek alapján szerző arra a következtetésre jut, hogy «a történetíró fejlettebb igényei megkívánják, hogy hazai történetünk leggyászosabb kora eme sajátságos, érdekes és tanulságos történet-írójának munkája javított, kritikai kiadásban álljon történetírásunk szolgálatára.»

Nagy Lajos magyar király viszonya Giannino di Guccio, francia trónkövetelőhez.

(Kivonat Pór Antal rt. október 10-én tartott székfoglalójából.)

A Magyar diplomáciai emlékek az Anjou-korból című okirattárból rég (1875) óta ismerjük Nagy Lajos királynak 1358-ban kelt levelét, melylyel Giannino di Guccio francia trónpraetendens ügyét pártolja. Ezen fontos oklevélnek azonban a magyar történetírás mindeddig hasznát nem vehette, minthogy a benne tárgyalt ügynek sem előzményeit, sem a magyar király viszonyát a nevezett trónkövetelőhöz nem ismerte.

Értekező mind e kérdésekre egykorú, hiteles adatokból megfelelt, midőn Giannino di Guccionak érdekes, de sőt regényes történetét megírta.

X. Lajos, francia király 1316 június 15-én elhunyván, nejét, Klemencia királynét, I. Károly (Róbert) magyar király nővérét, várandó állapotban hagyta hátra.

A királyné szülei az elhunyt király öccse, a későbbi V. vagyis Hosszú Fülöp vitte a kormányt azzal, hogy ha az özvegy királynénak fia születik, viszi tovább a régensséget a szülendő király nagykorúságáig; ha pedig leánya születnék, akkor Franciaország törvényes királyának koronáztatik.

A várandós királyné mellé pedig két főurat rendeltek, kik feleségeikkel együtt mindig körülötte maradjanak, gondját viseljék neki és születendő gyermekének.

Klemencia királyné 1316. november 15-én gyermeket szült, kit Jánosnak nevezett és süvének, Hosszú Fülöpnek anyósa, Artois grófné tartott a keresztvizre.

De ezen Artois grófné rossz szemmel nézte a királyi gyermeket, és ohajtá, vajha meghalna, minthogy ez esetben veje következne a francia trónon. Gyanította ezt a királyi gyermek őrizetével megbízott két főúr, a miért, midőn arról volt szó, hogy a kisded királyt Artois grófné karján a nemzetnek ünnepélyesen bemutatassák, nem őt, hanem Mária nevű dajkájának, ki bizonyos Guccionak volt felesége, csecsemőjét öltöztették föl ékesen. tették fejére koronát és őt adták át Artois grófnénak. Tették pedig azt azon előrelátásból, ha baj esnék, ne a királyi kisdednek essék baja.

E gondoskodás helyesnek bizonyult, mert Guccionak a királyfit helyettesítő gyermeke a következő éjjel csakugyan meghalt. Sugdosták, hogy a halálnak Artois grófné volt az oka, vagy hogy nagyon megszorította a gyermeket, vagy hogy megmérgezte.

Hogy tehát továbbra megoltalmazák a királyfi életét, ama két főúr semmit sem szólt a gyermekcseréről, hanem a királyfit átadták dajkájának, hogy őt tovább nevelje, mint sajátját. Egykoron, — ezzel biztatták a dajkát, — ha majd a fölfödözés ideje elkövetkezik, ezért nagy jutalom és dicsőség éri őt és övéit.

A kicserélt királyfi egy ideig volt dajkájánál nevelkedett Chartresben, midőn pedig 9—10 éves lett, vélt atyja vette magához Sienába. Mária pedig, a nevelő anya, titkát megőrizte haláláig.

Halálos ágyán azonban, 1345-ben felfödte a dolgot gyónatójának, Jordán, szent-ágostonrendi szerzetesnek, és megbízta, keresse föl a királyfit, közölje vele történetét, hogy megtudja, miszerint jogosan őt illeti meg Franciaország koronája.

Jordán barát előbb a gyermek nevelőatyja, Guccio iránt tudakozódott, de megértvén, hogy ez Chalonsban még felesége előtt meghalt, nem igen sietett föladata teljesítésével. Rettegett Valois VI. Fülöptől, ki akkor Franciaországon uralkodott, nem annyira a maga személye miatt, mint inkább ha netán szerzetes rendjét e miatt veszedelem érhetné! Hanem lelkiismerete folyton furdalta, mert azt hitte, hogy a sok csapás Franciaországot az időben azért sujtotta, minthogy törvényes királya meg van fosztva trónjától.

Hiányzott mégis Jordán barátban az erkölcsi bátorság, mely e kényes ügy megindításához kellett. Megbízta tehát egyik szerzetes társát, Antal barátot, hogy ő keresse föl a királyfit, mondjon el neki mindent, és adja át volt dajkájának halálos ágyán tett vallomását, melyet számára leirt.

Antal barát 1354. júliusban csakugyan útnak indult, de Genovánál tovább nem érkezett. Itt igen megbetegült. Nehogy tehát a halál utolérje, még mielőtt küldetése végére jutott, értesülvén, hogy Cola Rienzi másodszer Róma élére került, irt hozzá levelet, ebbe beleszölte Mária asszony vallomását és Isten nevére kérte, fogjon azonnal a francia királyfi kereséséhez.

Antal barát e levele 1354. szeptember 6-án érkezett Rómába Cola kezéhez, ki Avignonban a pápai udvarban hallott már a gyermekcseréről, a miért legott lelkesen kezébe vette a neki szánt ügyet. Embereket küldött Guccio fia Giannino fölkeresésére, kik őt Sienában csakugyan fel is találták. Október 2-án Giannino már a Capitoliumban Cola előtt állott. Cola kikérdezte szülei, ifjúsága, élete folyása felől, és mivel nyilatkozatait egyezőknek találta Antal barát előadásával, nem kételkedett, hogy a törvényes francia király áll előtte. Lábaihoz borult tehát és közölte vele

dajkájának vallomását, lemásoltatta azt számára és megerősítő aláírással látta el. Ebben Gianninot X. Lajos francia király fiának, következőleg törvényes örökösének megismerte, egyúttal ígéretet tett neki, hogy érdekében congressust hi össze Rómába, melyben jogát elismerteti Európa összes fejedelmeivel. Addig azonban, míg ezek megtörténnek, mély hallgatást tanácsolt.

Ismeretes, hogy Colát egy hét mulván, azaz 1354 október 8-án meggyilkolták, főntebbi ígéretét tehát nem teljesíthette. Giannino pedig, ki eddig posztógyártó volt, visszatért szövöszékéhez szerény életét tovább folytatandó Sienában, és titkát gyóntatóján, frá Bartolon kívül senkivel se közölte.

Hanem frá Bartolo egyike volt azoknak, kikben e titok annál kevésbé fért meg, minthogy ő is lsten sujtó haragját, melylyel a francia nemzetet ostorozta, annak tulajdonította, mert a francia trónt idegen bitorolja, és a poitiersi szerencsétlen csata után (1356) felfödözte a nagy dolgot sienai polgártársai előtt.

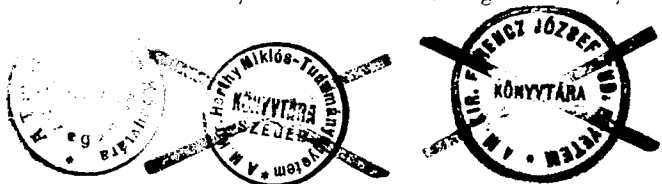
E felfödözésre általános lelkesedés keletkezett. A városi tanács azt a végzést hozta, hogy Gianninot atyja trónja elnyerésében segíti, hat titkárt adott melléje, irt érdekében a császárnak, a nápolyi, magyar, angol és navarrai királyoknak, kik rokonságot tartottak a francia királyi házzal, nem különben a francia kormányoknak; frá Bartolót elküldötte Rómába azon célzattal, hogy ha a főváros megismeri a trónkövetelő jogait, ez nagy előnyére fog szolgálni.

Kezdett Giannino ügye lendülni. A római tanács senatoraival és a pápai helytartóval együtt részére állott; a navarrai király fivére megismerte jogát; a francia király követei e minőségben nem is merték magukat mutatni; Landau, a híres zsoldos vezér érdeklődött iránta; a zsidók ötvenezer forintot ajánlottak, többet is ígértek neki, ha őket majdan megtűri Franciaországban.

De csakhamar változás állott be a sienaiak gondolkodásában. Giannino irigyei megértették a polgárokkal, hogy magoktartásával a francia kormányban könnyen ellenséges indulatot támasztanak, mi által kereskedelmök nagy kárt szenvedhet. Erre meghököltek a kislelkű szatócsok: a régi tanácsot megbuktatták és letettek Guccio pártolásáról.

Ez elhagyottságában azon szerencsés ötlete támadt Gianninónak, hogy fölkeresi rokonát, Nagy Lajos magyar királyt.

1357. december 3-án érkezett Budára, a hol gyanakodva fogadták. De miután Lajos király megbírálta okiratait, melyeket meggyőzőknek talált, miután a magyar idős b főurak és főasszonyok, kik hajdan a francia udvarban megfordulának, hasonlatosságot találtak Giannino és állítólagos szülei közt, sőt értesülve voltak az előadott gyermekcseréről; miután a magyar király küldöttei, jeles és ügyes férfiak, kiket az alatt, míg Giannino Magyarországon tartózkodék, titkon Franciaországba küldött, onnét visszatérve,

Istenre és a szent korona iránt tartozó hűségükre erősítették, hogy minden akként történt, a mint azt Giannino elbeszéllette: Nagy Lajos király a Guccio fiának nevezett Gianninot nemcsak rokonának (unokatestvérének), X. Lajos francia király és Klemencia királyné fiának megismerte, hanem ügyét titkos pecsétje alatt kiadott levelében Európa összes fejedelmeinek melegen ajánlotta. (1358. május 15.)

Hogy többet nem tett érte, annak okát abban találják, mert az országnagyok ellenzették. a folytonos háborúk pedig megakadályozták a fegyveres beavatkozást.

Nagy Lajos levele mindamellett nem maradt hatás nélkül. Gianninot, ki 1359. augusztus 6-án utazott vissza Sienába, itt ezentúl általánosan János királynak czímezték. Avignonban, hol 1360. évi márczius havában találjuk, megnyerte ügyének a főurakat, főpapokat, bíborosokat, csak a pápa színe elé nem juthatott. Némely délfraancia városok is meghódoltak neki és pénzzel látták el, melyen zsoldos csapatokat fogadott szolgálatába stb.

Azonban hiányzott e jámbor praetendensnél az erély és ügyesség, mely nehéz ügye keresztülviteléhez szükséges leendett. Végre is az ármány ülte diadalát fölötte. Saját katonái ejtették foglyúl, és kiszolgáltatták a Provence kormányzójának (1361. január 7.), ki őt urához, Tarantoi Lajos sicíliai királyhoz küldötte Nápolyba, hol fogolyképen őrizték.

Aztán már csak haláláról értesülünk. Ivadéka azonban még hosszú ideig élt Sienában.

A m. kir. központi meteorológiai intézet földrajzi hossza.

(Kivonat *Konkoly Miklós* lt. január 17-én bemutatott értekezéséből).

Értekező ez alkalommal egy új módszert terjeszt elő földrajzi hosszkülömbiségek meghatározására. (Részletes leírása a Math. és Term. tud. Ért. X. köt. 63—67 lapján), s egyszersmind alkalmazza is e módszert az ógyallai csillagda, és a budai meteorológiai intézet csillagvizsgálója közti hosszkülömbiség megállapítására. Előterjesztése végén összeállítja a Budapest területéről ismeretes földrajzi hosszkülömbiségeket, ú. m.

Berlin-Széchenyihegy == — 22° 22',99

Berlin-Meteorol. Intézet == — 22° 33',05

Berlin-Budai főreáliskola == — 22° 33',70

Berlin-Gellérthegy == — 22° 36',48

Berlin-Műegyetem == — 22° 40',50

vagyis pl. a Meteorológiai Intézet 22 első és 33,05 másodpercnyire esik Berlintől kelet felé.

Azurit a Laurion-hegységből Görögországban.

(Kivonat *Zimányi Károly* május 16-án benyújtott értekezéséből).

A Laurion-hegységet Attikának déli részén a görögök már Kr. e. az V. században szorgalmasan bányászták az ott nagy mennyiségben található ezüsttartalmú galenit kedvéért. Négy századdal utóbb a bányák csaknem teljesen el voltak hagyatva s majd kétezer évig senki sem törődött velők. Mintegy 25 évvel ezelőtt újra megkezdték e vidéken a bánya- és kohóműveleteket, eleinte csak a régi bányák anyagát és az ólomsalakokat dolgozva fel, később az érczeket is bányászva. Jelenleg leginkább két hatalmas társaság — egy görög és egy francia — üzi a bányászatot e vidéken, a technika legújabb eszközeivel. Nagyrészt ennek köszönhető, hogy a gyűjteményekbe már több szép és ritka, sőt új ásványfaj is került Laurionból. A bányászat főanyaga most is az ezüsttartalmú galenit; nem oly fontos már a mangantartalmú limonit. Ez érczek legnagyobb részt a mészkö és csillámpala érintkezésén fordulnak elő, vannak azonban a mészköben tömzs-alakú érczetetepedések is.

Újabban Laurion bányáiból kiváló szépségű azurit-kristályok jutottak a gyűjteményekbe. G. von Rath meg is emlékezik róluk, de sem ő, sem más eddig még nem írta le őket kristálytanilag.

Szerző a nemzeti múzeum ásványtárában levő szép anyagot vizsgálta meg, s kristálytani méréseinek eredményeit a Matematikai és Természettudományi Értesítő X. köt. 198—206. lapján egész terjedelmében közzé tette.

Az elektromos jelző-készülékekről.

(Kivonat *Schuller Alajos* rt. június 20. tartott székfoglalójából).

E székfoglaló értekezés első része az elektromos órákkal, a második az ezen órákkal kapcsolatban működő átviteli eszközökkel foglalkozik. Amazoknál folyton egyirányú mozgás átvitele, emezeknél, mind pl. a hőmérő, nedvességmutató stb. esetében ellenkező mozgások áttétele kívántatik.

A pontos járású önálló elektromos óra előállításának legfőbb akadályát az érintkezés teszi. A használatban levő száraz érint-

kezésnél, hogy biztos legyen, tetemes nyomás szükséges. Ezt az ingának kell kifejtetni, a mi által az inga lengése visszahatást szenved. Ez okból az elektromos szerkezetet nem szokták magán a normál-órán alkalmazni, hanem egy kevésbé pontos járású órával idézik elő a megszakitásokat, magát a normál-órát pedig mechanikai úton súlylyal vagy rúgóval hajtják.

Azonban az erőnek mechanikai átvitele az ingára szintén változtat a lengési időn, s ha az akadályok változnak, e befolyás változó mértékben érvényesül s így az óra nem járhat egyenletesen. Értekezőnek már hat évvel ezelőtt (Math. és Term. tud. Ért. III. köt.) sikerült a higany-érintkezést rendkívül biztossá tennie, s minthogy ez az érintkezés az inga járását sokkal kevésbé módosítja, mint a száraz érintkezés, minthogy továbbá nem látszott lehetetlennek, hogy elektromos szerkezettel egyenletesebb járás érhető el, mint a mechanikai úton hajtott órával, értekező, a higany-érintkezésre alapítva, egy önálló elektromos órát szerkesztett, a melynek részletesen kifejtett tervezetét ezennel előterjeszti.

Az értekezés második része azon elektromos jelző készülékekkel foglalkozik, a melyeknek az a célja, hogy valamely mozgás távolabbi helyen ismétlődjék. Így pl. ha egy hőmérőnek, hygrometernek, barometernek, vizállás-jelzőnek stb. változásait akarjuk az eredeti készüléktől távoleső helyeken szemlélhetővé tenni, mindez esetekben ilyen elmozdulásokat jelző készülékekre vagyunk utalva. Több efféle készülék jutott nyilvánosságra, leginkább telethermometer néven, azonban mindannyi lényeges hibákban szenved, s vagy nem mutatják a változást folytonosan — mint a különben igen jónak ígérkező Moennich-féle szerkezet, melynél a hőfok fölismerésére telefonban kell hallgatózni — vagy pedig megbízhatatlanok. Értekező az eddigi készülékek hiányait az által mellőzte el, hogy feláldozva a telethermometer és a hozzá hasonló szerkezetek önműködő természetét, a folyamzárást a hőmérő stb. járásától függetlenül végezteti. Ezt úgy éri el, hogy a telethermometert órával hozza kapcsolatba. Mind eme jelző készülékeknek, mind az előbb említett elektromos órának részletes rajzokkal fölvilágosított leírása a Math. és Term. tud. Értesítő X. kötet. 209—221. lapján olvasható.

A levegőben égéskor keletkező nitrogén melléktermékek meghatározásáról.

(Kivonat *Ilosvay Lajos* lt. június 20-án tartott székfoglalójából).

E dolgozat célja az égéskor képződő nitrogén melléktermékek súlya s az elégt test súlya közt a kapcsolatot megállapítani. Az ammoniakot értekező a Nessler-féle oldattal colorimetrikusan határozza meg, a salétromossav meghatározására jó sikerrel használja a sulfanilsavat és naphtilamint. A salétromsavat hidrogénben redukált vassal és kénsavval változtatta át ammoniakká s a szükséges correctiókat figyelembe véve megállapította a salétromsavnak megfelelő ammoniakot. Ezúttal a hidrogén és a faszén elégeésekor képződött melléktermékek mennyiségét határozta meg. Ha 1 kg. hidrogén ég el, 0.1621 gr., ha 1 kg. faszén ég el, 0.783 gr. nitrogén alakul át ammoniakká, salétromossavvá és salétromsavvá, ha azonban 600⁰-on kiűzített faszén ég el, 0.073 nitrogén alakul át salétromossavvá és salétromsavvá. Ez utóbbi esetben az ammoniak-alakban meghatározható nitrogén, csekélységénél fogva, biztosan alig vehető számba.

Magas feszültségű, változó erőter létesítése elektromos sűrítőkkel.

(Kivonat *Korda Dezső* június 20-án benyújtott értekezéséből).

Korda úrnak, ki jelenleg Párisban, a Sorbonne laboratoriumában tesz kísérleti tanulmányokat, feladata volt egy töle tervezett s nagy üzemre szánt ozon-fejlesztő sűrítőben tíz-tizenöt-ezer voltot meghaladó váltakozó potenciál-külömbiséget létrehozni. A transzformator-tekercek alkalmazását, a melyek ily nagy feszültségnél igen gondos elszigetelést kívánnak, s ennél fogva költségesek és egyébként is körülményes elrendezésűek, el akarta kerülni. Módot keresett tehát és talált is arra, hogy a szükséges potenciál-külömbiséget magának a sűrítőnek kapacitásával létesítse. Kedves kötelességének tartja, hogy e megoldást, a hozzá vezető elméleti megfontolások kapcsán, először is a m. tud. Akadémiához nyujtsa be. (E dolgozat egész kiterjedésében a Mathematikai és Természettudományi Értesítő X. köt. 252—272. lapján jelent meg).

Ujabb barlangok az erdélyi Érczhegység övéből és a Fejér-Körös hunyadmegyei völgyszakaszáról.*

A Fejér-Körös forrásától Hunyadmegye határáig terjedő völgyszakaszon a M. Tud. Akadémia segélyével végzett barlangkutatásai ugyan nem elégitik ki szerző várákőzésát, a mennyiben az egész területen, a jobb- és balparti mészképződvények bejárása után, csupán 22 barlangos üregesedést sikerült kinyomoznia. Ezek közül is alig nyolcz jöhet barlangszámba s 14 olyan fajta kisebb odú vagy ravaszlyuk (dolina), melyet a nép ingadozó elnevezése emelhet csupán a barlangok (pestere) sorába.

Kutatási sorrendjét az *Ompoly* forrásaihoz közeledő I. *Dupa Piatra* nevű hegyi községben kezdette meg s a balparti magaslatokon haladt le egészen *Al-Vácza* hévíforrásáig. Ezen az egész vonalon *Dupa Piatra* négy kisebb ürege (1. Pestere a *Valea Grohocel* falurész felett; 2. *Pestere* nevű dolina a *Valea Cornecel* falurész felett a *Piatra Cornuliuion*; 3. a *Piatra Bodiesului* és *Buldiu* odvai; 4. üreg a *Magura-tetőn* = *Huda in Coltiu Maguri*) után a végállomáson *Al-Vácza* mögött *Tataresd* falu határában találkozott barlangokkal; míg a közbeeső *Pogyele*, *Karacs-Czebe* mésztömegei barlangmentesek.

II. *Tataresd* barlangjához a legegyszerűbb út a váczai patak mentén kínálkozik *Kazanesden* át, minthogy e patak épen barlangjainkból ered. *Lunkáról* is igen ajánlatos a kiutazás, mert a Fejér-Köröshöz sokkal közelebb hajló vízválasztót a *Vurvu Borinál* (850 m. *Visca* és *Füzes-Bogara* faluk irányában) alig 292 m. hágóval elérve: mindenütt a gerinczen haladunk nyugatra, mignem a Maros felé lejtő *Brassó* hegyi falu *Dealu* (hegy) nevű házcsoportjánál, közel a vízválasztó alatt, a *Valea Satului* vizere közelében, tehát *Tataresd* külső határszélén, a *Miedia* (középső) mészsztírtben egy 80 m. hosszú csepkőbarlangra akadunk. A zámi állomásról alig öt órai lovaglással elérhető barlangot a *Hegyes-Drocsa* és erdélyi *Érczhegység* érdemes buvára, *Lóczy Lajos* egyetemi tanár nevével tüntette ki szerző. Népnyelven ez is *Pestere*. Az erdőségen lefelé *Kazanesd*nek haladva, a kalauzunkul szegődő patak mentén a *Face mare* = *Nagy ábrázat* nevű balparti

* Téglás Gáborától a Mathem. és Természettud. Közlemények XXIV. köt. V. számában közzétett értekezés ismertetése.

sziklában egy szűk és egy vízer kifolyásul szolgáló barlang állít meg, melyet a nép egyszerűen *Pestere* néven ismer. Az elécsörgedező víz a főpatakkal egyesül.

III. A *Fejér-Körös* balparti vidékein ily módon hat barlangos üreggel találkoztva, a jobbparti hegységre térünk át s ott *Körösánýáról* éjszak felé *Grohot* helységénél egy sziklaszoros átellenes két falában *négy* barlangosodás köti le figyelmünket, ú. m. a szoros *a) jobbparti* sziklájában levő 1. *Hidacska barlang* (*Pestere-Curtii Podesiului*), egynehezen megközelíthető 26 m. hosszú, időnként vízfolyásul szolgáló üreg; 2. *Kutyaszorító* (*Vurtiescu cinesului*) nevű dolina a *Chicera* sziklatetőn; mely egy hegyi lakos eltévedt kutyájáról vehette nevét; 3. *Tyikala* odva (*Pestere Ticala*) nevű szűk, kétnyílású sziklaszakadék, *b) a balparti sziklafalban*: 4. egy 51.5 m. hosszú lépcsőzeten emelkedő tekintélyesebb cseppkőes barlangra akadunk, melyet *dr. Koch Antal* kolozsvári egyetemi tanárról nevezett el. A helyszínén *«Kakas-barlang a hegyi ösvény alatt»* (*Pestere Cocosiloru sub Calea Dealului*) néven ismerik a *Syringa*-cserjék és kőomladványok közt igen nehezen megtalálható barlangot.

IV. *Kis-Ribiczé-nél* = *Ribicsora* *«La Csisma»* nevű dolinába menekültek a katonafogdosás idején az üldözött legények; a balparti sziklában egy *Cetecoja* nevű üreget emleget a nép, melyet azonban megtalálnia nem sikerült.

V. *Felső-Grohot*-ra haladva, valamint onnan *Tomnatek* és *Bulzsed* hegyi községekhez szolgáló ösvényeken számos *dolinával* találkozunk.

VI. *Felső-Grohot* és *Bulzsed* között a *Sólyomkő* (*Piatra Solmiloru*) éjszakra nyíló nedves és hideg (1883. július 27-én d. u. 4 órakor 18° C. légköri hőmérséklet mellett + 4° C.) ürege érdemel említést.

VII. A legtöbb és legtekintélyesebb barlangok *Bulzsed*, óriás területre szétszóródó hegyi községben fogadnak. Így: 1. A *Bulzkő* barlangja (*Pesterea Buldiului*) a hasonnevű szirtben. A két kapuzat közül az éjszaki alulról megközelíthetetlen s csak a délin szállhatunk be a 10 m. magas s hatalmas kőzúzáddal teleszört főcsarnokba, mely 55 m. éjszaki irány után éjszaknyugatra fordulva, még 40 m. folytatódik, s ott mielőtt meredeken megszakadna, balra egy földalatti, cseppkőekkel tündöklő csarnokba nyílik. A méreteinek nagysága által meglepő s hóolvadás, esőzések alkalmával a hegyi vizek átzuhogó árájától háborított és görelyekkel ellepett barlangot *Primics György* kolozsvári múzeum-őrrel nevezte el.

2. *Pajták barlangja* (*Pestere Pojetii*) a Dealu *Rusesdilor*-ban. *Bulzsed* egyik házcsoportja, a görög keleti Péter-Pál napján (július 13.) tartani szokott leányvásárokról elhíresült *Gaina*

havas alá szolgál. A mint arrafelé akarunk a Gaina vizének torolatánál (Gura Gaini) fordulni, a *Dealul Pietri* szirtszorosa fogad a jobbparti meredeken, egy 36 m. hosszú barlang odvat mutatva már jó messziről. A barlang tavairól, mély szakadékaikról, járhatatlan elágazásairól mesés hírek szárnyalnak a nép ajkán. Minthogy az előreszből a cseopkődudorok a továbbhaladást megnehezítik, ezért járja ritkán a nép, s innen támadhattak az alaptalan mesék is.

3. A *Kövestető* (Dealul Pietri) tetején egy ravasz-lyukat «*feneketlen barlang*»-nak (*Pesterea fere fundu*) nevez a nép. Régebben marhák hullottak bele s ezért kövekkel ki kezdték tölteni.

4. A feneketlen barlangtól éjszakra a Gaina felé néző, lapos hegyháton öt hatalmas tölcseres mélyedés = *dolina* sorakozik.

5. Az ötödik dolina mögött megnyíló mélyedésből egy jelentékeny patak zuhogása vonja magára figyelmünket. Beereszkedve, hatalmas, mintegy 30 cm. magas ivezetes portálával egy barlang nyílik a gyér cserjékkel díszített szirthomlokzat alá s ugyanoda rohan patakunk is, mely 30 m. távolságban egy sziklarészen nagy robajjal eltűnik, hogy az imént elhagyott fővölgyön a Kövestető déli oldalán források alakjában ismét felszínre kerüljön. A barlang még 25 m. messziségben járható s további ismeretlen folytatása az elébb említett öt dolina irányában haladhat. A hatalmas arányaival, cseppkövesedéseivel kitűnő barlangot *Barcsay Kálmán*, Hunyadmegye volt alispánja s jelenlegi országgyűlési képviselőről nevezte el.

6. *Bulzsed*-nek Torda-Aranyosmegye szélén Alsó-Vidra szélső házai érintésével a csertés erdőségen át fölkereshető *Felső-Streutz* nevű falu részénél a Körös forrásait tápláló *Dealul Crisului* hegy lejtőjén egy dolina.

7. Beereszkedve a *Fejér-Körösnek* rengeteg erdők ölen kezdődő völgyszakadékaiba, egy mellékvölgyből szép vízesés vonja magára figyelmünket. Azelőtt a jobbparton egy barlangnyílás fogad. A tudatlan nép, mely Abrudbánya, Verespatak s a többi helység közelségénél fogva szenvedélyes bányászhajlamokat ápol s ott is aranyat keres, a hol természet szerint az nem terem, itt is a mészkőzetben kísérté meg szerencsáját. Az emberi lakóhelyektől távoleső üreget bányának nézve, a 12-ik métertől 8 m. hosszúságban löporral tovább robbantották. Ott jártamkor egy mellékfűlkében kapát, teknőt találtam annak jeléül, hogy a tudatlan próbálkozók tovább szándékoztak dolgozni. A nép «*Bolondok barlangja*»-nak (*Huda bolondulni*) nevezi, miután egy megbolygult ifjú ott keresett volt menedéket.

Felső-Streutz falurészénél a nép még egy nagy üreggel kecsegtette, melyben 1848/49-ben az Abrudbányára bevonult honvédség elől az oláh fölkelők menedéket találtak volna. Ez

üreg hollétét azonban a bizonytalan és megbizhatatlannak tapasztalt útbaigazítások segítségével kinyomoznia nem sikerült.

Itt tehát a bejárt terület mennyiségre is sokkal szegényebbnek bizonyult a Maros jobb partját párhuzamosan követő hegységnél. Minőségre se állják ki e barlangok amazokkal a szembeállítást, mert csupán a *tataresdi* felső, a *grohoti* sziklaszoros *Kakasbarlangja*, *Bulzsed három barlangja* mutatnak terjedelmesebb kifejlődést s ezek egyúttal cseppkövesedésükkel is felülmúlják a többi.

Őslénytani és praehistorikus szempontból e barlangok egyike sem jöhet említésbe. Csupán a grohoti szoros egy hidformán áthajló sziklájánál (azért Podunak is hívják) sikerült idáig az ősember háztartásának nyomait kimutatnia. És általában az egész Fejér-Körös területén felettébb kevés őskori emlékekkel rendelkezünk — legalább idáig. Így Mihályfalváról (Miheleny) egy kőfejsze van a dévai múzeumban. Körösbányáról Kovács Ferencz marosvásárhelyi apátplebános a gyűjteményét egy trachit kőfejszével gyarapítá. Karácsról egy kezdetleges buzogányt látni Nagy-Enyeden a Herepey Károly főgymnasiumi tanár buzogóságát dicsérő iskolai múzeumban. Végre Pogyelénél 1868-ban egy bronz-lelet került napfényre, hogy azután el is kallódjék.

Folyóiratok szemléje.

1. AZ «ATHENAEUM» szept. 15-iki *harmadik* számában a közlemények sorát Lyka Károly: A modern művészet bölcselete című tanulmánya nyitja meg. A művészetnek sohasem volt annyi doctrinája, mint századunk második felében, a jelenkorban. Ezerféle irányban ágazik szét a sok művészeti hitvallás s az összkép, melyet a modern képzőművészetek termékei mutatnak, szaggatott, zavaros, ellentmondásos. Valamennyi mégis egy csomóba fut össze; s ez a csomópont: a realistikus áramlat — párhuzamos avval, mely szelleméletünk egyéb tényezőiben is hatalmas erővel jelentkezett s ezzel együtt ama nagy napok egyikén született meg, a melyen Párisban először hangzottak fel ágyúdörej közepett a szabadság, egyenlőség, testvériség eszméi. Az a főjellemvonás pedig, mely a modern művészetet a régitől elválasztja: a modern művek egész megjelenésének új alakja, mely főképen a monumentális elem kihaltában jelentkezik. A másik vonás: a tragikus, nagyszabásu elem kerülése s a nyugalom s békés pihenés hangulatának uralkodója; a minek az oka, a pszichológiai finomságok előszere-tétén kívül a technikában is fekszik. — Meltzl Oszkár: A magyar parlament reformja című államjogi tanulmányát folytatja. Első sorban azt a kérdést fejtegeti: nem lehetne-e a választási rendszer

alapjául az intelligenciát fölvenni? Majd Schwarcz Gyula: Államintézményeink és a kor igényei című munkájában tett javaslatait ismer-teti. A mi után visszatér az 1874-iki választási törvényhez, s ennek különböző intézkedéseit taglalja. Végezetül a képviselők mandátumának tartamáról, a választási eljárásról s a ház szabályairól tesz figyelemre méltó megjegyzéseket. — A harmadik cikk «Mozgás és Érzés» czímen Beljak B. Pál tanulmánya. Feré K.: «Sensation et Mouvement» című munkájáról. Feré mint orvos, több munkájában bizonyos előszeretettel foglalkozik a psychikus élettünemények dinamiko-mechanikai magyarázatával. Jelen munkában a mozgás és érzés azonosságának bebizonyíttatását tűzte feladatául, ez alaptételének igazolására különféle részint egészséges, részint neuropathikus egyéneken végzett észlelések és érzési ingerlésekre hivatkozik. Combinálja a részleteket és a gyógyászat, általában a psychiatikus gyógykezelés és kísérletezés tényeiből is hoz fel egynehányat. Ily módon az érzés és mozgás csodálatos összefüggését teljes következetességgel keresztül vezeti a psychikus élet majdnem minden mozzanatán. Tagadni nem lehet, hogy Feré rendkívül ügyesen foglalta össze és csoportosította adatait, és ha nem is oldotta meg végleg feladatát, az érdeklődőket kétségtelenül gondolkodásra kész-teti. — Bánóczi József: Apáczai Cseri János működésének és történeti jelentőségének tisztázásához nyújt útbaigazító adatokat. — Várnai Sándor: «Az utolsó nádor és kora» című jellem- és korrajzban Magyarország utolsó nádorának tragikus alakját mutatja be, s az átalakulás ama nagy folyamatát rajzolja, mely a régi Magyarországot elhullott fiai vérének ifjító fürdőjéből phönikként emelte ki. Ez átalakulást hiba volna egyedül a márcz. 15-ike emberei művének tulajdonítani. A politikai kormányrendszer minden bűnének, a köz-erkölcsök elsatnyítása tette le alapját már az iskolákban. Tízezer császári spion örködött polgárságunknak nemcsak élet- és vagyonbiztonsága, de erényei felett is és teljesítette a besúgó szolgálatot. A hadsereg organikus bajokban sínlődött. Míg végre az administratív rendszer beleverte az utolsó éket a magyar alkotmányosság védbástyáiba. A nemzet közvéleménye hiába tiltakozott a hivatalos mandarinenthum azon legújabb teremtményei ellen, kik 5—6000 forintos fizetésekkel azt a missiót vállalták magukra, hogy Magyarországot a conservatív majoritás táborába hajtsák: a *reformerheltnémkedés* szele most felül-ről kezdett fújni, s a felvilágosult absolutismus lett a jelszó. Másfelől azonban a nemzeti követelések is erőszakosabban kezdtek nyilvánulni. elannyira, hogy a nádor maga volt kénytelen élére állni a mozgalom-nak, hogy azt legalább a törvényes mederbe szorítsa és szabályozza. A felirat átnyújtására Bécsbe küldött deputatio élére ő maga állott, bármily világosan látta is helyzetét abban a tragikus alternatívában, hogy vagy az udvar bizalmát játsza el örökre, még abban az esetben is, ha mindent megkap, a mit a nemzet nevében kívánt, vagy pedig semmit sem ér el, és akkor Magyarországha sohasem térhet vissza többé.

«Tudom jól — jegyezte meg — hogy ha magyar miniszterium nélkül térek vissza, az országgyűlési ifjúság királylá kiált ki. Már pedig, ha megszűnök is nádor lenni, még sem szűnök meg főherczeg lenni. Ha ez történnék, egy fél óra alatt túl leszek a határon és Magyarország soha sem lát többé.» Ösztönszerű előérzete annyiban be is teljesedett, a mennyiben Jellasic hán előnyomulása első hírére K o s s u t h, hogy a fenyegető véres conflictust kikerülje, *tényleg felajánlotta István főherczegnek* a magyar koronát. A történetírás tartozik István nádor emlékének azzal az igazsággal, hogy ő a maga részéről határozottan visszautasította az ajánlatot. «Inkább fogom — ezek voltak saját szavai — ha a szükség úgy hozza magával, vándorolva koldulni kenyeremet királyomért, sem mint hogy tőle koronát lopjak.» A főherczeg loyaltitása ma már minden kétségen fölül áll. De szerencsétlenségére, a jelenetnek nem voltak közvetlen tanúi, s ez elég volt arra, hogy a nádor, egy végzetes félreértés következeként. majdnem egy álló évtizedig ette a száműzetés kenyerét. Augusztus 9-én, tiz évi távollét után láthatta újra hazáját. Csak azt a vágyát nem érthette el soha, hogy ismét államszolgálatba lépjen. — Az *«Irodalom»* rovatban H a f t l D e z s ő: E. W. Scripture «Ueber den associativen Verlauf der Vorstellungen» című dolgozatát ismerteti. — r. — ó pedig a *«Mind»* című angol folyóirat I. és II. számának tartalmáról számol be.

2. A BUDAPESTI SZEMLE szeptemberi füzetének tartalma: *Heinrich Gusztáv Körner Zrinyi-drámája* című tanulmányában a dráma történetéhez szolgáltat néhány új adatot, alapul vévén Bischoff Henrik legújabb füzetét, mely tulajdonképp adalék kíván lenni a fiatalon elhunyt költő születésének százados évfordulójához. Szól a Körner és Kisfaludy Károly közt fennállott viszonyról. Nem tartja valószínűnek, hogy Körner Kisfaludyval már ennek bécsi tartózkodása első heteiben megismerkedett és oly bizalmasabb viszonyba lépett volna, minőt Toldy Ferencz föltételez. Mert többek közt chronologiai nehézségek is Toldy följegyzése ellen szólnak. Majd áttér Zrinyi forrásaira, melyek között van Werthes Frigyes Zrinyi-drámája. A württembergi származású Werthes Fr. 1784—1791-ig a pesti egyetemen az aesthetika tanára volt. Pyrker János is írt egy «Zrinyi halála» című szomorújátékot, melyet Körner valószínűleg ismert. — A névtelen cikkkiró folytatja a k a t h o l i k u s c l e r u s s é r e l m e i 1848 előtt és után című tanulmányát. A vegyes bizottság jegyzőkönyvére 1813-ban kiadott legfelsőbb elhatározások a várerődítési járulék beszedését elrendelik. A helytartótanács ellene van a megadóztatásnak; a káptalanok is újra felszólalnak s remonstratiók legfelsőbb helyre fölterjesztetnek. A kancellária 1817-ben maga is aggályának adott kifejezést, s azt javasolja, hogy az érsekek, püspökök és apátokra nézve a gyakorlat maradjon meg, de a káptalanokra a segély ne mindenkorra, állandólag, hanem csak bizonyos, jelesen hat évre és ennek leteltével ismét néhány évre vetessék ki. Az 1817. aug. 19-én kelt kir. elhatározás föntartja az adó-

zást. A káptalanok tovább is remonstrálnak és az 1825/7. évi országgyűlés a clerus sérelmét az országos sérelmek közé veszi s orvosoltatni kéri. Az 1827. ápr. 4-én kelt kir. kézirat ez ügyet egy második vegyes bizottság elé utasítja. Ez csak 1834-ben ül össze, szerző ismereti Kussevich előadó előterjesztését, s másoknak véleményét és javaslatát. Az előadó Kussevich csatlakozik Bartal javaslatához, melyet a vegyes bizottság a kamara képviselőjének hozzájárulásával elfogad. — *Haraszi Gyula* Bevezetés a francia tragédia történetéhez címmel kimutatja, hogy a francia tragédia a francia nép benső természetében gyökerezik. Egy test egy lélek vele. A francia színművészet Lekaintól a mai legnagyobb francia tragikus színművészig, Mounet-Sullyig, bizonyos alapvonásokban nem igen sokat változott. Kimért gestusok, merev mozdulatok, hirtelen változva kiszámított heveségűekkel; folytonos deklamálás, énekszerű recitáció, mint azt már száz évvel ezelőtt lady Morgan megjegyezte. A szépirodalmi részben *Drachmann Solger* tengeri és tengerparti történetek című beszélye Buján Mihály fordításában és *Gyulai Pál* «politikai xéniák» vannak közölve. Egy névtelen szerző (I. G.) Néhány könyv Shakespereről címmel tanulmányt írt Molnár György, Raich J. M. és Campbell Tamásnak Shakespererrel foglalkozó műveiről. E két utóbbinak műve magyarra is le van fordítva. — *Pólya Jakab* nemzetgazdasági irodalmunk című cikkében rámutat ennek fogyatékaira, hiányaira s ezzel kapcsolatban azokra a bajokra, melyek ebből származnak; továbbá kiemeli, hogy miként lehetne megszüntetni azokat az okokat, a melyeknek nemzetgazdasági irodalmunk gyöngeségét tulajdoníthatjuk. A főokot abban látja, hogy a nemzetgazdasági képzettségre nem fordítanak kellő gondot. Másik nagy hiba nálunk az, hogy tankönyveink alig említnek magyar munkát. de annál többet hivatkoznak idegen, különösen pedig német munkákra. Nemzetgazdasági irodalmunk önállósítására és függetlenítésére kell törekedni. Az Értesítőben a földmívelésügyi m. kir. miniszternek 1890. évi működéséről szóló jelentése, Lenkernek Geschichte der Wiener Journalistik, Mikszáthnak a «Galamb a kalitkában» című munkái vannak ismertetve.

3. A NEMZETGAZDASÁGI SZEMLE szeptemberi számát *dr. Ráth Zoltán* értekezése «Az ár-statisztika feladatairól, különös tekintettel hazánkra», nyitja meg. — A gazdasági statisztika általában kedvezőtlenebb helyzetben van, mint a népesedési statisztika. Ez utóbbi a fejlettség nagyon magas fokára jutott el, míg az elébbi csak törekeket képes nyújtani. Pedig a közgazdaságtan nem nélkülözheti a statisztikát gyakorlati feladatainak megoldásánál; a lélektani deductiók nem nyújtanak annyit, hogy abból a társadalom gazdasági életét megismerhetnők. Mihelyt nem egy, hanem több ember egymásba kapcsolódó, egymást súroló, akadályozó cselekvése kerül szóba — s a közgazdaságtan tulajdonkép csak e pontnál kezdődik — azonnal reá-

szorulunk a társadalmi élet mérőeszközüre, a statisztikára. Ma még a közgazdaságtan vajmi keveset kap a statisztikától ahhoz képest, a mit tőle várnia kell. a jövőt illetőleg azonban indokolt a remény, hogy a statisztika ezen ága óriási fejlődésen fog keresztül menni. A mi az ár-statisztikát illeti, az többféle tudományos czélnek szolgál. Ezek legrégibbe a pénz értékének, azaz vásárlási képességének meghatározása s az abban beállott változások nagyságának megállapítása, mi az ú. n. indexnumber-ek segélyével történik. E feladat hazai szempontból nem bír jelentőséggel, itt a nyugati nagy világpiacok árainak kell az alapot képezni; nekünk csak az a feladat marad fenn, megállapítani, hogy mekkora az a köz. mely e világpiacok és hazai főpiaczaink árai közt fennáll, mennyi hatása van arra a közlekedési eszközök viteldíjainak s a vámoknak és minő különbözet irandó a kereskedő osztály nyereségének számlájára. Ellenben nagyon jó szolgálatot tehet nálunk a jó ár-statisztika a nemzetközi forgalom értékbecslésének megkönnyítésére, a mennyiben az értékmegállapító bizottság számainak ellenőrzését lehetségessé teszi. Ezenkívül az ár-statisztikától egy országon belül nem kevesebbet várunk, mint azt, hogy felvilágosítást nyújtson az egyes vidékek gazdasági jellegéről, fejlődésfokáról. Semmi sem adhat oly tömör, egységes kifejezést valamely vidék gazdasági helyzetéről, mint az árak színvonala általában s aztán e színvonalon belül az őstermékek és iparcikkek árának egymáshoz való viszonya. E viszonyok folytonos szemmeltartása nemcsak termelő osztályaink, hanem államférfiaink szempontjából is elsőrendű fontosságú feladat. Szükség van még ár-statisztikára a javakban kifejezett munkabér mérhetésére s általában arra a célra, hogy az egyes osztályok háztartásának költségeit megismerjük, valamint arra is, hogy a közvetítő kereskedelem, esetleg fogyasztási szövetkezetek hatását tisztázzuk. Az ár-statisztika adatait részben készen kapja a rendezett piacok árjegyzéseiben, melyek felett csak némi ellenőrzés kívánatos; más részben azonban terjedelmes adatgyűjtés útján szerezhethi csak be azokat. Miután a kis kereskedelem árai számtalan helyen képződnek, a statisztikának itt a közvetlenül a forrásig nyúló adatbeszerzés nagy technikai nehézségeket okoz. Ezek kikerülése azonban egészen jól sikerülhet néhány fontos típust képviselő kereskedő vagy kisiparos kiválasztása által. A másik nagy nehézség abban rejlik, ellenőrizni azt, hogy mindenkor és mindenütt egy és ugyanazon fajú és minőségű árúnak ára állapíttassék meg. Hazánkban az ár-statisztika egybeszerzéséhez kereskedelmi és iparkamaráink buzgó közreműködésére volna szükség. — Azután *Havas Miksa* ír az «Élethbiztosításról a földhitel szolgálatában». — Közgazdasági íróink mindannyian hangoztatják, hogy felette kívánatos, hogy földbirtokosaink tehermentes birtokot hagyjanak utódaikra. E nagy cél elérésére azonban a törlesztési kényszer még távolról sem elegendő: de megvalósítható az eszme, ha az életbiztosítás nagyszerű vívmányait a földhitel szolgálatában hasznosítjuk. Biztosító intézeteink

eddigelé kivétel nélkül akkép szerződnek, hogy először a fél fizet s a társaság csak a jövőben teljesítendő kötelezettséget vállal. Fordítsuk meg az eljárást, adjon készpénzt a biztosító társaság s a fél vállaljon a jövőben teljesítendő kötelezettséget. Például akkép, hogy a biztosító társaság készpénzben ad a kölcsön kérőnek 10.000 forintot, melynek törlesztésére az adós élethossziglan fizeti az előre kiszabott évi díjat. pl. a 35 éves egyén a tőke $7\frac{1}{51}\%$ -kát s a biztosított fél elhalálozásával a teher megszűnik. Az Első Magyar Általános Biztosító társaság tételei értelmében az ily adós a készpénzben kölcsön felvett összeget élethossziglan, de legfeljebb 30 éven át fizetendő $7\frac{1}{46}\%$ -kos részlettel törleszthetné. A törlesztés eme módjával könnyen el volna érhető, hogy a 35 éves gazda 30 év alatt szabadulna adósságától. korábban bekövetkező halála esetén pedig tehermentes birtokot biztosítana gyermekeinek, oly évi díj fizetése által, melynél a vidéki takarékpénztárak csupán kamat fejében is nagyobb összeget szednek. Ez eszme legkönnyebben úgy volna megvalósítható, ha annak kivételére a biztosító vállalat valamely földhitelintézettel szövetkeznek. — Végül *dr. Gadi Jenő* folytatja és befejezi «Csanád vármegye közgazdasági és közművelődési állapotáról» szóló értekezését. — Csanádmegyében a közép-birtokos osztály egy része halad a korral, gazdaságát jól fölszereli és boldogul is; a másik rész azonban tömegesen megy tönkre okszerűtlen gazdálkodás és könnyelmű pénzkezelés miatt. A kisbirtokosság két részből áll: a régi úrbéres községek lakóiból s a kincstári telepítvényesekből. Az előbbiek helyzete általában kedvező. A közigazgatás reformja kívánatosnak tűnik fel, nagyon sok a tennivaló a közegészségügy érdekében. A gyermekhalandóság rémítő nagy; az alig felcseperedett fiúkat reggeltől estig dolgoztatják. A táplálkozás rossz, különösen a tótságnál. Legnyomorultabbak a telepítvényes községek lakásviszonyai. Általában a telepesek helyzete az, mely felhívja a figyelmet, Csanádmegye egyik nyílt sebére. Az első telepítések a harmincz-negyvenes években a dohánytermelés felkarolására irányuló célzattal történtek a kincstári birtokon. A telepek az egyes családoknak húsz évre és húsz hold terjedelemben adattak haszonbérbe. E területek 1875-ben kisebb részletekben megváltattak a volt bérlők által. A 15 telepes község közterhei azonban egyre szaporodtak a hátralékok felduzzadása miatt. A bajok már a nyolczvanas évek elején orvoslást igényeltek. de a kormány csak a törlesztési határidő meghosszabbításába egyezett bele. mi nem képezi a kérdés kielégítő megoldását. A telepes birtoka rendszerint nem elég arra, hogy abból magát és családját fentarthassa s a váltás-összeget s egyéb közterheket lerója. A telepesek egyébként nagyon külterjesen gazdálkodnak, gazdasági ismereteik hiányosak. Az állattenyésztés Csanádmegyében nem áll azon a színvonalon, melyen kellene, hogy álljon. A kisebb gazdák állattenyésztése körében csak a lótenyésztés tűnik ki, mi Mezőhegyes közelségében nem is tekinthető érdemnek. A szarvasmarhatenyésztés, Makó kivételével, sok kívánni

valót hagy hátra. Az ipar kezdetleges fokon áll, a mezőhegyesi nagyobb gyárak és néhány kivételre dolgozó gőzmalom kivételével gyár-ipara a megyének nincs. A házi ipar az előtt jelentékenyebb volt, de az újabb időben nagyon aláhanyatlott. A hitelviszonyok Makón jók, de a falvakban uzsorások vannak s egyes nagyobb községekben némely torontálmegyei takarékpénztárak ügynökei és közbenjárói nyúzzák a népet, mely több helyen el van adósodva. A népoktatás kielégítő, középiskola a megye területén nincs. A birtokosságnak egy nagy része nem vesz részt a városi társas életben, hanem künn a pusztaságon külön köröket alkot, a mi kulturális szempontból sajnálandó. — A «Közgazdasági havi krónikában» dr. Mandello Károly augusztus hó fontosabb gazdasági eseményeit sorolja fel és látja el jegyzetekkel. — Az «Irodalmi Szemlében» dr. a külföldi közgazdasági folyóiratok legifjabbikat, az osztrák iskola organumát képező «Zeitschrift für Volkswirtschaft, Socialpolitik und Verwaltung» című tudományos szaklapot mutatja be, megemlékezvén annak keletkezéséről és ismertetvén az első két füzet tartalmát. Kiemelkedik ebből Böhm-Bawerknek szellemes és modern programvázlata, Baernreithernek «Socialreform in Oesterreich» cím alatt az utolsó évtizedben Ausztriában meghonosított, valamint tervbe vett szociálpolitikai intézményeket tárgyaló hosszú értekezése s végül Wieser tanulmánya «Grossbetrieb und Produktivgenossenschaft» cím alatt. Ez utóbbi a socialis kérdés egyik igen figyelemreméltó oldaláról veszi vizsgálat alá. A munkás és munkaadó közti ellentét, mely a nagyipar következménye, a nagyipari szervezet módosításával volna elérhető. A nagyipar jelenlegi szervezete hasonlít a korlátolt egyeduralmi alakhoz, a korlátok a munkásvédelmi törvényhozásban állanak, mely megnyirbálja a vállalkozó teljes rendelkezési szabadságát. A munkások termelési szövetségei a teljes demokráciát képviselnék, de az ipari vállalkozás természetével ellenkezik a vezetés egységének oly fokú hiánya, minő e szervezeteket jellemzi és működésüket eredménytelenné teszi. A középút a helyes, s e tekintetben a francia emberbarátok, Godin, Leclair és Boucicaut kísérletei volnának fejlesztendőek. — A «Statisztikai Értesítőben» Sasvári Ármin «Vázlatok a Balkán államokról» cím alatt először Bulgária mezőgazdasági viszonyait ismerteti egy a philippopoli kiállítás alkalmából kiadott hivatalos közlemény alapján, azután pedig a román statisztika jelen állásával foglalkozik, adva a román hivatalos statisztika, nevezetesen a népszámlálások viszontagságos történetét és bemutatva a Carp minisztertől a folyó évben újjászervezett statisztikai hivatal havi értesítőjének első füzetét. — A «Könyvszemle» 4 lapot foglal el.

4. A «MAGYAR NYELVŐR» IX. füzetében Kicska Emil folytatja a magyar «hangsúly és szórend» törvényeit fejtegető értekezését E részben a pozitív és negatív tagadó mondatokkal foglalkozik. Mind a pozitív mind a negatív mondást ugyanazon módon tagadjuk, s ez abban áll, hogy az előre bocsátott tagadó szócska után fordított rend-

ben következnek a szerkesztmény tagjai, azaz hogy tagadva mintegy visszamondjuk az állítást, (pl. *fát vág* — *nem vág fát*; *fát* nem vág — *nem* nem vág *fát*). Mind a pozitív mind a negatív mondás tagadásánál az általánosabb, a határozandó fogalom következik a tagadás jele után, a különbség csak az, hogy ott pozitív, itt negatív a határozandó fogalom. — B é l t e k y K á l m á n a *tapos*, *gázol*; *kopik*, *vásik* rokonértelmű szavak jelentésbeli különbségét állapítja meg a mai nyelvhasználat nyomán. — B a r t h a J ó z s e f a palócz nyelvjárás alakitani sajátosságait ismerteti részletesen. — S z a r v a s G á b o r az egyetem magyarságát s a jogtudomány nyelvének a meg nem érthetőség elcsenevészését bírálja. Például a H a j n i k I m r e «Egyetemes európai jogtörténet» című munkáját hozza fel. Apróra szedett bizonyítékokkal mutatja ki, hogy ez nem áll ugyan nyelv tekintetében azon az alantas színvonalon, amelyen a jogi műveknek legnagyobb része, de azok az idegenszerűségek és visszasságok, amelyek a napi sajtónak majdnem minden egyes számát díszítelenítik, jó részt e munkában is föllelhetők. — K ö r ö s i S á n d o r Kovács Gyulának «Latin elemek a magyar nyelvben» című munkáját ismerteti, hiányait pótolja, tévedéseit helyreigazítja. Módszeres hibája a műnek, hogy sok szót egyenesen a latinból származtat, holott a hangalak, vagy a történelmi adatok tanúsága szerint valamely más nyelv révén jutottak a magyarba, pl. *citrom*, ném. *zitron*; *fáklya*, szláv *vakla*; *gálya*, olasz. *galea*; *letácsol*, oláh *tac* (olv. *tács*); *pogány*, ol. *pagano*; *tégla*, olv. *tegola*, stb. A kisebb közlemények közül megemlíti, hogy: Z s o l n a y G y u l a pótlólag több szóról kimutatja Lázár Béla ellenében, hogy azok nem a Bartzafalvi «uj» szavai, hanem régebbi kelettek. — S t e u e r J á n o s a *zsolozsma* szó szláv *sluzba*-ból alakultát motíválja a közbeeső hangtani változásokkal; L e h r V i l m o s a «nő, né» használatáról szóló előbbi cikkéhez fűz pótló megjegyzéseket; *r. s. t.* nyílt levelet intéz a szerkesztőhöz. (Még egyszer a Budapesti Szemle s a magyar nyelv). — Népnyelvhagyományok: Szólásmódok, Tájszók.

5. EGYETEMES PHILOLOGIAI KÖZLÖNY. A VI—VII. kettős füzet első cikke Szabó István terjedelmes nekrológja *Csaplár Benedek*-től, melynek végét csak a következő füzet fogja közölni. — A második cikkben *Vári Rezső* szövegjavításokat közöl a Kr. utáni II. században élt Kilikiai Oppianus tanköltőnek «Halieutica» cz. művéhez, melynek kiadását a lipcei Teubner-czég reábizta. Szerző e hajdan sokat olvasott és másolt munkának, mely öt énekből és 3506 hexameterből áll, összes (19) kézíratait alaposan áttanulmányozta és a szöveg megállapításában több helyütt kénytelen volt a conjecturális kritika mezejére lépni. E conjecturái közül ismertet és indokol ezúttal ötöt. — A következő cikkben befejezi *Hegedűs István* terjedelmes Persius-tanulmányát. Ez utolsó részletben folytatólag jellemzi a híres szatíra-író valóási és erkölcsi fölfogását és meghatározza írói álláspontját. Főleg Nisard ellen polemizálva, kiemeli Persius kiváló jelességeit. Oly költőt

lát benne, ki Lucretius mellett, mint ennek ellenlábasa, a bölcselmi elemet belevitte a költészetbe, még pedig az irány oly mélységével, mely tanúságot tesz arról, hogy gazdag érzélemvilágát csak a rideg stoikus elvek nem engedték tiszta költői kifejezésre juttatnia. — Azután *Lázár Béla* a jezsuita drámaírók sorából Illei Jánost tárgyalja, a ki 1725-ben született Komáromban, 1744-ben lépett a szerzetbe, melynek feloszlatása után Budán lett a retorika tanára, innen 1790-ben szülő-városába tért nyugalomba, hol 1794-ben halt meg. 1766-ban adta ki Boethius híres művét magyar fordításban («A bölcseségnek vigasztalásáról») és a következő évben drámáit: «Három szomorújáték, Salamon, Ptolomaeus és Titus. Kettejét enenmaga szerzette, harmadikát pedig Metasztáziuszból fordította». De folytatta munkásságát nyugalomba vonulása után is. 1790-ben jelent meg «Tornyos Péter» cz. boházata és «Külömbféle elmefuttatások» cz. francziából fordított műve, a következő évben pedig latin iskolai drámái: «Ludi Tragici» t. i. David poenitens, Absalon in Patrem perduellis és Lessus sive David lugens filium Absalon. Irodalmi működéséről tisztelettel emlékezik meg már Révai, ki őt akadémiai tagnak ajánlja, egy korabeli névtelen író ítélete szerint pedig darabjai «vetekednek akármely olasz vagy franczia tragédiával». Szerző egyenként tárgyalja Illei színműveit, melyek közül az első, «Salamon király, Lászlónak foglya», magyar tárgyú. Forrása Bonfinius. bonyodalma sekélyes. Második darabjának (Ptolomaeus) forrása Justinus; szerzőnk szerint e színmű az első. színpadra készült, hatásos és jellemekkel, cselekvénnyel, bonyodalommal bíró igazi dráma, mely nyelvünkön és magyar ember tollából megjelent. Harmadik darabja Metastasio «La clemenza di Tito» cz., különösen Mozart zenéje által híres színművének nem épen sikerült fordítása. Fontosabb negyedik darabja, a «Tornyos Péter» cz. «farsangi játék», melynek hőse egy garabonciás diák, tárgya egy diák-furfang, melyet Illei eshetőleg valamely idegen forrásból vett. A darab főúrdeme cselekvényének egy pár ügyes fordulatában áll; de jellemfejléstéről, jellemalkotásról, szerkezeti egységről nem igen szólhatni. Ellenben kiváló jelessége népies, sokhelyt komikus élű, mindvégig ügyesen, simán gördülő nyelve. Illei latin drámáit nem tárgyalja a szerző. — A következő czikkben befejezi *Kont Ignác* az 1886. és 1891. közt Franciaországban megjelent philologiai munkák ismertetését, ezúttal a «francia irodalom» körébe tartozó rendkívül gazdag irodalmat méltatva és jellemezve.

A hazai irodalom rovatában *ifj. Reményi Ede* nagy elismeréssel ismerteti Cato bölcs mondásainak latin szövegben és magyar fordítással eszközölt kiadását, melyet Némethy Géza szerkesztett és a M. T. Akadémia class. philologiai bizottsága közzétett. A szövegekritika alapos, a fordítás egyöntetű és magyaros nyelvezetű, a jegyzetek a szerzőnek széles ismereteiről és gondos eljárásáról tanúskodnak. — Utána *Haraszti Gyula* bírálja Macbeth iskolai kiadását Péterfy Jenőtől,

melynek szövege a Szász Károly fordítása. A bíráló nagyon helyesli, hogy Macbeth iskoláinkban olvassassék és azért örömmel üdvözlí e kiadást. A fordításra vonatkozólag főlemlít néhány tévesen fordított vagy nehezen érthető helyet, mire a jegyzetekre és a dráma aesthetikai méltatására némely pontokban eltérő véleményét nyilvánítja. Mindent összegezve jóra való, hasznavehető, egyes részeiben pedig határozottan szép munkának nevezi e commentárt. — Sok kifogást emel *Pozder Károly* Szerelemhegyi Tivadarnak «Görög régiségek és művészettörténelem» cz., a görögöt pótló tanfolyam számára írt könyve ellen, még pedig úgy tárgyi mint nyelvi tekintetben. A szövegbe nyomott képeket is kevés kivétellel homályosaknak és díszteleneknek találja. Legjobbnek mondja a magánrégiségeket tárgyaló részt, elvi ellentétben van a szerző mythologiai fölfogásával, a művészettörténetben pedig kifogásolja, hogy a zene egészen mellőzve van. — *Váczai János* elismeréssel bírálja Imre Sándor könyvét: «A néphumor a magyar irodalomban,» melyben szerző a mult század végéig, sőt a jelennek elejéig minden oly művet ismertet, hacsak néhány szóval is, a melyben tárgyához adatot talált. De bíráló sajnálja, hogy szerző az irodalom kiválóbb alkotásainál nem időz hosszabban és hogy nyelve meg stilje föltűnően nehézkes. — *Dóczi Imre* bírálja Kassai Gusztáv Antigonekiadását, melynek ugyan nem minden conjecturájával ért egyet, de melyet mégis alapos és gondos kritikával végzett munkának mond.

Néhány kisebb közlemény után e vaskos füzet tetemes részét (544—624) «A magyar philologiai irodalom 1891-ben» című könyvészeti áttekintés foglalja el, melyet ez évben is *Hellebrant Árpád* dolgozott ki. E kimutatás 2096 szám alatt összefoglalja a hazánkban 1891-ben az általános nyelvészet, az árja és ugor összehasonlító nyelvtudomány és a keleti nyelvek, valamint a magyar, latin-görög, germán, román és szláv philologia, de az aesthetika és művészettörténet terén is megjelent könyveket, értekezéseket és egyéb hirlapi cikkeket.

A M. Tud. Akadémia jegyzőkönyvei.

HUSZONHETEDIK AKADEMIAI ÜLÉS.

Hetedik ö s s z e s ü l é s.

1892. október 3-án.

B. EÖTVÖS LÓRÁND akadémiai elnök úr elnöklete alatt jelen voltak: gróf Kuún Géza, Markusovszky Lajos, Pulszky Ferencz, Zichy Antal t. tt.; Beöthy Zsolt, Fröhlich Izidor, Goldziher Ignác, Hantken Miksa, Heinrich Gusztáv, Jakab Elek, König Gyula, Pauer Imre, Pauler Gyula, Schwarz Gyula, Szabó József, Szász Károly, Szilágyi Sándor, Than Károly, Tóth Lőrincz, Vécsey Tamás, Wallasics Gyula r. tt.; Acsády Ignác, Asbóth János, Asbóth Oszkár, Ballagi Aladár, Bogisich Mihály, Csánki Dezső, Csontos János, Czobor Béla, Fejérfataky László, Hegedűs István, Horvát Árpád, Jekelfalussy József, Majláth Béla, Munkácsi Bernát, Nagy Gyula, Óvári Lipót, Pasteiner Gyula, Réthy László, Simonyi Zsigmond, Télfy Iván l. tt. — Jegyző Szily Kálmán főtitkár.

208. Elnök úr a szünet után először egybegyűlt tagokat melegen üdvözli s az ülést megnyitja.

209. A főtitkár bejelenti NENDTVICH KÁROLY r. tagnak, a chemia magyar nyelven művelése és tanítása egyik első úttörőjének, július 5-én. TODARO ÁGOSTON r. tagnak, Olaszország senatorának, a palermói fűvészkert igazgatójának, a kitűnő jogásznak és fűvésznek április 18-án, s végre RENAN ERNŐ világhírű nagy írónak, 1859-óta Akadémiánk külső tagjának a tegnapi napon történt elhunytát. — Az Akadémia fájdalmas részvétellel veszi tudomásul e nagyérdemű három tagjának elhunytát és fölhívja az osztályokat, hogy emlékbeszédek tartása iránt határozzanak.

210. Ezzel kapcsolatban bejelenti, hogy a fő- és székváros, tekintettel Nendtvich Károlynak a tudományos irodalom körül szerzett érdemeire, hamvai számára dísz-sírhelyet engedélyezett. — Köszönettel vétetik.

211. DOHRN ANTAL k. taggá választásáért megleghangú levélben köszönetét fejezi ki. — Tudomásul van.

212. A cseh tudományos Akadémia, magyar nyelven írt levél kíséretében megküldi az alapítása emlékére vert érem két példányát. — Köszönettel vétetnek s megőrzés végett a könyvtárnak adatnak át.

213. Az Akadémia meghívott TISZA KÁLMÁN ig. és l. tag főgondnokságának Komáromban szeptember 18-án tartott jubileumára. Az Akadémia képviselőtere, elnök úr Konkoly Miklós l. t. és Beöthy Zsolt r. tagot kérte föl. — Tudomásul vétetik.

214. A győri Kisfaludy-szoborbizottság meghívta az Akadémiát az október 2-án végbement leleplezési ünnepre. Az elnök úr az Akadémia képviselőtere Jókai Mór t. és Rákosi Jenő l. tagot kérte föl. — Tudomásul vétetik.

215. A főtitkár bemutatja a beszerzetti városi levéltárban talált XV. századi latin-magyar szótárnak eredeti kéziratát, Finály Henrik l. t. rávonatkozó értekezésével együtt. — Áttétetik az I. osztályhoz.

216. Bemutatja a szeptember 30. határidővel lejárt pályázatra érkezett pályaműveket.

- I. **Gr. Teleki-jutalom** (vigjátékok): 1. Az én özvegyem. Jelige: Out of sight, out of mind. — 2. Egy fess leány. Jelige: Hiuság asszony a neved. — 8. Lángész. Jelige: A kinek nem ünge, ne vegye magára. — 4. Pályázat vigjátékra. Jelige: Gyakran nevetünk stb. — 5. Névtelen. Jelige: Neveünk. — 6. Ki szeret igazán? Jelige: Minden ember boldogsága saját életfelfogásától függ. — 7. Bárdy Imre, (szomorú). Jelige: Nincs nő, ki, ha érzelmet gerjesztett stb. — 8. A madarak. Jelige: Madarat tolláról. — 9. A honvédek. Jelige: Jobb karommal védem a hazát stb. — 10. Jó parthie-k. Jelige: Plus valet favor in judice. — 11. Az eladott asszony. Jelige: Vive la fin de siècle. — 12. A papa. Jelige: Kaczagjatok.
- II. **Farkas-Raskó-jutalom** (Hazafias költemény). 1. Kemény Simon. Jelige: Kinek az ég alatt már senkije stb. — 2. 1848/9. Jelige: Erősnek üdv az ábránd. — 3. Árpád megjelenése. Jelige: Régi dicsőségünk sohse muló fénye stb. — 4. Szózat. Jelige: A megkéssett fecske csevegése stb. — 5. A magyar nemzet himnusza. Jelige: Ezer esztendeje annak... — 6. Márczius 15. Jelige: A magyar név megint szép lesz. — 7. Az áldozat. Jelige: Hass, alkoss, gyarapíts. — 8. Az alvó hősök. Jelige: Mind hősök ők. — 9. Öreg Bunkó temetése. Jelige: Non ha il palio, chi non corre. — 10. Dal. Jelige: Dalt a leánynak. — 11. A budai kir. palota az agg Dunához. Jelige: Bécs várostól nyugotról keletnek. — 12. Hazám ifjúságához. Jelige: Előre! — 13. Hősök emléke. Jelige: Tettök sugára átragyog stb. — 14. Fobász. Jelige: Nemzeti önértet. — 15. III. István király. Jelige: Vagy nincs-e lantos itt közel stb. — 16. Az öreg Boczko. Jelige: Justum ac tenacem... — 17. Szt. István király. Jelige: Celestin. — 18. A magyar néphez. Jelige: Még az apagyilkosnak is meg kellene kegyelmezni stb. — 19. Nemzetemhez. Jelige: Ébredj, hazám! — 20. Magyar ne hagyj magad! Jelige: Ne bántsd a Magyar! — 21. Corvin János. Jelige: Meghalt Mátyás király stb. — 22. A Duna mellett. Jelige: Dicső mult, szép jövő. — 23. Az élet könyve. Jelige: A verseny nyílt, a nemzet él. — 24. Új magyarok dala. Jelige: Minden ember legyen ember stb. — 25. Cserhalom hőse. Jelige: Laudis-laus.
- III. **Bulyovszky-jutalom**. (Ódai költemény). 1. Óda. Jelige: Él magyar, áll Buda még. — 2. Alkalmi ódai költemény. Jelige: Kossúth. Nemzet és Király! — 3. Szabad Haza. Jelige: Legszebb ország hazám. — 4. Honvédelmi emléknapi. Jelige: Nagy a világ és annyi milliója stb. — 5. A magyar ifjakhoz. Jelige: A költészet, fája életem stb. — 6. Rákóczi sárja. Jelige: Quench' dare our beacon lights stb. — 7. Fobász. Jelige: Ne bántsd a Magyar! — 8. A vizaknai hősök. Jelige: Mind hősök ők stb. — 9. Ezredéves ünnepre. Jelige: Csak törpe nép felelhet ős nagyságot stb. — 10. Az alkotmány. Jelige: Bizalom az élet aranya stb. — 11. A magyar nemzethez. Jelige: Éljen a haza.

- IV. **Lévay-jutalom.** (Berzsenyi D. élete). 1. Berzsenyi D. élete és munkái. Jelige: Nevem kivívtam mély porából stb. — 2. Czim ugyanaz. Jelige: Forr a világ bús tengere.
- V. **Lukács-jutalom** (Magyar hang- és alaktan.) 1. Magyar hangtan és alaktan nyelvtörténeti alapon. Három kötet Jelige: Gutta cavat lapidem.
- VI. **Első M. Ált. Bistosító társ. jutalma.** (Olasz valuta). 1. Az olasz valuta története. Jelige: Le royaume d'Italie est stb.
- VII. **Lévay-jutalom.** (A köszénbányászatra vonatkozó törvényes intézkedés) 1. A szénbányászat jogi szabályozása, (bányajogi tanulmány). Jelige: Istennél a siker, embernél a becsületes igyekezet.
- VIII. **Ullmann-jutalom.** (A dunai hajózás fejlődése). 1. A dunai hajózás fejlődése Magyarországon 1830 óta. Jelige: A munka kenyér. — 2. Czim ugyanez. Jelige: Concordia parvae res crescunt.
- IX. **Péczely-jutalom** (A magyar nemzetségek). 1. A magyar nemzetségek a XIV. század közepéig. Jelige: A hazai családtant csak úgy emelhetjük stb.
- X. **Sztrókay-jutalom.** (A nemzetközi jogsegélyelvei). 1. Nemzetközi magánjog. Jelige: A nemzetközi magánjog még fejlődésben levő tudomány.
- XI. **Beck Miksa-jutalom.** (A budapesti bankok története). 1. A budapesti bankok története az 1867—1891. években. Jelige: Haladás és hanyatlás.
- XII. **Gorove-jutalom.** (A XVII és XVIII. száz. angol moralisták). 1. A XVII. és XVIII. századbeli angol moralisták elméleteinek kritikai ismertetése. Jelige: Quod vere dicimus, etiam si a nullo laudetur, landabile esse natura.

A jeligés levelkék a szokott módon, közös borítékba, lepecsételve az irattárba helyeztetnek; a pályamunkák az illető osztályokhoz tétetnek át.

217. Arenstein József l. t. 1000 frtos és Kristyóri János aradi sütőmester részéről, atyja 100 frtos hagyománya, továbbá Semsey Andor ig. és tt. pályadíj adományának harmadik részlete (20.000 frt), végre ugyancsak Semsey Andornak adománya a Széchenyi emléktáblára (100 frt) és Kautz Gyula ig. és t. t. adománya ugyan e célra (50 frt) a pénztárba befolytak. — Köszönettel tudomásul vétetnek.

218. Felolvastatik az utolsó összes ülés óta megjelent kiadványok jegyzéke. — Tudomásul van.

219. Elnök úr a jegyzőkönyv hitelesítésére König Gyula r. t. és Fejérpataky László l. tagot kéri föl.

Megjelenik
minden hó 15-én,
három-négy ívnyi
tartalommal.

AKADÉMIAI ÉRTESITŐ

SZERKESZTI
SZILY KÁLMÁN.

Szerkesztő
s kiadó hivatal a
Magyar Tudom.
Akadémiában.

III. KÖTET.

1892. november 15.

11. FÜZET.

Sztoczek József emlékezete.

1819—1890.

(Előadta *Szily Kálmán* rt. az október 31-ki összes ülésen.)

Századunk közepén és harmadik negyedének első felében, mind irodalmi, mind társadalmi hatásuknál fogva, hárman tűnnek ki azon hazánkfiai sorából, kik tollal és élőszóval magyar nyelven művelték és hirdették a physikai tudományt.

Működésök iránya és hatása mindhármoknál merőben különböző. de egyben teljesen megegyeznek. Mind a hárman autodidakták a szó legszorosabb értelmében és csak azután, mikor már physikát tanítanak, kezdik maguk is tanulni e tudományt.

Az egyik, mint Hegel követője tér vissza a külföldi egyetemekről. Azonban a főiskolának, melyen tanít, nem bölcsészre s különösen nem ilyen bölcsészre, hanem esetleg éppen physikusra van szüksége. Tanít tehát mindvégig physikát, de természetesen csakis philosophiai irányban. Tanítványai rajonganak érte, s egy Petőfi, egy Jókai évek mulva is, mikor már országos híré férfiak, áldólag ejtik ki *Tarczy Lajos* nevét.

A másik egy tanítórend tagja. Oly tanártól tanulja a physikát, kinek nevét legjobban ismerik a magyar történetírók, mert egy nagy szorgalommal írt segédkönyvvel, az Index alphabeticus Codicis diplomatici Hungariae-vel ajándékozta meg irodalmunkat, t. i. Czinár Mórtól. A fiatal benzés, ily vezetés mellett is, minden szabad idejét a physikai muzeumban tölti. Végezze hát előbb a theológiát s legyen aztán physikus: valóban az lett, a qualitativ physika kitűnő mestere. Nem méregetett ő — hisz hogyan is tanulhatta volna ezt meg — csak megfigyelt, de ebben s a mechanikus leleményességében sokáig utólérhetetlen maradt. Az elektromosság tanának története, ha majd egyszer meg leszen írva, nem egy lapján fogja hirdetni szeretve tisztelt nesztorunknak, *Jedlik Ányos*nak dicsőségét.

A harmadik, a legfiatalabb hármodik között, mérnöknek képezi ki magát s még 1844-ben is, 25 éves korában, azon töprenkedik, vajjon mint gyakorló földmérő keresse-e kenyerét, vagy pedig, mint az elmélet embere, tanszékért versenyezzen. És ő belőle lesz majdan a mérő physikának első képviselője Magyarországon. A jelen órát az ő emlékezetére szenteli Akadémánk, s midőn emléke felújításával engem bízott meg, a tanítványban is a mestert tisztelte meg.

* * *

Sztoczek József 1819. január 19-én született Szabadkán, jómódú iparos szülőktől. Már elemi iskolás korában kitűnő tanuló; nem a gyermekjátékokban, hanem a könyvekben találja örömét.

«Olvas a nagyobbik, nem ügyelve másra:
E fiúból *pap lesz*, akárki meglássa!
Legalább így szokta mondani az apjok,
Noha a fiú nem imádságon kapkod.»

A gymnasium akkori hat osztályát Szabadkán végzi; innen 1834-ben Pécsre megy a philosophiára. Atyja ez évben meghal, özvegyére hat árva neveltetésének gondját hagyva. Az idősebb fiúkat mielőbb szárnyra kell bocsátani: Mihály legyen szabó, József pedig pap, boldogult atyja akarata szerint. 1835 őszén, kitűnően megállott versenyvizsga után, föl is veszik a pécsi egyházmegye noviciusai közé s 79 iskolatárs között mint eminens primus végzi a philosophiai cursust. A következő tanévben a pesti kir. seminarium papnövendéke; itt azonban már nem megy a tanulás oly kitűnő sikerrel: a homiletikából és a jus ecclesiasticumból már csak 10-ik eminens. Érzi, hogy a theologiára nincs hivatása; lelke egyensúlya megrendül, évekig gyötri a gondolat, hogy rosszul választotta pályáját. Mint negyedéves theologus, 1840 tavaszán, a buda-újlaki templomban nyilvános hitszónoklatot tart. Elégedetlen szónoklata sikerével, elégedetlen önmagával. Kitor belőle a végleges elhatározás. Bejelenti kilépését a seminarium rectorának. Szaniszló Ferencz rector, később Nagy-Várad püspöke sajnálattal ereszti el a mindenkitől szeretett növendéket, s a meleg hangú távozási bizonyítványban kiemeli többek közt azt, a mi Sztoczek megjelenésében és társadalmi föllépésében mindvégig jellemző maradt: a komoly, de mindamellett kedves előadási modort (gravemque simul tamen affabilem conversandi rationem). Társai könnyek közt búcsúznak el a világi élet zajos tengerére szálló kedves baráttól.

Egyelőre maga sem tudja, hová fogják sodorni a hullámok. Négy évet jóformán elvesztett életéből; új pályát kell választani

még pedig olyat, a mely hamar meghozza a kenyeret, bármily szűk és keserű legyen is az. A mérnöki pálya akkortájt a legkevesebbre becsültek egyike volt az országban, de két év alatt el lehetett végezni. Sztoczek ezt választotta.

1840 őszén belép tehát a tud. egyetemhez kapcsolt «Mérnöki intézet» hallgatói közé. Itt már ismét a régi kitűnő tanuló; másodéves korában elnyeri a legjobb növendék számára kitűzött jutalmat, a melynek «praemium geometricum» volt a neve. Tanárai *Petzval* Ottó (a mathesis sublimiorból s az oeconomia ruralisból), *Wolfstein* (az architectura analyticából), *Jedlik* (a mechanikából), *Petzelt* (a geodaesiából és hydrotechnicából). Physicát az akkori mérnőkök nem tanultak s a mechanika is, a mit hallgattak, heti két órás populáris cursus volt.

Tanárai közül legnagyobb hatással volt rá a kitűnő geodaeta, Petzei József, a ki később oly tragikus sorsra jutott. (1848-ban Mészáros Lázár, honvédelmi miniszter ugyanis Petzeltre bízta — ki mielőtt a tudomány-egyetem r. tanára lett, mérnök-kari főhadnagy és az olmützi hadapród-iskola tanára volt — a Ludovika-akadémia újjászervezését és igazgatását; ezért azután 1849-ben megfosztatott az egyetemi tanárságtól s valamelyik tanítványa oldala mellett a vidéken, mint földmérő segéd, fejezte be életét.)

Petzeltnek szigorú matematikai szellemű s a gyakorlati végcélú mindig szem előtt tartó előadásai legjobban lebilincseltek tanítványai figyelmét. Sztoczek már el is végezte a mérnöki cursust s időközben meg is nősült, de Petzelttől nem birt megvalni. Inkább nélkülözött és keserves correpetiókkal kereste meg a napi kenyeret, csakhogy két éven át fizetéstelen assistens lehessen Petzelt mellett. Hányadik fiatal ember tenné ezt ma meg? Pedig Sztoczek ezzel vetette meg jövődő nagyságának alapját. Gyökeresen megismerkedett a mérő eszközökkel s megtanult mérni. Tanár és tanítvány együtt dolgoznak; amaz megírja németül, minthogy a magyarban nem eléggé jártas, a Kis katóprikai kathetometert, emez lefordítja magyarra s egyszerre jelenik meg a német és magyar kiadás 1845-ben. E fordítás Sztoczek első irodalmi munkája.

Ez időben történt, hogy a helytartó tanács, hosszú előkészület után, egy újfajta, Magyarországon eladdig egészen ismeretlen iskola, a Pesten felállítandó ipartanoda több tanszékére, köztük egy physikai tanszékre is, pályázatot hirdetett. A versenyzők között van Sztoczek is. Folyamodik, de nem a physikai tanszékért, hanem azon tanítószékek *akármelyikeért*, a melyek a matematikai tudományokat, ú. m. «a számtant, elméleti és gyakorlati mértant és a moztant, vagy a száraz és vízépítészetet a mértani szerkesztésekkel, vagy az általános szám- és könyvvitelt illetik».

A bölcsészeti kar igazgatója, mert ő eléje tartozott a concursualis examenek vezetése, teljes jó indulattal azt a tanácsot adja Sztoczeknek, hogy csak a könyvviteltani versenyvizsgán vegyen részt, a többiekén úgy sem lenne kilátása sikerre. Megfogadja a tanácsot és az egyetem bölcsészeti kara, valamint a helytartó-tanács is, őt jelölik ki első helyen a könyvviteltani tanszékre.

A cancellaria azonban nem nyugszik meg az egyetem fölterjesztésében; minden versenydolgozatot lefordíttat németre, és átteszi az egész ügyet a bécsi polytechnikumhoz fölülvéleményezés végett.

A bécsi polytechnikum teljesen fölforgatja a pesti egyetem kijelöléseit. Megengedi, hogy Sztoczek gyakorlott matematikus, de a könyvvitelben nincs tájékozottsága. A versenyzők közt csak egy van, a ki tekintetbe jöhet, és ez: Conlegner Károly. A cancellaria mindenben igazat ad a bécsi polytechnikumnak, s a szerint történnek a kinevezések.

Innen elesvén, más felé kellett keresnie tanszéket. Ime a zágrábi akadémián megüresedik egy tanszék: de ez a physika tanszéke. Megkísérti ezt is, s ismét őt jelölik ki első helyen, verseny társát, Wenzel Gusztávot, a ki akkor szintén physikus akart lenni, a másodikon.

A zágrábi kinevezés, valószínűleg a bécsi fölülvéleményezés miatt, azonban soká elhúzódik; azalatt a pesti ipartanodán megismétlik a concursust a physikai tanszékre, a mely a multkor eredménytelennek nyilvánított. A versenyvizsgán ketten válnak ki: Sztoczek és Szabó Alajos, az állatorvoslás későbbi érdemes tanára. Sztoczek mellett az dönt, hogy már harmadizben versenyez s hogy szükség esetén, ha helyettesre lesz szükség, akármelyik tanszéket elláthatja.

Jellemző adatok ezek, t. Akadémia, arra a korra, a melyben Sztoczek nevelkedett s tudományos működését megkezdette. Szaktudomány, szakképzettség mellékes dolgok voltak a tanári állás követelményei közt. Fac me talem, talis ero. A könyvvitel-tanra versenyző, nem is egy év mulva, physikai tanszéket kap, és a physikusból esetleg jogtörténész, esetleg állatorvos válik. S a mi a legcsodálatosabb, mindenik nemcsak derekasan megállja végreles helyét, hanem kiváló szakirodalmi munkásságot is bir azon kifejtteni.

Sztoczek valójában csak a kinevezése után kezdett a physikával tüzetesebben foglalkozni, s bizonyára több tanulni valója volt a fiatal tanárnak, mint hallgatóinak. Mennyi szorgalomra és kötelességérzetre, mennyi lelki erőre és tudányszeretetre volt szüksége, hogy szakbeli képzettségének csorbáit helyreültesse. Hallgatói soha sem vehették észre sem azt, hogy fiatal tanáruk ismeretei még talán hézagosaak, sem azt, hogy mennyi munkába,

előkészületbe került neki egy-egy előadás megtartása. Világos fölfogása, erős ítélő-tehetsége s ritka előadó-képessége, belső sugallat útján, megérezteték vele, hogy mit hogyan s mily sorrendben kell előterjesztenie, hogy hallgatói figyelmét lekösse s tárgya iránt érdeklődést keltsen. Előadása modora leginkább Pauler Tivadaréhoz hasonlított. Ugyanaz a komoly s mégis nyájas föllépés, ugyanazok az eleinte kimért taglejtések. Szabatosan, kellemes hangszózással s minden szótag érthető kidomborításával peregnék le ajkairól a leghosszabb periodusok is, de a mint a tárgyba jobban belemélyed, a tények igazsága vagy a gondolatok szépsége mind jobban hat reá; a hang ércesebbé, rezgőbbé válik s az előadás menete szónoki erővel száll fel, magával ragadva a hallgatóságot, a mely néma áhítattal csüng az ékesen szóló ajkakon. A hajdani kir. József-ipartanodának s a belőle keletkezett műegyetemnek régibb hallgatói mind megegyeznek abban, hogy egy tanáruk sem volt, a ki nagyobb hatást gyakorolt volna reájok, mint Sztoczek. Mai mérnöki karunknak több kitünőségétől tudom, hogy tőle tanultak meg tanulni s hogy a matematikát is nem a matematikai, hanem a physikai előadásokon szerették meg, mert itt ismerték föl annak valódi szépségeit.

E nyilatkozatok találóan jellemzik az ő előadásai irányát. Sztoczek nem volt experimentator; figyelme a physikai jelenségek leírásában is mindig a matematikai vonatkozások kiderítésére volt irányozva. Ugyane törekvés nyilvánul irodalmi szakdolgozataiban is. Csakis az első dolgozata tesz kivételt. Ebben egy érdekes jelenségre hívja fel a physikusok figyelmét, t. i. arra, hogy a rhombus-alakra metszett finom aranylevelke, a megtöltött leydeni palaczk gömbje közelében, a vonzás és az elektromos szél ellentétes hatása alatt, libegő egyensúlyban marad. E kísérletet nemcsak Sztoczek, hanem a külföldi physikusok is újnak tartották. Minthogy tíz évvel később, Tyndall vette észre, hogy e kísérletet már Franklin is leírta s hogy Sztoczek csak újra fedezte föl a rég feledésbe ment szép jelenséget.

Második dolgozata egy alkalmi tanulmány volt, a melyet a budapesti katonai parancsnokság megbízásából a Károly-kaszárnya legénységi termeinek levegőjén, Nendtvich Károly tanártársa közreműködésével, 1854-ben tett. A feladat az volt: állapíttassék meg, jut-e a télen rendesen zárva tartott legénységi termekbe annyi friss levegő, a mennyi az egészség fentartására okvetlenül szükséges. A hosszú tanulmány-sorozat végeredménye az lett: hogy egy-egy emberre óránként csak 4 köbméter levegő jut, holott legalább is 10—12 köbméternek, tehát háromszor annyinak kellene jutnia, hogy a levegő egészségesnek mondat-hassék. Ez volt az első ilyenmő vizsgálat, a melyet Magyarországon végrehajtottak.

Ugyanez évben végezte Sztoczek nálunk az első galvanometrikus vizsgálatot. Az 50-es évek elején történt ugyanis, hogy t. társunk, Jedlik Ányos, egy új galván-elemet készített, a Bunsen-elem agyag-celláját sajátosságosan praeparált papiros-cellával cserélvén föl. Mint minden újításnak, ennek is lelkes szószólói akadtak nemcsak idehaza, hanem külföldön is, mielőtt még az új elem elektromindító ereje és ellenállása szabatosan meg is lett volna mérve. Erre vállalkozott Sztoczek s kimutatta, hogy az új elemekben sem az indító erő nem nagyobb, sem az ellenállás nem kisebb (sőt ez valamivel nagyobb) mint a régiekben.

Sok időt és fáradságot szentelt Sztoczek még az aneroid-barométer és a Fessel-féle gyroskop tanulmányozására, amannál a hőmérsék befolyását vizsgálván meg és kijelölván azt a szerepet, a mely e kényelmes instrumentumnak a tudományos vizsgálatokban juthat, emennél pedig, Foucaulttól függetlenül, meghatározván a készülék sokféle forgandóságának tapasztalati törvényét.

Sztoczek önálló tudományos buvarkodásának ideje alig terjed tíz évre s már 1861-ben megszakad. Ezentúl már a nagy tehetségű administratív és szervező erő nyilatkozik meg benne s a tudós csendes munkálkodása végkép háttérbe szorul. Egyes apróbb dolgokat közzé tesz ugyan még, de ezek már csak az »ellopott órák« termékei.

Az 1846-ben Pesten alapított és 1856-ban Budán műegyetemi rangra emelt kir. József-ipartanoda még 1860-ban is oly szerény kis intézet volt, a mely az ő 12 tanárával és 98 hallgatójával egy közönséges két emeletes bérházban is kényelmesen elfért. Ekkor jöttem Sztoczek mellé tanársegédnek s az ő jósága révén, a gyermekifjú szíves fogadtatásra talált a tanárok meghitt összejöveteleiben is. Büszkeséggel néztem, hogy az én kedves főnököm és mesterem tekintélye előtt mily készséggel hajolnak meg a külföldről behozott német tanárok is: egy Schmidl, egy Kerner, jelenleg a bécsi egyetem, egy Haussmann, később a prágai cseh műegyetem tanára. Nem a tényleges igazgató, hanem ő volt már akkor a tanártestület szellemi vezére, s előre lehetett látni, hogy a mint a merev absolutismus megtörik, senki más nem lehet a műegyetem igazgatója, mint ő. Nem kereste e terhes és nagy felelősséggel járó állást, a mely végét volt vetendő az ő tudományos irodalmi munkásságának, de nem is térhetett ki előle. A legnehezebb időkben vette át a műegyetem igazgatását. »Könnyű most uraim — így szólt 1887-ben boldogult társunk, Hunfalvy János, a tudomány-egyetem akkori rektora — könnyű most a rektoroskodás akár a műegyetemen, akár az egyetemen, midőn a kormány mindent megtesz, a mit a főiskolák s a tudomány fejlesztése és mívelése megkíván. Nem

így volt ez abban az időben, mikor Sztoczek az igazgatói tisztelet viselte. Csak ő volt képes nagy tudománya, jellemsszilárdsága, bölcsesége és tapintatossága által egyfelől az akkori intéző és parancsoló közegeknél magának kellő tekintélyt és befolyást szerezni, másfelől pedig tanártársainak s a tanuló ifjúságnak tiszteltét és őszinte ragaszkodását megnyerni. Hunfalvynak, ki azon időben maga is műegyetemi tanár volt, competens ítéletét még csak azzal kell kiegészítenem, hogy Sztoczek nemcsak a napi teendőket végezte el pontosan és lelkiismeretesen, s nemcsak az actualis kérdéseket oldotta meg tapintatosan és mindenkit kielégítő módon, hanem ő hintette el már akkor, az ő bölcs előre látásával, a műegyetem jövődjéről virágzásának magvait. Hányszor rajzolta előttem, rendes napi sétáinkban oda át a budai vároldalon, letekintve az akkoriban oly csendes és pangó Pestre, műegyetemünk jövődjéről képét. «A mint a dolgok fejlődnek, monda, pár év múlva B. Eötvös József lesz megint a magyar közoktatási miniszter: közoktatási ügyünk föl fog virulni s akkor a mi szerény kis műegyetemünkre is nagy feladat és szép jövő fog várni. A tanárok száma meg fog kétszereződni. Előre kell gondoskodni megfelelő erőkről, hogy a mikor a kedvező pillanat megérkezik, már kéznél legyenek.» Kieszközölte a helytartó tanácsnál, a mi akkor nem ment könnyen, mert eladdig példátlan volt, hogy végzett műegyetemi hallgatók államköltségen külföldre küldessenek, maguk továbbképzése végett. Az első, a ki e szerencséében részesült, én voltam, s nem sokára következtek többen barátaim közül. Mikor útra bocsátott bennünket, azt a bizalmas utasítást is adta, hogy ha a külföldi egyetemeken jövőt ígérő magyar ifjakat találunk, iparkodjunk őket a műegyetem szolgálatának megnyerni. Így történt aztán, hogy pár év múlva már Bécsben, Berlinben, Göttingában, Heidelbergben, Münchenben, Párisban, Tübingában és Zürichben kitűnő szorgalommal és sikerrel tanultak magyar ifjak, a kiknek az volt az ambíciójuk, hogy majdan a hazai műegyetemen viszont ők taníthassanak. S a mikor a rég előre látott pillanat megérkezett, mintha csak egyszerre a földből pattant volna elő, egy egész sereg fiatal tudós, telve tudományoszeretettel és lelkesedéssel, ajánlta fel szolgálatát a műegyetemnek.

Büszke önérzettel tekinthetett vissza a műegyetem viziontagságos multjára, midőn 1872-ben székfoglaló beszédét, melyet mint a műegyetem első választott rektora tartott, a következő szavakkal rekesztette be:

«Mint zsenge ipartanoda hagytuk el Pestet, s most 18 év után visszatérünk mint nagyratörőkvő egyetem, melynek megvannak a szükséghez mért szakosztályai, melynek megvan a maga önkormányzata; — mint számkivetett fiú hagyjuk el

a szülővárost, s most visszatérünk mint a tisztos tudományegyetemnek ámbár ifjabb, de egyenjogú testvére; visszatérünk mint nagyjövőjű műegyetem, mely bizonyára jeleit adandja annak, hogy Magyarország nagy nádorának, Józsefnek nevét méltóan viseli.»

És mindez, t. Akadémia, legnagyobb részben Sztoczek műve volt.

A műegyetem kormányzatában tanúsított szervező talentuma, előterjesztéseinek tapintata megszerezték számára a közoktatási ügyek élén álló férfiak teljes bizalmát. Befolyása és munkaköre a közoktatás terén, a magyar minisztérium helyreállítával, évről évre növekedett. 1872-től kezdve a közoktatási tanács alelnöke s műszaki alosztályának elnöke, 1874-től a középiskolai tanárképző intézet igazgatója s a középiskolai tanárvizsgáló bizottság elnöke. Boldogult társunk, mikor mind eme melléklivaltokat, melyek jóformán csak nobile officiumok voltak, minisztereink egyenes fölkerésére magára vállalta, még férfi-kora teljében állott; évek multával, mikor már e hivatalok ügyforgalma tetemesen megnövekedett s az ő physikai ereje hanyatlani kezdett, maga is elviselhetetlennek találta már a vállaira nehezedeő terhek súlyát, de vaskövetkezetessége és kötelesség-érzete nem engedte, hogy terhein enyhítsen, bárha leroskad is alattok. E mellett szorgalmasan eljárta a főrendiházba, melynek 1885-ben lett tagjává; tevékeny részt vett tudományos társulatainknak legaprólékosabb tanácskozásaiiban is. A Természettudományi Társulatnak (miként ezt más helyen és más alkalommal bővebben kifejtettem) elnöki tisztét viselte 1865-től 1872-ig, tehát épen a legnehezebb időkben, mikor e társulatunk gyökeres reformját élte át, s azontúl is mint választmányi tag mindvégig a legszorgalmasabbak közé tartozott. Részt vett a M. Mérnök- és Építész-egyesület megalapításában s ennek is alelnöke volt hét éven át s mindvégig legbuzgóbb tanácsadója éppen a legnehezebb ügyekben. Hogyan is tudta volna megvonni közreműködését és útbaigazító tanácsát hajdani kedves tanítványaitól, kik, valahányszor az egyesület termébe belépett, sorfalatt képezve, a tisztelet és szeretet őszinte kifejezéseivel üdvözltek benne egykori mesteröket. Nem feledte ő el soha, hogy ő is mint okleveles mérnök kezdte pályafutását, s viszont a magyar mérnökök is érezték, hogy régi kartársuk, ha ki is emelkedett körükből, nemcsak a maga tekintélyét, hanem az egész kar díszét és nymbusát is emelte.

Utoljára hagytam, t. Akadémia, azon kiváló szolgálatok föl-
említését, a melyeket boldogult társunk mint másodelnök és majd két éven át mint helyettes elnök itt, a M. Tud. Akadémiában teljesített. Ez utóbbiak még úgys mindnyájunk emlékezetében élnek. De kevésbbé ismeretesek, különösen a III. osztály körén

kívül, azok az érdemek, a melyeket ő éppen ez osztály szellemének gyökeres átalakítása, tudományos színvonalának emelése körül szerzett. 1858-ban, mikor Sztoczek az Akadémia tagjává választott, a matematikai és természettudományi osztályban régi világbeli mérnökök, mezőgazdák és orvosok tették a tagok többségét. Bizonyos kedélyes dilettánság ömlött el az egész osztály működésén, s ez okból nem is volt az osztálynak valami nagy tekintélye az Akadémiában. Sztoczek és a vele egyidejűleg, vagy kevéssel utána beválasztott tagok alakították át e szellemet. Föllépésük, tudományos érvelésük s vitatkozási módjuk eleinte meglepte, de csakhamar tiszteletre gerjesztette a régi tagokat. Sztoczek két év múlva már rendes tagja az Akadémiának, s a mikor 1867-ben, az új szervezet életbeléptével, osztályelnökök is választatnak, ő lesz a III. osztálynak első elnöke s az is marad mindaddig, míg az Akadémia és az Igazgató-tanács azzal nem tiszteli meg őt s az ő személyében az osztályt is, mely e kitüntetésben eladdig sohasem részesült, hogy az Akadémia másod-elnökévé választja meg.

1889. október 24-én töltötte be boldogult társunk tanársága 40-ik évét. Tanártársai és tanítványai ez alkalomból egy szerény kis jubileumot akartak számára rendezni, a mi éppen tegnap öt éve meg is tartott, s akkori kormányférfiainknak, tudományos intézeteinknek meleg részvételével imposáns érdem-ünnepé alakult át. Ekkor tűnt ki igazán, hogy Sztoczeket mily tiszteletben tartotta mindenki, a ki vele valaha érintkezett. A minden oldalról érkező üdvözletekben, mint egy diorámában, maga előtt látta elvonulni élete minden pházisát. Trefort minster meleg hangú levele a közoktatás terén szerzett érdemeit fejti ki előtte; Tisza Kálmán és Kállay Béni ministerek üdvözlete eszébe juttatja a magán-leczkéikkel is terhelt fiatal tanárt; Conlegner Károly sürgönye viszont azokat a régi időket, a mikor együtt versenyeztek a könyvviteltani katedráért; s mily szeretettel, mily nagyra-becsüléssel emlékeztetik hajdani clericus-társai a semináriumi csendes időkre s élete azon válságos pillanatára, midőn körüket örökre elhagyta. Különösen megható volt rá nézve régi barátjának, Nogáll cz. püspöknek és a Kempis Tamás kitűnő fordítójának üdvözlete: «Közel ötven éve az ifjúkor drága emlékei meggyökerezettették bennem a tiszteletet és ragaszkodást az ünnepektől iránt. A szív melegével osztozom a méltatásban, mely a szeplőtlen lélek, nagy elme, győztes akarattal foganatos igyekezet és áldásos munkásság érdemeinek szól. Szíves éljen, ezer áldás rája!»

Ezt hangoztattuk akkor mi is mindannyian, s gondoltuk volna-e, hogy ő, a kinek vasegészségét mindig bámultuk s a kit sohasem láttunk betegnek, oly hamar itt fog hagyni bennünket.

1889. április havában híre terjedt, hogy nagy bajának kell lennie, mert már három nap óta nem bocsát senkit maga elé. Csellet hatoltam be hozzá. Haragosan nézett rám, először életében. De azután tekintete ismét azzá a jóságos tekintetté változott, a mely az ő sajátja volt. Elrémltem látásán; magas termete meggörnyedve, arca, szeme beesve és színe oly ijesztően elváltozva. A rögtöni orvosi segély elhárította a momentán veszélyt, de a régóta fejlődő kórt, a melyet ő mindeddig semmibe sem vett, már nem gyógyíthatta meg. Egy évig szenvedett még, s 1890. május 11-én, ép azon órában, mikor az Akadémia ünnepélyes közülését tartotta, adta ki nemes lelkét.

Több mint két éve már, hogy hamvai porladnak. Alakja, emléke lassanként elmosódik még azon körökben is, a melyekben oly áldásosan működött. De szelleme itt van ma is közöttünk. Bennem is van egy rész belőle s minden tanítványába, a kik közül oly sokakat látok itt, át van plántálva egy rész az ő szelleméből. Mi átadjuk e szellemet a mi tanítványainknak, s azok meg az övéiknek. Alakot cserél, részekre oszlik, de megmarad az a szellemi energia, a mely Sztoczek József kebelében az ő fenkölt jellemével oly nemes összhangban élt, megmarad a magyar tudományban és a magyar culturában továbbra is.

* * *

Sztoczek József irodalmi működése.

1. A kis catoptrikai cathetometer és használata megismertetése. Németből magyarra fordította Sztoczek József. Négy kőre metszett táblával. Buda, 1845. Nyomt. a kir. egyetem betűivel.
2. Eine auffallende elektrische Erscheinung. (Poggendorff's Annalen. 1853. Vol. 88.)
3. A szabad villámosság elterjedése valamely egyszerű és összetett lánczban. (Tanodai Lapok. 1856. évf. 22, 26 l.)
4. A lakhelyekben megkívántató levegő-jutalékról. (A kir. m. Term. Társ. Évk. III-ik kötet. 1857.)
5. A pesti Károly-kaszárnyában kísérletileg meghatározott óra-és emberkénti levegőjutalékról. (Ugyanott.)
6. Galván-méreti elővizsgálatok. (Ugyanott.)
7. Összehasonlító vizsgálatok a Daniell-, Grove- és Jedlik-féle elemek állandóira vonatkozólag. (Ugyanott.)
8. A meleg erőműtani elmélete. (Előadva a kir. m. Term. Társ. 1857-iki szaküléseiben s megismertetve ugyanazon évben a Pesti Napló egyes számaiban.)
9. A fémbárometerről, önálló vizsgálatok nyomán. (A kir. m. Term. Társ. Évk. IV-ik köt. 1860.)
10. A légnyomati észleletek legrövidebb és legpontosabb áttételéről. (Ugyanott.)
11. A lakok szellőztetésére vonatkozó újabb buvárlatok bírálatos megismertetése. (Ugyanott.)

12. Schrön logartáblája. A hozzátartozó szöveget németből fordította Sztoczek József. Braunschweig és Pest 1860. Vieweg Frigyes s fia és Ráth Mór.

13. Schrön közbeigatási táblája az aránylagos részek kiszámítására, segédeszközül a szerző hétjegyű logartábláihoz, valamint közönséges használatra is. A szöveget magyarra fordította Sztoczek József. Braunschweig és Pest. 1860. Vieweg Frigyes és fia és Ráth Mór.

14. Utasítás meteorologiai észleletekre, a M. tud. Akadémia math. s természettud. bizottságának megbízásából kidolgozta Sztoczek József. Pest, 1861. Emich G.

15. A Grossmann-féle légszivattyú megismertetése. (A kir. m. Term. Tud. Társ. Évk. IV-ik köt. 1861.)

16. Különböző szerkezetű fémbármoterek összehasonlítása a közönséges légsúlymérővel. (A Magy. tud. Akad. Term. tud. osztálya 1862-iki Értesítőjében.)

17. Véleményező jelentés a pesti városligeti tónak vízzel ellátása ügyében. (Megjelent a Pesti Napló 1863. márcz. 10-iki számában).

18. A kir. m. Term. tud. Társulathoz intézett bizottmányi jelentés. (Megjelent Pesti Napló 1863 januárban).

19. Az 1863-ki aszályosság enyhítése módjairól. (Term. tud. Társ. közl. 1863.)

20. A Fessel-féle készüléken észlelhető forgási tűnemények leírása és megfejtése. (A kir. m. Term. tud. Társ. közl. IV. köt. 1863—64.)

21. A testeknek változó irányú tengely körüli forgásáról. Székfoglaló értekezés. (A m. tud. Akadémia Math. és term. Értesítőjében. IV. kötet. 1864.)

22. A hatványozott Mariotte-féle egyenletek egyszerű lehozatala. (A kir. m. Term. tud. Társ. Közlönye. V-ik köt. 1865.)

23. A légsúlymérővel történő magasságmérés képletéről. (A kir. m. Term. tud. Társ. Közl. VII. köt. 1867.)

24. «Visszapillantás a Társulat multjára.» A kir. m. Term. tud. Társulat jubileumán tartott elnöki beszéd. (Ugyanott).

25. Bemerkungen über die «das sogenannte Toricellische Theorem» betreffende Abhandlung der Herrn J. C. Hansen. (Poggendorff's Ann. 134. köt. 1868.)

26. Rövid visszapillantás a királyi József-műegyetem multjára. Rectori székfoglaló beszéd 1872 január 7-én. Buda, 1872.

27. Ujabb nyomozások a szinkép-elemzés terén. (Akad. Évkönyv XIV. köt. és Term. tud. Közl. V. 1873.)

28. Apró időközök és nagy sebességek mérése. (Term. tud. Közl. V. 1873.)

29. Rectori székfoglaló beszédek és zárjelentések 1875, 1876, 1877. 1878-ban. Budapest. Athenaeum.

30. A tatai forrásvizek lehűtéséről, a csatorna-falakkal való érintkezés következtében. (Term. tud. Közl. XVIII. köt. 1886.)

31. A meleg forrásvizek lehűlése földalatti csatornáknban. (Term. tud. Közl. XIX. 1887.)

32. Elnöki megnyitó beszéd a m. tud. Akad. 1889-ben tartott ünnepi közülésén. (M. Tud. Évk. 1889.)

Jelentés az orientalisták IX. nemzetközi congressusáról.

(Előadta Goldziher Ignác r. tag az október 3-án tartott ülésen.)

I.

Azon tudománycsoportnak, melyet rendszeren a *keleti tudományok* nevezete alatt szoktunk összefoglalni, sokoldalú természete, szertelen elágazása semmi egyéb alkalommal nem tűnik elő oly szembeötlően, mint azon gyülekezetek alkalmával, melyek 1873 óta időnként Európa más-más tudományos központján, az *«orientalisták nemzetközi congressusa»* czímén, szoktak egybeseregleni.

Volt idő, midőn a keleti irodalmaktól nagy hatást vártak európai irodalmi törekvéseinkre. Midőn a classicismusból meríthető életerő fogytának érzete fogta el az európai irodalmat, reménykedve tekintett kelet felé is, melynek irodalmi kincsei, századunk eleje óta mind bővebben nyíltak meg a művelt körök számára. Még akkor a philologusok is azzal a gyöngédséggel viselkedtek a nagyvilág irányában, hogy fölfedezéseiket modern fordítások s feldolgozások által hozzáférhetővé tették. E fordításokon ama kor nagy szellemei lelkesedtek és teremtvő inspirációjuknak új forrására ismertek bennök. E hatás legelőkelőbb terméke Göthe *«Nyugat-keleti diván»*-ja. Rückert — maga mint önálló orientalista, a legkitünőbbek egyike — *«Nál és Damajanti»*-val, *«a brahmán bölcsesége»*-vel mindinkább több barátot toborzott a keleti irodalmaknak, melyeknek hatása *Schack*-ban és *Bodenstedt*-ben éri el tetőpontját.

A keleti irodalmak ily benső kapcsolata a nyugat irodalmi áramlataival az orientalista fogalmának és feladatának is más irányt adott. Már nem vették számba a tudósoknak azt az osztályát, mely 1755-ben Michaelis göttingeni tanárnak egy Jakobihoz intézett levelében azon nyilatkozatra adott alkalmat: *«a tudományok e részének az a szerencsétlensége volt, hogy azon gépek által, kiket Professores linguarum orientaliumnak neveztek, a szép tudományok minden kedvelője szemében érdektelenné vált»*.¹

¹ L. Emlékbeszéd Fleischer Leberecht Henrik felett. (Emlékbeszéd V. köt. 4. sz.) Budapest 1889. 13. lap.

A keleti ismereteknek ez volt legelső hatása az európai műveltségre: *szépirodalmi hatás*, mely egyrészt azon benső valótlanság következtében, mely tőle elválaszthatatlan volt, még inkább pedig izetlen epigonok túlzásai következtében csakhamar letűnt az irodalom láthatáráról.

Annál tartósabb és termékenyebb maradt azonban a haszon, melyet a keleti ismeretek elmélyedéséből a tudomány húzhatott. S itt a *történelmi tudomány* jár legelől. Egészen új schémái keletkeztek az emberi nem fejlődése történetének, az ókori ethnographiának, az összehasonlító vallástudománynak, a mióta a keleti világ ősrégi emlékeinek vezetése mellett az emberi nem szellemi fejlődését évezredekkel kísérhetjük vissza azon határokon túl, melyek még a mult században annak ismeretét korlátozták.

Az ókor történetére nézve, melyet Champollion és Grotefend előtt pusztán a biblia, a görög és latin auctorok segítségével irtak meg, most az Egyiptom és Babylonia földjéből kiásott és irodalom nyújtja a forrásokat. Az ó-kori történet nem egy részének megírása ez idő szerint még az *orientalista* feladata. Példa erre Lenormant és Maspero a francziák, Meyer Eduárd a németek közt. S még a középkor története is — csak a keresztes hadjáratok korszakát említem — mily termékeny segédeszközt bír az arab geographiai és történelmi forrásokban, melyekhez most mindjobban hozzáférhetünk és melyeket részben csak a legutolsó időben kerítettek elő a keleti könyvgyűjtemények rejtekeiből.

Társadalmi intézményeink őskora mindinkább érthetőbbé és világosabbá válik; művelődésünk előzményeiről, csíráiról teljesebb képet alkothatunk, és annál biztosabban, mennél szétágazóbbak azon művelődési körök, melyek emlékeiből merítjük a vonásokat: itt az őskori Indiából, amott az őskori Egyiptomból és Babyloniából.

Az utóbbi évtizedek alatt rohamos gyorsasággal kerültek elő azon régi emlékek, melyekkel a keleti világ ismeretének hézagait kiegészíthetjük. Az európai tudós most nagyobb szabadsággal mozoghat Kelet földjén mint régebbi időben; a kutatás körei tágultak. Már alig vehetünk kezünkbe a régiségtudománnyal némileg kapcsolatos folyóiratot, hogy újabb meg újabb meglepetésekről ne értesüljünk. Hol teljes nekropolisokat ásnak ki a föld mélyéből; hol dűsgazdag archivumokra akadnak évezredes romok között; hol meg táblákra vésett sűrű levelezéseket fedeznek föl, melyek másfél évezreddel időszámításunk előtt, Egyiptom fáraói és Assyria nagykirályai közt voltak folyamatban: mindmegannyi adalék történelmi tudásunknak nemcsak *kiegészítéséhez*, hanem sok esetben gyökeres *módosításához* is.

Nem élünk vissza ez elhasznált szóval, ha e téren a tudomány *rohamos fejlődéséről* szólunk.

S épp e körülmény tette kívánatossá, hogy a haladás folyton gyarapodó mozzanatai, ezek befolyása az ismeretek módosulására nagyban és kicsinyben, különösen pedig azon kölcsönös hatás, melyet a különféle körökben fölmerülő újabb felfogások és vívmányok egymásra gyakorolnak, a szaktudósok közvetlen, eleven érintkezése által a tudomány ébresztő s termékenyítő tényezőjévé váljanak.

Az volt az általános tapasztalat, hogy e czél a tudományos folyóiratok évnegyedes vagy akár havi váltakozása által nem közelíthető meg teljes mértékben. A közvetlen discussió és eszmecsere, oly tágas körben, minőt nincs az a folyóirat, mely egyesíthetne, csakis azon intézmény által vált lehetővé, mely újabb időben a különféle tudományos congressusokban nyilvánul, nem is annyira hivatalos actusaiban, üléseiben, mint azon bő alkalom által, mely itt magánuton is az okulásra és tudományos bővülésre s gyarapodásra nyílik.

Az orientalisták legelőször Párisban (1873-ban) gyülekeztek össze; reá következnek a londoni (1874.), sz.-pétervári (1876.), florenczi (1878.), berlini (1881.), leideni (1883.), bécsi (1886.), stockholm-krisztániai (1889.), londoni (1892) congressusok.

Az orientalisták IX. nemzetközi congressusának, melyen az 1892. június 20-én tartott összes ülés szíves megbízásából¹ a Magyar Tudományos Akadémiát volt szerencsém képviselni, megvan a maga nem éppen épületes belső története, melyet a hűség és teljesség szempontjából nem mellőzhetek hallgatással, midőn e congressusról jelentésemet előterjeszteni bátoriskodom.

Tágasabb körökbe is elhatott a szakadásnak híre, mely az orientalisták VIII. congressusa (1889) után a keleti tudományok művelői között beállott. Egy tudománykedvelő ideális király elnöklete alatt — így jellemeztem e mozgalmat más helyen — lefolyt tudományos gyülekezés ellen utólag szított oppositio arra a furcsa alapra állott, hogy a congressuson a tudomány érdekeinek nem elég időt szenteltek; pedig a kik belőlük kértek, vagy 150 felolvasást hallgathattak a különböző köz- és osztályüléseken. Az időnek egy részét — úgy mondanak — azon profán időtöltésre fordították, hogy Európa és Amerika könymolyait egyúttal Skandinávia bájoló természetébe kivezették, és királyi fényes fogadtatásokon (azt mondja az oppositio, hogy a tudomány demokratikus jellegének rovására) egy vajmi mostohán méltányolt tudományt páratlan elégtételben részesítettek.

Kitűnő hazánkfia, Akadémiánk külső tagja, dr. Leitner a demokratismus és a viszonyoktól rég túlszárnyalt párisi ügyrend zászlaja alatt számos hívet toborzott az általa hirdetett schisma

¹ Lásd *Akadémiui Értesítő* 1892. évf. 492. lapján.

számára, mely Leitner erélyes működése mellett az 1891 őszen Londonban egybegyűlt dissidens congressuson nyert kifejezést. A résztvevők között csak elenyésző csekély számmal voltak a tudomány sajátképeni előmozdítói: ezek nem kívánták megszakítani a folytonosságot és csak azon comité meghívásának akartak megfelelni, mely a IX. congressus szervezésére Krisztiániában felhatalmazást nyert, melynek egybeállítása azonban a dissidensek véleménye szerint, a párisi ügyrendnek nem mindenben felelt meg. Már most mind két bizottság, a Leitner-féle, meg a krisztiániai felhatalmazást teljesítő bizottság párhuzamosan folytatták működésüket; amaz hogy az idén októberre Lissabonban a X-et, emez, hogy Londonban a jogosult IX. nemzetközi congressust létesítse. Hogy a lissaboni párt mennyire alábbhagyott régibben roppant emphasissal hirdett azon thesisével, hogy a tudomány igaz érdekeinek akar ismét érvényt szerezni azokkal szemben, kik a congressusoknak inkább gyakorlati és társadalmi oldala iránt bírnak érzékkel, kitűnik azon szerény hangból, melyen most épp a tudományhoz való viszonyukról szólnak. Egy francia folyóirat, mely kezdettől fogva a Leitneristák schismájának híu pártolója, következő módon jelenti be a két párhuzamos congressust: «Minden bizonyynyal két orientalista congressusunk lesz ez idén: az egyik Lissabonban a portugál király tiszteletbeli elnöksége, a másik a Connaught herczeg tiszteletbeli és Müller Miksa tényleges elnöklése alatt. . . . . Ez utóbbi kizárólagosan philologiai és tudományos természetű lesz. Az oxfordi professorok congressusa, ellentétben az administratorok és utazókéval, kik a keletet inkább gyakorlati úton tanulmányozzák, semmint kizárólag dolgozó szobáikban».¹ A kik három évvel ezelőtt annyit szóltak a tudományos érdekek megmentéséről, most megleégszenek az «administrateurs et voyageurs» gyakorlati képességeinek egyesítésével.

Azóta azonban a lissaboni congressusnak, legalább eddigelé, se hire, se hamva.

Az orientalisták nemzetközi congressusai eddigelé nem bírnak állandó, rendszeres folytonosság alapján álló szervezettel. A megelőző congressusból küldik ki ugyan mindig a következőnek szervező bizottságát; azonban e szervezés rendszerint inkább a congressus helyi igényeire vonatkozik, semmint az általános nagy feladatokra. Ezeknek megoldása a résztvevő tagokra van bízva és a bejelentett előadások véletlenségétől függ. Nem sikerült ez ideig oda eljutni, hogy egy *állandó központi bizottság* szervezze a congressusok tudományos munkáját. Ez abból állana, hogy a tudomány nagy kérdéseiről, az egyes szakok haladásairól fölkért refe-

¹ *Revue de l'histoire des Religions* XXV. kötet (1892.) 385. lapján.

rensek tartanának áttekintő előadásokat és ez alapon nyújtának alkalmat az előadáshoz fűződő eszmecserére. A mint most a dolog áll, a tudományos előadások a vállalkozó előadóknak inkább egyéni munkáját mutatják be, nem pedig *nagyjában* a tudomány általános állásáról és problémáiról számolnak be. Valamely központi szervezet alkotását magán-beszélgetések alkalmával már több ízben meg akarták pendíteni, de ez eszme mindannyiszor nagy ellenkezésre talált azok részéről, kik azt hiszik, hogy ily központi igazgatás az egyes congressusok autonómiáját, demokratikus jellegét kockáztatná. Sőt a skandináviai congressus után beállott szakadás vezetői, indító okaik között, azt a mozzanatot is felhozták, hogy e congressus vezető köreitől kiinduló áramlatot sejtének, mely a congressusok ügyét egy *állandó testület* gondjaira kívánja bízni; a tudomány szabadságát látnák veszélyeztetve ily állandó gyámintézettől.

Pedig csak az imént lefolyt congressus is szemmel láthatólag bizonyította az autonóm congressusok némely hátrányait. Az orientalisták IX. nemzetközi gyülekezésének actái kétségen kívül a tudományt sok ponton fejlesztő és előbbre vivő tanulmányokat fognak tartalmazni; de nem fogják azok sem visszatükrözni a nagy munka *összeségét*, a haladás nagy mozzanatait, melyek egy bizonyos korszakban az orientalizmus nagy körében előtűnnek.

De itt nyomban, kiegészítésképpen azzal a megjegyzéssel kell megtoldanom nyilatkozatomat, hogy lefolyt congressusunk a jelzett irány felé egy tekintetben mindenesetre haladást mutatott. A sectiók elnökeinek választása nem lett, mind eddigelé szokásban volt, a véletlenségre bízva, hanem a központi szervező bizottság jelölte ki a sectiók vezéreit az angol tudományos világ leg-híresebb tekintélyei sorából. (A sectiók alább következő sorrendje szerint: Sir Raymond West-et, E. B. Cowell tanárt, A. H. Sayce-t, Robertson Smith cambridgei tanárt, Sir Frederik I. Goldsmid-ot, Rev. Dr. Edkins-t, Le Page Renouf-ot, Sir A. Gordon-t, Edward Tylor-t, Sir M. E. Grant Duff-ot, Gladstone miniszerelnököt.)

Ez elnököknek az ülések vezetésén kívül az volt hivatásuk, hogy a megnyitó üléseken a sectiók körébe tartozó tudomány általános állásáról és nagy problémáiról tájékoztató előadást tartsanak, így teremtve meg azt az egyedül jogos alapot, melyen ily nagyszabású tudományos gyülekezések munkái mozogni kötelesek.

Igy tehát a congressusok barátai és hívei között jelenleg két áramlat tapasztalható: az egyiket az *individualisták* áramlatának nevezhetnők; hívei az egyéni munkát kívánják előtérben tartani, ellenségei az állandó szervezetnek és központosításnak; a másikat a *centralisták*-ének, mely az egyes congressusok auto-

nomiája s önállóságának fentartása mellett, a nemzetközi tudományos munka folytonosságának és tervszerűségének biztosítása szempontjából, *központi szervezetet* tartanak czélszerűnek. Eddigelé az *individualisták* voltak túlsúlyban. Az utolsó congressus a *centralisták* győzelmével végződött. A záró ülésben ugyanis nagy többséggel egy indítványt fogadtak el, mely szerint a congressusok szervezetének állandó vezetése céljából, egy 40 tagú *«International Institute»* fog felállíttatni. Max Müller elnöklete alatt hét angol tagot már ez alkalommal ki is neveztek; e hét tag feladata lesz a többi 37 helyre nézve intézkedni.

II.

Az orientális tudomány sokoldalúságánál fogva, a nyolcz napra terjedő gyűlekezés alosztályokban, sectiókban végezi feladatait. E sectiók többnyire egyidejűleg tartják üléseiket, úgy hogy csaknem lehetetlen a saját alosztálya üléseinek elhanyagolása nélkül még egyebütt is sűrűen résztvenni.

Az alosztályok részletei, az egyes congressusokon, a helyi szervező-bizottság határozata szerint, változhatnak.

A sectiók külső felosztása tudományos szempontból gyakran elvi jelentőségű gondolatokat tükröz vissza. Már a párisi szervezők 1873-ban kíváncsnak tartották, hogy az egyes congressusokon a tudomány más-más irányai lépjenek előtérbe és bírjanak túlsúllyal. S az eddigi gyűlekezések szervező bizottságai e törekvésnek, az általános irány kijelölése és a sectiók alakítása során kifejezést is adtak.

Hogy csak a legutóbbi congressusokból kölcsönözzem példáimat: Leydenben legelőször érvényesült a sémi sectión belül azon cultur-történeti szempont, mely szerint az általános sémi philologia köréből a *muhammedán* vallás, irodalom és cultura tanulmánya önállóan kidomborodott. Azelőtt a historiai tudomány ez egész ágát az általános sémi philológiába szorították be. Pedig ide csakis azon a réven tartozik, hogy a muhammedán vallás alapítója egy *sémi nép* fia volt és e vallás alap-iratai sémi nyelven vannak szerkesztve. De másrészt e culturának csakis bölesője ringott sémi földön; fejlődő életének legtöbb mozzanatai nem sémi körben folytak le. Úgy, a mint concret alakban előtünk van, a sémi népek között támadt eszméknek idegen eszmékkel és institúciókkal való vegyülését tárja elénk, és az összehasonlító tudomány feladata ez alkotó elemeket kimutatni; kimutatni az iszlám történelmi útján annak megalkotásához hozzájáruló tényezők kölcsönös hatását és küzdelmeit, a régi eszméknek reakcióját a győző

iszlámban és azon individualis, helyenként és országonként egymástól különböző alakulásokat, melyek e küzdelmek eredményeül előállottak. Mindezeknek csakis a fejlődéstörténet kezdőpontján van szoros kapcsolata a tulajdonképeni sémi philológiával; csakhamar a persa, török, ind és sok egyéb más népkörök folynak be az iszlám tenyészésére és reá sűtik a saját történeti multjok, saját régi hagyományaik bélyegét.

Látnivaló, hogy e téren a tudomány oly fejezetével van dolgunk, melyet pusztán sémi philológiával nem merithetünk ki. S e tapasztalat teremtette meg a leydeni congressus szervezőivel az általános sémi osztály mellett a *muhammedán sectiót*, mely a reá következő bécsi és stockholmi congressusokon is érvényben maradt.

Ez utóbbinak meg sajátzerű jelleget kölcsönzött a keletről ide sereglett tudósoknak nagy száma. A szultán, a persa sah, az egyiptomi alkirály, a szervező bizottság ez irányban fogantatott lépéseinek engedve, számos tagú küldöttségeket menesztettek északra; ezektől több rendbeli, a maguk módja szerint érdekes előadásokat is hallgattunk. A muhammedán sectió ülésén egy ízben a szultán képviselője, a Vakt (vagy mint a törökök szívesebben ejtik: Vakít — idő) szerkesztője, Ahmed Midhat Efendi, a mai török nemzedék legszaporább írója elnökölt. E congressus bevallott céljainak egyike volt: útát törni azon irányban, hogy «e congressusok kapcsot alkossanak, mely a tudós Keletet Európához fűzze; neutrális tért, a melyen a politika teljes mellőzésével a tudományos világ találkozzék.»¹

«Ha magukat a keletieket — így szólott a congressus főtitkára «Discours d'ouverture»-jében — közös munka céljából magunkhoz vonjuk, részt engedve nekik saját buvárlatainkban, hasznunkra fordítván őket e célra, tanácsukkal élve, a hol tanulmányainkat elősegíthetik: számos akadályt háríthatunk el, mely útunkat eltorlaszolja; kutatásaink könnyebbé és hasznosabbakká válnak. Az angol orientalisták Indiákban derék ben-szülött collegákra találtak. Őket kell utánoznunk.»²

E törekvés nem volt befolyás nélkül a skandináv congressus mind tudományos, mind társadalmi oldalára, sőt ünnepeire sem, melyek mind a keleti világ megközelítésére kívántak közreműködni.

Az imént lefolyt IX. nemzetközi congressusnak sem hiányzott egyéni jellege. Ez leginkább a sectiók beosztásában találta kifejezését.

¹ Discours d'ouverture à l'occasion du huitième Congrès international des Orientalistes à Stockholm, le 2. sept. 1889 par le Comte C. de Landberg secrétaire général du Congrès (Stockholm, 1889.) 11. lapján.

² U. o. 8. lapon.

Londoni congressusunk a következő sectiókra oszlott:

I. *Indiai*; II. *Áriai*; III. *Sémi*; és pedig: a) assyriobabyloniai, b) általános; IV. *Persa és török*; V. *Khina, Közép-Ázsia és a szélső Kelet*; VI. *Egyiptom és Afrika*; VII. *Ausztrál-ázsia és Oceania*; VIII. *Anthropologia és mythologia*; IX. *Geographia*; X. *Az őskori Görögország viszonya a Kelethez*.

E felosztás az előző, különösen pedig a közvetlenül előző congressusok munkatervéhez viszonyítva, számos különbséget és eltérést mutat fel. Ezek, ha jól ítélek a dologban, az angol tudományosság sajátosságaival, sőt mondhatnók, hogy személyes mozzanatokkal is kapcsolatban állanak. Angliának állása Indiában az angol tudománynak, különösen az indologia tekintetében, oly gazdag segédeszközöket nyújt, az angol és benszült szaktudósok s gyakorlati emberek oly nagy seregét bocsátja rendelkezésére, hogy érdemesnek, sőt szemben a tényleges viszonyokkal, czélszerűnek és szükségesnek találták ez alkalommal, hogy Indiát (melyet különben is a nem ária emberiség milliói — csak a dravida népekre gondoljunk — neveznek hazájoknak) kihasítsák az ária közösségből és egy külön sectióban bánjanak el vele. Külön muhammedán sectióval nem találkozunk; a bifurkált sémiség terén azonban önálló szerepre jut az ékiratok tudománya és irodalma (III^a), mely épp Angliában vergődött a legnagyobb tekintélyre, melynek művelésére az angol gyűjtemények (British Museum) nyújtják a legbővebb segédeszközöket, melynek terjesztése, sőt népszerűsítése dolgában nincs tudós társadalom, nincs irodalom, mely annyi érdemet szerzett volna, mint éppen az angol társadalom és irodalom. Míg az egyiptológiát francia tudománynak nevezhetjük, az assyriologia hazájául Angliát kell elismernünk. Innen indult ki minden nevezetesebb lökés, mely e tudományt előbbre vitte; és e tekintetben csak George Smith korszakos fölfedezéseit kell említenem. A *British Museum* kincseihez kell zárandokolnia bárkinek, ki az assyriológiát önállóan kívánja művelni; az ez intézettől kiadott *«Inscriptions of Western Asia»* című nagy monumentalis gyűjteményt kell forgatnia mindenkinek, ki a babylon-assyriai ó-kor történeteibe kíván mélyedni; és az 1873-ban megindított *«Record of the Past»* című sok kötetű, még szüntelen folyamatban levő gyűjtemény a mindennapi kenyere azon történészeknek, kik, a mennyiben ők maguk nem assyriológok, az ó-kori cultura e részének legfontosabb mozzanataival az emlékek alapján megismerkedni óhajtanak.

Az «iszlám»-nak, mint már mondtam, nem jutott külön alosztálya; de hogy nem-sémi mozzanatai külön kidomborodjanak, arról a IV. (Persa és török) sectió és részben az V. (Közép-Ázsia) keretében történt gondoskodás.

Teljesen új intézkedést jelez az *anthropologiai s mytho-*

logiai (VIII.), úgymint a *geographiai* (IX.) sectio; különösen az előbbi, melynek felállítása által a tudományos kutatás oly ágának nyílt alkalma az orientalismuson belől önálló érvényesülésre, melynek hivatása azon osztályrészt kidomborítani, melylyel a keleti tudományok művelői az emberiség őskorának, primitív gondolkodásának és érzésének ismeretéhez hozzájárulhatnak.

A sectiók bővülését mindenesetre üdvös haladásul üdvözölhetjük. Általa a kutatás oly köreit és irányait vonták be az orientális tudomány határai közé, melyek eddigelé a kapcsolatban rendszeresen képviselve nem voltak.

III.

Mielőtt e sectiók tudományos munkájának és a congressus általános eredményének jellemzésére áttérnék, czélszerűnek tartom, hogy a congressus külső körülményeiről néhány szót előre-bocsássak.

Első sorban a részvétel statisztikai arányait kell említenem. Ha a tagok számát a közvetlenül megelőző congressus résztvevőivel hasonlítjuk össze, a londoni gyülekezet lényeges apadást mutat. Stockholm-Krisztiániában a 700-at meghaladta a tagok száma; Londonba csak körülbelül 400-an gyülekeztünk. E szám ellenben nem jelez észrevehető apadást, ha a VIII-ikat megelőző congressusok számarányait vesszük kiindulól. Az V. congressus (Berlin) 290, a VI-ik (Leyden) 454, a VII. (Bécs) 424 tagot számlált. A beiratkozott tagok, fájdalom, nem jelenhettek meg teljes számmal Londonban; a mindenféle fenyegető járványos betegség következtében több határon közlekedési nehézségek támadtak, melyek sok tag távolmaradását okozták.

A tagok lajstroma azonban ez alkalommal egy igen érdekes jelenséget is mutat fel. A IV-ik congressus alkalmával (1878. Florenz) a nők még ki voltak zárva a congressusban való részvétel jogától; nem is említve, hogy az előadói asztal el volt zárva előlük. A londoni gyülekezés névlajstromában fölemlített «Lady members» (75 tag) között már a keleti tudományok különféle ágaival önállóan foglalkozó hölgyekkel is találkozhattunk. Az előző congressusok rendes látogatói közül nem látjuk ugyan többé a tudós egyiptologus hölgyet, Amelia Edwards-t, kit a nagy közönség nemcsak szépirodalmi munkáiból, hanem azon hathatós tudományos munkássága révén is ismer, melyet az egyiptomi régiség-tudományban két évtizeden át kifejtett. Mind az önálló tudományos kutatás terén, mind a kritikai irodalomban, mind pedig a tudomány eredményeinek népszerű terjesztésével igen előkelő

helyet vívott ki nevének Angolország tudós egyiptologusai sorában. Az «Academy» olvasói bizonyára ismerik azon sűrű közleményeket, melyeket egyiptomi utazásai alkalmával saját és mások tudományos fölfedezéseiről e folyóirat hasábjain közzétenni szokott. A congressusok «Compte-rendu»-jeiben állandóan találkoztunk felolvasásaival. A IX. nem láthatta tagjai között a tudós hölgyet, kit 1891-ben a halál irodalmi munkája köréből elragadott. Helyét most mások készülnek elfoglalni. Alig volt sectio, mely a «femmes savantes» egy-két képviselőjét sorában nem üdvözölhette volna. Számosan az előadó asztal mellett is megjelentek, hogy önálló kutatásaik eredményeit megismertessék. A sémi sectió tagjai közül a Mrs. Lewis és Gibson testvérpár a szinai klastrom könyvtárában kutatva az evangeliumok és Levelek eddig kimutatható legrégibb arab fordítását fedezték fel, melynek fényképe, palaeographiai fontossága miatt, mindnyájunk érdekét igénybe vette. A theologusok dolga lesz e régi arab fordítás exegetikai érdekéről itélni, más szóval az iránt nyilatkozni, hogy e régi fordításból mit tanulhatunk az Új-testamentom szövegének kritikájára és magyarázatára nézve.

Az ária-osztályokban két hölgy, Miss Duff és Miss Harris élénk részt vettek a sanskrit philológiát illető tárgyalásokban; Mrs. Foley az előadó asztalnál is megjelent, és nagy érdeklődéssel figyelték a Mrs. Bode-dal szövetkezve folytatott kutatásai eredményére azon befolyásra nézve, melyet a nők a buddhista reform rohamos elterjedésére gyakoroltak. Egy persa kisasszony, Miss Szohrábdsi, ki törzsfáját a régi párszi tűzímádókra vezeti vissza, sokkal alaposabban és nagyobb szakértelemmel tárgyalta a párszi vallás eredetét, mintsem egy férfi kollegája, Ahmed Beg, a siíta felekezet sajátosságait. Szohrábdsi kisasszony behatóan fejtegette a párszik viszontagságait, kik a VII. században az iszlám nyomása alatt, régi persa hazájokat elhagyva, Indiába menekültek, a hol most körülbelől 90,000-en vannak és az angol befolyás alatt az európai műveltség hatása alá kerülván, régi irodalmuk tudományos művelésében az európai tudomány valódi segítőivé váltak.

Külső fényesség dolgában London messze hátra maradt előzője mögött. Ugynevezett magáncongressus volt, tudósok hitták egybe. A stockholmi gyülekezet elnöki székén Ő Felségét II Oszkár királyt láttuk, a legszorgalmasabb tagok mögött sem maradva hátra azon buzgalomban, melyet a tudományos munkásság iránt személyes részvéte által tanúsított. «E congressus fényes sikeréhez — úgy mond Müller Miksa megnyitó előadásában — nagy része volt ugyan azon országos sympathiának, melylyel mindenfelé üdvözöltek és azon nagyszerű vendégszeretetnek, melylyel minden városban és faluban fogadtak, melyben akár Svédországban, akár Norvégiában megfordultunk, valamint ez országok leg-

jobb szellemei hozzájárulásának is azon munkához, melyet körükben végeztünk. De ezentúl még kivételes szerencsénk volt, hogy Ő Felsége Oszkár király oly rendkívüli személyes lelkesedést és oly meleg részvételt tanúsított minden iránt, a mi szép a keleti tudományokban található. Nemesak nagylelkű patronusa volt congressusunknak, hanem idejét is arra áldozta, hogy türelmesen üljön közöttünk, fáradoalmas és gyakran hosszadalmas gyűléseinken. Ki felejlhetné el nemes megjelenését, ha közibünk vegyült «every inch a king», «vállasabb és magasabb az egész népnél»¹ és ki ne gyönyörködött volna meglepetve azon ritka tapasztalásban, hogy királyi elnökünk beszédeit egyenlő ékesszólással ejtette francia, angol, német, svéd és latin nyelven? » «És kétlem, úgy mond Müller, valjon bármely előző congressus eredmény dolgában a Stockholm-Krisztániában végezett munkához fogható is volna.»

A londoni congressus nem királyi elnöklés mellett ment végbe. A walesi herceg fia, The Duke of York volt ugyan a tiszteletbeli elnök, de személyes megjelenésében akadályozva lévén, helyét The Earl of Northbrooke foglalta el. Valóságos működő elnök Max Müller volt, ki a congressust szeptember 5-én az University of London disztermében egy eszmékben gazdag és alak tekintetében fényes előadással nyitotta meg, mely a hirneves elnök tudományos szónoklatai között diszes helyet fog elfoglalni. Azon magas álláspontról, melyet a keleti civilisatio történelmi állásának méltatásában 50 éves írói munkájával elfoglal, messzeható pillantással bejárta velünk az ó-kor művelt népeinek kulturálisait, nagyszabású jellemzéseivel, éles megfigyelésre valló ötleteivel a keleti tudomány különféle ágainak nagy kapcsolatait mutatta ki, és így mintegy föléje helyezkedett azon sokoldalú munkának, melyet e szakok különféle művelői egyenként végeznek.

IV.

E munka összeségét, különösen a bemutatott sok részletes kutatás dolgában, a tudomány bő aratásának nevezhetjük.

A következőkben lesz szerencsém az egyes sectiókban előfordult munkákról számot adni. Előrebocsátom azonban, hogy az általános áttekinthetőség érdekében nem ragaszkodhatom azon korlátokhoz, melyeket a sectiók az ember elé szabnak. Az együvé tartozókat vagy rokon természetű tárgyakat a chablon-szerűség rovására inkább egybefoglalom, bár a szervezetben különválasztva

¹ A szentírás szavai Saul királyról, I. Sámuel IX. fejez. 2. v. X. fejez. 23. v.

fordultak elő. Így p. o. nem fogom teljesen különválaszthatni az ékirati kutatásokat az egyiptomi bűvárkódásoktól.

A két *sémi sectión* kezdem.

A legutolsó orientalista-congressusok sémi sectióit egy nagy vitás kérdés szokta élénkíteni, mely az ékirattudományon belül a tudósokat két ellenséges csoportra osztja. E csoportok a congressusokon szokták döntő csatáikat víni, miután három-három éven át az irodalomban fegyvereket kovácsoltak, puskaport, nem éppen füst nélkül, gyűjtöttek.

Ez az *akkád kérdés*. Mai nap már az általános műveltség tárgyát teszi annak tudása, hogy a sémi és árja ékiratokon kívül egy harmadik osztály is létezik: az úgynevezett szuméri és akkádi ékirás, mely nyelvre nézve az előbbi osztályoktól különbözik, a mennyiben oly nyelven volna írva, mely az uraltáji osztályhoz tartozik, tehát a magyar nyelvvel is rokonsági viszonyban áll. A nép, mely e nyelvet használta, volna Előázsia műveltségének megalapítója; tőle kölcsönözte a babyloniai nép azon műveltséget, melylyel az ó-korban Előázsiaira oly nagy hatást gyakorolt. E műveltség tehát valójában akkád alapon nyugszik; az ékirást legelőször az akkád nép használta, tőle kölcsönözte át az assyriai nép, mely az akkádságtól, e műveltség első képviselőjétől, az állami hegemoniát a maga számára elragadta. E tételt hosszú ideig a tudomány axiomájának tekintették, melyre az assyriologia egész rendszerét alapították. Már másutt bővebben adtam elő¹, hogy e tétel bolygatását és czáfolatát mily fáradhatatlan erélyességgel tűzte ki Halévy József tudományos munkája egyik céljául. Eleinte mosolylyal, később gúnnyal fogadta az iskola Halévy oppositóját az akkád elmélet ellenében. Halévy ugyanis kereken tagadja az akkád nyelv, az akkád vallás, az akkád műveltség létezését, és azt, mit akkád nyelvnek neveznek, a mesék országába utasítja. Az akkád ékirásról azt tanítja, hogy az nem egyéb, mint az assyr nyelv írásának egy külön, symbolikus módja; külön nyelvnek, mely a sémi csoporthoz tartozó assyr nyelvtől különböznék, egyáltalán nem felel meg. E tételét két évtizeden át nemcsak a tudományos irodalomban vitatja, hanem a congressusokon mindig újra meg újra előhossa és makacsan védi hatalmas ellenfelei ellen, Oppert, Haupt, Sayce és egyebek ellen. Húsz évig egyedül állott vele. Stockholmban az ő javára fordult a dolog; most az ellenséges tábor számos tekintélye az akkádellenes táborban foglal helyet Legerősebb positionóikból kiszorítva, nagy engedményekre kényszerültek Halévy tétele javára; és valóban vajmi rosszul áll az oly tudományos

¹ Budapesti Szemle LXVI. köt. 71. lapján.

elmélet ügye, mely alkudozásba kénytelen bocsátkozni az álláspontjához szigorúan ragaszkodó ellenféllel.

E kérdés, mint mondtam, a londoni congressuson nem fordult meg. Béke uralkodott az ékiratosok termében, az olajág jele alatt tanácskoztak ez idén. A két iskola leghíresebb vezetői nem jelentek meg, nem láttuk sem Halévyt, sem Oppertet, sem Hauptot. Ellenben egy újabb kérdés merült fel e körben, mely talán a keleti régiségtudomány további fejlődésének csiráit rejtí magában. Ez alkalommal legelőször hallottuk hangoztatni és tagadhatatlan, hogy vele a tudománynak egy fontos problémája pendített meg, az igaz, nem csekély túlzással és képzelődéssel: *az egyiptomi műveltség viszonyát a babyloniai műveltséghez.*

Előre kell bocsátanom, hogy 1887/8 óta a babylon-egyiptomi kapcsolatok tanulmányozása, relative modern korra nézve — mert hisz a Kr. e. XV—XVI. századot most már relative modern kornak nevezhetik az ó-kori Ázsia történészei — egy meglepő adattárral bővült Egyiptom földjén, az ugynevezett *Tell el 'Amárna*-féle ékirattáblákkal; egy ritka érdekességű téglarchivum, diplomatiai ékiratjegyzékeket tartalmazó, melyeket 1500 körül Kr. e. Egyiptom fáraói és Assyria nagy királyaival, Sziria és Palesztina fejedelmeivel váltottak. Ez okiratokból, melyek a British Museumban (82), a berlini múzeumban (160) és a Gizében elhelyezett régiségtárban őriztetnek, meglepő fény derül az ó-kor nemzetközi érintkezéseire, különösen Egyiptom és Nyugatázsia királyai politikai és házassági kapcsolataira, kereskedelmi és forgalmi viszonyaira. Egyiptom fáraója az assyriai nagykirálytól leánya kezét kéri; ezen fordul meg túlnyomó része ez ékiratos levelezésnek, mely bőbeszédűségével, azon kor állami viszonyait szüntelen érintő kitéréseivel az ó-kori culturtörténet megbecsülhetetlen forrásul szolgálhat.

A *Tell el 'Amárna*-féle ékiratos kincsek magyarázása most az assyriologusok nagy körét foglalkoztatja; legtöbb érdemet szereztek ez okmányok magyarázása körül ugyancsak Halévy, továbbá Zimmern, Winkler és Ábel, kik a berlini múzeum birtokában levő részt, Bezold és Budge, kik a British Museumban őrzött táblákat kiadták és magyarázták. Hogy a történelmi mozzanatokon kívül ¹ a tudományos kutatásnak mily fontos szempontokkal szolgálnak a *Tell el 'Amárna*-féle leletek, arról a congressus alkalmával előfordult előadások is eleven bizonyítékot nyújtottak. Csak Boscavent említem, az angol assyriologia egy jeles képviselőjét, ki e fontos okiratok mythologiai eredményeit kutatta

¹ A legfőbb historiai eredményeket Zimmern egy általános érdekű cikkben foglalta össze: *Palästina um das Jahr 1400. v. Chr. nach neuen Quellen* (Zeitschrift des deutschen Palästina-Vereins 1890., 133—147. lapjain.)

az általános assyriai mythológiával való összefüggések szerint. A fontos culturtörténeti érdek, mely a Tell el 'Amárnában talált vallásos és mythologiai táblákhoz fűződik, első sorban azon tényben éri el tetőpontját, hogy e táblák a babyloniai templomokban őrzött eredeti példányok másolatai. A babyloniai vallásos szövegekről e szerint Egyiptom számára másolatokat készítettek. A XV. században Kr. e. az egyiptomi papok, ez tűnik ki az okiratokból, az eredeti nyelven tanulmányozták a babyloniai theológiát. A külföldi műveltség iránt tanúsított ily érdeklődésből Egyiptomra nézve, mindeddig semmit sem tudtunk; a legújabb időben előkerült okmányok gyökerestől módosítják az egyiptomi műveltségről való nézeteinket.

De nemcsak az e táblákból a történelmi időkre nézve kiderülő kapcsolatok azok, melyek ez alkalommal a congressus ékiratos osztályát főképpen foglalkoztatták. A legtávolibb őskorba, a praehistorikus korszakokba kellett visszamennünk Hommel Frigyes müncheni tanár vezetése mellett, ki az egyiptomi műveltség eredetére nézve egy új hypothesissal állott elő, melyre azonban sokkal kevésbé voltunk elkészülve, semhogy az illető szakemberek ily radikális meglepő elmélet mélyebb vitatásába egy hallásra belemehettek volna. S tényleg a tudomány mai álláspontját teljesen felforgató elmélet az, melyet Hommel előttünk kifejtett. Eddigelé eredeti ősműveltségnek szoktuk az egyiptomi culturát tekinteni, melynek kincseiből a görög bölcsek és művészek merítették. Hommel kölcsönzött természete feltűntetésével foglalkozik. Hogy röviden jelezzem meglepő tételét: szerinte az egyiptomi cultura babyloniai eredetű, a Nilus az Euphratesnek és Tigrisnek adósa. Az egyiptomi istenek nevei nagyrészt a babyloniai pantheontól függnek, nemcsak neveik azonosak (p. o. Osiris, Asari; Isis, Istar), hanem a nékik tulajdonított hatáskör és az írásbeli kifejezésükre szolgáló jelek is. A legrégebb babyloniai város neve *Eridu* annyit jelent, hogy jó város, ugyanaz az értelme a *Memphis* (men—nofer) városnévnek. Mindezen állításokkal, és még inkább a belőlük vont következtetéssel Hommel ez alkalommal természetesen kevés hitre talált. De ötletével mindenesetre egy újabb szempontot nyitott meg és ha nem is jelzett, mint tán maga véli, újabb fordulópontot, de kétségtelenül fontos anyagot nyújtott a gondolkodás számára.

Az assyriai osztály részletesebb dolgozataira áttérve, az angol tudományos érdek irányának megfelelően az ékiratoknak főképpen bibliai vonatkozásai jutottak érvényre. Smith György korszakos fölfedezései nyomán ¹ már régóta tanulmányozták a

¹ *Egyetemes Philologiai Közlöny* I. köt. (1877.) 22. és kk. lapokon.

Genesisnek babyloniai forrásait, a teremtés, a vízözön, a bűnbeesésről szóló bibliai elbeszélések babyloniai kapcsolatait. Pinches angol tudós, ez alkalommal egy tőle felfedezett ékirati okmányt mutat be, mely újabb párhuzamokat nyújt a Genesis teremtési mondájához, a Genesis-sel megegyező oly vonásokat (nevezetesen az állatok és növények teremtésére nézve), melyek az eddigelé ismert ékirati okmányokban nem fordultak elő.

Hazánkfia, dr. Mahler, a babyloni naptárt tette tanulmánya tárgyává; míg dr. Tylor T. a régiségtudomány bár sokat feszegetett, sok vad állítás által összebonyolított,¹ de mindeddig még meg nem oldott talányát, a *hethita* feliratokat hozta a congressus tárgyalásainak napirendjére, erősen vitatván az írásjegyek *ideographikus* jellegét azok ellen, kik a hethita írást *betűs* írásnak hajlandók tartani. A feliratok tartalmára nézve azonban mindezen kísérletek semmi biztos eredményre nem vezetnek.²

A hethita kérdés, melynek megoldásától még csak nem rég oly jutalmazó eredményt vártak Előázsia történetére nézve, most háttérbe szorul Flinders Petrie angol kutató ásatásainak nagy eredményei elől, melyekkel sokkal pozitívabb talajon mozgunk, mint ama homályos ákombákkal, melynek nyitját mindeddig hiába találgatják. Flinders Petrie ásatásait mind Előázsiaiában, mind Egyiptomban eszközölte és alig volna lehetséges a két rendbeli kutatásokat egymástól elválasztani. Általuk a Tell-el-Amárna-féle leletek tanulása sok irányban kiegészítést nyer.

Már e táblák is fényes világosságot derítettek azon kis államok állapotaira, melyek az Exodus idejét megelőzőleg Kánaán földjét elfoglalták. Nem rég azonban magában Palesztinában, a *Tell-el-Haszi* halom környékén, melyet a bibliai Lákhis-sal azonosítottak, ékirattáblákat ástak ki, melyek Palesztina 1500 évvel Kr. e. állapotairól legelőször nyújtanak hasonló adatokat.

E fölfedezés Flinders Petrie érdeme. Szerencsés keze azonban még inkább Egyiptom földjén érvényesült, a hol ásatásainak eredményei már is közel a praehistoricus korszak határáig eljutottak. Congressusunk legkedvesebb várakozásaihoz tartozott azon remény, hogy maga a szerencsés fölfedező személyesen fog kutatásainak

¹ Legnevezetesebb Conder állítása, mely szerint a hethita nyelv a *mongol* csoportba tartoznék.

² A hethita kérdésre nézve a legújabb irodalmat jó átnézetben állítja össze Benzinger: *Bericht über neue Erscheinungen auf dem Gebiete der Palästina-Literatur*. 1889 und 1890. (Zeitschrift des Deutschen Palästinavereins 1892 141—142. lapjain). Csak azóta jelent meg Peiser boroszlói tudós munkája: *Die hethitischen Inschriften; ein Versuch ihrer Entzifferung*. (Berlin, 1892.) Peiser a hethita írásjegyekben ugyanazon elemeket mutatja ki, melyek az egyiptomi hieroglyph írásban találhatók: betű-, szótag- és ideographikus jeleket. Ez alapon hozzá is látott némely hethita emlék értelmének megfejtéséhez.

eredményeiről jelentést tenni; de súlyos betegsége miatt e remény nem teljesülhetett. De azért a Flinders Petrie-féle ásatások nem hiányoztak az egyiptomi sectio tárgysorozatából.

Boscawen, azon assyriológok egyike, kik a fölfedezőket nyomban követve, leginkább az eredmények felhasználása és a belőlük következő tanulságok levonása által tűnnek ki, egy congressusi előadásban a Flinders Petrie-féle medumi leleteket mint cultur-történeti forrásokat vette szemügy alá. A medumi síroknál régibb síremlékeket eddigelé nem fedeztek föl (Senefru kora, IV. dynastia) és ennél fogva az ott található festett írásjegyek, melyek nagy számmal használati tárgyakat mutatnak elének, arra nézve nyújtanak felvilágosítást, hogy azon régi korszakban, melynél hátrább a történelmet nem kísérelhetjük, minő eszközöket használtak. S nevezetes, hogy e rajzok teljesen megfelelnek azon tárgyaknak, melyeket ugyancsak Flinders Petrie Kahun-ban talált; köfegyverek és használati eszközök, fából való sarlók flint fogakkal. Tüzet abban az időben, úgy mint az ind őskorban, a fűró-féle tüzelő-eszköz csavarásával hoztak elő — a Prometheus-mythos tudvalevőleg az efféle tűzcsinálással van kapcsolatban — és erre nézve a legrégebb babyloniai leletek ugyanazon jelenségeket mutatják elő.

Boscawen következtetései és különösen azon módszer, melyet ez előadásában követett, arra az eredményre fognak vezetni, hogy az egyiptomi emlékeken található festéseket ezentúl nagyobb mértékben fogják a praehistoricus archaeologia szolgálatába helyezni. Erre csakis Flinders Petrie fontos leletei nyújtanak alkalmat, mint a melyek a legősiebb korszak tanúi, az emberi műveltség gyermekkorának okmányai, melyek mellett Szakkára és Medinet Abu, Karnak és Phylae az érettebb fejlődést, a műveltség férfikorát képviselik.

Az egyiptomi és assyriai régiségtannak külön sectiókba való beosztását e tudományok képviselői maguk is nagyon hátrányosnak találták és egy az összes ülés által elfogadott határozattal az ó-kori philologia e két legfontosabb ágának egy osztályba való elhelyezését kívánták a jövőre nézve. Már ez alkalommal sem volt lehető a határvonalakat szigorúan megvonni. Így például az assyriológok körében került előadásra Krall bécsi tudós tanulmánya a zágrábi múzeum etruszk emlékeiről. A nevezett múzeum ugyanis egy egyiptomi mumiát őriz, melynek pályái egy idegenszerű írással vannak fődve, melyről első pillanatra csak annyit mondhattak, hogy ez írás nem egyiptomi hieroglyph-írás. Pontos meghatározására nézve azonban a vélemények roppantúl elágaztak. 1866-ban Lepsius, a nagy német egyiptológus a zágrábi mumiát megvizsgálván, azon eredményre jutott, hogy a pályákon látható írásjegyek pusztá symbolikus jelek, minden phonetikus érték nélkül.

Burton aramaeus írást találgatott a rejtélyes pólýákon. Csak három évvel ezelőtt sikerült Krallnak arra a nevezetes fölfedezésre jutni, hogy *etruszk* nyelv és írás áll előttünk a nevezetes zágrábi emléken, mely ezen biztos eredmény szerint az eddigelé ismert etruszk-emlékek között a legterjedelmesebb; 1200 sorban, csupa magikus szöveget tartalmaz a halottnak az alvilágba való költözéséről. Krall az etruszk *«Todtenbuch»*-nak nevezi. E szövegekből fog kiindulni az etruszk nyelv és műveltség tanulmánya, melyre nézve mostanáig alig rendelkezünk elegendő anyaggal. A zágrábi emlék alapján már eddigelé is az etruszk számjegyek teljes rendszerét lehetett rekonstruálni. E philologiai alapvetés után már most hátra van a történelmi kérdés megoldása, az etruszk-egyiptomi történelmi kapcsolat megfejtése; az etruszk nyelvnek az egyiptomi mumian való megjelenésének történelmi magyarázata, mely az egyiptomi műveltség nagy elterjedésére fog fényt deríteni.

Ime az ó-kori világ más-más pontján váratlan módon tágul historiai látókörünk; mindig újabb érintkezési pontok tűnnek elénk, melyekben a régebben elszigetelteknek képzelt culturák kölcsönös egymáshatása mutatkozik. S épp az e fajta kérdések tárgyalására Londonban sok hajlandóság nyilvánult.

V.

Ha egyáltalán azon congressusnak, melyről ez alkalommal a tekintetes Akadémiának jelentést tenni szerencsém van, kimagasló, jellemző sajátóságát keresem, úgy leginkább az egymástól vajmi távoleső ó-kori nemzetek között fennálló vonatkozásokat kereső congressusnak nevezhetném. S hogy e kérdések körül oly rendkívül sűrű eszmecserére adott alkalmat, e jelenség fogja azt a termékenyítő hatást képezni, melyet ép e congressusnak eredménye tudományunk jövődő haladására gyakorolni fog. Mindenféle nagy, meglepő kapcsolatokat, eddigelé meg sem kísérlt historiai összefüggéseket kerestek. Szükségtelen hozzátennem, hogy a kutatások ez ösvénye leginkább képes a hypothesisek, az úgynevezett *vad* állítások sikamlós útvesztőjébe szorítani a kalandos elméket, oly régiókba emelni a vakmerő főket, a hol a módszeres kutatás biztos talaját hiába keressük, a hol a tudományos phantasia féktelensége szabály nélkül uralkodik. A nagy kapcsolatok fölkeresésére utalt bennünket congressusunk első napján gyűlésünk főelnöke, Müller Miksa fényes megnyitó előadásában. Az egyiptomi kulturát Babyloniából eredtetni Hommel. Akkád kapcsolatokat keres még a sinaiaknál is Terrien de Lacouperie, kinek thésisét a congressus kebelében még Rev. Ball (*«On Akkadian*

affinities of Chinese is támogatta. Egyikök sem kételkedik abban, hogy a sinaiai nyelve az akáddal szoros rokonságban áll és hogy a sinai írásjegyek akkád eredetre vezethetők vissza.

Azonban legtöbb feltűnést okozott a X. sectió elnökének, Gladstone-nak értekezése *«Archaic Greece and the East»*. Angolország jelen miniszterelnöke politikai szünidejét és önkéntelen visszavonulásainak otiumát egy félszázad óta a régi Hellas és a görög Kisázsia szellemi életének szenteli, s legszívesebben Trójának és azon vak költőnek, ki Priamos városának hírét fentartotta. Életének feladata most a *home-rule* és a *homerosi* kérdés között oszlik meg. Mindkettőnek egyenlő lelkesedéssel szenteli buzgalmát a *«nagy öreg»*. Midőn még nem gondolhatott arra, hogy ez év szeptember havában ismét ministeri gondok fognak vállaira neheznedi, congressusunk ujonnan felállított X. sectiójának elnökségét vállalta el. Jelen viszonyai eléggé megmagyarázzák azt a körülményt, hogy ezen egy heti időt teljesen lefoglaló tisztségben helyettesítést vett igénybe. De azért a kitűzött napon készen állott két nyomtatott ívnyi értekezésével, melyet a távollevő szerző nevében a szeptember 7-iki közülésben, Max. Müller olvasott fel. Agg kora e tanulmányában a *«Juventus mundi»* a *«Studies on Homer and homeric age»* szerzője hű maradt ifjúsága kedvenz thésiséhez. Az angol szemlékben egyfolytán megjelenő cikkeiből régóta tudjuk, hogy az angol királyné jelen miniszterelnöke a régi görög irodalom eredetiségét szokta czáfolgatni és számára minden felől idegen forrásokat szeret keresni. Szeptember 7-ikén bemutatott tanulmányában ismét új szempontokból nézett szemébe régi kedvenz kérdésének. A legapróbb részletekig ment neki a homerosi költeményeknek és nem közönséges akribiára valló kutatásainak azt az eredményét törekedett bebizonyítani, hogy a görög ősműveltség, Hellas intézményei nem a közös áriaságban lelik alapjukat, hanem hogy keleti eredetűek; különösen Phoenikiában, Assyriában és Egyiptomban keresi e cultura forrásait. Nagy súlyt helyez az ἄναξ ἀνδρῶν cím keleti izére. Az a hite, hogy maga Homeros erős és rendszeres (energetic and also methodical) meggyőződéssel birt róla, hogy a görögök mily sokszoros adósai a keleti világnak. S e ponton Gladstone meglepő részletességgel elemezi a homerosi époszok hőseit, lélektani bonczolás alá fogja jellemvonásaikat és azon eredményre jut, hogy Odysseus, Achilles és mások jellemvonásai a keleti emberre vallanak. A homerosi társadalom mindennapi életét a keleti világból eltanult ügyességek és mesterségek töltik ki. Általános szabályként állítja fel azt a tényt, hogy a homerosi költeményekben mesterséges épülettel vagy díszítménnyel, faragott kő használatával csakis oly emberek kapcsolatában találkozunk, kik a phoeniciai néppel érintkezésben állanak. Egyáltalán mesterséget és művészetet a régi

görögök a phoeniciaiktól tanultak, ugyanazoktól, kiknek az írás használatát köszönik. A görög vallás phoeniciai elemeinek kimutatása nem új kérdése a tudományos irodalomnak. Róla józan módszerességgel készült munkáink vannak, melyek e téren a tudás határvonalait kitűzik és bölcsen félreállanak ott, a hol a tudás lehetősége megszűnik.¹ Kétségtelen, hogy oly esetekben, midőn a görög pantheon egyik neve a régi ind irodalomban is mint istennév, vagy ilyennek epithetona ismeretes, kétségtelen — mondom — hogy ily esetben hiába vadászunk phoeniciai kölcsönzésre. Úgy látszik, hogy Gladstone e korlátokat nem elég szigorúsággal alkalmazta, midőn az Olympus lakóit származásukra nézve vallatta.

A phoeniciai befolyás legfőbb képviselője Poseidon; Gladstone értekezésének legfényesebb része ez istenség kapcsolatai, a homerosi hősök hozzá való viszonyának elemzése körül fordul meg. De ez értekezésében a phoeniciai befolyás kimutatásán túl még az assyriai kutatások eredményeit is fölhasználja kedvező thesise támasztására. Erős assyriai befolyást talál a görögök valóságában, és erre nézve tizenöt különféle bizonyítékot említ fel, melyek alapján bizonyossá kívánja tenni azt a nagy befolyást, melyet assyriai elemek a görögök szellemi és erkölcsi életének alakulására a történelem hajnalán gyakoroltak.

Ez előadás állott az *ó-görög* sectio középpontján Vele egy húrón pendültek a sectio még egyéb előadásai is, pl. Glennie Stuart értekezése, melynek eredményét már czime is jelzi («Ancient Hellas: the Oriental origins of Greek civilisation»).

Ily szoros kapcsolatok álltak elő a sémiség és az emberiség egyéb fajai között.

VI.

A sémi philológiának másik osztályába kerültek mindazon tárgyak, melyek a sémiség egyéb — nem ékiratos — köreire vonatkoznak. Itt hallottuk Vollers-nek, a kairói alkirályi könyvtár igazgatójának alapos értekezését az *arab* hangtanról; itt Müller D. H. bécsi tanár fejtegetéseit az Euting-től Arábiából hozott proto-arab feliratokról; Karabaček, ugyancsak bécsi tanár itt adta elő újabb tanulmányait a Rainer főherczeg arab papyrusairól; itt került elő Geyer munkája Ausz ibn Hadsar pogány arab költőről, kinek a pogány arab művelődés ismeretére nézve fontos divánját e fiatal tudós csupa szétszórt idézetekből gyönyörűen állította

¹ Tiele: *Comment distinguer les éléments exotiques de la mythologie grecque* (Revue de l'histoire des religions II. köt. 129—169 lapjain.)

helyre; itt olvasta fel dr. Hirschfeld prolegomenáit egy tőle tervezett munkához, tudniillik Haszszán ibn Thábit, Muhammed kortársa költeményeinek kiadásához. Ez előadáshoz a magam részéről is néhány megjegyzést kapcsoltam azon meggyőződésem bebizonyításra, hogy a nevezett költőnek tulajdonított versek, melyek kiadására dr. Hirschfeld készül, nagyrésze nem valódi, sőt hogy némelyek az omajjad dynastia uralkodása idejében fölszínre került nemzetiségi mozgalmakat és törzstusákat tükröznek vissza.

Tanulmányaim természeténél fogva magam is e sectio tagjai közé sorakoztam, és munkálataiban »Szálíh b. Abd al-Kudduszról és a zendikiségről Al-Mahdi khalifa uralkodása alatt« című előadással vettem részt. Szálíh egy arab költő volt, kit a khalifa a zendikség gyanuja miatt 167-ben (hidsra) — 783-ban Kr. u. kivégeztetett. Zendik néven az abbaszida-korszak elején, midőn az uralkodó körök gondja oda is kiterjedt, hogy az orthodox egyház dogmatikáját megállapítsák és megerősítsék, a legkülönfélébb irányú eretnekeket neveztek; főképpen pedig azokat, kik az iszlám persza valláseszméket (p. o. dualistikus istenfelfogást), vagy a persza és keresztyén ideák vegyületekből származott manichaeusságot keverték bele; éppen így neveztek azokat is, kik a pozitív iszlám elvetésével a tiszta morál álláspontjára állottak és kicsinylőleg vélekedtek a dogmatika finomságairól és a ritus aprólékosságairól. Nevezetes, hogy a rationalisták ezen körére mily nagy befolyást gyakorolt a buddhizmus az ő asketikus erkölcsstanával. Sikerült többek között kimutatnom, hogy egy ily zendik költő egy versében «a koldusruhába öltöző királyfit», azaz kétségtelen, hogy Buddhát ajánlja, mint a tisztult erkölcs eszményét. E körbe tartozott Szálíh ibn Abd el-Kuddusz is. Egységes képet világnézetéről nem alkothatunk. Tanító költeményei mindenfelé szétszórva találhatunk. Értekezésemnek két célja volt: először a zendikség ismeretéhez és az ellene érvényesített üldözések történetéhez újabb adalékokkal járulni; másodsor az általános fejtegetések után Szálíh állását a zendikségen belől földeríteni. Ezt legjobban úgy tehettem, hogy a IX. század rationalista erkölcs-tanítójától fenmaradt költeménytöredékeket (melyekből összesen 107 verset sikerült megkerítenem) összegyűjtöttem, ennek alapján egységes képet alkotván a zendikség e mátyrjáról. Előadásom kapcsolatában Angelo de Gubernatis megbízásából a sectionnak külföldi tudós társunk legújabb munkáját mutattam be, egy illusztrációkkal ellátott népszerű ethnographiai dolgozatot Szíria, Palesztina és Arábia népeiről, mely egy egész Ázsiát felölelő terjedelmes munka első részeként legközelebb hagyta el a sajtót.

A congressusnak távol keletről ide utazó muhammedán résztvevői, az egyptomi alkirály küldöttei is e sectio tagjai voltak.

Közöttük különösen Muhammed Rasid sejk, az Azhar mecset-akadémia tanára, és Ahmed Zeki efendi, a francia nyelvben is járatos fiatal arab tudós, kinek számos munkája közül a keleti encyclopaediai irodalomról írt könyve az európai tudomány szempontjából is számot tesz, érdemelnek külön említést. Mindketten előadásokat is tartottak a sectióban. Az előbbi két munka kéziratát nyújtotta át; az egyik a vulgaris arab nyelv sajátosságairól szól, népdal-gyűjtemény kíséretében, a másik kommentárt tartalmaz Hariri makamáit bevezetéséhez; az utóbbi számot adott eddig kifejtett irodalmi munkáiról és előadta a jövőre vonatkozó szándékait.

A sejk, ki sympathikus, szerény modorával előnyösen különbözik azon sejktől, ki az előző két congressuson képviselte az arab fajt, egyéb alkalmakkor is ünnepélyes szónoklatok és költemények szavalása által az élő Keletet jelenítette meg. Ahmed Zeki mindenkor a legügyesebben tolmácsolta a nagy közönségnek francia nyelven azt, a mit társa a tudós társadalom dicsőítésére, saját helyzetének ecsetelésére az arab sivatag classikus költői nyelvén előhozott.

Ideje már, hogy a sémi világtól áttérjünk a congressus többi sectióira is.

VII.

A két indogermán sectióban tartott előadásokat legcélszerűbben az V. sectio munkáival foglalhatom össze, minthogy mindezen sectiók legkiválóbb tárgyai egyikét a *buddhismus* képezte, a mint a congressus egyik szellemes előadója nevezte, »Nagy Sándor mellett a legnagyobb világhódító«. A világ-vallások között e legnépesebb és elterjedésre leggazdagabb vallásnak országok szerint különböző megjelenési formája és dús fejlődése, az ária culturtörténet legvonzóbb problémái közé tartozik. Burnouf alapvető munkái a buddhismus ismeretét külön tudománynyá avatták. Sok ideig csakis az ind buddhismusból indultak ki, midőn a kelet-ázsiai emberiség erkölceire és művelődéseire oly nagy hatással bíró vallásrendszerről szóltak. Nehány évtized óta az eredeti irodalmak alapján külön tanulmány tárgyát teszik. Különösen még a japáni,¹ — itt a buddhismus nyolczféle szektája fejlődött ki — sinai, tibeti buddhismus, mely utóbbira nézve tudvalevőleg Kőrösi Csoma Sándor volt a legelső úttörő, úgymint a mongol buddhismus

¹ Erről igen alapos tájékoztatást nyújt legújabbán: *Esquisse des huit sectes bouddhistes des Japon*. Par Gyou—Nen; traduction par Alfred Milloud (Revue de l'histoire des religions, XXV. köt. 219. és kk. lapokon).

is, melyet közöttünk Bálint Gábor tanulmányozott. Congressusunkon is megfordultak e kutatások eredményei Legge (*The three religious doctrines of China*) Huth (*Hor chos byung; eine Geschichte des Buddhismus in der Mongolei in tibetischer Sprache*), Pfundes (*On Buddhism in Japan*) előadásaiban.

A keletázsiai vallástörténet egy másik jelensége, melyre csak legujabban irányult a kutatók figyelme: a *Dsáina*-vallás, így nevezve a *Dsina* szótól, mely kiváló aszkétákat jelöl, kik az anyagiságot legyőzve, az istenek fölé emelkedtek és a rólok elnevezett Dsáina vallásban különös tisztelet tárgyai. *Mahavira* e szentek közül a legkiválóbb; e vallás hívei, kik hitüket a buddhismussal régibbnek mondják, Buddháról azt hiszik, hogy Mahavira tanítványa volt. A Dsáina vallás valódi eredete homályba vész. Időszámításunk VI. századában már fejlődésének tetőpontján állott; ez időből való vallásos irodalmuk legfontosabb könyve: a *Kalpa Sutra*. Sok rokonságot mutat a buddhismussal, szerinte is a Nirvána a lét legfőbb célja, a mint általán erkölcstana és szertartásai különösen a bűjtölés dolgában sok pontban a buddhismussal megegyezik, míg tőle különösen abban különbözik, hogy a Dsáinak a buddhismusban oly nagy szerepre vergődött ereklécultust megvetik. De sok mozzanatra nézve meg a brahmánok rendszerével egyezik: így p. o. e vallás hívei számos hindu istenséget imádnak, kasztokra oszlnak sat. Azért még sem volna helyes azt állítani, hogy a Dsáina-vallás nem egyéb a brahmán és a buddhista vallás között létesült egyezménynél. Mert annyi benne az eredeti, egyéni, az említett két rendszertől egyaránt idegen elem, hogy mindenesetre az ind vallás egy külön önnálló hajtásának kell elismernünk.

E vallásról most Leumann strassburgi tanártól hallottunk egy előadást, ki annak népszerű kifejezését tette kutatása tárgyává (*Pantsatantra Tales in Jaina Literature*), míg Bühler, a híres bécsi szanszkritista, kinek úttörő kutatásai különösen a buddhista Konstantinus, Asóka király feliratainak tanulmányozása körül mozognak,¹ ez alkalommal a Dsáinak műemlékeiről szólt. (*Jaina sculptures from Mathura*.)

Az indiai kutatások terén nagy szerepe volt ez idén az *ethnographiai* kérdéseknek. A nyelvek és fajok sokfélesége Indiát az ethnographiai és anthropologiai kutatások valóságos iskolájává, leggazdagabb megfigyelési körévé avatja. Hogy e téren ez ideig sokat elhanyagoltak, mutatja a congressus azon határozata, mely szerint hivatalos lépéseket fog megindítani arra nézve, hogy Indiában rendszeres anthropometrikus vizsgálatok indíttassanak meg. Ez alkalommal Baines a nyelvek statisztikájáról (*The language*

¹ L. *Archaeologiai Értesítő* 1885. 272. 1.

Census of India) Crook Éjszakindia ethnographiai viszonyairól értekezett.

Számos irodalomtörténeti részletet is fognak tartalmazni congressusunk aktái; ezek közül a művelt világot különösen Müller Miksa jelentése a Szájana kommentárjától kísért Ríg-Veda második kiadásáról fogja érdekelni. Semmi sem bizonyíthatja inkább ez óriási munka hatását a tudomány fejlődésére, mint azon ritka jelenség, hogy a nagy oxfordi tanár e korszakos vállalatának, az igaz, hogy huszonöt év alatt, második kiadása vált szükségessé.

Az indogermánság köréből különösen kiemelhető még az *örmény* nyelv és irodalomra vonatkozó két kiváló előadás. Az egyikben Tchéraz tanár a modern örmény dialektusokról szólott, a másokban dr. Schrumf, az előbbinek tanítványa a maga részéről is fejtegetvén a régi irodalmi nyelv (grabar) és a két modern irodalmi dialektus (a tífli és konstantinápolyi örménység) sajátosságait, igen érdekes közleményeket nyújtott egy örmény nemzeti éposz létezéséről, melynek természetét az előadó a Kalevalával hasonlította össze.

A *középázsiai* philologia terén nagy fontosságot kell tulajdonítanunk azon, bennünket is közelről érdeklő nevezetes adaléknak, melyet Donner külföldi tagtársunk terjesztett elő; a helsingforsi finn-ugor társaságtól német nyelven kiadott munkáját értem: *«Die Inschriften am Orchon und die finnische Expedition dorthin 1890.»* E munka három nagy felirati emlék ismertetésével foglalkozik, melyek az Orchon völgyében találtak és abban egyeznek meg, hogy többnyelvű szöveget tartalmaznak. Kettejük egy khinai szövegen kívül még a jeníssei feliratok írásjegyeihez hasonló betűkben terjedelmes szöveget tartalmaz; a harmadikon ezeken kívül még ujjur felirat is olvasható. A khinai feliratokból az tűnik ki, hogy e felirati emlékek a Kr. u. 732—784. évekből valók és azon jó szolgálatok emlékét ünneplik, melyeket a *Tukiu*-nak nevezett nép fejedelmei a khinai császároknak Tibet elleni harcukban nyújtottak. Az eddigelé megfejtetlen jeníssei feliratokhoz hasonló írásjegyek olvasása és értelmezése alkotja azt a problémát, melyet e két-, illetőleg háromnyelvű feliratok nyújtanak. Magukra a jeníssei feliratok nyelvére nézve, a melyeket legelőször a stockholmi congressus alkalmával mutattak be, azóta számos hypothesis kockáztattak; a londoni congressus elé terjesztett egy értekezésben Töttermann helsingforsi tanár azt vitatja, hogy a jeníssei titokzatos rúnok sémi, közelebbről héber nyelvű szöveget tartalmaznak. Töttermann véleménye oly gyöngye bizonyítékoktól van támogatva, hogy csupán ez alapon a jeníssei rúnok sémiségét egy pillanatig sem lehetne fentartani. Donner alaposabban elemezi az orchoni rúnok palaeographai természetét.

Ez alapon azt találja, hogy az írásjegyek háromnegyedrésze a jóniai és phrygiai írásjegyekhez hasonló; a hátralevő betűk az ind és középázsiai írásrendszerekkel mutatnak rokonságot. A finnugor társaságtól indított expedíció tudósainak véleménye — egy ugyanezen czélra, az orchoni feliratok megvizsgálására kiküldött orosz expedíció eredményeivel teljesen megegyezően — az, hogy úgy a jénissei, mint az orchoni feliratok *török* nyelven vannak szerkesztve. Megfejtésük a török philológiára nagy nyereség volna, minthogy általa a török nyelv régi alkatára nézve (VIII. század) biztos kiindulási pontot nyernénk.

Az indogermán sectiókat egészítette ki ez alkalommal a *török-persa sectio* is, melynek tárgyai régebben a mohammedánság körében szoktak helyet találni, most azonban leginkább ópersa és zend dolgok körül forogtak. Itt tartotta előadását Szohrábdsi kisasszony is, kiről már a «Lady members» említése alkalmával megemlékeztünk. Casartelli egy igen értékes irodalomtörténeti kimutatást nyújtott a párszik körében az utolsó században kifejtett irodalmi és tudományos tevékenységről, melyből azon szellemi energiáról győződhetünk meg, mely az ó-kori persa szellem e legutolsó töredékében mai napig is él és dolgozik. Blundell a persepóli romok közé vezérelt, és tájékoztatást nyújtott azon régiségtani kutatásokról, melyeket Dárius korának ez érdekes tanúsága táján legújabb időben végeztek. Simpson az ind és keleti építészet eredetéről kockáztatott új nézeteket. Az iszlámot e sectióban csak egy értekezés érintette, Ahmed Beg Akkáf, maga is siíta, tanulmánya a siíta felekezet keletkezéséről, melyben az európai műveltségű persa tudós feltűnő egyoldalúsággal túlozta azon nem éppen új felfogást, mely a siíta felekezet persa nemzeti vonatkozásait keresi.

Az *afrikai* és *egyiptomi* sectióba több oly előadás soroztatott be, mely csak nagyon laza összefüggésben áll a sectio tulajdonképpeni tárgyaival, a mint egyáltalán a congressus belső szervezetének egyik hibájául kell felróni azt a körülményt, hogy egyes tanulmányokat nem a kellő helyen mutattak be; ezáltal éppen azok, kiket a tanulmányok tárgyai legközelebbiről érdekeltek, nem hallgathatták meg. Ahmed Bég siíta előadása, a mely főképpen muhammedán érdekű volt, a persák közé került; az egyiptológusok körében jutott felolvasásra Wingate előadása a szudáni *Mahdi-mozgalomról*, mely alkalmasint az angol katonatiszt ugyanazon tárgyról nem rég közzétett alapos munkájának¹ főbb eredményeit foglalta össze.

¹ *Mahdiism and the Egyptian Sudan: being an account of the rise and progress of Mahdiism and of subsequent events in the Sudan* London 1891., Macmillan 630 lap.

Épp oly kevésbé átlátszó a *«The oldest Manuscript of the Old Testament»* című előadás kapcsolata az egyiptológiával, bár az előadás tárgyát képező emlék származására nézve mindenesetre Egyiptomba tartozik. Rev. Hechler ugyanis egy csomó papyrust hozott magával, melyet az Ó-Testamentom legrégibb példányául mutatott be. Tizenhat lapon a Zakaria és Maleakhi prófétái könyvek egy részének septuaginta-fordítását tartalmazza. Hechler szerint e példány palaeographiai ismertető jelei a III—IV. századra vallanak, tehát oly időre, a melynél régibb korszakból az Ó. T. sem eredetijéből, sem valamely fordításából eddigelé hasonló emléket nem merült fel. Az igaz, hogy jelenlevő palaeographusok e kézirat korára nézve komoly kételkedésnek adták kifejezést. A töredék mindenesetre oly régi, és külseje oly gondos szerkezetet mutat, hogy a Septuaginta e részének szövegére nézve nagy kritikai becse nem tagadható; és éppen mostan annál is fontosabb, a mennyiben a Septuaginta szövegkritikája terén a jelenkor tudományos mozgalmában igen élénk törekvés mutatkozik.

A congressus különféle osztályai elé terjesztett értekezések és bemutatások között sok meglepő dologgal találkozunk. De érdekes, hogy a tagok angol részét, sőt még a congressus tagjain túl az angol közvéleményt a congressuson megfordult egy tárgy sem izgatta annyira, mint Rev. Hechlernek a biblia szövegével kapcsolatos e közleménye. Gladstone tanulmányán kívül ennek szentelték a napi lapok a legtöbb tért, sőt a Times vagy 150 előadás közül ezt az egyet majd csaknem egész terjedelmében közölte és a papyrus eredeti alakját híven tükröző illusztrációval kísérte.

Csak kevés előadás foglalkozott ezentúl Egyiptom régi irodalmával. E sectióban tartotta többek között Mahler Ede előadását a *kanopusi decretumról*.

Az *ausztral-ázsiai és oecániai osztály* gyorsan végezhetett négy előadással, melyeket Sir Arthur Gordon, Rev. Macfarlane, Rev. Newel és Sidney Ray a fidsi költészetről, Samoa és Új-Guinéa nyelveiről tartottak. E csoport csakis legujabban lépett a tudományos philologiai kutatás körébe.

Az *anthropologiai sectióban* Tylor elnöki megnyitóján kívül, mely a kőkorszakról és a Tasmaniában használt kőeszközökről szólt, különösen Angelo de Gubernatis gróf előadása tűnt fel, mely a keleti *folk-lore* elhanyagoltatását és az e körben szükséges teendőket helyezte világosságba.

A *keleti geographiáról* szóló előadásokat a sectio elnöke, Sir Grant Duff egy fölötté tanulságos értekezéssel nyitotta meg, melyben azon tevékenységről adott számot, melyet 1869 óta az *ázsiai földrajz terén kifejtettek*; a geographia legujabb hala-

dásainak igen érdekes fejezete ez. Az elnöknek a multakra vissza-tekintő előadását és Haskett Smith értekezését *«On the exploration of Palestine since 1886»* méltán kiegészítette Hogarth előterjesztése a Kis-Ázsia terén még csak a jövőben megoldandó földrajzi feladatokról.

Az összehasonlító vallástudomány művelőit fogja különösen érdekelní Ramsay tanárnak, Kis-Ázsia historiai földrajza e nagy tekintélyének¹ tanulmánya: *«On the persistent attachement of religious institutions to special localities in Asia Minor»*, a mennyiben szerző egy korlátolt körben bő adatokat gyűjtött és állított össze azon jelenségre nézve, hogy az ó-kor vallásos hagyományai mily szívóssággal ragaszkodnak ugyanazon geographiai körökhöz, a hol a pogányság legyőzetése után is az újabb vallásos felfogásokhoz alkalmazkodó alakban pusztíthatlanul folytatják életüket. Épp Kis-Ázsiára nézve még kevés gyűjtéssel rendelkezünk ezen már sok ízben fejtegetett² jelenségre nézve és ennél fogva Ramsay adatai a vallástudomány e fejezetét hasznos módon egészítik ki.

VIII.

Az eddigiekben csak vajmi vázlatosan jeleztem a sectiókban kifejezésre jutott tudományos élet mozzanatait.

Úgy hiszem azonban, tekintetes Akadémia, hogy már e vázlatból is azt a benyomást nyerjük, hogy az orientalisták londoni congressusa a tudomány fejlesztésére nézve nem gyümölcs nélkül gyűjtötte egybe a művelt világ mindenféle részeiből a keleti ismeretek művelőit.

Számos ébresztő eszmét hangoztattak minden sectióban; még a túlzásokat sem kockáztatták minden positiv haszon nélkül. Biztos tudásunk összesége ily módon sokkal átlátszóbban domborodik ki, míg másrészt világosabban látjuk és érezzük tudásunk korlátait, azon határvonalat, melynek útmutatójára e szó vagyon írva: Ignorabimus.

Ez elméleti eredményeken kívül a congressus a jövő számára számos *gyakorlati* czélt is kitűzött, melyek elérésére a szak-tudósok e gyülekezet határozatai alapján szövetkeznek. E határozatok közül különösen egyet akarok kiemelni, mely tanulmányaim körét legközvetlenebbül érinti. Ugyanis régóta érezhető hézag

¹ Legújabb munkája: *The historical geography of Asia Minor* (London 1892.).

² Tölem is: *Az iszlám* 215—248. lapjain és egyebütt, leg-utóbb: *Glanures paiennes dans l'Islam* (Revue de l'histoire des religions XXIII. köt. 201. lap.)

kitöltését határoztuk el, melylyel nemcsak a szaktudósoknak fogunk hasznos segédeszközt teremteni, hanem a művelt nagy közönség igényeinek is lényeges szolgálatot fogunk nyújtani. A classica-philologia terén létező encyclopaediák mintájára a legközelebbi években egy *arab* és *muhammedán* encyclopaediát akarunk alkotni. Azon okokat, melyek eddigelé ily vállalatok létesítését akadályozták, a nehézségeket, melyek útjában álltak, a szaktudósok vállvetett összműködése által fogja elhárítani. Egyelőre egy tizenkéttagu ideiglenes szervező bizottságot küldött ki a congressus, melynek magam is tagja vagyok. E bizottság hivatása lesz a munkát előkészíteni, keretét kijelölni, munkatársakról gondoskodni és minden egyes dolgozó erőnek működési körét egy pontosan kidolgozandó schéma alapján kijelölni. Az a szerencsénk, hogy Robertson Smith, sectiónk elnöke, az *Encyclopaedia Britannica* főszerkesztője, kit az efféle vállalat szellemi vezetésére nemcsak elsőrendű tudományos capacitása, hanem az Encyclopaedia szerkesztése alkalmával érvényesített gyakorlati tapintata is képesít, áll tervezett encyclopaediánk élén.

Angelo de Gubernatis indítványára, melyet az *«ázsiai folklóre»*-ről az anthropologiai osztályban tartott előadásához kapcsolt, ezentúl külön ügyet fognak vetni az ázsiai népek folklórejának tudományos művelésére. A folklóre e része a kínálkozó gazdag anyag daczára, eddigelé sem rendszeresen gyűjtve, sem pedig nagyobb összefüggésben feldolgozva nincs még. A néppszichologia nagy kincsei ezentúl nem fognak épp azon a téren parlagon heverni, mely mind néprajzi alkotmányánál, mind pedig vallási s általán szellemi életének sajátos fejlődésénél fogva a folklóre gazdag bányájául ígérkezik.

Még concretebb alakban nyilvánult e kívánság a VII. sectióban, mely a Sydney Ray előadása (*«Languages of New Guinea»*) kapcsolatában az uj-guineai benszülött törzsek nyelveire, művészetére, szokásaira vonatkozó rendszeres gyűjtést határozta el.

Végül Plunkett indítványára a congressus az angol kormánynál lépéseket fog tenni arra nézve, hogy a mindinkább fontosabbá váló arab nyelv élő dialektusainak művelése és elsajátítása érdekében Kairóban egy intézetet alapítson.

Szeptember 12-én tartottuk a congressus záró ülését. Ennek tárgyait némely formaságon kívül az egyes sectiókban előfordult általános indítványok előterjesztése és kivétel nélkül elfogadása képezte. Ez indítványok közül a legfontosabbakat e jelentésem során már alkalmam volt felemlíteni. Az *«International Institute»* felállítása is e tárgyak közé tartozott. Azonkívül egy e czélra kiküldött bizottság indítványa alapján az

1873-ki párisi alapszabály némely pontját az azóta felmerült tapasztalatok utmutatása szerint módosították.

Az orientalisták X. nemzetközi congressusára nézve két meghívás érkezett; az egyik Bukarest, a másik Genf részéről. A congressus az utóbbi meghívót fogadta el. Így tehát a legközelebbi congressus 1894-ben Genfben fog gyűlekezni.

A Beszterczei Szójegyzék.

(*Finály Henrik* l. t. értekezésével bemutatta *Simonyi Zsigmond* l. t. az okt. 24. tartott ülésen.)

1891. végén *Berger* dr. úr Besztercze-Naszód megye levéltárában fölfödözött egy latin-magyar kézirati szójegyzéket,* mely mintegy 1300 szót foglal magában. Szakértő palaeographusaink e kéziratot a XV. század első feléből valónak mondják, tehát még az Ehrenfeld- és Bécsi codexnél is régibb, úgy hogy sokat várhatunk belőle régi szókincsünk ismeretére nézve. *Finály H.* az egészet átirta és magyarázatokkal kísérte. A bevezetésben kifejti, hogy a szójegyzéknek mind a latinja, mind a magyarja nagyon hibás, az utóbbi azért, mert írója — mint egy befejezése mondja — «*G y ö r g y, s z l a v ó n i a i*» diák (*Georgius de regno dicto Slavoniae*). Egyébiránt a hibák részint hibás halásból, részint hibás másolásból erednek, s így kétségtelen, hogy a kézirat *György* diák iskolai diktátumának tisztázata. Tervben van az egésznek hasonmásban való kiadása is, hogy az érdeklődők saját szemükkel lássák és szólhassanak hozzá. Addig is közli a bemutató a biztosabb olvasatú szavak közül a legérdekesebbeket, melyekre eddig csak egy-két példánk volt, s melyeknek egy részében éppen azért nem igen mertünk még megbizni.

A rokonsági nevek között ott találjuk: *Eg veng* uterinus, *apaua* *egueng* patruelis *eguengfin* fratrueis. A Ny. Sz.-ban még megkérdőjelezve, mert csak *Nyirkállai* szójegyzékéből ismerjük: *atyam egyvenghy* patruelis. Ez az *egyveng* alkalmasint olyan összetétel, mint a vele egyjelentésű *egy-test-vér*; de hogy mi lehet az a *veng*, nem tudom megmondani. — *Fyal* privignus; *Nyirkállainál* ép úgy, míg a *MünchC.* két helyén *fial* filiolus. De nevezetes a BesztSz.-ben a *fial*-nak párja: *athval* (talán így értendő: *athyal*) vitricus, tehát mostoha atya, mint amaz mostoha fiú. — *Yker* gemellus; azért emlitem, mert a Ny. Sz.-ban csak oklevelekből és szótárakból idézhettem. — *Rere* (olv.

* Akad. Ért. II. 688. és III. 102. l.

rére) sororius; a Ny. Sz.-ban ugyanily jelentéssel, de csak négy idézettel; ma is él Szlavóniában, Nyr. V. 12.

Kutyanevek: *Camaz* sil(v)ens; ép így Nyirkállainál *kamaz* silvens; hogy a *kamasz* eredetileg ebet jelentett, azt több adat is bizonyítja a Ny. Sz.-ban. — *Chenk*: turper (?); a *czenk* MA.-nál is kutyát jelent, továbbá Rákóczi Gy. Leveleiben. — Unikuma a BesztSz.-nek a *hort* szó: aga[r] uag horth vesnek; Finály megtalálta eredetijét a szláv *chrt* szóban. — Kérdéses, mi a *vesnek* 'investigator'?

Másféle állatok: *Rouaz* vulpes, vagyis *rovasz*, ravasz, l. Ny. Sz. — *Helg* hermelus, azaz *helgy*, hölgy, l. Ny. Sz. — *Nerce*: fiber; *nércz* v. *nyércz* más források szerint a m martes foenaria, heumarder, sumpfotter, s németül is *nerz* v. *nörz*. — *Strak*: ciconia, vagyis sztrak; az ószl. *struku*-hoz legközelebb álló alakja az *esztrág* szónak. — *Cherebeth*: brutus (olv. bruchus) és *acalabus* (olv. scarabaeus?); talán *chereboh* akar lenni, mint a DöbrC. nevezi a cserebület vagyis cserebogarat (l. Szarvas magyarázatát Nyr. XVII. 219.). — *Hornyo* eruca; a Ny. Sz. ilyen alakot nem említ, de Gömörben ma is hornyú a hernyó, Nyr. III. 185.

Szerszámnevek: *Hagman* subsellium, a lószerszámok közt fordul elő, tehát a m. a sella vagyis nyereg alá való takaró, s ez megerősíti a Ny. Sz. két idézetét, melyek közül az egyik így hangzik: Egy háts lónak nyereg alá való posztónélkül való hagymánt adjanak. — *Enle* habena, olv. *emle* s v. ö. a Ny. Sz.-ban *emlő* (ez csak szótárakból idézve), *eremlő* és *fékemlő* (van *eremlé*-je és *fékemlé*-je is); mindezeknek «lorum, habena» volt a jelentésük. — *Here* camus, olv. *ere*; v. ö. *ere*: camus, frenum, zaum od. halfter MA. PP. s az imént említett összetételt: *eremlő* = *ere* + *emlő*. — *Fen* cos vagyis köszörűkő; így magában a Ny. Sz. nem idézhette, csak a *fenkő*, *fénkő* összetételekben, de a népnyelvben ma is megvan maga a *fen* (Pest m. Nyr. IV. 3.) és Tompánál előkerül a *kaszafén* (id. uo. 393. Tompa: Költ. V. 57.). — *Vereu* malleus; a kalapácsnak eredeti magyar neve, mint a Ny. Sz. számos adata bizonyítja (vö. a szláv eredetű *kovács* mellett a hétfalusi *vasverőt*, Nyr. V. 378.). — *Zalu* vagyis *szalu* ascia és planetum (?); a szalu ma is él «a székeleyknél és az Őrségben váluzó, hornyoló, völgyező görbe fejsze» CzF. (az igéje szalul és szalval). — *Horlo* capatorium, olv. *hornyoló* cavatorium? — *Nyhtow*: longale, vö. *nyujtó* longale Nyirk. — *Eplen* furale vö. *eplény* forale Nyirk.

Fegyverek, öltözetek, ékszerek: *Kep* venaculum vagyis *kép* venabulum, így MA. s PPB. szótáraiban venabulum, jaculum, telum, jägerspiess; előfordul a JordC.-ben, de legtöbbször Heltainál, s még Forró Pálnál is a XVII. század elején. — *Picon*-

hog cassis, pokenhog sudia (?) és celibum (?); az EhrC.-ben is *pykonhok* galea, s ezt Szarvas a német *pickenhaube*-val fordította (de többesnek nézte), Finály pedig helyesen jegyzi meg, hogy a magyar szó forrása nem egyéb, mint a német szónak régebb *beckenhub(e)* alakja. — *Salap* cerenum és culpitrum; a latin szók ismeretlenek ugyan, de minthogy e szók a fegyverzet részei közt állnak, a *salap* szó nem lehet más, mint a göcseji *silap*, mely sisakot jelent, Tájsz. (mind a kettő a német schlapphut-ból, vö. *salapos süveg* Szegedi Theophaniájában s l. Ny. Sz. I. k. XI. l.). — *Bolda* pelta, alkalmasint hanghasonlóság okozta tévedés, mert a *bóda*, *bolda* szó a Ny. Sz. összes adatai szerint markolatot jelentett. — A *zászló*-nak meg van eredeti *zaszto* alakja, mint a codexekben. — *Engual* armilla, talán mert a karpereczet az ing ujján is viselték? (Az *ing*-nek *eng* alakja csak az EhrC.-ben van.). — *Chepez* vitta stb; különös, hogy a régiségből nincs rá más adatunk, holott a székelylek sok helyt még ma is *csepsz*, *csepesz*-nek mondják a fejkötőt (szláv eredetű szó, ószl. *čepiči* stb. Mikl., a finnbe is belekerült *säpsä* s az oláhba *čápse* alakban, vö. NyK. XII. 98. — *Hyg* inauris és aurifilia; a BécsiC. két helyen is előfordul, *higy* s csakugyan itt is mind a kétszer 'inauris' fordítása. — *Lelah* vagyis *léllah* linteamen, mint a MünchC., JordC., ÉrdyC.-ben ném. *leilach*).

Más érdekes szók: *Gerla* gerleta, gabonamérték, mint a BécsiC.-ben, NémGl.-ban stb. (l. Ny. Sz. *girta*. — *Venerek* azaz *venerék* potus, mint a codexekben, l. Ny. Sz. — *Moruan* formula: a Ny. Sz. nem idézhette PP.-nál régebb forrásból; a palóczok, barkók ma is *morvány*-nak hívják a fonott kalácsot (tót *mrván* Mikl.). *Kuthen* gurgustium, olv. *kuthea* azaz *kútya*, l. ezt a Ny. Sz.-ban. — *Heg mal* vagyis *hegymál* gricorium(?): l. Ny. Sz. 2. *Mál*. — *Herenj* abissus, olv. *érény*, a mi a m. örvény, l. Ny. Sz. *örém*, *örény*. — *Kifeldy* acola; így hangzik még a XVII. században is a 'külföldi'. — *Kissa* rixa = *késa*, *késaság* seditio MünchC.; *kisál*, *késállkodik* más codexekben is előkerül s még a XVI. század közepén is. — *Or yeg* coma, de hogy egyeztetetni ezt össze a BécsiC. *orjegy*-ével, mely conopeumot jelent s mely maga is annyira titokszerű?

Ayancha trenus; kétségkívül *ayantho*-nak olvasandó. Egy 1370-i okiratban ugyanis a *rudas zeker* mellett előfordul az *ayanthos zeker* is, «melyek közül amaz nagyobb, emez kisebb vala» (Szilády: Temesvári Pelbárt 72). Minthogy a bemutató csak ezt az adatot ismerte, nem merte fölvenni a Ny. Sz.-ba; most azonban a két adat kiegészíti és megerősíti egymást, ámbár a szó azért homályos.

Agylep: canapea 7. l. vánkös, kárpit, matrác s más effélék

közt fordul elő, tehát világos, hogy ágyneműt jelent. Igen ritka szó, a Ny. Sz.-ban nincs meg, csak egy székelv szógyűjteményben olvassuk: «*ágylep ágynemű*» (M. Nyszet. VI. 316. a közlő azt mondja: «tán gergyói szó»). Finály *ágyler*-nek olvassa, de a papírosban jól meglátszanak a *p* nyomai, illetve a toll benyomása, ámbár a tinta kikopott.

Tar posztó virgulus és *szir* (*zyr*) griseus arra vallanak, hogy a *tarka* és *szürke* melléknevek kicsinyítők. A szóképzésre nézve érdekesek még: *ag sig* senectus, tehát aggság és *aleth seg* antempna, tehát alattság; a *ség*, *sig* képző nincs bennük illeszkedve (ámbár már a HB.-ben van *uruzag* és *uimadsag*, de vö. a Bécsi, Müncheneri codexekben *magasségő*, *kazdagsegő* stb.

A Besztercei Szójegyzéknek hangtani jelleme csak egy tekintetben régiesebb a codexekénél, abban t. i., hogy a hosszú ó helyett sokszor még *ou* diphthongus van benne, mint az árpád-kori oklevelekben, pl. *low*, *tarthow*, *pozthow*.

A budapesti Pasteur-intézet első két évi statisztikája.

(Kivonat *Högyes Endre* rt. október 17. tett előterjesztéséből.)

A budapesti Pasteur-intézetet 1890. április 15-ikétől 1891. április 14-ikéig terjedő első év alatt 701 egyén; az 1891. április 15-ikétől 1892. április 14-ikéig terjedő második év alatt 540 egyén kereste fel, hogy magát a veszettség kitörése ellen beoltassa.

Az *első* évben gyógyított 701 egyén közül egyen még a védőoltás folyama alatt, 19-en a védőoltás befejezése után tört ki a veszettség. Az egyetemes halálozás tehát az első év alatt 2·7 % -ot tett.

A *második* évben gyógyított 540 egyén közül egy a védőoltás folyamán, hét a védőoltás befejezése után kapta meg a veszettséget. Az egyetemes halálozás tehát a második év alatt 1·48 % -ra rúgott.

Az első évben összesen elhalt 20 egyén közül 12 egyénen, a második évben elhalt 8 egyén közül 5 egyénen a legutolsó védőoltás után két héten innen jelentek meg a veszettség első tünetei, ellenben 8 esetben az első év alatt, és 3 esetben a második év folyamán, két hét eltelte után.

A védőoltás értékének megítélésére csak ez utóbbi halálesetek jöhetnek számításba, minthogy az elhaltak közül csak ezek azok, a kiken a védőoltásokat kellő időben be lehetett fejezni, ellenben azok beoltása, a kik a védőoltás közben, vagy

pedig az utolsó védőoltás után két héten belül kapták meg a veszettséget, nem lehetett tökéletes. A védőoltás sikerültének alapfeltétele ugyanis az, hogy a beoltott egyén agyveleje és gerincveleje mentessé legyen, mielőtt a marás helyéről oda az idegeken át hozzájuthat a veszettség fertőző anyaga. Ha ez utóbbi történik meg előbb, alig van kilátás a gyógyítás sikerére. Kísérleti tapasztalataim már rég kimutatták, hogy egyenest az agyvelőben vagy gerincvelőben történt fertőzés után a védőoltás jótékony hatása csak a legritkább esetekben következik be. Szintén kísérleti tény, hogy ha a kutjának dura matere alá direct oltjuk be az útczai veszettség mérgét, csak 14—18 nap múlva vesz meg. Minden olyan esetben tehát, midőn az utolsó védőoltás után két héten belül történik a veszettség kitörése, a veszettség fertőző anyaga már az agyvelőben volt, mielőtt a védőoltás mentessé tevő hatását kifejthette volna. A nem kellő időben történt gyógyítás ez esetei tehát olybá vehetők, mint ha a védőoltás meg sem történt volna. Két körülmény szolgáltat alkalmat a védőoltásnak illetően nem sikerülésére. Egyik az, midőn az ebmarta egyének későn veszik foganatba a védőoltást, a másik az, hogy egyes — szerencsére kivételes esetekben — az illető egyéneknek oly rövid a megtörtént fertőzés után az incubatio-idejük, hogy e miatt a védőoltás nem fejtheti ki a maga hatását.

Ez észrevételek tekintetbe vételével az első két évi gyógyítás eredményeit a következő statisztikai adatok tüntetik fel:

Az *első évben* (1890. április 15-ikétől 1891. április 14-ikéig) védőoltást kapott 701 egyén. Ezek közül a kellő időben végrehajtott védőoltás daczára megkapta a veszettséget 8 egyén. Halálozás 1·14 %.

A *második évben* (1891. április 15-ikétől 1892. április 14-ikéig) védőoltást kapott 540 egyén. Ezek közül a kellő időben végrehajtott védőoltás daczára megkapta a veszettséget 3 egyén. Halálozás 0·58 %.

A rendes halálozás 15—20 % szokott lenni; tehát mindkét év statisztikája (még ha az egyetemes halálozási százalékokat vennők is számításba, 2·7 % -ot az első, továbbá 1·48 % -ot a második évről) fényesen bizonyítja az antirabikus orvoslás módszerének eredményes voltát.

A fennebbi statisztikai összeállításból továbbá kitűnik, hogy a második év halálozási aránya tetemesen alábbszállott. Ez részint annak tulajdonítható, hogy az emberek a marás után általában véve gyorsabban keresik fel az intézetet, mint az első évben, részint pedig annak, hogy magának az orvoslásmódnak technikai végrehajtásában az intézeti személyzet nagyobb gyakorlatra és ügyességre tett szert.

A *marás-sebek súlyossága* szerint három csoportra oszthatók a gyógyított esetek: van

fej- és arczmarás, mely a legsúlyosabb,

kézmarás, mely másodfokban,

láb- és törzsmarás, mely harmadfokban súlyos.

Az esetek súlyosságának foka kiviláglik a két évről ily irányban összeállított statisztikából.

	Gyógyítottak száma	Halottak száma	Halálozás
Marás a fejen és az arczon	130	3	2.30 %
Marás a kézen	486	7	1.64 %
Marás a lábon és törzsön	625	1	0.16 %
Összeg	1241	11	0.88 %

Legnagyobb volt tehát a gyógyítás dacára a halálozás a fejkön és arczokon marottak, kevesebb a kézen marottak, még kevesebb a lábon és törzsön marottak között. Ez arányban áll az antirabikus védőoltások előtti régi statisztika adataival is, mely a fej- és az arcz-sebekben a halálozást legnagyobbnak (80—90 %) vette, ellenben a végtagokon marottakét kisebbnek (37 %). Oka ennek az, hogy fej- és arcz-sebek esetén a marás helyéről rövid útja van a fertőző anyagnak az agyvelőig és a nyultagygig, és így rövidebb az incubatio mint egyéb sebeknél. Ez esetekben van különösen megokolva, hogy a védőoltásokat sürgősen kell megkezdeni.

Az antirabikus védőoltások hasznának criteriuma az, hogy mennyivel szállítja le a veszett-ebmarottak halálozás-arányát. Össze kell vetni azért a beoltottak halálozás-arányát a be nem oltottakéval. A be nem oltottak halálozás-arányát az eddigi statisztika egyre-másra 15—20 %-ra teszi. Ez a szám közép-száma azon különböző statisztikai kiszámításoknak, melyeket a tiszta halálozási százalékra vonatkozólag a legkülönbözőbb szerzőknél találunk. Sokan e számnál sokkal magasabbnak, sokan pedig sokkal kisebbnek tartják a halálozási százalék igazi értékét.

E hypothetikus középértéknél szabatosabbnak gondoltam, hogy az összehasonlításra concrete szerezzem meg az adatokat.

Az első év alatt beoltottak halálozási aránya, mint fennebb kifejtettem, 1.14%-nak derült ki. Azt a kérdést vetettem tehát fel, milyen nagy lehetett az ugyanez év folyamán veszett ebmarott, de be nem oltott egyének közt a halálozás.

Ennek kipuhatolása végett a belügyminiszterium közbenjárásával kérdőíveket küldöttem szét az országba minden törvényhatósághoz. Ezeken a következő kérdésekre kértem választ.

A hatóság tudomása szerint:

1. Hány veszettségre gyanús marás-eset fordult elő 1890. április 15-ikétől 1891. április 14-ikéig a törvényhatóság területén?

2. Ezek között hány esetben volt állatorvosilag constatálva a maró állat vesztsége?

3. Hányan vetették magukat alá az ebmarta egyének közül a vesztségellenes védőoltásnak?

4. Hányan maradtak otthon védőoltás nélkül?

5. Hány egyén halt meg a védőoltásban részesültek közül?

6. Hány egyén halt meg az oltatlanul maradtak közül?

A visszaérkezett kérdőívek adatait kritikailag egybevetve, értekező a következő végeredményre jut:

Magyarország 60 törvényhatóságában az 1890. április 15-től 1891. április 14-ig terjedő egy év alatt azon veszett-ebmarott egyének közül, a kik későn vagy egyáltalában nem vették fogatba a védőoltást, körülbelül $26\cdot8\%$ halt el kitört vesztségben.

A védőoltás hasznossága tehát direct úton is be van bizonyítva.

A vegyértékek törvényéről.

(Kivonat *Than Károly* r. t. október 18-án tartott értekezéséből).

A vegyértékek kérdésében a felfogások különfélesége és az elméleti chemiának legújabb rohamos vívmányai következtében nagy zavar állott elő. Az egyes fontosabb nézeteknek rövid érintése után előadó Schutzenbergernek és Maquenne-nek e tárgyra vonatkozó legújabbán közzétett felfogásait emeli ki. Mivel az utóbbinak eszméi szerzőnek már régebb tett tanulmányait (Értesítő 1873 foly. 19. l.) némileg megközelítik, czélszerűnek tartja ezeknek eredményét az Akadémia elé terjeszteni. Előadó felfogása szerint az említett zavar főképen onnét származik; hogy az alkatrész és gyök fogalmának szabatos meghatározását elhanyagolták, és mert ennél fogva a szabad állapotban létező összetett alkatrészeket a valódi vegyületektől kellő szigorral meg nem különböztették. Ehhez képest első közleményében az alkatrész és gyök fogalmait fejti ki. Kimutatja, hogy az alkatrész azonosságát két különféle vegyületben tárgyilagossal szigorral csak a következő tétel alapján lehet megállapítani.

Ha két különféle vegyületnek egyszerű cserebomlásából ugyanazon harmadik testtel egyazonos vegyület származik, akkor a két vegyületnek egyik alkatrésze azonos.

Ehhez képest a mercuri és a mercurio alkatrészek, melyek régebben közös néven higanynak neveztettek, nem azonosak, hanem *isomer* alkatrészek. Az elemi és összetett alkatrészeknek legfontosabb chemiai sajátosságait az *alkatrész megmaradásának* tételében következőleg fejezi ki.

Az alkatrész olyan része a vegyületnek, mely chemiai átalakuláskor minőségének megmaradásával átvihető egyik vegyületből a másikba.

Ezután kifejti a különbséget az összetett és az elemi alkatrész között, az utóbbit az *elemi alkatrészek megmaradásának* tételében ekként jellemzi.

Az elemi alkatrész minősége semmi eddig ismert befolyással maradandólag meg nem semmisíthető; mert eredeti sajátágaival akármely vegyületéből azonos minőségben visszaállítható.

Az alkatrész fogalma lényegileg minőségi természetű, míg a gyök ezenfelül mennyiségi jelentéssel is bír. Az elemi és összetett gyöknek általánosan érvényes fogalma a következő tételben van a kellő szigorral meghatározva.

A gyök az egy molekula tömegben előforduló alkatrésznek az a legkisebb mennyisége, mely minőségének megmaradásával osztatlanul vihető át egyik vegyületből a másikba.

Azt a tényt, hogy egyszerű cserebomláskor milyen gyökökre hasad szét a vegyület, röviden akként fejezzük ki, hogy az illető gyökök a vegyületben egymással *közvetlenül vannak egyesülve*. E szólásmóddal tulajdonképen a gyök megmaradásának tapasztalati tételét fejezzük ki az illető vegyületre nézve. E kifejezésnek a vegyértékek törvényének formálásában nagy jeientősége van. Az alkatrész és gyök fönnbbré vázolt fogalmainak alapján, szerző az egyenérték fogalmáról és a vegyértékek törvényéről legközelebbi előterjesztésében fog szólni.

A M. Tud. Akadémia pályakérdései.

(1831—1892.)

II.

D) *Philosophia.*

(Bölcsészeti- és erkölcestudomány. — Neveléstan.)

1831. — **Philosophia** állapotja. 100 arany. — A díjat elnyerte: ALMÁSI BALOGH PÁL l. t. 1834. — Ívenként négy darab arany tiszteletdíjjal Hetényi János ekeli reform. pap kézírata találtatott sajtó alá méltónak. Megj. Almási Balogh Pál munkája a Philosophiai Pályamunkák I. kötetében. 1835.

1833. — **Mit kell a falusi tanítóknak tudniok a nép oktatása végett, és mire taníttassanak a falusi gyer-**

mekék? 20 és 10 arany. Az első díjat elnyerte EDVI ILLÉS PÁL nemes-dömölki evang. prédikátor; a másodikat WARGA JÁNOS körösi professor. 1835. — Megjelent: 1. Edvi Illés Pál: Első oktatásra szolgáló kézikönyv. Akad. kiad. 1837. 1838. és 1842-ben. Részenként is megjelent. 2. W a r g a J á n o s: Vezérkönyv az elemi nevelés és tanításra. Akad. kiad. 1837. és 1838-ban.

1834. — **Lélektudomány (psychologia) befolyása az alsóbb néposztályok nevelésére.** 100 arany. — A díjat elnyerte: HETÉNYI JÁNOS ekeli reformatus pap. 1836. — Első tiszteletdíj (íve 3 arany) Beke Kristóf veszprémi megyebeli pap; másodtiszteletdíj (íve 3 arany) W a r g h a I s t v á n nevelő; külön tiszteletdíj (íve 4 arany) M o c s i M i h á l y orvos doctor. Megj.: a Philosophiai Pályn munkák II. kötetében: Hetényi János. A lélektudománynak nevelési fontosságáról. 1844. III. kötetében: Beke Kristóf. A lélektudomány viszonya a neveléshez. W a r g h a I s t v á n. A lélektudomány hatása a nevelésre. 1845.

1837. — **A pantheismus természete és eredete.** 100 arany. Eredménytelen maradt.

1840. — **A szépnek és fenségesnek elmélete** 100 arany. — A díjat elnyerte: ALMÁSI BALOGH PÁL. 1842. A pályamű nem jelent meg.

1843. — **A szabadság és társadalmi rend' elméletei.** 100 arany. A díjat elnyerte: BEN CZ Ú R J Á N O S. 1845. Megj.: B e n c z ú r J á n o s. A szabadság és társadalmi rend elméletei. Emich G. kiadása. 1848.

1845. — **Az új kor legnevezetesebb philosophiai rendszerei.** 50 arany. — A díjat elnyerte: PURGSTALLER JÓZSEF l. t. 1847. A pályamunka nem jelent meg.

1845. — **A népnevelés hatása az alsóbb néposztály erkölcsiségére.** 200 ezüst forint. A díjat elnyerte: NEY FERENCZ. 1847. Megj.: N e y F e r e n c z. A népnevelés hatása Magyarhon népeinek erkölcsiségére. Beimel J. kiad. 1848.

1847. — **A lélek erői és tehetségei.** 100 arany. Eredménytelen maradt.

1860. — **Bölcseészeti erkölces tan.** 300 frt. 2-szor 1863. Eredménytelen maradt.

1864. — **Minő befolyást gyakorol a természettudományok újabb fejlődése az emberi lélek és akarat szabadságát védő bölcsesetre? a legújabb természettudományi irányok közül melyik az, mely a bölcseslettel összeütközik? s ezen bölcsesletet kell-e tökéletlenséggel vádolnunk, vagy pedig a vele ellenkező természettudományi irányt?** 30 arany. — Eredménytelen maradt.

1865. — **Embertain.** 300 frt. Eredménytelen maradt.

1869. — **Logika.** 500 frt. 2-szor 1871. Eredménytelen maradt.

1869. — **A családi élet erkölcsi alapja.** 30 arany. Eredménytelen maradt.

1872. — **Az egyéni szabadság feltételei és korlátai.** 30 arany. Eredménytelen maradt.

1878. — **Schopenhauer és Hartmann.** 60 arany. — A díjat elnyerte: DR. ALEXANDER BERNÁT főreáliskolai tanár. 1881. Megj. a Filozófiai Írók Tára V. kötetében: Alexander Bernát. A XIX. század pesszimizmusa (Schopenhauer és Hartmann), Franklintárs. kiad. 1884.

1884. — **Az ethikai determinismus.** 100 arany. — A díjat elnyerte: DR. PAUER IMRE l. t., budapesti kir. egyetemi tanár. 1887. Megj. a Budapest Szemle 1890. folyamában: Pauer Imre. Az ethikai determinismus elmélete. Külön nyomtatban is.

1886. — **A lélektani elméletek története.** 1000 frt. Eredménytelen maradt.

1887. — **A physiologiai lélektan rendszere.** 1200 arany forint. Eredménytelen maradt.

1890. — **A XVII. és XVIII. századbéli angol moralisták elméleteinek kritikai ismertetése.** 100 arany.

E) Jogtudomány.

1833. — **Honalkotmány változtatásai.** 100 arany. — A díjat elnyerte: ENZSEL REZSŐ JÓZSEF. 1835. A pályamunka nem jelent meg.

1834. — **Mit jelent a „privilegium“ a magyar törvényben s oklevelekben? kik adtak ugyancsak ezek szerint privilegialis leveleket?** 200 frt. — A díjat elnyerte: SZLEMENICS PÁL kir. törvénytánító 1845. — Megjelent?

1836. — **Törvényeinkben az ősi javak korlátozása.** 100 arany. A díjat elnyerte KOSSOVICS KÁROLY. 1837. Megjelent a Tóth Lőrincz szerkesztette «Jogtudományi s törvénykezési tárbán» 1855.

1839. — **A büntetés értelme és célja; a halálbüntetés.** 100 arany. — A díjat elnyerte: SZEMERE BERTALAN. 1841. Tiszteletdíj m. kinyomatásra érdemesített SÁRVÁRY JAKAB, hg. Eszterházy Pál derecskei uodalma' főügyésze, Bihar és több megye táblabírája pályaműve. Megjelentek a Törvénytudományi Pályamunkák I. és II. kötetében. 1841. és 1844.

1842. — **Milly befolyással vannak az örökösödési törvények a polgári társaságra?** 100 arany. — Eredménytelen maradt.

1844. — **A polgári törvénykezési eljárások' czéljai, fajai és kellékei.** 50 arany. — A díjat elnyerte: TELEGDI KOVÁCS LÁSZLÓ Debreczenben. 1846. A pályamű nem találtatott kiadásra méltónak.

1846. — **Az ügyvédeknek a bírák és felek iránti viszonyaikban mutatkozó hiányok.** 100 arany. — A díjat elnyerte: TÓTH LŐRINCZ I. t. 1847. 20 arany mellékjutalmat nyert: Benczúr János. Az előbbi megjelent a Jogtudományi s Törvénykezési Tár II. kötetében 1856.

1865. — **A jelzálogi és telekkönyvi rendszer.** 100 arany. — A díjat elnyerte: DR. SCHNIERER GYULA köz- és váltóügyvéd. kir. táblai fogalmazó és egyetemi magántanár. Megj.: Schnierer Gyula. A jelzálogi és telekkönyvi rendszerek elmélete. Lauffer V. kiad. 1869.

1868. — **A házasságból eredő vagyoni jogviszonyok.** 100 arany. — A díjat elnyerte: MADARASSY LÁSZLÓ királyi ügyész, bírói államvizsgabizottsági tag. 1872. Megj.: Madarassy László. Értekezés a házasságból eredő vagyoni jogviszonyok és a gyámügyről, javaslatok ezek mikénti rendezésére. Kecskemét, Gallia F. kiad. 1872.

1871. — **Az örökösödési köteles rész jogi alapja stb.** 100 arany. — A díjat elnyerte: GROSSCHMID BENŐ segédfogalmazó a m. kir. honvédelmi ministeriumban. 1873. A pályamű nem jelent meg.

1872. — **A bizonyítás elmélete.** 100 arany. — A díjat elnyerte: ZLINSZKY IMRE kir. táblai pótbíró. 1874. Megj.: Zlinszky Imre. A bizonyítás elmélete a polgári peres eljárásban, tekintettel a jogfejlődésre és a különböző törvényhozásokra. Athenaeum kiad. 1875.

1874. — **Öröklött és szerzett vagyon.** 100 arany. — A díjat elnyerte: ZLINSZKY IMRE kir. táblai bíró. 1876. Megj.: Zlinszky Imre. A magyar örökösödési jog és európai jogfejlődés. Athenaeum kiad. 1877.

1876. — **A perorvoslatok rendszere.** 100 arany. — A díjat elnyerte: DR. SCHREYER JAKAB köz- és váltóügyvéd Budapesten, 1878. Megj.: Dr. Schreyer Jakab. A perorvoslatok teljes rendszere, tekintettel úgy az írásbeli, mint a szóbeli eljárásra és összefüggésben a bírósági szervezettel. Zilahy S. kiad. 1879. Másod. kiad. 1881.

1882. — **A bűnkisérlet és bűncselekmény.** 100 arany. — A díjat elnyerte: DR. WCLASSICS GYULA. 1884. Megj.: Dr. Wlassics Gyula. A bűnkisérlet és bevégzett bűncselekmény. A tettesség és részesség tana. I. 1885. II. 1887.

1884. — **A bérleti és haszonbérleti szerződés.** 100 arany. Eredménytelen maradt.

1885. — Az italmérési jog megváltása. 360 arany forint. Eredménytelen maradt.

1886. — A szeszes italok befolyása a büntettekre. 100 arany. 2-szor 1888. — A díjat elnyerte: FEKETE GYULA aranyos-maróti kir. törvényszéki bíró. 1890. Megj.: Dr. Fekete Gyula: «Az iszákosság és befolyása a társadalom életrendjére és az ellene való védelem irányelvei». Pallas-társ. kiad. Budapest, 1891.

1888. — Örökösödési eljárás. 100 arany. Eredménytelen maradt.

1889. — A magyar államjog. 3000 frt. Eredménytelen maradt.

1890. — A nemzetközi jogsegély elvei az anyagi és alaki magánjog terén. 100 arany.

1892. — A birói és a közigazgatási hatóságok közt támadt hatásköri (illetékességi) összeütközések tana. 100 arany.

Folyóiratok szemléje.

1. AZ ARCHAEOLOGIAI ÉRTESÍTŐ október 15-iki (4-ik) számában Décsényi Gyula ismerteti «A nagybányai Szent-István templom» történetét. Nagybányának, a középkorban Asszonypataka (Rivulus Dominarum) néven ismert királyi városnak alapítása idejéről nincsenek biztos adataink. A vidék bányászatának eredetére kell visszavinnünk a városi élet első csírait, s ős lakosait azon idegen eredetű — jobbára német — letelepülőkben keresnünk, kiket a Kereszthegy és a szomszédos hegyek gazdag ércztelepei vonzottak a Szatmár, Máramaros és Erdély határain elterülő bérczes, erdős területre. De a letelepülés idejét csak hozzávetőleg határozhatjuk meg. Mikor II. András 1231-ben a kékesi és fentősi erdőségek határait körülírja, még híre sincs ezen a vidéken a későbbi bányavárosoknak. 1327-ben jön elő — Zazarbánya néven — először a város, s 1347-ből származnak első ismert városi szabadalmi. Temploma ekkor már épülőfélben van s Nagy Lajos, ki a város kiváltságait megújította, megengedte, hogy az építéshez szükséges fa és terméskő szállítására a polgárok a határaikon kívül fekvő királyi erdőségeket és nemesi birtokokat is fölkereshessék, s azonfelül az építkezés költségeinek fedezésére nevezetes jövedelemforrást nyitott a bor- és gabonatedés felének, valamint a bor-behozatali illetéknek és a városi mértékek használatából folyó jövedelemnek e célra történt adományozása által. A maig fennálló nagy toronyról a hagyomány azt tartja, hogy Hunyadi János építtette az 1442-iki győzelem után. Ekként a templom, az első szent király tiszteletét hirdetve nevében, míg keletkezését az Árpádok korának határáig viszi fel, a

későbbi századok három legnagyobb alakjához, Nagy Lajoshoz, Hunyadi Jánoshoz és Mátyás királyhoz köti virágzási idejének legszebb emlékeit. — Nagy Géza «A magyar pogánykor emlékei Fejérmegyében» című közleményében leírja a verebi, battai és demkőhegyi sírleleteket. A pogány magyaroknál a ló felkantározva s nyergelve temetettet a vitéz mellé; a kantárszíjak s a szerszám egyéb részei ezüst és aranyozott boglárokkal voltak kirakva; a verebi sír ilyenmő boglárai szabálytalan hosszú négyszöget képeznek. A szerszámhoz tartozott még két kengyelve, mely csaknem valamennyi ősmagyar sírban feltalálható, zabla, továbbá ezüst- és vas-csatok s aztán egy bevésített egyszerű szalagdiszítéssel ellátott ezüst szíjvég. A vitéz koponyája ki volt lyukasztva s ezüst lemezzel befödve. A demkőhegyi sírban a lovas vitéz baloldalán találták a magyar őskor egyik legbecsesebb emlékét, egy a marokvédőn ezüst berakással díszített kardot, mely csonka állapotban is a legépebb honfoglalási kard. Ezenkívül még három van e korból, u. m. a nemes-ócsai, a szolyvai és az erdőteleki. — Mihálik József «A bujánházai «Bélavára» nevű őskori erőd» leírását adja. Bujánháza szatmármegyei kis község Bikszádtól körülbelöl 9—10 kilométernyire fekszik nyugat felé a Magurics nevű hegy keleti lejtőin. Ennek határában emelkedik a «Bélavára» nevezetű hegy, melyen az őskori erőd nyomai, kőszeközök és edénytöredékek fordulnak elő. — B. L. a «Soproni ásatásokat» ismerteti, melyekben résztvett Estei Ferencz Ferdinánd főherczeg ő fensége is. — Dr. Czobor Béla «Két ötvösmű az erdélyi egyházmegyéből» a korondi (Udvarhelymegye) plébániatemplom kelyhét és a csik-karczfalvai Úrmutatót írja le. — Dr. Illéssy János «Adatokat közöl a pozsonyi várkapolna festésének történetéhez 1563—1570». — Dr. Kuzsinszky Bálint «Az ormódi aranykincs érmeit» sorolja elő. Az érmeek között legrégibb Sabina (Hadrianus neje) aranya a II. század első harmadából, a legújabbak I. Valentinianus (364—375) és Valens (364—378) aranyai. Minthogy ezek a darabok szinte újdonságoknak mondhatók, minden valószínűség a mellett szól, hogy még e császárok idejében került a lelet a földbe. Ezt pedig csak az e tájon lakó nyugoti góthok teheték. 375 táján törtek be ugyanis a keleti góthok, a kik elől a nyugoti góthok az alsó Duna vidékére menekültek. Kincseiket abban a reményben temették a földbe, hogy visszajöhetnek. Ha magukkal viszik, a római tisztviselők kapzsi kezeibe jutnak. — Wosinszky Mór a harczi (Tolnamegye) földvárjáról értesít. — Récsey Viktor őskori emlékeket ismertet Esztergom vidékéről. — Bella Lajos a petőházi leletekről (Sopronmegye) ad hírt. — Ornstein őrnagy a szamosújvári Athene-szobrocskát mutatja be, Spitzer Mór pedig a pozsonyi koronázási székesegyház újítási munkálatait ismerteti. — Lehoczky Tivadar a dankófalvai bronzleletről értekezik s elősorolja a benne előforduló tárgyakat. — Végre dr. Józsa András a piricsei (Szabolcsmegye) bronzlelet tárgyait részletezi. Az Irodalom

rovathan a következő könyvismertetéseket találjuk: Hampel József. «A bronzkor emlékei Magyarországhban II. kötet»; Le baron de Baye: «Le trésor de Szilágy-Somló»; Forster Gyula: «Az ingó műemlékek»; «A német cs. archaeologiai intézet évi jelentése»; «Hun sírok»; «Glasnik» dr. Hodinka Antaltól. — Külön jelentés szól az Orsz. Régészeti és Embertani társulat szept. 22-iki üléséről, valamint a n. múzeum régiségtárának gyarapodásáról. A «Különfélék» rovata zárja be a füzetet.

2. A BUDAPESTI SZEMLE októberi füzetének tartalma. *Angyal David II. Rákóczy György*-ről írt tanulmányt, Szilágyi Sándornak az Akadémia kiadásában legújabbán megjelent «Erdély és az éjszakkéleti háború» című munkája alapján, Szilágyi e két kötetében változatos egymásutánban következnek a svéd, lengyel, orosz, osztrák s magyar levéltárakból kikerült okiratok, új világot vetve azokra az eseményekre, melyek a Keleti tengertől a Fekete tengerig, Stockholmtól Konstantinápolyig annyi hatalmi érdekkört érintettek s annyi nemzeti és vallásos ellentétet hoztak összeütközésbe. És a tájékozó bevezetések az egyes évek történetéről igen megkönnyítik az okiratok olvasását. Angyal e munka nyomán bővebben foglalkozik II. Rákóczy György pályájának egyes kiváló mozzanataival. — A névtelen czikkíró folytatja a *Katholicus clerus sérelmei 1848 előtt és után* című tanulmányát. E közlemény a kancelláriának 1835-ben ő Felségéhez e tárgyban tett előterjesztésétől az újabb időkig terjed. — A szépirodalmi részben következik Vadnai Károly *Négykrajczáros tőke* című elbeszélése, és Tennyson Alfred *Rispah* című költeménye Hegedűs István fordításában. — Nagyszigethi Kálmán *A magyar nyelvtörténeti szótár* cikkében bírálja a most már teljesen megjelent szótárt s kimutatja hiányait. Elismeri, hogy ily becses és a magyar nyelvtudomány tovább fejlődésére ily nagy fontosságú gyűjteményes munka még nem jelent meg irodalmunkban, mint ez. Bírálataának célja: figyelmeztetni a magyar nyelv művelőit, hogy ez irányban is mennyi tenni valónk van még, s hogy mily helytelen dolog lenne «a hézagok kitöltését, a szükséges pótlásokat a jövő nemzedékre bizni». Nézete szerint, a java munka csak most indulhat meg igazán. A *Nyelvtörténeti szótár* megtörte az utat s lényegesen megkönnyítette a további gyűjtést. — Zsigány Árpád *Torquato Tasso új kiadásáról* írt ismertető cikket. A munkából, melyet Solerti A. rendez, eddig két kötet jelent meg. Az összes mű hét kötetből fog állani. — Egy névtelen író *Amerika fölfedezése* címmel az Edinburgh Review legújabb számának szép tanulmányát kivonatolja. Az *értéstitőben* Margitay Gábor emlékiratai, Petronius Cena Trimalchionis Friedländer-féle kiadása, Schweringnek Grillparzers hellenische Trauerspiele, Chyzer Magyarország új pókfaunája című munkák vannak ismertetve. — Egy névtelen szerző a *debreczeni csatáról* közöl helyreigazító adatokat.

3. A NEMZETGAZDASÁGTANI SZEMLE októberi számát dr. R á t h Z o l t á n értekezése «A közgazdaságtan újabb feladatairól» nyitja meg. A közgazdaságtan hátramaradottságának egyik fontos oka a tanszak feladatainak folytonos változásában, határainak folytonos bővülésében rejlik. A társadalmi tudományok elválasztó vonalai általában még nagyon ingadozók, minek magyarázata az, hogy itt sok az újonnan felfedezett és még művelésre váró kutatási terület. A közgazdasági irodalom első föllendülése idején, az újkor elején, a kor parancsoló szava követelte, hogy a legfontosabb megoldandó feladatnak a nemzeti kincs, a pénz szaporítását tekintsek az írók: a merkantilisták iskolája. ha ugyan iskoláról e korszakban még egyáltalán szólni lehet, majd kizárólag e tárggyal foglalkozott. Mikor azután a tapasztalás megmutatta, hogy az ajánlott és alkalmazásba vett rendszabályok nem elégségesek a nemzeti jólét megteremtésére: akkor a tisztabban látók megértették, hogy az országok vagyoniosságának tulajdonképeni alapjai a munka és takarékoság. A feladat tehát megváltozott, kitágult; nem többé a pénz becsalogatása, hanem a munka és takarékoság előmozdítása lőn az elérendő cél, s kapcsolatban az akkortájt Franciaországból szerteterjedt rajongással a szabadság iránt, a meggyőződés kapott lábra, hogy az egyéni tevékenység szabaddátétele biztosítja leginkább a sikert azáltal, hogy felszabadítja az ember természetes ösztönét a saját és övéi jólétén való munkálkodásra. Nem volt tehát egy darabig fontosabb tennivalójok a gazdasági élettel foglalkozó elméknek, mint azokat a természettörvényeket kutatni és megállapítani, melyek szerint a szabadra eresztett gazdasági erők működnek. A legkövetkezetesebb és legélesebb megfőjtője e törvényeknek az abstract-deductiv iskola mintaképe, Ricardo vala. De e közben az idő haladt s méhében megfogamzott egy egészen új, eddigelő ismeretlen probléma, mely legkézzelfoghatóbban mutatja a technika döntő befolyását a gazdasági életre: a munkáskérdés. A XVIII. század második felének fölfedezései a gépek terén s az átalok lehetővé tett gyáripár egyszerre átalakították a mindennapi élet képét. A rohamosan fejlődő nagyipar szétrobbantotta a czéhrendszert összes korlátaival, gyökeresen átalakította a munkás és munkaadó közti viszonyt s magával hozta az emberi munkaerő legkegyellenebb kiaknázását, az egész munkásosztály testi és lelki elsatnyulását s a társadalmi forradalom veszélyét. A fölmerült új probléma egész fontosságát csak jó későn fogták fel az emberek: a socialismus lassan kibontakozott tanai s a századunk hetedik tizedében nagyhatalomra szervezkedett socialdemocratia rázták csak fel Európát közönyéből. Ma már úgy állunk, hogy nemcsak nincs kulturállam, mely nyíltan ne foglalkoznék a munkáskérdéssel, hanem épp a legelőrehaladottabb államok törvényhozása tüntetőleg ápolja és dédelgeti ez ügyet. De a modern technika hatása a gazdasági életre nem merül ki a munkáskérdés megteremtésében és nagyranövelésében. A legújabb kor története megtanít arra, hogy mennyi minden egyéb

kérdést vetett fölszínre a gépekkel dolgozó nagyipar. Így a közgazdasági válságok, mint a nagyipari túltermelés következményei, együtt járnak a termelésnek a technika által lehetővé tett birtelen kiterjesztésével, kedvező conjuncturák idején. A nagyiparnak köszöni feltámasztását a védvamos irány is, mely azt a problémát állította a tudomány elé, hogy a nemzeti és kosmopolitikus gazdaság elveit egymástól, ha kell, válaszsza el, s egyúttal az állam tennivalóit a nemzeti termelés emelése és irányozása körül kellőleg világítsa meg. A nagyipar szülte meg a syndicatusokat, kartelleket, trustöket, ezeket a monstre-egyesüléseket, melyek monopolos helyzetökben egykép fenyegetik a nagy fogyasztó közönséget s az illető termelési ágban foglalkozó munkásokat. A közlekedési eszközök terén szintén a technika átalakító hatása teremtette meg az új problémákat: a vasutak óriási monopolos vállalatok alakjában tűntek fel s kapcsolatban más hasonló fejleményekkel, egész általánosságban azt a feladatot helyezték a közgazdaságtan vállaira, megtalálni a helyes elveket, melyek szerint a magán és collectiv vállalkozás mindenkor kiterjedése, valamint az utóbbinak gyakorlására vonatkozó szabályok megállapítandók. Ezen feladatokhoz járul az újabban tanszakunk körébe vont ethikai eszmények megvalósításával egybekötött problémák megoldása is, úgy hogy a közgazdaságtan ma már oda nőtte ki magát, hogy nemcsak a minden szellemi kultúrának előfeltételét képező anyagi jólét, hanem a társadalom és állam épsége és jövő alakulása is e tanszak problémáin fordul meg. A mi a munkáskérdést illeti, annak leggyökeresebb megoldását a socialisták maguknak tulajdonítják; de képzelhető a megoldásnak más, a jelen jogrendet fel nem forgató módja is. E megoldást a technika volna hivatva nyújtani s abban állana, hogy az u. n. kis motorok tökéletesítésével megadná az eszközt a pusztulásnak indult kisipar felélesztésére, a jelenleg gyárakban összezsúfolt munkásseregnek önálló kisvállalkozókká fejlesztésére. Ámde a kisüzem ily rózsás jövőjében bízni nem szabad. A nagyüzem előnyei a termelés egész folyamán oly nagyok és oly versenyen kívül állók, hogy ellensúlyozásukat ily módon elképzelni sem lehet. A technika orvosló hatására számíthatunk ugyan, de az egészen másképp fog jelentkezni. A technika minden további haladása növelni fogja a nagyipar előnyét, de ezzel egyúttal fokozni fogja a nemzeti termelést. Ha pedig a termelt javak mennyisége emelkedik, úgy nagyobb lehet a munkás része is a földi javakból. Attól, hogy a munkásosztály ne vegye ki részét a nemzeti termelésből, ma már tartani nem kell. Az állam és társadalom támogatása is ez osztály mellett van, de legtöbbet értek el a munkások azzal az erős szervezkedéssel, mely a legújabb idők fejleménye. Már napjainkban is szemmel látható tény, hogy a munkások helyzete, szemben a tőkésével, javulóban van. A munkás ma többet keres, jobban él, mint régente. Ellenben a tőke hozadéka sülyedésnek indult s van okunk föltenni, hogy a 2—3%-os kamatláb általánosan el fog terjedni, hogy aztán

tovább sülyedjen. Emelkedő nemzeti termelés, növekvő részesedése abban a munkásnak, csökkenő részesedése a tőkének: ez az a békés átalakulás, mely, a mint Anglia példája is remélni engedi, elkerülhetővé fogja tenni a társadalmi forradalom kitörését és meg fogja nyújtani a kapitalisták gazdasági rendszer életét, azét a rendszerét, melynek soha el nem évülő érdeme fog maradni, hogy a termelés technikáját a mai magas színvonalra emelte. — Dr. Heltai Ferencz «A belga államvasutak személydíjszabásának történetéről» ír nagyobb tanulmányt, melynek első közleményét a jelen füzet hozza. A díjszabások irodalma elég bő ugyan, de belső becsé semmikép sem arányos külső terjedelmével. A magyarázat abban rejlik, hogy az irodalom művelésére állásuknál fogva hivatottak maguk oly gyakorlati ügynek tekintették a díjszabások kérdéseit, melyeknek hivatalos vezetésére némi routine mellett a józan ész is elégséges. Pedig épp a vasúti üzem nyilvánossága s a statisztikai adatgyűjtés kevés fáradtsággal elérhető tökélye, ha valahol, úgy itt lehetségessé tenné a törvényszerűségek inductiv megállapítását. Mégis ma még nincs kéznél az anyag, mely e törvényszerűségek tanulmányozását megengedné. Legkedvezőbb előfeltételek vannak még az ily kutatásra a belga államvasutak 57 éves történetében, bár a statisztikai adatok itt is sok kifogás alá esnek. Az új belga állam a vasútügy alapos tanulmányozása után két nagy elvet iktatott törvénybe: az egyik a vasutaknak az állam számlájára való építése, a másik a szállítási díjnak törvény útján való szabályozása. Ez utóbbi elvet azonban tapasztalatok hiánya miatt 16 éven át felfüggesztette a törvényhozás. Az első vonal, az 1835-ben megnyitott brüssel—malines-i vasút, kezdetben csakis személyeket szállított négy osztályban. Az első év üzlet-eredménye nagyon kedvező volt, a vasúthra fektetett tőke közel 8%-ot hozott. A belga államvasutak egész, ma 3097 kilométert tevő hálózatát véve, a forgalom napjainkban sem oly sűrű, mint volt 57 év előtt a 20 kilométeres kis vonalon; a mai, sok irányban igen mérsékelt díjak átlagosan 5%-kal alacsonyabbak, mint 1835-ben. A malines—antwerpeni vonal megnyitásával az üzleti eredmények még kedvezőbben alakultak, a mi főleg az ország második legnagyobb városa erős személyforgalmának tulajdonítandó. A mint azonban a kisebb forgalmú vonalok kiépítésével s a kiadások emelkedésével a vasút jövedelmezősége nagyon megcsökkent, a kincstár érdekei a személydíjszabás gyökeres átalakítását vonták magok után. A viteldíjak, főleg az utolsó, harmadik osztályban, jelentékenyen emeltettek. A következmény éppen nem volt kedvező: a 3-ad osztályú waggonok üresek lettek s az összes bevételek megcsappantak. Kisebbségi változtatások javítottak ugyan némileg a helyzeten, de állandó díjszabást csak 1841. augusztus 14-én adott az államvasutaknak Desmairsières miniszter. E díjszabás közel 10 évig volt érvényben és kilométerenként 7-4, 6, illetve 3-6 centime viteldíjt állapított meg. Az eredmény, Desart kiváló szakmunkája szerint az, hogy az olcsó díjszabások azon rendszere,

melyet kezdetben az összeség, nevezetesen a munkások és mezei lakosság érdekeire való tekintetből is életbe léptettek, úgy közforgalmi, mint pénzügyi szempontból előnyös volt. Minél inkább eltértek ezen rendszertől, annál kedvezőtlenebbé vált az eredmény; minél jobban emelték a díjtételeket, annál jobban csökkent a forgalom. A vasutak önköltségeit az egyes alkotó részek szerint Belpaire művéből tanulmányozhatni legjobban. — A «Közgazdasági havi krónikában» dr. Mandello Károly a szeptember havi közgazdasági eseményeket sorolja fel magyarázó megjegyzések kíséretében. — Az «Irodalmi Szemlében» dr. Ráth Zoltán a «Nemzetgazdasági írók tárának» legújabb kötetét, Ricardo főművének Láng Lajos tollából eredő fordítását mutatja be, méltatva úgy a könyv általánosan ismert legfőbb érdemeit, mint a fordító szerepét. — Azután dr. — ismerteti «A soproni takarékpénztár ötven éves története, 1842—1892» című emlékkönyvet, mely Berényi Pál műve s úgy a nagy, mint az apró vonásokban becses adatokat szolgáltat az egész kor, különösen pedig az intézet alapítása körüli időknek jellemzéséhez. — A «Statistikai Értesítőben» dr. Vargha Gyula «Európa államai számokban» cím alatt egy egész sorozatát kezdi meg a különböző országokról papírra vetendő statisztikai fényképeknek, melyek hiteles forrásokból merített fontosabb adatok segítségével fogják feltüntetni az illető népek népesedési, gazdasági és társadalmi viszonyait. A jelen füzet Franciaország statisztikai képét adja. Tüzetesen bemutatja a népesség fejlődését a század legeleje óta, ismerteti a születési arány fokozatos csökkenését, az ingatlanok értékét és hozadékát, a jótékonyági, valamint a takarékoság emelésére célzó intézeteket; különösen részletesen adja a mezőgazdasági termelés s a buzaárak statisztikáját, sok adatot közöl a bortermelésről, az ipar technikai viszonyairól; elemzi a külkereskedelmi kimutatásokat, hosszasan foglalkozik a tengerészet s aztán a közlekedési eszközök állapotával s végül az államháztartás fejlődését adja elő egészen a század elejéig visszanyúló áttekintésben. A füzetet a «Könyvszemle zárja be.

4. EGYETEMES PHILOLOGIAI KÖZLÖNY. A VIII. füzet első cikke Némethy Gézának a M. Tud. Akadémiában bemutatott értekezése: Ovidius «Szerelmei», melyben a nagy római költőnek ez ifjúkori művét (Amores) tárgyalja. (L. Akad. Ért. III. 582.) — A második cikkben Kassai Gusztáv conjecturákat közöl Sophokles Antigonéjához, melyekre e színműnek töle eszközölt iskolai kiadása vezette. Teljesen megbízható és könnyen érthető szöveget akarván az ifjúság kezébe adni, tüzetesen átvizsgálta a vitás és kétes helyeket, és ott, a hol a hagyomány a világosság- és érthetőségszabta követelményeknek meg nem felelt, minden habozás nélkül a szöveg javításához folyamodott. Ezúttal három conjecturát ismertet és indokol, melyeket a darab szövegébe fölveendőknek tartott, hogy a színműnek az iskolában való tárgyalása a szöveg miatt fennakadást ne szenvedjen. — Utána Veress Ignác «Az alanytalan mondatok a magyarban»

czímen adalékot közöl a magyar mondattanhoz, tekintettel más nyelvek hasonló tüneményeire. Háromféle ilyfajta mondatokat különböztet meg nyelvünkben: 1. nem alanytalan szerinte a mondat, a melyben, ha névleg és önállóan az alany nincs is benne, az igeállítmány személyragja azt feltünteti; 2. rejtett alanyúak az oly 3-ik személyű jelen igéjű vagy névállítmányos mondatok, melyekhez az alanyt szomszéd mondatokból kell hozzáértetni, vagy az oly szám- és térbeli állítmány-névű mondatok, melyekhez alanyúl a ragos szóból egy részt vagy a távolságot kell hozzáértetni; 3. alanytalan ellenben az időjárási ige- és melléknévi állítmányú mondat, ha alany nélkül áll. De képes-e az ember csakugyan gondolkodni alany nélkül? Ezen kételkedni nem lehet; hisz pl. a német, a ki messziről füstöt lát, azt kiáltja: «es raucht». A magyar gondolkodás azonban más, mert a magyar ember ily esetben fölkiált: füst! Minthogy a magyar nyelv bizonyos mondatok alkotására van és ellehet ige nélkül, szerző elsőbbséget ad a név eredetének, semmint az igéjének. — Csaplár Benedek befejezi Szabó Istvánról nagy melegséggel írt, eddig ismeretlen új adatokban gazdag megemlékezését. — Pap Ferencz «Kis János versei és Bacsányi» czímen a Nemzeti Múzeum könyvtárának egy érdekes darabját ismerteti, t. i. Kis János 1815-ben megjelent verseinek egy példányát Bacsányi Jánosnak valószínűen Linzben írt jegyzeteivel és javításaival. Bacsányi e bíráló megjegyzésekben személyes indítékoknak nem enged helyet, határozott ízlésére hallgat, s a mi ezzel ellentekszik, azt kérlelhetetlenül üldözi. Kis Jánost, a költőt, kétségtelenül lenézi. Kazinczy iránt pedig erős ellenszenvet érzett. Szerző nézete szerint Bacsányi, ha el nem hallgat, irodalmunkban mint kritikus nevezetes helyet foglalt volna el Kölcsey mellett. — Pozder Károly fölhívja a figyelmet a Peterson-féle oxfordi új Quintilianus-kiadásra, melyet igen kiválónak mond. Ennek szerzője, mint maga is kijelenti, sokat köszönhet ugyan német tudósoknak; de van művében az önálló fölfogásra valló elég sajátosság is, melyeknél fogva kiadása a Quintilianus-irodalomra nézve valódi nyereség. — Végre Heinrich Gusztáv befejezi a dr. Ballagi Aladárral folytatott vitáját az Attila-név helyesírása tárgyában. — Az irodalmi rovatban Pecz Vilmos Kempf József Iliasfordítását elég hűnek, érthetőnek és folyékonynak mondja, csakhogy szerinte néha igen szabad kifejezései itt-ott helytelenek és metrikája többször kelleténél nagyobb szabadságokat mutat. — Némethy Géza kedvezően szól Dávid István Livius-kiadásának második kötetéről (libr. XXVI—XXX), mely mint iskolai szövegkiadás minden tekintetben megállja helyét. Ugyanő nagy elismeréssel mutatja be a Nicander Alexipharmacához fönmaradt régi scholionok kiadását, melyet Ábel Jenő befejezetlen előmunkálatainak fölhasználásával Vári Rezső, a M. Tud. Akadémia classica-philologiai bizottságának megbízásából eszközölt. Valódi hézagpótló kritikai szövegkiadásnak mondja, melynek két nagy érdeme van: az egyik, hogy a göttingai kézirat alapján pontosan meg-

különbözteti a régibb scholionokat az újbaktól; a másik pedig az emendatiók és conjecturák szokatlan nagy száma, a minnek az annyira elhanyagolt szövegnek gyökeres, de mindig előnyös változása köszönhető. — Ifj. Reményi Ede kedvezően ismerteti Radó Antal Euripides-fordítását (Iphigenia Aulisban), mely a gymnasiumi görögöt pótló tanfolyam számára készült és, bíráló szerint, sikerült, érdemes munka. Alak és tartalom tekintetében hű fordítás, mely nemcsak iskolai czélokra igen alkalmas, hanem a nagy közönség figyelmére is méltó. — Hasonlókép, némely eltérő vélemények mellett is, öröndetes jelenségnek mondja Lázár Béla Kardos Albert kis könyvét, a melyben az a magyar szépirodalom történetét egyelőre Kisfaludy Károlyig szakísmerttel, helyes ítélettel és vonzó előadásban tárgyalja. — A program-értekezések sorából Bódis Jusztin előlvására méltónak mondja Móroc Emiliánnak a latin és magyar nyelv párhuzamos tanításáról írt dolgozatát, melyben szerző az Utasítások követelményeit nemcsak megérteni, hanem megvalósítani is igyekezett. Ugyanő elismeréssel ismerteti Kaposy Endre értekezését Pausanias útleírásáról, különösen mint műtörténeti forrásról. Szerző kevés újat mond ugyan, de az eddigi kutatásokat lelkiismeretesen össze gyűjtötte. Nagyobb számú kisebb botlásai azonban kívánatossá teszik, hogy további búvárkodásában nagyobb akribiával járjon el. — Szigetvári Iván bírálja Mazuch Endre cikkét: «A közviszonyok és irodalmunk állapota 1711-től Ányos föléptéig, melyről azt tartja, hogy a fölhasznált források alapján eléggé megvilágítja a czélhavett kort. — Kardos Albert érdemes és rendkívül tanulságos dolgozatnak mondja Gaál Mózes értekezését, melyben ez Tompa Mihály «A gazdag» című költeményének iskolai tárgyalását fejtegeti. Csekélyebb tévedéseken kívül csak az ellen van a bírálónak kifogása, hogy a szerző túlságosan hajlik a moralizáláshoz és hogy a nyelvi magyarázatokat nem a teljes tartalmi megbeszélés után adja, hanem az egyes versszakokhoz fűzi, a mivel csak a figyelmet eltereli és az élvezetet zavarja. Kevesebb elismeréssel méltatja Fülöp Adorján értekezését, mely a «Toldi» iskolai fejtegetését tárgyalja. A bíráló úgy találja, hogy a szerző magát a költeményt nem érti kellően és hogy általános poetikai s aesthetikai eszméi zavarosak. — Még kedvezőlenebbül szól Bayer József igen tartalmas bírálatában Breán Kázmér tanulmányáról, mely Katona József drámai működését «Bánk bán» előtt tárgyalja. A mi jó van e cikkben, az, bíráló szerint, megvan Gyulainál; a mi sajátja, az nem jó, és a mit mellőz, az menthetetlen közönyt árul el az újabb irodalomtörténeti kutatásokkal szemben. — Végre Török Konstantinnak Faludiról írt értekezését alapos tanulmány-nal és gondnal készült dolgozatnak mondja Vende Ernő, de igen rossznak találja stíljét. Figyelmet érdemel, hogy Török Faludinak egy eddig csak czíme után ismert iskolai drámáját: «Caesar Aegyptus földén Alexandriában. Szomorújáték», bővebben tárgyalja. — Vegyes közlemények és könyvészet zárják be a füzetet.

A M. Tud. Akadémia jegyzőkönyvei.

HUSZONNYOLCZADIK AKADÉMIAI ÜLÉS.

Az I-ső osztály hetedik ülése.

1892. október 3-án.

ZICHY ANTAL t. tag és osztályelnök elnöklete alatt jelen voltak az I-ső osztályból: Gr. Kuun Géza tt. — Beöthy Zsolt, Goldziher Ignác, Heinrich Gusztáv r. tt. — Asbóth Oszkár, Bogisich Mihály, Munkácsi Bernát, Pasteiner Gyula, Simonyi Zsigmond, Tély Iván l. tagok. — Más osztályokból: Pulszky Ferencz t. t. — Fröhlich Izidor, Hantken Miksa, Jakab Elek, Pauler Gyula, Schvarcz Gyula, Szilágyi Sándor, Szily Kálmán, Than Károly, Vécsey Tamás, Wlassics Gyula r. tt. — Asbóth János, Czobor Béla, Horvát Árpád l. tt. — Jegyző: Heinrich Gusztáv r. t.

220. Az osztályelnök jelenti, hogy Gyulai Pál osztálytitkár betegsége tartja távol, egyúttal a jegyzőkönyv vezetésével Heinrich Gusztáv r. tagot bízta meg.

221. GR. KUUN GÉZA tt. bemutatja: «Újabb adatok a Kun Petrarca-codexhez» című értekezését. — Birálatra adatik.

222. GOLDZIHNER IGNÁCZ r. t. fölolvassa «Jelentését az orientalisták IX. nemzetközi congressusáról». — Az «Akadémiai Értesítő»-ben fog egész terjedelmében közzé tétetni.

223. GR. KUUN GÉZA tt. indítványt ad be egy önálló «Keleti nyelvészeti bizottság» szervezése iránt. — Az osztály zárt ülésén fog szabályszerűen tárgyalatni.

224. Az osztályelnök a jegyzőkönyv hitelesítésére SIMONYI ZSIGMOND és TÉLY IVÁN l. tagokat kéri föl.

HUSZONKILENCZEDIK AKADÉMIAI ÜLÉS.

A II-dik osztály hetedik ülése.

1892. október 10-én.

PULSZKY FERENCZ r. t. osztályelnök elnöklete alatt jelen voltak a II-dik osztályból: Hajnik Imre, Hampel József, Nagy Imre, Nagy Iván, Pór Antal, Pauler Gyula, Szilágyi Sándor, Vécsey Tamás r. tagok. — Concha Győző, Csánki Dezső, Czobor Béla, Fejérpataky László, Fröhlich Róbert, Horvát Árpád, Majláth Béla, Nagy Gyula, Óvári Lipót, Vargha Gyula l. tt. — Más osztályokból: Zichy Antal tt. — Heinrich Gusztáv, Szabó József, Szász Károly, Szily Kálmán r. tt. — Bogisich Mihály, Schenek István l. tt. — Jegyző: Pauer Imre, osztálytitkár.

225. Elnök mély megilletődéssel emlékezik meg arról a nagy veszteségről, mely az Akadémiát, a magyar tudományt és különösen a második osztályt érte Salamon Ferencznek e hó 9-én éjjelkor bekövetkezett gyászos elhunytával. Felhívja a jelen voltakat, hogy a boldogult temetésére, mely e hó 11-én d. u. 3 órakor fog megtartatni, minél számosabban jelenjenek meg.

226. NAGY IMRE r. t. felolvassa: «A Pécz nemzetség örökösödési pere 1433» című székfoglaló értekezését.

227. PÓR ANTAL r. t. szintén székfoglalóul: «Nagy Lajos magyar király viszonya Giannino Guccio, francia trónkövetelőhöz» című tanulmányát mutatja be.

228. Elnök a jegyzőkönyv hitelesítésére NAGY IMRE és PÓR ANTAL r. tagokat kéri fel.

HARMINCZADIK AKADÉMIAI ÜLÉS.

A III-dik osztály h e t e d i k ülése.

1892. október 17-én.

THAN KÁROLY r. t. és osztályelnök elnöklete alatt jelen voltak az illető osztályból: Konkoly Miklós, Margó Tivadar t. tt. — Entz Géza, br. Eötvös Loránd, Frivaldszky János, Fröhlich Izidor, Hőgyes Endre, König Gyula, Krenner József, Schuller Alajos, Szily Kálmán, Wartha Vince r. tt. — Daday Jenő, Ilosvay Lajos, Klein Gyula, Lengyel Béla, Liphay Sándor, Schenek István, Schmidt Sándor l. tt. — Egyéb osztályokból: Vécsey Tamás r. t. — Jegyző: Szabó József. osztálytitkár.

229. GOTHARD JENŐ l. t.: «Nova Aurigae spectruma».

230. THAN KÁROLY r. t.: «A vegyértékek törvényéről. I.», ugyanő betejjeszti:

231. BITTÓ BÉLA részéről: a) «A paprika chemiája. I. II.» — b) «Az egyértékű alkoholok kimutatásáról».

232. HŐGYES ENDRE r. t.: «A budapesti Pasteur-intézet statisztikája az első két évről; ugyanő betejjeszti:

233. SCHAFFER KÁROLY egyet. tanársegéd részéről: «A suggestio befolyásáról a hypnosis alatti reflex-jelenségekre».

234. VÁLYI GYULA l. t.: «Desargues tantételének térbeli analogonjáról», ismerteteti König Gyula r. t.

235. KORDA DEZSŐ részéről (Párisból): «Inductio közvetítésével működő folyadékos condensator», bemutatja Szily Kálmán r. t.

236. A jegyzőkönyv hitelesítésére elnök felkéri HŐGYES ENDRE és KÖNIG GYULA r. tagokat.

HARMINCZEGYEDIK AKADÉMIAI ÜLÉS.

Az I-ső osztály ny o l e z a d i k ülése.

1892. október 24.

ZICHY ANTAL tt. osztályelnök elnöklete alatt jelen voltak: Az illető osztályból: Beöthy Zsolt, Goldziher Ignác, Thewrewk Emil r. tt. — Halász Ignác, Pasteiner Gyula, Simonyi Zsigmond l. tt. — Egyéb osztályokból: Szabó József, Szily Kálmán, Vécsey Tamás r. tt. — Asbóth János, Czobor Béla, Fejérpataky László, Fröhlich Róbert, Nagy Gyula l. tt. — Jegyző: Heinrich Gusztáv, hely. osztálytitkár.

237. GOLDZIHER IGNÁCZ r. t. fölolvassa székfoglaló értekezését: «A pogány arab költészet hagyománya».

Az alapszabályok 20. §-a értelmében oklevelének kiadása elrendeltetik.

238. FINÁLY HENRIK l. t. ily című dolgozatát: «A XV. századi beszterczei magyar-latin kézirat» bemutatja Simonyi Zsigmond l. tag.

A dolgozat, melyet a szakbirálat kiadásra már elfogadott, az Értekezések során fog megjelenni.

239. A jegyzőkönyv hitelesítésére az elnök P. THEWREWK EMIL r. és SIMONYI ZSIGMOND l. tagot kéri föl.

HARMINCZKETTEDIK AKADÉMIAI ÜLÉS.

Kilenczedik ö s s z e s ülés.

1892. október 31-én.

B. EÖTVÖS LORÁND akadémiai elnök úr elnöklete alatt jelen vannak: Hollán Ernő, Semsey Andor, Zichy Antal t. tt.; Entz Géza, Fröhlich Izidor, Goldziher Ignác, Hampel József, Heinrich Gusztáv, Högyes Endre, König Gyula, Krenner József, Pauer Imre, Pauler Gyula, Schuller Alajos, Schvarcz Gyula, Szabó József, Szilágyi Sándor, Thanoffer Lajos, P. Thewrewk Emil, Vécsey Tamás, Wartha Vincze, Wlassics Gyula r. tt.; Batizfalvy Sámuel, Bogisich Mihály, Csaplár Benedek, Fejérpataky László, Halász Ignác, Heller Ágost, Ilosvay Lajos, Klein Gyula, Liphay Sándor, Mocsáry Sándor, Óvári Lipót, Pasteiner Gyula, Paszlavszky József, Pulszky Károly, Réthi Mór, Schmidt Sándor, Simonyi Zsigmond l. tt. — Jegyző: Szily Kálmán főtitkár.

240. SZILY KÁLMÁN r. t. emlékbeszédet tart Sztoczek József ig. és r. tagról, az Akadémia volt másodelnökéről. — Az Akadémiai Értesítőben jelenik meg.

241. Elnök úr bejelenti, hogy az ez idei Széchenyi-ünnep és ezzel kapcsolatban a Széchenyi-emléktábla leleplezése, a mint a júniusi összes ülésben határozottatott, a november 3-át követő vasárnapon nem tartathatik meg, a tábla el nem készülte miatt; egyszersmind fölhatalmazást kér, hogy az ünnep és a leleplezés napját, mindenestre még e tél folyamán, elnökileg kitűzhesse. — Helyesléssel vétetik.

242. A főtitkár bejelenti legjobbjainak egyikének, **Salamon Ferencz** r. tagnak, a kitűnő publicistának s kitűnő historikusnak október 9-én és **Gindely Antal** k. tagnak, a harminczéves háború történetírójának, a ki a magyar történetírásnak is jelentékeny szolgálatokat tett, október 24-én történt elhunytát. — Az Akadémia fájdalommal veszi tudomásul a gyászjelentést s fölhívja a II. osztályt, hogy az emlékbeszédek tartása iránt határozzon.

243. A főtitkár, ezzel kapcsolatban, bejelenti, hogy a **fő- és székváros**, tekintettel Salamon Ferencznek a magyar történetírás körül szerzett nagy érdemeire, hamvai számára. dízsírhelyet engedélyezett. — Köszönettel vétetik.

244. A Vallás- és Közoktatási Minister úr kérdést intéz az Akadémiához: hajlandó lenne-e a **magyar zene** történelmi hagyományainak hitelessége, valamint a magyar zenészeti műszavak megállapítása érdekében közreműködni. — A fölhívás köszönettel vétetik s a közreműködés részleteinek megállapítása végett kiadatik az I. osztálynak.

245. A Kereskedelemügyi Minister úr fölkéri az Akadémiát, hogy a Budapesten tartandó **országos kiállítás** szervező bizottságába a maga

részeről egy tagot küldene ki. — E bizottságban az Akadémiát, Elnök úr indítványa értelmében, a főtitkár fogja képviselni.

246. Az erdélyi magyar színészet száz éves jubileumát rendező bizottság meghívja az Akadémiát a november 10—12-én Kolosvárt tartandó ünnepre. — A meghívás köszönettel vétetik s az Akadémia képviselőjére Zichy Antal t. tag és Szász Béla l. tag kéretnek föl.

247. A paduai egyetem meghívja az Akadémiát Galilei 1592. december 7-én történt tanári székfoglalása 300 éves emlékünnepére. — A paduai egyetemhez üdvözlő átirat fog intéztetni s a meghívó közlendő a III. osztálylyal.

248. A nemzeti színház a Teleki-vígjátékok bíráló bizottságába Újházi Ede és Vizvári Gyula urakat küldi ki. — Tudomásul szolgál.

249. A könyvtári bizottság előterjesztést tesz (I. Akad. Ért. III. 684. lapján) a főkönyvtárnoki állás betöltése ügyében. — Az előterjesztés tárgyalása a november 28-i összes ülés napirendjére tűzetik ki.

250. Az I. osztály jelenti, hogy az osztályelnök, az osztálytitkár betegsége idejére, helyettesül Heinrich Gusztáv r. tagot kérte föl. — Tudomásul vétetik.

251. Ugyanaz jelenti, hogy bírálókul a Teleki-pályázatra Zichy Antal t. t. elnöklete alatt Szász Károly r. és Rákosi Jenő l. tagokat; a Farkas-Raskó-pályázatra Szász Károly, Lévy József r. és Arany László l. tagokat; a Bulyovszky-pályázatra Baksay Sándor, Bánóczi József és Vadnay Károly l. tagokat; a Lévy-pályázatra Beöthy Zsolt, Gyulai Pál (esetleg Heinrich Gusztáv) és P. Thewrewk Emil r. tagokat; a Lukács-pályázatra Szarvas Gábor r. és Lehr Albert, Szinnyei József l. tagokat kérte föl. — Tudomásul van.

252. Ugyanaz kéri, hogy a gr. Karácsonyi-pályázat, mely 1895-re komoly színművekre lesz kitűzendő, már most hirdettetné ki «egy a millennium alkalmával ünnepi előadásra alkalmas színműre». — Elfogadjatik s a pályázat a jelen ülésből kihirdettetik.

253. Ugyanaz indítványozza, hogy a Nádasdy-jutalom szabályzata, Beöthy Zsolt r. tag indítványa értelmében, következőképen módosíttassék:

Az Ügyrend 126. §-ának e szavai helyett: «Szükséges, hogy a mű lelemény, jellemrajz, compositió, költői tárgyalás, nyelv- és versbeli technika tekintetében költészetünk díszére szolgáljon» — javasolja a következő meghatározást:

«A jutalom csak akkor adatik ki, ha a jutalmazandó művet a bíráló bizottság irodalmunkra nézve nyereségnek mondja ki. Ha ilyen önálló becsű mű nem akadna a pályázók művek közt, a díj ki nem adatik, hanem kettős összeggel újra kitűzetik.»

Ugyanazon §. következő szavait: «A mennyiben a másodizben kihirdetett pályázatnál önálló becsű munka nem érkezik, a jutalom az Akadémia alaptőkéjéhez csatoltatik» — az osztály a következőképen javasolja módosítani:

«Ha a jutalmat másodizben sem lehetne kiadni, a ki nem adott 200 arany az Akadémia rendelkezésére marad s a Nyelv- és Szeptudományi osztály javaslata alapján az epikai költészet emelését célzó műnek létrehozására vagy utólagos jutalmazására fordítandó; még pedig:

a) vagy a 200 arany esedékessé váltát megelőző négy év alatt fölmerült és pályadíjat nem nyert elbeszélő költemény utólagos megjutalmazására, melyre nézve az Akadémia I. osztályának e célra esetenként választandó háromtagú bizottsága terjeszt elő véleményes jelentést;

b) vagy ó- és ujabbkori classikusok epikai költeményei jeles fordításainak eszközésére, megbízás vagy pályázat útján; ha pedig ilyenek a jutalom esedékessé váltát megelőző négy évben már nyomtatásban megjelentek, ezeknek utólagos jutalmazására.»

A módosítás elfogadtatik, s addig is, míg az Ügyrend új kiadásába beilleszteni, a jelen ülés jegyzőkönyvébe igtatandó.

254. Ugyanaz előterjeszti újabb véleményes jelentését az **Ipolyi-alapítvány szabályzatának** függőben maradt egy pontja szövegezését illetőleg (Akad. Ért. III. 274. l.). — Mind a két osztály (I. és II.) javaslata újra fölolvastatván, szavazás útján, 9 szóval 3 ellenében. az I. osztály véleménye fogadtatott el, s a szabályzat ennek értelmében szövegezve, az Akad. Értesítőben közzé fog tétetni.

255. Ugyanaz pártolólág terjeszti elő gr. Kuun Géza tt. javaslatát egy. a m. tud. Akadémia kebelében fölállítandó **orientalista-bizottság** iránt, megjegyezvén, hogy az új bizottságot csak az esetben véli létesíthetőnek, ha költségeit nem az osztálynak eddigi rendes költségvetéséből kell fedeznie. — Ez ügy a jövő évi költségvetés készítésekor fog tárgyalás alá vétetni. Gr. Kuun Géza tt. javaslata és Goldziher Ignác rt. rávonatkozó jelentése addig is az Akadémiai Értesítőben közzé tétetvén.

256. Ugyanaz előterjeszti a Nyelvtudományi Bizottság jelentését a **Nyelvtudományi Közleményeknek évnegyedes folyóirattá** való átalakítása iránt. — Az előterjesztés, az idegen nyelvű czikkekre vonatkozó pont elhagyásával, észrevétel nélkül tudomásul vétetik.

257. Ugyanaz engedélyt kér, hogy **Hegedűs István**, egyetemi tanár. «Görög históriás ének Mihály vajdáról» czimű értekezését **mint vendég** személyesen adhassa elő. — Az engedély megadatik.

258. Ugyanaz kéri, hogy Balassa Józsefnek «**Magyar nyelv-járások**» czimű munkájából mintegy száz példány a népszerű adatok gyűjtői közt ingyen szétosztathassék. — Jóvá hagyatik.

259. A II. osztály véleményes jelentése alapján a **Werbőczy Hármas Könyvéből** rendezendő új kiadás előkészítésére bizottság alakítatik, melybe mind az I., mind a II. osztály két-két tagot választ, az Összes Ülés pedig a maga részéről a főtítkárt küldi ki. E bizottságba az ajánlattevő, Csiky Kálmán műegyetemi tanár úr is meghívandó lesz.

260. A főtítkár bejelenti, hogy a márczius 28-iki Összes Ülésben adott utasítás értelmében (Akad. Ért. III. 239.) **Anonymous hasonmás-kiadása** 500 példányban megjelent s mellékleteivel együtt az aláíróknak most küldetik szét. — Tudomásul van.

261. Előterjeszti az 1893-ra szóló **Üléssort**. — Elfogadtatik.

262. Jelenti, hogy özv. Kóczán Józsefné 500 ftos hagyománya befizettetett. — Tudomásul van.

263. A könyvtár részére beérkezett ajándékok közül különösen kiemeli a Finn-ugor Társaság küldeményét: »Les Inscriptions de l'Orchon» és Stein Aurél hazánkfának, a Lahorei keleti collegium igazgatójának «Kashmir-királyok krónikája» czimű szanszkrit munkáját. — Köszönettel vétetnek.

264. Jelentést tesz az utolsó Összes Ülés óta megjelent akadémiai kiadványokról. — Tudomásul vétetik.

265. A jegyzőkönyv hitelesítésére elnök úr **PAULER GYULA** és **KÖNIG GYULA** r. tagokat kéri föl.

Jegyzőkönyvi melléletek.

1. A m. tud. Akadémia állandó könyvtári bizottsága, hivatkozásra az Alapszabályok 52. §. és az Ügyrend 43. és 53. §-aira, a melyek az akadémiai könyvtár főfelügyeletét, szükségleteinek állandó szemmel-tartását, vezetésének irányzatát és a rávonatkozó javaslatok tételét e bizottságra ruházzák, bátorodik javaslatát a *megüresedett főkönyvtárnoki állás betöltésére nézve* a következőkben előterjeszteni.

A könyvtári bizottság, noha azon szerencsés helyzetben van, hogy az Akadémiának több oly tagját nevezhetné meg, a kik tudományos működésük alapján ez állás betöltésére teljesen hivatottak volnának, ha másnemű hivatalos elfoglaltatásaiktól megválva, egész erejüket a könyvtár szolgálatának szentelhetnék, de figyelembe véve, hogy az ily nagy terjedelmű és gyakori használatú könyvtárnál, mint a minő a m. tud. Akadémia könyvtára, a melynek több szakja még kellően lajstromozva és rendezve nincs, s a mely éppen a tudományos folyóiratokra és társasági kiadványokra nézve még tetemes kiegészítésekre vár, fölöttébb kívánatos az, hogy a főkönyvtárnoknak, mint akadémiai tagnak, a tudományos irodalmi munkásság mellett első és főfoglatosság a vezetésére bizott könyvtár legyen, mindezeket megfontolva, a könyvtári bizottság a megüresedett főkönyvtárnoki állásra közakarattal és egyhangúlag Fröhlich Róbert l. tagot ajánlja, ki alapos nyelvismereteinél, tudományos hajlamainál s az ókori történet önálló művelésénél s a külföldi tudományos intézetek körében szerzett összeköttetéseinél fogva teljesen hivatott ez állás betöltésére. A könyvtári bizottság meg van győződve, hogy Fröhlich Róbert társunk, ha az Akadémia ajánlata alapján ez állásra a gr. Teleki-család kinevezi, minden tekintetben meg fog felelni a m. tud. Akadémia főkönyvtárnokára váró fontos feladatoknak.

2. *Pályázat millenniumi drámára. A M. Tud. Akadémia* f. évi okt. 31-ikén tartott összes ülésében a következő *pályakérdést* tűzte ki:

•Kivántatik a millennium alkalmával ünnepi előadásra alkalmas komoly színmű. Merítheti tárgyat akár a honfoglalás történetéből vagy mondáiból, akár nemzeti történetünk későbbi korszakaiból; de az utóbbi esetben is alkalmasnak kell lennie a honfoglalás dicső emlékeztének felújítására s a hazafias érzések táplálására. Lehet egységes, de lehet drámai képsorozat is, s vegyülhet allegorikus elemekkel. Minden esetben színi előadásra alkalmasnak s költőileg is értékesnek kell lennie.

Jutalma a gr. Karátsonyi-alapítványból 200 arany.

Benyújtásának határideje: 1894. szeptember 30.»

Megjelenik
minden hó 15-én,
három-négy ívnyi
tartalommal.

AKADÉMIAI ÉRTESITŐ

Szerkesztő
s kiadó hivatal a
Magyar Tudom.
Akadémiában.

SZERKESZTI

SZILY KÁLMÁN.

III. KÖTET.

1892. december 15.

12. FÜZET.

Jelentés az 1892-ki Kóczán-díjról.

(Felolvasta *Rákosi Jenő* l. t. a nov. 28. ülésen.)

Tekintetes Akadémia!

A huszonegy színdarab közül, a mely a jelen pályázat bírálóinak kiadatott, hogy belőle nyerőt válasszának, kettő visszaadandó szerzőjének. A IV. számú, melynek czíme *Lenke*, történeti színmű, s mely I. István király idejéből veszi a tárgyát, és a XII. számú *Azanet*, 5 felvonás, a mely az assyr történelemből dolgozik. A jelen pályázat az Akadémia hirdetése szerint kötve van a magyar történethez, abból is Salamon és Szent László korához és valóságban e föltételhez tartja magát mind a többi tizenkilencz munka.

Azonban e 19-ből is mindjárt az első rostán kihull tizenöt, pelyva és ocsú, és megmarad négy, a további vizsgálatnak és egymáshoz mérésnek többé-kevésbbé alkalmas anyaga.

De végre is a jó gazdaságban megvan a pelyvának és az ocsúnak is a maga helye és rendeltetése, és mikor beszámol az ember a természettel, be kell számolni mindennel, a rosta-aljával is.

* * *

E pályázatnak nyilvánvaló czélzata az, hogy a magyar történelem a színpad számára feldolgoztassék. De nem valószínű, hogy akár e pályázat nemesszivű alapítója, akár az Akadémia, az alapító intézkedésének végrehajtója, azzal kecsegtetné magát, hogy hívó szavára a jeles történeti színművek egész sora fog a semmiségből örömteli valóságra kelni. Sem az egyes ember áldozatkészsége, sem az Akadémia nem tehet egyebet, mint hogy az alkalmat oda kínálja a sorsnak és a tehetségeket munkára csábítja anyagi és erkölcsi jutalommal. Ha hosszú évek során keresztül is sikere a sikertelenség, reményét felváltja a

csalatközös ; azért egy dolog évről-évre mégis megtörténik : néhány író és néhány más, a ki íróvá akar lenni, buvárkodik a történelemben, és néhány akadémiai bíráló ellenőrzi a névtelen buvárok munkája eredményét. Ki merné azt mondani, hogy ez magában is nem fontos dolog? Ha egy szép cserfa előtt megáll az ács, megáll a kertész, megáll a fakereskedő : mily különböző három ítéletet fogunk hallani ugyanarról a cserfáról. A drámaíró szeme is más eredményekkel járja be a történelem ösvényeit, mint a történetíróé. És való, hogy a történetíró hamarabb talál a jeles történeti drámában történelmet, mint a költő drámát a történetíró munkájában. Nem is a megírt történelmi könyvekben keresi helyesen a drámaíró az anyagát, hanem ugyanazon forrásokban, a melyekből a historikus merít. Eddigi históriai dráma-irodalmunk egyik beteg oldala éppen az volt, hogy az a történelem sugallta őket, melyet a történetírók könyveikben és az iskolákban tanítanak. Az oly források pedig, a melyek a mult idők alakjainak egyéni életéről adnak hírt : naplók, krónikák, magánföljegyzések a mi számunkra minden korból igen ritkák, s mentül messzibb megyünk a multba, annál gyérebbek. Legrégibb korunkból, nyolczszáz, ezer, vagy még régibb évekből drámát írni, melynek történeti becse legyen, valóban a legnagyobb föladatok közé tartozik. Nemcsak annyit jelent ez, hogy egy régi eseményt elevenítsünk fel drámai formában, vagy egy költött történetet helyezzünk vissza rég letűnt időkbe ; hanem jelent azt, hogy ezer évvel ezelőtt élt embereket keltsünk fel sírjokból, szálltassuk meg őket a magunk nyelvén, indítsuk őket érzésekre, cselekedetekre s mutassuk meg őket sorsuk küzdelmében a jelen kor és jövőendő nemzedékek gyermekeinek. Ez nyilván nem lehet más, mint keveréke a mi műveltségünknek és a régi időnek. A mi tudásunk-e az alany s a régi idő a tárgy, vagy megfordítva? És mennyi van a dologban az egyikből, mennyi a másikból, hogy az eredmény megérdemelje a történelmi jelzőt? Én előttem egészen világosnak látszik, hogy — valamint végesképen rossz tragédia nincsen — mert a mi rossz, az nem tragédia, azonképen rossz történeti színmű sincsen. Mert a rossz históriai dráma vagy mint dráma rossz, vagy hogy rossz históriának. De lehet drámának többé-kevésbé jó, csak történelemnek rossz, avagy végre lehet igen jó históriának, de nem áll meg az úr előtt mint szindarab. Ez négy eset, a mikor a munka részben vagy egészben el van hibázva. Ki kelle-e külön emelnem, hogy a drámaíróban nem foglaltatik implicite benne a historiálás képessége is és hogy e szerint két elsőrendű tehetőség érvényesül abban, a ki jó történeti drámát ír. Az európai irodalmak legnagyobb lángelméi közt is keveset találunk, a kiben e két nagy képesség egyensúlyban vagy csak aránytalan keve-

rékben is meg lett volna. Hiányzott teljesen a történelmi vonás a francia tragikusokban; hiányzott Alfieriben, a nagy olaszban; a spanyol classikusok részben történelmi szint játszanak előttünk, de ez inkább külsőleges és tán onnan van, mert ránk nézve magok is oly korban éltek és irtak, melyre a rég elmultság hangulata borult. A németek közül Schiller és Kleist irtak eszmei történetet, mert a drámai történetírás realismusa ellenkezett nemzeti egyéniségekkel. Az angol óriás áll ebben is mindenek felette. Ő hazájának nemcsak első drámaköltője, de tán legnagyobb történetírója is. Senki sem tett elmúlt időköt tartalmukkal együtt szemléltetőbbé mint ő, megszóllaltatott történeti alakjaival. A conventionális hazafiságból, mely a mi drámairóinkat ihlette történeti darabok írására, két nagy elméje az irodalmunknak emelkedik ki eredetiségével. Katona József és Teleki László gróf. Az előbbi drámát is, történelmet is irt, az utóbbi genialis erővel rontott el egy drámát, melyben történetet akart írni. Érdekes a dolog: Shakespeare, mikor római tárgyú drámát dolgozott, Plutarchhoz fordult, a ki összeszedte a hagyományokat, adomákat, pletykákat és megírta a régi hőöket úgy, a hogy nemzedékek őket felpiperézték elmúlt idők, viszonyok és események hőségé. A közszellem mint az emberiség lelke, mint a folyton, megszakítás nélkül munkás poéta adta meg amaz alakoknak külső és belső formáját, melyből újabb történeti kutatók őket lassan-lassan kivetkőztetik. A brit költő Plutarchhoz tartotta magát. A mi Telekink a történetíróhoz, Liviushoz ment, ha nem is tárgyért, de inspiratióért. Becsvágya volt kiválasztott embereiben azon kornak képét adni, a melybe cselekményét helyezte. Ez volt a a témája: kortörténetet óhajtott írni drámai formában és emberi torzképeket festett, melyeknek története se sympathiára, se hitelre a nézőnél nem talál. Ez az ő balsikere vezérel bennünket legjobban nyomra, ha azt keressük, miben áll a történeti dráma lényege. Nem dramatizált történelem az, nem is szükségképen történeti esemény drámává feldolgozva; sem nem valamely történeti eszme vagy irányzat megtestesítve színpadi actióban; sem végre nem a történelem alakjai drámai küzdelem hőségé avatva. A történeti színmű egyszerűen dráma, melynek, hogy úgy mondjam, alkotó vegyi elemei közé a költő felveszi egy vagy más alakban a történeti multat, úgy hogy e tulajdonsága külön characteret, talán mondhatnám stílt adjon művének. Ez tán nagyon is általános meghatározás, de széles részletezés nélkül nehéz a fogalomhoz férni. Mert hiszen meg lehet nevezni számos darabot a világirodalomból, a mely szép, érdekes, hatásos, sok tekintetben becses, sőt halhatatlan is, és mely a mellett, hogy tárgyát a történetből, a történet országútjáról veszi, a hol királyok és hőöök tolongnak, és mégis a történelmi nevet

meg nem szolgálja. A dráma conceptiójához oly viszonyban áll történeti volta, mint a festmény rajzához színei, s mint a zene melodiájához az instrumentum, vagyis a hang színe. Az a különös benne, hogy nem az értelemhez szól, hanem az érzékhez. Ha ez a szó hangulat tetszik, lehet hangulat is. Az ember a mellett, hogy egy megható vagy érdekesítő cselekmény szemtanúja, egyszersmind oly csalódás rabja, mintha valamit látna, a mit részben csak könyvből vagy hallomásból tud, a mi csak volt, és már régen nincsen. A mi pedig e szép csalódást létrehozza, annak az egyének rajzában kell lennie: eszök járásában, gondolkodásukban, kifejezésök módjában, elhatározásukban, cselekvésökben és motivumaikban. Mindennek mindazonáltal drámailag is és közönségesen is természetesnek, közérdekűnek, érvényesnek kell lennie a néző előtt, a mai kor gyermeke előtt, a történelmet nem ismerő előtt is. Még szorosabban: a költőnek meg kell szállaltatnia az elmúlt idők feltámasztott emberét, úgy hogy a megszólamlásában, a dialogban benne legyen egyszersmind az elmúlt idő is. És e dialoghoz nem az elmúlt idők, a feltámasztott mult fogyatékos nyelvét szabad használnia, hanem saját korának lehető legtökéletesebb nyelvét. Ez magában véve anachronismus, de mindennél jobban mutatja, hogy a dráma történeti momentumának személyei lelkében kell lennie és nem külső körülményekben és nem tárgyában. Díszlet, ruha, nyelvi — ki nem rivó — archaismusok, az arc maszkja és a feldolgozott történeti tárgy vagy eszme: az mind csak segítő eszköze a lényeknek, melyet csakis az emberekben kell keresnünk.

És a legnagyobb feladat az, a költészetnek e csúcsa, a mely elé állítva vannak, a kik a tekintetes Akadémia hívó szavára eljöttek, hogy a jelen pályázat díjáért versenyezzenek. Ha e kitérést, mely talán fárasztó volt, megengedtem magamnak, azért tettem, mert ki akarom emelni, hogy nem illik csekélyleni az eredményt, a miért óhajtasunknak meg nem felel és ha nincs még meg a történeti drámairó, kinek fölserkentésére a díj hivatva van, tiszteletreméltó ügyengetés már magában az, ha az írók, a kiket a drámairás vonz, e pályadíj folytán a magyar történet ily célú kutatására újra meg újra buzdítva vannak.

A tizenkilencz pályamű közül tizenöt Salamon királyról szól. Tíznek a címében is benne van Salamon. Három van olyan, a melyben egyáltalán nincsen benne vagy csak nagyon mellékesen! A ki a drámairást általában nem közömbös szemmel nézi, arra nézve alig lehet érdekesebb dolgot képzelni, mint egy sereg író a föladatban, hogy királyságunk kezdő századainak e hányatott alakját egy dráma hőségé componálja meg; az ingadozások, a következtetlenségek, a szószegések e pályafutását, mely végül mint némely folyó a puszták homokjában, nyomtalanul elvész a

rengetegben. Szemben áll vele két népszerű hercege az Árpád-háznak: Géza, a szelid és szent László, a csatadöntő hős! A történet, a hagyomány, a költészet mind porvesztessé tette Salamon, egyéniségéből kifosztotta, semmit sem őrzött meg számunkra abból, a minek meg kellett benne lenni, hogy harcát végig küzdhesse. Hegyibe olvastam a 19 pályamunkának halhatatlan Vörösmartynk Salamonját, de ő is, pályája kezdetén, mikor a művét irta, fegyverzetlen volt nagy feladatára. Nincsen a tizenöt Salamon közt egy is, a melyeknek egyénisége némileg bevilágítana ama kor eseményeibe, a melyekben ama korból valami benne volna. A történelmi momentum teljesen hiányzik a pályaművekből és pedig megfordított arányban annál jobban, mentül figyelemreméltóbb a dráma.

Ha már most csoportosítom a pályázat eredményét, természetesen oldalt hagyva a kettőt, a mely nem versenyez, felállítok három csoportot. Az első csoportba foglalom azon jámbor hívőket, a kik dadogó szózatukkal áldoznak a múzsza oltárán. Ha gyermekek vagy fiatalok, akkor egyikből másikból lehet még ember, mert itt-ott csillog valami az ő kezök primitív munkáján. Ide tartoznak az I., II., V., VII., VIII., XV. és XVIII. számú művek. Címök: 1. *Nikétász szerelme*. 2. *Vid*. 3. *Salamon magyar király*. 4. *Salamon király*. (Két éles kard nem fér meg egy hüvelyben.) 5. *Salamon király*. (*Boldog hazában boldogok vagyunk.*) 6. *Salamon végzete*. 7. *Az utolsó oltár*.

A második csoportba osztom be azok munkáit, a kik bizonyos gyakorlattal kezelik a tollat és valamelyes drámairói köznyelven többé-kevésbé folyékonyan beszélnek, raktáron tartják a kelendő szólásformákat, ügyeskednek egyben és másban és tűrhetők műkedvelőknek mondhatók; nem minden szerencse nélkül alkalmaznak jeleneteket, de más tehetséget nem mutatnak mint azt, hogy szinpad és olvasmány hatással volt rájuk. Közvetlenségtől, igazságtól, valótól, eredetiségtől és a mi kisegitené őket: a nagyobb műveltségtől és szellemtől is hét fallal vannak elzárva. Ez a csoport a bírálóra nézve a legfárasztóbb és legmeddőbb munka. Egy gögicsélő gyermekben van báj, kedvesség és az ember reménynyel nézheti. Egy formás úr, a ki közhelyekkel fáraszt, reménytelen látvány mindenha. Szerencsére e csoportba aránylag kevés pályázó esik. Ide tartozik a IX., XVI., XIX. és XX-as szám. Cím szerint: 1. *Salamon* 3. felvonás. 2. *Salamon király*. (A szellem fegyverével küzdjete.) 3. *Salamon*. (A mely kéz felémelt, az ver most porba.) 4. *A kegyencz*.

Következik a harmadik csoport. Ebben olyan különben az első csoportba való primitív munkák vannak, a melyekben egy-egy hely vagy valamely tulajdonsága a darabnak a tehetség figye-

lemreméltó fellobbbanásának mondható. Ezeket tehát egyenként sorolom fel, néhány rövid megjegyzés kíséretében.

Ilyan a *Csilla* című darab. Egy regényes történet, a mely tömör nyelven írva emelkedik a harmadik felvonás végeig, hogy a negyedikben confususan összebenyolódjék és az ötödikben hanyatthomlok leessék. Figyelemreméltó benne Géza és László hercegek jellemzése, melyben az író némi önállósága nyilvánul.

Salamon király («Salamonnak nincs hol maradása») gyermekes, kezdetleges verseléssel bőbeszédű, hatástalan fejlemény; de a naivitás e tengere néha elkezd phosphoreszkálni. Harmadik felvonásának elején egy tuczat szép sor, a mely minden jó munkában helyén volna s a negyedikben egy hosszú dialognak megszakitása egy szolga fölléptetésével, mi tisztán a szerző inventióján fordul meg, a legegyszerűbb és legtermészetesebb eszközzel oly drámaiságot dob a párbeszédbe, minőt talentum nélkül ki nem talál senki. A tehetségtelen ember ilyet nem tart méltónak arra, hogy utánozza. És végül előfordul a darabban egy Bertram nevű idegen úr, és Salamonnak kis szolgája, mindkettő poetai ecsettel van itt-ott festve és melegséget terjeszt maga körül.

A trónvesztett király, egy tragédia két kötetben a XVIII-ik számú pályamunka, oly monstruosítás egészben, a melynek elolvasása is hősi elzántságot kíván a bírálótól. Kimerithetetlen beszélgetésekből áll, a melyek még csak dialognak sem mondhatók; epikai terjengések, a szinszerűségnek minden nyoma nélkül. Szerzője a beszédet cifrázza, de szépség, eredetiség és műveltség nélkül valók nyelvi stílusa is és gondolatai is. De írójának van egy adománya: az emberi lélek rajza, és megkapó helyzetek föltalálása. E kettő mesterségünkben egymást föltételezi, azért mondom egy adománynak. Salamon ingadozásainak rajza, jellemének compositiója megdöbbentő, tragicuma tiszta és megindító, híveinek vonzón festett kis csoportjától végig kísérve pályafutásán.

Ezek a pályázaton azon esetlen kódarabok, a melyekben valamely nemesebb ércz némi részei meg-megcsillannak.

Hátra van beszámolnom ama négy darabról, a mely a bizottság kritikájának a rostájában megakadt.

Ezek közül kettő *Salamon* nevét viseli címlapján, jeligéje az egyiknek: «Raro antecedentem scelestum deseruit pede poena claudo.» Egy regényes történet gyakorlott tollal megírva Zelmáról, a nagyváradi püspök leányáról, a kit László herceg a cserhalmi ütközetben a kunok kezéből megment. Mentő és megmentett egymásba szeretnek, de Salamon szemet vet a leányra, a ki oda is adja magát az ádáz szenvedélyű királynak, hogy megakadályozza orgyilkosok küldését Lászlóra. A meggyalázott leány utóbb mint vitéz harczol László táborában s végül az Istenligetjében lánykáját nevelve, gyakorolja szegényeken és betegeken a keresztény irgal-

masságot. Ide kerül pályáját befejezni Salamon is mint tépett, világtalan földönfutó, ide vadászat közben László király, hogy Zelma idylljébe belevigyék a tragédia kifejlődését. Salamon öngyilkossága s a szegények resignált karéneke fejezi be a darabot. Nem közönséges irodalmi készültséggel, beszédesen van megírva ez a munka. Eleje laza, de a derekán figyelemreméltó szinpad hatásokat kovácsol ki regényes anyagából. A vége ellenben megolvad egy beteges érzelgősségben, melyben a hősi s a királyi, — nem merem azt mondani a *történelmi* — ruha lefoszlik alakjairól. Önkényesen, chablonok szerint szőtt történet ez, csekély vagy semmi okért nagy fordulatok, mert azokból szokott állani a szindarab. De szerzője elég jól beszél és remélhetőleg fogunk még vele a pályázatokon találkozni.

A másik *Salamon* jeligéje «... a hazát könnyelműen kockára ki ne tedd». Ez Kuteszk, kun vezér Kuma nevű leánya kezébe teszi le Salamon sorsát. Kuma ösztökélésére támad Salamon bátyja László ellen, Kuma ösztökélésére történik az orgyilkos kísérlet; Kuma hatol be a fogoly Salamonhoz Visegrád várába, és Kuma lesz a kun szövetség záloga végül, és Kuma hal meg az utolsó vesztett csata után, Salamon pedig menekül. E munka verselését előkelőnek szívesen mondom, szövegében szellem és néha erő van, szövevényében egy-egy helyzet ad lökést az érdeklődésnek. Egy Boleszlav nevű száműzött fejedelem fölléptetése, csupán hogy a hangulatot előkészítse, táplálja és izgalmassá tegye azt, a mi a nélkül súlyosabb benyomás nélkül maradna, nem közönséges feltaláló erőre mutat. Az egész darab azonban szakgatott, epizódokból összerakott egyenetlen dolgozat, s e hiányt se történeti jelentősége, a mi nincs, se történeti motívumai, a mik szintén nincsenek, se nem pótolják, se nem takarják.

Valentin a címe a huszonegyedik pályamunkának, melynek szerzője néhol sántító nyelvtudása mellett is a legkiválóbb írói képességeket mutatja ezen a pályázaton. Sententiosus, tartalmas szöveg, az érzelmeknek is gyakran közvetlen és szerencsés kifejezésével; philosophikus felfogása a themának tüntetik ki az író, a ki e darabbal pályázik. Sok mondanivalója, képe, érzelmessége törbe is csalja és bőbeszédűvé teszi, mert a mondanivalója mind az elmélkedésnek, a gondolkodásnak beteges szülöttje, nem az ép, harcos életé és életkedvé. Mintha themája lenne, hogy mentül tökéletesebb az ember erkölcsben, annál fegyvertelenebb a földi élet gyarlóságaival és silányságaival szemben; de sőt a tökéletességek magok a bajnak, szerencsétlenségnek és bukásnak forrása és eszközei. Ez valóban tragikus felfogás is; de drámában nem elégséges a gondolkodás és nemes érzés felsőbbbsége, kell oda az elhatározás, a vállalkozás, az intézkedés, a cselekvés felsőbbbsége is, különben bántó, elkeserítő, mert igaz-

talán a dolog. És Valentinben ez a legnagyobb mértékben az. Mert bölcs beszéddel győzi a dolgát a hős, de egyébként egy meztelen, védtelen gyermek, a kit ily harczba állítani kegyetlenség és a legnagyobb mértékben impoétikus dolog. E mű érdekes szerzője nyilván forrongásának oly stádiumában van, melyen túl, ha szerencsésen kibontakozik chaosából, az eredetibb elmék barátjai szívesen fognak vele találkozni. Jelen munkájának végére, a mely majdnem egy kis külön egész magában, még csak azt a megjegyzést teszem, hogy az látszik rajta, mintha Faust első részének eleje inspirálta volna.

Elérkeztem az utolsóhoz, a melyből az első lesz: a *Charitas* című darabhoz. Ha hosszasan beszélnék róla, több gáncs kerülné a tollam alá, mint a mennyit a mellőzött darabokra szórtam, több gáncs mint dicséret. A bíráló bizottság, mely e munka megjutalmazását egyhangúlag javasolja, ismét abban a helyzetben van, mint máskor is voltak a bizottságok: egy-egy darabot megdicsértek, de nem jutalmazták meg; egyet megjutalmaztak, de azt meg nem dicsérték.

Az egész pályázaton végig vonul *Salamon* király mellett, a rossz feleség és a becsületes szerető. *Charitas* is a becsületes szerető apotheosisa, a ki védő angyalává leszen a boldogtalan férjnek. E darab szerzője biztos kézzel ír a színpad számára; a színpadi eloquentia, a jó szerepirás, a színpadi jelenetek elrendezése a kis ujjában van. A poesist a színpadi kellékek és a színészek játéka adja hozzá, a történelem, a kiállítás és a históriából vett nevek, események és vonatkozások dolga. Ha a harmadik felvonás, a mely ebből a csapásból kitér a nélkül, hogy nemesebb anyaggal pótolná azt, a miről lemond, nem ábrándítja ki a közönséget színpadi csalatásából, akkor jó két női szerepénél, jó színpadszerű jeleneteinél fogva *Charitas* oly színpadi sikerre számíthat, melynek megfelelő irodalmi becsé a bírálók véleménye szerint e mű egyik pályázó társának sincsen. Ennélfogva bíráló társaimmal, úgy mint Zichy Antal osztályelnökkel és Heinrich Gusztáv akadémiai rendes taggal azt az előterjesztést tesszük a tekintetes Akadémiának egyhangúlag:

Méltóztassék a *Lenke* és *Azanel* című két pályaművet szerzőiknek visszaadni mint a jelen pályázatra illetéktelenül versenyzőket, és

Méltóztassék az idén esedékes Kóczán-díjat a fent vázolt másodrendű szempontból a VI. számú *Charitas* című pályamunkának odaitélni, melynek jeligéje: «*Te pártos büszke nép*».

Pannonia elfoglalása.

(Kivonat Fröhlich Róbert l. t. november 7-én tartott székfoglalójából.)

A második triumviratus megalakulásakor (43 Kr. e.) az akkori *Illyricum* Octavianusnak jutott osztályrészül s a határ-vonal, mely Antoniusnak területét Illyricumtól elválasztotta, ennek egyik városán, *Scodrán* (jelenleg Skutari a mai Albániában) ment keresztül. Mindazonáltal Antonius egyik alvezére, C. Asinius Pollio egy illyricumi néptörzs ellen, a parthinusok ellen viselt háborút s 715/39-ben leveretésök után tartott diadalmenetet. Octavianust már Antoniusnak ezen túlkapása birta arra, hogy Illyricumot teljesen magának biztosítsa; ezenkívül mint Caesar fia és örököse, köteles volt a dalmátokon azon vereségekért bosszút állani, melyeket ezek ismételve ejtettek Caesar seregein. Hozzájárult még az is, hogy Octavianus a dákok elleni háborúra készült, melyben okvetlenül szüksége volt a Száva völgyére, hogy ebben Nauportusból (Ober-Laybach) lefelé egészen a folyó torkolatáig szállíthassa hadi szükségleteit a Duna vidékére.

A hadi műveleteket Octavianus valószínűleg Aquileiából indította meg, a hol már Caesar idejében három legio állomásozott. Innen juthatott Octavianus leghamarabb az *iapydok* földjére, kik *Istria* északi részében és a *Velebit*, valamint a *Kis-* és *Nagy-Capella* hegységén laktak. Az auendeatok és moentinok, kik ama néphez tartoztak, meghódoltak Octavianusnak, mielőtt harcra került volna a dolog, a harmadik törzs, az arupinok eleinte menekültek a római sereg elől, de csakhamar megadták magukat s ezzel be volt fejezve az «Alpeseken innen lakó» iapydok meghódítása. Az Alpeseken túl lakók nagyobb ellentállást fejtettek ki, de megverettek s Terponos nevű városukat elfoglalták, mely valószínűleg a Dobra völgyében feküdt. Sok veszteség árán keríthette Octavianus a metulok városát, Metulumot, hatalmába, de ezzel el is volt döntve az iapydok sorsa; ezen időtől fogva (719/35) ez a nép a római birodalomhoz tartozott, habár egyik törzse, a posenek, nem sokára Octavianus eltávozása után megkísérelte függetlensége visszaállítását.

Ezután Octavianus már a pannonok földjén folytatta hadjáratát, a Kulpa völgyében; nyolcz napi út után eljutott a segestanok területére, kik szintén pannonok voltak s azelőtt már két ízben sikeresen megvédték függetlenségüket a rómaiak ellen. Octavianus azonban kijelentette nekik, hogy városukra szüksége van, mivel innen akar a dákok ellen háborút indítani s azért adjanak

száz túszt és nagy mennyiségű gabonát. A segestanok előjárósága ráállott Octavianus kívánságára, de a köznép megtagadta és ellentállásra készült. Octavianus ennek következtében a segestanok városát, Sisciát, ostrom alá fogta és miután a segítségére siető pannonokat megverte, kezére is kerítette. Az ellenszegülőknek megkegyelmezett, mindazonáltal 25 cohorsból álló őrséget helyezett el oda.

Siscia elfoglalása után a többi pannon törzs önkényt meghódolt Octavianusnak, és pedig valószínűleg azon törzsek, melyeket *Strabo* a pannonokhoz számít (habár a későbbi időben azoknak egy része Dalmátiához tartozott), s melyeknek lakhelye Appianus szerint délfelé egészen Dardaniáig terjedt. Ha ezen két írónak adatait tekintetbe vesszük, akkor arra jutunk, hogy azok Octavianus iratait használták forrásul s ez okból semmi alapunk sincsen onaz adatok hitelességét — legalább Octavianus korára nézve — kétségbe vonni; ezekből pedig kitűnik, hogy az akkori Pannonia (vagy Paeonia, a mint a görögök tévesen nevezték) körülbelül az a terület volt, mely a mostani Bosznia és Herzegovinának felel meg. De ez nem volt külön provincia, és így nem is állott külön helytartó alatt, hanem Illyricumhoz tartozott a nagy pannon lázadás leveretéséig (12 Kr. u.), a mikor is külön provinciának rendeztetett be.

Azon pannon törzsek, melyek önkényt meghódoltak a rómaiaknak, nem lettek ezeknek alattvalói, hanem szövetségesei, a mint ezt a római szokás megkívánta. Az ilyen szövetségesek azonban, mint tudva van, csak névleg voltak függetlenek, tényleg ők is a birodalomhoz tartoztak. Ilyen szövetséges pannonok voltak azok, kik a Dráva és a Száva között laktak, továbbá a skordiskok, kik a Száva torkolata körül a Duna jobb partján voltak letelepedve — legalább a későbbi hadjáratokban ezek mint római szövetségesek szerepelnek. Legbiztosabban tudjuk ezt a breukokról, kik a mai Bosznia éjszakkeleti részében laktak. Ezek ugyanis a rómaiak számára csapatokat állítottak ki, *cohors*-okat, melyeket mint segédcapatokat (*auxilia*) a legióbeli cohorsokkal nem szabad összetéveszteni. Az olyan *auxilia*, melyek a provincia nevével viselik, mint p. o. *cohors I Ulpia Pannoniorum*, vagy *cohors III Gallorum* — Pannonia és Gallia provinciák után — alattvalókból állítottak össze; azok pedig, melyek néptörzsek után vannak elnevezve, szövetséges államoktól erednek. A breukok nyolcz cohorszt állítottak ki *cohors I Breucorum* stb. név alatt s ezen elnevezés bizonyítja, hogy a breukok bizonyos ideig a rómaiak szövetségesei voltak, ha nem is tudjuk biztosan, hogy meddig. Minthogy az ilyen kis államok — civitas — területe a római határon túl volt, azt kell feltételeznünk, hogy a breukok földje a pannon hódítást követő időben szintén a *limes*-en túl

volt, tehát hogy még azon terület sem tartozott egészen a római birodalomhoz, melyet följebb Pannoniának jelöltünk ki. Annyi azonban tény, hogy Siscia mint táborhely a határon volt s hogy e határ védelmére volt rendelve, de azt nem tartom valószínűnek, hogy azon időben már Sirmium is, habár későbben tábor volt, a római limeshez tartozott.

Octavianus a következő évben 720/34-ben Dalmátia meghódításával volt elfoglalva s minthogy ez északfelől határos a pannonok földjével, nem mertek a pannonok a római hódoltság ellen fegyvert ragadni; de még későbben sem, az actiumi ütközetet megelőző és követő években sem hallunk semmit pannon mozgalmakról, egészen 738/16-ig, a mikor a pannonok a noricum-beliekkel egyesülve Istriát megrohanták. P. Silius, Illyricum akkori kormányzója azonban nemcsak leverte a pannonokat, hanem a noricum királyságot is elfoglalta, habár a foglalás dicsősége Tiberiusnak és Drusushoz jutott. Noricum keleti része később Pannoniához csatoltatott.

A pannonok azonban 740/14-ben ismét fegyvert ragadtak a rómaiak ellen, minek következtében 742/12-ben Agrippa küldetett Illyricumba, kinek pusztá megjelenése elegendő volt a nyugalom helyreállítására. Alig hogy Agrippa eltávozott, ismét megújult a pannon mozgalom, melynek Agrippa halála után Tiberius vetett véget, de már a következő évben 743/11-ben Tiberius ismét kénytelen volt Drusussal együtt a pannonokat engedelmesgégre szorítani. Octavianus e folytonos hadviselés által arra érezte magát indíttatva, hogy Illyricumot, mely 727/27 óta senatusi provincia volt, a császári provinciákhoz csatolja s ezen időtől fogva legatusai által kormányoztatta. Ilyen legatus Tiberius is 744/10-ben és a következő évben, a mikor a Duna jegén ájtött dákok ellen Illyricumot védte.

Tiberius ezen hadjáratára vonatkoznak a Monum. Ancyranum ezen szavai: *Pannoniorum gentes quas ante me principem populi Romani exercitus nunquam ad[i]t, devictas per Ti. [Ne]ronem, qui tum erat privignus et legatus meus imperio populi Romani subiec[t]i protulique fines Illyrici ad r[ip]am fluminis Dan[u]i.* (V. 44. kk.)

Ezen szavak szerint sem Octavianusnak, sem Agrippának nem volt része a pannon népek leigázásában, hanem ez egyedül Tiberius műve — a mi a valósnak nem felel meg, s így azt sem vehetjük szó szerint, hogy Illyricum határa a Duna volt. Ezt csak úgy értelmezhetjük, hogy a Dráva és Száva között lakó pannon törzsek mint szövetségesek a római birodalomhoz tartoztak s ekként a birodalom a Dunáig terjedt; de ezzel nincsen az kimondva, hogy a birodalmi limes a Duna volt. A Monum. idézett szavai nem vonatkozhatnak Tiberius későbbi hadjáratára,

mivel ő akkor már nem mostohafia, hanem fogadott fia volt a princepsnek.

Illyricumban a következő években béke uralkodott egészen a 6-ik évig Kr. u., a mikor Tiberius a markomannok királyát támadta meg (körülbelül a mai Csehországban), s ezen hadjáratra rendkívüli teljhatalommal lévén felruházva, Germaniából Sentius Saturninust, Noricumból pedig Valerius Messalinust küldte Boiohaemumba; az utóbbival ment maga is. E hadjáratra nemcsak Illyricum őrségét kellett kirendelni s így a pannonok és dalmátok fékentartására rendelt hadierőt gyengíteni, hanem e népeket segédszolgálatok kiállítására felszólítani. Ezen parancs indította a nevezett népeket arra, hogy Róma ellen fegyvert ragadjanak. Arra a körülményre nagy súlyt kell fektetnünk, hogy Dio Cassius (LV. (29.) nem azt mondja, hogy a rómaiak újonczokat szedtek a pannonok és dalmátok között, a mi azt jelentené, hogy római alattvalók voltak, hanem hogy ezek csapatok kiállítására köteleztettek, a mi jele annak, hogy szövetségesei voltak a rómaiaknak. E csapatokat — hogy röviden elmondjuk a lázadás kezdetét — először a daesidiatae (kiket Strabo a pannon népekhez számít, holott későbbben Dalmátiához tartoztak), azután pedig a breukok tagadták meg a rómaiaktól, mindkét törzs Bato nevű vezérük alatt, sőt a breukok Sirmiumot és az ebben tartózkodó rómaiakat meg támadták. E támadást a szomszéd Moesia helytartója, Caecina Severus visszaverte s a breukokat a Dráva partján megverte, de mindazonáltal az egyesült illyricumbeliek szervezkedtek és Róma ellen nagyszámú hadsereget állítottak talpra, minek folytán Tiberius kénytelen volt három éven át nagy erőfeszítéssel e népek ellen háborút folytatni, míg végre sikerült Illyricumban a békét helyreállítani. Ezen időtől fogva Pannonia mint külön császári provincia szerepel s ilyen maradt mindvégig; függetlensége kivívására ezentúl soha nem tett kísérletet.

A provincia terjedelmét Tiberius trónraléptekor s az ezt követő évtizedekben az ó-kori írók nem eléggé szabatosan határozzák meg s az újabb írók csak Pannonia későbbi terjedelmét tartva szem előtt, a midőn t. i. a Duna a noricum határtól kezdve le egészen Zimonyig képezte a limest, azt képzeltek, hogy már Octavianus — illetőleg mint későbbben nevezték, Augustus — szabta volna meg Pannonia azon határait, melyekkel a második században birt; nem vették tekintetbe azon fontos körülményt, hogy Pannonia a második század elején Alsó- és Felső-Pannoniára osztatott s hogy ezen kettéosztás okvetlenül a provincia határainak kibővítésével függ össze. Azon nézetet, hogy Pannonia Tiberius trónraléptekor nem birt azon terjedelemmel, mint a későbbi időben, Mommsen fejezte ki legelőször: (C. J. L. III. 415. l.) *«eo tempore Romani arma non videntur tulisse ultra*

Dravum amnem neque eos stativa habuisse . . . ultra Carnuntum Poetovionem Sisciam», de határozottan ő sem nyilatkozik az iránt, hogy milyen kiterjedésű volt a régi Pannonia, melyet még a 60-ik évben Kr. u. hivatalosan *Illyricum*nak neveztek. Abban igaza van, hogy Siscia volt Pannonia egyik táborhelye, de hogy Poetovio már Augustus, illetőleg Tiberius alatt szintén az volt-e, azt nem lehet határozottan állítani, de nem lehetetlen, minthogy a *legio VIII. Augusta* feliratai itt fordulnak elő, mely mint tudva van, Tiberius trónraléptekor Pannonia egyik legiója volt. Az bizonyos, hogy Nero alatt Poetovio volt egyik tábora Pannoniának, de hogy már elébb is itt állomásozott e legió, arról hallgatnak forrásaink. Arra nézve pedig, hogy ezen időben Carnuntum és vidéke nem tartozott még Pannoniához, hivatkozhatunk egy kétségbevonhatatlan bizonyosságra (Vell. Pat. 2, 109.) s maga Mommsen is állítja (I. h. 550 l.), hogy 69-ig Poetovio-ban maradt a római tábor, Carnuntum e szerint néhány évtizeddel azelőtt nem lehetett *«Pannonica hiberna»*. Pedig 14-ben Kr. u. három legió volt Pannoniában, a *VIII. Augusta*, a *IX. Hispana* és a *XV. Apollinaris*, és Claudiusig (41—54) mind a három ott is maradt. Tehát okvetlenül kellett még egy harmadik táborhelynek is lenni Pannoniában és pedig a *limes* mellett. Kénytelenek vagyunk tehát e tábort Siscián túl, kelet felé keresni, — mert Siscia és Poetovio között nem ismerünk tábort — s ezen táborhely *Sirmium*. Az itt talált katonai feliratok, különösen a második legióra vonatkozó Cominius-féle (Viestnik 1890. 1. f.) bizonyítják, hogy még Domitianus halála után a *legio II. adiutrix* itt táborozott s az itt előforduló katonai bélyeges téglák a *cohors V. Flavia* és a *cohors V. Callaecorum* neveivel szintén a mellett szólnak, hogy Mitrovicza a Száva partján volt a harmadik pannoniai legiónak táborhelye.

Ezzel a felfogással ellentétben látszik lenni Ptolemaeus azon ismeretes adata, mely szerint a második század elején *Acumincum*, a mai Zalankemény volt az akkori alsó-pannóniai legiónak a tábora. Kimutattam azonban, hogy a római szokással ellenkezik, olyan fekvésű helyen, minő Zalankemény, tábort építeni s hogy tényleg Zalankemény határában római téglák nem fordulnak elő, még a régi vár falaiban sem, melyeket éppen akkor, mikor ott jártam, lebontottak. Ptolemaeus adata tévedésen alapul, de nem olyanformán, hogy *Acumincumot* összetévesztette volna *Aquin-cummal*, a hol később találjuk az alsó-pannóniai legiót, hanem akként, hogy az általa használt térképen olvasván a λεγίων szót *Acumincum* és *Sirmium* nevei között, e szót *Acumincummal* hozta kapcsolatba, holott ez tényleg *Sirmiumra* vonatkozott. Éppen ilyen hibát találtunk a geographusnál Felső-Pannoniát illetőleg,

a hol a λεγιων szót, mely *Carnuntum*-ra vonatkozott, *Flexum*-ra vonatkoztatta, a hol sohasem táborozott legió.

Ha tehát Sirmium volt a harmadik pannoniai legiónak a tábora, akkor azon vonal, mely Sisciát Sirmiummal összeköti, a Száva folyó képezte régebbi időben Pannoniának északi határát és pedig nem csak Sisciáig, hanem a folyó torkolatáig.

Ezen vonaltól délre esik tehát Pannonia, valamint azon terület is, melyen a breukok laktak. Az utolsó lázadás (6—9 Kr. u.) leveretése által a breukok elvesztették azon jogokat, melyek őket mint szövetségeseket illették, a minthogy a fegyverrel legyőzött szövetséges nem lehetett többé szövetséges, természetesnek találjuk, hogy a breukok földje a római limesen belül van. A *cohortes Breucorum* megmaradnak ugyan, míg csak ilyen cohorsok egyáltalában léteztek, de csak névleg maradtak meg, legénységök nem a breukokból került ki, hanem későbbi szokás szerint, azon provincia lakosságából, melyben az illető cohors tartózkodott, esetleg római polgárokból is.

Pannonia határvonalait már följebb kijelöltük s az ott kifejtett nézet bizonyítására azok is szolgálnak, melyeket e provincia *északi* limeséről mondtunk. Ha ez csakugyan a Száva volt, akkor annak a provinciának a folyótól délre kellett terjednie, sokkal messzebbre, mint a hogyan ezt a Mommsen-Kiepert, valamint a Römer-féle térképen látjuk. Azon terület, mely az idézett térképeken a Száva és Pannonia déli határvonala közé esik, — elhez hozzászámitván a Kulpa vidékét és Poetovio környékét — sohasem lehetett külön provincia és még kevésbé tartathattak a rómaiak ilyen csekély kiterjedésű területen három legiót.

Hogy miképen és mikor változtak meg Pannónia határai, arról későbbi kutatásaim alapján fogok szólhatni.

Zemplén vármegye közgazdasági és közművelődési állapota.

(Kivonat *Ballagi Géza* I. tag nov. 7-én tartott előadásából.)

Zemplén vármegyénél, melynek területe 6302 □ kilométer, csak kilencz vármegye nagyobb. — Alakjára nézve olyanforma, mint Olaszország, mint egy hatalmas lovagesizma, sarok nélkül. Északra Gácsországgal határos s lenyúlik a Sajóig. Ha Újhelynél elválnák s alsó részét szétosztanák a szomszéd vármegyék közt: bizonyára formásabb lenne; de jórészen elveszítené azt a magyar elemet, mely a megye politikai jellegére, szerepére évszázadokon át döntő befolyással volt. Nem is juthat eszébe

senkinek, hogy azt, a mit az ősök bölcsesége alkotott, botorul szétrombolja.

Földrajzi tekintetben a vármegye rendkívül változatos. Határainak egyrésze s az egész felvidék hegyekkel borítva; a dereka egy hosszú, tágas, termékeny fensík, mely Gálszécsen alul kelet felé mind inkább ellapul s alsó vidéke a Hernád, Sajó és Tisza mentén, valamint a Bodrog, Latorcza és a Tisza között fekvő Bodrogtőz a leggazdagabb, buja földekkel megáldott síkság. A folyamok, patakok egész hálózata szeli keresztül-kasul a vármegye területét. Sajnos azonban, hogy a természet emez adományait a lakosság nem használja ki eléggé. A halászat úgy a Bodrogtőzben, mint a Tiszában, évről évre hanyatlak. Öntözésre és a forgalom előmozdítására sem használják fel vizeinket. A forgalmat kizárólag a vasúthálózat és a közutak közvetítik.

A magyar államvasutak éjszaki és éjszakeleti fővonala húzódik végig vármegyénken. Az állami útvonalak jó karban vannak; a törvényhatósági utak kiépítése és reconstruálása most van folyamatban. A közutakra vonatkozó 1890-diki törvény már eddig is sokat lendített a közutak ügyén, daczára annak, hogy végrehajtása sok nehézséggel jár.

A legújabb népszámlálás adatai szerint Zemplén vármegyét népességszámról nézve csak 13 megye előzi meg. Tíz év alatt a lakosság 7·59 % -al szaporodott, daczára annak, hogy közegészségi viszonyaink ez alatt az idő alatt lényegesen nem javultak, a kivándorlás pedig évről évre fokozódott. 1879. évi augusztustól, vagyis a tömegesebb kivándorlás kezdetétől 1891. év végéig kivándoroltak 23,940-en s ezek közül visszatértek 6718-an, távol maradtak 17,222-en.

Az összes népesség 37·09 % -a róm. katolikus, 30·82 % -a gör. katolikus s 19·61 % -a református. Erősen van még képviselve a zsidó hitfelekezet is, t. i. 10·19 % -al. Nemzetiségre nézve 47·19 % magyar, 35·92 % tót vagy — a mint Hunfalvy nevezi — szlovák és 10·37 % ruthén vagy orosz.

A három nemzetiség közül tíz év alatt csakis a magyar szaporodott, és pedig körülbelül 3 % -kal, a mi annál meglepőbb, mert megyénkben az a nemzetiség, mely a beolvadásra mindenütt a legtöbb hajlandósággal bír, t. i. a német, mindössze 5·19 % -kal szerepel s mert a velünk, magyarokkal számra nézve versenyző tótok tudvalevőleg szívósan ragaszkodnak nyelvökhöz, szokásaikhoz. A tótoknak ezt a jellemző tulajdonságát mi sem mutatja inkább, mint az a tény, hogy felvidékünkön még ma is van nyolcz olyan kálvinista egyház, melyben a magyar pap — mert hiszen Sárospatakról, az egyházkerület theologiai intézetéből tót pap hogy is kerülne ki! — az u. n. «magyar vallás» hitelveit tótul kénytelen hirdetni.

Különös jelenség, de nemcsak nálunk tapasztalható, hogy míg a tót a megmagyarosodástól annyira idegenkedik: az orosz, ott, a hol magyarokkal érintkezik, ha lassan is, de magyarrá lesz. Pedig a tót és orosz nyelvére nézve alig különbözik egymástól, igen jól megérti egymást, s így a magyar nyelv elsajátítása — a mennyiben megmagyarosodásuknak ez lenne a legfőbb akadálya — az egyiknek ép oly nehéz, mint a másiknak. Aligha csalódunk, ha ama jelenség okát abban keressük, hogy a tót nemcsak szívesebb, de olyan assimiláló képessége is van, a mi a ruthénben hiányzik. A magyarság térfoglalása Zemplén megyében első sorban a ruthének rovására történik. A gör. katolikusok eredetileg mind ruthének voltak s míg jelenleg az összes népesség 30·82 % -a gör. katolikus, csak 10·37 % -a ruthén. Ez a 20·25 % -nyi különbség a vallás és nemzetiség közt azt jelenti, hogy 30 ruthén közül 20 magyarnak vallja magát. S a ruthének magyarosodási processusa szakadatlanul tart. Az 1890-diki népszámlálás szerint a gör. katolikusok 0·39 % -al szaporodtak, de a ruthének 0·92 % -kal fogytak, tehát a magyarság hódítása a ruthénnel szemben 0·53 % -ban fejezhető ki.

Annál lassúbb tempóban halad a zsidók magyarosodása. Zsidó és zsidó közt azonban különbséget kell tennünk. A haladók vagyis congressuspártiak, nálunk is, mint országsházai, nyelvökre, szokásaikra nézve megszűntek idegennek lenni. De ezeknek száma igen csekély. Annál többen vannak az orthodoxok. Ezek két részre oszlanak. Mindkét résznek közös jellemvonása a kizárólagosság. Csakhogy míg az egyik részben megvan a hajlandóság és az igyekezet a nemzettel való egyesülésre; a másik idegennek tekinti magát közöttünk. A chassidaeusok a magyar szótól irtóznak, miután vallásuk szigorúan tiltja nekik bármely művelt nyelv használatát. Ez a tilalom annál szentebb előttük, mivel a chassid felekezet főemberei 1866-ban éppen a mi megyénkben, Nagy-Mihályon tartott zsinaton kötötték azt a lelkükre.

A kataszteri adatok szerint Zemplén vármegye összes termő területe 997,000 kat. hold. A nagy-, közép- és kisbirtok között kellő arány nincsen, minthogy sok a kis parasztbirtok s kevés a valódi középbirtok. A nagybirtok játssza nálunk is a dominans szerepet.

Az uradalmakban a viszonyokhoz képest helyesen, okszerűen gazdálkodnak, de nem intensive, a szó nyugateurópai értelmében. A váltógazdaság rendszerét alkalmazzák, a mennyiben ugyanazon földben felváltva kalászos és gumós növényt vagy takarmányt termesztenek; de a földek egyrésze ugarban vagy legelőnek marad. Ez az az extensiv váltógazdaság, mely paradoxonnak látszik s mégis a mi viszonyaink közt, különösen a munkaerő-calamitást tekintve, egyedül észszerű. A kisbirtokosok ellenben nálunk is,

ép ügy, mint az ország legtöbb vidékén, valóságos rablógazdálkodást folytatnak s ennek tulajdonítható, hogy földjeik termőképességének csökkenésével azoknak jövedelmezősége is alább száll. Ez utóbbi tekintetben nem is hasonlíthatók a Tisza-Maros szögében fekvő megyék közép- és kisbirtokaihoz.

Daczára a sok tekintetben kedvezőtlen gazdasági viszonyoknak, a földek ára a megye gabonatermő vidékein az utóbbi években rohamosan emelkedett. A Bodroghözön például azt a földet melyet ezelőtt 7—8 évvel 15 frtjával fizettek, ma 100 frtért veszik meg. A felvidéken, Gálszécs, Terebes, Nagy-Mihály, Varannó vidékén az amerikai pénz beözönlése miatt szintén felszokott a birtok ára. S úgy látszik, az áremelkedés még ma sem érte el azt a határt, a melyen túl bizonyos időre a stagnatio veszi kezdetét. Nemcsak a gazdák acquirálnak abból a czélból, hogy birtokaikat nagyobbítsák, hanem a birtokvásárlás nálunk jelenleg mint nyereséges, kevés kockázattal járó üzlet is szerepel.

Állattenyésztésünk újabb időben némi lendületet nyert, mióta úgy az állam, mint a társadalom évről-évre fokozottabb tevékenységet fejt ki annak érdekében.

A bortermelésnek vármegyénk közgazdasági életében mindig nagy szerepe volt. Nemcsak a Hegyalján, melynek szőlőit IV. Béla szőlőmesterei telepítették újra, hanem Hernád-Németitől föl egészen Barkóig, a szőlő részint legfőbb, részint tekintélyes jövedelem- és keresetforrását képezte évszázadokon át népünknek. A vármegye czímerében is benne van a szőlőfürt, jelképezve annak, mint legbecsebb termékünknek kiváló jelentőségét.

A ki azonban ma, nyáron és őszkor, a magyar államvasutak Újhely-szerencsi vonalszakaszán utazik, megdöbbenve szemléli a phylloxerától letarolt, kopár hegyeket. A phylloxera-vészszel szemben a védőintézkedéseknek ma már alig van értelmök. Mi szükség van ezekre ott, a hol már nincs mit védelmezni? Hanem igenis elő kell készülni az elpusztult szőlőterületek reconstruálására. A kormány újabbán kísérleti telepeket rendezett be s immunis homokterületet vásárolt meg és ajánlott fel megvételre, szőlővel való beültetés czéljából a hegyaljai gazdáknak. Ily módon remélhetjük, hogy a kísérleti telepeken kipróbált különféle csemege- és borfajokkal, s a szőlőhegyekről az immunis homokba levitt furminttal majdan ismét beültethetjük azt az őriási területet, mely ez idő szerint a pusztulás képét tárja elénk.

Az erdőterület nálunk jóval kisebb ugyan, mint a szomszéd Ung és Bereg megyékben; de azért mi is bővében vagyunk a hegyi erdőknek. A megye éjszaki részét elfoglaló hullámos felföld és hegyes vidék — a mint egy jeles szakemberünk megjegyezte — sok helyen egy be nem fejezett irtáshoz hasonlít, a hol a belsejökben szétzilált, szélükön kiharapált és apróbb részletekre oszló

erdők gyakran észrevétlenül mennek át a bokros legelőkbe. A bodrogházi alluviális tölgyeserdők a rossz kezelés, a természetes úton való felújításnak a folytonos legeltetés által való meggátolása s a kellő felügyelet hiánya miatt hasonlóképen kiveszőfélben vannak.

A bányáipar, mint számottevő közgazdasági tényező, ma még nálunk nem szerepel.

Az éghajlati és talajviszonyok s az anyagi jólét hiánya vármegyénkben rég idő óta mint iparfejlesztő tényezők szerepelnek. Ha a bodrogházi, harangodi, általában a természet által jó földdel megáldott ember kihúzhatja is a telet trágyahordással és favágással, sőt némelyik jóformán heveréssel: a felvidéki tótnak és ruthénnek hosszabb a tele, rosszabb és kevesebb a földje, sőt a nagyobb résznek földje sincs, ennél fogva az év minden szakában dolgoznia kell, hogy éhen ne haljon; a házi iparral segít magán úgy, a hogy. A hol, mint Zemplén megyében, évenként százezreket érő házi ipari czikk készül eladásra; a hol vannak községek, különösen Szinna vidékén, melyek a háztartási eszközöktől a legutolsó ruhadarabig mindennel képesek magukat ellátni a nélkül, hogy a nyers anyag beszerzésén kívül egyébre egy krajczárt is költenének: ott bizonyára meg van vetve a házi ipar alapja. Itt tehát ezen a téren nem annyira teremteni kell, mint inkább fejleszteni azt, a mi megvan s a minek teljes kifejlődésére a szükséges előfeltételek nem hiányzanak.

A kisipar helyzete igen kedvezőtlen. Az iparos-osztály csak számbelileg erős; de sem mint közgazdasági, sem mint társadalmi tényező nem foglalja el azt a helyet, a mi megilletné s a mit ha betöltene vagy betöltött volna valaha, vármegyénknek bizonyára egészen más képe lenne. Egyetlen egy valamire való városunk sincs, még a megye székhelyét sem véve ki; mert nincsenek nyugateurópai értelemben vett iparosaink és kereskedőink. Újhelyben, Nagy-Mihályon, Tokajban, Sárospatakon, Homonnán, Varánón, Szerencsen a kisiparnak minden ága képviselve van; mindenütt akad egy-két mesterember, a ki a többi közül műveltsége, vállalkozási szelleme, életrevalósága, ügyessége által kiválik; de egészben véve az iparos osztály, mint olyan, úgy szellemi, mint anyagi tekintetben alacsony színvonalon áll.

Jelentékenyebb gyáraink nincsenek, kivéve a magyar cukoripar-részvénytársaság által 1888-ban alapított s 6000 kat. holdon termelendő, körülbelül egy millió métermázsza cukorrépa feldolgozására képes szerencsi hatalmas cukorgyárat. A többi gyárak exportra csak igen kis mértékben dolgoznak.

Az újabb időben a vármegye közönsége, Baross, a volt kereskedelmi miniszter felhívására megalakította azt az állandó közgazdasági bizottságot, mely a vármegye közgazdasági viszo-

nyainak s első sorban gyáriparának fejlesztésére lesz hivatva, s mely a helyi viszonyok figyelembevételével egyelőre a kender-termelés és a vele kapcsolatos iparágak fölkarolását s egy sör- és malátagyár fölállítását határozta el. A Bodroghköz és a Taktaköz ármentesített területei a talaj kövérségénél fogva valóban igen alkalmasoknak látszanak a kenderiermelésre. A sörárpa és komló termesztéséhez éghajlati és talajviszonyaink szintén igen kedvezők. A gyáripart azonban, főképen abból a célból, hogy az elpusztult Hegyalja munkás osztályán segítsünk, okvetlen decentralizálnunk kell. Ennélfogva, ha a sörgyárat szintén Újhely kapja is meg: a közgazdasági állandó bizottság, későbbi alkotásainál bizonyára tekintettel lesz a többi hegyaljai község érdekeire is.

A kereskedelem vármegyénkben kizárólag a mezőgazdaságra kénytelen támaszkodni s éppen ezért nemcsak egyoldalú, hanem egyszersmind fejlődésében rendkívüli ingadozás is észlelhető. Megélénkül vagy sínylődik a szerint, a mint itthon vagy a külföldön bő vagy szűk a termés, a szerint, a mint emelkedik vagy csökken az élet ára. A nyers termék pedig tudvalevőleg rendkívüli ár-hullámzásoknak van alávetve különösen Magyarországon, a hol a szeszélyes időjárás az évi termés eredményében meglepő különbségeket idéz elő s a hol a kedvezőbb viszonyok közt termelő Amerikával, Oroszországgal és Oláhországgal kell a termelőknek állandóan versenyezniök.

A borkereskedelem a szőlő elpusztulásával teljesen aláhanyatlott. Még néhány évvel ezelőtt a gácsországi borkupeczek egész raja lepte el különösen szüretkor a Hegyalját, hogy a mustot összevásárolja; de a kész bor is igen kapós volt, minthogy a hegyaljai nektárt a lengyelek és oroszok mindig igen kedvelték. Ma külföldi vevő mind ritkábban fordul meg piacainkon. Innen-onnan esemény számba megy, ha egy-egy kaftános, csurkás borkupeczczel találkozunk. A ki teheti, megtartja a borát, hogy utódai lássák, milyen kincstől fosztattak meg. A mi eladásra kerül, azt helybeli üzerek szedik össze, hogy a hegyaljai bor firmája alatt annál sikeresebben folytathassák a borhamisítást. Maguk a termelők, a regálebérlők türehetlen zaklatásai miatt, a kiesinyben való eladással kénytelenek voltak felhagyni.

A rövid- és kézműárú-kereskedést az osztrák házalók teszik tönkre. A helyi kereskedelem nagyobbára szatócsok és faluhelyen korcsmárosok kezében van. A fogyasztó közönség ezektől csak kényszerűségből vásárol s ha csak teheti, Újhelyben, Kassán vagy Miskolczon szerzi be szükségleteit.

Vásáraink, kivéve az állatvásárokat, mióta vasúthálózatunk kiépült, sokat veszítettek jelentőségökből, s a zónadijszabás következtében, mely a központokkal való közlekedést oly nagy mér-

tékben megkönnyítette, előreláthatólag még inkább csökkenni fog forgalmuk.

A hatvanas évek végén s a hetvenes évek elején, nálunk is, mint országszerte, a «gründolás» szelleme szállta meg az embereket. A legkényelmesebbnek és a legelőnyösebbnek tartották magukra nézve tőkéiknek takarékpénztári részvényekben való elhelyezését. Egymásután jöttek létre a pénzüintézetek, melyeknek legnagyobb része ma is fennáll. A 73-diki válságot természetesen többé-kevésbé mindegyik megérezte, de kiállta, jelétül annak, hogy szervezetök nem volt rossz, s hogy tisztességesen kormányoztattak. Később, jóval a válság után, bukott közülök kettő: a homonnai és a szerencsi. Jelenleg vármegyénk területén 13 hitelintézet működik, ezek közül 10 takarékpénztár, egy kereskedelmi-, ipar-, termény- és hitelbank s két népbank mint szövetkezet.

Szervezetöket tekintve nem sok különbség van köztök és az ország többi pénzüintézetei között. Előnyeik és hibáik jóformán ugyanazok. A betevőkkel szemben nem oly nehézkesek, mint akár a németországi, akár az osztrák hasonló intézetek. Üzletkörük ellen sem lehet lényegesebb kifogásunk. Sarkalatos hibájuk az, hogy a nyereszkezdést tekintik főczéljuknak. Hogy részvényeseiknek minél nagyobb osztalékot adjanak, a kölcsönök és a betétek kamatai közt a különbözetet nem hogy mérsékelnék, de lehetőleg fokozzák. A differentia 3—4 % közt váltakozik.

A részvényekre alapított pénzüintézetek mellett a postatakarékpénztár évről-évre nagyobb mérvben fejlesztí népünkben a takarékoság erényét. Forgalma fokozatosan emelkedik. Az iskolai takarékpénztárral ellenben annál nehezebben barátkoznak meg az emberek. A minek oka részint népünk szegénysége, részint az, hogy még mindig a vitás, eldöntetlen kérdések közé tartozik, valjon paedagogiai szempontból az intézmény kétségtelen hátrányait ellensúlyozzák-e állítólagos előnyei?

Midőn 1871-ben az első folyamodású kir. törvényszékeket és járásbiróságokat szervezték, a törvényhozás és az igazságügy-miniszter, a szükséges statisztikai adatok hiányában, jóformán találomra állapította meg a biróságok számát és székhelyét. Zemplén vármegye két törvényszéket kapott. Az újhelyi mellett szervezték a homonnait, amaszt öt, ezt négy járásbirósággal. A homonnait 1876. máj. 31-kén megszüntették. Ma az újhelyi törvényszék területén 9 járásbiróság működik. A járásbiróságok iktatási módszere nem egyöntetű ugyan s ennél fogva az iktató-hivatalokba érkezett ügydarabok száma magában véve nem szolgáltat egészen biztos támpontot az ügyforgalom megítélésére; mindazáltal az egyes vidékek gazdasági, ipari és kereskedelmi viszonyait is tekintetbe véve jelezhetjük, hogy az ügyforgalom élénkségére nézve első helyen áll az újhelyi járásbiróság, azután következik a király-

helmeczi, a szerencsi, homonnai, tokaji, nagymihályi és gálszécsi; legcsekélyebb a forgalma — minthogy telekkönyvi hatósággal sincs felruházva — Varannónak és Sztropkónak.

A birtokváltozás legsűrűbben fordul elő a Bodroghözön, továbbá az újhelyi és a szerencsi telekkönyvi hatóság területén. A földbirtok telekkönyvi megterheltetésére nézve a rendelkezésünkre álló adatok nagyon hiányosak ugyan; de tapasztalásból tudjuk, hogy népünk, egy-két vidék kivételével, nagyobb mértékben eladósodva nincsen. A hiteltelekkönyvek rendezetlensége — ez az országszerte érezhető calamitas — nálunk is sok bajnak, kellemetlenségnek kútforrása. A telekkönyvi átalakítás a hét telekkönyvi hatóság területén fekvő 453 község közül 82-ben máig sincs végrehajtva. A birtokviszonyok rendezését akadályozzák még a be nem fejezett tagosítási, úrbéri rendezési és kiigazítási perek is, melyek hűsz községben vannak folyamatban.

A büntető igazságszolgáltatásnak népünk, ha dolgot ad is, súlyosabb, főbenjáró büntények nálunk ritkán fordulnak elő. Az újhelyi törvényszék által évenként átlag 400 elítélt közül több mint 200 lopás és többnyire verekedés közben elkövetett súlyos testi sértés miatt szenved büntetést. Ezeken kívül gyakrabban ismétlődő büntények: az orgazdaság, a halált okozó súlyos testi sértés, a hatóság elleni erőszak és a szándékos emberölés.

A magyar közigazgatás napirenden lévő reformja érdekében az első nagyobb szabású actió 1875-ben vármegyénkől indult ki. A híres «zempléni 12 pontot» — mely Sennyey pártjának programját foglalta magában — ma már nem egy párt, hanem a nemzet zöme vallja magáénak. De minthogy megvalósításuk mindeddig nem sikerült: közigazgatásunk ma sem jobb, mint a milyen a «zempléni pontok» idején volt.

A megyei szervezet vérkeringésének központja, a vármegyei bizottság, feladatának csak igen kis részben tesz eleget. A közgyűlés által választott bizottságok ritkán adnak életjelt magokról. Egyetlenegy bizottságunk van, az állandó közgazdasági bizottság, melytől nagyobb sikert várhatunk s ez is — az önkormányzat nagyobb dicsőségére — a kereskedelmi miniszter kezdeményezésére nagyobbára idegen, vagyis nem vármegyei elemekből alakított meg. A vármegyének járásokra való beosztásában nagy az aránytalanság. Rendezett tanácsú városunk egy sincs. A községi élet fejletlen. Az állami és megyei adók mellett a községi adókat épp azért viselik nehezen az adófizetők, mert a községek megfelelő viszontszolgáltatásban nem részesítik őket. A községi háztartás súlyos terheket ró vállaikra, mivel a mi községeink legnagyobb része törzsvagyonnal nem rendelkezik. A pótagók átlaga — az egész vármegyét véve tekintetbe — az 1889-diki adatok szerint — a földadó után 25.5 %, egyéb állami adók után

30·5 %_o. Ha a községi pótdadókhoz még hozzá számítjuk a különféle megyei pótdadókat: a községi és megyei terheket az állami adókhoz viszonyítva bizonyára aránytalanoknak fogjuk találni.

Közegészségi viszonyaink nem kedvezők. A nemzetközi statisztika által normálisnak tekintett halálozási arány — 30-nál kevesebb haláleset ezer lélek után — vármegyénkben még egy évben sem fordult elő. Az a sovány vigasztalásunk mégis megvan, hogy a halálozási országos arányszámot megyénk népmozgalmi statisztikája ritkán szárnyalja túl, s hogy a gyermekhalálozás arányai sem kedvezőtlenebbek nálunk, mint általában az országban.

Községeink többnyire rondák; a köztisztaságra még a városi intelligensebb lakosok sem fordítanak kellő gondot. Népünk életmódja általában nyomorúságos. Szegénysége és műveletlensége életmódjában nyilvánul. A legkedvezőtlenebbek e tekintetben a viszonyok a szinnai, sztrópkói és homonnai járásokban. Az ujoncz-állítás eredményeiből következőleg legerőteljesebb nép lakja a tisztán magyar szerencsi s a vegyesen tótoktól és magyaroktól lakott gálszécsi és varannói járásokat és a legcsenevészebb, hadi szolgálatra leginkább képtelen hadkötelesek az oroszok és tótoktól lakott járásokból kerülnek ki.

Az egészségügyi szolgálat hiányosan és tökéletlenül van szervezve. Az orvosok száma csekély s még hozzá aránytalanul van megoszolva a vármegye területén. Körülbelül 6000 emberre esik egy orvos s közülök több mint egyötöd rész a székvárosban működik. Közel 400-ra megy azon községek száma, melyekben szülésznő nincsen. Kórházunk mindössze négy van: kettő Újhelyben, egy mintaszerűen berendezett Nagy-Mihályon s egy Homonnán.

Ásványvizekben vármegyénk igen gazdag; de haszna nincs belőlök. A természet bőkezű adománya, mely külföldön a jóllét legfőbb kútforrása szokott lenni, nálunk gyümölcsözetlenül hever. Egyetlen számbavehető fürdők az erdőbényei.

Nemcsak vármegyénknek, de az egész felvidéknek legkiválóbb és legrégebb kulturális központja, a sárospataki főiskola. A «szegények iskolájának» szokták nevezni, minthogy mindenkor arra törekedett, hogy a protestáns társadalom legszegényebb tagjára nézve is lehetővé tegye gyermekei neveltetését. Két évvel ezelőtt kiszámítottam, hogy a főiskola évenként több mint 30,000 ft értékű jótéteményt oszt ki növendékei közt. Jövedelmező vagyona jelenleg egy millió ft-ra tehető; budgetje pedig körülbelül 90,000 ft-ra rug. Jövedelmező vagyonának kamatjából tehát kiadásainak csak egy részét fedezi; a hiányt pótolja a hagyományos protestáns áldozatkészség, ez a ma még ki nem apadt élő tőke. Hatalmas intézményei, melyek részint dimenziójuknál, részint különös jellegüknek fogva valódi specialitások a közművelődés terén, — a kellő anyagi erő hiánya miatt a mai napig nem akadtak meg fejlődésükben.

Sárospatak és a vármegye központja közvetlen szomszédok ugyan, de azért a mily jogosult a piaristák vezetése alatt álló újhelyi gymnasium fentartása, épp oly helyes ennek nyolcz osztályú gymnasiummá való immár folyamatban levő kiegészítése.

A két középiskolán kívül vármegyénk területén egy állami tanítóképezde és négy szakiskola működik. A népiskolákat a felekezetek tartják fenn. Állami iskolánk mindössze 21 van. S míg a felekezetek évenként több mint 200,000 frtot áldoznak népoktatási czélokra, az állam e czél előmozdításához mindössze 30—35,000 frttal járul.

A nemzeti szellemben vezetett óvodáknak különösen nálunk nagy a jelentőségök. Az óvodába járó gyermekek nemcsak maguk tanulnak meg, hanem szüleiket is megtanítják a magyar nyelvre, úgy, hogy ha a kisdedovásról szóló törvény végrehajtható lenne, ez népességünk nyelvi viszonyai tekintetében bizonyára rendkívüli változásokat idézne elő.

Ha párhuzamot vonunk Zemplén vármegye jelen és 25 év előtti közgazdasági és közművelődési viszonyai közt: a haladást minden téren tapasztalhatjuk. Az alkotmányos aera áldásaiból vármegyénknek is kijutott a maga része. A legutóbbi 25 év alatt a magyarság megerősödött, úgy hogy mind nagyobb és nagyobb tért foglal el a többi nemzetiségekkel szemben; vasúti vonalaink, melyek a világforgalmat nyitották meg számunkra, kiépültek; a földbirtok értéke óriási mértékben emelkedett, jelölül annak, hogy gazdáink tudatára jutottak, mikép intensiver gazdálkodás mellett a földbirtokba az eddigieknél nagyobb tőkék fektethetők be gyümölcsözőleg; a műipar érdekében a társadalom részéről, a kormány támogatásával erélyes actio indult meg; a hitel fejlesztése céljából pénzüintézetek alakultak, s úgy ezek, valamint a postatakarékpénztárak sokat tettek arra nézve is, hogy a takarékoság erénye a társadalom minden rétegében minél mélyebb gyökeret verjen; a birtokviszonyok rendezése előbbre haladt; közművelődési intézeteink közül az, mely évszázadokon át nemcsak saját vármegyénk, de az egész ország kulturájára nagy befolyást gyakorolt, t. i. a sárospataki főiskola, megizmosodott, tanerőinek száma csaknem megkétszereződött; ezen kívül szakiskolákat állítottak fel, de különös gondját képezte úgy az államnak, mint főképen a felekezeteknek, a népoktatás ügye.

Mind megannyi fényes eredmény, mely biztos zálogául szolgál a jövőnek.

Ismerve az elemeket, melyek vármegyénk sorsát intézik, látva az állam erőforrásainak gyarapodását, tapasztalva a törvényhozás és a kormány öntudatos és erélyes tevékenységét a közjó előmozdítása körül: bizton hiszszük, hogy a mint a Kossuthok, Andrásnyak, Sennyeyek vármegyéje a politikai életben gyakran

vezérszerepet játszott, úgy a következő 25 évben kulturális téren sem fog hátramaradni s legalább a felvidéki vármegyékkel nemes versenyre kél az elsőségért.

E verseny sikere — a mennyiben vármegyénk egyik hatalmas éjszaki őrállomása a magyar nemzetnek — a magyarság diadala lesz.

Az Edda eredetisége.

(Kivonat *Heinrich Gusztáv* r. tagnak 1892. november 21-én tartott székfoglalójából.)

A germán philológiának nincsen ma fontosabb, égetőbb kérdése, mint az eddai daloknak, illetőleg e dalok tartalmának, tehát a német és skandináv mythológiának eredetére, korára, elemeire vonatkozó vita. Harmadfél százada, hogy a tévesen Eddának nevezett skandináv dalgyűjteményt ismerjük, mely egy XII. századi kéziratban maradt reánk és minden esetre fiatalabb, mint az a méltán Eddának nevezett költészettan, melyet Snorre ugyanazon század első felében irt. A kézirat megkerülése (1643.) óta e dalok folyton tudományos kutatás és vizsgálat tárgyai voltak. Míg azonban régebben e költeményeket rendkívül régieknek tekintették, a német szellem legeredetibb és legősibb nyilatkozását látták bennök és a germán műveltségnek, főleg a régi pogány germánok mythológiájának fényes palotáját minden habozás nélkül építették e dalokra: a XVIII. század utolsó harmada óta ismételve (sőt elszórtan már előbb is) ellentétes vélemények is jutottak kifejezésre, a mennyiben egyes tudósok (Schlözer, Adelung, Rühns) keresztyén befolyásokat véltek ez emlékekben fölismerhetni, sőt antik elbeszélésekre is vittek vissza egyes germán mythikus elbeszéléseket. E többé kevésbé kapkodó törekvések ellenében, jelen századunk kezdete óta, első sorban a Grimm testvérek szálltak sikra, a kik az eddai dalokban foglalt mythosoknak ősgermán eredetiségét és pogány tisztaságát hazafias lelkesedéssel és alapos tudományossággal vitatták. A szakértségek és a közvélemény csekély kivétellel ezt a fölfogást, mely Grimm Jakab német mythológiájának (1835.) alapjául szolgál, magukévá tették; idővel mégis, főleg az összehasonlító mythostudomány fölvirágzása következtében lényeges pontokban módosultak a német mythologia forrásaira vonatkozólag is a régiebb vélemények. Így kétségtelenné vált, hogy az eddai dalok nem tekinthetők többé igazi, romlatlan népdaloknak; hogy reánk maradt alakjukban valószínűen Izland szigetén keletkeztek, tehát a norvégok kivándorlása után, azaz legkorábban a X. században; hogy idegen elemek, főképp keresztyén képzetek befolyással voltak e költeményekre, melyek közül

többen eshetőleg a brit szigeteken jöttek létre, a hol keresztyén angolszászok és irek hatással voltak a pogány skandináv költőkre.

E nézeteket legújabbán tovább fejtették Bang Keresztély és Bugge Sophus, kiknek az eddai dalokra és a germán mythosra vonatkozó művei rendkívüli föltűnést keltettek az egész világon. Bang a Völuspa című dalról, mely a világ eredetét, elpusztulását és újjászületését homályos jóslásokban tárgyalja és eddigelé az egész eddai gyűjtemény legősibb és legeredetibb darabjának tartatott, azt állítja, hogy az nem egyéb, mint az antik és keresztyén elemekből alakult sibyllai jóslásoknak alakban és tartalomban hű utánzása, azaz tudós tákolmány, melyben tiszta germán-mythikus elemek is találhatók ugyan, de mely mégis annyira telve van bibliai és antik idegen részletekkel, hogy az ó-germán mythos forrásának egyáltalában nem tekinthető. E fölfogást még egy lépéssel tovább vitte Meyer Hugo Elard, a ki a Völuspáról írt könyvében (1889.) bizonyítgatja, hogy e költeményt Sámund XII. századi tudós keresztyén pap írta, a ki a keresztyén hit főtételeit ily módon akarta volna még mindig a régi pogánysághoz ragaszkodó kortársainak hozzáférhetőkké tenni. Bang és részben Bugge ellen írta Müllenhoff Károly a Német Régiségekről szóló nagy művének egész ötödik kötetét, melyben a Völuspa és közvetve a germán mythos eredetisége ellen intézett támadásokat erélyesen, sőt szenvedélyesen visszautasítja és e dalnak pogány tisztaságát és ősi eredetiségét vitatja.

Az idegen befolyások főhirdetője azonban Bugge, a ki az eddai dalok keletkezését a skandináv népek viking korszakába, azaz a X. és XI. századba teszi, tehát oly korba, midőn az északi germánok sokat érintkeztek angolszászokkal és irekkel, a kik már keresztyének voltak és az antik műveltségben bizonyos jártassággal bírtak. Ezért állítja ő számos isten- és hősmondáról, hogy oly elbeszéléseket és vallási képzeteket tartalmaznak, illetőleg legalább olyanoknak befolyása alatt keletkeztek, melyeket a pogány skandinávok a viking korszakban a brit szigeteken keresztyén szerzetesektől vagy a szerzetesek iskoláiban nevedekett laikusoktól hallottak. A legtöbb esetben angol, ritkábban ir nyelven vették ez elbeszéléseket, melyek legnagyobbrészt könyvekből voltak merítve. Ez idegen befolyásban két áramlatot különböztet meg, melyek különböző eredetűek ugyan, de idővel egyesültek: az egyik visszavezet a zsidó keresztyén kultúrához, a másik az ó-kori, görög-római műveltséghez. Szóval történvén a közlés, könnyen érthető, hogy a skandinávok sokszor félreértették a keresztyének elbeszéléseit; innen magyarázható, hogy e történetekben sokszor elrontva és elferdítve találjuk a szereplők neveit, hogy a személyek gyakran föl vannak cserélve, az események egymással és a szereplő személyekkel nem egyszer téves kapcsolatba

hozva. A keresztyén és antik elemek forrásai egy oldalról a keresztyén irodalomnak akkor hozzáférhető termékei, főleg a Nikodemus-féle evangéliom, a Vindicta salvatoris és az egyház legendái és himnuszai; más oldalról az antik irodalomból Vergilius művei és magyarázói, a vatikáni mythographusok, Hyginus meséi, Dictys és Dares elbeszélései a trójai háborúról, sőt görög írók is, mint Homéros, Apollodoros és Lykophron. Ez alapnézetét azután több germán mythosra alkalmazza Bugge és kifejti, hogy pl. Baldr isten nem más mint Krisztus, Baldr története pedig a trójai háborúval kapcsolatos különféle elbeszélésekből rengeteg félreértésekkel alakult tákolmány; hogy Freya istennő azonos Venussal, kinek legismertebb történetei egyszerűen Freya névéhez kapcsolattak; hogy az ősgermán Walhalla, Odin főisten palotája, csak az Olympus utánzása; hogy a világ végéről és a túlvilági életről az Eddában található képzetek részben ó-, részben új-testamentomi adatokból vannak megalkotva; hogy Odin a bitófán, az Eddának egyik leg-homályosabb epizódja, a keresztre feszített Krisztus stb.

Kétségtelen, hogy a germánoknak fejlett mythológiájuk volt, melynek lényeges elemeit a nép az árja őshazából hozta magával, úgy hogy pl. német és görög mythosoknak hasonlatossága nem kell, hogy minden egyes esetben a germánok részéről eszközölt kölcsönzésből származzék; kétségtelen továbbá, hogy az ősgermán mythologia egészen másképen fejlődött a németeknél mint a skandinávoknál, úgy hogy a X. századi eddai dalokban fönmaradt mythos első sorban kizárólag skandinávnak tekintendő, melyből csak oly esetekben szabad német mythosokra is következtetni, mikor a déli hagyomány erre egyenesen följogosít (ellenben módszerellenes eljárás megfordítva abból, hogy valamely mythikus képzet a déli németeknél nem található, arra következtetni, hogy az a skandináv mythologia keretébe csak kölcsönzés útján jutott); kétségtelen végre, hogy az eddai dalok és az azokban foglalt mythosok a viking korszakban nyerték reánk maradt alakjukat és így eleve is valószínű, hogy a keresztyénség és eshetőleg (de minden esetre jóval kisebb mértékben) az antik kultúra hatást gyakoroltak e termékekre.

Ennyiben Bugge fölfogása, a mennyiben e tételeket részben maga is elismeri, kellően indokolt. De már további fejtegetései és következtetései majd erőszakosak, majd túlzók és azért egyáltalában nem meggyőzők. Már a föltételezett források is nagyon kétségesek, a mennyiben Bugge a X. századi ír papoknak és skandináv költőknek oly kiterjedt olvasottságot tulajdonít, a milyen e korban, sőt még egy-két századdal később is bajosan tételezhető föl. Az pedig egyáltalában nem hihető, hogy angolszászok és irek ez időben görög nyelven irt munkákból meríthettek volna. Hozzájárul, hogy Bugge a germán és antik alakokat csupán neveiknek

sokszor valóban kalandos magyarázata segítségével (pl. Loddfáfnir-Leucius Karinus) képes azonosítani, és hogy egyes mythosokat (különösen a Baldr-mythost, melyet legterjedelmesebben tárgyal) csak úgy tud antik eredetűeknek föltüntetni, hogy azokat igen sokféle, nagyon eltérő és részben igen nehezen hozzáférhető ó-kori elbeszélésekből tákolja össze. De a főbaj, hogy a germán mythosoknak ily erőszakos magyarázatára kényszerítő ok nincsen, mivel azok többnyire kerek egészet alkotnak, helyesen illeszkednek a skandináv mythologia keretébe és idegen elemek igénybevétele nélkül is jól érthetők. Bugge eljárása önkényes és erőszakos; a germán mythosoknak tőle föltételezett keletkezése vagy alakulása egyáltalában nem valószínű. Idegen hatások csak úgy képzelhetők, ha azok valami meglevőhöz kapcsolódhatnak; a germán mythosoknak meg kellett lenniök, hogy keresztyén vagy antik elemek hozzájuk fűződhessenek. Ez idegen hatások elvben kétségtelenek és egyes esetekben első pillanatra fölismerhetők; de az is nagyon valószínű, hogy a német mythosok lényegén nem igen változtattak. A módszeres kutatásnak azért e német mythosból kell kiindulnia és csak oly esetekben szabad idegen hatásokat föltételeznie, midőn a nemzeti hagyomány ellenmondásos vagy a főmaradt mythos ellentétben van a germánok szellemével és korabeli műveltségével, tehát midőn a hagyomány idegen hatások föltevéseire jogosít, illetve a szó igazi értelmében kényszerít.

A M. Tud. Akadémia emléktáblájának története.

A M. Tud. Akadémia Igazgató-Tanácsának 1890. február 2-án tartott ülésén gr. Széchenyi Béla ig. és t. tag indítványt tett, hogy a palota Akadémia-útczai oldalfalába illesztett nagy kő-lap helyére, eredeti rendeltetésének megfelelőleg, *emléktábla* alkalmaztassék és e czélra a szükséges összeg a jövő évi költségvetésbe vétessék föl.

Az Igazgató-Tanács az indítványt egyhangúlag elfogadta és jelentésselre gr. Széchenyi Béla. Zichy Antal ig. tagokból és a főtitkárból álló bizottságot küldött ki, az utóbbit azzal is megbízván, hogy az emléktábla eredeti rendeltetése iránt Ybl Miklós és Pucher József építész uraknál, kik annak idején a palota építésében közreműködtek, tájékozódást szerezzen.

A most nevezett építész urak úgy nyilatkoztak, hogy a palota Ferencz-József-téri homlokzatán és az Akadémia-útczai oldalfalán levő földszinti ablakok színvonala közti nagy különbség már szépségszeti szempontokból is szükségessé tette, hogy valamely közbeiktatott műtárgy a néző tekintetét megpihentesse s az egyenetlenségen megütközés

nélkül átsegítse. Az emléktábla egyébkénti rendeltetése iránt a palota építéskor, a mennyire még vissza bírnak emlékezni, nem történt határozat.

Az Akadémia 1891-ik évi költségvetésének tárgyalásakor — a február 15-én tartott Igazgatósági ülésen — báró Eötvös Loránd akadémiai elnök úr előadta, hogy az emléktáblára, meggyőződése szerint, méltóbb tárgyat keresni sem lehet, mint az 1825-iki országgyűlés azon jelenetének domborműben való megörökítését, melyen Gr. Széchenyi István a M. Tud. Akadémiát megalapította. Ebből kiindulva, jelenti, hogy Strobl Alajos szobrászunk tanítványát, Holló Barnabás urat föl is kérte, készítené e jelenetről előzetes vázlatot. A vázlat elkészült, s azt elnök úr ezennel be is mutatja. Bronzba öntve a dombormű mintegy 12.000 frtba, kőbe vésve körülbelől 3000 frtba kerülne. Az intézkedés sürgős, mert 1891. szeptember 21-én lesz gr. Széchenyi István születésének évszázados fordulója, s e nap megünneplésével a dombormű leleplezését is egybe lehetne kapcsolni. A szükséges összeget gyűjtés útján könnyen össze lehetne hozni. Elnök úr kéri az Igazgató-Tanács elhatározását.

Az Igazgató-Tanács, az eddig tett intézkedéseket helyeslőleg tudomásul véve, elhatározza, hogy a) a dombormű bronzba öntve készíttessék s a szobrászati munkával, Strobl úr fölügyelete alatt, Holló Barnabás úr bizassék meg. b) Bizottságot küld ki kebeléből, a mely az Akadémia, a főváros és az érdekllett közintézetek képviselőivel kiegészítve, a gyűjtések megindítása, a minta megbírlása s az ünnepély tartása tárgyában teljhatalmúlag intézkedjék. Maga részéről a bizottságba az akadémiai elnök úr elnöklete alatt Fraknói Vilmos másodelnököt, Szily Kálmán főtitkárt, gr. Desselwffy Aurél, Pulszky Ferencz, gr. Széchenyi Béla, Tisza Kálmán és Zichy Antal igazgató tagokat kéri föl.

Az Akadémia 1891. február 23-án tartott összes ülésén elnök úr előterjesztette az Igazgató-Tanács fentelbi határozatait. Az összes ülés mind eme határozatokat közhelyesséssel magáévá tette s a végrehajtó bizottságba a maga részéről Hollán Ernő tt., Beöthy Zsolt r. t., Czobor Béla, Keleti Gusztáv, Pasteiner Gyula és Pulszky Károly l. tagokat küldötte ki.

A szükséges összeg egybegyűjtése tárgyában a végrehajtó bizottság ugyancsak 1891. február havában előleges értekezletet tartott, melyen az Akadémia és Igazgató-Tanács tagjain kívül, elnök úr meghívására, a főváros részéről Kammermayer Károly és Gerlóczy Károly polgármester urak, a Pesti Hengermalom-Társaság részéről Burchard Konrád igazgató úr, a Dunagőzhajózási-Társulat részéről dr. Szalágyi Aurél helyettes felügyelő úr is megjelentek. Az értekezlet, egyhangú határozattal, abban állapodott meg, hogy a nyilvános gyűjtés mellőzésével, első sorban azon hazai intézetek és intézmények kérendők föl adakozásra, a melyek vagy létüket, vagy fölvirágzásukat Széchenyinek

köszönik, másod sorban pedig egyesek, kikről tudva van, hogy Széchenyi emléke iránt tisztelettel és hálás kegyelettel viseltetnek.

E határozatnak megfelelően, az Igazgató-Tanács a M. Tud. Akadémia részéről 1000 azaz Egyezer forinttal nyitotta meg az aláírások sorát, s előterjesztéseket, illetőleg átiratokat intézett a

Nagymélt. m. kir. Pénzügyministeriumhoz, mint a Lánchíd jelenlegi tulajdonosának képviselőjéhez,

Budapest fővárosához,

Nemzeti Casinóhoz,

Magyar Lovaregyletkez,

Első cs. és kir. sz. Dunagőzhajózási Társulathoz,

Pesti Hengermalom-Társasághoz.

Országos Magyar Malom-Egyesülethez

azon kérelemmel, hogy annyi közhasznú intézményünk eme testvéries együtt működésében és ünnepében résztvenni, az emlékmű költségeihez hozzájárulni s az Igazgató-Tanáctól kiküldött Végrehajtó Bizottságba a maguk részéről egy-egy képviselőt küldeni sziveskedjenek.

Az érkezett válaszok a következők:

1. A Nm. Pénzügyministeriumtól:

A folyó évi márczius hó 10-én kelt nagybecsű átiratában az iránt keres meg Méltóságos Elnök úr, hogy gróf Széchenyi István születésének 100-ik évfordulója emlékére a M. Tud. Akadémia palotájának Akadémia-utczai oldalán fölláltatandó emléktábla, illetőleg a M. Tud. Akadémiának gróf Széchenyi István által történt megalapítását feltüntető dombormű költségeihez hozzájáruljak.

Teljesen méltányolva a Méltóságod által felhozottakat, a kegyeletes czélra egyezer (1000) forintot a legnagyobb készséggel felajánlok s felkérem Méltóságodat, hogy ez összegnek mikor és kinek kezéhez leendő folyósítása végett értesíteni sziveskedjék.

Fogadja Méltóságod kiváló tiszteletem nyilvánítását.

Buda pesten, 1891. évi márczius hó 24-én.

A magyar kir. pénzügyminister helyett

Láng.

2. Budapest fő- és székvárostól:

Folyó évi szeptember hó 20-án a fő- és székváros polgármesteréhez intézett becses átirata folytán van szerencsénk értesíteni Méltóságodat, hogy a törvényhatósági bizottság múlt évi május hó 27-én tartott közgyűlésén a M. Tud. Akadémia palotájának falába illesztendő Széchenyi-emléktábla költségeihez hozzájárulásként 1000, azaz Egyezer forintot szavazott meg, mely összeg folyó évi költség-előirányzatunkba föl is vétetett.

Kelt Buda pesten, a fő- és székváros tanácsának 1892. évi október 13-án tartott üléséből.

Kammermayer Károly, polgármester.

3. Nemzeti Casinótól:

A Nemzeti Casino választmánya folyó hó 26-án tartott ülésén tárgyalta a Magyar Tudományos Akadémiának gróf Széchenyi István születésének 100-ik évfordulója megünneplése tárgyában hozzá intézett nagybecsű átiratát.

A Nemzeti Casino őszinte örömmel ragad meg minden alkalmat, melyen halhatatlan emlékü alapítója szellemének kegyelettel áldozhat. Eme kegyeletének akart külső kifejezést adni a Nemzeti Casino, midőn fenthivatkozott ülésén kijelentette, hogy ez ünnepélyre tervezett emlékmű költségeihez hozzájárulni kíván, s e célra 1000 frt, azaz Egyezer forintot szavazott meg, s egy alkalommal a Magyar Tudományos Akadémia Igazgató-Tanácsa által kiküldött Végrehajtó Bizottságba a maga részéről elnök-igazgatóját, Károlyi István grófot küldötte ki,

Midőn erről Méltóságos Elnök urat hivatalosan értesíteni szerencsém volna, kitünő tisztelettel vagyok

Budapesten, 1891. évi márczius hó 30-án.

Gr. Széchenyi Béla, igazgató.

4. Magyar Lovaregylettől:

Vonatkozással Méltóságos Elnök úrnak f. évi márczius hó 1-én hozzánk intézett becses soraira, van szerencsénk értesíteni, miszerint a Magyar Lovaregylet gróf Széchenyi István születésének 100-ik évfordulója alkalmából felállítandó emléktábla költségeihez 1000 frttal hozzájárul és a leleplezési ünnepélyen, az egylet képviselőjében, gróf Batthyány Géza vagy gróf Dessewffy Aurél úr fog megjelenni.

Kiváló tisztelettel a Magyar Lovaregylet igazgatósága nevében
Budapest, 1891. május 10-én. *Batthyány Elemér.*

5. Az első cs. kir. szab. Dunagőzhajózási Társulattól:

A Széchenyi-emléktábla tárgyában Méltóságod elnöklete alatt tartott értekezleten kiküldött képviselőnknek szerencséje volt a Magyar Tudományos Akadémia palotájának falában elhelyezendő és az Akadémia alapítását ábrázoló ércztábla költségeire társulatunk részéről 1000 (ezer) forintnyi járulékot kilátásba helyezni. Örömmel értesítjük Méltóságodat, hogy társulatunk igazgató-tanácsa ezen összeget, a társulat mély kegyeletének jeléül megszavazta, minek folytán szerencsénk van 1000 frtot, azaz Egyezer forintot idemlékelten átnyújtani.

Hogy társulatunk halhatatlan alapítója iránt érzett mély háláját méltóbban nem róhatja le ez alkalomból, annak oka kizárólag mostani kedvezőtlen anyagi viszonyaiban rejlik.

Budapest, 1892. évi februárius 16-án.

Kiváló tisztelettel az Első cs. k. sz. Dunagőzhajózási
társulat forgalmi igazgatósága.

Thaly.

6. A Pesti Hengermalom-Társaságtól:

Méltóságos Elnök úrnak hozzánk intézett, f. hó 1-én kelt nagybecsű átiratát megkaptuk.

Gróf Széchenyi István intézetünknek megteremtője, megalapítója volt, és mint ilyennek emlékét mindenkor hálás kegyelettel tiszteljük.

Most is, hogy a Magyar Tudományos Akadémia Nagytekinetű Igazgató-Tanácsának nevében Méltóságod gróf Széchenyi István születése 100-ik évfordulójának megünneplésére hív fel, örömmel vesszük felhívását, mint egy olyan alkalmat, melynél mélyen érzett hálánknak kifejezést adhatunk.

Ugyanezért fogadja Méltóságos Elnök úr őszinte köszönetünket ezen felszólításáért, valamint a felállítandó emléktáblára vonatkozó szíves tudósításáért.

A Pesti Hengermalom-Társaság az emléktábla költségei fedezéséhez 1000, azaz egyezer forinttal óhajtana hozzájárulni s kérjük Méltóságodat, hogy tőlünk ezen följajánlott összeget elfogadni méltóztassék.

Együttal bátorkodunk megtisztelő felhívásához képest intézetünk képviselőjéül a Nagytekinetű Igazgató-Tanácsból kiküldött végrehajtó bizottságba báró Kochmeister Frigyes urat, intézetünk elnökét kijelölni.

Budapest, 1891. márczius 17-én.

Kiváló tisztelettel

Pesti Hengermalom-Társaság nevében

Burchard.

7. Országos Magyar Malom-Egyesülettől:

A Magyar Tudományos Akadémia által gróf Széchenyi István emlékére felállítandó emléktábla ügyében hozzám intézett megtisztelő megkeresésére válaszolva, szerencsém van Méltóságos Elnök úrnak mellékelve átnyújtani az országos magyar malom-egyesület kötelékébe tartozó nagyobb malomvállalatok nevében aláírt gyűjtőívet, melynek eredménye szerint a megnevezett malmok kegyelettel kívánván adózni a legnagyobb magyar emlékének, kiben egyttal a magyar malomipar megalapítóját is tisztelik, együtt 1650 frt, Ezerhatszázötven forintnyi összeggel járulnak az emléktábla költségeihez.

Mély tisztelettel

Budapesten, 1892. április 8-án.

Az Országos Magyar Malom-Egyesület nevében

Burchard, elnök.

* * *

Az így megalakult Végrehajtó Bizottság időnként tartott ülésein végleg megállapította az emléktábla mintáját, Holló Barnabás úr tiszteletdíját s az érczöntővel — Turbaine utóda, Beschorner úrral — kötendő szerződés pontozatait. Az emléktábla a kezdetben tervezett napra, 1891. szeptember 21-ikére nem készülhetvén el, a leleplezés elhalasztásáról a bizottság az Igazgató-Tanácsnak s az Akadémiának jelentést tett, s beleegyezésökkel az Akadémia elnöke fölhatalmazást nyert mind az évenként tartandó Széchenyi-ünnep, mind az emléktábla leleplezése napjának kitűzésére. Az első terv, mely szerint a Széchenyi-ünnep és vele együtt a leleplezés 1892. november 6-án, az Akadémia megalapítása napját, november 3-át követő vasárnapon tartatott volna, nem valósulhatván meg, elnök úr az Akadémia ezen ünnepnapját 1893. január 15-re tűzte ki, a mely napon d. e. 11 órakor fog az Akadémia első Széchenyi-ünnepé megtartatni, s ugyanezen nap reggelén az emléktábláról — minthogy az ünnepies leleplezést a téli időjárás kétséges volta aligha engedné meg — a lepel egész csendben levétetni.

A Széchenyi-emléktáblára adakoztak:

a) Testületek:

1. A M. Tud. Akadémia	1000	frt
2. M. Kir. Pénzügyministerium	1000	»
3. Budapest fő- és székváros	1000	»
4. Nemzeti Casino	1000	»
5. Magyar Lovaregylet	1000	»
6. Első cs. kir. sz. Dunagőzhajózási Társulat	1000	»
7. Pesti Hengermalom-Társaság	1000	»
8. Országos m. Malom-Egyesület útján:		
Borsod-miskolczi gőzmalom	200	»
Debreczeni István-gőzmalom	100	»
Nagyvárad László-gőzhengermalom	100	»
Eperjesi nagysárosi műmalom	100	»
Haggenmacher Henrik Budapesten	100	»
Pesti Victoria-gőzmalom	100	»
Budapesti Pannonia-gőzmalom	100	»
Budapesti Erzsébet-gőzmalom	100	»
M. Ált. Hitelbank egyesült gőzmalmai	100	»
Budapesti Concordia-gőzmalom	100	»
I. Budapesti gőzmalmi részvény-társaság	100	»
Pesti molnárok és sütők gőzmalmi részvény-társaság	100	»
Budapesti Gizella-gőzmalom	100	»
Budapesti Lujza-gőzmalom	100	»
Losonczy és hatvani gőzmalmok	100	»
Nagykikindai gőzmalom-részvény-társaság	50	»

b) Egyesek:

Gr. Andrassy Géza	150	frt
Gr. Andrassy Tivadar	100	»
Bélavári Burchard Konrád	300	»
Gr. Dessewffy Aurél és neje	200	»
B. Eötvös Loránd	100	»
Gr. Esterházy Mihály	100	»
Fraknoi Vilmos	100	»
Gr. Károly Tibor	200	»
Kautz Gyula	50	»
Semsey Andor	100	»
Gr. Széchenyi Béla	500	»
Szily Kálmán	100	»
Szlávy József	100	»
Than Károly	100	»
Tisza Kálmán	100	»
Összesen .	10950	frt

Nagyobb kiadások:

Holló Barnabás úr tiszteletdíja	3000	frt
Beschorner-czégnek a tábla öntéseért	8000	»
Összesen .	11000	frt

Folyóiratok szemléje.

1. A BUDAPESTI SZEMLE novemberi füzetének tartalma: Vámbéry Ármán *az európai műveltség jövője Indiában* című cikkében Anglia kulturális bivatását akarja kellő világításba helyezni. Rámutat az utakra és eszközökre, a melyek segítségével az a ma való-sággal tüneményyszerűnek látszó átalakulás megtörtént és végre szem-ügyre veszi azon végső eredményeket, melyhez India polgárosításának ügyes, biztos és szerencsés kézzel megkezdett műve jutni fog és melyhez jutnia kell. E földadat megoldása végett mindenekelőtt futó pillantást vet az angol kézbe jutott ethnikus művelődési anyagra és vizsgálja, vajjon az eddigi eredményt úgy kell-e tekinteni, mint a hindosztáni tanítvány fényes tehetségeinek és művelődési képességének természetes következményeit, vagy pedig a brit mester érdemeinek kell-e betudni. Azon közel száz esztendő alatt, melyre a hódítások művének biztosí-tása és a hatalom megszilárdítása végett szükség volt, az átalakítás munkája csak igen lassú és óvatos léptekkel haladhatott előre, száz meg száz előítéletet, elfogultságot és habonát kellett figyelembe venni. A Szpoy-forradalomra következő korszak az, melyben India rendszeres

átalakításának nagy munkája tulajdonképen kezdődött. Hogy mi történt ez idő óta a polgári és katonai igazgatás terén, a bíráskodásban és rendőri igazgatásban, annak tüzetes elmondására egész kötetek volnának szükségesek. E cikkben szerző néhány jeles mű nyomán vázolja a reformok fogantatásának képét. Végül arról szól, hogy milyen jövője lesz műveltségünknek az ázsiai fölfogás ez ősi hazájában. A benszülöttek részéről a brit uralmat Indiában nem fenyegeti valami nagy veszély. — *A katolikus clerus sérelmei 1848 előtt és után* című névtelen tanulmányból a negyedik közlemény következik. — Sebesztha Károly *a nőnevelésről* értekezik. A nőnevelésnek nem lehet egyéb föladata, mint a nőt előkészíteni a családi életre. Azonban a nőnevelés czéljának megállapításában tekintettel kell lennünk az egész nemre, s így azon nőkre is, kik természetes hivatásuknak nem élhetnek. Minthogy a családi hivatásnak élő nők száma teszi ki a nőnem többségét, első sorban tegyük vizsgálódásunk tárgyává, hogy e többségnek mily képességekre van szüksége hivatásának helyes betöltéséhez. E tulajdonok sorában a legelső, mely egyúttal alapföltétele a többinek, a testi épség, vagyis az egészség. A női hivatás kellő betöltésének többi kelléke: a munkásság, az értelmesség, végül a tiszta erkölcsön alapuló szívnemesség. Szerző sorrendben tárgyalja, hogy a nevelés mit tehet ezek fejlesztésére. — A szépirodalmi részben *Alarcon Péternek az anygálok kara* című spanyol elbeszélése, *Kozma Andornak Szeretni kell* című eredeti, *Heine-nek a lelki jegyesek* című költeménye Vargha Gyula fordításában van közölve. — Egy névtelen író *egy osztrák miniszter emlékiratai* címmel Hasner Lipótnak nemrég megjelent művéről írt tanulmányt. Politikusnak nem lehet őt nevezni. Tanárnak született; más mint doctrinair nem lehetett, csakhogy nem az elmélet az első nála, hanem a hatalom. Azon elveket képviseli, melyek a hatalmat megalapították és föntartották, és szolgálatát nem tagadhatja meg a kormánytól, még ha igen lényeges kérdésekben nem is ért vele egyet. Maga beszéli el, mint vállalt tárczát, igaz, hogy belső küzdelem után, pedig a kiegyezéssel nem értett egyet. E hajlékonyság különben jellemes férfiúnál nem mutat mást, mint hogy az állam kormányában, sőt a parlamentarismusban sem igen képes mást látni, mint hivatalt. A mi őt azonban minden társa fölé emeli, mi egyéniséggé teszi, az műveltsége, folytonos művelődése. Az *értesítőben* Arany J. Toldi, magyarázza Lehr A., Fekete-Dietz erdészeti növénytan, Braitmaier Goethekult und Goethephilologie, Ruskin *The stones of Venise* című művek vannak ismertetve.

2. A HADTÖRTÉNELMI KÖZLEMÉNYEK októberi (4-ik) füzetében Koncz József regestákat közöl ily cím alatt: «Kemény János eredeti levelei hadjárataira, küzdelmeire és fejedelemségére vonatkozólag, részint kivonatban, részint egész terjedelmökben 1659. február 1-től 1662. január 8-ig». — Rónai Horváth Jenő «Nagyvárad visszavívásának kétszázados emlékünnapére» című cikkében röviden

leirja e nevezetes erősség elestének és visszavételének történetét; az előadásnál kiváló figyelemmel van Bunyitay Vincze hasontárgyú munkájára, melynek szövegét gyakrabban felhasználja, hozzáfűzván saját megjegyzéseit is, melyek kiváltképen az események katonai részére vonatkoznak. — Dr. Merényi Lajos «Hadi törvénykezésünk emlékeiből» közöl XVII. századi adatokat. — Ezután következik egy részlet Ortway Tivadar «Pozsony város története» című munkájából, mely e város leírását adja a honfoglalás idejében s ismerteti a 901-iki pozsonyi csatát. — Karácson Imre befejezi «III. Károly háborúja a törökökkel 1737—1739» című, török történetírók művéből fordított közleményét. — Ezután kisebb közlemények következnek; ezek közt jelentés a m. tud. Akadémia hadtudományi bizottságának üléseiről. Salamon Ferencz nekrológja. A Hadtörténelmi apróságok közt: «Végváraink a XVI. század közepén»; «További adalékok a mezőkeresztesi csata történetéhez»; «Egykorú német tudósítás a mezőkeresztesi csatáról» Gömöry Gusztávtól; «A görgényi vár hadi szerele 1703-ban» K. J.-tól; «Az utolsó magyar nemes insurrekció dalaiból»; «Vitéz huszárok». — A könyvismertetések közt olvassuk a következő két munka bírálatát: Thaly Kálmán: «A székesi gróf Bercsenyi-család, III. kötet»; Ortway Tivadar: «Pozsony város története I. kötet». — Végre Illéssy János közli «Gr. Forgách Ádám bányavárosi főkapitány katonai rendtartását». A füzethez mellékelve van Kemény János erdélyi fejedelem arcképe és Nagyvárad ostroma 1598-ban.

3. Az IRODALOMTÖRTÉNETI KÖZLEMÉNYEK ez évi 3-ik füzetében az értekezések sorát Széchy Károly nagy tanulmánya nyitja meg «A pannóniai énekekről». Széchy mindennekelőtt ez ének kéziratának történetét kutatja; kimutatja, hogy a kéziratol codexbeli eredetén kívül, melynek holléte ma már ismeretlen. két teljes önálló példánya volt; u. m. az egyik a gyalakúti gróf Lázár János tulajdonában, melyet Dugonics Andrásnak ajándékozott; a másik Subich Ferencz kir. ügyigazgató másolatában, melyet Heliser József esztergomi tanácsos közölt Horváth Istvánnal. Majd az ének szerzetetésének korával foglalkozik s arra az eredményre jut, hogy hihetőleg a XVI. századból való. — Ráth György «A felsőmagyarországi krypto-kálmínisták hitvitázó irodalmáról» értekezik. Németországban Luther halála után egyfelől Melanchton és hívei, a Phillipisták vagy krypto-kálmínisták, másfelől Flaccius. illetőleg a Gnesiolutheranusok között majdnem egy félszázadon át tartó vita fejlődött ki, melynek eredetileg a magyarországi protestantismus viszonyaira alig volt valami kihatása. Csak az ország éjszaki határain, különösen a Szepességen idézett elő némi mozgalmat melyből tekintélyes polemikus irodalom támadt. Ez irodalomnak egyik kiváló bajnoka volt Creutzer György, neérei protestáns lelkipásztor. kinek működését ismerteti az említett közlemény. — Kerekgyártó Árpád közleménye «Istvánffy Miklós históriájának ismertetése és bírálata». Röviden vázolja Istvánffy Miklós életét és munkájának

mibenlétét; ismerteti forrásait, forrásidézési modorát; kimutatja részletességének alapjait s kortani botlásait. Botlásokat követett el Istvánffy néha a tények ellen is, mit az értekező számos példával bizonyít, s megrontotta a tulajdonneveket, midőn azokat latinizálni igyekezett. Végre ismerteti kritikai eljárását s néhány újabbkori történetíró ítéletét közli Istvánffyról. — Dr. Merényi Lajos «Eszterházy Pál nádor verseinek» közlését fejezi be. — Mokos Gyula «Adalékokat közöl Kocsi Csörgő Bálint életéhez». Kocsi Csörgő Bálintnak, a magyar protestánsoknak «keserves évtizede» monographusának sorsáról nem sokat tudunk; értekező a lepsényi régi anyakönyvekből kiírta a rá vonatkozó adatokat, melyekben megtalálta a lepsényi egyháznak Kocsi Csörgőtől írt krónikáját is a XVII. század végső éveiről. — A kritikai rovatban Széchy Károly ismerteti Ballagi Géának «A protestáns pátens és a sajtó» című művét. — Az «Adattár» tartalma a következő: «Attila a kutyafajzat» (második közlemény) Ballagi Aladártól; «Pápai Páriz Ferencz naplója 1649—1691» Koncz Józseftől; «Farkas András Hódmezővásárhely pusztulásáról» Szeremlei Samutól; «Kazinczy Ferencz három levele» Szinyei Gerzontól; «Hunfalvy Pál a Nagyszótárról» Róna Bélától; «Atilla bibliographiája» (második közlemény) Ballagi Aladártól; «Tompai összes műveiből kimaradt forradalmi vers» Kara Győzöttől. Végre Király Páltól «Kérdés Zsombori László jegyzetei tárgyában».

4 A NEMZETGAZDASÁGI SZEMLE novemberi számában dr. *Heltai Ferencz* folytatja «A belga államvasutak személydíjszabásának történetét» tárgyaló tanulmányát, melyet az előző füzetben kezdett meg. A vasuti személyszállítási viteldíjak újabb szabályozásra elődázhatlanná válván, a belga közmunkaügyi minister 1849-ben bizottságot küldött ki, mely nagyon beható tanulmányok után tette meg javaslatait, de hosszas tárgyalások után a felvetett sok helyes eszme elejtésével csak az eddigi viteldíjak némi emelését szavazta meg a kamara. A törvény elrendelte, hogy a kormány a szerzett tapasztalatokról egy év leforgása alatt jelentést terjesztszen elő. E rendelkezés teljesített: a jelentés bebizonyította, hogy a harmadik osztály viteldíjának 11%-kal történt emelése csökkentette a forgalmat s annak a nézetnek adott kifejezést, hogy a 3%-os emelés, mely a II. osztályra megállapított, képezte volna a helyes maximumát a viteldíj-emeléseknek a többi osztályra nézve is. Az ezután bekövetkezett első újítás a fölemelt viteldíjú gyorsvonatok rendszeresítése volt, mi azonban pénzügyileg nem vált be, mert a 25%-os díjemelések körülbelül csak 12% bevételi többletet teremtett a belforgalomban, a mi nagyon kedvezőtlen eredmény, mintbogy a gyorsvonatok üzeme, a vonatok szaporítása stb. bizonynyal jelentékenyen több költséget okozott. A forgalom természetes emelkedésével a vasút pénzügyi helyzete egyre kedvezőbbé vált s ezzel megadta az alapot nagyszabású tarifareformok keresztülvitelére. E reform a távolsággal arányban csökkenő egységtételek alkalmazásában

állott s az áruforgalomban elért fényes eredmények bátorították Vanderstichelen közmunkaügyi ministert arra, hogy az egész személyforgalmat felölölő átalakításokat tervezzen. Leszállítani az utazások díját, csökkenteni azok tartamát és sokszorosítani a menetek számát, ez volt azon program, melyet e nagyérdemű államférfiu maga elé tűzött. Maga a tarifareform, melyet a minister felhatalmaztatása folytán rendeleti uton léptetett életbe 1866-ban: három zónát tartalmazott olykép, hogy a viteldíj az elsőben a régi maradt, a másodikban kissé, a harmadikban jelentékenyen alacsonyabbá tétetett. Ha az 1866-iki belga viteldíjakat a magyar zóna-díjszabáshoz viszonyítjuk, úgy azt látjuk, hogy a közeli forgalomban a belga díjak tetemesen drágábbak, míg aztán 55 kilométeren túl a belga olcsóbbá válik, s a különbség jelentékenyen fokozódik a távolsággal, úgy, hogy 230 kilométernél a belga díjszabás 57%-kal alacsonyabb, mint a magyar. Kis távolságokra tehát a belga tarifa igen drága maradt, közép távolságokra nem vált olcsóvá s csak 150 kilométeren túl volt alacsonynak mondható. E rendszernek jelentékeny hiányt kelle előidéznie, mivel a forgalom zömét kizárta a kedvezményből és épen a jelentékeny viszonylatokban, hol a forgalom növekedésére nem lehetett számítani, mérsékelte a viteldíjakat. — *Dr. Nagy Gyula*, «Az életbiztosítás a földhitel szolgáltatásban» cím alatt Havas Miksának hasoncímű cikkére tesz megjegyzéseket, elismerve az alaptételek helyességét, de egyúttal aggályait nyilvánítva az életbiztosításnak a földhitelrel való oly szoros, elválatlan kapcsolatba hozásával szemben, mint azt Havas tervezi. Kereskedelmi jogunk, a mint az jelenleg érvényben és gyakorlatban van, nem tekinti állandó szerződésnek az életbiztosítást, s a helyzet megváltoztatása, illetve kivétel megállapítása elvi nehézségekbe ütközik. De közgazdasági szempontból is aggályos az életbiztosítással járó tehernek a föld további hitelképességére gyakorolt csökkentő befolyása, valamint nehézzé válik a helyzet akkor, ha a föld birtokost cserél. Kíváncsian azonban, hogy az életbiztosítás eszméje terjedjen földbirtokosaink között, mire azonban az intézetek ügynökeinek rábeszélő tehetsége is nagy befolyással lehet. — A «Közgazdasági havi krónikában», *dr. Mandello Károly* a f. é. október hó fontosabb eseményeit sorolja fel. — Az «Irodalmi Szemlében» *dr. Ráth Zoltán* az «Economic Journal» s a «Journal des économistes» egy-egy cikkét mutatja be; nevezetesen az előbbiből Griffenek a nemzetközi statisztikai összehasonlításokról szóló tanulmányát, az utóbbiból a «Société d'économie politique» szeptemberi ülésének a törvényes kamatláb leszállításának kérdéséről tartott eszmecseréjét ismerteti és kíséri megjegyzésekkel. — A «Statisztikai Értesítőben» *dr. Vargha Gyula* folytatva az «Európa államai számokban» cím alatt megkezdett cikksorozatot, jelenleg a Németbirodalommal foglalkozik. Ismerteti a népesség fejlődését 1816 óta, a népsűrűséget az 1890. népszámlálás alapján, közli a kíváncsiakra vonatkozó adatokat 1872-ig visszamenőleg felsorolja a nagyobb

városokat népességgel, majd áttér a népmozgalmi adatokra az utolsó tíz év 1881—1890. tekintetbe vételével, nemzetközi összehasonlításokba is belebocsátkozva. A mezőgazdasági termelés statisztikája után bemutatja a földbirtok megoszlását törpe, aztán kis, közép és nagy gazdaságok közt. Húsz évre terjed a bánya- és kohóiparról közölt nagyon tüzetes statisztika, melyet az 1882 évi iparstatisztikai felvétel ismertetése s aztán a cukor-, szesz- és söripár legujabb fejlődésének bemutatása követ. A külkereskedelemnek országok szerint részletezett feltüntetése után a posta és telegráf, majd a vasút és hajózás statisztikája kerül sorra; végül pedig a birodalom háztartása az utolsó 12 év eredményei alapján s a munkásbiztosítás főbb számokban mutattatik be. — A füzetet a «Könyvszemle» zárja be.

5. A NYELVTUDOMÁNYI KÖZLEMÉNYEK szerkesztését Budenz József halála után Simonyi Zsigmond vette át. Szeptemberben jelent meg a XXII. kötet ötödik füzeté. Első közleménye a jurák-szamojéd szójegyzék, melyet még Budenz J. rendezett sajtó alá. A bold. szerző, fölismerve a szamojéd nyelvek nagy fontosságát, utolsó éveiben sokat foglalkozott velük: az egyetemen előadásokat tartott róluk; a Ny. Közl.-ben 1890-ben adta ki azokat a szamojéd meséket, melyeket az 1882-ben Budapesten tartózkodott szamojédektől jegyzett föl; a Hunfalvy-Albumban az ugor és szamojéd névragozásbeli egyezésekről érkezett. A most megjelent szójegyzék az említett mesék szókincsét állítja össze, de közli egyúttal a Regulytól 1844-ben gyűjtött (eddig kiadatlan) jurák-szamojéd szókat, továbbá a Castrén gyűjteményében e nyelvjárásra vonatkozó adatokat. A szójegyzéknek számos czikke meglepő bizonyítékaul szolgál az ugor-szamojéd rokonságnak, v. ö. *mása*- mosni, *miñe*-menni, *piele* fél ($\frac{1}{2}$), *pea* fa, *siej* szív, *seu* szem stb. — A második közleményt már az új szerkesztő adta ki Budenz J. hagyatékából. Ez t. i. az Ugor Alaktan folytatása, ill. a számképzésről szóló szakasza, mely készen megvolt a hátrahagyott kéziratok közt. Ebben Budenz remekül kifejtette a többes és kettes szám ugor képzőit s az egyes nyelvekben való szereplésüket. Az Ugor Alaktan befejezéséül a szerkesztő kinyomatja Budenznek 1874 óta könyomathban használt alaktani jegyzeteit, s ezekből már a jelen füzetben közli a számképzés kiegészítéséül a collectiv számszavakról szóló részt, a szerzőnek kézi példányában talált bejegyzésekkel. Az Ismertetések és bírálatok rovata közli Szmirnov Iván orosz tudósnak Munkácsi B. votják szótáráról való bírálatát; továbbá a szerkesztő ismerteti Anderson észt tudós értekezését, mely kimutatja, hogy a Kézainál s a Bécsi Krónikában előfordult szibériai *Togata* folyónév (melyet Hunfalvy P. az Irtisre magyarázott) tulajdonkép *tangat*, ez pedig azonos az Irtisnek mai osztják nevével (*Tlangelt*, *Langal* stb.). A füzetet kisebb közlések fejezik be, részben Budenz hagyatékából, részben Vasverő Rajmundtól.

6. A MAGYAR NYELVŐR X. füzetében Kicska Emil folytatja a hangsuly és szórendről szóló tanulmányát; Brassai

tagadó véleménye ellenében megbizonyítja a «fát nem vág», «fát ne vágjon» forma helyességét. Akkor szoktunk vele élni, mikor valaminek negatívumát, valami pozitív dolognak ellenkezőjét akarjuk mondani, avagy ellenmondás lévén szándékunkban, állítani. Nagyszigethy Kálmán az «ebura fakó» szólást értelmezi. Nyelvtörténeti adatokkal bizonyítja, hogy a *fakó* szó benne. kutyát. kutya-félét jelentett: *Fakó*: stolidus bestia, canis MA. PP. PPB. nárrisches vieh. hund MA., s a szólás tehát azt mondja: Ebnek parancsoljon a kutya! — Szarvas Gábor a *Tátrafüred. Balatonfüred, Tisza-füred* sat. helynevekben lévő *füred* szót fejté meg. Kimutatja, hogy ennek semmi köze a *fürdő, fürdik* szóhoz, hanem az ismert *-d* helynévképzővel alakult a *fürj* névből *Fürjed*. — Bartha József a *palóc* nyelvjárás ige és névragozását ismerteti. — Albert János «A magyar nyelv a gyermekszobában» címmel Bánfi János mesegyűjteményét bírálja, a mely se tartalmilag, se nyelviileg nem áll irodalmi szinten, s inti a szülőket, hogy a gyermekeik kezébe szánt könyvek megválasztásában legyenek óvatosak. — Balassa József kritikái megjegyzéseket tesz az Imrefi Izsó helyesírási szabályaira, a mely a kiejtés elvét követi, de sok következtetlenséggel. — A kisebb közlemények sorában Szinnyi József a régi Tájosztár tévedései közül javít meg egynehányat. — Szarvas Gábor a *héhő* «gereben» jelentésű szót a német *hechel* magyar másának mondja. — Legényi Gyula a «felültetés» kifejezésre rásüti a germanizmusbéllyegét, e fogalomra a magyaros kitételek: *rászedni, lefőzni valakit, jégre vinni, megjakabolni*. — A szerkesztő válaszol a hozzáintézett nyelvészeti kérdésekre. Népnyelvhagyományok: Szólásmódok. Babonák, Gyermekversikék. Tájszók. Végül Donáth Imre válaszol a Szabó Samu bírálatára, melyet olasz ajkúak számára készített magyar nyelvtanáról írt.

Ugyane folyóirat XI. füzetében Kicska Emil folytatja a magyar «hangsúly és szórend»-ről szóló értekezését. E részben a «vág fát» formát veszi tüzetes vizsgálat alá, s felállítván a neki megfelelő mondathelei schemát, azt a törvényt hozza ki belőle, hogy akár egyberakó, akár egybeillesztő volt a mondaszerkezete, a teljes ellenmondásnál mindig a pozitív vagy negatív igét hangsúlyozzuk erősebben. Az ellenmondás fejtő (syntheticus) ítélet, azért nem szükség azzal törődni, lazább vagy szorosabb egyesítés műve volt-e a szerző (analyticus) ítélet, t. i. a mondas. — Szigetvári Iván «ikes iga» címmel megemlékezik arról a fonákságról, a melyet a grammatikusok után induló műveltek az ikes igék használatával űznek. Az idő, az élő nyelv elmosta a két igeragozás közt a különbséget, s csak a nyelvtanokban él, ideje volna abból is kiküszöbölni, a mihez már az első lépést legjobb nyelvtudósaink meg is tették. — Kulcsár Endre két új igeidőt mutat be, a Jókai alkotását: «*tevém lesz*» és «*visszahelyezi lesz*». Mind a kettő értelmetlen, mind a kettő felesleges, a magyar fülnek visszatetsző, a német szerkesztett időalakok

gyarló másolása, kívánatos, hogy utánzóra ne találjon. — Halász Ignác a *méh* szó ugor eredetét fejt ki, s a rokon nyelvi adatok és analógiák szerint eredetijéül egy *méhel* alakot vesz föl, a melyből úgy vált a mai *méhe*, *méh*, mint a *hangyál*-ból *hangya*, a *körtvély*-ből *körte*. — Szinnyei József a *csáklya* szó etimológiáját, s a népnyelvbeli különféle jelentéseit világítja meg. — Barthá József a 'palócz nyelvjárás' jelentéstani sajátosságait ismerteti, külön csoportosítván az anyagi és alaki jelentésváltozásokat. — Az apróbb közlemények sorából felemlítjük, hogy Zolnai Gyula továbbképzett ragos alakokat mutat ki a palócz nyelvjárásból; — Szinnyei József a palócz *pukhas* szót *pókhas*-nak értelmezi; — Kalmár Endre említi, hogy a magyar *rovás* szó a tót és cseh nyelvbe is átkerült stb. — A szerkesztő válaszol a hozzá intézett vitás nyelvészeti s nyelvtani kérdézősködésekre. — Válaszok a szerkesztőség kérdéseire. A Tájszótár szerkesztőjének kérdései. Népnyelvhygományok.

7. EGYETEMES PHILOLOGIAI KÖZLÖNY. A IX—X. kettős füzetnek első dolgozata Némethy Géza értskezésének befejezése Ovidius Szerelmeiről. (Lásd Akadémia Értesítő III. 582. lap.) A második cikkben Loósz István «Arianna sirása» czímmel Zrinyi ez elegiai költeményének viszonyát Ovidiusnak «Ariadne Theseushoz» cz. heroikus leveléhez tárgyalja. A figyelmes vizsgálat ez esetben még Ovidiusnak is egy határozott mintájához vezet, és ez Catullusnak Peleus és Thetis lakadalmáról szóló költeményének az a része, melyben a költő Ariadne történetét elmeséli. A Zrinyi és Ovidius pontos összevetésének eredménye, hogy a magyar költeményben a rokon vonások mellett megvannak a Zrinyi lyrájának egyéni jellemvonásai is. Költeménye nem pusztán utánzás, hanem fölfogásában is eredeti, ezt legjobban bizonyítja az, hogy Zrinyi Arianna panaszát csak eszközül használja föl saját érzéseinek álarcz alá rejtett kifejezésére. — A harmadik cikkben Jakoblovics Lajos adalékokat közöl a magyarországi latinság szótárához, még pedig az Anjoukori Okmánytár első két kötetéből. Eljárásában szükségesnek tartotta kiterjeszkedni az új képzésű szók eddig nem tapasztalt jelentésének kimutatására, a ritka nyelvtani adatok és képzések fölemlítésére, a hibás íráson vagy nyomáson és olvashatalanságon alapuló hibák fölsorolására, a közönségestől elütő, de a tárgyalt munkát általában jellemző írásmódnak rövid összegezésére. — A negyedik cikkben Bognár Teofil Mátyás királyról szóló adomáknak olasz változatairól értekezik. A Mátyás király és a czinkotai kántorról, a budai vargáról, a budai kutya-vásárról, a nagy tökről és a nagy ökörről szóló adomák változatai mind megtalálhatók Sacchetti Ferencz novella-gyűjteményében, mely még a XIV. században keletkezett, mert szerzője 1400-ban halt meg. Az egyes adomák összehasonlítása közben kiterjeszkedik szerző ugyane történeteknek más forrásokban található többé-kevésbbé rokon változataira is.

A hazai irodalom rovatában *Pozder Károly* behatóan ismerteti Ribbeck Ottó római irodalomtörténetét, mely a M. T. Akadémia könyvkiadó vállalatában Csiky Gergely fordításában jelent meg s melynek áttüztetését tudományos irodalmunkra nézve határozott nyereségnek mondja. — *Balassa János* bírálja Kovács Lajos értekezését: Latin elemek a magyar nyelvben, mely szerinte sem kellő készültséggel, sem megfelelő gonddal s azért nem is elégséges sikerrel oldja meg feladatát. Bíráló felsorolja azokat a szavakat, melyek, noha latin eredetűek, e dolgozathból kimaradtak, azután behatóan tárgyalja szerzőnek számos oly egybevetését, melyet helytelennek és elhamarkodottnak kell tekintenie. De felszínes munka a szerző hangtana is, melyben azokat a hangváltozásokat akarja elősorolni, melyek a latinból átvett szókön észlelhetők. — *Pozder Károly* ismerteti Telmányi Emil praeparatioját Sallustius Jugurthájához, melyről kedvező véleményt mond.

A philologiai programm-értekezések sorából *Petz Gedeon* kedvezőtlenül ismerteti Nemes Imrének a nyelvről, a nyelv lényegéről és eredetéről szóló értekezését, melynek főhibája, hogy a szerző egészen elmaradt állásponton van és a tudomány újabb eredményeit vagy irányait nem ismeri. Kisebb hibákban és tévedésekben is túlságosan gazdag e dolgozat. — *Némethy Géza* a legnagyobb elismeréssel nyilatkozik Latkóczy Mihálynak, Westonia Erzsébet életét és munkáit tárgyaló értekezéséről, mely szerinte programjainkban ritkítja párját és mint kiváló szorgalommal, óriási apparatussal és mindenütt az eredeti források alapján készült, tárgyát kimerítő, a humanizmus történetében hézagot pótló monographia, abszolút tudományos értékre tarthat számot. Ugyanő ismerteti Cserép Józsefnek «Cicero egy vitás helyéhez» cz. cikkét. Cicero Atticushoz írt egyik levelében (XI, 20) azt mondja Caesarról: etiam Sallustio ignorit. Cserép azt igyekszik kimutatni, hogy ez a hely csakis a történetíró Sallustiusra vonatkozhat; s bíráló megjegyzi, hogy e hypothesis nemcsak új, de annyira tetszetős is, hogy az idézett helyre vonatkozó számos magyarázó kísérlet közül még a legtöbb valószínűségre számíthat. — *Heinrich Gusztáv* nem sikerült dolgozatnak mondja Grets Józsefnek a Tell-mondáról írt értekezését, melyben szerző Rochholz és Keller elméleteinek összefoglalásával igen chaotikus összehasonlító-mythologiai fejtegetést nyújt. Bíráló szerint szerző elavult álláspontot foglal el, a tudomány jelen színvonalán az Egil-monda tartalmaz mythikus elemeket, de a Tell-monda már csak tudós közvetítéssel lett az északi elbeszélésből, itt ennek azon változatából, melyet Saxo Toko történetévé átalakított volt. Orendelnek Tellhez semmi köze. — *Góbi Imre* bírálja Koltai Virgil értekezését: Nemzeti irodalomtörténetünk korszakos fölosztásáról, melyről igen kedvezőtlen ítéletet mond. Szerző szerint helytelen dolog, irodalmunk történetét korszakokra osztani, akár irodalmi, akár politikai eseményekből faragjuk ki e korszakok határköveit. A helyes az, ha az irodalom történetét, ügyet se vetván a korszakokra,

fejezetekre osztjuk. A bíráló az egész fejtegetést, de különösen az alapnézetnek indokolását helytelennek, hibától hemzsegőnek találja. — *Bódis Juszti*n ismerteti Schmidt Attilának az antik és modern színpadról irt dolgozatát, melyről elismeri, hogy a görög és mai színpad egyezéseit és különbözőseit helyesen állítja össze, de hibáztatja száraz előadását és hogy Róma színi ügyeinek csak épen száraz vázlatát adja. Ugyanő bírálja Jancsó Géának «A római szónoklat története a császárság koráig» cz. terjedelmes tanulmányát, melyet szorgalommal készült, de terjengősen, homályosan, nebézkesen irt dolgozatnak mutat be. Különösen helyteleníti a Ciceróról szóló részt, mely csak a hagyományos dobálódzásoknak ismétlése és kiméletlen ítéleteivel programmba legkevésbé váló. — *Bayer József* nagy elismeréssel ismerteti Takáts Sándornak Benyák Bernátról irt, 242 lapra terjedő, már könyvszámba menő tanulmányát, melyet, mint szerzőnek régebbi munkáit is, az eredeti források, a kiadatlan kézirati művek és levelek szorgalmas föl kutatása s alapos tanulmánya, a régi, de hibás adatok tisztázása, újjakkal s pontosakkal helyettesítése, a kor történetének beható rajza jellemeznek. De kár, hogy nagyon terjengős és oly szélesen tárgyal mindenféle mellékes dolgot, hogy elvonja figyelmünket a főalaktól. Végül a korabeli drámára s színügyre vonatkozó részt tárgyalja bíráló behatóbban és helyreigazítja szerzőnek néhány kisebb tévedését. — *Balussa János* ismerteti Kovács Lajosnak Baróti Szabó Dávid nyelvjavító törekvéseiről irt dolgozatát, melyről kedvező ítéletet mond. Helytelen az (egyéb kisebb tévedések közt), a mit szerző Sajnovicsról mond, mert ez nem járt Finnországban és nem is irt a finn, hanem a lapp nyelv rokonságáról. Legalaposabban tárgyalja szerző, bíráló ítélete szerint, Szabó Dávid kisdied szótárát, bevezetésül a magyar szótárirodalom történetének vázlatát adva; de ebben egészen mellőzi Calepinus szótárának magyar részét és Wagner Ferencz Phraseológiáját. — *Kelemen Béla* bírálja Gamauf Györgynek a komikumról szóló értekezését, melyet teljesen elhibázottnak és haszonvehetetlennek tart; csak abban az esetben mondhatná sikerültnek, ha szerző a Hegel-Vischer-féle aesthetikai műnyelv parodiáját akarta volna megírni. — Végül *Petz Gedeon* igen dicséri Netoliczka Oskárnak a budapesti egyetemnek modern-philologiai semináriumából kikerült tanulmányát: «Zu Heine's Balladen und Romanzen». Szerző gondosan és alaposan állapítja meg Heine ballada- és románczköltészetének sajátos vonásait és csupán e vonások eredetére vonatkozólag nem oldotta meg teljesen föladatát. — Vegyes közlemények, név- és tárgymutató, a budapesti philologiai társaság 1892-iki tagjainak névsora és a XVI. évfolyam címlapja és tartalomjegyzéke zárják be a füzetet.

A M. Tud. Akadémia jegyzőkönyvei.

A II. osztály nyolczadik ülése.

1892. november 7-én.

PULSZKY FERENCZ t. tag, osztályelnök elnöklete alatt jelen voltak a II. osztályból: Hampel József, Pauler Gyula, Schvarcz Gyula, Szilágyi Sándor, Vécsey Tamás r. tt. — Ballagi Aladár, Ballagi Géza, Czobor Béla, Fejérpataky László, Fröhlich Róbert, Horvát Árpád, Jekelfalussy József, Nagy Gyula, Vargha Gyula l. tt. — Más osztályokból: Zichy Antal tt. — Beöthy Zsolt, Fröhlich Izidor. Hantken Miksa, Szabó József, Szily Kálmán r. tt. — Asbóth Oszkár, Pasteiner Gyula l. tt. — Jegyző: Pauer Imre, osztálytitkár.

FRÖHLICH RÓBERT l. tag felolvassa: «Pannonia elfoglalása» című székfoglaló értekezését.

BALLAGI GÉZA l. tag: «Zemplénvármegye közgazdasági és közművelődési állapotá»-ról értekezik.

A jegyzőkönyv hitelesítésére fölkéretnek Ballagi Géza és Fröhlich Róbert l. tagok.

HARMINCZNEGYEDIK AKADÉMIAI ÜLÉS.

A III-dik osztály nyolczadik ülése.

1892. november 14-én.

MARKUSOVSZKY LAJOS tt., később THAN KÁROLY r. t. és osztályelnök elnöklete alatt jelen voltak az illető osztályból: Entz Géza, br. Eötvös Loránd, Fröhlich Izidor, Hantken Miksa, Jurányi Lajos, König Gyula, Krenner József, Szily Kálmán, Wartha Vincze r. tt. — Batizfalvy Samu, Bedő Albert, Daday Jenő, Gothard Jenő, Kherndl Antal, Klein Gyula, Lengyel Béla, Lipthay Sándor, Réthy Mór, Schenek István, Schmidt Sándor l. tt. — Egyéb osztályokból: Zichy Antal tt. — Pauer Imre, Vécsey Tamás r. tt. — Jegyző: Szabó József, osztálytitkár.

269. GOTHARD JENŐ t. t.: «Nova Aurigae spectruma, összehasonlítva néhány hollygószerű kód spectrumával, II. közlemény».

270. RÉTHY MÓR l. t.: «Végszerűen egyenlő területekről»; ugyanő bemutatja:

271. FARKAS GYULA kolozsvári egyet. tanár részéről: «Az Ampére-féle elemi törvények aequivalensének meghatározása» című értekezését.

272. HANKÓ VILMOS részéről: «Tiophen képződése aethyldisulfo-kalumcarbonat száraz lepárlásakor» előterjeszti Lengyel Béla l. tag.

273. SZILY KÁLMÁN r. t. benyújtja KORDA DEZSŐ részéről: «Forgó tengelyű elektrostátikai erőterről» című dolgozatot.

274. KRENNER JÓZSEF betérjeszti saját közleményét «Andorit egy hazai új ezüstércről Felsőbányáról».

275. Elnök a jegyzőkönyv hitelesítésére KRENNER JÓZSEF r. és RÉTHY MÓR l. tag urakat kéri fel.

HARMINCZÖTÖDIK AKADEMIAI ÜLÉS.

Az I-ső osztály kilenczedik ülése.

1892. november 21-én.

ZICHY ANTAL tt. osztályelnök elnöklete alatt jelen voltak az illető osztályból: Goldziher Ignác és Szász Károly r. tt. — Asbóth Oszkár, Csengeri János, Halász Ignác, Pasteiner Gyula, Tély Iván l. tt. — Egyéb osztályokból: Pauer Imre, Pauler Gyula, Szily Kálmán, Vécsey Tamás r. tt. — Fejérpataky László, Fröhlich Róbert l. tt. — Jegyző: Heinrich Gusztáv r. t., hely. osztálytitkár.

276. HEINRICH GUSZTÁV r. t. fölolvassa székfoglaló értekezését: «Az Edda eredetiségéről». — Az alapszabályok 20. §-a értelmében oklevelének kiadása elrendeltetik.

277. ZICHY ANTAL tt. bemutatja Kazinczy Ferencz levelezésének elkészült III. kötetét. — Örvedetes tudomásul szolgál.

278. HEGEDŰS ISTVÁN vendég fölolvassa ily című értekezését: «Görög históriás ének Mihály vajdáról». — Birálatra adatik.

279. A jegyzőkönyv hitelesítésére az elnök PASTEINER GYULA és TÉLFY IVÁN l. tagokat kéri föl.

HARMINCZHATODIK AKADEMIAI ÜLÉS.

Tizedik összes ülés.

1892. november 28-án.

B. EÖTVÖS LORÁND akadémiai elnök úr elnöklete alatt jelen vannak: Szász Károly m.-elnök. Konkoly Miklós, Semsey Andor, Zichy Antal t. tt.; Beöthy Zsolt, Fröhlich Izidor, Hampel József, Heinrich Gusztáv, Jurányi Lajos, König Gyula, Krenner József, Pauer Imre, Schuller Alajos, Schvarcz Gyula, Szilágyi Sándor, Thaly Kálmán, Than Károly, Thanhoffer Lajos, Tóth Lőrincz, Vécsey Tamás r. tt. — Bánóczi József, Czobor Béla, Fejérpataky László, Nagy Gyula, Óváry Lipót, Pasteiner Gyula, Rákosi Jenő, Schenek István l. tt. — Jegyző: Szily Kálmán főtítkár.

280. Rákosi Jenő lt., mint a Kóczán-pályázat bíráló-bizottsága előadója fölolvassa jelentését az 1892. évi pályázatról, a mely szerint a bizottság, két a pályázat keretébe nem illő munka kizárásával, a VI. számú, «Te pártos büszke nép» jeligéjű s Charitas című három felvonásos szomorújátéknak javasolja a jutalom kiadását. — A bíráló-bizottság javaslata elfogadtatván, a felbontott jeligés levélkéből Várady Antal neve tűnt elő.

281. Elnök úr a jutalmat nem nyert pályaművek jeligés levélkéinek elégetésére fölkéri König Gyula r. és Czobor Béla l. tag urakat, kik még az ülés folyamán jelentik, hogy megbízatásukban eljárak.

282. A főtítkár bejelenti, hogy Setälä Emil k. t. szép magyar nyelvű levélben fejezte ki köszönetét megválasztatásáért. — Örvedetes tudomásul szolgál.

283. A II. osztály bejelenti, hogy 1. «Az olasz valutát» illető pályázatra Láng Lajos r. és Matlekovich Sándor l., 2. «A kőszénbányászat»-ra vonatkozóhoz Tóth Lőrincz r. és Hegedűs Sándor l., 3. «A dunai hajózás fejlődéséhez» György Endre és Jekelfalussy József l., 4. «A történelmi emlékeinkben előforduló nemzetségek»-hez

Nagy Iván és Nagy Imre r., 5. «A nemzetközi jogsegély elvei» című pályázatra Vécsey Tamás és Pulszky Ágost l., 6. «A budapesti bankok történeté»-hez Kautz Gyula r. és Varga Gyula l., 7. A XVII. és XVIII. századi angol moralistákra vonatkozó pályázathoz Medveczky Frigyes és Alexander Bernát l. tagokat küldötte ki **birálókul.** — Tudomásul szolgál.

284. Özv. Bulyovszky Gyuláné és Bulyovszky Aladár a **Bulyovszky-jutalom** szabályzata egy pontjának megváltoztatását kéri. — Kiadatik az I. osztálynak véleményadás és eshetőleg a szabályzat új szövegezése végett.

285. A könyvtári bizottságnak az október 31-iki összes ülésben előterjesztett és a mai ülés napi rendjére kitűzött jelentése fölolvastatván, s az elhalasztás iránt tett indítvány szótöbbséggel mellőztetvén, az összes ülés az Ügyrend 15. §-ának n) pontja értelmében titkos szavazással döntött a **főkönyvtárnoki tisztre ajánlás** kérdésében. Húsz szavazat adatott be s ebből

Fröhlich Róbert l. tagra 13
Heller Ágost l. tagra 2

esett. öt szavazó-czédula pedig üresen nyújtatott be. — E szerint a főkönyvtárnoki állásra **Fröhlich Róbert** l. tag fog ajánltni a Teleki-nemzetsegnek kinevezés végett.

286. Több akadémiai tag részéről hangsúlyoztatván annak szükségése, hogy a főkönyvtárnok, úgy mint eddig, vagy legalább a könyvtárnak egyik tisztviselője a palotában lakjék, a könyvtári bizottság fölhívatik, hogy a legközelebbi összes ülésen erre nézve is jelentést tegyen.

287. A főtítkár indítványára az Akadémia elhatározza: hogy a kiadásában megjelent Monumenta Hungariae Historicának minden évben egy-egy osztályát kitűzi jutalmul a budapesti, kolozsvári és zágrábi tudomány-egyetemek egy-egy (a történelemmel foglalkozó) hallgatója részére, a kit az illető kar szaktanárai e kitüntetésre, mint legméltóbbat ajánlanak. A jutalom odaítélése minden évben a nagygyűlésen hirdettetik ki.

288. Temesvára sz. kir. városa a **Temesi monographia** kiadására megszavazott segély 1892. évi részletét (500 frtot) az Akadémia pénzfárához beküldötte. — Tudomásul szolgál.

289. Dr. Pados János Tördemiczen kelt végrendeletében az Akadémia alaptőkéjének 100 frtot hagyományozott. — Tudomásul vétetik.

290. A könyvtár részére érkezett ajándékok közül a főtítkár megemlíti a következőket: Fabriczy Kornéltól: Brunelleschi. sein Leben und seine Werke, Stuttgart 1892 és Antonio Billi. Firenze 1891; özv. Freystädter Antalnéól Vilmos fia hagyatékából több becses régi munkát; Kozáry Gyulától: Korunk bölcsélete. Pécs 1892; Radisich Jenőtől: Revue de famille f. évi szeptembertől kezdve. — Köszönettel vétetnek.

291. A főtítkár bemutatja az utolsó Összes Ülés óta megjelent akadémiai kiadványok jegyzékét. — Tudomásul szolgál.

292. Elnök úr a jegyzőkönyv hitelesítésére KÖNIG GYULA r. és RÁKOSI JENŐ l. tagokat kéri föl.

Jegyzőkönyvi mellékletek.

2. Indítvány a keleti tanulmányok előmozdítására szolgáló bizottság felállítására tárgyában.

I.

A nyelvtudományi bizottságunk körébe rendelt feladatok oly sokoldalúak, a nyelv- és irodalomtudomány oly tág körét ölelik fel, hogy a hazai tudományosság fejlesztése érdekében időről-időre annak szüksége áll be, hogy a tudományok egyes szakaszai a nyelvtudományi bizottság mellett önálló érvényre jussanak és hogy e szakok ápolása és művelése külön bizottságokban nyerjen központot.

E szempontból kiindulva állította fel Akadémiánk az I. osztály kebelében 1879-ben az irodalomtörténeti-, 1883-ban a classica-philologiai bizottságot.

Ha tekintetbe vesszük azon hivatást, melylyel hazánk épp a keleti tudományok fejlesztésére nézve bír, sajnálatos tapasztaljuk, hogy bár ez idő szerint nem szűkölködünk már erre képes munkakerőkben, a keleti tudományok terén aránylag mily elenyésző csekély, mily kevéssé tervszerű tevékenységet fejt ki Akadémiánk. S ez annál szembeötlőbbé válik, ha egyéb akadémiák kiadványait szemlélve, arról győződhetünk meg, hogy azoknak mily tetemes részét foglalják el a keleti ismereteket előmozdító könyvek, értekezések, források, szövegkiadások stb.

Időszerűnek és szükségesnek tartom ennél fogva, hogy Akadémiánk I. osztálya kebelében egy bizottság alakuljon, mely egyrészt a hazánkban e téren elérhető munkásságot központosítani, másrészt arra ösztönözni volna hivatva. Mindenekelőtt néhány sürgős feladat méltó megoldására kellene figyelmét fordítania; ezek közül legyen megengedve, csakis egy, hovatovább már is égetővé és elodázhatlanná váló ügyet felemlítenem: a Szilágyi-féle kéziratgyűjtemény, az európa-tudomány színvonalán álló Catalogue raisonné-jának eszközölését.

Bátorkodom mindezek után indítványozni:

1. Határozza el a M. Tud. Akadémia I. osztálya, hogy kebelében a keleti tudományok előmozdítására szolgáló bizottságot állít fel az Akadémia egyéb szakbizottságainak megfelelő szervezettel.

2. E bizottság feladata: a keleti tudományok körébe tartozó tudományos dolgozatok kiadását eszközölni; rövidebb értekezéseket egy *közlönyben* egyesíteni, mely azon czéllal is bírna, hogy a külföld tudományos munkásságáról és ennek fontosabb eredményeiről időről-időre a művelt nagy közönségnek is hozzáférhető átnézetet nyújtson. Feladatának körébe tartoznának továbbá keleti szövegek kiadása is, a mi által e téren a tudományos kutatás forrásainak bővítéséhez a mi részünkről is hozzájárulnánk.

Jelen indítványommal e mindenesetre fontos és időszerű eszmét csak egész általánosságában kívántam megpendíteni és annak bővebb tárgyalására alapot nyújtani. Arra kérem a tekintetes osztályt, szíveskedjék indítványomat magáévá tenni, az összes Akadémiának elfogadásra ajánlani és a közelebbi módzatok megállapítása céljából egy szűkebb bizottságot kiküldeni.

Gr. Kun Géza, t. t.

II.

Gr. Kuun Géza tiszt. tag a f. hó 3-án tartott nyilvános ülésen azt az indítványt terjesztette az osztály elé, hogy az I. osztály kebelében eddig is fennálló bizottságok módjára a keleti ismeretek előmozdítására külön bizottságot szervezzzen.

Ez indítvány az I. osztály f. hó 8-án tartott zárt üléséből véleményes jelentés czéljából alulírottak adatott ki. A megbízásnak a következőben van szerencsém megfelelni.

Gr. Kuun fejtegetéséből azon meggyőződést merítettem, hogy tagtársunk indítványát hazai tudományos életünk érdekében föltötte fontosnak. foganatosítását üdvösnek kell elismerni.

E vélemény megokolására csakis gr. Kuun kellőleg motivált indítványának körülírásával élhetek, minthogy maga az indítvány elég világosan tünteti fel mindazon szempontokat, melyek egy *«keleti bizottság»* felállítását kívánatosná teszik.

Kettőről van szó. Először arról, hogy a M. Tud. Akadémia révén mi abban a tudományos munkában is résztvegyünk, melyet az akadémiai Európaszerte a keleti ismeretek előmozdításában kifejtének. Eddig-ig édes keveset tehattünk e téren. Mondhatjuk, hogy a keleti tudomány, egyéb művelt népek és akadémiai tevékenységéhez viszonyítva, nálunk parlagon hever. Legalább nem eléggé lendítünk rajta. Pedig — úgy hiszem — nem szorúl bebizonyításra az a tény, hogy az ismeretek ezen ága a tudomány nagy rendszerében nem csak magában véve, de főképp kapcsolatait és hatásait tekintve, igen fontos állást foglal el. És ezt Európaszerte mindenfelé méltatják. Ennek belátására elegendő, hogy csak futó pillantást vessünk bármely európai vagy amerikai tudós társaság kiadványaira, elkezdve a párisi Institut-tól — melynek tömérdek önálló szövegkiadványain kívül a keleti dolgokra még külön sorozatai is vannak: az egy évszázad óta mindig folyamatosan levő *«Notices et Extraits des Manuscrits»*, a *«Corpus inscriptionum semiticarum»* című sok kötetes monumentális vállalat és még több egyéb — vagy a pétervári akadémiától, melynek a keleti tanulmányok úgyszólván derekát képezik — le a madridi Akadémiáig, mely alig rendelkezik annyi orientalista munkaerővel, mint a mennyi nekünk rendelkezésünkre áll. Codexával a keleti forrásmunkák nagy sorozatának kiadását indította meg.

Arról van ez alkalommal szó, hogy a hazánkban e téren kifejtendő munka szervezve legyen; ne legyen csupán egyesek elszigetelt, elaprózott működése, hanem hogy tervszerűleg történjék az, a mivel hazánkban az orientalismushoz hozzájárulhatunk.

Es hogy e téren nem csupán még csak felfedezendő munkakörrel van szó, hanem részben sürgős, hogy úgy mondjam, körömré égő feladatokról, sőt kötelességekről, gróf Kuun indítványa alaposan reá mutat a Szilágyi-féle kézirat-könyvtár Catalogue raisonné-jára, mely hogy eddig fogamatba nem vétetett, joggal vonhatja magára az érdekelt körök epés kritikáját. E könyvtár tudományos rendezése és leírása számos előkészítő és a munka során felmerülő hasznos dolgozatokat eredményezhet, melyek keleti kiadványaink sorában minden esetre számot tenni vannak hivatva. Hat év óta van, nagy pénzen megvásárolva, e kéziratok gyűjtemény Akadémiánk tulajdonában. Nagy nyomattal hirdették megszerzését országnak-világnak. S íme, hol találkozunk nyomával e gyűjtemény tényleges tudományos felhasználásának? A sz.-pétervári Akadémia egy kiadványában. Irodalomtörténeti tény, hogy e magyar könyvgyűjtemény első tudományos felhasználása — futólagos hírlapi megemlékezést vagy akad. hivatalos jelentést ide nem számítva

— a következő értekezésben található: «*Noch einmal die Seldschuken-Verse von C. Saleman.* (Sz.-Pétervár 1891.)» megjelent a sz.-pétervári Akadémia «*Mélanges asiatiques*» című kiadványa X. kötetének 2 füzetűl (174—245. lapjain).

Ez egy példa, melyet még számos okadattal megtoldhatnék, ez alkalommal elegendő arra, hogy rajta is demonstráljuk jogosságát, időszerűségét gr. Kuun Géza azon állításának, hogy a keleti tanulmányok nálunk *szervezésre* szorulnak — és azon kívánságának, hogy e szervezés, hazai tudományos életünk sajátosságánál fogva, az *Akadémia* kebelében történjék.

De még egy *második* körülmény is nagy súlylyal bír.

Ezen t. osztály tagjai előtt nem kell bő szóval bizonyítanom, hogy a jelenkor tudományos mozgalmi és vívmányai körében mily fontos helyet foglalnak el azon kutatások és felfedezések, melyek a keletet illető ismeretek körében lefolynak. Ezuttal szükségtelen ismétlésekbe bocsátkoznám, ha erre nézve mindazt újra elmondanám, a mit legutóbb a londoni orientalista congressusról szóló jelentésemben is kifejtettem. Ezeket csak egy aktuális mozzanattal kívánom megtoldani, és ez a következő. A nem-orientalista tudós világ, úgy szintén nagy művelt közönségünk hiába keres irodalmunkban közvetítőt, mely vele a tudomány e fontos, minden tudósra és művelt emberre egyaránt tartozó mozgalmakkal és eredményekkel megismertetné. Irodalmunkban az *általános műveltség* igényeinek szempontjából érezhető hézagot pótolna egy időszakos közlöny, mely e mozgalmakat rendszeresen szemmel tartaná és csoportosított ismertetésekben, úgymint nagyobb szabású essaykben, évi jelentésekben, stb. efféle cikkekben ismertetné, természetesen minden művelt ember számára élvezhető, ébresztő alakban és az általános műveltség igényeire figyelő irányban. Évnegyedes vagy évi harmados közlönyt kellene alapítani, mely egyrészt az Akadémiában tartott vagy az Akadémiához kívülről érkező azon előadásokat és értekezéseket foglalná magában, melyek keleti dolgokra vonatkoznak. — másrészt pedig az imént érintett feladatot teljesítené, melyet eddigelé Szemléink, különösen a Budapesti Szemle (régábban az Egyetemes Philologiai Közölny is), csak részben teljesíthettek.

Ezek szerint tehát kétrendbeli működésről van szó, tisztelt osztály! I. a tudományt és segédeszközeit fejlesztő munkáról; II. a tudomány eredményeit rendszeresen és nagy keretben ismertető, közvetítő tevékenységről. Ezen terjedelmes, kétoldalú feladat szerves teljesítése az Akadémia kebelében ez idő szerint működő bármely bizottság hatáskörébe bele nem illeszthető. Teljeséggel osztozom gr. Kuun azon felfogásában, hogy e fontos célok előmozdítására egy külön bizottság felállítása volna szükséges. E bizottság, melyet egyelőre körülbelül 10 tagúnak képzelek — Akadémiánk jelenleg 6 tagot adna, melléjük 3—4 segéd-taggal — működési körét a jelzett dolgozatok előmozdítása nem merítené ki. Tőle függne, hogy hazai tudományos törekvéseink és az általános műveltség igényeire nézve minél jobban és mentől tágasabb mértékben érvényesüljön.

Arra kérem a tekintetes osztályt, hogy a kifejtettek alapján gr. Kuun Géza tagtársunk üdvös indítványát magáévá tenni sziveskedjék.

Goldziher Ignác, r. t.

